

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2010.

20.
kötet

25 ÉVES
A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Szigeti Sándor
fényképeivel

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816).
A Kazinczy-érme Szöllőssy Enikő műve
(MNB, 2009)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

Fejezetek a tübingai pályaműből – újra magyarul
Az 1820-as esztendőK Kazinczy Ference
Egy Kazinczy-vers genetikai dossziéja
Kazinczy fordítói tevékenysége
Kazinczy és a könyv

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

Magyar elemek zempléni szlovák helynevekben
A mai magyar nyelv változási tendenciáiról
A jelzős szerkezetek összevonása
Kell-e tolmács Jókaihoz?

MESTEREK ÉS MŰVEK

Molnár Borbála költészete
A költő Bessenyei György
Százötven éves „Az ember tragédiája”
Elfeledett életművek

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Ősi gyökerű magyar áldomás: az Ukkon-pohár
Hályogkovácsok – bicska nélkül
Id. Harsányi István életrajza és bibliográfiája
Busa Margit könyvtári hagyatéka

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Galícia csataterain – frontnapló 1914-ből
A Bethlenek és Sárospatak
Gondolatok, tervek a széphalmi múzeumkertről

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Márai Sándor emlékjele Miskolcon
In memoriam Richard Pražák, Ruzsiczky Éva, Szilágyi Ferenc
Szerzői mutató a *Széphalom* 16-20. köteteihez

TARTALOM

KAZINCZY ÉS KORA

KAZINCZY FERENC: Fejezetek a <i>Tübingai pályaműből</i> (Fordította dr. Kazinczy Ferenc)	1
FRIED ISTVÁN: Egy pálya alkonya. (Az 1820-as esztendőök Kazinczy Ference)	15
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferenc legkiválóbb fordításai IV.	29
DEBRECZENI ATTILA: Egy Kazinczy-vers genetikai dossziéja	43
HALÁSZI ALADÁR: A szép és a jó mint vezérlő elv Kazinczy életművében	51
SZILÁGYI FERENC: Epigrammák	60
BODROGI FERENC MÁTÉ: A nevetés kritikai gesztusának egyik forrása Kazinczynál	61
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	72
KISS ENDRE JÓZSEF: Kazinczy és a könyv	73
KOVÁTS DÁNIEL: „Istennek élő templomot építsünk” Kazinczy a reformátusok körében	79
CSEH KÁROLY: Versek	84
SEBŐ JÓZSEF: Kazinczy és Veszprém	85
DUDÁS SÁNDOR: Versek	94
TÓTH KÁLMÁN: Az utolsó sor nyomában: a „cselekvő Kazinczy”	95
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Zákonyi Ferenc, a Kazinczy-kutató	119
GECSEI KOLOS: Kazinczy koszorúja	125
KISS LÁSZLÓ: Kis Witzay József, Kazinczy kassai orvosa és barátja	129
LUKÁTS JÁNOS: A nótaszerző és a literátor. Elképzelt párbeszéd két jelenetben	139
FINTA ÉVA: Két vers	152

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

MIZSER LAJOS: Magyar elemek a zempléni szlovák helynevekben	155
NYIRKOS ISTVÁN: A mai magyar nyelv változási tendenciáiról	161
JAKAB ISTVÁN: Nyelvtanunkból máig hiányzó fejezetrészek: a jelzős szerkezetek összevonása	167
KATONA KÁLMÁN: Versek	174
KAZINCZY FERENC A. G.: Üzenet az ifjúságnak. (Beszéd a győri Kazinczy-versenyen)	175
KERTÉSZ ANNA: Kell-e tolmács Jókaihoz?	179
POZSGAI GYÖRGY: Versek	182
BALÁZS GÉZA – NAGY LEVENTE: Tíz év az úton	183

MESTEREK ÉS MŰVEK

MARTINÁK JÁNOSNÉ: „A szívem van benne és eszemnek gyöngé fénye” (Molnár Borbáláról)	197
MARTINÁK JÁNOS: A költő Bessenyei György	221
FICSOR MIKLÓS: Vers	230
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Történelem és látomás (Százötven éves „Az ember tragédiája”)	231
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Fény és szakadék (vers)	234
NYIRI PÉTER: „Haj, boldog idők!” Jókai Mór: A régi jó táblabírák	237
KOVÁCS ELEONÓRA: Bolnai (Bethlen) Miklós (1831–1899)	243
SOMOGYI GÁBOR: „Nyugalom a viharban”. Evva Ernő, a katonairó	259
SZILÁGYI FERENC: Mózes fohásza (vers)	272
SZENCZI IBOLYA: Kádár Lajos elfeledett életműve	273
MATITS FERENC: Egy művészbarátság emlékezete: Halmy Elemér és Petrasovszky Leó	285
ÖTVÖS LÁSZLÓ: Váci Mihály Bibliája	293
KOMÁROMY SÁNDOR: Bevezetés a vajdasági gyermeklír 20. századi történetébe	301
KELEMEN ERZSÉBET: Új poétikai formák Papp Tibor költészetében	305
SZIGETI SÁNDOR fényképei	28, 50, 71, 83, 93, 124, 138, 151, 154, 166, 220, 236, 242, 258
	300, 304, 308, 324, 340, 350, 358, 410, 434, 456, 496, 525, 527, 528, 532, 534, 565, 566, 582

KAZINCZY ÉS KORA

KAZINCZY FERENC

Fejezetek a Tübingai pályaműből

Németből fordította: KAZINCZY FERENC A. G.¹

1808 márciusában a tübingai Cotta Könyvkereskedés száz arany pályadíj kitűzésével pályázatot hirdetett, amelyet a *Hazai Tudósítások* 1808. június 4-i számában magyarul is közzétettek, s amely az alábbi kérdések megválaszolására buzdított: „Mennyiben lehetséges, tanácsos és a Magyarországon s vele öszvekapcsolt apróbb tartományokban lakó különbözőféle nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztethető a magyar nyelvet egyedül magát hivatalbéli nyelvvé tenni a köztisztviselőkben, az igazság kiszolgáltatásában és a tanításban? El vagyon-e a nyelv erre így készülve, amint elkerülhetetlen szükséges? Micsoda hasznok vagy micsoda károk származhatnak ebből polgári, kereskedő és tudománybéli tekintetben?” A pályaműveket német, latin vagy francia nyelven lehetett beadni. A kérdés időszerű volt, hiszen a nyelvkérdést már az országgyűlés vitáiban is felvetették. Kazinczy báró Prónay László biztatására maga is hozzáfogott a kérdések megválaszolásához, bár felismerte a feladat problematikusságát: „*Excellentziádnak parancsolatja, hogy a' Cotta által kihirdetett kérdésre én is dolgozzak egy feleletet, kevélyt térszen. Melly könnyű volna arra felelni, ha szabad és tanácsos volna mind azt mondanunk, a' mit mondanunk lehetne, mondani tudnánk!*”² Kis Jánosnak megírta: „*Én a' magam Írásomat magyarul dolgozom. Azután lefordítom németre, 's által adom valamelly Graeculusnak, hogy revideálja, corrigálja, 's alkalmaztassa a' német ízléshez.*”³ Kazinczy széphalmi otthonában az idő szorításában szorgosan dolgozott, s augusztus elején be is küldte németre fordított munkáját. A lényegét abban látta: „*Sokat szóllottam, és úgy a' mint kell, a' haza szeretetéről.*”⁴ Illetve: „*Pályáírásonnak egész ideája, igen is, csak a' Nationalismus. Az nekem az idolumom, nem holmi apró tekintetek.*”⁵ A mű azonban később is foglalkoztatta; Rummy Károly Györggyel átnézte, korrigáltatta a német szöveget,⁶ s amikor barátjának, Dessewffy Józsefnek elküldte kéziratát, megjegyezte: „*Kérlek, vigyázz erre, hogy el ne vesszen, mert több exemplárban meg nincs sem nálam, sem senkinél másnál, Cottát kivéven.*”⁷ Sajnos a mű eredeti teljes szövege ma már nincs meg; legbővebb kiadása Heinrich Gusztáv érdeméből maradt ránk.⁸ Az ő kiadásának magyar nyelvű részeit újabban a győri

¹ A fordító köszönetet mond a szerkesztőnek, Kovács Dánielnek, aki a magyar szöveg nyelvi lektorálását vállalta.

² Levél br. Prónay Lászlóhoz 1808. máj. 12-én. KazLev. V. 446.

³ 1808. máj. 8. KazLev. V. 441.

⁴ Pápay Sámuelnek írta, 1808. aug. 11-én. KazLev. VI. 27.

⁵ Berzsenyi Dánielnek nyilatkozott így 1809. máj. 25-én. KazLev. VI. 381.

⁶ KazLev. VI. 215.

⁷ 1809. márc. 23. KazLev. VI. 304.

⁸ *Kazinczy Ferenc* Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808. Bp., 1916. MTA, Régi Magyar Könyvtár 37.

Kazinczy Ferenc Gimnázium bocsátotta ki két kiadásban is.⁹ Ajkay Alinka tette közzé azt a szintén töredékes, Debrecenben őrzött kéziratot,¹⁰ amely a Heinrich-féle kiadás magyar szövegének bizonyos hiányait pótolja. Aki azonban Kazinczy gondolatmenetének teljes ívét ismerni kívánja, annak a Heinrich-féle kiadás eddig csak németül olvasható szövegéhez kell fordulnia.¹¹ Mi most dr. Kazinczy Ferencnek, az író ükunokájának jóvoltából ezeket a részeket magyar fordításban tesszük közzé, a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhetővé téve az eddig magyarul nem, vagy csak hiányosan olvasható szakaszokat. Kazinczy az eredeti pályakérdést a „világosabb felelet kedvéért” három cikkelyre, szakaszra osztotta, s ezt a három szakaszt adta be, előszóval ellátva németül. Ebből az első szakasz nagy része, valamint külön szakaszjelölés nélkül a harmadik szakasz vége maradt csak fenn magyarul, ezt a töredékes magyar szöveget közli Heinrich, és ezt egészíti ki ez a fordításunk. A debreceni kézirat (az utolsó bekezdés kivételével) tartalmazza ugyan az első szakasz Heinrich kiadásából hiányzó részét magyarul, de mivel a német szöveg nem pontosan ugyanúgy hangzik, mi ezt is adjuk fordításunkban. A lehetőleg szószerinti áttüztetést a mai írásmód szerint közöljük. A német szövegben előforduló magyar szavakat idézőjelbe tettük, megtartva a szóalakok eredeti formáját; a szögletes zárójelbe tett szavak a fordító magyarázó betoldásai. A további lábjegyzetek az eredeti szövegből valók. (A Szerk.)

ELSŐ SZAKASZ

[...] A magyar nemzetnek saját nyelve és saját ruházata van, amely megkülönbözteti Európa minden más nemzetétől. Amiképpen nem illene idegen öltözetben megjelenni ott, ahol a nemzet mint nemzet lép fel, épp úgy illetlen lenne idegen nyelvet használni ott, ahol a méltóságunk tudatában kell beszélnünk. Ennek oka a dolog természetében nyugszik, és további magyarázatra, bizonyításra nincs szükség. Rómában, ahol a nemzeti büszkeség oly nagy tetteket hozott létre, nem öltözködtek görög módon; de azon időkben, amikor a hazafias szokások háttérbe szorultak, s a férfiak – mint egy Gabinius – a tógájukat görög módra ruhaujjal viselték, és a hajukat égetették és göndörítették, Catone józan és romlatlan utódai merészen emelték fel hangjukat a neveléses konzul ellen. És Perseus legyőzőjét láttuk a győztes haza öntudatával Róma nyelvén szólani a latinban jártatlan macedónokhoz, és tolmács szolgálatát igénybe venni, pedig jól tudott görögül.

Az a körülmény, hogy hazánkat szétszakíthatatlan kötelék köti az osztrák Monarchiához, nem akadály a magyar nyelv polgári nyelvvé emelésének, mert Magyarország e kötelék miatt soha sem szűnt meg önálló ország lenni. Amint a háború szerencsés kimenetelének nem okoz kárt az, hogy a mi seregeink magyar ruhát viselnek, míg a csehekből, lengyelekből és osztrákokból álló hadsereg, az ulánusok kivételével, kizárólag német módra van felszerelve, épp oly kevésbé ütközik ezeknek az egymáshoz csatolt, de egybe nem olvasztott országok kormányzásának érdekével, hogy a saját ügyeink intézésében a magyar nyelvet használjuk.

⁹ Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve. Szerkesztette: Z. Szabó László. Győr, 1980.; Kazinczy Ferenc: A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől. Tübingai pályamű. Szerkesztette: Gecsei Kolos és Horváth Krisztina. Győr, 2010. A jelen fordítás szövege a 2010-es győri kiadás 44. oldalán lévő *** jel után illeszkedik a magyar szövegbe, és a 45. oldal 14. sorának „Az áhítatos király...” kezdetű mondata előtt tér vissza hozzá.

¹⁰ Ezt a Déry Múzeum Irodalmi Kézírtos Gyűjteményében őrzik (X. 75. 136. 1). Megjelent: ItK. 2007. 533-537.

¹¹ A mű jelentőségével kapcsolatban vö.: Fried István: Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc irodalomtörténetéből. ItK. 1991. 597-605.; Bíró Ferenc: A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés. Bp., 2010. 428-436.

Teljesen méltányos követelmény az, hogy azok az országok, amelyek egy nagy birodalom nagy testéhez vannak csatolva, a bekebelezés révén egy közös nemzetet alkossanak, és azonos nyelvet használjanak. Ez az egyesülés jellegéből következik. Más a helyzet azoknál a nemzeteknél, amelyek egyazon uralkodó kormányzata alatt állnak, és amelyeket a kölcsönös segítség és az őket boldogító kormány közös hasznélvezete vezet egy közös cél felé, de sajátosságaikat nem adták fel. Ezek az őket megkülönböztető saját nyelvük mellett maradnak, a saját jólétük érdekében mindenképpen meg is kell maradniuk. Az uralkodóink bölcsessége ismeri és tisztetben tartja ennek a sajátosságnak hasznos befolyását. Bécs Brüsszelben franciául, az olasz államokban olaszul bocsájtotta ki a nem németül írt rendeleteit. Hannover a rendeleteket Londonból sohasem angol, hanem mindig német nyelven kapta, és a saját panaszai, jelentései sohasem voltak más nyelven, csak németül írva. Franciaország mindent felborít, és a saját tetszése szerint munkálkodik, tekintet nélkül arra, ami korábban létezett, a varsói hercegségben ennek ellenére nem a franciát, nem a drezdai udvar nyelvét, hanem a lengyelt emelték polgári nyelvvé. A vaskorona most annak a fején ül, aki a franciák koronáját viseli, Napoleon a Consultának mégis olaszul válaszolt, mégpedig Páris közepén. Nápoly, Hollandia és Vestfália királyai a címükben a büszke Prince de France megnevezést viselik, a kormány nyelve mindezekben az országokban mégsem a nyelvükre féltékeny Franciaország nyelve, hanem a hazai. Érzik, hogy a nyelv a nemzet legdrágább kincsei közé tartozik, és a kormányzásnak ezt az eszközét bölcsen használják az alattvalóik jólétére és a saját trónjuk ragyogásának bizonyítására.

Az új filozófusaink sokat beszélnek arról, hogy a részek hazaszeretete az egésznek kárára van. Ezt elismerjük, de csak oly esetekben, amikor mindegyik ellentétes célokat követ. Ha azok a nagy test tagjait nem ellentétes célok felé húzzák, akkor teljesen Menenius Agrippa szép meséjének értelmében, annak szinte javára lehet. Valóban, ezek a filozófusok, úgy látszik, nem látják be az alkotó természet bölcsességét, amelynek sikerült az egyiséget és a sokaságot szép összhangba hozni. És ha Linnének egy tanítványa a legjelentéktlenebb növények kiirtását vagy kihalni hagyását valami gyilkolás-félének tekinti, nem követi-e el politikai gyilkosság büntettét az, aki saját elgondolásának szertelen szeretete miatt egy nemzet kiemelkedő tulajdonának veszni hagyását tanácsolná?

A különböző nyelv, ruházat, szokások, intézmények bizonyos önérzetet adnak egy nemzetnek, és ez nemes büszkeséget teremt. Elfajulhat ugyan, mint bármilyen emberi örökség; ha egyszer túllépi határait, könnyen keveredik a vétkek seregébe. De ez a büszkeség, egy szellemes római író megjegyzése szerint, a vétkek seregében is közelebb áll az erényhez, örök úrnőjéhez, mint a többiek. Vége van a népnek, amelynél ez a szép láng kialszik, s ha egyszer lesüllyedt, soha sem fog újra felemelkedni. De amíg ez a génius nem hagyja el, a lecsúszása is csak arra szolgál, hogy még biztosabban álljon majd, amikor újra felemelkedik. A bölcs fejedelem büszkének óhajtja a népét, mint a címlapunkon Schiller II. Fülöpje.

A természet nem fukarkodott a népünknek juttatott adományokkal, sokat adott, amit némely más nemzet megirigyelhet. És mégis, milyen szinten áll most szellemi kultúránk? Lássuk tehát, hol áll! Mutassuk meg neki a dicsőség mivoltát, s azt, hogy mennyire és miért maradt le, merre és hogyan kell felfelé törekednie. Ez a dicsőfélszomj nem fog ártani ama test jólétének, amelyben a testrész mind magának, mind a teljes testnek hasznára van.

MÁSODIK SZAKASZ

Mennyire keresztülvihető, tanácsos és összeegyeztethető a magyar királyságban és a vele egyesült államokban lakó különböző nemzetiségek jólétével és privilégiumaival a magyar nyelvet a nyilvános ügyek tárgyalásában, az igazságszolgáltatásban és a nyilvános oktatásban kizárólag az egyetlen hivatalos nyelvvé emelni? Milyen előnyök és milyen hátrányok keletkeznének ezáltal politikai, kereskedelmi és irodalmi szempontból?

Melyek ezek a nemzetiségek? A magyar, a szláv, a horvát, az illír, az oláh, a német. Mert a görögök, a zsidók és cigányok, akárcsak az a kevés francia, akik a déli vidékeken telepedtek le, és nem tesznek ki többet, mint egynéhány falu népét, itt figyelmen kívül maradnak.

A magyar nép, amely a IX. században Baskíriából ide vonult, itt egy nagy nemzetté alakult át. Az itt talált és leigázott népesség szláv és oláh volt, amelyet Traján hátrahagyott, és amely még mindig Róma megromlott nyelvét beszélte. A németek soha sem vándoroltak be az országba nagyobb számban; először az első király hívta be őket, hogy velük biztosítsa az általa alapított, de még nem elég szilárdan álló trónját. Sokan a kereszties hadjáratok után maradtak hátra, épp úgy, mint még többen néhány évszázaddal később, az 1526-ot követő háborúk után. II. Géza egy egész kis népecskét hozott be valószínűleg a Rajna környékéről, hogy bányákat létesítsen velük. Végül is a kézművesek hiánya, az olcsó élet, az egyszerű út a Dunán, az ottani újoncozás előli menekülés, valamint József telepítési elgondolásai csábították be a legtöbbjüket az országunkba.

Magyarország lakosait nem tartják számon a nyelvük szerint, ezért nem lehet biztonsággal megmondani, hogy mennyi a létszámuk az itt említett nemzetiségeknek. Az azonban bizonyos a nagyérdemű prof. von Schwartner kimutatása szerint – akit igazságtalanul vádolnának meg azzal, hogy a mi javunkra lenne elfogult –, hogy ennek az országnak a legtöbb lakója magyar nyelvű magyar, őket követik előbb a szláv, majd az oláh, végül a német nyelvűek. A Hazai Tudósítások kiadója szerint a magyarul beszélők száma öt milliót tesz ki, míg Magyarország lakosainak teljes száma nem haladja meg a nyolc milliót (1807. március, Nr. XXIII.). Ha ez a szám túlzott lenne, annyi mégis biztos, hogy a magyar nyelvű lakosság az első, a legkiválóbb, az uralkodó nemzetisége Magyarországnak.

Nem! Itt az egyik sem az első, a legkiválóbb, az uralkodó. A nemzet egy és azonos, akkor is, ha annak alkotó tagjai eredetükre és nyelvükre nézve különbözőek. Mindenki, aki az országban lakik vagy Hazafi, vagy idegen; e kettőn kívül nincs harmadik. Mindenki, aki itt született vagy többéves tartózkodás, birtoklás vagy alkalmazás által a nemzet tagja lett, az Hazafi, az magyar. A két megnevezés valóban szinonim.

Mindenki, aki Hazafi, részesül a közjóban; viszont kötelessége minden áldozatot meghozni a közösségért, ami szükséges a közjólét biztosításához és fenntartásához. A különbözőség jogaira akkor hivatkozni, amikor az összesség jólétéről van szó, bűn.

Ha a haza azt követelné szláv, oláh és német eredetű fiaitól, hogy lemondjanak az örökölt, nem-magyar nyelvük használatáról a magánügyekben, azt valóban nagyon méltánytalanul tenné, akkor valóban mostohaszülökként viselkedne. Viszont, ha a szláv, oláh és német eredetű magyar a magyar államba való felvétele után továbbra is azt kívánná,

hogy szlávnak, oláhnak és németnek tartsák, és a magyarokat Magyarországon le akarná gyűrti, akkor ők lennének a bűnösök; az alattomoságuk, az erőszakuk hazaárulás lenne. Az elzászi Strasbourgbán a házi körében németül beszél, és a francia menekült Berlinben franciául; de amaz francia, a másik német, amikor mint a nép tagja jelenik meg; és Athén halállal büntette azt az idegent, aki kisajátította a népfenség jogát.

Egy népnek csak egy hivatalos nyelve lehet, és ez nálunk a fentebbi hosszas fejtegetés szerint csak a magyar lehet. Ez megválaszolja a kérdést, hogy tanácsos-e a magyar nyelv bevezetése. Miután azokon területeken, ahol az nem általánosan ismert, nem azonnal, hanem csak hosszú évek során lenne bevezetve, és mivel Magyarország különböző nemzetiségei közt egyiknek sincs – és nem is lehet – privilégiuma a nyelvére vonatkozóan, mindez annál is inkább összeegyeztethető ezeknek a nemzeteknek a jólétével és szabadságával, mert mindenki, aki a szlávok, oláhok és németek művelt osztályához tartozik, épp olyan jól ismeri a magyar nyelvet, mint a művelt magyar a németet. Az, hogy mindez keresztyülvihető-e, a harmadik szakaszban lesz kifejtve, ahol a műveltség szintjét fogjuk meghatározni. Most nem időzünk tovább e kérdésnél, hanem azt fogjuk megvizsgálni, hogy milyen előnyök és milyen hátrányok származnak a régi szokások ilyen változásából politikai, kereskedelmi és irodalmi szempontból a különböző népek számára.

A magyar nyelvnek a kormány és a közügyek nyelvévé emelése politikai szempontból azt az egyáltalán nem csekély előnyt hozná magával, hogy az alkotó testületek legtöbb tagja rögtön megértené a törvényeket és a közrendre vonatkozó előírásokat, mivel most a hét millióból kétségkívül több mint öt úgy éli napjait, hogy csak egy ösztönszerű, többnyire bizonytalan képzelet van arról, hogy mi szabad, mi van előírva. Ez a szemléletmód még fontosabb, ha meggondoljuk, hogy ezeknek a törvényeknek és rendeleteknek megszegése kisebb-nagyobb büntetést, sőt sokszor halált is vonhat maga után, tehát az állam a polgárait az általuk nem ismert, nem tisztán felfogott kötelességeik elmulasztása miatt vagyunk, szabadságuk vagy életük elvételével büntetheti. Már most is előfordul, hogy a perek a beszélt nyelven folynak, aminek az az előnye, hogy az özvegyek és a férfiak, akik nem tudnak latinul, maguk képesek felügyeletet gyakorolni az olyan eljárások fölött, amelyekben boldogulásukról vagy életükről folyik a vita, és nem kell attól félniük, hogy ügyvédek, tévedésből vagy megvesztegetve, esetleg kisemmizik őket. Az is általánosan elismert, hogy a megértett, belátott törvényeket és előírásokat általában könnyebben elfogadják, azok biztonságosabban, gyorsabban keresztülvihetők.

A magyar nyelv bevezetése másodsorban azt az előnyt ígéri, hogy Magyarország különböző nemzetiségeinek szelleme közelebb jutna egymáshoz, és megszűnne a kicsinyes irigység, a féltékenység aljas játéka, amely már gyakran nagyon nagy bajokat okozott. Az ország minden polgára testvérnek tekintené egymást, a hazát mindnyájuk anyjának látná, és a jólétüket közös erővel, hamisság és kölcsönös bizalmatlanság nélkül, mozdítaná elő. – A feljegyzett adatok azt mondják Friedrich Malatestáról (1550:73), hogy a nemzet nyelvével együtt annak szellemét is magába szívta, és az őseink szívesen és örömmel adtak neki állampolgárságot. Ehhez hasonló példákat látunk sok idegen esetében, akiket úgy szeretünk, mint testvéreinket, viszont azokkal szemben, akik nem mutatnak tiszteletet a nyelv-

vünk iránt, hidegek maradunk. Az elhunyt fenséges Ferdinánd főherceg, a nagy Theresia fia, az uralkodó császárnőnek apja bizonyára megengedné, hogy őt hozzuk fel ennek az állításnak bizonyítására, és elmondhatjuk, hogy milyen – az idegenek számára szinte érthetetlen – örömmel ragadtatta el az 1802. évi országgyűlés képviselőit, amikor a jóságos ember egy latin nyelven tartott köszönőbeszéd után – hiszen a képviselők felszólásaikat szintén ezen a nyelven tartották – magyar nyelven fejezte ki kegyessége megnyilatkozását! Vagy a nemes lelkű fia, az ifjabb főherceg Ferdinánd, ha nem is lenne Theresia unokája és Leopold unokaöccse, a mi büszkeségünk lenne, mint ahogy a seregünk büszkesége!

A természet bizonyára mindenütt egyidejűleg engedi meg a jót és a rosszat, gyakran közvetlenül egymás mellett, ugyanakkor épp oly biztosan vannak a léleknek nemzeti arcvonásai, mint ahogy kiemelkedő hasonlóságok láthatók egy nép, egy emberfaj, jellemzőiben. A magyarok sajátosságainak egyike a bátorság és a kevélység. Szvatopluk köztünk lakó utódai, mint a nemes Chersuker közénk tévedett unokái is joggal tartanak igényt a hőslélekűsége. De összehasonlítva a Lengyelország határához közeli Krajna szláv lakosát vagy a schmöllniti német bányászt a szabad, bátor magyarral, aki a Debrecen, Belgrád és Pest közti tágas, gazdag pusztán lakik, mekkora a különbség! Ki tarthatja őket egy és ugyanazon emberfajnak, egy és ugyanazon nemzet tagjának?! Azok a szegénységük súlya alatt zsugorodnak össze, és vasérc- meg rézbányákban lélegzik be a kicsinyes gondok szellemét a halálos gázokkal együtt, míg a magyar csikós a hideg, a hőség és minden vesződés ellen edzve minden évszakban a zord ég alatt él, ahol tekintete szabadon jár körbe, és ahol ő és a nyája szabadok, és a lelke a szabad elemek közt lélegzi be a nagyság érzetét, a függetlenséget, az erő és az önérték szellemét. Ha ezeket az emberfajtaikat ismerjük, nem kell kérdeznünk, hogy melyik az, amelyik készségesen áll katonai szolgálatba, és melyik az, amelyiket erőszakkal kell odahurcolni. És nem kell azon csodálkoznunk, hogy a magyar muskétás közvetlenül egy véres csata után tüzet gyújt, és szalonnáját só hiányában lőporral hinti be, és bátran táncolgat.¹² Ezt a nemzeti lelkületet magyarul lehet legjobban az ország többi lakosának tudomására hozni. Amíg nem tudnak magyarul, nem tartják magukat magyarnak, de el fogják sajátítani a szokásait, amikor magukévá tették a nyelvét.

Ezek a nagy előnyök jóval meghaladják azokat a nehézségeket – mert nem járnak hátrányokkal –, amelyek egy ilyen rendelkezésből elkerülhetetlenül következnek. Ezek abból állnak, hogy a magyar nyelvet meg kell tanulni. Akik ezt megtagadnák, azok figyelmét felhívnák erre a kötelességre, és néhány előre megszabott év múltán mindenkit, akiről úgy találják, hogy nem rendelkezik nyelvismerettel, arra köteleznének, hogy a hivatalukat olyanoknak adják át, akik bírják a nyelvet. Ha a birodalom összes hivatalai – a jogi és irodalmi fórumok kivételével – 1786-ban elegendő németül tudó személyt találtak az ügykezeléshez, hogy lehet abban kételkedni, hogy körülbelül tíz év után – akkor is, ha csak erőszakkal lenne elérhető – ne találnának elegendő magyarul tudót.

Kereskedelmi téren semmit sem nyerne az ország, ha a magyar nyelvet vezetnék be a latin helyett, de biztosan semmit sem vesztené. Mert amint a magyar kereskedők Debre-

¹² Ez 1788 őszén történt, amikor József a vitézeket táncolni látta, és odalovagolt. Gyerekek, mit csináltok? kérdezte. Mutatunk, volt a válasz, és a száj, amelyből ez a feleletet jött, lőporból volt fekete. Az egyikük jóakarátján nyújtotta borítólát a császárnak e megható szavakkal: Tessék, József uram!

cenben és Erdélyben a latin uralmának időszakában a magyar üzletfeleknek magyarul írtak, a külföldieknek viszont nem latinul, hanem németül, úgy a külföldi kereskedők eddig a pereket az itteni adósaik ellen hátrány nélkül a számukra ismeretlen latin nyelven vezették. Épp úgy tudnának a debreceni és erdélyi nagykereskedők a belföldiekhez magyarul, Németországba és Galíciában németül, Párisba és Londonba franciául, míg a külföldiek a magyarországi kereskedőkhöz az eddig használt nyelven írni, ami bizonyára nem a latin lenne. A belföldi adósok elleni pereket a törvényszékek új nyelvén vezethetnék, amely számukra nem lenne kevésbé ismert, mint az előző volt. A magyar nyelv bevezetésének célja nem az idegen elhanyagolása. Ha a hamburgi és trieszti kereskedőnek az anyanyelvén kívül más nyelveket is kell tudnia, miért gondolná a gazdagabb magyar kereskedő, hogy nélkülözhetné a németet, franciát vagy akár az olaszt is?

A legnagyobb előny – vagy legalább is, ami leginkább feltűnne – az, amelyet a szellemi kultúra és az általános, sőt a tudományos ismeretek terjesztése terén okozhat, és egész biztosan okozni fog. A németiség tagjai, akárcsak a fiatal magyarok és szlávok, akik németül olvasnak, a szellemüket olyan könyvek által művelik, amelyeket Németországból és Bécsből kapnak, és így lépést tartanak a korrall. De mennyire lemaradnak a koruktól azok, akik anyanyelvükön kívül nem tudnak más nyelvet, mint a latint! Bizonyára írtak a minden időben egyet s mászt nálunk is, és 1772 óta nem kevés divatos lapunk van, kaptunk olyan tárgyakból is valamennyit, amelyek kenyeret adnak: de ne higgyük, hogy az irodalom virágozhatna, amíg a kormány nem részesíti kellő megbecsülésben a nemzet nyelvét, és nem emeli azt a közügyek nyelvévé. Hogy teljes egészében azzá legyen, ami lehetne, a nyelvet sokoldalúan művelni szükséges, máskülönben a kultúránk továbbra is az öntelt külföldiek fölényes származásának tárgya lesz, mert éppen azon az úton, amelyet mi keresünk, ők már nem épp sok év óta messze előrehaladtak, és most a szerencsés kezdés után még tovább fognak haladni. Most az emberek fele, a női nem nálunk képzés nélkül marad, ami azt a szerencsétlenséget hozza magával, hogy gyermekeink szellemi ereje nemcsak fejletlen marad, hanem különböző tévedések agyukba vésése által már kisdéd korukban örökre megbénul. Viszont, ha a gyermekek édesanyjuk karján kapnák meg az első, koruknak megfelelő nevelést, akkor az iskolába már gyakorolt, élesített elmével lépnének, és a tudományokban sikeres előmenetelt mutatnának. Most a gyermek vagy az ifjú az iskolában tizenöt éves koráig rendszerint alig tanul mászt, mint egyetlen nyelvet, amit – úgy ahogy azt itt tanítják – sohasem vihet tökéletességre. Ha ennek a nyelvnek a számára többnyire nagyon nélkülözhető ismerete helyett valódi ismereteket szerezne, akkor annak haszna az élet minden vonalán mutatkozna, és azok, akik a tudományos pályára készülnek nálunk – mint Németország iskoláiban – teljesen kiképezhetnék magukat a céljuk eléréséhez. A mi kézműveseink és művészeink most a gépies megoldásoknál maradnak, mivel a mesterségüket a mestereik tudományos előkészítése nélkül sajátították el, és nem találtak szakkönyveket a saját nyelvükön, amelyekből tanácsokat kaphattak volna. Ezért természetes, hogy nálunk a művészetek és találmányok soha sem lesznek bővítve, tökéletesítve és elterjesztve. Mi is tennénk azonban új felfedezéseket, és a büszke angol nem mosolyogna már azon, hogy a debreceni szappanfőző, aki a szóda hatásának megfelelő ismerete nélkül dolgozik, nem tud neki a mesterségéről beszámolni. Az eszmék és az ismeretek barátságos érintkezések révén szállnának át az egyik fejből a másikba,

és újakat keltenének, mint amikor a haladó szellemű fáklyavivőnél a gyertyákat bizalmasan meggyújtjuk. Azoknak, akiket az irodalmi működés felé egy nemes törekvés hajt, nem szállna inába a bátorságuk az anyanyelvükön írni, és írának is, és akkor a kombinációk, melyeket ez a munka követel, gyakran egész új eszmékhez és felfedezésekhez vezetnének, ami más nemzeteknél is épp úgy szokott történni.

És mily arany gyümölcsöket ígérne a magyarok szép nyelve az új Európa irodalmának! Az eredete keleti, de a 900 év folyamán, amit a Táttra és a Száva közt töltött, különösen pedig amióta írói a régi és az új klasszikusokat tanulmányozzák, fordítják és utánózzák, annyi nyugati ízlést sajátított el, hogy e két szép jellegzetesség egyesüléséből egy harmadik, még szebb jellegnek kell keletkeznie. Máris megkezdte e pályán a futását; most még csak az utolsó, de nemsokára a boldogok közé tudja és fogja is magát csatlakoztatni, és az idő majd kimutatja, hogy mennyire tudja a többiek előnyét behozni.¹³ Savanyú és édes, mint az olasz és a spanyol, erős és erőteljes, mint a német és az angol, ünnepélyes, mint a római, bájos és könnyű, mint a francia és a görög, de az említett tulajdonságokban még távol áll mindegyiktől, egyiktől sem távolabb, mint a régebbi és az új klasszikusoktól. Ha a szép, bátor, igénytelen szolgálóleányra a szerencsés siker mosolyog, akkor a szépen koszorúzott Thuiskona és Gallierin szeretettel öleli át tanítványát és hűgát, és testvériesen örül virágba szökkenésének.¹⁴

El kell azonban ismernünk, hogy azok az előnyök, amelyek a magyar nyelv iskolai bevezetéséből származnának, azt a hátrányt vonnák magukkal, hogy nem tudnának hozzánk idegen tudósokat professzornak behívni. De mennyi idegen van közöttünk most, amikor a nyilvános tanítás nyelve latin és nem magyar? És ha behívnánk külföldieket, mint valaha Comeniust és Bisterfeldet, nem tarthatnák ők az előadásait ezekben a rendkívüli esetekben épp olyan jól latinul vagy németül, úgy ahogy egyes professzorok Göttingenben latinul tartják azokat annak ellenére, hogy a tanítás nyelve ott német és nem latin? Hiszen nem az a szándékunk, hogy a tudományos latin nyelvet – sőt, a németet sem – teljesen kizárjuk, hanem az, hogy a hazait olyan előnyben részesítsük, mint ami azt méltányosan megilleti. És ennek a szakasznak a vége felé meg kell jegyeznünk, hogy az országgyűlés, amely szívében fekvőnek tűntette fel a magyar nyelv bevezetését, a szándékát nem a bálványrombolók dühével próbálta keresztülvinni, hanem inkább mértékletességet mutatott, és fog is mutatni, ami a nyugodt, szerény bölcsesség műve. Azt kívánja, hogy a nemzet nyelve legyen a nyelve mind a legmagasabb központi hivatalok nyilvános ügyeinek, mind az alsóbb fokú hatóságoknak, az igazságszolgáltatásnak, a kereskedelemnek és a nyilvános tanításnak. De ezt nem a magyar állam polgárainak vagy az üzleti életnek a kárára kívánják, aki és amely számára kötőanyag lesz ez a nyelv, s nem azonnal akarják, hanem csak miután a közéletben résztvevő személyek teljes kiképzésben részesültek. De természetesen arról is gondoskodnak, hogy a

¹³ Az igazságos méltóság szemében! Mert magától értetődik, hogy azoknak a nemzeteknek az irodalma, amely már sokkal előbbre jár a magyarokénál, örökre előtte marad. Gazdagság és fényesség nélkül sehol sem virágoznak a művészetek, és ahol előbb ki kell irtani a sylvá hercyniát [vagyis az erdőseget], ott nem gondolnak kastélyok építésére.

¹⁴ A bizonyítékát ennek a jogtalan igénynek, ha az lenne, a magyar irodalomban nem járatos idegen a harmadik szakaszban találja. Csodálná Virágot, Dajkát és Kist, csodálkozna Teleki beszédének szép folyamán, és nem tekintené megfontolatlanoknak e dolgozat írójának hazaszeretét. Érezné, hogy a magyar nyelv azáltal nyer, hogy a kelet géniusza szerint összevonja a névmásokat az igéjükkel, és szerencsésen elkerüli az állandóan visszatérő „ich, du, er, mein, dein, sein, ist, hat, kann és lässt” szavakat anélkül, hogy emiatt a szöveg értelme bármilyen kárt szenvedne.

bölcs mértékletesség ne adjon alkalmat azok ravaszságának, akik mindenféle akadály felállítására törekednek, azt alattomosan hátráltatni. Áldozatok nélkül, némi kényszerítő eszköz nélkül, amelyek lehetnek szigorúbbak vagy enyhébbek, ritkán lehetett bármilyen nagyobb tervet keresztülvinni. Látjuk, hogy a német nyelv bevezetése 1786-ban aránylag sokba került. De a felvilágosult hazafi készségesen vállalja az áldozatokat, amelyeket tennie kell az általános jólét érdekében azzal a meggyőződéssel, hogy ez neki szent, számára is hasznot hozó kötelessége.

HARMADIK SZAKASZ

Bír-e a magyar nyelv a kiműveltetésnek azon mértékével, ami ehhez elkerülhetetlenül szükséges?

Engedjék meg, hogy ellenkérdéssel válaszoljuk meg ezt a kérdést! Amikor I. Rudolf Ausztriában a német nyelvet és III. Edward Angliában az angolt polgári nyelvként bevezette, amikor Thomasius az előadásait németül kezdte tartani, bírt-e ez a két nyelv azzal a kiműveltetéssel, mint most a magyar? – Ha nem, akkor a kérdés meg van válaszolva.

De azzal fognak nekünk visszavágni, hogy az általánosításunk hibás, mert a nyelv gazdagságát vagy szegénységét a forgalomban lévő eszmék nagyobb vagy kisebb mennyisége határozza meg. Akkor is, ha a német és az angol nyelv Rudolf és Edward idejében lényegesen mögötte állt volna a magyar mai színvonalának, kétségkívül gazdagabbak voltak a maguk korának igényeihez viszonyítva, mint a magyar a mai korhoz.

Ebben igazuk lehet az ellenfeleinknek, de ez nem hoz minket zavarba. Nagyon tévedne, aki azt állítaná, hogy csak most kezdjük a nyilvános ügyeinket magyarul intézni, hogy csak most vagyunk elszánva a tudományokat a saját nyelvünkön művelni. Amellett, hogy az országgyűlési és a megyei üléseket és tárgyalásokat (mint már fent említve volt) magyarul tartották és fogják tartani, a magyar udvari kancellária és helytartóság rendeleteit azokon a vidékeken, ahol a lakosság nyelve magyar, a szolgabíráknak és rajtuk keresztül a községek vezetőinek mindig magyarra fordítva adták és hirdették ki, valamint a kormány nyelve Erdélyben 1763-ig a magyar és nem a latin volt, a pereket ott mindenütt és nálunk néhány megyében és az úgynevezett szabad városokban magyarul tartották és ítéleztek. És Apáczai Csere János a gyulafehérvári kollégiumban a tudományok egész körét magyarul adta elő hallgatóinak, sőt 1563-ban már ki is nyomtatta művét, negyven évvel azelőtt, hogy Thomasius bevezette volna a német nyelvet az iskolákban. És ebből kiderül, hogy a nyelvünk már a régebbi időkben is megfelelt a kitűzött célnak, és nem most kell azt kialakítani.

Ez 1805 s részben már 1790 óta még világosabban kitűnik megyei magisztrátusaink irataiból, ügyvédek hivatkozásából és bíróink ítéleteiből. Mindezek az iratok épp oly könnyen érthetők, oly fesztelének, tárgyukban oly kimerítőek, mint régebben a latin irataiké, és a jobb fejű emberek iratai épp oly kitűnően vannak kidolgozva, mint amilyen silány a latin volt még a jobbakké tollából is. És vajon kételkedhetünk-e abban, hogy a nyelv alkalmas tudományos előadások tartására, amikor látjuk, hogy mind itt, mind Erdélyben, nem kis számban tartanak előadásokat; és bár távol vagyunk attól, hogy tekintélyes számban bírnánk tudományos műveket, fel tudunk mutatni kémiai és algebrai nyomtatott műveket? Valóban: az a nyelv, amely képes a régiek legtetszetősebb íróit sikeresen a saját szavaival visszaadni, olyan sikerrel, sőt sokkal sikeresebben, mint ahogyan más európai nemzetek első kí-

sérletei voltak azokat az övéikre lefordítani abban az időszakban, amikor az irodalmuk virágozni kezdett; az a nyelv, amely Musariont és Rochefoucauld Penséesét, Emiliént és Minnát, Tassót és Milont, Klopstockot és Ossiánt lemeri fordítani, amelyre Marmontel erkölcsi elbeszéléseit a mi nagy tiszteletben álló Báróczi már 1772-ben előkelően lefordította, úgy hogy e fordítás Schmerler és Schütz sokkal későbbi fordításai mellett pirulás nélkül állhat; az a nyelv már meglehetősen előrehaladt a kiműveltetés terén.

Azok, akik nem értik a mi nyelvünket, és nem ismerik az irodalmunkat, ezeket a reményeket hiúnak és a vak önszeretet álmának nevezik. Mi lehet a legmakacsabb szorgalom ellenére is egy nyelvből, kérdezik, amely ugyan a konkrét eszmék kifejezéséhez elég gazdag, de az elvontsághoz éppenséggel szegény? Hogyan tanítsák Kant tanítványai a metafizikát olyan nyelven, amelyben a *Geist der Seele* [a lélek szelleme] csak „lélek”-nek nevezetik? Amelyben a *wahr und gerecht* [igaz és igazságos] fogalmakra egyedül az „igaz” szó létezik? Amelynek szótárából hiányzik a *Sinn* [értelem], az *Eifersucht* [féltékenységre], a *Liebling* [kedvenc], az *Ungeheuer* [irdatlan], *billig* [mértányos] és száz más kifejezés?

És mi lett abból a nyelvből, amelyen Pontifex könyvei, amelyen Duilius oszlopának feliratai voltak megfogalmazva? Mi lett Ulphilas Luther általi beszédéből, Lessing és Klopstock nyelvéből? Ki hitte volna, hogy Hans Sachs nyelve, sőt Halleré is, valaha Goethe és Schiller, Ramler és Wieland, Matthiessen és Voss elbeszélő költeményeit fogja bemutatni? Bírta már ez a nyelv, bírta a francia, bírta minden más nyelv már kezdettől fogva mindazt, amivel az idő megajándékozta őket? Bírja a németek nyelve mindazokat a szavakat és szólásmódokat, amelyek a franciában léteznek, és bírja a franciáké mindazt, ami a németben található? És mivel Cicero nem talált a nyelvében szavakat sem a szenvedélyre, sem a féltékenységre, mert épp oly nehézségekkel küzdött Arisztotelész és Platon eszméinek fordításánál, mint ahogy most Degerandónak Kant és Herder franciába fordításakor kell küzdenie. Vajon nem volt mégis a rómaiak nyelve alkalmas arra, hogy azon démoszthenészi tüzzel teli beszédek tartanak egy új Philippus ellen, és a legmagasabb jóról, a legmagasabb rosszról, az istenek természetéről és a kötelességekről filozofáljanak? Vagy jobban tette volna, ha ahelyett, hogy a görögök eszméit kínos és eredménytelen fáradozással latinra fordítja, és a nemzete nyelvét fejleszti (amire őt állítólag egy vak, elfogult, filozófushoz és kozmopolitához nem illő patriotizmus csábította), arra törekedett volna, hogy a görög nyelv, amely Rómában már ismert és kedvelt volt, általánossá legyen? Jobban tették volna a németek, ha a durva és műveletlen nyelvük fejlesztése helyett elhagyták volna Bodmer és Gottsched iskoláit, és magukévá tették volna Bossuet és Fénelon, Corneille és Molière nyelvét, a franciák pedig Dante és Petrarca nyelvét?

Ezek olyan állítások, amelyeket a legvirágzóbb nemzetek példája elegendően megcáfolt. Ahelyett, hogy ezekkel foglalkoznánk, mivel egy ilyen fáradozásnak a sikere – bármilyen elrettentőnek is látszik – túlságosan szembeütő lenne, azt a fontos ellenvetést vizsgáljuk meg, amely nyelvünk elkerülhetetlenül szükséges szavainak hiányát illeti.

Nincs másként: a *Geist und Seele* [lélek és szellem] nálunk „lélek”. De nem mindig volt ez így. A XV. század írói a „szellet” szót használták rá, és bizonyára elvárható, hogy a filozófusaink elő is veszik ezt a szót, mihelyt szükségük lesz rá, (mégpedig azért, mert a szó egy önálló lényt és nem egy terméket jelöl), hogy a „kellem” (*Anmut*) mintájára,

amely a „kellekből” (kedves vagyok, kellemes vagyok) származik, „szellem”-é alakítsák át, mivel a „szellet” nem más mint „szellés”; úgy amint a *Spiritus* és πνέμα igéből származó nominatívusok. És akkor a kémikus a *Weingeist* [borszeszt] „borszellemnek” nevezheti, és Montesquieu fordítója a nagy művének címét „A törvények szellemé”-nek nevezhetné, ami az újonnan alkotott szó nélkül – mint a latinban – fordíthatatlan maradna. Épp úgy a gondatlan íróinknak és a tanulatlan tudósainknak köszönhetjük, hogy most mind *verum*-ot, mind a *justum*-ot „igaz”-nak nevezzük. (Ez a szemrehányás ugyan a görögöknek is szól, akiket a római néha oly aggályoskodva másolt, mivel Horatiusnál a kettőt összekeverve találjuk: „metiri se quemque suo modulo ac pede verum (justum) est”; de mennyi szó és kifejezés van minden régebbi és újabb nyelvben, amelyek értelme fölöttébb ingadozó és bizonytalan, és nem egyeztethető össze a metafizikus szigorú követelményeivel? A *verum*-ra (adjektívum) a „való” áll rendelkezésre. „Való szó” *ein wahres Wort*, „való hír” *ein wahres Gerücht*, „nem való mondás” *eine unwahre Behauptung* még a csöcseléknél is, akik szájából ezek a kifejezések származnak, ismeretesek. Sajnálatos azonban, hogy a vigyázatlan vallásitanítók ezt a szót az *-ens* (állapot) fogalom kifejezésére a „ság” toldalékkal látták el, ami a *-heit*, a *-tum* formáknak felel meg. A *Sinn*, *Sinne* nálunk is ingadozó. Mindkettőt hol „érzelemnek”, hol „érzékenységnek” nevezzük, mint a görögök, a rómaiak, a németek. De nem érdemlünk azért szemrehányást, hogy nincs saját szavunk az öt érzékszerv megnevezésére. Mi úgy nevezzük, hogy „érezk” (sing.) „érzékek” (plur.). *Empfindung* és *Gefühl* nálunk is ingadozó, mint a németben, „érzés” és „érzékenység”, a költőknél „érzemény”. *Empfindlichkeit* „érzékeny voltom” (annyi, mint az érzékeny létem). Sőt még az angol *sentimentalra* és a német *Empfindelre* is van saját szavunk: „érzelékeny”, úgy hogy Yorick *Sentimental journey*-jét „Érzelékeny utazásnak” nevezhetjük. A „Quatre Flacons” fordítója az *Eifersucht* és *eifersüchtig* szavakat „féltékenynek” és „féltékenységgel” nevezte. A „féltetni” ige régóta megvolt, de a főnévtől mindig elválaszthatatlanul, ezért sok esetben teljesen használhatatlan volt. Mert például Rochefoucauld Gnómájának, amely 32. szám alatt áll, a fordítója hogyan fordította volna „la jalousie de mourir dans les doutes”: „a feleség-, férj-, szeretőféltés kétségében él”; (féltékenység a feleség, a férj, a szerető miatt)? Új szóalak formálására elég példánk van. A „hajlok, török, fázom, alszom, érzek, kár” szavakból a „hajlékony”, ami hajlásra, „törédékeny” ami törésre, „fázékony” ami fázásra hajlamos; a „féltékeny” annál inkább elfogadható mert az „-ékeny” végződésnek, mint a latin *pronus*-nak, többnyire szemrehányó értelme van.

A szókészletünk néhány év óta sok nagyon jó és szükséges szóval gazdagodott. *Ernst* azonban nem létezett. A *Telemach* fordítója hiába kínlódott e fogalom visszaadásával, és az *ernster Blick*-et „mérő tekintet”-nek (*starrer Blick*) nevezte; ez most „komoly”, ami a „komor”-ból (*mürrisch*) származik, és általános elismerést nyert, mert az *r* a szó végén a lány *ly* által lett enyhítve, hasonlóképpen tér el az *Ernst* fogalom a *mürrisch*-től. A *Denkmal* (Monument) nálunk még nem létezett, mert a „sorompó” nyilván a hibásan átvett *Schranken*. Most „emlék”-nek nevezzük (az, amit átéltünk). Régebben „sírkő”-t (*Grabstein*) kellett mondani, ami egész más volt. *Reiz* (báj) most „kecs”, ami gyökere a „kecsegtetni”-nek (*anlocken*) a franciának megfelelően; *Anreiz*, irritation, inger” az „ingerelni” gyökere. *Rival* eleinte „vetélkedőtárs” volt, mint a *socius amulans*. Néhányan most „vágyótárs”-nak mond-

ják (*sehrender Gefährte*, vágyó társ), mások mert az adjektívum soha sem olvasztható össze a substantívummal, „bajtárs”-nak (*Kampfgefährte*). *Il a raison* „igaza van” a németet és a franciát utánozva. Nemrég a *Fabel*, az *Erzählung* és a *Rätsel* „mese” volt. Most a „mese” *Fabel*; *Erzählung* „rege”, ami egy alkotott szó. *Rätsel*re még nincs szó. A *Sage* azonban „monda”, ami nagyon sikeres. *Monster* „csuda” volt. „Csuda” azonban egyidejűleg *Wunder*, ezért a költő Szabó Dávid a „szörnyű” (több mint csak *schrecklich*) melléknévből a „szörnyeteg” főnevet alkotta, és az új íróink, akik számára nem minden újonnan alkotott szó „szörnyeteg”, tetszéssel fogadták ezt a jellegzetes szót. „Szörny” a rövidsége és a kemény „rny” végződése miatt még jobb lett volna. A könyvek oldalait régebben „levél”-nek nevezték. „Levél” azonban teljesen megfelel a német *Blatt*-nak pedig *Blatt* és *Seite* nagyon eltérnek egymástól. Hogy lehetett volna ezzel a szóval kifejezni, hogy a XV század könyvnyomtatói a készítményeiknek nem az oldalait, hanem csak a lapjait jelölték meg? A Debreceni Grammatika hiperortodox szerzői a nekik németesnek tűnő „oldal” ellen tiltakoztak, s most „lap”-nak (egy tárgy lapos oldala) nevezzük a könyvek oldalait. *Leichtsinnig* nincs a szótárunkban, a latin nyelvben sem létezik, a *gravis* sincs a németben. Ez lehetne „könnyelmű” és *Leichtsinn* „könnyelműség” (a „könnyű” *leicht* és az „elme” *Sinn* összetételéből) nem több erőszakkal, mint ahogy „lelkiosmeret”-ből (*geistiges Erkennen*) „lelkiismeret” (*Gewissen*) lett és a „tudni illik”-ből (*scire licet*) „tudniillik” (*scilicet*). *Billig* sincs a szótárban, épp oly kevésbé mint a franciában. Ez lehetne „méltány” a „méltó”-ból (*dignus*). Elődeink – és az ő példájukat követve mi is – „arany sarkantyús vitéz”-nek nevezték az *equites auratos* (vitéz arany sarkantyúval). Nos, hogyan fordítsuk le párbeszédben a *tapferer Rittert* [vitéz lovagot]? Talán „vitéz Vitéz”? Ebből *tapferer Tapferer* lenne. Láttuk, hogy az Ótestamentum fordítói a kesergő tanítvány szavait, aki a mennybe szállt prófétáját siratta, így fordították: „Izraelnek mind szekerei, mind lovagjai!” Tehát elővettük a régies szót, és a *Ritter von Malta* stb. most „lovag”-nak nevezetük. Prof. Dugonics érezte, hogy a középkor palatinusait a rendek lovagjaitól meg kell különböztetni, és a „lovag”-ból a majdnem humorosan hangzó „lovancz”-ot alkotta. Az, aki Cervantes zseniális művét magyarra fogja fordítani, a kóbor lovagot „bús alakú lovancz”-nak és „bodorgó”-nak nevezheti. Egy másik író a *Lieblinget* (*Favoritis*) „kedvenc”-nek nevezte, hogy ennek a gyűlöletes fogalomnak egy sértő nevet adjon. De ennyi elegendő ahhoz, hogy rámutassunk: íróink egy gazdag aranybányával dolgoznak. A mi nyelvünk ugyan nem szívesen vesz fel idegen szavakat a szótárába, mert nem tudja a végződéseiket olyan ügyesen átalakítani, mint a németek általában francia mintára, ennek ellenére épp olyan sikeres, mint az említett nyelvek, vagy még sokkal sikeresebb, mert saját szavaiból új és új hajlítással, kitoldással, rövidítéssel, összetétellel újakat tud teremteni.

Az ellenfeleink nem tagadják a nyelvünk nagy érdemeit. Kétségkívül – mondják – van költői gazdagsága, bár filozófiai nincs; magas szárnyalásra képes, de kevésbé könnyed jellegű a kecses, tréfás költészetben, és egyáltalán nem az a társalgásban.

De ha nagymértékben bír poétikai gazdagságot, nem fog-e bírni filozófiai is?¹⁵ Panaszkodjunk-e azért, hogy a gyermek csak gagyog, és nem a felnőttek hangjait ejti ki? És

¹⁵ Phädon és Kandidate nyomtatva vannak, az utóbbit csak az ontológikus kifejezések miatt említjük, amelyek ott előfordulnak. Prof. Sárvári a filozófia egy részét Debrecenben magyarul tanítja. Több mint 15 évvel ezelőtt prof. Szabó a fizikát úgy tanította Sárospatakon. Orvostudományt most Pesten és Szigeten, természetrajzot Pápán is úgy tanítják. Bá-

mi volt a sorsa a legszebb, leggazdagabb nyelvnek, amelyet emberi ajkak valaha beszéltek, nem talán az, hogy eleinte az is csak poétikailag volt gazdag? És írt volna-e azon Xenophón és Platón, ha nem lett volna előttük egy Homéroszuk? Valóban, jó okunk lenne inkább örülni a szemrehányás miatt, amely minket itt érint. Éppen ennek a poétikai gazdagságnak köszönhetjük azt, hogy nyelvünk a költészet műveire soha sem lehet olyan alkalmatlan, mint a franciák nagyon művelt, nagyon díszes, nagyon gazdag, de az első költőik által is elismerten kép nélküli, józan, hideg, metafizikus nyelve. És mi a filozófia műfajában, a törekvéseink számára előnyös körülmények közt, még tovább tudnánk haladni, mert az érintkezésünket már annak a kincseivel meggazdagítva kezdtük, és mert a nyelvünk a komolyabb tudományok terén is – akárcsak a görögöké – mindig virítana.

Az igaz, hogy a nyelvünk túl szegényes a szép társalkodás módjában, amit készségesen bevallunk. De hogyan lehetne elvárni, hogy már kisimult legyen? Ezt a városi lakosság együttléte, különösen egy királyi udvar, a gazdagság minden fajtája, a színház, a zene, a festészet és a szobrászat, a tudományok anyanyelven való művelése, de mindennél inkább a hazai írók közti nagy versengés hozza létre a népnek. Mi vidéken lakunk, és eldurvulunk a gazdaság gondjai alatt, mert hányan vannak, akik olvasnak, és magyarul olvasnak? A gazdagabbak ugyan a városokba költözködnek, de ez inkább veszteség, mint nyereség a nyelv szempontjából, mert ott ők és hozzátartozóik mindent felszívznak, ami idegen, miközben elfelejtik a maguk nyelvét. Nemrég így volt ez Bécs lakosai körében is, ahol Ausztria nagyjai Gellert és Rabener nyelvét – amely a cselédjeiké is volt – lebecsülték, szégyenkeztek miatta. A magasabb körökben mást, mint franciát és olaszt nem lehetett hallani addig, amíg Sonnenfels, a legbölcsebb és legszentebb hazaszeretettől tüzelve, tiszteletet nem keltett az anyanyelv iránt, ami egy Blaumauert, egy Ratschkyt és egy Alxingert teremtett. A mi nyelvünk, amelynek a történelmi stílusban bizonyára mindene megvan, ami szükséges, a szép társalkodás terén valóban annyira hátramaradt, hogy Marmontel erkölcsi elbeszéléseinek új fordítója, aki öt kötetben kezdi bemutatni a stilisztika különböző nemeinek mintáit a fordításban, és három nyelven adta ki Rochefoucauld *Pensées*-it, nem habozott bevallani, hogy kevesebb fáradságot okozott neki töredékeket lefordítani Klopstockból és Ossianból, mint A négy palackot vagy a Samnium esküvőit, vagy Emilia Galottit és Minnát. Amiatt aggódva, hogy valamely jogász a nyelvrontó címével bélyegzi meg, kénytelen volt a gyűjteményébe Molière Botcsinálta doktorát felvenni, hogy ezáltal azok előtt, akik véleménye szerint egy író soha sem haladhat a kora előtt, hanem azt mindig követnie kell, magát a nyelvekben járatosnak bizonyítsa, aki szoloecizmusokat csak tudatosan és szándékosan követ el. Már az is elviselhetetlen ígának tűnik, hogy a terhes, mindig megismétlődő, a rangnak megfelelő megszólítással kell küszködnünk, mert az elődeink elfelejtették a bizalmas „kegyelmed”-et és „kend”-et, amelyek annak idején teljesen megfelelték a francia *vous*-nak, és nem volt bennük semmi magalázó. Közben mi is könnyítünk a nehéz terhünkön: a szép asszonykáinkat és leányainkat a hízelgőbb „Nagysád”-nak nevezzük a hideg, ünnepélyes „Nagyságod”

rányi, Horváth Ádám és dr. Nagy Sámuel pszichológiát írnak, Fejér egy antropológiát, Dienes a természet törvényeit, Szép egy kis esztétikát, és Verseyhy hexameterben kezdett írni egy didaktikus verset Az alkotás címmel. Bár csak írának és fordítanak a nemzet legkiválóbb írói filozófiai műveket! Bár nekivágna valaki közülük Wieland Agathodemonjának! A nyelv e munka által bizonyára végtelen sokat nyerne.

(*ehrwürdige, Hoheit, Grösse*) helyett, amiért ők a számukra kedveseknek és mindazoknak, akik nekik már nem teljesen idegenek, édes bizalmassággal „magá”-t (olaszul *lei*) súgnak; a tudósok a rómaiak módján írnak egymásnak, és tegezik egymást, de ennek a megközelítésnek a merészségét azzal enyhítik, hogy a személyes névmást nagybetűvel kezdik, és ismételtlen egy „méltóztassál”-t (*digneris*) és egy „parancsolod”-at (*dein Befehl*) kevernek közé.

Végül is nem tartjuk szükségesnek elismerni a szemrehányást, hogy jól bírjuk ugyan a magasán szárnyaló nyelvet, de hiányzik nyelvünkben az alacsonyabb nemű költészet könnyedsége. Egy Dayka és Kis, egy Csokonai és Himfy elbeszélő költeményei, továbbá episztolái általános tetszést nyertek, amit teljesen megérdemeltek. Gróf Gvadányi tábornok versei, báró Orczy Lőrinc tábornok és Barcsay Ábrahám ezredes költői levelei szintén zseniálisak, legfeljebb arra a kívánságra készítenek, bárcsak nagyobb művészettel alkottak volna. Ama csekélységek megéneklésében, amelyben Voltaire, Bernard, Gresset és Couffler olyan mesterek, mit nem várhatunk e téren a mi gróf Dessöffy Józsefunktől? Az, hogy ilyen fajtaból oly keveset tudunk felmutatni, bizonyítja ugyan irodalmunk szegénységét, de nem nyelvünk alkalmatlanságát, mert ahol a jó már némileg kifejlődött, ott a jó még sokat fejlődhet, és bizonyára fog is, mihelyt a föld illően meg lesz művelve és a légkör kedvező. Ennek az értekezésnek a szerzője hiszi, hogy nem kalandozik el egy e témától idegen tárgyhoz, és nem végez nem ide való munkát – miközben gondoskodnia kell arról, hogy ne fárassza ki az olvasóit – amikor az előrehaladást, amit az irodalmunk kezdettől fogva tett, egy rövid és könnyed vázlat révén bemutatja, és végül hozzáfűz néhányat a leg szebb virágaiból, amelyeket a közvélekedés vagy a nemzet legjobb fejeinek elismerése koronázott, itt inkább hű és egyáltalán nem szépítő fordításban. Ezt a vállalkozást a hazai olvasók sem fogják feleslegesnek találni, akik ezt a tárgyat már ismerik a történeteink tanulmányozása révén, továbbá professzor Révay, a prédikátor Kis, gróf Teleki László és végül a nagyérdemű Pápay műveiből, amely utóbbit a szerző épp eme értekezés írásának a vége felé kapta kézhez nagy örömmel. Az idegenek viszont ebből sokkal biztosabban fogják megítélni nyelvünk génuszát, annak gazdagságát vagy szegénységét, nem úgy, mint a megbízhatatlan túlbecsülésből vagy lekicsinylésekből, amelyekhez az ellenfeleinket a hidegségük és a nyelvünk ismeretének hiánya, minket pedig az önszeretet és az izzó vágy vakítása szokott félrevezetni. És biztosabban, az eddiginél megbízhatóbban tudják megítélni azt, hogy a nyelvünk művelése hasznos vagy hálátlan törekvés-e, hogy annak kivrágását vagy pusztulását kívánják-e.

Az a szerencsétlen körülmény, hogy a királyaink szent István ideje óta I. József nem a születés sorrendje szerint léptek a trónra, hanem választva lettek, tűzben tartották a hazánkat, amit hét évszázad alatt nem lehetett eloltani. Mennyi magyar vért öntöttek ki magyar kardok teljesen hasztalanul! Nyert a nemzet valamit azon, hogy például a nagy Mátyást nem a természetes fia követte a trónon, hanem egy áldatlan, tétlen, szellemtelen idegen? Egész biztosan ez volt az egyetlen forrása mindannak a siránkozásnak, amelynek szomorú következményeit a haza még ma is mélyen érzi. A múzsa menekülnek a hadi dobok dübörgésétől, nyugalmat és kényelmet kívánnak.

FRIED ISTVÁN

Egy pálya alkonya (Az 1820-as esztendők Kazinczy Ference)

„A Nyelv és a Literatura emberei szabadok, s nem ismernek sem auctoritást, sem praescriptiot, s alku és kölcsönös feláldozások miatt a jónak ismeretétől el nem térnek. Potior iis semper videbitur periculosa libertas quieto servitio.¹ Ők a Nyelv Urai s az áll meg a mit az Idő ő utánok sanctionál.”²

(Kazinczy Ferenc levele Pápay Sámuelhez)

„Ne nézzük magunkat nagyobbaknak, mint illik, de ne is kisebbeknek, s valljuk meg, hogy ha mi örülünk, ha barátunk és atyáink s őseink képeit bírhatjuk, a mi barátaink, a mi maradékink is fognak örvendeni, hogy a miénket bírhatják; s én a hamis lelküiséget, az alázatos kevélységet még inkább szégyenleném mint a hiúságot.”³

(Kazinczy Ferenc levele Fáy Andrásnak)

Az az indokolható és lényegében nagyjában-egészében elfogadható nézet, amely az 1810-es esztendők végével indított periódust a klasszikából a romantikába vezető szakaszként⁴ határozza meg, a fő tendenciát némi egyoldalúsággal érzékeltető gesztussal azonban kissé elfedi, hogy a két, egymással ellentétes irodalom- és művészetfelfogás, alkotói mentalitás és irodalomszervezési törekvés – jóllehet egymás konkurrensaiként aposztrofálhatók – valójában egyszerre volt jelen még olyan alkotói életművekben is, amelyeket joggal sorolhatunk a klasszika, illetőleg a romantika irányzatát képviselő „reprézenciók” közé. Nemcsak arra hivatkoznék, hogy a felvilágosodás problematizálta eszmevilág a romantikusnak tartott művekben is fel-felbukkan;⁵ még csak azt sem hangsúlyoznám, hogy a klasszika magyar szerzőinek „világirodalom”-képét és felfogását a romantika teoretikusa és szerzője szintén vállalhatónak tudta (s itt elsősorban Wieland és Osszián magyar utóéletének töredezettségében is többé-kevésé egyenesvonalúságára célzok);⁶ inkább arra, hogy a magyar klasszika el-

¹ „A veszedelmeket rejtő szabadság mindig előbbre való, mint a kényelmesebb szolgaság.” Kazinczy Sallustiust idézi.

² KazLev. XVII. 522.

³ Uo. XXIII. 381.

⁴ Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. A két irodalmi irányzat Vörösmarty első korszakának tükrében. Bp. 1968.

⁵ „Ismeretes, hogy [...] (pl. a Csongor és Tündé-ben) mily mélyről hasonítja át Vörösmarty romantikájához a felvilágosodás eszméit.” Szauder József: Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. ItK. 1970. 886.

⁶ Toldy Ferenc az Idris und Zenide című Wieland-művet emlegeti Vörösmarty tündérező romantikájának hátteréül. Jóllehet a felvilágosodott klasszicizmus esztétikája hatja át az ottava rimában írt elbeszélő költeményt, ily árulkodó sorokkal: „Geschmack und Witz mit allem sich verbinde [...] Ergötzen ist der Musen erste Pflicht, / Doch spielend geben sie den besten Unterricht”. Azaz az ízlés és a szellem együtt sajátja a jó műnek, mely az élvezetszerzés mellett játszva adja a legjobb tanítást.

kötelezett alkotója, Kazinczy Ferenc ugyan nézeteit nem változtatta meg az 1820-as esztendőkre, ám kénytelen volt szembenézni mindazzal, ami Kisfaludy Károly és főleg Vörösmarty Mihály felől érkezett el hozzá, kiváltképpen Toldy Ferenc esztétikai leveleinek Kazinczy számára újszerű elgondolásai készíthették töprengésre. Ugyanakkor sem Toldy Ferenc, sem Vörösmarty Mihály nem függetleníthette magát, és nem is függetlenítette magát az előző évtized történéseitől, Vörösmarty (akart? akaratlan?) vitapozíciója például Kisfaludy Sándor érzékeny regéivel szemben, Kazinczy kiadott és kiadatlan mesefordításainak esetleges hasznosítása a maga mesevilága számára, mind-mind arról tanúskodik, hogy a kétségtelesen sűrűsített korforduló ellenére szemmel láthatóak az érintkezési pontok. Jóllehet ezeket egészen másképpen értelmezte például Kazinczy, mint például Toldy vagy Vörösmarty.

Ezt szem előtt tartva, előre bocsátva állítom, hogy aligha szükséges az „öreg” Kazinczyról az irodalomtörténet által inkább fölvázolt, mint részletesen kidolgozott kép újrafestése, de éppen, mivel a két „nagy-monográfia”, a töredékben maradt (és részben a sokáig kéziratban heverő második kötet kiadatlansága miatt sokáig csupán az első kötet végéig hozzáférhető) Váczy János- és a kevésbé terjedelmes Czeizel János-kötet nem jutott el az 1820-as esztendőig,⁷ ellenben erről az évtizedről készültek feldolgozások (az almanachokról, Kisfaludy Károlyról, Vörösmartyról),⁸ nemigen mellőzhető egy olyan kísérlet, amely mindenekelőtt Kazinczy pozícióját, kikövetkeztethető törekvéseit, szemléletének olykor a nyilvánosság számára látványos, levelezésében azonban helyzetének lehetőségeit próbáló változásait tartaná szem előtt. Azt ugyanis, miként kísérlete meg Kazinczy a többé-kevésbé pontosan érzékelt irodalmi, „közéleti”, irodalompolitikai fordulatok ellenére megőrizni mindazt, amiről úgy vélte, hogy feltétlenül megőrzendő. S tette azt számára többféle szempontból kedvezőtlen körülmények között. Elsősorban az irodalmi központ áthelyeződése érintette kissé kellemetlenül. Hiába törekedett arra, hogy Igaz Sámuel *Hébéjének* támogatásával a hangsúlyozottan pesti vállalkozást, az *Aurorát* ellensúlyozza, hiába igyekezett a valljuk meg, jelentéktelen Kovácsóczy Mihályt (a figyelmeztetések ellenére) Vörösmarty mellé emelni, hiába hátrált meg néhány, számára fontos ügyben (végül nem derült ki, hogyha sem Vörösmarty, sem Horváth Endre nem érintettje a párducos Árpád tömjénezőit támadó bírálatnak, végeredményben ki ellen harcolt; más kérdés, hogy – előlegezve egy későbbi fejtegetést – a följebbivel eszmeileg rokon nyilatkozatokat szemügyre véve, körvonalazható, melyik tendenciát kárhoztatta), a levelezés nem bizonyult elegendő és megfelelő információforrásnak, a személyes találkozások részleges hiánya nem egyszer tévesztésekhez, pontatlan helyzetmegítéléshez vezetett. Emellett akár lényeginek is minősülhet az, hogy a pestiek életformájával, akár a „szabadon lebegő értelmiségi” magatartásával szemben (persze, Kisfaludy Károlyékra nézve ez meglehetősen anakronisztikus vélemény) kénytelen volt a hagyományos birtokosi életformát élnie, foglalatosságait megosztotta a szintén hagyományos nemesi pereskedés, a birtok egyre keservesebb működtetése és az irodalom között; s ezzel összefü-

⁷ Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora I. k. Bp., 1915.; Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése I. k. Bp., 1930.; Uő: Kazinczy és Kölcsey. A szegedi magyar királyi állami Baross Gábor reáliskola értesítője 1930/31. 13-29. Váczy kéziratban és torzóban maradt második kötetét folytatásokban közölte a Széphalom évkönyv.

⁸ Tamedly Mihály: Igaz Sámuel és a Hébe. Sopron 1917; Fenyő István: Az Aurora. Egy irodalmi évkönyv életrajza. Bp., 1955.; Horváth János: Kisfaludy Károly. Bp., 1936.; Uő: Kisfaludy Károly évtizede. Bp., 1936.; Brisits Frigyes: A XIX. század első fele. Bp., 1938.; Uő: Az öreg Kazinczy és a fiatal Vörösmarty. Katolikus Szemle 1933. 301-420.

gésben emberi-írói kapcsolattartásai, „viszonya” a levelezőtársakhoz szintén egy elavulóban lévő társasági-társadalmi elvárás-rendszer következtében maradtak többé-kevésbé olyanoknak, amilyenek korábban voltak, míg az új nemzedék levelezési szokásaiban is különbözött. Jól látható ez Kazinczynak Kisfaludy Károlyhoz, Toldy Ferenchez és Vörösmarty Mihályhoz írott, tőlük kapott leveleiben. Helyzetét nem könnyítette meg számos betegsége az 1820-as esztendőkből, s ha nem ő volt beteg, akkor felesége. „Sirom széléről írom ezt a levelet”, üzen Jankovich Miklósnak,⁹ amikor már túl volt az életveszélyen. Az „iliászi pör”, majd a Pyrker-pör nem kevésbé azt tanúsította, hogy mind az „írói tulajdon”-t tekintve (átvétel, plágium, újraírás stb.), mind pedig abban az „ügy”-ben, hogy a nemzeti irodalom azonos-e az anyanyelvű irodalommal, magyarázkodásra szorult. A tét nem volt csekély: az új nemzedék által védett szerzői-fordítói autoritás, valamint a mű mint szerzői tulajdon elismertetése a korábbi korszakok egészen másféle, az átírások és adaptációk korlátlan lehetőségeit érvényesítő nézetei, „jogosítványai” ellenében. S ezzel összefüggésben az „originál” minősül szerzői alkotásnak; amennyiben az alkotó halála egyben szövegeinek rögzülését biztosítja, így „elvileg” nem járhat el úgy a sajtó alá rendező, amiként Kazinczy Daykával, kívánt volna eljárni Csokonaival (még 1830-ban is védte idevonatkozó gyakorlatát); illetőleg a szerzői alkotás (és a fordítás is az, különösképpen, ha Kazinczy elvei szerint gondolkodunk) az alkotói azonosság hirdetője, így a szerzői névhez kapcsolódik, semmi máshoz. Ennél még fontosabbnak tetszik, hogy a Pyrker-pörben egy új nemzeti irodalom-fogalom alakul, amellé, hogy a fordítói elvek is szétágaznak. Kazinczynak fölrották, hogy verset prózában fordított, persze, régebben maga sem helyeselte (Vö. levele Helmezyhez 1813. júl. 21-éről). Az előbb említett fogalom része egy új irodalomtörténeti elgondolásnak, amely (egyelőre a jelen) irodalmából csak a magyar nyelvűt ismerné el, s a korábbi periódusban szerzett, magyar(országi) költőtől származó német nyelvű irodalmat kiutasítaná a nemzeti irodalomból. Ami a polémia mögött húzódik, az részint összefügg Kazinczynak az általa érzékelt új „hazafiságot” megítélő véleményének, ellenfelei által legalábbis problematikusnak tartott, néhány vonásával. Kazinczy joggal állítja szembe a maga „allgemein” vagy „rein Menschlich”¹⁰ honfoglalás-költeményét Vörösmartyéval, Guzmicsnak címzett óvatos, de határozott nyilatkozata szerint „Zalánnak Ossziáni kezdete engem igen kedvesen lepe-meg; csudálom, irigylem azt, valamint könnyűségét. [...] Én azt szerettem volna, hogy Zalánjában leltem volna több nyomait Homérnak [...]”¹¹ Ez ugyan látszólag még az esztétika síkján hangoztatott kifogás, aminek külön érdekessége, hogy Homér és Osszián együtt említetik, s ez távolról goethe-i allúziókat ébreszthet. Ám ennél lényegesebb, hogy kevésbé a nemzetébresztő tendencia hangsúlyozódik (közvetve, Homér emlegetésével, attól némi távolságtartás), inkább az első sorok „ossziáni” hangvétele; ennek révén akár a maga Osszián-fordítása körébe is vonható lenne a *Zalán futása* egy részlete. S ezzel szoros összefüggésben tiltakozik a „magya-

⁹ KazLev. XXIII. 347.

¹⁰ Heinz Hamm: Der Theoretiker Goethe. Grundpositionen seiner Weltanschauung. Philosophie und Kunstlehre. Berlin 1967. 196-211. (Kunst und menschliche Gesellschaft: gegen die Darstellung des Historischen» – für die Darstellung des «rein Menschlichen») Goethe határozottan választja szét a csupán patrióta-történeti, illetőleg a költészeti értéket. Vö. Hanspeter Sommerhäuser: Wie urteilt Goethe? Die ästhetische Massstäbe Goethes auf Grund seiner literarischen Rezensionen. Frankfurt am Main 1985. 152.

¹¹ KazLev. XX. 223.

rok Istene” fordulat ellen, jóval előbb, így ez semmiképpen nem vonatkozhat Vörösmarty(ék?)ra. A levélrészlet 1820-as. „Én megvallom, hogy ezt a szót nem tudom botránkozás, sőt borzadás nélkül hallani. Egy Istene van minden Népnék. Ez ugyan nem akar egyebet tenni, mint ezt: Magyarokat védő Isten. De ne szóljunk Isten felől Istenhez nem illően.”¹² Élete utolsó esztendejében Döme Károlynak fejt ki: „Annyi legalább való, hogy midőn *Magyarok Istenét* hallom emlegetni, megborzadok, a *Párducos Árpád* nevétől pedig futok is. Profanalva van e szent név a sok kontár által. (Vajon kik lehetnek azok? F. I.) Endre nem ezek számában áll, s még nem olvastam ugyan Árpádját, de hiszem, hogy az jó.”¹³ Alig valamivel előbb Toldynak és Zádornak üzent: „Némely embernek az a Magyaromaniája annyira viszen, hogy végre talán szégyelni fogom hogy magyar vagyok.”¹⁴

Talán idevonatkozatható következetesen meghirdetett nézete az originál és a fordítás, átvétel, valamint a szokott és szokatlan viszonyáról, arról ugyanis, hogy szerinte a nemzeti jelleg nem változatlan, változtathatatlan (jellem)vonások rendszere, hanem alakulóban lévő, amelyet a mással, az idegennel, a külföldivel való kapcsolat során módosíthat az író, a gondolkodó. A „túlادunaiak”-kal folytatott vita közepén írja Takács Józsefnek (még 1815-ben): „De mi az a *Magyar Szín*? Ha ti a *Magyar Színt* nem veszitek e egynek az eddig szokásban volt színnel? az az, ha ti nem azt akarjátok e, hogy a szín ne *nem-magyar*, hanem csak ne a nem-szokott legyen? [...] Én úgy hiszem, hogy valami szép, annak szabad magyarra is tétetni, s áldom annak hamvait, a ki a szőlőtövet Tokajnak hegyeire s a rózsát is általhozta.”¹⁵ (talán még a *Himnusz* képeinek tárgytörténetébe is beiktathatnók Kazinczy félmondatát.) A *Tudományos Gyűjteménnyel* kapcsolatos állásfoglalás: „A Pesti Journalnak a tendenciája, a mint veszem észre elég nevetséges vignettjéből is, a *nemzetiség*. Szent cél. De én irtózom az olly nemzetiségtől, melly a külföldi szépet és jót irtózza, mert az külföldi.”¹⁶ Még ugyanabban az évben, előbb Kis Jánosnak, majd Kölcsey Ferencnek majdnem változatlanul: „Én azt hiszem magam felől, hogy én is dühösségig Magyar vagyok, de nem a hazugságig.”¹⁷

Első megközelítésben önnön „nyelvújításának”, stílusújításának védelme volna kiolvasható, méghozzá mindazokkal szemben, akik egyfelől ellenzik Kazinczy fordítói programját, másfelől túlhajtottnak, erőltetettnek vélik (olykor joggal) ezeknek az újításoknak konkrét nyelvi-stiláris realizációját. E mögött a vita mögött azonban az önelvűség versus világirodalomba lépés rejtőzik, még akkor is, ha ez a látszólagos önelvűség a műveket tekintve illuzórikus, a „világirodalmi” előszövegek éppen úgy lelhetők föl Kármán, Kisfaludy vagy akár Csokonai műveiben, mint a mintául vett verseket megnevezetlenül hagyó Verseghynél. A másik idekapcsolható kérdés a közvélekedés, a megszokás jogosultságának elismerése. Kazinczy vitázva ismerteti az álláspontját: „Azt kell e mondani a mit Nemzetünk nagyobb része mond? s nem szoros tisztünk e, sok esetekben, egészen ellenkezőt mondani, még pedig egész tűzzel, de soha nem erőszakkal?”¹⁸ Utóbb: „tűrni, tisztelni kellene a vélekedés szabad-

¹² Uo. XVII. 276.

¹³ Uo. XXI. 519.

¹⁴ Uo. XX. 446. (A magyaromániát Rumi is emlegeti, a nemzetiségek, főleg a szlovákok vitairataiban szintén fölbukkan.)

¹⁵ Uo. XIII. 21.

¹⁶ Uo. XV. 107.

¹⁷ Uo. 175, 196. (Kisnek 1817. máj. 6-án, Kölcseynek 14-én írt)

¹⁸ Uo. XVI. 28. Horváth József Elekkel vitázó levél

ságát, valamíg az teljesen meg nem czáfoltatik.”¹⁹ Tudományos-nyelvészeti-stilisztikai ellentétek választják el egymástól a „küzdő” ellenfeleket, és nem egy (konkrét) kérdésben nem Kazinczyt igazolta a nyelvfejlődés. Ugyanakkor az alapelveket tekintve, Kazinczy a tudományos vita lényegét igyekezett megragadni, s összhangban azzal, hogy az irodalmi élet szerves velejárójának hirdette a szigorú kritikát, nézeteit pusztán azért korlátozta az irodalomra, mert jó okkal nem merészkedett a közéletnek arra a területére, amelyen az 1790-es esztendőben megfordult (különös tekintettel a „vélekedés szabadsága”-ra!), és amelyre kilépni fogsága után erősen kockázatosnak bizonyulhatott. A „dühösség magyar” Kazinczy a tübingai pályairatban megcélózta ugyan azt a típusú „nemzetiség”-et, amelynek realizálódásától az 1820-as esztendőben visszaborzadt, csakhogy az ott vázlatosan fejtegetett és polémiaira kihelyezett magyarság-kép nem tartalmazta azokat az elemeket, amelyek másokat olvasva megfontolásra készítették élete vége felé. Elsősorban a „nyelvújítási” küzdelmek során volt kénytelen felmérni, hogy nyelv- és stílusreformját miként értékeli (le) – leginkább részletkérdéseket vitatva – valójában a nyelv- és stílusreform jogosultságában kételkedve az „el-lentábor”, amely bizonyára féltette Kazinczytól a magyar nyelv „tisztaság”-át, ám feltehetőleg még inkább ellenezte a kritika által létrehozandó véleménysszabadságot, és talán még inkább szembeszegült (volna), hogyha a vélekedés szabadsága az irodalmon túl található területeken is polgárjogot szerezne. Mindezzel nincsen ellentétben Kazinczy állásfoglalása a Berzeviczyvel folytatott vitában; amit Kazinczy (például) a nyelvkérdésről, a magyarság külföldi megítéléséről, ennek „befolyásolási” lehetőségeiről ír, megfontolandó. Maga tiltakozott a legjobban az ellen, hogy a feudális szisztéma vak védője volna. Az 1825-ös országgyűlésre állítandó követek ügyében kevésbé „lángoló” (és elhamvadó) hazafiúságot, mint inkább szakértelmet és realitásérzékletet kívánna.²⁰

Félreértés ne essék: szokott és szokatlan dichotómiája mindenekelőtt és elsősorban a nyelv és a stílus kérdését érinti. Miként az originál és fordítás ellentétpár az irodalomfelfogás választóját jelzi, és elsősorban saját alkotói habitusára és irodalomtervezési akciójára vonatkozik. Az 1820-as esztendőben megfontoltabban hangoztatja azt, amit az 1810-es években olykor ellentmondást nem tűrő hangon. 1808-ban úgy gondolta, hogy a magyar irodalom még nem rendelkezik olyan „originális” darabokkal, amelyeket mintául lehetne venni („mellyek originálisoknak látszanak, mind idegen darabok követése”, de ez jellemezte valaha a német irodalmat is).²¹ 1826-ban jóval megértőbb, igaz, az új nemzedék képviselőjéhez fordul: „Másoknak minden jó a mi originál. Igen is hogy kell merni; bukdosások nélkül nem járunk. De én szeretem, ha más mer. Én merni e részben soha nem mertem.”²² 1819-re nemcsak a nyilvánosság előtt módosítja nézetét, hanem magánlevében is: „a mi iskolánk neve nem Neologia, hanem Syncretismus”.²³ A *Pályám emlékezetében* visszatekintve indokolja egykori végletes, később higgadtabb, értőbb állásfoglalását: „S a rettenés, hogy nyelvünk egyéb lesz mint volt, épen nem rettenthet bennünket, hiszen épen azt óhajtjuk, s a nyelven maga az idő is változtat. Minden kérdés az, hogy a nyelv bővebb és szebb lesz-e,

¹⁹ Uo.

²⁰ E kérdésekről később tervezek tanulmányt. Vö. KazLev. XIX. 384, 388, 399.

²¹ Uo. XXIII. 146.

²² Uo. XX. 125.

²³ Uo. XVI. 529.

mert a mi szép mindig jó [...] ne mindig egy író fordítsunk, hanem minél többet, és különbözőbb nemekben. Mert minden nemnek más és más nyelve lévén, a mi nyelvünk csak akkor emelkedik fel majd a főpontra, mikor minden nemre elkészül.”²⁴

Azt az általam több ízben leírt tézist ismétlem, miszerint Kazinczynak és kelet-közép-európai kortársainak fő törekvése abban állt, hogy a lehetőségig teljes és soktónusú műfaji-stílusbeli rendszert hozzanak létre, egyetlen olyan mozzanata vagy sávja ne legyen az irodalomnak, amely erőben, szépségben, színvonalban különbözzék az európai irodalmaktól. De Kazinczynak és jó néhány társának szocializációjára hatott, hogy II. József „epochá”-jában kaptak lehetőséget a közéleti szereplésre, a valóban alkotó munkára. Számukra a rendeleti úton történő kormányzás, a „felülről” indított reformok kényszerítő ereje, az elszánt reformdüh nem okozott sokkot, nem váltott ki belőlük ellenállást, részei lettek a jóra törekvő, művelődést ösztönző-elősegítő kormányzati törekvéseknek. Talán megkockáztatható, hogy ebben az „epochá”-ban tapasztaltak néha Kazinczy „újító lelkesültség”-ében is visszaköszönnék. A túlságos igyekezetből fakadó sietség ön maga ellen fordult, már csak azért is, mivel az irodalom tervezése során hagyománykonstrukciója valóban nem kevésbé különbözött kortársai egy részétől. Mindazonáltal ez a fajta nyelvi „mozgalom” alternatívát jelentett az inkább az irodalomban is sérelmi politizálást folytató (azon belül nem egyszer támadó) törekvésekkel szemben. S ha Kazinczy kétosztatúnak minősítette a magyar irodalmat, a „Pest-Buda tája” s az emberiség közös ügyét vallókra és a maradás, a szokott képviselőire, ebben jócskán akad némi méltatlanság, sőt taktikai ügyetlenség, ám a magam részéről nem vonnám kétségbe, hogy Kazinczy elmozdult a nemzetiségnek egyoldalú felfogásától egy tágabb, a rein Menschliche magába foglaló nézetrendszer felé. Igen beszédes, hogy amikor a pestbudai német lap, az *Iris* (1825-1828) szerkesztője Kazinczyt kéri meg, közvetítené kérését anyagi támogatásért Széchenyi Istvánnak, Kazinczy vállalja a közvetítést, bár nem ismeri Carl Stiellyt, s teszi ezt, 1829-ben, a Pyrker-pör előestéjén.²⁵

Önmagában jelentéktelen epizódja lenne a Kazinczy-életműnek a följebb idézett levél, de jelentőségét növeli, hogy innen kétféle lehet tekinteni. Többször hangoztattam már, hogy Kazinczy az elsők között volt (lehet, hogy ő volt az első), aki fontosnak vélte, hogy a magyar irodalom európai nyelveken is hozzáférhető legyen, az irodalmi „auto-image” európai elfogadtatását rendkívül fontosnak minősítette. Ennek érdekében szorgalmazta, hogy ausztriai (és német) folyóiratokban ismertetőt lássanak napvilágot a magyar irodalomról, maga is közölt ott recenziókat (mint tudjuk, például Kisfaludy Sándorról és Verseyhy Ferencről), mintegy tudtul adva a nem magyar(országi) olvasóknak, miféle történeti és elméleti megfontolások szerint ajánlható a magyar irodalom olvasása. Erre a tevékenységre buzdította kortársait, Kis János és Rumi Károly György szintén jelentékeny szerepet vállalt a közvetítésben. S ha a „külföldi szép” befogadását Kazinczy a magyar irodalom „európaizálódása” elengedhetetlen feltételének gondolta, érdemes figyelemmel fordulni ama törekvés felé, hogy a „megfordított” utat is javasolta, ösztönözte, akiket ösztönözhetett: a magyar irodalmat fordítások és recenziók révén juttassák el a külföldi olvasókhoz. Ezért támogatta

²⁴ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Kiadta Abafi Lajos. Bp., 1879. 330.

²⁵ KazLev. XXI. 4.

Rumy Károly Györgynek az első kötetnél megrekedt almanachját,²⁶ többek közt ezért fordult bizalommal Mailáth János fordítói tevékenysége felé, támogatta mind Mailáthot, mind Toldyt és Fenyéryt a magyar irodalom németnyelvű prezentációja ügyében, irodalmi anyaggal segítve őket, mint ezt éppen az 1820-as éveket tartalmazó levelezéskötetekben olvashatjuk. Talán még ennél is lényegesebb gesztus, hogy egy pest-budai németnyelvű lapot, az említett *Irist*, amely messze nem szolgálta Kazinczy magyar nyelvi-ízlésbeli törekvéseit (ellenben helyet biztosított a szerb-horvát népköltészetnek és Toldy Ferenc írásának!), önzetlenül segítette, nem látván benne a magyar sajtótörekvések konkurrenciáját, és itt most érdektelennek teszik, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* több szerkesztőjével szemben fenntartásokat hangoztatott. Sokat emlegetett vitája a szászokkal a szeparatistának elgondolt és bizonyára informátorai által hozzá eljutott törekvésekre adott reakció, amely „mindössze” a szászokétól eltérő nemzet- és hazafogalommal értelmezhető, korántsem nacionalizmusa dokumentálásaképpen minősíthető (s ha mégis, akkor a szászok elzárkózására, nacionalizmusára adott válaszul). Kazinczy nyitottnak mutatkozott a Magyarországon és a szomszédos országokban élő népek/nemzetek művelődését értékelendő, s a főváros többnyelvűsége számára Széphalomból nézve nem látszott veszélyesnek, semmi nyomát nem leljük annak, hogy az olvasók németnyelvűsége miatt a magyar nyelvi mozgalom eredményeit féltené. *Erdélyi leveleiben* ilyen passzusokat találunk: „Vezetőnk Seivert János úr vala, *Bruckenthalnak* testvére gyerekétől született unokája s a könyvtáros *Róth* úr. Ha a történet mutatta volna ki lakásomat, én e palotát gyakran látogatnám meg; még gyakrabban lakói, mint kincsei miatt. *Seivert* úr (egy érett lelkű tudós, és ami nem ér kevesebbet, *tiszta* ember) letette az erdélyi kormányzók mellett viselt titoknoki hivatalát, s nőtlenül magának a tudományoknak s az általa nagyon kedvelt szász nemzetnek, szeretve, becsülve minden jóktól.” „Az új szász fő-tiszt, kormányzékai tanácsos és Leopold-rendbeli lovag *Tartler János* úrhoz *Seivert* úr vezet fel, s nála töltött óránk a legszebbek számába tartozik, melyeket Erdélyben éltem.”²⁷ Visszatérve az idézetek miatt megszakított gondolatmenethez, a centrumtól távol élő Kazinczy Ferenc a pest-budai és az országos történéseket eltérő módon értelmezte, mint azok, akik nap mint nap szembesültek Pest-Buda többnyelvűségével és (mondjuk így) multikulturalitásával. Jóllehet Kazinczy aligha sorolható be a hungarus patriotizmus jegyében élő, emlékével és „gyakorlatával” jellemezhető írástudók közé (noha több évtizedes és egyre mélyülő barátsága Rumy Károly Györggyel mintha azt sugallná, hogy nem volt számára ellenszenves ez a fajta hazafiság), kapcsolataiban ott leljük a hungarus patriotizmus képviselőit, így a szepesi Johann Genersichet, azokat, akik a következő magyar írónemzedékkel nemigen tudtak szót érteni (hadd emlékeztessék a Kazinczy emlékéhez élete végéig hű Rumyra, ezzel párhuzamosan Vörösmarty Rumy nyelviségét gúnyoló epigrammájára). S bár azt sem szabad tagadni, hogy Kazinczy a magyar nyelv hivatalossá emelését a magának gondolta, a tübingai pályáiratban is szó esik erről, sokkal inkább elkötelezte magát a goethe-i világirodalmi nyitásnak, hogy olyasfajta kizárólagosságot hirdessen, mint majd polémiáiban az utána követ-

²⁶ *Vö. tölem:* Der Plan einer mitteleuropäischer Zeitschrift aus dem Jahr 1806. Magyar Könyvszemle 1974. 262-268.; *Uő:* Adatok Rumy Károly György sajtó- és kiadványvállalkozásainak történetéhez. Uo. 1979. 337-347.

²⁷ *Kazinczy Ferenc:* Erdélyi levelek. Szerk. Kováts Dániel. Bp., 2008. 90-91, 94. *Vö. még:* KazLev. XXII. 375. Levél Teleki Lászlónak 1822-ből.

kező nemzedék egyik-másik képviselője. Nem nyelvek harcát, nem a kényszerű nyelvváltást tartotta szem előtt, hanem azt, hogy a magyar nyelv illeszkedjék az európai nyelvi standardhoz, valamint a magyar nyelv erőben, szépségben, az egymástól eltérő tónusok, műfajok megszólaltatásában vetélkedjék az európai nyelvekkel. Ezt a nyelvi változást összefüggésbe hozta a tudományok és a mesterségek fejlődésével, még Báróczy életéről írva említi: „Herder azt mondja, hogy a mely nemzet a szót nem bírja, a dolgot sem bírja”.²⁸ Utóbb a Schediustól kapott könyv (Wolfgang Menzel: *Die deutsche Literatur*, Stuttgart 1826.) olvas-tán jólesően nyugtázta, hogy saját nézeteire ismert: „Magából kell kifejtetni a Nyelvet, [...] de az idegent és az újat is fel kell venni, ha jó, ha szép, ha szükséges.”²⁹ Ez valóban összevág az általa közzétett Dayka-életrajz egyik kitérésével: „Még egy nemzet sem vitte elő literaturáját a nélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, ízlést, szólást ne kölcsönzött volna.”³⁰ Másutt a jó, a szép, a hasznos az, melynek elérését kell az „író”-nak megcéloznia.³¹ A nyelv (és az irodalom) eszerint nem kész, nem változtathatatlan, nem maradhat a szokás rabja, hiszen a szokás és a despotizmus közé egyenlőségjel tehető. „Én egy hatalmat ismerek, melly ennek Despotizmusát gyengítheti – az Ízlést, melly felől Adelung Német Grammatikájának előszavában olly helyesen beszél. A hol csak a philosophia ellenkezik a szokással, ott nem bírok elég bátorsággal minden *esetekben* felkelni ellene; de a hol a *logicával* együtt jár az ízlés, már ott ejurádom az ő hatalmát”. E levél további részében igen fontos elméleti megállapítást tesz: „Anomáliákkal minden nyelv grammatikája tele van: miért ne legyen tehát a miénkben is.”³² Nyilván nem csupán nyelvtani kitételekről beszél Kazinczy, hanem tekintetbe veszi a költői szabadságot is, védi a költő szabadságát a „szokatlan”-ra. A közvélekedéssel szemben – s ez gyakran vád Kazinczyval szemben – elitista felfogásnak volna vélhető, hiszen az „áldozat”-ot csak azok mutathatják be, akik epigrammája szerint jót és jól művelnek, alkotnak. Amennyiben elfogadjuk ezt a vélekedést, ti. azt, hogy Kazinczy irodalom- és nyelvfelfogása (s ezzel talán összefüggésben: nemzetfelfogása?) elitista volna, akkor az ellene szegzett vád, a rendi nacionalizmusé, elesik. Hiszen aki az irodalom és a nyelv ügyét nem rendeli alá egy esetlegesen tömegmozgalommá váló igyekezetnek, hanem – írtam már – egy felülről irányított reformot jóval inkább gondol elfogadandónak, az nagyon kevésbé él érzelmi érveléssel, az nemigen adja föl, legalábbis a nyelv és irodalom dolgában, a meggyőzést. Annál is inkább, mert az ízlésnek legfőbb törvényhozóvá tétele igényli az eljutást az ízléshez, a művelődés és nevelés közreműködését az ízlés elsajátításában. Így az ízlés sem az emberrel veleszületett sajátosság, jöllehet a művészi érzék az, de ez csak akkor fejlődik ki, érik meg (és ebben hasonlóság mutatkozik a képzőművészeti alkotások megítélésével), amennyiben az ígéretes kezdetet szorgalom, tanulás, a mesterművek tanulmányozása építi tovább. Minek következtében a művészetben-lét nevelő erejére kell ráismerni. Guzmicsnak ezt így fogalmazta meg: „és nem azt kiáltja-e a tapasztalás, hogy az a fő dolog, hogy lelkeinket és szemeinket a SZÉP vizsgálása s studiuma által éle-

²⁸ Kazinczy Ferenc: Magyar Pantheon. Bp., [1884] 81.

²⁹ KazLev. XX. 513. Ezúttal érdektelen Menzel kétes szerepe az 1820-as évek német vitájában, irodalmi mozgalmaiban. Annál fontosabb, hogy Kazinczy kortárs kritikái nézetre reagál.

³⁰ Magyar Pantheon 48–49.

³¹ KazLev. XVI. 58.

³² Uo. XXIII. 168. (ejurádom = tagadom)

sítsük? Nem tiltom én, hogy aestheticázzunk, de azt kívánom, hogy a görög exemplárokat csudálgassuk (görög = régi és új Classicusok Munk.) – a görögöt itt egy Horáti emlékezés hozza tollamba.”³³ S bár Goethének ehhez hasonló megnyilatkozásait nem feltétlenül Horáti emlékezés „hozza tollába”, az irodalom- és irodalmi nyelv-felfogás közelít a rein Menschlich-hez, s nemigen idomul az irodalmi mű, mint hazafias cselekedet Kisfaludy Sándor képviselte eszmekörébe. Az európai irodalmak menetét tanulmányozva Kazinczy elkerülhetetlennek látta a velük tartandó, olykor átvételekben dokumentált, szoros kapcsolat fenntartását, a magyar nyelv és irodalom beépítését az európai nyelvi és irodalmi „rendszer”-be.

A továbbiakban érdemes idézni Kazinczynak egy – az eddigiek ismeretében – kevésbé meglepőnek tűnő megállapítását, amely kettős szempontból érdemel jóval több figyelmet, mint amit mostanáig tulajdonított neki a kutatás, amennyiben egyáltalában észrevette. Az első szempont lehetne azé a Kazinczyé, akinek „hazaszeretete”, hazaelképzelése, magyarság-, azaz „mi”-tudata alighanem a felvilágosodás eszmevilágában gyökerezett (nyilván része ennek mindaz, ami Rousseau-nak a lengyelek és a korzikaiak számára készített alkotmánytervezetében olvasható, része olyasmi is, ami az 1790-es esztendő eufóriájában fogalmazódott meg, Kazinczy részéről alighanem védekező, önvédő aktusként, de része annak (második szempont) az a belátás is, amely egyfelől a szomszédos és a magyarsággal együtt élő népek kultúrájának töredékes megismeréséből származtatható, másfelől része a Kazinczytól kevésbé érteni vélt „romantikus” nemzetelképzelés ellenében fölvázolt terv a magyar nyelv/irodalom „európaizálására”); de a sokrétűen értett, Rousseau-tól Kantig, Schillertől és Wielandtól Goetheig ívelő gondolatvilág konfrontálódása a csupán részint Kazinczy elképzelése szerint alakuló magyar viszonyokkal állásfoglalásra készítette. Perdöntőnek minősíthető mondatát éppen Prónay Sándornak³⁴ írta, akitől a hungarus patriotizmus nem állt nagyon messze, a magyar nemzeti mozgalomban résztvevő Prónay-család tagjaként nem szakította meg a kapcsolatot azzal a Ján Kollárral,³⁵ akinek első polémikus írása a szlávok „magyarosítása” ellen irányult, és aki egész életében a szlovák/szláv tudat élharcosa volt, egy össz-szláv gondolat jegyében vázolta fel a szlávok irodalmi kölcsönösségének lehetőségeit, s lényegében a szláv őstörténetet szintén a magyarok ellenében gondolta megrajzolhatónak. Prónay és a szlovák nyelv és irodalom között létezett kapcsolat, miközben Kazinczy neki címezte a hazafiságnak az „egzisztencia”-ban elfoglalt helyéről véleményét. Amilyen rövid a megnyilatkozás, olyan beszédes is, ehhez hasonlót nemigen lelhetünk a kor magyar irodalmában, és feltehetőleg kevésbé kielégítő, ha a német klasszika rein Menschlichéhez közelítjük (ez inkább nyelv- és irodalomfelfogásában játszik számottevő szerepet). Íme, a levélrészlet: „Nekem az igazság nem csak a barátságnál, de még a hazánál is kedvesebb, megvallom, látván némelyeknek igazságtalan hazafiúságokat, szégyellek úgy lenni hazafi, mint ezek.”³⁶ Talál-gathatunk, kik értendőek ezeken, azaz kik a bírálat és kik az elhatárolódás címzettjei.

³³ Uo. XXI. 46.

³⁴ Székács József emlékbeszédét és Toldy Ferenc életrajzi tanulmányát közli a Magyar Tudós Társaság Évkönyve V. I.

³⁵ Sziklay László: Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten. In: Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Zuzana Adamova, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Bp., 1965. 139-175.

³⁶ KazLev. XV. 217. E gondolat változata 1819-ből: „Becsületes embernek minden dologban, de leginkább a literárius világ dolgaiban mindennél szentebbnek kell lenni az Igazságnak és Szabadságnak, s az utóbbikat még akkor is tisztelni illik, midőn ellenkezik az ő vélekedéseivel.” KazLev. XXII. 347.

Annyit tudhatunk, hogy Kölcsénynek Berzsenyiről írt bírálatát a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztősége „meghúzta”, ám éppen nem azokból a passzusokból hagyott le néhány mondatot, amelyek az érintett költőt személyében és költészetében sérthették (volna). A bevezetés szenvedte meg a szerkesztőség közbeavatkozását: Kölcsény itt arról ír, hogy az egész (régebbi) magyar irodalomban, talán az egy Zrínyit kivéve, nincsen annyi „költészet”, annyi érdem, mint a frissen felfedezett, megismert, lassan-lassan európai népszerűsége szert tevő szerb népköltészetben.³⁷ Kölcsénynek ez a vélekedése nem állt messze a Kazinczyétól, aki viszonylag korán a szerb és a horvát népköltészet ismerője, sőt, Herder és Goethe közvetítésével fordítója lett. Később Vitkovics Mihály közvetítette hozzá Lukijan Mušickit, aki ugyan a szerb klasszicizmus követője volt, ám érdeklődést mutatott a népköltészet iránt is. Vitkovics népi(es) dalainak számottevő része Vuk Karadžić népköltési gyűjtésére vezethető vissza, és Vitkovics révén Kölcsény is beállt e népdalok tolmácsolói közé. Annyi feltétlenül elmondandó, hogy Kazinczy is, Kölcsény is jó érzékkel fordult a szerb népköltés felé, és mintegy megsejtették, hogy a leginkább német áttétellel miként lesz a folklorisztika és a népiesség vitathatatlan érvévé mindaz, amit Vuk Karadžić kötetéből (közvetítéssel) kiolvastak.³⁸ Ehhez képest a magyar irodalmi múlt feltáratlan volt, Kazinczy nem csekély érdeme Zrínyi életművének a kánonba emelése, népszerűsítése. Kölcsény önkritikus szemlélete a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztősége által képviselt tendenciának nem felelt meg, az igazságtalan, ám magyarázható passzusok kikertülése azonban Kazinczy rosszallásával találko(z)hatott. Az a nemzetfelfogás, amit Kazinczy bírált, az egyoldalú, önmagába forduló, a kritikát elutasító magatartás formájában jelölhető meg. Ez azonban csak (feltehetőleg) kiváló oka lehetett Kazinczy kifakadásának, talán csak az egyik, jóllehet nem egészen lényegtelen összetevője. Elképzelhető, hogy az *igazság* tetszik kulcsfogalomnak. S ez – ezt gyanítom – a nyelvi/fordítási/stilisztikai küzdelmekből leszűrt tapasztalatból épül, abból nevezetesen, hogy a hazafiúság lényege a nyitottság, a más értékek befogadásának, integrálásának készsége és képessége, szemben azokkal, akik félremagyarázzák, amit Kazinczy a patriotizmussal együtt megnyilatkozó kozmopolitizmusnak nevez. Még a tübingai pályairatban is elutasítja a bezárkózás ideológiáját, az elkülönülés elgondolását, nem a magyar ajkú nép a legkiválóbb, az uralkodó (das herrschende Volk), egyik sem az, tudniillik Magyarország népei közül, igaz, a nép, a nemzetiség, nemzet fogalomköre nem válik teljesen szét. Korábban már figyelemztetett Kazinczy, a magyar nemzetnek (ungarische Nation) megvan a saját nyelve, a saját ruházata, mely Európa minden más népétől megkülönbözteti. Ez önérzetet kölcsönöz, nemes büszkeségre ösztönöz, de könnyen tévútra téríthet, amennyiben túllép egy bizonyos határon. Itt – Kazinczy szerint – a nép egy és ugyanaz... Mindenki, aki a hazában él, „Hazafi” (Sohn des Vaterlandes). Az általános, közös jóért kell munkálkodnia. Ehhez képest elmozdulás, hogy a magyar nyelvet törvényesíteni kívánja, hivatalos nyelvvé emelni, ezt kell mindenkinek elsajátítania, hozzátevé ehhez azt, arról szó sincs, hogy a saját (nem magyar) nyelvét föl kéne adnia.³⁹

³⁷ Császár Elemér: A Berzsenyi-kritika eredeti fogalmazványa. ItK. 1917. 464-469.

³⁸ Erről részletesebben írtam könyvemben: A délszláv népköltészet magyar recepciója Kazinczytól Jókaiig. Bp., 1979. Vö. még *tőlem*: A szerencsétlen lányka (Adatok a szerb népköltészet magyar recepciójához). A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1970. 3. sz. 40-47; *Uő*: Kölcsény Ferenc fordításai? ItK. 1969. 702-704.

³⁹ *Kazinczy Ferenc* tübingai pályairata a magyar nyelvről 1808. Kiadta Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. Az idézetek a 63, 64, 66, 68-69. lapokon találhatók.

A *Tudományos Gyűjtemény*ben időnként megnyilatkozó nyelvi nacionalizmust a sérelmezett szlovák fél is szóvá tette, jóllehet itt a nemzetfogalom meghatározásában mutatkozó ellentétes értelmezések ütköztek. De az a tény, hogy (mint említettem) Kollár már viszonylag korán bírálta a magyarosításnak nevezett jelenséget, azt sugallta, hogy a nyelvi viták hamarosan politikai csatározásokba csapnak át. Kazinczy az 1820-as esztendők végéig még ritkábban jelentkező túlzó nézetekre figyel föl, s hogy 1817-ből több levélrészletét ismerjük, melyek egy mérsékeltőbb hazafiúi magatartást igyekeznek elfogadottá tenni, mintha arra utalna, viszonylag hamar döbbsen rá arra, hogy közeleg az agresszívabb nyelvi nacionalizmus periódusa. S amiként Kazinczy visszariadt Bajza, Toldy, Vörösmarty szatirizáló, támadóan polémikus magatartásától (ő maga kritikáiban nem a személyt tette kétségessé, hanem a nyelvhasználatot, az érvényesített nyelvváltozatot, a klasszikától eltérő tónust, a szerinte nem vagy kevéssé korrekt szókinccset), azonképpen attól az új típusú költészervállalástól, irodalom és „közélet” egymáshoz viszonyításának új feltételrendszerétől is, amely már az *Aurora* szerkesztői koncepciójában érvényesült, és amit részint a *Kritikai Lapok* fog képviselni, és amely Vörösmartynak igazán nem főművei sorába tartozó, többnyire méltánytalan epigrammáiban, Bajza vitáiban kap formát. Amikor Kazinczy számot vet az 1820-as esztendők teljesítményeivel, szükségét érzi annak, hogy a triász reflektálatlan Kisfaludy Károly-tiszteletével szemben legalább két levelében kifejtse a maga mértékadóbb véleményét. Hiszen Kisfaludy „irodalmi vezér”-ként magasztalása egyben a „Kazinczy-kor” lezárása, irodalmi/történeti múlttá nyilvánítása, a legjobb esetben előképpé elgondolása. Kazinczy viszont a maga szerepét a magyar irodalom történetében önéletrajzaival rögzítené, verseskötete megtervezésével jelölné ki. Éppen ezért tanulságos, hogy a maga előkép-minősítését nem a Kisfaludy Károly megtestesítette beteljesülés követi. Éppen ellenkezőleg, Kisfaludy Károly nem kevésbé lesz Kazinczy felfogásában csupán előkép, melynek értékét és jelentőségét nem tagadja, mindössze a maga helyén igyekszik láttatni: „Azt sem tagadom, hogy K.K. nem csak a fő pontot, de még a maga fő pontját is éppen nem érte fel; hogy Színészi darabjai éppen nem azok még, a mit óhajtottunk, de valljuk meg, hogy neki igen sok erő jutott; hogy lyrai darabjai közt sok van a mi hálánkat érdemli, és hogy ő kívánja tiszteletünket.”⁴⁰ S csak mellékesen, Kazinczy az 1820-as esztendők végén Bajzával vitatkozik Lessing-átültetése (*Emilia Galotti*) nyelvhasználati részletein, de a színmű kiadását nemcsak ő véli időszerűnek, hanem például Bajza is, minekutána efféle dráma még nem született meg a magyar irodalomban, a *Bánk bán* fölfedezésének előestéjén vagyunk.

A nemcsak a Kazinczy által ostromozott „nemzeti dicsekvés” (Kisfaludy Károlynál „hazapufogatás”) az, ami határozott állásfoglalásra készteti Széphalom levelezőjét, már 1812-ben emlékezteti Jankovich Miklóst, Albrecht Dürer a „Német nemzet örök fénye”, nem ő volt magyar, hanem apja,⁴¹ másutt nem tagadja a szláv jövevényszavak jelenlétét a magyar nyelvben,⁴² számtalan esetben elutasítja a csak népszerűt, szembeállítja a színvonalassal a közvélekedés ellenére; s bár nem egyszer normatív felfogásából következően gyanús számára, ami nem illik a maga „rendszer”-ébe, a szakmaiság igényéből és követelményéből nem en-

⁴⁰ KazLev. XXI. 599.

⁴¹ Uo. XXIII. 213.

⁴² Uo. X. 394.

ged, a költészetből levásztja azt, ami csupán morális prédikáció. Ilyen módon Kazinczynál a magyar irodalom mint differenciált műfaji-tónusbeli rendszer kérdése merül föl, kevésbé az úgynevezett nemzeti költészeté: Klopstocknál, kit fordított, sem szereti az efelé mutató vonásokat, ellenben a goethei példa felmutatásával és elfogadtatni akarásával a költői nyelv tökéletesítése és az irodalom „szabadsága” mellett szavaz. Az alkotó szabadsága összefügg azaz az igénnyel, amely a kifejezés tökéletesítését az ízlésfejlesztéssel véli megvalósíthatónak, igazságon a nyelvből és irodalomból kikövetkeztetett, azok által létrehozott tapasztalatot érti, amely elfordul az alkalmiságtól; nem hiszi a xenofóbiát vállalhatónak, a tárt és nyitott irodalomszerveződést minősíti elfogadandónak. Az általános és egyedi vonások egyként lényegiek, a nyelvművelésnek nem szabad ellenkeznie a változást elősegítő tényezőkkel, amelyek akkor üdvözlendők természetesen, ha a megnevezések segítenek a dolgok sajátjáté tételében. A változásnak nincs alternatívája: az 1800-as, még inkább az 1810-es években Kazinczy eléggé türelmetlenül akarta, az 1820-as esztendőkből már *Ortológus és neológus; nálunk és más nemzeteknél* beszédes című értekezése szerint igyekezett eljárni, a sokáig készülő, minduntalan átírt Sallustius-átültetése bevezetésében pedig újra meg újra hitet tesz a nyelvi változások szükségessége mellett. Még 1819-ről keltezve ilyképpen: „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója és ébresztője. Érti ezt mind az egyik fél, mind a másik, s szereti a nyelvet szent hazafisággal, abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik ezt elváltozásától s elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is, de mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti.”⁴³

Az udvarias fogalmazás aligha hagy kétséget afelől, szerzője hová számítja magát, és mely magatartást véli előnyösebbnek. Az elváltozás azonosítása a haladással nem pusztán nyelvi kérdésre szűkíti az ortológusok és neológusok vitáját (más kérdés, hogy akiket Kazinczy ortológusoknak nevez, valójában azok-e; mindenesetre a nyelvbővítés Kazinczy szorgalmazta útjának helyeslése vagy kárhóztatása megosztotta a magyar irodalom szereplőit, Döbrentei Gábort például lassan-lassan a Kazinczy-ellenesek táborába sodorta, jóllehet maga is a nyelvújítók közé volna sorolható); amiképpen az 1820-as években, nem egyszer önvédelmi gesztusként szóba kerülő eredetiség-kérdés is beilleszkedik a változás-haladás versus maradás-bezárkózás kérdéskörébe. Thaisz Andrásnak 1824-ben üzeni: „Nem csak a neológiai Ultráskodás vétek, és bolondság egyszersmind, hanem az Orthológiai Ultráskodás is.”⁴⁴ *Az Előbeszéd Szallusztához* pedig kijelenti, miszerint „Írónak kötelessége tisztelni a szokást és a kor ízlését”.⁴⁵ Hogy ezek egymással ellentétbe kerülhetnek, arról Kazinczy számtalan helyen tett említést, ezúttal a mondatzáró szintagma hangsúlyossága figyelmeztet az inkább számba veendő tényezőre. A következőkben a nyelvi/alkotói tevékenység általánosságára és különösségére figyelmeztet, összefüggésben azzal, hogy „Van bizonyos rokonság a Nemzetek közt, bár mint különböznek arcaik.”⁴⁶ Pályája emlékezetének oly módon szentel sorokat, hogy az eredeti—fordítás antinómiái közé helyezi, önnön tehetségének jellegét és a kor

⁴³ *Kazinczy Ferenc: Ortológus és neológus; nálunk és más nemzeteknél.* In: Tudományos Gyűjtemény 1817-1841. Vál., szerk., jegyz., utószó *Juhász István.* Bp., 1985. I. 144.

⁴⁴ *KazLev.* XXII. 395.

⁴⁵ Uo. 406.

⁴⁶ Uo. 407.

igényét hozza egymás közelébe, s az irodalmi rendszer kiteljesítésének akarásával magyarázza a maga teljesítményének lehetőségét: „Tudtam, mennyivel nagyobb a ki teremtet, mint a ki másol; de ismervén magamat, és a kort melyben éltem, s a nagy példák követelésétől (!) várván mindent, inkább vágyék nem rossz másolónak találatni, mint nem jó alkotónak; kivált hogy az idő nem egyedül minél jobbat kívána, hanem jót minél nagyobb számban is, s a legkülönbözőbb nemekben. Ötven esztendeje, hogy járom utamat, sikamlásokkal, tévedések közt, de lankadatlan hűségben. [...] De én is segélém a jót; de az ügy általam is gyarapodott; s példám, úgy hiszem azt, hevíteni fog szíveket, ha majd magam nem leszek is.”⁴⁷

(És csak mellékesen, kitérőképpen, Németh Lászlónak, nem utolsósorban a *Kisebbségben* Kazinczy-képével kapcsolatban, válaszolva, Babits Mihály visszaigazolja Kazinczy törekvéseit: „Kazinczy kitűnő író, s még a nyelvnek azt a durvaságát és erejét is, amit a magyar őseitől örökölt, használja olykor, és tudja használni. Ez persze nem zárja ki, hogy ne üldözze és irtsa a durvaságot, ahol abban csupán a naivságnak és ügyefogyottságnak jelét látja.” Végkövetkeztetései egyikében immár Kazinczytól látszólag függetlenül, mégis mintha örököseként, az életmű értelmezőjeként ekképpen foglalt állást a magyar művelődés alapkérdésében: „A magyar kultúra legbensőbb lényegében sokszínű, tág és tárt; hatásokat és benyomásokat magába olvasztó: különböző fajok lelki hozadékát egyesítő, messze horizontokat átölelő.”)⁴⁸

Az 1820-as esztendők Kazinczyja nem avval tűnt ki, hogy meglepően újat hozott volna, azaz olyat, amit esetleg korábban ne vetett volna papírra, amiért korábban ne küzdött volna. Világirodalmi tájékozódása sem változott, antikvitas-eszménye sem módosult lényegesen. Ellenben a szinkretista szemlélet nem pusztán lezárni igyekezett a nyelvújításnak nevezett pennacsatákat, hanem úgy igazolta és hirdette múlhatatlanul szükségesnek az újítást, beleértve a szóalkotást, extremitásaival együtt, hogy tekintettel volt ellentáborra érzékenységre, véleményére, melyből elemeket emelt be a sajátjai közé. Ugyancsak figyelemre méltó, miként törekszik a maga irodalomtörténeti helyének megrajzolására, nyilvánvalóan az önkanonizálás akartságától nem függetlenül. Csakhogy a tét nem pusztán egyetlen szerző méltatása, önképének elfogadtatása, hanem egy korszak értékelése, egy periódus művelődési törekvéseinek és irányainak értelmezése. Kazinczy magatartása, az 1820-as esztendők levelezése, viszonyának változása a fiatalabb nemzedékkel, verseinek összegyűjtése, sajtó alá rendezése, néhány fordítása – mind-mind – azt célozta, hogy be/elfogadtassék egy írószerep, jóllehet Kazincznak is rá kellett döbbennie arra, hogy a fiatalabbak más nyelven beszélnek, másféle irodalmat művelnek, másféle tájékozódnak, másféle az életmódjuk, a művészetfelfogásuk, más ideáljaik vannak. Tévesen-e vagy sem, Kazinczy a maga tevékenységének a folytatását nem az említett ifjabb nemzedékben ismerte föl, noha a legifjabbak, Szalay László és Eötvös József elfordulni látszottak Bajzáék kritikai hangnemétől és hatalmi pozíciójukat előkészítő/megvalósító polémikus magatartásától. A látványos különbségek ellenére Kazinczy a maga újításainak társadalmi következtetéseit vélte fölfedezni Széchenyi munkálkodásában, a maga ellenzőinek érveit látta Széchenyi ellenfeleiében, valamint elhitette önmagá-

⁴⁷ Uo. 407-408.

⁴⁸ Babits Mihály: Pajzzsal és dárdával. In: Esszék, tanulmányok. Összegyűjt, szöveggond, utószó, jegyz. Belia György. Bp., 1978. II. k. 617.

val, hogy amit ő tett a nyelv és az irodalom ügyéért, azt Széchenyi társadalmi-országos mértékben gondolta tovább. S ha élete utolsó esztendeit a Pyrker-pör megkeserítette, legalább olyan mértékben az a szerinte tiszteletlen hangnem, amiként Pyrkerről szóltak, elégtételt jelentett számára Széchenyi tevékenykedése, saját magatartását fényesen látta igazoltnak. (S ezt majd – mint már több ízben rámutattam – Kemény Zsigmond fogja alaposabban kifejteni.)⁴⁹ Annyiban nem dimenzionálta túl Kazinczy a maga jelentőségét, hogy nyelvi/irodalmi harcai, javaslatai, „újíjtásai” nyilvánvalóvá tették nem pusztán a gondolkodás megosztottságát, nem modernség és anti-modernség összeférhetetlenségét, hanem szétváló magatartás-változatokat, akár a birtokosi életformán belül megnyíló ellentéteket, hazafiúi szerepeket. S ezzel összefüggésben a magányos alkotók tiszteletet parancsoló küzdelmei ellenében megtörténő irodalomszervező, irodalomalapító, állandóan ösztönző, lelkesítő/lelkesítő költő-személyiség lehetőségeinek sorstörténetét fogalmazza levelezésbe, önéletrajzba, fordításokba, portrévázlatokba, útirajzba. S ha a test sokszor erőtlennek bizonyult is, a „lélek” mindig „kész”-en állt.⁵⁰

SZIGETI SÁNDOR: HAVAS SÍR

⁴⁹ Vö. *tölem*: Kazinczy olvassa Széchenyit. In: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Sátoraljaújhely-Szeged 1996. 160-161.

⁵⁰ A dolgozat témájával ugyan tágabban függ össze, de Kazinczynak a recenziókról kialakított nézeteit érdekesen kapcsolja ön-megjelenítő technikájához *Czifra* Mariann: «Fejedelmek védelmezték». Kazinczy önimázsformáló mechanizmusa egy protestáns katekizmus recenziós vitájának fényében. ItK. 2008. 447-476. Itt közlöm, hogy Kazinczy „kassai” utóéletéről tanulságos füzetet adott ki két nyelven, magyarul, szlovákul a Kassai Polgári Kör: „Kazinczy Ferenc élete és szellemiségének hatása Kassa kulturális fejlődésére”. Kassa, 2009. A szépen kiállított füzet sok kép segítségével tekinthet át Kassa viszonylagos történetét a magyar kultúra ápolásának szemszögéből. A jelen dolgozat a Kisebbségkutatás 2009. 3. sz. mellékletében jelent meg zűrzavaros jegyzetekkel. A jegyzetek helyesbítése a folyóirat 2010. 1. sz.-ban történt meg. Dolgozatom a korábbi közléshez képest több módosítást tartalmaz.

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801–1816)

IV.¹

Kazinczynak a fordításra vonatkozó elvei nagyban változnak. – Irodalmunk kifejtését a jó fordítástól várja. – Báróczy; a németek példája. – Elvei. – Fordításában 3 korszak különböztethető meg. – Ízlésének érzékenysége. – Kiszámított céllal fog az idegen mű fordításához. – Marmontel atticizmusa. – Rochefoucauld maximái összehasonlítva a német és magyar fordításával. – Kazinczy téves felfogása részben a nyelvnek a ruhával összehasonlításából ered. – Hogyan magyarázható, hogy Kazinczy 1817-től 1814-ig minden addigi óvatosságát megtagadja? – A közvélemény a fordítások ellen. – Kazinczy barátai és tanítványai sajnálják, hogy a mester minden idejét fordításra pazarolta. – Kazinczy tiltakozik, hogy az ő fordításait a közönséges fordításokkal mérik össze. – A Dayka és Báróczy életrajzában hirdetett elvei. – Epigrammái és episztolái is ez elveket magyarázzák.

Nincs miért megütköznie az olvasónak, hogy e fejezetben Kazinczy nagyszámú fordításai közül csak az 1807–1816 években kiadottakat tárgyaljuk, a többiekéről pedig, amelyek részint élete végén vagy halála után jelentek meg, részint kéziratban maradtak, egy későbbi (VIII.) fejezetben szólnunk. Ennek nem egy oka van. A legfőbb az, hogy Kazinczynak a fordításra vonatkozó elvei nagy változáson esnek át fogságában és a tízes években. Ez elvek a 9 kötetben világosan nyilatkoznak. De másfelől a nyelvújító harc 1816–1817 körül fordulópontra jutván, Kazinczynak a magyar nyelv fejlesztésére, következőleg a magyar stíl művészi kiképzésére célzó törekvései az ellenfélnek komoly meggondolásra ösztökélő érvei következtében észrevétlenül magukba olvasztanak egyet-mást az ellenfél alapfelfogásából. Egyszersmind azonban a fordításra nézve oly utolérhetetlen eszmény lép elébe, amelyet minél inkább megközelíteni igyekszik némely régi fordításának átdolgozásában, annál elérhetetlenebb, úgy, hogy nemcsak ő, s nemcsak ekkor, hanem mai nap s nála nagyobb tehetségű fordító is kénytelen volna annak eléréséről lemondani. A 9 kötetes kiadás azon elméleti fejtegetések gyakorlati megvalósítása, amelyeket leveleiben s a Dayka és Báróczy életrajzában tesz közzé. Némely, élete végén kiadott s hátrahagyott fordításai pedig azon elvek alapján készülnek, amelyeket 1817-től fogva hirdet.

¹ Immáron tizennyolcadik közleményünkkel tesszük közzé Váczy János Kazinczy-életrajzának kiadatlan II. kötetét, amelynek kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában RUI 4-r 196/I-VI. szám alatt található, s ezúttal is köszönjük a Kézirattár vezetőjének a folytatólagos közléshez adott hozzájárulását. Ezúttal az V. főfejezet újabb részletét hozzuk nyilvánosságra Kazinczy fordítói munkásságáról, amely a kézirat 380-402. oldalán olvasható. A mű korábbi fejezetei a *Széphalom* évkönyv alábbi köteteiben jelentek meg: 2. k. 7-32.; 3. k. 61-94.; 4. k. 141-159.; 5. k. 1233-130.; 6. k. 19-47.; 7. k. 273-284.; 9. k. 19-39.; 10. k. 75-86.; 11. k. 35-44.; 12. k. 61-74.; 13. k. 61-74.; 14. k. 31-43.; 15. k. 17-31.; 16. k. 72-83.; 17. k. 25-34.; 18. k. 109-124.; 19. k. 73-85. o. A helyesírást Váczy szövegében a mai szabályokhoz igazítottuk, de egyebekben megtartjuk a szerző írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. A további lábjegyzetek Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

Fogságában kialakult felfogása szerint irodalmunk csak a külföldi remekművek átültetésével lévén kifejlészthető, természetesen ennek módjairól és eszközeiről kellett gondolkodnia. Rámutattunk, milyen forrásból ered felfogása.² Ismeri kevés alkotó tehetségét, nyelvünk készületlenségét s kora kívánalmait. Ő nem eredeti művek alkotására született; akik e téren próbákat tettek, még a középszerű művek színvonalát sem érték utol. Kor meg nemcsak minél többet, hanem minél jobbat is kívánt. A fordításokon – mondja – „én azért kapok oly igen, minthogy minden Originaljaink, még a’ legjobbak is, nem érnek annyit, mint a középszerű ’s éppen rossz fordítások.” Nem az a fontos, hogy nincs igazsága, hanem hogy mily szempontból ítéli meg a fordításokat. Mindig szembeállítja az eredeti alkotást és fordítást, önmagából indulva ki, holott szükségtelen fejtegetnünk, hogy véleménye csak a nyelv és stíl fejlődésére nézve vitatható, általánosságban semmi esetre. Az alkotó lángelme bizonyára nem keresi, mily hatást tesz munkája. Csak az oly író, aki előre megállapított eszközök felhasználásával akar a nemzeti életben forrongást okozni, számít a hatásra. Kazinczy tudatosan halad célja felé, és a saját példáján okul. Amint ő tanult e tekintetben Báróczytól s a külföldi nemzetek irodalmából, azon munkál, hogy az ifjú írók, a nemzet jövője vezérei meg az ő példáján tanuljanak. Báróczy az első magyar író, aki mint fordító nemcsak észreveszi nyelvünk szegénységét, hanem nyilvánosan is hirdeti. A *Kasszándra* előljáró beszédében panaszkodik amiatt, hogy idegen nyelvek segítségével nélkül „tsak közönséges beszédünket is alig tudjuk folytatni ’s akarátunkat egymás között magyarázni. Sőt még az Asszonyi rendek is, ha tsak nem elegyítenek kivált Deák szókat beszédgyek közzé, különben szólaniok sem lehet.” Ha tehát az író nem akarja magyar beszédét idegen szókkal elkorcsosítani: kénytelen új szókhöz, új kifejezésekhez folyamodni. Tudnivaló, hogy Kazinczy pályája elején nagy tévedésnek mondja nyelvünk szegénységét hirdetni. De felfogása tán éppen a Báróczy Marmontelével foglalkozása közben egészen átalakul. Báróczy az első magyar író, akit Kazinczy azért is mesterének ismer, mert nála jelentkezik először a törekvés, hogy ordítás által művelje az irodalmat, s emelje a magyar beszédet oly fokra, amelyen a szépet az ékesszólás szerint kifejezhesse. Báróczy az első magyar író, ki főszerepet juttat a fordításban, illetőleg nyelvpallérozásban a szépnek, s mint Horváth I. helyesen mondja: „másodrangra szállítja le a nyelvérzék, a grammatika szabályait.”³ Ő hirdeti először a *Kasszándra* előljáró beszédében, hogy az idegen nemzeteket utánozva kell újítanunk, mint ahogy a görögök újjítottak, különben soha el nem híresedtek volna a tudományban és ékesszólásban; mint ahogy a rómaiak nem szégyelltek a görögöktől kölcsön venni, a franciák pedig máig is a görögökből és deákból szedik a drága gyöngyöket. Igaz, hogy Báróczy próbáiban, útmutatásaiban nagyon mérsékelt újítást látunk. Szóban aránylag keveset, kifejezésben jóval többet, de jó magyar nyelvérzék nem igen hagyja cserben. Kazinczynak így mindenestül, elveivel s gyakorlati útmutatásaival együtt mestere, munkára serkentője; neki köszöni, hogy íróvá lett; neki Báróczy „nyomdokait csókolni, őtet távolról követni nyert dicsőség”.

Emellett a római s még inkább a német irodalom irányítja Kazinczyt fordításaiban, illetőleg a magyar nyelv kifejtésében. Itt is tovább fejti Báróczy gondolatát és számtalanszor

² I. köt. 207-210., 224. l.

³ Id. tan. [Báróczyról] Uo. [Budapesti Szemle, 1901.] 202. s köv. l.

hirdeti leveleiben és tanulmányaiban, hogy a legelső római írók, Vergilius, Cicero és Horatius mily gyakran és mily teljes sikerrel fordulnak a görög nyelv virágaihoz, amelyeket a saját nyelvükbe ültetnek. Sokszor nem megszorultságból, csak kényeskedésből, merő pajzanságból görögös mondaszerkezetet használnak, hogy nyelvüket minél hajlékonyabbá, kifejezőbbé, gazdagabbá pallérozzák. Idézi Horatius ismert szavait a szókincs gyarapítására, az íróknak adott szabadságra nézve. Még inkább megragadja Kazinczyt a németek példája. Nem akarunk itt a német irodalomnak a nyelvújítás szempontjából Kazinczyra tett hatásával bővebben foglalkozni, ezt a következő fejezetre hagyjuk; csak röviden célunk Kazinczy tanulmányainak eredményére, amelynek alapján a legszilárdabbá erősödött benne az a meggyőződés, hogy a német irodalom virágzását is a fentebb érintett Gottsched s Bodmer harcaival meginduló nagy mozgalom készíti elő. Ezzel indul a nemzeti közvélemény fejlődésnek, erősödik a fogékonyság, s jut tekintélyre az irodalom. Művelői közül Klopstock, Lessing, Wieland, Herder, Schiller és Goethe rendkívül magasságra emelik a német nemzeti szellemet a kiképzett nyelv által. Goethe az előtte ismert idegen nyelvek virágait mind egyenítette a németekével, s „ezek a” sokféle virágok az ő írásaiban mily gyönyörű játékot tesznek.” Voss I. H. meg éppen fordításával segítette a német nyelv kifejtését oly nagy mértékben, vagyis megvalósította gyakorlatilag, amit először Herder hirdetett, hogy fordítás által lehet leggyorsabban a nyelvet kiművelni.⁴

Ez alapgondolatok adják a fordító szorgalmas tollát Kazinczy kezébe pályája elején. Maga mondja, hogy egész élete annak a nyomozásában telt el: miképp követheti nyelvünk más nyelvek stílbeli szépségeit, s miképp szólaltathatja meg magyarul a külföldi nagy írókat, megtartván kinek-kinek tulajdon színét. Azzal korán tisztába jut, hogy egészen más egy gazdasági méhész könyvet fordítani, mint Vergil *Georgicait*. Abban elég a dolgot minél érthetőbben kifejezni, itt azonban ez korán sem elég. De hogy még mi szükséges, azt csak a saját gyakorlatából tudja meg, t. i. hogy Vergilius költői szépségeit is éreztetni kell. Fogsága előtt osztozik Bacsányi felfogásában, ki a XVIII. század nyolcvanas éveiben Gatterer göttingai tanár után két ízben is részletesen kifejti a fordítás törvényeit.⁵ Kazinczy csak egy-egy megjegyzést tesz a fordításban követett elveire nézve, rendszeresen sehol sem értekezik e tárgyról. Eleinte csak azt hirdeti, hogy a fordítónak szoros tiszte az eredetit hű és igaz másolatban adni. De a külalak hűségét Wieland s a franciák után indulva nem kívánja; helyett a gondolati árnyalatok, a kifejezések sajátosságainak átültetését követeli. Fogságában Báróczy Marmontelén gyakorolja fordítói ügyességét, s nemcsak nyelvünk hajlékonyságának elérésére törekszik, hanem egyszersmind az eredeti jellemzetes kifejezéseinek, az író jellemzetes stíljének a műfaj természetével való összhangjára is. A legapróbb részletekig tanulmányozza az eredeti mű nyelvét: miféle stílbeli szépségek kifejezésére alkalmas az író tehetsége, a műfaj s az előadás hangja. A latin, német, francia, angol s részben az olasz irodalom köréből válogatja a fordítandó műveket, mindig behatóan igyekszik megismerni a fordított író életét körülményeire s egyszersmind „szeretett sajátságaira nézve”, s egyikhez-másikhoz annál fogva is vonzódik, amit életrajzából megtud. (Gessnert azért is szereti, mert boldog házasságban élt; Marmontelt is úgy ismeri emlékirataiból, mint hű férjet s érzékeny szívű embert.)

⁴ Dayka G. életrajzában, az 1813. kiadás XXXVI. l. a *Magyar Pantheon* 46-51. l.

⁵ A *Bécsi Magyar Musa* 1787. évf. szept. 1. 5. 8. 12. sz. és a *kassai Magyar Museum* 1888. I. füz. 6-19. l.; amaz teljesebb.

Ismeri a kiválóbb magyar fordításokat s azokon „hozza tisztábbra” a fordításra vonatkozó eszméit. Ha csak azt akarjuk, hogy az eredeti művet tartalmilag ismerjék meg olvasónk, és sem az író, sem a műfaj stílbéli sajátosságait nem kívánjuk éreztetni, nagyon könnyen boldogulunk; de annál nehezebben, ha ez utóbbira is törekszünk. Pedig őt már fogsága előtt az a felfogás irányítja, még inkább fogságában s azután fokozódólag, hogy csak „remek munkákat”, az „igen jót” kell fordítani; hogy „A’ fordítás az Originálnak *minden szépségével* tartozik bírni”. Ha ezt a fordító másképp el nem érheti: „új szólással” éljen. Nem elég tehát, hogy az eredetiből semmi el ne vesszen: „az a’ mesterség, hogy *úgy*, nem hogy *azt*” mondja a Gessner-fordításnak sajtó alá rendezett kéziratában. Nem szabad a fordítónak visszarettennie attól, hogy az eredeti stílbéli szépségeinek átültetésében utánzó legyen, s a maga nyelvén az eredeti író gondolatainak árnyalatát is kifejezze, nem kérve a maga nyelvének sem szokását, sem grammatikáját. Mert a szépírónak nem azt kell kérdeni: „Szóllanak e így, szóllott e már így más; hanem ezt: lehet e nekem így szóllani, hogy szóllásom elegáns, energicus, új zengésű szóllás legyen?” Irodalmunk előmenetelét éppen az gátolta mindeddig, hogy az írók közül csak kevesen mertek a nyelvszokáson felülemelkedni. Az újtól, szokatlantól, idegentől való rettegés megbénította a nemzeti szellemet, s most már erősb szerekhez kell folyamodnunk, hogy életerő pezsegjen benne. De azért épp oly hiba lenne mohón kapni mindazon, ami új, szokatlan és idegen. Mi adja meg tehát a kellő mértéket? Semmi más, mint az ízlés, amely megérezze s éreztesse, mi a szép, a művészi; mikor van az újítás helyén; mikor szabad szokatlan szólással élnünk; hol használhatók idegen szók, idegen szólások, s hol szabad eltérnünk a közönségestől, a megszokottól. A német nyelv s irodalom utánzandó példáival szolgál. A német írók megtisztították nyelveket az idegen szóktól, így vagy amúgy újakat csináltak, a rútakat szebbekké, a hosszúkat rövidebbekké tették, új eszméket új szókkal fejeztek ki, a francia szólásokat a maguké közé olvasztották. Így járt el a latin is. Így jár el a debreceni *Magyar Grammatika* szerint minden nyelv. Miért akarunk mi kivételt tenni, ha irodalmunk föllendülésének sorsát szívünkön viseljük?

Hogy az *Egyveleg Írások* újításait elfogadtassa: előre bocsátja elméleti fejtegetéseit leveleiben meg a Dayka és Báróczy életrajzában. Noha már a nyelvszokás és grammatika tekintélyének hadat izen: a gyakorlatban még kerülni látszik a tekintélyekkel való összeütözközést. Óvatossága ugyan évről évre kisebb, merészsége folyást feltűnőbb, de 1804-5 körül, mikor az Egyveleg Írásokat először sajtó alá adja, még könnyű megtalálni a kapcsolatot a fogsága előtti Kazinczyval. Az 1804. február 5-én Szentgyörgyi Józsefnek írt levelében azt mondja, hogy ő ugyan nem vágyik arra a dicséretre, ami bizonyos tekintetben *minden író kötelessége*, hogy úgy szóljon, mint a szokás kívánja; de épp ezáltal ismeri el, hogy a nyelvszokás előtt sokszor meg kell hajolnia. Minden darabosságot (cruditas, Härte) kerülni akar, s „az újításokat nem halmozva, hanem félénken béhozni, hogy az Írás egészen tarka ne legyen – s az újítás kedvetlenségeit két úton pótolni-ki: 1) hogy az Olvasó érezze, hogy arra *szükség* volt, 2) hogy az újítás édes legyen, legalább ne kedvetlen.” Ezen kívül számos helyen magyarázza az újítás szükségét s lehetőségét, hogy nemsokára a magyar olvasók nagy részével harcba álljon ez elvek miatt, mert minden, ami keze alól kikerül, ennek az alapgondolatnak a jegyében jut forgalomba. Dayka jeles lírai költő, egyé-

nibb, mint Ányoson kívül bármely magyar költő akkoriban; de az újításra nézve bajos őt példa gyanánt felállítani. Ezért Kazinczynak az újítás rövid elméleti magyarázata nagyon is laza kapocccsal függ életrajzával össze, ha csak azt nem tekinti Kazinczy, hogy a magyar verselésben Dayka határozottan az új irányhoz csatlakozott. Hanem a kiadás előleges hirdetésében (1805) szorosabb vonatkozásba hozza Daykát az újító törekvésekkel, elmondván: mennyire igyekezett művelni a maga tehetségét s „képzelhetetlen szerentsével nyesegette és bővítette, tsinósígtatta és tisztongatta azt a’ nyelvet, mely a’ tökéletnek magában hordja ugyan minden magvait, de a’ mely tsak a’ mi időnkben fakadozik a’ maga szép virágzatjára”.⁶ Mivel azonban Dayka a Kazinczy költői és nyelvészeti felfogásának híve, Kazinczy megragadja az első alkalmat, hogy a nyilvánosság előtt is kifejtse elméletét.

Csakhogy a német irodalomra, Horatius említett episztolájára való hivatkozásban hiába keresnénk új érveket. De már a magyar társalgásból vett idegen kifejezések (Jónak találtam elvenni: ich fand gut, je trouverai bon; Szerencsém van őt nálad bemutatni: ich habe die Ehre ihm dir vorzustellen stb.) idézése s magyarázata, a *-ni* végű főnévi igenévvel a *hogy* kihagyása, amire már Zrínyi és Gyöngyösy példát adtak, meggyőzőbben szól hozzánk. Heyne és Mitscherlich jeles német filológusok tekintélyére támaszkodva először hirdeti Kazinczy nagy nyilvánosság előtt nyomatékosabban a köznép nyelv szokásától való eltávozás, az idegen szóolás követése, a szórővidítés, változtatás és új mondat szerkezettel élés szabadságát, megengedve a szóalkotást is. Az ellenfél állításának cáfolata voltaképp kitérés a bizonyítás elől. Szokott hibás hasonlatával, a képzőművészetekre hivatkozással akarja a kérdés velejét megvilágítani, ami neki sem sikerülhet. Mindemellett azzal áztatja magát, hogy ellenfelei közül többeket meggyőzött. Látszólag nem is csalódik. Kis János, Szentgyörgyi József, Döbrentei, Sípos és néhány ifjú író helyesli az újítás védelmét. De Szentgyörgyi az átültetett idegen kifejezésektől (jól néz ki) megkívánja, hogy nyelvünkön erőszakot ne tegyenek. S nem szabad megfélemlenünk arról, hogy Kazinczy legélesebben támadott érveit még nem is nagyon hangoztatta. A népnyelvi szokástól eltérés szabadságát kiemeli ugyan, de hogy az író uralkodhatik a nyelven, a szokással szembeszállhat, a maga akaratát nemzetére erőszakolhatja, s mindebben csak a *szépízlés* követelményeit kell követnie: azt még ezután a Báróczy életrajzában, a Beregszászi Nagy Pál támadására adott válaszában s az Antikritikában mondja el.⁷ Részben azért is törekszik Báróczy munkáinak új kiadására, mert itt már tárgyhöz szorosabban ragaszkodva kelhet az újítás védelmére, s Báróczy tekintélyével is igazolhatja. Mióta Decsy Sámuel a *Pannoniai Phoenix*-ben *arany-szájú magyarnak* mondta Báróczyt, kinek a könyvei „tellyesek a’ szép nemet édesgető ’s a’ szívnek legbelsőbb rejtekéig is bé ható drága magyar szókkal”, azóta általában prózánk mesteréül tekintették, s Batsányi is többször megdicsérte, holott Kazinczy magyar Marmontelét 1808 körül „kevély mosolygással” fogadta. Kazinczy tehát a maga kiadott és kiadandó fordításaiban követett eljárásának magyarázatát azért fűzi Báróczy életrajzához, mert azt akarja kimutatni, hogy az ő újításai következtében többszínűséget kapott „szép, de szűk nyelvünk” a Báróczytól vert ösvényen művelve „most már alkalmas mind a’ Görög, mind a’ Római, mind a’ Francia, Olasz ’s Német nyelv szépségeit magunkévá

⁶ Dayka életrajza (1813. kiadás) XXI-XXXVII. l.

⁷ Minderről bővebben szólunk a nyelvújítás harca vázlatában, a VI. f. 6. szakaszában.

tenni nagy botránkozására Debreczennek, de nagy öröme azoknak, a' kik mélyebben látnak 's tudják, hogy az élő Nemzet nyelve nem lehet eine abgeschlossene Sprache".

A fordítónak nem a nyelv szokás szab törvényt, hanem a *nyelv ideálja*, vagyis „hogy a' nyelv az legyen, a' minek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, a' mit a' lélek gondol és érez*".⁸ Azt kell figyelembe venni: mi által adhatunk nagyobb díszet a nyelvnek; mi által fejthetjük ki a lehető legrövidebb idő alatt, hogy műveletlensége szennyeit lerázhassa, tulajdon szépségében tűnjék elő, amit az idegen, de elfogadható szépségek még növeljenek. S felsorolja mindazon módokat, amelyekkel a kívánt célhoz juthatunk, s amelyekkel a köznép beszédétől eltávolozván, szólásunkat nemesebbé, erélyesebbé és szabatosabbá tehetjük. Kellem és báj ömlik el rajta; sokszínűvé lesz, közeledik a nyelv ideáljához. Megszólaltathatjuk rajta Homért és Vergilt, Sallustius és Tacitust, az új kor minden nagy íróját, mégpedig „Egy nyelven, az az magyar szókból fűzött beszédben, de nem egynemű beszédben, 's mindeniket a' neki tulajdon színben, tónban". Egyébiránt nyelvünk félszázados fejlődése is biztos útmutatónk lehet. Hány új szó nyert polgárjogot az utóbbi években; hányra rányomta Kis János és Virág a „sanctio pecsétjét", igazolva Wieland állítását, hogy a nyelvet „nem a' nép, nem a' szokás, hanem a' jobb írók viszik azon tökélet felé, a' hová az felhághat", s az új szót a nép mindég elfogadja, ha az csakugyan szükséges és széphangzású, s vele az író óvatosan él és „stíljével a' füleket elbájolni tudja".

Mind e felfogás fokozatosan fejlődik Kazinczy fordításaiban. Ebbeli működésében három korszakot különböztethetünk meg. Fogsága előtt még fő gondja az értelem vagy anyagi hűség, bár a nyelvi, stílbéli szépségek átültetésén is törekszik 9 kötetes fordításában az értelmi hűségre s a stílbéli sajátságok átültetésére egyforma erővel igyekszik, sőt akárhányszor emezt tekinti előbbre valónak, annyira, hogy néhol az érthetlenségig utánozza az eredeti nyelv jellemző szólásait. Pályája vége felé a *Szalamandrine és a Képszobor*, *Yorick és Eliza Levelei* és *Yorick Utazása* utolsó átdolgozásában, leginkább pedig a Sallustius 20-as évekbéli fordításában megtalálhatjuk mind az értelmi hűség aggodalmaskodó keresését, mind az eredeti stíl legrajtatott szépségeinek a lehető legszorosb utánzását. Mert minél gyorsabban fejlődik nyelvünk, s minél többször kezébe veszi Kazinczy régebbi fordításait: annál inkább érzi az eredeti stíl s magáé közti eltéréseket, esetleges fogyatkozásokat, s annál nagyobb készséggel szánja írói tehetségét az észrevett hibák javítására. E készsége életkorával együtt növekedik, aggodalmaskodása egyre túlzóbbá, végül betegessé fajul annyira, hogy később szinte útját állja az irodalmunkra tehető eleven hatásának (*Erdélyi Levelek*, *Sallustius-fordítás*).

Napjainkban írónak és közönségnek fogalma is alig lehet: miképp igyekszik Kazinczy fordításait minél hívebbekké tenni az eredetihez nem annyira az értelem, mint inkább a kifejezések fordulatossága, az előadás hangulata és általán a nyelv színezete szempontjából. Gessnert már pályája elején fordítja, vagy hússzor átdolgozza, de még 1804-ben a kiadás szándékolt megindításakor is javíttatja, pedig hányszor elő-előveszi az eredetit és fordítását, s mily finom érzékkel lesegeti: miféle árnyalatokban maradt el az eredetitől, mely képeket s alakzatokat lehetne még találóbban átültetni nyelvünkbe. De ez nem elég. Marmontel regéit, Ossian énekeit, Cicero szónoki és Sallustius történelmi műveit hány kü-

⁸ Báróczy életrajza (1813. kiadás) 15-27. l.

lönféle fordításban hasonlítja össze, s mily kifogyhatatlan ez idegen fordítások tanulmányozásában s annak fürkészésében: miképp próbálják a külföldi fordítók az eredeti sajátos szólásait a maguk nyelvén kifejezni. Sallustiusnak 8 német, 2 francia, spanyol, olasz és angol fordítását megszerzi, s bár e nyelveket nem mind érti, bámulatos finom stílérzékére támaszkodva kiérzi minden kifejező sajátosságait. Emellett még próbáját is alkalmazza fordításának: a maga fordítását visszaülteti az eredetibe, s újra szoros bírálat alá veszi: miben közelítette meg az eredetit, s miben tért el attól.

E páratlan türelmet, bámulandó készséget kívánó gyakorlatában oly elevenné, válogatóssá, finommá, sőt finnyássá fejleszti stílérzékét, oly kényeskedővé, akadékoskodóvá csiszolja műgondját, hogy többé kielégíteni sem tudja, akár mert az eredetinek megértésében, stílbeli szépségeinek értékelésében újabbnál újabb szempontok merülnek föl előtte, akár mert nyelvünk még az ő rendkívüli mesterkedései után is megtagadja szolgálatát. Ilyenkor aztán új erővel fekszik munkájának, szembeszáll a nehézségekkel. S addig hallani sem akar a kiadásról. míg kétségei vannak. Nem hiába veti meg a közönség ízlését s kíván a keveseknek tetszeni, de ezeknek aztán *nagyon* tetszeni. Senki sem érezte s hirdette addig az írói működés méltóságát úgy, mint Kazinczy; senki sem veti meg jobban az oly írókat, akik tolluk méltóságát a közönség ízlésének rendelték alá, s vezetőkből követőkké lettek. Ezért sürgette a tehetség mellett a tanulmányt, a sokszoros javítgatást. Önmagára a legszigorúbb következetességgel alkalmazza a bírálatot. Az írói működést, az alkotó képzelet munkáját e sokszor megbénító aggodalmaskodás magyarázza részben, hogy eredeti munkái majd mind töredékek; hogy fordításait annyi különféle átdolgozásban hagyta, s a legfontosabbnak, a Sallustiusnak kiadását meg sem érthette.

Az így kifejlett ízlésével megérezvén, miféle stílbeli szépségek hiányzanak nyelvünkben: előre kiszámított céllal fog az idegen mű fordításához. P. o. a német társalgó nyelv stíljét kísérli meg a Rochefoucauld maximáinak fordításában, a francia atticizmust Marmontelben, a „csupa erőt” Ossianban. Gyakran kísértetbe jut, hogy az eredeti szólásokat szorosan kövesse. Hátha még az elerőtlenedett, színtelen, egyhangú és szétáradó népiesssel szemben azokat a stílbeli szépségeket akarja kifejezni és példáival meghonosítani, amelyeket csak a külföldi irodalomban jártas olvasók élvezhetnek: mily könnyen tévedhet tolla az idegenszerűségek, szokatlan kifejezések átvételére. Kazinczy készakarva használja ezeket. „Az én célom ebben az egész tomosban – írja Marmontel I-ső kiadására –, hogy próbát tégyek, mint lehetne a’ francia Atticizmust áthalhozni a’ mi Nyelvünkbe is, látni való, hogy nem írhattam úgy, hogy Nemzetes Uraimék Debreczenben megértsék.” Panaszkodnak is sokfelé, hogy a fordítás nyelve nagyon erőltetett és nehezen érthető. Debreczenben az az általános vélemény, hogy tudós fordítás, a nép kezébe sem veheti. Dessewffy azt a tanácsot adja a 9 kötetre nézve a Marmontel első kiadásáról varrva hímet, hogy a szokatlan és idegenből étvett szólások értelmét deák vagy német nyelven is jegyezze meg a lap alján, s röviden adja is okát az illető szólás használatának. Mert – úgy mond – nincs oly szerző a világon, akinek minden új kifejezését megértsék, még azokat sem, amelyeket a nyelv gyökeres szelleme szerint képez. Kazinczy tudatosan él a franciás beszéddel, franciás szólásokkal. „Én – írja – abban az egész kötetben nem azt akarom mutatni, mint szólnak a’ magyarok, hanem azt, hogy a’ *csinra jutandó magyarnak mint kell szóllania.*” Igaz,

hogy a kiválasztottak számára dolgozik; de mégis szeretné, ha könyvét Debrecenben is olvasnák és okulnának belőle, mert ott csak az látszik magyarul tudni, aki úgy beszél, hogy a gubások is megértsek.

Tagadhatatlan, hogy 1807-ig „több gonddal” készült munkát még nem ismer literatúránk. Kazinczy Marmontel-fordítása tartalmilag és stílbelileg annyira kiválik az akkori irodalomból, mintha nyelvünk legalább egy pár évtizeddel jutott volna előbbre általa. A prózai elbeszélés közönségesen nehézkes és darabos nyelvvel szemben itt lépten-nyomon új-új szépségek, csín, kellem és elegancia tűnnek szembe. A fordító stíljének a könyv minden lapján érezhető hevét, amelyet Kazinczy barátai *Rousseau-i melegségnek* mondtak, minden magyar elbeszélésben hiába keressük akkor. Nem csoda, hogy fordítását Kazinczy még Báróczy után is rendkívül nehéznek találja; hogy Marmontel stíljének atticizmusát, azt a fülbemászó eleganciáját, amely – mint a virágok illata – „meg magyarázhatatlan módra érezteti magát és nem szenved az analízist és hideg vérrel való feszegetést”, magyar szókkal kifejezze. Ezért kerül ez, mint maga vallja, legtöbb munkájába. De a nehéz munka meg is termi érett gyümölcsét. Azt az új zengésű magyar nyelvet, amely egészen megújított, de újításában a 9 kötethez mérve aránylag még kevés nyoma az erőszakosságnak, itt találjuk először. A társalgó beszédnek ez a tiszta, kellemes hangja, mely a művelt magyar ajkán Báróczynál szólalt meg először, de még egy kissé félénken, nem egyszer kiesve szerepéből, Kazinczy Marmontel-fordítása első kiadásában meglepő bátorsággal, de még mindig mértéket tartva, a szokatlanságokat el-eltakargatva elevenedik meg újra. A szerelem boldog vagy bánatos érzése, amelylyel csordultig van a szív, a megindulás érzelmes hangja, amely majd minden személlyel közös, végre a kijózanodás hideg szava, mely szenvedli az érzékiséget, egyaránt jellemző szavakat keres Kazinczynál. Marmontelnek a rövid, de éles ellentétekkel vagy a szenvedélyek dialektikájával való jellemzését is nagy ügyességgel próbálja a fordítás utánózni. Szabatosságra törekvő mondatait festői színek élénkítik.

Csak a lélektani fejtegetésben vehető észre a többi résszel szemben némi homály s nehézkesség. Csak az általános ítélet kimondásában érezhető mesterkedés és a nyelvvel küzdelem. De ilyen rész kevés a Marmontel elbeszéléseiben. Annál feltűnőbb kivált a Kazinczytól „Magyar történet”-nek mondott elbeszélésekben (*A' kétség, A' két szerencsétlen, A' szép Anikó*) a nyelvnek az a könnyed bája, tiszta eleganciája, behízelgő hangja, mely a magyar költői nyelv első nagy diadala. Nem hiába mondja Kazinczy e munkát még a fordításban is *excellensnek*. Nem hiába bíztak sikeréhez, noha mindenfelől azt hallja, hogy nehezen érthető. Nem hiába van meggyőződve, hogy kísérletei az óhajtott célhoz vezetnek, bárha sokan ellene zúdulnak. Ezért utasítja a kevésbé művelt olvasót, hogy a könyv olvasását a könyv közepén kezdje, vagyis ahol a „Magyar történetek” kezdődnek; de ha ott is homályosnak vagy érthetetlennek találja, többet elő se vegye a könyvet. Valóban e munka méltó folytatása Kazinczy fogsága előtti működésének; méltó kezdete fogsága utáni pályája második felének, amellyel a várva-várt forrongást szinte egy csapásra megindítja, s méltó koronája lenne a félszázad óta hamu alá temetett irodalmi törekvéseinek, amelyek nyelvünk jogait a kiművelt magyar nyelv alapján óhajtja visszavívni.

Csak egy fordítás mérhető ehhez, a Rochefoucauld herceg maximáié, amely mű Marmontelt másfél év múlva követi ugyan, de mind a kettő egy időben készül. Említettük,

hogy e fordításban Kazinczynak kevesebb alkalma nyílik az idegen szólások átvételére, az idegen kifejezésekkel tett próbákra. A műfaj természete okozza ezt. A fordítás nyelve természetesebb, a műfajhoz illőbb, hibátlanabb minden más, ezután kiadott művében. Ha csak a magyar fordítást olvassuk az eredeti s a német fordítás nélkül, alig vehetjük észre: mily aggodalmas fontolgatással keresgeti a megfelelő szót és mondatot; mily kifogyhatatlan türelemmel válogatja össze a közel egyértelmű szók közül a legjellemzőbbet, vagy amely lehetőleg még árnyalatában is egy értékére legyen a kifejezni kívánt szónak vagy szólásnak. Csak ha a fordítást és eredetét egymáshoz hasonlítjuk, tűnik szemünkbe a fordító bámulatos készsége s az a rendkívül eleven stílérzéke, amellyel az eredetinek minden sajátosságát legalább sejtetni tudja. Kérzi a maximák célzatát és ezt akárhányszor a kelletténél jobban kiemeli s erősebben hangsúlyozza. Ha valahol, itt kellett mindennek felett rövid szabatosságra törekednie, s Kazinczy valóban emberül megfelel írói feladatának. Sok helyt oly talpraesetten tudja az eredeti gondolatot a magyar észhez alkalmazni, oly magyarosan, régi közmondásaink kifejező nyelvén szólaltatja meg az elvontabb maximát is, amennyire finom nyelvérzéke és páratlan fordítói gyakorlata képesítheti. Fordítása a legritkább esetben mondható szolgainak. Inkább szabadabb, hosszabb, elnyújtottabb bár ez kevészer. Néhol feleslegesen magyarázó. Az egymással szoros kapcsolatban levő gondolatokat itt-ott lazán fűzi össze. Néha a német fordítás után indul, máskor azonban jobban a fején találja a szeget, mint a német. Néhol a jelzős mondat felbontásával az eredeti értelmet is elváltoztatja, néhol meg azért, hogy magyarossá legyen, szabadabban fordít. Sokszor ahol könnyű volna szóról szóra fordítania, a kínálkozó kifejezéseket, mint nagyon közönségeket, szokatlanabbakkal cseréli fel, s akárhányszor így művészeibbakké avatja.⁹

Arra is nem egy példa van, hogy a fordító a szó közönséges jelentését újabb, gazdagabb színezetűvé teszi; például: *honteuse* nála *világot kerülő*, *fixement*: *pislogás nélkül*, *l'humeur*: *vak ösztön* stb. S különös, hogy a magyartalan s erőszakos kifejezést rendszeren csak akkor használja, mikor nem az eredeti, hanem a német után indul. Például az eredetit: *Pour s'établir dans le monde, on fait tout ce qu'on peut pour y paroître établi* a német után fordítja így: *In der grossen Welt Fuss zu bekommen, thut man alles, um zu zeigen, dass man schol Fuss darin habe*. Kazinczynál: *Ha ki lábat akar kapni a' nagy világban, egész erővel igyekszik mutatni, hogy azt már kapott*. Ilyenre számos példát találunk. Mind e mellett elmondhatjuk, hogy a fordítás a maga nemében éppen olyan sikerült, mint a Marmontel magyar fordításának 1807-diki kiadása. Ha Kazinczy szét nem törí azokat a korlátokat, amelyek őt ekkor még az újítás erőszakosságaitól visszatartják, ha tovább nem ment volna, mint e két fordításában: nagy tévedéseitől ment maradt volna. De bizonyos, hogy a nemzetünket átalakító forrongás jóval később s tán nem oly hathatósan nyilvánult volna.

Vajon miképp lehet magyarázni, hogy Kazinczy az alatt a néhány év alatt, amely e két fordításának sajtó alá adásától 9 kötetes kiadása megindításáig, vagyis 8-10 év alatt minden eddigi korlátait szét-törí, minden óvatosságát megtagadja s merész iramodással egy ug-

⁹ Ilyet számtalant találunk, p. o. *Tout le monde en parle*: minden ember pengete. – *Peu de gens*: Ritka ember. – *La passion fait souvent un fou du plus habile homme, et rend souvent habiles les plus sots*: A passio az okos embert is fa-Janková teszi; néha pedig Mihókból is okos embert csinál. – *On est quelquefois un sot avec de l'esprit, mais on ne l'est jamais avec du jugement*: Az ember néha tacsó minden elmésségével. De józan ésszel senki nem lehet tacsó. Stb.

rásra akarja pótolni évtizedek mulasztásait? Vajon mi az oka, hogy régebbi fordításait, sőt a most megjelent Marmontelét is újabb felfogása szerint multhatatlanul szükségesnek látja átalakítani és minden kapcsolatot eltépni, amely fogsága előtti munkásságához köti? Ha igaz, amit idéztük levelében Szentgyörgynek ír, hogy a Kis János és Szentgyörgyi ellenkezése következtében újra előveszi sajtó alá készített kézirateit, s „a’ szükségtelen külön járást” kitörli belőlük, és még sok ízben tisztogatja műveit: miért nem tud megállni azon a határon, amelyet az újítás ellenségei is hovatovább elfogadtak volna?

E kérdésekre külső és belső okokkal felelhetünk, nem feledkezvén meg elsősorban a minden újítás, minden átalakulás természetes túlzásairól. Figyelemmel kísérve hazánk közállapotát, láttuk: mily vészes zimankók fenyegették nemzetünket Napóleon császárságától bukásáig. És nemcsak a külpolitika romboló hatása, hanem az idegen szellemű kormány rosszakarata is ellenünk esküszik. Nemzetünk meg belétörődve végzetszerű sorsába, alig mer többé remélni jövőjében. Az irodalom, amelynek a nemzet élet megmentésére kell vállalkoznia, egyre súlyosabb feladatok előtt áll. Kazinczy az irodalom feladatát parancsoló szükségnek tekintvén, minden oly eszközzel megkísérli nemzetünket álomkórsgából felriasztani, amelynek sikerét látja más nemzeteknél, s amelynek használatát a kormány is elnézi, vagy észre sem veszi. Ilyen eszköznek ismeri fel a nyelvünkben megindult forrongást. Ha ő ez áramlatot erősebb szerre, éleszti, mint addig bárki más, azt hiszi, hogy nemzete mihamar lerázhatja elaléltsága nyűgeit, és szunnyadó erőit összegyűjtve újabb életre támadhat. Aztán ha már az a mérsékelt újítás is, mely eddigi működésében nyilvánul, annyi ellentmondást gerjeszt: mennyivel hangosabb ellenkezésre s így az irodalmi közvélemény gyújtó hatására számíthat, ha az újításnak mindazon eszközeit bátran alkalmazza, melyeket a külföldi irodalom útmutatásaiból ismer? Tehát az a meggyőződés, hogy az irodalmi nyelv kifejtése maga után vonja nyelvünk jogainak biztosítását, ami meg nemzetünk létét szilárdítja meg, ösztökéli őt az újítás eszközeinek egyre merészebb alkalmazására.

Másfelől azonban minél többet és több nemű munkát fordít, annál jobban megerősödik felfogásában, hogy a fordítás csak úgy lesz hű mása az eredetinek, ha a német minták útmutatását minél szorosabban követi, s az idegen stílbéli szépségeket minél nagyobb számban ülteti át nyelvünkbe. A művelt magyar olvasó az eredetiekből hozzá szokván az idegen stíl szépségeihez, nemcsak eltűri azok áthozatalát, hanem meg is kívánja. Nincs hát – úgy vélekedik Kazinczy – semmi belső oka a további óvatosságnak, hisz a legendakívülibb érdekek parancsolják a megindult forrongás erősítését. Hogy az idegenszerűségek megrontják nyelvünk alapszerkezetét, s a magyar gondolatalkotás tényezőit is kiforgatják valódi sajátságaikból: ez a félelem nem gyöngíti elhatározását. Hogy a nyelvsvizsgálás és grammatika tanításával szembe kell szállnia: ettől nem tart. A latin és német írók is szembe szálltak és utoljára meggyőzték nemzetük közvéleményét is, mert a siker feledtette a küzdelem hevében elkövetett túlzásokat. Aztán ha a cél nagysága parancsolja, a tilalom és megtörhető, csak hozzáértő író szánja el erre magát. Honnan veszi a szabadságot? Mi sarkallja, hogy ez elhatározó lépést neki kell megtennie? Nem egyéb, mint a nemzet megmentésének mindennél nagyobb érdeke; fájának az a nagy szeretet, amely egész működésének igazi alapja. Mivel pedig ő a cél végpontjáig csak merően előre szegezi tekintetét,

nem veszi, nem tudja számításba venni: mily rettenetes kockára teszi nemcsak saját működését, hanem egész nemzete legdrágább kincsét is, ha erőfeszítése kudarcot vall. Ebből a legnagyobb érdekből merít hát szabadságot, ez ösztökéli egyre nagyobb merészségre, nem látva semmi akadályt, szétörve minden tilalmat. Ő maga Epaminondas példáját hozza fel, midőn merész nekilendülését igazolni akarja. Lám Epaminondas nem kérdezte: szabad-e neki megvernie az ellenséget, hogy megmentse hazáját a szolgaságtól. „Csak nyerjük-meg tehát a' diadalt – írja Kazinczy a Báróczy életrajzában – mint Epaminondas, 's nem fogunk retteghetni a' kárhoztatástól, mint ő nem rettegett.” A kárhoztatás utoljára dicséretté válik.

E példát százszor is idézi Kazinczy, és az abból elvont tanuláshoz a legszigorúbban ragaszkodik. Ehhez járul néhány íróbarátjának magasztaló bírálata, mely annál jobban erősíti irányát, minél fogékonyabb a hozzáértő írók javallása iránt. A magasztalások írói tekintélyét egyrészt föltétlenné avatják, másrészt ennek következtében újító merészségét mintegy az ő ízlésétől teszik függővé. Mindez okok együttlévé érthetővé teszik, hogy Kazinczy 9 kötetes kiadásában nem tartózkodik a legmerészebb idegenszerűségektől sem, s van néhány lapja, mely magyar észnek teljesen érthetetlen.

Még meg sem jelenik a kiadás egyetlen kötete sem, már itt-ott hangok emelkednek nem is az újítások, hanem általán azon felfogás ellen, hogy irodalmunkat csak fordításokkal lehet kifejezni, amit a mester Herder tekintélyére hivatkozva számtalanszor magyaráz. Az ő baráti körében sem titkolják az ellentétes felfogást. Már 1803-ban Lakos János b. nem osztozik Kazinczy véleményében. Helyes, úgy mond, hogy az író készüljön, gyakorolja magát, de aztán megtisztult s kellő erőre kapott lelke adjon a magából is, ne csak a máséból. Fordításokkal soha sem tesszük virágzóvá irodalmunkat. Éppen azok nem veszik a fordítást, akik általán könyvet vásárolnak, mert eredetét is olvashatnak, nem szorulnak fordításra. Aztán nagyon sok silány gyom burjánzott már fel e téren; oly dicséretes kivétel, mint Kazinczy, vajmi kevés van. Ide járul, hogy a fordítások miatt a legnagyobb veszedelem fenyegeti nyelvünket. Annyira „bele szerelmesedünk némely kiejtésekbe és constructionokba, magyarul is szépnek tetszik a' nyelv Trucczára valamely idegenség, idővel hozzá szokunk ezen hajtásokhoz, kifejezésekhez, és így beszédünkben egy más hangú ugyan, de egy idegen grammatika után tekert nyelvet formálunk.” S már Lakos kikel némely oly germanismus ellen (jól néz ki), amely csak kezdett feltűnedezni nyelvünkben.¹⁰ Verseghy megértvén Kazinczynak mily fordításai várják a sajtót, örvend ugyan az így meginduló nagy munkásságnak, de csodálkozik, hogy Kazinczy semmit sem szól eredeti munkáiról. „El nem hitethetem pedig magammal – válaszolja neki 1804. ápr. 9-én –, hogy egy olyan Elme, mint a' tiéd, tsak arra határozza repteit, hogy fordításokkal küszködgyön.”¹¹ Kis János és Pápay Sámuel sem fojthatják el meggyőződésüket, hogy kár volt Kazinczynak fordítónak lennie. Mi lehetett volna belőle, sóhajt fel Kis János, ha első ifjúságától fogva a saját szárnyán repült volna. Pápay megbocsáthatatlannak tartja, hogy Kazinczy mindég csak fordít és pedig költői műveket is prózában. A 9 kötet megjelenése után tanítványai közül Kölcsey fejezi ki legnyomatékosabban: mennyire sajnálja, hogy Kazinczy minden

¹⁰ 1803. máj. 1. és 1804. febr. 17. írt levelében. Kézirat a M. Tud. Akad. könyvtárában: Lev. 41. 36. sz.

¹¹ M. Akad. könyvtár: *Irodalmi Levelek*.

idejét fordításokkal tölti. Horváth Ádám már régebben le akarta beszélni: hagyja abba a fordításokat; mert aki csak szüntelen idegen íróval társalog, annyira magába veszi az idegenszerűségeket, hogy egészen elszokik a magyar szólásoktól, mint a diéta alatt élő a savanyú káposztától. Maga Kazinczy is megvallja, hogy „a’ sokig gyakorlott fordítást az íróra nézve veszedelmesnek tartja”, mert ez által elveszti önállóságát, önbizalmát, s mankó nélkül nem meg egy lépést sem tenni. Hanem előbbi felfogását meg nem változtatja. Hallván, hogy a pesti könyvkereskedők panaszkodnak Marmontelének első kiadására, mivel nem veszik, mert nem értik; szeretnék, ha Kazinczy segítene rajtuk valamiképp: azt feleli, hogy ő sem nem tud, sem nem akar segíteni. Jegyezze meg a magyar közönség, hogy e könyv nem aluszékony olvasókat mulattató román, vagy csinos köntösbe öltöztetett erkölcsi irat, amelyet minden olvasó könnyen felfoghat. Ez a könyv „philologiai próba, a’ melyből azt tanulhassák, hogy *nyelvünknek miképp ’s melly úton kell megadni azt a’ csínt, a’ mellyel a’ Franczia és a’ Német bír.*” A philológiai mesternek pedig nem azt kell szem előtt tartania, hogy megérti-e Tiszteletes Uram, s hogy úgy beszélnek-e a piacon, hanem azt, hogy miképp kell a nyelvnek új s hozzá illő dísz adni. Tudja, hogy tőle sokan eredetit várnak, kívánnak „szent hazafiúságból, de gondolatlanul”. „Én – folytatja – többet használok azzal, ha Emilia Galottit a’ legnagyobb gonddal adom a’ nemzetnek, mintha egy sílány Originált faragok. Remek originált írni nem nekünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni... Én tehát inkább leszek jó Rézmetsző, a’ mennyire tőlem kitelik, mint olly festő, ki originálja miatt becsültetnék ugyan most, de idővel munkája oda tétetnék, a’ hol az Albrecht Dürer darabjai függenek.”¹²

Az irodalmi harcok ütközőpontja éppen a fordítás. A megújhódás kezdetétől fogva élesen megkülönböztethető az a két felfogás, amelynek egyik szerint irodalmunk csak fordításokkal másika szerint csak eredeti művekkel emelkedhetik. Egyelőre az elsőnek tekintélyesebb képviselői vannak; de Kármán, Csokonai, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi emennek a híve. A könyvtárosok a sok selejtes fordítást eredeti magyarnak iparkodnak feltüntetni. Ezért terjed el az *átdolgozás*, vagy amint Bessenyei mondta: „fordítás is, nem is”. Az írók magyarosítani próbálják fordításaikat, még Kazinczy is, aki a fordításnak legelszántabb s legtudatosabb képviselője. Az írástudó magyarok felfogása nem kedvez a fordításnak; s ha az író mégis fordítással lép a közönség elé: igyekszik annak okát adni. Báróczy azért adja ki a *Kasszandrát*, mert fölteszi, hogy a magyart különösen érdekli egy scythia herceg s hercegasszony története, mivelhogy nemzetünk „a’ scytháknak vérekből származott maradékja és vitézségeknak is törvény szerint való örököse”. Valóban nemcsak rendkívül önérzetes, hanem bámulatosan erélyes elhatározás kellett ahhoz, hogy Kazinczy egyszerre 9 kötetes fordítást adjon a magyar olvasók kezébe, s nyíltan hirdesse, hogy még meg akarja szerezni 6 kötettel. Csak imént nyert ismét kifejezést irodalmunkban az a felfogás, hogy csupán az eredeti művek „szerezhetnek az íróknak állandó ditsőséget és nyújthatnak a’ Nemzetnek igazi hasznos mulatságot.” Kulcsár lapjában Eggenberger József könyvtáros Dugonics „eredeti” magyar románjait hirdetvén, a következő bevezetéssel él: „Nagy ditsőségére válik a’ Magyar Nemzetnek, ha az idegen munkák ízetlen fordításai által nem haggya már tovább magát vezetéken hordoztatni, mint a’ járnai tanuló gyer-

¹² Kazinczy F. *Levelezése* XV. k. 69, 219. 236-237. l. XVI. k. 108-109. l. *Irodalomt. Közl.* 1911. évf. 446. l.

mek. Megismerni az elme jussait, és tulajdon lelki erejével a' természetnek és a' régi történeteknek mezejeken új pályafutásra ereszkedvén, férfias tselekedet férfias Nemzetet illet." Arra kéri tehát az írókat, hogy eredeti románok írásával bizonyítsák hazájukhoz vonzó szeretetüket.¹³ Hanem Kazinczy előre tiltakozik az ellen, hogy az ő fordításait is a közönös fordítások mértéke alá fogják.

S méltán tiltakozik. Egyetlen fordítás sincs akkor irodalmunkban az övéhez fogható. Most még a divatos regényfordítások megelégszenek, ha az értelmet jól-rosszul tolmácsolják magyarul; Kazinczy mindinkább arra törekszik, hogy az író „szeretett sajátságait” is nyelvünkbe ültesse. Kortársai, még a jobbak is csak *azt* fordították, amit az eredeti nyújtott: Kazinczy nemcsak *azt*, hanem *úgy*. Sőt az értelmi nűség éppen nem szoros célja. Már azáltal, hogy Marmontel néhány elbeszélését nem is az eredetiből, hanem csak Báróczy fordításából dolgozta; hogy az úgy nevezett „magyar történeteknek” kivált bevezetését az eredetinek csak célzata szerint írta; hogy az angol műveket másodkézből, németből s részben franciából ültette át, nem lehetett tartalmilag hű. De nem is kívánt. „Nem vala kötelességem – írja – úgy fordítani, hogy épen *semmi változást* ne ejtsek, hanem hogy el ne rontsam az Originált.” Majd ezt a megjegyzést teszi: „*Az egész dolgot kell adni; minden vonást nem kíván a fordítás*”. Ezt azonban csak a fordításra érti, s védelméül írja maga mellett, midőn Kölcsey alapos kifogásokat tesz fordításai ellen. Mikor merni tudását magyarázza a 9 kötet kiadása előtt, nem ily engedékeny. Igaz, hogy a tartalmi hűséget sehol sem hirdeti; hanem azért a maximákban, Gessner, Goethe és Wieland munkái fordításában elég hű marad a tartalomhoz. Ott meg, ahol a gondolat árnyalata a szónak és szólásnak is bizonyos árnyalatát kívánja, szorosabban is ragaszkodik az eredetihez. Fő törekvése azonban ekkor már, hogy az eredeti író jellemző sajátságait is megszólaltassa nyelvünkön. Igen világosan fejezi ki magát midőn ellenfeleire rájuk olvassa téves felfogásuk minden bal következményét. Ellenfelei alig sejtik, amit ő oly természetesnek tart és hirdet. Azok szerint minden magyar fordításnak olyannak kell lennie, mintha azt az eredeti író magyarul írta volna, miből szerinte nem következik más, mint hogy ha klasszikusokat fordítunk, mindeniknek egyforma magyarsággal kell beszélnie, hogy minden magyar olvasó könnyen megértse. Eszerint a franciák nyomába kell lépni, akik Cicerót éppen úgy beszéltetik, mint Sallustius vagy Tacitust. Az eredeti írókat hát „mentébe, dolmányba” öltöztessük, amint később Arany János a túlzókra mondta, hogy a bundaszag is megérezzék a fordításon. Kazinczy pedig a németek után indul, s fordításán is fel akarja tüntetni, hogy eredeti je milyen nemzetiségű író műve, vagyis a deák vagy német író műve magyar fordításban is deák vagy német marad, bár magyar szóval van írva, tehát az idegen ízlés magyar szóba öltöztetve. Ha Tacitust fordítom: át kell ültetnem a „tacitusiságot” a dologgal együtt. Csak így jut el irodalmunk az óhajtott virágzásra.¹⁴

A műfaj természete döntő számításba esik. „Magyar scénájú Drámában” – úgy mond – például *Rigó Sámsonban* (Molière darabja *A botcsinálta doktor*) ő sem szól idegenszerűen, mert itt az egész mű szelleme megmagyarosodott. De ugyan miért ne *Clavigóban*? – kérdi. Hisz a német *Clavigo* is tele van gallicizmussal. Ha itt a dráma személyei idegen

¹³ Hazai Tudósítások 1806. évf. XXXII. (nov. 26.) sz.

¹⁴ Kazinczy F. *Levelezése* XII. k. 98. l. XIV. k. 203. l. XV. k. 243. l.

módon beszélnek, azon a fül éppen oly kevésbé botránkozik meg, mint a szem nem azon, hogy rajtuk spanyol öltözetet lát.

Kazinczy meggyökeresedett téves felfogása, amelyet számtalanszor bizonyítékul használ, hogy a nyelvet egyszer a ruhával, másszor meg a képzőművészettel hasonlítja össze. Elég csak rámutatnunk e tévedésére; de azt nem mulaszthatjuk el hozzátenni, hogy felfogása roppant ellentmondásban van azzal a másik felfogásával, amely szerint a nyelvet a nemzet legdrágább sajátjának hirdeti egész pályája alatt, s félszázados működése ennek a legerősebb tanúja. Csak mikor újításainak okait magyarázza, látszik megfélemleni erről, s hajlandó a téves felfogás alapjára állni. Így megérthető, hogy már ekkor az *új szó* csinálását is megengedi, s ahhoz a laza föltételhez köti, hogy ilyet „csináljon az az Író, a' ki bízik magához”. Másfelől azonban föntebbi szavaiból kiolvashatjuk legközelebbi célját is. A fordítás által az egyes műfajok külön-külön stíljét akarja megállapítani vagy legalább erre elég példát adni. A műfaj természete szabja meg tehát: mennyire követheti a fordító az idegenszerűségeket, mennyire kell azoktól tartózkodnia. S a most tárgyalt két fordítása megmutatja a gyakorlatban is: miképp áll a célt megközelíteni. A maximák fordításában nem használhatott idegenszerűségeket vagy csak nagyon elvétve; de a novellákban, amelyek a „csínra jutandó magyar” beszédére akarnak példát adni, a francia szólások átültetése annál gyakoribb. Ebből a nézőpontból halad aztán tovább a magyar Marmontel megjelenése után mindaddig, míg a 9 kötet merészségei föl nem zúdítyák az írástudók nagy részét. Hanem ekkor Kazinczy már a magyar stílfajokra nézve alapvető munkát végez.¹⁵

Az új műveltségnek a magyarba oltására leghathatósabb eszközül a fordítást látja. S minél türelmetlenebbül várj an új termő ágakat, annál nagyobb eréllyel törekszik az oltást, nemesítést végezni. Ezért mondhatja a *Bácsmegyei* újabb kiadására, hogy az castigatissima dictiókból áll. Nincs benne, úgy mond, egy vessző sem, amelyen ki ne leste volna, hogy így lesz-e jobb vagy amúgy. Ezért mondhatja, hogy az új kiadást az elsőhöz (1789) mérve annyira megtisztogatta szennyeitől, hogy „nem marada kő köven”. Ezért tesz 1807-től 1814-ig, a 9 kötet megindításáig oly gyors lendületet, hogy még a kiadás alatt is egyre merészebben tör előre, s az utoljára megjelent kötetekben mutat legnagyobb túlzásokat.

¹⁵ U. o. IV. k. 37, 152-153, 275, 304, 379. I. V. k. 383, 4319. I. VI. k. 28. 119. 134. 181. 414. 532. I. VIII. k. 297. I. XI. k. 394-395. I.

DEBRECZENI ATTILA

Egy Kazinczy-vers genetikus dossziéja

A „genetikus dosszié” a genetikus kritika egyik kulcsfogalma, egy adott „mű” feltárt szövegforrásainak összességét jelöli. A vizsgálatok tulajdonképpeni tárgya maga a genetikus dosszié, célja pedig a szövegalkulás feltárása, hiszen a genetikus kritika nem egy kitüntetett szövegállapothoz viszonyítja a változatokat, hanem minden változatot egyenlőnek tekint a szöveg alakulásának folyamatában. A Kazinczy-életmű a szöveggenetikusok számára kimeríthetetlenül gazdag anyagot nyújt, mert a hagyatékban az egyes műveknek rendszerint számos változata, újraírása található meg, s nincs két teljesen egyforma szöveg. Az alábbiakban a Kazinczy kritikai kiadás verskötetének műhelyéből mutatunk be egy példát a genetikus szövegvizsgálat lehetőségeire. Kazinczy egy igen kedvelt versét választottuk ki, amelyet már a Magyar Museumban közreadott (itt *Bóldog bolondoskodás* címen), s aztán élete végéig dolgozott rajta, így nem kevesebb, mint tizenkét változata maradt ránk.

1. A genetikus dosszié összeállítása

Első lépésként fel kell tární és össze kell gyűjteni a rendelkezésre álló szövegforrásokat, legyenek azok nyomtatottak vagy kéziratok, vázlatok vagy kiadásra előkészített változatok. E munkálatok közben persze megtörténik a szélesebb értelemben vett genetikus dosszié anyagának, vagyis a változatok keletkezésére vonatkozó egyéb dokumentumoknak (levelezés, iratok stb.) a gyűjtése is. A jelen esetben a különböző énekeskönyvek másolatait¹ nem vesszük figyelembe, mert azok nem a szöveggenézis, hanem a befogadás folyamatát dokumentálják, s ilyen értelemben messze vezetnek szorosan vett tárgyunktól.

Nyomtatott szövegforrások

1. Magyar Museum I. kötet, 2. szám, II. darab, (Kassa, 1789, 78–79.)
2. Heliconi Virágok (Pozsony és Komárom, 1791., 64–65.)
3. Poétai Berek (Pest, 1813., 158–159.)

Kéziratok szövegforrások

MTA Könyvtárának Kézirattára

1. M. Irod. RUI 2-r. 2/II., 79ab.
 2. M. Irod. RUI. 2r. 2/I. 3b–4a.
 3. K 642., 108b–109a. (+114a)
 4. K 622., 94b–95a.
- + M. Irod. Lev. 4-r. 45., 105a. (másolat)

¹ Ld. erről KazLev. XXIII. 413.

Országos Széchényi Könyvtár

1. AnalLit. 2948.

2. AnalLit. 2971/1.

Ráday Gyűjtemény

1. Szemere-tár/I., 11–12.

2. Szemere-tár/II., 26.

3. Ráday Gedeon levelezése, A. IV. 2.

2. A szövegforrások egymásutánjának meghatározása

A feltárt forrásokat át kell írni, s szövegeiket össze kell vetni, hogy a szövegalkulásban elfoglalt helyük megállapítható legyen. E vizsgálati fázisban tehát még a szűkebben vett genetikus dosszié anyaga áll a figyelem középpontjában, s a cél a változatok sorrendjének lehető megállapítása a szöveg alapján. A jelen keretek között természetesen nincs mód a teljes vizsgálat dokumentálására, így csak három mozzanatot foglaltunk áttekintő táblázatba, a cím, az első két sor és a női név változatait, a kifejtéshez még szükséges más eltéréseket csak az értelmező szöveges részben érintjük.

Forrás	Cím	Elő két sor	Név
RGy/1.	Bóldog bolondoskodás Regmetz. 30d. Jun. 1788.	Fut az idő, 's nem sokára Leg-szebb korom majd el-múl	...im'
OSzK/ 1.	Bóldog bolondoskodás Regmetz. 30 ^a Jun. 1788.	Fut az idő, 's nem sokára Leg-szebb korom majd el-múl,	Mantzim'
MM.	BÓLDOG BOLONDOSKODÁS. Alsó-Regmetzen, Júniusnak 30d. 1788.	FUT az idő, 's nem sokára Leg-szebb korom majd el-múl;	Mantzim'
RGy/3.	–	Igy van ez most: Igy volt előbb: Fogy az élet, 's nem sokára Fut az idő etc. Szép korom már majd el-mul; Leg szebb korom	Czenczim ,
MTAK/ 1.	BÓLDOG BOLONDOSKODÁS. Regmetz. Jun. 30d. 1788.	Fogy az élet, 's nem sokára Szép korom majd el-repül; ²	Czenczim ,
HV.	BÁTORODÁS az élet sebess repülete ellen. Alsó-Regmetz Rák 30d. 1788. meg-igazítatott a Tokaji szüretben, Skorpio 24d. 1790.	Fogy az élet, 's nem sokára Szép korom majd el-repül;	Lilim'
MTAK/ 2.	BÁTORODÁS AZ ÉLET <GYORS> SEBESS REPÜLETE ELLEN. ³ Regmetz, Június 30d. 1788.	<Fogy az Élet, 's> nem sokára Élttem fogy, és ⁴ Szép korom majd el-repül, E' szép kor ⁵	Lilim'
MTAK/ 3.	Regmetz, 1788. Június' 30d.	Fogy az élet 's nem sokára [Élttem fogy] ⁶ Szép korom majd elrepül,	Lilimet
RGy/2.	AZ ÉLET' ÉLTE. Genuss des Lebens.	Élttem fogy, E' szép kor 's nem sokára majd elrepül Fogy az élet szép korom	Lilimet
PB.	A' KOR' ÖRÖMEI.	Élttem fogy, 's nem sokára Már e' szép kor elrepül;	Lollymat
OSzK/ 2.	BOR MELLETT. 1788.	Élttem fogy, 's nem sokára Már e' szép kor elrepül;	Lollymat
MTAK/ 4.	BOR MELLETT.	Élttem fut, 's nem sokára Már e' szép kor elröpül;	Lollymat

² Szép korom <már> majd el-<múl>repül;

³ <GYORS> SEBESS Az áthúzott szó fölé írva, majd az egész cím utólag áthúzva.

⁴ Utólag toldva az áthúzott rész fölé, amelyben előzőleg az É é-re javítva.

⁵ Az E' a sor elé betoldva, a S s-re javítva, a korom utolsó két betűje áthúzva.

⁶ A 114a. oldalon a lap tetején csak ez a verskezdő olvasható.

A szövegek alapvetően négy változattípusba sorolhatók, az elsőbe a táblázat első három forrása tartozik, a másodikba a második három, a harmadikba a következő kettő, a negyedikbe az utolsó négy.

1. szövegtípus

A Magyar Museumban megjelent változattal nagy hasonlóságot mutat a másik két kéziratos forrás, csak két jelentősebb eltérés fedezhető fel: a Magyar Museum szövegéhez képest a 16. sorban mindkettőben a *sziszeg* szó szerepel a *suttog* helyett, illetve a RGy/1. a *Mantzi* nevet pontokkal helyettesíti. Mivel a *suttog* alak máshol nem szerepel a továbbiakban sem, ebből arra lehetne következtetni, hogy ez volt az első változat, s így a kéziratos tisztázatok a későbbiek. Ha azonban a kéziratos tisztázatok a korábbiak, akkor a Museum-beli nyomtatott változat eltérése csak egyfajta zsákutcát jelent a szövegalakulásban e ponton. A név kipontozása a RGy/1. szövegében utalhat arra, hogy ez volt az első változat, de logikailag ez nem feltétlenül adódó következtetés.

2. szövegtípus

Az RGy/1. szövegváltozata egy Ráday Gedeonnak küldött levélben található, amely éppen azt dokumentálja, hogy mit és milyen megfontolásból változtatott Kazinczy a Museum-beli szöveghez képest. Egyértelműnek látszik az is, miként a 2. sor szövegjavítása bizonyítja, hogy az MTAK/1. e változattól alakult ki. A Heliconi Virágokban közzétett változat megegyezik az MTAK/1. javítások utáni szövegével. E típus változatai között tehát jól nyomon követhető a szövegalakulás, s a javítások elég egyértelműen mutatják a források sorrendjét is.

3. szövegtípus

Az MTAK/2. változata a legnehezebben értelmezhető az összes közül. Az eredetileg legtisztázott szöveg megegyezik a Heliconi Virágokban megjelent szöveggel. Ezen azonban legalább két fázisban (eltérő írással) végrehajtott javításokat fedezhetünk fel, de a két fázis nem minden esetben különíthető el kétséget kizáróan. Vannak olyan áthúzások is a szövegben, amelyek helyett nem került oda új változat, ilyen például maga a cím is. Az MTAK/3. szinte bizonyosan e kézitról készült tisztázat, mert olyan változatot is megőrzött, amely csak itt szerepel forrásként (3. sor: *már közel*). Ugyanakkor a javításoknak csak egy része található meg ebben, ez összefügghet azzal, hogy az MTAK/2. javításai több fázisban készültek. Továbbá az MTAK/3. egy olyan kéziratos csomó része, amelyben a 114a oldalon ismét előkerül ez a vers, de csak az első két szava van odamásolva. Ez a két szó (*Életem fogy...*) viszont az MTAK/2. javított szövegére utal, tehát elképzelhető, hogy Kazinczy e csomóban külön akarta dokumentálni az MTAK/2. javítások előtti és utáni szövegét.

4. szövegtípus

Az RGy/2. egy Kölcseynek írott levelében található. Kazinczy ezúttal is a szöveg átdolgozásáról számol be, dokumentálva a régi és az új változatot egyaránt. Az első sorok esetében ez jól mutatja a helyét a szövegalakulásban: mivel itt is a *már közel* alak szerepel a 3. sorban, mint régi, így valószínűsíthető, hogy az MTAK/2. változata volt a forrás. Több más javítás szintén erre utal. Az utolsó öt sor teljesen újra van írva ahhoz képest, s ez az új változat található meg kisebb módosításokkal a többi három változatban, ezért célszerű

ezeket egy típusba sorolni. E három változat viszonya, sorrendje nem határozható meg egyértelműen, mert a változtatásokból ellentmondásos következtetések vonhatóak le (példaként az 5. és a 14. sort idézzük).

RGY/2. De borral sebes szárnyának
 OSZK/2. De borral <sebes szárnyának> söbös tollának
 PB. De borral sebes tollának
 MTAK/4. De borral sebes tollának

RGY/2. Meggyanított lévelem,
 PB. Meggyanított levelem',
 OSZK/2. <Meggyanított> levelem', Gyanúba vött
 MTAK/4. Gyanúba vött levelem',

Látható, hogy a szövegalakulásnak a javításból kikövetkeztethető logikus sorrendjét követve az 5. sornál az OSZK/2.–PB. a sorrend, míg a 14. sor esetében pont fordítva. Mindezek alapján hajlunk arra a következtetésre, hogy az utolsó három változat nem egymásból alakult, hanem egymástól függetlenül formálódott.

3. A szövegváltozatok időponthoz kötése

Az összes változat megegyezik abban, hogy a vers 1788. június 30-án keletkezett. A keletkezés körülményeire nézve az MTAK/3.-ban az alábbi autográf megjegyzés olvasható: „Zrinyit kapám ajándékkul Rádaytól. A Eneken a török éneke tűzbe hozza. – Egészen más lón dalom. De ha ez nem egyéb is mint egy német Bortal, Zrínyinek köszönöm támadását.”⁷ A jegyzetben foglaltakkal megegyeznek Ráday és Kazinczy korabeli levélváltásának adatai. Ráday Zrínyi eposzát 1788. június 12-én küldte el Kazinczynak.⁸ Kazinczy utazásai miatt leveleik keresztelték egymást, így a küldeményre Kazinczy csak 1788. június 30-án válaszolt, csatolván a jelen verset (Kazinczy levele nem maradt fenn). Ráday 1788. július 28-i válaszában nyugtázza vételét.⁹

RGY/1.

A jelen szövegforrás keletkezésének körülményeiről pontos ismereteink nincsenek, minthogy a Ráday Gyűjteményben található, feltehető, hogy valamiképpen a Ráday Ge-deonhoz küldött (első) változatok közül való. A szövegtípus mindenképpen a Magyar Museum-béli megjelenéshez köti, talán inkább elé tehető.

OSZK/1.

Ez az önmagában álló autográf tisztázat tartalmaz egy latin nyelvű jegyzést a Magyar Museum szerkesztésére vonatkozóan, amelynek utalása szerint az első rész már elkészült. Az, hogy itt csak az első rész megjelentére történik utalás, azt valószínűsíti, hogy még a második rész megjelenése, tehát 1789 áprilisa előtt keletkezett, de már 1788 októberét követően. Pontos célja nem ismert, a latin nyelvűség, és az, hogy a folyóirat szerkesztésére vonatkozó információkat közöl, hivatalos célzatúnak mutatja. A vers itt valamiféle minta szerepét töltheti be.

⁷ Az üresen hagyott helyek így vannak a kéziratban is.

⁸ KazLev. I. 186–187.

⁹ KazLev. I. 198.

MM.

Kazinczy verse a Magyar Museum második számába lett beosztva, amely 1789 áprilisának a végén jelent meg.

RGY/3.

Kazinczy hamarosan, 1789. december 27-én újabb átdolgozást küldött Rádaynak, a következőképpen magyarázva az átdolgozást: „Mindég inkább érzem mennyire kívánatik-meg még a' rhytmusos versekben is a' hosszú vagy rövid mértékre való vigyázás. Hiszen ha erre nem volt figyelemmel a' poéta, az éneklő azt nem is énekelheti. Méltóztasson e' szerint meg-ítélni a' Méltóságos Bárá Ur, mennyire találtam-el ezt a' Museumnak második negyedébe bé-iktatott énekemnek meg igazgatását.”¹⁰ Ráday válaszához csatoltan küldte a lemosolt vershez fűzött jegyzéseit (M. Irod Lev. 4r. 45. 105ab.).¹¹

MTAK/1.

Ez a szövegforrás egy tisztázatok tartalmazó kéziratos csomó része, amely tisztázatokon azonban utóbb javítások történtek, vagyis fogalmazvány célú tisztázatokról van ez esetben szó. A címekben szereplő legkésőbbi dátum 1790. szeptemberi, így feltehető, hogy e csomó, s benne a most vizsgált darab is, 1790 őszén keletkezett, mert a versanyag nagy része megjelent a Heliconi Virágokban, amelyből Kazinczy 1791. január 22-én már az első nyomtatott ívet várta korrektúrára.¹²

HV.

A Heliconi Virágok 1791 áprilisának a végén jelent meg.

MTAK/2.

Ez a szövegforrás ugyancsak fogalmazvány célú tisztázat, mert egy olyan csomó része, amelyben elsősorban a Magyar Museum, az Orpheus és a Heliconi Virágok hasábjain megjelent versei vannak letisztázva, majd utóbb, más tintával, más írással átjavítgatva. A jelen vers a Heliconi Virágok változatát tisztázta le, bizonyosan 1791 áprilisa után keletkezett tehát. A csomó egyező írásképpő lapjain található versek mind Kazinczy fogsága előtt keletkeztek, a lapokra utóbb kerültek fogság alatti és utáni szövegek, melyek 1803-as, 1804-es, 1809-es, sőt, egy esetben 1823-as datálást is tartalmaznak. A tisztázatok lejegyzését épp ezért még a fogság előttre tehetjük, a javításokat inkább a fogság utáni időszakra, legalább két fázisra tagolva. A jelen esetben eligazító adat, hogy a Kölcseynek 1809. június 12-én küldött levélben található változat (RGY/2.) a jelen forrás változtatásait őrizte meg, tehát a javítások ezen időpont előtt készülhettek, feltehetően nem sokkal.

MTAK/3.

A jelen szövegforrás igen speciális helyet foglal el a szövegalkulás folyamatában. A kézirat a Régibb Stúdiumaim címet viselő autográf tisztázati csomóban található, amely egy folyamatos írással készült gyűjtemény korai verseiről: Kazinczy ide másolta őket egybe és kommentárokat fűzött hozzájuk (a jelen vers keletkezéséről is írt megjegyzést, ld. fentebb). A kézirat tehát archiválási célú tisztázat, így a szövegállapot és a keletkezés ideje jelentős távolságban van egymástól. A forrás ugyanis az MTAK/2. szövegváltozatát archi-

¹⁰ KazLev. XXIII. 21.

¹¹ Ezt Váczy az 1791. február 4-i levél mellékleteként közölte, de a szövegösszefüggések és a másolat szövege alapján bizonyosan az 1789. december 27-i levélre való válasz ez, amely eredetileg Ráday 1790. február 1-i leveléhez volt csatolva.

¹² KazLev. II. 140.

válta, annak némely javításaival (a csomóban található másik, két szóval megkezdett tisztázati pedig valószínűleg az összes javítást tartalmazta volna). A csomó azonban nem keletkezhetett korábban, mint 1823, mert az első vershez írott jegyzés ezen évre van datálva.

RGY/2.

Ez a változat a Kölcseynek írott 1809. június 12-i levélben található, a következő bevezető megjegyzéseket követően: „Egy holnap oltá jó csomócska verseimet tettem semmivé. Szerencsére másutt le sincsenek írva. Ritka darabom az, a' mit meghagytam. A' mi megmaradt, azon sok változtatások estek, melyekre sokan azt fogják tudom mondani, a' mit egykor Földi monda egy darabomra, és a' mit többnyire szoktak az Olvasók az újabb kiadásokra. De én tudom, hogy azt megtenni kelle. Nézze Uram Öcsém Boldog boldondoskodásomat, újabb formájában. Azt megtartottam, noha nem valami nagy veszteség volt volna, ha elégettem volna is.”¹³

PB.

A Poétai Berek 1813-ban jelent meg.

OSZK/2.

A forrás önálló lapon található tisztázati példány, utóbb három javítással, célja és keletkezésének körülményei nem ismeretesek, amint keletkezési idejére nézve sem áll rendelkezésre adat. Így csak az állítható bizonyossággal, hogy a szövegalkulás utolsó fázisába tartozik, s legközelebbi rokonságban, már csak címe miatt is, az MTAK/4. változatával van, amely 1827–28 körülre tehető.

MTAK/4.

A jelen szövegforrás kiadási célú tisztázati, amely része egy olyan kéziratcsomónak, amely a Kazinczy Ferenc versei címet viseli, s 19 darabot foglal magába. Az írásképp egységes, ceruza keret jelöli az oldaltükröt, minden vers külön lapon kezdődik. Kazinczy 1827–1828 körül több hasonló című gyűjteményt összeállított, mindig újra és újra lemásolva verseit, ezek keletkezési idejére bizonyos írássajátosságok utalnak. Ebben az esetben azonban némi ingadozás figyelhető meg a sorkezdő S aposztróf és aposztróf nélküli alakjában, illetve az igekötős igék kötőjeles vagy anélküli írásában, így nem látszik lehetségesnek a közelebbi idő meghatározás, vagyis hogy 1827-re vagy 1828-ra tegyük keletkezését.

4. A szövegalkulás összefoglalása

A genetikus dosszié anyagának többféle szempontú vizsgálata a következőképpen összegezhető (azzal a megjegyzéssel, hogy egyrészt bármikor előkerülhet új kézíratos forrás, amely módosíthatja felosztásunkat, másrészt pedig hogy a változatok kapcsolatának vizsgálatakor mindig fenn kell tartanunk azt a lehetőséget is, hogy a kapcsolat nem feltétlenül a két ismert szövegforrás között közvetlenül áll fenn, hanem esetleg egy jelenleg nem ismert harmadikon keresztül). A szövegváltozatokat tehát jelen tudásunk szerint négy fő típusra, a szövegalkulást pedig hat fázisra tagolhatjuk.

Az első fázis a vers 1788. június 30-i megszületését követően ez év őszétől dokumentálható bizonyosan, ekkorra tehető az egy típust képviselő három szövegforrás (RGY/1., OSZK/1., MM.) keletkezése, amelyek legvalószínűbben egymástól függetlenül, különbö-

¹³ KazLev. VI. 411.

zű céllal születtek meg. Ez a szakasz a vers Magyar Museumban való megjelenésével zárul, 1789 áprilisában.

A második fázis 1789 decemberétől 1791 áprilisáig tart, attól kezdve, hogy Kazinczy elküldte a javított szöveget Rádaynak (RGy/3.), addig, hogy a vers megjelent a Heliconi Virágokban (HV.). A közbülső fogalmazvány célú tisztázata (MTAK/1.) a kettő közötti összekötő kapocs, s 1790 őszén készült.

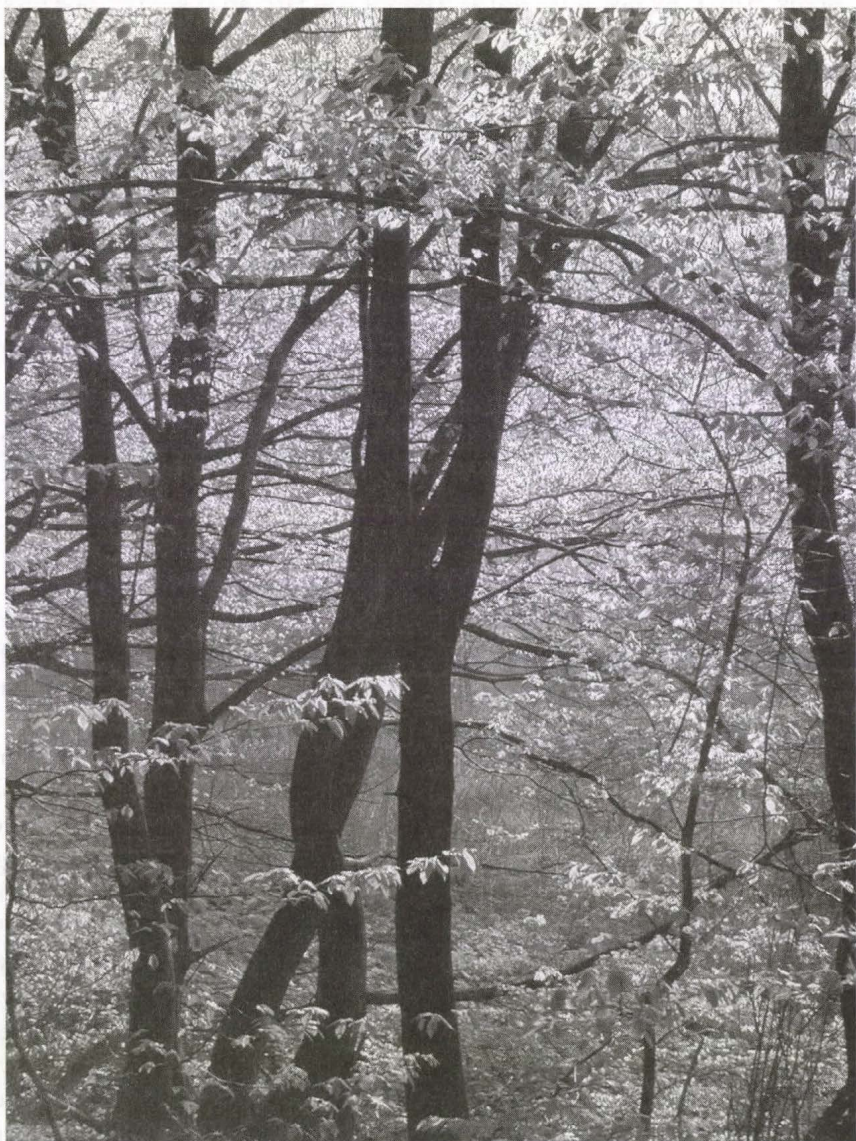
A harmadik fázist egyetlen szövegforrás jelenti (MTAK/2.), amelynek javításai azonban legalább két különböző időpontban születtek. A fogalmazvány célú tisztázata a HV. szövegét rögzíti, majd ezen (részben talán egyidejűleg is) jelentős átalakítások történnek. A lejegyzés feltehetően még Kazinczy fogsága előttre tehető (de bizonyosan csak annyi mondható, hogy 1791 áprilisa után), a javítások inkább a fogság utániak (de bizonyosan 1809. június 12. előttiek).

A negyedik fázist a Kölcsynek elküldött átírt változat (RGy/2.) és az ennek nyomán a Poétai Berek című kötetben megjelent szöveg határolja (PB.), vagyis 1809. június 12. és 1813. közöttre tehető.

Az ötödik fázist Kazinczy archiválási célú tisztázata képviseli 1823 utánról (MTAK/3.), amikor is az MTAK/2. szövegváltozatát (néhány javítással) bemásolja korai verseinek csomójába, s kommentárral látja el. Itt található a feltehetően az összes javítás utáni változat másolatának a kezdete is.

A hatodik és egyben utolsó fázisként az 1827–1828-as éveket nevezhetjük meg, amelybe bizonyosan beletartozik a MTAK/4. kiadási célú tisztázata, egy versgyűjtemény részeként, s talán beletartozik az ezzel lényegében egyező OSZK/2., amelynek keletkezéséről azonban nem tudunk bizonyosat. S nem állapítható meg sem az e szövegforrások közötti viszony, sem ezeknek más forrásokhoz való közvetlen kapcsolata.

E részletes genetikus szövegvizsgálatokból azonban adódnak a jelen versen túlmutató érvényű következtetések is, amelyek összhangban vannak a Kazinczy más költeményeinek, más műveinek vizsgálata során kikristályosodó gondolatokkal. Kazinczy művei, így versei esetében számos jól ismert textológiai tétel felülvizsgálatára kényszerülünk. Egyáltalán nem biztos, hogy minden alkalommal követhetjük az alakulás modellezésében a fogalmazvány–tisztázat–nyomtatás sémát. Nagyon gyakran a nyomtatott az első ismert változat, s aztán folyamatos újradolgozások során a tisztázatoktól eljutunk a fogalmazványokig. Az is nyilvánvalónak látszik, hogy nem elégedhetünk meg a szokásos fogalmazvány–tisztázat különbségtétellel, a tisztázatok között is többféle típust kell elkülönítenünk, úgymint publikálási célú, levélbeli, archiválási és fogalmazvány célú tisztázatok. Nem tekinthetünk el a kéziratcsomók jellemzőitől, hiszen Kazinczy újra és újra lemásolta és csomókba rendezte verseit, s ezek fizikai és írásjellemzői fontos támpontokat jelentenek az egyes versváltozatok datálásához is. Egészében véve elmondható Kazinczy vershagyatékáról az, ami az önéletírások és más hagyatékrészek kapcsán is egyre világosabban áll előttünk: Kazinczy dokumentátorként működött, saját alakulástörténetének dokumentátorként, művei leginkább e haláláig tartó, szakadatlan folyamat elemeiként érthetők meg.

FÁK TÁNCA

HALÁSZI ALADÁR

A szép és a jó mint vezérlő elv Kazinczy életművében

I.

Aligha találunk két másik fogalmat, amelyek úgy átfogják, jellemzik, megjelenítik a természetet, társadalmat, a gondolkodást, érzelmet, egyáltalán a létet, mint a *szép* és a *jó*. Lehetnek főnevek, melléknévek; a mondatban alanyok, állítmányok, jelzők; a művészetekben a tartalom és a forma; az emberiség küzdelmeiben a cél és eszköz; az értékrendben vezérlő elv. Nem véletlenül tapadt össze elválaszthatatlanul az ókori ember tudatában, törekvéseiben, amelynek egyszavas kifejezése a *kalokagathia*.¹ A későbbi korokban is rácsodálkoztak, axiómaként kezelték a szép és a jó összetartozását a művészetekben, de az élet egyéb területein is a megkerülhetetlen voltát. A történelmi, társadalmi fordulatokkal e kategóriák is változtak, de alapelv voltukban megerősítette őket a tartalmukban hordozott egyetemes értékek sora.² A különböző korokban kialakult filozófiai, ideológiai, esztétikai, etikai felfogások nem kerülhették meg az ókori, elsősorban az arisztotelészi³ normákat e téren. Vagy úgy, hogy alapoztak rájuk, vagy úgy, hogy ellenpontokat fogalmaztak meg.

Az ókori eszmények „átaludták” a középkort, de újraéledtek a reneszánszban, majd a 18-19. század klasszicizmusában. Magyarországon ez az újjászületett ókori hatás elnémetesítő törekvéseket, ugyanakkor nemzeti öntudatra ébredést talált az ezerhétszázas évek végén, a következő század elején. A különböző művészeti és filozófiai irányzatok⁴ is összehozták ebben az időben, így nem véletlen, hogy tisztán egyik sem tudott megjelenni egy életműben sem. A Kazinczyéban is nyomon követhetjük a hangsúlyok eltolódását, ha úgy tetszik: az e téren való fejlődést. Korának nagy nemzeti feladatai közül testéhez-lelkéhez közel álló jutott neki: a nyelv, az irodalom fejlődésének megalapozása, az alkotók és az olvasók ízlésének igazítása az általa szépnek és jónak tartott formához, tartalomhoz. Korparancsnak, egyszersmind személyes vállalásnak tartotta megfelelnie e kihívásokra. Pénzt, fáradságot nem sajnált leveleiben, személyes találkozásai szervezésével valamiféle egységet kialakítani az esztétika, etika nyelvre, irodalomra érvényes elveiben. Írói, költői,

¹ A szépség és a jóság filozófiai tanának fogalma, amelyben a testi és szellemi tökéletesség igénye fejeződik ki.

² Arányosság, emberléptékűség, párhuzamosság, egyszerűség, természetesség; hasznosság, célszerűség, emberség, együttműködésre való törekvés stb.

³ Arisztotelész (Kr.e. 384. – Kr.e. 322.) filozófiájának lényege a forma és az anyag, a lehetőség és valóság kettőssége. Az etikában a szélsőségektől való tartózkodást hirdeti a magatartásban, az arany középutat. Szerinte a világban tökéletes rend uralkodik, melyet az alkotásnak is tükröznie kell. A szép lényege a jó és a kellemes kapcsolatában található.

⁴ Barokk, rokokó, klasszicizmus, szentimentalizmus, romantika, népiesség; illetve a felvilágosodás kori racionalizmus, empirizmus, panteizmus, a politikában a liberalizmus, a kanti német idealizmus, a marxista filozófia.

kritikusi munkája mind ennek az eszközévé nemesedett. Sommás ítélettel szólva inkább szervezője, vezére volt a folyamatoknak, mintsem a műveivel hozzájuk igazodó alkotó. Tételeken ugyan nem fejtette ki esztétikai, erkölcsi elveit, mégis leszűrhető életművéből mind a szépre, mind a jóra vonatkozó nézete, érvrendszere. Elsősorban levelezéséből, kritikai megjegyzéseiből, a *Tövises és virágok* verseiből derül ki mindez. Maga *A szép és a jó* című verse is – amely az ötletet adta e tanulmány írásához – az 1811-ben megjelent kötetéből való. Ha a szinonimákat nem számoljuk is, a 38 oldalnyi kicsiny kötetben a *szép* 18-szor, a *jó* 16-szor fordul elő, jelezvén a fogalmak központi szerepét. Kazinczy eredetiben is olvashatta a görög és a római megfogalmazásait a szépnek, jónak, de a későbbi korok is foglalkoznak velük, hiszen ezek több elemükben változó kategóriák, ha vannak is konstans jegyeik.

Esztétikájának, etikájának alapvetését, kiindulási pontját a klasszikus ókor értékítéleteiben találhatjuk. Kazinczy műveltségének onnan származik meghatározó része. A saját korának szelleme, a hozzáférhető, e témával foglalkozó, elsősorban filozófiai munkák számára is princípiummá⁵ magasztották a kalokagathiát, az eszményire, tökéletesre törekvést, különösen ha nyelvről, irodalomról volt szó. „Szent Andrastea, mérj bosszút az otromba beszédért”⁶ – fakadt ki a nyelvrontókra. A panteista felkiáltása is a szépségesezményét, kora ízlésirányához igazodását szemlélteti: „Természet, te vagy a törvény s a mester”.⁷ Ha csak e két mondatát vennénk szemügyre, belőlük is látszana, hogy megférnek egymás mellett a különböző korokban dívó filozófiai, esztétikai és etikai tézisei, az ókori értékrendbe illeszthető szép eszmény a beszédre, szövegalkotásra vonatkozóan, továbbá megfigyelhető a Kazinczyt csak egy századdal megelőző panteista⁸ felfogás. Még közelebb az ókorhoz, Arisztotelész „arany középútjához” a „Térj ki: ne hidd, hogy szép ’s jó lehet, a’ mi feszes”.⁹ A szélsőségeket, az afféle értékítéletet eleve kizárja Kazinczy az esztétikai és etikai normarendszeréből, mint ókori elődje, akinek értékrendjéhez inkább mérte a sajátját, mint kora legnagyobb hatású filozófusa, Immanuel Kant¹⁰ nézeteihez e téren: „Szép az, ami érdek nélkül tetszik”. A korra nagy hatást gyakorló filozófus azonban Kazinczyt sem hagyta semlegesnek tanai iránt, hiszen az ízlés mibenléte, minősége e korban központi kérdéssé emelkedett. E gondolati rendszerben a szép és fenséges fogalma közül az első a véges, a második a végtelen dolgokra vonatkozó kategória. A szép örömet kelt azáltal, hogy célszerűséget ábrázol, azaz a szép a tárgy célszerűségének a formája, a szépség pedig a noumenális (érzékfeletti) világ. E gondolati körben az erkölcsös ember nem a hajlamai, hanem a kötelességtudata alapján cselekszik. A szubjektív ízlés és a szubjektív génusz itt összetartozik, a szép, a jó hasznos, utilista is.¹¹

⁵ Elv, alapelv, vezérelv; végök.

⁶ *Tövises és virágok*: A nehéznyelvű.

⁷ Uo. 10. Prózaí s poetai szóllás.

⁸ Az isten és a természet azonos, vallották. Fő képviselői e filozófiának G. Bruno (1548-1600) és Spinóza (1632-1677).

⁹ Uo. 13. Az iskola törvényei.

¹⁰ Német filozófus (1724-1804), aki szerint sem a tapasztalat, sem az ész nem ad hű képet a világról; az idő, Isten, szabadság, végtelen stb., elvileg nem megismerhető, csak fel kell tételezni. Sem az esztétikában, sem az etikában nem lehet az érdek a mérce, vallja.

¹¹ Mindez „Az ítéleteri kritikája” és „A gyakorlati ész kritikája” című kanti írásokból olvasható ki.

II.

Az eszmei, művészeti, sőt társadalmi forradalmak idején Kazinczytól sem várhatjuk el, hogy a számtalan hatás vektorát egyből megtalálja és kikristályosítsa, kanonizálja viszonylag hosszú munkás életére érvényesen a szépre, jóra vonatkozóan. Vélekedését e témában minimum két időszakra kell csoportosítanunk: börtönévei előttire és utánira.

A börtönben inkább a klasszikus ókor ideáljaihoz közelítették olvasmányélményei: Horatius, Ciceró. A jelenkora Jenisch (1762–1804) lutheránus teológus, nyelvész hatását mutatja, legalábbis ami a nyelvészet terén Kazinczy szépérzékét, erkölcsi felfogását befolyásolta. A neologizmust elsősorban innen datálhatjuk. A nyelvvel, annak megújításával összefüggésben a stílus, az irodalmi irányzatok és a szép, az erkölcsös (a jó) mindenre kivetülő érvénye igazgatta a 19. század első két évtizedében vezérré emelkedő nyelvész, esztéta, irodalmár, kritikus egész munkásságát, általa az akkori kulturális életet. Így a szép és a jó ez irányokra nyer kanonizációt nála. Mindezek előtt azonban a klasszicizmus jegyében nyitott frontot a nyelv, a stílus, az irodalomkritika terén. Erre egyértelmű igazolást olvashatunk egyik levelében: „Ezek az Aestheticusok magok sem tudják igen sokszor mit mondanak, oly cifra szókkal fecsegnék, hogy azt hinné az ember, hogy mondanak valamit s az ő valamijek végre is semmi... Ez lévén pályám, kéntelen vagyok néha Aestheticákat olvasni: de ez a munka nekem kin. Classicus munkákat kell inkább olvasni s az érzést élesíteni. Híjába magyarázza azt akárki, miért szép a szép, s miért rut a rut. De ezt nem kell egészen elmulasztani”.¹² Művészetelméleti tekintetben Boileau-hoz csatlakozott, akinek példaképei, mintái szintén az ókorból valók: Horatius, Arisztotelész. Hatásukra Kazinczy is összekapcsolja az egyszerűséget és a nagyságot. Az e korban a divatból lassan kivesző barokkos fenségeség helyett a fenséges neoklasszicista érzelmességet fogadja el, amely visszafogottabb a barokk szenvedélyénél. Nála is nagyobb hatást gyakorolt Kazinczyra Winckelmann. Az ideális szép a belső lelki szépség kifejeződését jelenti. Ha csak a külsőben jelenik meg a szépség, az már formalizmus, el kell vetni.

Kazinczy életművének legmarkánsabb jegyeit, sőt korszakhatárait is leírhatjuk a szép és a jó fogalmának, a hozzájuk viszonyulás változásának alakulásával. Kezdetben – börtönévei előtt – sok irányban tájékozódott (francia, angol, német stb. filozófusok, nyelvészek, írók, irodalmárok nézeteit ismerte meg e körben), majd a börtön hat és fél évében elsősorban a klasszikus ókori felfogást tette magáévá, onnan kikerülve azután a goethei,¹³ schilleri¹⁴ elveket is beépítette gondolatrendszerébe, majd pedig megtörténik mindezek „kristályosodása”, amely folyamat egyféle kanonizációt eredményezett Kazinczynál. Ennek alapján ítéli meg mind a nyelvet, mind az eléje került irodalmi alkotásokat, egyáltalán a vezérletével kialakult művészeti, nyelvi, kulturális folyamatokat. Nem váltak dogmákká tézisei e téren, hiszen például neologista nézeteivel az 1810-es évek második felében nem tudta volna lezárni a nyelvújítás akkori szakaszát, ha nem fogadja el az ortológusok pozi-

¹² 1810. márc. 28-án Zabolai Kis Sámuelnek Bouterwek (1766–1828) esztétikájáról szólva. KazLev. XII. 250.

¹³ „Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da” – állítja mottóul a Tövis és virágok c. kötetében: A szellem és a művészet alkotásai nem a csöcseléknek valók: a fentebb stíl pregnáns megfogalmazása.

¹⁴ A Rousseau-i közösségi szellemmel (A társadalmi szerződés című munkájában) szemben a liberális individualizmus, az egyén minden oldalú kiteljesedését várták a németek az esztétikai neveléstől (Esztétikai levelei).

tív törekvéseit is.¹⁵ Ezt követően irodalmi vezérségének fénye megkopott ugyan, az új nemzedék már Kisfaludy Károly köré szerveződött, azaz a romantika vette át általa a klasszicizmustól a vezető szerepet, de a legújabb jelentkezők, például Vörösmarty, Eötvös József nála tisztelegtek véleményért műveikre, elképzeléseikre.

Kazinczy érdeme, hogy az irodalmat átvezette a romantikába. Hosszú utat tett meg az irányzatok felől nézve is: a barokkal szemben a rokokó művességén, a klasszicizmuson át a szentimentalista érzelmesség a romantikába juttatta az ízlést, majd kénytelen volt állást foglalni a napóleoni időkben fölerősödött, nemzeti érzelmek keltette népiesség kérdésében is. Elvi szintre emelkedett ugyanis, hogy az irodalmi nyelv, stílus kialakításánál majd egységesítésénél milyen mértékben alapozzanak a köznyelvre, a népnyelvre. A „fentebb stíl” elkülöníteni igyekezett magát az „alacsony tömeg” nyelvi szintjétől, minőségétől az irodalomban, de a nyelvújítási küzdelem eredményeként nemcsak a nagy magyar irodalmat megalapozó nyelv jött létre, hanem a dialektusok fölött a köznyelv is egységesült. A népiesség pedig a reformkori nemzetté válás elsöprő érvényű irányzatává nőtt.

III.

E témában érdemesnek tűnik Kazinczy legfőbb tevékenységi formái közben megvizsgálunk a szép és jó általa értelmezett tartalmát és terjedelmét, a hozzá kötődő viszonyát. A nyelvhez, stílushoz, irodalomhoz, kritikához, saját alkotásaihoz, a többi művészeti ághoz való viszonya mind-mind híven tükrözik a szabadkőművesség első nagy személyiségének erkölcsi és esztétikai elveit.¹⁶ Mindezt változásuk közepette, ugyanakkor egységben is. A szép és jó bűvköréből soha nem tudott, de nem is akart kilépni.

Életrajzának nem hangsúlyos mozzanataiban is látható, miként keresi a szépet, jót. Lányai közül kettőt is Iphigénia-nak kereszteltetett (az első egyéves korában meghalt), azaz Goethe hősnője nevét adja „irodalmilag”. Ezzel is kifejezte literátori szenvedélyét, a nyugati fejlett irodalmakhoz kötődését, az antik mintairodalom tiszteletét. Némi malíciával mondja Szauder József,¹⁷ hogy a szép és okos nők között csapong Kassán, nem tudván választani közülük: Szép legyen? Jó legyen? Ennél fontosabb Kazinczynak az esztétika tudományához való viszonya, valamint saját, kedvtelés szintjén végzett művészi tevékenysége. Nem veti el a tudományt, de elsősorban a műközeltség, a gyakorlati művészettudomány érdekli. Tanügyi hivatalnoksága idején, amikor Bécsbe látogatott, portréfestőkkel, rézmetszőkkel, más művészeti ágak képviselőivel találkozott, sőt képkereskedőkkel, szakértőkkel is. Választékos ízlését kielégítették a Belvedere képei, szobrai. Sokat megjelenített belőlük könyveiben, kiadványaiban. Az árnyékrajzok korabeli divatjának ő is hódolt, sikeresen művelte. A plasztikus műeszményt igyekezett érvényesíteni, már csak Goethe iránti tisztelete nyomán is.

A szép és a jó jegyében külön-külön is érdemes megvizsgálunk Kazinczy tevékenységi formáit, amelyek céljukat, művelésüket tekintve megbonthatatlan egységet képeznek. A fordítás, könyvkiadás, kritika, saját művek, a levelezése a korabeli íróársadalom szinte

¹⁵ „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával”, békíti a két tábor Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél című röpiratában 1819 augusztusában Széphalomról.

¹⁶ Gergye László: Műzsák és gráciák között. Kazinczy és a gráciaköltészet. Bp., 1998.

¹⁷ A kassai „érzelmek iskolája”. = A romantika útján. Tanulmányok. Bp., 1961. 90-114.

minden tagjával az irodalmi ízlésfejlesztés, egységesítés, „szakmai” tökéletességre törekvés jegyében, a nyelvújítási küzdelem, egyáltalán vezérsége, az ezzel járó attitűd mind-mind egy nagy, összefoglalható cél érdekében szolgál, s ez nemzeti irodalmunk kialakítása és fejlesztése a nyugati minták alapján, amelyek azonban a klasszikus ókori példán nevelkedve váltak Kazinczy csodálatának tárgyaivá, alanyaivá.

Bessenyei György korszakot nyitó, nemzeti feladatot megjelölő hatása Kazinczy munkás életét is képes volt programozni. Ha már a nemzeti irodalom megteremtése volt a célja, kellett hozzá nyelv, amelyen „tudóssá” válhat a nemzet és nagyra az irodalom, továbbá olyan minták is, amelyek megrajzolják a cselekvés útjait, s kellett a viták során kialakult egység ez ügyben, amelyhez szintézisre törekvő vezéregyéniség is társult Kazinczy személyében. E nagy nemzeti vállaláshoz intézmények is kellettek, aktív társaságok. Az előbbihez a Bessenyei által igényelt „tudós társaság”, vagyis a későbbi Akadémia, de szükség volt az állandó, magyar nyelvű színházra, az oktatás fejlesztésére is.¹⁸ Ezeken felül az elnémetesítő törekvések ellen hatott, hogy 1790-ben az alsó táblán bevezették a magyar nyelvű tárgyalást; 1802-ben gróf Széchenyi Ferenc a magyar nemzetnek adományozza gyűjteményét, könyvtárát; 1805-ben elfogadják a magyar nyelv használatát a hivatalokban; 1825-ben gróf Széchenyi István fölajánlja éves jövedelmét az Akadémia felállítására, amelynek elsősorban a magyar nyelv ápolása, fejlesztése, védelme, a nemzeti kultúra felvirágoztatása volt kitűzött célja. Maga Kazinczy is szinte intézménnyé emelkedett, hiszen levelezésével, minden irodalmi, nyelvi, kulturális témával, véleménnyel mintát igyekezett adni, amellyel vitakoztak ugyan, de az ő ízlése lendítette előre a nyelv és irodalom ügyét, Szemere Pál szerint legalább egy fél évszázaddal.

Meglehetősen nagy vitát váltott ki az *eredetiség* kérdése. A nemzeti irodalom csakis magas művészi szintű eredeti művekkel gazdagodva fejlődhet, azonban Kazinczy szerint a külföld költészetével – mint mintával – fejlődjék előbb a magyar költészet, aztán legyen eredeti módon magyar. Kölcsyvel, barátjával is az eredetiség, a szerző személyének másodlagosan kezelt módja miatt került sor a kenyértörésre. Kazinczyhoz jutott Homérosz Iliásának Kölcsy által fordított néhány részlete. Azokat egy pataki tanárnak átadta, aki meghalt, de hagyatékában nem említette a fordító nevét. A kiadvány így plágiumper indítására sarkallta Kölcsy. Kazinczy úgy vélekedett, hogy nem a szerző, hanem a mű értéke a fontos, a lényeges. Kölcsy szakított a neológusokkal, mert más véleményen volt.

A *fordítást* a korban szakmányban végezték. Kazinczy,¹⁹ Katona József²⁰ élen jártak, hiszen igen kevés volt az eredeti magyar alkotás, amelyeket színre lehetett vinni, másfelől mintát nyújtani, közízlést nevelni is akart Kazinczy a fordításaival, amelyeket többnyire szorosra fogott. Bácsmegyeyét például német környezetből magyarba helyezte át, a purizmusnak²¹ is ellenfele maradt. Megtartotta a társasági élet nemzetközi nyelvű fordulatait

¹⁸ Az I. és II. Ratio Educationis (tanügyi rendelet) 1777. és 1806.

¹⁹ Bácsmegyeynek gyötrelmei (Goethe Wertherjének nem jutott példányához, így a szentimentalista kordivatot szintén tartalmazó Kayser-féle Werthert fordította); a Hamletet is lefordította németből, Rousseau: Társadalmi szerződés; Der Amerikaner (Bessenyei kisregénye németül, amelyet Kazinczy 16 éves korában fordít), Lanosza, szomorújáték németből, Kazinczynak fordított egyveleg írásai, I. k.

²⁰ Kellett az állandó magyar színháznak – ahol ő dolgozott – a sok új darab, ezért írt és fordított, átdolgozott, dramatizált: Ziegler-, Kotzebue-darabokat fordított.

²¹ Tartózkodás az idegen szavak, fordulatok alkalmazásától; a nyelvi hibák könyörtelen bírálata.

is, hiszen a görög, latin, újlatin és a német nyelvek bűvöletében élt, olvasott, fordított. Mindezzel a Barczafalvi-féle²² túlzott újítás ellen volt, mert a nemzetközi műszavak gyökerez kiirtását nem helyeselhette. Az ortológusok az idegenszerű szépségek meghonosítása miatt fordultak szembe Kazinczyval, pedig az ortológus Verseggyel együtt vallja: a nyelv eszköz, melynek célja, hogy gondolatainkat, érzelmeinket hajlékonyan, árnyaltan fesse le. Az idegen nyelvi elemek szerinte gazdagítják a magyar eszközrendszerét.

A XIX. század első két évtizedében megkerülhetetlen volt vélekedése, de személye is a nyelv, irodalom, esztétika kérdéseiben. Sok frontot nyitott, felkavarta az irodalom, kultúra, a nyelv állóvizét, majd küzdelemben kristályosodtak ki normái, amelyek a szép és a jó fogalmi rendszerét, másrészt költő, esztéta, vezér mivoltát erősítették. Sok embert magára haragított véleményével, bírálatával, kompromisszumra alig hajló jellemével. Ha csak a Tövis és virágok csipkelődő epigrammáira tekintünk, a nem szép és nem jó művek és íróik megkapták a magukét. „Tövisi néha karcoltak, ám Kazinczy lelke mélyén mindig az időtlen szépség szerelme, poeta maradt.”²³ E minőségben szilárdan védte álláspontját. A debreceniek Árkádia-pere,²⁴ a dunántúliak Mondolata²⁵ erősen támadta Kazinczyt. Leveleiben, személyes vitáiban minden fronton tudott erőt mutatni, hiszen fölvértéződött nagy ismeretekkel és szent elhatározással a nyelv, irodalom, kritika dolgában.

A szép és a jó a kritikában csúcskategóriák. Bírálataival – különösen Kisfaludy Sándor és Verseggy Ferenc kötetéről – sok ellenséget szerez az ortológusok és a nem hivatásos írók körében. Epigrammaiban igyekszik nyelv- és ízlésújítást végezni, episztoláiban nemzeti kulturális programot körvonalaz, egyre nagyobb teret enged az egyéni ízlésnek, de arisztokratikusan elválasztja az irodalmi nyelvet a köznyelvtől a „fentebb stíl” jegyében. Kisfaludy Károly Hunyadi című drámájával kapcsolatban a szép hierarchiáját kéri számon: az esztétikumot nem szabad alárendelni például a patriotizmusnak, a szépség az elsőbbség. Itt már szinte autonómiát élvez ez a fogalom, a civilizált szépségek kultuszának, a művészek híve.

Kritikai elveinek irányai közül markáns szerepű az „idegen szépségek” követése, vagyis az ókori görög és a legújabb, modern európai versformák átvétele, sőt az itáliai szonettet²⁶ ő honosította meg nálunk. Elsősorban a fentebb stílt célozza vele. A leonínuszon²⁷ kívül helyesli a többi nyugat-európai forma átvételét. Az időmértékes ritmussal gazdagította a magyar versformát, megszüntette a „nemzeti versidom” egyeduralmát. A szonetról lelke-

²² Barczafalvi Szabó Dávid (1752?-1828?) a germanizáló rendelet ellen sürgette a nyelv megújítását „vad” neológusként. Újításai heves ellenkezést váltottak ki, de máig él vagy száz szava: tudat, társadalom, mondat stb.

²³ Gergely László: Műsók és gráciák között. Kazinczy és a gráciaköltészet. Bp., 1998.

²⁴ Tollharc Kazinczy és Fazekas Mihály, Debrecen értelmisége között. Csokonai sírfelirataként javasolta fölírni Kazinczyt „Árkádiában élt én is”, de a debreceniek marhalegelőt értettek Árkádián, megharagudtak Kazinczyra, bár ő a költészet honára gondolt. Ez volt az első, általa hasznosnak ítélt vitája a nyelvújítási harc előtt (1805-1807).

²⁵ Somogyi Gedeon gúnyolta a neológusokat, elsősorban Kazinczyt: Dicsőhalom (Széphalom), Zafir Czenczy (Kazinczy Ferenc anagrammája) (1813).

²⁶ A 13. század első felében, Sziciliában Giacomo da Lentino alakította ki a 14 soros, endecasillabo (11 szótagú sor, többféle ritmusú, keresztrímű, később több rímképletű, 2x4+2x3 soros strófákból álló költemény). Virág Benedek hangzatának, Kazinczy csengő dalnak becézte. Az én boldogítóm című szonett volt az első tőle.

²⁷ A 12. századból, Leó latin költőtől származó versforma a leonínusz, amely disztichon, de a sorok közepe és vége rímel. Nálunk Gyöngyösy János művelte. Kazinczy megbántotta, majd kiengesztelte e forma alkalmazása miatt. Később Babits is írt ebben a formában.

sen ír: gyönyörködtető poén a végén, de nem epigrammai, mondja. A drámai jambus is meghonosodott. A magyar nyelv a rövid-hosszú szótagból álló ritmusképletet szívesen befogadta. Kazinczy Berzsenyit is rábírta széptani elvei követésére, azaz a klasszicista verselésre, művei klasszicizáló irányú átdolgozására. Szonett-divatot teremtve Kazinczy elősegítette tehát az időmértékes vers befogadását, a szépség kánonjába illesztését.

Kritikusi énje kialakulását nemcsak az „idegen szépségek” határozták meg, hanem a nyelvvel, az írói magatartással, szóhasználattal, a nyelv irodalmi magaslatokra törő igényével föllépő, minőségre hajtó elvei is. Cserey Farkasnak írt, nyelvújítási elveit is summázó levelében az esztétikai követelményt, fordítói elveit is rögzíti:²⁸ „Az Aeshteticus Irónak” szempontja, „hogy szóllásom elegans, energicus, új zengésű szóllás legyen”. Nem minden írásra vállalkozó tudott megfelelni e követelményeknek. Tőlük nem kér „áldozatot”, inkább szántás-vetésre utalja őket.²⁹ Írói érdemet nehéz volt tőle nyernie minden kortársának, hiszen a „mesteri mív” olyan, mint a tokaji bor: „Íz, csín, tűz vagy on a' versbe'...”³⁰

Nem volt könnyű ötvözzetté olvasztani a XIX. század elején a temérdek hatást a nyelvben, irodalomban, ha azt a kohót egyszerre fűtötte a felvilágosodás heve, az ókor feléledő tüze, a nemzeti öntudatra ébredés lángja, a nyugat-európai példák láza. Hűtötte ugyan az elnémetesítő törekvés, a változni nem akarók huhogása, a nyomtatott sajtó szűkös volta és a magára haragítottak táborának növekedése, mégis ő vált korának emblematikus alakjává, aki fölkavarta a kulturális életet, harcot robbantott ki az irodalom, a stílus és a nyelv megújításáért. Bírálatainak elméleti megalapozottságával a kortárs alkotókat előre, a nagy magyar irodalom alkalmas nyelvezetének megteremtése felé fordította. S ha el is távolodtak tőle néhányan, a fejlődés útján tették.

A sokféle hatás nyomán Kazinczy klasszicizmusa új irány, de az elnémetesítő törekvések fölerősítették a nemzeti ellenállást a nyelv dolgában. Így a provinciális népiesség nagyobb szerephez jutott. A törvények megalapítása, leírása e téren követelménnyé nőtt. A leíró nyelvtan a hasznossági szempontú megújítás, a nemzeti nyelv követelményeinek, szellemének rögzítése elsődleges feladattá emelkedett, hiszen a közéleti igényeket követni, gazdagítani kellett, mellette a nyelvet, annak leíró nyelvtanát egységesíteni, ha nagy irodalmat akartak. E törekvésben a szép és a jó fogalma közül az utóbbi uralkodott el, amely a nemzeti élet mindennapjait szolgálja, míg a szép csak a jéghegy csúcsa ebben a képben, ami látszik. A szép irodalmi törekvésben fogalmazódik meg, a *stílus* megújításának igényében. A már említett fentebb stíl akart végérvényesen teret hódítani, amelyet majd megtámad, érvényéből lefarag a Petőfi-féle népiesség, de a XIX. század első két évtizedében esztétikai célú nyelvújítás kötődik Kazinczy nevéhez. Több helyütt megfogalmazza a normát a *nyelvre*, stílusra vonatkozóan.

Életelvei szerint osztályozta a nyelvi, irodalmi, stílusbeli megnyilvánulásokat. Ezeket az életelveket literátori szenvedélye, irányára nézve a klasszikus ókor és a nyugatosság, a

²⁸ KazLev. III. 741. levél, 301-305. Ér-Semlyén, 1805. márc. 31. „a világosság nincs elválasztva a' setétségtől... Az a' Nemzet, a' melly még csak kezdi literaturai pályáját, ha körülötte olly Nemzetek laknak, a' mellyek már sokra haladtak-el a' magok útjukon, észrevehetet(lenül) azoknak követőjévé lesz, s' jól teszi, ha ezen az úton annyira megy, a' mennyire lehet.”

²⁹ A nagy titok. = Tövises és virágok. Széphalom, 1811. 2.

³⁰ Írói érdem. = Uo. 6-7.

fejlettebb európai irodalmakban való tájékozódás, a fordítás, az idegen szépségek átültetésének szenvedélye, a felvilágosult gondolkodás, a kálvinizmusban megfogalmazódott patakiság alakították ki. Az európai kultúrát hordozó nyelvekkel, az antik művészetekkel, nem pedig a mi „napkeleti” nyelvünkkel kell tehát foglalkozni, hanem az antik művészetekben iskolázni a mi irodalmunkat is. Így az „egy nemzet, egy nyelv” gondolatának elvetése egyenes következménye volt Kazinczy elveinek e téren. Természetes, hogy ortológussá nem válhatott, hiszen a nyelv megújításának, minél előbb a nagy irodalom használatára alkalmassá válásának, a meggyorsított fejlesztésének híve, azaz neológussá lett. A köznyelvtől elszakított irodalmi nyelv igényét hirdette. A „parasztul szollás” elleni Geleji Katona István-i³¹ berzenkedésre emlékeztető Kazinczy viszonyulása a tájnyelvhez. Nyelv- és ízlésújítást végez, epigrammaiban, episztoláiban a nemzeti kulturális programját népszerűsíti. Egyre nagyobb teret enged az egyéni ízlésnek, Báróczit vallja elődjének.

Az ideális nyelv „legyen, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez”,³² vallja. Ehhez hosszú út vezetett még, hiszen a prozódiai vita³³ lényegében átnyúlt a XIX. századba, ahol Vörösmarty idején, az irodalmi nyelv kialakulásával a köznyelv egységessé válása is megtörtént. Akkorra már az irodalomról, stílusról, nyelvről, egyáltalán azok esztétikai megítéléséről Kazinczynak is hatni kezdtek széptani ítéletei: „A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a szép játékot, aki a színeket a magok nemeire akarja osztani. Hadd játsszák játékokat itt is a törvény, szokás, analógia, eufória, ízlés, régiség, újság, magyarság, idegenség, hideg józanság s poétai szállongás.”³⁴ „A nyelv annál tökéletesebb s elkészültebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek.”³⁵ „Nekem az kecses a’ mi szokatlan.”³⁶ Az „elegánt”, íz, csín, tűz, jót s jól, vájt, fül, ráérezés „Fentebb styl” kényszere, az idegen szépségek iránti fogékonyosság mind-mind vezérlő elvekké nemesedtek a nyelv, stílus, az irodalom művelésében. Mindez a klasszikus szépségideáltól eredően, megtermékenyítve a korabeli nyugat-európai értékrendekkel (osszianizmus) terelte a nyelvújítást és irodalomteremtést a reformkori Magyarországon. Ha Kazinczy félre is állt, lendületté vált az utána jövőkben és megújított, az irodalom művelésére alkalmas nyelvet alkotott.

A megújulás lépéseként nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Kazinczy által alkalmazott műfajokat, verselési módokat, amelyekkel gazdagította a poétikai palettát. A szonettformáról már szóltam. Bár Sylvester János alkalmazta először Magyarországon a disztichont (nem számítva Janus Pannonius latin verselését), egyáltalán az időmértékes verselést, Kazinczy szinte divatot csinált belőle. A prozódiai vita is ráirányította a figyelmet arra a lehetőségre, hogy a magyar nyelv alkalmas a klasszikus időmértékes verselésre, hiszen a hosszú

³¹ A Magyar grammatikatska a szélemző frászmódot követő elveket tartalmazza. A „parasztul szollás” vagyis a tájnyelvi szóhasználat ellen volt ő is.

³² *Kazinczy Ferenc: Recenzió Beregszászi Nagy Pál Dissertatio Philologicájáról és Sipos József Ó és Új Magyarjáról.* = Tudományos Gyűjtemény. XII. kötet.

³³ A klasszikus triász tagjai – Rájniz József, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós – közt dúló vita az időmértékes verselés tárgykörében, különös tekintettel a tájnyelvekre érvényesen. Rájniz József 1781-ben indította el A magyar Helikonra vezérlő kalauz című kötetével.

³⁴ Magyar nyelv gimnáziumok IV. osztálya számára. Tankönyvkiadó. Bp. 107.

³⁵ Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél. Magyar Remekfrók. I. kötet. Bp., 1979. 813-834.

³⁶ Tövisék és virágok. Szokott és szokatlan. 7.

és rövid magánhangzók lehetővé teszik a verslábak ritmusképleteinek használatát. Emellett klasszicista ódákat, anakreóni dalokat, tankölteményeket, episztolákat írt. Ahogyan Szemere Pál Recenziója is sorolja a műformákat: képecskék, elbeszélétek, leiratok, elmélkedések, allegóriák, dialógusok. Bennük kritikai elveit, esztétikai felfogását, erkölcsi intelmeit is olvashatjuk. A szép és a jó így terjedt ki nála egész életére meghatározó érvényű princípiumaként, munkásságából pedig áttevődött a korabeli és a későbbi folyamatokra élesztő erőként.

IV.

Az értékek sorrendjét megmutató konkrét vagy virtuális lista állandóan változik. Leglátványosabban a korszakok határán. Különösképpen így van ez stílustörténeti kurzusváltáskor, hiszen az önmagát meghatározó új irány eleve különbözni akar az előzőtől, másképp annak folytatója volna. A művészetek formai, tartalmi önmeghatározásában tehát a korábbival gyakran szöges ellentétben áll a szép és a jó fogalom tartalma, terjedelme. Kazinczy munkássága számos irányzat érvényesülésének idejére esett, így mindazok szerepet játszhattak felfogása kikristályosodásának folyamatában. A legközelebb a klasszikus szép és jó állt hozzá, valamint az ennek talaján kialakult modern nyugat-európai irány. Mivel neki volt a leghatározottabb véleménye és elszántsága a magyar nyelv, irodalom, stílus, kritika dolgában, vezérévé, a leghatásosabb, legbefolyásosabb alakjává válhatott a magyarországi fölgyorsult és kiszélesedett, gyökeres változást hozó folyamatoknak. A kortárs értelmiség – ha vitatkozva is vele és egymással – táborokat alakítva vívta meg harcát a dialektusok fölötti köznyelv, az afölötti irodalmi nyelv, stílus, a nyelvében, kultúrájában független magyar nemzet megszületéséért.

A szép és a jó fénye így egyféle nemzeti színezetet is kapott, hiszen esztétikai célok vezérelték a vitázókat, továbbá a hasznosság elvének követése, hogy legyen a tudományok, a művészetek, köztük az irodalom művelésére alkalmas nyelv. Annak alapján a stílus, a kritika elvei is kirajzolódtak. Kazinczy szintézisét adta mindennek. Az eredményre építhetett a következő nemzedék, amely a megújított nemzeti nyelven nagy irodalmat teremtett, amellyel táplálta nemzeti büszkeségét a magyarnak, és segített függetlenségi harcához is elszántságot kialakítani.

Szép és jó... Szép a nyelvünk a külföld szemében is: egy olasz nyelvzseni anyanyelve és a görög után a miénket jelölte legszebbnek; G. B. Shaw is dicséretet zengett róla hangzása és kifejezései árnyaltsága miatt. Számomra gazdag hangállománya, tömörsége, képszerűsége, az érzelmek, gondolatok hajlékony kifejezésére alkalmas volta, logikus rendszere, mindenekelőtt anyanyelvként szép, jó, ha ez egy más nyelvű előtt nem is lehet döntő érv. Kazinczy igyekezett átemelni más nyelvekből, irodalmakból a szépséget, jóságot, amelyekkel gazdagíthatta a miénket. A nyelvünk nem szorul a más nyelvet beszélőktől védő törvényekre, csupán a magunk felületessége, hanyagsága, szépre, jóra érzéketlen bénasága árthat neki. A legszebb nyelvi teljesítményünk, az irodalom azonban megőrzi szépségét kifejező erejét, míg lesz a földön egy ember, aki érti a magyart. Így örök Kazinczyék érdeme.

SZILÁGYI FERENC

Epigrammák

Kazinczy

Epigrammái bírálóinak

Intellectus van versemben – ez kifogásod
 s hát vajon a bökkers híja, ha szellemes is?
 Ész, szellem ví itt, vagdal, villózva, ragyogván
 s hát ez nem líra? nem poezis, kisöcsém?!
 Szóltam volt én is lanttal ifjonti koromban
 (hány szép női fiók – s az enyim – erre tanú),
 ám hogy az Ősz eljött, im az Ész szesze forrt ki a gyöngyből,
 dermed künn a világ, és vele csigga a szív.
 Tél jó, szikrázó, éles hó, jégziranyokkal
 vagdal a szó is, de őrzi azért a tavaszt:
 versemnek mélyén – amiként nektárban a nyáreg –
 ott pezsg szent nyaram: idd, víg tüze fölfele szít!

Baróti Szabó Dávid

A Magyarság virági című munkájára

Megnől, mind akinek meg kell, noha rejtsa a véka;
 fényre aki született: égni s világítani fog!
 Hogyha a sorsod hogy megnőj, megnősz, noha dugna irígyed
 asztal alá; tölgyként tör föl az égre a makk.

Batsányi

Mert Párizsra vetém szemeim, utolére a zsarnok:
 tömlöc mélyében nézem a vak falakat;
 ámde a látó lélek túllát a komor éjen:
 véremmel kaparom kőbe igéd, Virradat!
 Párizst leste szemem hévvel, s lett Linz a lakásom,
 mint neki Elba-sziget, aki a harcra tüzelt.
 Most itthon nyugszik szívem már, őrzi Tapolca:
 a hon földjével – hisz csak övé – elegyült.

BODROGI FERENC MÁTÉ

A nevetés kritikai gesztusának egyik lehetséges forrása Kazinczynál*

Egy angolszász nevetés-koncepció

A 18. század eleji szenvedély-tanok közül Lord Shaftesbury, a *csinosodás/csiszolttság* (*politeness*) magyarországi kontinuummal is kifejezetten bíró diskurzusának egyik alapító-
atyja,¹ a történeti gentleman-eszmény megújítója Arisztotelész és Cicero nyomán egyfajta
társias emocionalizmus mellett teszi le voksát, a „kultúra által megszélesített szenvedé-
lyek” elméletét dolgozva ki.² Bár a humanista világszemlélet örökösének tekinti magát, el-
fogadja azt az új (emocionalista) filozófia által hirdetett nézetet, hogy a szenvedélyek igen
nagy jelentőséggel bírnak az ember életében. Ezáltal egyszerre épít egy sajátos szenvedély-
elméletet, mely számot ad az emócióknak az emberi életben betöltött fontos szerepéről,
miközben képes megőrizni az antik világszemléletből fakadó harmonikus emberképet.
Célja annak bizonyítása, hogy az egyének természetes hajlama, vagyis természetes szenvedé-
lyeik és vonzalmaik azt diktálják nekik, hogy embertársaikkal baráti kapcsolatokat ápol-
janak. Ennek megfelelően különbséget tesz a rajongás jó (társas) és rossz (társas kapcsola-
tokat romboló) fajtája között. A rajongás helyes fajtája, a természetes és egyben mérsékelt,
fegyelmezett változat kötelezőnek fogadja el a közlés társas normáit, egyben középen áll az
élvezetek túlságos hajszolása, illetve a bármiféle vallási vagy politikai meggyőződést bálvány-
nyozó vakhit között, vagyis elhatárolódik mind a fanatista aszketizmustól, mind a fékte-
len hedonizmustól.³ A helyesen rajongó egyén szelleme szabad a szélsőségektől, a nevetés,
a jó kedély szabadítja fel lelkét és szellemét, emelkedettsége tehát együttműködik józan
eszével, mintegy katalizálja azt, s a végső igazságok megragadására teszi képessé.⁴

* A dolgozat az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkája keretei között (2006 TKI207) az MTA, illetve az OTKA (K 81585) támogatásával jött létre.

¹ Közel múltban megjelent díjnyertes könyvében Mark-Georg Dehrmann dolgozta fel Shaftesbury óriási német recepció-
ját, melynek tükrében jól látható az illető ideológiai beszédrend – többek között Sulzeren, Winckelmannon, Schilleren,
Goethén, Herderen, Wielandon keresztül ható – magyar folytonossága is (Mark-Georg DEHRMANN: „*Das Orakel der
Deisten*”. *Shaftesbury und die deutsche Aufklärung*, Wallstein, Göttingen, 2008.). A magyarországi csiszolttságról leg-
utóbb: DEBRECZENI Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének
magyar irodalmában*, Universitas, Bp., 2009.

² HORKAY HÖRCHER Ferenc: *A gentleman születése és hanyatlása*, Helikon Universitas, Bp., 2006., 23–35.

³ HORKAY HÖRCHER Ferenc: *A skót felvilágosodás*, Osiris, Bp., 1996., 307; SZÉCSÉNYI Endre: *Szépség és szabad-
ság. Eszmetörténeti tanulmányok*, L'Harmattan, Bp., 2009., 32.

⁴ SZÉCSÉNYI, 2009., 33. Shaftesburyvel: „Az úriembernek megadjuk a tréfálkozás és élcelődés szabadságát, amennyi-
ben viselkedését mindig a jólneveltség irányítja, s soha nem válik közönséges vagy vásári bohóccá.” (Lord Anthony

Shaftesbury *szabadság*-fogalma elsődlegesen a gondolkodás és a kritika szabadságát jelenti. A sztoikus hagyomány követőjeként számára nemcsak az érzékelésnek (*aisthészisz*), hanem a belőle születő véleménynek (*hüpolépszisz*) is fontos szerepe van az igazság artikulálásában.⁵ Vallja, hogy amennyiben a hüpoleptikus minőségeket közös fórumon engedjük versengeni – mindvégig a modor, udvariasság, csiszoltság játékszabályainak szellemében – a vélemények és ítéletek szellemes és derűs, társaságot konstituáló módon fognak szelektálódni, elbukni vagy konszenzuálissá válni. E folyamatban, mintegy *sensus communis*ként, a nevetés tesztje (*test of ridicule*) ítélt a szellem produktumai felett, kontrollálva és orientálva a „második természet”, a kultúra világát: annyiban van bizonyító ereje, hogy ami nem állja ki próbáját, az bizonyára nincs jól megalapozva az észben és a természetben.⁶ A shaftesburyánus lelkesültség az, amelyben a lélek – elválaszthatatlanul a jó kedélytől és a humortól – a szép és az igaz felfogására leginkább fogékonnyá válik. Az éles elméjű szellemesség a záloga tehát annak, hogy a jó társaságban mindenki elérje a valódi erényt, vagyis a társias és szellemes emberek válhatnak csak valóban erkölcsös polgárrá, mely származástól és előképzettségtől is függetleníthető civilizációs lehetőség. Mindez ugyanakkor sohasem lehet személyeskedő, alattomos és rosszindulatú, mert azzal éppen a civilizációs eredményeket sértené meg.⁷ A szellemes társalgás révén elérhető csiszoltság az optimális közepet jelenti, elold a bigott kötöttségektől és ízlésközösséget teremt, melyben a nevetés pozitív irányultságú *együttnevetés*.⁸

A kritikai távolságtartás, a hüpolépszisz és a humor reflektív perspektívája ugyanúgy a bizonyosság elérésében érdekelt, mint a közös érzék villámgyors spontaneitása. Az elfogulatlan, káros rajongástól mentes távolság megóvásában, a megfelelő távlat feltalálásában érvényesül a józan ész mellett az elmesség és humor (*wit and humour*) lehetősége. A shaftesburyánus ironia motiváltságát és intencióját tekintve sohasem metsző vagy csúfondáros, sokkal inkább bölcs belátás. Ennek kell vonzóvá tennie az elme mozgékonyosságát, mert ezzel tanúskodik ízléséről, terjesztvén egyszersmind azt.⁹

Mint Tallár Ferenc írja, a „pozitív szabadságfogalom” képviselői a valódi ént úgy fogják fel, mint olyasvalamit, ami tágabb a hétköznapi értelemben vett egyénnél; mint valamiféle organikus „társadalmi egészet”, amelynek az egyén csupán egy aspektusa, eleme vagy szer-

Ashley Cooper SHAFTESBURY: *Sensus communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*, ford. Harkányi András, jegyz. Szécsényi Endre, Atlantisz, Bp., 2008., 15.)

⁵ SZÉCSÉNYI, 2009., 50.

⁶ SZÉCSÉNYI, 2009., 35. Shaftesburyvel: „Ugyanakkor azonban nem látom be, miért ne engedhetnék meg, hogy mások, ha képesek rá, tréfával és jókedvűen tegyék nevetségessé a balgaságot és vegyék védelmükbe a bölcsességet és az erényt.” (SHAFTESBURY, 2008., 71.)

⁷ Shaftesburyvel: „Az udvariasság szellem egyetlen olyan ügyet vagy érdeket sem sérthet, ami a legkevésbé is érint engem, s a filozófiai elmélkedések, ha kifinomultan irányítják őket, soha nem csorbíthatják az emberiségben már kialakult társaságot és civilizáltságot.” (SHAFTESBURY, 2008., 41.)

⁸ SZÉCSÉNYI, 2009., 37–38; SZÉCSÉNYI Endre: *Társasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában*, Osiris, Bp., 2002., 83. Shaftesburyvel: „Minden csiszoltság feltétele a szabadság. A baráti összeütközések során folyamatosan csiszoljuk egymást, s ledörzsöljük egymás hegyes szögleteit és durva éleit.” (SHAFTESBURY, 2008., 13.)

⁹ Shaftesburyvel: „Egyedül az érvelő okoskodás gyakorlata tehet valakit gondolkodóvá. S ezt a szokást semmi nem kedveltetheti meg jobban az emberekkel, mint ha örömeiket lelik benne. Márpedig az a feltétel, amely az effajta spekulatív beszélgetéseket egyedül képes élvezetessé tenni, éppen az élcélődés szabadsága, azaz hogy az illedelmes nyelvhasználat szabályait betartva mindent szabadon megkérdőjelezhessünk, s hogy korlátozás nélkül ízekre szedhessünk vagy megcáfolhassunk minden érvelést anélkül, hogy magát az érvelőt megsértenénk.” (SHAFTESBURY, 2008., 17.)

ve.¹⁰ Ez az irányultság Shaftesburynél is megfigyelhető; többek között a szellem derűs szabadságának koncepciója az, amelyben az állam szuperorganizmusa erőteljesebben feltűnik, mint referenciális keret: „Amikor egy nemzet szabad szelleme ily módon nyilvánul meg, ítéletek fogalmazódnak, kritikusok ébrednek, a közönség látása és hallása kifinomul, a helyes ízlés válik uralkodóvá, s egy bizonyos módon utat tör magának.”¹¹ Shaftesbury tisztában van azzal, hogy a szabadság állami szintű megvalósulása mennyire nehéz ügy; közelről, gyakorlati politikusként látja a közélet korabeli viszonyait, és csupán a „klub szabadságának védelmében” ír. Mégis, elgondolása bizonyosfajta „állami” relevanciát nyer, a társadalmi nyilvánosság egészét igyekszik moderálni, hasonlóan a szellemi előd Xenophónhoz, akinél – Szókratész után – a szabadság mind az egyén, mind az állam számára szép és nagyszerű kincs, melyben megadatik, hogy a férfiak összegyűljenek, és fajtáik szerint szétválogatva elválasszák a jó dolgokat a rosszaktól, így válván boldoggá (*eudaimonia*) és kiválóvá (*arisztosz*).

Shaftesbury intellektuális, diszkurzív és kritikai szabadságfelfogása „mindig több oldalról igyekszik megvizsgálni a problémát, nem fél feltenni a legkínosabb kérdéseket sem, és bátran elmosolyodik, ha bárhol ürességet vagy hamisságot fedez fel.”¹² Az élcekkal teli társalgás maga veti ki magából azokat az élceket, amelyek sértik a jó ízlést. Amivel lehet élcelődni, azzal valami baj van, az csak a társadalmi kényszerek és egyéb reflektálatlanságok miatt tiszteletreméltó, de igazából nincsen igazsága. Az angol Lord meggyőződése szerint nincs semmi azok közül, melyeket a kifinomultság világa (*polite world*) kellemesnek talál, ami magyarázható lenne az ízlés előzetes megállapítása és feltételezése nélkül. A kritika programja nála tehát igen tág: nem csupán egyes művek megítélését jelenti, hanem azt is, hogy kritikai megítélés alá esik az ember társaséletének valamennyi szegmenstuma, ami egyben a mások iránti érzékenység és tapintat kiművelésének is záloga. „Az ember szabadsága abban áll, hogy a természet mércéjén a kritikai nyilvánosság fórumai előtt mérheti le a kultúra minden elemét.”¹³

Mint Szécsényi Endre megjegyzi, e nevetés-koncepciót voltaképpen a korszakban virágzó *szatirikus irodalom* filozófiai megalapozásaként is lehet olvasni, hiszen a szatíra nélküli kultúra a Lordnál önkritika és humanitás nélküli kultúrát jelent.¹⁴ Mindazonáltal a leglényegesebb, hogy az ész és derű szabadsága társias megnyilvánulásának, a csiszolt konverzációnak az eszménye itt a szellemi tevékenység és kulturális viselkedés modelljévé válik.

Kapcsolatok

Nem Kazinczy Ferenc a hazai Shaftesbury-recepció legkiválóbb képviselője; köztudottan abban az eszmetörténeti szituációban szocializálódik Sárospatakon, amelyben a human műveltség retorikai–poétikai–stilisztikai rendszer. Ez jelenti azt a szűrőt, amelyen keresztül a valamennyire is pallérozott ember a dolgokat ekkoriban szemléli és kifejezi. Ez a

¹⁰ TALLÁR Ferenc: *A szabadság és az európai tradíció*, Atlantisz, Bp., 1999., 23.

¹¹ SZÉCSÉNYI, 2009., 29. (Shaftesbury idézi)

¹² SZÉCSÉNYI, 2009., 39.

¹³ GÁRDOS Bálint: *Shaftesbury természetfogalma és annak továbbélése Burke-nél*, in: *Forradalom és retorika. Tanulmányok az angol romantikáról*, szerk. Péter Ágnes, Gárdos Bálint, Ninewells Alapítvány – L'Harmattan, Bp., 2008., 33–35.

¹⁴ SZÉCSÉNYI, 2009., 47.

fajta *kulturális megelőzöttség* tehát konstitutív jelentőségű: világlátás. Ezért írhatta Csetri azt, hogy „Kazinczy ízlésfogalma nem azonosítható azzal a befogadás- és hatáselvű esztétikai irányzattal, mely Nyugat-Európában az objektív szép esztétikai rendszerét s a rá támaszkodó 17. századi racionális klasszicizmust feloldja, pszichologizálja és szubjektivizálja. Később egyre inkább előnyomul Kazinczy esztétikájában is ez a szubjektív elem, de a fogság utáni első években még csaknem egyértelműen a klasszikus mintákon nevelkedett, s az antik retorikák kánonjainak is megfelelő esztétikai reagálásmódot tekint ízlésnek.”¹⁵ Jelen dolgozat a fentiek ellenére az efféle megállapításokat kívánja árnyalni, és amellet érvelni, hogy annak a bizonyos „szubjektív elemnek” a világa mennyire korán eléri Kazinczyt, s milyen erősen is jellemzi őt élete végéig.

A kortársi párhuzamokkal és diszkrepanciákkal hosszasan lehetne játszani: Csetri véleménye, hogy Döbrentei például közös Kazinczyval neoklasszicista, irányított ihletű és korrekciós alkotói és műeszményében, de különbözik (s egyúttal sokkal közelebb van Shaftesburyhez) pedagógiai programjával és társadalom-eszményével: „Döbrenteinél a poéta tehát a köz ízlését alakítja, vagyis közízlést teremt, nem magának és a kevés hozzáértőnek szól – mint Kazinczy vagy Kölcsey eszménye szerint –, hanem a művelt emberek nagyobb nemzeti közössége számára fejt ki korszakalkotó tevékenységét.”¹⁶ A különbségek e kérdéskörét VADERNA Gábor is reflektálja, DESSEWFFY József és Kazinczy viszonylatában.¹⁷

A weimari klasszika, amellyel Kazinczy az évek során mindinkább azonosul, az esztétikai tudatformát a többi felé emeli – az egységes brit horizont ennél gyakorlatiasabb és demokratikusabb ideológia, nem elitista, hanem a kiművelt közép rétegekre apellál. Mindezek ellenére, úgy tetszik, mégis beszélhetünk a távlatok találkozásáról: már csak azért is, mert Shaftesbury demokratizáló szabadságeszménye mellett ható *elitizmusa* és *strukturált társadalomfelfogása* sokkal közelebb van Kazinczyhoz, mint az eddig látszott – elvek és életforma szintjén is.

Kazinczy Ferencet több hullámban hálózza be az áttételekben érkező shaftesburyánus ideológia. A vonatkozó angolszász hatás az időt, teret, információhordozót tekintve is rendkívül szövevényes, de éppen emiatt erős Magyarországon (is), hiszen Kazinczy például megismerkedik vele pályakezdőként Wielandon és Herderen, vagy éppen főúri pártfogóján, Ráday Gedeonon keresztül, Winckelmann, Schiller és Goethe által „bürtöntanulmányai” során, illetve fogsága után, később pedig barátai, ismerősei orientálják újra és újra e felé, nevezetesen Kis János, Berzsenyi Dániel, Döbrentei Gábor, Dessewffy József, Rummy Károly György, vagy éppen a Schedius-tanítvány Szemere Pál.

Mark-Georg Dehrmann monográfiájában elkülönít több német recepció hullámot Shaftesburyt illetően: a kezdeti hollandot, az ún. *lipcsei-* és a *berlini körét*, a 18. század kö-

¹⁵ CSETRI Lajos: *Amathus. Válogatott tanulmányok*, I. szerk. Szajbély Mihály, Zentai Mária, L' Harmattan, Bp., 2007., 43. Ez a bizonyos „szubjektív elem” azt jelenti, hogy „[a] szép titkát meg kell érezni, szabályok és az objektív szép elmélete értelmében szinte mérhető proporciók végleges ítéletet nem mondhatnak róla, csak a művelt, ízléssel bíró, mégis spontán műélvezői reakció.” (CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai, Bp., 1990., 119.)

¹⁶ CSETRI, 1990., 304.

¹⁷ VADERNA Gábor: *Egy érzékeny barátság természetrajza. Kazinczy Ferenc és gróf Dessewffy József barátságáról*, in *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. Czifra Mariann, Gondolat, Bp., 2009., 108–145.

zépi nagy virágkort, illetve a kései (századvégi) recepciókat. Magyarországon ugyanilyen jellegű „hullámverések” mutathatók ki; elég, ha csupán a csiszoltság diskurzusának logikáját közvetlenül átvevő angol folyóirat, a *Spectator* magyar recepciói felújulásaira (Mikes Kelemen, Rát Mátyás, Kármán, Döbrentei, Széchenyi) gondolunk. A szakirodalom tükrében látható, hogy Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Buczy Emil, vagy Kármán József koncepcióiban milyen fontos a közízlés, az erős társadalmi relevancia, a nyilvánosság szerepe. Mindezt shaftesburyánus alapon vallják, de már a *Spectator* ideológiájához közelítve.

Egyértelmű, hogy a csiszoltság beszédrendjeit nem csupán Shaftesbury uralja, azonban az is belátható, hogy nem csupán egyféle „Shaftesbury” létezik, hanem egyfelől a szabad közösséget, a tökéletes poliszért érvelő közéleti személyiség, másfelől viszont egy kifinomult, műkedvelő főúr. Gárdos Bálintnak e kérdést illető okfejtése rendkívül lényegbevágó: „Shaftesbury persze igencsak szűk kör számára tartotta megfelelőnek az egyenlő felek közötti »szabad eszmecserén« alapuló kulturális, politikai modellt. Az ő közönségét az ország vezetésében aktív részt vállaló arisztokrata férfiak alkotják. Ahogy ő maga mondja: »kizárólag a klub szabadságának védelmében írok«. Később ezt sokan a szemére is hányták. Adódott a szembeállítás az ugyanezekben az években induló úgynevezett »periodikus esszé«, mindelelőtt Joseph Addison és Richard Steele nagysikerű folyóiratainak (*Tatler*, *Spectator*, *Guardian*) már elsősorban a középosztály számára íródott, közérthetőbb, közvetlenebb stílusával. Bár Shaftesbury az egész század során az elegáns írás utánozhatatlan mintaképe maradt, ez a stílus egyre keresettebbnek és arisztokratikusabbnak hatott.”¹⁸

Kármán, Döbrentei, Dessewffy és Buczy shaftesburyánus ideológiái az utóbbi változathoz kapcsolhatók; Szécsényi Endre tipológiáját követve nem az „arisztokratikus”, hanem a „polgári” nyilvánossághoz.¹⁹ Ahhoz a Shaftesburyhez azonban, amelyik a „klub” védelmében ír, amelyik a kimerítő képzőművészeti képzésben látja a magára valamit adó szellem igazi útját, aki megkülönbözteti a pórok ízléstelen seregét, az ízléssel már rendelkező középrétegeket (azon belül is a *gentleman* és a *polite gentleman*), majd külön „kasztként” a műértőket (*virtuoso*) és a poétákat, felettebb közel áll a széphalmi Mester szelleme, a németföldi – s ilyenénképpen szintén recipiált – nyitás ellenére is.

Ugyanakkor ebben a német nyitásban, illetve általában a német viszonyok egészében is, lényegében ugyanennek a polaritásnak a játéka hat. A politeness eszmerendszeréhez mélyen kötődő képzés-eszme (Bildung) Assmann szerint a kezdetektől fogva integráció (*inklúzió*) és kirekesztés (*exklúzió*) kettősségében működik Németföldön. Annak diskurzusában kezdettől fogva jelen van a demokratizáló, univerzalista vonás (eltüntetni a születési privilégiumok meghatározó szerepét) és a kizáró, elitista jelleg is (már csupán a latin nyelv hegemoniája miatt is). A normatív humanizmus a szabad, fejlődő, univerzális, „természetes ember” ideáljára épül, amely viszont kirekesztő, distinktív mintákkal párosul: a „polgári műveltség” kánonja nem csupán identitást, presztízt és integrációt szavatol, hanem elhatárolódást is a „képzetlenektől”.²⁰

¹⁸ GÁRDOS Bálint: „A szabad eszmecseré igazi közelharc”, Jelenkor, 2009/5., 618.

¹⁹ SZÉCSÉNYI, 2002., 66.

²⁰ PABIS Eszter: *A Bildung fogalma a kortárs német társadalomtudományi gondolkodásban*, Debreceni Disputa, 2008/7–8., 114.

Szécsényi Endre és Assmann tipológiájába, úgy vélem, a magyar viszonyok is beilleszthetők. Ezek nyomán elkülöníthetünk ún. *exkluzív csiszoltságot* (ez még inkább az angol Lord többkötetes főművének, a *Characteristics*-nek a horizontja), illetve ún. *inkluzív csiszoltságot* (ez már inkább a *Spectator*-típusú periodikák horizontja). A legjobb magyar Shaftesbury-recipiátorok sajátos módon inkább az utóbbihoz kapcsolódnak, a 18. század végi Kármán csakúgy, mint a 19. század közepi Buczy Emil; Kazinczy Ferenc viszont, a kétféle csiszoltságot egyébiránt szintén váltakozó arányban internalizáló németföldi transzmissziós folyamatok által, odaköthető az előbbihez.

Kazinczy nevetése

Az utóbbi időben két írásban is megjelent a nevetés fontosságának kiemelése Kazinczy Ferencet illetően,²¹ mely aspektus lényegének látszik tehát a széphalmi mester gondolkodásmódja és a *test of ridicule* ideológiája lehetséges összefüggéseinek kritikátörténeti illetőségű kérdéseiben is.

Abban a Magyarországon meginduló kritikai folyamatban, mely program szintjén nagyjából Bessenyei, praxis szintjén pedig nagyjából a göttingeni Schlözer és Herder által ihletett Rát Mátyás nevéhez köthető, számos alfolyamat indul meg „egyidejű egyidejűtlenségben”. A korszakban a (franciás) normatív akadémiai értékítélet-modell mellett az irodalmi szalon- és társasélet terjedésének köszönhetően a kritika oly módon alakul át, hogy már nem csupán a szakmabeli ítélkezés céljaira fenntartott eszmecsere és társalgás formájává is válik. A folyóiratok megjelenése idején, publicisztikai műfajként is e kettősségben, az *ítélkező* és a *társalgó kritika* dichotómiájában látható.²² Amikor Kazinczyról mint kritikusról beszélünk, egyértelműen az előbbi típusú kritika-művelésre gondolunk. Adódik a kérdés, mi köze lehet ilyen szempontból a társalgó kritika ideologikumának egyik diskurzusalapítójához, Lord Shaftesburyhez.

A jó műbíráló Kazinczynál ugyanazon ízlés-felfogást működteti, mint a jó műkedvelő. Az ízlés nem diszkurzív természetű, hanem intuitív, ítélete megfellebbezhetetlen, és nem szorul kifejezettebb magyarázatra. Ezzel a felfogással Winckelmannhoz áll a legközelebb, aki szerint az antik mintákon való szüntelen ízlés-formálással elsajátítható egy bizonyos „arányérzék”, mely azonban nem az ízlésítélet indoklásáért, hanem annak biztonságáért szavatol. A pallérozott ízlés hüpolepszisze, bár folyton a tökéletesedés útját járja, a legfőbb bíró szép és nem szép (jó és nem jó) világgalkotó kérdéseiben. Az ízlés Kazinczynál is fejleszthető, elsősorban empirikus befogadásélmények útján (*autopszia*), de elméleti munkák olvasásával is. Lessing elgondolását azonban kevésbé osztja, aki szerint a műbírálot az különbözteti meg a jó ízlésű embertől, hogy míg az utóbbi pusztán benyomásaira hivatkozik értékítéleteiben, a jó műtész képes benyomásainak okát részletesen argumentálni, elvezetni a diszkurzivitásba, a tökéletesség és szépség alapfogalmaihoz. Lessing típu-

²¹ CZIFRA Mariann: *Az írás megmarad? Kazinczy Ferenc és a Tövisek és virágok*, in *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. Uő., Gondolat, Bp., 2009.; RÁKAI Orsolya: *Az irodalomtudós tekintete. Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között*, Universitas, Bp., 2008., 302–305.

²² HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000., 42.

sa Kazinczynál a *pedánt* lesz, pejoratív éllel.²³ Mindemellett Kazinczy, ahogy Winckelmann is, számtalan műbírálatot ír, és levelezése is roskadozik a műítései szövegblokkoktól. Az ellentmondást oldja az a szintén jól ismert jellemző, hogy mennyire felértékelődik a leírás (*ekphrászisz*) Winckelmannál és Kazinczynál. Ez nem csak azért történik így, mert valamiféleképpen rögzíti az élményt, és mintegy lemásolja a műtárgyat, hanem mert a lessing-i módszeres argumentáció és a „tetszik–nemetszik” alapnyelvisége között áll stílusával, expresszív töltetével, bújtatott, poetizált elméleti érveléseivel. Ezekben pedig kifejezett normativitás érvényesül, mégpedig a klasszikusokon csinosodott jó ízlésre hivatkozó normativitás, mely ugyanaz a klasszicista szabályrendet működtető normakészlet, mint ami Lord Shaftesbury eszmerendszerére jellemző.²⁴

Az ízlésfelfogás, mely alapján Kazinczy ítél, apriorisztikus természetű, de képezhető, mégpedig elsősorban élményalapú találkozások által elsajátított klasszicisztikus normák internalizálása által. Ez az a hagyomány, melybe Kazinczy is becsatlakozik. Ennek a normativitásnak egyik legfontosabb jelölője a „grácia”. Amikor Kazinczy egy életre elköteleződik a Báróczy-modell mellett, azt azért teszi, mert annak Marmontel-fordítása a textuálizált grácia. Valószínűsíthetően soha nem áhítozott nagyobb dicséretre, mint amit saját Marmontel-fordításáért kapott Szemerétől, aki szerint az egész *Szívkepző regék* „Eleganz és Correctheit és Gratzie!”²⁵. Csokonai vagy éppen Verseghe munkáit Kazinczy ott kritizálja leginkább, ahol azok nem „gráciások”, ahol azok nyelvezetében a csinos, klasszikus eszményektől elütő nyelvi megoldások és trópusok kerülnek.²⁶

A Batsányi János és Kazinczy által szerkesztett *Magyar Museum* egyik célkitűzése az, hogy kicsinosítsa az emberek ízlését a tökéletesség eléréséhez, a kritika feladatát pedig abban jelöli meg, hogy az ízlést „ki-tisztítván” annak „kényességet” és „bizonyosságot” adjon ítélni a munkák szépsége felett.²⁷ A kritika ilyenén ízlésformáló és ugyanakkor nyilvánosságteremtő funkcióját a korban csak e folyóirat képviseli programosan, melynek kritikafelfogása, „széles értelemben, az angolszász hagyomány (és az e tekintetben azt követő német populáris esztétika) mintájára használtatik”.²⁸ Kazinczy saját lapja, az *Orpheus a Magyar Museum*-hoz képest már nem kizárólag „válogatott jó darabokat” közöl, hanem helyt ad a gyengébb publikációknak is. Nagyon lényeges, miért teszi ezt: „Megvallom istentelenségemet, Kánonok Molnárnak Szittyai Kláráját és azt, a’ mi nyomban követi ezt az Orpheus 1. kötetének 3-dik darabjában, egyedül azért vettem-fel ott, hogy a’ Páter Leo és más Bálnak papjai által

²³ TÓTH Orsolya: *A mulandó és a múlhatatlan: Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjainak diszkurzív határai*, Ráció, Bp., 2009., 29. 26. A tudás hagyományos embereit Winckelmann maga is pedánsoknak nevezi, akik magas erudíciójuk ellenére sem képesek a műtárgyat látni (autopszia). Ebben a gondolatvilágban a „szemnek” abszolút elsőbbsége van az „írással” szemben (vö. RADNÓTI, Sándor: *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következmények*, Atlantisz, Bp., 2010., 103, 149, 348.).

²⁴ SZÉCSÉNYI Endre: *Egy derűs rajongó*, in: Lord Anthony Ashley Cooper Shaftesbury: *Sensus communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*, ford. Harkányi András, jegyz. Szécsényi Endre, Atlantisz, Bp., 2008., 150–156.; WESSELY Anna: *The Knowledge of an Early Eighteenth-Century Connoisseur: Shaftesbury and the Fine Arts*, Acta Historica Artium Hung., 1999/2000. 41.

²⁵ KazLev. XV. 181.

²⁶ Vö. MARGÓCSY István: *Kazinczy és a Magyar Aglája*, in: *In memoriam Verseghe Ferenc V.*, szerk. Szurmay Ernő, Szolnok, 1998.

²⁷ *Első folyóirataink: Magyar Museum*, I., s. a. r. Debreczeni Attila, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2004., 166.

²⁸ DEBRECZENI, 2009., 269.

annyira imádott bálványt feldőjthessem, 's megkaczagtathassam.”²⁹ Kazinczy így kritizálja Verseghy 1806-ban kiadott verseskötetét: „kaczagtam, midőn látám, hogy V[erseghy] eggy bizonyos gyengeséget olly felette igen szeret festeni”.³⁰

Kazinczy 1790-ben azért közli le folyóiratában Molnár János művét, hogy azon az olvasóközönség jót nevetessen. 1806-ban Verseghy művén kacag, amikor az a szerelmet gráciához méltatlan, alantas tónusban ábrázolja. 1810-ben aztán ezzel küldi meg Kölcsénynek a *Tövisek és virágok* egyik versét: „nevessen rajta Uram Öcsém 's barátjai”.³¹ Czifra Mariann számos példával alátámasztva érvelését arra jut, hogy „nem lehet azt biztonsággal megállapítani, hogy az epigrammák a spontán nevetetés s véleménynyilvánítás szándékán, továbbá a valamikori esetleges kiadás lehetségeségén túl bármilyen szerzői cél érdekében gyűlnének.”³² Rákai Orsolya hasonló eredményre jut, amennyiben ő is úgy látja, hogy a *Tövisek és virágok* író Kazinczy célja elsősorban a határmegvonás az ízlés és az ízlés ellen vétő művek között, mely utóbbiakkal szemben egy „nevetve agyonverő”, „szellemes-szatirikus”, „individuális kritikai” jelleggel lép fel.³³

Kazinczy ízlésfelfogásának, műkritikusi szemléletének Shaftesburyánus kontinuitása van. A politeness ideologikumának egyik alapirányultságát hordozza ízlésfelfogásának totalitásában, valamint a kritika átfogó civilizáló erejébe vetett hitében is, a nevetés tesztje (*test of ridicule*) motívumának pedig szintén erősen kifejezett reprezentációi vannak nála. Az áttételek persze itt is egyértelműek, gondoljunk csak akár Goethe és Schiller *Xéniáinak* hatására, akár az igen erős klasszikus (elsősorban juvenálszi) satíra-mintára. Itt és most azonban nem érdektelen konkrétan a két horizont megnevezőire figyelni. Miként találkozik a nevetés hermeneutikájában Shaftesbury és Kazinczy (a *Characteristics*, illetve a *Tövisek és virágok*)?

Amint arról már szó volt, Shaftesbury a szellem és a humor szabadságának apológétájaként azt hirdeti, hogy a szellemesség voltaképpen önmagát temperálja, az üres szellemeskedés pedig a szellemes társaságban rostálódik ki. Amivel lehet élcéldni, azzal valami baj van, az csak a társadalmi kényszerek és egyéb reflektálatlanságok miatt tiszteletreméltó, de igazából nincsen igazsága. Ha viszont olyasmin próbálunk nevetni, amiről kiderül, hogy mégsem lehet élcéldni rajta, mert igaz, akkor magunk válunk nevetségessé. E folyamatban, mintegy sensus communisként, a „nevetés tesztje” ítél a szellem produktumai felett, kontrollálva és orientálva a második természet világát. Az esztéta-professzor Schedius Lajos János felettébb hasonló módon ezt írja: „Hogy mi nevetségés, azt könnyebb megérezni, mint megmondani. [...] A nevetségessel a különféle szépművészetek különféleképp dolgoznak, részben, hogy gyönyörködtessenek, részben, hogy valamit kiigazítsanak. [...] Óvakodjunk itt, nehogy mi magunk is nevetségessé vagy ízetlenné, sótlanná váljunk. A nevetetéssel tehát ne éljünk túlságosan gyakran, sem nem bohóc módjára, ami túlhalad a művelt udvariasság határain.”³⁴

²⁹ KazLev. II. 230.

³⁰ KazLev. VI. 376.

³¹ KazLev. VII. 345.

³² CZIFRA, 2009., 95.

³³ RÁKAI, 2008., 302, 305. Vö. még: „a rövidebb terjedelmű versekben kibontatlanul maradó képiséget a kötet beszélője a wit-tel, a Witz-cel helyettesíti, s a nevetségesség retorikájával szolgál.” (Fried István: „Aki napjait a szépek szentel...” . Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből, Sátorlajaujhely–Szeged, 2009., 64.)

³⁴ *Doctrina pulcri*. Schedius Lajos János széptani írásai, szerk. Balogh Piroska, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2005., 136.

A nevetés shaftesburyánus filozófiája látszólag igen távol áll Kazinczytól – sokkal közelebb áll például az előbb idézett Schediushoz. Kazinczy meglehetősen erőszakos és ki-méletlen kritikus. Onder Csaba mondja a *Tövis és virágok* műfajisága kapcsán, hogy az epigramma azért hatásos Kazinczynál, mert kiváló lehetőséget nyújt a provokációra, alkalmas a kánon megváltoztatására is.³⁵ Mindennek kapcsán Czifra Mariann egyenesen *kauszikusságról* beszél a kötet kapcsán.³⁶ A *Tövis és virágok* szakirodalomban feltárt radikalitása, égetően csípős szatirikuma jellemzi a „kritikus Kazinczyt” is. Csetri Lajos Döbrentei moderált, evolucionista kritikaeszményéhez képest Kazinczy kultúr-revolucionista felfogásáról beszél:³⁷ a csiszoltság interdiskurzusának finom nevetése és Kazinczy harcos kausztikussága között látszólag tehát semmi kapcsolat nincs, sőt – értő kortársai szinte kivétel nélkül közelebb állnak ahhoz, mint ő. Azonban igazából nem Shaftesburyhez állnak közel, hanem az ún. *társalgó kritikának* nevezett módozathoz, az ún. *inkluzív* (befogadó) csiszoltságához. Az erős értelemben vett, arisztokratikus jellegű, ún. *exkluzív* (elitista) csiszoltsághoz ugyanis Kazinczy Ferenc áll közelebb.

Azt az egyenlőségen alapuló, dialogikus kapcsolatot, melynek ideálját Shaftesbury egy egészen exkluzív klub számára dolgozza ki, a *Spectator* és köre egy sokkal szélesebb közön-ség számára igyekszik kiterjeszteni.³⁸ A szellem és jó kedély társalkodó filozófiája, a neve-tés, a dialogicitás szabadsága Döbrenteinél, vagy éppen Kazinczy leghűbb barátjánál, Kis Jánosnál az ún. „művelt közép- és középrétegekre” vonatkozik, csak úgy, mint a *Spectator* inkluzív csiszoltságában. Shaftesburynél azonban, ha nem is kizárólag csak a műveltség és szellem elitjének szól a politeness-diskurzus, a nevetés tesztje igazából csak ott, csupán egyfajta hermetikus klubkultúrában, az igazán értők világában működik. Shaftesburynél az elfogu-latlan távolság megóvásában, a megfelelő távlat feltalálásában érvényesül az elmésség és humor (*wit and humour*) lehetősége, de egy meglehetősen zárt világban belül.

Kazinczynál a wit és a humour még ennyire sem befogadó, sokkal inkább provokáció és juvenálszi nyílvevő: az eredeti alapintenció ennek ellenére nála is a társadalomfejlesz-tés, a közízlés megreformálásának egyfajta ösztönzése, de olyan ellentmondásokkal, mint Shaftesburynél. Mindemellett olyan levelezésbeli csomópontokra is több példa akad, ahol az exkluzív és inkluzív csiszoltság kritikátörténetet illető szólamai keverednek Kazin-czynál, vagyis ahol ő maga is kilép a túlzó elitizmusból.³⁹ Ezeken a pontokon lehet legin-kább szembeütni egyben azzal a mindig ott levő szándékkal is, hogy az előremutató „nagy német” polémiák mintájára a hazai eszmecsere is meginduljon a jövő vonatkozó dolgairól és fejlődésvonalairól, még ha erőteljes viták formájában is. Ha valamiben követ-kezetes volt Kazinczy az 1810-es évek kritika-vitájában, akkor ez az álláspont az.

A széphalmi mester nyelvezményét illetően figyelhető meg, hogy az eszményi nyelv-változat nála nem a köznép nyelve, hanem a gráciás „alapnyelv”, a kifinomultság és ke-

³⁵ ONDER Csaba: *Illetlen megjegyzések. Tanulmányok és esszék*, Ráció-Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Bp., 2009., 189.

³⁶ CZIFRA, 2009., 93, 105.

³⁷ CSETRI, 1990., 253.

³⁸ GÁRDOS, 2009., 618–619.

³⁹ Vö. „Tegye kiki a’ mit tud; mint én fók más ellen, úgy írjon más énellem is, recenseáljon, epigrammázzon, ’s tegye valami eszébe jut: nem ismér engem, a’ ki el nem tudja hinni felőlem, hogy tanítása, útba vezetése, ’s még szurkálása is, csak elmés legyen.” (KazLev. VIII. 378.)

csesség nyelve, mely identikus közösséggé formálja az azt használó beszélőket. Az *ízlés mint sensus communis* kapcsolódó elve azt mondja, hogy az ízlés ítélőerőként biztosan választ jó és rossz, igaz és hamis, szép és rút között. Intuitíve nyilvánul meg, nem szorul érvekre és diszkurzív teljesítményre. Ez a szellemi jellegű ízlés ugyanakkor közösségi természetű (*sensus communis*), vagyis nem mindenki számára adott képesség, hanem ítéletek és mércék összessége, amelynek birtoklása műveltség függvénye, s mely egyben kialakítja a maga társaságát is, melyben uralkodik.⁴⁰ Nos, úgy tűnik, a *nevetés mint sensus communis* esetében is így van ez.

S. Varga Pál a quintilianusi *consensus eruditorum* elvének korszakbeli értelmezései kapcsán mondja, hogy paradigmatisz jelentősége van annak, hogy a *consensus eruditorum*hoz valaki az *eruditusok* felől, avagy a *consensus* felől közelít. Az előbbi olyan szuverén egyének tudatos egyezségeként értelmezi, akik nyelvhasználatukat a priori törvényre, Kazinczynál az egyén ízlésére alapozzák, míg utóbbi úgy fogja fel, mint a habitualizálódott csoportvélekedés értelmében vett közmegegyezésnek a csoport műveltebb tagjai általi ellenőrzését.⁴¹ A szerző úgy ítéli, a klasszikus retorikai tradíció *sensus communis* elve egyértelműen az utóbbi opció, ami minden bizonnyal így is van, a szintén ebből a tradícióból kialakított *shaftesburyánus sensus communis* esetében azonban korántsem ilyen egyértelmű a helyzet, sőt. Shaftesbury *sensus communis*-felfogása annak *ízlés által* való közösségképző erejét vallja, mely bár érzék jellegű, azért csiszolható, a Lord klasszicista normarendszerét tekintve nagyon is. Shaftesbury *exkluzív* társaságában a *sensus communis* ideológiai kontextusa igenis az *eruditorum* felé billen, még ha nem is olyan radikalitással, mint a német kiválóságokat – Goethét, Schillert – istenítő Kazinczynál. A nevetés mint *sensus communis* tehát ugyanúgy működik itt, ahogyan az ízlés mint *sensus communis* elve.

Radnóti Sándor arról beszél, hogy a születés Shaftesbury korában már nem determinálja teljesen az életet, mert a hasonló ízlésű emberek felismerik egymást, az ízlés beléptet a közösségbe és közösséget teremt. „Jó ízléssel rendelkezni életformát jelent, a jó ízlés norma, magatartásminta, amelyet el kell sajátítani.”⁴² Ez a leírás már a csiszoltság standard változata, az ún. „inkluzív” periódus. A shaftesburyánus exkluzív csiszoltságban azonban az az elv működik, hogy minél professzionalizáltabb az ízlés, annál inkább fog az látszani a viselkedésen, a beszéden, tulajdonosát annál könnyebben fogadja be a szellem kiválóságainak társasága, illetőleg annál elementárisabbak lesznek esztétikai jellegű befogadás-élményei, melyek a felemelő elérzékenyüléssel, az értő elragadtatottsággal jellemezhetők. Az efféle aktusok pedig vonzalmuknál fogva szüntelenül ismétlésre sarkallnak, folyamatosan a jó ízlés által adott életformát tartva fenn, mely közéletileg egy mértéktartó, minden ízében elegáns csoportos kifinomultság, esztétikailag pedig a szépre való szakadatlan sóvárgás és a műértelem: ez a társiasság elsődleges fázisában azonban csupán a „virtuózok” társiassága, a szalon, a klub helyszínén.

⁴⁰ Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*, ford. Bonyhai Gábor, Osiris, Bp., 2003., 50–71.

⁴¹ S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi, Bp., 2005., 296.

⁴² RADNÓTI, 2010., 347.

Kazinczy hermeneutikájában a megértés–értelmezés–alkalmazás triadikus alapképletéhez a legszorosabban hozzátartozik az ítéletalkotás (hüpolepszisz) művelete; igazából nem tud nem kritikailag olvasni. A nevetés mint a hüpolepszisz hangzó formája pedig az a „jó ízléstől” vezérelt spontán ítéletalkotási pont, mely felosztja a világot gráciás (elbájoló, felemelő) és nem gráciás produktumokra. Kazinczy barátai, leghűbb ismerősei beletartoznak a nevetés mint *sensus communis* elve alapján abba a szűk körbe, amelynek tagjai nevetnek, és nevetésük egyben hüpoleptikus aktus: eldöntik mi gráciás és mi nem az. Itt az olyan, az inkluzív csiszoltságot mélyen érintő komponensek, mint a közönségnek való megfelelés, nem játszik túlzottan nagy szerepet: a jó művésznak nem kell tetszetősnek lennie, hanem befogadójának kell gráciássá válnia. Hogy ki tartozik bele abba a tágasabb körbe, mely az ízlés által egy identikus közösséget létesít, bonyolultabb ügy Kazinczynál, mert e kérdésben jelentősebb módosulások történnek életútja során. Mindemellett azonban mindenképp fontosnak tűnik látni, hogy Epigrammai morál című költeményében például milyen nagy lehetséges eszmetörténeti jelentősége és íve is van annak a bizonyos zárójeles elemnek – amennyiben az újabb jelölője egy olyan sokjelentésű hatástörténeti kapcsolatnak, mely Kazinczy szövegeiben itt (is) feltűnik.⁴³

SZIGETI SÁNDOR: MAUZÓLEUM

⁴³ „»Bántani mást vadság... « – S más a lélektelen Író? / Azt hozzád s hozzám nem köti semmi kötél. / Csípd, döfd, rugd, valahol kapod a gaz latrot! Az illyet / Ütni, csigázni s agyon-verni (*nevelve*) szabad.” (Kazinczy Ferenc *Összes Költeményei*, s. a. r. Gergye László, RMKT XVIII. század, Balassi, Bp., 1998., 122. kiemelés tőlem – B. F. M.)

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

Halálom életem gyásza

(Gróf Török Zsófia emlékére)

Fiam, fiam, édes fiam,
fogj szekeret, lovat, várlak.
Halálomon táncolok már.
Szepes kisasszony boldog
volt jövősemkor. Bánatba
borult a reggel és az éj,
hiába kérdi, csak nézi
szenvedésem, készülésem,
halálom, életem gyászát.

Nagyváradon, Nagyváradon
betegem fekszik jó anyám...
Csak egy pár szó, kettő-három?
Karjaimban, búcsú nélkül
csukta le szemét a drága.
Már nem tudott megcsókolni,
már nem tudott elbúcsúzni.
Úgy kívánta: hazajöttünk
Széphalomba. Atyám egyik
oldalán Iphigeniánk,
másikon anyám pihent meg.
Így van ma is, ha arra jársz.
Jusson észbe a staféta.
Húszéves fia ölben
hatvankét évesen szemét
lecsukta, árvábbak lettünk
újra az árvánál. Uram!
Karjaimban, búcsú nélkül.

Hűség

A nyelvünk ezer virága,
tágasabb volt akkor minden,
négy százötvenkét grádics vitt –
én hittem a feltámadást.
Keresztre szegeztek engem:
a bűnnek zsoldja a halál.
Buda, Brünn, Kufstein, Munkács,
hol megszűntem mint feszület.

„Édes Zsenim, sors kit verdes
kegyetlenül, nem hagyhatok
bajnál egyebet, egy nevet,
egy kis nevet hagyok: hűség!
Hazánk nyelvét ötven éve
szolgálom. Halálom után
fog valaminek vétetni.”¹

In memoriam K. Pista

Nem haltál meg, nem. Látsz erdőt.
A Hold köszönt az ablakon.
Kelj fel! Nem haltál meg, nem, nem.
Tested a fény. Az angyalok
sírod felett – jönnek, mennek,
énekelnek – ukelele
húrja peng. A vadrózsából
tündérsíp dala kísérne
haza. Nem haltál meg, nem, nem.

Jöttünk, segítsünk felfelé
nézni! Könnyeink letörli
a Nap. Asszonyod fájdalom
rengeti búsan a földet.
Sírni se tud, felfelé néz.
Ő hallja az angyali kart.
Ő még látja, közöttük vagy.
A vadrózsából tündérsíp,
gyász dala, s az ukelele
pengése kíséren haza.
Harmadik angyal trombitált,
és leesék egy nagy csillag.
Uram, mindenható Isten,
Igazak ítéleteid.²

¹ Kazinczy levele, beszélgetése leányával, Eugéniával.² János Jelenésekből, 8:10, 16:7.

KISS ENDRE JÓZSEF

Kazinczy és a könyv

Kazinczy diákkorától „könyvsinálónak” vallotta magát, ami nála az író-értelmiségi szinonimája. A gyermekkorában megmutatkozó vonzódását a nyomtatványok iránt, édesapja nemcsak jó néven vette, hanem kifejezetten bízta a fiát az olvasásra, írásra. Az irodalomban való jártasság, a művelődés ugyanis nem lett volna akadály a gyermeke számára elképzelt, nagy ívű karriernek, még akkor sem, ha a korabeli közvélemény többsége a lírát, regényírást, szépirodalmi alkotást nem tartotta nemes emberhez méltó foglalatosságnak, a tudomány emberei pedig ugyancsak komolytalannak bélyegezték az ilyen fajta tevékenységet.

Kazinczy szülőfalujában, Érsemjénben válik „írástudóvá”, s találkozik vidéki magánkönyvtárakkal, melyeket már gyermekként büntetlenül végigkutatathat, összeforgathat. Nagyapja – Bossányi Ferenc – szoktatja az elemi tanulmányokhoz és mellette látja, hogy mit jelent egyáltalán könyvet, német és latin nyelvű újságot olvasni, leveleket diktálni? Édesapja irányítja, mint a sárospataki kollégium diákját, a további tanulmányaiban. Megismerkedik a latinnal, modern nyelvként a némettel, a göröggel, valamennyire a franciával és az angollal, s ezek a stúdiumok megérlelik benne azt a nézetet, hogy az anyanyelvéhez az ért igazán, aki más nyelvekben is otthon van. Az iskolai évek adják a számára a görög-római klasszikus alapokat, a modern kortárs irodalom fölfedezését külföldön és itthon, valamint a magyarra fordítás – nyugati irodalmi teljesítmények hazai tolmácsolásának – életre szóló elkötelezését. Ehhez pedig mindenekelőtt a kollégiumi könyvtárat kellett fölfedeznie, a könyvgyűjtéshez pedig a könyvszerzés korabeli módjait ellesnie.

Száma „a” könyv – mint később megfogalmazza – Horatiust jelenti: *„Hidd-el nekem, édes barátom, a’ ki a’ Classicusokat nem ismeri, nem szereti, a’ ki Horátzot par excellence könyvnek nem hívja, ... az csak félig-ember. ... Affectatio nélkül mondom, hogy én azt mind a’ mellett, hogy nekem is a’ k ö n y v az, soha sem tudtam úgy olvasni, hogy mindég újat meg’ újat ne találjak benne; ’s soha nem tudom, mit becsüljek Horátzba inkább: a’ Poétát, a’ Linguistát, a’ Philosophot, a’ Weltmannnt.”*¹ Másik barátját, mint legnagyobb ajándékkal tünteti ki egy elegáns, londoni kiadású Horatius-kötettel, s kéri, hogy készíttessen számára tokot, mint amilyet az imádságos könyveknek szokás és olvassa azt is minden nap.² Még hozzá teszi: *„... Horátz nekem olyan, mint a feleségem – kiben minden órában új meg új okot talállok a szeretetre s tiszteletre.”*³

¹ KazLev. XII. 278. Wesselényi Miklósnak. Széphalom, 1814. dec. 25.

² KazLev. XVI. 308. Gyulay Lajosnak. Széphalom, 1819. febr. 23.

³ KazLev. XVI. 329. Gyulay Lajosnak, Széphalom, 1819. márc. 16.

A könyv szavunk egyébként az ő etimológiája szerint: „*Könyű, még most is szokásban vagon sok tájakon. 'Szint úgy hullott szemeidből a' könyű', így mondja ezt Biharban a' paraszt nép is. A' könyv úgy leve a' könyű-ből, mint a' szarv a' szaruból, az odv az odúból*”, írja.⁴ S erről ma sem tudunk sokkal többet.⁵ A gyűjtött, válogatott, szerkesztett, vásárolt könyvnek tehát nagy becsülete van Kazinczy előtt. Viszont, aki nem becsüli a könyvet, az nem állhat meg előtte. A ritkán indulatos Kazinczy egy katonáról mondja, aki a levesét a könyvre – egy Anakreon-kötetre – öntötte: „*Az ilyennek nem könyv való a' kezébe, hanem kapa.*”⁶

A könyvcsinálást Kazinczy diákként kezdi: első, sebtében összedett könyvecskéjét még szégyelli,⁷ a második – Bessenyei-fordításával – azonban az eminens diák minden lehető dicséretet – mind a szerzőtől, mind tanáraitól és diáktársaitól – kiérdemel.⁸ Mégis, ezután több mint egy évtizeden át tartózkodik a könyvcsinálástól: „*S ekkor megszűntem a' Könyvcsináló pályán*”, írja magáról.⁹ Édesapja korai halála – még diákévei alatt – megtöri a számára elgondolt karriert. Elveszti azt a rokont is, aki apja után foglalkozhatott volna sorsának irányításával.¹⁰ Özvegy édesanyja igyekezett ugyan folytatni, amit férje a nevelés és pályaépítés terén elkezdett, de nem rendelkezett azzal a széles látókörrrel, ami alkalmassá tette volna az elsőszülött fiú további, lelki-szellemi irányítására.

Kazinczynak – pataki diákként 20 évesen végezve – kialakulnak nézetei hivatásáról, rögződnek irodalmi eszményei, formálódik elhivatottsága, mely egy életre eljegyzí a nyelv művelés, az irodalmi alkotás, a fordítás, az esztétikai és stilisztikai tennivalók ügyével. A könyv, amit játékként fedezett fel gyermekkorában, a diáknak munkaeszköze lett, mint tankönyv és a tudomány forrása. Olvasmányai pedig „*barátjává*” és vigasztalójává teszi a könyvet a nehéz időkben, és természetesen az irodalom, az esztétikai nevelés és nyelv művelés első számú eszközévé. Társadalmi helyzete megengedi a számára, hogy bejárása legyen a Kárpát-medence legjelentősebb főúri, egyházi, iskolai és magánkönyvtáraiba, s ezek közül némelyeket a megismerésen túl, használhasson. Hosszú évek múltán például, amikor tanácsot ad Ráday Pál özvegyének, hogy mit csináljon a könyvtárával, még emlékszik arra, hogy melyik szobában mely polcokon milyen témájú könyveket tartottak.¹¹

Reális képe alakul ki tehát a közművelődés hazai helyzetéről, melyben szinte minden az ő irodalmi misszióját gátolja, s a nyelv művelés alapvető feltételei hiányoznak, amellet, hogy nincsenek megfelelő számban nyomdák, könyvesboltok, nincs magyarul olvasó közönség, nincsenek nyilvános könyvtárak, nincs nemzeti gyűjtemény. Ez azonban egy pil-

⁴ KazLev. VIII. 123. Berzsenyi Dánielnek. Széphalom, 1810. okt. 13.

⁵ A könyv, mint vándorszó, ótörök, újgur közvetítéssel jöhetett a magyarba, ahol régibb változata a *könyű, könyő*. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1970. 714.

⁶ KazLev. III. 34. Csokonai Vitéz Mihálynak. Érsemjén, 1803. márc. 2.

⁷ Kazinczy Ferenc: Magyarország geographica, azaz állapotjának le-rajzolása, melyet egynehány fő geographusoknak munkájából kiszedegetett... Kassa, 1775.

⁸ Bessenyei György: Az amerikai Podocz' és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Kassa, 1776. Fordította németből: Kazinczy Ferenc.

⁹ KazLev. XX. 192. Toldy Ferencnek önéletrajzában. Sátoraljaújhely, 1827. jan. 25.

¹⁰ Szathmáry-Király György (1703-1775) Borsod vármegye országgyűlési követe, a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a pataki Kollégium főgondnoka.

¹¹ KazLev. XXI. 574. Ráday Pálnénak. Pécel, 1831. jún. 1.

lanatig sem riasztja vissza attól, hogy vállalja a nagy kihívásokkal történő szembenézést. Megismerkedése a fővárosi irodalmi körökkel, jozefinista inspektorkodása iskolaügyben egyelőre csupán a hivatali iratokat gyarapítja a fiókjában. Gyűlik oda ugyan szabadkőműves és jakobinus anyag is, ami miatt börtönévekre váltott halálos ítélet várja, s ez ugyan csak nem kedvez az irodalmi alkotásnak. De neki könyvei a börtönében is vannak, s amikor szabadul, szintén egy kis könyvtárat hagy a fogságban maradó sorstársai számára Munkácson.¹²

A 19. század első évtizedének közepétől találkozunk azzal a széphalmi mesterrel, akit ma ismerünk. Családot alapít, berendezkedik széphalmi otthonában és folytatva a könyvcsinálást, közzé teszi azokat a munkáit és irodalmi értékeléseit, melyekkel kevés hívet és annál több ellenfelet szerez. De nem tudja nem ezt tenni. Helyzetét így summázza: „*Ugyan, édes barátom, mi volna az én életemből, ha feleségem, ha ez a' sok szeretett gyermek, s ha könyv's tinta és papiros nem volnának.*”¹³

Mély hazaszeretete a közeleti hivatalból és pályafutásból kizárt széphalmi mestert a művelődés területére irányítja, azzal a meggyőződéssel, hogy a társadalom formálását a kortárs irodalom befolyásolhatja leginkább. Lelkesedése gyűjtővé teszi, aki nyugati antikváriumokból magyar vonatkozású könyvtárat, kódexet, ősnymtatványt, ritkaságokat, 16-17. századi újságleveleket, hungaricumokat, régi térképeket, metszeteket vásárol, nem kis anyagi áldozatok árán. Pár év alatt belátja azonban, hogy anyagi helyzete ezt nem engedi meg, s gyűjtésének anyagait – melyek önmagukban alkalmasak arra, hogy megalapozzanak egy rangos, intézményi könyvtárat – elhelyezi a fővárosban és Sárospatakon a kollégiumi könyvtárban. Noha értékesíti ezeket, nem nyereséggel, hanem ráfizetéssel zárul a gyűjtő Kazinczynak ez a korszaka.

Reménykedik abban, hogy ha az anyagi helyzete jobbra fordul, esetleg visszatérhet a gyűjtő szenvedélyéhez. Van azonban egy könnyebben megvalósíthatónak tűnő álma a saját könyvtárának felépítéséről. Ez részben adott, hiszen pár ezer dokumentum már a birtokában van: könyvek, folyóiratok, kéziratok, aprónymtatványok. Neki azonban sajátos igényei vannak, melyek a Telekiek, a Széchenyiek, a Rádayak, Csereiek, Dessewffyék könyvtári gyűjteményeihez igazodnak. Belátja végül az 1820-as évek közepén azt is, hogy a számára egy képgalériával, múzeumi gyűjteménnyel kiegészített, impozáns könyvtár sem tartozik a megvalósítható álmok közé: „*Neked Bibliothecád van: nekem az nincs, mert nem lehet*”, írja egy barátjának.¹⁴ „*Megvallom, szeretnék jobbat bírni, ... de most szertelenül drága a' könyv, s sok van venni való, s én kimondhatatlanul sokat költök, noha nem vesztegetek.*”¹⁵ Ettől fogva barátainak, intézményeknek bőkezűen ajándékozza szét könyveit. Becslésem szerint mindezt egy kb. 5000 könyvtári egységből álló gyűjteménynek a birtokában cselekszi.

Az a tény, hogy magánkönyvtárat nem sikerült építenie, a munkájában végül is nem akadályozza, mivel a rendelkezésére áll a régió legjelentősebb intézményi könyvtára a pa-

¹² KazLev. XIII. 231. Kis Jánosnak. Széphalom, 1815. okt. 22.

¹³ KazLev. XVIII. 258. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 1823. febr. 13.

¹⁴ KazLev. XIX. 370. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 1825. júl. 15.

¹⁵ KazLev. VII. 448. Szemere Pálnak és Kölcsey Ferencnek. Széphalom, 1810. máj. 12.

taki Kollégiumban, a maga 20.000 kötetes állományával, s amellet pataki tanárok és könyvtárosok szakmai segítségével: „... ha dolgozásaimban elakadtam, a pataki kollégium bibliotékája, s a históriai mikrológus Szombathy,¹⁶ a széles és mély tudományú Kövy,¹⁷ s a deák nyelven szerencsésen verselő Sípós¹⁸ és Kézy,¹⁹ Somosi²⁰ bibliotékárius társával, s a szeretetre oly igen méltó Vályi-Nagy,²¹ készek voltak könyveikkel, felvilágosításaikkal segíteni.”²²

Könyvcsinálói tevékenysége az utolsó, legtermékenyebb évtizedeiben teljesedik ki. Büszkén vallja saját kezdeményezésének az irodalmi élet hazai föllendülését, a magyar könyvpiac konjunktúráját, mint művelődési missziója kibontakozásának eredményét. Ugyanakkor nem hallgatja el a küzdelmeit a cenzúrával, a nyomdászokkal, az illusztrátorokkal, a könyvkereskedőkkel: „Nem vagyok újoncz a' könyv gyártás körül, 's midőn valamelly útacsát megtettem, nem azt nézem, hogy mennyire haladtam már, mert az a' tekintet nyugtató is, bátorító is, de b ó d í t ó is egyszersmind: hanem azt, hogy mi van h á t - r a és azok, a' kik velem együtt, sőt utánnam sokkal később kezdtek futni, már mennyire haladtak-elő...”²³

Kazinczy valószínűleg nem volt kedvenc megrendelője a nyomdászoknak, mert valamennyi munkafolyamatot az apró részletekig át kívánt tekinteni: a papír minőségétől a betűkészlet kiöntéséig, az egyes ívek kefelevonatától a kötésig. Sokszor saját munkáit sem tudta hosszú ideig kinyomtatni anyagiak hiányában, mégis megjelentette pályatársainak, Szemere Pálnak, Dayka Gábornak, Báróczy Sándornak, Kis Jánosnak a műveit, méghozzá könyvesztétikailag igényes kiadásokban.

Kazinczy – mai fogalmaink szerint – polgári életformát sajátított el. A magyar társadalom nemesi társadalom volt, s a nyugati polgárság társadalmi szerepét nálunk a nemesiség töltötte be. Ő nem élt nagypolgárként, de kispolgár sem volt. Anyagi körülményei, adósságai néha valóban aggodalomra adtak okot, de ő három területen nem engedett a „költségvetési megszorításoknak”: a levelezés, az utazások és a könyvszerzeményezés területein. Az egyes utazásai rendszerint könyvállományának a felfrissülésével jártak együtt. Nem jelentett ez feltétlenül vásárlást, mivel sok könyvet adott és kapott ajándékba, volt, amit értékesített, cserélt, de jutottak hozzá tiszteletpéldányok is szép számmal.

Pontosan tisztában volt az árakkal, a könyvkereskedelem fény- és árnyoldalaival. Tudta, hogy az illusztrált kötet előállítás drágább, tovább tart, mégis jobban eladható, s a benne szereplő metszetek külön képként árusíthatóak. Hiszen találkozott olyan vásárlóval, aki megmondta, hogy soha nem fogja elolvasni a Kazinczy által lefordított kötetet, de megveszi azért a képért, melyet az elején meglátott. Idővel megismerte az olvasóközönséget és nem maradtak illúziói: „Nem is ismerik a könyvet. ... 's finnyás Urficskáink 's Asszonykáink szégyenlenek magyar könyvet olvasni.”²⁴ Ismer magánkönyvtárakat, melyekben egyetlen ma-

¹⁶ Szombathy János (1749-1823) a pataki Kollégium tudós tanára, 1783-tól főkönyvtárnoka.

¹⁷ Kövy Sándor (1763-1829) a pataki Kollégium jogakadémiájának tudós tanára.

¹⁸ Sípós Pál (1759-1816) Sárospatakon a természettan és mennyiségtan tanára 1805 és 1810 között, jeles erdélyi költő.

¹⁹ Kézy Mózes (1781-1831) matematika-fizika szakos tanár, költő és könyvtárnok.

²⁰ Somossi János (1783-1855) pataki tanár, 1823-tól főkönyvtárnok.

²¹ Vályi-Nagy Ferenc (1765-1820) pataki tanár, költő, műfordító.

²² Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp. 1987. 500.

²³ KazLev. V. 53. Cserey Farkasnak. Széphalom, 1807. jún. 22.

²⁴ KazLev. II. 446. Kis Jánosnak. Regmec, 1801. nov. 21.

gyar nyelvű könyvet sem találni. Tudja, hogy ha a dekoratív kiállítása miatt meg is vesznek egy-egy könyvet, az nagy valószínűséggel olvasatlan marad: „Sok azért szerez könyvet, hogy szobája fala tapectírozva legyen vele.”²⁵ „... Olvasóink ... száma még mindig igen kicsiny...”²⁶ *Classicusok, annál inkább pedig azoknak fordításai, nem várhatnak számos vevőket; vallyuk-meg, a' sokaság azoknak inkább tiszteli neveiket, mint munkájikat...*²⁷ A – talán leginkább borulátó – sora így hangzik: „Nagy baj van a' könyvek kiadásaival mindenfelé, 's legjobb volna ki nem adni soha és senkinek.”²⁸ A kiadói vállalkozásai, csak úgy, mint korábbi, gyűjtői és könyvértékesítő akciói, többnyire nem lettek nyereségesek: „Panaszlottam, hogy Diogenesem²⁹ árai is odavesztek. Ha így járok, igen megjáróm”,³⁰ írja egyszer.

Van véleménye a hitvány, üzleti szempontú könyvkiadásról: „... én az afféle egyedül nyerekedés végett irkált firkált könyv forma valamiket sohasem olvasom.”³¹ „De mi által kel-lene tehát ezt a mi lethargiába süllyedett és s ü l l y e s z t e t t Nemzetünket electrizálni, mert az a' sok semmire való Román és theatrumi darab, melyet azoknak Írójik, Fordítójik, a nyelv grammaticájának 's a' könyv csinálás mesterségének értése nélkül, mindég írának és mind-ég egygyformán rosszul, – az jobb időket nem hoz reánk.”³²

A könyvcsináló elsősorban saját köteteivel vizsgálja a nyilvánosság előtt. Kazinczynak megjelennek a versei, klasszikus és modern fordításai, némely értekezései, útirajzai, önéletrajzai, s közben – szinte valamennyi hazai folyóiratban – tanulmányokat és cikkeket tesz közzé. Életrajzi írásainak jó részében olvasmányélményeiről számol be, mintha ezekkel szeretné leginkább jellemezni saját magát. Van néhány terve – köztük egy magyar stilisztikai tankönyv megírása a pataki kollégium felkérésére –, melyek már nem valósulnak meg. Még életében napvilágot lát viszont addigi műveinek gyűjteményes kiadása 9 kötetben, és ez 433 példányban talál gazdára. Eszerint a korabeli értelmiség magánkönyvtáiraiban és néhány intézményi könyvtárban egyaránt országszerte megtalálhatóak Kazinczy írásai. Ezek egyre ismertebbé teszik a nevét, de sokakat – pl. Beregszászi Nagy Pált, Gyarmathy Sámuel, Kisfaludy Sándort, Kultsár Istvánt, Pápay Sámuel, Horvát Endrét, Sipos Józsefet, Szentgyörgyi Józsefet, Teleki Lászlót, Versegly Ferencet – kiábrándítanak irodalmi és nyelvészeti törekvéseiből, s nyelvrontással, öncélú bírálattal, irodalmi pártoskodás szításával vádolják, különösen a Dunántúlon. A literatúraharcnak, éppúgy mint a megbékélésnek, a valódi fegyverei és eszközei a könyvek: „Én minden epe nélkül felelek filagoriastámnak, 's feleletem könyv lesz”,³³ írja egy helyen Kazinczy.

A kritikai művek születésének hátterében az az irodalomszervező Kazinczy áll, aki mások alkotását inkább a szigorúan klasszicista eszmények jegyében értékeli, s nem önmagában méri meg az eredetiséget, a maga nemében a tehetséget. Bár – szemben a németesítő törek-

²⁵ KazLev. IV. 14. Cserey Farkasnak. Érsemjén, 1806. jan. 14.

²⁶ KazLev. XX. 346. Toldy Ferencnek. Sátoraljaújhely, 1827. aug. 29.

²⁷ KazLev. XIX. 347. Jankovich Miklósnak. Sátoraljaújhely, 1825. máj. 27.

²⁸ KazLev. V. 385. Nagy Gábornak. Széphalom, 1808. ápr. 8.

²⁹ Wieland, Ch. M.: Sokrates Mainomenos, az az a' Szinopei Diogenes' dialogusai. Ford. Kazinczy Ferenc. Pest, 1793. c. munkáról van szó.

³⁰ KazLev. V. 183. Cserey Farkasnak. Széphalom, 1807. okt. 7.

³¹ KazLev. IV. 434. Cserey Farkasnak. Széphalom, 1806. dec. 21.

³² KazLev. VIII. 86. Cserey Farkasnak. Széphalom, 1810. szept. 10.

³³ KazLev. XVI. 236.. Ungvárméti Tóth Lászlónak. Széphalom, 1818. nov. 16.

vésekkel – alkalmasnak tartja a magyar nyelvet arra, hogy mind a közigazgatásban, mind a tudományban és az irodalomban betöltse tisztét – mint azt a Tübingai pályaművében kifejti – úgy gondolja, hogy még sokat kell csiszolni ahhoz, hogy a világirodalom egyetemes értékeit jól közvetíthesse. Ezért fontosabb számára a fordítás, mint az önálló alkotás, a klasszicista eszményhez közelebb álló írásnak nagyobb a becsülete előtte, mint a tehetségesebb szerző művének, s gyakran a részletek apró munkálataiban elveszve, maga sem veszi észre, hogy a magyar nyelvben több van annál, mint amit ő maga is hitt és remélt.

Kazinczy az irodalmi vitázók megbékélését szorgalmazza, s ezt el is éri anélkül, hogy elveit föl kellene adnia, de azon az áron, hogy a lassan szűkülő baráti körével magára marad. Ettől függetlenül azonban, mint írónak és nyelvművelőnek a rátermettségét, tehetségét senki nem vitathatja; az utókor kiigazította a kortársak közömbösségét vele szemben; s az irodalmi mérce, amit a klasszikus alapokon fölállított, mind a mai napig hasznos és megkerülhetetlen. *„Aesthetikai leczkézések még senkit sem tevének Poetává, de jaj annak, a’ ki Verseket e’ leczkézések’ értése, ’s a’ legméltóbb példányok’ ismérete, gondos összehasonlítása nélkül írogat”,*³⁴ vallja rögeszmésen.

A *„Kazinczy és a könyv”* című történethez hozzá tartozik az, hogy egyszer azután a megátalkodott könyvcsináló is hűtlenné válik a könyvhöz. Utolsó éveiben már fásasztja az utazás, a nagyváros – az akkori Pest-Buda – zaja, és elmondja, hogy nem érdekli már a korábban számára mindent jelentő társasági élet, sem a hivatásának tekintett irodalmi körök, sem a színház és bizony, nem érdekli a könyv sem, hanem csak a festményekben és – jó idő esetén – a parkokban, kertekben gyönyörködik.³⁵

Dicséretes az, hogy megemlékezünk irodalmunk *„szent öregjéről”*, születésének 250. évfordulóján. Ő azonban – ahogy ismerjük – most nekünk szegezi a kérdést: hogyan lehetséges, miért van az, hogy az ő két évszázad távolából idézett észrevételei nyelvünkről, irodalmunkról, a könyvhöz való viszonyunkról, napjainkban időszerűen hangzanak?

³⁴ KazLev. XX. 346. Toldy Ferencnek. Sátoraljaújhely, 1827. aug. 29.

³⁵ KazLev. XX. 538. Sárközy Istvánnak. Sátoraljaújhely, 1828. okt. 18.

KOVÁTS DÁNIEL

„Az Istennek élő templomot építsünk!” Kazinczy a sátoraljaújhelyi reformátusok körében

Tisztelt ünneplő Gyülekezet, Hölgyeim és Uraim!¹

Jeles napon, ünnepi órára jöttünk össze ezen a megszentelt helyen. Ma van 250. évfordulója annak, hogy egy nádtetős, vályogból rakott bihari nemesi kúriában megszületett Kazinczy Ferenc, a magyar nyelv ügyének apostola. Történelmi idő, egy ezredév negyede vonult el azóta fölöttünk, s most mégis élő példaként jelenik meg közöttünk a széphalmi Mester, ahogyan tisztelői emlegették: a „szent öreg”. E jubileumi évben szerte az országban, s határainkon túl is, ahol magyarok élnek, megidézük alakját és életművét. Mi a mai születésnapon Sárospatakon és a széphalmi sír mellett elevenítettük fel pályája emlékezetét, olyan helyeken, amelyekhez szoros kötelékekkel kapcsolódott Kazinczy, ahonnan elkötelező indítatásokat kapott, s ahová maradandó üzenetei kötődnek. S ilyen hely a sátoraljaújhelyi református templom is. Aligha gondolhatunk megilletődöttség nélkül arra, hogy e falak között, s itt, az Úr asztala közelében ő is jelen volt egykor. S jelen van ma is, mert határozottan valljuk, hogy a múlt idővel nem vesztett értékéből a tőle reánk maradt örökség.

Kazinczy gyermekkorá óta otthon érezte magát Sátoraljaújhelyen. A családnak háza volt itt, édesapja gyakran elhozta fiait közeli, alsóregmeci otthonukból. Önéletrajzában említi apjáról: *„vitt mindenhová, ahol látni leheté valamit, és mind hogy lássunk, mind hogy láttassunk. Gyűlés vala Újhelyben, s ott valánk; akasztottak, megnézeté velünk; tortúráztak, jelen volt, s a jobb érzés, jobb gondolkodás magvát hinté el kebleinkbe”*. Tőle tanulta az éretnyes élet példáját. Idézem őt: *„Atyám a legreligiózusabb ember vala, akit képzelhetni; meleg tisztelettel vonattatott mindaz felé, ami szent, ami jó, ami nagy. ... Reggel velünk, estve mindig cselédjeivel, ha felekezetéhez tartoztak, együtt végzé el imádságát, estve zsoltárt is énekelve hozzá, mint atyja és nagyatyja... Eleimnek a vallásosság házi tulajdona volt...”*

Különösen intenzívvé vált kapcsolata a várossal élete utolsó negyedszázadában, miután 1806-ban széphalmi családi fészket megteremtette. Leveleiből nyomon követhető, hogy igen gyakran kocsizott, lovagolt vagy gyalogolt be Újhelybe barátait meglátogatni, a gyűlésekre beülni, hivatalos ügyeit intézni, vásárolni, postáját átvenni vagy feladni, szöleit műveltetni. Templomba vagy Felsőregmeci járt át, ahol az Árpád-kori eredetű ősi templom északi fala mellett alig kétszázévesen elhunyt Teréz húga és édesapja nyugodott, vagy – gyakrabban – ide, az újhelyi református templomba tért be. Vegyes házasságba

¹ Elhangzott a sátoraljaújhelyi református gyülekezetben az emléktábla-avató ünnepségen 2009. október 27-én.

született – anyja római katolikus volt –, s ő maga is katolikus leányt vett feleségül. Török Zsófia, akit Sophie néven szólítottak a családban, nyolc esztendőn át a bécsi apácánál, zárdában nevelkedett. Amint Kazinczy az evangélikus lelkész Kis János barátjának írta: *„A Religió szent és tiszteletes dolog. De a Religiót nem eltanulva, hanem keresve kell szerzeni. Mentsen meg engem attól az Isten, hogy én Sophie-nak oly dolgokat verjek a fejébe, amelyek nem az ő lelkében támadtak.”* Fiai apjuk, leányai anyjuk vallását követték; a vallási türelem, az ökumené híve volt Kazinczy; a hitet személyes ügynek tekintette: *„Eszes embernek a valláson nem illik aggatózni. Az kinek-kinek dolga s nem másé.”* Barátai voltak az újhelyi piarista atyák körében is. Hétéves volt Eugénia leánya, amikor Kazinczy maga kísérte őt el a bérálás köréig, s ilyen megjegyzéssel írta meg az eseményt egyik barátjának: *„Ha barátom lehet Pápista, holott magam a Kalvin tanítványa vagyok, miért ne lehessen Pápista a feleségem? S ha az lehet feleségem, miért nem az a leányom?”* Egy másik levélben azt teszi hozzá: *„S illő volt, hogy cselekedettel bizonyítsam hitemet, azaz gondolkozásomat. Ha minden így gondolkoznék, nem marnánk egymást, s egyébre s jobbra volna gondunk.”*

Ezt a gesztust Kazinczy 1814 szeptemberében tette, amikor vallási meggyőződése mellett már hivatalos szálak is az újhelyi református gyülekezethez kötődtek. Megválasztották ugyanis a mintegy 1100 lelket számláló egyházközség főgondnokának. 195 évvel ezelőtt, 1814. február 6-án itt, ebben a templomban „beköszönő beszéd”-et tartott, s szólt azokról a motívumokról, amelyek e hivatalában irányították őt. Őszintén elmondta, hogy némi tartózkodással fogadta a felkérést, attól tartott, nem tudna megfelelni a bizalomnak, hisz nem helyben lakik, a gyülekezet belső életét kevésbé ismeri, egyéb dolgai aligha adnak időt neki új feladat vállalására. Mégsem hárította el a megbízást, s kijelentette itt: *„kész vagyok teljesíteni, ami erőmtől, ha mi van, kitelik. Fényt, elsőséget, hasznot nem keresek; azt ez a hivatal nem ad; azt az egyet keresem, hogy a Tekintetes nemes Ecclesiának szolgálhassak; azt óhajtom, hogy érdemesnek találathassam azon bizodalomra, mellyel magamat megtisztelve látom.”* S idézem egy másik kijelentését, amely jellegeként írható ki minden közösség elé: *„Ahol az együtt szolgálók szeretik egymást s becsülik önmagukat, és ahol egyedül a közjót keresik, nem a magok érdemeiknek fitogtatásokat, ott minden jól, ott minden csendesen megyen.”* A továbbiakban Kazinczy méltatta a gyülekezet két lelkészének érdemeit, s e ponton is kitért a vallási béke, a keresztyén együttműködés értékére, amikor megemlítette a református és a római katolikus papok közötti együttműködést meg az azt a tényt, hogy *„Predikátori házunkban Catholicus, Görög és még Zsidó szülék gyermekei is vesznek leckéket”*. Nem mulasztotta el Kazinczy azt sem, hogy a reformáció helyi gyökereinek erejére hivatkozzék, hiszen – mint mondotta – *„A megújított tudomány – vagyis a reformáció – itten vert legerősebb gyökeret, innen sugárza ki ennek világa az országnak minden egyéb tájára”*. Említi a jeles prédikátor elődöket, Dévai Bíró Mátyást és Batizi Andrást. Az ő emlékezetüktől azt a buzdítást várja, hogy fáradozhassanak sikerrel egy olyan helyi iskola ügyében, amely a haza itt élő polgárainak javát, a vallást és a haza boldogságát szolgálja. Örömmel szól arról, hogy a templom megújítva áll a hívek rendelkezésére, már csak egy orgonát kell elhelyezni benne. Hangsúllyal folytatja tovább: *„mindenek felett azon kellene igyekeznünk, hogy az Istennek élő templomot építsünk; azaz hogy oly iskolát nyissunk meg, melyben gyermekeink mindazt tanulhassák, ami őket jó emberek-*

*ké s alkalmas és hasznos polgárokká teheti, s amelyben egy igazabb, szebb gondolkodású s érzé-
kű maradék neveltethessék.”*

Barátainak, levelezőtársainak is beszámolt megválasztásáról. Berzsenyi Dánielnek már beiktatása napján megírta: *„meggyőztek afelől, hogy reám szükség van, és sok jót fogok tehe-
ni”*. Nem lehetett könnyű döntés, hiszen ebben az időben Kazinczy már benne volt a nyelvújítási harcban, ekkoriban jutott el hozzá az őt kigúnyoló Mondolat, épp befejezte Báróczy-életrajzát, műfordítás-köteteit rendezte sajtó alá, s közben betegeskedett is. Rummy Károly Györgynek németre fordította beköszönő beszédének szövegét. Tatay Jánosnak szeptemberben így írja meg megválasztása hírét: *„Engem az Újhelyi Ecclesia megtisztelte
azon bizodalmaival, hogy Fő-Curátorává teve. Jónak láttam felvállalni ezt a bajt – bajnak ne-
vezem, mert ez bajt ad, de nem semmi egyebet azon az örömen kívül, amit akkor érzünk, mi-
kor jót tehetünk”*. Akkor már kifejtette részleteiben is az iskola megújítását célzó elveit.

1814. szeptember 4-én a tanévnyitás alkalmából az újhelyi gyülekezet konzisztóriumá-
előtt Kazinczy hosszabb előadásban ismertette pedagógiai elgondolásait, amelyek pataki
diákként és kassai iskolafelügyelőként, illetve családapaként szerzett tapasztalataira épül-
tek. Abból indult ki, hogy júliusban tanúja volt az iskolai vizsgáknak, s az eredménnyel
egyáltalán nem volt elégedett, mert a tanítók nem úgy tanítottak, amint kell, s nem azt
tanították, amit kell. A korabeli iskolai tanítás a memoriterre, a könyvnélküli bifláztatásra
épült, s Kazinczy intelme először is ezzel kapcsolatban hangzott el. *„A Tanító tiszte az,
hogy a gyermek lelkének nemcsak legalsóbb tehetségét, az emlékezetet vegye munkába, mely
ugyan a tanítóra nézve legkönnyebb, hanem hogy a felsőbbeket is, az észet, az elmét, az értel-
met és a képzelődést kifejtesse; a gyermek figyelmét egy pontra vonja, ötlet eszmélni, gondol-
kozni tanítsa, vele a szépet és rútát, a jót és rosszat, a valót és hamisat, a nagyot és kicsinyt, a
nemes és nemtelent éreztessen, amazit szerettesse, ezt utáltassa; érzéseit, ideáit, gondolatjait
szókba öltöztetni s folyvást és bátran kimondani tanítsa; benne a tanulás szeretetét, nem
szakmánynak s parancsolt kötelességnek nézetvén azt, hanem mulattató s hasznos foglalatos-
ságnak, felébressze; s elmellőzvé a többére káros könyv nélkül tanultatást, időt nyerjen, vele
minél többet s minél jobbat tanultatni.”* Egyetlen mondatot idéztem, de abban sűrítve
megjelennek Kazinczy pedagógiai nézetei. Ő nem kész formulákat kívánna betaníttatni,
hanem gondolkodtatni akarja a gyermeket, erkölcsi tartalmakat felismertetni, gondolataik
értelmes kifejezésére nevelni, a tanulás hasznosságát felismertetni. Kitért a tanítás tartal-
mára is: *„A gyermeknek mindazt kell tanulni az iskolában, amire a felsőbb tudományok ta-
nulására jutván s később az életben szüksége lesz.”* Helyes szerinte, ha a vallás szent tanításai
mellett a filozófiától is *„kölcsonzunk okokat a jót szeretni s a jót elkövetni. Ez tanítana meg
minket, hogy midőn két kötelesség egymásba ütközik, mit kelljen cselekednünk”*.

A latin grammatika, az arithmetica, a mathezis, a philológia tanításának eredményeit
elismeri Kazinczy, problémaként említi azonban, hogy *„Gyermekeink nagyon hátra vagy-
nak a föld és az országok ismeretében”,* s a vallás *„tisztá és eszes tanítására”* még több gondot
kellene fordítani. Szerinte az *„Idvezítőnk által hirdetett atyai Isten”* ismeretére kell megta-
nítanunk gyermekeinket, *„aki merő szeretet és jóság, s tőlünk egyebet nem kíván, mint szere-
tetet, hűséget s gyermeki bizodalmat maga éránt, szeretet és hűséget magunk éránt, szeretet s
hűséget embertársaink éránt...”* Hozzáteszi: *„Az lesz a sikeres oktató, aki azt tanítja, hogy*

szemem s fülem hűséges vezérek, aki azt tanítja, hogy az ész és az a szent könyv, mely a mi hitünknek fundamentuma, soha egymással ellenkezésben nincsenek...” A reformáció történetének megismerése mellett arra is felhívja a figyelmet, hogy „Az Újhely fiainak illenék nemcsak a külföldi változást, hanem a hazait is, s nevezetesen az Újhelyben történt dolgokat tudniok.” Szándéka szerint keresztyéni szeretetet kell tanítani felekezeti gyűlölség helyett, s összességében „gyermekeinknek azt a nevelést fogjuk megadhatni, mely őket alkalmas és jó emberré, hazafiakká, keresztyénekké s protestánsokká teheti”. Előadásának kedvező visszhangja támadt, mondanivalóját „a legvakabbak is magasztalták”.

A templom zsindefedelenek felújítása, új torony építése volt napirenden, emellett Kazinczy igyekezett a lelkészek és tanítók javadalmazása dolgában eljárni. Olykor panaszkodott is (mint például Döbrentei Gábornak 1815. február 21-én írt levelében): „*Én közel egy hónapra olta nem dolgoztam. Sok időmet elvette az Újhelyi Ecclesia Curatorsága...*” Kis Jánosnak írva pár nap múlva bővebben kitér erre: „*Én december olta sok időt vesztegettem el az Újhelyi Ecclesia Curatorsága miatt. Vesztegettem, mondom, mert sok bajaimnak kevés volt sikere. Egyéb értelemben azt nem tartom vesztegetésnek. Jót tenni mindég szerencse...*” Mint soraiból kiderül, a személyi kérdések nem kis gondot okoztak neki, fájlalta, hogy a közvélekedés azt tartja, „*hogy a Templom szolgálja a mi szolgálóink*”, fel is merült benne, hogy nemsokára leteszi a hivalt, de azért dolgozott tovább. Sikerült elérnie, hogy a lelkésznek megfelelő jövedelmet biztosítsanak, ennek azonban az volt az ára, hogy a két papi állást összevonták, s csak egy lelkész lett az újhelyieknek, akit káplán segített tevékenységében.

1816 áprilisában, virágvasárnap újabb beszédet tartott Kazinczy a templomi gyülekezetben, beiktatta tisztségébe a Szepsiből Újhelybe meghívott és megválasztott Major Józsefet, a reformátusok új lelkipásztorát. Amikor Döbrentei Gábornak beszámolt erről az eseményről, még a nagy és csinos templom alaprajzát is papírra vetette neki, hogy szinte maga előtt láthassa az eseményt. A pataki diákok kórusa énekelt, majd az új „*igen szép ábrázatú, szép hangú*” 36 éves lelkész mondott tartalmas prédikációt, s ezt követően emelkedett szólásra Kazinczy. Megemlítette, hogy nehéz két esztendő áll mögöttük, de örvendezhetnek már, mert „*Újhely újjá vagy szülve; de újjá tűz által született, mert újjá csak tűz által születhetett.*” Meleg szavakkal köszöntötte Major Józsefet, s elbúcsúztatta Kecskeméti Jánost, a visszavonuló idős papot. Az új lelkészről Kazinczy később is úgy nyilatkozott, hogy „*egyike a szeretetre legméltóbb embereknek*”, mégis fontolgatta a kurátorságról való lemondást. 1817 januárjában azzal indokolta visszavonulási szándékát, hogy már nincs ott reá szükség, házi körén kívül nem szívesen vállal semmit, „*s talán még inkább azért, mert valaminek lenni s annak kötelességeit nem teljesíteni gyalázatos, és másoknak rossz példa.*” A pap rábeszélésére azonban marad, s 1817-ben örömmel tudósítja barátait arról, hogy „*Aug. 31dikén az Újh. Reform. Templom tornyának gombja feltéetett, s abban áll az én nevem is*”, s tréfásan hozzáteszi: „*Soha sem hittem, hogy nevem oly magasan lebegjen valaha a föld felett*”. Ekkor úgy érzi, teljesítette, amire vállalkozott: megszilárdította a gyülekezet anyagi helyzetét, megújult a templom tornya és tetőzete, rendeződött a papi fizetés, javult a tanítók munkája, anyagi és erkölcsi megbecsülése. Négyéves főgondnoki tevékenység után 1818 elején tehát nyugodt szívvel köszön le megbízatásáról.

Újhelynek azonban ezután is hűséges pártfogója maradt Kazinczy. Részt vett a megyegyűléseken, vállalta a vármegye levéltárának rendezését, ápolta baráti kapcsolatait. A város méltán nevezett el utcát róla már 150 évvel ezelőtt, méltán helyezte el mellszobrát az egykori megyeháza udvarán, s őrzi nevét intézményeiben, kezdeményezéseiben.

Tisztelt ünneplő Gyülekezet!

Amikor ma magunk közé szólítjuk itt a 250 éves Kazinczyt, amikor emlékezetét új márványtáblába vésve adjuk át az utókornak, erősödjünk meg hitünkben, őrizzük és gyarapítsuk híven azt a gazdag szellemi és lelki örökséget, amit elődeinktől átvehetünk! Kazinczynak 195 évvel ezelőtt itt elhangzott mondatával köszönök el: *„Bocsásson áldást Isten arra, amit itten ma kezdünk, s tegye azt nekiünk idvességessé, a vallásnak és hazának hasznosá, s ezt a szép gyülekezetet tartsa meg örök időnkig.”*

Úgy legyen!

SZIGETI SÁNDOR: EX

CSEH KÁROLY

Versek

Búvárharang

nagy nyarakban falusi bolt pultján
 porlepett üvegóra alatt
 állt így darabos élesztő
 ahogy deleink szélesztő
 szélcsendjében szikkaszt falvakat
 az öblös ég fölénk borulván

mélyre merülve míg tűz a nap
 búvárharang áll búvárharang
 időalji falusi bolt pultján

Hazatérő

úti makáma

ott hol a fasor hava illong az úti kanyarban
 (nagycsütörtök van épp reggel nyolc óra)
 tárt szárnyú angyal földi helytartója
 köszön haranggal falum temploma
 is már felemelt fejű anyalúdként
 csőről szürke-piroslón a tornya
 latyakba sárba s tavaszi porba
 temetett nappalainkból majd
 így magasul fel a húsvét

Tavaszi éj

A hatvanéves Leonyid Volodarszkijnek

Visszaszökdös egy-egy ősz tincsem
 ókutunk hínáros tükrére,
 újhord derengő sarlójának,
 ilyenkor tavasz tájt, ha minden
 zöld, minden víz már zúgón árad.

Nagypénteki nyár

Regina Katinaite-Lumpickiene-nek

Üzen a cseresznye virága fehérén:
 az égen seb vagyok én is –
 Nagypéntekünk nem marad el az idén sem;
 tört oltárt emel a kék is,
 dél tájt, a korán morajló koranyárban,
 míg körbecikkan a villám;
 szőlőhegyi vén törzsnek döntöm a hátam,
 szírom hull, fénylik a pillán.

2010 Nagyszombatján

Forgolódik lent, nem leli helyét,
 s feltámadni most miért sietne?
 Magáért feszül csak a keresztre
 mindenki már – az önzés lett a tét.

Bárány helyett is birka herseget
 Olajfák hegyéről szökött zöldön,
 s kivert, gazdátlan szamar üvöltöz:
 ki vált meg itt hát földet és eget?

Szürke-fehér

Szürke-fehér szenteste. Gyalog
 lépegetünk – a kirakatok
 meg-megcsillámló halpikkelyek;
 (árba merülő fémpénz lebeg?)

Tompa ködökbe húl a világ,
 páráll lent a kisvárosi lép:

angyal lobbanna – de csak ikra
 csihhan: egy-egy lelketlen szikra,

tócsán, üvegen, ablakrácsan;
 iszap buborékja karácsony.

S mint tavaly is – elpattan újra,
 tengert káprázva zöld medúza:

itt, is ott is – csilló fenyőfák,
 s fényeik már az eget bontják.

Hol az a menny, hol, hova páros
 szárnyon felszállhatna a város?!

SEBŐ JÓZSEF

Kazinczy és Veszprém

Veszprémet egy kis túlzással a nyelvészek városának is nevezhetjük. Szűkebb pátriánk az elmúlt több mint két évszázadban a magyar nyelv tudósainak egész sorát adta az országnak. A szomszédban, Felsőörsön született *Pápay Sámuel*, az első rendszeres magyar irodalomtörténet írója; 1813-ban városunkban jelent meg a méltán híressé vált Kazinczy-ellenes *Mondolat* (1813); itt született *Kopácsy József* püspök, aki Széchenyi mellett az elsőként adományozott jelentősebb összeget (kétezer ezüstforint) a magyar nyelv ápolására; a mai Kossuth utcában született *Simonyi Zsigmond*, a modern magyar nyelvészet egyik megalapozója, a Magyar Nyelvőr szerkesztője; a közeli Szentgál szülötte *Lőrincze Lajos*, a magyar nyelv mindenese; s Veszprém földjében nyugszik *Nagy J. Béla*, az MTA levelező tagja, a két világháború közötti magyar nyelvészet egyik kiválósága, tankönyvszerző... A magyar nyelvújítás Széphalomban székelő pápája ismereteink szerint csak egyszer járt Veszprémben: 1789. november 3-án. Innét keltezte szántódi, füredi és tihanyi élményeit megörökítő úti levelét. A város azonban jelentős szerepet játszott az általa elindított nyelvújító mozgalomban.

Veszprém városa, amelyről méltán állapíthatta meg a Pesti Divatlap névtelen szerzője, hogy „minden külső jelentéktelensége mellett is nagyon élénk város... Mit leginkább megszereték benne, azon *tiszta magyar szellem* (kiemelés tőlem: S. J.), mely falai közt s azon kívül uralkodik...”¹ Ezáltal a nemzetté ébredés akadályai városunkban kisebbek lehettek, mint az ország számos, főleg németek vagy más nemzetiségek által lakott városában. Veszprém ez idő tájt, kicsinysége ellenére (1800-ban 8.000, 1850-ben 12.000 lakos) kultúrában élő város. A püspökök sorában és a káptalan tagjai között számos nagy műveltségű, világlátott, idegen nyelveket beszélő akadt. Piarista gimnáziuma messze földön híres, melyben magyar nyelvű iskoladramákat is előadtak. Nyomdájában számos irodalmi mű is napvilágot látott. A székesegyház főként idegen származású, de főhivatású zenészei vasárnaponként külföldről hozatott kottákból adták elő a bécsi klasszikusok legújabb darabjait. A városban – épp 1813-ban, a *Mondolat* kiadásának évében – a vármegyeházán Musikalische Akademie-t rendeztek, melyen a Mozart-zongaraverseny szolóját egy nagyreményű, kilencéves kislány, Bezerédj Amália játszotta.²

¹ Idézi a *Gizela Napok 1997. évi programfüzete*, 22.

² Amália később a család Tolna megyei ágához tartozó Bezerédj Istvánhoz, a reformkor kiváló szónokához ment feleségül. Flóri nevű kislányának dalocskákat, mondókákat írt, melyeket halála után *Flóri könyve sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel* címen 1840-ben könyv alakban is kiadtak. A következő évtizedekben 16 (!) kiadást élt meg, s méltán tekintjük a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom első remekművének.

Az új idők szelét megérezvén, Veszprém vármegye 1807-ben Pápán tartott közgyűlése megbízta Pápay Sámuel helyi ügyvédet, hogy készítse el „a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásról az oda tartozó kifejezések gyűjtemény”-ét, „melyet a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye”. A kötet még ez évben meg is jelent Veszprémben. Ennek előszavában olvashatjuk: „A nyelv a tudományok kulcsa. Mennél miveltebb az, annál tanultabb a nemzet. Ahol az anyai nyelv parlagodásában sinlódik; jele, hogy a legnagyobb rész tudatlan, durva, magával, mással jóvátehetetlen. Ahol az kivész, kihal némüneműképpen a nemzet is. A tudós csinos nyelv fenntartja századok múlva is a dicsőséget az időnek viszontagságai alatt elenyészett népnek... Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek igaz kész szolgálói, szíves barátai és attyokfiai, Veszprém Vármegyének Rendei.” Pápay Sámuel jelentős részt vállalt a 19. századi magyar nyelvújításból. Egri jogi tanulmányai befejeztével ugyanott a magyar nyelv és irodalom tanára volt. 1800-ban Pápán telepedett le, s az ügyvédi pályát választotta. Bekapcsolódott a nyelvújítási mozgalomba, s Kazinczyval, Kisfaludy Sándorral és Péteri Takács Józseffel élénk irodalmi levelezést folytatott. Célja a magyar nyelv megtisztítása „a sok átkozott latinságtól és németsegtől”. Továbbá egy nyelvművelő tudós társaság (akadémia) felállítása: „Hogy hazai nyelvünk gazdagodjon, a kifejezései igazán s nem a nyelv rontásával szaporíttassanak, a végre azt kell elmúlthatatlanul sürgetnünk, hogy egy nemzeti Tudós Társaság állíttassék fel az ország kebelében, mely mindennemű tudományokra és mesterségekre kiterjeszkedvén, azoknak előadására nyelvünket alkalmassá tegye.” Pápay 1808-ban Veszprémben jelentette meg az első magyar nyelvű rendszerező irodalomtörténetet. (*A magyar irodalom ismertetése*). Ebben elsőként határozta meg a magyar irodalom körét, továbbá részletesen foglalkozott nyelvünk fejlesztésének lehetőségeivel. Megállapításai szerint nyelvünk lehetőségei gazdagok, ennek ellenére kiműveletlen és kiaknázatlan. Elgondolása szerint nyelvünk az újítások révén „szebb lesz, és erőre kap... kötelessége a nemzetnek, hogy a maga nyelvét és literatúráját az idegen felett gyarapítsa, és azt mint szeme fényét s legfőbb kincsét úgy tartsa.”

A nyelvújítás szükségességében szinte mindenki egyetértett, ám annak mikéntjét, tempóját, merészségét illetően számos elképzelés fogalmazódott meg. Az új szavak burjánzásának természetes számos vadhajtsa is volt: hívei ezrével gyártották az új szavakat, köztük számos olyant, mely ma is megmosolyogtatja az olvasót: *anybeszélet* (ahyanyelv), *átkupidolni* (szerelembe ejteni), *bámtest* (gyönyörű testalkat), *bátorságosítottani* (bátorítani), *begyeskedő* (szerető), *beszélttudos* (nyelvész), *betűirakság* (helyesírás), *csókpengés* (csókolózás), *lábtyú* (harisnya)... Nem vették figyelembe, hogy egy-egy szó megerősödéséhez, elfogadottá válásához érlelő időre van szükség. Erre válaszoltak a nyelvújítást mérsékelni akarók – Veszprémben – az általuk kiadott *Mondolat* című nyelvújítás-ellenes könyvecskéjükkel (1813), melyben kipellengéreztek a nyelvújítók szófacsarásait.

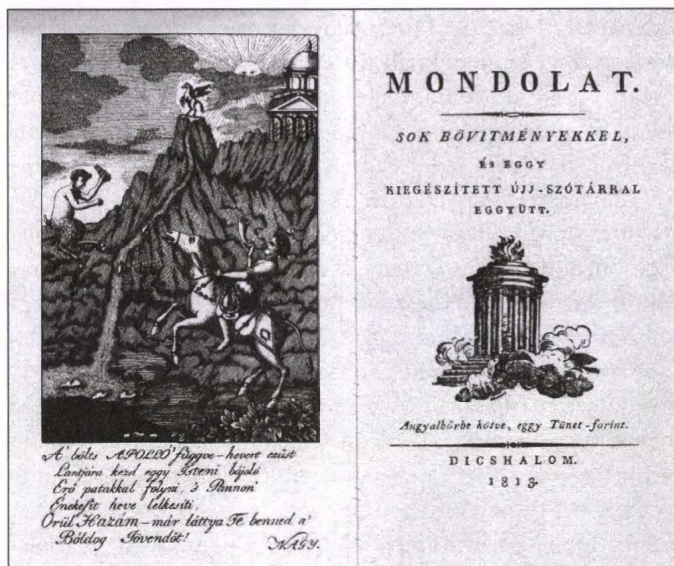
A mű szerkesztője Somogyi Gedeon (1783–1821), akkor tótvázsonyi lakos, veszprémi esküdt, a vármegye levéltárosa volt. Igaz, a könyvecskében sehol sem nevezi meg magát, de mindenki tudta, hogy a közrebocsátás az ő műve. Református lévén, a személyiségnek nagyobb szerepet kínáló protestáns etika jegyében, bizonyára jobb lehetőségei voltak a nyelvújítás kényes nemzeti ügyének bírálatára, mint a katolikus Veszprémben élő kano-

nokoknak, tanároknak, jogászoknak. A 102 oldalas, zsebkönyv alakú kiadvány jórészt Szentgyörgyi József debreceni orvos és nyelvész, Kazinczy barátja kéziratban terjedő szógyűjtését vette át, s egészítette ki „ajánlat-levéllal” és „vezérszókka” Kazinczy-ellenes gúnyíráttá. És ezt adta ki *Mondolat sok bővítményekkel, és egy kiegészített újj-szótárral együtt. Angyalbörbe kötve, egy Tünet-forint, Dicshalom, 1813* címen. (Szentgyörgyi 1808, 1809 táján összeállított

gyűjteménye nem Kazinczy ellen íródott, csupán az ízléstelen újítókat támadta.) A belső címlapon Zafyr Czenczi (Kazinczy Ferenc) szamaragol felfelé a Parnasszus hegyére, melynek tetején egy Pegazus ágaskodik. Az út mellett egy szatír egy hatalmas kanászkürtöt fúj, a számár oldalán lógó szerszámokban pedig többen a szabadkőműves jelvényeket vélték felismerni.

A „Vezérszó” csipkelődő mondatokban bővelkedik: „Halljátok Népünk Atyái! a Gordiai göts kigyüremlett, Honnunkra szembeesőleg visszatért az Ég’ kegye; vid kiáltással gedélli Szittyá Nyelvünket, mely az ádáz fegyelem’ násfája ’alatt, Dédőseinkről ránk maradt miveletlenségének szűk verőrtzéi közt, véletlen, szinte ezen Évszakig a ’molette két-kedés’ latorkertjében sinkedett. – Idv a’ nemismért, egyedül sejdítgetett főbb Valóságoknak! kik megengedék: hogy nyomorult embercse én, mint a’ Mennydurrogatónak ditső Fajzatja – úgy hullhatnék Véreim’ hálás keblébe, ’s hogy segédjére kelvén kókkadó Nyelvünknek, a’ balvéleményű Beszéllettudósokat beszádlanám, kiknek rakontzátlan uralkodások’ alatt a’ Böltselfedmény örök vaklásra kárhozódott... Költ a’ Túlvilági Tölgykirályném’ alatt, Ikerek’ Havának 1-sőjén 1813.” A kötet második része az ortológusok által kifogásolt szavakat szedi betűrendbe: *derűnnye* (hajnalcsillag), *Dörgő* (Jupiter), *egebbeörlő* (igen magas), *elférjesedni* (férjhez menni), *előpillantat* (nászéjszaka), *Emberaty* (Isten), *embercse* (szegény, alávaló ember), *érzedmény* (esztétika), *evéskíváncs* (étvágy), *feliüllepni* (elborítani), *földirákság* (földrajz)... A kötet lényegét minden kortárs értette: *nincs szükség nyakló nélküli nyelvújításra!*

A megcsipkedett Kazinczy mélyen fel volt háborodva. „A’ Munka valóságos Cento [túlzás]. Az az, kiszedte szavaimat, szóllásaimat írásaimból ’s minden ész és értelem, minden elérhető célzás nélkül egy Centót szöve belőlük, hogy engem tegyen nevetségessé... Engemet ez a’ megtiszteltetés felette nagyon nem gyönyörködtet ugyan: de valóban nyugodalmamat meg nem zavarta. A’ ki becsüli a szabadságot, türje el a’ féktelenség csapko-

dásait míg lehet. A' Dietai Követek megvetéssel nézik midőn a vad ifjúság sületlen versekben őket szamaraknak titulázza. Somogyi Gedeon éellenem kiküldetett percussor és Sicarius. De az ő számára és fecsegése nem czáfolja meg azt, a' mit én az új szók és Neologismusok felől a' Dayka Életében mondtam. Szamarat festeni, 's valakinek nevét reá írni, das kann jeder Bube."³ Először Kisfaludy Sándorra gyanakodott, mert a Himfy-ről elmarasztaló kritikát írt. De az első felindulást követően már kellő önkritikával nyilatkozott: „Azért, hogy szerencsétlen újítások is esnek a' magyar nyelven, nem következik, hogy minden újítás szerencsétlen s 'minden újítás tilalmas. 'S valamint mindennek a 'világon van valamely haszna, úgy van ennek is: a Folnesicsek, Vandzák, Pethe Ferenczek megszeppennek 's nem fogják úzni bolondságaikat."⁴

Berzsenyi Dánielnek a következőket írta Somogyiról: „Meg nem indúltam a' gyermekcze marhaságán. A' ki a' szabadságot becsüli, tűrje-el a' féktelenséget, a' meddig lehet. Engem Somogyi Gedeon sem jobbá 's nagyobbá, sem rosszabbá 's kisebbé nem tehet mint vagyok. ... Én magamat Somogyi Gedeonhoz tenni nem fogom."⁵ Kazinczy a következőket tudta Somogyiról: „... Somogyi nőtlen, 32 esztendő, Tóth-Vázsonyban lakik; Pápai Dókás diák korában impostúráji miatt ki akarták csapni, de megkegyelmezőnek neki Prof. Lácainak mentségéért, ki egy tréfával tartotta-meg: 'Egy túróért az ebet nem ütik agyon.' Innen ment Pákozdi Rectornak. A' nép nem tűrheté gorombaságát, 's zabolátlan életét, 's kiadtak rajta. Patvarista leve Kúnnál. ... Szemerét kértem, hogy válasza ne veszekedés legyen, hanem oktatás."⁶ Berzsenyi Dániel 1815-ben Kazinczyhoz írt levelében úgy vélte: „Somogyit úgy gondolnám, helyesen gúnyolni nem is lehet, mert amit mondott, nagy részben igaz. El kellett volna választani az igaztól a nem-igazat..."⁷

A meglehetősen goromba ellenirat Szemere Pál és Kölcsény Ferenc tollából 1815-ben jelent meg *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak. Pesten 1815.* címmel. Így kezdődik: „Bolond-gombát ettél-e, vagy ezer sátán bújt beléd?... Gedeon, Gedeon hol vagy te? Az Istenek társaságában – a' Szerelem Elyziumában – Szamaradnak szívében – Gedeon!!!” Aláírás: „Bátyád Zafyr Gergely”. A polihistor Rummy Károly a Mondolat-ügyről az Allgemeine Zeitungban (1816) így nyilatkozott: „Veszprémben nyomtatták ki a könyvet, és egy katolikus pap, még hozzá író, alacsonyította le magát, hogy elvégeztesse a kálvinista gúnyirat korrektúráját, és megteremtse a kinyomtatott példányok terjesztésének és elszállításának a lehetőségeit..."⁸

A vitát Kazinczy zárta le *Ortológus és neológus; nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányában (1819), melyben egyeztető szándékkal foglalta össze a neológiáról és ortológiáról vallott nézeteit: „A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a szép játékot, aki a színeket a magok nemeire akarja osztani. Hadd játsszák játékokat itt a törvény, szokás... ízlés, régiség, újság, magyarság, idegenség, hideg józanság s poétai szállongás, s hagyjuk a cirkalmakat s líneát máshová... Jól és szé-

³ Levél Szentmiklóssy Alajosnak, 1814. jan. 7. KazLev. XIII. k. 228-229.

⁴ Idézi Fábrián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Bp., 1984. 38.

⁵ Levél Berzsenyi Dánielhez, 1814. jan. 10. KazLev. XI. k. 177.

⁶ KazLev. XI. k. 404.

⁷ Idézi Harmath – Katsányi (szerk.): Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984. 76.

⁸ Közli Harmath – Katsányi i. m. 77.

pen ír, aki tüzes ortológus, és tüzes neológus egyszersmind, s egységességben és ellenkezésben van önmagával. Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, aki táncolni igen jól tud, és akit a grácia láthatatlanul lebeg körül...”

Azaz: mindkét fél erőnyeit és hibáit elismerve tárgyilagos és kompromisszumos békét kötött.

Pápay Sámuel, aki maga is megbotránkozva fogadta Somogyi Gedeon és társai gúnyiratát, a *Mondolatot*, így írt Kazinczynak (1817. febr. 20.): „Publikumod igen megfogytakozott, s ezért oh csak magadat okozhatni. A nemzet ügyét kiáltozod, azt akarod a nyelv gyógyítása által boldogítani, s azonban eltérsz arról a boldogító útról, melyen eleinte oly szép sikerrel előhaladtál... Mielőtt megszálla a vers- és könyvgyártás dühe, s ezen dühvel tolod a nemzetre a halmazott újságot, a temérdek szokatlant, látnod kell tennen magadnak, hogy a nemzet nem akar így esmérni boldogítójára.”⁹ Írta ezt az a pápai táblabíró, akit maga Kazinczy nevezett „hazánk legnagyobb philologusá”-nak.

Egyébként a nyelv műveléséről, pallérozásáról maga Somogyi is józan elveket vallott. *Értekezés a Magyar Verselés módjáról és Fordításokról* című művének bevezetőjében (Veszprém, 1819) a következőket írja: „Nem vagyok ugyan az elkerülhetetlen Ujjittásoktól is idegen; csak hogy a Horatiustól ajánlott mérsékléssel történjen... Ami engem illet, ám-bár azon Hazabeli Ujjítóknak, vagy úgy-mondott Neológusoknak, kik egynehány esztendőktől fogva, Anya Nyelvünknek (a mint magok álítyák) szükséges bővítésén, 's csinosításán vetekedve dolgoznak: eléggé tapasztalt szorgalmokat, 's vas álhatatosságokat, egy részről nemcsak felette becsülöm; hanem a jó 's valóban dicséretes czélnak méltán örvendek is: más részről mindazáltal el nem titkolhatom, hogy a' heves erőlködések' küszködő zajjai közt dicső Nyelvünknek bukdosó hanykódását gyakorta rettegéssel szemlélem.”¹⁰ Somogyi Gedeont Veszprém-ben többen is támogatták, például Ruszek József (1779–1851) kanonok, egyházi író, aki a *Mondolat* korrektúrájában segédkezett; Fábián József (1762–1825) tótvázsonyi lelkész, kiváló természettudós, aki Genfben és Bernben tanult (Somogyi Gedeon sógora), Mándi Márton István (1760–1831), a pápai református gimnázium rektor-professzora, a magyar bölcséleti nyelv egyik kidolgozója, Kant műveinek fordítója; Horváth János (1769–1835) ugyancsak veszprémi kanonok, később az MTA tiszteletbeli tagja, akik előfizetőket is gyűjtöttek. Ők képviselték szűkebb pátriánk tudományos elitjét.

Horváth János indította meg Veszprém-ben az első magyar nyelvű egyházi folyóiratot, az *Egyházi Értekezések és Tudósításokat* (1820–1824). A lap főmunkatársa volt Verseghy Ferenc (1757–1822), a nyelvújítás egyik ismert alakja, az ipszilonisták vezetője. Ők a magyar helyesírás kimunkálása során – a ma használatos értelemtükröző, szóelemző írásmód (például *botja*) helyett – a kiejtés elvét hangsúlyozták (*bottyá*). E harcban a veszprémi piarista gimnáziumban is tanító Révai Miklós (1750–1807) és hívei, a jottisták győzedelmeskedtek. Révainak veszprémi tartózkodása után sem szűnt meg kapcsolata városunkkal. Művei örökösévé a veszprémi káptalani ügyészt, a Magyar Minerva könyvsorozat elindítóját, Péteri Takács Józsefet (1767–1821) tette. Ő adta ki Révai *Elaboratio Grammatica*

⁹ Idézi Hungler József: Pápay Sámuel. = Veszprémi Szemle, 1957. 1. sz. 77.

¹⁰ Idézi Balassa József: Mondolat; Felelet a Mondolatra. Új kiadás, 1898. 64.

című nyelvtudományi munkáját 1806-ban, Hertelendy Gáspár és Hornyik János veszprémi kanonokok támogatásával. Verseghy a folyóirattal való együttműködés során háromszor is ellátogatott Veszprémbe. Első látogatására (1819. aug. 9-14) így emlékezett: „Szép és feledhetetlen az ösmeretség... Veszprém az én életemnek legszebb epocháját kezdi.”¹¹

A nyelvújítók túlkapasait számosan érezték – maga a széphalmi vezér is –, ezért lehetett a jól összeállított kötetnek óriási visszhangja: az ortológusok és Kazinczy ellenfelei a nyelvújítást megsemmisítettnek vélték.¹² Az ortológusok saját győzelmükként ünnepelték a „Dicshalomban” (Veszprémbe) napvilágot látott könyvecskét, melyet még Kazinczy is „igen csinos”-nak talált.¹³ A vitához szinte mindenki hozzászólt, aki számított akkor az országban. A Veszprém–Széphalom ellentét két eltérő szemléletből fakadt. A dunántúliak – közvetlenül Bécs árnyékában – az irodalomnak elsősorban nemzetvédő szerepet szántak, s nem értettek egyet a céljaiban lényegében kozmopolita elveket valló Kazinczyval. A veszprémiek közvetlenebbül érezhették Bécs németesítő törekvéseit, hagyománytisztelőbbek voltak, s egy „szűkebb” hazafiságot képviseltek. Világszemléletüket az arany közép-szert hirdető Horatiuson nevelődött Kisfaludy Sándor konzervatív tájromantikája fejezte ki a leghívebben. Az ősi hagyományokat, a nemzeti nyelvet nemcsak Béctől, hanem a mindenáron újat akaró neológusoktól is féltették. Az ő szemükben Barczafalvi és Pethe mindent megújítani akarása és Kazinczy törekvése egyet jelentett. Kevésbé voltak fogékonnyak az árnyalatokra. Kazinczy finoman klasszicizáló szelleme nehezen értette a dicső múlton merengő transdanubianusokat [dunántúliakat]. Veszprémbe ez idő tájt a nemzeti hagyományok megőrzése fontosabb volt, mint a modern európai áramlatok befogadása.¹⁴ A dunántúliak az új szavakban az egységes magyarság megbontását látták. Az ortológus-neológus vita nem egyszerű nyelvészti vita volt, messze túlnőtt annak keretein. Még az egyik leghiggadtabban ítéző kortárs, a Tudós Társaság (az Akadémia) elnöke, Teleki József is: „minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a két felek közül is a kevésbé hevesek rettegve és lelkendezve várták a csata kimenetelét, a dolog bővebb kifejtését, a kérdés elhatározását.”¹⁵ Kazinczy a bölcs öreg méltóságával nem válaszolt a veszprémiek támadására. Tudta és érezte, hogy a dicshalmi kiadvány igazán nem árthat az ő ügyének. A válaszadás jogát átengedte két fiatal író társának, Szemere Pálnak és Kölcsy Ferencnek. Az ellenírat 1815-ben jelent meg. Ebben Somogyi Gedeon *Bohógyi Gedeonként* szerepel. Ám ez már korántsem hatott olyan elementáris erővel, mint Somogyi gúnyirata. Somogyi Gedeon csak négy évvel később, 1819-ben válaszolt ugyancsak Veszprémbe megjelent könyvében az ellen-Mondolatra: *Értekezés a magyar verselés módjáról és fordításokról*.

Kazinczy és elvarárai a dunántúli nyelvjárások ellenében a felső-tiszait tették a magyar irodalmi nyelv alapjává. A mester e tekintetben még a rendkívül türelmes Lőrincze Lajos szerint sem volt igazán liberális: „Éppen a dunántúliak és a tiszántúliak harca-vitája mutatja ezt, vagy hát Berzsényi Dániellel való vitái is mutatják, hogy bizony ezt a szegény

¹¹ Idézi Harmath – Katsányi i. m. 314.

¹² Fábrián Pál i. m. 38.

¹³ Idézi: Harmath – Katsányi i. m. 73.

¹⁴ V. ö.: Csányi László: Veszprém és a Mondolat. = Új Helikon, 1963. 41-46.

¹⁵ Idézi Harmath – Katsányi i. m. 316.

dunántulizmust nagyon-nagyon kifogásolta... Széchenyinek írta egyszer, hát elég későn, már 1830-ban Berzsenyi, hogy milyen hálás Széchenyinek, hogy segítségére sietett a nyelvhasználat dolgában. Mert Kazinczy és tanítványai, ugye ezek az urak oly kirekesztőleg uralkodóvá akarták tenni a tiszai dialektust, hogy *legjobb dunai szavainkat* is kizárták az írói nyelvből, tehát a dunántúli rövid hangzókat megnyújtják... [Berzsenyi] *Tiszaiság, dunaiság, provincializmus* címmel nagyon megszívlelendő véleményt írt le és hirdetett. Azt írta: én úgy gondolom, hogy aki a magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a Dunára, a másikat a Tiszára függessze, és se a nagy Dunát, de még a kis Gyöngyöst se rekesse ki, mindenkitől tanuljon, és mindeniket úgy nézze, mint az egésznek elszórt tagja. Ezt elvileg el is fogadták Kazinczyék, de a gyakorlatban természetesen ez nem vált valóra. Az általános nyelv szokás már másfelé ment abban az időben is. ... ezt a régi harcot békévé oldja az emlékezés. Ma már azt a kérdést, hogy rövid í, hosszú í, rövid ü, hosszú ő, úgy oldják meg a költők, hogy ha szükség van rá, a szabályos hosszú hangzó helyett is rövidet írnak, ha ezt kívánja meg a versnek a ritmusa, prozódiaja. Babitsnál nagyon sok példát lehet erre találni, vagy Keresztury Dezsőnél is – mindegyik dunántúli költő.”¹⁶ Berzsenyi erről így panaszkodott: [Kazinczy] „az írásnyelvet kizárólag a tiszai szőejtésre akará szorítani, már majd egészen uralkodóvá tette, s elég csóragot kelle tőrtünk, míg nyelvünk gazdagságának legtermészetesb forrását megnyithatánk. ... Homeros nyelve egyik szójárashoz sem volt kötve, hanem a görög nyelv különféle szójárásaiól olvadt össze; s úgy hiszem, innét folyt a görög poétai nyelvnek azon főjellem, hogy valamint az atticismustól, úgy egyéb szójárásoktól is egyiránt független volt. Ezért óhajtanám én, hogy nyelvünket egyik szójárásunkhoz se szorítanánk, hanem mindeniktől egyiránt függetlenné tennénk”, írja a Kritikai levelekben.¹⁷

Távol álljon tőlem, hogy ezt a régi dunántúli-tiszántúli harcot bármilyen formában is felélesszem, de ne felejtődjek el Berzsenyi és a többiek igazsága se. Lélekben ma is megértem azokat a német írókat, akik nem fogadják el a berlini tudományos akadémia által kiadott helyesírási szabályzatot... De: nem kellene hagyni, hogy a mi szép dunántúli nyelvünk elfelejtődjek! Nem kellene feltétlenül a média nyelvét követnünk! Nagyon el tudnám képzelni, hogy a dunántúli rádiók és televíziók megőriznének valamit a regionális sajátosságokból. Ezáltal a többé-kevésbé egységes magyar nyelv árnyaltokban, színekben gazdagabbá válhatna...

A magyar nyelv ügye fokozatosan vált a nemzeti öntudatra ébredés fontos eszközévé. Lassú folyamat volt, melyben az egyházaknak is jelentős szerepük volt, így a veszprémi születésű, németül és franciául is kiválóan beszélő, a császárvárosban, Bécsben is többször megforduló *Kopácsy József* püspöknek (1775–1847), aki nem utolsó sorban jó gazdasági érzékének köszönhetően lett esztergomi érsek. A veszprémi kulturális élet az ő püspöksége idején (1825–1842) élte virágkorát, s aki megértvén a kor szavát, 1833-ban egyházmegyéjében elrendelte a *circulárek* (körlevelek) magyar nyelvű szerkesztését.¹⁸

¹⁶ *Lőrincze Lajos*: Megnő az ember szíve. Bartok – emlékek – találkozások. Veszprém, 1993. 139–141.

¹⁷ *Berzsenyi Dániel* összes művei. Bp., 1956. 313–314, 319.

¹⁸ *Sebő József*: „A magyar bimbó.” *Kopácsy József, a magyar nyelv apostola.* = Veszprémi Szemle, 2008. 1–2. sz. 84–93.

Kopácsy József

A magyar közvélemény előtt ismert az a kép, mely szerint 1825. november 3-án, a pozsonyi országgyűlésen felállt egy fiatal huszárkapitány, gróf Széchenyi István, s birtokainak egy évi jövedelmét, hatvan-ezer forintot ajánlott fel egy magyar tudós társaság (tudományos akadémia) megalapítására. Ám kevésbé köztudott, hogy ezt követően számosan tettek hasonló felajánlásokat, gróf Andrassy György, gróf Károlyi György, Vay Ábrahám, és Kopácsy József veszprémi püspök, aki alapítványában a következőket írta: „nemzetünk díszének, hazánk csinosításának felemelésére, s egyszersmind a hasznos ismereteknek terjesztésére a

magyar nyelvnek célirányosan intézendő kimíveltetését és terjedését egyik leghathatósabb eszköznek tartván... két ezer forintokat konvencióbéli ezüst pénzben ajánlok oly föltétel mellett, hogy ezen summából a magyar nyelvnek kimíveltetésére egy ezer forintoknak, a magyar nyelvnek terjesztésére hasonlóul egy ezer forintoknak interese [kamata] fordítassék.”

Veszprém püspökének nem csupán a fentebb idézett „szerzemény levele” volt az egyetlen, a nemzeti kultúra terjedését elősegítő intézkedése. A Tudományos Gyűjtemény 1819-ben mint „a tudomány barátját, a magyar literatúra kedvelőjét és ezen Tud. Gyűjtemény buzgó előfizetőjét” említi.¹⁹ 1833-ban az alsóház végzést küldött a felsőházhoz, hogy a feliratokat és a törvényeket ezentúl magyarul szerkesszék. A főrendek, Wesselényi és Széchenyi kemény érvelése ellenére, elvetették a javaslatot. Kölcsey ekkor így írt naplójába: „A főrendek magyarul fognak válaszolni; ezt tegnap végzék. Ma pedig a magyar felírás és törvénycikkelyek felől szóló izenetet visszavetették. S ezt a magyar főrendek tevék? Magyaroknak tehát magyar királyhoz magyarul szólani, s magyar népnek magyar törvényt hozni nem szabad; sőt erre nézve még kérelmet nyújtani sem szabad? S ez alkotmányi szabadság? Ez törvényhozó nemzet? Midőn az 1825-diki diéta a nyelv miatt küzdött, egy Pozsonyon keresztüljött angol Pesten, az arany sasnál, így szóla: A ti szabadságtok, uraim, nevetség. Hiszen azért küzdetek, hogy saját szavaitokon szólhassatok! S melyik vad népnek nem ad erre jogot maga a természet?”²⁰ Kopácsy Józsefet a kortársak épp a magyar nyelv iránti elkötelezettsége miatt „a magyar bimbo”-ként emlegettek.

¹⁹ Tudományos Gyűjtemény, 1919. X. k. 119.

²⁰ Kölcsey Ferenc naplója 1832-1833. Budapest, 1848. 51.

A nyelvújítási harc – melyből Veszprém is tevékeny részt vállalt – ráirányította nemzeté ébredő magyarság figyelmét anyanyelvére, s alkalmassá tette a modern tudomány, technika és a közélet új jelenségeinek megnevezésére. A 19. század első felében született mintegy tízezer szó mai nyelvünknek is szerves része. A rendelkezésre álló dokumentumok szerint Somogyi Gedeon különc, nyughatatlan, nőtlen fiatalember volt. 1813-ban harminc éves. És nem ő volt a nyelvújítás túlkapásait ellenzők legműveltebb tagja. Kissé sarkosan fogalmazva: ő volt kapható, ő volt a legalkalmasabb a felszín alatt parázsló indulatok kimondására. A bölcs tanárok, jogászok, kanonokok nem vállalkoztak a széphalmi mester nyílt támadására, hiszen ők is érezhették annak igazát. A kényes, ha úgy tetszik politikai ügy föl vállalására, társadalmi nyilvánosság előtti kimondására Somogyi volt a legalkalmasabb. Református volt egy erősen katolikus vidéken, aki az egyéniség szerepét hangsúlyozó protestáns etika jegyében nagyobb késztetést érzett e fontos nemzeti ügy föl vállalására. A szociológia nyelvén fogalmazva: ő volt az a szabadon lebegő értelmiségi, aki a korszak feudális kötöttségei közepette kimondhatta a nyilvánvaló ténnyt: a király meztelen. Bizonyára nem véletlen, hogy nevét még ő sem vállalta, hiszen szerzőként sehol sem írta le. Ráadásul a *Mondolat* első változatát épp Kazinczy jó barátja, Szentgyörgyi István fogalmazta. Ha úgy tetszik, a *Mondolat* a nemzet kollektív, abban az időben legfontosabb alkotása volt, melyre a végső szót Somogyi Gedeon mondta ki. Veszprémben, mely akkor, Széphalom mellett, az a nyelvújítási harc – a nemzeti létért folytatott küzdelem – egyik legfontosabb központja volt.²¹

SZIGETI SÁNDOR: FOTOPIKTÚRA

²¹ A veszprémi városházán 2009. november 12-én, a Kazinczy-emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

DUDÁS SÁNDOR

Versek

Mondd, mire jó?

A Práter úti régi házban,
mondd, mire jó egy heverő?
Ma tudnám már én is, de akkor
testvér voltam, nem szerető.

Mentség mindig van, s magyarázat,
ha igaz is: őriztelek
későbbi magamnak. És végül
másnak. Sajnálom. Óh, egek!

– sajdul fel fájón s hirtelen (mint
magánhangzón az ékezet,
mint sebet ejtő tövisszúrás)
két kurta szó, hogy: Ég veled!

Ég veled utca, ház s tavaszom.
Hűvösödik a levegő,
hó hull, s a hóban hemperegni
nem merek. S nincs több heverő.

Krúdy Gyula diófája alatt

Hegyi Józsefnek (alias Csáter apó)

Olykor borongva kecskelábú asztal
recseg-ropog könnyöklő bánatoktól.
Diófa árnya az, ami marasztal,
s néhány pohár. Csak attól láthatok jól!
Nagynéha még a bakkasztal hiányzik
ugyan, de rám talál a csend, a béke,
a benti béke itt, ahol nem játszik
velem borgőz, piások menedéke,
s nem gondolok a nyírségi buckával.
Egyet kérek hebegve és habogva,
s elhallgatok: négy deci bor szódával
s mócsingos borjúpaprikás, ha volna!

*Érte Csáter az Isten áldást hint rád
s utódidra! S megköszöni Szindbád!*

Tombol a tél

Tombol a tél, fehéren, nem fárad,
hóval s dérral terheltek az ágak,
ablakon át nézve is borzongok:
a rút idő hizlalja a gondot.
Jobb volna még a zizegő fűben
hanyatt-terülni, akár egy hűtlen
lány, ki egyszer boldog volt és tudja
milyen mély is a szerelem kútja.
Nincs más kutam, csak ami hűs vízzel
oltja múlt-vágyamat, és néha csak színlél
játékonytárgyat is. Mord, zord tél dül,
hó szakad, s ha nem vigyázol rútul
nyakadba zuppan egy fenyőágról:
nem frissítő, senki sem hiányol
ilyen zuhit orrcsavaró fagyban.
Uram, én nem ilyen telet akartam!
Hőözöntől riadt vadgalambok
hamvas-szürke szárnya csetteg-csattog,
s rebbennek szét, mint gyáva legények,
ha kést ránt egy báli bolond-részeg.
Éle van a késnek, télnek, szélnek:
Uram segíts, a gonosztól védj meg.

Hangtalanul és tétován

Némán és olyan tétován,
ahogy kövön az árnyék,
s mint tébolydában a bolond,
ki jelenén is átlép,

– bár jövője, se múltja sincs –
vagy mint légy, oly megadón
elhagylak. Keress magad

ünnepnapi-puha párnát
s ölelgesd. Telihold van.
Én addig odahúzódózok
egy seholsincs sarokba.

● Hátrahagyott verseinek közlésével búcsúzunk elhunyt
költőbarátunktól.

TÓTH KÁLMÁN

Az utolsó sor nyomában: a „cselekvő Kazinczy”

I. Az utolsó sor

„Mély bánattal kell jelent[en]em a' szegény atyám halálát, mely Augusztus 23dikán nekünk nagy szomorúságunkra történt, a' retenetes Cholera betegségbe eset 21dikén, 's harmadnap mulva elhagyott benünket örökre az áldot, pecsételetlenül találtuk ezt a' levelet, ez volt az utolsó mellyet írt életébe”¹ – adja hírül Kazinczy Ferenc halálát, a levél 3-dik lapja szélére róva sorait Eugénia nevű lánya. A levél, melynek címzettje Bocsári Mocsáry Antal, hirdetés a Kazinczy családról, sokadszor megírt sokkoló tudósítás a kolerajárvány, éhínség és a koleralázadás szörnyűségei közepette, amely egyben a végső búcsú lehetőségét is sugallja: „Tisztelt Barátom, Én még élek, és házam népe; de az Ur keze rajtam is érezteti sullyát. Iszonyú ezeket hallani is. Sietek tudatni veled mint vagyunk, noha már belé únhattam a' távol lakóknak beszélni olly igen sok ízben.”² [...] „Ajánlom magamat barátságos emlékeztetbe.”³ A torzóban maradt levél utolsó sora, mellyel lezárul a mintegy félévszázados Kazinczy-levelezés⁴ azonban új irányba tereli a figyelmet: „Haza érvén itt lelélem leveledet a' Szélim Agáénak általad közlött másával”.⁵ A fogalmazás módja feszültségkeltő. Az „itt lelélem leveledet” kifejezés a postával kapcsolatos tapasztalatok⁶ ismeretében önként kínálja annak feltételezését, hogy egy elveszettnek hitt levél mégiscsak célbaért, hiszen a pontos tartalom megnevezése arra utal, hogy Kazinczy tudott erről a levélről, de nem kapta meg időben. Ezt a hatást erősíti „A levélborítékon rongált piros pecsét”⁷ tartalmú lábjegyzet, amelyet a kötet szerkesztője, Váczy János fűzött e sorhoz. Kazinczy Eugénia apja halálhírért közlő üzenetének betoldásakor még pecsételetlen levelet említ, tehát a család pecsételte le és küldte el Mocsáry Antalnak Kazinczy utolsó üzenetét. A borítékon levő pecsét „feltört” állapota avatatlan kezekre utalhat, hiszen minden borítékot fel kell bontani ahhoz, hogy a benne levő

¹ *Kazinczy Ferenc levelezése*, I-XXIII. (A továbbiakban: *KazLev.*) XXI. 653.

² Uo. 650.

³ Uo. 653.

⁴ Részletesen kifejtve lásd *Mezei Márta*: Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben, Bp., Argumentum, 1994. A levelező társak részéről később záródik a levelezés, hiszen, mint Váczy János Kazinczy utolsó leveléhez fűzött jegyzete tanúsítja, Kazinczy halálának híre lassan terjedt (*KazLev.* XXI. 750-754).

⁵ *KazLev.* XXI. 653.

⁶ Bővebben: *Rákóczi Margit*: A posta. Bp., 2001. 21-22. Kazinczy is jól ismeri a posta megbízhatatlanságát. Egy levele például csak kilenc hónap alatt jutott el a címzetthez (*KazLev.* XV. 448.). De tisztában van az ellenőrzöttséggel is: „Attól tartok, hogy a' vastag levél inkább gyanút támaszt e' gyanús időben, mint a vékony és kevésbé barátságosabban jut el hozzád”. *KazLev.* VII. 30. A Kazinczy-levelezésben tükröződő levélhelyzetről bővebben lásd: *Mezei Márta* i. m.

⁷ *KazLev.* XXI. 653. 1. lábjegyzet.

levelet el lehessen olvasni, és ha a szokott módon nyitották volna ki a borítékot, valószínűleg nem emelné ki a pecsét állapotát Váczy János. Tehát a levél utolsó sora nemcsak kitüntetett helyzete miatt – kultikus értelemben az „utolsó leírt sor” –, hanem megfogalmazása miatt is mindenképpen érdekesnek tűnik. Ki is ez a Szélim aga? Miért olyan fontos Mocsáry Antalnak, hogy lemásolja az aga levelét, és elküldje Kazinczynak? Miért olyan fontos Kazinczynak, hogy adott tragikus körülmények között is jelezze a levél „itt lelését”, mégis-megérkeztét Mocsáry Antalnak?

„A perifériák olykor hozzásegítenek a magterületek jelenségeinek fogalmi disztinkciójához”⁸ Marc Bloch-i elvet követve, utánajárva a kérdéseknek kiderül, hogy a „figyelemfelkeltő utolsó sor” egy levélre, illetve annak megírása körülményeire irányítja a figyelmet: Kazinczy Szélim agának,⁹ a Szőlősi¹⁰ nevű erdélyi magyar nemesből törökké lett fiatalembernek¹¹ írt levelére. Egyetlen egyet volt ideje írnia csupán, de ennek az egynek a megszületése már csak azért is figyelemreméltó, hiszen Kazinczy a „Szentelt Magyar”,¹² aki így vall magáról: „Csak Magyar maradhassak, mindent szívesen”,¹³ a tettől, Szőlősi törökké levésétől elhatárolódva – „Én a világ’ minden királyságaiért sem tenném azt a’ gaz és oktan lépést”¹⁴ –, megtalálja a közeledési lehetőséget a renegát Szőlősihez.

A kapcsolatfelvevő levél szövegének a státusa még azért is izgalmas, mert a levélíró a kor irodalmi életének általa legfontosabbnak tartott mozzanataira is utal benne, meghatározva benne önmaga helyét. Nem érdektelen tehát a levél retorikai-logikai szerkezetét is feltárni, valamint a kapcsolatteremtő levélben megformált „helyzetképet” és kialakított „én-reprezentációt”¹⁵ tágabb kontextusba helyezve, az újabb irodalomtörténeti, eszmetörténeti, kultúrtörténeti kutatásokat figyelembevéve vizsgálni az adott szituáció és a szituáció által megszólított Kazinczy viszonyát.

A Babits-i felismerést: „Szellemi erőt csak érzelmi és gondolati hagyomány adhat, s hol lehet ily hagyomány gazdagabb, mint az irodalom klasszikusaiban?”,¹⁶ az antik hagyományban járatos, és ma már ugyancsak klasszikusnak tekinthető Kazinczyra is vonatkoztatva a „helyes vagy alkalmas idő a cselekvésre”, a „kairosz-lehetőség”¹⁷ klasszikus elve alapján végzem vizsgálatomat, figyelembevéve a prudencia humanista tanítását: „a szerencse igen is hajlítható az emberi akarat által, ha képesek vagyunk megragadni azokat a lehetőségeket, ame-

⁸ Idézi: Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Bp., Balassi–JATE–Osiris, 1997. 384.

⁹ Mocsáry Antal levelében így mutatja be az agát: „Erdélyi Magyar Nemes Embernek a’ fia volt, [...] Hét Esztendő-költő Török [...]” vagyis egy hitét, házját elhagyó renegát. KazLev. XXI. 520.

¹⁰ Kazinczy Kazinczy Klárának küldött beszámolójában olvashatjuk az aga magyar nevét is: „Ott [Videfáln, Kubinyi Ágoston gyűjteményében – T. K.] láttam két levelét egy törökké lett Szőlősi nevet viselt, most pedig Szélim Aga nevet viselő embernek.” KazLev. XXI. 593. Gr. Dessewffyhez írott levelében is említi az aga magyar nevét: „A’ Renegát Szőlősi nevet visele itt, ’s Erdélyi születésű vala”. KazLev. XXI. 608. A Szélimnek írt levelében viszont a megszólításban „y”-nal írja az aga nevét: „Szőlősy Úrnak”. KazLev. XXI. 581.

¹¹ KazLev. XXI. 650.

¹² „Mi tagadás; remegve nyulok tollamhoz. Szentelt Magyarok, magyarul kék felelnem...” KazLev. I. 134, 189.

¹³ KazLev. V. 357.

¹⁴ KazLev. XXI. 593.

¹⁵ A két kifejezést Mezei Márta értelmezésében használva.

¹⁶ Babits Mihály: Esszék, tanulmányok. II. kiad. Bp., Szépirodalmi, 1978. 96.

¹⁷ A kairosz-idő fogalmával részletesen pl. Horkay Hörcher Ferenc foglalkozik: Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás. Politikai- és jogfilozófiai tanulmányok. L’Harmattan, 2008. 27–55.

lyeket a sors megad számunkra.”¹⁸ Mi az, ami a „Szelim-ügyben” lehetővé teszi Kazinczynak, a „szituáció által magát megszólítva érző ágensnek”,¹⁹ hogy az „ügyre szabott eljárást”²⁰ megtalálja? Ebből a nézőpontból vizsgálva a Szelim-epizódot az a cél vezetett, hogy Kazinczy reakciói, helyzetfelismerő és helyzetmegoldó logikája vizsgálatával hozzájáruljak a folyamatosan épülő/alakuló Kazinczy-portréhoz, különösen a kortársai által rárótt „tiszelt veteranus”²¹ és „szent öreg” képhez, olyan emberről lévén szó, aki Bíró Ferenc megfogalmazásával élve, „túlságosan tevékeny marad ahhoz, hogy konfliktusok nélkül tudja betölteni ezt a szerepet.”²² De tehet-e másképp az, aki így vall magáról: „a’ 72 esztendő öreg és a’ 27 esztendő ifjú bennem együtt van”?²³

II. Egy szituáció építőkövei

Levélhelyzet

A továbbiakban az életművet lezáró utolsó sorból elindítható vizsgálat alapján kikövetkeztethető részletek segítségével építem fel a „Szelim-epizódból” adódó, Kazinczyt megszólító „szituációt”. A levelezésben fellelhető „nyomokat” összegyűjtve ugyanis kibontható, a „Szelim aga” alakja köré szerveződő történet, amelyből egyrészt igazolható a jogosnak tűnő aggodás a fentiekben idézett, a Kazinczy-életművet lezáró utolsó levél utolsó sorában említett, elvesztettnek hitt, mégis megérkezett Mocsáry-küldemény felett, másrészt kimutathatóak azok a tények, melyek hatására Kazinczy úgy érezte, cselekednie kell, és megszülethetett a Szelim agának írt levele. Ezzel összefüggésben pedig megadható arra a kérdésre is a valószínű válasz, miért volt olyan fontos Mocsárynak, hogy küldeményével felkeresse Kazinczyt, és Kazinczynak, hogy öt hónapos távolléte után utolsó levelében jelezze annak „meglelését”.

A vizsgálat kiindulópontjának tekinthető Mocsáry-levél, mely Szelim aga levelének Mocsáry által sajátkezűleg készített másolatát tartalmazza, a Levelezés tanúsága szerint 1831. április 5-ei datálású.²⁴ Kazinczy, aki 1831. január 31-én utazott el otthonából, úgy tervezve, hogy áprilisban hazatér, „mert a’ sárban és a’ föld tavaszi gőzölgésében nem öreg embernek való utazni”.²⁵ De akiben „a’ 72 esztendő öreg és a’ 27 esztendő ifjú” benne él, az rálatál „a cselekvés kairosz-idejére”, felismerve „az alkalom megragadásának pillanatát”²⁶

¹⁸ A vizsgálati módszernek választott klasszikus hagyományra épülő, az időzítés kérdését kulcskérdésnek tekintő prudencia humanista tanításával kiegészülő cselekvéseméletet Horkay Hörcher idézett műve tartalmazza bővebben.

¹⁹ Horkay Hörcher Ferenc i. m. 20-25.

²⁰ Uo. 46.

²¹ „Teleki József pontosan határozta meg a státusát: ő immár „tiszelt veteranus” lett.” Idézi Bíró Ferenc: A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés. Bp., Argumentum, 2010, 662.

²² Bíró Ferenc i. m. 662.

²³ KazLev. XXI. 538.

²⁴ KazLev. XXI. 519-521.

²⁵ Lásd Lónyay Gábornak 1831. jan. 30-án írt levelében: „Utolsó postával, az az harmad nappal ezelőtt, vettem levelét a’ Szabolcsi Fő-Ispánnak, mint a’ Magyar Academia’ Elöljárójának, hogy Febr. 13-dikán, midőn az Academia a’ maga első ülését tartani fogja, Pesten legyen. Én tehát András Öcsémmel holnap Miskolcra megyek, onnan pedig mihelyt vége lesz az Introdukciónak, Pestre, s’ hihetőleg csak Áprilisban jövök vissza, mert a’ sárban és a’ föld tavaszi gőzölgésében nem öreg embernek való utazni.” KazLev. XXI. 460-461.

²⁶ Bővebben: Horkay Hörcher Ferenc i. m. 50-51. Ilyen lehetőségek bőven adódnak a kérdéses időszakban, pl. az Akadémia ülésszakán kiadott munkák. Büszkén említi, hogy ő lett legelőször kész a feladatával, ezért elsőként ő mutathatta be munkáját. „Mi minden hétfőn öt órakor estve Gróf Telekinél tartjuk üléseinket, s’ a’ tegnapiban én olvastam fel a’ legelső dolgozást, mert én valék a magaméval legelőbb kész.” KazLev. XXI. 497. Vagy a pannonthalmi út lehetősége:

gyorsan reagál, és így fokozatosan tolódik a hazatérés ideje. Döme Károlynak már 1831. április 4-én arról ír, hogy május elején látja újra családját: „Én Május elején látom meg a' Prókátorok istentelensége által halálig kínzott legjobb Asszonyt, a' kit a Mindenható kéz valaha teremtet, és szerencsétlen 7 gyermekeimet.”²⁷

A távollétében Széphalomra érkező levelekre vonatkozólag ugyan valószínűleg megállapodott Sophie-val, hogy hova küldje utána – úgy tűnik legalábbis, hogy ezt támasztják alá a Zádor Györgynek írt 1831. március 8. keltezésű sorai: „Feleségemtől most veszem eljövetelem olta kezéhez érkezett leveleim' csomóját...”²⁸ –, de, hogy ez a későbbiekben is így történt volna, arra vonatkozólag nem találtam adatot, tehát az is lehetséges, hogy a család valóban nem továbbíthatta neki Mocsáry levelét. Kazinczy feltételezhetően, más úton, mégis tudomást szerezhetett erről a levélről még hazatérte előtt. Ezzel magyarázható, hogy 1831. május elején feleségétől azt kéri, hogy személyes dolgaikat majd szóban beszéljék meg, legyenek türelemmel és ne írjanak olyat, amit egy harmadik személy/kívülálló nem tudhat, mert a levelek könnyen elveszhetnek.²⁹ A levelek tárgyára és eltűnésére való figyelmeztetés aktuális veszélyre hívja fel valószínűleg a család figyelmét, hiszen biztosra vehető, hogy Sophie jól tudja, hogy mindig óvatosnak kell lenniük.

A feltevést ezenkívül megerősíti Kazinczy 1831. július 15. keltezésű, Kazinczy Klárának írt beszámolója, melyből megtudható, hogy az író amikor öt hónapos távollét után hazafelé indul nem a rövidebb utat választja, hanem Szemeréékhez csatlakozva meglátogatja Mocsáry Antalt is: „Én Január utolsóján mentem Pestre 's Június utolsóján érkeztem vissza [...] időmet többére Péczelen töltöttem Szemerénél, 's onnan láttam dolgaimhoz. Véle jöttem haza is, és az ő igen derék feleségével. Szemerének ezen útjában két célja volt; eggyik hogy egészsége úgy javuljon meg mint a' tavalyi út alatt; másik, hogy felesége rokonainál tegye meg a' házasságok után tenni szokott látogatást: 's mi így Péczelről Patakig, mire elég volt volna harmad nap, tizenhét nap jöttünk, olly kerengésekkel mint az Izrael népe a pusztában. Kürtösön, özvegy Consil. Ambrozynénál, a' ki Gyürki lány és Comáromy leány unoka, 's így *ta to panye sesztra*³⁰ mind Szemerénének, mind nekem, egy egész napot mulat-

„Én Apr. 7d. indultam ezen utamra 's 16dban Pesten voltam. 19dben hozzáfogtam megírásához s 24dben készen valék vele, 30dban már nyomtatva volt. Szemerénél dolgoztam Péczelen”. KazLev. XXI. 558.

²⁷ KazLev. XXI. 519.

²⁸ KazLev. XXI. 474.

²⁹ „Von unsern Sachen mündlich. Ich weiss dass es dich u[nd] die Kinder schmerzen muss, nichts zu hören; aber ertragt das mit Geduld, meine Lieben, und schreibet auch mir nichts, was ein dritter nicht wissen soll. Briefe können verloren gehen.” KazLev. XXIII. 404. A szöveg fordítása: A mi dolgainkról majd szóban. Tudom, hogy neked és a gyerekeknek fáj, hogy nem hallotok semmit, de viseljétek el türelemmel, kedveseim, és nekem se írjatok semmiről, amit egy harmadik nem tudhat. A levelek könnyen elveszhetnek. Keltezés nélkül megtalálható e levél a KazLev. XXI. kötetében is: 571. A vizsgálódás szempontjából azonban fontos a megírás ideje, ezért idéztem a XXIII. kötetbeli másolatból, ahol legalább tájékoztató jellegű időre utalás található: „Pécel, 1831. május eleje”. KazLev. XXIII. 404.

³⁰ „... 's így *ta to panye sesztra* mind Szemerénének, mind nekem.” (KazLev. XXI. 593.) nem fordítja le magyarra a „tót” szöveget. Mire utalhat ez? A „tót” kifejezés utalás lehet egy többnyelvű kommunikációs helyzetre, amelyben a résztvevők, a levélíró Kazinczy és a levél címzettje birtokában vannak a nyelvnek, nincs szükség fordításra. Így a magyar szövegbe beépített rokonságot jelölő „tót” kifejezés valószínűleg a felvidéki rokon jellemzésére szolgáló hasonló nyelvi környezetben élő más ismert személyekkel kapcsolatosan felidézhető emlékekre utal, amelyek a levél olvasójához közelebb hozzák az általa feltételezhetően kevésbé vagy egyáltalán nem ismert rokon alakját. Ez utóbbi feltételezést erősítik meg Ambrozyné rokoni helyéről írottak: „Gyürki lány és Comáromy leány unoka”, hiszen Mocsáry Antal kitételehöz például nem fűz külön magyarázatot az író, és ez azt valószínűsíti, hogy az ő alakja ismert Kazinczy Klára előtt, ezért is említi meg a nála tett látogatást az író, szemben a Dessewffyhez írt levelével, (KazLev. XXI. 606-608.), amely-

tunk [...]. Mocsáry Antalnál ismét egy napot töltöttünk.”³¹ Mocsáryval találkozva nyilván beszélhettek a levél kézbesítésével kapcsolatos gyanujukról is, erre utalhat a Széphalomra visszaérkező Kazinczy utolsó levelének utolsó sora: „Haza érvin itt lelélem leveledet a’ Szélim Agának általad közlött másával”.

A Kazinczy által írt válaszlévelel borítékján levő feltört pecsétről tudósító Váczy-féle láb-jegyzet alapján pedig ugyancsak alátámasztható, hogy reális a Mocsáry-levél kézbesítésével kapcsolatos aggodalom, mert azt sugallja, hogy a választ is ellenőrizték az illetékesek. Ez esetben viszont fennáll a veszélye a török agává lett renegát magyarral való kapcsolat által felkelthető félreértéseknek. Úgy tűnik az elhúnyt író barátai is gondolkodnak erre, ugyanis a *Sas*³² 1832. június 16-án megjelenő X. kötetében a szerkesztő, Thaisz András, a 95-100. lapokon közlést teszi „Szőlősi” két, Kubinyi Ágostonhoz írt levelét, ugyanis Szélim aga még egy levelet írt Kubinyinak: „Selim ujosovai aga levelei Felső-Kubinyi Kubinyi Ágostonhoz” cím alatt. A levelek közlése előtt álló szerkesztői bevezetés meglehetősen lakonikus módon vázolja fel létrejöttük körülményeit: „Losontzi Gyürky Pál úr nemes Krassó vármegye főispáni hivatal helytartója beiktatására a’ mult 1830-dik esztendei Julius 15-én Lugosra lement nemes Nógrád vármegye küldöttségének egy része a’ reá bizott köteleességet elvégezvén, Ujosovára ment által, s’ ott az erdélyi magyar Selim agával megismerkedett, különösen pedig Kubinyi Ágoston ur az agának barátságos levelezést ígért, a’ ki a’ hozzá írt levelekre [...] válaszolt [...]” A *Sas* című lapnak (1831-33) ez a száma több török tárgyú írást is közölt, így Szélim aga levelei publikálásuk által mindenki számára hozzáférhető érdekességgé váltak, és mivel szó sem esett a Kazinczy-Szélim aga levélről, megjelenésük az esetleges félreértések lehetőségét nagymértékben csökkenthette.³³

De a lapujtói találkozáson alkalmuk nyílhatott arra is, hogy tisztázzák, miért volt olyan fontos Mocsáry Antalnak az, hogy ne csak beszámoljon barátjának Szélim agáról, hanem el is küldje annak levelét másolatban Kazinczynak. A beszélgetés mély benyomást gyakorolhatott Kazinczyra. Erre a lehetőségre utal a találkozást követő vidéfalvi kitérő, Szélim aga két levelének megtekintése, melyet a *Levelezés* is és az útról készített útleírás is dokumentál. Kazinczy Klára húgának a következőket írja a vidéfalvi látogatásról: „Mocsáry Antalnál ismét egy napot töltöttünk. Onnan mentünk Etesre, [...]. Losonczon gyűlés volt, [...] Onnan Vidéfalvára menénk ki Szemerével oszonázni Kubinyi Ágostonhoz, kinek szép Mineralogiai, Numismaticai, Oológiai [!] ’s könyvbeli Gyűjteménye van. - Oológiai tojások Gyűjteménye. Csudálnom kelle, mennyit tudta össze szerezni. Ott láttam két levelét egy törökhé lett *Szőlősi* nevet viselt, most pedig Szélim Aga nevet viselő embernek.”³⁴ Dessewffynek tömörebben foglalja össze vidéfalvi látogatását, nem említve a Mocsárynál tett látogatást: „Losoncról kimenék Vidéfalvára Kubinyi Ágostonhoz. Láttatá velem Oológiai [!], Numism.,

ben valószínűleg azért nem említi a Mocsárynál tett látogatást, mert a gróf nem ismeri közelebről Mocsáryt. A későbbiekben látni fogjuk, hogy Kazinczy húgával kapcsolatos kommunikációs stratégiájának részét képezi ez a mondat.

³¹ KazLev. XXI. 593.

³² *Sas*. Vegyes tárgyú iratok az olvasni és tudni méltó minden ágaiból. X. kötet. Pesten Junius 16. 1832. 95-100.

³³ A *Sas* szerkesztőjét, Thaisz Andrást/Endrét Kubinyi Ágoston még táblai jegyzősége idejében ismerte meg, bekerülve az irodalmi törekvéseink áramlatába: „1819-ben végezvén iskoláit, táblai jegyző lett Szentkirályi László ítélőmesternél és ekkor ismerkedett meg Forgó György, Thaisz Endre, Bártfay László, Horvát István, Szemere Pál, Kazinczy Ferenczcel (kivel levelezett is), Fáy Andrásval és más írókkal, kik megkedveltették vele irodalmunkat.” (*Szinnyei*.)

³⁴ KazLev. XXI. 592.

Mineralogiai és Könyvgyűjteményét, és egy Szélim nevű török leveleit.”³⁵ Viszont tájékoztatja arról, hogy hazatérte óta már meg is írta útibeszámolóját, a *Nógrád-Gömör-i utazást*, és a közeljövőben ki is akarja adni az *Erdélyi levelekkel* együtt: „Azolta hogy itthon vagyok, megírtam Nógrádi és Gömöri útamat is, és az Erdélyiekkel valaha valahára ezidén kiadom.”³⁶ Az útleírás csak 1839-ben jelent meg nyomtatásban először a *Bajza-Schedel-féle Kazinczy-sorozatban*.³⁷ Az előszóban Bajza és Schedel külön kiemelik, hogy a kiadás „*Nógrád és Gömör*” megnevezésű része „itt először látott napvilágot.”³⁸ Kazinczy a *Nógrádi útban*³⁹ számokkal jelölt részekbe tömöríti az utazás élményeit, ezáltal megnehezítve az esetleges személyi összefüggések feltárását. Jól elkülönítve olvashatunk a lapujtői látogatásról⁴⁰ a 6. fejezetben és a 9. fejezetben pedig a Kubinyi Ágoston meghívására Videfalván töltött délután eseményeiről: a Kubinyi-gyűjtemény⁴¹ megtekintéséről és egy ott hallott kis történet kapcsán Szélim aga leveleinek megismeréséről, majd a Kazinczy-Szélim aga levél megszületésének körülményeiről, és a levélben írtakról. A Kazinczy Klárának küldött levél s a nógrádi útleírás tehát hitelesíti a Mocsáry Antalnál tett látogatás tényét, melynek részleteiről ugyan nem tájékoztat az író, de a találkozást követő videfalvi kitérő alapján, a Kazinczyt elkerülő Mocsáry-levél ismeretében valószínűsíthető, hogy kettőjük között szóba kerülhetett Szélim aga is. A Szélim aga-Kazinczy történet szempontjából viszont nem érdektelen, hogy hogyan. Mocsáry érvei tehát felkeltették Kazinczy érdeklődését. Melyek lehettek ezek az érvek? A Mocsáry⁴²-Kazinczy találkozás rekonstruálása fentiek alapján megkísérelhető a Kazinczy figyelmét megragadó tények feltárása és a rendelkezésre álló, végül is megkerült, de Kazinczy által csak a Szélim-kapcsolat felvétele után, Széphalomra visszatértekor olvashatott Mocsáry-levél és a *Sas*-ban a későbbiekben kiadott két Szélim-Kubinyi levél alapján.

Látogatás Mocsárynál

Jó támpontként szolgálhat a találkozó felidézésére Mocsáry Antal „itt lelém” levele, melyben a következőkkel „kedveskedik” Kazinczy Ferencnek:⁴³ „Bizonyos vagyok abban: hogy kedves dolgot tések azzal: ha Egy Jeles Magyar Levelet, melyet felelet-képpen, *Uj Orsova Várából*⁴⁴ 20. Febr. f. É.⁴⁵ Egy Nógrádi Urnak írt az ott való *Szelim Aga Török*”. A

³⁵ KazLev. XXI. 607.

³⁶ KazLev. XXI. 608.

³⁷ *Busa Margit*: Kazinczy Ferenc munkáinak kiadástörténete. = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve, 1959. 322.

³⁸ Uo. 330.

³⁹ *Kazinczy Ferencz Utazásai*. Kiad. Bajza és Schedel, Budán, 1839. (*Kazinczy Ferencz Eredeti munkái*, II.)

⁴⁰ Uo. 95-96.

⁴¹ Uo. 100-101.

⁴² Mocsáry apja nevét Szinnyi tévesen adja meg. E tévedést már Váczy kimutatta e levélhez fűzött jegyzetében. Helyesen: Mocsáry Antal (bocsári), főszolgabíró Mocsáry Balázs cs.királyi kapitány és Petók Franciska fia, született 1757. szept. 18-án, Bozókön (Hont megye), hol atyjának családjába lakott. 1790. ápr. 20. Nógrád megye főszolgabírája lett, 1800-ban főbiztossá választott meg. Több megye táblabírája volt. Nejének nagyréti Darvas Máriának halála után (1803) a közeletől visszavonulva Lapujtón kizárólag az irodalomnak és a tudományoknak élt; „erre Kazinczy Ferenczczel, Fáy Andrással és Vitkovics Mihályval fenntartott barátsága is ösztönzé; utóbbi költeményt is írt hozzá.

⁴³ Betűhíven közlöm az idézetet. T.K.

⁴⁴ „Uj-Orsova, melyet a törökök Ada-Kalenak neveztek, Dunaszigeten fekszik. A vár, mely központján állt közenyt (paralelogramm) képezett, amelynek szegletei védfallal voltak ellátva, [...] árokkal, boltozott uttal, előlejtellel (contrescarpe) és más művekkel körülvéve [...]. Ó- és Uj-Orsova között a távolság félmérföld”. Lásd: *Böhm Lénárt*: Dél Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme II. Pest, 1867. 41. Történetünk idején, 1831-ben török kézen volt, de már elvesztette katonai jelentőségét. A Vaskapu I. erőmű építése következtében víz alá került.

továbbiakban azonban kiderül, hogy a „kedves dolog” csak egy absztrakció eredménye, amelyet a levélíró önkényesen hajtott végre, ezért némi magyarázatra szükség van: „De – minek előtte azon Levélnek olvasásához kezdenél, Szükség tudnod a’ környül-álásokat, mellyeket én első tollal Szokot egyenességemmel Neked elő-adom [!]”⁴⁶. Mocsáry tehát sajátos stratégiát alkalmaz. A bevezető mondat meggyőző erejű retorikája, „bizonyos vagyok abban: hogy kedves dolgot tészek” arra enged következtetni, hogy szeretné, ha a címzett úgy látná a szituációt, ahogyan ő láttatja. Ennek érdekében úgy építi fel a „környül-álásokat” ismertető történetet – mi vezette őt Szelim aga levelének lemásolásához, és elküldéséhez –, hogy a címzettel a felkínált értelmezést el tudja fogadtatni. Mocsáry tehát arra épít, hogy jól ismeri Kazinczyt. Mi bizonyítja ezt?

Kapcsolatukat vizsgálva kétségtelenül megállapítható, hogy viszonylag hiányosan dokumentált a Kazinczy-levelezésben,⁴⁷ valószínűleg nem a posta a legfőbb kapcsolattartó eszköz kettőjük között vagy leveleik elvesztek vagy rejtőzködnek fel nem tárt gyűjteményekben. De a Levelezés-ben így is vannak olyan adatok, amelyek megerősítik a feltevést: jól ismerik egymást, régi keletű, kipróbált szövetség fűzi őket össze. Mocsáry Antal például jelen volt Kazinczy esküvőjén.⁴⁸ A Csokonai sírkövével kapcsolatos gyűjtésben ő is részt vett, Kazinczy nagyra tartott barátaival, gróf Ráday Pállal és gróf Dessewffy Józseffel együtt: „Kikerestem az ujság levelekben a’ Csokonai sírköve eránt való jelentést. [...] Íme Kultsár tapsoló örömmel vette a’ tudósítást, [...] Azon magyarázatomban, mely most van talán sajtó alatt, Gróf Ráday Pál, Mocsáry Antal és Gróf Desőffy József barátimnak neveiket tettem még a’ Collectoroké közzé.”⁴⁹ De talán a legkifejezőbbek Vitkovics és Kazinczy sorai. Vitkovics, aki egyik rokonánál megismerkedett Mocsáry Antallal, akiről az a benyomás alakult ki benne, hogy jól ismeri Kazinczyt, és irodalmi érdemeit: „Pomázon (Wattay Familiáé) szerentsém vala megösmérkednem Botsári Mocsári Antal Úrral, a’ ki Tégedet, Barátom, jól ösmér, és különös tiszteletben tart Literátori érdemeidért”⁵⁰, Kazinczy pedig lelki rokonának tekinti Mocsáryt: „Érzésben és Gondolkozásban velem rokon tiszteletes Atyafi!”⁵¹ szólítja meg egyik levelében. A vizsgálat szempontjából lényeges sorai ennek a levélnek a bevezetősorok. Mocsáry születésnapján, levelet írt Kazinczynak, melyre Kazinczy így reagált: „Szent emlékezeteket vert fel lelkemben születésed napján hozzám írni méltóztatott leveled. *Emlékezeteket* mondom; mert az abban álló híreket és a’ te tiszta fejed ’s tiszta szíved’ gondolkozását és érzését olvasván, vissza valék téve azon elmúlt szép időkre, a’ hol az ember ollyat két oszlop

⁴⁵ A levél végén található dátum: „Bocsáron 5. Apr. 1831.”, tehát a folyó év – f. É. – 1831.

⁴⁶ KazLev. XXI. 519.

⁴⁷ Kazinczy Mocsáryval való barátsága arra is felhívja a figyelmet, hogy szoros kapcsolatban állhatott többekkel is, akik a Levelezésben nem vagy csak ritkán szerepelnek.

⁴⁸ KazLev. III. 229. A levélben a meghívottak között Mocsáry csak vezetéknévvel szerepel, viszont társadalmi állásának megnevezésével: „Társaságunk az ebédnél mind becses emberekből állott [...]. Hadd mondok el neveiket: 1.2. B. Wécsey Leopoldina és Nincsi kisasszonyok, [...], 10. szolgabíró Mocsáry [...]”. Ehhez a következő magyarázatot fűzi Váczy János, megállapítva, hogy az esküvőn résztvevők közül három neve ismeretlen, ezek között említi Mocsáryt is: „A Mocsáry néven minden valószínűség szerint *Mocsáry Antalt* érti”. KazLev. III. 703, 534. Mocsáry születésének dátuma Váczy szerint idézett jegyzetben 1757. szept. 17. Ugyanez Szinnyeinel a születési nap dátumában eltérő, szerinte 1757. szept. 18-án született Mocsáry, ez valószínűleg megkeresztelésének dátuma lehet.

⁴⁹ KazLev. IV. 328.

⁵⁰ KazLev. VIII. 134.

⁵¹ KazLev. XXI. 380.

megett hallhata, de most nem igen hall többé.”⁵² Mire emlékeztetheti Kazinczyt Mocsáry? A hír, amelyről Mocsáry beszámolt, és amelyhez elmélkedő sorokat fűzött, valószínűleg a józsefi időket idézi fel Kazinczyban, legalábbis úgy tűnik a *Pályám emlékezetében* írottakra támaszkodva, „[...] Gyönyörű volt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek hogy szövődnek össze, hogy tartanak össze, az egymástól elválasztó színek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny, s hazafi és idegen, tisztviselő s magányos, polgár és katona egy volt, ha egymásban érdemet találtak.”⁵³ Ezt a feltevést erősíti meg a további vizsgálat. Kazinczy Guzmicsnak írt leveléből⁵⁴ tudható meg bővebben mi is történt. A főképpen kálvinista lakosú és kálvinista vezetésű Torna két pápista követet választott. Ezt hallva Rozsnyai püspök felszólalt⁵⁵ hitet téve a vallási tolerancia mellett, mely lehetővé teszi, hogy ne a felekezeti hovatartozás, hanem a rátermettség számítsaon abban, ki legyen a követ. A püspöki hitvallás még ott helyben jó példaként hatott. Kazinczy erről is tudósít. Egy „középsorsú, alkalmasint öreg” kálvinista választó⁵⁶ is felszólalt a püspök után, továbbvive a gondolatot, ő még akkor is megszavazta volna a követeket, ha pogányok lettek volna, mert úgymond ez esetben csak a rátermettség számít. Ez az igazi vallásosságból fakadó magatartás, szemben a felekezeti harcokkal, mert „az Isten Szeretet, nem düh” – vallja⁵⁷ barátjával egyetértésben Kazinczy. Ezek a gondolatok pedig, melyeket „most nem igen hall többé”, amelyekre Mocsáry levele emlékezteti Kazinczyt a tolerancia elv gyakorlati érvényesülésének megtapasztalása révén, feltehetően ugyancsak azokat az éveket idézi fel benne, amikor „[...] egy táborba kerül a toleranciáért, majd a vallásszabadságért küzdő protestánsokkal, amikor úgy szól József a követekhez, »amint beszélhet a testvér testvérével vagy az igazi szabadkőműves barát a másikával« [...]”⁵⁸ Azokra az időkre, amikor lehetővé vált számára hasonló gondolkodású emberekkel való kölcsönös bizalomra épülő barátság kiépítése, függetlenül azok társadalmi, vallási hovatartozásától.⁵⁹ Valószínűleg ezért ragadja meg az adott helyzet által nyújtott alkalmat, és nemcsak közli másokkal a Mocsáry közvetítette „elragadtatott örömet” kiváltó hírt, akik csodálkoztak, hogy honnan értesült róla, hanem hitelesítés céljából, ahogy lehet, tudakozódik is, hogy ki volt a közrendű felszólaló és hol lakik, valamint kéri, hogy küldjék meg neki a püspöki felszólalást, Mocsárynak megígérve, hogy viszonzásul megosztja vele a szerzett adatokat.⁶⁰ Közöttük tehát valóban szoros és régi

⁵² Uo.

⁵³ *Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete.* = *Kazinczy Ferenc Válogatott művei.* Szerk. Szauder Józsefné. Bp., 1960. I. 64.

⁵⁴ *KazLev.* XXI. 385-386.

⁵⁵ A püspök felszólalása: „A’ Tek. Nemes Vármegye most két Cathol. követet választja. Én tehát declarálom, hogy ha a jövő Diétára két Reform. Követet fog küldeni, azt nem csak ellenezni nem fogom, sőt abban előre megegyezem, ’s úgy hiszem, azt fogja tenni Successorom is, ha talán akkor itt más volna a püspök, ’s ezen declarációmát kívánom improtocoláltatni.” *KazLev.* XXI. 385.

⁵⁶ Szavait így adja vissza Kazinczy: „Én, úgymond, igaz, Kálvinista vagyok, de ha ez a’ megválasztott két Követ Pogány volna is, én mást nem választanék. Mert itt nem az a’ kérdés hogy ki menjen Mennysországba, hanem hogy ki menjen Diétára.” *KazLev.* XXI. 386.

⁵⁷ *KazLev.* XXI. 381.

⁵⁸ *Kazinczy Ferenc Válogatott művei.* Bp., 1960. I. XXVIII.

⁵⁹ *KazLev.* II. 52-53. Igyekszik az ilyen emberekkel megismerkedni: „mert érzem, hogy a’ Világosság’ elfogadására kevés emberek, és tsak a’ jó-szívűek alkalmasak.” Számára pedig a „Világosság” a BABONASÁGTÓL meg-tisztított RELIGIO, az ELEVE-ÁLLATASOKTÓL mentt PHILOSOPHIA.” Első folyóirataink: Orpheus. Debrecen, 2001. 9.

⁶⁰ „...ma már mégyen levelem Tornára, azon kéressel, hogyha a’ hír való küldjék meg nekem a’ Püspök improtocolált szavait, ’s annak a’ derék férfiúnak nevét és lakását, a’ ki érzette, hogy más az, a’ ki Mennysországba, más a’ ki a

lehetett a szövetség. Ezért írhatta meg Mocsáry Kazinczynak pl. a tornai választás örömteli hírért, akkor, amikor az információ áramlás nehezítve volt, hiszen fentiek értelmében tudta/tudhatta, hogy Kazinczy számára fontosak a választási eredményen kívül a cselekvők személyi megnyilvánulásai is.⁶¹ Fentiek alapján joggal feltételezhette Mocsáry, hogy kellően előkészítve „kedves” lesz küldeménye, Kazinczy is ugyanúgy fontosnak fogja látni mint ő. De hogyan igyekezett Mocsáry, hogy ezt a hatást elérje? A kedves dolog tehát „egy Jeles Magyar Levél”, amely egy „Nógrádi” úrnak szóló válaszlével Új-Orsova Várából, írója „az ott való” „*Szelim Aga Török*”. Hatásosan megfogalmazott tételmondat. Egy magasrangú török katona magyarul írt levele kétségtelenül érdeklődést keltő. De nemcsak ez a lényeges. A tételsorként megfogalmazott „kedves dolog”, érdekességét növeli az, hogy Mocsáry ekkor még nem nevezi meg a címzettet, de a hatást kívánja erősíteni nyilván azzal, hogy megjegyzi, a levél egy nógrádi úrnak szól. Kazinczynak pedig jó kapcsolatai vannak Nógrádban.⁶² Nemcsak rokoni szálak fűzik Nógrádhoz,⁶³ hanem olyan barátságok is, amelyeket még II. József uralma idején hivatalnokoskodása idején és azóta is köthetett.

Mocsárynak azonban ezután el kell mondania, hogy a török aga erdélyi magyar nemes ember fiaként látta meg a napvilágot, de hazáját, vallását elhagyta és törökké lett, mégpedig úgy, hogy a tételmondat hatását ne érvénytelenítse. Hogyan oldja ezt meg? Egyrészt oly módon, hogy úgy meséli el a „nógrádi úr és a török aga” történetét, hogy kidomborítja benne a Nógráddal kapcsolatos tényeket, fentiek értelmében nyilván ismerve Kazinczy nógrádi kapcsolatait, melyeknek egyike éppen vele kötöttet, másrészt a török aga Kazinczy által is értékelhetőnek tűnő tulajdonságait helyezi előtérbe.⁶⁴ Ezáltal a fentiekben ismertetett, a Sas-ban közzétett Szélim-levelek előtti rövid szerkesztői üzenetben foglaltakból gondosan megformált, a szerzői szándék szerinti gondolkodásra ráhangoló történet kerekedik. Gyürky Pál⁶⁵ kamarás, nógrádi királyi biztos, Krassó vármegye adminisztrátorává való beiktatásán küldöttség képviseli Nógrád megyét, ahol megkülönböztetett tiszteletben részesül: „A’ mindőn Méltóságos Gyürky Pál Kamarás Úr, Nemes Krassó vármegyének mind [!] Adminisztratora, Székében béült, Ezen Ns Nógrád Vármegye Jeles Deputatiója, Első All Ispá-

Dietára küldetik. 'S ha majd megő az általam kért válasz, azzal fizetem vissza neked a' nagy örömet, hogy megküldöm a' protokollált articulust, és annak a' nevét és lakását, a' ki nem gondol vele, ha *pogány* is a követ, csak *jó Követ* légyen.” KazLev. XXI. 381.

⁶¹ Vö *Völgyesi Orsolya*: Kazinczy és az 1822–23-as megyei ellenállás. = Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán, szerk. *Cziffra Marian*, Bp., Gondolat, 2009. 173–198.

⁶² Bővebben: *Völgyesi Orsolya* i. m. 173–174.

⁶³ A nógrádi protestánsokra is vonatkoznak Wéber Antal meglátásai: „kiváltképpen II. József uralma idején, kialakul egy [...] típusában újszerű lojalitás, [...] a hivatal nemcsak munkakört, anyagi egzisztenciát, hanem újfajta tájékozódást, szellemi közeget s a hagyományostól eltérő emberi kapcsolatokat és információs forrásokat is jelenthet. [...] különösképpen törekszik ilyen állások elfoglalására a toleranciarendelet következtében hivatalképessé lett kelet- és észak-magyarországi protestáns nemesség, amely helyzeténél fogva érzékenyebb a reformelképzelések irányában, s mind szociális, mind pedig kulturális tekintetben mozgékonyabb az eddig favorizált rétegeknél.” Wéber Antal: Az írói és politikai magatartás néhány kérdése az 1790-es években. ItK, 1982. 4. 405. V.ö., *Farkas Gyula*: A magyar romantika. Bp., 1930. Idézi *Csetri Lajos*: Folytonosság vagy fordulat? Szerk. *Debreczeni Attila*. Debrecen, 1996. 29.

⁶⁴ Kazinczy számára fontos, milyen tulajdonságokkal rendelkeznek, akiket társaságába fogad. Pl.: a műveltség, a a társadalmi rang, a tájékozottság, a jellem, a lelki erények éppúgy számítanak nála, mint a megjelenés, viselkedés. Bővebben pl.: *Hász-Fehér Katalin*: Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. Fáy András irodalomtörténeti helye. Debrecen, 2000.; *Mezei Márta* i. m. 1994.

⁶⁵ Losonczi Gyürky Pál, régi nógrádi nemesi család utóda. Bővebben lásd: *Reiszig Ede*: Nógrád vármegye nemes családjai. = Magyarország vármegyéi és városai. (ARCANUM DVD Könyvtár III. Történelem)

nyúink Gyurtsányi Gábor vezérlése alatt, *Lugosson* megjelent, 's ottan meg is különböztetett.⁶⁶ A hangsúly ebben a mondatban az „ottan meg is különböztetett” állításon van, jelezve, hogy a protokoll jellegén túl, különleges jelentőséggel bírt ez a látogatás. Ezért a nógrádi képviselők a beiktatási ünnepség után nem is fordultak azonnal vissza, hanem Mehádia meleg fürdőin (Herkulesfürdő) időztek, majd Supaneken (Zsupanek) keresztül menve felkeresték a Duna közepén levő Új-Orsova várát, ahol a várparancsnok török basa vendégszeretően fogadta őket: „Mindeneknek vége lévén, *Mehadia* meleg-fördőit kívánták látni a' miénkek. Arra is meg tétetett a' Szükséges rendelés. Tovább is Szándékoztak onnan, amind *Supaneken* Keresztül, a' Duna Partig, az hol hajóra ülven, által eveztek a' Duna-közepén levő *Új Orsova várában*, 's bé jelentetni kívánczoktak a' Bassához, aki őket egész szivességgel fogadta, mindgyárt pipával, és Kávéval meg is vendégelte őket.”⁶⁷ A beszélgetés közöttük németül folyt, tolmács segítségével. A leírásban ekkor jelenik meg Szélím aga alakja, mégpedig figyelemfelkeltő retorikával: „A' [basa T. K.] Tolmácsa mellett aki németül beszéllett, volt Más Török magas Szép Ember, mintegy 34. Eszt.”⁶⁸ Innentől kezdve pedig a nógrádi szál és a szép török története egybefonódik erősítve a kedvező benyomást. Mikor megtudja, hogy a vendégek nógrádi magyarok, Nógrádnak arról a részéről, amely egykor a török hódoltság része volt, ő is magyarul kezd el beszélni, és mindenki csodálkozására elárulja, hogy maga is jól ismeri a tárgyalt környéket, ez nagy hatást vált ki nemcsak a küldöttségben, hanem a történetet elmesélő Mocsáryban is, ezért emeli ki ezt levelében is: „Ez is előszer németül beszéllett, de halván: hogy Magyarok légyenek Nógrád Vármegyéből, nevezetessen Füle, Szécsény Gyarmat Környékiről, ahol a' Törökek is sok ideig laktanak, ezen Szép Török Aga is Magyar Nyelvre fordította a Szólását, hogy azon Körnek előtt esmeretes! mellyen nem kevésé álmélkodtak ezen váratlan esmeretségen.”⁶⁹ A dolognak csak egy szépséghibája van, és ennek közlését nem késleltetheti tovább Mocsáry, így a további kérdezősködések eredményeként kiderül, hogy a magyarul is tudó szép aga, erdélyi nemes fiaként látta meg a napvilágot, és csak hét év óta lett testestül-lelkestül törökké. De Mocsáry még tud pozitívumot mondani az agáról. Az aga nemcsak esztétikus külső megjelenésű, kitűnő modorú, nemcsak ismeri a küldöttség által képviselt nógrádi részeket, de kiváló nyelvtelenség is: „Hét nyelven ír és olvas, tézen [!] beszél.”⁷⁰ De a legfőbb érv, a tételmondatban említett „nógrádi úr”, aki Szélím agával barátságot köt – „Leginkább hozzá ragaszkodot *Kubinyi Ágoston Úr*, 's barátságát 's levelezését ki-kérte magának, 's úgy elbútsúzának. Ezen *Aga* le késéré őket Egész a' Duna partyáig” –, és levelezőkapcsolatot létesít. Neve pedig *Kubinyi Ágoston*, aki egyébként Kazinczynak is levelező társa.⁷¹ *Kubinyi* szerepe Mocsáry érvelésében úgy tűnik

⁶⁶ KazLev. XXI. 519-520.

⁶⁷ Uo. 520.

⁶⁸ Uo. 520.

⁶⁹ KazLev. XXI. 520.

⁷⁰ Uo. 520.

⁷¹ Szinyei így ír erről: „Kubinyi 1819-ben végezvén iskoláit, táblai jegyző lett Szentkirályi László ítélőmesternél és ekkor ismerkedett meg Forgó György, Thaisz Endre, Bártfay László, Horvát István, Szemere Pál, Kazinczy Ferenczcel (kivel levelezett is), Fáy Andrásval és más frókkal, kik megkedveltették vele irodalmunkat.” Eredményes politikai és közgazdasági pályát futott be. A Nemzeti Múzeum igazgatójának kinevezve folyamatosan gyarapította annak gyűjteményeit. Számos külföldi tudományos társaságnak volt tagja. Vö.: *Praznovszky Mihály*: Egy tudományos férfiú Kazinczy közelében. = Széphalom 19., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009. 237-248.

annak bizonyítása, hogy Mocsáryn kívül van még olyan Kazinczy számára is releváns személyiség, aki annyira fontosnak tartja ezt a levél-ügyet, hogy bár az írásbeli barátság megindításában hazatérése után kitört súlyos betegsége hátráltatta, felgyógyulása után ígéretéhez híven azonnal írt az agának, és az válaszolt is neki. Mocsáry ezután mintegy belép az elbeszélésbe, szereplővé válik, figyeli a fejleményeket. Amikor megtudja, hogy megérkezett a válasz, levélben kéri Kubinyit, küldje el számára Szélim levelének másolatát, amelyet kézhezvétele után aztán ő is leír, és a kópiát levélmellékletként elküldve kedveskedik Kazinczynak, akit ezáltal, mint olvasót szintén a történet szereplőjévé akar avatni, biztosra véve szándékának sikerét: „Visza jővének ezen Nógrádiak, Kubinyi Ágoston Úr súlyos betegségben esset, úgy hogy Ígéretét tsak Hét holnapok-után tarthatta meg, és írt *Szelim Agának*. Én valamint hallottam Ezen nyert feleletnek itt létét, azonnal irtam Kubinyi Ágoston Urnak, elis küldötte másolatban, mellyet magam lassan ujra le irtam a' Te Kedvedért, mellyel ide rekesztve kedveskedek, Neked Kedves Barátom, ved Szivessen tőlem, tudom veszedis.” Figyelemre méltó ez a Szélim aga történetet lezáró mondat. A levélindító „Bizonyos vagyok abban: hogy kedves dolgot tészek” sorral a „ved Szivessen tőlem, tudom veszedis ...” zárósor keretbe foglalja a mondottakat, megerősítve, hogy Mocsáry számára nagyon fontos Kazinczy egyetértése a Szélim ügyben. Megerősítésül a történet még tovább folytatódik, személyes hangvételű emlékezésnek adva helyet, amelynek kiindulópontja Mocsáry kötődése Orsovához és környékéhez: „Tsudálatossan folynak az Ember Életének napjai. Hát Te Kedves Barátom nem fogsz azon tsudálkozni, ha azt hallod tőlem: hogy én *Ó és Új Orsova tájé-kát*⁷² tapasztalásomból esmerem. „Hatvan Esztendőök előtt az Édes Atyám néhai *Mocsáry Balás Suppaneken* volt Comendans, 35. Esztendei katonai Szolgálatit 31. Januar, ugyan *Suppaneken* el végezte, én pedig Iskolába járó, mintegy 14. Eszt. fiu valék akkor.” A levél 1831-ben íródott, visszaemlékező tehát valószínűleg 1771-re gondol. E szerint édesapja Mária Terézia alatt teljesített katonai őrszolgálatot ezen a vidéken. „Most elő-fordúl Ezen áldot Tájékról való Emlékezet, de eszembe jutnak az akori környűlálások is: hogy a' Meg Boldogult Atyám két fiaival szolgálta fegyverben a' Hazát, úgy mind Idősebb testvéreimmel. Az „emlékezet helyszíne”⁷³-ként tekintve a családi emlékeket is felidéző bánsági határ-örvidék orsovai részét az „teljes egészében lép elő jellé”⁷⁴ vagyis „szemiotizálódik”,⁷⁵ „áldot Tájék”, a „Hazát”-hoz tartozik. Tehát Mocsáry Antal is hordozója annak a történeti tudatnak, amely megőrizte Magyarország történeti határának emlékét, mint a nemzeti identitás, mint az önálló magyar államiság képviselőjét, dacára annak, hogy az az évszázadok folyamán meg-megváltozott.⁷⁶ A család nemcsak szolgálta a hazát, de Lajos bátyja életét is adta érte: „Lajos Olasz országban Dagojánál [Dagoja = Dego.⁷⁷ T. K.] fegyver által el esset, mind

⁷² Ehhez a részhez tartozik Mehádia, (Herkulesfürdő), a Mocsáry által Supaneknek nevezett Zsupanek is.

⁷³ Jan Assman: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Bp., 2004. 60-61.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ V.ö. *Hász-Fehér Katalin*: A magyar nyelvűség programjai a XVIII-XIX. század fordulóján. = *Historia litteraria* a XVIII. században. Szerk. Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor. Bp., Universitas, 2006. 288-290.

⁷⁷ Reiszig Ede a nógrádi nemesi családokról gyűjtött adatai szerint is: a család tagja „Mocsáry Lajos kapitány, kinek 1794-ben Degónál bekövetkezett hősi halálát meg is énekelték.” *Reiszig Ede* i. m. A Dego-i csata a francia forradalmi háborúk 1794-ben vívott olasz színtéren zajló egyik ütközete, amelyben a 19. és 52. magyar gyalogezred hősiességével nagyon kitűnt. Bővebben: A Magyar nemzet hadtörténelme 20. (ARCANUM DVD Könyvtár III. Történelem)

kapitány, melytől az Időben *Madarassy Ferentz Püspök Ur* magyar Versekkel leis festette, melyeket ki is nyomtattam akkor. A' másik mind Oberster 1827. tsendes halálal mult ki e világból. Madarassy⁷⁸ Verseit szeretném, ha olvashatnád.[...]” A verset sajnos már Váczy János,⁷⁹ a Kazinczy-levelezés kiadója sem tudta megtalálni. Valószínű, hogy e költemény példa lenne arra az érvelésmódra, mely dicséri a magyar vitézséget, hiszen Degonál azzal tünt ki a két ott harcoló magyar ezred, akik a franciákkal szemben védelmezték a királyt és a dinasztíát.⁸⁰ Debreczeni Attila megfogalmazásában ennek kapcsán „a közjogi ösztetartozás egyfajta sorsközösségként jelenik meg, újra érvényesítve egyúttal a hagyományos magyar vitézség erényét is.”⁸¹ Így tehát a versre való utalás szerint keletkezésének illető gondolata Csetri Lajos szavaival a „Habsburg-ház vezette birodalom iránt a háborús körülmények között megerősödött lojalitástudat”-ból fakad, amely „éppúgy része a kor nemzettudatát kifejező költészeti változatoknak, mint a józsefi intézkedésekkel szembeszegülő nemzeti sértettség tudat.”⁸² Mocsáry emlékező/ emlékeztető vallomása, melynek középpontjában a haza, a haza szolgálata áll, megadja a kulcsot annak értelmezéséhez, miért olyan fontos számára a Szélim-kapcsolatról való tudósítás, miért másolja le, és miért küldi el Kazinczynak, mint „Jeles Magyar Levelet”. Ennek alapján Mocsáry levélkezdő állítása kapcsolatba hozható Decsy Sámuel soraival, melyek az emlékezés/ emlékeztetés korának idején zajló nyelvről való diskurzusban hangzottak el a magyar nyelv elterjesztésével kapcsolatban: „E' jelenvaló munkátskámnak tzélya halálos nyavalyájában sokáig fetrengett, és tsaknem sirjának széléhez jutott Magyar nyelvünknek meg-elevenítése. [...] Mivel a' mi nyelvünk minden más Európai nyelvek felett leg-szebb, 's legalkalmasabb belső indulatainknak ki-nyilatkoztatására, más idegen nemzetek-is felgerjednek annak tanulására- és így, ha mi nemis, leg-alább harmad iziglen való maradékaink el-fogják azt az arany időt érni, melyben a' magyar nyelv minden fejedelmi udvarokból ki-üzi a' Frantzia nyelvet. [...] Hogyha annakokáért, mind a' gondolkodásban, mind az írásban tellyes szabattság engedődne a' magyar tudós pennáknak, nemtsak a' magyar nyelv fogna az által palléroztazni, hanem még a' mélyleges tudományok is épülni. Sőt más idegen nemzetek-is hallván a' magyar nyelvnek és tudományoknak virágzását, nyelvünknek tanulására adják magokat, könyveinket nemzeti nyelvekre fogják általfordítani, és így a' könyvvel való kereskedés-is lábra fog állani.”⁸³ A haza szolgálata, a magyar nyelv elterjedése más nemzeteknél, a magyar könyvek iránti külföldi érdeklődés, sőt kereskedés révén, lelkesítő gondolatok. Feltételezhetően erre a koncepcióra gondolva ajánlja Mocsáry a török aga leveleit Kazinczynak, úgy gondolva, hogy ebből önként kínálkozik a kiüldemény „kedvessége”, hiszen Szélim aga török, a Török Birodalom

⁷⁸ Madarassy Ferenc (1762-1838) címzetes püspök, budai első cenzor, aki jóindulatával kivívta az „írók barátja” címet – *Molnáré Szikszai Klára*: Jubileumi kiállítás Jászapáti katolikus nagytemplomában = Honismeret, 2001/4. Madarassy Ferenc Berzsényi költeményeinek első kiadását is cenzorálta, változtatás nélkül elfogadva azt. *Bellaagh Aladár*: Hogyan vált lehetővé ezelőtt száz évvel Berzsényi költeményeinek első kiadása. = Magyar Könyvszemle, 1913. IV. 295.

⁷⁹ Váczy János a levélhez fűzött jegyzetében megjegyzi, hogy ezt a verset már ő sem találta meg: „521. lap 2. sor: »Madarassy F. ... Magyar Versekkel leis festette.« Ez a nyomtatás ismeretlen; sem Szinnyei nem említi, sem könyvtáraink catalogusai nem ismerik.” *KazLev.* XXI. 733.

⁸⁰ Részletesebben lásd: A magyar nemzet hadtörténelme. I. m.

⁸¹ Bővebben lásd: *Debreczeni Attila*: Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában. Bp., Universitas, 2009, 225.

⁸² Csetri Lajos megállapítását idézi: *Debreczeni Attila*, i. m. 225.

⁸³ *Decsy Sámuel*: Pannóniai Fénix avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv. Bétsben, 1790.

tisztviselője, aki „magyarul ír, olvas, beszél, művelt ember és érdeklődik a magyar haza iránt, és megnyerte közös barátjuk, Kubinyi Ágoston bizalmát, így alkalmas lehet a közvetítő szerepre. Ebből a szempontból pedig valóban nem lényeges, hogy a megnyerendő török aga eredetileg magyar volt, hiszen minden egyéb jó tulajdonsággal rendelkezik, ami alkalmassá teheti őt erre a szerepre. Ezért lehetett olyan fontos Mocsárynak, hogy Kazinczyt tájékoztassa erről a lehetőségről. Kazinczy Ferenc pedig a levél-problémák miatt Mocsáry előadásában szembesül a Szélim-történetből fakadó szituációval. Élőszóban pedig még hatásosabban tudott érvelni Mocsáry, hiszen nem köti az „olyat ne írj, amit egy kívülálló harmadik nem olvashat” szabály. Kazinczy pedig elolvassa a török két levelét, az egyiket Lapujtőn is olvashatta,⁸⁴ de lehet, hogy a másikat, hiszen Mocsáry nagy érdeklődésében arról is kérhette másolatot, de ha itt nem is, Videfálnál látta/olvashatta mindkét levelét a töröknek, ez utóbbiról, mint fentiekben láthattuk leveleiben és útleírásában is tudósít. Kazinczy Szélim-levél olvasata már a döntést meghozó író cselekedeteiből fejthető ki, ezekből következtethetünk arra is, hogyan mérlegelhette az egyéb kapcsolódó tényeket, benyomásokat, hogy megtalálja az adott helyzetben elérhető egyetlen döntést⁸⁵ és cselekedni tudjon, azaz meg tudja írni kapcsolatfelvevő levelét a renegát Szélim-Szöllősinék, és mindezt levelezésében és útleírásában úgy dokumentálja, hogy meg tudja előzni az esetleges félreértések kialakulását, amelyekre főképp Szélim aga renegát volta adhat okot. Nem érdektelen tehát, hogyan és miről írt az aga Kubinyinak. Ennek kifejtéséhez a Sasban Thaisz András által közölt két Szélim-levél mellett áttanulmányoztam a Magyarországra visszatért Szöllősy⁸⁶ (Szöllősy⁸⁷–Szöllősi⁸⁸ – Szélim aga) Ferenc által a szabadságharc bukása utáni törökországi Kossuth-emigrációról írt könyvében közölt életrajzot, valamint néhány életrajzi lexikont, és néhány Szélimről is említett tevő tanulmányt.

Adatok Szélim agáról

Szélim aga levelei mint láttuk, a Sas folyóirat 1832. évi X. kötetében a „Selim Ujorsovai aga levelei Felső-Kubinyi Kubinyi Ágostonhoz cikk közlése szerint 1831. február 20-án és május 9-én íródtak.”⁸⁹ A levelek datálásából arra következtethetünk, hogy az ominózus Mocsáry küldeményben az 1831. február 20-i levél másolata lehetett. Kazinczy júniusi videfalvi látogatásakor viszont már mindkettőt olvashatta. A levelek alapján milyen kép kialakítására törekszik Szélim aga?

A levelek megerősítik a Mocsáry által is sugallt képet: írójuk több nyelven beszélő, klasszikus műveltségű, szellemes, jó stílusú, bár kissé modoros – példaként a második levél zárását idézem: „Barátságos kérdése – ariadne fonala lészen – obruor re⁹⁰ – sapienti satis”. Olyan ember, aki számára nem közömbös a „kedves Magyar haza” sorsa, örül annak előre-

⁸⁴ Mocsáry írja, hogy a Kubinyitól kért Szélim-levél másolatáról készített példányt küldte el Kazinczynak. KazLev. XXI. 520.

⁸⁵ Bővebben lásd: Horkay Hörcher Ferenc i. m. 24.

⁸⁶ Szöllősy Ferenc: Kossuth és a magyar emigráció török földön. Lipcse, 1870. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/szollosy.html>.

⁸⁷ KazLev. XXI. 581.

⁸⁸ KazLev. XXI. 593.

⁸⁹ Selim ujorsovai aga levelei Felső-Kubinyi Kubinyi Ágostonhoz. = Sas. X. k. Pesten, 1832. 95–100.

⁹⁰ Obruor re: be kell fejezni. Sapienti sat (satis) - a bölcsnek ennyi elég. Meg kell elégedjen a küldeményvel, a többi a következő levélben megy, mert el kell érni a postajáratot.

haladásán, szinte naprakész információi vannak annak szellemi életéről, ismeri Széchenyi és Dessewffy munkáit, érdekli az általa még nem olvasott Taglatat: „A’ kedves Magyar haza férfiasodását szivemből örövendem; engedje a’ Feő Valóság, aminek tudományos Egén több Szétsényi ’s Dessewffyhez hasonló Meteorok támadjanak. Ezen utolsónak több munkái előtttem esméretesek lévén, meg vallom a’ „Hitel Taglatatja” is nem kevésbé interessálna.”⁹¹ Azt is megtudjuk, hogy az irodalom fontos részét képezi életének, mikor nem tud aludni, egy német verset idéz fel magában.

Levelezőpartnere, Kubinyi Ágoston érdeklődését figyelembevéve az aga ezzel párhuzamosan hasonlatokkal szemléletessé téve mondanivalóját, beszámol törökországi környezetéről is: „Most Rahmasánunk (Böjjet) vagyon. [...] „Mindaddig míg a’ Ramasan tart, a’ Török nappal olyan, mint egy farban lőtt medve estveli 6 óráig, ezentúl maga a szelídtség és jóság – Magam is ezen Levél Írásakor oly kedvetlen vagyok, mint egy perét el vesztett Actor”. Érdekes módon ez a mondat mint látni fogjuk, sajátos szerepet kap Kazinczy olvasatában. Szőlősi leveleiben a keleti környezet sugallta utalásokból felépített meggyőző retorikával bizonyítja Kubinyihoz való ragaszkodását és bizalmát: „mind a’ mellett assekurálom Uraságotat – hogy barátságos bizodalmának akkor is meg felelek, ha mindjárt a’ Tigris vagy Eufrates mossa is lak helyem Falait – hogy Uraságod azt visszázánozni fogja, az kétséget nem szenved.”⁹² A levelek keltezése is visszatükrözi írójuk új környezetét, ütköztetve azt az elhagyottal: európai időszámítás mellett – 1831. február 20. – a törököt is feltünteti: Szelim aga nk. Hegira 1276. eszt. Ramasán 8-kán, Turkuie. De az aga rámutat arra is, hogy van lehetőség a két világ közelítésére. A törököknél is élnek európai műveltségű, a világ eseményei iránt érdeklődő emberek, ahogy írja „Ujj Hazámnak világosodottabbjai”, mint például a német újságokat – „Ausburger Allgemeine Zeitung, Oester Beobachter” (Oesterreichischer Beobachter. T. K.) – járató újorsovai pasa, aki szintén örömmel fogadta Kubinyi leveleiben a róla való megemlékezést, köszönetét fejezve ki ezért az agán keresztül. A „világosodottabbak” jelenléte a török fennhatóságú terület peremén, Új-Orsován, a történelmi Magyarország határán, kitapinthatóvá teszi Törökországban is az európai gazdasági-társadalmi változások hasznosításának igényét. Ezzel hozhatók párhuzamba ugyanis Szélim agának örvendő sorai, amelyekkel méltatja Széchenyit, aki másokkal ellentétben hasznosítani is tudta idegen országbeli utazásain szerzett tapasztalatait. Nem volt tét nélkül való tehát a nógrádi látogatása Új-Orsován, és a látogatást fogadó pasa szívélyessége sem. Benne rejlik a jószomszédi viszony fenntartása mellett – hiszen a törököknek a birodalom fenntartása csaknem állandó háborúskodással jár, legutóbb, mint az aga beszámol, egy Albániától Szófiáig kiterjedő lázadást vertek le –, a főképp kereskedelmi vonalon realizálható gazdasági kapcsolat lehetősége is, és ami Kazinczy számára talán a legfontosabb, a kulturális érintkezés lehetősége is. A kereskedelemmel kapcsolatos feltevés egyrészt Wéber Antalnak a már idézett nógrádi protestánsok vállalkozó szelleműségére vonatkozó megállapításával, másrészt Szélim aga magyar gazdaság iránti érdeklődésével támasztható alá, míg a kulturális vonal Szélim aga szellemi tájékozódási, művelődési igénye, valamint az európai újságot olvasó pasa, és a hoz-

⁹¹ Selim újorsovai aga levelei Felső-Kubinyi Kubinyi Ágostonhoz. – Sas. X. k. 1832. 96.

⁹² Selim újorsovai aga levelei Felső-Kubinyi Kubinyi Ágostonhoz. – Sas. X. k. 97.

zájuk hasonlók érdeklődésére alapozható. A pasa és környezetének szívéllyessége mindenképpen alátámasztja egy kapcsolat-kiépítési lehetőség realitását.

Szélim nyelvtanulási igénye is vonzó összetevője személyiségének. Elsősorban keleti nyelvekkel kapcsolatos nyelvtudását szeretné fejleszteni, erre utal Meninsky török-perzsáráb nyelvkönyve iránti érdeklődése, „Meninszkinék nyelv tanítója”-t, az „In Bezug der türkischer, persischer [98] und arabischer Schprache” is szeretné megszerezni. Ez a kívánság valószínűleg összefüggésben van „világosodottabb” állapotával. Erre utal a svéd misztikus, Emanuel Swedenborg⁹³ munkái iránti érdeklődése is, kérdezi, hogy „Pest-Budán” kapható-e „Schwedenborg” könyve és mennyiért. Időtöltésül akarja olvasni. Korábban már látta franciául, de akkor nem tudta megszerezni, ami szilárd vallási meggyőződés hiányát sejteti, feltehetően az iszlám tanítása sem elégítette ki maradéktalanul spirituális szükségleteit. Úgy is mondhatjuk, kereső állapotban van, megállapodott világnézet hiánya készteti erre. Esetében tehát a „világosság” valószínűleg a század szabad gondolkodóinak szellemében érthető, a John Locke-i „vajon a mindenhatóság nem adta-e bizonyos alkalmasan elrendezett anyagi rendszereknek is az észrevesés és a gondolkodás képességét”⁹⁴ gondolatból gyökerezethető gondolkodás, melynek középpontjában a lélek halandóságának problematikája áll.⁹⁵ A levél tehát többet árul el írójáról. Szőlősi keresi a helyét a világban. Elhagyta ugyan az európai civilizációt, és muszlim törökké lett, de nincs határozott célkitűzése, ezért nem vágja el a szálakat teljesen. Az agának erről az oldaláról Mocsáry nem beszélt. Kazinczy viszont, mint látni fogjuk ráérez erre. Szélim aga korábbi életkörülményeiről pedig egyik megjegyzése árulkodik: Új-Orsován egy barátja maradt, akinek Kubinyi bátran írhat, mert megbízik benne, valaha együtt volt vele a felséges királyi táblánál. Leveleiből kitűnik, hogy Szélim agaként beilleszkedett új életébe, és hogy milyen jól, az Kazinczy Dessewffynek írt leveléből derül ki: „a’ Basa neki neveli 13 esztendő lányát.”⁹⁶

Mi tudható még Szélim-Szőlősirol? A vizsgálódásban a Kazinczy által leírt név-adatra támaszkodhattam. Sem Mocsáry levelében, sem a Szélim levelekben nem szerepel az aga magyar neve, csak Kazinczy közli, nyilván Mocsárytól vagy Kubinyitól tudta meg. Mint látuk, Kazinczy Klárának és Dessewffynek írt leveleiben *Szőlősi*nek, kapcsolatfeltevő levelében és a nógrádi útjának leírásában pedig *Szőlősy*nek írja, keresztnévet nem említve. A korra jellemző helyesírási viszonyok alapján a *Szőlősi-Szőlősy* nevet azonosnak véve a *Szőllőssy*-vel Szinnyeinél olvashatunk nagy-szőllősi *Szőllőssy Ferencről*, akinek életrajzi adatai alapján feltételezhető, hogy azonos a Kubinyi által „felfedezett” Szélim agával, bár Szinnyei nem említi annak sem a Kubinyival, sem Kazinczyval felvett kapcsolatát, sem a *Sas*-ban kiadott Szélim-leveleket. Eszerint a székelyföldi nagy-szőllősi Szöllősy-Szőlősy-Szőlősi, a továbbiakban Szőlősi elhagyja hazáját és török katona lesz. Ez az adat pedig jól illeszkedik a Kazinczyék által közölt Szélim képhez. Szinnyei további adatai is kapcsolhatók ehhez: az irodalmi érdeklődés, a feltűnő nyelvérzék és nyelvtudás valamint a misztika felé való vonzódás. Szélim aga később visszaszökik Magyarországra és visszamagyarosodik. 1838-ban kiadja a *Napkeleti ké-*

⁹³ Swedenborgról bővebben lásd pl.: <http://www.benedeksz.hu/Swedenborg-utoszo.html>, 1-6.

⁹⁴ John Locke: *Értekezés az emberi értelemről*. Ford. Dienes Valéria. I-II. Bp., 1964. Idézi: Bíró Ferenc i. m. 2010, 130.

⁹⁵ Bővebben: Bíró Ferenc i. m. 130-132.

⁹⁶ KazLev. XXI. 608.

pek eredeti rajzokban című írását. Zimonyban a keleti nyelvek tolmácsaként pár év alatt tizennégy nyelvet sajátít el. A szabadságharc alatt Kossuth titkára lesz, majd Kossuthal együtt Törökországba menekül, onnan Máltára, Francia- és Spanyolországba utazik. Párizsban ezoterikus tanulmányokat folytat, a mesmerizmust⁹⁷ tanulmányozza. 1853-ban hazatér, 1854-ben meghal. A Szinnyeitől függetlennek tekinthető másik életrajz Szőlősi Kossuth-emigrációról írt könyve elején található, amelyet 1870-ben adott ki ismeretlen kiadó. Az ismeretlen életrajzíró adataiban sem találunk utalást hősné Szélim agaként kötött magyarországi kapcsolataira, de ő is kiemeli Szőlősi nyelvtudását, talentumosságát, ügyességét, kifogyhatatlan ismeretvágyából fakadó, folyamatosan növekvő műveltségét. Az emigrációról szóló könyvében azonban Szőlősi olyan kijelentést tesz, ami megerősíti a pusztán névhasználaton alapuló feltételezést, vagyis azt, hogy személyében csakugyan az a Szélim aga tisztelhető, aki annak idején Kubinyi Ágostonnal barátságot kötött. Szabadságharcbeli élményeit felemlítve a következőket írja: „Kossuth délelőtti 10 órakor egy pár kocsin Kókára hajtatott, ottan a dombon lévő kápolnához felérvén, fűre heveredtünk, s szivarozás közben a távol haladó magyar serget szemléltük. Görgei nem sokára hozzánk ér, s hasonlólag fűre dől. Egy idő vártatva Kossuth reá függesztett szemekkel tőle azt kérdi: »Hát a koronával mit csinálunk, ha a németeket az országból kikergetjük?« Görgei reám néz, s szokott hidegvérűségével azt mondja: »Adjuk Szőlőssy [újabb névváltozat, T. K.] barátunknak.« Én erre: »Köszönöm szépen, engemet a dicsőorság nem ostromol, tudok én annak egy jó helyet — küldjük Kubinyi Gusztinak« (a nemzeti múzeum igazgatójának).” A megszólítás kedélyességével nyilván arra kíván utalni a volt Szélim aga, hogy közelebbi ismeretségben volt Kubinyival, bár ez a stílus egyáltalán nem emlékeztet a két, Kazinczy által is ismert levelének hangvételére, ahol nagy tisztelettel ír – „Uraság”-nak szólítja Kubinyit –, és inkább arra utal, hogy a titkár így akarja bennfentességét dokumentálni, szemben a deklarált „engemet a dicsőorság nem ostromol” kijelentésével, hiszen ellenkező esetben e poén szempontjából elég lett volna, ha csak a Nemzeti Múzeumra utal. De ha könyvének stílusát nézzük, az is emlékeztet két levelére, főképp amikor saját magáról ír. Latinos műveltsége hangsúlyozására itt is egyénítve alkalmaz antik közhelyeket. Csak egy példa erre: „Jászberénybe érven, az ottani főnökök közül hárman előhívtak, én velük a Kossuth belső szobájába megyek (nekem minden idegennel ab ovo, ad malum usque benn kellett lennem) hol a G-dúron elkezdett quartett különféle kitérések után elvégre A-mollba ment át [...]”⁹⁸

Megjegyzendő, hogy Szőlősi születési, halálozási, társadalmi hovatartozási adatai viszont korántsem olyan egybehangzóak, mint a tulajdonságaira, tehetségére vonatkozóak. Sem ismeretlen életrajzírója, sem Szinnyei nem említi például születésének dátumát, a Magyar Életrajzi Lexikon pedig két időpontot is megad, jelezve annak bizonytalan voltát, 1796 v. 1806. De még halálának datálása is ellentmondásos, Szinnyei szerint Oravicabánya, 1854. március 31. A Szőlősi 1870-ben kiadott művének elején közölt életrajz írója⁹⁹ szerint pedig

⁹⁷ „A XVIII. század mágikus gondolkodásának klasszikus reprezentánsa a mesmerizmus”, állapítja meg Schultheisz Emil. Franz Anton Mesmer (1734-1815) elődeire támaszkodva a magnetikus erő gyógyhatásával foglalkozott. Bővebben lásd: *Schultheisz Emil: Mesmer és a mesmerizmus*, http://mek.oszk.hu/05400/pdf/Schultheisz_Mesmer.pdf

⁹⁸ *Szőllősy Ferenc: Kossuth és a magyar emigráció török földön, (Függelék: Útirajzok)*. Lipcse, 1870.=Terebess Ázsia E-Tár, <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/szollosy.html>, 4.

⁹⁹ *Szőllősy Ferenc* i. m. 1-3.

1854. március 3. Életének egyes állomásait is eltérően tükrözik a róla írtak, de abban meg-egyeznek, hogy erdélyi származású volt, és 1829-ben török földön élt. Vizsgálatunk szempontjából pedig ez a lényeges, hiszen ez egybevág azzal, amit Kubinyiék is tudtak róla.

III. A „cselekvő” Kazinczy

Viszonylag rövid időintervallumon belül írt levelek, és egy művészi igénnyel megfogalmazott útibeszámoló születik a Szélim-történet hatására. Kazinczy 1831. június 18-án Lapujtón tartózkodik Mocsáry Antalnál.¹⁰⁰ Június 19-én már Losoncon¹⁰¹ van, innen látogatja meg Kubinyit, és innen írja június 21-én Szélimnek szóló levelét. Beszámolóit viszont csak hazatérte után készíti, Kazinczy Klárának írt levele 1831. július 15., Dessewffynek írt levele 1831. július 26. datálású. Ez utóbbi már arról is tudósít, hogy kész a *Nógrád–Gömör-i útleírás*, 1831. augusztus 23-án pedig véget ér Kazinczy földi pályafutása. Mindegyik megnyilvánulás fontos, hiszen lehetővé teszi egy első látásra elfogadhatatlan szituáció és a szituáció által megszólított Kazinczy megoldást adó döntésének többoldalú feltárását. Így tetten érhető a cselekvő Kazinczy, hiszen „az ember döntése akkor bizonyul legjobbnak, ha nemcsak a szituáció természetében rejlő felszólításnak vagy sugallatnak tud leginkább megfelelni, de a döntéshozó belső helyzetének (karakterének, érzelmi háztartásának és racionalitásának) is rátapint a lényegére”¹⁰² Hogyan tükröződik ez a Szélim-szituáció megoldásában?

A Szélim aga történetével kapcsolatba kerülő Kazinczynak a vizsgálatunk tárgyát képező Mocsáry-levél késlekedése kapcsán tehát egyrészt szembesülnie kellett azzal a ténnyel, amellyel mint ismeretes, egész életében mint lehetőséggel számolnia kellett, hogy postáját ezúttal is konkrétan figyelemmel kíséri a hatóság. Másrészt az „érzésben és gondolkozásban vele rokon” barát által kommentált lehetőség megragadhatta figyelmét, Horkay Hörcher¹⁰³ szavaival élve megszólítva érezte magát általa, mert az olyan elemeket tartalmazott, amelyek számára egész életében jelentőséggel bírtak. Mocsáry érvelését körvonalaazva láthattuk, hogy abban egyrészt az „etnikai kötelékeken, hagyományokon, nyelvi egységen nyugvó – részben »territorizált« – »nyelvnmzetiség«”¹⁰⁴ communitas eszme rejtőzik, összekapcsolódva az államot megtestesítő királyi hatalom iránti lojalitással, szinkronban az ősi elvvel: „a magyarok szabadsága abban áll, hogy az örökös király a hazai országos törvények szerint uralkodjék rajtuk.”¹⁰⁵ Szirmay Antal közvetítésében ugyanis azt tartja a magyar közmondás, „Hazudik, valaki mondja szolgaságnak/ Szabad szolgálatját a jó királyságnak;/ oly arany ideje nincs a szabadságnak, Mint ha kegyes ura vagyon az országnak.”¹⁰⁶ Ebből a szabadságból fakad, Decsy Sámuel korábban idézett gondolatmenetére asszociálva, a gondolat és írás szabadsága, amely elősegíti a magyar nyelv kiművelését és a tudományok virágzását, aminek következményeként a külföld is magyarul fog tanulni, lefordítja könyveinket és kelendők lesznek a magyar könyvek.

¹⁰⁰ KazLev. XXI. 576-577.

¹⁰¹ Uo. 579.

¹⁰² Bővebben lásd: Horkay Hörcher Ferenc i. m. 25.

¹⁰³ Horkay Hörcher Ferenc i. m. 21.

¹⁰⁴ Debreczeni Attila i. m. 2009, 220-221.

¹⁰⁵ Szirmay Antal: Magyarország szóképekben. (Hungaria in parabolis), ford. Vietórisz József. Kolozsvár, 2008. 91.

¹⁰⁶ Szirmay Antal i. m. 92.

Két fő mozdíthatatlannak vehető eleme van tehát a Mocsáry által felkínált helyzetnek, a hatalom fenyegető jelenléte és Szélim aga renegát volta. Joggal feltételezhető, hogy Mocsáry levelét visszatartották, hiszen nem érkezett meg időben, tehát nem veszélytelen, a politikailag félreérthető kapcsolatteremtés választása Szélim agával, a törökké lett magyarral. De az elhagyott haza iránt érdeklődő, a keresztény kultúrát elhagyó tehetséges erdélyi magyar megnyerésében rejlő lehetőségek megszólító erejűek. Hogyan láttatja helyzetét Kazinczy?

Korábbi nézeteinek¹⁰⁷ megfelelően „Látom a’ gázságokat, ’s nem volnék e vak, ha nem látnám, hogy sok istentelen ember tart szemmel. Azt hiszem tehát, hogy nem bánhatok okosabban, mintha semmi titkot nem tartok” – jár el. Ennek megfelelően a postai ellenőrzés lehetőségével komolyan számol. Nemcsak családját értesíti, hogy vigyázzanak, mit írnak, hanem még a látszatát is kerüli annak, hogy a Szélim aga-történet titkos dologhoz kapcsolódna. Nem érinti lehetőségei határát. Nincs veszély, hiszen körültekintően jár el, úgy láttatja a tényeket, hogy a végzetes félreértéseket elkerülje. A hatalom gyanújával számolva a „nem tartok titkot” magatartást alkalmazza. Nem ír a Szélim-szituációhoz kapcsolódó veszélyről egyik beszámoló levelében sem, sem Kazinczy Klárának, sem Dessewffynek nem céloz erre, de a nógrádi útleírásban sem érezteti.

Mocsáry nevét Szélim agával kapcsolatba hozhatóan, legutolsó levelének tanulmányom kiindulópontjaként idézett utolsó során kívül, sehol nem említi meg, sem a húgának, Kazinczy Klárának, sem a Dessewffynek írt beszámolójában, sem pedig nógrádi útleírásában. Így bár Mocsáry felhívta Kazinczy figyelmét Szélim agára, szerepe ezügyben nehezen kimutatható, hiszen Mocsáry tájékoztató levelét Kazinczy nem kaphatta kézhez időben, és ezt a postai ellenőrzés tudhatja a legjobban. Miért olyan fontos ez? A bécsi udvar összeesküvést sejtő gyanakvása miatt. Példaként Völgyesi Orsolya¹⁰⁸ említi ennek egyik felszínre került bizonyítékát, miszerint Győr környékén olyan hírek terjedtek el az 1823-as zempléni megyei ellenállás kapcsán, hogy a királyi rendeletek ellen tiltakozók a carbonári mozgalom hatására cselekednek. Valószínű, hogy az udvar továbbra is éberen figyel. Kazinczy tehát elkerüli az összeesküvés látszatát. A Szélim-levelek egyébként amúgy nem titkosak, ezt hangsúlyozzák később Kubinyiek azzal, hogy mint említettem, kiadják azokat a *Sasban*. Kazinczy is ezt erősíti meg, mint idéztük, leveleiben is és a nógrádi útról írt útirajzának 9. részében is, hiszen külön fejezetben dokumentálja, hogy utazása során Videalvára is ellátogatott, ahol megtekinthette a Kubinyi-gyűjteményt, és ott mutatta meg neki a gyűjtemény tulajdonosa két, a kolerajárvány miatt biztonsági okokból feketére füstölt levelét is egy törökké lett magyarnak, Szélim agának. Kazinczy mint korábban említettük, hangsúlyt fektetett arra is, hogy a levelek keletkezési körülményeit is részletezze, jelezve, hogy teljesen legális dologról van szó. Ezért meséli el Gyürky Pál Krassó vármegyei adminisztrátorrá kinevezésével kapcsolatos, az előzőekben ismertetett eseményeket, mint látni fogjuk, belépve a történetbe, „poétai öszvefűződéssel” megformált jelenet főszereplőjeként megosztja olvasóival, milyen benyomást keltett benne a Szélim-epizód, és ismerteti annak a levélnek a születését, amelyet rábeszélésre írt az új-orsovai agának. Így mutatva meg, hogyan találta meg a renegát ma-

¹⁰⁷ KazLev. XX. 111.

¹⁰⁸ Völgyesi Orsolya i. m. 173–198. Kazinczy elhárítja ezt az elméletet: „Mese az, hogy nálunk is vannak társai a’ külföldi czimborának, és gonosz czállal hintetgett vád; mese volt, a’ mint ugyan hiszem, 1794-ben is.” Bővebben: uo. 186.

gyarral való kapcsolati lehetőséget, hogyan hozta meg döntését, a szituáció merev és mozgíthatatlan elemei,¹⁰⁹ a politikai veszélyeztetettség és Szőlősi Szélim agává lételének tettétől való írtózás ellenére. Hogyan rendezte be tehát a szituációt e két mozgíthatatlan korlát között, úgy hogy az adott helyzetben megtalálható lehető legjobb döntést meghozhassa?

A lehető legjobb döntés: Kazinczy levele Szélim agához

1831. június 21. datálással olvashatjuk Kazinczy Szélim agának szóló levelét, amelyet már a megszólításban nemes gesztussal indít, jóindulatának kifejezésével. Minden jót kíván a címzettnek, dacára annak, hogy azt is jelzi, tud arról, hogy renegátnak ír: „Szélim Aga, előbb Szőlősy Úrnak Kazinczy Ferencz minden boldogságot.”¹¹⁰ De Szélim aga méltó a barátságra, mert Kubinyi Ágoston levelezik vele, és törökké létele ellenére nem felejtette magyar hazáját, és e kettőnek köszönheti Kazinczy hozzáfordulását: „Tekint. Kubinyi Ágoston Úrnál Videfalván örömem vala látni Uraságodnak ezen nagy tekintetű hazámfiához írt két levelét, melly Uraságodnak történetei 's elhagyott honjához még most is meleg érzései által mindnyájunkat érdekle.”

A Szélimnek írt Kazinczy levél ezután érzékelteti írójának az aga tettétől való elhatárolódását. Kazinczy semmiképp nem fogadhatja el Szőlősi lépését, és ennek hangot is ad, az egyetemes (európai) kultúra részét képező Voltaire-sorral megerősítve, amelyet a helyzetre való tekintettel azonban didaktikusan kiegészít, általánosítva Voltaire tételét, megteremtve ezzel a kapcsolatfelvételhez szükséges közös alap lehetőségét: „Uraságodnak helyébe tevém által magamat gondolatomban, 's annak képzelésére, hogy én mely igen szerencsétlen volnék, ha szülőhelyem' földét többé meg nem láthatnám, ha olyak közt kellene töltenem életemnek minden napjait, kik gondolkozásaikban 's érzéseikben hozzám egészen hasonlatlanok – engedje mondanom Uraságod – egészen elborzadtam. «Meg nem romlott szívnek oh melly szent a' haza!» ezt kiáltja Voltaire, 's őutána ezt kiáltja még a' romlott is.” Kazinczyt mélyen érinti az ügy, hogy hagyhatja el valaki a hazáját. A másik helyzetébe való beleképzelés lépését – „Uraságodnak helyébe tevém által magamat gondolatomban” – a döntést megelőző mérlegelés részeként tekinthetjük a hagyományos cselekvésméletre figyelve. Ezt a lépést dokumentálja művészien megformálva az író a *Nógrádi út* 9. részében, melyet leírásként indít, elmesélve a már ismert történetet: látogatását Videfalván, ahova uzsonnázni hívta Kubinyi Ágoston, aki megmutatta neki „zoologiai, numismaticai, mineralogiai, ornichologiai [...] gyűjteményét, könyveit,” szembesülését a Szélim-történettel. A leírás ezután megszakad, az író „belép” a történetbe, magára irányítja a figyelmet, a cselekvés előtti mérlegelés folyamatát viszi színre, költői eszközökkel formálja meg a mérlegelő ember belső és külső helyzetét. „Általítottam magamat képzeletekben az ő helyére, 's elborzadtam. Barátim látták néma elváltozásomat 's oka eránt tudakozódtak” – ábrázolja két mondatba sűrítve a helyzetet Kazinczy. Változás következik be tehát a cselekvő állapotában, egyrészt elhallgat, másrészt elgondolkodik, ez környezete számára is érzékelhető. A hagyományos cselekvésmélet szerint megfogalmazva a mérlegelést végző felfüggeszti a cselekvést, döntési alternatívákat fogalmaz meg, absztrakt logikai sémát próbál találni, vagy emlékezetét, képzeletét

¹⁰⁹ Bővebben lásd: Horkay Hörcher Ferenc i. m. 22.

¹¹⁰ KazLev. XXI. 581.

megmozgatva korábbi helyzetekkel hasonlítja össze a megoldandó helyzetet.¹¹¹ Kazinczy ezt a benne zajló folyamatot is közvetíti.

Elhatárolja magát a tettől, hitet téve hazaszeretetéről, megfogalmazva mit jelent számára a haza: „Nem értvén mint hagyhatja el valaki hazáját, nemzetét, szülőit, véreit, barátit, hogy reménysége sem lehetett őket, 's a' helyt a' hol nevelkedett a' hol annyi örömet és keserűséget élt, ismét megláthatni; [...] Én honi palánta vagyok; elsorvadnék idegen ég alatt.”¹¹² Elhatárolódását hűgának írt levelében¹¹³ hangsúlyozza a leghatározottabban: „Én a világ minden királyságaiért sem tenném azt a' gaz és oktan lépést.” A különböző formájú, de azonos tartalmú megfogalmazások is arra utalnak, hogy a meghozandó döntés komoly erőfeszítést és nagy körültekintést igényelt, Kazinczynak nemcsak a nyilvánosságra, hanem tágabb családjára is gondolnia kellett, az adott szituációval kapcsolatos döntését el kellett tudja fogadtatni velük is, vagy legalábbis meg kellett nyugtassa őket. Erre következtethetünk a Klára hűgának írt levelében olvasható taktikai lépésekből, melyek a tágabb körű Kazinczy-családnak szóló védekezésnek vehetők. Eszerint az egyik taktikai lépés, amely Kazinczy kommunikációs stratégiájának fontos elemét képezi, mint korábban már jeleztük, a kürtösi látogatással kapcsolatosan eszébe jutott rokoni szálak figyelemfelkeltő megfogalmazása: „Kürtösön, özvegy Consil. Ambrosynénál, a' ki Gyürki lány Comáromy leány unoka, 's így *ta to panye sesztra* egy egész napot mulattunk”. Ezzel elveszi az élett a renegát Szőlősivel kapcsolatos történetnek, hiszen az a fontos hivatal viselő Gyürki rokonsággal kapcsolatos. További megnyugtató lépés annak közlése, hogy Kubinyi Ágoston is levelezik az agával: „Videfalvára menénk ki Szemerével ozsonázni Kubinyi Ágostonhoz [...]. Ott láttam két levelét egy törökké lett *Szölősi* nevet viselt, most pedig Szélím aga nevet viselő embernek. Midőn Gyürki magát Krassó Vármegyei Adminisztrátornak illocálta, Nógrádból sokan lekísérék, 's Lugosról lementek Orsovára is, 's ez az új török magyarul szólította meg őket, 's Kubinyinak már két levelet küldé postán.” Mindez arra utal, hogy a család nyugodt lehet, és segíti annak megértését, hogy nem jószántából ugyan, de írt a török agának, kellő óvatossággal: „Rá vettek, hogy írjak neki, 's írtam, Kubinyi teszi postára levelemet. Én a' világ minden királyságaiért sem tenném azt a' gaz és oktan lépést.”

Barátjának, Dessewffynek is ír a Szélím-epizodról, de már csak mint megoldott helyzetről, kiemelve a Dessewffyt érdeklő elemet, hogy a törökké lett, nyelveket tudó Szőlősi, akit a basa lánya jövődő férjeként tekint, a *Hitekt* és a *Taglalatot* olvassa. Valószínűleg csak ez utóbbiért tudósítja a grófot. Ehhez kapcsolódóan Kazinczy megemlíti, hogy Szélím érdeklődése az elhagyott haza iránt, megerősítve Szemere és Kubinyi kérésével, hogy levelet írjon az agának, készítették arra, hogy felvegye vele a kapcsolatot: „Szemere és osztán Kubinyi kértek, írjak Szélímnek. Írtam, 's Kubinyinál hagytam a' levelet. Felidéztem neki a' Voltaire sorát: „à tous les coeurs bien nés que la patrie est chère! / Meg nem romlott szívnek oh mi szent a' Haza!”¹¹⁴ – dokumentálva, hogy levelezésük alapja a haza iránt táplált érzelem. Né-

¹¹¹ V.ö.: Horkay Hörcher Ferenc i. m.23.

¹¹² Fried István megfogalmazásában „Kazinczy [...] szinte a *Szózat* hangjával vall a maga érzelmeiről”. Fried István: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy körül. Sátoraljaújhely–Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996. 124.; Kazinczy útleírásairól, így a nógrádi útról is, bővebben uo. 115–128.

¹¹³ KazLev. XXI. 593.

¹¹⁴ A Voltaire-idézzel kapcsolatban lásd Fried István: Kazinczy Ferenc útleírásai. Az érzékeny neoklasszicista. I. m. 126.

hány levelében még megemlíti Nógrád–Gömör-i útját, de nem szól ennek kapcsán Szélim agáról, valószínűleg azért, mert egy kezdeti stádiumban levő kapcsolatról van szó, melynek alakulását előre még nem lehet látni, illetve a többi levelezőtárs még annyira sem érintett a történetben, mint Desseffy a Taglatat említése révén.¹¹⁵ Nógrádi útja pedig elkészült, kiadásra kész, tehát bárki olvashatja.

A Szélimnek írt levél azonban nemcsak azért íródott, hogy Kazinczy éreztesse Szőlősi tette miatt érzett megbotránkozását. Érződik belőle az elkövető iránti érdeklődés és segíteni akarás szándéka, mint a fentiekben jeleztem, Kazinczy ráérez az aga helyzetére, meglátja benne a világnézeti lázadásban vagy válságban¹¹⁶ levő, helyét kereső embert, feltételezve, hogy ez összefüggésben van új helyzetével és honvágyával is. Levele a prudencia humanista tanítására épül, a szerencse hajlítható¹¹⁷ az emberi akarat által, törökké létele alkalmat jelenthet Szőlősi részére, hogy az európai kultúra egyik törökországi meghonosítója legyen: „De a' sors nem ritkán olly lépéseket tétet velünk, mellyeket önmagunk sem tudunk javalani, 's a' bölcsesség azt sugalja, hogy magunkat leljük fel helyzetünkben. Illyenkor az minden szerencsénk hogy az ember minden éghajlat alatt ember. Nem lehetetlen hogy a' Gondviselés azért rajzoló Uraságod elébe ez utat, hogy az Európai cultura' magvait hintse ki egy nemzet között, melly vesztegleni szeret, nem haladni. Lelje Uraságod e' nagy gondolatban vigasztalását, midőn visszaemlékezvén elhagyott honjára, szíve elkeseredik [...]”.¹¹⁸ Buzdítja az agát, hogy nevelje új hazája fiait, az európai civilizáció nyújtotta lelki kultúra segítségével, mert a török lányokat nem lehet, hiszen azokat elzárják a közösségtől – „'s hozzájok a' lelki culturának semmi sugára nem férhet” –, hozzátéve, hogy a török kultúra, a muszlim vallás, már csak ezért a megkülönböztetésért is távol áll tőle. Úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az ember európai kultúrában élhet igazi emberi életet. Kazinczy tehát nem ért egyet a korban elterjedt klímaelméletből¹¹⁹ fakadó lehetőséggel, amely révén a kulturális sokféleség állítódik a központba. Az európai kultúra pedig számára a mélyérzéssel teljes, kifinomult társas viszonyt jelenti, mely a nőkre is kiterjed, akiknek lelki kultúráltsága megszépíti a társaséletet, a könyvekből szerezhető műveltség, a világismeret, amit földrajzi térképek, leírások nyújthatnak, a festés, a tánc, a faragás, a színház melyek az európai fény és ízlés fő közvetítői, legalábbis ez derül ki Szélim ágához intézett kérdéseiből: „Nekünk a' törökföld és a' nép' culturája felől semmi ideáink nincsenek, 's látjuk hogy a' mit könyveink mondanak, gyanús hírek. Vannak e ott könyvek és geográfiai mappák?¹²⁰ 's a' kik innen oda által mentek 's feltették a' turbánt vagy sipkát, terjeszthetnek e el valamelly Európai fényt és ízlést? Mi lehet ott az élet, a' hol a' férfiak el vannak zárva [Előbb azt írta „tiltva” – Váczy a levél 1. lábjegyzetében tett kiegészítése szerint] az asszonyok' nemes együttlétektől, és a' hol festés, faragás, játékszín, táncz tiltott mulatozások.” De ezt az értelmezést erősíti meg a mér-

¹¹⁵ Pl.: KazLev. XXI. 598., 610., 645.

¹¹⁶ Talán emlékezteti őt, Bíró Ferenc megfogalmazását használva, ifjúkori „világnézeti forrongásaira”. Bíró i. m. 125.

¹¹⁷ V.ö.: Horkay Hörcher Ferenc i. m. 50.

¹¹⁸ KazLev. XXI. 581.

¹¹⁹ A témáról bővebben: Debreczeni Attila i. m. 2009, 97-98.

¹²⁰ A „geográfia mappák” nyújtotta ismeretek valószínűleg a Föld és a rajta lakó népek megismerésével kapcsolatosak, legalábbis erre következtethetünk abból, hogy Kazinczy a geográfia nyújtotta ismeretek iránt már kora ifjúságában is fogékony. 1775-ben, 16 éves korában Magyarország földrajza címen, amelyet a Hármas Kis Tükör mintájára készített, amelynek egy-egy példányával megajándékozta iskolatársait is. V.ö. Kazinczy Ferenc Válogatott művei. I. m. XIX.

legelő Kazinczy a nógrádi útleírás utólagosan megalkotott jelenetében is utalva „az ismételten, elementumaival egészen ellenkező világ”, és az európai civilizáció legfőbb kulturális különbsége: „a’ ki itt színész volt [értve alatta Szőlősit, T.K.] mint élhet olyan földön, hol a’ játékszín, a’ táncz tilalmaztatik; hogy a’ ki ismeri az asszonyi nem’ lelkét, élesztő társaságának örömeit, mellyekért a’ sok nőiség igen igen szomorú poltolék, miként mondhat le ezekről; ’s lelkemből feltolódék Voltairnek ismeretes szava: *Meg nem romlott szívtnek oh mi szent a haza!*” Megjegyzendő, hogy sem Szőlősi, sem a Szőlőssivel foglalkozó életrajzíró, sem a lexikoncikk írói nem jelzik, hogy Szőlősi színész lett volna. Csak Kazinczy ír erről. Kubinyi mesélte neki? Esetleg mint fentiekben utaltunk rá, Szélim levelének egyik sorát – „Magam is ezen Levél Írásakor oly kedvetlen vagyok, mint egy perét el vesztett Actor”¹²¹ – értette félre, tudatosan vagy véletlenül? Ha tudatosan, akkor ez egyben magánvéleményét is magában foglalja Szőlősiről? Elképzelhető, mert ironikus képpel zárja a Szélim-epizódot: „Szeretném látni, mondám magamban, mit csinál most ez a’ Szélim, midőn napjában háromszor imádkozni kergetik, ’s ő ott öszvevont ujjakkal szakállas állát mellének szegezvén azt a’ tompult arcot hazudja, mellytől az eszes ember borzad.”¹²²

Kazinczy tehát nem tagadja meg elveit. Igyekszik embertársának, Szőlőssinek nyomorúságát enyhíteni, „elfelejtkezve a’ Világ esztelenségei felől.”¹²³ Buzdítja Szélim agát, hiszen „fő hivatásának, valódi lelki szükségnek tartja, hogy másokat buzdítsón.”¹²⁴ Az európai fény és ízlés elterjesztésén munkálkodott egész életében, és ennek megérzékítésével,¹²⁵ így a Szélim-ügyet is ennek szolgálatába állítja, utat mutatva az agának, hogyan hasznosíthatná talentumait. Ebbe a vonalba tartozik a nők szerepének láttatása is, nem értve, hogy „a’ ki ismeri az asszonyi nem’ lelkét, élesztő társaságának örömeit, mellyekért a’ sok nőiség igen igen szomorú poltolék, miként mondhat le ezekről.” Miért olyan fontos a kultúra szempontjából az „asszonyi nem’ lelkét, élesztő társasága? Kazinczy kassai éveiben¹²⁶ tapasztalt, egész életére kiható, szemléletformáló élményére, az új társasság, művelt és érzékeny női társaság szellemiségére figyelve közelíthetjük meg a választ. Ez az élmény abból a felismerésből fakad, amely szerint van más neme asszony és férfi közötti „forró barátságnak”, mint amit „a világ’ gyermekei *szerelemnek* neveznek,” ez a „tisztelet’ barátsága”,¹²⁷ „szent láng”.¹²⁸ Ez az élmény tehát olyan kifinomult társas viszonyt jelöl, amit csak a „gazok”¹²⁹ nem értenek, azoknak vi-

¹²¹ Actor, oris: cselekedő; Actor in judicio: felperes; Actor comediae: komédiát játszó; aki szóbeli előadással valamit ábrázol, valamely szerep előadója, színész. A mondat nem egyértelmű, hiszen színész is vesztethet pert, de Szélim hivatkozása a királyi táblára, mint az előzőekben idéztam, azt erősíti meg, hogy inkább perét vesztett felpereshez hasonlította magát az aga.

¹²² *Kazinczy Ferencz Utazásai*, i. m. 101.

¹²³ Kazinczy saját elképzelései alapján kialakított társaság-eszméit meg nem tagadva jár Szélim aga ügyében, *KazLev.* II. 53.

¹²⁴ *Váczy János*: Az izgató. = Széphalom 9., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátorlajújhely, 1997. 31.

¹²⁵ Bácsmegyeyben adott nyilatkozatában olvashatjuk: „Ebben [a műben] nem a’ Történetköltő, hanem maga Bácsmegyey szól, még pedig levelekben és barátjaihoz, kik olly szerencsés nevelést nyervén mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a’ nagy-világban mindenek előtt esmeretes szavait értették. Ezek meg-tartása kedves negligéet ad Románomnak”. *Debreczeni Attila* i. m. 420. Erre a szerencsés nevelésű és nagyvilágot ismerő közegre jellemző szavakat vizsgálva Debreczeni Attila megállapítja, hogy feltűnően sok közöttük a „poézissal, zenével, táncsal és festészettel kapcsolatos szakkifejezés, amelyeket Kis Jánoshoz frott levelében a kényes ízlés csiszolódásával hozza kapcsolatba. – Uo., 420. A Szélim-levelé tanúsága szerint pedig Kazinczy számára mindez, az európai kultúrát jelenti.

¹²⁶ Bővebben: *Debreczeni Attila* i. m. 386.

¹²⁷ *KazLev.* VI. 55.

¹²⁸ Uo. 55. Az „érzékenységről” bővebben lásd *Debreczeni Attila* i. m.

¹²⁹ *KazLev.* VI. 55.

szont természetes, akik, mint Cserei Farkas¹³⁰ is, ismerik a „szent lángot”. Ezt fogalmazza meg a Sterne (Yorick)-Elíza levelezés előbeszédének szabadabb fordításában is, melyet Szemere felkérésére¹³¹ készített és adott közre, „aetheri láng”-ként:¹³² „A’ leglelkesebb ember örömet lel a’ leglelkesebb asszony’ társaságában, ’s hajlandóságok egymás eránt láng leve, de aetheri; szerelmük édes elrészegülés, de lelki elrészegülés”, amely az Előbeszéd¹³³ szerint azon alapul, hogy „a’ dicső indulatú fejeznép”¹³⁴ tiszteli a „jobbra teremtett férjfi”¹³⁵ útjait, „’s lelkéből a szépet”¹³⁶ napvilágra segíti. Bíró Ferenc meghatározását használva a „lélek hatalma”¹³⁷ hangsúlyozódik ki a „leglelkesebb asszony” lelkének hatása a „leglelkesebb férfi” lelkének alkotóerejére szituációban, amely csak magas erkölcsi értékekkel bíró emberek, mint például Kazinczy és Kácsándy Zsuzsa között alakulhat ki, és azok számára érzékelhető civilizációs érték.

Csak az eszmei alapok tisztázása után, Szélim számára kijöelve egy lehetséges szellemiség vezérelte megújulási lehetőséget, tér rá a hétköznapi dolgokra Kazinczy és bemutatkozik: „Engedje meg Uraságod hogy a’ ki itten szól, magát ismértethesse. Én Író vagyok, ’s azok közt a’ kik életben vagyunk, én járom legrégebben az írói pályát. Az ezidén felállott Magyar Tudós Társaságnak rendes tagjává választattam. Lakásom Tokaj’ tája, egy órányira Ujhely felett, ’s a’ hely neve Széphalom. Ha Uraságod engem levelével megtisztelni akarna, tessék azt oda útasítani az itt álló adresse alatt: A bemutatkozó én-reprezentációból kiolvasható, hogy írónak lenni társadalmi rang, hiszen Kazinczy ezzel reprezentálja társadalmi helyzetét. Kazinczy helyzete ezen belül is különleges, az élő írók közül, és itt nagyon pontosan fogalmaz, ő jár a legrégebben a pályán, és nem azt mondja, hogy ő a legöregebb író, helyzetét az biztosítja, hogy nincs hozzá hasonló korú pályatárs, aki már oly fiatalon adta volna ki első művét, mint ő. Az is kitűnik szavaiból, hogy nem akármilyen író, hiszen a frissen alakult Akadémia választott tagja. Mikor címét megadja Szőlősinnek, akkor is beleveszi nevébe az akadémiai tagságára utaló utótagot: „Mons. François de Kazinczy, de l’académie hongraise.” De a legfontosabb, hogy a kultúrateremtő literátori közösség tagjaként mutatja be önmagát. Ezzel szemben Szélim aga helyzete bizonytalan, ezt jelzi a részletes adatkérés: Kazinczy pontosan szeretné tudni nevét, származását, születése helyét, idejét, tanulmányairól is érdeklődik, hol tanult, milyen pályát járt be iskoláinak befejezése után. Miért választott új hazát, mikor és hol tért át új vallására, milyen munkakör az agaság, katonai-e vagy polgári? Még arra is kitér, hogy mennyit keres az aga. Érdekli, hogy megházasodott-e, és az

¹³⁰ Uo. 55.

¹³¹ „Maga a’ Muzáron Kiadója, összehasonlítván némelly fordításunkat, tölem azt kíváná, hogy a’ melly Előbeszéd a’ Döbrentei által Yorick’ és Elíza Levelei előtt áll, dolgozám újra szorosabb és tágasbb utánzással; mert az illy dolgozás gyakorlati neme a’ Kritikának.” Muzáron. IV. kötet. Élet és Literatura. Rész XX-XXIX. 1829. Pesten, 207.

¹³² Uo. 214.

¹³³ Uo. 201-206; 208-212.

¹³⁴ Uo. 203-204; 210.

¹³⁵ Uo. 203; 210.

¹³⁶ Uo. 204; 210.

¹³⁷ Bíró Ferenc Kazinczy fordításaival kapcsolatban felteszi a kérdést, hogy Kazinczy számára „a fordítás munkája, a magyar nyelv – és főleg: saját kompetenciájának – folyamatos próbatétele, a megoldás sikere, az erő, amelynek hatalmát így meg kellett éreznie, nem bizonyítja-e – ugyancsak folyamatosan a lélek és szellem szuverénitását? Az anyanyelv feletti uralom voltaképpen minek az uralma?” Válasza, az író nyelv feletti hatalma végső soron a „lélek hatalmát bizonyítja”, a „lélek alkotóerejét.” *Bíró Ferenc* i. m. 156-157.

is, hogy hány felesége van. Mindezt azzal indokolja, hogy levélgyűjteményét gazdagítaná a válasszal, és barátaival együtt mind szeretnék jobban megismerni az agát. Kazinczy tehát óvatos, Kubinyihoz hasonlóan gyűjtőként állítja be magát, ezzel indokolja mélyreható érdeklődését, és egyben Kubinyihoz fűződő viszonyát. A kérdések egyértelműen bizonyítják, hogy Kubinyi jóhiszeműen járt el, bizalmába fogadott egy rokonszenvesnek tűnő fiatalembert, akiről szinte semmit sem tudott. Kazinczy viszont először tudni akarja, kit fogad barátságába, ismerni akarja „elmebeli tehetségét, ’s szíve minéműségeit szintén a’ fenekig”.¹³⁸ Mert nagy a tét. A levél befejező soraiban érhető tetten a Mocsáry „emlékezeteket” idéző tételmondatában rejlő szándék: „Én Uraságodnak örömet küldenék magyar Munkákat, hogy elhagyott nemzete’ emelkedésén ott is örülhessen...”, a ki nem mondott, de kitapintható Kazinczy és barátai által el nem feledett távlati lehetőséggel, amelyet Szélim képviselhet, ha betölti a Kazinczy által neki szánt kultúra-közvetítő szerepet: „más idegen nemzetek-is halván a’ magyar nyelvnek és tudományoknak virágzását, nyelvünknek tanulására adják magokat, könyveinket nemzeti nyelvekre fogják által fordítani, és így a’ könyvvel való kereskedés is lábra fog állani.”

A Kazinczyra háruló feladat tétje nagy volt, úgy kellett megoldania a feladatot, hogy közben megőrizhesse identitását. Meg kellett találja azt a „hovatartozási szerkezetet”,¹³⁹ a közöset, amelynek révén az egyén élete nem önmagában álló, hanem beletartozik, beletartozhat egy közösség vagy eszme történetébe. Assmann hovatartozási szerkezetekkel foglalkozó tanulmányának megállapítását figyelembe véve „A hovatartozási szerkezetek lehetnek lazábbak (*loose societies*) és feszesebbek (*tight societies*). [...] intenzitásuk mértékétől teljesen függetlenül szűkebb vagy tágabb közösségi horizonthoz kapcsolhatják az egyént. Minél tágabb a valahova tartozás horizontja, annál kevésbé magától értetődő, és annál inkább rászorul az identitás kulturális generátoraira”¹⁴⁰ – válik fontossá a Kazinczy-kutatás szempontjából a Kazinczy–Szélim aga kapcsolatfelvételt reprezentáló levél, melyben Kazinczy a „hovatartozás szimbólumaként” a kultúra, pontosabban az általa európainak tartott kultúra ügyének szolgálatát ajánlja fel ez esetben az elhagyott haza felől érdeklődő renegát magyarnak, mint azt a tényezőt, melyre alapozva összetartozás-tudat, közös horizont építhető ki a közük levő feloldhatatlannak látszó ellentétek ellenére is.

¹³⁸ KazLev. II. 53. Fried István hívja fel a figyelmet arra, hogy Kazinczy sokat kölcsönöz a szabadkőművesek jelképeiből. Fried István: Az érzékeny neoklasszicista. I. m. 25. Kazinczy Arankának írt levelével kontextusba hozva a „Szélim-kérdőívet” úgy tűnik, hogy a tagok alkalmasságának vizsgálati módszereiből is sokat tanult.

¹³⁹ Jan Assman: Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában. Bp., 2008. 268.

¹⁴⁰ „Az identitás generátorai azok a tényezők, amelyekre az adott csoport a maga összetartozását visszavezeti” Jan Assman i. m. 267-8.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Zákonyi Ferenc, a Kazinczy-kutató

Túlzás lenne azt állítani Zákonyi Ferencről, hogy csak Kazinczy kutató lett volna. Ha felütjük az életművéről készített bibliográfiát, a 954 tétel láttán nehéz kiválasztani mi volt igazi érdeklődési területe.¹ Barátai annak idején a balatoni várak főkapitányának nevezték, utalva arra a példanélküli tevékenységre, amellyel Zákonyi Ferenc vármentő munkába fogott.² De ez a megtisztelő titulus is kevés. Éppen maga Keresztury Dezső fogalmazta meg egy szép emlékersében életműve lényegét:³

*A szolgálat volt mindene;
És a legvonzóbb alkalom
Miben teljes élete: a Balaton.*

Dr. Zákonyi Ferenc 1909 és 1989 között élt, az elmúlt évben emlékezett rá Balatonfüred századik születésnapján.⁴ A hajdani siófoki jegyző 1951-ben került át a Balaton túl-só partjára, nem saját akaratából, persze, hiszen az akkor már elismert honszerető és magyarságkutató szakembert a hatalom nem nézte jó szemmel. Így lett később a Veszprém megyei idegenforgalmi hivatal elnöke, és valami egészen példátlanul nagy kiterjedésű értékmentő munkába kezdett az északi oldalon is. Meg volt hozzá az affinitása. Fiatal korában népi táncgyűstest szervezett, cserkészcsapatot irányított, részese volt a gyöngyös bokréta mozgalomnak, teljes szívvel vett részt a hagyományörző tevékenységben. Majd ezt folytatta Balatonfüreden, de már az egész Veszprém megyére és a Balatonra kiterjedően. Sümeg vára neki köszönheti új falait, Batsányi Jánosnak ő állított emléktáblát Linzben, része volt a Festetics-kastély megmentésében Keszthelyen, emléktáblák állítása szerte Közép-Európában a magyar szellem kiválóságainak, a magyar kempingélet megszervezése; műemlékeket kutatót fel, a népi építészeti gyöngyszemeit mentette meg s megírta Balatonfüred történetét csaknem ezer oldalon.⁵

Ebbe a sorba illeszkedik be a Kazinczyval kapcsolatos balatoni kutatása is. Igaz, ez első-sorban Pálóczi Horváth Ádámról szól. Az éppen 250 éve született neves tudós, költő,

¹ Karika Erzsébet: Zákonyi Ferenc. Bibliográfia, Veszprém, 1995.

² Keresztury Dezső: Tiszteletadás Zákonyi Ferencnek. = Zákonyi Ferenc: Balatonfüred, 1988.

³ A siófoki emléktábla szövegét idézi: Matyikó Sebestyén József: dr. Zákonyi Ferenc a Balaton szolgálatában, Balatonfüred, 2001. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 2.

⁴ Az évfordulóra (amelynek siófoki eseményei is jelentősek) a balatonfürediek kiadtak egy válogatást írásaiból ezzel a címmel: A savanyúvizek városában (2009), Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 50.

⁵ Sokoldalú életútjára vonatkozóan lásd Tóth-Bencze Tamás: Zákonyi Ferenc, a Balaton művelődéstörténésze = Füredi História, 2009. 2. sz. 2-5.

irodalombarát füredi otthonának kérdését kutatta, amikor értelemszerűen rátalált Kazinczy füredi látogatására. Amely persze tovább segítette eredeti problémája megoldásában.

Mellesleg ő maga is nagyon kedvelte Széphalom egykori gazdáját. Miután bejárta az egész országot mint szenvedélyes honismereti utazó, 1957-ben eljutott Hegyaljára is.⁶ Nem sok öröme volt a látottakban. Monokon Kossuth szülőházában hiányzó ablakkerekek, letört csatornák látványa s a szobában nagy halom alma fogadta. Tállyán a Lavotta-emlékoszlop elhanyagolt, gondozatlan. „A legszomorúbb azonban Széphalmon lettem”, írja. A dicscsarnokkal még nem is volt baj, aránylag jó állapotban állt, de a sir látványa végtelenen lehangolta. „A sírkő egyes darabjai letöredezve heverték, és még ma sem tudok szomorúság nélkül nézni arra a fényképre, amit akkor készítettem.” De elutazott Brnóba, Spielberg várába, Kazinczy raboskodásának helyére, írja ugyanebben a cikkében. Itt az a szomorúság érte, hogy amíg a várudvaron minden nemzet emlékoszlopot állított egykor itt senyvedő hazafi-rabjainak, a magyaroknak ez még nem jutott eszébe. Csak egy picinyke tábla emlékezett a költőre a föld alatti cellájában, amit alig lehetett látni a halvány lámpa fényében. Batsányinak még ez sem jutott, jegyezte meg szomorúan. Mindez történt pedig 1957-ben.

És még egy Kazinczy vonatkozás az életéből. Központi kérdés volt számára – ma is megkérdezi mindenki –, ki nevezte el a Balatont a Magyar Tengernek.⁷ A kérdés persze megválaszolhatatlan, hiszen tudjuk, minden elsőnél van egy még elsőbb, csak idő kérdése, amíg előkerül egy újabb adat... Most is így történt! Zákonyi Ferenc még egy 1956-os cikkében foglalkozik ezzel a kérdéssel, és állítja, Pálóczi Horváth Ádám volt az első, aki egy 1813-as versében így ír:

*Tethis! Aki parancsolsz egyik a tengerednek,
Akit a Balaton nimfái is ismernek,
Nemes szépség könyörögi szép istenségednek,
Adj egy kis csendességet magyar tengerednek.*

Vagyis Pálóczié lenne az elsőnek járó elismerés. Alig pár év múlva, 1960-ban Zákonyi Ferenc Sárospatakon járt, és a Kollégium könyvtárában egy kiállítást látott, amelyben ott volt az általa régen keresett könyv, Kazinczynak egy földrajzi munkácskája 1785-ből. Címe: *Magyar ország geographica, az az földi állapotjának le-rajzolása, melyet, egynehány fő-Geographusok munkájából ki-szedegtetett és azoknak, a' kik Hazájokhoz illendő stíussal viseltetnek, szemeik eleibe terjesztett Kazintzy Ferencz. Kassán, Landerer Mihály betűiivel.* Kikérte a tárlóból a könyvet, s ott megtalálta azt a bizonyítékot, amit már régóta keresett: hogy valójában Kazinczy nevéhez fűződik a *Magyar tenger* megnevezése. A kis oktató könyvben Kazinczy sorra veszi az ország földrajzi ismereteit, és a tavak felsorolásánál így ír: „Második a' Balaton, melly, mivel igen hosszú, Mare Hungaricum, az az Magyar Tenger nevet kapott, 12 mért földnyi a' hosszúsága.”⁸

⁶ Zákonyi Ferenc: Találkozásom Kazinczy Ferenczel. = Közép-dunántúli Napló, 1959, dec. 3.

⁷ Uő.: A magyar tenger keresztapja. = Veszprém Megyei Népújság, 1956. máj. 30. Társ szerző. Lipták Gábor.

⁸ S. Vő.: Ki nevezte a Balatont először Magyar tengernek? = Közép-dunántúli Napló, 1960. dec. 4. S hogy valóban minden elsőnél van elsőbb, az éppen most derült ki. Rác János nyelvész megtalálta Michael Bonbardus könyvét amely 1718-ban jelent meg Bécsben, 1718-ban Topographia magna Regni Hungariae címmel. Ebben még nem, de a második kiadásában (1750) ott a latin minősítés: „mare illud Hungaricum, Balatonem ajo, Germanis Platten See”. = Rác János:

A kérdés, ami pedig Kazinczy balatonfüredi látogatása miatt érdekelte, hogy hol, melyik házban találkozhatott a két költő egymással, s netán hova kellene elhelyezni majd emléktáblájukat.⁹ Ugyanis Balatonfüreden az ő kutatásáig nem, vagy helytelenül tudták, hol lakott Pálóczi. A derék mérnök igen hosszú ideig, 1782 és 1793 között élt itt. Elvette egy tótvázsonyi család – akiknek Füreden is volt birtokuk – leányát, Oroszy Júliát, és 1782-ben ide költöztek. A házasság azonban nem volt sokáig boldog, lehet, hogy annak megromlása miatt költözött el aztán 1797-ben végleg Nagyajomba Füredről. Pedig a megoldás kézenfekvő volt, ő maga találta meg a helytartótanácsi iratok között azt a Füred térképet, amit Pálóczi 1785-ben rajzolt, s ezen pontosan bejelölte a házát is. Nemcsak bejelölte, de le is rajzolta, hogy tökéletesen lehessen azonosítani majd mellé írta: „Horváth Ádám mérnök háza, nemrég kezdték építeni.” A megoldást az zavarta, hogy Füreden két Horváth-ház is volt, illetve van. A nagyobbik, mondjuk: a legnagyobbik ma is áll, mindenki ismeri. Ott van a parton, a szívkörház épületével átellenben, gyönyörűen felújítva, s ma apartman lakások találhatók benne. Mellette a felújított Anna Grand Hotel, a díszterem épülete, a Kossuth-forrás s pár lépésnyire a park meg a Balaton. Igen pazar helyszín. De ezt nem Pálóczi Horváth, hanem a Szentgyörgyi Horváth familia építette. Az építés dátumát, az 1798-at jelző évszámot, egy vörös kövön a lépcsőfeljárón szintén Zákonyi Ferenc találta meg.

A helyzet azonban még ennél is bonyolultabb, hiszen Pálóczinak két háza is volt, mindkettő fent a faluban, ahogyan a fürediek nevezik a régi városrészt, távol a Balatontól. A vízparti rész a Telep vagy Savanyúvíz. Ugyanis amikor 1782-ben ide költözött Pálóczi ifjú hitvesével, saját házuk nem volt, ezért béreltek egyet. Ebben laktak hét évig majd innen költöztek át az új nagyba, s éltek még együtt ebben négy esztendő. Időközben ezt és a birtokot is megvették, s Pálóczi majd csak 1811-ben adja el. Ez a kis épület is megtalálható, sajnos véglegesen átépítve, részben lebontva, elrontva. Vagyis már csak egy maradt meg ebből fönt. Ez volt az első lakóháza, valószínűleg itt kezdték közös életüket az ifjú házaspár. Mivel kicsinynek, vagy rossznak bizonyult vágott bele Pálóczi a nagyobbik háza építésébe.

Mindez tehát elég zavarosnak tűnt a kortársak szemében is, nem még az utókor számára. Főleg azután, hogy Kazinczy abban a bizonyos füredi látogatását megörökítő leírásában így ír: „Horváthnak a Balaton szélén most épülő nagy házát csak messziről láthatam”.¹⁰ Ebből következően mindenki, – egészen Zákonyi Ferenc kutatásáig – magától értetődően gondolta: a Balaton partján egy nagy Horváth-ház van, azt látta tehát Kazinczy. Mint kiderült, egyfelől hibás a logika. Nem a partról, hanem a Balaton széléről volt szó. S arról a tényről, hogy az újkori Füred látványát nem lehet visszavetíteni a Kazinczy korabelire, mert a Savanyúvíz körül voltak ugyan nagy házak, de előttük s utánuk semmi, először csak a nádas, majd a hegyig szaladó szőlő, s annak is a közepén (nem a mai helyén)

Pálóczi Horváth Ádám a magyar tengernél. Balatonfüred, 2010. Kézirat. Valószínűleg Kazinczy ismerte ezt a művet, s ő fordította le ezt a kifejezést magyarra.

⁹ Kazinczynak van emléktáblája, de azt most ne keressük, mert a zeneiskolát, ahol a tábla van, jelenleg felújítják, s majd egy év múlva kerülhet vissza a helyére.

¹⁰ *Kazinczy Ferenc utazásai 1773-1831.* Vál. Busa Margit, Bp. 1995. Széphalom Könyvműhely-Felsőmagyarország Kiadó, 58.

az országút, az ún. római, út, amelyen ma is tudunk autózni, ha ugyan lassabban is, mint az alsó nagy országúton. A Balaton széle tehát ott volt, ahol a szőlők véget érek, ahol a falu kezdődött. A másik magyarázat szintén logikus volt, s ezt is Zákonyi Ferenc adta meg, egyszerűen sorba rakva az amúgy is ismert, vagy az általa azonosított évszámokat. Az időrend így néz ki:

1. Az eredeti kisházba Pálóczi 1782-ben költözik, itt lakik és él feleségével.

2. 1785-ben kezdi el építeni a nagy házat a Balaton szélén, azaz fönt a faluban, amely azonban csak 1789-re lett készen, (ha nem is teljesen!), akkor költöztek át oda, s éltek itta házasságuk megromlásáig.

3. A vízparton a Szentgyörgyi család háza 1795-1798 között épült fel.

4. Kazinczy Ferenc pedig 1789 novemberében járt Füreden, Pálóczit keresve.¹¹

Melyik házban találkozhattak tehát? Az biztos, hogy a Szentgyörgyiék házában nem. Az is biztos, hogy a nagy házban sem, hiszen még csak épült, illetve nincs teljesen készen. Akkor a kisházban valószínűleg. Sőt, egészen biztosan. Forrásunk maga Kazinczy, akinek az Orpheusban jelent meg 1790-ben az előző évi utazásairól szóló két levele, s pontosan leírja mi történt Füreden.¹² Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy Pálóczinak Szántódón is volt egy háza, amelyről így írt Kazinczy Ferencnek 1789. október 5-én: „Szántódi Remete Háзам pedig Füredi új épült házammal úgy van által ellenben, hogy egyikből a' másikba láthatok: de Füredenn benn lakom még egy régi házba.”¹³ A szántódi uradalmat bérletre egy ideig Pálóczi, fontos helyszín ez is életében és életművében. Zákonyi Ferenc cikksorozattal foglalkozott Kazinczy szántódi tartózkodásával is.¹⁴

Október 31-án érkezett tehát Budáról Füdre Horváthot felkeresendő. Ám „Horváth Szántódón volt, túl a Balatonon, hová Tihanynak kelle menni.” Természetesen révések segítségével. Esteledett, ködös volt az idő, Kazinczy is fáradt, nincs itt a barátja, s ő mindenáron át akar kelni a vízen. Azt mondják neki, miután elgyalogolt a tihanyi révhez, (a lovai kidőltek!), hogy a révések már ma nem jönnek vissza, s neki a zsúfolásig telt révházban kellett volna az éjszakát töltöni, az átázott úti ruhájában. Szerencsére visszajöttek a révések, akik a költő rábeszélésére és a pálinka hatására átvitték őt, s éjjel tizenegy órára végre Szántódón megölelhette barátját. Innen november 2-án mentek vissza Füdre, Tihanyban még verseket szavaltak a Balatonnak. Ott aludtak Horváthnál, majd november 3-án délután Kazinczy tovább indult Győrbe. Erről írja: „éjszakára Füdre menénk, hon-

¹¹ Erre vonatkozóan lásd. Zákonyi Ferenc. A balatonfüredi Horváth-ház története 1798-1973, Pécs, 1793. (Ez a Szentgyörgyi Horváth-házról szól, de benne van a Pálóczi ház építéstörténete is!) Továbbá: Némethné Rácz Lídia: Balatonfüred nevezetes épületei, Balatonfüred, 2008. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 40. Megjegyzendő, hogy Zákonyi Ferencnek több kisebb írása is megjelent a Pálóczi-ház építéséről, azonosításának gondjairól, ezeknek adatait a bibliográfiájában lehet megtalálni. Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy Pálóczi Füdre költözésének dátumát többen többféleképpen adják meg, 1782 és 1785 között keringenek a dátumok. Az általános elfogadott az 1782. Ács Anna: Pálóczi Ádám füredi évei (1782-1797). Balatonfüred és Balatonarács története, Veszprém, 1999. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 14. 662-663. Továbbá: Péterffy Ida: Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt. Bp., 1985. Akadémiai Kiadó. Irodalomtörténeti füzetek 110. 97-108.

¹² Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szerk. Szauder Mária. Bp., 1979. 559-563.

¹³ KazLev. I. 477-478.

¹⁴ Zákonyi Ferenc cikkei. Somogyi Néplap 1975. dec. 20., 1976. jan. 3.; jan. 10.; jan. 17; szept. 11. Ezekben veti fel, hogy azt az utat, amely akkor még beépítetlenül meg volt, s amelyen a révhez ment a két barát, jó lenne elnevezni Kazinczy Ferenc utcának. Elfogadták a javaslatát, s van Kazinczy utca!

*nan ma délután jöttem ide. ... Füreden még fél napot mulattam. Az esős idő zárva tartott, annyira, hogy csak a fürdőhöz sem mehettem ki, s Horváthnak a Balaton szélén most épülő nagy házat csak messziről láthattam.*¹⁵ Nyilvánvalónak tűnik, ha a nagy házat csak messziről látja, akkor nem abban aludt, hanem a kisházban, amely azért annyira nem volt kicsi, vendégszoba is volt benne, egy éjszakára a költő kényelmesen elfért benne.

Mindez azért fontos számunkra, mert Zákonyi Ferenc szorgalmas és lépésről lépésre haladó kutatásaival annak idején egy újabb Kazinczy-emlékhelyet talált meg, ezúttal Balatonfüreden. S ha a város gazdag szellemi örökségére gondolunk, örülhetünk annak, hogy ebben jut szerepe Kazinczy Ferencnek is.¹⁶

A füredi emléktábla

¹⁵ Kazinczy Ferenc i. m. 1979. 563.

¹⁶ Balatonfüreden két Kazinczy-emlékjel látható. Az első még 1906-ban állították a református templom épületén ezzel a szöveggel: Pálóczi Horváth Ádám a népies magyar irodalom jelenése az 7,9, 34,41,59,60,69 számú ref. egyházi énekek szerzőjének. Szül. Kömlődön, Komárom megyében 1760. május 11. † Nagy-Bajomban Somogy megyében 1820. január 28. Balaton-Füreden 1782-1793-ig való lakásának emlékéül szentelve a Balatonfüred és Vidéke Társadalmi Érdekeit Szolgáló Egyesület által 1906. Az avatás szeptember 23-án volt, az avató id. Barta László ny. székesfővárosi tanácsjegyzo. A másik a valódi Horváth-ház falán. „Városunkban, ebben a házban időzött P. Horváth Ádám vendégeként 1789 november első napjaiban Kazinczy Ferenc 1759-1831 a magyar felvilágosodás és nyelvújítás vezéralakja, a forradalmi jakobinus mozgalom részese. Halálának 150. évfordulóján elhelyezte Balatonfüred város tanácsa.” Rajta egy Kazinczy-idézet is: „...engemet a Balaton és a szélén lévő szőlőhegyek... a zürichi szőlőkre s tóra... Gessnerre s Horváthra álmodoztattak...” Felavatta 1981. szept. 25-én Szilágyi Ferenc. Forrás: Balatonfüred emlékjelei. Szerk. Bándi László. Balatonfüred, 2005. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 13.

AZ ÉLET ÉL, ÉS ÉLNI AKAR

GECSEI KOLOS

Kazinczy koszorúja¹

Mélyen éreztem elégtelenségemet, midőn a Kazinczy-napok szervezői megbíztak, hogy ez alkalomnak szónoka legyek, csak egy volt, ami bátorított: s ez azon meggyőződés, hogy oly férfiról kell szólanom,² kinek, dicsőségét nem e szobor, nem e gyülekezet, nem e beszéd, mely magasztalására mondatik, de minden szó hirdeti, mely e hazában magyar ajkáról hangzik.³

Ne várják tőlem, tisztelt hallgatóim, hogy a dicsőültnék érdemeiről szóljak.⁴

Elmondhatnám azt, amit a közvélekedés róla tudni vél, hogy nyelvújító, a korabeli irodalmi életet irányító, széphalmi szabadkőműves. Vagy elmondhatnám, amit jeles méltatói mondtak róla kissé pallérozottabban, *hogy a magyar nyelv és nemzetiség újjáteremtője, az újabb kori irodalom atyja, s azon tró, aki az utána következő irodalmi munkásoknak, a nemzeti művelődés terjesztőinek utat mutatott. Továbbá hogy az európai polgárisodás zászlótartója, a szó legszebb értelmében civilisator,⁵ de leginkább eszköz a sors kezében,⁶ szellem és lépcső.⁷* Vagy elmondhatnám azt is, amire életrajzának tudós tanulmányozói biztosan felhívnák lankadó figyelmünket, hogy pontosan 200 éve, 1806-ban anyagi nehézségekkel küzdött, eladta régi magyar könyvgyűjteményét a sárospataki református egyháznak, bort termelt, lovakat tenyésztett, gyűjtögetett (festményeket, kortársai autographumait, barátai arcképeit és hajtincseit), Kis János, Dayka, Csokonai, Sylvester és saját műveinek kiadását szervezte, június 10-én Széphalomra költözött, a Csokonai emlékkövének feliratán kirobant Árkádia-pörben küzdött a debreceni literátorok ellen, érző atyai szívvel örvendezett, hogy gyermeke magyar szót és az ő nevét mondotta ki legelőbb, és pár hónappal később vérző atyai szívvel szenvedte lánya halálát.

Ne kívánják hát, tisztelt hallgatóim, hogy munkás életének képét adjam elő, mert felettük az idő rég kimondta ítéletét. Ez a története.⁸ Ha dicsérem, nem mondok semmi újat. Tehát nem dicsérem. De ki tiltja meg énnékem azt, hogy örömet fesse?⁹

¹ A Kazinczyról elnevezett anyanyelvi versenyen 2006. április 21-én Győrben elhangzott koszorúzási beszéd szerkesztett változata. A beszéd Kazinczy Ferencnek, kortársainak és tisztelőinek állít emléket a 200 évvel korábbi, 1806-os év Kazinczy-levelezésének és a 19. századi nevezetes emlékbeszédek mondatainak, szavainak, szótöredékeinek megidézésével. A vendégszövegeket idézőjelek nélkül dőlt szedéssel jelöljük, forrásukat lábjegyzetben adjuk.

² Eötvös József: Kazinczy Ferenc. Magyar írók és államférfiak. = B. Eötvös József emlékbeszédei. Pest, 1868. 92.

³ Uo. 89.

⁴ Uo. 90.

⁵ P.: Kazinczy Ferenc rövid életrajza. Vasárnapi Ujság 1859. okt. 30. 518.

⁶ Kölcsey Ferenc: Kazinczy Ferenc érdemei. Vasárnapi Ujság 1859. okt. 30. 522.

⁷ Uo. 523.

⁸ Eötvös József i. m. 1868. 90.

⁹ Kazinczy Kis Jánosnak. = Kazinczy Ferenc Levelezése (KazLev.) IV. Bp., 1893. 225.

Örömet, mert azok közt állhatok, kiknek szent kötelességük, minden egyebet félreté-
vén, hazánk dicsőségét eszközteni, és eléjük állíthatom Kazinczyt, az embert,¹⁰ oly képen,
melyen szép tulajdonságának rajzolatjához a festő ecsetet a Tisztelet és Szeretet adta kezem-
be,¹¹ a színeket pedig az imént emlegetett köz véleményéből kevertem. Megkérdeztem a
környezetemben élőktől, nem azt, hogy mit tudnak, hanem, hogy mit gondolnak Kazin-
czyról, jelleméről, személyiségéről milyen benyomásokkal bírnak. Központi figura, nagy
hazafi, tevékeny, művelt, szép beszédű, tiszteletreméltó, öntudatos, gondos, magabiztos,
céltudatos, családcentrikus, maximalista, elszánt, már-már fanatikus, fekete-fehér. Valaki
összefoglalta: egyszóval nagy ember. Lássunk hát e nagy ember képének festéséhez!

*Elöttem az a valóságos Nagy ember, aki erre a névre úgy törekedik, hogy az ahhoz vezető
útnak mind tövises, mind megművelt részein a lélek és szív tisztaságával halad. Akiben oly Is-
tenség lakozik, amely nagyságra és jelességre éleszti. Nagy ember az, aki nem csap soha félre, és
ha kietlen vadságra bökken, a szeplőtelen erkölcsnek követi inkább kemény, szigorú útmutatá-
sát, minthogy a tövistelen rózsák közt gyönyörködjék a puhaság altató és bódító örömeibe. –
Darabos ez az Út, melyen a Nagy embernek haladnia kell. Rajta minden lépés nehéz, bor-
zasztó, és undorító a gyenge vagy mételyes szívnek, de az erős, tiszta, és szabad szívű könnye-
dén lépdel. Ez az Út a tökéletesedés útja, melynek kimenetelétől függ érdeme emberiségünk-
nek; itt, ezen az úton jutnak tehetségeink arra a nagy próbára, mely által a valóság elválik a
tettetéstől, és olyanokká leszünk, amilyenek valóban vagyunk. Ezen az úton érték, rang és
hírnév ragyogó fényességei nem érnek semmit, csak a tiszta erkölcsiség, – ennek nagyobb, vagy
kisebb birtoklásától és gyakorlásától függ ugyanis a tökéletesség mértéke, és a nagyságnak, a
nagy embernek igazi fénye.*¹²

De nem vagyok naiv festő. Régen megjöttem én onnan, hogy a nagy embereket hibátla-
noknak akarjam mutatni, s ne tűrjek rajtuk semmi foltot; nem akadok fel az igazán Nagynak
holmi apró hibáin, gyarlóságain. A nagy karakterekre gyakorta éppen úgy szükséges a hiba, mint
az orvosi szerekbe néha a méreg; a legnagyobb becsű porcelánnak is vannak szemölcssei. Azt is
megtanultam, mégpedig szomorú tapasztalással, hogy az a nimbusz, amelyet a Nagyok fejei kö-
rül messziről látunk,¹³ közelebről nézve vagy eltűnik egészen, vagy homályba borul fénye.¹⁴

Nem lesz ez a kép így jó. Hiába az ecset, a színek, a téma, ha hiányzik a modell.

Kérem tehát a Tekintetes Urat, lépjen ki a homályból s ragasszon fényt nevére!¹⁵ – Hogy
fél? Ne féljen, álljon csak elibénk, hisz Ön írta, hogy a jó ember semmi rettentés által ne
ijesztessék tenni kötelességeit, mikor látja, hogy haszna lesz, ha előáll.¹⁶ És azt se feledje, hogy
csak a kötelesség szent teljesítése által nyerhetünk koszorút.¹⁷

Lépjen csak elő, barátok közé lép! Ha keresztlénezek íróinknak itt, e tiszteletreméltó
gyülekezetben jelen álló koszorúján; sokakat látok, ki a legelső szikrát az Ön lánglelkétől kap-

¹⁰ Kölcsey i. m. 1859. 522.

¹¹ Gr. Haller Gábor Kazinczynak. KazLev. IV. 410.

¹² Cserey Farkas Kazinczynak. KazLev. IV. 459-460.

¹³ Kazinczy Cserey Farkasnak. KazLev. IV. 442-443.

¹⁴ Cserey Farkas Kazinczynak. KazLev. IV. 460.

¹⁵ Kazinczy Nagy Gábornak. KazLev. IV. 191.

¹⁶ Kazinczy Cserey Farkasnak. KazLev. IV. 27.

¹⁷ Kazinczy Kis Jánosnak. KazLev. IV. 202.

ta; *kit pályafutásában az Ön példája vezérelt, s az Ön állhatatossága őrzött meg a visszanyatlástól.*¹⁸ Lépjén csak elő! Köszönöm!

*Nincs oly tettetés, amely tettetés maradhasson örökké. Az álorca lehullott, s látjuk a képet, mely alatta volt rejtekben.*¹⁹ Most már a való érdem alakja nagyító csövek nélkül is tisztán látható.²⁰ Ez a nagy ember, aki itt áll előttünk, rokonom, barátom és tanítóm.

Tisztelt hallgatóim! Engedjék meg, hogy folytassam a festést, és befejezzem a Nagy ember képét! Igen, rokonom, igaz csak anyai ágon a Bossányiak révén. Jó család, de ez inkább rám vet jó fényt, és semmit nem tesz Kazinczy vonásaihoz. Sokkal inkább vallom, itt, mindenki előtt, hogy barátom is vagy.

*Boldogságomra ügyelő Istenem nagyobb jót nem tehetett volna velem, mint hogy engem veled megkedveltetett.*²¹ Valóban az én életemnek pótlékai azok az örömök, melyeket nékem barátságod nyújt, és így érdemtelenül ugyan, de csatlakozhatok a Bárócziaknak, Kiseknek, Virágoknak, Daykáknek, Rádayaknak, Csereyeknek sorához.²²

Tisztellek, becsüllek és szeretlek, mert ismered Nemzetünket, ismered azon körülményeket, melyekkel küszködünk.²³ És nem mulasztasz el egyetlen alkalmat sem, hogy segítségül küzdelmeinkhez bölcs javallásaidat add.²⁴ *Oly Férfija vagy a Hazának, aki emberül és emberségesen érez, utálja az álarc alatt lappangó álnokságot,*²⁵ oly Férfi vagy, akinek ismeretes nagylelkűsége, mely meg tud bocsátani a gonosz üldözőnek, és a gondatlan ártalmasnak is.²⁶

Te vagy az, akinek halhatatlan munkái anyanyelvünket velem leginkább megkedveltették, Te vagy, akit a magyar nyelvben Mesteremnek ismerek.²⁷ Így magunk közt megvallom neked azt is, mily nagy boldogságot találok levelezésedben, mely ideid-óráig szerencsésen kiragad a valóságnak szomorú tömlöcéből,²⁸ és megment engemet epesztő gyötrelmeimtől.²⁹

Halhatatlan nevű, halhatatlan Széphalmi! Édes gyönyörűséget éleszt bennem az, hogy szerethetlek és lehetek tisztelő hív barátod.³⁰ Éljen barátságunk túl a síron is, s a Megholt emlékezete viritson az Élők között. Ne félj, nem halunk el egészen barátom, s emlékeztünk a Jót, melyet szolgáltunk, holtunk után is fogja gyarapítani.³¹ Vedd szent fogadásomat, hogy utolsó leheletemig azon fogok igyekezni, hogy nemesszívűségedet mennél tökéletesebben követhessem, és halálod után is méltó lehessen barátodnak nevezetni.³²

A teljes képhez és az őszinte vallomáshoz azonban hozzátartozik, hogy nem csak rokonom, nem csak barátom, hanem tanítómesterem is vagy.

¹⁸ Kölcsey i. m. 1859. 523.

¹⁹ Kazinczy Révai Miklósnak. KazLev. IV. 253.

²⁰ Kölcsey i. m. 1859. 523.

²¹ Kis János Kazinczynak. KazLev. IV. 230.

²² Kazinczy Döbrentei Gábornak. KazLev. IV. 187.

²³ Cserey Farkas Kazinczynak. KazLev. IV. 71.

²⁴ Cserey Farkas Kazinczynak. KazLev. IV. 71.

²⁵ Révai Miklós Kazinczynak. KazLev. IV. 347.

²⁶ Nagy József Kazinczynak. KazLev. IV. 430.

²⁷ Nagy József Kazinczynak. KazLev. IV. 212.

²⁸ Kis János Kazinczynak. KazLev. IV. 230.

²⁹ Cserey Farkas Kazinczynak. KazLev. IV. 312.

³⁰ Cserey Farkas Kazinczynak. KazLev. IV. 197.

³¹ Kazinczy Kis Jánosnak. KazLev. IV. 359.

³² Kis János Kazinczy. KazLev. IV. 230.

Tőled tanultam, hogy csak azokat a küzdelmeket érdemes vállalni, amelyekben a Haza, a Virtus vagy az Igazság dicsőül meg. Ugyan *soha én senkit harcra buzdítani nem fogok, mivel véghetetlenül szegyenleném gyengeségemet, ha személyes bántásokra tudnék vetemedni. De valóban azt a gyengeséget is szegyenleném, hogy az igazságot szabadon, meleg szívvel, s ha kell még élességgel is, csak dühvel ne, kimondani ne merjem.*³³ Tudom, hogy az igazság legyen az bármiféle is, csak keveseknek jut mátkául; és sokszor nem az akarás hibája, hogy nem a részünkön áll. Ezért kérek, *ne und meg soha, tisztelt, nagy Férfi, szíves tisztelődet feddeni.*³⁴ Az igazságnak *soha nem árt az ellenkezés, sőt az által mindig nyer az igazság, ha ugyan igazság.*³⁵

*Ha azonban szíves tisztelőd időnként nem követ, kérek, ne vesd meg. Mert azt is te mondtad, hogy ha készek vagyunk a jót mindig elfogadni, és bizonyosak vagyunk abban, hogy az igazat mindig szívesen kerestük, akkor bátran nézhetünk ellenébe a következő időknek. A jók és értelmesek felünkön fognak lenni s áldani fogják emlékezetünket.*³⁶

Megtanítottál rá, *hogy szép és dicső dolog a Hazának boldogságán dolgozni, felkutatni a rejtekben lévő talentumot, és azt művelni, hogy idővel nagy fényű tagja legyen a társaságunknak, s szép és dicső dolog intés, tanítás és példa által kitépni a gyenge elmékből a bolondságok töveit.*³⁷ Ha egyszer lesz gyermekem, követem tanácsaidat, és az első dolog, amit tanulni fog, a magyar nyelv lesz, a második a francia. Azután muzsika és festés lesz stúdiuma, majd a legjobb poéták legjobb darabjait könyv nélkül fogom vele tanultatni. Ezek mellett és ezek után minden dolga az lesz, *hogy excerptázzon.*³⁸ Tudom azt is, hogy *belé kell nevelnem majd a Szépnek, Jónak, Igaznak, s a Hazának szeretetét; és belé kell nevelnem a Gonosznak elhalhatatlan gyűlöletét is!*³⁹ Ezekre mind te tanítottál.

És most kérek, lépj egy kissé hátrébb. Úgy. Íme, tisztelt hallgatóim, a barátom, a tanítóm, egy igazán nagy ember. A kép elkészült. Én mosom kezeimet, aztán koszorúzzunk.

Biztosan lelkes örömmel hozzuk meg hálánk adóját ez ünnepélyes napon s tesszük le szerény koszorúinkat.⁴⁰ Csak közben egyet ne feledjünk, hogy *ő megérdemelte a borostyánt, de az örökké zöld koszorút csak oly nemzet teheti fiának homlokára, mely arra maga is méltónak mutatta magát.*⁴¹

³³ Kazinczy Révai Miklósnak. KazLev. IV. 254.

³⁴ Kazinczy Révai Miklósnak. KazLev. IV. 87.

³⁵ Kazinczy Révai Miklósnak. KazLev. IV. 375.

³⁶ Kazinczy Révai Miklósnak. KazLev. IV. 375.

³⁷ Kazinczy Cserey Farkasnak. KazLev. IV. 452.

³⁸ Kazinczy Cserey Farkasnak. KazLev. IV. 133-134.

³⁹ Kazinczy Kis Jánosnak. KazLev. IV. 227.

⁴⁰ P.: Kazinczy Ferenc rövid életrajza. Vasárnapi Ujság 1859. okt. 30. 518.

⁴¹ *Eötvös József* i. m. 1868. 111.

KISS LÁSZLÓ

Kis Witzay József, Kazinczy kassai orvosa és barátja

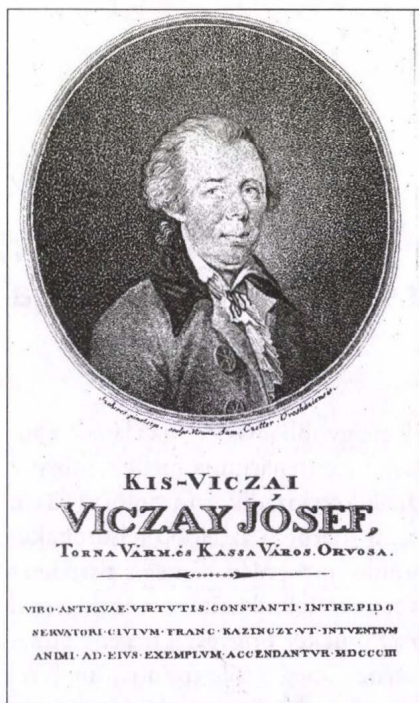
2010-es év bővelkedik a jeles évfordulókban. A legnagyobb magyar halálának 150. évfordulója, Erkel Ferenc és Barabás Miklós születésének bicentenáriuma mellett eltörpül egy orvos-előd, Kis Witzay¹ József (1746-1810) halálának kétszázadik évfordulója (1810. április 5-én hunyt el Kassán). Nagysága, jelentősége nem mérhető az előbb felsoroltakéhoz, emléke azonban – legalább ilyenkor, kerek évforduló apropóján – mégis tiszteletet érdemel. Személye kiemelkedik a Kazinczy környezetében felbukkanó orvosok közül (Földi János, Weiss-Dercsényi János, Szentgyörgyi József, Fucker Frigyes, Krieger Keresztély Ernő stb.). Kazinczy valószínűleg 1779-ben ismerkedett meg a tőle tizenhárom évvel idősebb s már akkor híres kassai orvosdoktorral. Az év szeptemberében a húszéves Kazinczy „patvariára” – azaz joggyakorlatra – ment Milecz Sámuel kassai fiskálishoz. A joggyakorlat mellett jutott ideje a könyvkereskedésben is megfordulni. A Lipcséből (is) könyveket beszerző Fried könyvkötő (és kereskedő) „megengedte, hogy olykor könyveivel éljek, s ugyanezt tevő Fucker is, az orvos, ki deák dolgozásait s német verseit láttatá. Viczay hasonlóan orvos, rezei s csigáji körül hagyta néha, mert hogy magyarázgasson, arra a nagyon elfoglalt s közönséges bizodalmat nyert embernek nem volt ideje.”² Fucker később – valószínűleg 1784 után – Tállyára költözött – így, 1789-ben, Kazinczy súlyos betegsége idején a gyógyítás a Kassán maradt Witzayra hárult.

Kazinczy kéziratban maradt emlékezéséből idézünk: „Szüntelen tartó hivatalbéli útaim, az azokon való rendetlen élés, leg-közelebb pedig a Szepes Vgyei útam alatt egy hónapig tartó szörnyű hőség meg-gyengítették egészségemet. Szemeimnek fehérjek tsupa sárga volt... 4-a Juni vissza mentem Kassára, s már 6-a Juni mellyemben korgást, másnap pedig borzasztó hideglelést érztem, azonnal küldöttem Doctor Viczayért, mert valami belső sugallást érzék a felől, hogy betegségem súlyos lesz. Negyed napon mi történt nem tudom. El kezdettem phantasirozni...”³ (Értsd: deliriálni, azaz félrebeszélni. KL.)

¹ Nevének több változata maradt fenn. Én az egyik legkorábbi, az 1773-as disszertációján kinyomtatott *Kis Witzay* nevet használok dolgozatomban. Természetesen, ha mástól idézek, ott meghagyom az általa használt névváltozatot (Kis-Viczay, Kis-Witzay stb.) A „Kis Witzay” változatot erősíti meg egy Kassán, 1778. május 8-án keltezett levél aláírása is. A levélre dr. Dörnyei Sándor hívta fel a figyelmemet, a levél másolatát Demeter János küldte meg, mindkettejük szíveségét ez úton is köszönöm.

² *Kazinczy Ferenc: Az én életem (1759-1781) = Az én életem.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1987. 101.

³ *Kazinczy Ferenc: Rothasztó forró-betegségem Kassán, 1789.* Júniusban (kézirat a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában: Vegyesek 4-r. 71. sz.).

Kazinczy „belső sugallása” megalapozott volt. Betegsége, valószínűleg hastífusza, a sír közelébe juttatta őt, sőt a komáromi Mindenes Gyűjtemény hasábjain már nekrológja is megjelent balatonfüredi tisztelője, Pálóczi Horváth Ádám tollából.⁴ Witzay doktor „nappali és éjjeli gondjai és a nála virrasztó édesanya ápolásai”⁵ következtében, no meg fiatal, szívós természetének köszönhetően Kazinczynak nem kellett az Isten trónusa előtt számot adni „tselekedeti és hite”⁶ miatt. Kazinczy a „Pályám emlékezete” című memoárjában is említést tesz doktoráról: „Orvosom és barátom, Viczay József, már (június) 19-d nem hitte, hogy a reggelt érjem. Ifjúságom és a kassai prédikátor könyörgése megtartott. Baróti⁷ miséje alatt zára kívánságai közé”.⁸

Kazinczy és Witzay barátsága töretlen maradt ez utóbbi fogsága (1795-1801) alatt és ellenére is. A fogságból anyjához írt leveleiben többször említi Witzayt, kéri tanácsát. „Három alsó fogam elől vesztí inyét. Zahnschorbutnak⁹ mondják. Viczay mondja meg, mi lesz belőle”, írja 1799. június 16-án.¹⁰ Sza-

badulása után, 1801. szeptember 3-án Kassára sietett: „Beérvén a városra a Forgács utcán, minden legmesszebről ismeretem számokban is Viczay vala az, akit legelőbb láték meg. Ő tűzzel fogadott, Fried és mások mentegetődzve, hogy ők féltek. Ha ők jöttek volna ki fogságokból, én nem azt izentem volna, hogy ne siessenek látni, hanem elejkebe mentem volna”.¹¹

E jóban-rosszban töretlen barátság az egyik indítéka annak, hogy Kazinczy még Witzay életében, 1803-ban rézmetszetet készített a doktorról. Witzay halálát követően írja egyik levelezőtársának: „Viczaynak igen jól eltalált képét én ezelőtt nyolc évvel Czetter által metszetém rézben, mert engem is nem egyedül virtusainak tisztelete s a legszentebb barátság, hanem életem megtartása is csatlott hozzá”.¹²

⁴ Kiss László: „... a Kazinczy haláláról vett hír nem igaz volt...” Kazinczy Ferenc „halála” és feléledése 1789-ben. = Széphalom, 16. kötet, a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2006, 23-27.

⁵ Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék 1859-1860. Bp. (reprint 1987), 113.

⁶ Kazinczy: Rothasztó forró-betegségem, i.m.

⁷ Baróti Szabó Dávid (1739-1819) katolikus pap, 1777-től Kassán tanár, Kazinczyval és Batsányival az első magyar irodalmi lap, a Magyar Museum szerkesztője.

⁸ Kazinczy Ferenc: A nagy titok. Versek, műfordítások, memoárok, levelek, (Válogatta, az utószót írta Ferenczi László.) A magyar irodalom gyöngyszemei, Kozmosz Könyvek, 1986. 86.

⁹ A C-vitamin deficitje okozta hiány-betegség, a skorbut egyik jellegzetes tünete a fogíny vérzése s a fogak meglazulása, kihullása – erre utal a német Zahnschorbut kifejezés. Elsősorban a hosszú hajóutak legénysége közt fordult elő, szárazföldön a tömlőcökben, börtönökben volt gyakori.

¹⁰ Molnár Béla: Kis Witzay József (1746-1810). = Uő.: Kassa orvosi története (a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával). Kassa, 1944. 96.

¹¹ Kazinczy: Az én életem I. m. 207.

¹² Molnár Béla i. m. 96.

Kis Witzay mint orvos

Kis Witzay és Kazinczy kapcsolatát elsősorban az irodalomtörténet tartja számon. Nézzük azonban, mit tud az orvostörténet-írás doktorunkról. Kis Witzay mindmáig legteljesebb életrajzát földije, Molnár Béla¹³ adta közre a II. világháború vérzivataros évében, 1944-ben az akkoriban újra az anyaországhoz tartozó Kassán „Kassa orvosi története” című művében (83-109. o.) A továbbiakban elsősorban az ő közlésére támaszkodunk, kiegészítve azokat saját kutatásunk adataival. „Nem is volt még Kassának olyan orvosa, aki-ről annyi adatunk, emlékünknél volna, mint róla” – írja Molnár Béla 1944-ben. Ennek ellenére nevét hiába keressük az 1967-ben kiadott Magyar Életrajzi Lexikonban, a 2004-es Magyar Orvoséletrajzi Lexikonban, sőt még a helyileg illetékes és Kazinczy kassai vonatkozásait tárgyaló kis kötet sem említi őt.¹⁴ Megfeledezünk róla a hat kötetes „szlovák életrajzi szótár” (Slovenský biografický slovník) is, viszont egy szlovák orvoséletrajzi kislexikon¹⁵ – Molnár Béla adataira építve – érdemeihez mérten foglalkozik doktorunkkal.

Kis Witzay József 1746. március 26-án Kassán született, ahol atyja id. Kis Witzay József (1715-1790) városi „Chirurgus” (seborvos) volt. A család eredeti neve Molnár volt, és a Sopron megyei Viczáról került a keleti végekre. Itt vette fel a származási helyére utaló *Witzay*, később – talán a Viczay grófi családra való tekintettel – a *Kis Witzay* nevet.¹⁶ A még Viczán született atyai nagytyja, Kis Witzay Péter (1681-1762) a kassai magyar evangélikus egyház lelkésze volt. Csabanszky Mariannával kötött házasságából három fiú született: Péter, József és Menyhért. Közülük József sorsát követjük, aki nem lépett atyja nyomdokaiba: nem a lélek, hanem a test gyógyítója lett. Pontosabban „a sebek orvosa”, azaz seborvos (chirurgus) volt. Molnár ugyan ismételten „sebész”-nek nevezi őt, ám ez félreértésre adhat okot. Helyesebb a „borbélysebész” megnevezés, hiszen Mária Terézia koráig a sebek és általában a „külső bajok” (bőrbetegségek, fekélyek, a szem „külsője” látható „hályogok”, szuvas fogak) ellátásával a borbélyok foglalkoztak. Az egyetemen tanult orvodoktor méltóságon alulinak tartotta a „külső bajok” kezelését. A borbélysebészek más mesteremberek módjára céhekbe tömörültek. A kassai sebészceh az elsők közt alakult meg az országban, 1557-ben már biztosan működött.¹⁷ Később az állandó hadsereg rendszerezésével a tábori ill. helyőrségi ispotályokban képzett/szolgált felcserek (Feldscherer) engedélyt kaptak arra, hogy obsitosként a polgári lakosság körében végezzenek gyógyító gyakorlatot.¹⁸ Ilyen pályát futott be doktorunk atyja is; húszéves korában a Kassán állomásozó császári gyalogezred törzsorvosa találta őt alkalmasnak az „Unterfeldscherer” (al-

¹³ Molnár Béla (Kassa, 1892. – Kassa, 1945 után), 1914-ben Budapesten szerzett orvosi oklevelet, 1921 és 1938 közt a bp.-i III. belgyógyászati klinika tanársegédje, nyaranként Karlsbad (Karlovy Vary) fürdőorvosa, majd szülővárosa vizszacsatolása után, 1938-tól valószínűleg haláláig a kassai kórház főorvosa. Orvostörténészként főleg Kassa orvosi múltját kutatta, de értékes dolgozatokat közölt a magyar-cseh orvosi kapcsolatok múltjából is: Arany János Karlsbadban, Kolozsvári Jordán Tamás, a 400 éves balneológus. (Vö.: *Kapronczay Károly*: Magyar Orvoséletrajzi Lexikon, Mundus Kiadó, Bp., 2004. 262.).

¹⁴ Kovács Miklós: A Város és az Író. Kazinczy Kassája és Kassa Kazinczyja. Madách Kiadó, Pozsony/Bratislava 1994.

¹⁵ Rippa, B.K.: K histórii medicíny na Slovensku, Bratislava, 1956. 145-146.

¹⁶ Molnár i. m. 84.

¹⁷ Molnár Béla: Kassa borbély-sebészeinek története. = *Uő*: Kassa orvosi története, i. m., 189.

¹⁸ Gortvay György: Az újkortól magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. kötet. Akadémiai Kiadó Budapest, 1953, 47.o.

felcser) funkcióra, majd 1740-ben Eperjesen kapott obsitot 67 hónapi (öt és fél évi) felcseri szolgálat után.¹⁹ Huszonöt éves korában kiszolgált felcserként Kassán telepedett le immár polgári borbélysebészként. Rövidesen megnősült, a Hermann János evangélikus lelkész Erzsébet nevű lányával kötött házasságból négy leány és két fiú született. A katonaságnál megszerzett szakmai tudásával – no meg atya s apósa lelkészi állásának is köszönhetően – hamarosan tekintélyt szerzett magának: 1758-tól két évtizeden át ő a kassai borbélysebész céh atyamestere. Később Abaúj vármegye és Kassa város hivatalos seborvosa is, sőt 1785-ben városi szenátorrá is megválasztják.²⁰

Az 1746-ban született József nevű fia valószínűleg atya példáját követve lépett az orvosi pályára. A Mária Terézia által az 1635-től működő nagyszombati (ma: Trnava) egyetemen 1769-ben alapított orvosi kar mindkét Kis Witzay életének alakulását befolyásolta. Az ifjabb Józsefnek lehetővé tette, hogy Bécsben megkezdett orvosi tanulmányait már hazai földön fejezhesse be, az idősebb Józsefet viszont kellemetlen választás elé állította. A hazai orvosi karon megindult a seborvosok képzése is, számukra állást kellett biztosítani. Ezért a Helytartótanács (a „kormány”) elrendelte, hogy az addig működő s csak céhbeli (vagy hadi felcserként) képzést kapott borbélysebészek csak akkor folytathatnak „orvosi” gyakorlatot, ha az orvosi karon sikeresen levizsgáznak. Nem az idősebb Kis Witzay volt az egyetlen, aki öszülő fejjel nem volt hajlandó „iskolapadba ülni” – a Helytartótanács ismételt felszólításai miatt – több mint félévszázados seborvosi múlttal a háta mögött 1786-ban lemondott valamennyi hivatalos állásáról.²¹ Ezt annál könnyebb szívvel tehetette meg, hogy ekkor már „előtte állt az utódja”: a már orvosi oklevéllel rendelkező ifj. Kis Witzay József.

Mint említettük, Bécsben kezdett orvosi tanulmányait Nagyszombatban fejezte be 1773-ban. Az 1770-től oktató karon 1770/71-ben senki, a következő tanévben hárman (!) – köztük a már említett Fucker Frigyes Jakab – míg az 1772/73-as tanévben már négyen fejezték be tanulmányaikat: Kis Viczay József (Kassa), Reineggs Jakab (Braunschweig), Engel János Jakab (Lőcse) és Krieger Krist. Ernő (Eperjes).²² Egy kivételével valamennyien magyar földön maradtak; Reineggs kalandos életpályája során előbb Grúziában, később Szentpétervárott töltött be magas hivatalt.²³ Ez idő tájt az orvosi tanulmányokat kötelezően kinyomtatott „avatási értekezés” (dissertatio inauguralis) zárta le. Kis Witzay Nagyszombatban kiadott 60 oldalas latin nyelvű értekezését „De lingua ut signo in morbis” azaz „a nyelvről, mint a betegség kórjelzőjéről” írta. A magyar orvosi karon kidolgozott disszertációk tudós kutatója, dr. Dörnyei Sándor így jellemzi e munkát: „Abból indul ki, hogy az emberi test részei és funkciói közt olyan harmónia van, hogy bármelyik változása hat a többire. Az érverés és a vizelet mellett már Hippokratész is fontosnak tartotta a nyelv ellenőrzését a betegség megállapításához. Ezután sorra veszi a nyelv látható el-

¹⁹ Molnár i. m. 87.

²⁰ Molnár, i. m. 88.

²¹ Molnár, i. m. 89.

²² *Hőgyes Endre*: Millenniumi Emlékkönyv a budapesti egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Bp., 1896, 224.

²³ *Kiss László*: Grúzia orosz védnökség alá kerülésénél bábáskodott: a nagyszombati orvosi kar végzettje: Reineggs Jakab (1744-1793). = A kívánt világosság. VI. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2009, 219-229.

változásait, amelyek különböző betegségekre utalnak. Így tárgyalja a száraz, a fehér, az érdes, a fekete, a vörös, a sárga, a zöld nyelvet, továbbá a nyelvet, mint az ízlelés és a beszéd szervét. Végül a kínaiaknak²⁴ a nyelv körjelző szerepével kapcsolatos tanításait ismerteti.²⁵ A 11 fejezetre osztott kötetet a szerző atyjának, Abaúj vármegye és Kassa szabad királyi város chirurgusának ajánlotta.

Orvosi oklevele megszerzése után szülővárosában telepedett le, előbb mint Torna megye „fizikusa” (főorvosa), 1782-től pedig – Portner Károly utódaként – szülővárosa „physicus ordinarius”-a (rendes, azaz hivatalos orvosa).²⁶ Így aztán nem lehetett ritka dolog az, ami pl. az 1785. dec. 30-án kelt patikavizsgálati-jegyzőkönyvön szerepel: Kis Witzay városi physicus és Kis Witzay városi chirurgus, azaz a fiú és atya aláírása egymás mellett.²⁷ Molnár a városi levéltárban több patikavizsgálati jegyzőkönyvet, orvosi bizonyítványt, boncjegyzőkönyvet talált Witzay tollából. Ennek ellenére igaza lehet, amikor azt írja: „Úgy látszik, nem sok időt töltött hivatalának íróasztalánál, hivatalos munkájának legnagyobb részét a szegény betegek meg-

látogatása képezte”.²⁸ A nem kimondottan gyógyító tevékenységtől való idegenkedését támasztja alá az a tény is, hogy pl. a II. József idejében egyesített Abaúj-Torna vármegye bábáinak vizsgáztatását a vármegyei bábára bízta, másutt e fontos feladatot a főorvos vagy legalább a megyei seborvos végezte.²⁹ Hosszú éveken át ő volt a város egyetlen hivatalos orvosa, hiszen a szintén Kassán lakó Mayer Ernő Lajos nem a városnak, hanem a nagy kiterjedésű Abaúj vármegyének volt a fizikusa, és a megye öt járási seborvosának a főnöke. Nem találunk magyarázatot arra, hogy az 1794-1796-os évekre szóló magyar orvosi névtárban a Kas-

²⁴ Az ókori Kínában a nyelv megtekintése, a pulzus (érverés) több helyen és több ujjal történő hosszadalmas tapintásán kívül, a beteg vizsgálatának egyik legfontosabb módszere volt. (*Nemes Csaba*: Orvostörténelem. Az egyetemes és a magyarországi medicina kultúrtörténeti vonatkozásaival. Debrecen, 2008. 31.).

²⁵ *Dörnyei Sándor*: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772-1849. I. kötet. Bp., 1998, 274.

²⁶ *Molnár i. m.* 91.

²⁷ *Molnár i. m.* 84.

²⁸ *Molnár i. m.* 97.

²⁹ *Krász Lilla*: A bábá történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Osiris Kiadó, Bp., 2003, 205.

sa szabad királyi város szolgálatában álló egészségügyiek sorában miért nem szerepel Kis Witzay. A névtár csupán Zelenák Károlyt nevezi meg, mint „az Ispotálynak gondviselőjét”.³⁰ Szerepel a névtárban doktorunk is „Viczy Vitzay József” néven, de csak mint Torna megye orvosa. (Az 1785-ben a kb. hatszor nagyobb Abaúj megyéhez csatolt, az ország egyik legkisebb megyéje, a kb. 600 négyzetkilométer területű Torna, 1790-től újra önálló lett.)

A több mint másfél évtizeddel halála után megjelent életrajza érzékletes képet fest doktorunk mindennapjairól: „Pitvara, korán reggel olta nyolczig, tömve vala azokkal, a kik segélyét kívánták. Akkor elkezdé kerengését, mely szinte délig tartá. Háromkor újra kezdé azt, hatkor rendesen kertjébe vonta magát, s az estvét a barátságának s szerelemnek szentelé. Most még egyszer járta-bé nehezebb betegeit, ki, a legtávolabb külvárosig, oly hűséggel a legszegényebb viskóba mint a leggazdagabbak palotájikhoz, s akkor éjfélig tanult, s újra írá betegeinek laistromát az úczák szerint, hogy valakit ne felejtessen. S ezen rendében megmarada napjainak végéig... A nehezebb betegekhez nem ritkán Falukra hívatott-meg Orvosi tanácskozársra. Ment éjjel, nappal, ifjabb esztendejiben lovagolva, de úgy, hogy minden Stáción új ló várja, s nem ritkán történt, hogy a ló kidőlt alatta. Magát soha nem kímélte, s fő gondja betegek voltak, kiket a Városban elhagyott”.³¹ Hogy e tempót bírja, hetente háromszor hideg fürdőt vett, józanul élt, kedvenc itala „amit kárhoztata, de el nem hagyhatta”, a kávé volt. Szenvedélyesen kertészkedett. Nemcsak Hernád-parti kertjének, hanem a kávéház előtt térnek fáit is saját kezűleg ültette. Ő alkotta meg az első kassai sétateret. Nem nőiült meg, valószínű azonban, hogy gyengéd érzelmeket ápolt kertszomszédja, Sihulsky Jakab városi konzul felesége iránt. Molnár szerint e kapcsolatnak gyümölcse is volt! Erre utal(hat) Kazinczynak Kis Witzay halála után, 1810. június 3-án debreceni barátjához, Szentgyörgyi doktorhoz írt levele: „Felesége nem volt, de a fijának Sihulsky nevű kassai születésű Doctornak hagyta mind a mit hagyhatott”.³² Valószínű, hogy Kazinczy tudatosan hagyta el a „fogadott” jelzöt, hiszen közismert lehetett, hogy doktorunk végrendeletében azt is kikötötte, hogy Sihulsky Frigyes³³ az örökség átvétele után nevét változtassa Witzayra! (Nem változtatta...)

Kis Witzay, a szabadkőműves

A Kazinczyhoz fűződő kapcsolatnak volt egy rejtett szála, melyről Molnár Béla 1944-ben még nem sokat tudhatott. Feltételezése szerint csupán a Kazinczyhoz fűződő barátság miatt fordította le Kis Witzay németből és adta ki névtelenül 1792-ben Kassán „A Frey-Maurer, avagy szabad-kőműves rendnek oltalmazása” című könyvet. „Tudósításában hangoztatja a fordító, hogy ő a Renden kívül áll és ő is egy azok közül, kiket ezen könyvnek olvasása a rend felől való jobb gondolatokra hozott”.³⁴ Ma már tudjuk, nemcsak a

³⁰ Kiss László: Magyar orvosi névtár 1794-1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. = Comm. Hist. Artis Med. 133-140. kötet, 1991-1992, 137-147.

³¹ Kis-Viczai Viczy József Tek. Torna Vármegye és Szab. Kir. Kassa Városa rendes Orvos-Doctora élet-rajza. Felső-magyarországi Minerva 1827, 7. füzet, 1267-1272.

³² Molnár i. m. 102.

³³ Sihulsky Frigyes (1785-1849) a pesti egyetemen szerzett 1808-ban orvosi oklevelet. Nemcsak Kis Witzay vagyónát – benne a híres éremgyűjteményt – hanem annak hivatalát is örökölte. (Nevelő)atyja kérésének nem tett eleget, nem lett belőle Kis Witzay. (Részletes életrajza Molnár Béla: Kassa orvosi története c. munkájában található, 109-116.)

³⁴ Molnár i. m. 97.

barátság, hanem a szabadkőművesi testvéri kapcsolat is ösztönözte Kis Witzayt a Johann August Starck által írott könyv lefordítására. Mind Kazinczy, mind Kis Witzay szabadkőműves múltja dokumentált, igazolt tény.

Nem kívánunk a szabadkőművesség történetével, szerepével foglalkozni; egy 2008-as kiadvány szerint eddig több mint hatvanezer könyv jelent meg e témáról.³⁵ Azt azonban meg kell említenünk, hogy az 1780-as évek, tehát Kis Witzay pályakezdésének ideje a szabadkőművesség virágkora a Habsburg Birodalomban. Csupán Bécsben nyolc páholy működött mintegy ezer taggal.³⁶ A birodalom szívében e virágkor számára a talajt Mária Terézia udvari orvosa és tanácsadója, a holland származású Gerard van Swieten (1700–1772) készítette elő.³⁷ Így nem meglepő, hogy magyar földre többek közt a Bécsben tanuló orvosok, ott végzett orvosok hozták el a szabadkőművesség eszméjét. Nem egy közülük, mint pl. a luxemburgi gyökerű, Bécsben doktorált Joannes Baptista Lalangue (1743–1799) páholy-alapító is lett, 1772-ben a horvátországi Varasdon alapított páholyt. Az orvosok és a szabadkőművesség közti vonzalom kölcsönös volt: „a szövetség nagyon válogatós a felvételt illetően... Csak azokat veszi fel, akiket anyagilag stabilnak, morálisan megingathatatlanak, szakmailag elismertnek, magánéletét tekintve kiegyensúlyozottnak ítélt, de ez még mindig kevés akkor, ha az adott személy felvétele nem válik különösen is fontossá a szövetség számára. Fontossá válhat pedig azért, mert az illető neves orvos... aki segíthet a páholy jótekonysági programjaiban...”³⁸ Ilyen neves, jótekonyságáról ismert orvos volt Kis Witzay is. Valószínűleg bécsi medikusi évei alatt „fertőződött meg” a szabadkőműves eszmékkel, mint ahogy évfolyamtársa a már említett Reineggs is. Reineggs a selmecbányai „Az erényes emberbaráthoz” páholy tagja volt, sőt arra készült, hogy egy új páholyt alakítson, melybe a környékbeli nemeseket kívánta beszervezni. Tervét barátja, a bécsi udvarnál kegyvesztett Koháry János gróf hiúsította meg azáltal, hogy 1776-ban kezdődő keleti útjára magával csalta Reineggsset is.³⁹

Kis Witzay szabadkőművesi tevékenységéről – érthető módon – nem sok dokumentum marad(hat) fenn. A magyarázatot 1926-tól ismerjük, Mályusz Elemér kutatásainak köszönhetően. Magyarország nádora, Sándor Lipót főherceg 1794. szeptember 20-án egy névtelen jelentést kapott. „E jelentés szerint Kassán Viczay orvosnál klub van, amelynek gróf Török főigazgató, Szulyovszky Menyhért, Weiss zempléni orvos, Szirmay Pál, két kereskedő és sok tanár a tagja. Amikor Hajnóczyékát elfogták,⁴⁰ Szulyovszky azonnal Kassára szökött, ott a jakobinusokat összehívta s azután sok iratot megsemmisítettek.”⁴¹ Szulyovszky alispánnak köszönhetően tehát – a hatóság nem kis bosszúságára (s az utókor kutatóinak szomorúságára) – a kompromittáló iratok eltűntek. Az idézett szövegből azonban kiderül,

³⁵ Kowalská, Eva – Kantek, Karol: Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho. VEDA, Bratislava, 2008. 109.

³⁶ Kowalská-Kantek i. m. 114.

³⁷ Kowalská-Kantek i. m. 114.

³⁸ Jászberényi József: A magyarországi szabadkőművesség története. PrintX Budapest Kiadó, 2005. 28.

³⁹ Schultheisz Emil – Tardy Lajos: Reineggs Jakab, az orvosi kar első „sub auspiciis” doktora. = Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvostképzés a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Magyar Tudománytörténeti Intézet Piliscsaba, 2005. 321–323.

⁴⁰ Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt 1794. aug. 16-án tartóztatták le.

⁴¹ Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1926. 181.

hogyan Kazinczy főnöke (és leendő apósa), az alkímia szerelmese gróf Török Lajos⁴² mellett páholytestvér volt Kazinczy sógora, Zemplén megye főorvosa, Weiss (a későbbi Dercsényi) János is. Ez utóbbi szabadkőműves voltát s annak kézzelfogható bizonyítékát – egy bársony kék bugyellárisban őrzött miniatűr szögmérő, vakolókanál és fehér kesztyű formájában – a családi hagyomány is tanúsítja, őrzi.⁴³ Weiss-Dercsényi szintén Bécsben volt orvos!

Az említett iratmegsemmisítésnek tudható be, hogy a kassai szabadkőművesek pontos és teljes névsora nem ismert.⁴⁴ Elképzelhető, hogy Kis Witzayn és Weissen kívül volt más orvos tagja is a páholynek. Tudomásunk szerint a magyar jakobinus mozgalommal kapcsolatban orvost nem tartóztattak le, nem került vád alá. Ennek ellenére egy orvosnak a későbbiek során is okosabb dolog volt titkolni esetleges szabadkőműves múltját. Erre ösztönözhetette őt az a szabadkőműves felfogás is, amely nem kívánta nagy dobra verni egy-egy páholytag emberbarát tevékenységét.⁴⁵ Így érthető, hogy doktorunk szabadkőműves múltját is sokáig a jótékony feledés homálya fedte.

Kis Witzay egyébként még halálával is bizonyosságot tett szabadkőműves vonzalmáról. Molnár idézi Kazinczy levelét, melyben az író orvos-barátját, Szentgyörgyi Józsefet értesíti kollégája haláláról: „A szegények özvefutottak házában s sírva kísérték a temetőig kővel megterhelt üres koporsóját, mert hamvai kertjében rejtettek el titkon, magának kívánsága szerint”.⁴⁶ Molnár szerint ez csak legenda, viszont lehetett reális alapja! Amikor pl. jó másfél évtized múltán majd meghal Lipszky János (1766-1826), a híres térképész, „Magyar Ország Nagy Mappájának” elkészítője – aki Kis Witzayhoz hasonlóan szintén szabadkőműves volt – végrendeletében meghagyta, hogy ne temetőbe, hanem saját kertjébe temessék őt el.⁴⁷

Egy titokzatos kolléga levele

A Pánczél Dániel szerkesztésében megjelenő Bétsi Magyar Merkurius c. lap 1794. augusztus 8-án megjelenő 63. száma egy Kassáról, július 30-án keltezett levelet közölt. „A legközelebbi Postával egy nagyon szeretett Barátomnak, egy Magyar Orvos Doctornak, a következő Levelét vettem, melyet az Úr által a Hazával közölni néminémű képen kötelességemnek tartottam”, így kezdődik a cikk. Ez után következik egy levél „szórol szóra”, melynek keltezete: „Constantzinopoly, Jun. 12”. „Az 1792-dik esztendő szakasztotta-el édes barátságunk szoros kötelét midőn a szerentsétlen fátum G-ba vitt...”, indítja levelét az 1792-től Moldvában, Bukarestben, „Hadrinapolyban” (Drinápolyban, ma: Edirne, Törökország), Rodostóban és végül Konstantinápolyban (ma: Isztambul) megfordult magyar orvos. Sajnos, magáról semmit sem árul el, viszont a „Budai avagy Szekszárdi bornak” ill. a „Sajó” vízének említése sejteti, hogy magyarországi, esetleg felvidéki gyökerű orvosról van szó. Nem árulja el, hol szerzett oklevelet – valószínűleg Bécsben – doktori mivoltában azonban nem kételkedünk, hiszen útja során több alkalommal is – Reineggshoz hasonlóan – gyógyította a

⁴² Kiss László: „...az én széplelkű patikáriuskodni-szerető Ipam...” A gyógyszergyártó és -forgalmazó gróf Török Lajos (1748-1810). = Széphalom 19. kötet, a Kazinczy Társaság Évkönyve 2009. 213-220.

⁴³ Kiss László: Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János. Budapest–Dercen, 2009. 28.

⁴⁴ Eliáš, Š.: Uhorskí jakobíni a Košice. = Historica Carpathica, 1984. 15, 161-165, 170-181.

⁴⁵ Kowalská-Kantek i. m. 110.

⁴⁶ Molnár i. m. 102.

⁴⁷ Prikryl, V. Lubomír: Slovensko na starých mapách. Vydavateľstvo Osveta, Martin, 1982, 101-102.

⁴⁸ A kb. 230 km hosszú folyó a Szlovák-érchegeységben ered, Bánrévénél érkezik Magyarországra.

török méltóságok hozzátartozóit. Magyar voltára utal az a tény is, hogy ellátogatott Rodostóba is, ahol még talált élő személyt a „Nagyságos Fejedelem” kíséretéből: „116 esztendő, Horváth Istvánnak hívják, jól tud még is magyarul, egészséges Ember”. A közel négy és fél oldalas levél izgalmas ígérettel zárul: „Ebben a hónapban Anatóliába⁴⁹ megyek, onnan Alexandriába és Babylonba, és ismét télre viszsza Jerusalembé. Jerusalemből majd írok valami Oláh Országi Hadsí⁵⁰ által. Chinát látni nagy szándékom van, ha vagy öt esztendő múlva hazámba viszsza térek ki-adom utazásomnak le írását, melly már eddig is alkalmasint 50. árkusra megyen. Élly boldogúl, öllelek sat. D. W. s. k.”

Ha az utolsó négy betűt a kassai tudósító „aláírásának” tekintjük, azaz feloldva: „Doctor Witzay, saját kezűleg”, akkor doktorunknak egy eddig nem ismert oldalával ismerkedünk meg. Sem „a Szinnyei”, sem Molnár alapos munkája nem tesz említést Kis Witzay és a bécsi lap kapcsolatáról. Talán többszöri levélváltásról is szó lehetett?! A rejtélyes konstaninápolyi levélíró azon közléséhez ugyanis, hogy a rodostói görög templomban megtalálta az ott nyugvó magyarok sírfeliratait is „íme, egyet néked is megküldök, ti. a Bertsényi Miklósét⁵¹ a szerkesztő a következő, zárójelbe tett megjegyzést fűzte. „Sajnálja a Magyar Merkúrius, hogy ez a Bertsényi Epitaphiuma, vele nem közöltetett: hanem, kéri a Kassai Tudósító Barátyát, hogy a Magyar Közönség számára, ne sajnálja vele közleni”. Kis Witzay a lap kassai tudósítója lett volna? Bécsben tanult, nevét gyakran a Kis nélkül csak Witzayként használta, a feltételezés reális.

Nem véletlenül soroltuk be e „kassai tudósítást” a Kis Witzay szabadkőműves múltját tárgyaló fejezet után. Érdemes ugyanis felfigyelni a levélváltás idejére: a kassai levél 1794. augusztus 8-án jelent meg, nyolc nap múlva őrizetbe vették a magyar jakobinus (szabadkőműves) mozgalom első három tagját. Kis Witzay és kassai társai – a kompromittáló iratok megsemmisítésének (is) köszönhetően – szabad lábon maradtak, de valószínűleg a bécsi titkosrendőrség figyelte őket. Talán ezért is nem találtuk meg a Merkúrius által sürgetett Bercsényi-epitáfium szövegét a lap valamelyik későbbi számában. (Egyáltalán elgondolkodtató, hogy 1794-ben egy bécsi lap hasábjain emlegetni lehetett a trón ellen lázadó „Rákótyt”). Csupán az érdekesség kedvéért utalunk még egy figyelemre méltó időbeli egybeesésre. A most emlegetett levél publikálásának évében, tehát 1794-ben jelent meg először Kultsár István (1760-1828), szombathelyi tanár kiadásában a rodostói krónikás, Mikes Kelemen nagy műve, a „Törökországi levelek”. A kézirat „rejtélyes utakon” került haza.⁵² Egyes irodalomtörténészek szerint a felvidéki gyökerű Francois Baron de Tott, azaz báró Tóth Ferenc (1733-1793), a Dardanellák megerősítője, útleíró hozta magával Rodostóból.⁵³

„Most az orvosregények divatjának idején, amikor számos külföldi orvos igazi vagy kitalált történetét habzsolja a közönség, valóságos regényes életrajzot lehetne írni a mi Vitzaynkról”, e szavakkal zárta 1944-ben Molnár Béla könyvének doktorunkról írott fejezetét. Felvetése ma is aktuális, sőt szabadkőművessége és rejtélyes keleti orvoskollégája révén a „regényesség” csak fokozható lenne. Az ország első orvosi karának, a nagyszombati

⁴⁹ Anatólia: Kis-Ázsia régi, görög eredetű neve. Területén fekszik a mai Törökország teljes ázsiai része.

⁵⁰ Hádzi: olyan muszlim (muzulmán) címe, aki már elzarándokolt Mekkába, a szent Kába-köhöz.

⁵¹ Gróf Bercsényi Miklós 1726-ban hunyt el Rodostóban.

⁵² Buzinkay Géza: Orvosi megfigyelések a „Törökországi levelek”-ben. = Természet Világa, 1971. 2. sz., 88-90.

⁵³ Francois Baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról. = Vasi Szemle, Szombathely, 2008, 13..

fakultásnak végzettjei közt kétségtelenül voltak híresebbek (Reineggs), tudósabbak (Fucker), egyetemi tanári, sőt rektori posztot elérők (Stipsics) is, Kis Witzay azonban, a „csak” szülőföldjéhez, betegeihez ragaszkodó orvos példaképeként s nem utolsó sorban Kazinczy orvos-barátjaként is megérdemli a tiszteletet, nevének számontartását, különösen itt, a Felvidéken.

SZIGETI SÁNDOR: TÉLI ÓRIÁS

LUKÁTS JÁNOS

A nótaszerző és a literátor

Elképzelt párbeszéd – két jelenetben

Szereplők:

FRÁTER Loránd, akit „nótás kapitánynak” hívnak.

FRUzsINA, szolgáló és kertészlány.

MARCI, inas és szerelmi postás.

SZOBRÁSZ, aki ugyan a művet megalkotja, de nem sokat ért a dolgokból.

KAZINCZY Ferenc, képen és a maga valóságában.

(Tágas terem, három nagy ablakkal. Az ablakok kertre néznek. A baloldali és a középső ablak között a falon Nagy-Magyarország térképe, rajta nemzetiszínű zászlócskával megjelölve Érsemjén. A térkép alatt falinaptár, rajta nagyméretű évszám: 1907. A középső és a jobboldali ablak között montírozott fénykép: Ferenc József császár és király kezét fog Kossuth Lajossal.

Elöl balra festőállvány, egyelőre üresen, középen egy öblös karosszék, jobbra pedig zongora, kottákkal. Balra kétszárnyú, széles ajtó.)

Első jelenet

FRÁTER (35 éves, hízársra hajlamos, bajuszos, de inkább kortalan férfi. Kiált a szolgálólánynak): Fruzsina!

FRUzsINA *(futva megjelenik az ajtóban)*: Nagyságos úr!

FRÁTER: A virágokat ne feledd! A legszebb tizenhét piros rózsát. Váradra lesz, a Singvogel kisasszonynak Tudod...!

FRUzsINA: Tudom, nagyságos úr. *(Meghajol, miközben kifelé megy.)* Jaj, dehogy tudom!

FRÁTER *(kiált az inasnak)*: Marci!MARCI *(futva megjelenik az ajtóban)*: Nagyságos úr!

FRÁTER: Váradra mész, a teátrumba! Fehér inget végy! A színház művészbejárójában leadod a virágot Singvogel kisasszonynak. Itt a névjegyem, el ne veszítsd!

MARCI *(elveszi a névjegyet)*: Igenis! *(Elmenőben.)* Singelvogel, Vogelsinger... csak a nevét el ne felejtsem!

FRÁTER: Fráter Loránd, Fráter Loránd! Micsoda fráter vagy te, Loránd?! Ippi és érkeserűi Fráter. Ippi, akár ha csuklanék egyet, ha kimondom. Az Érkeserűtől meg olyan szomorú lesz a képem, mint a temetési lóé. Ez a nevem, ez az egyetlen, ami az enyém és nem hazugság. Na, Loránd fráter, na, „nótás kapitány”, gyönyörködj hát a nevedben.

(Zongorázni kezd, közben énekel): „Tele van a város akácfavirággal, Akácfavirágnak édes illatával, Bolyongok alatta...” (Felugrik, lecsapja a zongora fedelét, le-föl jár a szobában. Magában mondogatja a folytatást.) „Ébren álmodozva...” (Fruzsina és Marci a kertben, az ablaknál hallgatózik.) „Mintha minden...” Semmi. (Legyint, a karosszékebe veti magát.)

FRUzsINA: De szépen fújja!

MARCI: Eredj, te, 'szen ő írta!

FRUzsINA: Hogy írta volna (a zongorázást utánozza), csak így csinál az ujjával, aztán folyik belőle a nóta.

MARCI: Dehogy az ujjából folyik, abból a... izéből, a hangorából.

FRUzsINA: Zongora az, te számár! (Elszaladnak. Kisvártatva kopogás az ajtón.)

FRÁTER: Bújj be...

FRUzsINA: A posta, nagyságos úr! Levele együtt!

FRÁTER (kijavítja): Jött, Fruzsina! Tanuld meg. Az újság. (Elveszi.)

FRUzsINA (magának, ságva): Gyütt! (El.)

FRÁTER (lapozza az újságot. Látszik a címlap: Budapesti Napló): Na, a politika... A muszkák... A japánok... Itt meg a vasút... Ez is meghalt, azt se tudtam, hogy élt... No-csak, ez itt én volnék! (Tenyerével az újságba csap.) Nézzenek már oda, a nevem... meg a... hát persze, a Kazinczy. Ugye, hogy felkapták! Na, mit írnak! (Olvassa.) Szegény Kazinczy!... Mi az, hogy szegény Kazinczy! És hogy „pikáns és szomorú nyári hír.” Mert hogy nem a nemzet akar szobrot emelni Kazinczynak a szülőfalujában. Hát én, én talán nem a nemzet vagyok? Az anyátok ragyogóját... Hát én kutya vagyok? Egy falu szülötté ezzel a Kazinczyval. Azt mondja, hogy „divatos és ünnepezt nótaszerző”, na, majd elhúszom én a nótádat, te piszok firkonc. Ki ez a disznó, aki ezt a cikket írta? (A cikk végére lapoz, a nevet betűzi.) A-dy End-re. Te, csak nem az Ady Bandi, a váradi, az érmindszenti?! Hát hogy van pofája egy megyéjebelit így ledorongolni. Hát hiszen te ugyanúgy, mint én... Hát hiszen én ugyanúgy, mint te... (Olvas) Magyar átok... késő poraiban sem kímélte... (Felolvas) „Tudják-e, ki volt Magyarországnak Kazinczy? Könyörtelen újtó... európai szellem... szociális forradalmár”. Na, ez már sok... „Nagy, szomorú magyar ember, hogy összeszorul a szívéünk, ha rá gondolkunk”. (Lecsapja az újságot.) Én gondolok rá, Ady Bandi, érted-e, én, és senki más! Ippi és érkeserűi Fráter Loránd. Nem más! A többi-eket szidhatod, van mit szidni rajtuk. De engem dicsérj meg inkább, te másik Partiumbéli... Ne szidjál. (Elgondolkodik.) Nem mintha nem volna éppen mit szidni rajtam is... „Nagy, szomorú magyar ember”. Biztos, biztos olyan volt. De honnan tudja ezt ilyen jól az Ady Bandi. Nagy, szomorú... Szerintem karcsú volt a Kazinczy és szerette a lányokat, az olyanokat, mint a Singvogel Fanny. Meg azok is szerették őt, a Ferencet. De mégse ezért csináltat az ember szobrot... Ady Bandi, haragszom rád... De azért mégis jó, hogy megírtad! (Le-föl járka a szobában. A térképhez lép.) Érsemjén, Érsemjén. (Kihúzza a zászlócskát, aztán haraggal visszacöfi, kétszer is.) Ide bele egy-egy zászló, a Kazinczynak is egy, meg nekem is egy. „Ünnepezt nótaszerző”, ennyi, csak ennyi. (A zongorához lép, de csak egy ujjával fut végig a billentyűkön. Kikiált az udvarra.) Hej, Marci, te, merre vagy?

MARCI (kisvártatva, ünneplőbe öltözötten): Itt vagyok, nagyságos úr! De így sose megyen el az a virág a kisasszonkának...

FRÁTER: Ne törődj te azzal! Megjött-e a Kazinczy-kép, amit rendeltem? Az a festmény...

MARCI: Ja, az...? Az meg, már itt áll reggel óta a csűrben, de hogy Kazi..., azt én nem tudom.

FRÁTER: Azt a sarkantyús fajtádat, hát miért nem szólsz, hogy megjött.

MARCI: Hát, ugye, azt gondoltam, a Singervogel kisasszonyság virágai fontosabbak, meg az új fehér cilinder is kellhet... estére kelve.

FRÁTER (*haraggal*): Majd én megmondom, mi a fontos... estére kelve. Hozd be a csűrből, tedd ide az állványra. (*Marci elmegy, hamarosan maga előtt tartva behoz egy festményt, amelyet fehér vászontakaró fed. Fölteszi az állványra, közben kíváncsian a vászon alá les.*) Mehetsz, mehetsz a kisasszonyhoz! (*Marci csalódottan el. Fráter zavartan kétszer is végigmegy a szobán, aztán határozott mozdulattal lekapja a fehér vásznat a képről. Elővillan Kazinczy Ferenc fiatalkori arcképe, zsinóros mentében, vállára vetett köpenyben.*) Bocsáss meg nekik, Ferenc, nem tudják, hogy mit cselekszenek...

KAZINCZY (*a kép lassan átalakul személlé*): És te tudod?

FRÁTER: ...ezért aztán legelőbb semmit se cselekszenek. (*Most kap észbe, hogy a kép szólt hozzá. Oda fordul, ujjával tétován Kazinczy felé mutat.*) Te szóltál hozzám? Szólni tudsz? Vagy a magam szavát hallom, mintha te szólnál? (*Csend.*) Most hallgat... De hogyan is szólna egy kép. (*Közel lép, vizsgálja.*) Ugye, mondtam én, hogy nyalka legény voltál! Hány éves vagy te, kép-Ferenc? Harmincöt talán? Én annyi vagyok, nézz rám, kövér ártányra, ital, szivar, kvietált katonatiszt. Igen, megfutamodtam, bele a békébe, a nótába. Fúj, szoktam mondani, de csak, ha magam vagyok. (*Csend.*) Ez te voltál harmincöt évesen. Te előtte voltál életednek ilyen korodban, én utána vagyok. Már a kardot is eldobtam magamtól.

KAZINCZY: Ötévesen kardot kötöttek az oldalamba, fehér uniformist gomboltak rám, a mutatóujjamra meg egy papagájt raktak, úgy ültettek a piktör elé. A kezemet vékony pálcával támasztották fel, hogy elbírjam a madarat. Bőgtem a szoros ruhában, a kard a bokámat verdeste. Aztán elhitte nagyapám – mert ő nevelt, zordan, katonának –, hogy nem leszek óbester soha, engedett végre iskolába járni.

FRÁTER: Hamar túlestél akkor a vitézség idején, nagyságos úr! Vagy tanfelügyelő úr, vagy miként is szólítsalak?

KAZINCZY (*nevet*): Mondjad: Franz von Kazinczy, így szólított Kufsteinben a porkoláb is. Te is most – mint ők – valamiféle keretbe zárva tartasz, állványodon. (*Zavart csend.*) Az iskolában aztán – hajh, micsoda emlék! – ostoba földrajzi könyvet szerkeszték, a Geographiát, és azt osztogatám társaim között, miközben pironkodtam hiúságomon. Anyámasszony akará így... (*Torkát köszörüli.*) Ti ma már, tudom én, nem beszélitek nyelvünknek félmúlt idejét, nekünk ez még természetes vala. Nagy kár, ha elvész a nyelv egy-egy értéke, régi gyöngye. S hogy a múltakban sem teszték különbséget.

FRÁTER: Beszélünk, igen, Franz von... Ferenc, beszélünk szabadon, és mosolygunk rajtatok, régiekén, miközben elhullatjuk szavainkat, értékeinket. Ti, nyelvújítók...

KAZINCZY: Nekünk *nem volt* szavunk az új világ új dolgaira, ezért kreáltunk szavakat. Véres verejtéssel és lelkes tenni akarással. Hogy megnevezzük a tárgyakat, az eszméket, szív

és agy mozgatóit. Hogy magyarul, magunk nyelvén nevezzünk meg mindent, amit deák, görög, német meg francia nevezett eddig. Nincs tudomány a nemzet saját szavai nélkül.

FRÁTER: Mi bátran visszavettük a németek precizitását, az angol szakszerűségét, a francia eleganciáját, és mégis élünk, nevén nevezünk mindent. (*Nevet.*) Ha meg valami akkora ostobaság, hogy szavakkal el nem mondható, akkor elénekeljük. (*Zavartan nevet.*)

KAZINCZY (*A Ferenc József–Kossuth páros képre mutat*): Őket is egy képre helyeztetted.

FRÁTER (*nevet*): Hát nem ötletes? Így, kézen fogva. Tudod, Ferenc, ilyenek vagyunk, ilyenek lettünk. Összeveszünk, meg kiegyezünk. Egymás kezét lefogjuk, hogy érezzük, mi van abban a másik kézben. És nehogy ellenünk emelkedjék. Ő (*Ferenc Józsefre mutat*) a mi királyunk. Bár sokan úgy mondják – a kártyások: – „Alsó, felső, disznó, király”! Így, megfordítva az utolsó két lapot. (*Zavartan köhécsel.*) Ő meg... (*Kossuthra mutat, de elhallgat.*)

KAZINCZY: Tudom, ki ő. Tudom, kik ők. Mi, voltak, mindent tudunk. Ami volt, ami van, ami lesz. De erről csak ritkán szólunk veletek. Egy másik király, elődje néki, engem tömlőcbe hurcoltatott. Előbb bitóra szántak, végül tömlőc lett belőle.

FRÁTER: Kufstein.

KAZINCZY: 2387 nap, hetedfél esztendő, ebből Kufsteinben alig több egy évnél. A többi volt Spielberg, Obrovic, Munkács s más helyek, Kufstein még jobb talán a többinél. Ott szép kilátás volt az Inn folyóra, a napkeltét s a domboldalt csodálhattuk.

FRÁTER: Miért? Miért kerül egy nyelvújító, egy tanfelügyelő hóhérpallos alá, miért börtöncellába, hét esztendőre? Miért örül meg belé az egyik, hal meg tüdővészben a másik?

KAZINCZY (*nevet*): Miért, kérdezed, nótaszerző? ! Veszélyes vállalkozások ezek, akár ha jégen járnál, patkós cipőben. Elcsúszol és a nyakadat szeged, vagy beszakad a jég alattad, s a hullámokba veszel. Iskola? Hogy megtudja a belejáró fiú, hogy miként gondolkodik a világ törvényeiről s az emberekéről. Mit tartson a franciák revolúciójáról, a németek pöffeszkedéséről s a magyarok nyomorult állatóságáról. Hogy meglássa, nem Istentől való törvények ezek, hanem embertől való akarattal intézi mindezt rajtunk. Hogy ország-részek fiataljainak nyíljék ki a szeme mára, holnapra, nemzedékek idejére. Hát ezt teheti, ezt mozdíthatja elő a tanfelügyelő! (*Elszánt léptekkel végigméri a szobát.*) És a nyelv? Amikor a gúzsban tartó latin nyűgei oldódni kezdtek, helyébe a németet hozta volna a császár, az adminisztráció. Hogy könnyebben, hogy simán, fájdalom nélkül veszítsük el magunkat. Senki nyelve, sem tóté, sem szerbeké, sem zsidóé. S legkevésbé a magyaré. Mindenki saját nyelve helyett egy senki-nyelve volt a német. A hadaké, a divaté, a társasági fecsegése. Hát ez ellen emelt fejet a nyelvújítás, a magunk védelmére emelt, újdonság új magyar nyelv. Hogy az angol indusztriális bölcességét, a franciák forradalmi szózatát a magunk szája szerint értsük és mondjuk, s ne a német kilúgozott és előrerágott nyelven.

FRÁTER: Kufstein, ahol előbb dezentorokat őriztek, később zsványokat. Rettentő...

KAZINCZY: Kufstein csupa dermesztő kőszikla volt, lépcsők csigája és huhogó lég-huzat. De magunk pénzén rendelhattunk ebédet, amit szolgák hordtak a cellánkba. A híg német sör helyett én (*némi büszkeséggel*) tokajit ihattam, magam készletéből. S a könyvek... Amit rendeltem, megvásárolta a porkoláb, Sallustiust, a nyolckötetes Plutarchost, és Ovidot, Horácot. A francia filozófokat nem, azoktól félték őrizzünk, de rómain, görögöt, pláne a németet, Gessnert, Klopstockot, bátran. Háromszáz kötetnyi könyvtáram

gyűlt össze a fogság végére. S mind végig olvasám, elmémet nap mint nap köszörültem. A könyvekkel, a grammatika csodájával, a stílus csalafintaságaival. Meg a versekkel, amelyeket szerény buzgalmamban magamnak faragtam!

FRÁTER: Alig hihetem, hogy egy rabnak – egy státusfogolynak, mint ti neveztétek – háromszáz kötetnyi könyvtára gyűlhessen össze fogsága idején. A mai börtönökben – bár nem jártam Kufsteinben – ilyesmi aligha...

KAZINCZY: Tudom, nótaszerző, ne irigyeld. Ösmerem én a mai börtönviszonyokat is. De a börtön – börtön, ha benne bársonytapéta feszül is a falra. A könyv (*nevet*) a porkolábnak árucikk, pénzt hoz, amit a fogoly kifizet a német boltosnak, a kufsteini hordárnak, a császári porkolábcsaládnak. A saját hasznukat nézték, nem olyan nagy baj az. A könyv, akár a jó ebéd, az ízes bor, a fogoly holnapra ismét neki kívánczik, a nyughatatlan olvasó holnapra új könyvre éhez, új kéziratra szomjazik. Hát fizessen érte, és kapja meg. Ha nem lettek volna ilyen kapzsiak és ostobák az őrzőink, megőrülök a négy fal közé zártan. De így, a lelkem a könyvek rejtett világába repülhetett át, s ha testem láncban volt is, a szellemem szabad lett és megizmosult.

FRÁTER (*nevet, ugratásnak szánva*): Nekem vajon hoztak volna be a cellámba zongorát, ha kérek, ha megfizetem?

KAZINCZY (*azért eltöpreng a válaszon*): József király, akit kalaposnak neveztek sokan, összetörette a tárogatókat, az egész országban. Hogy híre se maradjon. Kuruc hangszer, magyar hangszer, ezt mondta róla. Félt a király a tárogatótól. Hát mit gondolsz, ha valamelyik rab tárogatót kezdett volna fújni a kufsteini falak közt? Ha a hang – *az* a hang! – áthatol a falakon, legördül a sziklavárból, mint a könnycsepp, a német városba, mit gondolsz, nótaszerző, mi lett volna abból? Talán semmi, talán készültség a patrujnál, talán többen verték volna széjjel a fejüket a börtönfalon az emlékezés miatt. Nagy kerítő ám a muzsikaszó, a tárogató, a zongora, de még akár egy hitvány nádsíp is. Plutarchos megmarad a cellán belül, csak egy lélekbe csöpgögtet édes mérget, a deákul tudó fogolyéba, a fegyelmezett tanfelügyelőébe, akitől úgysem kell félni. (*Legyint, nézegeti Fráter zongoráját, az ujját óvatosan végighúzza rajta.*) Hm, ördögös instrumentum, messze esett ez a mi csembalónktól!

FRÁTER: Ha akarod, eljátszom neked a kedvenc nótádat. Talán még szebben is, mint a semjéni primás. Van-e kedvenc nótád, Ferenc, szeretted-é a táncot, a dalolást, magad kedvére vagy társak között? (*Leüti két hangot.*)

KAZINCZY: Amikor 2387 fogsági nap után szabadulék Munkácsról – amelyet egykor Zrínyi Ilona oly hősieleg védett, s a melyet én, a hitvány utód, oly nyomorultul szenvedtem végig – hátrahagytam könyveim nagy részét. Hogy aki én utánam lészen lakója a cellának, fordulhasson az Úristen mellett a földi istenekhez is, a szellem mindenhatóihoz. Ha megkönnyebbíthetem egy ismeretlen fogoly-utód napjait, ha testi szenvedéseit lelki vigaszra cserélhetem, nem volt hiábavaló a könyvek meggyűjtése.

FRÁTER (*némi zavarral*): Ti, voltak, tudtok mindenről. Tudsz arról is hát, hogy én vedled..., hogy én téged szívesen látnálak (*a festményre mutat*) így vászonban, vagy inkább kőben, esetleg vasban. (*Kazinczy felkapja a fejét.*) Mit is beszélek! Bronzban, szoboralakban.

KAZINCZY (*legyint, de mintha jól esnék neki*): Vasban, bronzban? Még ha főlíákba körve. Vagy inkább... ha szavainkat használjátok! Miért a vászon, miért a bronz?

FRÁTER: Talán Érsemjén az oka, ahol mindketten megláttuk a napvilágot. Két kastély van ebben a biharországi szegletben, a Kazinczy-kúria meg a Frátereké. Ha jól megvallatom a matrikulákat, még bizony rokon szál is fűz össze minket, de Isten a tudója, miért dobott mindkettőnket ugyanerre a talpalatnyi földre, hogy innen induljunk élet-hosszú útra. A tiéd volt a nehezebb, emberi tudás és férfibátorság egyaránt kellett hozzá. Az enyém, az én utam, egy eltékozolt fél katonasors meg egy átnótázott, félig nappal – félig éjszakai mulatozás. Ki tudja, meddig még...?

KAZINCZY (*inkább magának*): Két évtizedig még nótázni fogsz, használd ki jól!

FRÁTER: Amikor a lámpák kialusznak, amikor a mámor elszáll, amikor a zongorák húrjain elcsöndesül a dallam, akkor, tudod, Ferenc, akkor bennem is iszonyú nagy lesz a némaság. Az üresség. És most hová? kérdezi ilyenkor itt belül valami. Néhány léha akkord, nóták sora estéről estére. Ájulásig csárdásozó asszonyok, részegségig mulatozó férfiak szövik dadogó, boros imába a nevemet. Ennyi? Ennyi elég? Amikor ebből a Semjénből más is útra kelt, olyan útra, mint a te utad. Te miért olyan útra, én miért ilyenre?

KAZINCZY: Más a világunk, nótaszerző. Amikor én útnak eredtem a kor sötétjében, egy-egy magányos mécses világolt az országban erre meg arra. Azokat a lángokat tovább vinni, biztatni a mécses gyújtókat, hogy más is ír és olvas, formál szavakat és verssorokat, hogy más is akar nagy, országnyi világosságot, más is kíván olyan magyar nyelvet, amely mindent képes elkiáltani, elsírni, elbeszélni – értelmet sugározva. Igen, óriási volt a sötétség, öröm a mécses fénye és rengeteg a munka, amit el lehetett végezni. És kurázi kellett a munkához, még akár Kufstein is járt érte, sőt a tollnál hegyesebb eszközt is kaphattál a nyakad közé! (*Hallgat, némi zavarral.*) Ma? Mindenütt napfény, izgága vonatok, emeletnyi városok, az ember, a nép, a nemzet rohan, hogy hová, ő tudja. Ez nem az a nép, nem az a nyelv, nincs boldogság a megszólalásban, nem kell bátorság a megfogalmazáshoz. Rohantok együtt, mit számít itt egy lánggyújtó tanfelügyelő, egy remeteségbe vonult verselőt ki tart számon? Nagy lett ez az ország, számos lett a nép. Amit mi rémülettel dédelgettünk, aminek reszketve ejtettük ki a nevét, mára a közbeszédnek része lett. Mi még a szent, mi a lelkesítő, mi a magasztos? Rohanatsz Párizsig, paszírsejre nem lesz szükséged, pört veszíthet úr a paraszt ellen, ez persze jó, ezért még akár mi is lelkesülhetünk. És mégis, nótaszerző Loránd, ki különb ma másoknál? Mert különben nélkül meg nem élhet egy nemzet. A sok egyforma nem enged kiemelkedni senkit, aki messzebbre lát, és aki meglátja, jön-e a felhő a távolban, kel-e napsugár, hogy ránk ragyogjon.

FRÁTER: A nóta, Ferenc, amit ma zokognak új szavak helyett, amit a magyar nyelv gyöngyeként imádnak s magukra öltenek itt, Istennek e háta mögöttében, a város voltára oly büszke Váradon, a tízszeresére puffadt Pest-Budán – te így ismered még! – és mindenütt, ahol magyarok összecsendítik poharaikat. Mi lesz ebből a nagy változásból, Ferenc, mi lesz öt, tíz vagy húsz esztendő múlva?

KAZINCZY: Ne kérdezd, Loránd! Ne kérdezd, ne tudd! Mi se kérdeztük, mi se tudtuk, mire fog vezetni, amikor először meghallottuk azt a világot fölforgató dalt...

FRÁTER: Ezt? (*A zongorához ül és játszani kezdi a Marseillaise-t.*)

KAZINCZY (*Lelkesen föl-alá járkal, majd keserűen a saját öklébe harap*): Aztán... aztán, amikor 2387 nap után megszabadultam, Munkácsról – az út onnan regmeci otthonomig

csak két óra volt kocsin –, anyám, a családi név és a családi birtok védelmezője, tudod-é, nótaszerző, mely szavakkal fogadott? Jobb lett volna, Ferenc, mondotta, ha inkább elcsapja a hóhér a fejedet! Nem hoztál volna ekkora szégyent ránk! Énekelj nekem, Loránd, valamit!

M á s o d i k j e l e n e t

(A helyszín és az idő ugyanaz, mint az első részben volt. De a festőállványon ismét rajta van a fehér vászonterítő. Fráter a karosszékekben ül, fejét a tenyerébe hajtja.)

MARCI *(Izgatottan beszalad a kertből, megáll az ajtóban.)*: Nagyságos úr! Nagyságos úr!

FRÁTER: Ne ordíts! Mit akarsz?

MARCI: A Singervogel kisasszonka...

FRÁTER: Beszélj már, az apád rézsarkantyúját! Singvogel! Tanuld már meg végre, te fatuskó! Sing-vo-gel!

MARCI: Hászén tudom én, nagyságos úr, amit tudni kell... estére kelve!

FRÁTER: Mondd már, húzzon apád a kútgémre! Találkoztál a kisasszonnyal? Hát persze, hogy találkoztál! Mit mondott, mit szólt a virágokhoz meg a névjegyhez? Há?

MARCI *(Zavarban)*: Ugye, azt mondta, hogy elutazott Párizsba. Megszökött a Mandel-tascherl báróval. Elutazott, slusszpassz, schnellzug... estére kelve.

FRÁTER: Elszökött? A kis pizok! Párizsba, egyenest?! A Mandelstammal, azzal a görhessel? Azzal a...

MARCI: Man-del-ta-scherl, nagyságos úr!

FRÁTER: De tudod, de tudod, ostoba fatuskó! Felejtsd el, egy életre. A Singvogelt is, azt a kis...asszonykát, meg a görhes Mandelstammot is!

MARCI: Man-del...

FRÁTER: Csitt! Ki ne ejtsd még egyszer a nevét ebben a házban!

MARCI: Én nem! *(Sietve el.)*

FRÁTER: A kis cafat! Párizsba! Egyenesen Párizsba! Eddig Váradról csak én jártam Párizsba! *(Büszkén üt a mellére.)* Meg az Ady Bandi... Meg a Diósi Ödön, a keleti szőnyeges. Meg a Motl, a disznókereskedő. Most meg ez a... Ez nem fog visszajárni Váradra! Ez nem! *(Mérgében fúj egyet, aztán legyint, majd ismét a karosszékre veti magát.)* Felejts el, Singvogel...! Elfelejtett. *(Szavait ismét Kazinczyhoz intézi, bár Kazinczy maga nem látszik):* Amikor anyád asszony rád förmedt, nyilván a rendőrspiont meg a komisszárt félte a háta mögött. A rászégezett mutatóujjakat érezte a hátában, meg az elkapott tekinteteket, amelyekkel neki is kétezer sok száz napon át meg kellett küzdenie. A státusfogoly szabadon maradt családjá, Ferenc, majdnem olyan fogoly, mint maga a tömlőcbéli. Az egyiket a tehetetlenség porlasztja, a másikat a rá nehezülő gyanú rogyasztja. Te megőrizhetted a börtönben a büszkeségedet, vajon anyád asszony is megtehetette-é ezt?

KAZINCZY *(hangja mintha az arckép mögül jönne)*: Kapzsiságában a bátyám elszántotta földemet, elperelte vagyonom javát. A birtokomat én Széphalomnak neveztem, a csinos környezetnek örülve és a szép jövőt remélve benne, ő házamból juhaklot csinált, kertem fáit kivágatta, virágaim helyébe répát vetett. Őrizkedjél, Loránd, a családtól!

FRÁTER *(felszegetve nevetve)*: Roppant fontos üzenet, Ferenc, a jövőnek! *(Bizonytalannul)* Hangod mintha elakadt volna az indulattól...

KAZINCZY: Nézz rám, Loránd, dehogy az indulattól! Nézz rám...

FRÁTER (*csak most veszi észre, hogy a terítő ismét takarja a képet. Az állványhoz lép, tétován levonja róla a leplet, és a földre dobja. Az állványon Kazinczy idősebb kori képe áll, kihajtott ingben, fehér haja borzolt, arca beesett, ráncai mélyebbek.*) Ferenc von Kazinczy, magyar státusfogoly, hová lettél?

KAZINCZY (*megöregedve előlép az arckép mögül*): Hömpölygetni kezdett az idő. Rám rohant, akár egy útszéli bandita, kése hegyével barázdát vésett arcomba, hajam helyére meg ezt a fehér kócot lökte. Hagyja sokáig az ifjút ficánkolni, aztán egyszerre neked támad. Te ezt még nem tudod, Loránd.

FRÁTER (*domborodó hasát simogatva*): Sőt, az én termetemhez éppen hozzáadott! (*Gondolkodik.*) Harmincöt, talán akkor jelez első ízben. Választhatsz: megaszal, vagy kekre hizlal. (*Nevetnek mindketten.*)

KAZINCZY: A császári és királyi kincstár fogságom fejében 1068 aranyforintot és 4 krajcárt követelt rajtam. Mintha bizony magam akartam volna időmet ottan mulatni!

FRÁTER (*a fejét csóválja*): 1068 aranyforint, csinos summa! De az a 4 krajcár, az miből jött?

KAZINCZY: Volt ott rend és elszámolás minden fillérről. A kivégzettekkel a bakó napi költségét és a pallos fenőkövét is megfizettették.

FRÁTER: A rend, Ferenc, amelytől az állam fennmarad! (*Keserűlen nevetnek.*) Pokolra veled, polgár, csak a rend maradjon!

KAZINCZY: Kifizetém. Házam széthányva, birtokom prédán, de fizetni kell. A számlát aztán újabb számla követte – a számlák már ilyenek! – az újabb összeg 496 forint és 3 krajcár volt. De ezt már elő nem teremthettem! (*Le-föl járkal a szobában.*) A szépreményű, hajdani ifjú megvénült, negyvenkét esztendőss lett, birtoklása semmi, családja acsarkodik és a tékozló fiú hamari végére számít. Barátai elfeledték. Sutba, Loránd, sutba ilyenkor az önértzett! A legnagyobb magyar birtokoshoz fordultam, akiért egykor lelkesedtem, aki egykor lelkesedett értem. Festetics, a dunántúli nábob, ezer holdak ura és millió forintok gazdája. 500 forint támogatást kértem tőle, önértzetesen, hogy ne alamizsnának érezze kérésemet. Emlékeztetve régi könyveimre, ígérve újakat, úgy kértem azt az 500 forintot, amelyből 496-ot a kincstárba szántam azonmód. Festetics nem adott egy fillért sem, tudta már, „a börtönviselt, nyomorgó Kazinczyval nem tanácsos kapcsolatot teremteni”, meg tudta, maga is „rebellis” hírében áll az udvarnál. És hát, tudod, nótaszerző, a kifogás mindig bőven állt a magyar házaknál, szegénynél s még inkább a gazdagnál. Festetics, a millió holdak ura! Wesselényi ellenben, ő szólt mellettem legalább, bár ő meg oly szegény volt világeletemben, akár csak magam! (*Hallgatnak mindketten.*) A büntetés, ezt nagyon tudják a hivatalos fők! Hogy dolgozhasson a gyávaság, a félelem...! De akinek nincs semmije, az mitől féljen?

FRÁTER: Attól, literátor uram, hogy *nem is lesz* semmije. Hogy a jelen után a jövő lehetőségét is eljátszatják vele. (*Hallgatva nézik egymást.*) Egy nótámat elsőhajtom a kedvedért, Franz von Kazinczy, ilyen néven ezt a nótát bizonyosan sose húzták volna el neked, se Kufsteinben, se Spielbergben. (*A zongorához ül, játszani kezd, közben énekel*) „Krasznahorka büszke vára, Ráborul az éj homálya, A toronyból késő este Tárogató sír fel messze, Rákóczinak dicső kora Nem tér vissza többé soha”.

KAZINCZY: Hja, megint csak a tárogató... És Rákóczi, nekünk száz éve volt, nektek már kettőszáz. Makacs ember a fejedelem, s az emléke még inkább! Mi, tudod, Loránd, előre, csak előre akartunk gondolkodni, iszonyú mennyiségű volt a behozni, az utolérni valónk. A sötétség, amibe fényt kellett deríteni. Ti már tudtok visszanézni, „régi kor árnya felé visszamerengni”, amiképp a mi Kölcsenyk mondta. Mi alig bírtunk kiszakadni a múltból, amely a hátunkon ült és befogta a szemünket. Ti fölidézitek a múltat, az asztalához ültök, s még inkább: a magatok asztalához meghívjátok. Fordult a világ, s a fordulásnak még vége sincs talán.

FRÁTER (*mintha kevesellné ezt a magyarázatot*): Igen, jó nóta ez, szeretik. Jól meg lehet sírni mellette. (*Csend.*) Aztán meglett-e végül mégis az „ötszáz” meg a többi?

KAZINCZY (*a foga közt fölnevet*): Hajjaj, meglett bizony. Ahogy meglenni szoktak a dolgok! Hát, megnőszültem! Azzal aztán sok apró dolog megoldódik. Én a principálisom leányát vevém feleségnek. Számos gyermekünknek ő lett anyja. Pedig negyvenhat éves valék az esküvőkor.

FRÁTER (*tétovázva*): Úgy mondják, még bölcs könyvek is beszélnek, kevés az önálló, magad faragta vers ezekből az évekből. Mintha az évek száma akkor nagyon munkált volna benned.

KAZINCZY: Ne fogd rá az éveimre, meg a Török Sophie éveire se! Én mindig is kevés originálisat írtam életemben. Olyan nyelven, amilyen a magyar nyelvezet vala nyolcvan-száz év előtt, ez is csoda volt. Göcsörtös volt a nyelv és botladozott, hiányoztak fogalmakra magyar szavak, hosszadalmasak és suták voltak, idegenből magyarítvák, hosszúból rövidítvék. Magunk ujjából szoptunk szavakat, miközben sok más szót el kellett taposnunk, mint idétlent. (*Magyarázza Fráternek.*) Amit szerencsésebb népek kitaláltak s már alkalmaznak régtől, mi ne találjuk ki magunk gyarló eszközeivel, vegyük át inkább bátran tőlük, könyvet, drámát, bölcs filozófus gondolatot. Ha majd közhasználatba kerül, magunk akkor próbálkozzunk saját eszközeinkből teremteni hiteles magyar könyvet, magyar szót, tudományt. Nyelvtant, helyesírást.

FRÁTER (*nevetve, némi büszkeséggel*): Hát az a... az a „Tűzbe felét!”, azt én is mondogattam a nótaszerző társaknak.

KAZINCZY (*nevet*): Csakugyan?

FRÁTER: De mondom is mindig, hogy azt te írtad így le! Téged, Ferenc, téged – megbocsáss! – ma már megkövezhetnek!

KAZINCZY (*legyint*): Megtették akkor is! (*A párbeszédet verset eljátszzák.*) „Tűzbe felét!”

FRÁTER (*A zongoráról egy kottát a földre dob*): „Vetem!”

KAZINCZY: „Újra felét!”

FRÁTER (*újabb kotta*): „Ím!”

KAZINCZY: „Harmadikát még!”

FRÁTER (*a harmadik kotta is repül*): „Lángol az is!”

KAZINCZY: „Jer most. Vár az olimpusi kar!” (*Nevetnek, már szinte összeülekeznek, aztán zavartan kijózanodnak.*) Nos, persze, hát, döftek és karcoltak a Tövisek és virágok. Én a versekkel őket, ők engem vissza a pamfletjeikkel. A legfájóbb döfés volt Debrecen. Nem ismertek azok senkit! *Elismerni* meg még kevésbé. Ha nem debreceni, akkor nem

ember, ha meg debreceni, akkor gyanús renegát, firkonc. Amilyen a Csokonai volt. Ha megbíráltam, miért teszem az ő fiukkal?! Ha dicsértem, ne hízelegjek ennek a pöffeszkedőnek! Tudod-e, mi lett a dologból?

FRÁTER (*nem tudja*): Hát, Debrecenből akármi is lehet.

KAZINCZY: Árkádia-pör lett. Szamarakat keverték az ügybe!

FRÁTER (*nem érti igazán*): Ugyan?

KAZINCZY: Csokonai sírja fölé méltó mondást kerestem. „Árkádiában éltem én is...” ezt akartam a kövére vésetni. Hogy ott élt – ezt mutatta volna az írás –, ahol a legnagyobb költői a régieknek, költők hazájában, Árkádiában.

FRÁTER (*még mindig nem érti*): És hogyan jöttek ide a szamarak?

KAZINCZY: Nem ők leltek az idézetre, nem debreceni ember fogalmazott emléksort az ő Csokonaijukra. Akit ugyan életében kiséprűztek a városból, de holtában már nagyra tartották. Hogy mi Árkádia, arról ugyan fogalmuk se volt. Valami ó-debreceni könyvből pedig azt olvasták ki: Árkádia, a legelők itt kiválóak, legfőbbképpen szamarak részére”. Hát gondolhatod!

FRÁTER: Szegény Árkádia!

KAZINCZY: Szegény Csokonai! (*Bosszúsan fölnevet.*) Nem került fölé a fölirat.

FRÁTER: Azért – beszélük azt is, a régiék – te kemény kritikusa voltál ám Vitéz Mihálynak is, Kölcseynek is, de még Berzsenyinek is.

KAZINCZY: A műnek, Loránd, a műnek. Ami túlél minket. Ez a mi reményünk. Mi más éltetne a nyomorúságban, a kufsteines világban, a szétrombolt Széphalmon, a számárlegelő Árkádiában?! A művet néztem én mindig. Ha silány volt, kegyetlenül bele-tapostam. Némelykor bizony az írója lelkébe is. Azt gondolod, Kisfaludy-Himfy nem haraguvék meg rám, hogy műveinek sokját tűzre kívántam? Csokonainak A reményhez írottját a magyar költészet remeklésének gondolom ma is, csikósnótáit meg részegeskedésre ingerlő zöngéseit idétlennek éreztem. Aki úgy ösmerte a dal tónusát, mint ő, ne duhajságra csalogassa az olvasókat. Kölcsey nemes lélek vala, mellém állott a debreceniség ellenében: „Minek a cincogót figyelmeztetni, hogy ő nem Mozart!”, így vélekedék róluk. Berzsenyi, haj, Berzsenyi, nagyon tudta a versnek a lelkét, meg a verset beszélőjét. Csak neki magának ne lett volna akkora lelke! Belefült ő abba a nagy somogyországi sötétségbe. Kevés nagyunk volt, ő egyikük. S hányat elhallgattatott a közöny. Kivel szólhatott volna, és miről? Magának, a méhesben, a fullasztó csendben, a hallgatásnál rosszabb, bambaságot szólók között? (*Legyint, le-föl jár a szobában.*) Ezért írtam én levelet, ezret is talán. Többet, Loránd, többet! Mindenkinék, mindenről. Nádortól főispánig, esperestől jámbor barátig és tanfelügyelőtől professzorig az univerzitáson. Hogy elrepüljön a szó, el a vélemény. Elrepüljön és célba érjen. A szónak röpiúlnie kell. Nem jól mondák a régiék: Verba volant, scripta manent. A verbum, amely célba röppen, s a scriptum marad a sutban, egek étkeül. Ezernél több levelemben nemcsak versekről írtam én, nemcsak jámbust és görög mértéket bíráltam szigorúan, de elbeszéltem, amit magam láttam a világban, amit olvastam egyetlen példányban nekem meglévő könyveimből. Címeiket és eszméiket küldözgettem méltó társaknak. Hogy szóljon más is, hogy szóljon mindenki. Hogy korrespondáljon minden magyar írástudó. Küldözze versét, a gyengét és a remeket, hogy ossza meg

örömét a hozzá hasonlóval. Hogy számoljon be utazásairól Bécsbe, Pest-Budára, Kassára és Marosvásárhelyre. Hiszen nevét alig ösmertük hazánk városainak, a benne lakó írástudóknak s a benne vergődő visszhangnélkülieknek.

FRÁTER (*töprengve, mintha inkább magához szólna*): Rigorózus tanfelügyelő, szervezkedő státusfogoly, kérlelhetetlen kritikus, szavaknak latra tevője, verset márványba csiszoló, ritka szavú poéta, fáradhatatlan utazó, levelek garmadájával minden világos házba bezörgető széphalmi mester..., ki vagy te valójában? Ki voltál magadnak, magad korának? És mi maradtál mindebből nekünk? Itt élsz-e köztünk ma is, kimondott szavainkban, leírt sorainkban, elsőhajtott nótáinkban? Vagy máshol kell téged keresni, belénk épült és már szétválaszthatatlan gondolatainkban, gesztusainkban, a viselkedés finomabb megnyilvánulásaiban, a választott szavak egybehangzásában? Mi az, hogy literátor, mi minden elévzett munkából és vágyott szándékból tevődik össze a literátor?

KAZINCZY: Sokat kérdezel, Loránd, miközben sokra megfelelsz. A kétségeimet, a töprengéseimet egytől-egyig kimondod, vagy végigtöprenged magad is. (*Elhallgat, mintha valami más jutna eszébe. Hirtelen haragra lobban, mintegy megiffodva érvel.*) Hány ostoba szándék, még eszesektől is! Kölcsey fordít Iliászt, sort sor alá, de csak önkedvére csinálja. Jól, hogy az ember szíve fáj, miért nem többet, az egészet. Vályi Nagy, ez a derék ember, ám gyenge verselő, elkéri – csodálni – Kölcsey Iliász-sorait. Rajong érte, méltán, és – beleteszi a maga fordításába. Jobban, mondom ma is, ezt magyarra nem fordította költő. Hát miért berzenkedik annyira Kölcsey, amiért az ő sorai a Vályi hatosai közé kerültek? Magyar vers volt, kitűnő, méltó párja a görögnek. Nincs-é igazam, te, utókor?!

FRÁTER: Literátorom, ezt ma plágiumnak nevezik, s a bíró kemény bírságot szab ki az elkövetőre. Kölcseyé a hexameter, a szellemi termék, övé legyen a pénz is, a dicsőség! (*Nyomatékkal.*) És mellette szól a törvény! Én fára akasztanám a bőrét száradni, aki az én nótámat magáénak mondaná! Hagynám talán elorozni jussom?

KAZINCZY: Törvény és megperelés, szent ég, hát nem a költőé a dicsőség? És az olvasóé a gyönyörűség, bárki is írta?

FRÁTER: Szerzői jog, ma e vétségért lennél státusfogoly, literátor Kazinczy! Hogy megélhess verseid után, könyveid után, drámafordításaid után. Hogy valódi Széphalmot rakhass össze magadnak.

KAZINCZY (*lemondóan*): Így gondolod ezt, így gondoljátok ezt, óh, ti, utókor? Fiskálist hívtok a költők megszentelt berkeibe, hogy ő tegyen rendet közöttetek? Hogy pénzre váltsa a megköltött sort, a magyarrá tett szót?

FRÁTER: Hogy törvény védje a könyvet, a véleményt, a szabadság leírt és kimondott szavait.

KAZINCZY (*töpreng*): Ezért éltünk, ezért jártuk meg Kufsteint?

FRÁTER: Ezért is. Hogy írhasd, hogy magyarul írhasd! Hogy tiéd legyen leírt szavad, ahogy tiéd házad és birtokod, tiéd fiad, kutyád és kardod. Meg a könyvtárad... Nem kevés ez, Ferenc, sőt, több talán, mint amit ti elképzelni tudtok.

KAZINCZY (*némi gúnnyal*): Sőt több talán... Nektek mintha más se kellene, mint a sok enyém-tied, az adom-veszem, a gyorsan befalt étel és ital, a bezsebelt forint, a sebtében összehordott dicsőség, ki bánja, ha holnapra homok se marad belőle. Akartok-e ti

még valamit? Van-e még megoldatlan és megfejtetlen, ami hiányzik nektek, ami sarkall, ami furdal téged? (*Enyhít a mondaton.*) Titeket, utókort?

FRÁTER: Nem kell levelet írnod, ezret, a távirat és a posta széthordja naponta soraidat, az újságot asztalodra teszi a levélhordó, benne a hírekkel: ki, miről, mit írt. Mi híre van a világnak? Ki vásárol arcképet egy hajdan volt érsemjéni töprengőről, ki készül szobrást fölfogadni, hogy ércbe öntse azt a hajdani nyughatatlan főt. Itt olvashatod. (*A Budapesti Hírlapot Kazinczy kezébe adja.*) Lásd magad szemével, biccents rá magad fejével, hogy tudjam, jól gondoltam-e, amit gondoltam.

KAZINCZY (*zavartan olvassa az újságot*): „Ki volt Kazinczy?” „Pikáns és szomorú nyári hír...”, „Tudják-e, ki volt Magyarországnak Kazinczy?” Harminc arckép készült rólam életemben, Bécsben, Pesten, nevesektől és ismeretlenektől. Hajh, harmincöt meg ötven éves voltam akkor. Most meg száznegyven (*nevet*) és mégis, mintha ez esnék legjobban. Ezt nem én fizetem, ezt most mintha én magam kapnám fizetségként. (*Zavartan nevet.*)

FRÁTER (*hirtelen ötlet vezet*): Adjuk csak meg a módját, Ferenc! (*A szolgálólányért kiált*) Fruzsina! (*Kazinczyhoz.*) Egy szép paraszti lányka. Ez nem fog tőlem Párizsba szökni!

FRUzsINA (*megjelenik az ajtóban*): Nagyságos úr!

FRÁTER: Mehetsz a szobrászért, hívhatod, a munka itt vár rá, ahogy megbeszéltük! Siess!

FRUzsINA: Igenis, nagyságos úr! (*El.*)

KAZINCZY: Széphalom szép volt, de pénzt, azt nem hozott. Asszonyommal többet beszélgetnék poézisról, mint a bevételekről. Pénz után kellett néznom, haj, a sors szégyene engem is elért. Újhelyen, a megyeházán – hiszen tudod, hogy van ez! – garadában állott a földolgozatlan meg a szétszóródott oklevél, szerződés, de még a nemesi kutyabőrök is. Ki teheti rendbe? sóhajtoztak megyei uraimék. Majd a Kazinczy! Inkább vásott gúny volt a mondásban, mintsem eszmeszokra. Én vállalkoztam, hogy rendbe tétessék Augiásnak e zempléni istállója. Naponta jártam be Széphalomról Újhelybe, alig öt kilométer, mi az egy hetvenedik évében botorkálónak. Este, hazafelé pedig már a tizediket tapostam. Fizettek érte, nyomorult pénzt, de hát melyik pénz nem nyomorult, amelyért meg kell a szellem fiának alázkodnia. A porrágásba beleunván, időnként meghallgattam a megyegyűlés bölcselkedő főit. Egyik napon egy lelkes ifjú lépett a szószékre, de mintha Isten házában emelte volna föl a fejét. A nevét is megjegyeztem... Felkele Kossuth Lajos, s oly tüzrel, mintha kezében volna a zendítés szövétneke, oly tüzrel, mint egy dühre gyulladt Catilina, képzelhetetlen vakmerőséggel tartá beszédit... (*Megáll az emlékezésben, majd a jobboldali fali képhez lép. Felnéz Kossuthra.*) Ő volt, igen, ő.

SZOBRA SZ (*besiet és széles mozdulattal lép Fráterhez*): Alásszolgája, nagyságos kapitány úr. Hát, csak sikerült megszerezni a képeket? (*Bizalmaskodva Fráter vállára vereget.*) Nos, hová rejtette őket?

FRÁTER: Nos, barátom, azt hiszem, remek választékban lesz része! (*Fontoskodva leemeli a vászontakarót, az állványon marad az ifjúkori arckép, az időskorit pedig a zongora mellé állítja.*) Mindkét életkor, ilyen is volt, meg ilyen is (*A két képre mutat.*) A kettőből szerkesszen egyet, amelyiken mindkét kor rajta van. Ennek a szépséges hite vonz, ennek meg a töprengő bölcsessége.

SZOBRÁSZ: Elég a hitből, elég a bölcsességből, kapitány úr! Csak bízza rám. Elvégre én vagyok az utókora ennek a Kazinczynak! (*Nevet, nagyot.*) Legföljebb még maga! De más aztán nem!

KAZINCZY (*Fráterhez, némi sértett büszkeséggel*): Hát én? Rám nem lesz szükség?

SZOBRÁSZ (*Fráterhez*): Én hozzá is kezdenék, legalább néhány vázlatot csinállok. De... (*Bizalmasan súgva.*) Ki ez a kotnyeles úr? Csak nem valami szakértő? Isten őrizz tőlük. Távolítsa el udvariasan, de határozottan, nagyságos uram. Vagy tudja mit?! Zongorázzon neki, amíg én dolgozom. Maga úgyis ahhoz ért a legjobban.

KAZINCZY (*félismeri és érti a helyzetet*): Hallgatni fogok, mint egy százötven éves literátor. Aki már elmondott mindent, amit tudott. Önök következnek, uraim! (*Színpadiasan egy kicsit meghajol. A háttérbe húzódik.*)

FRÁTER (*a zongorához ül, aztán széttárja két kezét*): Hát én most már minek zenélek?

SZIGETI SÁNDOR: MEGYER-HEGYI SZIKLÁK

FINTA ÉVA

Ó semmi, gazdag évek

*„Sok titkot hordozó, különös belső törvényszerűsége az életünknek, hogy legmaradandóbb kapcsolataink
s a bennük megjelenő értékrendek olyan körülmények között születnek, melyek éppen ezek lerombolását
és elpusztítását tűzték ki célul.” (Száműzöttek a Hortobágyon. Szabó Dániel: Hortobágyi emlékek)*

Tűnődés évein, ifjan, végtelen
Szabadsággal ott legbelül
Lehetett-e a száműzött szabad
Lehetett-e rab a szabad lélek?...
S lehet-e ma vagy bármikor
Amikor a kor szeszélye reánk szabadul
És büntet büntelen
Miként az égi gyermeket egykor
A keresztfán a lelketlen erő
A mindenkor-egy hatalom...
Két nappal karácsony előtt
Világra jött csodákra váró gyermek
Kérdezgette, meglehet, az időt
Meglehet, kérdezgette a történelmet
S valami belső rendet, ami a dolgok belső ritmusát kiköti, megtalálja
Bizonyára kutatta, szeretne volna hinni, megtalálni.
Hiszen akkor még sincs olyan nagy baj ebben a világban
Ha az a rend ott belül rajta tartja igaz szemét szívünk sebéin
Rajta tetteinken, miket hűséggel cselekedtünk
S azokon, miket nem cselekedtünk
Mert a súlyos, haragos-fekete sors óvott
Minden igaztalantól.
Így, nyolcvan év után, mikor a végtelen időbe is bele lehet látni
És abba, mily rövid az, ami olyan végtelennek mutatta magát
Ismét szárnya növekszik a léleknek
Ismét ostromolhatja a szabadság minden kapuját
Hiszen elnyert idő ez, és elnyert szabadság
Győzelem, meglehet: kárpótlás is, igazságtévés
Hosszú, végtelenbe nyúló, sötét síkátorok-émlékű szorongásokért
Lelket csonkító veszteségekért
A létidő megcsonkításáért
Minden fosztogatásért, lefokozásért, megtörtetetésért
Melyből szálegyenesen állt fel az ifjú szellem
Melyből csaknem kiröpült a lélek büszke sasmadara
S azóta is ott köröz mementóként, társként, égi hasonmásként
És figyel, mert a földi dolgok rendje bármikor megzavarodhat.

Angyalmúmiák

(Csetneki József *Második ablak* című kiállítása kapcsán)

A Kondor Béla-szerkezetek felett
angyal lebeg.
Az ősgépek, szöcskeóriások
gőzmozdony-szörnyetegek között az ember
filtrált lényege megtört, akár a kereszt.
És utak lebegtek láthatatlan rendezetlenségben
mintha tudná az ember: honnan hová?...
A semmibe így szakadt ki a tér
mint vászon a kereten.
Egy hasítás – akár Munch sikolya.
S a vászon végtelen hómezeje megtörik.
Geometriai éle sötét távlatokat mutat.
A háttérből az ismeretlent.
Mögöttünk nem lehet, előttünk van, a vászon mögött.
Színpad. Játsszótér. Ismeretlenek.

Csetneki angyalai: szkafanderek
leányarcba göngyölve, szétkent, eltorzult asszonyarcba rejtve
módosulásokba fogalmazva
ahogy a tudatalatti bűn szövetkezik
az angyali ellen.
Miként a kezdetek múltán a következők.
Jönnek, mosódnak, torzulnak arcok, fejek
a test talán nincs, talán múmiapólya fedi
nem úrruha
s talán nem a végtelen a mély körülötte
hanem a mélység maga.
Kezdetben vala...
Kezdetben vala a tökéletes
majd jöttek sorscsavarások, egyebek
s egy névtelen kánpad ágymelegében
szerelembe takart gyerekek.
Kezdetben vala a tökéletes.
Azóta messzire húznak rakétaszárnyú bordaívek
s a gerinc, akár propellerek felfűzött láncá
forog, elfordul, sajogna is, ha lehet.
Sámántánc ez egyazon tűz körül
melynek lelke ugyanaz
s a férfi, Ádám örök képzetével – retteg
amit szeret.
Kezdetben vala a tökéletes.

Sárospatak, 2010. június 14.

MEGYERI TENGERSZEM

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

MIZSER LAJOS

Magyar elemek a zempléni szlovák helynevekben

A jövevényszavak vizsgálatakor általában azt szokták elemezni, hogy a magyarba mely nyelvből kerültek. Van szlovák kölcsönszavunk is bőven, ám a magyar nyelv is jócskán kölcsönzött szavakat a szlováknak. Most ezeket veszem elő. Kováts Dániel¹ és jómagam² Zemplén megyének a Pesty Frigyes-féle 1864. évi leírásának a magyarulakta települések anyagát már közzétettük (hátra van még a megye teljes anyagának közzététele). Most a szlovák helységek magyar jövevényszavait vizsgálom. A magyarázó szöveg az egész megyében magyar nyelvű. A helynevek és a helymeghatározások túlnyomó többsége szlovák és ruszin vagy éppen a kettő keveréke. Most az 1864-es leírásban szereplő szlovák helynevek hungarizmusait vizsgálom. Más szavakkal: az illető helynév a magyar nyelvből származik, pedig a névadók szlovákok, esetleg ruszinok voltak. Ritkán a lejegyzők magyarznak is, ezt idézőjelben hozom. A felsorolásban természetesen nem szerepelnek a homonímák, mint pl. *háj* 'liget', *hurka* 'kis hegy', *kosár* 'juhkarám', *kut* 'félreeső hely, zug', *láz* 'hegyi tanya', *pohár* 'erdőégetéssel termővé tett terület' stb. Az 1864-es helyesíráson nem változtattam, úgy írom le a szavakat, ahogyan a kéziratban találtam. A helyneveket, helymeghatározásokat Pesty informátorai többnyire a telekkönyvekből másolták ki, több nyelvtani hiba is van bennük. A helységek 1864-es neve mellett megadom zárójelben az esetleges magyarosított nevet, végül a mai szlovák nevet is.

Cengoj. A leírás a következőket hozza: Szukó (Sukov): „*Csengő* hagyomány szerint magyarok jöttek volt abroncsot vagni és történetesen eggyiknek el veszet volt a csengője, azt keresvén kiabálván hol a csengő és onnan van az a szép vadnak laktanyául szolgáló erdőnek a neve Csengő”. Tehát a hely egy eseményről kapta a nevét. A jelek szerint a helyi szlovák lakosságnak újdonságot jelentett a nem ismert magyar szó, bár más szlovák helységekben is használják.³ Magyar jövevényszóként megvan a ruszinban is.⁴

¹ Sárospatak és Sátoraljátj hely környéke Pesty Frigyes helynévtárában, Sárospatak, 1998.

² Hegyaljai helynevek – 1864, Széphalom 15: 321-32; A Harangod-vidék helynevei -1864, Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV, 481-96; Zemplén megyei helynevek – 1964, Széphalom 16: 189-99; A Felső-Bodroghköz helynevei, Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLV, 445-62; Közép-Zemplén megyei helynevek – 1864, Széphalom 17: 395-408;

³ Töketeremes és környéke Pesty Frigyes helynévtárában XLVI, 649-52.

⁴ Balázs János szerk.: Nyelvünk a Duna-tájon, Bp., 1989, 168.

⁵ *Csopej László*: Orosz-magyar szótár, Bp., 1883, 426.

Doboš. A Dobos névről nem tudható pontosan, hogy családnév-e vagy pedig kisbíró-ról vagy katonai dobosról⁵ van-e szó. Ezért elhatároltam a többi – biztosan családnévet tartalmazó földrajzi nevektől. Detrik (Detre – Detrik): *Dobos* láz 'a dobos tisztása', *Za dobošom* 'a Dobos (nevű föld) mögé'. A köznév megvan a szerbhorvátban is.⁶

Falat-falatok. Mai jelentését mindenki ismeri, és ebben a jelentésben él a mai szlovákban is.⁷ Ám a régiségben ezt is jelentette: 'kisebb földrész, rét'. Tehát az átvétel a 17. századnál régebbi. Udva, (Udavske): *Panszke na laze falatki* 'kisebb úri földrészek az irtás-földön', Lyubise (Szerelmes – Lubiša): *Panovo falati* 'úri földrészek', Czini *falati* '(az úr) fia földrészei'. A szó megvan a ruszinban is.⁸

Hegyecske. Ez csak alkalmi átvétel lehet. Petrik (Petrikovce): *Hegyecski* – „a határban leg dombosabb hely”. Nem tudható világosan, hogy a *hegyecske* vagy a *hegyeske* szó volt-e az eredeti névadó.

Chotár. Ez a szó a magyar *határ* szó átvétele több jelentésben: 1. 'a helységhez tartozó művelt külterületi rész', 2. 'a községhez tartozó legelő, rét', 3. 'két szomszédos terület elválasztó rész'. 1. Alsósitnice (Alsóvirányos – Nižná Šitnica): *hotár*, *Pod chotárom* „dűlő”, 'a határ felett', Csebb (Nagycsebb – Žbince): *Hotarik* 'határka', Detrik (Detre – Detrik): *határ*, Felsőkörtvélyes (Vyšný Hrušov): *od hotara* „szántó föld”, 'a határ felől', Kálnarosztoka (Kálná Roztoka): *Határnyi*, melléknévi alak, a jelzett szó (pl. föld, szántó) elmaradt belőle, Kisdomása (Malá Domaša): *Od hotara* 'a határ felől', Kiskemence (Kamienka): *do hotara* 'a határ felé', Klenova (Kelen – Klenová): *Na chotaru* 'a határon, a határ felé', Mihalkó (Felsőmihályi – Michalok): *Határ*, Mikova (Mikó – Miková): „*hotár* nevezetű dűlőben kö olaj forrás találtatik”, Nagykemence (Kamenica nad Cirochou): *Pola Hotara* 'a határ közepe', Oroszkázmér (Felsőkázmér – Ruský Kazimír): *Na chotaru* 'a határon', Pravaróc (Jobbos – Pravarovce): *do chotara* *konczom* 'a határra véggel', Sztrióc (Szirtes – Strihovce): *Chotár*, Szuha (Zemplénszuha – Suché): *Hotár*, Vavrinc (Lőrincvágása – Vavrinc): *Na hotár* 'a határ felé'. 2. Alsósitnice (Alsóvirányos – Nižná Šitnica): *Chotár* „legelő”, *Chotárna* *debricska* „folyik a Sitniczi árokba”, 'mély vízmosás, időlegesen kis vízfolyás a határban', Giglóc (Giglovce): *Chotár* „legelő”, Klenova (Kelen – Klenová): *Chotár* „rét”, Nagymihály (Michalovce): *Od hotara* „rét”, 'a határ felől'. 3. Falkus (Falkušovce): *Od hotara* „Rét – Kácsándi határtól”, Habura (Laborcő – Habura): „*Hotár*, mer Mikova helységgel határos, legelőnek használtatik”, Krasznibrod (Laborcsev – Krásny Brod): *Hotár* „mert a határtul kezdődik szántó föld”, Oroszkajna (Oroszkajna – Ruská Kajna): *Od chotare* *kolo Manejkova* 'a határ felől Manejkovo környékén'. A magyar szó átkerült még a románba, ruszinba, ukránba, a szerbhorvátba is.⁹

Huszár. Mivel a leírásokban többször szerepel a *huszár* szó, így el kell választani a szlovák *husiar* 'libapásztor' és a *husar* 'lovas katona' szót. Ez utóbbi – bár déli szláv eredete

⁵ Uo. 174.

⁶ Uo. 304.

⁷ Vedecký redaktor Štefan Peciar: *Slovník slovenského jazyka* I., Bratislava, 1959, 387.

⁸ Dezső László: A ruszinok hivatalos írásbelisége a XVII-XVIII. században. Szótár, elemzés, szövegek, Nyíregyháza, 1996, 240.

⁹ Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* II, Bp., 1970, 73.

tű – a magyarból került a szlovákba.¹⁰ Vidrány (Vydraň): *Huszsarszke* „mert szintén egy katona és Huszár haza jöven azon dülőbe irtoztatot jelenleg szintén nagy erdő”. A *Huszsarszke* semleges nemű melléknévi alak, a jelzett szava a *zeme* ’föld’ lehet.

Jaráš. Csak egyetlen helységben fordul elő a magyar *járás* ’forduló határrész’ szó. Osztroznica (Szedreske – Ostrožnica): *Jarasove, Jarásóvi*: hiányzik az az utótag, azaz nem tudjuk, hogy mit termeltek abban a határrészben. A *járás* mint közigazgatási egység neve megvan a szlovákban,¹¹ a ruszinban¹² és a szerbhorvátban.¹³

Jarok. A magyar *árok* szó átvétele ’természetes vagy ásott hosszabb mélyedés a víz elvezetésére; időszakos vízfolyás’ jelentésben. A magyarban ötörök eredetű jövevényszó. Nyelvünk nemcsak a szlováknak kölcsönözte, hanem a ruszinak, ukránnak, horvátnak, szlovénnek is.¹⁴ Bacskó (Bačkov): *Za jarkovim* „jo szántó föld nevezetét veszik az árkon tuli fekvésétől”, ’az árkon túl’, Berettő (Bratovce): *Velyiki járok* „canalis van rajta végig huzva”, ’nagy árok’, Cirokabéla (Círókabéla – Belá nad Círochou): *Za jarkom* ’az árkon túl’, Pola Sztaroho *Jarku* ’a régi árok közepe’, Giglóc (Giglovce): *Medzsi jarki* ’rét’, ’az árok köze’, Giróc (Gerlefalva – Girovce): *Za Jarki* ’az árok mögött, az árkon túl’, Kereplye (Kravany): *Medzsi jarki* „szántó föld csupa árkok között lévén ettől vette nevezetét”, ’árokköz’, Kvakóc (Nagyköpatak, Kvakovce): *Za jarkom* ’az árok mögött, az árkon túl’, Medzi *Jarki* ’árokköz’, Cserveni *Jarok* ’vörös árok’, Lomna (Lomné): *Za Jarka* Luki ’a rét árkan túl’, Nagymihály (Michalovce): *Na jarak* ’az árok felé’, Oroszkajna (Oroszkajna – Ruská Kajna): *pod Jaraku* ’az árok alatt’, Oroszkázmér (Felsőkázmér – Ruský Kazimír): *Za velyikim jarkom* ’a nagy árkon túl’, Petróc (Petrovce nad Laborcom): *jarku* *Kontzom* ’az árokra véggel’, Popina (Papháza, Popín): *Medzsi jarki* „szántó”, ’az árok köze’, Rovna (Zemplénróna – Rovné): *pod járkom* *Zseme* ’az árok alatti föld’, Kolo *járku* ’az árok környéke’, Szopkóc (Sopkovce): *Za jároku* ’az árkon túl’, Sztarina: *Sadova jareka* ’kerti árok’, Szuha (Zemplénszuha – Suché): *Zajarkovo*: hiányzik a jelzett szó, tulajdonképpen ’az árkon túli (mező)’, Tótkajna (Alsónyírjes – Slovenská Kajňa): *Medzsi jarki* ’árokköz’, Valkó (Kisvalkó – Valkov): *Hromi Jarok* ’villámárok’.

Kántor. Ezt kissé kérdőjellel látom el, mert nem tudható biztosan, hogy közvetlenül a latinból került-e a szlovákba, vagy magyar közvetítéssel, esetleg családnév is lehet. Dobra (Nagydobra – Dobrá nad Ondavom): *Kantoricza* ’Kántor-föld’.

Kaštieľ. A *kastély* a magyarban német jövevényszó. Ez a magyarból is került a szlovákba, Zemplénben inkább ’udvarház’ jelentésben. Lyubise (Szerelmes – Lubiša): *Kasily, Pod kastilom* ’az udvarház alatt’.

Lugaš. A jelentése: ’kúszónövénnyel befuttatott építmény’. Lomna (Lomné): *Lugas*, Turány (Turany nad Ondavou): *Za lugasom* ’a lugas mögött, a lugason túl’.

Mad’ar. Népnevünk jóval régebben került a szlovákba. Sztarina (Círókaújfalu – Starina): *magyarovo* potok ’rét’, ’Magyar patak’. Az egykori, a 19. századra kiszáradt pa-

¹⁰ Uo. 174.

¹¹ Balázs i. m. 175.

¹² Dezső i. m. 242.

¹³ Balázs i. m. 313.

¹⁴ Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Bp., 1974, 791-2.

tak árterülete. A szó megvan a csehben, ruszinban, a szerbhorvátban is, a köznyelvi szótárak is így hozzák.

Major. A német *Maier* szó a magyarban hangrendi kiegyenlítődéssel *major*-rá vált, a szlovákban megmaradt *majer*-nak. Így tehát ez a helymeghatározás a magyarból került szlovákba. Dobra (Nagydobra – Dobrá nad Ondavu): *Za Majorom* 'a major mögött, a majoron túl'. A *major* szót éppenséggel ismerik a szlovákok, de 'őrnagy' jelentésben.

Ortaš. Az *irtás* szó régebbi, Zemplénben általánosan *ortás*-ként használt alakváltozata. Jelentése: 'irtással művelhetővé tett terület'. Falkus (Falkušovce): *Ortase* *Za hurkami* 'irtások a hegyek mögött', Kolbaszó (Végaszó – Kolbasov): *Ortás*, Kolonica (Kiskolon – Kolonica): *Dovhi ortás* 'hosszú irtás', ruszin adat, Mocsár (Močarany): *Ortase*, Nagymihály (Michalovce): *Ortase* „rét”, Petróc (Petrovce nad Laborcom): *Dolnyi ortás* 'alsó irtás', *Ortás* „rét”, *Ortase* „legelő”, Rovna (Zemplénróna – Rovné): *Ortás*, Sztankóc (Stankovce): *Ortase* „föld – irtástól nyerte nevezetét”, Topolyán (Topoľany): *Ortási* „legelő”, 'irtások'. A szó megvan a ruszinban is.¹⁵ Az *irtás* szót vette át a román *irtas-jertas* formában.¹⁶

Ortván. Úgy látszik, hogy az *ort* igének egy másik képzett alakja is eljutott a szlovákba. Csak éppen az *ortvány* kisebb területre vonatkozik. Pazdics (Pazdišoce): *ortvanye* „szántó”. A szó megvan a ruszinban is.¹⁷

Ostás. Az *osztás* jelentése: 'kiosztott föld, erdő'. Kálnarosztoka (Kálná Roztoka): *Osztasuv* „erdő”, 'kiosztott erdőréssz', Kolonica (Kiskolon – Kolonica): *osztási* „rét”. A kiosztás nyílhúzással is történhetett.

Puškás. A *puskás* köznév jelentése: 'vadász; puskás katona', ezt vette át a szlovák.¹⁸ Falkus (Falkušovce): *pod szadam Na puskásce* „ret a mellette folyó tapoly régi medrije egy befűlt vadásztól vette elnevezését”, 'a kert alatt a Puskáson'. Esemény is lehet a földrajzinév-adás alapja. A *puskás* szó megvan a románban is.¹⁹

Pusta. A *pusztá* szó ugyan szláv eredetű, de a magyarban jelentésbővülésen esett át. Zemplénben a puszták említése akkor történik, amikor a külterületi lakott helyekről, majorságokról van szó. Külön helynévként csak egyszer említik: Oroszbisztra (Hegyesbisztra – Bistrá): *Puste*. Ez az adat nem majort jelenthet, hanem inkább elhagyatott, sivár helyet. A magyar jelentésbővítéseket átvette a román is.²⁰

Rontov. A *ront* szó általában akkor szerepel a leírásokban, amikor az árvizeket említik. Ezt a szlovák is átvette. Márk (Markovce): *rontovszka* – „a magyar rontó szótól vehette eredetét – mennyibe az árvíznek legalább kivan téve”. *Rontás* formában szerepel a románban 'földcsuszamlás' jelentésben.²¹

Saláš. A magyar *szállás* szó *saláš* formában 'a juhásztorok nyári hegyi szállása a hozzá tartozó építményekkel' jelentésben ismeretes az egész szlovák nyelvterületen. Sztára (Sta-

¹⁵ *Dezső* i. m. 236.

¹⁶ *Benő Attila, Fazakas Emese és Szilágyi N. Sándor szerk.: Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére II, Kolozsvár, 2007, 119.*

¹⁷ *Dezső* i. m. 236.

¹⁸ *Balázs* i. m. 177.

¹⁹ *Iorgu Iordan: Dicționar al numelor de familie românești, București, 1983, 383.*

²⁰ *Nyelvek és nyelvváltozatok 120-1.*

²¹ *Uo. 121.*

ré): *Szalaisiska* „szántó”, ’az egykori juhkarám területén levő szántóföld’. Ugyancsak a magyarból vette át a cseh,²² a ruszin,²³ a szerbhorvát,²⁴ sőt még a román²⁵ nyelv is.

Szék. A *szék* szó jelentése: ’mocsaras, szikes, vizenyős terület’. Nagyruszká (Vel’kij Ruskov): „*Széki* nevezetelatt rétek voltak a’ N. Ruszkai határban, melyeknek eredetéről köztudomás útján mi sem tudható”, ’vizenyős területek’. 1864-ben nyilván nem ismerték már a *szék* szónak ezt a jelentését.

Szerelmes. Tulajdonnévi átvétel. Jelentése: ’kedves, szeretett’ (ti. hely). Nagymihály (Michalovce): *Szerelmes* „mellyen a földes Uraság Majorságot épített”, *Za Szerelmesom* „rét”, ’a Szerelmes (major) mögött’.

Tábla. A magyar szó a latinból jött, de a ’nagyobb, szabályos alakú földterület’ jelentés már a magyarban keletkezett. Oroszporuba (Oroszvágás – Ruská Poruba): *Medvedza tábla* ’medvés tábla’. A *tábla* ebben a jelentésben megvan a románban²⁶ és a ruszinban²⁷ is.

Tábor. Jelentése: ’katonai alakulatok ideiglenes szálláshelye; ideiglenes telep’. Ezt a szót a magyar a törökből vette át, és közvetítette a szláv nyelvekbe és a románban²⁸. Cirokabéla (Círokbéla – Belá nad Círochou): *Taborov* potok „erdő”, az egykori Tábor-patak melletti erdő, Roskóc (Roškovce): *Taboriszka* „szép erdőség rengetek”, táborhelyi erdő, Visnyó (Višňov): „*Taboriszko*, szép rét, fűz fák által körül ültetve, nevezetét kapta a hajdan ottan táborban lévő katonáktól”. Az egykori táborozás emlékét őrzi.

Tolvad’. A *tolvaj* szónak régi nyelvünkben tágabb jelentése volt: ’haramia, rabló, útonálló’. Kononica (Kiskolon – Kolonica): na *tolvágyszkuh puti* ’a tolvajok útján. A tolvaj szót a ruszin is átvette,²⁹ *tolhar* formában megvan a románban³⁰ is.

Torony. A *torony* ’kis alapterületű magas építmény’ szó a magyarban korai átvétel a németből. A szlovákban viszont csak alkalmi átvétel, ott ugyanis *veža* alakban él. Lomna (Lomné): Od *Torony* ’a torony felől’.

Valal. A *valál* ’helység, falu’ jelentésű szó még a 17. század végén kiveszett nyelvünk-ből, tehát a szlovák még a 16. században kölcsönözhetette. Ma már ott is inkább régies, népies szó. Alsó-sitnice (Alsóvirányos – Nižná Šitnica): Na *valale* ’a falu felé’, Benkóc (Benkőfalva – Benkovce): Nyizse *valala* ’a falu alatt’, Berettő (Bracovce): *Valalszki* lyesz „rég erdő volt valaha közös ezért hívják e térséget Valalszki lyesz”, ’községi erdő’, Cernina (Felsőcernye – Cernina): Nad *Valalova* kráj ’a faluvég alatt’, Círokahosszúmező (Círoka-hosszúmező – Dlhé nad Círochou): *Valalszke ubots* ’falusi hegy(oldal)’, Falkus (Falkušovce): *Valalszka luka* ’falusi rét’, *Zavalalom* „rég elnevezésű rétek a’ falu déli részén”, ’a falun túl’, Kálnarosztoka (Kálná Roztoka): Nyizse *Valalu* luki ’a falu alatti rétek’, Krivaolyka (Gödörösolyka – Krivá Ol’ka): Nore *Valala* ’a falu föld alatti járatai’, Lácfa

²² Stelczer Árpád: Cseh-magyar szótár, Bp., 1967, 411.

²³ Dezső i. m. 238.

²⁴ Levasics Elemér-Surányi Magda: Szerbhorvát-magyar kézisztár, Bp., 1971, 592.

²⁵ Román-magyar szótár, București, 1961, 666.

²⁶ Nyelvek és nyelvváltozatok 122.

²⁷ Dezső i. m. 239.

²⁸ Benkő Loránd főszek.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III., Bp., 1976, 819.

²⁹ Dezső i. m. 239.

³⁰ Nyelvek és nyelvváltozatok 122.

(Lackovce): Nyizso *valala* 'a falu alatt', Lukasóc (Lukácsi – Lukačovce): Na *Valale* „rét”, 'a falu felé', Popina (Papháza – Papín): Visó *Valala* kuti 'a falu feletti félreeső helyek, zugok', Repejő (Repejov): gu *Valalu* debri „folyik Olykaba”, 'a falu felé vezető időszakos vízfolyások', Rokitóc (Rokytovce): Nyizsej *Valalu* konopjanki „legelő”, 'a falu alatti kenderföldek', Turány (Turany nad Ondavou): Nad *valalom* 'a falu felett', Ulics (Utcás – Ulič): *Valálcsina* „falúsi helytől”, 'a faluközösség földje', Vásárhely (Trhovište): *Valalszki* kut, „falú végének méretett ki a' bánóczi hatarból egy Zugba, ezért hívják úgy”, 'falusi zug'. A *valal* szó 'falú, község' jelentésben megvan a ruszinban is.³¹

Várméd'a. A *vármegye* összetett szó, a 16. századtól ismeretes nyelvünkben. Jelentése: 'nemesi önkormányzattal bíró, nagyobb területű közigazgatási egység'. Mihalkó (Felsőmihályi – Michalok): *Vármegya*. Nyilvánvalóan a vármegye birtokolta ezt a földterületet. A szót ismeri a ruszin³² és a szerbhorvát³³ is.

Vároš. Régi átvétel a *város* szó, ma inkább a *mesto*-t használják helyette. Mocsár (Močarany): Za *varoszki* 'a városon túli földek'. A szó megvan a ruszinban³⁴ és a szerbhorvátban³⁵ is.

Vendég. A *vendég* szó eredeti jelentése: 'idegen származású, máshonnan jött személy'. Szelepka (Dénesújfalú – Sliepkovce): Na *vendégoczú* „Vendég hadvezér nevét viselő, a hol is jelen kori században vas rész el ásványok szántattak ki Bene nevű lakos által cseréből ki irtva nevét viselő Kaszálo”. Inkább az eredeti falujukból elűzött, elszökött személyek telepedhettek meg ideiglenesen ezen a helyen, noha van Vendég családnevünk is.

Vízmosás. Nagyruszká (Veľký Ruskov): „*Vízmosási* – ezen nevezett alatt egy sásas tó volt hajdan a N. Ruszka határában, hol az esős évek alatt víz állás lévén, 's még nagyobb esőzések alkalmával a' körüllevő földeket mosta azon oda leszármazott víz”. A többes számú *vízmosási* alak alkalmi átvétel lehet.

Zudov. Falkus (Falkušovce): „*Zudov*, régi időben a' víznek rögtönzött esése lévén ottan Zúgó patak v. ároknak hívták 's azon árok kölcsönözte nevét, és az árok túlnani rétek Za *Zúdov* nevet kaptak (:tótos képzéssel zúgó helyett zudó:)”. A vízimalom zúgója lehetett. A *zúgó* a románban³⁶ is megvan.

³¹ Csopéj i. m. 24.

³² Dezső i. m. 230.

³³ Balázs i. m. 307.

³⁴ Dezső i. m. 230.

³⁵ Balázs i. m. 307.

³⁶ Nyelvek és nyelvváltozatok 123.

NYIRKOS ISTVÁN

A mai magyar nyelv változási tendenciáiról

1. A téma indoklása

A magyar és más nemzetiségű beszélőkben is él egy olyan, olykor tudatalatti nézet, hogy a nyelv változik ugyan, de ez a változás csak történeti aspektusban, azaz a mai nyelv csak a múlt nyelvéhez képest változik.

Ha az ember azonban alaposabban gondolkodik el a fenti nézeten, akkor rá kell jönnie arra, hogy a nyelv a jelenben, a mai beszélő közösség nyelvhasználatában is változik, azaz korántsem egységes, hanem jellegében heterogén jelenség. Joggal írja Hegedűs Attila egyik kitűnő kötetében, hogy egyrészt „a világ az emberi tevékenység következtében folyamatosan változik...” Mivel a nyelv „emberi termék” – folytatja – „az embernek a világ dolgaihoz való viszonyulása, nézőpontja is folyamatosan változik”,¹ ez pedig nyelvi változást eredményez. Hadd emeljem ki továbbá azt a véleményét is, hogy „minden szinkronia [mai nyelvrendszer] dinamikus: egyszerre vannak meg benne az újítások és az éppen kiavuló archaizmusok is”.²

2. A mai magyar nyelvi variánsokról

Azt tapasztaljuk a jelenlegi magyar beszélők által használt nyelvben is, hogy a nyelv valóban heterogén természetű. Az ide sorolható nyelvi jelenségeket nagyszerű kutatók sok-sok dolgozatukban, könyvükben bemutatták, elemezték.³ Ezért nem arra vállalkozom, hogy újabb adatok alapján áttekintem a fenti kutatók által nagyjában-egészében feltárt jelenségeket, hanem pusztán arra, hogy ezek esetleges változási tendenciáit kiemeljem, röviden osztályozzam, másrészt rátereljem a figyelmet a változások rendszertani sajátosságain túl azok szociolingvisztikai hátterére. A változások elemzése természetesen nagy helyet igényelne, ezért talán csupán néhány jelenséget célszerű megemlíteni.

3. Hangtani jelenségek

3.1. A változások egyike a **b e s z é d g y o r s u l á s a**. Természetesen itt nem a beszédzavarnak számító hadarásról van szó, hanem arról, hogy az átlag magyar beszélők fo-

¹ A változó nyelvjárás. Bp., 2005. 7.

² Uo. 13

³ Vö. Hegedűs Attila már idézett művét; Tolcsvai Nagy Gábor: Társadalmi rétegződés és nyelvi norma (a bizalmas stílus mai magyar nyelvbeli terjedéséről). In: A magyar nyelv rétegződése. Szerk.: Kiss Jenő és Szűts László. Bp., 1988. 969–975.; Kontra Miklós: Nyelv és társadalom a rendszerváltozás-kori Magyarországon. Bp., 2003; s különösen É. Kiss Katalin: Anyanyelvünk állapotáról. Bp., 2004. 25–26, 54, 67–68.

lyamatos beszélt nyelvi változataiban az egy perc alatt kimondott szótagok száma érezhetően és mérhetően gyorsabb az utóbbi három-négy évtizedben. Gósy Mária azt írja, hogy „a magyar beszéd tempójára vonatkozóan a mérési adatok az elmúlt fél évszázadban gyorsulást igazoltak,”⁴ s ez azt jelenti, hogy ma egyetlen perc alatt hússzal több szót is ejthetünk, mint negyven évvel ezelőtt. Ma percenként átlagban akár 50-60 szót is ki tudunk mondani, míg például 1869-ben mindössze 26 szót ejtettek.⁵ A beszéd gyorsulása világjelenség. Talán föltehető, hogy összefügg az élet gyorsabb áramlásával, a felgyorsult életvitellel, az idegrendszer és a beszéd összefüggésének változásaival. Ez természetesen nem hiba. Hiba akkor lenne, ha a mondatalkotás folyamatában, a szöveg megértésében okozna zavart, zavarná a beszélőtől elmondott gondolatok, közlések megértését. Ez a gyorsulás nyilván a tanítás nyelvében is jelentkezhet károsan, ha a tempó, a gyorsaság még tovább fokozódik.

3.2. A hangok pontos képzésében is mutatkoznak olykor szembetűnő, s a hallgató által is észlelhető negatívumok. Az ún. *laza* ejtés különösen az *l*, *r* képzésekor tűnik elő, s ez tévesen ugyan, de bizonyos *laza* *l*-t és *r*-t eredményez (az *l* esetében mintha jésítést; bizonyos hátrébb megvalósuló *l*-ről lenne szó). Az *r* képzése is sokszor „puhábbnak” tűnik, a 2-3 nyelvrezdülettel ejtés mintha kevésbé lenne tökéletes.

3.3. De szembe tűnhet a műszerek nélkül is észlelhető (még egyes rádió- és tévébe-mondók, de különösen a meginterjúvoltak körében is) *s* hang ejtésének az *sz*-hez közelítése (selypesség). Ez lehet kedveskedés, kényeskedés következménye is, de úgy látom, hogy nem egyszeri jelenség, habár tömegesen még nem jelentkezik. A magyarban gazdag részhangok (*s*, *sz*, *z*, *zs*) helyes ejtésének megőrzése a nyilvános szereplés esetében igen fontos, hiszen mindegyiknek világos jelentésselkülönítő szerepe van. Ezért távlatilag aligha képzelhető el ennek a feladatnak a feladása, de mivel egyes esetekben affektáltságot, túlzott finomkodást tükröz, a kerülése a beszélő szempontjából feltétlenül szükségesnek tűnik.

3.4. A részhangok körében figyelhető meg az ajakhang (a labio-dentális) *v* bizonyos fokú „labialisabbá” válása, melyet jobb híján a fonetikában (hangtanban) szokásos *β* jellel jelölhetünk: *Éβa*, *loβam*, *loβa*, *köβek* stb. (A *β* az angol *windows* szókezdő *w*-jéhez hasonló hangot jelent.)

3.5. A felső nyelvállású magánhangzók (*ú*, *ű*, *i*) a magyar beszélt nyelvben évtizedeken át váltakoznak rövid párjukkal, ez azonban általánosabbnak csak abszolút szóvégi helyzetben és főleg melléknévi szerepben realizálódik (pl. *jószívű*, *nagyszájú*, *nagyképű* stb.), de az *i* nem fordul elő, s így meg sem rövidülhet az *-ú/-ű*-höz hasonló módon (az egytagú *ri*, *nyí*, *si*, *gyí*, *hi* alakokon kívül legfeljebb a *csicsí*, *vizaví*, *kikirikí* alakokra gondolhatnánk, ezek azonban alaki tekintetben teljesen eltérnek az *-ú/-ű*-s formáktól).

A szó belsejében azonban még az igényes köznyelven beszélő egyének is a dunántúli nyelvjárásra általában jellemző rövid magánhangzós, a rádióban, tévében is gyakran hallható alakokat használják, pl. *tiz*, *husz*, *hus*, *huz*, *tüz*, *büz* stb., bizonyára azért, mert számosan kerülnek be a budapesti intézményekbe, funkciókba onnan származó beszélők, interjúalanyok.

⁴ Fonetika, a beszéd tudománya. Bp., 2005.

⁵ Vö. Gósy Mária: A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. Nyr. 121. (1997) 129–139.; Kassai Ilona: Gyorsult-e a magyar beszéd tempója az elmúlt 100–120 évben? In: Beszédkutatás 1993. Szerk.: Gósy Mária és Siptár Péter. 62–69. 1993.

3.6. A nyelvjárásinak tekintett zárt *e* (ë) igen fontos eleme lehetne a magyar nyelvnek, azonban – mivel a helyesírás nem jelöli – még talán a korábbiaknál is jobban visszaszorulóban van az utóbbi évtizedekben. Megőrzésén sokan fáradoztak (nyelvészek, tanárok stb.), mivel jelentés-megkülönböztető szerepe lenne (pl. *mëntek* '(el)mentek', *mentem* '(meg)mentem', *mënték* '(ti) menték (valahová)'), másrészt esztétikailag, zeneileg is színesítené a nyelvet.

3.7. Az *l* a mássalhangzóra végződő (zárt) szótagokban, az élő beszédben igen sokszor elmarad (*föd* 'föld', *tőt* 'tölt', *kőt* 'költ', *zöd* 'zöld' stb.). Az igényesen beszélők ugyan gyakran elkerülik, de még az ő nyelvhasználatukban is elő-előfordulnak a *l* nélküli alakváltozatok.

3.8. A *kapálózik*, *vakarózik*, *harapózik* igék *z* képzője igen gyakran vált át *dz*-re, s halunk *kapálódzik*-, *vakaródzik*-, *harapódzik*-féle alakokat. Úgy tűnik, hogy a *ddz*-vel hangzó alakok terjedőben vannak, vagy csupán a *-z*-vel hangzó formák ritka variánsaként fordulnak elő.

3.9. A *k e t t ő s h a n g z ó k* (diftongusok) egyszerűsödése (monoftongizációja), egyetlen hosszú magánhangzóvá válása igen régi nyelvtörténeti folyamat eredménye (*o^u* > *ó*, *ö^u* > *ő*, *i* > *é*), de még a mai élő nyelvben is előfordul (pl. *vo^ut* 'volt', *fö^ud* 'föld', *fö^u* 'fej', *kik* 'kék' stb.) ejtészváltozatként, ha nem is túlságosan gyakran (pl. Debrecen környékén, Szamosháton stb.).

4. Ragozástani sajátosságok

A gazdagnak mondható magyar igeragozási formák között feltűnően sok variánst találunk.

4.1. A *-sukl*-*süik*-ölés és a vele párhuzamba állítható *-szukl*-*szüik*-ölés és *-csukl*-*csüik*-ölés nagyszámú alakváltozatot hoz létre: *szeretjük* - *szeressük* 'szeretjük', *vetjük* - *vessük* 'vetjük', *mutatjuk* - *mutassuk* 'mutatjuk'; *választjuk* - *válasszuk* 'választjuk', *tapasztjuk* - *tapasszuk* 'tapasztjuk'; *építjük* - *épícsük* 'építjük', *tanítjuk* - *tanícsuk* 'tanítjuk' stb. Nyelvtörténeti szempontból nézve ez a jelenség fiatalnak, alig százévesnek mondható, de a mai használata jelentős gyarapodást mutat.

4.2. Az ikes igék mai használatáról

Az ikes ragozást sokan és sokáig a magyar nyelvhelyességi szabályok „reprezentáns” részének tekintették. Nyelvtörténeti jelenségként egyesek ősi magyar nyelvi sajátisággként említették, s betartását igyekeztek – az oktatás során különösen – megkövetelni. De tudnivaló, hogy az ikes igék egy része csak egyes szám 3. személyben visel *-ik* ragot (*kúszik*, *iszik*, *eszik* stb.), első és második személyben nem (a ragozás tehát a következő: *hazudok*, *hazudsz*; *bújok*, *bújsz* stb.).⁶ É. Kiss Katalin azt írja, hogy az ikes és iktelen ragozás megkülönböztetése már a XVII. sz. közepe táján megszűnt. Azt hiszem azonban, hogy az ikes ragozás teljes rendszere ki sem alakult, valahol megfeneklett. Egyes területeken ugyan előbbre jutott a kiteljesedése, de az egész magyar nyelvterületen aligha. Ma is vannak nyelvjárások, ahol az ikes igék igen-igen szűk területre korlátozódnak. Az abaúji *ő-ző* nyelvjárásokban hiába keressük az *-ik* ragot például sok képzett igében (*köteköd* 'köteke-

⁶ Vö.: É. Kiss 2004: 54.

dik', *vereköd* 'verekszik', *mosakod* stb.). A feltételes és felszólító módú alakok egy része vagy egyáltalán nem használatos, sőt a köznyelven beszélők nyelvében is furcsa (pl. *innám* 'innék', *enném* 'ennék' vagy *igyam* 'igyak', *egyem* 'egyek'; nem is beszélve az (ő) *igyék* 'igyon', (ő) *ennék* 'egyen' alakokról).

4.3. A tárgyas és tárgyatlan (határozott vagy határozatlan, determinatív vagy indeterminatív) ragozás mind a köznyelvben, mind a népnyelvben tartja magát. A beszélt nyelvben azonban mégis gyakran felcserélődik a ragozásuk. Példákkal illusztráltan: *Valamennyi embert értesítették; Csak titokban számították 'számítottak' telt házra; Azt az információt adnak, hogy ...; ha valakit érdekli 'érdekel'; de ha az igaz, amit az újságban közölték ...* stb. A példák száma igen jelentős (egy-egy helyi lapban, pl. Hajdú-bihari Naplóban egy hónap alatt 25-30 mondat is található). Minősíthetem ezeket bakiknak, elírásoknak, de a példák viszonylag nagy száma mégis árulkodó.

4.4. A n á k o l á s

Ide sorolandók az olyan mondatok, mint *nagyobb fizetést kapnák* 'kapnék', *ha...*; *én is tudnák* 'tudnék' *hazudni, ha...*; *mondhatnák* 'mondhatnék' *néhány példát, de...*; *adhatnák* 'adhatnék' *neki ingyen néhány füzetet* stb. Itt tehát a feltételes mód jelen idejének egyes szám első személyében használ a beszélő a -*nék* alak (pl. *kapnék*) helyett -*nák* formát, azaz mély hangú toldalékot. A mély hangrendű igék esetében az ok nyilvánvalóan az, hogy a szó hangrendjéhez illeszkedik az egyébként szabályos -*nék* végződés helyett a -*nák* variáns.

5. Egyéb nyelvtani (grammatikai) jellegű változatok

5.1. Egyre gyakrabban találkozunk manapság a melléknévi mutató névmás (*olyan, ilyen*) főnévi mutató névmással (*az, ez*) való felcserélésével, pl. *az a fiú* 'olyan fiú', *az a jelenség* 'olyan jelenség', de nézzünk egyértelműbb adatokat: *ezeket a típusú tevékenységeket; azokat a fájta* [autókerék] *bilincseket, amelyek...*; *ezekre a típusú eszközökre...*; *...hogy ez az összetételű csapat; abból a fájta törekvésből az a fájta viselkedés; ez a mértékű áremelés; az a szintű munka...* stb.⁷

5.2. Szinte teljesen elterjednek tekinthetők a vonatkozó névmási kötőszók: *ami, amely* helyett az *aki* használata: *van olyan generáció, aki...*; *az a csapat, aki...*; *ez nem az az osztály, aki...*; *az a generáció, aki...*; *az a bizottság, aki...*⁸ Nyelvjárási adatok is idézhetők: *Akit réggel raktak, az délre megomlott; Ojan orvassák kéne, akkirtül mög gyünne a zétvagyam.*⁹

Az *aki* általában személyekre vonatkozó névmási kötőszó, amelyik a régi nyelvben is előfordult hasonló szerepben, úgy gondolom azonban, hogy az utóbbi 20-30 évben igen jelentősen nőtt a gyakorisága. Az *ami, amely* mellé tehát szinte teljesen egyenrangúan felzárkózott az *aki* 'ami, amely(ik)' is.

5.3. Az igekötők mai használatával kapcsolatban több vélekedés olvasható. Az egyik, hogy „bizonyos igék esetében felesleges, sőt helytelen az igekötők kitétele”.¹⁰ Ide sorolják egyesek pl. az *értékel, pótol, rendez, érzéstelenít, szerződik* stb. igét.¹¹ Helytelennek

⁷ A példák a MR1 2009–2010-es adataiból származnak.

⁸ Az adatok a MR1 2010-es adataiból valók.

⁹ ÚMTsz.

¹⁰ Vö. É. Kiss 2004: 25–26.

¹¹ Lásd É. Kiss uo.

tartják a *kihangsúlyoz*, *kiértékel*, *bepótol*, *lefertőtlenít* stb. alakok igekötős használatát. Az idegen szavak egy részében szükségtelennek, feleslegesnek tartják az igekötők használatát (*kidisszidál*, *kiszeparál*, *beintegrál*, *beinvestál*, *ledegradál* stb.), mivel az idegen szó, idegenes igealak előtagja már tartalmazza a magyar igekötőnek megfelelő funkciót (*integrál*, *investál*, *degradál* stb.).

5.4. Az *igenevek* használatáról

Érdekes, hogy az átlag magyar beszélő az igenevek különböző alakjait (folyamatos cselekvést kifejező: *nyerő*, befejezett: *elemzett*, beálló: *elmondandó*) különösebb kontroll nélkül használja mind az írott, mind a beszélt nyelvben. Pl. Az alább *elemzett* nevek a Nyírbátori és a Tapolcai járásból valók; ... amely a legtöbb gólt szerezte az egy hete *véget érő* Bundesliga-idényben; a 2002-ben világbajnokságot *nyerő* szakember ugyanakkor megjegyezte...; az ott *elmondott* beszéd nagy hatást tesz majd a hallgatóságra stb.

Az ilyen mondatok vitathatók talán, ezért bizonyára jobb lenne a logikailag megfelelőbb formák használata, azaz: az alább *elemzendő*...; az egy hete *véget ért*...; a 2002-ben világbajnokságot *nyert* szakember; az ott *elmondandó* beszéd... stb.

5.5. A *birtokos személyjelek* használatáról

Az olyan birtokos szerkezetben, amelyben a birtokszó és a birtokos távol került egymástól, a birtokszót hol egyeztetjük a birtokossal, hol nem, pl. A fiúknak elveszett a *bankkártyája*; a vendégeknek megvan a *kabátja*; a játékosoknak van *szabadideje*... stb. Az egykori szigorú nyelvhelyességi szabályok korábban a többes birtokos személyjel használatát követelték meg, tehát igényes nyelvi formának a *bankkártyájuk*, *kabátjuk*, *szabadidejük* alakokat tartotta. Manapság viszont általánosabbá válik az egyes számú alak.

6. Nem új tendencia a szókincs újabb elemeinek beépülése, de a szókészlet ma is természetesen és gyorsan veszi át a mai, újabb fogalmak, tárgyak szavait (*fókuszál*, *bepánikol*, *rákattan*, *lenyúl*, *bevallal*, *behúz*, pl. „Arn Gréta ... azután, hogy mindhárom kvalifikációs meccset *behúzta* a lengyel fővárosban”; *kiakad*, *bankadó*, *kétszintű* érettségi; *anorexia*, *karaoke*, *klikkel*, *cunami* stb.), sőt a szaknyelv elemeit is (*allergén*, *spam*, *ombudsman*, *klónozt*, *mobil*, *multiplex*, *hardver*, *xerox*, *logisztika* stb.).

7. A szleng rendkívül nagy elterjedtségnek örvend, különösen a fiatalok, nagyobb városban lakók között.

8. Összefoglalás. Szociolingvisztikai kitekintés

A fent tárgyalt jelenségek közül tendenciaszerűen jelentkezik a beszédtempó gyorsulása, amely nyelvváltozattól függetlenül, de elsősorban a köznyelvben észlelhető. A hangok „laza” ejtése (*l*, *r*, illetve *v*), az *s* enyhén pösze ejtése egyrészt a városi értelmiség nyelvére jellemző csekély mértékben, másrészt elsősorban a fiatalabb nemzedék nyelvhasználatára jellemző. A felső nyelvváltozat hosszú magánhangzók (*ú*, *ü*) rövidülése (l. 3.4. pont) általános jelenség a köznyelvben, de tulajdonképpen minden nyelvváltozatban, a nyelvjáráásokban is. A zárt *ë* hang általánosan és szinte végérvényesen avul ki nyelvünkől, illetve elsősorban a beszélt és írott köznyelvből. Ez a visszaszorulás még a korábban nyelvjárási szinten természetes használatú zárt *ë*-zést is érinti.

A *-sukl/-siük*-ölés, *-szukl/-szüik*-ölés, *-csukl/-csiük*-ölés a nyelvjárási beszélő közösségek szintjén él elsősorban, de ma már a köz-/irodalmi nyelvben is megjelenik. A *-nák*-olás is elsősorban beszélt nyelvi jelenség, a nyelvjárások nyelvében. Azt tapasztaljuk, hogy a tárgy- és tárgyatlan ragozás közötti határ lazulóban van, de a köznyelvi norma érvényét ma még nem veszélyezteti.

Terjedőben van a beszélt és írott köznyelvben a *melléknévi mutató névmások* gyakori felváltása a beszélt és írott köznyelvben (l. 5.1. pont). Talán nagyobb gondot kellene fordítani az ige- és névmások különféle alakjainak „logikusabb” használatára (5.4.) is.

Érdekes az *aki* vonatkozó névmási kötőszó jelentős „terjeszkedése” az *ami*, *amely* rovására, szinte minden nyelvváltozatban és nemzedékben.

SZIGETI SÁNDOR: HÍVESSZÓBA

JAKAB ISTVÁN

Nyelvtanunkból máig hiányzó fejezetrészek: A jelzős szerkezetek összevonásának törvényszerűségei¹

Elöljáróban annyit, hogy elsősorban magyartanárnak éreztem mindig magam, s csupán másodsorban kutató nyelvésznek. Rendszerint akkor vállaltam az utóbbi szerepet, amikor azért nem értettek meg egyetemi hallgatóim valamilyen nyelvi jelenséget, mert a nyelvészeti szakirodalom hiányosan vagy helytelenül fejtette ki a szóban forgó témát. Ilyenkor kénytelen voltam „átvedleni” kutató nyelvesszé, hogy érthetővé tegyem számukra a tananyagot.

1. A címben jelzett témáról szóló írásom 1972-ben jelent meg *A jelzős szerkezetek redukciójának szószerkezeti vizsgálata* címmel a Magyar Nyelvőrben (1972/1.). Még a hatvanas években tapasztaltam ugyanis, mennyi problémát okoz a jelzős szerkezetek összevonása folytán létrejött, egy szóból álló mondatrészek mondattani és szófaji funkciójának megértetése, megtanítása. Nemcsak az egyszerű mondatokban találkozhatunk ezzel a problémával, hanem az alárendelő összetett mondatokban is, amelyeknek főmondatában csak egyetlen utalószóra redukálódik a jelzős szerkezet, s a megváltozott szintaktikai szerepű utalószó alapján határozzuk meg a változás folyamán tartalmilag érintetlenül maradt mellékmondat mondattani szerepét. (Sajnos, itt most csak az egyszerű mondatokban végbemenő összevonásokkal foglalkozhatunk, a könnyebb érthetőség kedvéért a lehető legegyszerűbb példákon mutatva be a jelenséget a háromfajta – a minőségjelzős, mennyiségjelzős és birtokos jelzős – szerkezetben.)

Nyelvhasználatunkban naponta számos jelzős szerkezet fordul elő. Mint tudjuk, ezek – az esetleges névelőktől eltekintve – két szóból állnak: a jelzett szóból és a jelzőből. Szó- és írásbeli megnyilatkozásaink azonban nem volnának stilisztikailag kifogástalanok, ha minden jelzős szerkezetet mindig a maga egészében beszerkesztenénk mondatainkba: sok volna a szóismétlés, sok szót használnánk feleslegesen mind az egyéni közlésekben, mind pedig a társas nyelvi érintkezésekben. Márpedig a tömörség is követelménye a jó stílusnak. Nyelvünk mai fejlettségi fokán megvan a lehetőség arra, hogy a jelzős szerkezetek közül egyiket-másikat a belőlük redukálható névszói alakkal helyettesítsük. Például ha a barátommal beszélgetve amiatt panaszkodom, hogy nem találom nekem tetsző *szürke öltönyt* a boltokban, akkor ő – ha jó a stílusérzéke – nem úgy fog erre reagálni, hogy ő pedig *barna öltönyt* nem talál, hanem úgy, hogy *barnát* nem tud venni. Ha azt közlöm vala-

¹ Székfoglaló előadásként elhangzott a Kazinczy Ferenc Társaságban 2010. március 27-én.

kivel, hogy *két órára* tették azt az értekezletet, amelyen mindkettőnknek részt kell vennünk, nyilván így figyelmeztetem a pontosságra: *kettőre* legyen ott, nem ismétlem meg a *két órára* szerkezetet. Ha azt halljuk valakitől, kölcsönkérte a barátjának az autóját, jobb, ha azzal intjük óvatosságra: a barátjára jobban kell vigyáznia, mint a sajátjára; nincs szükség a barátjának az autójára birtokos jelzős szerkezetre. Már maga a tény, hogy ezek a jelzős szerkezetek egyetlen szóvá vonhatók össze, arról tanúskodik, hogy nyelvhasználatunkban kialakult az ökonómiára való törekvés; az a tény pedig, hogy nyelvi rendszerünk úgy alakult, lehetőség nyílt erre, azt mutatja: ez a rendszer rugalmas, alakítható, hiszen itt is egy szóra lehetett redukálni egy két szóból álló szerkezetet (szintagmát). Tudnunk kell azonban, hogy a redukálhatóságnak is megvan a maga feltétele: akkor hagyható el a jelzős szerkezet alaptagja, ha jelentése a beszédelőzményből vagy a beszédhelyzetből odaérthető a közlésbe, tehát hozzátapadhat volt jelzőjéhez, toldalékait meg a mondat szerkesztője hozzákapcsolja volt jelzői alárendelt tagjának alakjához.

A jelzős szerkezet összevonása nyelvünk ismerőinek nyelvhasználatában automatizáltnan történik. Sőt annyira automatizált módon, reflexszerűen megy ez végbe, hogy sokan még a nyelvileg képzetebbek közül sem tudják, hogy nyelvtani tekintetben mi is zajlik le ilyenkor. Ezért éreztem szükségesnek a múlt század hatvanas éveiben, hogy alaposabban megvizsgáljam ezt a kérdést egyetemi hallgatóim jobb tájékoztatása végett. Vizsgáljuk hát meg a háromfajta jelzős szerkezetet most is az alaposabb tájékozódás végett.

A *Piros almát ettem* mondatban ezt a minőségjelzős szerkezetet találjuk: *piros almát*. A szerkezet jelzett szava az *almát*, ennek minőségjelzője a *piros*. Ha az *almát* jelzett szót a beszédelőzményből vagy a beszédhelyzetből odaértjük: elhagyjuk, s a mondat ilyen formát vesz fel: *Pirosat ettem*. A jelzős szerkezet tehát egyetlen szóra (*pirosat*) redukálódott. Ebben a hallgatók (tanulók) még mindig benne érzik a minősítő (tulajdonságjelölő) értelmet, s hajlamosak arra, hogy jelzőnek minősítsék ezt az új szerkezettagot.

Hasonló a probléma a következő esetben is. A *Három személyre terített* mondat mennyiségjelzős szerkezetének (*három személyre*) összevonása után a *Háromra terített* változatnak *háromra* tagjában még mindig mennyiségjelzőt látnak, éreznek némelyek.

Még erősebben jelentkezik ez a probléma *A szomszédnak a kerékpárját használok* mondat birtokos jelzős szerkezetének (*a szomszédnak a kerékpárját*) összevonása után. Ennek a mondatnak: *A szomszédét használok* – szomszédét szóalakjában valóban erősen érződik a birtokviszony (benne is van, belesűrítve), ezért nagyon sokan birtokos jelzőnek fogják fel az új alakulást (noha jelző csak ott van, ahol jelzett szó is van; itt pedig egyetlenegy szót vizsgálunk már).

Ha az itt ismertetett problémára a nyelvtankönyvekből akarunk magyarázatot kapni, az egész nyelvtant át kell tanulmányoznunk. A nyelvtanok ugyanis csak részleteiben és érintőlegesen foglalkoznak ezzel a kérdéssel. A kérdés jelentéstani vonatkozására a jelentésstanban találunk tájékoztatást a jelentésátvitellel foglalkozó részben. A nevek szó szerkezetbeli összefüggésének alapján végbemenő jelentésátvitel során jelentéstapadás jön létre: a jelzős szerkezetek jelzett szavának jelentése a jelzőéhez tapadhat (vö. *tokaji*, *feketét*, *negyedikre* stb.). A szófajtanban gyakran említik a nyelvtanok a szófaji átcsapást (alkalmi, állandósult), többek között a mellénevek és számnevek alkalmi főnévi használatát. S ha egyáltalán magyarázzák

ezt a jelenséget, akkor általában a jelentéstapadás szolgál rá magyarázatul. A szóalaktanban szó esik arról is, hogy bizonyos főnévi toldalékok mellék- és számnevekhez is járulhatnak ez utóbbiak alkalmi főnévi használata esetén. A mondatban foglalkozik az egyes mondatrészek szófajiságával is, s itt is hangsúlyozzuk, hogy főnévi szófajú mondatrészek szerepét mellék- és számnevek is betölthetik ún. alkalmi főnévi szerepben (A *barna* teszük nekem: alany; *Kettőt* vett: tárgy stb.). Sőt a kérdőszók között is ott találjuk az ilyen alakulásokra alkalmazhatókat (*milyet, mennyit, miféle, mennyivel* stb.). A jelenség általános magyarázatául itt is – akárcsak másutt – a jelentéstapadás szolgál: az elmaradt jelzett szó jelentése az eredetileg jelzői szerepet betöltött szóhoz tapad. A *pirosat* tehát tárgy, mert hozzátapadt az *almát* tárgyi szerepű szó jelentése is, a *háromra* határozó, mert belesűrítettük a *személyre* határozó értelmét is, a *szomszédét* szintén tárgy, mert a *kerékpárját* tárgy jelentése is benne van. De hogy mindez hogyan, milyen módon megy végbe, azzal nem foglalkoznak a nyelvtanok. Talán az akadémiai nyelvtan mond a legtöbbet, amikor így „határozza meg” a jelenséget: „Ilyenkor ugyanis a melléknévi vagy számnévi szófajú szó alkalomszerűen egész jelzős szerkezet helyett fordul elő” (MMNyR II, 347).

De hogy mi mindennek kell történnie ahhoz, hogy melléknévi vagy számnévi szófajú szó szófajt váltva – főnévi értékben – egy egész jelzős szerkezet helyett fordulhasson elő, arról ez a nyelvtan sem tesz említést. A Magyar grammatikában (2000) nyilván az 1972-ben megjelent cikkem alapján használja ugyan BALOGH JUDIT a „*jelzős szerkezetek redukciója*” kifejezést az *-é* birtokjel leírásában, de magának a redukciónak a leírását ebben az aránylag új műben sem találtam. Írnak tehát a nyelvtanok a jelentéstapadásról, szófaji átcsapásról, a mondatrészi funkció megváltozásáról és az új funkciónak megfelelő viszonyrag felvételéről, de ezeket a jelenségeket külön-külön, egymástól elszigetelten tárgyalják. Igaz ugyan, hogy nyelvtanaink a megszokott módon, vagyis részterületek szerint: jelentés- tan, szófajtan, alaktan, mondatban sorrendben írják le a nyelvi jelenségeket, a jelzős szerkezetek szószerkezet-tani szempontú vizsgálata pedig komplex vizsgálatokat igényel, melynek során együtt érvényesülnek ezek a szempontok, de ha előfordul – márpedig előfordul! – nyelvünkben komplex vizsgálatot igénylő jelenség is, mégiscsak meg kellene találnunk a helyet annak az érdembeli vizsgálatához is. Témánk alaposabb leírásának nyelvtani helye talán a mondatbanhoz kapcsolt *szószerkezet-tan* (a szintagmákkal foglalkozó fejezet) lehetne. Ezt a jelenséget ugyanis csak akkor érthetjük meg igazán, ha szószerkezeti helyzetből kiindulva s egyidejűleg vizsgáljuk jelentéstani, szófaj-tani, alaktani és mondat-tani szempontból a végbemenő változást. [A mondatrészi szerepek grafikai jelölése (aláhúzással) a szószerkezet-tani vizsgálatban: *alany* (egy vonal), *állítmány* (kettős vonal), *tárgy* (szaggatott vonal), *jelzőfajta* (pontok), *határozófajta* (pont és vonal váltakozása).]

Az első példamondatunkat (*Piros almát ettem*) így bonthatjuk szószerkezettagokra:

(én) → ← ettem
 ↑
 almát
 ↑
 piros

A jelzős szerkezet odaérthető jelzett szavának elhagyása után (*Pirosat ettem*) a szószerkezeti sémát így írhatjuk fel:

(én) → ← ettem

↑
pirosat

A második példamondat (*Három személyre terített*) szó szerkezeti sémája:

(ő) → ← terített

↑
személyre
↑
három

A jelzős szerkezet odaérthető jelzett szavának elhagyása után (*Háromra terített*) a séma:

(ő) → ← terített

↑
háromra

Konkrét változások:

Az első mondatban a volt minőségjelző (*piros*) egy szinttel feljebb került *pirosat* formában, vagyis alkalmi főnévi szóként *-t* tárgyraggal kiegészülve átvette az alaptag tárgyi szerepét.

A második mondatban a volt mennyiségjelző (*három*) egy szinttel feljebb került *háromra* alakban, azaz alkalmi főnévként határozóraggal kiegészülve átvette az alaptag határozói szerepét.

Általánosítható szabály:

Ha a minőség- vagy mennyiségjelzős szó szerkezet alaptagját odaértés miatt kihagyjuk a mondatból, a volt jelzői tag (determináns) alkalmilag átveszi az egész jelzős szó szerkezet jelentését, a volt alaptag szófaji értékét, toldalékait és mondatrészi szerepét.

A birtokos jelzős szerkezet összevonása némileg eltér az előbbi szerkezetekétől.

A *szomszédnak a kerékpárját használok* mondat szó szerkezeti sémája:

(én) → ← használok

↑
a kerékpárját
↑
a szomszédnak

Az odaérthető jelzett szó elhagyása után a mondat (*A szomszédét használok*) sémája ez:

(én) → ← használok

↑
a szomszédét

Konkrét változások:

A volt birtokos jelző egy szinttel feljebb került, de *szomszédét* formában. A *szomszéd* szó ugyanis a *-nak* (birtokos jelzői viszonyrag) nélküli alakjához felvette az *-é* birtokjelet, amely a kihagyott birtokszó (*kerékpárja*) jelentését toldotta hozzá a volt birtokos jelzőhöz. A birtokjel után felvette a volt alaptag viszonyragját, a *-t* tárgyragot, és átvette a volt alaptagnak a mondati (tárgyi) szerepét is.

Általánosítható szabály:

Ha a birtokos jelzős szerkezet alaptagját odaértés miatt kihagyjuk a mondatból, a volt birtokos jelzői tag (determináns) átveszi az egész jelzős szerkezet jelentését oly módon, hogy

-nak, -nek viszonyrag nélküli alakjához *-é* (több birtok esetén *-éi*) birtokjelet vesz fel a kihagyott birtokszó (birtokos személyjeles alaptag) jelentésére utaló toldalékként, és *e* jellel (jelegyüttessel) ellátott alakjához felveszi a volt alaptag viszonyragját, s átveszi mondatrészi szerepét is (szófajváltás itt nem történik, mert a birtokos jelző és a jelzett szava is főnév).

Az itt látott és tapasztalt vázlatos vizsgálatok is kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy az összevonás során keletkezett változás komplex, több szempontú vizsgálatot igényel. Nem elég csupán egy szempontból nézve magyarázni a lényegét. Sem a szokásos jelentéstani magyarázat (jelentéstapadás) nem ad valóságos képet róla, sem a szintén gyakori alaktani–mondattani, vagyis az, hogy az egykori alaptagtól átvett viszonyrag alapján mutassunk rá az új alakulás mondattani szerepére.

Egykori vizsgálataim eredményeit kedvezően fogadták annak idején a magyarországi nyelvészek is: azonnali közlési lehetőséget biztosítottak erről szóló cikkemnek a Magyar Nyelvőrben 1972-ben. Csak az a sajnálatos, hogy a magyar nyelvtankönyvekbe – legalábbis tudomásom szerint – máig sem került be ennek a vizsgálatnak az eredménye. Adja Isten, hogy Önök még találkozhassanak ott vele!

Ezek az eredmények azonban további lépésekre ösztönöztek engem: világossá tették, hogy leíró nyelvtanunk bizonyos régebbi megállapításait felül kell vizsgálni. Elérkezettnek láttam az időt annak bizonyítására is, hogy az ún. *értelmező jelző* valójában nem jelző, sőt nem is alárendelt, hanem mellérendelt szószerkezettag, vagyis a magyarázó szószerkezettagoknak a nyelvtanból szándékosan kiszorított válfaja; a neve: *kifejtő magyarázó* – vagy *azonosító – szerkezettag*; mindkét név használatos. (A magyarázó összetett mondatok között is található ilyen fajta; a szószerkezettagok közül azonban ezt néhány évtizeddel ezelőtt kihagyták, illetve áttették a jelzők közé, s átminősítették értelmező jelzőnek.) E szószerkezettag mellérendelt jellegét sok más okon kívül az is bizonyítja, hogy kötőszós kapcsolódás esetén csak mellérendelő kötőszóval kapcsolódik a kifejtett vagy azonosított taghoz: László, *vagyis* a barátom; Mátyás, *azaz* a király; stb. A Magyar Nyelvőr 1977/1. számában bizonyítottam igazamat. Heves támadás ért KÁROLY SÁNDOR részéről. Ő arra számított, hogy a vele egyetértők felsorakoznak mögötte (célzott is erre írásában), de cikkére csak egyetlen válasz érkezett: éntőlem. Utána tudomásom szerint senki nem szólt hozzá a kérdéshez. A felvetődött problémának talán salamoni, de megnyugtató – s nyilván ideiglenes – megoldása az lett, hogy a Magyar grammatikában, a 2000-ben megjelent nyelvtanban BALOGH JUDIT az ún. értelmezőnek mind az alárendelő (jelzői), mind pedig a mellérendelő (kifejtő magyarázó szerkezettagi) felfogását feldolgozta és bemutatta. Ezzel a kérdéssel terjedelmessége miatt itt nem foglalkozhatunk, de egy, a birtokos jelzős szerkezet redukciójával, illetve a birtokjellel kapcsolatos kérdést még megemlítenék, hogy lásuk: nyelvtudományunk szervezés szempontjából nem áll mindig a helyzet magaslatán.

2. Mivel most itt még nagyon frissen él bennünk a birtokos jelzős szerkezet összevonásának szabálya, a Magyar Nyelvőrben megjelent cikkeim közül azt ismertetném nagyvonalakban, amelyben a *-é* birtokjel szerepével foglalkoztam részletesebben (Mi az *-é* birtokjel szerepe? 1984/4.). Erre a lépésre részben a birtokos jelzős szerkezetek összevonásának szabálya, részben egy készülő s általam bírált nyelvtankönyvnek ez a megállapítása kényszerített: „... az *-é* birtokjel a birtokost fejezi ki” (sic!). Mivel az én felfogásom szerint

a birtokost maga a szótó fejezi ki, amelyhez a jel járul, s ez a morféma esetleg csak erre a tényre mutat rá, ajánlottam a szabály helyesbítését oly módon, hogy az a jelnek a birtokjelölő szerepét hangsúlyozza. Vita kerekedett az ügyből, amelynek során magam is nagyon meglepődtem. Az irányadó nyelvtanok ugyanis mind szintén a birtokosjelölő szerepét hangsúlyozták e jelnek: az *-é* birtokjel azt jelzi, hogy a szótóban megnevezett személy vagy dolog birtokosa valaminek vagy valakinek – kb. ez volt a jól-rosszul megfogalmazott szabályok tartalma. Még a pozsonyi bölcsészkar tankönyvében is így szerepelt a szabály egy régebbi szövegében: „Arra mutat rá, hogy a szótóban megnevezett személy, dolog stb. egy másik személynek, dolognak stb. (mint birtoknak) a birtokosa” (JAKAB ISTVÁN–KAZIMÍRNÉ PESTHY MÁRIA–ZEMAN LÁSZLÓ: A magyar nyelv leíró nyelvtana, SPN Bratislava, 1964; 154). Ezt a szabályt az irányadó nyelvtankönyvek szabályai alapján szerkesztettem annak idején. Sőt az egyik nyelvtan (TEMESI-RÓNAI-VARGHA: Anyanyelvünk) a *birtokosjel* névvel jelölte az *-é* jelet. De akadt olyan nyelvtan is (kettő), amely a birtokosjelölő funkció mellett a birtokra utaló szerepet is említette, inkább csak másodlagosként. Ebben az időben (1986) csak a RÁCZ ENDRE–TAKÁCS ETEL Kis magyar nyelvtana tulajdonított a birtokjelnek csupán birtokjelölő szerepet („A birtokjel a birtokost kifejező szóhoz járul, és a birtokra mutat rá”. 1974, nyedix kiadás).

Talán nem véletlen, hogy a nyelvtanok a birtokjelnek nem az elsődleges szerepét emelik ki. Ebben nyilván ludasak az állítmányi helyzetű birtokjeles szavak is. A legtöbb nyelvtanban ugyanis elsősorban ilyenek szerepelnek példaként. Pl. *A könyv a barátomé* mondatban valóban úgy érezzük, az *-é* jelnek az a szerepe, hogy jelezze: mint birtokoshoz a barátomhoz tartozik a könyv mint birtok. A birtok azonban olyan beszédelőzményből érthető oda, hogy benne szerepel a vizsgált mondatban alanyként. A jel így tartalmilag szinte üresnek tűnik fel, s a látszat szerint azt a szerepet tölti be, hogy a megnevezett birtokot (könyvet) a birtokoshoz (barátomhoz) kapcsolja. De vajon nem „érzéki csalódás” ez? Nem az egész mondatban kifejezett ítéletet minősítjük a birtokjel szerepének? Talán ebben az esetben sem állíthatjuk, hogy e jelnek a szerepe a birtoknak és a birtokosnak az összekapcsolására korlátozódik. Esetleg csak elhalványul az odaértett jelentése a konkrét szóval (*könyv*) jelölt alanyé mellett. Hiszen az állítmányi helyzetű birtokos jelzős szerkezet is összevonható. S itt éppen ez történt. Sőt erre jó okunk is volt, mert a birtokot megnevező szó benne szerepel az adott mondatban, csak éppen nem birtokos jelző birtokszavaként. De ez nem jelenti azt, hogy pl. nyomósítás esetén ne jelenhetne meg állítmányi szerepben is a birtokszó: *A könyv a barátom könyve*. Ha meg nem állítmányi szerepben áll a birtokjeles szó, hanem más mondatrészi funkciót tölt be, eszünkbe sem jut, hogy kétségbe vonjuk a birtokjelnek a birtokszót helyettesítő szerepét. Pl. *A házé* ('a ház teteje') *összeomlott* (alany); *Az iskoláé* ('az iskola költségvetését') *csökkentették* (tárgy); *A barátjáé* ('a barátja segítségére') *számít* (határozó). Sőt akkor sem, ha állítmányi szerepben áll, de nem konkrét birtokot megnevező szóként fordul elő a mondatban, hanem esetleg csak névmás formájában: *Ez a barátomé* ('a barátom könyve'). Ilyenkor a beszédhelyzet lehet segítségünkre.

Szabályjavaslatomba a birtokjelnek mindkét szerepét belefoglaltam ugyan, de első helyre a birtokkifejező, birtokszót helyettesítő funkcióját tettem. Egyik meghatározás a valóságot veszi alapul, tehát konkrétabb, a másik a nyelvtani helyzetet, vagyis elvontabb.

Íme:

1) Az *-é* birtokjel egy főnévi értelmű szóhoz járulva, e szótőben megnevezett személynek vagy dolognak a beszédelőzmény vagy a beszédhelyzet folytán odaértett birtokát fejezi ki, s ezáltal arra is rámutat, hogy a szótőben megnevezett személy vagy dolog az odaértett birtoknak birtokosa.

2) Az *-é* birtokjel a birtokost megjelölő szóhoz járulva, a beszédelőzmény vagy a beszédhelyzet folytán odaértett birtokszó jelentését kapcsolja szorosan a szótőéhez, így a birtokost megnevező szót – mint szóelem – birtokot kifejezővé is teszi.

Cikkem meglepetést keltett annak idején. Némely tankönyvszerző ugyanis csak ebből értesült arról, hogy a jel a neve ellenére (*birtokjel*) birtokosra utaló jel lett a szabály megfogalmazása szerint, tehát elsődleges szerepe – birtokra utaló, birtokszót helyettesítő funkciója – elsikkadt a szabály megfogalmazásakor. Így aztán bizonyos megnyugvással állapíthattam meg, hogy a *Magyar grammatika* címmel (2000-ben megjelent) új nyelvtanban, BALOGH JUDIT feldolgozásában az *-é* toldalék a helyes *birtokjel* néven szerepel. Nem magáról a jeltől, hanem a birtokjeles főnévről állapítja meg, hogy „utal a birtokosra is, a birtokra is”. Ezzel is egyetérthetünk.

Mint fentebb tapasztalhatták, én sem kerültem meg a birtokjel kettős szerepének kérdését, amikor két szabályt fogalmaztam meg, különböző szempontok szerint szerkesztve őket. Mindkettőben a birtokkifejező, birtokra utaló szerepét hangsúlyoztam a birtokjelnak, hiszen a nevé is erről kapta. Ez a jel egy, a beszédelőzményből vagy a beszédhelyzetből a szövegünkbe érhető s emiatt kihagyott birtokszó helyett kerül közlésünkbe a volt birtokos jelzői szerepű szóhoz hozzá- vagy abba beleszerkesztve. Pl.: *a szomszéd kerékpárjával* eszközhatározói szerepű birtokos jelzős szerkezetet ezzel a birtokjeles, eszközhatározó-ragos főnévvel helyettesítjük: *szomszédéval*. Ebben tehát az *-é* birtokjel elsősorban *a szomszéd kerékpárjával* birtokos jelzős szerkezetnek a *kerékpárja* birtokszavára utal, azt helyettesíti, ezért a *szomszédéval* szóalak jelentése ez lesz: ‘a szomszédnak a kerékpárjával’. Itt a birtokjel nyilvánvalóan a közlésből odaértés miatt kihagyott birtokszót helyettesíti, annak jelentését felidézve. Ez tehát az első szerepe.

De a *szomszédéval* szóalakba belekerült *-é* birtokjel másodlagosan – automatikusan, már a szóban való pusztta megjelenésével – azt is jelzi, nyilvánvalóvá teszi, hogy az általa jelölt kerékpárnak a szomszéd, vagyis az előző szövegváltozatban még birtokos jelzői szerepű szóval jelölt személy a birtokosa. Kétségtelen tehát, hogy ennek a körülménynek a megteremtését elősegíti e jelnek a birtokost jelentő szóban való megjelenése, tehát a birtokjel másodlagos szerepeként elismerhetjük az *-é*-nek a birtokost jelölő szerepét is. Természetesen ez nem a jel lényegéből, funkciójából, hanem csak a helyzetéből adódó szerep: azzal magyarázható, hogy e jel a birtokost jelentő szóban jelenik meg. Eleve abba szerkesztjük be, mert nyelvünkben ott van a helye. Az információnyújtás szempontjából azonban sokkal fontosabb funkciója e jelnek a birtokkifejezés, birtokra utalás. A *birtokjel* név megváltoztatása (*birtokosjellé*) tehát semmiképpen sem javasolható. E vonatkozásban természetesen az sem tekinthető mellékes körülménynek, hogy a *birtokjel* már régi neve ennek a toldaléknak: ezen vált ismertté.

KATONA KÁLMÁN

Versek

Kalandozások kora

Éjbe sziszegő vonatokon,
hideg füstben. Várótermek
neonfény-szótta sűrűjében.
Álomba halkult zakatolás.

Vasúti töltés rozsdá-füvén,
s berregő Csepel-platón hanyatt.
Visszametszett szárnyú délután
kollégiumban, laktanyában.

Sátor-hajnal, ázott ponyva-égbolt.
Merültünk izmusok szájszagába, s léha
szalmazsákos angyalok hevültek
albérleteink vaságyain.

Ténferegünk hajnali hóban,
flaszterre bukva, dőlve dérbe,
görnyedőn, akárha dobna
koszlott takarót ránk az ég.

Huhogó fekete hallgatások
árkába földeltek minket.
S szűkölt felénk a rádió, míg
el nem fáradt a laposelem.

Kié maradt a kert? Kié a fák,
kié a szétdobált ezüstpénz?
Őzek és ölyvek ünnepelnek,
fehér abrosszá simult a múlt.

Négy ezüstharang

1. Háromezerben üveglap alatt
sárgállik csontja. Fekszik hanyatt.
Bíbor virág holt ölébe olvad.
Körötte csend a fény a holtak.
2. Négyyszer négy ezüstharang a rend.
A vers mégis könyörtelenebb
törvény. Acélütem-sor ám a vége
felszáll rímes-puhán az égbe.
3. Kilökték ne lássa más. Elfízi
barna rózsá fodra. Barna kőfalón
máló szírom. Nincs több alkalom
a tájat kék ködökkel körbeírni.
4. Kondenzáción – fonálon a pók –
rángatóznak vadászgéprajok.
Teremtést igéz vágyunk az ágyban.
S apokalipszist. Délután van.

Ady

Kockás takaród alatt hazányi
csonka-föld. Szűkölés helyett
elégedetten hátradőlhetünk.

Zord a tél: Szent Mihály útján
hószagú szél vágat, s újabb
lovak Versailles felől.

KAZINCZY FERENC A. G.

Üzenet az ifjúságnak

Tisztelt Alpolgármester Úr, Elnök Urak, kedves Tanárok és Diákok!¹

Nagy megtisztelés számomra az, hogy engem kértek fel a 2010. évi Kazinczy-versenyen az üdvözlő beszéd megtartására. Tudom, hogy ezt nem saját érdemeimnek köszönhetem, hanem annak, hogy Kazinczy Ferenc ükunokája vagyok. Arra kell tehát gondolnom először, vajon mi lenne Kazinczy üzenete ennek a versenynek a szervezői, résztvevői számára, ha most itt állhatna közöttünk. Azt hiszem, azt mondaná: ápoljátok a nyelvet, beszéljetek, írjatok *jól és szépen*. Hiszen ő különösen a nyelv szépségére helyezett súlyt, nála a jó és szép fogalma szinte egybefolyt, úgy látta, hogy az a jó, ami szép. Ez a nyelvújítással, a költészet nyelvével kapcsolatban került szóba: hogyan lehet megállapítani, hogy egy új szó jó-e, vagy sem. A válasz: legyen szép, s akkor jó. De Kazinczy nemcsak nyelvújító volt, a szépirodalom más jelenségeivel is foglalkozott, hangsúlyozta többek közt a stílusújítás fontosságát, azt hirdette, hogy a sokszínű, árnyalatokban gazdag nyelv az, ami szép, ami jó.

Idézek egy epigrammát a Tövises és Virágokból:

*Egy titkot mondanék neked
De hinni, félek, nem fogod. –
Ki szól, ki ír jól? – Aki szépen.
S szépen ki ír? az aki jól
Ők ketten egyek; háborognak,
Mint olykor férj és feleség:
Uram veszt – győz asszonyom.*

Az utolsó sorokat úgy kell értelmezni, hogy ha a jó és a szép érdeke ellentétes lenne, akkor a szép a fontosabb. Jó az, ami szép.

Kedves fiatalok, most elsősorban hozzátok szeretnék szólni.

Nézzünk kissé mélyebben a jó és a szép közti kapcsolatra, de helyezzük át szemléletünket a mai világra, és tágítsuk a látókörünket a szépirodalmon túl. A nyelvhasználatról szólva azt találjuk, hogy *a szép nem mindig jó, és a jó nem mindig szép*. Bizonyára csodálkoztok, hogy üdvözlő beszédemet egy provokatívnak látszó kijelentéssel kezdem, a jelenlévő tanárok pedig csóválhatják fejüket, hiszen egy ünnepi beszédnek lelkesíteni kell a hallgatókat, és nem kételyeket kelteni a lelkükben. Viszont jó, ha már fiatal korotokban belátjátok, hogy egy kérdést, egy elgondolást mindig több szemszögből kell megvizsgálni.

¹ Elhangzott Győrben a középiskolások Kazinczyról elnevezett országos szép magyar beszéd versenyének megnyitó ünnepségén 2010. április 16-án.

Kezdjük a jó nyelvhasználattal! A nyelv – eszköz. Beszédünk, írásunk segítségével el akarunk valamit érni. Nyilván az a nyelvhasználat a jó, amely célhoz vezet. Nagyon sokféle cél létezik; olykor egy kívánságot akarunk kifejezni vagy egy érzelmet közölni, máskor utasítást adni, valamit megmagyarázni vagy egy eseményt leírni... Gondoljátok csak el, hogy milyen sokféle, lényegesen különböző helyzetben használjuk a nyelvet! A nyelvhasználatot hozzá kell illeszteni az adott körülményekhez. Egyidejűleg figyelembe kell vennünk azt is, hogy kihez irányítjuk a mondanivalónkat. Mit képes ő felfogni, megérteni? Hogyan tudjuk megközelíteni az ő gondolatvilágát, érzelmeit?

Akkor érjük el a legjobb eredményt, akkor jutunk legközelebb a célunkhoz, ha összhangot tudunk létesíteni köztünk és a hallgató vagy olvasó között. Sikerünk akkor van, ha az olvasó vagy hallgató megérti, hogy mit akarunk vele közölni, mit akarunk elérni; minden félreértés sikertelenségnek tekinthető. Sok olyan helyzet van, ahol az egyértelműség, a pontosság minden másnál fontosabb, ahol a nyelv szépsége háttérbe kerül. Gondoljunk például a használati utasításokra! Azoknak is meg kell érteni, akik nem szakemberek, akik csak ritkán olvasnak. Nehéz szövegektől megijednének, bele se néznének. Tömören, egyszerű szavak használatával kell az ilyesféle utasításokat írni.

Mondok még egy példát. Törvényekre, jogi szabályokra, hatósági rendeletekre gondolok. Nem csak az esetleges félreértést kell elkerülni, a félremagyarázás lehetőségét is ki kell küszöbölni. Ha egy félremagyarázás előnyös az ügyfél számára, a jó ügyvéd mindent megtesz, hogy kihasználja azt a lehetőséget. Ilyen szövegekben minden egyes szót mérlegelni kell. Én több éven át dolgoztam Brüsszelben európai szabványosítással, a szabványokat három nyelven, angolul, franciául és németül írtuk. A bizottság tagjai nem nyelvészek, hanem mérnökök voltak, akik azonban a három nyelvből legalább kettőt jól tudtak. Néha sok időt áldoztunk egy-egy szóra, amely kissé más értelmet kapott a fordítás által, ezért körülírásokkal kellett élni. Sőt, az is előfordult, hogy az osztrák és a német szakember nem tudott megegyezni egymással, mert ugyanannak a szónak az értelme egy árnyalattal különbözött a két országban.

Ha nagy súlyt fektetünk az egyértelműségekre, a szöveg gyakran bonyolult lesz. Régebben a törvényalkotók megelégedtek azzal, hogy a többi jogász megértse a szövegüket, nem törődtek azzal, hogy a nagyközönség is megértse. Hosszú, bonyolult összetett mondatokat használtak, tele latin eredetű szakkifejezéssel. Tulajdonképpen a svédországi viszonyokról beszélek most, de azt hiszem, hogy ez így volt másutt is. Ma már vigyázunk arra, hogy lehetőleg a nagyközönség is meg tudja érteni a hatósági előírásokat. A tisztviselőket arra tanítják, hogy nézzék át újra azt, amit írtak, és gondolkozzanak el azon, hogy nem lehetne-e azt egyszerűbben kifejezni anélkül, hogy a tartalma torzulna. Sajnos, úgy látom, hogy a hosszú mondatok átka továbbra is sújtja a magyar nyelvet. Nemcsak a hivatalos iratokban, hanem a mindennapi szövegekben is. Ennek van ugyan történelmi háttere, régebben még hosszabbak voltak a mondatok. De ha valóban az a célunk, hogy ne nehezítsük meg a megértését annak, amit közölni akarunk, akkor tudatosan kell a mondatszerkezetek leegyszerűsítésére törekednünk.

Most már eleget beszéltem olyan esetekről, amikor kevésbé törődünk a szöveg szépségével, mert az egyértelműség, a helyesség, a könnyű megértés az, ami irányadó. Térjünk

tehát át a szépség fogalmára! Vannak, akik úgy vélik, hogy a szépség teljesen az egyéni ízlés kérdése. Az egyik ezt tartja szépnek, a másik azt, és nem lehet eldönteni, hogy kinek van igaza. Biztosan ismeritek a latin mondást *de gustibus non est disputandum*, az ízlésről nem lehet vitatkozni. De én azt állítom, hogy a szépség abszolút fogalom, a szépség szeretete alapvető emberi tulajdonság. Nem a mi civilizációnknak valami sajátossága, a szépség utáni vágynak ősrégi gyökerei vannak. Az ásatások során előkerülő cserépdarabok, agyagból készült tálak, edények maradványai gyakran díszítve vannak valamilyen egyszerű mintával, talán csak egy hullámvonallal. Ezeknek az elemeknek nincs közük a tárgy funkciójához, kizárólag azért jöttek létre, hogy örömet adjanak a tárgy készítőjének és használójának. A szépség örömet okoz, kellemes érzést vált ki a rá tekintőben. A magasabban álló régi civilizációknál is – mint az egyiptomi vagy a kínai – nagy szerepet játszott a szépség. Múzeumokban csodálattal tekintünk gazdagon díszített ősrégi tárgyakra, és meg kell állapítanunk, hogy ugyanazt tartjuk szépnek, mint az évezredekkel ezelőtti kézműves mester. A szépségfelfogásunk időről időre változik ugyan, de az csak fodrozódás a felszínen, a lényeg változatlan marad. A szépség szeretete olyan tulajdonság, ami valószínűleg a génjeinkbe van beépítve.

Az ősrégi kultúrákból csak tárgyak és írott szövegek maradványait láthatjuk, nem tudjuk, hogy annak idején hogyan hangzottak a beszédek. De ha visszanézünk a két és fél évezreddel ezelőtti Athénre vagy a két évezreddel ezelőtti Rómára, már találunk írott feljegyzéseket a beszédekről. Tudjuk, hogy óriási jelentőségük volt. Aki vezető szerepre törekedett, annak jól kellett tudni szónokolni. Nemcsak a beszéd tartalma, de a szónoklat minősége, a hatásos, lélekemelő szavak gyakori használata, a csattanós mondszerkezetek, egy szóval: a nyelv szépsége mind hozzájárultak a sikerhez. Mert a szép beszédnek is van vonzereje. A szépség mindig kellemes érzést vált ki. Aki szépen beszélt, abban bíztak, örömmel tekintettek rá, hitték, hogy jó vezér lesz.

Ha az a célunk, hogy tetszést keltsen az, amit mondani akarunk, ha megértést, rokonszenvet, közösséget keresünk, akkor beszéljünk, írjunk szépen! Használjunk kellemesen hangzó, műveltséget tükröző szavakat, gazdagítsuk a nyelvet árnyalatokkal, színekkel, kerüljük el az ismétléseket rokon értelmű szavak segítségével. Minél gazdagabb, változatosabb a nyelvünk, annál szebb.

Talán mosolyogtok, és úgy gondoljátok, hogy ez az öregúr, aki elöttetek áll, bizony a múltban él, fogalma sincs a mi világunkról és annak követelményeiről. Szépen írni, beszélni már egy elavult fogalom, azzal nem jutunk semmire. Manapság annyi benyomás szakad ránk, hogy csak arra figyelünk fel, ami eltér a szokásostól. Szépművészetről beszélünk ugyan, de a szó félrevezet, a művészek nem szépet akarnak alkotni, hanem olyasmit, ami új, ami semmi másra nem hasonlít. Minél sajátosabb egy festmény, egy szobor, annál nagyobb érdeklődést kelt. Az olvasóközönség figyelmét csak azzal lehet életben tartani, ami meglepi, megrémíti, felizgatja. A bestsellerek egy közös mintát követnek, és annak fontos elemei a tapintatlanság, a durvaság, a kegyetlenség.

Hát igen, ez az, amire felfigyelünk. De ez távolról sem új jelenség. A gladiátorok harca Rómában hatalmas tömegeket vonzott, pedig annál kegyetlenebb, a szépség fogalmától távolabb álló szórakozást alig lehet elképzelni. Ennek ellenére a római kultúra fő jellemző-

je a szépség volt; szobraik, épületeik magasztos harmóniát sugároznak. A kettő egymás mellett létezett. A középkorban messze földről összegyülekeztek az emberek a kivégzéseket, akasztásokat bámulni, boszorkányégetésnél elragadottan üvöltözni, ugyanakkor szebbnél szebb templomok épültek, gyönyörű képekkel díszítve. Ma is van a szépnak adott helye. Talán nem épp a szépművészetben, de a modern *design* bizonyítja a szépség iránti törekvést a használati tárgyak, a bútorok tervezésében, a modern építészet pedig igyekszik a szépet a célszerűség követelményeivel egyesíteni. A szépség szeretete része az emberi természetnek, akkor is, ha nem mindig mutatkozik.

Ne felejtjük el, hogy vannak segédeszközök, amelyek segítségével meg tudjuk világítani a mondanivalónkat, ahol a megfelelő szavak hiányoznak! Ez részben ösztönszerűen történik. Az arckifejezésünk – amit mások nehézség nélkül le tudnak olvasni – tükrözi érzelmeinket. A csecsemő látja anyja arckifejezésén, hogy jó vagy rossz hangulatban fordul-e hozzá. Testtartásunk, kezünk, karunk mozgása szintén aláhúzza azt, amit éppen érzünk. Beszédnél a hangerő is elárulja az érzelmi állapotunkat. Az őseim ordítottak, amikor haragudottak, vagy amikor támadni készültek, s el akarta ijesztetni az ellenfelét. Ez különben ugyanígy van az állatoknál is. Most talán nem ordítunk, de agresszív, kihívó hangulatban megemeljük a hangerőt, a meleg érzelmeinket viszont halkán suttogjuk. A hangsúlyozás segítségével ki tudjuk emelni azt, amit fontosnak tartunk. Egy humoros történet elbeszélésénél az előadás módjával elő tudjuk készíteni a csattanót, ami talán alig tűnik ki az írott szövegben. A jó szónok tudatosan kihasznál minden ilyen lehetőséget.

Tisztelt Hallgatóim!

Mindaz, amit elmondtam, a jelenlévőknek nem újdonság, mert valamennyien a jó és a szép nyelvhasználatra törekednek. Örülök, hogy itt lehetek, hogy köszönhetem az ifjú versenyzőket, a felkészítő tanáraitokat, a zsűrit, a verseny megszervezőit és támogatóit. Biztos vagyok benne, hogy mindenki, aki a szép magyar beszéd verseny sikeréért munkálkodik, Kazinczy Ferenc útmutatását követi. A szép beszéd egy igazabb emberi magatartással jár együtt, mert amint ő írta *Vigasztalás* című versében: „Szép, Igaz és Jó / Szent egység, s lelkünk érezi, látja, hogy az.” Amikor most sok sikert kívánok az idei verseny minden résztvevőjének, azzal a kívánsággal zárom beszédemet, hogy kövessék a szépre és a jóra való törekvést egész életükben, mert mint Kazinczy írta: „ha valahol a Jó gyökeret vert, ott mindig a Szép készítette az utat”.

KERTÉSZ ANNA

Kell-e tolmács Jókaihoz?**Avagy érvelő fogalmazás a szépirodalom amortizálása ellen**

„A nyelvvel kapcsolatban különben az jut eszembe, hogy a magyar irodalom veszélyben van, mert rohamosan csökken az olvasók száma a fiatal generációkban. Régóta tanítok egyetemen, ott is látom.

A baj az, hogy az általános iskolában nem szerettetik meg az olvasást a gyerekekkel. Meggondolandó, nem kéne-e átírni egy csomó régi nagy magyar művet, például Jókai regényeit, hogy lehessen őket élvezni. A szavak felét a mai gyerekek nem értik.”

Spiró György

A pedagógusok és az irodalmárok közös problémája immár hosszú évek óta a fiatal generációk olvasásra szoktatása. Próbálkoznak szép szóval, erőszakkal, de mi, kamaszok egykedvű nyugalommal szemléljük erőlködésüket. Sikertelen és még sikertelenebb kísérletek alanyaivá váltunk.

A legklasszikusabb példa természetesen a kötelező olvasmányok kérdése. Számomra (és szerintem jó pár sorstársam számára is) ezeknek a műveknek az volt a sorsuk hosszú évekig, hogy amíg a kötelezők listáján voltak, addig szigorúan a könyves-szekrény legmélyén porosodtak, majd – miután már nem volt tananyag és senki sem kérte tőlem számon – hatalmas élvezettel vettem bele magam az olvasásba, és a könyv végén meglepve könyveltem el magamban, hogy találtam egy kötelező olvasmányt, ami jó volt. Persze közben sokat nőttem és talán komolyodtam egy kicsit, és rádöbbsentem, hogy akármilyen furcsa is, ezek a regények akkor is jók, ha akkor olvasom őket, amikor kell. Egy szó, mint száz, nem rossz intézmény ez a kötelező olvasmány. Az érdeklődő és olvasni szerető gyerekek 17 éves korukra akár meg is szerethetik a szépirodalmat. Igaz, hogy a fiatalok másik fele viszont megutálja, de ne legyünk pesszimisták, tekintsük a poharat félig telinek.

Szintén izgalmas próbálkozás volt Rowling nagyhírű könyve, az a bizonyos *Harry Potter*. Ennek a kísérletnek a mellékhatásait csak akkor lehet észrevenni, miután elültek az öröm és boldogság hullámai, hogy legkedvesebb (és persze legokosabb) csemeténk végre könyvet vett a kezébe. Aztán a szülő egy hónap múlva meglepve tapasztalja, hogy még mindig ott van. Egy év múlva már érez némi bosszúságot, de mikor már három éve ugyanaz a helyzet, nagyon elege lesz a villám alakú P betűből, de ekkor már nincs mit tenni, a gyerek menthetetlenül beleesett ebbe a fantáziavilágba, és sehogy sem lehet onnan kirángatni. Éppen ezért, mikor végre öt év múlva más könyvet kezd olvasni, új boldogsághullámok érkeznek. Csak mikor a szülő is elolvassa a könyvet, akkor jön rá, hogy korai volt még az öröm, jobb lett volna, ha inkább a Harry Potter világában marad.

Ugyanis ebben az új világban már vámpírok és vérfarkasok, földöntúli lények és rituális sátánista gyilkosságok tömkelege fogad minket. És természetesen nem sok művészet van benne, a szépirodalomtól meg olyan távol áll, mint Makó Jeruzsálemtől.

Ezek alapján a helyzetünk elég reménytelennek tűnhet a kívülálló számára. Úgy látszik, kőkeményen tartjuk magunkat a műveletlenséghez, mint saját kiváltságos jogunkhoz. Az igazi meglepetés a Nagytemplom mögötti páncoknál vagy a fesztiváljáró részeg rockereknél várja az embert. Mit lehet várni ezektől a huligánoktól, az emberiség szégeitől, az ifjú generációk züllesztőitől? Semmiképpen sem azt, amit találunk. Ugyanis egy rövid beszélgetés után kiderül: emberünk nemcsak érzékeny és nyitott, hanem művelt is. Elmeséli, hogy a kedvenc költője Ady, de nagyon szereti Weöres Sándor verseit is. Ha rosszkedvű, akkor Villont olvas (néhány versét meg is zenésíti), de ezen kívül a modern filozófiától Salvador Dalin át az indián törzsek gasztronómiájáig minden érdekli.

A manapság divatos véleményt hallhatjuk Spiró Györgytől is, miszerint a mai fiatalság nem olvas. Szerinte ennek az az oka, hogy az iskolában nem szerettetik meg az olvasást velünk. Az én véleményem szerint ez így nem igaz. Én inkább úgy fogalmaznám meg, hogy ennek az az oka, hogy az iskolában megpróbálják megszerettetni velünk az olvasást. Így lehetséges az, hogy azokban, akik az iskolát sosem vették komolyan, felébred egy természetes vágy a művészetre éppen akkor, amikor arra megérnek. A többieknek viszont, akikre túl korán ráerőltették az irodalmat, az iskola után nem sok vágyuk marad, csak lassacskán tér vissza, így negyven éves korukig nem is olvasnak regényt. Ezt persze kitarító hőseink, a pedagógusok és irodalmárok nem fogják elismerni, hiszen azzal feladnák a hosszú és véres küzdelmet. Inkább új cselt eszelnek ki: átírják a szépirodalmat! Hiszen ha majd ügyesen elrejtik, hogy az a bizonyos regény egy igényes művészi alkotás, és úgy csinálnak, mintha igénytelen könyv lenne, a gyanútlan kamasz besétál a csapdába, és Jókait olvas. Persze lecsupaszítva, leegyszerűsítve, de hát miért kell mindig a dolgok rossz oldalát nézni?

Nekem úgy tűnik, a felnőttek egyszerűen félreismertek minket. Spiró interjúrészletében érzek némi jogtalan lekicsinylést. Mi, szegény gyerekek képtelenek vagyunk megérteni egy rendes könyvet, ezért nem olvassuk. Nem értem. Ha ők a pedagógusok, hogy nem látják be, hogy ezekkel a próbálkozásokkal csak rontanak a helyzeten? Ha ők az irodalmárok, hogy nem értik, hogy egy könyv nem azért nem élvezetes egy gyereknek, mert nem érti a szavakat, hanem mert a lényeg, a mondanivaló nem neki való? Egy komoly irodalmi alkotásra meg kell érni, különben úgy jár vele az ember, mint *A kis herceggel*: elolvassa második osztályban, és onnantól kezdve számára csak egy aranyos mese lesz.

A mai fiatalok az idősebeknél jóval érdeklődőbbek, hiszen nagy részük a művészetben keresi az élet értelmét. Igaz, hogy a régebbi korok sokkal nehezebbek voltak, mint a mai, hogy a világháborúk és diktatúrák idején az embereknek nagy szükségük volt támaszra, de az is igaz, hogy a miénk a legfelszínesebb kor, nekünk kell olyan világban felnőnünk, ahol az egyetlen érték a pénz, és a bizalom helyett a szerződések adják az alapot. Körülöttünk a média harsogja, hogy lám, mi sem vagyunk különbek, nekünk is csak az a fontos, mint mindenki másnak, csak a pénz, a ragyogás. És már kezdjük elhinni, kezdünk belefulladásba ebbe a modern mocsárba, mikor meglátunk egy régi könyvet rongyos borítóval, elkezdjük olvasni, és rájövünk, hogy tényleg vannak még olyan értékek, mint szeretet,

bizalom, hit. És arra, hogy talán nem vagyunk a mocsárra kárhozthatva, hogy képesek vagyunk kiemelkedni, fölülelmedni azon az életen, amit kínálnak, hogy igenis különbek vagyunk, mint hiszik. De sajnos nem hiszik el rólunk, hogy tényleg képesek vagyunk erre. Azt gondolják, hogy valami leegyszerűsített olvasmányra van szükségünk, hogy le kell ereszkedniük hozzánk, így viszont mi nem tudunk felemelkedni hozzájuk. Ezért inkább úgy csinálunk, mintha nem érdekelné a dolog, mintha bedőltünk volna a rendszernek, mintha tényleg nem lenne fontos semmi, csak amit a média sugároz. Feléled a kamasz makacssága, a fiatal felnőtt büszkesége, és nem hajlandó azon a szinten lenni, amit a felnőttek neki szánnak, és ha már magasabban nem lehet, akkor lejjebb süllyed.

Azoknál a fiataloknál, akik nem elég fegyelmezettek ahhoz, hogy züllötnének mutatkozzanak, mély felháborodást váltana ki Spiró ötlete. Az, hogy átírnak egy nagy klasszikust, szerintem közel áll a bűnhöz. Nemrég olvastam Sienkievicztől a *Quo vadist*, amiben minden tízedik sorban lábjegyzetet kellett olvasni, és szerintem nagyon jó volt így. Egyrészt azért, mert így rengeteg érdekes kifejezést ismertem meg, de még fontosabb az, hogy így tényleg az ókeresztény világban érezhettem magam. Egy regény hangulatát nem a történet adja. Egy jó történet is lehet rosszul megírva, de egy unalmasnak tűnő regény remek olvasmány lehet. A szöveg stílusa és szókincse segít, hogy tényleg belehelyezkedjünk a történetbe. Ha éppen ezt elveszik a könyvtől, az olyan, mintha lemeztelenítenék, megfosztanák díszeitől. Másrészt milyen joga nyúlhat bele bárki is Jókai vagy bármelyik más nagy író munkájába? Ezek a művek úgy jók, ahogy vannak. Egyesek szerint még lefordítani sem szabadna szépirodalmat, inkább nekünk kéne a nyelvet megtanulni. Lehet, hogy igazuk van, de ez azért tényleg kicsit radikális elv. De hogy még Jókait is fordítsuk le, az már igazán túlzás. Aki ezt nem képes elolvasni, olvassa az *Alkonyatot* vagy nézzen tévét. Az igazi olvasmányélményhez hozzátartozik az, hogy nem könnyű haladni. Tőlünk idegen világba sosem könnyű bekerülni. De azért olvasunk, hogy ezt mégis megtegyük, még hozzá azoknak a segítségével, akik ezt a világot megalkották. Mert Jókai világába csak Jókai szavaival léphetek be, átirattal csak egy silány másolatot nézhetek meg.

Nem tudom, hogy Spiró véleménye és ötlete mennyire elterjedt és elfogadott a felnőttek körében; remélem, nem nagyon. Remélem, legalább a hozzánk közelállók, a szüleink, a tanáraink tudják, hogy mi is igényeljük a művészetet és a tudást, hogy képesek vagyunk az igényeset befogadni, sőt, szükségünk is van rá. És nem a leegyszerűsített regények segítenek minket hogy jobb befogadók legyünk, hanem olyan hozzáértő felnőttek, akik kézen fognak minket, és bevezetnek abba a világba, ahol ma az értéket találjuk: a művészet világába.

POZSGAI GYÖRGYI

Versek

Őszi idill

Dióillat.
 Érzékenyen nyíló
 nyár maradéka.
 Meghatott tájon
 melegen ölelő színek.
 Rejtőzködő
 madarak csivitelnek;
 elmosódott foltok.
 Levelek röntgen-képét
 átragyogja a nap.
 Értelmet áhít a búcsú,
 emléked simogat,
 megközelítlek olykor...
 mindig ott állsz
 a horizonton.

Hajdan

Nem fogod fel
 a percek színét,
 eléd futok...
 bezárod az ajtót.

*

Meggyfa-illat idézi
 a régi világot,
 a csendet,
 az ajtó mögötti
 édent.

Reggeli szárnyalás

Eltűnt hangodból a kétség,
 immár érted: nincs erő
 a bensőséggel szemben.
 Tekinteted fénnye derül,
 mosolyog minden porcikád.
 Még lelkiünk integet...
 Sínre röppenő szarka pár.

Nyárutó

Arat az idő –
 múltófélben a nyár,
 távolodom a hegyek
 szomorától.
 Holdban homályló
 arcok tűnnek az éjben.
 Csillagport hintenek
 az estikék,
 kertek áradó
 illata betakar,
 madarat ringat
 lágyan a hárs.

Gyermeki áhítat

A gyermekkor partján állok;
 angyal röpít át a háborgó vízen.
 Ugyanaz a tó –
 a túlparti lámpák,
 a sínek távolba futó
 ideges fénye,
 a Nap s a haragos ég
 kontrasztja.
 Fut előlem a múlt – labdázó kislány.
 Tovatűnt a
 reményt ígérgető
 ragyogás.
 Apró szépségfoszlányokat
 szeddeget a lélek.

Balatonszemes, 2010. júl. 26.

BALÁZS GÉZA – NAGY LEVENTE

Tíz év az úton...**Tízéves a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000–2010),
ötéves a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (2006–2011)***I. Tervezet a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport létrehozására (1999)*

Íme, egy tervezet 1999-ből, amelyet Glatz Ferenc kért tőlünk. Glatz Ferenc akadémiai elnökként segítette a magyar nyelv művelés ügyét, nyelv művelő programot indított, része volt a magyar nyelvstratégia s így a kutatócsoport létrejöttében. Lássuk a még sehol sem publikált tervezetet!

„*Előzmények:* A Magyar Tudományos Akadémiát (1832) a magyar nyelv művelésére hozták létre. Az Akadémia 1950-ben hívta létre a Nyelvtudományi Intézetet, melyben a nyelvi kutatások mellett a nyelv művelés is otthonra talált. Az Intézetben az utóbbi évtizedben a nyelv művelő (magyar nyelvi) osztály gyakorlatilag megszűnt, s kilátás sincs ennek visszaállítására. A magyar nyelv művelés, amely különösen a rendszerváltás óta nyelvpolitikai, nyelvstratégiai irányban is elmélyült, s amelyre óriási kulturális, társadalmi igény van – gyakorlatilag intézmény nélkül tevékenykedik.

A jelen kérdései: a nyelvtudományon belül vita folyik a nyelv művelés helyzetéről, szerepéről. Az azonban elvitathatatlan, hogy a nyelvi kérdések a 20. század végére szerte a világon élesebben vetődnek fel, mint valaha (globalizmus, idegen nyelvek–hazai nyelvek, nyelvreformok, nyelvi jogok, nyelvi hagyományok kérdése). A magyar tudományosságban a nyelv művelés mindig kiemelt helyet kapott - jelen pillanatban lelkes nyelvészek, tanárok művelik, intézményi háttér nélkül. Azok a nyelvészek, akik tudományuk „belső” tárgyán túl foglalkoznak a nyelvi kultúra kérdéseivel, intézményes támogatás nélkül tevékenykednek.

Nemzetközi tapasztalatok: Bár a magyar nyelv művelést annak sajátos kelet-közép-európai, valamint nemzeti jellegét tekintve nem szükséges nemzetközi irányzatokkal összevetni, a világ számos pontján erőteljes nyelvi tervezés (nyelvpolitikai, nyelvstratégiai munka) folyik, Amerikában és Angliában terjed a Plain English Campaign (Közérthetően angolul), Finnországban éppen mostanában alakították meg a nyelvstratégiai intézetet, „nyelvtörvények” születnek a világ több táján stb.

Egy Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport kutatási feladatai:

– a mai magyar nyelv állagának szociolingvisztikai, lexikológiai vizsgálata, ellenőrzése (felmérések);
– a magyar nyelv változatok (különös tekintettel a határon kívül, illetve a diaszpórában élők nyelvére) fejlődési irányainak kutatása (fél-, kétnyelvűség);

– a magyar kommunikáció, nyelvkultúra (hagyományok) kutatása, ápolása;
– a nyelvi hatások (személyiség, közösség, média, informatikai forradalom) vizsgálata stb.

Egy Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport társadalmi szolgáltatásai:

– nyelvstratégia, nyelvi tervezés,
– beszéd művelés, helyesejtés, kommunikációs modor (illem),
– helyesírás (2010 körül a helyesírás korszerűsítésére lesz szükség),
– „nyelvi korszerűsítés”, szókincs újítás,
– anyanyelvi nevelés,
– szolgáltatások: hasznos kiadványok, ismeretterjesztés, napi telefonos-internetes tanácsadás stb.

Referencia, már létező tevékenységek:

– Kezdeti lépésként a kutatócsoportot tervezők már létrehozták a magyar nyelv internetes tanácsadó honlapját: www.emwac.bme.hu/nyelv/index.html

– Több ismeretterjesztő rádió- és tévé műsort működtetnek: Tetten ért szavak (Magyar Rádió), Csillaggal (Duna Tv), Hej, hej, helyesírás (Duna Tv), Gyöngyök (MTV), Szószótár (Nyíregyházi Tv).

– Különböző anyanyelvi mozgalmak, versenyek.

A kutatócsoport szervezeti keretei:

A kutatócsoportot az MTA támogatásával független vagy egy egyetemhez (pl. ELTE) csatolt intézményként lehet működtetni.

Minimális feltételek: 5 + 1 állás, infrastruktúra.

A kutatócsoport anyagi bázisának egy részét kész maga megtermelni.

A magyar nyelvstratégiai program részletes kidolgozása: Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A-Z Kiadó, Budapest, 1998.; Balázs Géza: A magyar nyelv művelés állapota. Tudáspolitikai áttekintés, javaslatok (Deme László bevezetőjével). Magyar Nyelvőr, 1999. 9–21.

A nyelvstratégiai kutatócsoport létrehozását aláírásukkal, közreműködésükkel mind akadémiai, mind egyetemi, mind média-, mind pedig társadalmi szervezetek készek támogatni.

A megvalósításhoz azonban elengedhetetlen szükség van állami támogatásra.

Budapest, 1999. április

Dr. Balázs Géza, nyelvész, az ELTE BTK dékánhelyettese

Hogy mi lett ennek a tervezetnek a sorsa, mely irattárban lappang, nem tudjuk. De tíz év elteltével állíthatjuk, hogy a tervezet (kisebb módosításokkal) valóra vált: 2000-ben informálisan létrejött a kutatócsoport, 2006-ban szervezetileg is a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, mindkettő működése folyamatos, közérdekű tevékenységük folyamatosan követhető honlapokon, rendezvényeken, kiadványokban. Ennek a tíz évnek a rövid áttekintésére törekszünk a továbbiakban.

II. Az első öt év: alapozás (2000–2005)¹

Megalakulás

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2000. május 24-én alakult meg az ELTE Bölcsészettudományi Karának Mai Magyar Nyelvi Tanszékén. Alapító tagja Balázs Géza egyetemi tanár (ELTE BTK), Bódi Zoltán (ELTE TFK), Dede Éva (ELTE, Vörösmarty Gimnázium, Érd), Minya Károly (Nyíregyházi Főiskola) és Zimányi Árpád (EKF). Később a kutatócsoport munkájához kapcsolódott Horváth Péter (OFFI), majd rövid ideig tagja volt Domonkosi Ágnes, Rihmer Zoltán. Az üléseket számos egyetem és főiskola tanárai látogatták.

A kutatócsoport intézményi háttérét az Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht. (2009-től Nonprofit Kft.) (1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fsz. 1.) biztosítja. A kutatócsoport szorosan együttműködik a Magyar Szemiotikai Társasággal (1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8. fszt. 19.), az Akadémiai Klubban megalakult Szarvas Gábor Asztaltársasággal, további tudományos és társadalmi szervezetekkel (pl. Anyanyelvápolók Szövetsége, Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága). A kutatócsoport munkatársai rendszeresen publikálnak hazai nyelvészeti folyóiratokban, részt vesznek konferenciákon, és számos helyen tartanak ismeretterjesztő előadásokat.

Működésének anyagi háttérét a következők jelentették: az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja (A magyar nyelv az informatika korában), az MTA Társadalomkutató Központ, valamint az ELTE-hez kapcsolódó FKFP 0309/2000. Magyar nyelvstratégiai kutatások, valamint az OTKA T043725 A magyar nyelv az informatika korában, Nyelvstratégiai kutatások (2003–2006) pályázatok. Az Édes Anyanyelvünk pályázaton 2005-ben elnyert támogatás tette lehetővé a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda megalapítását.

¹ A kutatócsoport első öt évének részletesebb leírása elolvasható: Minya Károly–Balázs Géza 2006: 176–188.

Elméleti-szemléleti alapok

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport elméleti alapját Balázs Géza nyelvstratégiai trilógiája adja: *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón* (A-Z Kiadó, Bp., 1998), *Lehetséges nyelvi szabványok* (A-Z Kiadó, Bp., 2000), *Magyar nyelvstratégia* (MTA, Bp., 2001). Az első kötetben a külső nyelvészet meghatározása szerepel elsősorban: a szemiotika, a kommunikációelmélet, a tömegkommunikáció-kutatás. A szociolingvisztika mellett a nyelvészet társadalmi feladatait a nyelvpolitika, a nyelvstratégia és a nyelvművelés képes kijelölni. A nyelvstratégia célja: a külső nyelvészet módszereinek a segítségével leírni és feldolgozni a nyelvet. A nyelvművelés mint tudomány a külső nyelvtudomány része. A nyelvművelés rendszertani helyét Balázs Géza egyébként a következőképpen határozza meg: a nyelvpolitika foglalja keretbe a rendszert, annak alrendszere a nyelvgeopolitika, ebből következik a nyelvstratégia, és ezen belül foglal helyet a nyelvművelés mint nyelvészeti tudományág, és ettől el kell választani az amatőrök által végzett, azaz a laikus nyelvvédelmet. A szemléletmódra az jellemző, hogy a kommunikációs zavart okozó, rosszul fogalmazott közléseket nem kell megbélyegezni, nem kell nyelvi vétségnek nevezni, hanem olyan nyelvi elemeknek, amelyek a kontextusból, a szupraszegmentális elemekből jelentősen egyértelműsödnek, de ennek ellenére félreértésre adnak okot.

A lehetséges magyar nyelvstratégia, azaz cselekvési program alapja antropológiai (etnolingvisztikai) szemléletű, melynek meghatározói: a nyelv alkata, a társadalom nyelv-szemlélete és a nyelvművelés hagyományai. A nyelvi konvergencia és divergencia tényezőinek figyelembe vételével a nyelvstratégia feladatai többek között a vonzáskörébe tartozó nyelvtudományi alapkutatások, tudományos felmérések elvégzése: szókincsfelmérés, a nyelvi rétegződés vizsgálata, beszélt nyelvi felmérések, kommunikációkutatás, a médiavilág, tömegkultúra és informatikai forradalom bemutatása, a globalizáció és a reklám vizsgálata stb. A cél: törekvés a jobb, sikeresebb kommunikációra, a megértésre. A nyelvstratégia a kommunikációt szocio- és pszichokulturális környezetében vizsgálja. Egy adott nyelvre irányul, de természetesen közvetve ez a tevékenység hatással lehet más (környező) nyelvekre. A modern nyelvstratégián alapuló nyelvművelés egyik fő iránya a nyelvi ismeretterjesztés a tömegkommunikációs eszközök és a számítógépes hálózatok segítségével. A nyelvstratégia a közvélemény-formáló eszközökben elsősorban toleránsan, demokratikusan, érdeklődést felkeltően jelenjék meg. A nyelvművelődés (tanítás és tanulás) célja az egyén nyelvhasználatában bizonyos automatizmusok, valamint az önreflexivitás, a saját nyelvhasználatra való figyelés képességének a kialakítása.

Az új nyelvstratégia és az ezen alapuló modern nyelvművelés előítéletektől és diszkriminációtól mentesen kívánja kezelni a mai nyelvművelés egyik legérzékenyebb és legtöbbször támadott területét, az idegen szavak kérdéskörét is. Igyekszik megszívlelni a nyelvművelést ért kritikákat és megújítani a nyelvművelést.

A kutatócsoport célja, működése

A kutatócsoport fő célja a nyelvi kutatások és a társadalmi kapcsolatok megteremtése. Önként vállalt feladata tudományos adatgyűjtések, fölmérések végzése, egy lehetséges, a nemzetközi normákat is figyelembe vevő magyar nyelvstratégia kidolgozása; találkozó, konferenciák szervezése, szakmai kiadványok megjelentetése, a társadalmi kap-

csolatok ápolása, segítése. Feladata még a gyakorlati nyelvstratégiai-nyelvművelő munka. Évi 4-5 alkalommal tartott ülésén nemcsak az aktuális kérdések megvitatása történik, hanem előre kiküldött dolgozatok megbeszélése is. Néhány előadó és téma: Balázs Géza: A változás és a változat mint nyelvstratégiai alapkérdés, Bódi Zoltán: Az informatikai, az informatika terén végezhető nyelvstratégiai kutatások, Domonkosi Ágnes: Az empirikus nyelvűvelő kutatások módszertana, Révay Valéria (Nyíregyházi Főiskola): A kialakuló magyar euró nyelv, Dróth Júlia (Szent István Egyetem): Legyen egységes az EU magyar nyelvű terminológiája! Gados László: Virágozzék minden nyelv! A soknyelvűségért és az egyenjogú nyelvi érintkezésért Európában, Jónás Frigyes: A magyar mint idegen nyelv nyelvstratégiai szempontból, Máti Bernadett: A médiabeli nyelvűvelés hatása, Heltainé Nagy Erzsébet: Hagyomány, nyelv és nyelvűvelés, É. Kiss Katalin: Anyanyelvünk állapotáról, Adamik Béla: A Római Birodalom nyelvpolitikájáról. A tanulmányok mellett a kutatócsoport olykor egy-egy időszertű nyelvi témát is megvitat (pl. a nyelvűvelés-kritika érvei).

A kutatócsoport célja még a nyelvűvelési módszerek kritikája és megújítása; tudományos anyaggyűjtés, kvantitatív vizsgálatok, nemzetközi normákat is figyelembe vevő nyelvstratégiai program kidolgozása. Honlapja a következő címen olvasható: www.e-nyelv.hu; e-mail címe: e-nyelv@e-nyelv.hu.

Nyelvstratégiai konferenciák, előadássorozatok

A kutatócsoport egyik legjelentősebb rendezvényének tekinthető a 2000. december 4-én az MTA nagytermében megrendezett Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért? című nyelvűvelő konferencia, amelyen 25 előadás hangzott el. Glatz Ferenc megnyitó szavai iránytűként is szolgáltak: „Terv nélkül cselekedni botorság..., nem cselekedni mulasztás.” Az Akadémia elnöke kiemelte a tudományok, a nyelvészek, a közélet felelősségét a nyelvi kultúra folyamatos fejlesztésében, és kérte a nyelvészeket, hogy dolgozzanak ki egy nyelvi cselekvési programot. A 175 éves Akadémia ezzel a konferenciával is emlékezett az alapító eszmékre, s egyúttal összegzése is kívánt lenni az 1996-ban elindított Nemzeti stratégiai kutatások program nyelvi feladatainak – már a harmadik évezredre is tekintve. A magyar nyelv, nyelvűvelés, nyelvfejlesztés ügyét 25 előadás járta körül nyelvpolitikai, szociálpszichológiai, művelődéstörténeti, művelődéstudományi keretben, illetve háttérrel, különös tekintettel a határon túli magyar nyelvre, az Európai Unióra, valamint az informatikai, nyelvtechnológiai, kulturális hatásokra. A délutáni ülésszak vezető elnöke, Fábíán Pál elmondta, hogy az Akadémia, története során negyedik alkalommal, ismét az anyanyelvi feladatok élére állt, a jelen konferencia ennek fontos megnyilvánulása volt.

A Herman Ottó Társaság fölkérésére a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport Felelőség anyanyelvünkért címmel 2001. április 23-án a Magyarok Házában rendezett konferenciát. 2001. november 14-én újabb konferenciára került sor A nyelvi hiány. Hiányok a mai magyar nyelvben és nyelvkultúrában címmel (az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja A magyar nyelv az informatika korában című alprogramja rendezésében). A 15 előadásból álló konferencia helyszíne újra az MTA volt. A konferencia célul tűzte ki mindazoknak a hiányoknak a számbavételét, amelyek a mai magyar nyelvben, nyelvelírásban és nyelvkultúrában léteznek. A kutatócsoport 2002. február 18. és május 13. kö-

zött a Magyar Szemiotikai Társasággal közösen az ELTE Tanári Klubjában szervezte meg Az internetkorszak kommunikációja című, 12 előadásból álló multidiszciplináris rendezvénysorozatot, amelyet egyetemi hallgatók közismereti tárgyként is fölvehettek.

A kutatócsoport az MTA Társadalomkutató Központtal, a Nemzeti Stratégiai Kutatási Programmal, az Inter Kht.-val, valamint a Kiss Árpád Országos Közoktatási Szolgáltató Intézettel közösen rendezte meg 2003. március 11-én a Szöveg/félre/értés. A szövegértés helyzete mint nyelvstratégiai kérdés című konferenciáját és műhelybeszélgetést. A konferencia és megbeszélés célul tűzte ki: A nemzetközi és a hazai felmérések tükrében komplex módon feltárni a magyarországi szövegértés helyzetét, megjelölni a negatív jelenségek okait, és meghatározni az ezzel kapcsolatos, követendő nyelvstratégiát, teendőket. A konferencia elsősorban nyelvészeti, nyelvstratégiai megközelítést mutat, de célja nyelvészetén túli, például szociológiai, pszichológiai, neveléstudományi stb. területekkel való kapcsolatkeresés.

A kutatócsoport évente kihelyezett ülést és konferenciát is tartott, először 2002. május 16-án és 17-én a Nyíregyházi Főiskolán. Itt oktatók és hallgatók előtt mutatkozott be a kutatócsoport. Második alkalommal, 2003. április 29-én és 30-án Egerben a magyar nyelv hete rendezvénysorozat keretében mutatkozott be a csoport, a konferencia címe a következő volt: Nyelvstratégiai feladatok a 21. század küszöbén. Kihelyezett, nyilvános konferenciájára harmadik alkalommal Hagyomány és megújulás nyelvünkben címmel, ugyancsak a magyar nyelv hetének megyei megnyitójával összekapcsolva 2004. április 28-30. között Szombathelyen került sor a Vas Megyei Pedagógiai Intézet és a Vas Megyei TIT szervezésében.

Az Anyanyelvpolók Szövetségével közösen a kutatócsoport 2004-től megrendezi az Ifjú nyelvművelők konferenciáját is. 2004. november 19-én és 20-án került sor az első rendezvényre Miskolctapolcán. A konferenciák célja: képzés, eszmecsere, kapcsolatteremtés, fórumteremtés a nyelvi tervezés, a nyelvstratégia, a nyelvművelés kérdései iránt érdeklődő fiatalok (középiskolások, főiskolások, egyetemisták, fiatal kutatók) számára. A második konferenciára 2005. november 18-20. közt Bükön került sor, témája a szaknyelvi tervezés volt. 2005-től minden év júliusában a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete által szervezett újvidéki Apáczai Nyári Akadémián megrendezik a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport napját. Első alkalommal 2005. július 4-én Balázs Géza, Minya Károly és Dede Éva előadása hangzott el.

Publikációk, elismerések

Szorosan a kutatócsoport munkájához kapcsolódva két elméleti jellegű munka jelent meg a Stratégiai Kutatások a Magyar Tudományos Akadémián sorozatban. 2001-ben itt jelent meg Balázs Géza: Magyar nyelvstratégia című munkája (268 oldal). 2004-ben A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője (I-II.) című, 45 szerző munkáját tartalmazó kötet (szerk.: Balázs Géza, 405+348 oldal). A kétkötetes munka a következő tematika szerint közli a tanulmányokat: Kommunikáció – nyelvhasználat, Nyelvi szintek – nyelvváltozatok, hangtan, – Szókincs és nyelvtan – Szakmai anyanyelv, Névkultúra, Helyesírás, Informatika, szótár, A magyar nyelv terjesztése, A magyar nyelv oktatása. A kötet szerzői: Aczél Petra, Adamikné Jászó Anna, Antalné Szabó Ágnes Balázs Géza, Banczerowski Janusz, Bódi Zoltán, Bősze Péter, Buvári Márta, Dede Éva, Dobsonyi Sándor, Domonkosi Ágnes, Dróth Júlia, Farkas Tamás, Földi Ervin, Fűzfa Balázs, Gados László, Glatz

Ferenc, Grétsy Zsombor, Gúti Erika, Jónás Frigyes, Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor, Kis Ádám, Kis Balázs, Kiss Jenő, Kiss József, Kiss László, Lancz Edina, Lelkes György, Minya Károly, Nagy L. János, Nemeskéri Luca, Péntek János, Perger Imre, Prószéky Gábor, Pusztay János, Rihmer Zoltán, Terestyéni Tamás, Tóth Etelka, Vörös Ferenc, Wacha Imre, Zimányi Árpád.

2004-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által első ízben meghirdetett Édes Anyanyelvünk pályázat tudományos dolgozat kategóriájában a kutatócsoport jeligés pályázata második (megosztott) díjban részesült. 2005-ben ugyanezen a pályázaton a kutatócsoport által jegyzett A tiszta és közérthető kommunikációért program támogatást kapott egy nyelvi iroda létrehozására.

2005. június 16-án az MTA épületében Ötéves a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport és a Szarvas Gábor Asztaltársaság címmel került sor egy kis baráti találkozóra. (A Szarvas Gábor Asztaltársaság létrejöttét több más tudós társasággal együtt Glatz Ferenc szorgalmazta az Akadémia „társadalmiasításának” érdekében.) Az ünnepi program a következő volt: Grétsy László: Nyelvstratégia a nyelvművelő szemével, Minya Károly: A kutatócsoport történetének néhány jeles állomása, Balázs Géza: A budapesti nyelvi tanácsadó iroda terve, Mészáros András: A Bárczi Géza Értéktörző Alapítvány bemutatója: zárt e-ző számítógépes program, Kiss Jenő: A magyar nyelv esélyei a 21. században című kötet bemutatója, Kiss Gábor: A Tinta Kiadó nyelvészeti könyvei. A találkozót pezsgős koccintás és ünnepi vacsora követte az Akadémiai Klub Étteremben.

III. A második öt év: karöltve a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodával (2006–2010)

Létrejön a Manyszi!

2006. január 3-án megnyitotta kapuját és a virtuális világ előtt honlapját a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (félleg-meddig tréfás rövidítéssel: a Manyszi). Első irodavezetője Máté Bálint (magyar-történelem szakos tanár) lett. A honlap neve: www.e-nyelv.hu, www.manyszi.hu. Az iroda megalakulásának első pillanatától fogva folyamatosan (éjjelnappal, online) működteti ingyenes nyelvi gyorsszolgálatát. Ebben kezdetben elsősorban a kutatócsoport munkatársai vettek részt, az elmúlt öt év alatt azonban sok fiatal nyelvész kapcsolódott be a tanácsadó munkába. A kutatócsoport és a Manyszi új tagokkal bővült, erősödött. A kutatócsoport és a iroda munkatársai 2010-ben: Aczél Petra, Balázs Géza, Biró János, Bódi Zoltán, Csordás Gergely, Dede Éva, Hasap Klára, Horváth Péter Iván, Juhász Péter, Kiss Zoltán, Klein Laura, Kozma Judit, Minya Károly, Nagy Levente Péter, Pölcz Ádám, Szegi Ádám, Takács Szilvia, Tóth Orsolya, Tölgyesi Beatrix, Vasné Tóth Kornélia, Veres Anna, Veszelszki Ágnes, Zimányi Árpád.

A nyelvi iroda felfuttatását nagy mértékben köszönheti Nagy Levente (alkalmazott nyelvész–angol nyelvtanár) irodavezetésének. 2006 októberétől 2010 májusáig vezette a folyamatosan bővülő az intézményt. 2007-ben első nyelvészként Junior Prima-díjat kapott, 2010-től pedig (kutatócsoporti tagsága megtartása mellett) egy másik fontos, ugyancsak nyelvészettel kapcsolatos intézményben folytatja pályafutását. 2010 júniusától az iroda vezetését az Pölcz Ádám kommunikáció–magyar szakos bölcseész, az Anyanyelvápolók Szövetsége ifjúsági tagozatának vezetője tagja vette át. A Manyszi munkájáról főként

a honlapról lehet tájékozódni. Az első honlapot 2009-ben új váltotta fel, s ekkor indult el az E-nyelv Magazin, 2010-ben pedig a szómagyarító és az év szava honlap.

2006

A Manyszit megindulásakor saját honlapján méltatlan, részben rejtett, részben névvel ellátott támadások érték. A támadók vitatták a nyelv művelés és így a Manyszi értelmét, ráadásul bántó személyeskedő bejegyzések is születtek. Bár a vita két hónap alatt óriási forgalmat produkált, az Inter Kht. tulajdonosi testülete saját honlapján nem kívánta támogatni a nyelv művelésellenes megnyilvánulásokat, ezért a honlap fórumát 2006 márciusában leállította. (A fórum heves látogatói a fórumot egy másik internetcímen elérhetővé tették, de a vita nem folytatódott.) 2006 tavaszán az Élet és Irodalom egy gyanúsítgatásoktól sem mentes glosszát közölt a Manysziról. Azonban ez volt az utolsó sértő támadás, az azóta eltelt időszakban a Manyszi munkáját bántó kritika nem érte.

2006. április 12-én Hogyan változik a nyelv? címmel rendezte meg éves konferenciáját a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport az érdi Vörösmarty Mihály Gimnáziumban. E konferencia estéjén dolgozták ki az előadók (Balázs Géza, Dede Éva, Minya Károly, Zimányi Árpád, Horváth Péter) a Manyszi további működését.

A második Szarvas Gábor Napon (2006. június 16.) az Akadémia épületében a következő kötetek népszerűsítésében vett részt a kutatócsoport: Hatalom – interdiszciplináris megközelítésben (szerk.: Tóth Szergej). A kötetet Almási Miklós mutatta be. Még szorosabban kapcsolódott a kutatócsoport munkájához a 2006-ban a Gondolat–Infónia kiadásában megjelent Az internetkorszak kommunikációja című kötet (szerk.: Balázs Géza és Bódi Zoltán). Az azóta is informatikai nyelvészeti alpműnek számító munkát Z. Karvalics László, a kötet egyik tanulmányírója, a BME GTK Információ- és Tudásmenedzsment Tanszék vezetője köszöntötte. Kiss Gábor, a Tinta Kiadó vezetője Zaicz Gábor Etimológiai szótárát ajánlotta az érdeklődők figyelmébe. Rihmer Zoltán bemutatta az Útmutató egyházi kifejezések helyesírásához című kis füzetet, Mészáros András pedig a Helyesen. Ë-jelölő eszköz szoftvert, amely az e : ë-használat eddigi legpontosabb összegzése.

2006. november 22-én Heltai Pál volt a kutatócsoport vendége, aki a Gósy Máriával közösen végzett kutatásairól (A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra) számolt be.

A 2007–2009. közötti időszakról Nagy Levente (2007, 2008, 2009) beszámolóit, valamint Nagy Levente és Balázs Géza (2010) összefoglalója részletesen tájékoztatnak. Most csak röviden mutatjuk be a legfontosabb történéseket.

Magyar nyelvhasználati szótár

2007-ben a kutatócsoport legnagyobb vállalkozása, a hétéves munka eredménye megjelent: Balázs Géza és Zimányi Árpád (szerk.): Magyar nyelvhasználati szótár. A könyv szerzői a szerkesztőkön kívül: Bódi Zoltán, Dede Éva, Minya Károly, mutatóját Veszelszki Ágnes állította össze. A 323 oldalas könyvet a celldömölki Pauz–Westermann Kiadó jelentette meg. A nyelvhasználati szótárban mintegy 6500 nyelvi, helyesírási jelenség, szó, szólás magyarázata található meg (részletes mutatóval). A nyelvhasználati szótár egyesíti magában a nyelvhelyességi, kiejtési, helyesírási, grammatikai, stilisztikai, terminológiai, informatikai nyelvi és értelmező szótári funkciókat. A Magyar nyelvhasználati szótár (rövidítése: MNySz.) egy vadonatúj szótártípust jelent Magyarországon. Ötvözi magában a nyelvhelyes-

ségi, a helyesírási, az idegen szavak, az értelmező, a magyarázó, a kiejtési, a szinonima, a szaknyelvi, a stilisztikai, sőt egy kicsit a frazeológiai szótárak erőit. Az élő, valódi nyelvhasználat esetleges buktatóit, nehézségeit veszi számba, rendszerezi és magyarázatot, tanácsot nyújt az érdeklődőknek. Naponta előfordul velünk, hogy megakadunk beszéd vagy írás közben. Ezekre a megakadásokra figyeltek föl a nyelvészek. Az anyanyelvi beszélők is gyakran fordulnak nyelvi kérdéseikkel a rádió és a televízió műsoraihoz, vagy magyar tanszékekhez, sőt egyenesen az Akadémiához. A leggyakrabban előforduló kérdések ugyancsak szerepelnek a szótárban. Végül pedig az anyanyelv, a nyelvtan szabályainak tanítása során is beleütközünk olyan jelenségekbe, amelyek magyarázatot igényelnek. A szótár ezekre is igyekszik választ adni. A szótár közvetlen előzménye a Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerkesztésében 1980-ban és 1985-ben két kötetben megjelent Nyelvművelő kézikönyv, majd pedig ennek rövidebb változata Grétsy László és Kemény Gábor szerkesztésében a Nyelvművelő kézisztár. A Magyar nyelvhasználati szótár azonban több vonásban is különbözik a többi szótártól. Csak néhány fontos különbség: a) élő, valódi, pontosan adatolt nyelvi jelenségeket magyaráz, b) különös tekintettel van a rendszerváltás, az informatika korának nyelvi jellemzőire (adatainak egy része a világhálóról, illetve számítógépes adatbázisokból van), c) a nyelvi jelenségeket szövegkörnyezetben mutatja, d) figyelembe veszi a nyelvhasználati szinteket, jellemzőket, e) elméleti alapon magyaráz, értékel.

Hogyan használható a szótár? A szótárban mintegy 6500 magyar nyelvi, helyesírási jelenség, szó, szólás magyarázata található meg különféle tárgykörökben. A szótárnak minden eddiginél gazdagabb utaló rendszere van. Gyakorlatilag a benne előforduló összes szó és kifejezést tartalmazza az ábécérendes mutató. SZÓTÁR A–ZS: nyelvi kategória, nyelvi jelenségek csoportja, kiemelt nyelvi jelenség (pl. írásbeli rövidítések kimondása, kerül, rövidítések rendszere, tűzfal, Valentin-nap). MUTATÓ A–ZS: (pl. hambi, hamburger, hámlik, hámoljon, handout, hanglejtés, hangulatjel). A 325 oldalas munka hasznos, tudományos és egyben igen érdekes nyelvi eligazítást nyújt korunk, az informatika korának magyar nyelvhasználatában. Szerzői elismert nyelvészek, tanárok, egyetemi oktatók, a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport tagjai. Nem nehéz meghatározni, hogy kinek is szól a szótár: mindenkinek, aki tudatosabban, értőbben akarja használni a magyar nyelvet, annak is köznyelvi, nyilvános változatát (előbeszédét, írását). Az értelmező, a helyesírási szótár mellett a nyelvhasználati szótárnak is ott kell lennie minden iskolai könyvtárban és családi könyvespolcon.

További események

2007. április 20-án az ELTE-n rendezte meg a kutatócsoport a 3. Nyelv – kultúra fórumot; ezen a néven fut tovább a fiatal nyelvművelők konferenciája. 2007 szeptemberében több nyelvészrel együtt Balázs Gézát is fölkererte a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, hogy vegyen részt a széphalmi A Magyar Nyelv Múzeuma kuratóriumának munkájában. Ekkortól kezdve megerősödött a kutatócsoport, a Manyszi és a széphalmi „nyelvmúzeum” kapcsolata. A múzeum építéséről, kiállításairól a Manyszi honlapja folyamatosan beszámol. 2007-ben Horváth Péter két előadást is tartott a kutatócsoportban: egyet a fordítói normáról, egy másikban pedig a Magyar nyelvhasználati szótár szemléletét elemezte. A kritikus szemléletű előadás segítséget nyújt a kutatócsoportnak a

továbbblépésben. 2007. november 28-án az ELTE Nyelvész könyvtárában Kodály Zoltán és a magyar nyelvi műveltség címmel tartott ünnepi ülést és tudományos tanácskozást a Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány és a kutatócsoport. A tanácskozás anyaga megjelent az alapítvány gondozásában (Kodály Zoltán és a magyar nyelvi műveltség, Kodály Zoltán életművének időszerűsége, 2008).

Európai nyelvművelés

A kutatócsoport az irodával karöltve tudományos-ismeretterjesztő feladatának is eleget téve szinte minden évben megjelentet egy-egy kötetet. 2008-ban a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával egy egészen egyedülálló tanulmánygyűjtemény jelent meg: Európai nyelvművelés – az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője címmel (szerk.: Balázs Géza és Dede Éva). A kötet 40 szerző közel félszáz tanulmányát tartalmazza, amelyek izgalmas betekintést nyújtanak az európai országok többségének és néhány kontinensünkön kívüli országnak nyelvművelő hagyományaiiba. A kiadványt nem várt érdeklődés fogadta, és már a megjelenést követő második hónapban annyira megcsappant a készlet, hogy a nyelvművelő kiadványok körében meglehetősen ritka újranyomás gondolata is felmerült.

2008-tól megújult formában, tördeléssel jelenik meg az Édes Anyanyelvünk című folyóirat. A folyóirat ettől kezdve minden számában közöl egy egyoldalas összeállítást www.manyszi.hu címmel, amelyet a nyelvi gyorsszolgálathoz érkezett legfontosabb kérdésekből állítanak össze a gyorsszolgálat munkatársai. A kutatócsoportban Nagy Levente tartott előadást az igazságügyi nyelvészeti kutatásról, valamint az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tagjai, Balázs Géza, Minya Károly és Zimányi Árpád számoltak be a készülő új magyar helyesírási szabályzat helyzetéről.

Megindul a céges érdeklődés

Nyilvánvaló, hogy a különböző cégek hatalmas összegeket szánnak arculatuk egyedivé varázsolására, szórólapjaik, reklámanyagaik grafikai kivitelezésére, de üzenetük voltaképpen közvetítőközegére, az írott szövegre már kevésbé figyelnek. Szerencsére a tendencia alól akadnak kivételek, és olyan nagy cégek érezték fontosnak a nyelvhelyességet és a jó helyesírást, mint a megújult honlapjára felkerülő írások ellenőrzését kérő Budapesti Értéktőzsde (BÉT), a szórólapjaikra ügyelő Fővárosi Közterület-fenntartó Vállalat (FKF), illetve az Apáczai Kiadó. A nyelvi megújulás igényével kopogtatott a Magyar Távirati Iroda (MTI) is, amelynek egy külső szakértőkből álló, független bizottságra volt szüksége, hogy megvizsgálja és véleményezze a szerkesztőségükből kikerülő hírek nyelvezetét. A Manyszi munkatársai kéthónapos kutatómunka révén mintegy 1400 hírt néztek át. A két mintavételezési időszak közül az első inkább a helyesírási kérdésekre, a második főként a nyelvhelyességi problémákra volt fókuszálva. Az MTI híreinek helyesírását a vizsgálat során általánosan jónak találtuk: sokszor a kifejezetten nehéz helyesírású szavak is szabályos alakban szerepeltek. A felmérésre alapozva nyelvhelyességi és helyesírási oktató programot és segédanyagot (Helyesírási és nyelvhelyességi segédlet) állított össze az iroda.

Csaknem három év után, elégedetten tekinthetünk vissza munkánkra. Induláskor még nem is gondoltuk, hogy a napi két-három kérdés-felelet mostanra egy több mint 1000 szerkesztett szócikkből álló, kereshető, böngészhető és egyre bővülő nyilvános adatbázissá duzzad. Ami az iroda alapításakor csak sejthető volt, az adatbázis révén mára pon-

tosan leírható, hiszen egy hatalmas, tudományos kutatásokra is alkalmas korpusz áll bizonyoságul a mai magyar társadalom legégetőbb helyesírási és nyelvi gondjaira. A magyar nyelvhasználóknak ugyanis érezhetően támaszra van szükségük, ha például új keletű idegen szavakkal van dolguk (legó, DOC-file), ha rövidítéseket kell leírniuk, toldalékolniuk (zrt.-kkel, kft.-ként, nkft.-t), vagy éppen, ha a tömörítési hóbortot nem tudják levetkőzni, és soktagú szavakat alkotnak (bioüzemanyag-feldolgozó üzem). 1000 kérdés statisztikáit böngészve az is jól látszik, hogy a digitális ember nem szívesen áll föl számítógépe mellől, ha kérdése van: számos olyan szó helyesírására is rákérdeztek ugyanis, amelyek egy helyesírási szótár segítségével sokkal gyorsabban kinyomozhatóak lettek volna.

A Manyszi indulásakor még alig tíz ember látta el a nyelvi tanácsadás ügyeletét, de azóta ez a szám majdnem megduplázódott: ma már tizenennyolc szakember képezi az iroda humán tudásbázisát – zömükben nyelvészek, egyetemi, főiskolai tanárok, hallgatók, PhD-hallgatók, országos helyesírási versenyek dobogósai. A csapat jól működő belső kommunikációs hálózatot működtet, ami rendszeresen felizzik egy-egy bonyolultabb helyesírási kérdés következtében: nem ritka ugyanis, hogy egy ártatlannak tűnő kötőjelezési kérdés megválaszolásához komoly kutatómunka és külső (nem nyelvi) ismeretek szükségesek. Ezek az írásos polémiák tulajdonképpen helyesírási rendszerünk működésének látványos pillanatfelvételei, és mint ilyeneket, a nyilvánosság számára is hamarosan hozzáférhetővé szeretnénk tenni.

2008. április 23-án Széphalomban megnyílt A Magyar Nyelv Múzeuma. A kutatócsoport képviseltette magát a rendezvényen, de idei vidéki szakmai kirándulását május 30-31. között is Széphalomba, illetve környékére tervezte. Az útvonal a következő volt: Sárospatak, Karos (honfoglalás kori temető), Karcsa (12. sz. templom, tájház, Nagy Géza emlékszoba), Pácín (kastélymúzeum), Tállya (Leskó István pincéje), Sátoraljaújhely (Zempléni Múzeum, Kazinczy relikviák), Széphalom (Kazinczy-emléksarnok, A Magyar Nyelv Múzeuma, Kazinczy sírja). A „nyelv-múzeumban” a kutatócsoport tagjai eszmecsere-t folytattak a múzeum lehetséges feladatairól. 2008. október 18-án nyílt meg A Magyar Nyelv Múzeumában A magyar szó világa című kiállítás. Az egyik megnyitóbeszédet Balázs Géza tartotta.

Új honlapok, E-nyelv Magazin

Az új évet új honlappal köszöntötte az iroda; átgondoltabb tartalomtípusok kerültek ki a www.e-nyelv.hu (manyszi.hu) oldalra, és számottevően egyszerűsödött a honlap kezelése is. Az ingyenes internetes nyelvi tanácsadás három és fél év alatt bebizonyította, hogy rendkívül nagy igény van a megbízható nyelvi közönségszolgálatra. A kijelentés cseppet sem túlzó: a 2009 augusztusáig beérkezett 1900 kérdés önmagáért beszél. A szerkesztett kérdések és a hozzájuk tartozó szakértői válaszok bárki által hozzáférhetőek és kereshetőek a honlapon. A folyamatosan bővülő, nyilvános adatbázis kiváló alapanyag olyan nyelvészeti kutatások számára, amelyek a társadalom aktuális nyelvi problémáit vizsgálják akár évenkénti metszetben. A kérdések alapján kirajzolódó problémátípusokról és nyelvi, helyesírási tendenciákról több írás is készült, valamint számos konferencián, képzésen hangzott el előadás.

A Manyszi továbbra is fontos céljának tekinti a nyelvi-nyelvészeti ismeretterjesztést, melynek újabb megnyilvánulása az idén indított két állandó, internetes rovat. Horváth Péter (Ny)elvi kérdések című, kéthetente frissülő rovatában egészen friss szemmel tekint a klasszikus nyelvészeti kérdésekre, és az idegen nyelvek mezején is könnyedén mozogva,

meggyőzően leplezi le a nyelvi babonákat. Balázs Géza Tetten ért szavak című rovatában áprilistól minden hó 15-én, immár nemcsak hangzó, hanem olvasható formában is találkozhattunk a nyelvész elgondolkodtató felvetéseivel az élő magyar nyelvről – a megszokott, élvezetes stílusban.

A nyelvi tudományos ismeretterjesztés szakmai háttérét továbbra is a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport biztosítja. A kutatócsoport huszonegy tagúra bővült. Tagjai nemcsak a tanácsadást látják el, hanem komoly szerepet vállalnak a különböző nyelvészeti kiadványok elkészítésében is. 2009 első felében jelent meg az Európai helyesírások című (szerk.: Balázs Géza és Dede Éva) kötet, mely elődjéhez, az Európai nyelvműveléshez hasonlóan most is közel teljes európai nyelvi körképet ad, kiegészítve néhány Európán kívül nyelv helyesírásával, valamint az internet, a zene és a hatalom helyesírásával. Szintén az év termése A magyar reneszánsz stylus címet viselő könyv, mely a 2008-as reneszánsz év tiszteletére jelent meg a Balassi Intézet támogatásával. A kötetben, a reneszánsz sokszínűségéhez illően, a legváltozatosabb szempontból közelítő tanulmányok szerepelnek tizenöt szerző tollából. 2009-ben adta ki a kutatócsoport Balázs Géza és Takács Szilvia szerzőpáros kötetét, a Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe című tudományos munkát. Kézdi Nagy Géza kulturális antropológus szavaival élve ez a „hiánypótló alpmű” angol nyelven akár a nemzetközi porondon is megállná a helyét. A bemutatóra az MTA Képes termében, a Szarvas Gábor Napon, 2009. június 18-án került sor.

2009 szeptemberében új nyelvészeti folyóiratot indított a kutatócsoport *E-nyelv Magazin* címmel (www.e-nyelvmagazin.hu). A névadás nem véletlen: a tanulmányok, cikkek és más írások stílusa inkább egy tudományos magazinra hasonlít. A tervek szerint a magazin negyedévente jelentkezik tematikus számokkal, de az egyéb, önálló írásokat, nyelvészeti témájú könyvek recenzióit, tanulmányfordításokat, kritikákat is közöl, valamint állandó ismeretterjesztő rovatai havonta frissülnek. A magazinban közölt írásokkal nem annyira a nyelvészeti szakembereket, sokkal inkább a nyelvtudomány és a nyelv iránt érdeklődő, művelt, internetező nagyközönséget kívánják elérni. Éppen ezért a cikkek bár tudományos megalapozottsággal és igénytelenséggel készülnek, könnyedebb, közérthetőbb formában lesznek olvashatók; az internetes olvasást könnyítendő a hivatkozásokat lábjegyzetbe számúzták és a terjedelmet is 5-6 oldalban maximálták. Természetesen a tanulmányok pdf-formátumban is letölthetőek lesznek. A netfolyóirat felelős szerkesztője Horváth Péter. Az első szám a nyelvi változásról (2009. szeptember), a második szám Kazinczy Ferenc teoretikusságáról (2009. december) szól. Az E-nyelv Magazin szerkesztőbizottsága: Balaskó Mária, Balázs Géza, H. Varga Gyula, Hidasi Judit, Litovkina Anna, Prószéky Gábor.

Az internetes programok és ingyenes szolgáltatások sok piaci szereplőt is meggyőztek arról, hogy az iroda komoly szakmai háttérrel rendelkezik. Számos cég kért nyelvészeti állásfoglalást nyelvi természetű kérdésekben. A BKV Zrt. a vállalat új szlogenjét teszteltette. Az iroda részt vett a Villányi borrégió szlogenjének kialakításában is. A Matheus Pálinkaház Kft. négy nyelvű művelődéstörténeti sorozatot indított a pálinkaház honlapján. Egyre többen igényelnek igazságügyi nyelvész szakértői véleményt. Jól látszik, hogy az iroda a magyar nyelv védelmét továbbra is több fronton látja el: anyanyelvünk tudatosabb használatáért, és egyben a nyelvtudomány népszerűsítéséért sok embert megmozgató programokat szervez,

de a hivatalos szövegek közérthetőségéért folyó kampányáról is számos esetben ad televíziós és rádióinterjút. A közérthetőségi kampány kapcsán újra és újra felmerül a kérdés, hogy igénybe vehető-e nyelvi értelmező szolgáltatás szerződéskötések előtt. A kérdés azonban nem életszerű, hiszen az ember, ha hitelszerződést szeretne kötni, nem nyelvészt, hanem jogászt, vagy pénzügyi szakembert keres magának, és vele olvastatja el a kérdéses dokumentumokat. A nyelvész csak akkor tehet valamit az érthetetlen, körülményes, feleslegesen bonyolult szerződések közérthetőbbé tételéért, ha maguk a szövegalkotók mutatnak hajlandóságot az együttműködésre. Persze, alkalmanként maguk az ügyfelek is betérnek – ám sajnos ilyenkor már a bírósági eljáráshoz kérve nyelvészeti állásfoglalást.

2009. október 27-én volt Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója. Ebből az alkalomból a művelődési kormányzat a Balassi Bálint Intézet szervezésében meghirdette A magyar nyelv évét, amelyhez sok ponton kapcsolódott a kutatócsoport és a Manyszi. Támogetta például a Hagyj egy szót magad után! és a Hadarva írok pályázatokat. A magyar nyelv éve egyik kiemelkedő eseménye volt a Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítása: A Szép és a Jó, Kazinczy és a művészetek. 2009. június 25-én a kiállítás rendezőjével, Kovács Idával tekintette meg a kiállítást a kutatócsoport. 2009. december 14-én pedig az Országos Széchényi Könyvtárba látogatott el a kutatócsoport, ahol Madas Edit szakvezetésével nézhettem meg az eddigi legteljesebb nyelvemlék-kiállítást: Látjátok feleim... Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. századig.

2009. május 29 és június 1 között a kutatócsoport a Magyar Szemiotikai Társasággal közösen részt vett a szombathelyi és nagyrákosi III. Józsa Péter művelődésszemiotikai szimpóziumon, majd pedig őrségi és kőszegi-hegységi szakmai kirándulást rendezett. A kutatócsoport 2009. november 25-i ülésén az ELTE Nyelvészeti könyvtárban hallgatta meg Kemény Gábor előadását a nyelvi változásokról.

2010

A 2010. esztendő tehát kétszeres évforduló: tízéves a kutatócsoport, és az év végén, 2011 legelején ötéves lesz a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda. Ebben az évben az Anyanyelvápolók Szövetségével és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal közösen szervezte meg az iroda a 44. magyar nyelv hetét. A nyelvi öröm: ír, olvas, beszél... címmel számolt be a Vas Népe 2010. április 15-i száma a 44. magyar nyelv hete országos megnyitójáról, amelyet Szombathelyen a vármegyházán tartottak. A rendezvényt Vizi E. Szilveszter akadémikus, a TIT elnöke méltatta, majd pedig köszöntőt mondott Kovács Ferenc a Vas Megyei Közgyűlés elnöke és Czeglédy Csaba, Szombathely alpolgármestere. A vendéglátó város egyetemének, a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának elnök-rektorhelyettese, Gadányi Károly nyelvészként is köszöntötte a rendezvényt, s kiemelte, hogy a rendezvényre a szombathelyi felsőoktatás ötvenéves jubileumán kerül sor. A tudományos előadások sorát Balázs Géza nyitotta meg A nyelvi öröm című előadásával. Pusztay János Prima Primissima díjas nyelvész haza, nyelv és identitás kapcsolatáról beszélt, és sürgette a nyelvstratégia megvalósítását. Bösze Péter a 10 éves Magyar Orvosi Nyelv című folyóiratot mutatta be. A Vas Megyei TIT 17 előadást szervezett a megyében, valamint április 19-én Édes Anyanyelvünk szerkesztőségi estet is, amelyen Balázs Géza és Nagy Levente mutatta be a szerkesztőség munkáját.

2010. április 16-án a szomszédos Győr-Moson-Sopron megyében, a TIT Pannon Egyesülete, Sarmaság László alelnök szervezésével tartott ünnepi rendezvényt, amelyen köszöntőt mondott Ottófi Rudolf, Győr alpolgármestere, majd Balázs Géza előadása hangzott el az informatika kulturális-nyelvi hatásairól. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum és a széphalmi A Magyar Nyelv Múzeuma volt a magyar nyelv heti események központja. 2010. április 23-án, a magyar nyelv napján könyvbemutatókat szerveztek itt.

A kutatócsoport szokásos kirándulása a Dél-Alföldre vezetett: 2010. június 4-6. között a Kalocsa–Kiskunhalas–Kiskörös–Soltvadkert–Kiskunmajsa útvonalon templomokat, műemlékeket, múzeumokat látogattak meg a nyelvészek. Az idei Szarvas Gábor Napon, június 17-én az MTA székházában volt a 11. országos anyanyelvi pályázat eredményhirdetése, majd Aczél Petra előadását hallgathatták meg a résztvevők. Ekkor mutatták be a nagyközönségnek a kutatócsoport újabb tanulmányköteteit: Kazinczy nyomában, valamint Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010. Az E-nyelv Magazin 2010. márciusi száma a hálózattudomány és a nyelvészet kapcsán közölt értékes tanulmányokat, a 2010. júniusi száma pedig az új technológiák és a nyelv kapcsolatát kutatja. Derűs perceket kíván szerezni Hartay Csaba szarvasi költő nyelvi tréfákat közlő rovata. A kutatócsoportban Mártonfi Attila vendégeskedett, s helyesírásunk időszerű kérdéseiről mondta el véleményét.

Világhálós (internetes), közösségi (webkettes) szómagyarító honlapot indított titokban 2010. februárjában a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (www.szomagyarito.hu). A honlapot gyakorlatilag sehol sem hirdették, várták, hogy a hálós közösségek maguktól fölfedezzék. 2010. július 24-én a honlapon 787 szóra 1000 szómagyarítás érkezett. A jól áttekinthető oldalon egyszerűen lehet keresni egy adott szóra, ábécérendben az összes szóra, a nyitóoldalon olvashatók a legutóbb beírt szavak és magyarítások. Ha szerencsések vagyunk, rögtön rátalálunk a keresett idegen szóra és magyarításaira. A magyarításokat értékelni is lehet. Ha nem találjuk meg a keresett szót, akkor beírhatjuk a jelentésével együtt, és várhatjuk, hogy valaki majd magyarít. A magyarítás időtöltésnek is jó. Lehet ugyanis, hogy valakinek van kedvelt szava a happy hour-ra, amelyet szívesen megoszt másokkal. És kíváncsi arra, hogy mások mit tudnak. Minden szónál megjegyzés rovat is található. A szómagyarítás eddig is így zajlott. Voltak, akik szívesen foglalkoztak vele, játszottak a szavakkal, mások meg kíváncsiak voltak, miként kell magyarul mondani azt, hogy... Most mindezt egyetlen helyen megtehetik, és kapcsolatba kerülhetnek mindenkivel, akit ez érdekel. A pendrive-ra (memóriakulcs, penderítő, füttyi) például az első hat hónapban 21 magyarítás érkezett. Az avatar szó arcmány magyarítására 200 igen és 28 nem szavazat érkezett, a kreatívra (alkotékony) az arány: 72 igen és 5 nem. Egészen érdekes magyarítások születtek például az orgazmusra (kéjcsúcs) vagy a kompromisszumra (közalku). A szómagyarító portálon persze vannak túlzások. Még a honlap alkotói is meglepődtek, amikor egyesek az ebéd (délétek) és a péntek (?) szót kívánták magyarítani. Számukra és persze mindenkinek, aki szómagyarítással akarja magát, nevét beírni a magyar nyelvtörténetbe, a honlapon szómagyarítási tanácsadó olvasható. A honlap a látogatók jóvoltából naponta gazdagodik.

2010 augusztusától várja a látogatókat széphalmi nyelvmúzeum legfőbb állandó kiállítása: A Titkok titka... A magyar nyelv múltja, jelene és jövője. Az emeleti kiállító terem

előtt Babel tornya épült fel, az emberi jogok nyilatkozatát lehet hallani sok nyelven; képernyőkön a történelem nagy, nyelvpusztító tragédiáit láthatjuk. A terembe belépve a Hallotti beszéd megjelenített életképe fogad. Jobb oldalon haladva a magyar nyelv múltjának jelentős emlékei és nagy alakjai villannak fel. Középen egy jurtaszerű építményben a nyolc magyar nyelvjárást elevenítik meg: a kilencedik, a moldvai csángó kiszorult a jurtából. Majd következnek a különféle – sokszor már valóban múzeumba illő – nyelvi vagy nyelvet befolyásoló technológiák a lemezjátszótól a különféle számítógépeken át az MP3-ig... A teremből visszafelé jövet a Schola ludusban valóságos hagyományos szókirakót játszhatnak a diákok, de számítógépek sora várja a virtuális játékok kedvelőit. A Magyar Nyelv Múzeuma ma már tartalmas programmal, négy kiállítással és a csodálatos Akadémiai teremmel várja az érdeklődőket, akik ha megfáradnak, a „feketelevesezőben” pihenhettek meg. A múzeum programjairól rendszeresen beszámol a Manyszi.

2010. november 23–24-án az ELTE Bölcsészettudományi Karán Kultúra és nyelv, kulturális nyelvészet. (Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában 3.) címmel a Mai Magyar Nyelvi Tanszék és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport monstre konferenciájára kerül sor (mintegy 80-an jelentkeztek előzetesen). Az óriási érdeklődés cáfolni látszik azt a megállapítást, hogy a magyar nyelvtudomány elsősorban „belső”, strukturális kérdésekkel foglalkozó tudománnyá vált, úgy látszik, hogy hallatlanul nagy az igény a „teljes”, „külső” nyelvtudományra, amely egyaránt foglalkozik folklórral, irodalommal, művelődéstörténettel, történelemmel, filozófiával, vallással, szemiotikával stb. A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport ennek a széles és színes nyelvtudománynak vált népszerűsítőjévé, amelynek egyébként van hagyománya a magyar nyelvtudományban.

Kitekintés

A kutatócsoport és a nyelvi iroda együttesen tízéves történetének csak legfontosabb állomásait sorolhattuk fel. A dokumentumok részletesen is olvashatók a honlapokon, illetve a kiadványokban. Az elmúlt évtized bebizonyította, hogy mindkét szervezet hiánypótló, hasznos tevékenységet lát el. A kutatócsoport és az iroda minden nyelvészeti, nyelvapoló, nyelvi-kulturális szervezettel, e kérdések iránt fogékony és tenni akaró személlyel szívesen összefog, várja az érdeklődők, új munkatársak jelentkezését. A magyar nyelv jövője nem képzelhető el tudatos cselekvés, a megtartó hagyományainkon alapuló, de modern nyelvművelés, és persze közös akarat, összefogás nélkül. Örülünk, hogy ezt szolgálhatjuk!²

² SZAKIRODALOM: Minya Károly–Balázs Géza 2005. A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport története (2000–2005). 176–188. In: Balázs Géza szerk.: Jelentés a magyar nyelvről (2000–2005.) Akadémiai Kiadó, Bp. - Nagy Levente: Új intézmény a nyelvművelés szolgálatában. In: Széphalom. A Kazinczy Társaság Évkönyve 2007: 449–450. - Nagy Levente: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2008. In: Széphalom. A Kazinczy Társaság Évkönyve 2008: 69–74. - Nagy Levente: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2009. In: Széphalom. A Kazinczy Társaság Évkönyve, 2009: 291–296. - Nagy Levente–Balázs Géza: A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2005–2009) és a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (2006–2009) története. 278–307. In: Balázs Géza szerk.: Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010. + Új szavak szótára 1998–2010. Inter, Magyar Szemiotikai Társaság, Bp., 2010.

MESTEREK ÉS MŰVEK

MARTINÁK JÁNOSNÉ

„A szívem van benne és eszemnek gyöngé fénye...” 250 éve született Molnár Borbála

1. Életrajzi adatai

„*Ez a poétiaánk újhelyi*”, dicsekedett Erdélyi leveleiben lokálpatriótai büszkeséggel Kazinczy, és valóban a magyar irodalom első költőnője – akinek nyomtatásban is megjelentek versei – élete első három és fél évtizedét Sátoraljaújhelyben élte. Nőként és magyar nyelven írt akkor, amikor egyik sem volt mindennapos cselekedet, mert a *Szép Nemként* számon tartott nők apjuknak vagy férjüknek voltak kiszolgáltatva. Molnár Borbála tehetsége és gondolatossága révén környezete fölé emelkedett: először csak ráértett a fájdalom kibeszélésének gyógyító hatására, aztán nőtársait akarta szórakoztatni és nevelni.

Hogy pontosan mikor és hol született, nem tudjuk, de a feljegyzések szerint 1760. augusztus 25-én keresztelték az újhelyi reformátusoknál. Fejes István református tiszteletes és költő ezt a tényt az eklézsia történetét összefoglaló munkájában szükségesnek tartotta megjegyezni: „Egyházunk kebelében született az 1796ik év szeptember 16-án Molnár Borbála költőnő, atyja volt Molnár András, a hartai-malom bérlője”.¹ Bejegyzésében sem az évszám, sem az apa, sem a malom neve nem volt pontos mai tudásunk szerint, de ez is jelzi: a költőnő életútját kezdettől fogva legendák vették körül. Szirmay Antal szerint a család a XVII. században kapta meg adományként I. Lipóttól Parno helységet, ez biztosította a nemesi címet, de anyagiakkal elég szűkösen voltak ellátva. Apja, Molnár István Debrecenben tanult, majd református kántortanítóként sorsával elégedetten feleségével és Klára lányával példás szeretetben élt valahol Abaújban. Vakbuzgó katolikus földesura azonban – jobbágyai megtérítése érdekében – őt is ajánlatokkal ostromolta, de mert nem volt hajlandó *hitet váltani*, bezárta a templomot, az iskolát, és Isten szolgáit elkergette.² Az elűzött tanító így került Sátoraljaújhelybe, ahol kis házat örökölt és a Ronyván lévő Hartay-malom bérlőjeként próbálta családját eltartani. Két lánya után megszületett első fia, de második fia születését nem élte meg, mert 1771-ben meghalt. Nagyobbik leánya ekkoriban már eladósorban volt, gyakorta ott imádkozott a haldokló ágyánál, aki azzal vigasztalta, hogy ne búsuljon, mert hamarosan követni fogja őt. Ezt akkoriban mindenki csak szólásmondásnak vette, de Klára férjhez

¹ Fejes István: A sátoralja-újhelyi ev. ref. egyház története 1522–1889-ig S.A. Ujhely, 1889.

² Dr. Versényi György: Ujfálvay Krisztina. = *Erdélyi Helikon*, 1897/14. Internetes változat.

menvén gyermekágyi lázban meghalt, így a Hecskén lévő régi temetőben egy sírba került apjával. Molnár Borbálát nem járatták szülei iskolába. S bár már kisgyermekként is játékos betűformákat próbálgatott, apja az élénk szellemiségű lányt csak olvasni tanította meg, nehogy szerelmes levelek írására fecsérjelje írástudását. Szinnyei József adatát³ maga Molnár Borbála pontosította: apja nem akarta, hogy lánya „részesse legyen olyan Böltességek, Melly tulajdona tsak Férjfi tehetségnek.” (Sorsom’ rövid le írása)

Hőgye István szerint az újhelyi levéltár őrzi Molnár István végrendeletét és hagyatéki leltárát,⁴ végigböngésztem a XVIII. századból fennmaradt végrendeleteket, de egyik sem a mi Molnár Borbálánkról tudósított, ezen a néven ekkoriban többen is éltek Újhelyben. Egy biztos: a családfő halála (1770) után nehéz lett a helyzete az özvegynek és a gyerekeinek. Így hát az engedelmes, jó kedélyű Molnár Borbálát az anyja igyekezett minél hamarabb férjhez adni, hogy – korabeli szokás szerint – sorsáról így gondoskodjon. A lányt körülvették az udvarlók, melyek egyike egy krajnai magyar volt,⁵ aki *ezernél több juh* tulajdonosaként kívánatos jövőt festett az anya elé. Molnár Borbála az első perctől kezdve visszautasította közeledését, mert akkoriban szerelmes volt egyik pajtásába. A házasság végül anya és lánya között dőlt el, kölcsönös ájulások és betegségek után. A *leányi engedelmesség és a keresztényi alázat* miatt az anya győzött, bár ez pirrhuszi győzelemnek bizonyult. Veje az esküvő után szembe fordult vele: boszorkánynak nevezte és semmilyen tiszteletet nem tanúsított iránta. A végén még Borbála vigasztalta anyját, pedig megérzése helyesnek bizonyult, az idősebb és durva férfi mellett nem várt rá könnyű élet:

Pokol nyílt alattam menykő felettem

Utáltt gyilkosomnak hogy rabjává lettem.

Elme nem képzelhet olly szörnyű inséget

Mint kiben le-nyügözött szívem akkor éget.⁶

14 évet töltött el ebben a házasságban, miközben három gyermeke született. Gyakran részeskedő férje nemcsak gúnyolta érzékeny lelkű feleségét, gyakorta meg is verte. Nem számított ez akkoriban kivételesnek, ez volt a korszellem.⁷ Molnár Borbála hűtlenkedését is felrójja neki, mellyel az álszent és hitetlen férfi még nehezebbé tette felesége életét. Hogy figyelmét elterelje megalázó helyzetéről, az apai iratok segítségével megtanult írni, és rögzítette első verseit, amivel férje újabb dühét váltotta ki: ha írás közben érte az asszonyt, tűzre hánnya papírjait. A szegény és a gyermekei miatti aggodalom sokáig visszatartotta Molnár Borbálát a válástól, amit akkoriban engedélyezett II. József. De nagy nehezen mégiscsak rávette magát, s mire befejeződött a procedura, feleslegessé is vált: mértéket nem ismerő férje halálra zabálta magát, az *asszony* megmenekült, s a *költő* felszabadult.

Amikor 1793-ban özvegy lett három gyerekkel, csak a nyugalmit kapta vissza, az élet-höz szűkösek voltak az anyagiak. Varrással próbált valamilyen jövedelemre szert tenni, ami

³ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1891-1914. Internetes változat.

⁴ Irodalomtörténeti dokumentumok Zemplén levéltárában. Összeállította: Hőgye István. Miskolc, 1986. 92.

⁵ Az újhelyi református anyakönyv adata szerint Szokera Nagy Jánosnak hívták, de a felesége soha nem írta le a nevét, csak a tetteit. Ez volt az ő bosszúja...

⁶ Az ő életének igaz tüköre.

⁷ Cserey Farkas még 1800 körül is így fogalmazott: az asszonyállat ne szóljon a gyülekezetben, otthon pedig a ház igazgatásában kövesse férje parancsait. A férfinak hatalma van a asszony felett, és meg is büntetheti őt, csak bánjon vele mértéketlenül. (Idézi *Hász-Fehér Katalin*: Molnár Borbála levelezőtársasága. Internetről, 1996.)

csekély lehetett: az újhelyi levéltárban őriznek is olyan beadványt, hogy csak a főszolgabíró utasítására fizette meg hosszúlázi földjeinek irtási munkáit.⁸ A mindentudó Szinnyei József szerint egyszerre szakadt rá édesanyja ápolása és gyermekei nevelése, ráadásként testvéreit is neki kellett segítenie. Mindez sok energiáját emésztette fel, így hát önmaga vigasztalására újból verselni kezdett: folytatta házassága utolsó évében megkezdett verses önéletrajzát, amelyben szépítés nélkül vallott sorsáról.

Bravúros verselési tudását Zemplén vármegye előjárói is próbára tették, melynek híre már nem maradt meg négy fal között, egyre szélesebb körben vált ismertté. Amikor Berei Farkas András vándorigric Újhelyen átutazott – Vergiliusra utalva – már *Mároként* emlegette, de a másik újhelyi költőt, Stentzel Dániel levéltárost többre értékelte, mint Molnár Borbálát, akiről úgy vélekedett, hogy jobb lett volna a rokkánál maradnia.⁹ A kortársak többsége azonban elismeréssel szólt Molnár Borbála költői voltáról. Szirmay Antal, Zemplén megye levéltárosa latin nyelvű művében valósággal ujjongva beszélt a hazának és korának leghíresebb költőjéről, akinek éles esze és költői művészete az egész nemzetnek dicsőségére válik. Beregszászi Pál pataki diák, a későbbi híres nyelvész elhúzódo peregrinációja alatt németül írott tanulmányában Molnár Borbála verseit olyan szépnek tartotta, amiért érdemes magyarul is megtanulni. Igaz, egy másik pataki diák, Fáy András ezzel nem értett egyet, hiszen egyik regényében, a Jávor orvosban azzal jellemezte pipogya hőseit, hogy már Molnár Borbálával is levelez versekben...¹⁰ Pedig a költőnő nemcsak Zemplénben vált ismertté: Erdélyben Döbrentei Gábor beválasztotta akadémiájába, Sopronban pedig Borbála napot tartottak tiszteletére. Népszerűsége jövedelmező lett: a magyar irodalom történetében Tinódi óta először neki sikerült verseiből megélnie, amit a kortársak közül senki és Vörösmartyig a férfiköltők sem tudtak megtenni.

Hírnevét elsősorban verses levelei terjesztették: 1791 és 1800 között hosszabb-rövidebb ideig levelezett Édes Gergellyel, Csízi Istvánnal, Gvadányi Józseffel, Ujfalvy Krisztinával¹¹ és sok, számunkra névtelen kortársával. A versben való levelezés divat volt a XVIII. században szerte Európában, de Magyarországon, ahol ekkor még nem voltak irodalmi szalonok, ez több volt: a társalgási igényt pótolta. A *levelezés fél beszélgetés*, vallotta Molnár Borbála, aki annyira belelendült ebbe, hogy a megélhetésüket segítő varrást is elhanyagolta miatta. Anyagi helyzetének javulását végső soron ennek köszönhetette. Verseiből tudjuk, hogy a nagy szabadságban önfeledten vetette rá magát az írásra, miközben felélték a családi tartalékokat. E miatti szégyenében már a költészet befejezését fontolgatta, és 1795 második felében Vácra költözött ott letelepült testvéréhez. Itt talált rá Mikes Anna erdélyi grófnő verses levele, aki *neme koronájaként* üdvözölte, és meginvitálta egy látogatásra Apafájára. Három hónapot töltött Erdélyben és annyira lebilincselte a grófnőt, hogy visszahívta magához társalkodónőnek. Minthogy testvérei már önállósultak, fiai Debrecenben tanultak, elfogadta a meghívást, nem is sejtve, hogy anyja halála után milyen nagy szüksége lesz erre az állásra, mert testvérei – a kor szokásának megfelelően – nem adtak neki semmit az örökségből, és anyjá-

⁸ Irodalomtörténeti dokumentumok Zemplén levéltárában, i. m.92.

⁹ Gulyás József: Egy elfelejtett újhelyi költőről. = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (rövidítve: Akk). 1928. 30-31.

¹⁰ Szigetvári Iván: Gvadányi Helikoni Köre. = Kisebb munkák, Bp. 1927. 175.

¹¹ Ujfalvy Krisztina nevét a szakirodalom eltérően használja, én a levelekből vettem át, ahol így írta le nevét.

nál hagyott értékeit (könyveit) is széthordták.¹² Így hát Erdélyben élte le élete következő 22 esztendejét, ahol a legelőkelőbb erdélyi társaságokban fordult meg, bár legtöbbször Egeresen laktak, csak a teleket töltötték Kolozsváron. A szakirodalom úgy tudja, sokat jelentett számára ez a lehetőség: az anyagi biztonság révén biztosított volt gyermekei tanulása, ami a fel-emelkedést jelentette számukra. De nagy ára volt ennek! A grófnő lányai nem nézték jó szemmel anyjuk melletti működését: felbontották leveleit, kémkedtek utána, protestáns válására és a róla keringő pletykákra hivatkozva akarták eltávolítani, ahogyan arról Édes Gergelynek írott leveleiben panaszkodott. Mikes Anna azonban ragaszkodott hozzá, és ezzel valójában újabb börtönbe került, hiszen munkaadója mindenkire – férfiakra és nőkre – féltékenyen figyelt, nehogy elcsábítsák tőle. Ráadásul a grófnő egyre jobban bezárkózott, hétszámra nem mozdult ki szobájából, s a természetközeli létben felnövő Molnár Borbálának ez kinszenvedést jelentett, mert neki is ezt az életformát kellett követnie. Eleinte csak társalkodónőként élt a grófnő mellett, később aztán, amikor a grófnő megvakult, egyféle kulcsárnői feladat is hárult rá, aminek terhei írói tevékenységét nagyban visszavetették, csak az irigyek és féltékenyek seregét növelték meg körülötte.

Műveltsége azonban sokat gazdagodott a Mikes-könyvtár jóvoltából. Ne felejtjük el: iskola, tanulás nélkül, önmaga erejéből tanult meg írni. Ehhez képest egyre nagyobb biztonsággal verselt, és ismeretanyagában is a kor átlaga fölé emelkedett: szerette a mitológiai és történelmi példákat, otthon volt a bibliai történetekben, Szapphóra, Ovidiusra, Esopusra, Platonra, a kortárs Hervey-re, Youngra, Pope-ra hivatkozott írásaiban, ismerte Péczely Voltaire- és Young-fordítását és Shakespeare embergýűlölő Timonját. Nagy hatással volt rá Herdernek a történelemről szóló írása, melynek hatására ő is filozofikusabbá vált. Fél évszázad múlva mindezek ellenére Arany János *vizenyősöknek* érezte írásait, de Toma István, az újhelyi születésű tudós pap megnyugtatót bennünket: Arany ezt feltehetően csak szentimentális stílusára értette, mert egyébként a gondolat és az érzelm harmonikusan kapcsolódott össze nála.¹³ Erdélyben találkozott Kazinczy Ferencsel, aki útirajzában maga is hírt adott róla: „Özvegý báró Dániel Istvánné, előbb báró Bornemisza Pálné, született gróf Mikes Anna exc.hez két barátom vezete fel. 80 esztendő és 10 év óta szemei egészen el vannak sötétülve. Ez az asszonyosság nem ért németül, s Molnár Borbálát a házánál tartja, hogy számára fordítson holmit, ami aztán asszonyának fölolvastassék. S így ezt az általam nem ismert földimet is (mert ez a poétriánk újhelyi) megláthatám vala, kit korunk asszony írói közt mindig megkülönböztetéssel fog nevezni literaturánk, őtet a természet, a szenvedés és Édes Gergely vezérlései tették verselővé...”¹⁴

De az elismerés után levelezésében aztán már arról pletykált: Beregszászi Pál panaszkodott, hogy a magyar nyelv nem olyan, mint amit Molnár Borbála (és Gyöngýösi) használ. 1816-ban pedig egy újabb fordulattal már Beregszásziról írta, hogy *ízlése elvászott a Molnár Borbála versekben*. Ennek a kettősségnek nem Molnár Borbála személye, hanem költői iránya volt az oka. A *fentebb stílnak* elkötelezett Kazinczy a Gyöngýössy János, Édes Gergely, Molnár Borbála és mások által használt leoninusokat nem tudta elfogadni valódi irodalom-

¹² Prózái levelek Édes Gergelyhez. *Abafi Lajos* közlése: Történelmi Lapok, Kolozsvár, 1876.

¹³ *Toma István*: Molnár Borbála. = Zemplén, 1901. ápr. 28.

¹⁴ *Kazinczy Ferenc*: Erdélyi levelek. 1816. Bp., 2008. 48-49.

Molnár Borbála arcképe

ként. Amikor Az újítók címmel írt róluk, nem nevezte őket nevükön, csak metaforikusan: *nősténykének és hímnek*, akikről Kovács Sándor Iván úgy gondolja, hogy az első Molnár Borbálát takarja.¹⁵ Mindez persze nem gátolta meg Kazinczyt, hogy egyféle büszkeséggel emlegesse földije nevét, és ha alkalom adódott, meglátogassa, hiszen erdélyi útján a tordai tiszteletest, Gyöngyössy Jánost is felkereste, aki pedig a fenti szöveg *hímje* lehetett... Lehet, hogy a *fentebb stíl* eszményei szerint Kazinczynak volt igaza, de a kor népszerű költői mégiscsak az általa lenézett *mesterkedők* lettek!

Mikes Anna halála után költőnőnk Hajdúbagosra került, ott jegyzősködő fiánál élte további életét, melyről saját és Kazinczy levelei adnak hírt. Újból részese lehetett az óhajtott természetes életnek. Fia házában nem sok feladat jutott neki, így hát írásait rendezgette, és gondolatait rögzítette ekkor írt verseiben és naplójában. Néhány darabját elküldte Wesselényi Miklósnak, de azok további sorsáról nincs tudomásunk.¹⁶ Naplóját kívánsága szerint el kellett volna temetni vele, de gyermekei kegyeletből megtartották, és ma már arról sem tudjuk, hol van. Félretett pénzéből orgonát vagy harangot¹⁷ ajándékozott új egyházközségének, néhányszor beszekerezett Debrecenbe, ahol rokonai, jóakarói éltek, és ahol könyveit is árulták. Nem volt már teljesen egészséges, amit egy baleset is súlyosbított: egyik debreceni útjáról hazatérőbe „*egy csintalan és ittas legény*” rátámadt kocsijára és bunkós botjával megütötte Molnár Borbála fejét.¹⁸ 1824 júniusában Debrecen és Várad között utazva Kazinczy egy éjszakára megpihent Bagoson, a *helység házában*, mely fogadóként is működött. Az őt felismerő *nótárius* Molnár Borbála fia volt, aki meghívta a költőt ebédre édesanyjához. Kazinczy aztán a találkozásról örömmel értesítette az akkor Kuppon lelkészkedő Édes Gergelyt, miközben Patakon tanuló fiáról is beszámolt neki. De a támadás következményeit már nem igazán tudta kiheverni, és a köszvény is nagyon kínozta. A bagosi halotti anyakönyv bejegyzése szerint *vizibetegségben* halt meg 1825. január 30-án, abban a hónapban ő lett a negyedik halottja a református eklézsiának.¹⁹ Életének 65. évében érte a halál, a hajdúbagosi temetőben helyezték örök nyugalomba. A család által a sír fölé emelt egyszerű emlékjelet már elemészttette az idő, domborulat sem jelzi helyét. De emlékét őrzi a templom falán egy tábla és a Bagosi Krónikában²⁰ egy korabeli festménnyel – mely egyetlen róla megmaradt kép! – és pecsétnyomójával idézték fel alakját. Családja további sorsáról nincsenek feljegyzések,

¹⁵ Mesterkedők. Antológia. Szerk. Kovács Sándor Iván. Bp., 1999. 656.

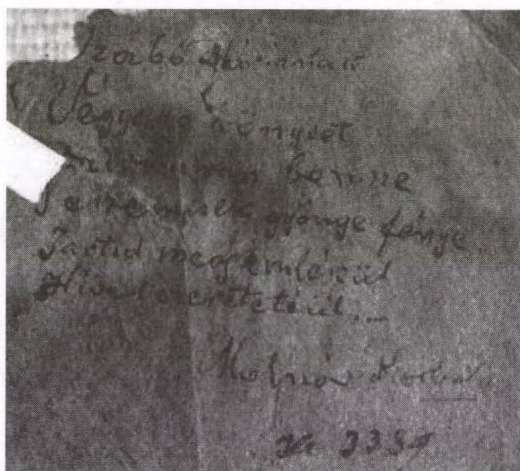
¹⁶ Wesselényi Miklóshoz írott levele olvasható a Történeti Lapok 1874. szept. 6-i számában.

¹⁷ A szakirodalom nem egységes az ajándékot illetően, mindkettőre vannak utalások.

¹⁸ Kazinczy levele Édes Gergelyhez. = KazLev. XIX. k. Bp., 1909. 4370. levél.

¹⁹ L. Szabó Gizella hajdúbagosi ref. lelkipásztor szíves közlése.

²⁰ Bagosi Krónika. Szerk.: Dankó Imre. Hajdúbagos, 1975. Az irodalmi rész szerzője Ötvös László kutatólelkész, a Molnár Borbáláról szóló részek megismerését neki és Szegényné Mikó Borbála könyvtárosnak köszönöm meg.

csak unokaöccséről, parnói Molnár Istvánról (1825–1907) tudjuk, hogy 19 évig volt Zemplén vármegye főispánja.²¹ De mint minden költőnek, az ő emlékét is igazán művei őrzik, amelyeket ideje lenne leporolni és forgatni, legalább Sátoraljaújhelyben, ahol csillaga két és fél évszázada felragyogott.

II. Életműve

A sárospataki református nagykönyvtárban Erdélyi János szűrös szemű képe alatt lapozgattam ma már ritkaság számba menő köteteit, melyeket lassan itt is meg-

örölnek a könyvrágó bogarak. Segítségükkel a száraz adatok élettel telítődtek, hiszen Molnár Borbála még igazi *autobiográf költő*, aki életének eseményeit verselte meg. Köteteinek is megvan a maguk története: azáltal, hogy átvittek az időn, újabb kapcsolatokat teremtettek Zemplén irodalmában. Az általam forgatott egyik verseskötet tulajdonosa Szentgyörgyi Borbála, a híres pataki professzor leánya, a Kazinczy által oly sokra tartott Csicseri Ormos László nagynénje volt. Másik kötete Wurga Lajos teológiai tanár jóvoltából került a könyvtár tulajdonába, akinek felesége még 1895-ben is csak a könyv egyik belső nyergén merte jelezni, hogy ő is tulajdonosként gondol a szerzőre. (Vajon véletlen-e, hogy annál a résznél, amikor Molnár Borbála régi szerelméről beszélt Krisztinának?!) Egy ceruzás bejegyzés az *első darabban* pedig arról tudósított, hogy a kötetet *Németh Pál tanulmányozta*, aki Újhely egyik csodagyerek-költőjeként a „Zemplén” tehetséges újságírója volt. Barátja, Toma István, akkoriban írt Molnár Borbáláról egy cikket,²² s amikor ő is kedvet kapott a költőnővel való megismerkedésre, át kellett mennie Patakra, hiszen a piaristák nem igen tartották számon a protestáns asszonyt. Minthogy mindkettőjüket kedvelem, jó érzéssel töltött el, hogy ők is egymásra találtak. Az igazi meglepetés akkor ért, amikor a könyvtár kéziratárában saját kezűleg írt dedikációját felfedeztem: „Vegyed e könyvet / A szivem van benne / És eszemnek gyönge fénje / Tartsd meg emlékiül / Híved szeretetétül.”

Könyvein kívül itt ez az egyetlen valóságos nyom róla, bár néhány kéziratát őrzi az Országos Széchényi Könyvtár. Nemcsak Szabó Máriának szólnak e sorok, hanem mai olvasóinak is: *szívvel, ésszel* és egyféle költői öntudattal írta verseit: Thuránszky Lászlóhoz írott ajánló versében már természetes módon számolt *a végetlen idő*ig tartó költői hírnévvel. Akkor már nemcsak saját magát akarta vigasztalni: egyéb mondandók is rátaláltak. Életműve ezért is válhatott sokszínűvé és különlegessé. De hogy Molnár Borbála elfogadása nem volt egyértelmű, arra az egyik Kolozsváron fennmaradt példányban talált *Apolló tehene* megjegyzésből következtethetünk.²³

²¹ Sátoraljaújhely Lexikona, 268.

²² Toma István adatai pontatlanok, megállapításai légből kapottak, de mert azóta elérhetetlen forrásokból idéz, ez növeli az értékét.

²³ Nagy Zsófia: Nőköltők Magyarországon 1790-1825 között. Kolozsvár, 2006.

1. Költői levelezése

A *költői levél* az irodalom ősi és közismert műfaja, a klasszicizmus korának költészetében gyakori. Molnár Borbála és levelezőtársainak episztoláiban azonban kevés a valódi líra, inkább beszámolók és elmélkedések azok, melyek azonban telve vannak elgondolkodtató és szórakoztató kortörténeti adatokkal. Bíró Ferenc egyféle *szellemi állóvizeknek* látta ezeket,²⁴ melyekből a XVIII. század mozdulatlansága árad, mert szerzőik kívül álltak az ideológiákon, kulturális mozgalmakon, és a politika sem izgatta őket. E verses levelekben azonban feltehetően nemcsak a címzettek, hanem az őket körülvevő kisebb baráti társaság is nagy örömet lelhetett, ha ezt az élményt a mai olvasó nem mindig érzi a sok ismétlés miatt. Pedig a kortársak Molnár Borbála költői erényének éppen az *amplifikációt*²⁵ tartották, aminek segítségével a szóban forgó eszmét újabb megvilágításban helyezte az olvasó elé. Minthogy kezdettől fogva könnyed és magabiztos verselő volt, a korszak olyan kulturális igényét elégítette ki, amelyet a nála nagyobb tehetségek nem tudtak így megtenni.²⁶

Első költőismerőse, akivel hosszasan levelezett, Édes Gergely (1763–1847) volt, aki keserű ifjúkor és szegénység közben végezte a pataki oskolát. Amikor apja halála miatt a tandíjat nem tudta fizetni, rövid időre másolói feladatot vállalt Zemplén vármegyé-nél, feltehetően ekkor találkozhatott Molnár Borbálával. Tanulmányai befejeztével iskolamesterként, jegyzőként, földmérőként próbált boldogulni, majd református papként állapodott meg, és 50 évig szolgálta egyébként gyakran váltogatott gyülekezeteit. Személyes találkozásukkor néhány költeményével ajándékozta meg *a verselgető varrónőt*, aki költői levéllel válaszolt, ami hosszú évekig tartó levelezésük nyitánya lett. Édes Gergely volt az első, aki elismerte Molnár Borbála tehetségét:²⁷

*Nem hittem volna a mai időben,
Hogy ily ész szoruljon Magyar főkövőben.
Melly nagy ditsősége lehet ez hazánknak,
Nevét emlegetni Aszszony poetánknak!*

Nyolcadik csodaként, tizedik műszaként tekintett a költőre. Nem restellte saját kezűleg lemásolni Molnár Borbála verseit, melyeknek nyomdát és mecénást talált Thuránszky László Abaúj és Torna vármegyei táblabíró és a Kassán élő Bártzay Borbála, Szerencsi Ferenc özvegye személyében.²⁸ Az összeállítás olyan sikeres lett, hogy egy év múlva Pesten újból kiadták Gvadányi József jóvoltából, aki *Magyar Minervaként* tisztelte őt. És a magyar irodalom történetében először kalózkiadásban is terjedtek versei, ami akkor is a siker egyik fokmérője lehetett, még ha Molnár Borbála háborgott is emiatt a Magyar Hírmondónak küldött levelében.²⁹ Édes Gergely nemcsak a versek megjelentetésében játszott szerepet, verstani ismereteit is csiszolta Molnár Borbálának. Néhány életrajzírója úgy vélte, a költőnő alighanem gyöngéd érzelmeket is táplált a költőtárs iránt. Eleinte csak öccse verselési tanácsadásának folytatóját látta a nála néhány évvel fiatalabb Édes Gergelyben:

²⁴ Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1998. 258.

²⁵ Csibra-Szerdahelyi: Esztétikai ABC. Bp., 1977. 16.

²⁶ Bíró Ferenc i. m. 286.

²⁷ Édes Gergely levele Molnár Borbálának. = Molnár Borbála Munkái, III. darabjában közölte levelezésüket.

²⁸ Molnár Borbála Munkái I-IV. (Kassa, 1793-95.

²⁹ Magyar Hírmondó, 1794. máj. 9.

*Úgy képzellek téged én, mint test-véremet,
 Azért öntöm bátran kebeledbe szívemet,
 Mivel hív véremtől rossz szívvel megváltam,
 Úgy tettszik hogy őt benned fel-találtam.³⁰*

Később ezek az érzelmek vehettek más irányt, és ha Édes Gergely nem is őt választotta társának, barátként kitartott mellette: lelkileg segítette, amikor Molnár Borbála úgy érezte: *Királykodik a' bánat szívembe...*

Másik levelezőpartnere Csízi István lett. A Tokajban letelepedett nyugdíjas tábornokot – akkori szóval főstrázsamestert – 30 éves barátság fűzte Gvadányi Józsefhez, akivel együtt katonáskodtak, és a nyugalom éveiben is felkeresték egymást verses leveleikkel. Csízi már katonaként is foglalkozott írással: alkalmi költeményeket készített és káté formájú katonai szakmunkát írt.³¹ Amikor Molnár Borbálával levelezni kezdett, leveleiket elküldte Gvadányinak is, aki versben felelt, és az asszonyt bevonta levelezésükbe, így vált a Szigetvári Iván által *Gvadányi Helikoni körének* tartott társaság részesévé Molnár Borbála is.³² Hász-Fehér Katalin ezt inkább Molnár Borbála levelezőtársaságának tartja, mert ő volt a kör erős egyénisége. Szerinte Csízi kissé megsértődve adta ki levelezésüket, mert az asszony nem válogatta be azokat kötetébe és elutasította kérését.³³ A *Molnár Borbála Munkái* harmadik darabjában a leveleknek csak egy része olvasható, ez a Csízi-féle kiadvány valóban teljesebb képet mutatott meg a levelezésből. És a helybelieknek ez az irodalmi kapcsolat igazi csemegének számított, darabjai kéziratban is terjedtek, ahogyan arról Kovács ev. János, a piarista gimnázium igazgatója az 1870-es években tudósított.³⁴ A könyv címe a korabeli szokás szerint minden fontos információt közölt a szerzőről és művéről: *Fő-strázsamester Csízi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölcs pallérozását és a szív meg-jobbitását tárgyzó verses levelezései, melyek leg-inkább beteges állapottyában munkáltattak.* Levelezését a hangnemek keresése, az intimitás és a távolságtartás közötti egyensúlyteremtés próbálgatása jellemzi, ami náluk valójában nem sikerült, mert nem tudták megtalálni a megfelelő határt a személyesség és a tárgyiasság között,³⁵ de verses levelezésük sokat elárult Molnár Borbála emberi alakjáról, műveltségéről. Ez az időszak volt özvegységének kezdete, amikor a költőnő nem tudott saját gondjaitól megszabadulni és felhőtlenül csak az irodalomnak élni. Csízi többször megdorgálta a késedelmes válasz miatt, mire a költőnő őszintén válaszolt:

*Értem, hogy nehezen várod válaszómat,
 Sőt kétségbe hozod tán barátságomat...
 Érkezel mindenkor készíteni leveled,
 Mert az élet sullyos terhét nem emeled.
 Nem emésztnek bokros gondjai olly háznak,
 Melyben gyakor izben szükségek tsatáznak.
 Melly illy erőtlent bús gondokba főznek,
 Vállai nagy terhet mert nehezen győznek.*

³⁰ 4. válaszlevél E. G.-hez.

³¹ Bíró Ferenc i. m. 288.

³² Szigetvári Iván i. m. 173.

³³ Hász-Fehér Katalin i. m. 39.

³⁴ Közli Dongó Gyárfás Géza, Akk., 1900. 187-190, 217-222.

³⁵ Hász-Fehér Katalin i. m. 38.

Csizi nem akárhonnan, hanem a Csokonai által *komor anglusként* emlegetett kortárs, Young „Éjszakák” című kötetének anyagából választott megverselendő témaköröket: „*önnön esmérétről*”, „*a világnak esmérétéről*”, „*az élet folyásáról*”.³⁶ A hosszú levelek két részből álltak: a közvetlenebb kapcsolatot serkentő bevezetésből és a feladott témák kifejtéséből. A személyesebb hangot Molnár Borbála kezdeményezte azzal, hogy elmondta életkörülményeit, mire Csizi néhány levél után fel is ajánlotta, hogy ellátogat Újhelybe. Molnár Borbála erre egy gyors bemutatkozással válaszolt, és a levelezőtárs minden férfiúi tervének elébe vágott, amikor kapcsolatukat irodalmi keretek közé szorította.³⁷ 1794-ben mégis megtörtént a személyes találkozás. Jó lett volna meglesni a 34 éves Molnár Borbála és a 60 éves Csizi – no meg az újhelyi szomszédasszonyok! – arcát! Nem lett hosszú az együttlét Csizi egyéb ügyei miatt, Molnár Borbála nehezményezte is, hogy nem nála, hanem barátainál vacsorázott. De a találkozás után Csizi már arról elmélkedett levelében, hogy férfi és nő között lehetetlen a tiszta barátság. Azt is megjegyezte, hogy kettejükét az is összeköti, hogy mindkettőjüknél *hibázik* a külső. Hogy milyen finoman írta körül Molnár Borbála külsejét a gáláns katona, érdemes idézni: „*a különben adakozó Természet olly’ deli termetnek homlokára, mint az övé, valamennyire fősvényül írta légyen is a’ bé-ajánló levelet...*” S a röpké találkozás arra is elegendő volt, hogy meglássa: milyen nehéz körülmények között élnek Molnár Borbáláék. Baráti körének egyik adakozó tagjával élelmiszert juttatott nekik, köteteit pedig elküldte Erdélybe, Aranka Györgynek,³⁸ aki talán ennek hatására választotta be őt is akadémiaiába.

Hosszasan írogattak egymásnak, melyekben Molnár Borbála volt a tartalmasabb és a hosszabb. A feladványok ugyanis alkalmat adtak neki, hogy tisztázza nézeteit önmaga és a világ megismeréséről, a barátságról, szerelemről és szeretetről, gyűlölségről és bosszúállásról. De nagyon jól tett ez az *elmevillogás* mindkettőjüknek, mert közben elfelejtkezhetek saját bajaikról: Csizi a köszvényéről, Molnár Borbála pedig anyagi nehézségeiről. 17 levelet váltottak egymással, és amikor – Gvadányiék anyagi segítségével – Csizi megjelentette, a grófnőnek, Szaletzky Katalinnak írott ajánlásában nemes célról tudósított: „*mert nem azért írogattam tsak alig tsillámló Poesisi tüzemmel, hogy mint a’ légy a’ tengely végén, kérkedjem, hanem hogy Barátnémat a’ több verselésre ösztönözzem (e’ végre verseimben ő vele olykor olykor kötődtem is), hogy a’ gyakorlás által verselő tehetségét öregbitvén a’ szép Nemnek nagyobb dicscére és a még ki nem gyalulódott erköltsnek, ’s meg nem jobbult szívnék hasznosabb segéde lehessen.*”³⁹ Figyelmezette olvasóit: „*ötet, mint a Magyar Szép Nem közötti Verselésben mind addig hozzá nem foghatatlant érdeme szerint betsüljed, ...valósággal egy ő azon szépségek közül, akik érzékeny hajlandóságuktól fel-hevítettvén, oly igazságosan képzelik a dolgokat, valamint a józan okosság által a férfiak.*” Ez a korabeli férfigondolkodás, amely a fegyverviseléssel együtt emlegetett írást és alkotást férfiszerepként határozta meg, mint ahogyan az erő és tudás megmutatása is kizárólagos férfiúi kiváltsággként élt a köztudatban.⁴⁰ Csizi fontosnak tartot-

³⁶ Young Európa-szerte népszerű és terjedelmes művét Péczely József prózai fordításban adta közre Magyarországon, mely a századvég nagyhatású szövegévé vált.

³⁷ Hász-Fehér Katalin i. m. 40.

³⁸ Nagy Zsófia doktori disszertációjának adata alapján.

³⁹ Csizi i. m.

⁴⁰ T. Szabó Levente: Kritikaképzetek pragmatikája az 1850-es években. = Nyelvek, szövegek, identitások. Kolozsvár, 2003. 175-190.

ta, hogy az újhelyi költőbarát hasonult az elfogadott férfi értékrendhez és ízlésvilághoz, ezért is vállalta fel a pártfogását.

Csízinek köszönhette G v a d á n y i J ó z s e f fel (1725–1801) történő levélváltását is, aki jócskán betöltötte 60. életévét, amikor irodalmi hírnévre tett szert. Már diákként bravúrosan verselt; 3 óra alatt 100 latin nyelvű disztichont tudott megírni, de a katonaélet elcsábította őt a költészettől. 40 évig szolgált az osztrák kétfejű sаст, bátor, a hadi mester-ségben kedvét lelő katona lett belőle.⁴¹ Leszerelése után felvette az elejtett fonalat: a nemesi költészet kiemelkedő alakjává vált, *falusi nótáriusa* pedig a korszak egyik jelképévé emelkedett. Gvadányi elsősorban nőköltőként értékelte Molnár Borbálát, és a külföldi példákkal állította egy sorba (Gvadányi levele Csízi Istvánhoz):⁴²

*Dicsérje Lipsia maga Gotsétnéjét,
Magasztaltya égig Verselő elméjét.
Königsmark Gróffné-is, bár lantját pengette,
Eszelős verseit a világ hirdette.
Mi se leszünk némák, s bé nem fogjuk számkat,
Melléjük állíttjuk magyar Minervánkat.*

Költőket akart nevelni és pártfogolni, akiknek írásait is megjelentette saját kötetében (Molnár Borbála) vagy pedig külön (Fábián Julianna, Csízi István). Ha szükségét érezte, nemcsak témát adott, a költői technikát is megtanította, mint például Fábián Juliannának. Molnár Borbálánál nem volt erre szükség, de úgy vélte: hírének terjesztésével munkára serkentheti a még rejtőzködő nőköltőket. Gyakorlott szemével ugyanis első percben felismerte az első magyar Minerva különleges értékét (Gvadányi levele Molnár Borálához):

*A' hova te értél? mert erre születél,
És a' Természettől kézen vezetettél.
Tűzes gondolatok, sebes ész, friss elme,
Minden verselőnek leg-főbb segedelme.
E' tulajdonságok nemeivel te bírsz,
Mert mikor Versezel eleven képet írsz.*

Molnár Borbálát csak eleinte zavarta a kettejük közt meglévő rangkülönbség, Gvadányi könnyed világlátása hamarosan feledtette vele gatlásait. A költészet és a kertészet adott számukra közös témát, de Gvadányi szívesen írt leveleiben a történelemről, a rang értékéről és humorával oldani tudta az asszony gondjait. Amikor például tehene betegsége miatt aggódott barátnéja, azt ajánlotta Gvadányi, hogy neki is van egy köszvényes marhája, küldjék el mindketten Csízinek, aki *podográs széke elé* foghatja azokat. Ez az ötlet aztán az újhelyi költő fantáziáját is meglódította (Molnár Borbála levele Gvadányihoz):

*De te oly meszszeről hogy küldöd Tokajba,
Külömben-is lévén köszvény miatt bajba.
Ló-hátan küldenéd, de köszvényes lába
Le-tsüngvén még jobban meg-fájdul úttába.
De gyalog se jöhet, ülted hát hintóba,
Meg-is érdemli azt töled valóba.*

⁴¹ Bíró Ferenc i. m. 304.

⁴² Gvadányi i. m.

Gvadányi pontosan betartotta a levelezési szabályokat, válaszában ugyanazon formát használta, ahogyan az illető, bár a Molnár Borbálától kapott chronoszticonokat ő sem próbálta ki. Nemcsak a *Nagyérdemű Asszonyom! Drága Asszonyom* megszólításokkal fejezte ki elismerését, a dicsérő szavakkal sem fukarkodott. Molnár Borbála szinte *repkedett* a vele való levelezésben, minden értékét: asszonyi tisztánlátását, leíró és karakterizáló képességét, humorát megcsillogtatta írásaiban. Kettejük levelezése lett – Hász-Fehér Katalin megállapítása szerint – az első megvalósulása egy olyan nyilvános, nem udvarló társalgási stílusnak, amely magyarországi viszonyokat tekintve – műveltség, ízlésvilág, verselési szokások, vidéki életmód – férfi és nő között egyedül lehetséges formának bizonyult.⁴³ Mindezt Gvadányi költői tudatossága segítette elő, amikor eleve közlésre készülő, *irodalmi levelekre* készítette Molnár Borbálát. Ezekben is esett szó magáneseeményekről, de azzal, hogy figyelemmel kísérte munkáját, hogy maga is beszámolt írói terveiről, munkára serkentette költőtársát. Aztán a levelezés váratlanul félbeszakadt az 5. levélváltás után. Gvadányi ekkor azt írta, hogy hathegyes gyógykúrára megy Pöstyénbe, s hogy Csízin keresztül virágmagvakat küld Sátoraljaúj helybe, hogy ezzel enyhítse a beígért találkozás elmaradását. A következő esztendőben aztán saját művei mellett megjelentette a Molnár Borbálával és Csízi Istvánnal való levelezését. További levelezésüknek nincs írásos nyoma, de kapcsolatuk nem szakadt meg, Gvadányi ismeretségét felhasználva a költőnő további műveinek kiadását is igyekezett elősegíteni.⁴⁴

Következő levelezőpartnere azonban éppen abba az azonosulási készségébe kötött bele, amit Csízi oly sokra értékelt. Levélváltását olvasva írt neki az erdélyi M á t é J á n o s n é U j f a l v y K r i s z t i n a 1796 júliusában, és megfeddte, hogy a férfiakkal való levelezésben nem állt a nők pártjára. A *két nem hibái és érdemei* felől való vitát kezdeményezett, melynek szívesen felidézem kezdetét, mint egyik kedves olvasmányélményemet:

Ujfalvy Krisztina: *A' Parnasszusról hát sétáljon le velem,
Perelni az Asszony, im, hívja levele...
Hogy papirosomnak egyeztetett sora
Legyen Nemünkrol tett ítéletek sora...
A sok Férfi barát közzé kell Asszony – is,
Hát ha az elegyből jön izesebb haszon is...*

Molnár Borbála: *Úgy látom, hogy szíved néked-is érzékeny,
S leszz a' Képzeliédés Kettőnk közt termékeny.
Gondolatainknak hát nyissunk tágas Mezőt,
Hadd öleljek benned kedves Levelezőt.
E' végre ha kívánsz kezet fogni velem,
Viszont parolámat im' viszi Levelem.
Emelkedjünk-fel hát a' Föld szemetéről,
'S a' változásokat nézvént csak meszszeről,
Ez életnek keskeny határán túl lépjünk:
S a keserű fárról oly gyömölsöt tépjünk,
Mely nemcsak szívünknek sebeit enyhítettse,
Hanem Nemünk' gyengébb részét-is építettse.*

⁴³ Hász-Fehér Katalin i. m.

⁴⁴ Részletesebben ld. Szinnyi i. m. és Gálos Rezső: Molnár Borbála elvesztettnek hitt verses regénye. ItK, 1938.

Levelezésük két egyenrangú alkotó élvezetes eszmecsereje lett, akik bár sok mindenben nem értettek egyet, nagyon is rá tudtak hangolódni egymásra. Pedig hatalmas szakadék tántorgott közöttük minden tekintetben, Ujfalvy Krisztina (1761–1818) más háttéréből egészen más következtetések adódtak. Apja Ujfalvy Sámuel, küüllői főbíró nyugodt, kiegyensúlyozott életet biztosított számára. Beleszeretett a csapodár Haller László grófba, aki viszonozta érzelmeit, de vőlegényeként elhagyta, mert családja nem tolerálta a vallási különbséget. Ezzel megölte a lány boldogságát, egyszersmint költővé tette... A csalódás után *feltételekhez kötött házasságra* lépett nemes Máté Jánossal, és lánya megszületése után hosszabb időt töltött Kolozsváron és a rokonoknál, mint otthon. Életmódjával botrányoztatta meg a kortársakat: „...amazonosan öltözködött, férfias kalapokat hordott, lovagolt, a férfiakkal minden elfogulástól mentesen érintkezett, levelezett, egyszóval modern asszony volt egy olyan korban, amely ezt a fogalmat nem ismerte”, írta róla Halász Gábor.⁴⁵ Bíró Ferenc már úgy látta: a híre rosszabb volt, mint a valóság.⁴⁶ Fennmaradt könyvtárának címlistája, mely széles műveltségről tanúskodott.⁴⁷ Érdeklődése nemcsak a szépirodalomra terjedt ki, verseken kívül tudományos értekezéseket is írt, magyarországi és erdélyi tudósokkal levelezett.⁴⁸ Versei őszinte és eredeti, sajátos egyéniségének és a korabeli szentimentális stílusnak megfelelő önvallomások, melyekben az önálló életvitelű nőnek nem kellett senkinek megfelelnie, csak önmagának. De ezek a versek nyomtatásban mégsem jelenhettek meg, mert nem talált olyan férfi költőtársra, aki felvállalta volna kalauzolását az irodalmi életben.⁴⁹ Amikor férje megbetegedett, visszatért hozzá és haláláig ápolta, róla írott gyászjelentésében pedig önkritikusan tekintett vissza életére. Különleges személyiség lehetett, akinek élete lezárása sem nélkülözte a botrányt: temetésén öreg inasa megőrült, ráugrott koporsójára és a gyászoló gyülekezet szeme láttára meglövegolta.⁵⁰ Szerencsére erről ő már mit sem tudott.

Az erdélyi költőnő egyébként azért jelentkezett, hogy megcáfolja Molnár Borbálát: rajta kívül is vannak verselgető nők. Pedig Molnár Borbála akkor kezdett irodalmi levelezésbe, amikor rajta kívül még nem volt más, a költészetet *hivatásszerűen* művelő költőnő. Társtalansága, a nyilvános megítéléstől való féelme miatt a vallásos normák közé menekült: pietizmusa áthatja írásait, de nagy bátorsággal a férfiakkal való *szellemi azonosulást* is merte hangsúlyozni. Ez a felvett szerep aztán összenőtt vele, és nem érezte gátnak önmegvalósításában. Költőtársát nem kötötték azok az elvárások, melyek Molnár Borbálát béklyóba zárták: *asszonyként* bizonytalan anyagi helyzete miatt volt kiszolgáltatva, *költőként* pedig a grófné mellett szeszélyeinek és vallásosságának kellett élnie. Levélváltásuknak csak látszólag témája a két nem erénye és hibája, Ujfalvy Krisztina sokkal inkább a nők korabeli szerepének megváltoztatásáról akart elmélkedni, és eleinte úgy vélte, ehhez meg tudja nyerni költőnő társát is. Mindketten állhatatos, szabad lelkek voltak, ahogyan azt Fábri Anna megállapította,⁵¹ replikáik pengeélesek, ugyanazt látták, de következtetéseik ellentétesek lettek. Ennek

⁴⁵ Halász Gábor: Magyar költőnők. Bp., 1937. = Tiltakozó nemzedék. Bp., 1981.

⁴⁶ Bíró Ferenc i. m.

⁴⁷ Somkuti Gabriella: Ujfalvy Krisztina és könyvtára. OSZK Évkönyv, 1981. 449–484.

⁴⁸ Fábri Anna: „A szép tiltott fája felé”. A magyar írónők története a két századforduló között 1795–1905. Bp., 1996. 22.

⁴⁹ Fábri Anna: Író nők vagy írónők? = Rubikonline, 2001/06.

⁵⁰ Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Bp., 1982. 249.

⁵¹ A nő és hivatása. Szerk. Fábri Anna. Bp., 1999.

oka világlátásuk különbségében rejlett, melyet így foglalt össze Molnár Borbála: „*Mivel pedig az Aszszony egyyért az egész Férjfiu Nemet unja, én ellenben egygyért az egész Nemnek érdemesebb részét betsüllöm.*” Az újhelyi költőnő azzal akart elfogulatlanul szembenézni egy rettenetes házasság és férj emlékképével, hogy a régi szerelem emlékéért maga fölé emelte a férfiúi nem egészét. Levelezőtársa nem értette taktikáját, hol gyöngéden, hol csipkelődve igyekezett bizonygatni: nem isteni elrendelés az, amit a nőknek tűniük kell. De már levélváltásuk elején kiderült, hogy Molnár Borbála nem hajlandó kilépni addigi szerepéből. Elfogadta, és természetesnek tartotta a társadalom által neme elé állított korlátokat, mert úgy érezte: maguk a nők is okai a tudatlanságuknak, amikor önmaguk cicomázását többre tartják, mint a szellemi feladatokat.

Leveleik élvezetes olvasmányt jelentettek számomra. Az 5-18 oldalas írások között néha hónapok teltek el, miközben személyesen is találkoztak egymással. Nemcsak a címben megjelölt kérdésekről írtak, elmélkedtek a test és lélek, az ösztön és erkölcs kettősségéről, a boldogság mibenlétéről, az emberi cselekedetek szabadságának mértékéről, melyek a kor kedvelt témái voltak.⁵² A felvetett kérdésekre egyéniségüknek megfelelően válaszoltak, és vitájuk nem vált elvont filozófia fejtegetések sorává, mert mindenről élettapasztalataikon keresztül nyilatkoztak meg. Molnár Borbála érzelmes és passzív érzékenysége csapott össze a levelekben Ujfalvy Krisztina szellemes és támadó hangvételével, melyből érdekes ötvözet született. S nem szégyellték, ha a bölcselkedő hangnem rovására az ízes írás elcsábította őket, mert nem vérrre ment vitájuk: „*gu'salyas béli párbeszédet hozok be!*”, írja egyik levelében Krisztina, „*s mintegy az okoskodás helyett játszani láttatom*”.⁵³ Borbála volt higgadtabb, érettebb, méltányosabb, egész levelezésükben egyféle mentori szerepre törekedett.⁵⁴ Krisztina gúnyosabb megjegyzésein igyekezett nem megsértődni, nyugalmaival jól ellensúlyozta *Barátnéja* impulzív megnyilatkozásait. A levelezés elején még mindketten merev álláspontokat képviseltek, de ahogy mélyült barátságuk, egyre szívesebben fogadták el a másik állításának igazságtartalmát. Vetélkedésüknek így nem lett győztese, mert e barátság révén mindketten gazdagodtak, és vitájuk sok pontján közös nevezőre jutottak.

Ujfalvy Krisztina maga kezdeményezte gondolatváltásukat alexandrinusokban, és ezt megszakítva prózára tért át, hogy a maga ízlése szerint vitázzon. Molnár Borbála a prózai részekkel is fel tudta venni a versenyt, szívesen idézek ebből is, nemcsak azért, hogy bebizonyítsam, jó stílusa volt, hanem mert gondolatisága is izgalmas: „*E szerént nem esméri az igaz boldogságot, a' ki azt magán kívüül keresi. Hól van tehát? Nem másutt, hanem magunkba, és mi feltalálhatjuk az igaz boldogságot a' szerentcsétlenségnek közepette is; mert az igaz és valóságos boldogság nem egyéb, mint azon édes érzés, hogy mi kötelességünket mindenkor szíves igyekezettel törekedjünk véghez vinni. Ez egy olyan édes érzés, melyhez hasonló nintsen, és melyet az elnyomatott virtus a' tömlött setéttségében a' lántzok között-is érezhet: az igazágtalanul uralkodó pedig fényes Tronusába sem esmér. Ezen vélekedésemre, vagy helybe hagyását vagy ellent mondatát a' legszívesebb szeretettel várja az Aszszonynak szerető Barátnéja...*” 16 levelet váltottak egymással, levelezésük 1799-ben szakadt félbe, de kapcsolatuk aligha. Ujfalvy Krisztina bá-

⁵² Nagy Zsófia i. m.

⁵³ Nagy Zsófia i. m.

⁵⁴ Fábri Anna i. m. 24.

báskodott a kolozsvári magyar színtársulat mellett, egyik németből átdolgozott darabja jelzi,⁵⁵ hogy Molnár Borbála ebben is közreműködött, mert Krisztina nem tudott idegen nyelveket. S hogy kettejük vitájában kinek volt igaza, a verselés lehetőségért kompromisszumokra is képes Molnár Borbálának, vagy a mindenféle megalkuvást visszautasító Ujfalvy Krisztinának, ma sem könnyű eldönteni. Hosszú ideig mindkét magatartás jellemezte irodalmi életünket, s a női alkotóknak még a következő századokban is annyi támadást kellett kivédeniük, mintha Molnár Borbálának soha nem léteztek volna.⁵⁶

Molnár Borbála 1804-ben Bethlen László és Bornemisza József anyagi segítségével könyvben is megjelentette levelezésüket. A kiadás egyedüli céljának a költőtárs megismertetését jelölte meg, ami önmagában is bátor tett, és ennél több is: ezzel őrizte meg az idő számára a tehetséges költőnőt. Ugyan hány költő volt képes arra a magyar irodalom történetében, hogy költőtársáról jól mondjon és átmentse a halhatatlanságba? Molnár Borbála ezt tette Ujfalvy Krisztinával, mert megérezte: „*egy a maga Nemében, a' ki nem csak a' betsültetést, hanem még a bámulást is méltán meg-érdemelje. Ezt bizonyítják Levelének minden rendjei, melyekből az Éles Elme, Nemes Tűz és magasan járó Szabad Lélek elég nyilván ki tűndöklök, de még-is csak semmik azokhoz a' gyönyörű Munkákhoz képest, melyeket nála minden haszon nélkül csak az Idő fogai emésztenek...*” A levelek megjelenését igazi szerkesztőként rendezte egybe, nem időrend szerint, hanem hogy a párbeszéd-jelleget erősítse. De hiába ajánlgatta *Barátnéja* verseit kiadásra, nem akadt rá vállalkozó. Mégis: ez a könyv elsőként rögzítette a magyar irodalomban a két nem megítélésével, helyzetével, társadalmi és magánéleti szereplehetőségével kapcsolatos női álláspontokat. Nem lehet véletlen, hogy a sok részlete bekerült a magyarországi nőkérdésről készített átfogó szöveggyűjteménybe, hiszen írásiik jelentették ennek történetében az első mérföldkövet.⁵⁷

2. Versek

Bár verselése és irodalmi kapcsolatai miatt újhelyi szomszédasszonyai bolondnak tartották, és sokat pletykáltak róla, ez mégis megemelte hírét és – elsőként a magyar irodalom történetében – a mecénások segítségével kiadott kötetekben⁵⁸ azok nyomtatásban is megjelentek. Ezeket is érdemes végigböngészni, mert kiderül belőlük: episztolái nélkül is különleges költőnek tarthatjuk Molnár Borbálát. Pedig milyen érdekes volt az indulása! Először még magát a betűvetést kellett tanulnia, hogy a benne feszülő gondolatokat rögzíthesse. Első kísérletei után az akkoriban Debrecenben tanuló nagyobbik testvére mutatta meg számára az időmértékes verselés alapjait, vagy ahogyan ők nevezték: *a mért lábak tudományát*. Aztán Gyöngyösi István régi és a kortárs Gyöngyössy János új verseit vette költői mintául, úgy forgatta azokat, mint írastanuláskor apja iratait. Mindezekhez azonban kellett az *a талант* is, ami miatt már első kísérletei is elképesztették testvérét, bár azokat a költőnő hatalmas önmérséklettel még maga dobta a tűzbe.

Készsége olyan különlegesnek számított a maga korában, hogy amikor kiderült, Zemplén vármegye vezetősége is maga elé citálta és *levizgáztatta*: előttük megírt verssel kellett bi-

⁵⁵ Somkuti Gabriella i. m.

⁵⁶ Hász-Fehér Katalin i. m.

⁵⁷ A nő és hivatása, i. m. 41-53.

⁵⁸ A *Molnár Borbála Munkái* első és negyedik darabjában, illetve a *Szerentsélen indulat...* részeként.

zonyítani tehetségét. Egy akkoriban közismert történetet adtak neki feladatul: egy 17 évig távollévő katonára a szülei nem ismertek rá, és pénzért meggyilkolták. Versének különlegességét a behelyezkedéssel teremtette meg: a meggyilkolt katona szemszögéből láttatta meg az eseményeket. A próba jól sikerült, így aztán ő lehetett a városkának Stentzel Dániel levéltáros mellett másik köszöntőírója, ezért első kötetében sok ilyen verset találhatunk: el-siratta II. Józsefet, köszöntötte az új császárt, Lipótot és a városba, a megyébe látogató vendégeket vagy az új főispánt, akit akkoriban három napig ünnepeltek Újhelyben. Ezek a kor-szak kedvelt formái voltak, amelyekbe egyedi érzéseket tudott vinni: II. József halála váló-ban személyes veszteséget jelentett számára, hiszen ő volt az, aki birodalmában engedélyezte a válást, s amikor meghalt, a már elkezdett válási ügyeket – köztük a Molnár Borbálát is – elnapolták, hogy megvárják a következő uralkodó ezzel kapcsolatos véleményét. Ezt a for-mát használta fel arra is, hogy mecénásainak, Bártzay Borbálának az anyagi, illetve Bónis Ferencnek természetbeni segítségét megköszönje, de *bérmunkát* is vállalt: mások nevében is készített ilyen verseket.

Köszöntő versei közt több *chronosticon*nal is találkozhatunk, amit akkoriban a költői mesterség érdekes darabjának tartottak. A kortárs Pápay Sámuel, aki jogi végzettsége ellené-re az egri líceum irodalom tanára, éppen Molnár Borbála versével mutatta be tanítványai-nak a formát, melyet elméletileg így határozott meg: „*a római számot jelentő betűk által egy vagy több versekbe csak annyit foglalnak, a' mennyi az Esztendőnek ki jelentésére meg-kívántatik.*” Mindezeket pedig a Gvadányi Józsefhez írott verssel illusztrálta.⁵⁹

MVzsa kláLts Vlgan Józseff neVe napJa JeLen Van

A'z VJ Vlg DeLI szelett a' gyönyörV kllkeLett

Bár ez a mi fogalmaink szerint kicsit erőltetett, hiszen azzal, hogy bizonyos betűk között nem tettek különbséget, az értelmet is veszélyeztették. A költőnőt azonban izgathatta a vers játékosága, kötete számtalan chronoszticonja ezt bizonyítja, s Thuránszky Thérézia halálára írott chronoszticonos leoninusáért Édes Gergely csodálatát is kivívta.⁶⁰ Első verseit feltehe-tően a zsoltárok ihlették, azok dallamára írta saját keserveit. Köteteiben szép számmal for-dulnak elő gyönyörű *zsoltár parafrázisok*, melyek közül a legszebb a 42. zsoltár motívumaira és strófájára készült, ami nemcsak Molnár Borbála lelkét mutatta meg, hanem a vándormo-tívum újabb, egyedi kiteljesítése is lett⁶¹ (*Mint a' szép híves Patakra*):

Hiszen engem gyenge edényt

Uram te teremtetél,

És szabad tetszéssed szerint

Olly gyengén helyhezettél

Hogy életem mint a' pára

El-múlik nem sokára

Mert testem csak olyan tserép

Melly csak kevés ideig ép.

⁵⁹ Lőkös István: Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai. = Irodalom és felvilágosodás. Szerk. Szauder József és Tarnai Andor. Bp., 1974. 896.

⁶⁰ Kerner Anna: Molnár Borbála (1760-1825) Sátorajújhely igazi Losárdi Zsuzsannája. = Mesterkedők. Antológia, 1999.

⁶¹ Senczi Molnár Albert fordítása egyike a legnagyobb kisugárzású zsoltároknak, Bethlen Kata éppen úgy felhasználta, mint Kisfaludy Sándor, Arany vagy Weöres Sándor korai költészetében (vö. Kovács Sándor Iván „Három veréb hat szemmel”). Molnár Borbála mintája nyomán használta fel ezt a dalt Bessenyei Anna is.

De nemcsak a dalformát ismerte, veretes időmértékes sorokban is el tudta sírni fájdmalmát:

*Jaj hova tűnt életemnek ragyogó lelkes fénye?
El-enyészett bús szívemnek, látom, minden reménye.
Gyötrelmimnek sebes lángját tovább nem tűrhetem,
Talán könnyebb lesz, panaszom, ha ki-önthetem.*

A zsoldár siralmát és az antik verselést ötvöző parafrázisokban a forma vált erősebbé, a keresztény mitológiát időnként a göröggel váltotta fel, melyet nagyon kedvelt. Költői önmetaforáit is onnan választotta: az egyértelmű *Múzsza* mellé a *Büblist* – ő Bibliként írta –, akit könnyei miatt az istenek forrássá változtattak, s ezzel biztosították számára az örök életet.⁶² Ideálja a természetben szemlélődő rousseau-i bölcs volt, ő is megpróbált ennek szellemében élni, de képes volt magát is kinevetni egy-egy helyzet fonákságát látva. Legszebb ódáinak egyikét akkor írta, amikor a Ronyva-parton elveszett tehene után kutatva elkábította őt a természet gyönyörűsége. A kor szokása szerint a *picturát* nála is *squentia* követte: a tavaszi plánták látványa indította el filozofikus elmélkedését, melynek végén a lélek halhatatlanságának felismeréséig jutott el. De önfeledtsége miatt megfedte magát (A tavasz):

*De a szép természet reám úgy vigyorgott,
Hogy marhám majd végre eszembe se forgott –*

Ekkoriban került kapcsolatba a Kassán élő Batsányi Jánossal, aki ugyan nem episztolázott vele, de ellátta olvasnivalókkal, és az általa szerkesztett *Magyar Múzeumot* is elküldte neki, amit Molnár Borbála *az irodalom virágoskertjeként* érzékelt. Boldog lehetne ma is az az irodalmi lap, amit ilyen sokszínűnek látnának olvasói Molnár Borbála T. B. J. Urhoz):

*Plántálták ezeket a' bölts Magyar kezek
'S Nemzetünket nagyon meg-szépítik ezek.
Zöldül Rozmarinja itt a' nyájasságnak
Habzik Hiazintja tréfts mulatságnak
Vagynak itt szeretet tellyes violák
'S a mosolygó öröm gyengén nyílt rósáji.
Van itt egyenesség Liliom fejére
Melly festéket nem hágy kenni hó színére...*

Kapcsolatuk a kassai könyvkiadási munkálatok kezdetén személyes ismeretséggé vált. Batsányi magára vállalta nyomdában lévő kötetének korrigálását, de aztán váratlanul félbehagyta. A kortársak szerint a Molnár Borbála-versekkel volt baja, és a költőnő is magyarázkodásra kényszerült a *Bétsi Magyar Merkuriusban* a Batsányihoz írott versének megjelentetése miatt. A nyomdahibákat elnézve a kötetből valóban hiányzott a javító kéz, de ennyi év távlatából az az *empátia* sokkal lényegesebb, ahogyan a költőnő a vele kapcsolatba került férfiak *életterheit* szemlélte.

Molnár Borbála irodalmi szempontból légüres térben élt Újhelyben, számára elsősorban olvasmányai biztosították a költői továbblépést, így hát az írásaik révén megismert alkotókat személyes ismerősként tartotta számon. Verssel köszöntötte Kármán Józsefet, akinek a kegyes olvasmányt köszönte (T. Kármán József Urrol):

⁶² A Büblisszel való azonosulás folyamatát jól érzékeltette Nagy Zsófia tanulmányában: *Női ars poetica a régi századfordulón.* = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1996. 1. sz.

*Bóldog Hazza ki illy bölts fiakat szülhet,
A' kiknek szárnyainn Egekik repülhet
Éljenek hát ezek Nemzetünk javára
Sok jó hireknek ne légyen határa.*

Hogy Csízi révén, vagy magától talált rá Youngra, nem tudni. De nagy hatással volt rá, mert benne is, mint Pope-ban, *lelki rokonára* ismert (Yung):

*De imé a' bánat téged is üldözött
Nagy lelkü Yung te-is nyögtél árja között.*

És nemcsak a költőnek, a fordító Péczeli *tekintetes úrnak* is versben fejezte ki a háláját a kapott olvasmányokért, hát ez sem olyan gyakori a magyar irodalom gyakorlatában!

A *Munkáji* 4. kötetében megjelenő *elmélkedések* önálló költői vallomások, melyeket valóságos háttérrel lehetett, s melyekben legszemélyesebb gondolatait fejezte ki. A két vers egyazon hangulat szülötte, hiszen az egyik szilveszter, a másik újév napján íródott. Az évfordulók, a változások amúgy is foglalkoztatták, de az különböztette meg ezeket a napokat az addigiaktól, hogy ez volt szabadságának kezdete. Imája így hát az új élet kezdetén költői ars poétikává vált (Uj esztendő első napi elmélkedés):

*Oh Isten! taníts hát vigyázni szüntelen
'S bethúlni az Időt a' melly vagyon jele
Egy órát se töltsék, adjad haszontlan
'S ne reményljek abbann a' melly bizonytalan
Adj szívet jótéted meg esmérésére
És a' boldogságnak el viselésére.*

Amikor legnagyobb fia a debreceni kollégiumba bekerült, verssel köszönt el tőle. De nem családi vers lett ez, szülői aggodalmait osztotta meg a nőtársakkal. Kemény feladat lehetett a fiúk apa nélküli felnevelése, legnagyobb félelme az volt, hogy *a vak szülői szeretet* miatt elvéthet valamit. Minerva istennőnek a segítségét kérte, hogy a bölcsességgel tegye boldoggá őket, hiszen a tudás révén (Mikor a' Fiamat a' Kollégiumba vittem):

*Ki hogyha eredett galagonnya töbüi,
De szelid olaj ág lesz e' vad vesszőbüi.*

Életük további alakulásáról utolsó megjelent kötetének *egyéb darabotskái* között találtam híradást (Sorsom' rövid le írása):

*Egygyiket már Fébus verselni szoktatja
Az Oratoriát másik tanulgatja,
Harmadik még Gyermekek: de már ugy mutatja
Hogy lesz elméjének ritka foganatja.*

A kötet verseiben az érett költőnő mutatkozott meg akkor is, ha néhány darabját korai időkből mentette ide. Elmaradtak belőle a köszöntők, és a megrendelésre készült versek is új formát öltöttek. Legszebb példája az *Anyai intések* című ciklus: tudatosságát az eléje írt *fohászkodás és megszólítás* mutatja. Bartzai Borbára néhai Szerentsi Ferencz özvegyének nevében kezdte el, de a lányunokának készült útravalóban már Molnár Borbála jelent meg: nemcsak az ilyenkor elfogadott és hagyományos témákról írt, megtoldotta azokat saját életelveivel is.

*Tanúld-meg hát jókor magadat esmérni,
Igyekezvén szíved mélységét meg-mérni.*

*Igyekezz mindenkor tudni mi van benned:
Mert másként nem lehet jó szívünek lenned.
Másképpen a' virtust nem gyakorolhatod,
Hanem ha dolgaid' kút-féjét tudhatod:
Mi végből foly ez, vagy más tselekedeted:
Es e' nélkül tsak a' majmokat követed....*

Mintha Kölcsey Parainesisének egy fél évszázaddal korábbi verses változatát olvasnánk az istenhitről, a szemérmességről, az indulatok kezeléséről, az állhatatosságról, a szeretetről, a közjóra termett emberről vagy az idő értékéről, melyek mindegyikéből megvillant Molnár Borbála bölcsessége. Ekkorra tudatosult benne az írói-költői feladat, melyet nem a hiúság, hanem a tenni akarás mozgatott (Mentség):

*Hogy azzal Némemnek mulatságot szüljek,
S a' gyakorlás által magam-is épüljek:
De nem hogy a' F á m a nyelvére fel-üljek,
'S tsátsogási között az Égig repüljek.*

A hozzá áradó érdeklődő levelekre válaszolva több versben is összegezte élete történetét. Ezekből derült ki, hogy a visszakapott szabadság birtokában két évig önfeledten a költészetnek élt, amikor azt vette észre, hogy elfogyott minden tartalékuk. Legnagyobb szegénységre akkor jutott, amikor 1794-95 telén a sorozatos természeti csapások miatt éhínség fenyegette az újhelyieket. Költői hírneve révén kapott segítséget, de a helyzet megoldására neki kellett rátalálnia. Elkeseredésében a verseléssel is fel akart hagyni, s amikor egyik tisztelője a dicsőségre és a házára hivatkozva akarta ettől eltéríteni, kész volt a felelete (Mentség):

*Szép dolog szolgálni a' Hazának,
Félre tétellel a' magunk hasznának:
De ugy ha használunk azzal ez' Anyának,
Mert másként tartom azt vak ész munkájának.*

Ezért is fogadta el az erdélyi meghívást, ahova ismert költőként, de szerény emberként érkezett, személyét illetően nem igényelte a kiváltságokat, nem az, hanem belső tüze hajtotta (Kolo'svárra lett első bé-érkezésemkor):

*Vajha nevelhetném diszét e' városnak,
'S nem innám hijába vizét a' Szamosnak.*

Nem érezte kisebbnek attól költő hírnevét, amiért támogatja a verselgető nőket és férfiakat, hiszen csak így tudta megosztani velük felismerését:

*Hanem írj mindenkor oly' matériáról
Melynek meg-győződöl hasznos mivóltáról
Mely nem egyedül a nyájasságnak tessén,
Hanem a' közönség hasznára lehessen.
Mely az érző szívet ne tsak mulatassa
Hanem azt akárki haszonnal olvassa.*

A váratlan örömekre is verssel reagált. Amikor a *Magyar Kurir*-ből arról értesült, hogy Sopron vármegyében egy társaság ünneppé emelte névnapját, köszöntőjét is nézeti terjesztésére használta fel, és az *udvarló versben* filozófiai magaslatokra emelkedett: a horatiusi hajó hasonlatot sajátos képekkel alkalmazta az emberi sors összegzésére. A felvilágosult gondol-

kodás fedeztette fel vele a természet gyógyító erejét és szépségét, melynek leírásában szinte Petőfi látását előlegezte meg számunkra (1799-dik Esztendőben):

*A' Ház akármelyik ablakába állok,
Elmélkedésnek oly' merőt találok:
Mely andalogtatván képzelődésemet
Mint egy magán kívül ragadja szívemet.
Mert a' fel-kelő nap vidám ábrázatja
Bámuló elméket kedvére játszdottatja.
Viszont mulattatják a' kékelő egek,
'S az azt sok színekkel tarkázó fellegek
Majd ismét a' hóval be-fedett mezőkön
Jártatom szememet hegyeken 's erdőkön.*

Bár ott Egeresen négy fal közé volt zárva,⁶³ újhelyi emlékeire támaszkodott, mert azok ott maradtak benne belső tájként.

Legszebb darabjai a kötetet (és a költészetét) lezáró *énekek*, melyek az örömről, a barátságról, a reményről szólnak. Ezek is a korszak közhelyszerű témái, minden valamire való költő megfogalmazta ide illő gondolatait. De Molnár Borbála dalai az örök emberi érzéseket foglalmazták meg. Már eljutott ekkorra a bölcsességnek arra a fokára, hogy tudja: az érzelmek változóak: az *öröm ál-ortzás kegyesség*, a barátság *szíve tsalárd bár színe szép*, a hízlekedő remény pedig *kedves édes méreg*, de azt is tudta, hogy ezek nélkül üres az emberi élet. Sokra tartotta a barátságot, hiszen ezzel pótolta élete hiányait (A' Barátság):

*Lelke Te vagy életünknek,
Bal'samja sebes szívének,
'S Menyei gyönyörűségben
Éltetsz egy közös hívésben.*

Az a sok családrtság, melyet életében megtapasztalt, egy kicsit kételkedővé tette, de utolsó megjelent verseiben mégis az érzelmeket dicsérte, mert azt megtanulta addigra: csak azok képesek kitölteni űrjeinket, vagy ahogyan ő nevezte *hijosságunkat*.

Molnár Borbála műveinek többségét időmértékes verselésben írta: alexandrinokat és leoninusokat használt, melyeket akkoriban kevesen tudtak így megformálni. A dalszerű, könnyed formát ő használta először, hiszen Kisfaludy Himfy-versei előtt már írt ilyeneket. Ezt a zsoltárok hatásának tulajdonították,⁶⁴ első versei között felfedezhetünk zsoltárparafrázisokat. Hogy mintát követett, vagy költői tehetsége diktálta, nem tudjuk, de teljes természetességgel használta a hetes és nyolcas sorokat eleven lüktetésű dalában, amikor a Ronyva-parton átélt természeti élményét megpróbálta rögzíteni (A Tavasz más ugyan arról):

*Melly kedvesen illatoznak
'A fák 's egyéb virágok,
Tellyes örömet okoznak
A Tavaszi újságok
Melly kedves tsergéssel ered
E' víz a' kavitsosokon,*

⁶³ Molnár Borbála prózai levelei Édes Gergelyhez. = Történeti Lapok, 1876. április.

⁶⁴ Szigetvári Iván i. m. 150.

*Talán Dianna itt fered
A' nyári hév napokon*

A versek helyesírása a XVIII. század jellegzetességét őrizte meg számunkra, bár azok – a sajtóhibák miatt is – kötetenként változóak. A kiejtés és az írás eltérő volta miatt bonyolultabb jelrendszerrel dolgozott: a *cs* hangot *ts*-sel, a *c*-t *tz*-vel, a *gy*-t *dj*-vel jelölte, a magán- és mássalhangzók rövidségének és hosszúságának jelölése még zavaros, a szó elején és végén lévő *s* hangot másként írta, mint a szó belsejében. De mindezek a szövegértést nem befolyásolták, mint ahogyan az sem, hogy néha számunkra ismeretlen tartalmú szavakat használt, a mondatból azért sejtethető volt azok értelme. A későbbi közlésekben a kor helyesírása szerint átirták verseit,⁶⁵ én maradtam az eredeti formánál, hiszen ezek közvetítik számunkra igazán ezt a XVIII. században élő költőnőt.

Molnár Borbálának gazdag és sokszínű kötetei azt is megértették velem: miért nem jelenhettek meg Csokonainak életében művei! Csak olyan mecénásokat talált volna, akik elvárták pénzükért a *költői viszonzást*. Molnár Borbála ezt az ajánlásaiban teljesítette, ami például az 1804-ben megjelent *Szerentsétlen indulat* című kötet elején így hangzott: „bethleni Bethlen Lászlónak nemes hazánk' nagy érdemű hőrossának... kászoni báró Bornemisza József mint valóságos belső érdem és a halandók között feltaláltatott tökéle tesség remek példájának, nekem különös képességű Patrónus uraim ő uraságoknak el-kötelezett örökös hála adó tisztelettel ajánlja az író.” Az „*ember és polgár*” büszkeségében élő Csokonai nem lett volna hajlandó egy ilyen felvezető írásra, Molnár Borbála megtette és jól tette! Nem volt olyan átütő tehetség, mint Csokonai, nem biztos, hogy kézíratai fennmaradtak volna. A megjelent köteteknek köszönhetően pedig megismerhetjük mi is őt, és megtalálhatjuk sorában a nekünk szóló üzenetet.

3. Verses regények és prózai munkák

Még házassága alatt kezdte el írni és a férje halála után fejezte be első komolyabb munkáját, mely az *Az ő életének igaz tükröre* címet viseli. Eredetileg csak önmagát akarta az írással megvisszatalni, de költői hírnevét ennek is köszönhette. Komolyabb előgyakorlat nélküli élvezetes olvasmányában érzékletes helyzetrajzok, kínosan szorongató jelenetek és himnikus felülemelkedések váltják egymást. De nemcsak önmagáról vallott, mert azzal, hogy a nők életének aktuális kérdéseit megfogalmazta, tükröt tartott a nők elé is.⁶⁶ Igaz, történetmondásában még nem következetes, de az általa megfogalmazott témákkal mégis szíven találta nőolvasóit, akik közül nagyon sokan küszködtek ugyanazon problémákkal. Ennél didaktikusabbra sikerült a *Mesés történetek* című munkája, amelyben két lánytestvér története kapcsán a szórakoztatáson túl a nők nevelésének fontosságát is rögzítette: „Hogy pedig tsekély munkáimhoz Mesét-is egyelitettem: eről azt jegyzem meg Iször hogy ez nem mese vagy soha meg nem történt dolog tellyességgel amivel a' személy a' kit materiál felvettem esmeretes volt előttem, de hogy a' történetnek le-írásábann teljes séggel esmeretlen útát követtem, abbann e' volt fő tzélom, hogy netsak mulatságot okozzon hanem a szívek palléro-

⁶⁵ Régebben: Zilahy Károly: *Hölgyek lantja*. Pest, 1873.; Faylné Hantaller Mariska: *A magyar nőírókról*. Bp., 1889. Újabbban: Mesterkedők antológia vagy *Weöres* idézett összeállítása.

⁶⁶ Weöres Sándor i. m.

zására is legyen, ha kedvét fogom találni főként kedves Nememnek: többekre is ajánlván magamat Isten kegyelme által vagyok.”⁶⁷

*Egy nemes tselekedet leírása*⁶⁸ címmel is volt egy munkája, mely első erdélyi éveinek a termése: 1796-ban Egeresen írta „beteges állapottyában”, melyet Vácott nyomtak, s Pesten árultak. Ezek az adatok ennek a periódusnak kettősségét mutatták: még nem volt közismert Erdélyben, és éltek itthoni kapcsolatai. Ez a rövid, 24 lapos írás egy bizonyos Szathmári nemes cselekedetéről tudósítottak, aki 400 rénusi forintot küldött Ferenc császárnak ajándékba a hadikiadásokhoz, és 18 felszerelt ifjút is útnak indított hozzá. Csorba Zoltán visszafelődéseként értékelte ezt a művet,⁶⁹ pedig csak erdélyi helykeresésének egyik jele volt ez. Költsői hírneve ellenére úgy érezte, megkopott irodalmi jelenléte, megpróbálta visszaszerezni, melyhez a mecénásokra szüksége volt. Ezt a célt szolgálta, hogy verssel köszöntötte névnapján Erdély kormányzóját, Bánffy Györgyöt,⁷⁰ s ezt szolgálta ez az írása is, még ha túl nagy sikert nem is könyvelhetett el megjelenésével. S ahogy feladatai megnőttek, abba is hagyta az episztolázást, már csak azért is, mert a grófné ezeket is ellenőrzése alá akarta vonni.

Mínthogy jól tudott németül – hogy hol és hogyan tanult meg, arról nem találtam adatot –, a grófnőjének olvasmányokat készített, és ő maga is írt erdélyi tartózkodása alatt az akkoriban divatos *romanok* mintájára ilyen művet *Szerentsétlen indulat, vagy Sarolta és Sándor* címmel. Szigetvári Iván ezt fordításnak tartotta, bár nem találta meg hozzá az eredeti művet. Elődei és kortársai is éltek a módszerrel – Dugonics, Verseghegy, Kazinczy – mert eredetiség és fordítás mást jelentett számukra, elegendő ehhez Kazinczyék Iliasz-pörére gondolnunk. Ám a későbbiek során kiderült, hogy ez a műve több egyszerű átvételnél! A *Szerentsétlen indulat* tudatosan, a külföldön akkoriban divatos *románok* pótlására írta csaknem hatezer sorban, ami költsői teljesítményként sem utolsó. Címlapja szerint egy valószínű történetet dolgozott fel, aminek 2003-ban kiderült az igazságtartalma, amikor a zebegegyi Borda Antikvárium báró Radek Polyxénia öngyilkosságának 200. évfordulóján egy szép kiadványban összegyűjtötte, és Knapp Éva tanulmányával értékelte is a XVIII. századi történet különféle feldolgozásait, melyek között Molnár Borbála műve is ott volt.⁷¹ Knapp Éva azon csodálkozott írásában, hogy milyen gyorsan készült el Molnár Borbála művével! De nem ekkor írta lóhalálában, a műve alapját képező *Szerentsétlen szerelem a vagy egy ritka szépségű és nagy születésű jeles személynek a szerelemből származott szerentsétlen és igen szűre ható szomorú története, melyet bizonyos leírásokból versekbe szedett és a világ eleibe bocsátott Molnár Borbála*, már 1799-ben készen volt. Gvadányi Bárótzival minősítette, és Molnár Borbála tervezett ajánlásával együtt elküldte Festetich Györgynek, de a kiadás akkor valamilyen oknál fogva megghiúsult.⁷² Radák Pólíka öngyilkossága után ezt a művét dolgozta át, és 1804-ben Bethlen Gergely és Jósika Miklós anyagi segítségével megjelentette, amivel néhány nappal megelőzte Kis István halotti versének kiadását is. Mínthogy a szerencsétlen

⁶⁷ Némely tudósítások az érdemes Közönségnek.

⁶⁸ A Pesten 1797-ben megjelent műből csak a zebegegyi Borda Antikvárium és az OSZK őriz egy-egy példányt, de ezekhez sajnos nem sikerült hozzájutnom.

⁶⁹ *Csorba Zoltán*: Molnár Borbála költészete = Borsodi Művelődés, 1982.

⁷⁰ Nagy Zsófia i. m.

⁷¹ Az elfátyolozott arckép, báró Radák Polyxéna kisasszony emlékére. Borda Antikvárium, Zebegegy, 2003.

⁷² Gálós Rezső i. m.

lány – akinek története felkavarta Erdélyt – Mikes Anna grófnő rokona volt, Molnár Borbála ismerte személyesen. De ő íróilag közelített a tragikus eseményhez, és történetével azt akarta bebizonyítani, hogy nem kell nekünk a külföldi románokhoz menekülnünk, a velünk történetek is hordoznak olyan üzenetet, amiből tanulni lehet. Művéből nehéz kibogozni Radák Polyxéna történetét, de jól felismerhető saját életének egy-egy motívuma: a rangvágyó, erőszakos anya, az ellenszenves, de megfelelő társadalmi állapotú kéré, az anya véleményének megváltozása. De a tényeket szabadon kezelte: a hősnőből titkon megesett lány lett, aki gyermekágyasként belemenekült egy báróval kötött házasságba, és a szülés után meghalt. Az elutasított köznemesi szerelmes magas rangra emelkedett, szerelme halála után nem fogadta el a család közeledését: elvette tőlük gyermekét és maga akarta felnevelni. A kisgyermek azonban két éves korában meghalt, és Sándor hosszas szenvedés után egy újabb szerelemben talált kárpótlást Sarolta és a gyermek elvesztéséért. Az ő történetét Molnár Borbála már prózában kapcsolta az eredetileg verses költői elbeszéléshez, és a megjelentetés pontos időzítésével pedig biztosította műve iránt az érdeklődést. Ez már *nem a valóság*, hanem *annak égi mása*, azaz irodalom a javából remélem, a *grófnémnek* is tetszett.

Egyik könyvében beharangozta, hogy *Épületes barátság* címmel nagyobb művön dolgozik, és Csízinek szóló levelében írta, hogy egy apácával folytatott beszélgetését Erdélyben kiadták, de ezeknek nem akadtam nyomára. Zilahy Károly szerint 1800-ban Bécsben sajtó alá rendezte Apafáján írott filozófiai elmélkedéseit, melyek azonban „bizonyos akadályok közbejötté miatt azok napvilágra nem jöhettek”.⁷³ Összeállításában az allegorikus írásból is közölt egy kis részletet, mely szépen árnyalja a Molnár Borbáláról kialakult képet (A szélvész): „Kellemetes képe a világ lármáitól elrejtett bódog középszerűségnek, ki a te alacsony kalyibádban, csendes együgyűséggel lakozol! Midőn a világ zűrzavarja és a szerencsének hirtelen változó kedve trónusokat megreszkettet és a hatalmasokat meghajtja vagy le is buktatja: mindazok téged éppen nem érdekelnek, mert a világ legkegyetlenebb zűrzavarjainak útosó munkássága is alig hathat elrejtett magányosságodhoz. Boldog az a bölcs, ki csendes sorsával való megelégedéssel a természetben keresi azon kiapadhatatlan forrást, melyből az örökké tartó és legédesebb örömet szakadatlanul merítheti...”

Hajdúbogason írott *naplója* és verses sorsösszefoglalása⁷⁴ is eltűnt, amiben életpályáját összegezte. Toma István még olvashatta, mert az újhelyi újság, a Zemplén egyik számában felidézte azokat a sorokat, amelyet a költőnő halála előtt vetett papírra.⁷⁵ De meglehet, hogy forrása Zilahy Károly volt, aki összeállításában hosszasan idézett ebből is:⁷⁶ „A bölcs gondviselés velem sokféle viszontagságot megpróbáltatott...bátor azok nekem igen sokszor darabosoknak tetszett, de megismertették velem a földet olyannak, amilyen a valósággal, hogy ne keressek itt menyországot, de ne is nézzem a földet olyan sivatag pusztának, melyen csak nyögés és jajszó hallatszik. Most pedig a csendes természet kebelében, az egygyű, de jóízű és mértékletes eledlek mellett visszatérvén egészségesen, amennyire mellemnek nagy megrendültsége és időmnek elmúlása engedi: látom, mily kevés kívántatik a megelégedésre, érzem,

⁷³ Zilahy Károly i. m. 231.

⁷⁴ Visszatekintés az elmúltakra az élet estvéjén című írását több forrás emlegeti, cím szerint idézi *Erdődi Sándor*: Magyar hölgyek életrajzai 14. Pozsony-Bp., é. n.

⁷⁵ Zemplén, 1901. ápr. 28.

⁷⁶ Zilahy Károly i. m. 235, 237.

hogy jó élni, és tudom, hogy elég szép a világ azon a czélra, hogy az emberek e földön a boldogságot feltalálják és a halhatatlanságra kiformalódjanak.. Minden este nyugodt szívvel ajánlom fel magam a halálra, mintha előérezném, hogy csak az örökkévalóságban fogok felébredni...”

III. Utóélete

Írásaival nemcsak engem ragadott meg, a múlt században Csathó Kálmán író is *megkísértette*, aki Barátsági vetélkedés címmel novellában idézte meg emlékét.⁷⁷ Sajátos stílusával, évdő modorával kikezdte ugyan Molnár Borbála biográfiájának szépségét, de azt ő is kénytelen volt elismerni, hogy Molnár Borbála akkor fogott tollat, amikor a nők szomorú cseleedsorban éltek műveletlen apjuk vagy férjük árnyékában. Csathó megcsipkedte egyre vékonyodó kötetei miatt az általa *Borca nénémnek* nevezett költőnőt, és írásában Ujfalvy Krisztina szerepét is kiforgatta eredeti valójából.

Szigetvári Iván a XX. század elején egy német költővel, Anna Karschinnal (1722–1791) hasonlította össze Molnár Borbála tevékenységét.⁷⁸ Életrajzi vonások sugallták ezt, de színter csak a sorsuk mutat közösséget, mert Karschin nagy költő lett: 19 költeménye belekerült a német nemzeti irodalom tárházába, míg Molnár Borbálának nincs olyan sora, ami ezt a tisztességet megérdemelné. Azt azért ő is kiemelte, hogy „nemes Molnár Borbálától nem ismerünk olyan kolduló leveleket, amivel kortársa elárasztotta a világot...” Sem Csathó, sem Szigetvári nem értette meg Molnár Borbála újdonságát, azt, hogy az a közel 900 oldal, ami megjelent műveiből, sajátos értéket takar. Mennyiségileg ez Kölcsey és Berzsenyi együttes életművének felel meg, minőségileg pedig egy új vonulat kezdete: Molnár Borbála már tudatosan és alázattal volt költő, áldozatot hozott érte és örömmé tudta azt tenni mind kortársai, mind pedig önmaga számára.

Újabb irodalomtörténetünk is felfedezte ezt a korszakot és az újhelyi költőnőt. Ha a csipkelődő hangnem még mindig kísért is vele kapcsolatban,⁷⁹ türelmesebben, értékének megfelelően kezelik. Elismerik, hogy példája nyomán jelentősen bővült mind az alkotók, mind a befogadók köre, hogy már nemcsak a férfiak tűntek fel újabb szerepekben, hanem a nők is; Bessenyei Anna, Fábíán Julianna, Vályi Klára bevallottan Molnár Borbála példája nyomán jelentkezett írásaival. Szükség volt rá tehát a magyar irodalomban, még ha meg is oszlottak róla a vélemények, de a női szerepvállalás kezdettől fogva nemcsak irodalmi, hanem a női jogok kérdésévé is vált. Amikor Bata Imre számba vette a XVIII. század *szárnyatlan, konyhaszagú* költőnőit, az *ügyes és élelmes* Vályi Klára és Fábíán Julianna mellett a *szenvedő* Molnár Borbálát emelte ki. Jól látta: költői csodatétel a köznapi élet és a jelenlét olyan intenzitása, mely férfi poétáknál is alig fordult elő.⁸⁰

Nem akarta ő a világot felforgatni, csak a talált feladatoknak megfelelni a maga módján: „*igyekezzünk a' mi kistsiny környezetünkben véghez vinni azt a' mi töllünk ki-telik*”. Köteteit átlapozva megjelent előttem az az asszony, aki föl vállalta a küzdelmet, de a *grófnő is köszönt*

⁷⁷ Csathó Kálmán. = Miért nem ment hozzá a nagymama a nagypapához? Bp., 1927.

⁷⁸ Szigetvári Iván: Karschin és Molnár Borbála. = Kisebb munkái, Bp., 1927. 280-285.

⁷⁹ Bíró Ferenc, Hász-Fehér Katalin, Nagy Zsófia, Weöres Sándor.

⁸⁰ Weöres i. m. bevezetése

megjegyzésével sejtetni engedte, hogy kész volt a kompromisszumokra. Mindenkivel megtalálta a hangot: férfiakkal és nőkkel, munkaadóval és széptevővel. Nem esett nehezére dicsérni mecénásait, mert mindenkinben talált értéket. Az utókor pedig fennmaradt írásait olvasva eldöntheti: „látta-e a magyar költészet hasznát annak, tehetségtelen és dilettáns asszonyok verses leveleket írtak, meg üdvözlő verseket...”⁸¹ E mondat szerzője, Szigetvári Iván kételkedett ebben, de én hiszem, hogy minden egyes költői sor hozzájárult ahhoz, hogy ne csak az írók, hanem az olvasók is megszülessenek a magyar irodalomhoz, és az a mindennapi élet részévé váljon. Műveiben egy távoli, különleges világból hozott hírt, amiért érdemes őt ma is olvasni azzal a szemlélettel, amit még első könyve kiadásakor ő kért olvasóitól: „Valaki tehát ezeket olvasod, mindenek fölött üresítsd ki a' szivedet minden hibás ítélet tétel alól, és a' helyett képzeld ennek írójában egy valóságos Keresztyén Atyádfiát, ki néked minden lelki 's testi áldásokat kíván”.⁸²

Önmagát kiadásában következetesen *Borbárának* nevezte, ami azóta Borbálára szürkült a köznyelvben, de én szeretek úgy gondolni rá, mint az újhelyiek *Borbára nényére*, aki egy utcanévnél talán ma is többet érdemelne tőlük. Remélem, születésének 250. évfordulója alkalmat ad arra, hogy kipótoljuk az elmulasztottakat.

SZIGETI SÁNDOR: KASSAI IDILL

⁸¹ Szigetvári Iván i.m. 175

⁸² Az ő életének igaz tüköre : Az Olvasóhoz című ajánlása

MARTINÁK JÁNOS

A költő Bessenyei György

A magyar irodalmi köztudatban Bessenyei neve az 1772-ben megjelent *Ágis tragédiájához*, a magyar nyelv fejlesztése érdekében megírt röpirataihoz (*Magyarság, Jámbor szándék*) és a *Tarimenes utazásához* kapcsolódik elsősorban, úgy tartjuk, hogy fellépésével kezdődött meg a magyar felvilágosodás irodalma. Hogy vele új dolog indult el, azt a kortársai is érezték, és Toldy Ferenc volt az, aki az utókorra örökítette ezt az ítéletet.¹ Bessenyei 1747-ben született a Szabolcs megyei Bercelen, 1755-60 között a sárospataki kollégiumban tanult, de apja kivette az iskolából. Egy ideig otthon folytatta tanulmányait, de azt is abbahagyta. 1765-ben állt be változás az életében, amikor felvételt nyert Mária Terézia testőrségébe, ahol két bátyja már a testület megalakulása óta szolgált. Bessenyei, a falusi középnemes Bécsben élénk szellemi életbe csöppent, az udvar állandó kapcsolatot tartott fenn az európai szellemi központokkal, a felvilágosodás gondolatai népszerűek voltak. Maga a királynő is a felvilágosodott abszolutizmus kiépítésére törekedett, de ugyanakkor megjelentek a sajátos polgári törekvések is. A bécsi polgárság igyekezett a felvilágosodás eszméit saját törekvéseinek igazolására felhasználni, és saját képére átformálni. Bessenyei részese lesz ezeknek a küzdelmeknek, mivel a testőröknek, hogy feladataikat elláthassák, meg kellett tanulniuk a francia nyelvet, tökéletesen kellett tudni a németet, és a társadalmi élethez hozzátartozott a korabeli tudományos eredmények ismerete is.

Bessenyei sajátos helyzetben volt, mert ő előzőleg nem sajátította el azokat a klasszikus ismereteket, amit testőrtársai, neki mindent előlről kellett kezdenie. Hihetetlen szorgalmának köszönhetően nemcsak pótolta a hiányosságait, hanem kortársai között a legműveltebb és legtájékozottabb ifjú lett. De nemcsak ezek a törekvések hatottak rá! Amikor Bécsben volt, kiéleződtek az ellentétek az uralkodó és köznemesség között. A magyar köznemesség ekkoriban már megmozdulni látszott: védte előjogait az uralkodóval szemben, és szellemi igényekkel lépett fel. Ennek a korszaknak sajátos tendenciája volt az, hogy a régi vallásos (pietista) világképpel szemben megnőnek a földi jelenségek értékei, és maga az erkölcs is laicizálódik. Megjelenik egy olyan törekvés, hogy az erkölcs némileg függetlenedjen a szigorú vallási tanításoktól, és a világi élet segítője, az abban való eligazodás eszköze legyen. Az irodalomban meg is jelennek ennek a törekvésnek a kifejezői, először csak az egyházi értelmiség körében, de utána már a kimondottan nemesi származású költők (Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám) között is. Bessenyei elsősorban hozzájuk kapcsolódott.

¹ Toldy Ferenc: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig (1867.) Hasonmás kiadás, 1987.

Az irodalom területén is változás történik, ugyanis az eddigi merev klasszicista esztétikával szemben formálódni kezd egy újfajta költőtípus, akik már nem a szabályokban előírt témákat verselik meg, és nem ragaszkodnak feltétlenül a klasszikus forma eszközeihez, hanem inkább saját élményvilágukat akarják kifejezni. A Bécsben megjelenő fiatal nemes érzékeli ezeket a tendenciákat, bár számára a világ ellentmondások összecsapásának terepe, és úgy érzi, ahány ember, annyi törvény, mert mindenki a saját, egyéni céljainak megvalósítására tör. Felmerül benne a belső rendteremtés igénye, hogy a világot egészében lássa és felismerje az azt mozgató egyetlen törvényt. Ez emberi-költői-szellemi törekvésének kulcsa. Egész élete ennek a lelki békének megteremtésért vívott belső drámai küzdelem, vagyis az, hogy a felhalmozódó új ismereteket valamiképpen beépítse a régi barokkos keresztény-sztoikus világképbe. Meg kell jegyezni, hogy számára ez a törekvés nem úgy jelentkezik, mint filozófiai probléma, hanem mint belső személyiségbeli létkérdés, erkölcsi probléma. Úgy érzi, hogy a világban csak úgy tud szilárd pontot találni, ha ezt a kérdéskört megoldja. Mint látni fogjuk a továbbiakban egész munkásságát és szorosan vett költői tevékenységét ez határozza meg, innen ered műveinek szenvedélyessége, személyessége és ugyanakkor állandó filozofikus töltete.

Bessenyei költészetének többféle megközelítését ismerjük. Voltak olyanok, akik nagy jelentőséget nem tulajdonítottak neki, voltak, akik megpróbálták a korabeli költészettel kapcsolatba hozni, kutatták modernségét, materializmus felé mutató tendenciáit. Az itt vázolt kulcs felfedezése Bíró Ferenc munkásságához kapcsolódik: ő volt az, aki több jelentős munkában foglalkozott vele.² Ez a Bessenyeiben forrongó belső küzdelem formát keresett magának, de nem kötődhetett egyetlen irodalmi ágazathoz, hiszen az egész világot akarta átfogni és annak problémáit megoldani. Így szükségszerű volt, hogy a témának megfelelően vagy lírában, vagy drámában, vagy röplap formában, vagy filozófiai tanulmányban, vagy regényben fejezze ki mondandóját, mint ahogyan az a korabeli angol és francia felvilágosult gondolkodóknál is megfigyelhető.

Alapproblémája az ember testi meghatározottságának felismerése és az ebből következő ellentmondások megoldása volt. Hozzákapcsolódott ezekhez a korabeli politikai kérdések megoldásának kényszere, de itt is sajátos ellentmondásba keveredett. Ő a monarchia híve volt, ugyanakkor a nemesi-nemzeti törekvésekhez feltétlenül és teljes egyéniségevel csatlakozott, annak egyik megfogalmazása volt az *Ágis tragédiája*. Hogy magyar költővé vált, ez utóbbi adta a döntő lökést. Amikor irodalmi munkásságát kezdte, fordításokkal foglalkozott: németről magyarra, magyarról németre fordított sikerrel, akár német költő is lehetett volna belőle. De ő a nemzeti törekvések támogatását választotta.

Igen sajátos a költői ars poeticája. Indulásakor nem kész elmélettel jelentkezett, a költészetről vallott nézetei folyamatosan kristályosodtak ki, végül bihari remeteségében *A természet világa* című nagy filozófiai költeményében összegezte nézeteit. Ide vonatkozó megjegyzései Barcsayhoz, Orczyhoz, Ányos Pálhoz írott episztoláiban, *A Holmi* című kiadványának tanulmányaiban lelhetők fel. A költészet lényegének azt tartja, hogy kifejezője legyen az ember érzékenységének és gondolatainak, méghozzá formailag magas szinten. És itt meg kell állni egy pillanatra az érzékenység fogalmánál, amelynek gyökerei La

² Bíró Ferenc: A fiatal Bessenyei és íróbarátai. Bp., 1976. Uő: A felvilágosodás korának magyar irodalma, Bp., 1998.

Mettrie emberkép-felfogásához, valamint Locke szenzualizmusához kapcsolódnak: az ember érzékeire a külvilág hat, és az határozza meg érzéseit, gondolatait. De ugyanakkor ebben az érzékenységekben benne van annak megítélése is, hogy ez mit jelent az ember számára. Ezzel a felfogással lázadt a keresztény-pietista embereszménnyel és erkölcsiséggel szemben, és a földi élet értékei elismerésének jogosságát hirdette. Ugyanakkor a költészetet eszköznek tekintette az elvont tudományok, a filozófia terjesztésében, amelyek – úgy vélte – csakis a költészet eszközeivel hozhatók közel az olvasókhoz. A költő-olvasó viszonyában hangsúlyozta az olvasó szempontjait is, ezért tartotta fontosnak, hogy a költő gyönyörködtető és érthető legyen.

Ha konkrétan akarunk Bessenyei költészetéről beszélni, néhány dolgot jó tisztáznunk. Bessenyei külön verseskötetet nem adott ki, verseinek lelőhelyeit egyéb munkáiban találjuk: *Hunyadi László, Bessenyei György Társasága, Tolerancia, A Holmi, Az embernek próbája* címmel kiadott munkáinak toldalékában. Költeményeinek műfaji szempontból változatos a képe. Megpróbálkozott a kor divatos műfajaival, de ez nála nem szolgai útkövetés lett, mert a témák, amelyeket ezekbe be akart sűríteni, a műfaji kereteket többnyire szétfeszítették. Műfajait az alábbiak szerint csoportosíthatjuk. Az első csoportba tartoznak az *allegorikus-aforisztikus versek*, ahová költészetének korai szakaszába írott 12 verse tartozik, mint az *Öröm*, a *Szépség*, vagy az *Unalom*. Ezekben rendszerint egy elvont fogalmat személyesít meg, majd a klasszicizmus előírásának megfelelően szentencia-jellegű bölcsesség megfogalmazásához jutott el: az öröm nyájas gyermek, a mordság egy boglyás paraszt, a harag egy forró fazék, stb. A *Házasság* című költeménye kimondottan aforisztikus:³

*Pénz és szeretet kell a jó házassághoz,
Különb ha e' nincs, mindég gyötrelmet hoz.*

Számunkra érdekesebbek *leíró versei*, melynek nála két változata is volt. A magyar irodalomban ennek is nagy hagyományai voltak, melyekhez Bessenyei kapcsolódott, de el is tért azoktól. Az év-és napszak versekben (*Az esztendőnek négy részéről, A Tiszának reggeli gyönyörűsége*) nem egyszerűen a jelenséget veszi számba mitológiai toposzok felhasználásával, mert költeményeit átjárja a személyessége: a költő egy fix pontból szemlélődik, és engedi magára hatni a látványt. Így a jelenségnél fontosabb az a hatás, amit a megfigyelt jelenség a költőből kiváltott: az érzékeny költő éli át a természetet, azt az élményt, aminek részese volt, leírása ezért tűnik egyszerre realiztikusnak és modernnek. E versek közül legismertebb *A Tiszának reggeli gyönyörűsége* című költeménye, amely megkap a megfigyelés részletes valóságával, mozgalmasságával, színességével és a költeményt záró szentenciája sem tűnik erőltetettnek. A költő önmagát is a természet részeként fogalmazta meg:

*Illyen dolgok között szemlélvén a Tiszát,
Gyakran jártam által örvényes folyását.
Füzesei mellett sétáltam magamba,
Fövényes lapályján és gondolatomba
Szüntelen neveltem gyönyörűségemet,
Részegítvén vele érzékenységet.*

³ Bessenyei György válogatott művei. Bp., 1987. 26.

*A tavaszi szagok orromba ütköztek,
Mellyeket magokkal hordoztak a szelek.
Illyen ez a hely, ahol életre születtem,
S e nagy természetnek férfi tagja lettem.*⁴

Bessenyei év- és napszak verseiről általában elmondhatjuk, hogy a bennük szereplő leírások derűs, idillikus képeit ő is a természetben való gyönyörködés tág keretébe illeszti bele, ugyanazokból a toposzokból (pl. a tavasz a szerelem ébredése, a nyár az aratás megjelenítése stb.) építkezik, mint a német és francia kortársak. De leírásai nem tartalmazznak elméledő részleteket Isten és a természet viszonyáról, az Istenhez fordulás személyes gesztusa egyszer sem bukkan fel nála, noha ez gyakori motívum a korabeli versekben. Versei világnézeti alapját a fiziko-teológiai világképhez közelítő szemlélete adja, a melyben a világ elemei célszerűen rendezettek. Majd látni fogjuk később, hogy ez változni fog.⁵

Külön csoportot képeznek az *alkalmi leíró versek*, melyek megszületésüket valamilyen konkrét eseménynek köszönhetik. Ilyen az *Eszter-házi vigasságok* és a *Delfén*. A XVII. és XVIII. század fordulóján nagy népszerűségnek örvendett ez a műfaj, amelyben az udvar vagy egy-egy főúr szolgálatában álló költők mulatságok, vadászatok, ünnepségek emlékét örökítették meg. Az alkalmi vers tehát az udvari költészet keretén belül alakult ki, a barokk kultúrával függ össze. De Bessenyei ezt az örökölt formát is átalakítja. Az *Eszter-házi vigasságok* megírására az adott alkalmat, hogy testőrparancsnoka, Esterházy Miklós meghívta Rohan francia diplomatát Eszterházára, és a tiszteletére több napos mulatságot szervezett, mely magába foglalt vadászatokat, vacsorákat, színházi előadásokat és tűzijátékot. Az egésznek célja a nagyvilági életet élő Rohan elkápráztatása volt, a közvetlen államirányításból kiszorult főúr így akarta az igazi magyar életet demonstrálni. Bessenyei végigköveti az eseményeket napról-napra, óráról órára, és részletesen leírja azokat, de a hangsúlyt nem erre fekteti, hanem az egésznek a hangulatát igyekszik megragadni, és az ott jelentkező életörömnél a megfogalmazására törekszik. Ebben a művében a zenének ringató és szárnyaló, tűzbehozó és bágyasztó erejét, a szép énekeknek panaszosan elnyújtott „kis zokogásokkal” magyarázó, „édes fájdalommal” kesergető, szemet nedvesítő és vágyakat ébresztő hangulatát most ábrázolja először hitelesen magyar költő. Bessenyei, bármiről legyen szó, konkrétan festi a világot, és ezen belül impresszionista látása, a gyorsan változó, elsuhanó jelenségek iránti szeretete érvényesül.⁶ E műhöz szorosan kapcsolódik *Delfén* című munkája.⁷ Delfén egy Bécsben élő híres, fiatal táncosnő volt, e mulatságra őt is meghívták. Bessenyei költeményében elsősorban a tánc és a zene szépségét, ennek az elbűvölő teremtnésnek a nézőkre gyakorolt hatását ábrázolja, de Delfén tragikus sorsát is megmutatta, aki a vigasságok alatt megfázott, és a fellépés után néhány nappal meghalt:

*Meg halt Delfén, aki természet csodája
Vala szépségével és keserves jaja.
Minden szivbe nyög még, ki testét ismérte
S életében tőle nyájasságát kérte, – Delfén*

⁴ Uo. 29.

⁵ Bessenyei György összes művei. Költemények. Szerk. Gergye László, Bp., 1991. 30.

⁶ Szauder József: Bessenyei. Bp., 1953. 190.

⁷ Bessenyei György i. m. 69.

Bessenyei költészetének következő nagy műfajcsoportját az *értelmező versek* adják. Ennek előzményeit a XVIII. század közepén virágzó vallásos elmélkedés forrásvidékén kell keresnünk, de Bessenyei fellépésére gyökeres fordulat állt be e műfaj fejlődéstörténetében. A fiatal költő filozófiai tárgyú (*A Lélekről, Estveli gondolat, Az elméről, Elragadtatás, Az irigy elméről*) és társadalomelméleti fejtegetéseket tartalmazó költeményei (*A királyságrul, Az emberi nemnek munkájirul*) a felvilágosodás szellemének rendkívül erős beáradását mutatják. Tartalmilag alakította át a hagyományos műfajt.⁸ Ezekben a filozófikus versekben fogalmazódik meg Bessenyei emberképe, és ennek konzekvenciájaként megjelenő első kétségek drámai küzdelme, a fent már említett, egész életét meghatározó belső vívódása. Ez a belső küzdelem tükröződik e költemények sajátosságaiban is. A leíró versekkel szemben itt megváltozik a költői attitűd: a költő mindig kritikus helyzetből szeretne szabadulni, nagy utazásra indul, lelke a világ fölé roppen, s történelmi korszakokon rohan át pillanatok alatt, mindent „össze-vissza járkál”. Ugyanígy változik megismerő kedve is: egyik pillanatban lemond arról, hogy a teremtés titkain gondolkozzék, hogy azután mégis vállalkozzék rá, sőt, büszke „az egész világra kiterjedt elméjére”, majd megint visszaesik elmélkedéséből.⁹ Ezeket változatos modalitású mondatok, ellentétek, felsorolások, fokozások jellemzik, valamint a kozmikus méreteket érzékeltető képek, hasonlatok. Érdekes az e képekben feltűnő barokkos hatások, mivel érzi, hogy a magyar nyelv szegényes az új filozófiai gondolatok kifejezésére, ezért mondandóját képileg teszi érzékletessé: kifejtett hasonlatai kerekednek egész történetre. A személyes érdekeltiségből következik ezeknek az írásoknak az áradó lendülete. Bessenyei nem tagolja versszakokra az írásait, szinte egyetlen lélegzetvétellel áradnak belőle a gondolatok, képek (*A Lélekriül*):

*Mint az Óceánus hajjait indítván
Szaladni láttatik széjjel hánykolódván,
Számptalan halmait lekapja magába,
S ismét új hegyeket vet háborújába:
Ekként a lélek is hajjait emelvén,
Mindenkor dagadoz, szüntelen süllyedvén.
Csupa gondolatbul készíti csatáját,
Mellyet éreznünk kell, nem látván formáját.
Mint egy tűnő hajó a szaladó vizen,
Úgy tetszik egy lélek csapkodni a véren.
Ha reá szél rohan, hánytatja hajóját,
Vervén oldalához körül apró hajját:
Ekképpen a szív is ha sebesítettik,
Felzúdult tengerén lelkiünk repítettik.*

Bessenyei e költeményeiből egy gondolati fejlődési ív is kitapintható. Az *Estvei gondolatban* nyugalanság érezhető, mely világnézeti válságot jelez: csak erre a mechanikus emberképre építve nem lehet az egész világot átfogó világmagyarázatot adni. Abból a sokféleségből indul ki, amit a vallások története mutat. A görögség isteneinek csapongó bemutatása után a kereszténységet jellemzi: „e’ kezd világunkba nyugodalmat hozni” – persze „Hit

⁸ Bessenyei György Összes Művei. Költemények. 34.

⁹ Bíró Ferenc: A fiatal Bessenyei és íróbarátai. Bp., 1976. 32.

kell.” Mégis: „*e szent tudománynak tiszteljük homályát... / A' Természet sokba vaknak tett bennünket, / Hallgassuk istenünk és érezzük szívének.*” Majd Mahometről szól, leírja tanáinak elterjedését, s szembeszáll a hamis vallásokkal: „*Ki magyarázhatna a' tévelyéseket, / Ott hol tsalni látjuk a ditső Egeket?*” De a következő mondatokban már nem csupán a vallások sokféleségéről panaszkodik, hanem arról, hogy a világ tele van lármával, köztük „*ahány ember, annyi törvény mutatkozik*”. Az egységes szemléletet, az egységes értékekhez való ragaszkodást hiányolja.¹⁰ Ezt a gondolatot viszi tovább az *El-ragadtatás* című versében: kéri a Teremtőt, hogy közölje velünk a világ lelkének egyetlen törvényét, hogy megszűnjön a *sok törvény világa*. Ebben a költeményében annak a pesszimizmusnak hangja szólal meg, amelyet Hobbes hagyott örökölni a XVIII. századra.¹¹

Bár műfaja episztola *A Mária-völgyi tisztelendő paulinus atyáknak* című művének, mégis ide kell sorolnunk, mert ebben fogalmazódik meg a természettől meghatározott ember és az elme konfliktusa. Szinte önmagát is győzködi arról, hogy az elmének jelentős befolyása van az emberre. Egy lázadó gesztus fogalmazódik meg ebben a levélben, melyben Bessenyei büszkén vállalja testi meghatározottságát és a világban való tévelygéseit. Ugyanakkor ez a levél fényt vet a valláshoz, illetve a vallásos emberekhez való viszonyára is: ezeknek az atyáknak ő barátja volt, holott katolikusok voltak, ő pedig kálvinista. Amikor róluk ír, akkor különös megrendülést, iróniát, rokonszenvet és éles elkülönülést egyaránt érzünk, mely mögött a tolerancia elve működik. Van is ezen a címen egy külön gyűjteménye, melyben több verse is a másik elvének elfogadásáról szól. Érezhető e versekből, hogy nem egyértelmű már a valláshoz való viszonya: nem arról van szó, hogy lázadásként elveti Isten fogalmát, de érezhetően nem tud már a régi vallási tanításokhoz kapcsolódni. Ahhoz nem rendelkezik elegendő ismerettel, hogy összefüggő materialista világnézetet alakítson ki, de a korabeli materialista elméletek sem elégítették ki. Ez a kettősség egész életét végigkíséri majd: még a kimondottan egyházat és vallást bíráló írásait is a vallásos erkölcs elfogadását igénylő gondolatok követik *A Holmiban*.

Folytatva gondolatmenetünket Bessenyei következő filozófiai tartalmú költeménye *Az elméről* című, melynek alapgondolata az, hogy az emberi elme, értelem tartalmát és működését az ember természeti meghatározottsága dönti el. Ezt a művét követi *A Lélekről* című költeménye, amely addigi belső vitájának az összegzése, kicsúcsosodása. Maga a mű nem a lélekről szól, mint ahogyan azt a cím ígéri, Bessenyei itt is a léleknek a természetnek való alávetettségét hangsúlyozza. Szerinte a lélek a szívben, a vérben, a természetben van, működését a vér közvetítésével természeti törvények határozzák meg. Minthogy pedig maga a természet Istenben van (en Dieu!), így a természetben benne lévő ember és az Isten egységet alkotnak. Ez a nézete közelít Spinoza felfogásához. Ebből a gondolatból következik Bessenyei *szabadság felfogása*: ha az ember lelkét a természet határozza meg, akkor az ember számtalan törvényt felismerhet, ami igaz és kívülről más ember ezt nem kérdőjelezheti meg, nem ítélni meg. Ezzel azonban éppen azt igazolja, ami ellen küzdött, hogy „*ahány ember, annyi törvény*” van a világon. De ebből a felfogásból következik *boldogságfogalma* is. Mivel az ember a természet része, érzékenységgel kapcsolódik ahhoz,

¹⁰ Bíró i. m. 24.

¹¹ Uo.

ebben a közvetlen kapcsolatban rejlik a boldogság, amit az határoz meg, hogy érzékenysé-
gével a külvilágból milyen környezethez kapcsolódik. Bessenyei azonban észreveszi ennek
a felfogásnak veszélyes erkölcsi konzekvenciáját: ebből következően ugyanis az ember tra-
gikus léthelyzetbe kerül, nem ő dönti el, hogy erkölcsösen vagy erkölcstelenül cselekszik-
e, ezáltal nem megítélhető.

Ennek ad kifejezést negyedik műfajcsoportjában, a *heroidákban*, mely bár
ókori eredetű műfaj, de Bessenyei korában nagyon népszerű volt, és éppen nála vált jelen-
tőssé. Levelekben elbeszélt érzelmes történetek keretbe foglalása volt ez, amelyben a sze-
replők vívódásai drámai monológokban fogalmazódtak meg. Tárgyuk többnyire a tiltás
vagy a külső feltételek mostohasága miatt beteljesületlenségre ítélt szerelem. Bessenyei
azért kedvelhette, mert csillogó ötvözete az érzelmi túlfűtöttségnek és az elvont töpren-
gésnek, s a filozofikus gondolatok természetesen simulnak bele a szereplők indulatoktól
izzó emocionális kitöréseibe.¹² Két változata volt nála a heroidáknak: A *Paridesben* a fő-
hőstől eltiltják a szerelmét, Rézust, ezért elhagyja családját, hajótörést szenved, és egy szí-
getről írja szerencsétlen helyzetének keserveit. De nemcsak ő kerül kívül a társadalmon,
szerelmét, Rézust annyira hatalmába keríti szerelmi szenvedélye, hogy csak rá tud gon-
dolni és emiatt vallási kötelezettségeinek sem tud eleget tenni. A *Trézimben* a főhős a rá
bízott pénzt nem oda juttatja, ahova kellett volna, hanem szerelmére költi, aki csak játszik
vele. Ezért elveszti szabadságát, és rabságában születnek levelei. A költő a sorsukat együtt-
érzéssel, szánalommal kíséri, igazságtalannak tartja büntetésüket. A *Tzerim Cariteshez* cí-
mű heroida, mely a *Holmiban* jelent meg, hasonlít Manon Lescaut történetéhez. Ugyan-
ezen gondolatok fogalmazódtak meg az *Ágis tragédiájában* és az ahhoz csatolt *Agiaris ke-
serve* című toldalékban is.

Bessenyei számára a megszabadulást ebből az erkölcsi dilemmából az angol Alexander
Pope „Essay on Man” című művével való találkozása jelentette, amelynek francia változa-
tát fordította le magyarra *Az embernek próbája* címmel. Ő maga azt mondja, hogy ebbe a
fordításba főleg saját gondolatai kerültek be, de a két mű összevetése arról tanúskodik,
hogy viszonylag hűen tolmácsolta Pope-ot. Az angol költő műve a deista filozófia áramla-
tába kapcsolódik, ez lehetett a francia deizmus forrása, több kiadást is megért ott. Alap-
gondolata az, hogy Isten megteremtette a világot tökéletesre, de kívül maradt abból, és
nem felelős az abban megjelenő bűnökért és rosszért. Bessenyei fordításában nemcsak az
istenkép módosult, hanem az emberkép is, mert az ember kettős meghatározottságúvá
lett: természeti és lelki, ezért a „magaszeretet” mozgatja. A világ célszerű berendezettségét
itt váltotta fel az a világ, amely *lények láncolatát* jelenti. Az embernek a természethez kö-
tődő rabsága így oldódott az ember választási lehetőségével. Az ember változását Bessenyei
szerint elsősorban a műveltség, a tudomány segítheti elő. Mint látható: Bessenyeit filozó-
fiai töprengései vitték a tudományhoz, mint embert javító eszközhöz, melynek terjesztője
a nyelv, így aztán a nyelvkérdés gondolkodásának középpontjába került.

Ez a felismerése változást hozott költészetébe és gyakorlati tevékenységébe egyaránt.
Költeményeinek száma megcsappant, bár tartalmilag változatosabbak lettek, és szorosab-
ban kapcsolódtak a konkrét művészeti és társadalmi feladatokhoz, személyes életéhez.

¹² Bessenyei György Összes Művei. Költemények. 1991. 39.

Egyik oldalról változatos műfajokkal igyekezett az ember kiművelésének feladatát segíteni, ezek lettek művelődéspolitikai és nyelvművelő röpiratai. Másik oldalról költeményeiben – *Bessenyei magához, Az ifjuságnak panasza* – egyéni létérzését szóltatta meg. Ekkor vált nála az episztola fontos műfajjá: Orczyhoz, Barcsayhoz, Kreskay Imréhez, a máriavölgyi szerzetesekhez, Ányoshoz írott leveleivel határozottan egy írói kör létrehozására törekedett, mint ahogyan azt később Kazinczy is teszi. Ezek az episztolák változatos tartalmúak: szól bennük önmagáról, költészettechnikai kérdésekről és a tolerancia kérdéséről.

Ebből a korból különösen jelentősek *A Holmiban* prózai szövegek közt megjelent versek, melyek változatos tartalmúak: vannak benne Vergilius fordítások, és átírások Gyöngyösi Istvántól, Bornemisza Pétertől. Bessenyeinek a régi magyar irodalomról való tájékozottsága szegényes volt, de az említett két költőt nagyon tisztelte. Számunkra fontos Gyöngyösihez való viszonya, mert őt példájának tekintette költői gazdagsága miatt, ugyanakkor bírálta verselését, különösen a négyes rímelésű strófaszerkezetét. Úgy gondolta, hogy ez a forma bőbeszédűsége csábítja felhasználóját és megtöri költői lendületét, mert vannak, akik a rímeket gondolják ki először, és ezekhez kapcsolják a mondanivalót. Érdekes Bornemiszához fűződő kapcsolata, mert minden tisztelete mellett nem volt megelégedve archaikus nyelvével, és *A Holmiban* közölte is egyik átírását: Klütaimnesztra monológját a Magyar Elektrából, ami feszebb, szerkezetileg áttekinthetőbb és gördülékenyebb, mint az eredeti volt. Bessenyei saját versformáját példaképe, Voltaire nyomán és a megbírált Gyöngyösi alapján alakította ki a tizenkét szótagos, trochaikus lejtésű, páros rímű sorokkal. Ez a forma vált uralkodóvá költészetében, ami lehet, hogy kissé egyhangúnak tűnik, de szerencsésen talált rá.

Ezekkel a művekkel befejeződik bécsi tevékenysége, 1773-tól kilépett a testőrségből. Egy ideig még Bécsben maradt, 1778-ig a reformátusok és a királynő közti összekötő szerepét töltötte be, majd a Ratio Educationes körüli vita miatt hitsorsosaival került konfliktusba, ami miatt szakított velük és katolizált. Fő ellenfele, Teleki gróf ellen *pasquillust*, azaz gúnyverset írt, ami kora egyik divatos műfaja volt, de Bessenyei nem tartotta be ennek sem szabályait: nem lett elfogult, érzelmileg fűtött, nyelvezetében nem közelített az alantas rétegekhez, tartotta önmaga színvonalát és nem bújta el a névtelenség védelmébe sem. Mária Terézia hozzájárulásával két évig könyvtárőrként dolgozott Bécsben, de II. József alatt elvesztette ezt az állását.

1782 után tehát visszatért Szatmár megyében lévő birtokára, Bakonszegen telepedett meg, elérte az a sors, amit *A Holmiban* közölt az *ifjuságnak hanyatlása* című költeményében előrevetített. Itt élte a vidéki kisnemesek életét, bár részese lett a megyei igazgatszolgáltatásnak. Ekkor ismerkedett meg Kazinczyval személyesen és a környéken élő tollforgatókkal (Molnár Borbála, Csízi István.), és hosszú hallgatás után 1796-tól újra írni kezdett. Ekkor születnek filozófiai és irodalmi szempontból legjelentősebb művei: *A természet világa, a Tarimeses utazása, A bihari remete*. A magyar irodalom szerencsétlenségére ezek a művek akkor nem jutottak el az olvasóhoz, mert a cenzúra megakadályozta kiadásukat. Ez érthető is, mert Bessenyei tartotta magát az ars poeticájában megfogalmazott követelményéhez: a költőnek mindig igazat kell írnia. De az a tudat, hogy írásai nem kerülhetnek nyilvánosságra, felszabadítóan hatott rá, s még jobban kibontakoztatta a benne

rejlt költői adottságokat. Költői szempontból három fontos műve született ekkor: *A természet világa*, a *Debrecennek siralma* és újra átdolgozta Pope emlegetett művét *Az ember poémában* címmel. Költőiségének gazdagodást szépen mutatja *A természet világa* című műve. Maga a cím azt sugallja, hogy a természet értelmét szeretné leírni. A műfajilag filozófiai költemény szerkezetileg az emberi életkorokhoz kapcsolódva mondja el a kor problémáiról szubjektív véleményét. De ez a mű tele van líraisággal, realisztikus leírásokkal környezetéről, és az abban élő emberekről:

*A gulyás bundáját a botjára vetvén,
Vontat; szép erszényét magán nézegetvén.
Kilenc máriásos szörnyű nagy csizmája;
S korca alá van felszedve a gatyája.
Keze feje ki nem látszik ing ujjából,
De háta, köldöke kinn van derekából.*

Vannak benne belső monológok, hangvétele változatos: emelkedettség és gúny mellett egyedülálló öniróniája, ahogyan egyre fogyó költői tehetségéről, feledékenységről rajzol önportrét:

*Egy-két vers, ha elsül éjjelkor fejedben,
Leírnád... setét van; majd nem jut eszedben.
Csikorgó ágyadon jobbra, balra fordulsz,
Papucsba hágsz; felkelsz, pennát, papirost dúlsz,
Az ablakra nézel, virradtát ott lesed,
S fülén fogva tartod fejedben a verset,
Országot vesztettél, ha elszalasztottad,
És agyvelőd tértén többé meg nem kaptad.*

Érezhető, ahogy felszabadult költői egyénisége.¹³ De érdekes módon ez a költőiség nem kimondottan a lírai alkotásokban, hanem a prózai művekben csúcsosodik ki, legszembben a *Tarimenes utazása* című regénye líraisága jelzi ezt.

Bessenyeinek ez az írói tevékenysége mégis hamar befejeződött, 1804 után már semmit sem írt. *A természet világa* miatt megfigyelés alá helyezték, ezért kéziratának egyik részét az egyik pálosrendi kolostornak ajándékozta, a *Bihari remetét* és a *Tarimenes utazását* pedig a sárospataki református nagykönyvtárban helyezte el. Ezután csak gazdálkodott 1811-ben bekövetkező haláláig. Kérésére Bakonszegen a kertjében, az egyházi szertartás mellőzésével, kedves almafája alá temették el.

¹³ Szauder i. m. 111.

FICSOR MIKLÓS

Miserere**Demeter Endre barátom emlékére****I.**

Ysa pur es chomu vogmuc...
 Uram, én érzem, hogy érted,
 hogy szereted is, nem tudom,
 kétségem a Te teremted.
 Láttad:
 Verecke híres útján jöttem én...
 Ezért szabta így a jelent?
 Én végigziháltam azt az utat,
 de vádolnak mint jövevényt,
 máshol mint idegent.
 Most itt állok előtted pőrén,
 nem szégyellem magam,
 hozzád kiáltok bizonytalanul,
 bár tehetném biztos boldogan.

Nem mindegy, hogy a hit
 az egyes ember
 csöppnyi világába
 mit ültet bele.
 Ha nem értem is, elfogadom:
 csak Őálta és csak vele.

II.

Ments meg engem Uram,
 ha eljön a végső nap!
 Fájdalom-doronggal tört testem
 latrok húsába harap,
 ha elenged mélyre nőtt gyökerem.
 Szabadnak alkottál,
 és jól tudod, hogy rabként élek,
 bármit teszek hittel, vagy anélkül,
 minden pillanatban félek.
 Nem kérdezem: ezt akartad?
 Nekem túl nehéz a súlyod,
 mint regulás póráz a vadnak.
 Neked nem kell soha
 morzsáért hazudnod.

Vagy, aki vagy!
 Reszket minden tagom,
 mert mindent tudsz rólam.
 Én nem akarom
 a bűnt, hát ne büntess
 az utolsó napon.
 Pöttömnyi cézárook
 vitatják létedet,
 én meg esdve kérem Tőled,
 bocsásd meg bűnünket,
 miközben nem értem,
 miért engedted őket
 túl magasra nőni,
 és hagyni a szenvedőket.
 Nem bántom ellenségem
 akkor sem, ha érintik az arcod,
 pedig ütni szeretnék!
 Két karom, Uram, a Te harcodd.

Vágyra teremtetted
 élvekre fogékony testemet,
 kipirult arccal bolyongok Káin útjain,
 mi termő göröngyök között
 gyalogutakon Hozzád vezet.
 Atyám! Építs nekem egy kunyhót,
 ahol tisztálkodhatok
 az izzó porfelhők alatt,
 és nincsenek álarcos koldusok.

Csak az ember rettegethet Téged;
 kezeid ütnek ér-részeket a falban,
 törvényed korbácsol és felemel.
 A testem, a testem az alap, ha baj van.

A tobzódó guruk életfonalát is
 csak Te nyisszanthatod el,
 – a bűn az emberi természet része –
 ám nincs idő s kedv hinni,
 csak ha a vég közel.

Ha majd a hegyek omlanak maguk alá,
 és tüzek csapnak az űrbe,
 elem emészt meg elemet,
 s nincs, aki ásson a kertbe',
 akkor, akkor veszek majd fel
 egy eldobott, száraz kenyeret,
 keresztet rajzolok rá,
 tudom, Hozzád majd elvezet.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Történelem és látomás Százötven éves „Az ember tragédiája”

A címben két olyan fogalom szerepel, amely ellen több modern ember a „józan ész” nevében tiltakozhat, mondván azt, hogy csak azt hiszi el, amit lát, és nem veszi észre, hogy túl világosnak minősített korunkban váltak nem egy esetben a tömegek szörnyeszmék rabjaivá, rabszolgáivá – áldozataivá. A diktatórikus rendek épp úgy virágozhattak, képviselőik épp úgy tettek szert féktelen hatalomra, arathatták ártatlan áldozataikat, hogy a hazugságot avatták történelmet formáló erővé. A látomás viszont lehet az emberi szívnek és elmének olyan közös eredménye, amely által olyan távoli múltba vagy jövőbe pillanthat be az ember, ahová semmilyen más „mérőn” segítségével nem juthat el. Ebben az esetben a végeredményt az idő szavatolja. Így születnek olyan műalkotások, amelyek varázslatos erővel rendelkeznek. Időnként, a kor széljárásának megfelelően rághatták őket törpe „apparatszikok” és egy-egy „rend” hivatalos rangja szerinti, egyedüli nagyságok: nem tudtak velük mit kezdeni: beléjük tört a foguk.

Ez történt (és talán történik) „Az ember tragédiájá”-val. Megszületésének százötvene-dik évfordulóján jó ezen tűnődni, még akkor is, ha jól tudom, hogy minden ilyen eszmefuttatást csak el lehet kezdeni, de befejezni nem, mert az emberben, a befogadóban, az olvasóban, magában a szerzőben is olyan örvénylés indul el, amely jóformán sohasem nyughat meg a szívében. Mentségemre hozom fel, hogy épp a fenti hiányosságot igyekszem némiképp pótolni azzal, hogy Madách Imre világát egy költeményben is megközelítem. Bizonyos sors-elemzés után határozottan állítom, hogy az a fény, amely Madáchban ragyogott, és az a mélység, amelybe zuhant kölcsönhatásba lépett egymással. Őbenne ez rendkívüli eredményre vezetett. Jóllehet, számtalan kortársa, rengeteg hasonló hazafi megízlelte, hogy „mily sós kenyér” a másé, akár idegen földön, akár börtönben nyújtják is azt át az embernek.

Mindez a nagy és szándékom szerint tiszta igyekezetem bárkiben joggal kelthet ellenérzést, mentségemre azt tudom felhozni, hogy számomra a végeredmény a fontos: mindenféleképpen jussunk közelebb Madách Imre világához! Sohasem állíthatjuk azt, hogy ő már semmi újat sem mond a számunkra. Umberto Eco minden műalkotást nyitottnak tekint. Madách remeke viszont főképpen az.

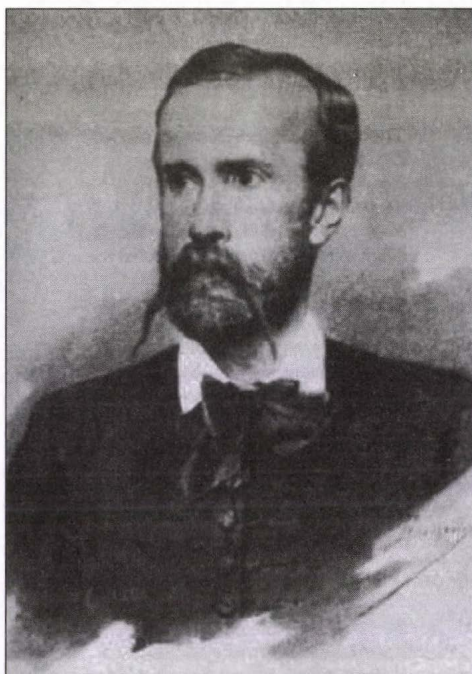
Történelem és látomás – hirdetem újra, és akárhányszor ismétlem meg magamban ezt a két kulcsszót, a parttalanná növekvő óriási időt látom magam előtt. A történelmet, amely folytonos mozgás, folyam, mely elragad, visz, sodor magával, mesés szigeteket is

Madách Imre

tárhat elénk, tündérálmokat ragyogtathat fel, a szív kifürkészhetetlen mélyeit, de amit feljegyez a história, az a nagy áradatnak végső hanghatása, dallama. A mosoly és jövőt szolgáló ölelés kiesik a nagy összegezésből: marad a vér, a vér, az ember öl, csak öl, és az anyaöl már-már nem is része ennek a szakadék felé tántorgó folyamatnak. Lehet-e még a végzetrel dacolni, ha az emberek jelentős része már azt sem tudja, hogy a végső életremény kapcsán Istenhez hanyatlik az árnyék. Hiszen nagy idő ez a százötven év. Ádám még ismer-te az Éden boldogságát. Megszenvedte a kiűzetés keservét, még akkor is, ha igazi létél-ménye maga az isteni szándéktól független szabadság volt.

Az anyagelvű bírálók fölényesen mutatták ki, hogy „elkapkodott” mű ez a dráma. Mindent tudtak, hogy az miképpen lehetett volna még tökéletesebb, csak egyre nem jöttek rá, történetesen arra, hogy az a költészet, amely a végső összeomlástól megóvjá Ádámot, nem köldöknéző, üres szemlélődés, hanem mindenséget mozgató erő. Épp a történelmi anyagelvűség bűvöletében nem tudták levenni a torzító szemüveget, és ily módon nem látták meg Madách legigazibb, legőszintébb arcát. Nem vették észre, hogy a hit, remény és a szeretet nem múltba süllyedt – el-süllyesztett fogalmak, hanem időtlen életforrás mind. Nem láthatták meg, hogy a történelemnek és a látomásnak ez a művészi megragadása, maga az igénye, a dantei látáshoz, a mindenséget átfogó nagy szándékhoz áll közel. Mérőönt hoztak elő ott, ahol nem csak evilági mértékegységek érvényesek. Így mindenre fény derülhetett, csak a lényegre nem. Történetesen arra nem, hogy a sok kifogás ellenére miért lehetett azt tapasztalnom érettségin évről évre - hosszú időn át, hogy az elnökök különösképpen kíváncsiak voltak arra, hogy a tanítványom hogyan felel „Az ember tragédiá”-jából. Mindegy volt, hogy milyen szakos volt az illető, Madáchról külön véleménye volt. Vita sohasem kerekedett a felelet és az elnöki látás, vélemény kapcsán, de a kiemelt, a megkülönböztetett érdeklődés egyértelműen mutatta; hogy ezt a világdramát az emberek egyéni módon élik át, hitük szerint része életüknek, valamilyen ősi létező munkál benne, még akkor is, ha a drámai „leveze-tés” során oly nyilvánvaló, hogy Ádámnak a szakadék szélére kellett jutnia.

Mindebből nem az következik, hogy Madách merőben mást mond a történelemről. Felfogásában, gondolkodásában sok minden egyezik mindazzal, amit a történelemtudomány hirdet, megállapított. Én azt emelem ki, hogy eltérés azon a területen van, ahol a tudományos eredmények elakadnak, ahol azok csak sántán követik az ifjú tapasztalást. A rész szerinti adatok nem alkalmasak arra, hogy a legmélyebb lényeget feltárják. A falansz-

Zichy Mihály illusztrációja

terben derül ki a legvilágosabban, hogy Ádám számára az igazi tudós közel áll a művészhez: felismeri, megérzi a végső összefüggéseket, hiszen minden adatot az emberi elme nem tud feldolgozni. A végső összegezésben szükség van a szív sugallatára. Így ismeri fel a nagy történelmi személyiség az érlelődő változást, így érzi meg a jövő hívószavát. A tömegben is meglátja, hogy alkalmas-e arra, hogy a jelentős feladatot megoldja, képes-e áldozatot hozni, áthatja-e az a titokzatos áramlás, amely által a közösség egyedüli értékeket tud képviselni, olyanokat, amilyenekre egyetlen személy képtelen. Ha ez a magasztos, magasabb rendű küldetésstudat nem létezik, az egyén a tömeggé vált emberóceánban könnyebben elveszítheti igazi, Istentől kapott arcát, a csőcselék alkotóelemévé válhat. Ez történt a szabadságharcunk idején. Rengeteg idegen élte azt át, hogy ha nem született is magyarnak, ehhez a néphez kell állnia, mert annyi megaláztatás, igazságtalanság ért minket zivataros századok során. Ám a korlátolt, szellemileg elmaradott emberek minden hazugságot elhisznek. Nem véletlen, hogy Megváltójukban is ellenséget láttak.

1823. január elsején született meg Petőfi Sándor. Kölcsey Ferenc ekkoriban írta a Himnusz: január huszonekettedikén tisztázta. Egy nappal korábban megszületett Madách Imre. Micsoda fényragyogás! Csillagtündökléses idő. Tizenhét évvel korábban olyan terv született, amely szerint a Habsburg hatalom számára előnyösebb lenne a birodalom központját Bécsből Budára áthelyezni. Ám épp akkoriban vált egyre világosabbá, hogy az elhanyagolt, a haladás fő sodrából kirekesztett, szabadságától megfosztott népünk nyelve nem tud a kor igényeinek megfelelni. Kazinczy Ferenc és társai folytatták a nyelvi teremtés művét, és pótolták a hiányt. Az újtási mozgalom jeles képviselője épp akkor írta meg a nemzet imáját, amikor népünk két irodalmi lángelméje a világra jött. Mintegy igazolva az ima lényegét: aki azt tiszta szívvel tudja mondani, abban él az Isten. Az elhangzott szó és a meghallgatás így találkozott. Ezt a hitet olykor a történelem őrzítő malomkövei sokakban porrá őrölték. A szenvedés poklában talán nem érzékelték, hogy mi az a por. Talán Madách Imre sem tudta börtönében, hogy a szenvedése is lehet liszt, lehet abból is a jövő kovásza. Többszörös családi tragédiájából nehéz volt kiemelkednie – csillagos magaslatokba. Tudta, hogy hamis hangon, üres szavakkal nem lehet reményt hirdetni: meggyőzőnek kell lenni, hitelesnek. Felülemelkedett a saját sorsos szakadékn. Ennek a szépségét adta át mindazoknak, akik a remekművek által gazdagodni akarnak szellemileg, a történelem és a látomás így fonódik, kapcsolódik össze „Az ember tragédiájá”-ban. Az esőcsepp a földre hull. Saját erejéből felemelkedhet-e újra égi hazájába? Nem! Viszont az ember lelke erre képes. Minden történelmi szakadékból ki tudunk emelkedni, mert minél több fényt vesznek el tőlünk, annál hősiesebb a küzdelem.

Fény és szakadék

Örüljetek, ég-lelkek, tiszta násznak,
mert minden rút kín változott a jóra,
és vége lett immár a szörnyű gyásznak!

Aranyfényben száll el sok boldog óra.
A vad halált legyőztük drága dallal,
életjelünk a népünk lobogója.

Könnyből gyöngy sarjadt. Versenyt vív a nappal.
Lelkünkben örök lett a lobogása.
Szent vagy, hazám, tisztellek hódolattal.

Látod, kard villan a hitvány mocsárra.
Hős villámfényben a rabság enyészik.
Szabadság, érted rét virág varázsa.

A legeket a pókok elemészti.
Élősködőkben nem tisztul a lélek,
kaphatnak fürdőt, akár vízesésnyit.

Zsarnok, bős medvék, rajtatok a bélyeg,
a változás torz létetek apasztja,
a ködbe hullnak bíbor, durva kények.

Kiontott vérünket rög felfakasztja.
Szeretet-tanra folyton hullt a romlás,
holtak hadához szívünket ragasztja.

Nagy szerzésünkre nem hull éji omlás.
Népünk nemet mond végleg a halálra.
Zátonyra futott sok hamis vitorlás.

Nagy hirtelen a vész száját kítátja.
Minden irányból jönne fenyegetve,
a kínos múltat előttünk kítárja.

Idézem éjben mégis, elmerengve,
Petőfit, Kossuthot, növesztve nagyra
a reményt: éjünket a fény derengje!

A szabadságnak van legfőbb hatalma:
sok idegen hős jött, idesereglett;
közös a tánc, közösen kelve dalra.

A gyász-napok kaptak halotti leplet.
Hon, Alessandro Monti jött teérted,
lengyel s olasz, e baráti szeglet

a harcra hívott. Szűnt zsarnoki érdek.
Katonáink külföldön nem maradtak,
hegyeken túlról a hazánkba tértek.

Francia hősök is felénk haladtak,
sok német is velünk társulva lázadt.
Oh, szent szabadság, néked mennyit adtak!

A cárnak így lőn kedvező halászat:
pénz éhe ébredt a vadság honában;
taplója így lett itt a harci lángnak.

Rokonszenv lobbant a művelt románban.
Az udvar által egyre forr a méreg:
vad meghasonlás izzik a nyomában.

Éj-nyíltól foszlik múltakon a kéreg,
butaság-horda lő – a lét kudarca,
a könnyfolyók közöny-világba érnek.

Vereség virradt vészes, hősi harcra.
Ártatlanokra sújt a durva végzet.
Úgy égnek már a házak, mint a szalma.

Közöny hangján lapok róluk beszélnek.
Uram, a vadság tud létünkre törni:
a meggyötört nép vak torokba széled.

Ezt az undok száját kell most betömni.
Az udvar lobbant gyűlöletre lángot:
a csőcselékben a közöny özönny.

Madách nővére Erdélyben zarándok,
családdal együtt ment létet keresni.
Két román rabló hoz rájuk halált ott.

Mészárlás lett, hogy kellett már elesni.
Disznók vártak három áldott tetemre.
Templom-fényt nálunk így lehet lenyesni.

Szép kisfiú várt fényre, ünnepekre,
farsangos kedvű, bíborló jövőre;
tépett gyökérre hullt haláli leple.

Létünknek nincs sehol a biztos őre.
Madách Imrének a sírása rávall
a kínra, mit a sors sajtol belőle.

Börtönben van, a szenvedők hadával.
Harctól távol volt: az nem jár betegnek.
Bűn-forrás buggyan. Ömlik garmadával.

Hajók viharban. Hordók táncra kelnek.
Az árulás kell: akik csalva csálnak,
jutalmat itt a sandák érdemelnek.

Ember-természet, mélyedben mi sarjad?
A sápadt orca nem fakadt mosolyra,
a semmi sarjaszt rémület-uralmat.

Ó, nézd, világ, reád tekint az orca!
Gandhi előtt volt itt csend-ellenállás,
aranybetűkkel a szívünkbe oltva.

Közöny-világban hol van itt a hálás?
Nincs! Részvét nélkül minden tör előre.
Az égő kínra feledés a másolás.

A gaz miatt a védfal sújtva dőlt le.
A fény gyakorta vaksi árnyba széled,
a szentjeink várhatnak csalfa tőrre.

Üres szoba lett nálunk már az élet,
lyukas a létünk, rés nő mind nagyobbra.
Lesed, hogy jogod az árnyban feléled.

Jégbarlang tátong. Mind a semmi foglya.
Kapu kitérül. Ránk hull éji paplan.
Sok remény roppen, egyre távolodva.

Utánuk szállok már fáradhatatlan.
Madách tűnődik. Zárja börtön-éjjel.
Mélyből zeng fel a jövő-álmú dallam.

A szeme világ-nagy teret igényel.
Hite a szívben szállt csak kis ladikra.
Az alkotásban látja, mi a fényjel.

„Uram, az élet sok-sok csillag-ikra.
Kezdetben nem volt bűnnek semmi árnya.
A fény lobogott csak, a tiszta szikra.

Lelked lehelte Ádámot világra,
a drága nejét őbelőle vetted,
a teljes életért ég benne hála.

Tilos küszöböt sérteni se retteg
az ember, hullott a bizonytalanba:
mulandót kaptunk, egy időre testet .

A hamisság került így az utamba.
A lábam alatt a homok csikordul.
Révünk olyan, hogy vész-víz van alatta.

A börtön undok, mint kalicka, zordul:
hol van a cél, és benne hol a fenség,
ha mindenütt a harag hangja mordul?”

Legyen szabadság hős számára mentség!
Egyiptom, Athén , Róma felmagaslik.
Madách számára álmait jelentsék!

Bizánc meg Prága, szabadságra lagzit
mutat fel Párizs, boldog fény-tetőket,
de győznek újra az avas hatalmak. Ravaszdik

halál-folyókat tárnak, éj-redőket.
London népét szabadosság kaszálja,
éj-űrt mutat fel, szürke szenvedőket,

és az országokat a kor darálja.
„Budánk, sorsod milyen színben lehetne?
Mit szólsz, ha létünk helyét nem találja?

Hazánk központja, szép királyi leple,
útvesztő lettél – szörnyűségbe bágyadt.
A vér virágzik. Itt az örök este.

Jácint nem fed. Nincs itt helye virágnak.
Kedves halottaim, jaj, megint a sörte!
Az ajkam néma, és az orca sápadt.

Halálsikoly szívemet összetörte.”

„Az ember tragédiája” a szegedi szabadtéri
színpadon 50 évvel ezelőtt

DIMENZIÓK

NYIRI PÉTER

„Haj, boldog idők!” Jókai Mór: A régi jó táblabírák

Jókai Mór 1856-ban írt regénye, *A régi jó táblabírák*¹ az olvasók körében nem tartozik a legismertebb Jókai-alkotások közé, ám méltó arra, hogy a Széphalom évkönyvben szóljunk róla. Több okból is. Bár nem kerek évforduló, alkalmat ad a megemlékezésre, a kevésbé ismert Jókai(-szöveg) bemutatására: 185 éve, 1825-ben született meg Komáromban a nagy mesemondó, a – miként azt egykor egy cigányasszony megjósolta² – „könyvtermő csodafa”. Az igen bőséges Jókai-könyvtermésből ugyanakkor valójában mindössze néhány művet³ szokás emlegetni; a többi háttérbe szorul, s főként csak szaktudományos írásokban (bár legtöbbször sajnos ott sem) kap figyelmet. Kétségtelen, hogy a kiemelt Jókai-regények megérdemlik az elsőbbséget és a törődést, de az árnyaltabb és hitelesebb Jókai-képhez elengedhetetlen az életmű egészének tanulmányozása. *A régi jó táblabírák*ról a szakirodalom viszonylag szívesen szól(t),⁴ Zsigmond Ferenc a legfontosabb tizenkét Jókai-regény közé sorolja,⁵ ám a köztudatban többnyire „fehér folt” ez a Jókai-regény. *A régi jó táblabírák* a zempléniiek számára is érdekes lehet, hiszen a mű az 1846-47-es éhínség, az észak-magyarországi burgonyavész idején játszódik, a cselekmény az éhínség bemutatásából bontakozik ki. Mindezek mellett figyelmet érdemel a regény (tematikai, műfaji, narratív) összetettsége, valamint erkölcsi mondanivalója, az összefogás és segítőkészség szükségességének hangsúlyozása, a múlt erkölcsi értékeinek a jelen és a jövő számára is példaként állítása.

Dolgozatomban a fenti szempontok alapján vizsgálom a szöveget, előrebocsátva, hogy munkám – a terjedelem okán – csupán figyelemfelkeltő, bemutató vázlatnak, s nem kiemerítő alaposágú, minden részletet aprólékosan tárgyaló tanulmánynak tekintendő.

¹ *Jókai Mór: A régi jó táblabírák* (1856), sajtó alá rendezte Nacsády József, Jókai Mór Összes Művei, szerkeszti Nagy Miklós, Akadémiai Kiadó, Bp., 1963.

² Szini Gyula idézi Jókai nővérének, Vályiiné Jókai Eszternek a feljegyzését. Jókai édesanyja a kertben egy könyvet olvasott, amikor egy cigányasszony ezt mondta neki: a könyvet „akárhová eldugod, kinő a földből, nagy fa lesz belőle, aki nek minden ágán csupa könyv terem majd, mint vadkörtefán a vackor”. A fa itt nyilván Jókait jelképezi. Ld. *Szini Gyula: Jókai. Egy élet regénye*, Eri Kiadó, Bp., 2004. 15.

³ Főként *A kőszívű ember fiait*, az *Egy magyar nábobot*, az *arany embert*, a *Szegény gazdagokat*; és a sor még folytatható, de *A régi jó táblabírák* nem tartozik közéjük.

⁴ Mások mellett Nagy Miklós és Fábri Anna. Nagy Miklós: Jókai. A regényíró útja 1868-ig, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1968.; Nagy Miklós: Jókai Mór, Korona Kiadó, Bp., 1999.; Fábri Anna: Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi társadalom képe Jókai Mór regényeiben, Skiz Kiadó, Bp., 1991.

⁵ Lásd a Zsigmond Ferenc által kanonizált, tizenkét regényt tartalmazó Jókai-nagyciklust: Zsigmond Ferenc: Jókai, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Bp., 1924. 171-221.

A régi jó táblabírákkal Jókai nagy regényt tervezett, a *Dilógia*hoz⁶ hasonló és méltó művet, mely hazánk régmúltjáról, a (Jókai számára) még belátható múltból (mint példamutató korszakról) mesél az olvasóknak.⁷ A mű hírlapi tárcaregényként jelent meg először a Pesti Naplóban, 1855. július 2 és 1856. március 16 között.

A történet a narrátor vallomásos bevezetőjével kezdődik; a nosztalgikus hangütésű szövegrész a jó öreg táblabírákról emlékezik meg, a régi jó táblabírákról, az erényes és sokoldalú „megyefőkről”, akik az ország gondjait vállukra véve nevelték, irányították, segítették a népet. Ők voltak a nemzet boldogulásának zálogai – mondja a magasztaló hang: „A táblabíró volt az ország közigazgatása, közigazdászata, mérnöke, vízsabályozója, bírása, ügyvéde, orvosa, költője, tudósa, könyvcsinálója és könyvmegvevője.”⁸ Bár éreznünk kell e felsorolás mögött a finom ironiát is, őszintének hat a nosztalgia: 1856-ban, az elnyomás korában az ősi vármegye nosztalgiaja.⁹

A táblabíró volt a nemzet gondviselője; a táblabírókhoz is köthető erkölcsök a nemzet érdekeit szolgálják: ez a regény tételmondata,¹⁰ s a történet maga ennek az állításnak az igazolása; a táblabírák jellemének megrajzolása. Ehhez az elbeszélő kettős próbatétel elé állítja szereplőit: bemutatja a táblabírákat egy katasztrófa helyzetben (ez a szerető, segítő táblabíró portréja), s megforgatja hőseit egy bűnügyi családtörténetben (ez az igazságos táblabíró képe). Ebben a tematikus kettősségben áll a mű (nem feltétlenül könnyen értelmezhető) összetettsége. Az éhínség tablószerű leírása átvált egy krimiszerű, szalonregényeket idéző bűnügyi „sztoriba”,¹¹ hogy a zárlatban újra a táblabíró álljon dicsfényben.

A történet a felvidéki éhínség idején indul, amikor Észak-Magyarország lakossága embertelen körülmények között szenvedett. Érzékletes tájleírás nyomán tárul elénk a burgonyavész, a nyomorúságos szenvedés képe. A táj kopársága, barátságtalansága és kihaltsága, a veres és a fekete föld képe apokaliptikus jelenetet vetít elénk. Nincsen semmi, mindent az üresség jellemez, a káoszba fordulásban azonban ott van a tragédia egyszerűsége, a szenvedés profánsága: „Mennyi remény és mennyi csalódás néhány romlott burgonya miatt...”¹² A szenvedés oka: az éhezés. A tragédia különlegességét erősíti a tény: még a százéves öregember sem látott ilyet. A nyomor tragikumája, a gyermekeladásra is ké-

⁶ *Dilógia* néven említi a Jókai-szakirodalom az *Egy magyar nábobot* (1853-54) és a *Kárpáthy Zoltánt* (1854).

⁷ Vö.: Jókai Mór levele Jókai Károlynak: *Jókai Mór levelezése: 1833-1859*, összegyűjtötte Kulcsár Adorján, Jókai Mór Összes Művei, Levelezés 1. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971. 152.

⁸ *Jókai: A régi jó táblabírák*, 7.

⁹ „A vármegyét azért emlegeti tisztelettel az utókor, mert szervezte és összefogta a Habsburg abszolutizmus elleni erőket.” – írja Nagy Miklós i. m., 1999. 155.

¹⁰ Weber Antal szerint a regény tézise az, hogy „a patriarkális vármegye válságos napokban, így az itt bemutatott felvidéki éhínség idején egyértelműbb a néppel, s hatékonyabban enyhíti a maga módján az éhínséget, mint vélhetnénk”; de ez a tézis – véli Weber – elhalványodik a bűnügyi fordulatok nyomán. (Weber Antal: Jókai Mór, Elektra Kiadóház, 2001, 44.) Ez az érvelés, ebből a tételből kiindulva jogos is, célszerűbbnek tűnik azonban egy a táblabírókhoz is köthető, de egy rajtuk túl is (a jövőbe is) mutató, általánosabb érvényű erkölcsiséget alaptételnek tekinteni, mert azt a „krimi” sem halványítja el. Másfelől a szöveget bármiféle politikai állásfoglalásnak, történelmi értékítéletnek tartani a történet összetettsége (kettős műfaja) miatt sem célszerű; és azért sem, mert a táblabírókról elsősorban erkölcsi (és nem politikai, történelmi) jellemrajzot kapunk.

¹¹ Nagy Miklós Eugen Sue-i motívumokat emleget a bűnügyi történet kapcsán, Nagy i. m., 1999. 48.; de a műfajnak hazai, korabeli példáit is megemlíthetjük, például Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* (1846-47) vagy Nagy Ignác *Magyar titkok* (1844-45) című regényét.

¹² *Jókai: A régi jó táblabírák*, 12.

pes szülők rajza, a szalmalisztból készült kenyér rémképe és a falvak döbbszent csöndje (még kutyaugatás sem hallik, ugyanis agyonverték az állatokat, hogy meg ne vesszenek az éhség miatt, vagy meg ne egyék a gyerekeket) érzéketlen leírásban tárul elénk. Ennek az állapotnak az ellenpólusa a nagybirtokos, úgazdag Krénfy birodalma, a népet kiszígerelő, nincstelenné tevő, ravasz szerződésekkel kisémmiző szörnyeteg démoni háza. A falusiak boszorkánytanyának, az ördög fészkeének vélik: „Istentelen dolog az, nagyobb kéményt építeni, mint az Isten házában lévő torony.”¹³ Krénfy segíthetne kisémmizével a nép nyomorán, ő azonban nem hajlandó erre, még a megyei előjárók felszólításának is ellenáll, a *Salva Guardia*¹⁴ törvényére hivatkozva. S ekkor a megyei főügyész, Fenyéry Endre – kockáztatva vagyonát és szabadságát – betör a nemesi birtokra, s erővel elfoglalja a magtárat. Így lesz a megye embere hős, aki önmagát is kész feláldozni a népért, megyéje lakosságáért. Elveszít ugyan mindent, de ő az erkölcsi győztes, a bátorság, emberszeretet és a becsület lovagja. A regénynek ez az első része, „az éhínség bemutatása maradandó becsű részlete Jókai prózájának”.¹⁵ S hiteles is. Valóban zabszalma-kukoricacsutka-kenyérre fanyalodott a lakosság; és a zempléni megyei tisztikar határozottan a nyomorgók oldalára állt, 1847-ben karhatalommal behajtott 40000 forintot gabonavásárlás céljára.¹⁶ Jókai ezt a valóban megvalósuló táblabírói bátorságot, határozott kiállást ábrázolta regényében: gyönyörű, képekben és jelenetekben gazdag leírásokkal, egészséges romantikával, olykor mitizáló gesztussal.¹⁷ A népen segítő táblabírák rajza a történelmi valóságra reflektál, abból táplálkozik, a főhős kiemelése a regény cselekménye, illetve a cselekmény továbbgördítése és a szereplői viszonyok kibontása miatt volt szükséges. A regény első része (*Isten csapásai*) annál is inkább tekinthető romantikus – lényegében hiteles – társadalmi tablónak, mert az elbeszélő nem csupán táblabírákat és éhező parasztokat állít elénk, hanem egyéni színéssel megrajzolt népi alakokat (Márton csavargó drámai alakját, a szlovák Sztropkóékat, a babonás Popáknét vagy a nagyapjával az útszálon imádkozó, később üzenetvivő kislány Marinát),¹⁸ valamint nemesi női szereplőt is (Tarnóczy Irén).

A lakosság nyomorának azonban nem csupán a burgonyavész volt az oka. Itt kapcsolódik össze a mű két története, fejezete. A második rész címe: *Ember csapásai*, s azt bizonyítja, hogy az emberi gonoszság, pénzhajhászás és barbár szenvedély még a természeti csapásoknál is nagyobb katasztrófát jelent a nép számára. A démoni Krénfy – akinek jelképesen egy bronzszörnyeteg áll az íróasztalán – a szálak mozgatója, aki a nép elnyomása-elpusztítása mellett a gyilkosságtól sem riad vissza. A jól felépített bűnügyi történet nem feltétlenül következik az első fejezet nagyszabású társadalmi tablójából. Ha azonban figyelünk arra, hogy a narratíva az emberi gyarlóságot is katasztrófaoknak tekinti, a bűnügyi szakasz már kevésbé tűnik idegennek. Az elbeszélő éppen e krimi folytán tudja szembeál-

¹³ Uo. 40.

¹⁴ *Salva Guardia*: a. m. „menedék”; a magyar nemes portájának, lakóházának alkotmány által biztosított sérthetlensége.

¹⁵ Nagy i. m., 1968. 163.

¹⁶ Nacsády József kutatásaira hivatkozva írja Nagy Miklós: Nagy i. m., 1968. 156.

¹⁷ Jókai a korabeli tudósítások mellett a bodrogközi főszolgabíró Kazinczy Gábotól, barátjától is értesülhetett az eseményekről.

¹⁸ Szépen jeleníti meg regényében Jókai a paraszti mitológiát; lásd a falusi asszonyok babonás, boszorkányüző rítusait, vagy Márton, a „garaboncás ember” balladába illő halálát.

lítani a táblabírói erkölcsöket és nemes törekvéseket az úgazdag Krénfy bűnös-pusztító vágyaival. A múltat, hagyományokat és alapvető erkölcsi értékeket megtagadó, mindenekfelett önző és gátlástalan életmód jelképe a Brenóczy grófok kastélya, melyet éppen Krénfy birtokol. A kastély a dicső múlt és a biztató jövő elpusztításának jelképe. „Ama terem, hol egykor a brenóci urak ittak örök szövetséget a hírhedett kalandor Bacsó Tamással, mostan birkanyíró; a terem közepén az esztrenga, látszik is, nem is a színes kövekből kirakott címer a padlón a sok hulladéktól; a híres kínzóteremben most barmokat vágnak, s tulok- és ürühullákkal parodiázzák a múlt századok regényesebb vérjeleneteit. Színültig áll sajtos döbözőkkel a kriptabejárat, s visszaijeszti rettentő sajtzagával hűvös koporsóikba az úri ravatalok vándor szellemeit; teleaggatták a vértess vasember nyakát és karjait hagymakoszorúkkal, s a márványmedencékben, ahol a brenóci delnők játszottak az úszkáló aranyhalacsákkal, most kormos szolgáló mosogat konyhai limlomot.”¹⁹

A bérlő korlátlan úr az ősi örökség fölött: „... ezer forint fejében fúrhat, faraghat rajta, amennyi tetszik.”²⁰ Olyan kép tárul a brenóci kastélyba lépő elé, mint amelyet Petőfi látott 1847-ben Széphalmon, Kazinczy egykori lakóházában.²¹ Egy ősi, történelmi értelemben szent hely hanyatlásának, az általános értékvesztés-értékrombolás egyik mozzanatának vagyunk tanúi.²² Krénfy a múlt- és értékrombolás megtestesülése, a táblabírói erkölcsök tagadója. Ehhez járul, illetve ennek része az idegenek, hollandok betelepítése az országra,²³ a magyar lakosság lehetőségeinek fokozatos szűkítése, a pénzemberi érdekek életeket sem kímélő beteljesítése. A regényszereplők bipoláris elrendeződésében Krénfy Lippay alispán és Fenyéry ügyvéd ellenalakja, s a narratíva részletesen kibontja a közöttük lévő jellembeli és magatartásbeli különbségeket. Ezek a különbségek adják a mű erkölcsi jelentésrétegét, e különbségekben áll a táblabírói kor utáni nosztalgia jogosságának igazolása; ez a különbségtétel az érv az alkotás tételmondata mellett.

Krénfy bűnös törekvéseiben két motívum mozgatja: a pénz és az őrült szerelem a számára elérhetetlen Cynthia grófnő iránt. Hogy a Krénfy és a táblabírók közötti morális különbségek nyilvánvalóak legyenek, az elbeszélő Lippayt és Fenyéryt a pénzhez, illetve a szerelemhez való viszonyukban is bemutatja. Ezek az erkölcsi-logikai kapcsolódások, történetsszál-összefüggések teszik a művet egységes regénnyé, a kettős műfaj (romantikus társadalmi tabló és bűnügyi regény) ellenére is.²⁴

A folyton adomázó, végleletekig becsületos táblabíró²⁵ prototípusa, Lippay számára a pénznek nincs csábító ereje.²⁶ A megyefőnök visszautasítja a százezreket, és a felsőbb hiva-

¹⁹ Jókai: A régi jó táblabírák, 71.

²⁰ Uo.

²¹ Petőfi *Széphalmon* című versében és Kerényi Frigyeshez címzett úti leveleiben (12. levél) is szól e keserű élményéről.

²² „A megszentelt helyek átváltozását, profanizálódását először talán *A régi jó táblabírák*ban ábrázolta az író, noha itt nem templomról, hanem egy középkori, fényét és tekintélyét veszített lovagvárról van szó.” *Fábri*, i. m., 54.

²³ Krénfy azonban a telepéseket is ugyanúgy rászedi és kismemizi, mint a magyar és szlovák lakosságot.

²⁴ E szöveg is igazolja feltevésemet: a Jókai-regényeket elsősorban erkölcsi regényekként kell olvasnunk, és az egyes művek tartalmi egységének éppen a szövegek erkölcsi narratívája a kulcsa.

²⁵ Jókai a *Kedves atyafiak* című elbeszélésében dicsőíti először a táblabírákat. Az adomázó Lippaynak „testvére” a *Névtelen vár* alispánja, Drávakeresztúri Görömbölyi Bernát is.

²⁶ A regény erkölcsi világképeinek megfelelően: „... nem drágább-e a szív öröme minden aranyánál...” *Jókai: A régi jó táblabírák*, 271. Egy másik helyen pedig így jellemzi Lippayt az elbeszélő: „Az az erős szívet sem a pénz ördöge, sem a szerelem anyyala, sem a félelem minden rémképei meg nem ingathatták soha!” Uo. 400.

talok nyomásának is ellenállva halálra ítéli a gyilkos Krénfyt. S még a szerelemről is lemond, midőn menyasszonya a bűnös szabadon bocsátását szabja a házasság feltételül. Fenyéry már a magtár elfoglalásakor lemond vagyonáról (hiszen tudja, cselekedetével elveszíti azt), később mégis meggazdagszik: becsületes munkával szerzi pénzét. „A legprózaibb és legköltsézetnélkülibb útja a meggazdagodásnak a munka”,²⁷ ez áll szemben a Krénfy-félék szélhámos, sőt gyilkos vagyongyarapításával. Nem véletlen, hogy a szerelem alapja is a másik munkájának elismeréséből fakadó megbecsülés. Fenyéry és Tarnóczy Irén első találkozásakor (a romantikus történetek sablonjaitól eltérően) az ifjú az egész napi munka után elalszik a fáradtságtól: s éppen ez, az önmagát nem kímélő segíteni akarás, emberszeretet teszi őt oly vonzóvá a leány előtt.

Bár Irén öccsének öngyilkossága és Cynthia grófnő megőrülése árnyékként vetül a regényzárlat boldogságára, a szöveg teljesíti célját: hitelesen, meggyőzően igazolja a táblabírók emberi nagyságát. S a szöveg eleji, táblabírói kor utáni nosztalgia egy reményt keltő jövőképbe fordul, hiszen Lippay mellett ott az új nemzedék. Lezártul ugyan egy kor, de nem veszték ki a világból, a magyar életből a táblabírói erkölcsök és szerepek. „a Brenóczy család bevégezte regényét”²⁸ – szól az utolsó mondat, megerősítve az arisztokrácia társadalmi és gazdasági térvészését, hanyatlását. De a becsületes Fenyéry és a művelt Tarnóczy Irén házassága már a jövő felé mutat. A nőnevelőt is irányító Leonorával ők a reformkori fiatal értelmiségiek társai, az orszáépítő erkölcsök folytonosságának letéteményesei.

A régi jó táblabíráknak a maga korában különleges ereje lehetett, mert az elnyomás idején mutatott be egy új, sokra hivatott nemzedéket; arra biztatva a magyar olvasókat, hogy a szabadságharc elvesztése ellenére is higgyenek egy új reformkorban, az erkölcs, munka és szorgalom erejében. A *Táblabírákban* már ott vannak azok a tartalmi és narratív mozzanatok, melyek a 70-es évek nagy, egyetemesebb hatókörű, morális és vallásos tartalmú Jókai-regényeire²⁹ jellemzők leginkább: a munka, a becsület és az erkölcs magasztalása, az építés káoszt legyőző küldetésének megvallása. Biztos kézzel megírt, az érdeklődést folyamatosan fenntartó regény *A régi jó táblabírák*; a festő Jókait idéző éhínség-ábrázolás, az izgalmas cselekményvezetés, a történetyszálak leleményes egybefűzése, valamint az erkölcsi tartalom révén értékes és szélesebb érdeklődésre is számot tartó történet Jókainak ez ma már alig emlegetett, tájegységünkhöz is kötődő műve.

²⁷ Uo. 263.

²⁸ Uo. 428.

²⁹ Ld. Fekete gyémántok (1870), A jövő század regénye (1872-74), Egy az Isten (1877).

KÉT HALMAZÁLLAPOT

KOVÁCS ELEONÓRA

Bolnai (Bethlen) Miklós színészi és írói pályafutása

„*Bolnai kivételes alak a magyar színészetben. Vannak főúri írók, zeneszerzők. De egyéb művészetekre nem adják magokat a főrendűek.*”
(Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora című művéből)

Őseit a hagyomány szerint I. István nővérének, Aba Sámuel özvegyének második, Cornes Vilmosmal kötött házasságából származó fiára visszavezető Bethlen család bethleni ágából származó, *Bolnai* néven ismertté vált *gróf Bethlen Miklós* (1831–1899) színészként, íróként, színpadi szerzőként és újságíróként működött több évtizeden át. Az irodalmi tevékenység különböző válfajai nem álltak távol családjá, rokonsága tagjaitól sem, ám színészetel való foglalkozása érthetően figyelmet keltett. Később több követője is akadt az arisztokrácia soraiból, így 1863-ban gr. Batthyány Artúrné Apraxin Júlia, aki Budai Júlia néven lépett fel, valamint gr. Festetich Andor, aki Tolnay Andorként lett színész az 1880-as években. Írásomban elsősorban a színész Bolnait kísérem meg bemutatni, felvillantva természetesen családi körülményeit, s érintve írói, hírlapírói pályafutását is. Utóbbiról már csak azért sem lehet elfeledkezni, mert színészi működésével párhuzamosan mindig írt is, sőt élete utolsó két évtizedében már az írás került előtérbe pályáján.

A Bethlen család egészen a középkortól a II. világháború időszakáig Erdély talán legkiterjedtebb nemzetsége volt, amely fénykorát a XVII. században élte, de már évszázadokkal korábban fontos szerepet játszott az ország közéletében. Családfájuk összeállításával az 1643-1696 között élt Bethlen Elek foglalkozott először. A család legrégebb történetére nézve azonban nem maradtak fenn írásos dokumentumok. Az iktári és a bethleni Bethlenek között nincs vérségi kapcsolat. A bethleni Bethlen család már oklevélben is kimutatható őse a XII. század közepén élt, akinek dédunokájától, Bethlen Jakabtól ered az igen kiterjedt família úgynevezett bethleni ága, amely a XVI-XVII. században már két ágazaton halad tovább párhuzamosan Bethlen Balázs és Bethlen Elek utódainak köszönhetően. Mindkettőjük leszármazottainak sorában számos író, történétíró, politikus volt jelen. Bethlen Elek leszármazottait keresdi birtokuk és temetkezési helyük okán egy ideig *keresdi* Bethleneknek is nevezték, míg Balázs utódainak vonala Kisbun birtokközpontjukról a *kisbuni* előnevet viselte; utóbb azonban mind Elek, mind Balázs ágának predikátuma a *bethleni* maradt. A bethleni Bethlenek címerében kék pajzsban koronás ezüst kígyó szerepel, amely szábjában kereszttel díszített aranyalmát tart.¹

¹ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I. köt. Pest, 1857-1868. (Reprint, Helikon, Bp., 1987.) 67-90.; Kempelen Béla: Magyar nemes családok I-XI. (Bp., 1911.) Arcanum Adatbázis. Arcanum Digitéka. Bp., 2000.; Tamás Edit: A Bethlenek. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 56. Sárospatak, 2010. 5-51.

Jeles elődök

A magát Bolnainak nevező Bethlen Miklós a Bethlen Balázs alapította ág leszármazottja. Ősei között s rokonai körében számos személy foglalkozott történetírással, egyházi, illetve világi irodalommal. Hét nemzedékkal korábbi őse, a Benkő József által Erdély Tacitusának nevezett Bethlen János (1613-1678) a székelyudvarhelyi főiskola alapítója, Apafi Mihály kancellárja, a *Rerum Transsylvanicarum* című történeti mű, majd az ezt folytató naplószerű *Historia Rerum Transsylvanicarum* szerzője, akinek Miklós keresztnévű fia (1642–1716) író, a kolozsvári és gyulafehérvári kollégiumokban tanult Apáczai Csere János tanítvány, holland és német egyetemeken képzést nyert későbbi erdélyi főkancellár, 1693-ban grófi rangot nyert államférfi. Ő az egyik legkiemelkedőbb író a Bethlen családban, a korabeli magyar próza emlékirataiban ér el igen magas szintre. Politikai tárgyú munkáit latinul, önéletírását magyarul írta. Fia, Mihály 1691–1695 közötti európai tanulmányai, s körútja élményeit – csak a közelmúltban, 1981-ben kiadott – *Itinerariumában* örököltette meg. Útinaplójában a kor iskolázási és kulturális viszonyairól, s a peregrinus életformáról ad értékes beszámolót. Bethlen Mihály unokatestvére, s a nagy kancellár, Bethlen Miklós unokahúga volt az irodalmi tevékenységéről talán legismertebb Bethlen-családtag, Árva Bethlen Kata, akinek imádságai már életében megjelentek,² s aki önéletíróként nevezetes elsősorban.³

A család másik ágából – Bethlen Elek ágából – többen is rögzítették gondolataikat politikáról, koruk eseményeiről, így például az 1639–1679 között élt Bethlen Farkas, aki történeti művében az 1526–1609 közötti erdélyi eseményeket tárgyalja. Munkájának ki nyomtatását⁴ halála után bátyja, (II.) Elek (1643–1696) valósította meg, aki családjának történetét is írásba foglalta. Számos példát lehetne még említeni, de e néhány jelentős név is igazolja azt a tényt, hogy az „író Bethlenek” bőséges száma, s a család kiterjedt volta komoly munka elé állította id. Szinnyei Józsefet, aki a *Magyar írók élete és munkái* című lexikonkötetek készültekor arra törekedett, hogy valamennyi írói tevékenységet kifejtő Bethlen-családtag helyet kapjon munkájában. A távoli múltban élt személyek adatai, s munkásságuk eredménye már viszonylag letisztult képet mutatott, ám a saját korában publikáló Bethlenek közül több azonos nevű személy is működött, így a szerkesztő tisztázni igyekezett, hogy ki melyik mű szerzője. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratára őrzi – Szinnyei más levelei mellett – azokat, amelyek e félreértések tisztázása érdekében születtek, s egyébként csak néhány nap eltéréssel íródtak az egyes címzettekhez. Az 1891. január 7-i keltezésűben Szinnyei így ír az általa levélben megkéréssett négy azonos keresztnévű Bethlen (Miklós) egyikéhez: „*Méltóságos Gróf Úr! A m. tud.*

² Védelmző erős páis kísértetek ellen, 1759.

³ Gróf Bethleni Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása, Kolozsvár, 1762.

⁴ A magyar irodalom története 2. köt. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 209.

Bethlen Miklós 48-as hadnagyként

A Bethlen családnak az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban részt vett tagjait ábrázoló kép részlete.

A MNM Rákóczi Múzeuma. Lsz. 2010.4.1.

Fotó: Váradi László

*akadémia megbízásából a Magyar írók élete és munkái VII. füzetét írom, melyben 23 Bethlen író szerepel, most a gr. Bethlen Farkasnál tartok és sajnálattal látom, hogy Méltóságod becses életrajza hiányzik.*⁵ Az illető Bethlen a Váci utcai Nemzeti Szálló lakója volt. Egy másik levelében Budapesten, a Damjanich utcában lakó honvédőrnagy, főrendi házi tag Bethlen Miklóshoz írt levelében a címzettet kéri, hogy *„egyúttal méltóztassék a másik Bethlen Miklós (Bolnai) grófról értesíteni, hol él jelenleg, mert nem szeretném kettejük munkáit összezavarni”*.⁶ Útbaigazítást végül a Torontál vármegye Törökbecse községében élő – kivételesen nem író – gróf Bethlen Miklóstól kap,

aki közli a lexikonszerkesztővel, hogy *„távoli vér-rokonom, ki »Bolnai« név alatt is írt és szerepelt ha jól tudom a »Budapester Tagblatt«-ba jelenleg is ír, tudtommal Pesten tartózkodik”*.⁷ Bolnai valóban Pesten él ekkor, s tevékeny életéből még nyolc év van hátra a lexikon készültének idején. (A négy címzett közül egyébként a Nemzeti Szállóban lakó volt Bolnai.)

Bethlen Miklós útja a színházhoz

Az 1831. augusztus 18-án Kolozsvárott született, református vallású Bethlen Miklós szülei gróf Bethlen János és Béli Rozália voltak. A házaspárnak négy gyermeke született: János, Rozália, Olivér, s legfiatalabbként Miklós. (Apjának Béli Rozália halálát követő, második házassága báró Wesselényi Zsuzsannával is négy gyermeket adott a családnak, akik közül a legifjabbnak, Istvánnak a gyermeke, az 1874-ben született szintén István lesz majd 1921-31 között Magyarország miniszterelnöke. Érdekes, hogy az ő felesége, a Bethlen Elek ágából származó gróf Bethlen Margit személyében egy újabb „író Bethlen” jelentkezik, s e házassággal ismét találkozik a család két ága.) Gróf Bethlen János volt cs. kir. százados, katonai pályája után kamarás, bécsi életszakasza nem volt mentes az anyagi problémáktól, amelyet azonban nagybátyjától örökölt birtoka kompenzált. Később Erdélybe vonult vissza, s ott élt, többnyire Besztercén. A reformkori erdélyi országgyűléseken a centrum egyik vezéréként, a liberális ellenzék jelentős tagjaként szerepelt. 1848-ban az erdélyi országgyűlés az ő elnöklete alatt mondta ki Erdély és Magyarország egyesülését. Bem hadseregében harcolva vett részt a szabadságharcban, amelynek leverése után haláláig, 1852-ig visszavonultan élt birtokán. Gyermekei közül nem csupán Miklós, hanem utóbbinak bátyja, a szabadságharc alatt honvéd alezredesként szolgáló Olivér is publikált, aki – többek között – a Honvéd című lap mellett az első katonai naptár kiadója és szerkesztője volt.

⁵ MTA Könyvtára Kézirattár (a továbbiakban: MTA) Ms 796/642. Szinnyei gr. Bethlen Miklóshoz. Bp., 1891. jan. 7.

⁶ MTA Ms 796/641. Szinnyei gr. Bethlen Miklóshoz. Bp., 1891. jan. 5.

⁷ MTA Ms 772/126. Gr. Bethlen Miklós Szinnyeihez. Törökbecse, 1890. dec. 28.

Bethlen Miklós ifjúkorában a bécsi hadmérnöki akadémia hallgatója (1843-44), majd a kolozsvári jogakadémia diákja (1845-48). 1848. augusztus 18-án beáll a Kolozsváron alakuló 11. honvédszászlóaljhoz. Október 3-tól hadnagy, december 5-től főhadnagy a szilágysági 31. zászlóaljnál, majd 1849 márciusától százados (a 3. század parancsnoka). Az erdélyi harcok során Bem 3. osztályú katonai érdemjellel tüntette ki (1849. május 1.). Századával augusztus közepén Sarkadon teszi le a fegyvert az oroszok előtt. Neve később szerepel majd a fővárosi honvédegylet tagjainak névsorában (1867-68, 1890). 1850. február 12-én Kolozsváron közlegényként besorozzák a 20. császári gyalogezeredhez, ahonnan – apja halála évében – 1852. augusztus 9-én váltságdíj ellenében leszerelik.⁸

Alig egy év elteltével, hogy kiszakadt a katonai kötelékből, a fiatal Bethlen gróf már kapcsolatban volt a színházzal. Mikor kezdetett el komolyabban foglalkozni a színjátszással? Hogy a színház már nagyon korán érdekelte, arról egy 1846-ban Kolozsváron kiadott színműve tanúskodik (Angyal Bandi és a szép Juliska). 1853 februárjában Szerdahelyi Kálmánhoz írt baráti hangú levelében arról számol be, hogy ekkor egy vidéki színtársulatnál tartózkodik. (Feltételezhetően Debrecenben.)⁹ Ezt követően 22 évesen kezd tanulni a neves művésznél, Egressy Gábornál. Tanulmányait valószínűleg már 1853-ban, vagy 1854 elején megkezdhetette, erre utalnak Egressy Gáborhoz, valamint Egressy Ákoshoz írt levelei, s az a tény is, hogy 1854. június 3-án Bethlen már nincs Pesten,¹⁰ s Egressy is vidéken vendégszerepel. A szerepek betanulásának és a felkészülés lényeges mozzanatainak eddig az időpontig meg kellett történniük, mivel Bolnai debütálásáig már nem találkozott mesterével. Ugyanezt erősíti meg az az 1854. augusztus 10-éről keltezett gróf Festetich Leóhoz, a Nemzeti Színház akkori igazgatójához címzett levél is, amelyben Bolnai már arról számol be, *„hogy a színi pályán annyira kiképeztem magamat, hogy pár holnap mulva felléphetek.”*¹¹ 1854. október 9-én debütál majd a Nemzeti Színház színpadán Shakespeare Julius Caesarjában, Antonius szerepében.¹²

Egressy tanítványaként

Bolnai 1862-ben egy Magyar Sajtóbeli tárcájában kifejti, hogy mi a véleménye a színi tanulmányokról, s hogy milyen színészt válasszanak a növendékek tanárukul. Így ír erről: *„Minden növendék válasszon hibátlan színészt mesterül. E nemű színész rendszerint nagy alakító tehetséggel is bír, mint például Szigeti. Midőn tehát tanít, nem azt nézi, miként játszaná ő ezt vagy azt a szerepet, hanem számot vet a növendék tehetségével, drámai természetével, hangminőségével, mintegy a növendék szellemébe hat, s onnét indulva ki, alakítja meg a növendék számára az előállítandó jellemet.”*¹³ Bolnai nagy odafigyelést kíván tehát a tanártól, akinek növen-

⁸ Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. köt. Heraldika Kiadó, Bp., 2008. 177.

⁹ OSZK Kézirattár. Levelestár. (A továbbiakban: Levelestár). Gróf Bethlen (Bolnai) Miklós (a továbbiakban: Bolnai) Szerdahelyi Kálmánhoz. Hn. 1853. febr. 1. A levélben egy Rónai nevű kiváló színészt említ, aki Brutust játszotta a Julius Caesarban. Valószínűleg az ekkor Debrecenben játszó id. Rónai Gyula lehetett, aki kiváló volt Shakespeare szerepekben. Ezt erősíti meg Molnár György emlékezéseiben: Rónai 1852-53-ban Debrecenben játszott. (Világostól Világosig. Emlékeimből II. köt. Arad, 1881. 113–114., továbbiakban: Molnár).

¹⁰ Levelestár. Bolnai Egressy Gáborhoz. Hn. 1854. jún. 3.

¹¹ Levelestár. Bolnai gróf Festetich Leóhoz. Hn. 1854. aug. 10.

¹² Greguss Ágost tanulmányai. II. köt. Színi bírálatok, vegyes cikkek. Pest, 1872. (Továbbiakban: Greguss) 21.

¹³ A Magyar Sajtóbeli cikket közli: Az Ország Tükre 1862. márc. 1. 79.

déke tehetségén kívül, jellemét és alkatát is meg kell figyelnie, értenie. Vajon így tanította-e Egressy? Megvolt-e köztük a szükséges bizalom, megértették-e a másik jellemét, szándékait? Milyen viszony alakult ki közöttük, jól ítélte-e meg a tanár tanítványát, s mennyire fogadta meg Bolnai a neki szóló tanácsokat? Egressy két szerepet, Shakespeare Hamletjének címszerepét, valamint a Julius Caesar Antoniusát tanította be számára. Tudatos művészi magatartást várt el tőle, s a cél az volt, hogy az elméleti képzés ne csak megalapozza a gyakorlatot, de a növendék tudatos művésszé is váljék. Bolnai – mint a későbbi kritikákból kiderül – voltaképpen ezen az úton járt. Egressy munkamódszeréről másutt részletesen lehet olvasni, így itt inkább emberi kapcsolatukat igyekszem feltárni.

Egressy Gábor naplójegyzeteiben, valamint feleségével és fiával, Ákossal való levélváltásában is megörökítette a fiatal Bolnai alakját. Kiderül az is, hogy a mester milyen tanácsokat adott, s hogy Bolnai nem mindenben cselekedett tanára megalégedésére, ugyanakkor Egressy távolléte, a levelezés nem túl zökkenőmentes módja, s a közvetítő személyek is nehezítették köztük a megértést és a kapcsolattartást. Kiderül az is, hogy a tanítvány – legalábbis ekkor – nem túl szorgalmas levélíró. Bolnai szenvedélyes karakter volt, s úgy tűnik Egressy is könnyen felfortyant, ám esetenkénti rosszállása ellenére érdeklődését nem vonta vissza tanítványától, s kétségtelen tény, hogy tehetségesnek tartotta. A levelek jelentékeny részében meglepően sok szó esik pénzügyekről is. A gyakran pénzgondokkal küzdő Egressy feleségének küldött több levelében is Bethlentől várható, elmaradt pénzüsszegekről ír. Ezek valószínűleg még az elmaradt leckeórák díjai lehettek. (A házastársak szinte minden levelében szó kerül valamely fizetnivaló summáról, így ez állandó, nyomasztó problémájuk lehetett.) Valószínűleg Bethlen tartozása feszültséget teremthetett közöttük, később aztán, amikor Egressy megismeri körülményeit, napirendre tér a kérdés felett. Több helyütt olvashatjuk e levelekben: „Bethlennek megírtam a magamét”, „Bethlennek egy kemény levelet írtam.”¹⁴ Egressy nem kíméli grófi tanítványát, ugyanakkor igyekszik nyomon követni őt. „Ha ráérek Bethlennek is írok majd egy szelídebb hangú levelet”, írja feleségének 1854 szeptemberében, s tudakozódik is felőle később: „Hát Bethlen mit mond? Az a fiú nem írt azóta?”¹⁵ Bolnai, míg Egressy vidéken vendégszerepelt többször is kereste őt, s tudakolta, hogy mikor tér haza. Közben két alkalommal is vitt, illetve küldött kisebb összegeket, amelyekről Egressyné tudósítja is férjét. Ő azonban éppen emiatt sommásan fogalmazza meg lesújtó véleményét: „Az a Bethlen csakugyan háládatlan semmi ember, mint előre is gyanítám. Minő sértő lenézés az, hogy ő nekem 20 pforintjával fizet! pfuji! – az ilyenekről mondta a kolosvári cigány, hogy «nem is vagy mágnás, csak olyan ordináré gróf!»”¹⁶ Egressyné közben tisztába jött a fiatalember helyzetével, mert ezt írta férjének: „Bethlenről annyit tudok, hogy igen szegény, de nagyon szegény, talán azon 20 f-ot is kölcsön kérte és bizonyosan, hogy írtál neki, azért. Édes, arra már én nem is számolok, ha ad valamit jó, de kérni én szégyellem, és te se kérd, édes. Én hiszem, hogy nem lenézésből tette, de tudod édes, mi iszonyú helyzet a szegénység, és ez ugyan akarna, de nem lehet.” Ezzel egy időben kiderül, hogy Bolnai hamarosan fellép „A lapok nagyon kiütiük,

¹⁴ Levelestár. Egressy Gábor Egressy Gábornéhoz. Szatmár, 1854. aug. 28., Tiszaújlak 1854. szept. 3.

¹⁵ Levelestár. Egressy Gábor Egressy Gábornéhoz. Nagykároly, 1854. szept. 16., Debrecen, 1854. szept. 22.

¹⁶ Levelestár. Egressy Gábor Egressy Gábornéhoz. Debrecen, 1854. okt. 1.

hogy fel fog lépni és sokat várnak tőle, mert a te tanítványod”, tudatja még Egressyné.¹⁷ Egressy nagyon is foglalkoztatja e dolog, de nem ért egyet azzal, hogy Bolnai első szerepe a Julius Caesar Antoniusa legyen, s nem valami könnyebb szerep. Ennek ellenére tanácsokkal látja el, s egyet nem értését kifejezve ugyan, de üzen neki. *„Sajnálom, hogy nem lehetek Bethlen fölléptekor. Kár neki ... Antoniusban lépni föl. Az még neki nagy föladat, nem is fog benne nagy szerencsét csinálni. Jobb lett volna Pénz és becsületben föllépnie, – azért jót állok, hogy abban diadallal állott volna meg, (...) inkább Antonius lehetett volna harmadik vagy negyedik szerepe. Ezt izend meg neki, s azt is, hogy helyeslem, hogy most bécsi útvjáról letett, hogy későbbre halasztja el, és föllépését nem halogatja, e részben látom, tanácsomat követi, mert ezt írtam neki.*”¹⁸ Fellépésére komolyan készül Bolnai. Már augusztus végén kéri Festetich Leót, hogy engedélyezze számára a Nemzeti Színház olvasópróbáin és más próbákön való részvételt, s hogy az előadások alatt is jelen lehessen a színpalak mögött, valamint, hogy a teátrum technikai oldalával is megismerkedhessen.¹⁹ Felkészülése átgondolt, alapos. Tanára távollétében – 1854 szeptemberének végén – a debütálás előtt Egressy sógora, Szentpétery Zsigmond foglalkozik a gróffal, vele veszik át azokat a szerepeket, amelyeket a fiatalember mesterével tanult.²⁰

Egressy bosszús, meg is írja, hogy mi bántja legfőképp. Kiderül, hogy nem annyira az elmaradt leckedíjak zavarták, amelyekről, főként felesége levelét követően, már ő is lemondott, sőt megjegyzi: *„ha csak egy szóval is megköszönte volna fáradságomat, soha egy fillért sem kívántam volna tőle*”, hanem, hogy tanítványa nem közölte vele döntését, hogy fellép. Ennek ellenére többször is kérdez Bethlen szerepléséről.²¹ Festetich Leó is „megkapja a magáét” Egressytől. *„Az a gaz Festetich válasz nélkül hagyta leveletem. Írj Bethlenről és a színházról”*²² – írja nejének a következő levélben. Végül valóban nem a „háládatlan Bethlen”, hanem Egressy felesége, Szentpétery Zsuzsanna tudósít az előadás kimeneteléről. Az asszonynak nem tetszett Bolnai, bár közönségsikert aratott, s a színház vezetésének elvárása is teljesült, sokan eljöttek megnézni, megtöltötte a teátrumot. Szentpétery Zsuzsanna így ír róla: *„nincs tisztába magával, szavallatába téged utánó, reá lehet ismérni, csak hogy azt mondom reá, hogy a mi szabad Jupiternek...”*²³ Ennek ellenére képzettségét, rátermettséget már első fellépései után kiemelik egyes bírálók, s ez mind őt, mind tanítóját Egressyt is dicséri: *„fényesen bebizonyította e pályára való hivatását. Legmeglepőbb nála az, hogy ő elébb tanulta a színeszetet, azután gyakorlá, s a színpadra, csak mint kész művész lépett fel. Tehetségeinek legvilágosabb jele: hogy érzi és érti szerepeit, s ez érzést és értelmet tökéletesen kifejezi arczán és hangjában. A mi még hiányzik, azt az idő és gyakorlat meg fogja neki adni.*”²⁴ Bolnait – miként e fejezet élén álló idézet, de egyéb írásai is bizonyítják – a színjátszás elmélete is foglalkoztatta, s ez ugyancsak összhangban áll az Egressytől tanultakkal. Debütálása után már tudni lehet,

¹⁷ Levelestár. Egressy Gáborné Egressy Gáborhoz. Pest, 1854. okt. 3.

¹⁸ Levelestár. Egressy Gábor Egressy Gábornéhoz. Debrecen, 1854. okt. 6.

¹⁹ Levelestár. Bolnai gróf Festetich Leóhoz. Hn. 1854. aug. 10.

²⁰ Levelestár. Egressy Gáborné Egressy Gáborhoz. [Pest] 1854. szept. 27.

²¹ Levelestár. Egressy Gábor Egressy Gábornéhoz. Debrecen, 1854. okt. 13.

²² Levelestár. Egressy Gábor Egressy Gábornéhoz. Debrecen, 1854. okt. 17.

²³ Levelestár. Egressy Gáborné Egressy Gáborhoz. Pest, 1854. szept. 27.; 1854. okt. 13., okt. 18.

²⁴ Vasárnapi Újság 1854. nov. 12.

hogyan a Hamlet lesz következő szerepe. Nevét első fellépésétől Bolnaiként használja, s hamarosan a Nemzeti Színház szerződteti. Nem szakadt el teljesen tanárától sem, hiszen egy ideig egy színpadon játszottak, s volt rá példa, hogy azonos szerepben léptek fel. Bolnai később sem vesztette szem elől Egressyt, hírlapíróként több ismertetést is írt hajdani mesteréről.

Bolnai és Egressy a kritikák tükrében

Nem véletlenül foglalkoztatta Egressyt Bethlen sorsa. Nem pusztán tanítványa, de tehetséges tanítványa volt, akiben ott rejtett a lehetőség, hogy tanára nyomdokaiba léphet. Sokan a fiatal Egressy látták benne, s várták is tőle, hogy e reményeket beváltsa. Felléptéről számos kritika maradt fenn, bírálói többnyire mesteréhez hasonlították, s teljesítményét is annak tükrében értékelték, hogy mennyire tért el, illetve hasonlított a neves színész játékához, ám hol a hasonlóságot, hol a különbséget kérték számon tőle. Bolnaira nézve nem lehetett előnyös, hogy lépten-nyomon tanárával mérték össze, s mint kezdő színész nem nagyon kerülhetett ki pozitívan az összehasonlításból.

Berényi Antal Vak Béla című darabjának címszerepében egy alkalommal például éppen Egressy helyett ugrott be, akinek ezt egyik legjobb szerepeként tartották számon. „*Gondos stúdiummal, bár kevesebb hatással [szerepelt] mint Egressy*” – írták róla ez alkalommal, sőt egy Magyar Sajtóbeli kritika egyenesen azt óhajtotta, hogy szerepét bárcsak Egressy felfogásában játszotta volna.²⁵ Egy másik jellemző vélemény – amelyhez hasonlóan vélekedik Egressyné is²⁶ – Greguss Ágosté a Pesti Naplóban: „*Egressy férfiasabb s azért jobb Antonius volt mint Bolnai*”.²⁷ Ne feledjük el, hogy Bolnai ekkoriban húszas évei közepe, Egressy az ötvenhez közel jár, utóbbi gyakorlott színész, sok éve színpadon, kettesük összehasonlításában nemcsak a rutin, de az életkori különbség is számított. (1843-ban Hamlet szerepében Egressyt még férfiatlan siránkozóknak nevezték.)²⁸ Más kritikákból is úgy tűnik, hogy Bolnai talán „túl izgága” volt ezekhez a szerepekhez. Ő magát egyébként mindig karakterszerepekben tudta elképzelni.

Egyes bírálók Bolnai szavazását, illetve túl heves megnyilvánulásait tartották hibának, a gúny, s a harag erős hangsúlyozását. Voltak azonban olyanok, akiknek éppen az nyerte el a tetszését, hogy nem szedte prózába a jambust pl. Vak Béla szerepében.²⁹ A Hamletben is összehasonlították a két színészt, itt azonban a bírálat Bolnai javára ítélt. A bíráló, Greguss – nagy Shakespeare kedvelő és értő – közel azonos időben mindkét előadást megnézte. Bolnai lassú léptekkel, karjait leejtve leült, s magában töprengve mondta el Hamlet nagymonológóját, Egressy ezzel szemben intenzívebben mozgott, sebesen járkált, s inkább a közönséghez szólt, a nagymonológót is gyorsan mondta el.³⁰ Greguss Bolnai töprengését tartotta megfelelőbbnek. (Rakodczay Pál Egressy Gábor és kora című könyvében még megjegyzi, hogy a színész a nagymonológót nem tartotta „szavai műdarabnak”, amely leválasztva értendő a színmű többi részétől.) Az itt leírtakból is kiderül, hogy két szerep-megközelítésről volt szó:

²⁵ Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora. I. köt. Singer és Wolfner, Bp., 1911. (továbbiakban: *Rakodczay*) 527.

²⁶ Levelestár. Egressy Gáborné Egressy Gáborhoz Pest, 1854. okt. 13.

²⁷ *Rakodczay* 99.

²⁸ Honderű 1843. jan. 28. Idézi: *Rakodczay* 73.

²⁹ A Hölgyfutár (1855. dec. 13.) bírálatát idézi: *Rakodczay* 539.

³⁰ *Rakodczay* 73–75.

Bolnai a töprengést akarta bemutatni, s nem a közönség felé fordult, Egressy pedig a zaklatott tépelődő Hamletet jelenítette meg. Mindez azonban alátámasztja azt a véleményt is, hogy Bolnai nem másolta Egressyt, tanult tőle, nyilván emiatt hasonlóságot is fel lehetett fedezni játéukban, de felfogásukban voltak közöttük különbségek.

Hogy kezdő volta ellenére volt-e önálló művészi elképzelése, ugyanakkor megtanulta-e mesterétől egy-egy szerep megközelítésének módját, s a helyes színpadi gondolkodást, az inkább abból a bírálatból derül ki, amely nem összehasonlító, hanem Bolnai játékát jellemzi, elég részletesen. Greguss Ágost Bolnai első fellépéseiről – Antonius (1854. okt. 9.), Hamlet (1854. nov. 13.) – részletes ismertetést írt, s elemezte az általa ekkor játszott harmadik nagyobb szerepet is, Solom figuráját, Czakó Zsigmond I. László és kora című drámájából. (Bolnai 1854 decemberében játszotta ezt a szerepet.) A fiatal színész játékaról szólva kiemeli, hogy *„tán az első színész nálunk ki nem megelőzött gyakorlat, hanem rendszeres elmélet útján képezte magát e pályára”*.³¹ E tény kétségtelenül mesterének, Egressynek köszönhető, aki önmagára nézve is a képzett, tudatos színészi magatartást tartotta kötelezőnek. Antonius szerepénél ki is emeli e rendszerességet, képzettséget, s megjegyzi, hogy Bolnai arcjátéka, mimikája is kitűnő. A verses szövegek mondásában azonban talál még hibát. Már ekkor kitűnik, hogy a fájdalom és a gúny érzékeltetése igen jól megy neki, bár néha túl szenvedélyes. Hamletjéről dicsérőleg ír: *„Hamlet rejtélyes alakja különyszerű árnyalatait oly biztosan, összhangosan és eredetileg tüntette föl mint csak oly művéstől telhetik a ki maga fürkész, maga lát s csak a maga lábán jár”*.³² Greguss tehát már ekkor azon a véleményen volt, hogy *„bár kezdő, de öntudatos önálló művész”*.³³ A saját vélemény megnyilvánulásának és a szerepalkotás egyéni voltának kiemelése fontos Bolnai értékelésében. Érdekes harmadik szerepének, Solomnak a bemutatása is: *„Solom a legdrámaibb személy, III. Rikárdhoz hasonlító”* – írja Greguss. Az eddigiekből is kiderül, hogy Bolnai az intrikusok és töprengők szerepében igen jó tudott lenni. Más kritikusi is úgy vélték, hogy alkatánál fogva elsősorban nem a hősszerelmesek megformálására alkalmas, hanem az összetettebb jellemek megjelenítésére. Valószínűleg jó III. Richárd lett volna, s Mercutio alakítása is jó lehetett.

Bolnai szítnészi pályafutása s a színjátszás ügye érdekében tett erőfeszítései

Nemzeti Színházbeli bemutatkozását követően vendégszereplésekre is vállalkozott országszerte, így megfordult szülővárosában, Kolozsváron is.³⁴ 1855 novemberében lezajlott győri felléptét visszaemlékezéseiben így örökítette meg Molnár György, a Budai Népszínház későbbi alapító-igazgatója: *„Bolnai Bethlen gróf Egressy tanítványa mint vendég Hamlet és Antóni”*³⁵ *művekben lépett fel. Csupa benső tűz és láng, hóval, jéggel burkolt égő parázból állott e genialis ifju lélek világa! Mennyi szenvedély a hideg külső alatt?! Mind a két szerepet nagy hatással adta, a közönség nem fért a színházba, nem csak a szokatlanságért, hogy egy magyar mágna színpadra lép, hanem művészi játékáért is tapsoltak neki. Bejárta a nagyobb vi-*

³¹ Greguss 21.

³² Greguss 20–31.

³³ Greguss 22.

³⁴ Kőváry László: Bolnai Kolozsvárt. In: Erdélyi Múzeum 1855. 19. sz.

³⁵ Id. Alexandre Dumas Antony című műve.

*déki szinpadokat és mint a nemzeti színházban is, mindenütt diadalt aratott.*³⁶ Érdekes leírás, Molnár igen találóan mutat rá Bolnai jellemzőire. Az 1854-56. év folyamán több szerepben is fellép, 1855-ben tovább játssza Antoniust, amelyről Greguss Ágost úgy véli, hogy Bolnai kedvenc szerepe volt. További alakításai között voltak a Rómeó és Júlia Mercutioja, Moor Ferenc szerepe Schiller Haramiak című darabjából, Czakó Zsigmond Kalmár és tengerészében Artúr, ugyancsak Czakó I. Lászlójában Salamon (Solom), Jókai Mór színművének, a Manlius Sinisternek a címszerepe, id. Alexandre Dumas drámájának, az Antonynak, valamint Berényi Antal Vak Bélájának szintén a címszerepe.³⁷

Hogy milyen szerepekre készült még az eddig felsoroltakon kívül, illetve melyeket nulta már be, leveleiből derül ki. 1855 októberében jutalomjátékaul Szigligeti Ede a Világ ura című darabjában Nagy Konstantin szerepét vagy George Sand Flaminiojának címszerepét kéri.³⁸ Végül utóbbi került színre.³⁹ Ismerte-tanulta még a Tartuffe, Bolingbroke, Oliver (Demi monde) és Rudolph szerepét a Pénz és becsület című darabból.⁴⁰ „*Mint hallottam az igazgatóságnak elve, miszerint kezdőknek ha szerep adatik az különös gratia és én is azon kezdők közé számíttatom*”⁴¹ – írja Egressy Gábornak 1855 júliusában. Ennek ellenére Bolnai mint kezdő színész tapasztalhatta a színházi élet nehézségeit is. A Nemzeti Színház színészeként szeretett volna működni huzamosabb ideig, magyar nyelven játszani. Lehetőségei azonban mégsem lehettek számára megfelelőek. Leveleiből az derül ki, hogy az őt körülvevő viszonyoknak, helyzetének, játéklehetőségeinek, ugyanakkor kötelezettségeinek tisztázását szerette volna elérni a színház igazgatóságánál, hogy „*moralis kötelességen alapuló*” kapcsolat helyett „*pénzbeli szerződési viszony*” jöjjön létre, amint azt 1856. június 10-én írt levelében is megfogalmazza. Kiderül, hogy hároméves szerződésben reménykedik, ám ennek hiányában – kevesebb lelkesedéssel ugyan – de tovább folytatná a német nyelv tanulását német színházakra gondolva, mert mint megjegyzi „*a művészet nekem kenyerem, mely után élnem kell*”⁴² s ha ajánlatát nem fogadják el, akkor a német társulatoknak helyet adó Várszínháznál próbálkozik. Szerepkörét karakterszínészként határozza meg. Ekkorra már lezajlott Nemzeti Színházbeli búcsúfellépése is (1856. március 11.). Ez alkalommal Shakespeare Julius Caesarjából és a Rómeó és Júliából láthatott részleteket a közönség.⁴³ Nem sokkal e levél megírása után azonban már Párizsban találjuk, ahol tovább folytatta színi tanulmányait, s szavaló képességét fejlesztette. Közben Hamburgban vendégszerepel németül a Hamletben (1856. november 15.).⁴⁴

Párizsi tartózkodását többször megszakítja, s hazalátogat. Emögött valószínűleg a visszatérés szándéka volt, s már 1857 őszén gondolt erre. Gróf Ráday Gedeonhoz, a Nemzeti Színház akkori igazgatójához írt leveléből is ez csendül ki. Érdekes ugyanakkor az a vallomás

³⁶ Molnár 232.; Vasárnapi Újság 1855. dec. 2.

³⁷ Rakodczay 473.

³⁸ Levelestár. Bolnai Szigligeti Edéhez. Hn. 1855. okt. 5.

³⁹ Vasárnapi Újság 1855. okt. 21., okt. 28.

⁴⁰ Levelestár. Bolnai Ráday Gedeonhoz. Párizs, 1857. nov. 22.

⁴¹ Levelestár. Bolnai Egressy Gáborhoz. Hn. 1855. júl. 26.

⁴² Levelestár. Bolnai a Nemzeti Színház igazgatóságához. Hn. 1856. jún. 20.

⁴³ Vasárnapi Újság 1856. márc. 16.

⁴⁴ Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. Bp., 1937. (Továbbiakban: Rédey) 258.; Schöpflin Aladár: Magyar színművészeti lexikon 1. köt. Bp., 1931. (továbbiakban: Schöpflin) 188.

is, amit ugyanez a levél tartalmaz. E szerint korábban már megfordult a fejében, hogy felhagy a színészettel, de „*túlbecsültem erőmet és ez nekem lehetetlen*”. Így tovább játszik. Hazatérése esetére megírja feltételeit is Rádaynak: 6 debutszerep (Tartuffe, Hamlet, Antony, Bolingbroke, Oliver, Rudolph). Az említettekén kívül egy később kiválasztandó Szigligeti darab eljátszását is vállalná, s ezeken kívül egy évig bármiféle szerepet, amit rá kiosztanak.⁴⁵ Mivel terve nem sikerül egyelőre marad Párizsban. 1858 júliusában azonban Pesten jár, s fellép a Nemzetiben.⁴⁶ Egyes tudósítások befejezett színi tanulmányairól írnak, ám visszatér Párizsba. 1859 tavaszán adnak hírt róla ismét várható nyári vendégszereplése kapcsán (ugyancsak a Nemzetiben).⁴⁷ Ezzel párhuzamosan Szigligeti Edéhez fordul szerződtetése ügyében; hazatérve elsőként a Hamletet szeretné eljátszani. „*Legyen szíves a választ megírni mert ekkor Pestre megyek, rettenetesen megunván a conservatoiret. Nem képzeled, mi a conservatoire? Az ember elveszti egyéniségét és lesz egy verset mondó gép*” – írja.⁴⁸ E megjegyzéséből nyilvánvaló az is, hogy Bolnai gondolkodó művész volt, aki csak egy bizonyos határig fogadta el az útmutatást, saját egyéni arcát kereste. Később elküldi Szigligetinek a konzervatóriumban szerzett bizonyítványt is. Ekkor már pénze teljesen elfogyván azt latolgatja, hogy pesti szerződés híján francia színházhoz szerződik.⁴⁹ Közben ír is; 1860 nyarán „Törődék a francia forradalom történetéből, a magyar nép számára” címmel könyvet készül kiadni.⁵⁰ 1861 márciusában még mindig Párizsban van.⁵¹ Végül az év folyamán sikerül hazatérnie, s az ekkor alakuló, 1861. szeptember 4-én megnyíló, Molnár György vezette Budai Népszínházzal kerül kapcsolatba, amely a Nemzeti Színház mellett a könnyedebb, sokszor zenés darabok bemutatásával igyekezett alternatívát nyújtani a magyar nyelvű közönségnek. A Csáládi Kör 1861 decemberében hírül adja, hogy Bolnai Dobsa Lajos I. István című művében az ármánykodó Péter szerepében fog fellépni.⁵²

Bolnai – bár nem szerepel a Népszínház tagjainak sorában – valóban színpadra lép, 1862. január 25-én a Julius Caesarból adja elő Antonius nagy fórumjelenetét.⁵³ Ezt mint az első recitatori előadást tartja számon a magyar színháztörténet. 1863-ban a Budai Népszínház színdarabokat bíráló választmányának is tagja.⁵⁴ Színkritikákat, ismertetéseket ír, s emellett az 1863-as évre kiadott Népszínházi évkönyv szerkesztője, Kempelen Győzővel közösen. (A kötetben A demokrácia és III. Napoleon című írásával szerzőként is jelen van.)

Nem csupán mint színész, mint kritikus működik, de a színházzal kapcsolatos legkülönbözőbb ügyekben is szerepet vállal, illetve segíteni próbál már az 1850-es években, holott – mint kiderült – neki sem volt könnyű a megélhetés. Néhány példa: fellépti díját jótékony

⁴⁵ Levelestár. Bolnai Ráday Gedeonhoz. Párizs, 1857. nov. 22.

⁴⁶ Vasárnapi Újság 1858. júl. 25.; Schöppflin 188.

⁴⁷ Vasárnapi Újság 1859. ápr. 17.

⁴⁸ Levelestár. Bolnai Szigligetihez. Párizs, 1859. márc. 13. (Szigligeti Ede ekkor a színházban titkári feladatokat látott el.)

⁴⁹ Levelestár. Bolnai Szigligeti Edéhez. Párizs, 1859. dec. (?)

⁵⁰ Vasárnapi Újság 1860. júl. 22.

⁵¹ Levelestár. Egressy Ákos Egressy Gáborhoz. Turin, 1861. márc. 29.

⁵² Csáládi Kör 1861. december 29. 826.

⁵³ Schöppflin 410.; recitálás: irodalmi szöveg, vers ünnepélyes, stilizált szövegmondása. Célja a szöveg minél tökéletesebb, világosabb és ünnepélyesebb megszólaltatása. Vasárnapi Újság 1862. febr. 9. 60. (A Vasárnapi Újság jan. 25-re, Schöppflin lexikona jan. 13-ra teszi e fellépés időpontját.)

⁵⁴ Az Ország Tükre 1863. febr. 27. 4. Buljovszky Gyula, Vadnai Károly, Berecz Károly, Dobsa Lajos s a színész Takács Ádám mellett.

célra ajánlja; Fánccsy Lajos színésztársa árvaát segélyezi; gázsijáról ifjabb Lendvay Márton szerződtetése érdekében lemond. 1856 májusában Attilius Metastasio *Regulus* című művének fordítására húsz arany pályadíjat tűz ki.⁵⁵ A színészképzés módja is felkelti érdeklődését, s az 1857. évi színházi naptárban állást foglal a létesítendő színi iskola terveivel kapcsolatban; ekkor ellenzi, több évvel később azonban megváltozik a véleménye, s helyesli az ötletet. Nem csupán véleményt mond, hanem színházszervezési munkákban is részt vállal. Amikor a szabadságharc után Erdélyben gróf Mikó Imre újjá akarja szervezni a kolozsvári színházat, Bolnai közreműködik ebben. 1854 februárjában közvetít Mikó és Jókai, valamint Egressy között, akik vállalják a részletes terv kidolgozását. Bolnai személyes kapcsolatait mindkét irányban – arisztokrata és művész – mozgósítva igyekezett közvetíteni, egyeztetni.⁵⁶ Állást foglal más színházi ügyekben is, s van rá példa, hogy egyes napilapok már azt is hírül adják, hogy éppen milyen közérdeklődésre számot tartó röpiraton dolgozik.⁵⁷ Személye is foglalkoztatta a hírlapokat, sokszor fantasztikus híreket kreáltak vele kapcsolatban. 1864-ben például híre járt, hogy Miksa, mexikói császár testőrei közé lép; nemsokára neki magának kellett e hírt cáfolnia.

Az 1860-as években rövid időre ismét katona. Döntése mögött nagy valószínűséggel anyagi okok is állhattak. 1866-ban részt vesz az osztrák sereggel a königgrázi csatában; a 42. ezred⁵⁸ tisztjeként szolgál, s Jičinnél súlyosan megsebesül. 1867 júniusában még Bécsben tartózkodik, innen ír Jókainak, s hajdani barátságukra hivatkozva kéri, hogy segítsen „nyomorult helyzetéből” kilépni, ha tud, s adjon munkát lapjánál. Leginkább bécsi levelező tudósítóként, vagy tárcáíróként dolgozna. Különös és megrázó levél. Bolnai nem is akar hazatérni, s úgy véli, az itthoniak előtt rossz színben tűnt fel: *„Jól tudom mennyire gyűlölt ember vagyok Pesten, (...) bár soha nem írtam többet és osztrák érzelműebbet mint a magyar miniszterelnök tett és mondott”*.⁵⁹ 1868-ban mégis hazatér és hírlapírással kezd foglalkozni. Anyagi helyzete nem túl kedvező továbbra sem. A színházzal való kapcsolata még az 1870-es években is tart. Ekkor ismét híres fórumjelenetét adja elő, a már Latabár Endre igazgatta budai arénában, ezt követően azonban már íróként és újságíróként szerepel.

Hírlapírói, írói munkássága

Hírlapírói, írói munkásságát jó darabig színészi tevékenységével párhuzamosan fejtet-
te ki, majd teátrumi működése után tovább folytatta. Többek között írt a *Honderúbe* (1847), a *Pesti Divatlapba* (1848), a *Márczius Tizenötödikébe*; később a *Hölgyfutár* (1856), a *Nefejejts* (1861), a *Sürgöny*, a *Divatcsarnok*, s a *Nővilág* (1861) számára, 1862-ben a *Magyar Sajtó* tárcáírója. 1863-ban a rövid életű *Budai Lapok* munkatársa. Az első magyar lap Budán – ahogy az előfizetési felhívás is hangsúlyozta – a nemzeti művelődést volt hivatva segíteni. Felelős szerkesztője báró Jósika Kálmán, a lap tulajdonosa gróf Bat-

⁵⁵ *Rakodczay* 475.

⁵⁶ Levelestár. Bolnai Mikó Imréhez. Pest, 1854. febr. 21.

⁵⁷ *Családi Kör* 1863. március 15. 129.

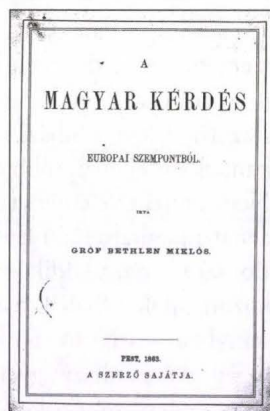
⁵⁸ A 42. cs. kir. gyalogezred 1866 áprilisában Theresienstadtban állomásozott. A hadtestparancsnok Eduard Clam-Gallas volt, aki 1849 nyarán az erdélyi osztrák haderők főparancsnoka. Ez különösen érdekessé teszi Bolnai katonáskodását. *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Korona Kiadó, Bp., 2001. 333–335.; *Józsa György Gábor*: Ferenc József zászalai alatt 1848–1914. Corvina, Bp., 1990. 43–48.

⁵⁹ Levelestár. Bolnai Jókai Mórhoz. Bécs, 1867. jún. 24.

Bethlen Miklós két kötetének címlapja

thyány Artúrné Apraxin Júlia volt. 1864-ben Bolnai a Fővárosi Lapoknál dolgozik, majd ugyanez év őszén már a bécsi sajtóhivatalban van alkalmazásban,⁶⁰ később több évig a Honvéd (1868-71) számára ír, amelyet egy ideig szerkeszt is. Több külföldi lap levelező tudósítójaként és szerkesztőjeként is működött: (Kölnische Zeitung, National Zeitung, Independence Belge), 1861-71 között a Diplomatische Wochenschrift szerkesztője, később a Correspondance Hongroise könyvmegosztó kiadója és szerkesztője. Egy időben saját rovata is van. Színházzal, irodalommal, közélettel kapcsolatos eseményekről fejtette ki rendszeresen a véleményét a Divatcsarnok „Csevegések” rovatában (1862-1863). Említésre méltó, amikor az ugyancsak arisztokrata, gróf Batthyányné Apraxin Júlia színpadi működéséről ír, s igen határozottan védi meg a grófnőt a kellemetlenkedőktől. Az írónőként és színésznőként is próbálkozó grófnő számos jótékony cél élére állt, így többek között a Budai Népszínház is támogatta. Fellépéseire Molnár György színikigazgató készítette fel. A sikeres pesti szereplés után jótékony célú országos körútra indultak. Távollétükben gúnyolta, parodizálta ki a grófnőt az egyik Népszínházbeli színésznő. Bolnai lovagiasan nem említi, hogy ki, de egy másik lap információi szerint, illetve a „bűnös” mentegetőző sajtónyilatkozatából⁶¹ derül ki, hogy Molnárné Hetényi Laura cselekedhetett így, aki okkal vagy ok nélkül féltékeny volt a grófnőre, s a személyes „leszámolás” helyett a bosszúnak ezt a módját választotta. Bolnai e cikkben nem óvatoskodik, kimondja kereken mit gondol azokról az „egerekről”, akik a „macska” (Molnár) távollétében ugrálnak, s még azt sem veszik figyelembe, hogy az őket segítő személyt teszik nevetség tárgyává. Nem csak a mecénás arisztokratát, de a színházi pályatársat, a lapszerkesztésben munkatársat és a honfitársat is látja a grófnőben, amikor megvédi őt: *„Ez nem járja. B. Júlia nem művésznő, hanem honleány. Nagy művésznőt szabad kiparodizálni, azonban kezdőt nem, s főként akkor nem, midőn e kezdő nélkül rég Vámpércsen tánczolhatnak fagyúgyertya mellett a csárdást, míg most selyemruhában járjuk a cancant.”*⁶² Bolnai megfogalmazásából egyben az is kiderül, hogy saját magát is a társulathoz számítja, s tisztában van vele, hogy milyen nehézségeken ment keresztül a színház.

Politikai véleményét már ifjú korától meglehetősen határozottan fogalmazta meg. 1848 októberében az új radikális sajtó legfőbb orgánumban a Marczius Tizenötödikében publikál harcos stílusban, az erdélyi arisztokráciát kárhóztatva.⁶³ Az 1860-65 között megjelenő

⁶⁰ Hölgyfutár 1864. okt. 2. 319.

⁶¹ A Pesti Hírnök számolt be az incidensről. Molnárné ezt „tévedésen alapultnak nyilvánítja”, s kéri, hogy máskor jobban figyeljenek a hanghordozására, ne hogy ilyen gyanúba keverjék. Hölgyfutár 1863. márc. 3. 214.

⁶² Divatcsarnok 1863. márc. 4. 69.

⁶³ Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): A magyar sajtó története II-1. 1848-67. Bp., 1985. 110.

Magyar Sajtóban az osztrák császárság lehetőségeit vizsgálja, egy alkotmányos Ausztriában látva az európai béke garanciáját. 1862. január 5-től vasárnaponként ugyanennél a lapnál könnyed stílusú tárcák jelennek meg tőle.⁶⁴ A politikai eseményekről alkotott véleményét hosszabb lélegzetű önálló munkáiban is kifejtette. A magyar kérdés európai szempontból című könyve 1864-ben Pesten jelent meg. Ebben az osztrák külpolitika esélyeit latolgatja, vizsgálva az orosz, valamint a francia szövetezés esetleges következményeit. Bolnai a francia szövetség mellett emel szót, ám úgy véli mindezt a birodalom csak a magyarországgal ki-egyezés után teheti meg, hiszen addig „a magyar kérdés elállja az utat”.⁶⁵ Erdéllyel kapcsolatban borúlátóan fejt ki véleményét, nem tartva valószínűnek, hogy valaha is újra Magyarországhoz tartozzék. (Ezzel kapcsolatban meglepő belenyugvást tanúsít.) Tanulságos az 1888-ban napvilágot látott terjedelmes munkája A történelem regénye (1846–1888), amelynek alcíme – „Jellem és korrajzok” – híven tükrözi felfogását a történetírásról, amelyet előszavában ki is fejt. Szándéka, hogy „*kifejezést adjon a hangulatnak, mely az illető időben uralkodott*”.⁶⁶ Utal a magyarság – véleménye szerinti – hibáira is, amelyek szerinte fajbüszkeség, önhittség, munkaiszony és fatalizmus. Külön kitér a nemesség, azon belül is az arisztokrácia életmódjának leírására. A három nagy fejezetből álló kötet számos apró témát vet fel. Ismerteti például az 1836–37. évi erdélyi országgyűlés eseményeit – itt kitér édesapja szerepére is. A kötet tartalma meglehetősen sokszínű; egy-egy kisebb fejezet kerek egészet alkot. Jórészt kora eseményeire reagál, szellemes anekdoták, másutt komolyabb hangvételű, szinte példabeszédszerű történetek elbeszélésével. Művészettel kapcsolatos írások is bekerültek munkájába, pl. Laborfalvy Róza színésznői pályáját méltatva kiemeli a nagy tragika úttörő szerepét a neki is kedves versmondás terén. A kötet külön fejezetet szentel a mágnások helyzetének, s az arisztokrácia körein belül bekövetkezett átalakulási folyamatoknak. Saját tapasztalatai alapján írja le azok sorsát, akik bár címek birtokosai, de megcsappant vagyonnal, vagy – korábbi körülményeikhez képest – éppen elszegényedve élnek. „*A mágnási fogalmak szerint egy történelmi névvel bíró fiatal emberhez bizonyos foglalkozások nem illenek úgy, hogy ha egyes úrfiak túlteszik magukat ez előítéleten és rangjukhoz nem illő kenyérkeresethez fordulnak, elvesztik a mágnási osztály protekcióját, sőt még a polgári osztálynál is tartózkodással találkozhatnak*” – írja.⁶⁷ A rövid fejezetek frappáns csattanóval érnek véget, röviden summázva az általa fontosnak tartott tanulságot. Sokféle ismerete, tapasztalatai és jó íráskészsége szellemes és elgondolkodtató olvasmánnyá teszik e munkát, ám gyors témaváltásai nem teszik lehetővé, hogy egy-egy kérdést mélyebben kibontson, hiszen az egészségügy, a párbaj, az igazságszolgáltatás, s a hadsereg egyaránt szerepelnek benne.

Az említetteken kívül verseket, novellákat is írt. Egy Arany Jánoshoz címzett levelében – a költő kérésére – elbeszélést ígér: „*Becses felszólítására van szerencsém válaszolni, hogy örömmel szolgálndok olykor egy-egy novellával, mint azt már tettem, s megtisztelve érzendem magamat, ha nevem a programba helyet foglalhat*”.⁶⁸ A levélen – amelyet egyébként Bol-

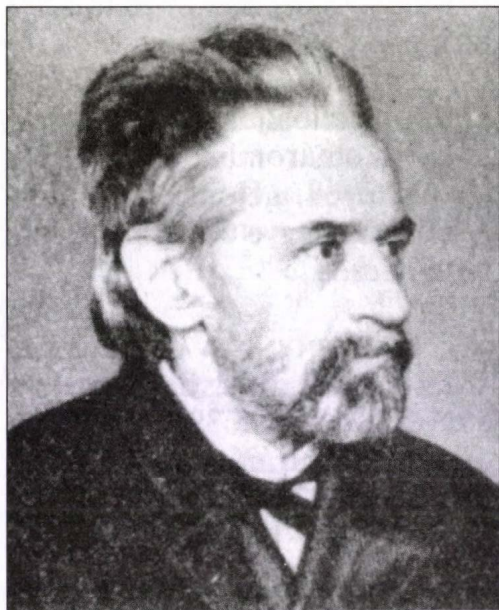
⁶⁴ Kosáry Domokos – Németh G. Béla i. m. 612, 614.

⁶⁵ Gróf Bethlen Miklós: A magyar európai szempontból. A szerző sajátja, Pest, 1863. 4.

⁶⁶ Gróf Bethlen Miklós: A történelem regénye (1846–1888). Előszó.

⁶⁷ A történelem regénye: 250.

⁶⁸ MTA K 513/40. Bolnai Arany Jánosnak. Pest, Év n. nov. 8.

Bethlen Miklós portréja

(A Vasárnapi Újság nekrológjának illusztrációja)

naiként ír alá – nem szerepel pontos keltezés, csak hónap, nap, így csak feltételezhető, hogy a szóban forgó lap valószínűleg a Koszorú lehetett, amelyet 1863-ban Arany János szerkesztett, s Bolnainak az említett évben jelent is meg benne publikációja. Színpaddal való kapcsolata íróként is megmaradt, 1890-ben jelent meg Divatos erkölcsök című drámája, amely kora arisztokrata társadalmát bírálja. A vagyon és a rang buktatóin vezeti keresztül szereplőit, s jellemzi, meglehetősen találóan korának politikai, erkölcsi színvonalát. A darabot egyébként még megjelenése évében elő is adták.

Életének utolsó évtizedét is az írás töltötte ki, családot nem alapított. Az Angol Királynő, az István főherceg Szálloda, majd közel két évtizedig – haláláig – a Nemzeti Szálloda volt a lakhelye. Ritkán fordult meg társaságban, jobbra csak írással foglalkozott. Rövid ideig a miniszterelnökségnél töltött be kisebb hivatalt, ahonnan 1896-ban nyugdíjba vonult, így idős korára kis jövedelmet sikerült szereznie. 68 éves korában, 1899. május 2-án halt meg, régi barátja, Korányi Frigyes klinikáján, ahová néhány hét betegeskedés után került. Legyengült szervezete már nem állt helyre. A cikkeit gyakran megjelentető Vasárnapi Újság portréját is közlő szép búcsúztatót írt róla, s mint a „*magyar újságírás és szépirodalom egyik régi, érdemes munkásától*” köszön el tőle. 1899. május 23-án lezajlott temetésekor „*néhány hírlapíró és régi honvéd állta körül koszorúkkal díszített ravatalát*”. Szűkös körülményei miatt író barátai közkölségen helyezték örök nyugalomra. A gyászszertartást Könyves Tóth Samu református lelkész végezte, Rákosi Jenő és Kacziány Géza búcsúztatták.⁶⁹

Epilógus

Bolnai színészi tehetségéhez nem fért kétség. Ezt bírálói is elismerték, mestere, Egressy is. Maga a tény, hogy a Nemzeti Színház szerződtette, s felléptette, sőt Egressyt helyettesíthette is egy-egy alkalommal, szintén erre utal. Az más kérdés, hogy e kétségtelenül talentumos ember mennyire tudta kifejteni képességeit, mennyire tudott fejlődni és előrehaladni a pályán. Úgy tűnik, hogy zaklatott életvitele, sok utazása, költözése nem vált a javára. Több alkalommal is megszakadt a pályája, évekre kihagyta a színészmesterség gyakorlását, mégsem tudott tőle végleg elszakadni. Emellett párhuzamosan mindig írt is. Nem döntött tehát kizárólagos-

⁶⁹ Vasárnapi Újság 1899. máj. 28. 363.

Gróf Bethlen (Bolnai) Miklós sírja
Fiumei úti temető, 26. parcella, 18. sor, 24. sír
Fotó: Oláh Tamás

san a színpad mellett sosem. Tehetséges voltának közismertségét Molnár György így summázza emlékezéseiben: *„A magyar színpad sokat veszített, hogy e fiaüstökös rövid pályafutás után letűnt a világot jelentő deszkákról!”*⁷⁰ Szép portrét rajzol róla Rédey Tivadar *„A Nemzeti Színház története”* című könyvében, amikor a tragikus hőöket megformáló ifjabb színészgenerációról ír: *„Egressy egy ifjú tanítványát, Bolnait szánta erre a helyre, színészetünk érdekes és rokonszenves alakját, akinek gróf Bethlen Miklós volt az igazi neve. Egressy oktatta, pompás természeti adományai voltak, tehetsége sem hiányzott, csak állhatatosság volt benne keves: három év múlva már Párizsban tanult francia szavalást (...) aztán újra hazajött, de színészből csakhamar műkedvelő újságírónak csapott fel.”*⁷¹

Rédey egyben-másban azért tévedett: Bolnainak az írás legalább olyan régi szenvedélye volt, mint a színház, s nem műkedvelői szinten űzte; megélhetéséhez is szüksége volt hírlapírói jövedelmére. Sok cikket írt, de volt tudósító, levelező, sőt szerkesztő, és egy ideig saját rovata is volt. Írásainak stílusa is gyakorlott tollforgatóra vall. Bolnainak sikerült átlépnie a műkedvelői mezsgyét.

A Fiumei úti temetőben – miként unokaöccsének, Bethlen István miniszterelnöknek nagy síremléke (jelképes sírja) is – található Bolnai magányos sírja. Nyíló rózsafát mintázó sírkövén neve gróf Bethlen Bolnai Miklósként szerepel, alatta a felirat: színész, hírlapíró.

⁷⁰ Molnár 232.

⁷¹ Rédey 257–258.

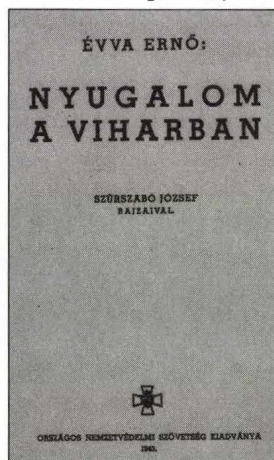
MEDITATÍVÓ

SOMOGYI GÁBOR

„Nyugalom a viharban” Evva Ernő, a katonairó

*„Egy ember egymagában épen semmi,
Akármilyen szörnyű hatalma van.
Csak a nemzet jelent nyugalmat a viharban,
A Nemzet, melynek folytatása van...”*

E gondolattal zárta „Epilógus” című versében Evva Ernő a Magyar Katonai Írók Köre r. tagja a „Nyugalom a viharban” című verseskötetét. Mindezt akkor írta, amikor Hitler és Sztálin hatalma csúcsán volt. A mű Szűrszabó József művészi rajzaival illusztrálva történelmünk egyik legviharosabb időpontjában, 1943-ban jelent meg az Országos Nemzetvédelmi Szövetség kiadványaként. Alig másfél évvel később a Moszkvában 1945. január 20-án kötött fegyverszüneti egyezmény 16. pontja végrehajtásaként az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945 M. E. számú miniszterelnöki rendelete megsemmisítésre kötelezte a könyvkereskedők, könyvtárak, magánszemélyek, stb. birtokában levő valamennyi példányát e verseskötetnek sok más könyv mellett, szovjetellenessége miatt. Így csupán két fennmaradt példányról tudok, melyet a család rejtve őrzött meg.

De ki volt Evva Ernő és milyen irodalmi tevékenysége volt a már 38. évében járó költőnek első verseskötete megjelenése előtt? Gulyás Pál¹ rövid szócikkben méltatja mint magyar királyi honvédszázadost, aki 1929. augusztus 20-án kezdte meg tényleges katonai szolgálatát, 1939. november 1-jétől százados a híradó csapatnál. 1943-ban mint filmelőadó tagja volt a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjai központi vezetőségének Budapesten. Csak egyetlen irodalmi művét, a „Nyugalom a viharban” című verseskötetét említi megjegyezve, hogy előszavát Magasházy László² írta és az Ideiglenes Nemzeti Kormány a könyv megsemmisítését elrendelte.

Evva Ernő 1905. október 7-én született Miskolcon a család hatodik gyermekeként. Édesapja apagyí Evva Ernő ismert miskolci ügyvéd volt, édesanyja Giovannini Blanka. Apai nagyapja Evva András ügyvéd, Zemplén vármegyének hosszú időn át főjegyzője, majd Sátoraljaúj-

¹ Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. VII. kötet, 836.

² Magasházy László (1879 – 1959) ny. vezérőrnagy, az Országos Nemzetvédelmi Bizottság elnöke.

Evva Ernő, a fiatal ludovikás

hely első törvényszéki elnöke volt, aki még jól ismerte Kazinczy Ferencet és később a család ügyésze is volt. A Magyar Tudományos Akadémia őt bízta meg a széphalmi Kazinczy Mauzóleum megépítésének lebonyolításával.³ Apai nagyanyja, Balásházy Terézia révén rokonságban volt Balásházy Jánossal,⁴ a mezőgazdasági szakíró tudós akadémikussal. Anyai nagyapja Giovannino de Giovannini Rudolf svájci származású cukrász, aki egyike volt azoknak, aki a svájci Bergell-völgyi cukrászkultúrát a XIX. században Miskolcon meghonosította.⁵

E családi háttérnek, az örökölt géneknek is köszönheti Evva Ernő sokoldalú tehetségét. Már fiatal korától írt verseket, jól rajzolt, a fizika terén találmányai voltak. Sokoldalúságát az is mutatja, hogy néhány versét megzenésítette. Mivel bátyja, apja és nagyapja is jogász volt, a család tőle is elvárta a jogi végzettséget. Hamar rájött azonban, hogy egyénisége távol áll a jogászságtól, és inkább a katonai pálya mellett döntött. Így került 1925 szeptemberében a Ludovika Akadémiára az elegáns, fess fiatalember. A harmadéves akadémikus tehetségét az osztályozási értesítőben századparancsnoka így jellemezte: „Igen jó felfogású nagy műszaki érzékkel. Jó és biztos fellépésű, jó modorú, de nem elég feszes.” A jó képességű fiatalember a Ludovika Akadémia rendezvényeinek egyik fő szervezője és szereplője lett. A Horthy Miklós tiszteletére rendezett Miklós napi ünnepségen 1928. december 5-én ő mondta az ünnepi beszédet mint a Levente Kör ifjúsági elnöke. Itt énekelték gitárkísérettel az „Aksi strófákat” az akadémistákról, melynek egyik szövegírója és a „Rádió leadó állomás a Ludovika Akadémián” című színjátéknak is egyik szereplője volt.

Evva Ernő irodalmi alkotásai, főleg ifjúkori versei, rajzai csak töredékesen maradtak fenn. Írásművei közül az alábbiakat publikálta:

„Aksi strófák”; szövegét Veniss Zoltán akadémikussal írta. Bemutatása 1928. dec. 5-én volt.

„Vonat”; lírai keskenyfilmhez készült szöveg. = Ünnepek c. szépirodalmi lap, 1938. márc. 1.

„A sötét sugár”; regény a jövő háborújáról. = Ünnepek, 1938. szept. 15., okt. 1. és okt. 15., V. évf. 18-19-20. sz.

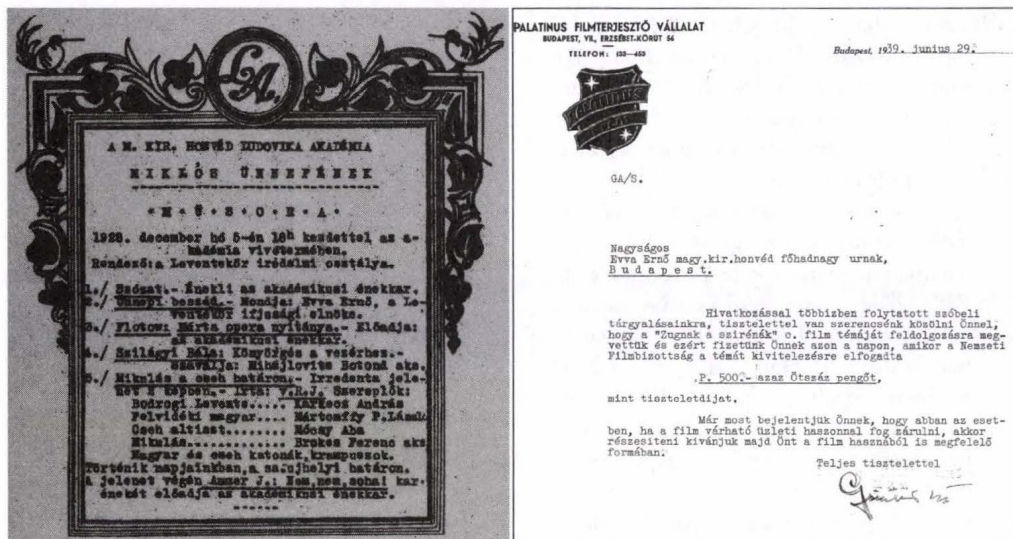
„V” győzelmi induló szövege. = A Magyar Katonai Írók Köre kiadása. Az induló zenéjét Hadfy Hermann szerezte.

„Zúgnak a szirénák”; filmhez írt szöveg, 209 gépelt oldal. A Palatinus Filmterjesztő Vállalat 1939. jún. 29-én kelt levele szerint a szöveggkönyvet filmkészítés céljára megvásárolta. Eh-

³ Lásd részletesen: *Somogyi Gábor*: Evva András és Széphalom. Adalékok a Széphalmi Kazinczy-émlécsamok építéséhez. = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2005. 79-94.

⁴ Balásházy János (1797-1857) mezőgazdasági szakíró, a MTA tagja, táblabíró stb.

⁵ Lásd részletesen: *Somogyi Gábor*: A svájci Bergell-völgyi cukrászkultúra miskolci meghonosítói. = A Herman Ottó Múzeum évkönyve, XLVII. kötet, 2008. 617-628.

hez tartozik a „Repülőfilm konstrukciója”; kézirat, 4 gépelt oldal évszám nélkül. A filmet 1939. nov. 30-án mutatták be az Uránia filmszínházban nagy sikerrel „Szárnyas dandár” címmel.

„Ünnepi Óda”, vers. Megjelent különnyomatban az Országos Nemzetvédelmi Bizottság 1941. dec. 7-i ünnepélyére,⁶ melyen a Nemzetvédelmi Kereszt kitüntetések adták át.

„Ludovikás ellenmforradalom” című melodráma szövegírója. Zenéjét Hadfy Hermann alezredes szerezte. A melodráma a hősi vértanúhalált halt csebi Pogány Jenő ludovikás emlékért örökíti meg. Bemutatták a nemzetvédelmi keresztetek ünnepi estjén 1941. dec. 7-én.⁷

„Páncélos roham”; a szerző által megzenésítve, amely a páncélosok indulója lett.

„Nyugalom a viharban” c. verseskötet Szűrszabó József rajzaival. Kiadta az Országos Nemzetvédelmi Szövetség, Bp. 1943.

Az író hagyatékában az alábbi publikálatlan írások, költemények maradtak fenn:⁸

„Mese a büszke virágról”, gyermekkori vers.

„Praesidium”, édesapja halála emlékére 1923-ban írt verse.

A farkaslyuki családi disznótorra írt vigalmi vers, 1926.

„Miskolc téli élete”; fiatalkori sci-fi verse karikatúrákkal, 11 rajzos oldal.

„Nincs kegyelem”; kémvédelmi propaganda-film témavázlata. Kézirat 40 gépelt oldal évszám nélkül és két kéziratos oldal a kiválasztott színészek és szerepek megnevezésével.

„A súlytalan ember” c. novella tervezete. 6 gépelt oldal évszám nélkül.

„Túlerő”; történelmi cikk kézírata a túlerőről, 3 gépelt oldal évszám nélkül.

„Miénk a jövő”; történelmi cikk kézírata, 3 gépelt oldal évszám nélkül.

„Erő vagy igazság”; történelmi cikk kézírata, 3 gépelt oldal évszám nélkül.

„Szolgálat” című drámavázlat. Kézírata 1942. elején készülhetett, azonban elkallódott. A mű létezéséről Harsányi Zsolt⁹ 1942. márc. 26-án kelt leveléből tudunk.

⁶ Vitézek Lapja, XIX. évf. 50. sz., 1941. dec. 13., címfoldal.

⁷ Uo. a 2. oldalon „A Nemzetvédelmi Keresztetek ünnepi estje a Magyar Művelődés Házában c. cikkben.

⁸ A hagyatékot az író lányai, Evva Margit, Kazárné Evva Sára, Darányiné Evva Zsuzsa őrzik. Időközben Evva Margit a nála lévő hagyaték-részt e cikk írójának átadta megőrzésre.

„Páncélos roham”; filmszűzsé. Kézirat, 16 oldal, készült 1942 februárjában. Az azonos című páncélos induló tragikus eseményét a szenttamási hídnál dolgozta fel film témává. Annak nincs nyoma, hogy a film elkészült-e.

Az „Űr”; ez a fantasztikus téma 8 éven át foglalkoztatta az író és különböző változatokban maradtak fenn kéziratok. a) Párbeszédes vers a Férfi és a Nő között. Gépelt kézírata 15 oldal, 1929 januárjában készült. b) Hangosfilm öt részben. Kézírata gépelve, bekötve 353 oldal, 1930 őszén készült. c) Dráma három felvonásban, 7 képben. 42 gépelt oldal bekötve, végén 4 rajz: színpadképek és robot, 1935 januárjában ajánló sorokkal az író édesanyjának. d) Regény I-II. rész 1936-ban készült, gépelve, bekötve 186 oldal. Később kézírással III-IV. résszel, majd V. résszel 20 oldalon bővítve. 9 grafikai lap és 4 vázlatrajz készült hozzá.

Az Űr egyik változatának a publikálásáról sem tudunk. Film forgatókönyv változatát Harsányi Zsolt 1936. febr. 20-án kelt levelében véleményezte (l. később), melyben regényformában való megjelentetését javasolta.

Végigtekintve Evva Ernő irodalmi alkotásainak felsorolásán, néhány részlet idézésével, kortársi méltatásokkal próbálom írói, költői képességeit bemutatni. Evva Ernő elsősorban katona volt. Költői, írói elhivatottságát azonban jelzi, hogy a Magyar Katonai Írók Körének rendes tagja volt, aki számos indulót, hazafias költeményt írt.

Már gyermekként kedves virágverssel lepte meg szüleit. Alig volt 18 éves, amikor édesapja két évvel korábbi halálára visszaemlékezve a mély lírai gondolatokat tartalmazó „Praesidium”¹⁰ című versében a félárva gyermek védtelenségét ekképp fogalmazta meg:

Praesidium

1923. IV. 1.

*Ha a kis gyermek társaitól bántva
Elveszti derűs, víg játszi kedvét,
Egy-két meleg szó, bátorító,
Elég – s feledve lészen az egész!*

*Ha ifjan ugyan, de komoly lélekkel
Az élet nem ismert útjára lépsz,
Olykor rögökön, sok viszontagságon,
Keresztülmenni nehéz, óh nehéz!*

*De nem vagy magad, van hová fordulnod,
Ha az út fűaszt, a jövő aggaszt,
Az élettel szembeni biztos védést
Érezve, tudva, nyugodtan haladsz!*

*Balszerencsét, csalódást, bánatot
Csak könyvben láttál, távolról talán,
Elhárítja, féltve őrizi tőle
Kit a sors örökre te melléd nem ad!*

⁹ Harsányi Zsolt (Korompa, 1887 – Budapest, 1943) író, műfordító, újságíró, a Vígszínház igazgatósági tagja.

¹⁰ Praesidium: védelem, latin szó.

Mert üt az óra... Neki menni kell,
Itt hagyván téged még mint gyermeket.
Ki a szeretet melegét, értékét
Csak most tudod már, mikor elveszett!

És aztán jönnek szomorú napok,
Kisérve őket bús emlékezés,
Támasz, megértő, biztató nélkül
Üres a világ, fárasztó a lét!

De kit reális életre neveltek,
Kincsül adván, mily hatalom a hit,
Az kétségbe még akkor sem esik,
Ha szíve fáj, lelke összeomlik!

Erős hittel és önuralommal
Munkához lát, mely csak nemesít,
Célul tűz ki – bár sok munka árán –
Hasznos életet, közmegbecsülést!

S ha e közben keserűség éri,
Esetleg lelki-ereje fogy,
Követendő eszményképen kívül
Van még oly hely, mely enyhülést hoz.

Egy sírhant hóval vagy virággal fedve,
Búsán hirdetvén az elmúlást,
A nyomasztó, mely csend közepette
Olyan, mintha ezt mondaná nekem:

– Bizony fiam! nehéz az élet,
Küzdés olykor szomorú véghez;
De lelke munkában megnyugvást talál,
S én megvédek most is, – lent, nem élek bár!

Jó rajzkészségét és a fantasztikus témák iránti vonzalmát már ifjúkorában a „Miskolc téli élete” című karikatúrákkal ábrázolt verssorai mutatják, melyekből négyet bemutatunk:

Az írásművek népszerűsítésére a legjobb eszközt Evva Ernő a filmben látta, ezért több filmforgatókönyvet is írt. A tudományos-fantasztikus témák megfilmesítésére azonban akkoriban Magyarországon nem vagy csak nagyon korlátozott mértékben lett volna lehetőség. Ezt tükrözi a már jőnévű író, Harsányi Zsolt levele is a fiatalabb írótársra és az „Űr” film forgatókönyvére vonatkozó véleményével, amely így szólt:¹¹

„Kedves Barátom,

soká tartott, míg hozzájutottam műved elolvasásához, de mikor aztán kézbevettem, az első oldalak elolvasása után annál nagyobb figyelemmel mentem rajta végig.

Nagy örömmel állapítom meg belőle mindenekelőtt a kétségtelen írói hivatottságot. Bár ennek megállapítását aligha vártad tőlem, hiszen érezned kell tehetséges voltodat. – Két dolog kapott meg legjobban. Egyik a verselés ritka készsége és simasága, másik pedig a technikán nevelkedett fantázia eredetisége és gazdagsága. Tehetségednek ez a két fővonása véletlenül nagyon közel áll hozzám, mert én is igen könnyen verselek, mert magam is jó matematikus vagyok.

Ezt a művet így filmre vinni magyar viszonyok közt alighanem lehetetlen. Ha az egész magyar filmtőke összeállana, sem tudná ennek költségeit előteremteni. Most játszásk Budapestén a Wells és Kor-

¹¹ Az 1936. febr. 20-án kelt levél másolatát a szerző őrzi.

da filmjét, amely teméntelen pénzbe került és mégis kevesebbet ad technikái építkezésekből és egyebekben, mint amennyit a te műved előír.

Van még egy mellékes megjegyzésem is, bár nem lényeges, de azért megjegyzem. Mit kívánsz, az olyan hangosfilm, amely nem is hangosfilm. Hiszen a kísérő versek csak eszmeileg függenek össze a cselekménnyel, nem együtt fotografálandók, előadás esetén kísérő szavakat is mondhatná őket. A cselekményhez magához előírt zörejek és egyebek pedig nem okvetlen kellenek. Sőt nem is hatnak jól, ha más helyeken a nagyvárosi utcajeleket, tömegképek némák maradnak. A munkában tehát a hangosfilm műfaja szempontjából van egy belső ellentmondás.

Amit azonban ebben a munkában elmondtál, annak nagy kár lenne elveszni. Jó lelkiismerettel és felelősségem tudatában merlek biztatni, hogy írd ebből az anyagból fantasztikus regényt. Meg vagyok győződve, hogy tudsz rá kiadót találni. Készséggel leszek magam is segítségére, ha tölem telik valami.

A regény már csak azért is alkalmasabb forma volna, mert a laikus közönség számos technikai részt – hiába igen világos és szabatos a magyarázat –, a gyorsan pergő filmen aligha tudna érteni és követni, de regényekben mindez nem veszne el.

Sztvből örülök, hogy gazdag és rendkívül értékes munkád olvasása után sokra hivatott író tudvö-zölhetek benned. Nagyon szeretném, ha megfogadnád tanácsomat és nem riadnál vissza az új megírás fáradságától. De ez nem is volna sok; az egész történet menetét magjától megtarthatnád. A versek persze elvesznének. De a veszteségért kárpótolna a nyereség, egy igen értékes és színes és szerintem sikerre hivatott fantasztikus regény.

A fantasztikus regénynek magyar művelője nincs és talán nem csalogdom, ha benned látom ennek a műfajnak igazi magyar jelöltjét.

Öszinte barátsággal üdvözöl

Harsányi Zsolt sk."

Az „Úr”, melynek színhelye a mindenség, melyben a Férfi és a Nő verses párbeszéde hallható az életről, e levelet követően fantasztikus regényként is elkészült, de kiadásának nincs nyoma. Megfilmesítésére azonban még egy kísérletet tett az író, amikor 1937-ben Czukor Györgynek¹² az 1930-as kéziratot az alábbi kísérőlevéllel küldte ki:¹³

„Mellékelten küldöm „ÚR” című filmszenáriumat, amit még 1930-ban írtam, de a hazai viszonyok között belföldön elhelyezni nem lehet.

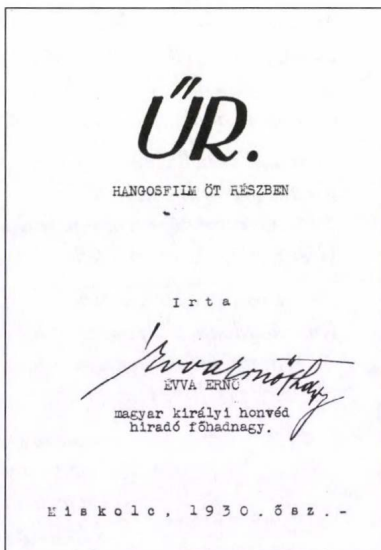
A film tartalmilag fantasztikus történet. Megoldása azonban újszerű. A hangosfilm mai színház-utánpótlásával szemben eredeti és egészen sajátos hangosfilm műfajjal való kísérlet.

A film egész hangos szöveg-anyaga bele van sűrítve egy elvont férfi és egy elvont nő verses párbeszédebe s ez a vers önállóan is irodalmi egészet képez. A benne rejlő gondolatot azonban a film cselekménye teszi a tömeg számára is érthetővé és élvezhetővé.

A film alakjai nem maguk beszélnek a darabban, hanem helyettük elmondja a szöveget általában valaki, mintha csak a filmen végigvonuló vezérgondolat szólalna meg. A szereplők csak megjátsszák a helyzeteket, amiktől ez a szöveg megkapja igazi súlyát és értelmét.

¹² Czukor, George (1899–1983) magyar származású amerikai film- és színházi rendező, magyar kivándorlók gyermeke.

¹³ Az 1937. jún. 14-én kelt levél másolatát Darányi Andrásné Evva Zsuzsa őrzi.

Ez sokkal művészibb megoldása a film-beszédnek s amellet szuggesztívebb és nagyobb dinamikai hatással van a tömegre, különösen az általános emberi gondolatok kifejezésénél. A színpad ezt sohasem fogja utánozni tudni, ez kizárólag a hangosfilm adottsága, de ezt a nagyszerű lehetőséget idáig nem használták ki. Való az, hogy nem a köznapias témákra szabott előadási forma ez, de a jelen téma e kifejezési mód igazi érvényesítésére igen alkalmas, szinte iskolapéldát ad. S e műfaj fejlődése majd – éppen az emelkedettebb témákhoz való kötöttsége folytán – új és igazi művészi lehetőségeket nyithat a hangosfilm számára.

Másik – gyakorlatiasabb – előnye, hogy hiánytalanul megoldja a hangosfilm internacionálissá tételét, minthogy a beszéd nincs látható személy szájmozgásához kötve s így hasonló versmértékű műfordításban bármilyen nyelven hozzáfotografálható a filmhez, minden különösebb synchronizálás nélkül.

A kéziratot értékesítés céljából küldöm. És bár így, egészében képez igazán harmonikus egészet, esetleges változtatásokkal, vagy részleteiben külön-külön is hajlandó vagyok eladni, tehát a szöveget, vagy a filmet, esetleg egyes ötleteit.

Ugyancsak vállalom más, megadott témáknak hasonló szellemben való feldolgozását is.

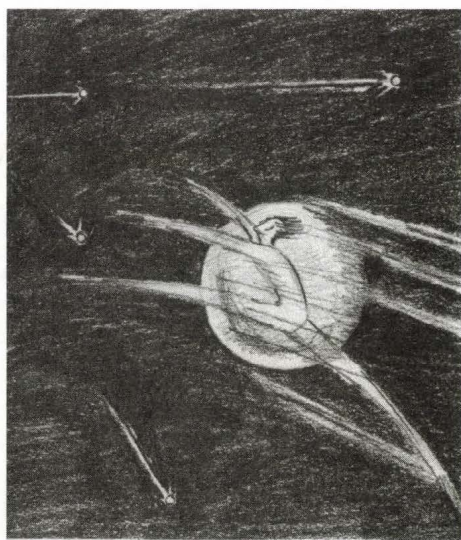
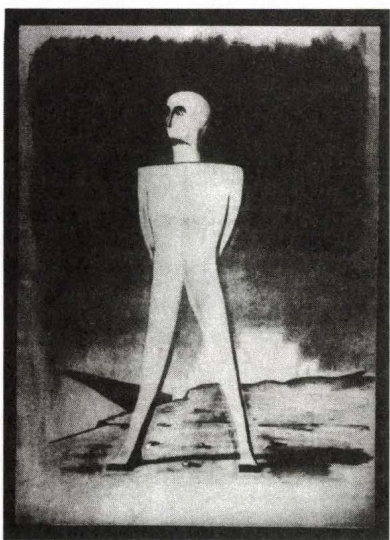
A mellékelt mű szerzői joga a m. kir. szabadalmi bíróság szerzői jogokat védő irodájában 2206/1935. szám alatt van iktatva.

1 db melléklet

Tisztelettel: Evva Ernő főhadnagy sk.”

Evva Ernő hitt a művében és annak megfilmesítésében, melyet így fogalmazott meg forgatókönyve előszavában: „Ez a líra a levegőben jár – ha már az aetherig nem ér fel – s ami a benne bujkáló gondolatot földi projekciókba, az érzékek elé tudná levetíteni: az csak a mozi. Innen ez a verses-hangosfilm. – Vers, amely értelmet ad a filmnek, – film, amely megtanítja érteni a verset. Ezt akartam megkísérteni.” Talán a közelgő világháborúnak egyre jobban érezhető feszültsége miatt Czukor György válasza és ezzel az „Űr” megfilmesítése elmaradt. Az is lehet, hogy a magyarul is nehéz 353 oldalas szövegkönyvet a szüleitől magyarul hallás útján tanult Czukor azt nem tudta olvasni, értelmezni.

Az „Űr”-höz készült 9 grafikai lap és 4 rajz is, melyek közül kettőt az írói gondolat jobb megértetése céljából bemutatunk:

jában akarják először meghallgatni. Érzésem szerint jól sikerült, - pár napon belül fogom megtudni, hogy elfogadják-e. A mai összejövetelen egyébként Szabó Lőrinc költő, Máray Sándor és Herczeg Ferenc volt az új ismertségem.”

A SÖTÉT SUGÁR

REGÉNY A JÖVŐ HÁBORÚJÁRÓL • ÍRTA: EVVA ERNŐ

A levélben jelzett fantasztikus történet „A sötét sugár” című kisregénye a jövő háborújáról nemcsak fantasztikus, de megdöbbentő jövőbe látásáról is szól. Ebben három ellenfél irtotta egymást: a sárgák, a vörösek és a fehérek. *„A sárgák egy többfelé szakadt nagymúltú nép, egy egész világrész újraegyesítéséért, a vörösek az anyagi és erkölcsi rombolás pusztja gyönyörűségéből – ellenünk. A fehérek pedig kizárólag a nagyobb haszonért, mindkettő ellen – s tették ezt a legfehérebb semlegesség leple alatt azzal az ügyes fondorlattal, hogy nyíltan ugyan minden közösséget megtagadtak a megbélyegzett vörösökkel: de mégis őket segítették.”*¹⁹ E furcsa háború utolsó támadását a sötét sugárral írja le az író, s azt, hogy végül hogyan kerülnek mégis a sárgák a másik kettő fölébe. Érdemes idézni e kisregény utóhangját is:

„– Mit szólsz a történethez? – kérdezte a Holnap.

– Utópia – mondta csendes meggyőződéssel a Ma. – De legalább nem untam nagyon magam.

– Utópia? A te szemmeddel nézve a dolgot – talán lehet, hogy igazad is van. De csak egyben. Abban, hogy erre sor kerülhet, hogy a világ ennyire süllyedhessen. Hogy ilyen elvetemült háború születhessen abból, ha egy nép becsülettel akar élni a földön. A többi az semmiség. Az jön magától, mert az emberi agy játszva kitermel minden csodát, ha egyszer hajtja a szükség. De az erkölcsöknek ezt az elvadulását – belátom – nem tudjátok megérteni ti jámbor lelkek, akik – gondolom – most írtok 1938-at és élitek a ki-egyensúlyozott béke áldásos, boldog, tragédiátlan napjait...”²⁰

Most, mintegy 70 évvel később, már elmondhatjuk, hogy ami itt utópiának tűnt, ma már történelem.

Később egy „Szolgálat” című drámvázlattal²¹ ismét Harsányi Zsolthoz, mint a Víg-színház igazgatósági tagjához fordult. Ő válaszlevelében²² az írásműről az alábbiakat írta:

„Végre hozzájutottam, hogy elolvassam 'SZOLGÁLAT' című dráma vázlatodat... amelynek bemutatott alakjai már az első oldalon felkeltették érdeklődésemet. Az előzetes jellemrajzok emberekre valának, erős egyéniségekre, akik között föltétlenül lejátszódhatik egy dráma.

Hangüresed tehát igazán kitűnő. Az első felvonás sokatígérően indítja el a cselekményt, de van egy, színpadon nehezen megoldható részlete: a kettős színpad. Látszik ezen, hogy – mint annyi trónk – Te is a film hatása alá kerültél s eltévesztet szemed elől a színpad követelményeit.

A második felvonás vázlatában lélektanilag helyesen okolod meg, miért nem tud János és Borcsa egymás iránt feloldódni. Az asszony testi hibája igen jelentős és figyelemreméltó momentum darabodban. Arra vall, hogy jól látod azokat a lelki sérüléseket, amelyeket az ilyen külsőségek egy életen ütni tudnak. Az aranyfogba szerelt mikrofon megjelenése, mint mottó, azonban már kicsit meghökken-

¹⁹ Idézet „A sötét sugár” I. bevezető részéből. „Ünnep” c. lap V. évf. 18. sz. 1938. szept. 15. 37.

²⁰ Idézet a cikk végéről, „Ünnep” c. lap V. évf. 20. sz. 1938. okt. 15. 41.

²¹ A dráma vázlata az író hagyatékában nincs meg. Vagy lappang, vagy elkallódott.

²² Az 1942. márc. 26-án kelt levelet Darányi Andrásné Evva Zsuzsa őrzi.

tett. Az ilyesmit értékelni tudhat egy mérnök, egy technikus, a közönség azonban föltétlenül elutasítaná. Az első ok tehát, amiért nem bírlak rá, hogy vázlatodból drámát írj, ez.

A második pedig az, hogy a katonákat sérthetetlené tevő találmányod ma még bizony túl fantasztikusnak látszik. A mai közönség az utópiát sem fogadja szívesen. Darabod a vázlat szerint nem utópia, tehát nem lehet belevenni utópisztikus motívumokat. Kérdés az is, hogy vajon a katonai cenzúra belemenne-e abba, hogy ilyen haditalálmányokat színpadon, nyíltan tárgyaljanak.

Elgondoláson mindenesetre jó drámai érzékre s talán még jobb filmérzékre vall, a cselekmény erkölcsi tartalma pedig igazán fölemelő. Egy férfi élete szolgálat. Legalábbis így kellene lenni. Jánosban ilyen hőst állítasz a cselekmény középpontjába, s ha ezt a vázlatodat nem is tudom színházaink számára elfogadni, mindenesetre számon tartalak olyan íróként, akitől színpadainknak még van várnivalójuk.

Igaz barátsággal üdvözöl

Harsányi Zsolt.

Evva Ernő fantáziája túlnőtt korának színpadi és filmes megjelenítési lehetőségein. Mint költőnek azonban számos sikere volt. A „Magyar Katonazenészerzők és Írók”-nak a Zeneművészeti Főiskola nagytermében 1941. szeptember 27-én tartott előadó- és zeneestjén két versét Szörényi Éva, a Nemzeti Színház tagja szavalta. Nagyhatású volt a művésznőnek az „Üzenet a világnak”²³ című szavalata, melynek befejező része így hangzott:

*És ránk, akiknek másért tördelt csontja,
Száz különb ellenséggel küzdött,
Egy gyenge órán jött a népek rongya
És eltalált, mert hátulról döfött.*

*A meggyalázott föld hát rengjen újra,
Hullám hullámra jöjjön ellenünk,
Ha elfogy majd a gép, a gáz, a bomba,
Mi – pusztá kézzel – még mindig leszünk!*

*Jöhet akárki minket összetörni,
Barát, áruló, fegyver és acél:
A mi fajtánkat nem lehet megölni, –
Csak azt lehet megölni, aki fél!”*

Verséhez dallamot is szerzett, sok magyar katona énekelte indulóját a sáncokon.

Az Országos Nemzetvédelmi Bizottság nagyszabású ünnepség keretében adta át a Nemzetvédelmi Kereszt kitüntetések 1941. december 7-én. Evva Ernőt külön levélben²⁴ kérték fel a „Ludovikás ellenforradalom” című melodráma rendezésére. Az ünnepségen a Nemzetvédelmi Keresztről írt „Ünnepi óda” című versét²⁵ Nagy István, a Nemzeti Színház tagja szavalta mély átérzéssel és nagy hatással. E költemény utolsó versszakát azért idézem, hogy lássuk a költő hazafiságát, érezzük hitét egy szebb magyar jövőben:

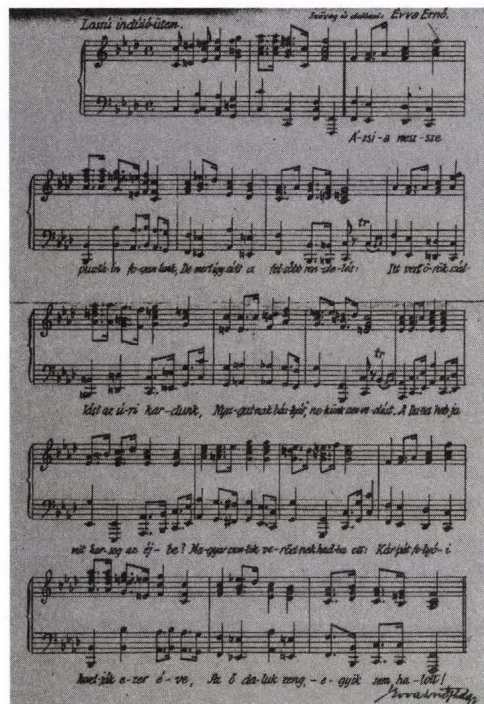
*A sok vihart ért magyar pusztaságon
Egy új hang érces szava rian át,
Ezer év óta elvesztett csatákon
Ma nyert a sereg rettentő csatát.*

²³ Ez a vers a „Nyugalom a viharban” című kötetében „A munkácsi sáncokon” címmel jelent meg.

²⁴ Az 1941. nov. 26-án kelt 429/K.1941. számú levelet Darányi Andrásné Evva Zsuzsa őrzi.

²⁵ Ez a verse különnyomatban is és a „Nyugalom a viharban” című verseskötetben is megjelent.

Sorakozóra hív a kürtök hangja,
Az ősi zászló tisztelgésbe kezd –
Ragyogjon fenn a hűség büszke rangja
A jel – az örök parancs – a Kereszt!

A „Páncélos roham” című versét²⁶ is megzenésítette, amely az akkori magyar páncélosok indulója lett. Ez lelkesítette őket, amikor rohamra indultak.

Utolsó publikált műve az 1943-ban megjelent, e cikk bevezetőjében is tárgyalt „Nyugalom a viharban” című verseskötete. Szűrszabó József,²⁷ a kiváló művész minden

vers elé készített egy-egy remek grafikát összhangban a költemény szellemiségével.

E kötet egyik mély lírai hangvételű, hősi szellemű versét 1942 karácsonyán írta „Üzennek a fiúk” címmel:

A Don környékén géppuskák peregnék,
Orosz bombázók orgonája zúg...

Apám, velem együtt neked üzennek
A faluból a fiúk.

Kegyetlenül hideg a tél ott arra,
Tudom, nehéz volt megszokni neked...

Nem engedünk fűteni a szobánkban,
Tűrjük mi is veled a hideget.

Az éjszakában most te vagy az őrszem
S a vakötétben száz veszedelem:

Nem gyújtok lámpát én sem a tornácán,
Hogy a sötéthez szokják a szemem.

És az is meglehet, hogy a vonalba
Csak ritkán hoznak meleg falatot:
Az ünnepi kalácsot másnak adtam,
Hogy könnyű legyen majd, ha nem kapok.

Aknák fölött rohansz mindig előre,
Köröttem tombolnak a fegyverek:
Az udvaron a fát magam fejszéztem,
Hogy árkot ásni izmosabb legyek.

A mi falunkban most te vagy a példa:
A kötelesség mindenek felett!

Szörnyű a számtan is, ám megtanulom,
Hogy elsők közt az első én legyek.

²⁶ Ez a verse is megjelent a „Nyugalom a viharban” című kötetben.

²⁷ Munkácsy-díjas grafikus (1902–1993). Egyik illusztrációját lásd a következő oldalon!

Százszor búcsúzol tőlünk gondolatban,
Mikor gránátok közt előretörsz...
A léckerítést tegnap megszőgeztem,
Hogy rend legyen, ha holnap hazajössz.

Két hete nem jött már levél felőled,
Erős harcok lehetnek most talán...
Reggeltől estig nótázom, dalolok,
Nem engedem, hogy sírjon az anyám.

Apám! Ha egymagadban állasz kinn az éjben
S a poklok véres orgonája zúg,
Ott állunk melletted, kilencvenhárman,
A faluból a fiúk!

E költői alkotást vitéz Magasházy László a kötethez írt előszavában ekként méltatta:

„Egy nemzet súlyának és erejének értéke: a történelmi áldozat. Ennek az elvnek ihletett hitvallása ez a könyv. Kemény és férfias témája van: a magyar szolgálat felemelő nagyszerűsége. Olyan irodalmi erőforrás ez, amelyhez Zrínyi óta csak kevesen nyúltak, pedig ebből érezhetjük meg igazán, hogy milyen erős a mi fajtánk. Hosszú őrseget csak arra bíz az Isten, aki arra megméretett és elégnek találta-tott.

Zivatar villámai közt recsegnek a világ eresztékei, de a mi népünk nem fél. A magyar őrseg fegyverben áll, kint a fronton és itthon az új nemzedék lelkében. Apáról fiúra száll ez az örök magyar szolgálat, mely a nemzet örökkévalóságával egyet jelent. A költő a magyar fajra meglátó erejének szárnyalását, a rajzoló művész a harc lendületét építette össze: a betű és a vonal nekünk különösen értékes találkozás az a könyv, mert időszerű, művészi és magyar.

Ajánlom a magyar társadalom meleg szeretetébe a 'Nyugalom a viharban' művészi kötetét és kívánom, gyűjtse fel minden magyar szívében a nemzeti hivatástudat lángját, amely a ma fürgetegében is előre világít új magyar századok útjai felé.

Budapest, 1943. május 1.

vitéz Magasházy László ny. vezérőrnagy, az Országos Nemzetvédelmi Bizottság elnöke.”

Szólni kell még Evva Ernőről, a fizikusról és feltalálóról is. A Szabadalmi Bíróságtól több olyan levél maradt fenn,²⁸ melyben egy-egy találmányát véleményezik, vagy valamilyen oknál fogva visszautasítják. Ilyenek: az öngerjesztős távirógép, a forgó lámpareklám, mozgó reklám közúti járművekre, védőfegyverzet vadászrepülőgépekhez és többféle adóvevő készülék a híradós munkához. Mint híradós tiszt a híradósok kiképzéséhez több oktatófilmhez írt forgatókönyvet.

A biztos kézzel célzott karabélyod
Jelent nekünk most életet, halált...
A kislőtéren tegnap tíz lövésem
Közül kilenc az alakba talált.

Apám, ne hidd, hogy tétlen jajgatunk itt,
Mi annál sokkal különbe vagyunk.
Tartsd még csak addig azt a betonárkot,
Amíg jövünk. És akkor támadunk.

²⁸ E leveleket Darányi Andrásné Evva Zsuzsa őrzi.

Tudakozódására értesitem, hogy a katonai parancsnokság 194... évi
... hó ... n kelt értesítése szerint:

Név: *Evva Ernő*
 Rendf.: *őrnagy*
 Születési éve: *1905* Helye: *Urkole*
 Szülőanyja leánykori neve: *Giovannini Blanka*
 Azonossági száma: *3221-05-1214*

egészséges
eltűnt 1944. III. 29. Székhely: Kiskunmács
13 cent. lap

Kelt Budapest, 194... hó... n.

Agóra
Korut

MINISZTERIUM
 HONVÉDELMI
 F. H.
 Budapesti Állam

A kegyetlen sors azonban nehéz jövőt hozott neki is, hazánknek is. Szépen induló írói, költői pályafutása véget ért, mert lelkiismerete őt is a frontra szólította. Hazánk ismét az újabb világháború legnagyobb vesztese lett, és Evva Ernő a frontról már soha nem tért haza. Híradós őrnagyként talán egy tankcsata áldozata lett. Holttá nyilvánították 1944. március 29-ével, mint eltűntet.

E cikkel a szerző célja az, hogy emléket állítson Evva Ernőnek, az első magyar repülőfilm forgatókönyve írójának, akiben Harsányi Zsolt a magyar fantasztikus regények írójának igazi jelöltjét látta, akinek verseit országos ünnepségeken nagy magyar színészek szavalták, de verseskötetét a szovjethatalom békediktátuma miatt az Ideiglenes Nemzeti Kormány bezúzatta. Ő maga a második világháború áldozata lett, nevét elfelejtették.

Ludovikás bál előtt (1929. január 31.)

Evva Ernő balról a második az álló sorban

SZILÁGYI FERENC

Mózes fohásza

Nem akarok, Uram, élni tovább
ilyen világban; bocsásd meg szörnyű vétkem,
de a Szent Könyved mondá: ahol a Te
lelked, ott a szabadság –

Tizenkét napig¹ éreztem ezt, megéltem.
S jött a bujdosás, kínok negyven éve,
s mára a bálvány Baál, a Mammon
imádása, az Arany Borjú tánca –

Nincs hova kapaszkodnom:
ugyanazok fújják a kürtöket
a bálványnál, kik tegnap mást regéltek,
a képmutatók – csak egy, csak egy a régi:
szolgaságunk, az egyiptomi végzet,
amelyből hittük, hogy kilábolunk
a könny és vér Vörös-tengerein át –
de hiába álmodtunk Kánaánt,
mert a fáraók utánunk ügettek
és elveszik tőlünk országotat
és földjeink, a földed,
hogy ne lehessen vert néped szabad,
mint volt ama tizenkét nap alatt!

Ne vádoldj, hát, ha nem kívánok tovább
lenni e szörnyű Babilonban rab;
mindegy: Egyiptom, Babilon, Mohács:
csak szolgaság, amiből bűn fakad –

Lásd, én is, én is, híved és papod
megtántorultam, le-leroskadok,
s szeretnék végső nyughelyemre térni
a földbe, melyért annyi szív szakadt,
s mit annyi honfi vére öntözött,
mert nem bírom már látni a közönyt,
s a vétket, amely szent földet elcseréli
egy tál lencséért –
jobb volna már nem élni –

De ha úgy látod, hát még ne bocsáss el,
adj hitet, üznöm a tömött ködöt
népem agyáról, ellenünk tüdejéből,
mely, mint a sáska lepi el a földet,
a hazugságok, ármányok özönével
pusztítja vetésed a nép szívében –

Hogyha még kellek, használjak ügyednek,
adj erőt mennem, bukdosván tovább,
hogy föltámadjon még egyszer hazánk,
a Te országod, hogy bírja még a nép;
adj mannaul reményt,
hogy lerontván a Bálvány aranyát
és porba lökvén a cifrált igát
meglássuk, ne csak lelkünknek szemével
de el is érzük az Ígéretnek földjét:

a Néked tetsző, boldog Kánaánt!

*Elhunyt kedves munkatársunk emlékét idézzük
a hagyatékából való költeményével.*

¹ 1956 forradalmának napjai

SZENCZI IBOLYA

„Kolomp szól a ködből” – Hallható-e még a népi írók hangja? Kádár Lajos elfeledett életműve

A *Kolomp szól a ködből* című regény írója, Kádár Lajos, a méltatlanul elfeledett népi író utolsó – nyomtatásban 1959-ben megjelent – regényének címe ma is jelképes értelmű cím lehet. Azt a kérdést veti fel, hogy hallható-e még a népi írók hangja. A népi írók, így Kádár Lajos, művei is a népi élet lassan feledésbe merülő világát őrzik. Ezért kíváncsiak vagyunk, ezért elismerésre méltó, ha valamely folyóirat, kiadvány lehetőséget biztosít egy-egy népi író munkásságának felidézésére.

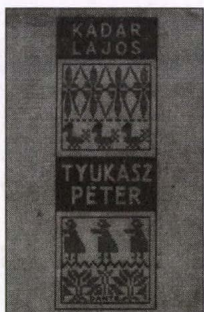
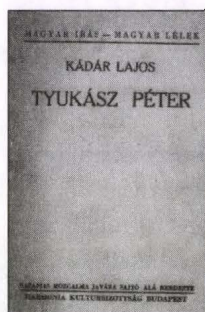
Kádár Lajos 1896-ban született Alpáron, és 1982-ben halt meg Budapesten. A Tisza vidéke korabeli jellegzetes emberalakjainak, a pásztoroknak, halászoknak, napszámosoknak, törpebirtokosoknak életét örökölte meg regényeiben. Kádár Lajos élményanyagot a pusztai világból és az orosz hadifogságból hozott magával. Tyukász Pétert, a *Doni halálbánya* főszereplőjét előbb indítja útnak, mint a nagy szociográfiai művek hőseit íróik. Kádár Lajos juhászbojtár „naplója” előbb ábrázolta szülőföldje népének küzdelmes életét, mint *A fekete bojtár* naplója, a *Kiskunhalom*, a *Puszták népe*, *Az Alföld parasztsága*, *A tardi helyzet* stb. írói.

A *Doni halálbánya* című mű első része hiteles képet nyújt a magyar tanyavilágról, a szilaj állattartás pusztai életéről. Kádár Lajos első művének megírása – a verspróbálkozási előzményekkel együtt – egybeesik a népi írói mozgalom kibontakozásával, találkozik a mozgalom fő célkitűzéseivel. A mű második része az orosz hadifogságról tudósít, a doni halálbányák világát tárja fel hitelesen. Ezt a regényt, amely 1936-ban Zilahy Lajos előszavával az Athenaeum kiadásában jelent meg, Móricz Zsigmond nagy elismeréssel üdvözölte.¹ A „Semmit sem érdemes leírni, csak ami igaz” gondolattal indítja ars poeticáját Móricz, melyet Kádár Lajos első regényének méltatásán keresztül tovább fejteget. Irodalomtörténeti jelentőségűnek tartja a művet, mely szerint – s Zilahy szerint is – nem regény, hanem napló. A fogolytáborról tudósító mű tényfeltáró, valóságot ábrázoló erejét, újszerűségét értékeli nagyra Móricz Zsigmond. A cselekménysík mögött felismeri az eszmei síkot is: Kádár Lajos paraszti-juhászbojtári aspektusból láttatja az eseményeket. A nézőpont erősen érződik minden regényhelyzeten, a tárgyilagos ábrázolás még távol áll az első műví írótól. A magyar hadifoglyok jelleméből kirajzolódik, hogy a szenvedést elviselik, de a megaláztatást nem. Kevésbé hajlamosak szökésre, lázadásra, mint más nemzetiségű társaik, furfangos gondolkodásuk csak arra terjed ki, hogy nehéz helyzetükön könnyítsenek. Nyolcszázezer magyar paraszt

¹ Móricz Zsigmond: A magyar hadifogoly, Kádár Lajos juhászbojtár naplója. = Pesti Napló, 1936. dec. 6. 15.

idegen környezetben való alkalmazkodását mutatja be a regény. Az otthon világa – a Tisza-part, az Alföld, az akácok – életet adó erő. A regénytér a csongrádi Bokros-pusztától a Donvidékig terjed, gazdag írói eszközökkel ábrázolva az orosz és a magyar valóságot. Móricz Zsigmond Kádár Lajos hőseinek ábrázolásából a magyar parasztságra vonatkozó általánosításokat fejt ki. Megállapítja, hogy a magyar paraszt a bajban összezártan sem képes közös szervezkedésre. A paraszti összefogás legfeljebb 3-4 ember segítőkészségéig terjed. A bányákba vezényelt hadifoglyokkal való bánásmód leírása, az embertelen munka, a kegyetlen körülmények, az elembertelenedés folyamatának bemutatása keltett nagy érdeklődést Kádár Lajos könyve iránt.

Az elismerő kritikák ellenére is meg kell állapítani, hogy a Doni halálbánya című alkotás még nem mérhető a Kádár Lajos-i életmű művészi mércéjével, csupán írói próbálkozás. Az érdeklődésre számot tartó cselekmény mellett kevés gondot fordít még a jellemek megformálására, szinte csak a cselekményen keresztül jellemez. Az első művel jelentkező Kádár Lajosnak kétségtől nagy érdeme és szemű megfigyelőkészsége, mély empátiája. A két világháború közötti magyar és orosz valóság, valamint a paraszti gondolkodásmód hiteles megjelenítése rajzolódik ki a *Doni halálbányából*. Stílusán az ízes, szóbeli mesélő hangja érződik, de az igényes, művészi nyelvhasználat, tudatos szerkesztés, kívülről kezelt nézőpont nem kérhető számon még a juhászbojtártól. A mű azt viszont előrevetíti, hogy írója önműveléssel elismert regényíróvá válhat.

1938-ban, mikor *Tyukász Péter* című regénye megjelent, Kádár Lajos második műve rögtön az irodalmi érdeklődés középpontjába került. A kritika reflektorfényébe állított műről tíz rangos folyóiratban jelent meg a dicséret, illetve az elmarasztalás felelősségével számoló tanulmány. „Ha Móricz Zsigmond hasonló tárgyú regényeiben több is az erő, ha Szabó Pálnak nagyobb kompozíció-érzéke, Móra Ferencnek magasabb kultúrája és csillogóbb stílusa van is, mint Kádár Lajosnak, a Tyukász Péter a ma-

ga egyszerű természetességében művészi érték szempontjából nem áll hátrébb egy vonallal sem ezen írók művei mögött. Ez a munka határozott nyeresége irodalmunknak, s vele a Kiskunság világa méltó képviselőt kapott a magyar élet hivatott rajzoló sorában”,² írta Szirák Ferenc. Kádár Lajos regénye olyan világba vezeti olvasóit, melyet ma már csak az idősebb emberek ismernek. Nyomtalanul eltűnnie egy életformának azonban nem lenne szabad, mert a mű Csongrád, Bokros, Tiszaalpár pusztai életének dokumentum értékű megörökítése, a juhászok, csikósok, gulyások, csőszök, dohánykukások, uradalmi cselédek világának hű tükrö.

A regényindítás előrevetíti a mű hangulatát és stílusát: „A vénasszonyok nyara beköszöntött. A bikanyálás, ezüst sürgönyhuzalok délibábossá tették az egész pusztát, ha napirányt néztünk.” Az egyes szám első személyben megszólaló írói én nem hagy kétséget afelől, amit néhány oldal elolvasása után amúgy is megtudnánk, hogy önéletrajzi regényt tartunk a ke-

² Szirák Ferenc: Új magyar parasztregegy. = Katolikus Szemle, 1938. aug. 493.

ziunkben. Már a mű elején szembetűnik, hogy a végtelen, tágas, természeti szépséggel, de szegénységgel átitatott pusztai szűk regényteret ad a főszereplőnek. A földrajzi tér szűkülése mellett a szellemi-érzelmi világ gazdagodása figyelhető meg. Az iskolába kerüléssel tágul a világ. *„A zsuptetejes iskolaépület háttal állt az országnak. Udvarán a keskeny bejáróúttal szemben állt a formátlanná meszelt kőkereszt, mellette a rozsdaszínű borostyánnal befuttatott harangláb, amin egy magunkfájta kis magyar éppen harangozásba vágott. – Soha életemben azelőtt nem hallottam közelről ilyen mennybeszálló, angyali muzsikát. Úgy átvihar minden porci-kámat, hogy azt éreztem, mintha a harangszó a levegőbe emelne.”*

Az I. fejezetben az írói én még nem emelkedik felül az eseményeken, még a gyermek Tyukász Péter szemével követhetjük a történeteket. Majd a szerző fokozatosan kilép az események sodrásából, kívülről szemléli azokat, értékelő szemlélettel közelít a cselekményhez. A Doni halálbányához képest a Tyukász Péter című regényben sokat fejlődött Kádár Lajos írói nézőpont-alkalmazása. A cselekmény a kiskunsági tanyavilág eseményeinek áradása. A mű nagyobb részében jelentéktelen, nem regénybe illő történetek követik egymást. A hétköznapi élet apró jelenései mégis emléket állítanak egy letűnt világnak. A mindennapi kenyérért küzdő, egyhangú élet hömpölygése és apróbb örömei váltják egymást a cselekményben. A regény Tyukász Péternek, egy számadójuhász fiának életútját mutatja be, s rajta keresztül sok ezer mezítlbas Tyukász Péter életét megismerjük. Apró gyermekként libapásztornak szegődttetik szülei, majd juhászbojtárként segít a sokgyerekes család nyomorán.

A cselekmény tempója az első részben olyan lassú, mint az eseménytelen pusztai élet. A megélhetésért való küzdelem alakítja a regénybeli életeteket, s a szereplők apró csalafintaságokkal – ügyelve a tisztesség határait – próbálnak könnyíteni helyzetükön. A juhászszámadó kiéhezett családját úgy juttatja karácsonyra birkahúshoz, hogy kihasználja a „nemzetes úr” fertőző állapotbetegségektől való félelmét. A móríci „Tragédia” azonban „kicsiben” itt is bekövetkezik, a zsíros ételektől elszokott gyomrok megbűntetik a szereplőket. A juhászok, csikósok, gulyások, zsellérek nélkülöző életének gyakori velejárója a halál. Megrázó képekben tárul elénk az uradalomból kiöregedett cseléd kukoricagóréban történő, mindenkitől elhagyatott haldoklása, valamint a naturalizmusba hajló leírások: például a halott ember sarkát lerágnak a disznók, a kuruzsló asszony a szagosodó hulla szájába fúj stb. A pusztai élet menetét meghatározó „dologidőben” a halált is közönyösen fogadják, a szegénység diktálta életrendbe illesztik. A cselédsors „a temetésben is kijár” a pásztortársadalomnak.

Juhász Géza így ír Kádár Lajos Tyukász Péter című regényéről: „Van a munkában egy temetés, az anyagával szinte odakívánczik Arany János Bolond Istókja s az Elsodort falu híres torozása mellé. Végstől rúgott az uradalmi hajsza egy kifacsartja valami vénember. Elindítják a koporsót a temető felé. A gazda kifogatja a szekérből az ökröket, jó annak a rozoga tetemnek bivaly is. Csakhogy nyár van, az út mellett nagy pocsolva tűnik föl. A bivalyok bele, koporsóstul. De nem ez a legszörnyűbb pillanat. Hanem mikor szembetalálkozik a gyászmenet a szűk úton az uraságékkal. Most jönnek nyaralásból: az úrnő föláll a hintón, s rosszálló szemétől megdermednek az orcátlan gyászolók, akiknek van képük ilyenkor az útra tolongani. Gyorsan félrerángatják a szekeret, félretétegetik az állatokat, roboghat az uraság, a cselédség meg hadd cammogjon nyakbehúzza a halottja után. Ha így bánnak a legmeg-

rendültebb órákban is a lelkekkel, – pedig a lélek mibe sem kerül: nem kér szénát, abrakot, – ne is kérdezzük, mit kap ebben a világrendben a test.”³

Kádár Lajos Tyukász Péter című regényének a második részében a cselekmény felgyorsul, az egyes részek kidolgozatlanabbakká válnak, mint az első részben. A történesek mesterként, „kiagyaltnak” tűnnek. Ennek okát abban látom, hogy az író nem ismeri olyan jól a második rész világát, érzelmileg is távol áll tőle. *„Még akkor nyáron katonák lettünk. Elmentünk a nagyháborúba. Most pedig kukkantsunk át a muszka cár birodalmába, hagyjuk ki a harctéri mészárlást...”* Ezekkel a sorokkal lépünk át a regény második részének cselekményébe. A nizsnijovgorodi fogolytáborból 43 magyar hadifogoly Zsileznijoviderevnják nevű faluba kerül 1915 áprilisában. Főhősünk és néhány társa egy 90 gyeszjatin földdel rendelkező öreg, orosz paraszt gazdaságában dolgozik. A magyar parasztfiatalok földhöz való szakértelme elismerést vált ki a falu lakosai körében, s hamarosan az idegenben megvalósulhat az az álmuk, amit itthon, a nagybirtokrendszerű Magyarországon nem érthettek el; a fiatal férfiak nélkül maradt vidéken, házasság révén, földhöz jutnak. S öt púd árpáért a bátyuska (pópa) is hirdeti a felebaráti szeretetet, s azt, hogy *„a magyar hadifogoly ugyanolyan jámborlelkű istenteremténye, akár az igazhittű pravoszláv.”* Az orosz földet derekasán művelő fiatalok azonban álmukban a *„harmatcsókoltá fűvön”* járnak a Tisza-parton, ahol *„szamártüskék és szittyók bólogattak.”* Megismerünk a műből orosz népszokásokat, de ezek az első rész magyar pusztai néphagyományainak leírásához képest olyan idegenek, mint a főszereplő érzései orosz földön: *„Hogy szívem igazából szóljak, nem tudtam lélekben sem Nárciszkához, sem az ünnepi hangulathoz hozzáemelegedni. Úgy éreztem, mintha nekem semmi közöm nem lenne az egészhez, csak valakit szívességből helyettesítenék.”*

Tyukász Péter hazatérésének, itthoni fogadtatásának leírásába Kádár Lajos „operettbe illő poénokat” csempészett, de a regény befejezése megrázó, egyik kritikusa irodalmunk legművészibb befejezésének nevezi. A tiszt urak megígérték a közkatonáknak, hogy a háború után itthon kapnak földet, s szökés közben tervezgetik, hogy a kitüntetésekért mennyi földben részesülnek. Itthon azonban nemhogy földet nem kapnak, hanem munka sincs. A nagybirtokon gépek helyettesítik az embert, a bokrosi tágas legelőket felszántják, nincs szükség juhászokra. „A feleslegesek” franciaországi kubikmunkára jelentkeznek. A regény végén a főhős a koldussá lett egykori híres csongrádi számadójuhással találkozik:

„– Ösmer-e engem, András bátyám? – léptem ki talicskámmal a sorból.

– Biz én meg nem mondom, ki vót apád, öcsém.

– Tyukász Mihály.

Az öreg kóduosan keresztet vetett, úgy motyogta.

– Aggy Uram örök nyugalmat a möghótt lelkőknek! Te ugye a Péter vagy?

– Az vagyok, bátyám.

– Te is elmégy? Nincsen számodra hely?

– Nem lelem...

A pusztá hajnali csendjét traktordurrogás lyuggatta ezerfelé. A messzi bukrosi pusztán, nagy padkányi darabokat szakított fel a kegyetlen masina az ősi gyepből.”

³ Juhász Géza: Népi író tanuló Babbitól. Kádár Lajos: Tyukász Péter. = Sorsunk 1944. 591-593.

Kádár Lajos háromoldalas önéletrajzából tudjuk, hogy második regényét *Magyar földön nincsen számodra hely* címen akarta kiadni, de a Dante Kiadó ezen a címen nem vállalta a megjelenítést, így lett *Tyukász Péter* a mű címe. A filmszerűen rajzolt események mögül kirajzolódik a kor magyar társadalmának szerkezete, a nagybirtok világa. A társadalom legalsó rétegeinek bemutatása hiteles, részletes: a koldusok, az élet periferiájára csúszott emberek előtt semmilyen felemelkedési lehetőség nem mutatkozik. Az uradalom szolgálatában állók ugyan feljebb és lejjebb kerülhetnek, de nem mindig munkájuk értéke nyomán, hanem kenyéradójuk kénye-kedve, hangulata alapján változik társadalmi helyzetük. Szigorú hierarchia, kiszolgáltatottság érződik ebben a világban, s a kenyér féltése határozza meg az életsorsokat. Jókai Mór Sárga rózsza című regényéből kirajzolódó csikós-gulyás ellentét jelenik meg Kádár Lajos regényében is, pontos képet rajzol a pusztai társadalmának életéről.

A kastély belső világáról kiragadott életképeket kapunk, s olyan szűk körű ez az ábrázolás, mint írójának betekintési lehetősége: a főszereplőt rövid időre beparancsolják az úrfihoz játszani, vadászatra kíséri az urakat, leskelődés a kastély körül. Az ismerős világból jól megformált jellemek nőnek a regénybe, a kevésbé ismertből elnagyolt s nem egészen megalapozott ábrázolás rajzolódik ki. A csőszök, dohánykukások, kanászok, juhászok, gulyások, csikósok rajza élethű, megismerjük gondolkodásmódjukat, érzelmvilágukat. Életüket átszövik a babonák, hiedelmek. Jelentős szerepet kap a műben a csépai halottlátó, aki „gondozza” a pusztán élők lelkiismeretét némi anyagi ellenszolgáltatásért. A „dologette” emberek észrevétlenül halnak el a cselekmény során, a könyv következő lapjain már el is felejtjük őket, újak lépnek a helyükbe. Azért a felnőttek arra megtanítták a gyerekeket, hogy legyen „magukhoz való eszük”, „az urak huncutságaitól” meneküljenek.

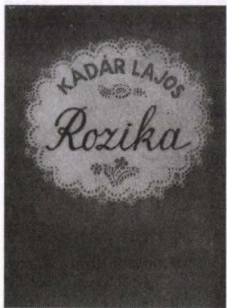
Az 1938-ban megjelent regény jellemi azonban nem hirtelen léptek elő az írói élményanyagból, hanem hosszasan érlelődtek az alkotóban. Ezt a megállapítást a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum anyagában található korai (1932-es) Kádár Lajos-verskísérletekkel támasztom alá. A főszereplő Tyukász Péter jelleme szemünk előtt fejlődik, a juhászbojtár orosz fogságot átélte hazátlan kubikussá válik. Pusztai jellemfejlődése motivált, a hadifogság személyiség-átalakítása azonban kevésbé megalapozott. A mű legszebben rajzolt alakja a számadójuhász-édesapa, aki haldoklása közben, élete utolsó perceiben is a juhászmesterség tudományát igyekszik átadni fiának.

Felszínes ábrázolásban megjelenik a regényben az értelmiség is. Az alsóbb népréteg körében csupán a halottkém szerepét betöltő orvos a lábát sem teszi be a szegénységzagú viskóba, cserényekbe, kettésével, hármásával hozzák elé a szabadlevegőre, halottszemlére az aszottá, bőrré soványodott élettelen kis testeket. Felvillan egy messziről jött állatorvos-féle szereplő is, aki arról beszél, hogy a nincsteleneket földhöz kell juttatni, a nagybirtokot meg kell szüntetni. A mű szerkezetébe azonban az ilyen részek nem illeszkednek szervesen. A szerkesztés nem vált ki elismerést Kádár Lajos második regényében sem, hasonlóan a Doni halálbánya korábban felvetett hiányosságaihoz. Szinte mind a tíz – a regényről megjelent – kritika megemlíti a szerkesztés gyengeségét. Egyes részek logikailag indokolatlanul hosszúra nyúlnak, mások pedig alig kifejtettek.

Emléket állít a Szentés, Csongrád, Kiskunfélegyháza, Tiszaalpár vidéki néphagyomány-nak. A regényből megismerjük a nagypénteki ördögűzés ceremóniáját, a Dömötör-napi ju-

hászavató ünnepség szertartását, a pusztai mulatságok, farsangi patkaporos bállok, csikósmulatságok, temetések szokásait. Ha a nyelvezetén kívül más érdeme nem is volna Kádár Lajos Tyukász Péter című regényének, akkor is a könyvespolcokon lenne a helye!

A Tyukász Pétertől kezdve Kádár Lajos minden regényéből népnyelvi szótárt lehetne összeállítani: *kalehoza, trehungya, kancsarék, luputyi, hajnalcsillagbukás, naptámadás, napáldozat, eltiedel, tojáskupulyka, lélekváltság* (lélekharang), *csecspipa* (cumi), *ringófa* (bölcső), *encsömbencsöm, ocsüember, incom-fincom urak, bevastagodik* (sokat eszik), *lipitaj* (pantalló). Emlékezetesek hangutánzó és hangulatfestő szavai: a kacsák *viritykéltek*, a papucs *krucsnyog*, a kotlós *krikog*, *tyütyüörgő* kislibák, *besuttyan, settyen, sündörög-bondorog*. Gyakran alkalmaz nyomatékos kifejezéseket: *iszonyú tud a nótacsínáláshoz, szörnyű mód rátart, kegyetlenül ráérnek, töménytelen heverő marha*. Sok jelzőt, hasonlatot találunk a műben, amelyek anyagát a pusztai életmódból, világból meríti: „*A csárda mögötti jegenyecsontvázak meztelenül kapaszkodtak az ónszínű fellegekbe, mint a bogáncs a suba aljába.*” „*A téli, ködös hideg estében mint megkövült barmok terpeszkedtek a tanyai épületek.*” „*Düledt menyétszeme volt a vastaghangú úrnak, olyan jó erőben volt, hogy alig fért meg a széken.*” A regény második részében, az oroszországi események leírásában is szerepelnek néprajzi leírások (lakodalmi szokások, ünnepi hagyományok), de nyelve, stílusa idegen, szegényes az első részhez képest. Kádár Lajos személyes élményvilágából fakadóan kiváló regényrészleteket alkotott, ha egészében hiányosságai is vannak a Tyukász Péter című regénynek.

Még a Tyukász Péter megjelenésének évében, 1938-ban Kádár Lajos újabb regénnyel, a *Rozikával* jelentkezik. A harmadik Kádár Lajos-regény folytatása a másodiknak; a Rozika hőse ifjabb Tyukász Péter, a második regény főszereplőjének fia. Miért lett az 1938-ban megjelenő újabb mű címe egy leánynév? Igaz, hogy Rozika elmosódott regényalak, de ő irányítja ifjabb Tyukász Péter sorsát, a főszereplő Rozika miatt kerül új helyzetekbe. A cselekményalakítás mellett az író erőpróbája is, hogy az előző regényből megismert környezetben felnövő hős számára tud-e új szituációkat teremteni. Míg az első két regény szerkesztését hiányosságok jellemezték, a Rozika szerkezete

művészi. Megtartja szereplőit Kádár Lajos az általa jól ismert pusztai világban, de „*ráfényképez*” egy másik világot, a vágyak megvalósulását. A cselekmény két színtéren – földi és mennyei környezetben – játszódik, s a kettő tökéletes összhangja adná meg a magyar pászortortársadalom igazságos rendjét. A két színtér két jelentéssíkot hordoz, a mennyei környezet a földi valóság művészi kiteljesedése.

A két világ találkozási pontját adó bonyodalom érzelmileg motivált. A kis Tyukász Péternek, aki három éven keresztül március 15-én szavalt a iskolai ünnepélyen a „Talpra magyart”, a negyedik évben a tanító úr – a pesti vendégek előtt – nem engedte elmondani a verset, mert szégyellte az öregapja nagy csizmájában megjelenő gyereket. Álmában a mennyben jár a kisfiú, s a mennybeli ünnepségen Petőfi Sándor helyett előadhatja a költeményt, s Kossuth Lajos „tiszteességes csizmával” megjutalmazza. Az életet megszépítő álom olyan világba vezeti az olvasót, ahol „*már a szegény is embernek számít*”. Szent Péter nem engedi be a kapun a földi világ gonoszait: a pénzügyőrt, községi végrehajtót, a bankos,

pénzváltó üzletembert, de rögtön kaput nyit a munkában elfáradt szentesi kubikosnak. Művészileg megformált, átvitt jelentésű világ tárul az angyalszárnyban részesülők előtt, nem más ez, mint a Csongrád-Bokrospusztai égi mása. Az égi Tiszából jószívű halászhalkák látják el hallal a mennybe jutottakat, a délibábos pusztai mesébe illő szépségű. A bokrosi szikések másába, a túlvilági szikésekbe a szeretet magját vetik az angyalok. A kovácsműhelyben a beteg szíveket gyógyítják. A mennyország hivatalos nyelve magyar, az Úristen után második ember Kossuth Lajos. Isten közvetlen birodalma idealizált paraszttudvar, Szent Péter jelleme megfelel a magyar paraszt alakjának. A népi élet gondjai mind megoldódnak az égen, nincs többé cselédsors, éhezés, nélkülözés. Azonban a társadalomszemlélet csak az alapját adja a teremtettnél, csak jelzésszerűen érzékeljük, hogy a lenti hiánya fenn megvalósul, a művészet, az irodalom ereje kerül előtérbe. Az apa szavai így foglalják össze a lenti világot, amit a kisfiú képvisel: *„Úri betegség a vágyakozás kis palántám. Meg a költöző madaraké... Ládd mink szegények csak egyetlen érzelemmel kínálhassuk meg lelkiünket: a türelmességgel. Ahogy az akáctól tanultuk... meg a homoktól... meg a jószágtól... meg az anyánk tejével, ahogy a vérünkbe ittuk... mink tudjuk igazán, hogy idő köll, amíg az elvetett búzaszemből rengő kalász lesz. Azt tudod-e, mióta várjuk megadással, türelemmel, hogy a kalászból kalács legyen? Kerek ezer esztendeje, fiam.”*

Az egymásra fényképezett világban többféle időszámítás kerül egymás mellé. A népnőzők bűnösöknek több száz évet kell várniuk a pokolban a mennybe való bebocsátásig, az égi birodalomban pedig nincs szerepe az időnek. De a kettő mellett a valós, földi idő is helyet kap, a lentről fölfigyelőket ez kíséri. Kádár Lajos egy sajátos népi időjelölést is alkalmaz negyedik időszámításként: *„körösvetési idő, miatyánknyi idő, faluba térülési idő, pacsirtaszó előtt.”* Az idealizált világ felvillantása nem távolítja el az olvasót a valóságtól, mert a szereplők végig megmaradnak hús-vér, csetlő-botló alakoknak, s tudatában vannak, hogy a vágyak világa csak a halál után valósulhat meg. Tyukász Péter, a főszereplő sem mentes a hibáktól, megmarad hirtelenharagú, néha öntelt figurának. Sok alig megformált regényalak is kettős világban mozog, a lentiből és fentiből egyaránt hordoz magán jellemző jegyeket. A földi szinten pusztai világából Tyukász Péter egy jelenet erejéig Budapestre látogat, *„Ez a rész Móricz Zsigmond Boldog emberének legjobb lapjaival veteszkizik”*, írja Pálóczi Horváth Lajos a Magyar Életben.⁴

Kádár Lajos Rozika című regényében az író lírai és drámai elbeszélőkészsége egyaránt jól érvényesül. Lírai elemekkel átszőtt, színes, könnyed, mennybeli leírások és a drámai erővel megjelenített, keserves, földi élet viszonyosságai váltják egymást a műben. Az író szókinccse még gazdagabb, mint az első két regényében, a pusztai világ szavai mellett megjelennek a szépirodalmi stílusréteg jellemző kifejezései is. A három regény megjelenése után Kádár Lajos már népszerű írónak számított. A Rozika című regényéből – Betnár Bélával közösen – színpadi mű is készült 1938-ban *Magyar Mennysors* címmel.

Kádár Lajos 1938-39-ben sok irodalmi estre kapott meghívást Sopronba, Kassára, Kecskemétre, Szentesre, Hódmezővásárhelyre, Kunszentmártonba, ahol regényrészleteket olvasott fel nagy sikerrel. A Magyar Irodalompartoló Társaság 1500 pengős díját is elnyerte Tyukász Péter című regényéért. Szűkebb hazájának lapja, a Tiszavidék is tudósított a három

⁴ Pálóczi Horváth Lajos: Kádár Lajos regényei. = Magyar Élet, 1943. 4. sz. 9-12.

regény országos sikeréről. Csongrádon arról nyilatkozott az író, hogy ősei szülővárosába azért látogatott, mert készülő új regényeihez anyagot szándékozik gyűjteni. A cikk elsősorban azért üdvözli az író, mert szülőföldjének életét, nyelvének szépségét örökíti meg.

Kádár Lajos sokat köszönhetett Móricz írói indításának, biztatásának, ennek hatására Tyúkász Péter fia – a harmadik regényben – folytatja útját az irodalomban. Móricz Zsigmond 1936-os szentesi, csongrádi, bokrospusztai útja hozzájárult a Tyúkász Péter keletkezéséhez. Betyár című regényéhez gyűjtött Szentesen, az akkori vármegyeházán anyagot, s Csongráddal, valamint Bokrospusztával is megismerkedett.

1940-ben jelent meg Kádár Lajos *Cigányok* című regénye, mely témájában azonos Kodolányi János Rókatánc című művével. Kodolányi műve a kitaszítottaságból következő amoralitást emeli ki, Kádár Lajos regénye pedig a nyomor elől meg nem futamodó, minden helyzetben élni tudó cigányságot mutatja be. A *Cigányok* megjelenését nem kísérte nagy irodalmi érdeklődés, mindössze egy hivatalos kritika jelent meg a műről.⁵ Tatay Sándor elismerően szól a regény élményszerű anyagáról, egy-egy részlet valós ábrázolásáról. Egészében azonban – szerinte – kevésbé hiteles a *Cigányok*, mint a Tyúkász Péter és a Rozika. Kádár Lajos nem ismeri annyira ezt a világot, mint a pásztortársadalomét, ezért a cigányhagyományok, szokások leírása is kevésbé hiteles, magával ragadó, mint az előző regények népi hagyományai. Nyelvének hiányosságait, a cigányszókincs pontatlanságait is szemére veti Tatay Kádár Lajosnak.

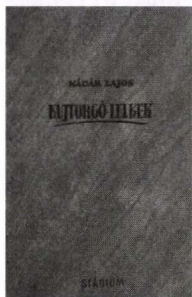
Kádár Lajos *Cigányok* című regényének jelentőségét, pályájában, művészetében előrelépését abban látom, hogy a cselekményt különböző értékrendek összecsapása viszi előre. A nagygazda, a 9 holdas kisgazda, a cselédtyúkásné, a szabad életet legfontosabbnak tartó cigányok más-más értékszemlélettel közelítenek a valósághoz, így a műben négy egymástól eltérő nézőpontból határozhatjuk meg az értékviszonyokat. A cigányok közé „keveredett” fiatal özvegyasszony – szükség kényszerítette – tűzrevaló lopása a cigányok értékviszonyai között természetes dolog. Ezt a történetet a nagygazda a szép tyúkásné zsarolására használja fel. A kisgazda ezen eseményre vonatkozó értékviszonyait a felszínes, saját, szűklátókörű, vélt igazsága határozza meg, a fiatalasszony értékviszonyai azonban az öngyilkosságot diktálják. A cigány fiatalember és a becsületes özvegy tyúkásné házasságában olyan értéktartalmak csapnak össze, amelyek tragikus értékszerkezetet adnak a regénynek. A cselédszereplők, a tanyások, a kemény fizikai munkából élők körében az erkölcsi értékek, a cigányok között az emocionális értékek dominálnak.

A hétköznapi cselekmény mögött nem szükséges minden esetben mély értéket keresnünk, azért sem, mert az ábrázolt, bizonyos negatív értékeket kedves, hangulatos jelenetekben láttatja az író. Például amikor a cigányprímás aláírja a külföldi turnéra szóló szerződést, és a banda tagjai felveszik az előleget, akkor egyszerre „*olyan mozgolódás támad az udvaron, mint egy hangya-zsombékban. A cigányasszonyok nagy kosarakkal, szatyrokkal, zsákokkal felfegyverkezve indulnak befelé a piacra, hogy bevásároljanak... Minden cigányasszony autón érkezett haza. Fiatal liba gágogástól és kacsá – hápogástól volt hangos az udvar... Mindenütt rétest sütöttek... Délután a zálogba rohantak, s mire besötétedett, mécsvilág mellett az egész udvar*

⁵ Tatay Sándor: Kádár Lajos: *Cigányok*. = Magyar Élet, 1940. júl. 7. sz. 15.

cicomás öltözködéshez látott... Új selyemharisnyába bújtatták karcsú lábukat, pirostítottak, és átkokat szórtak a fodrászra, hogy nem kunkortotta fel rendesen a hajukat. Egy helyen sütővasat melegített egy madárkezű fiatalasszony; régi szerelmeslevelén hűtötte le a hajbodorító szerszámot.” Művészi a regény szerkezete: a főszereplő fiúban a cigány és a magyar értékek ütköznek össze, alakítják sorsát.

Ha Tatay Sándor bírálatán kívül korabeli kritika nem is jelent meg több a Cigányokról, figyelemre méltó Veres Péter Kádár Lajoshoz írott magánlevele.⁶ A népi irodalomhoz szükséges műveltséget hiányolja még Kádár Lajos negyedik regényéből is, s a világirodalom klasszikusait ajánlja olvasásra, tanulásra az írónak.

Egy év múlva a Cigányok megjelenése után, 1941-ben Kádár Lajos újabb regénnyel jelentkezik, ez a *Kujtorgó lelkek*. A regény alapötlete az a gogoli gondolat, hogy a meghaltak lelke visszajár az élők közé, hogy előző életüket visszajáról szemlélhessék. Közvetlen hatásról, Gogol művének ismeretéről azonban nem beszélhetünk Kádár Lajos esetében, ekkor még nem ismerkedett meg a világirodalom klasszikusaival. Az eseményeket a halott ember meséli el, aki végignézi saját temetését, fiainak hagyatéki marakodását, s ártó szellemként irányítja haragosainak sorsát. Így felszínre kerülnek a falusi élet apró visszasságai: a főszereplő lélek, Csüdi Mihály fősvény, fukar nagygazda volt életében, aki cselédeit nyomorgatta, s

kapzsi módon élete egyetlen célja vagyona gyarapítása volt. Ugyanilyen negatív hős a műben a zsidó boltos, aki a megszorult emberek helyzetét kihasználva gyarapítja vagyonát. Kádár Lajos egyforma tárgyilagossággal mutatja be a fukar magyar nagygazdát és a kapzsi zsidó kereskedőt, rokonszenve a cselédeknek, zselléreknek, a kiszolgáltatott embereket illeti.

Azonban a kor divatos műfaja, a népszínmű, a regény két cselekményszálából két külön művet alkotott, s a második cselekményszálából átirított darab: Kádár Lajos–Solymosi István–Dövényi Nagy Lajos: *Ártatlanok* című, a Madách Színházban sikerrel játszott komikus játék kettétörte Kádár Lajos írói pályafutását. 1945-ben e művéért börtönbe kerül, a halálbüntetéstől a vezetőbeosztásba került népi íróársak mentik meg. 162 oldal terjedelmű, kiadatlan *Börtönnaplójának* kézírata⁷ érdekes olvasmány.

A *Kujtorgó lelkek* című regény első cselekményszálát, a fukar magyar paraszt lelkének vándorlását önálló műként is megjelentette Kádár Lajos 1944-ben *Csüdi Mihály lelke* címen. A *Kujtorgó lelkek*nek a szerző tulajdonát képezői példányában – mely a tulajdonomban van – javította Kádár Lajos a Csüdi Mihály lelke című kisregényváltozatot. E regényváltozatot magnetofonszalagra is mondta az író, melyet a rám bízott Kádár Lajos-hagyatékkal együtt őrzök.

A Magyar Élet 1940. januári számában megjelent *Kecze Mihály Hagyatéka* című novelláját bővítette Kádár Lajos 1942-ben *Elégtétel* című kisregénnyé, melyben a kanász mester-ségnek állít megőrzésre érdemes emléket.

A Népi Műsortár-sorozatban jelent meg Takács János álnéven Kádár Lajos két kacagtató egyfelvonásosa: A cigány Hány, 1942.; Varga Jóska hazajött, 1942.

⁶ A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában.

⁷ A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában.

1942-ben a Nemzeti Könyvtár sorozatában napvilágot látott Kádár Lajos *Istentelenek* című regénye, melyből *Ítélt az Isten* címmel négy felvonásban hazafias színjátékot is írt. (A szerző kiadásában jelent meg a mű Budapesten.) Egy szentesi fiatalember és egy orosz nő házasságán keresztül mutatja be a mű cselekménye az „istentelen” oroszokat és a titokban az oltár előtt térdelő oroszokat. Pozitív és negatív szereplők harca, a hitük mellett kiállók és a körülményekhez elvtelenül alkalmazkodók élete jelenik meg az olvasó előtt. Művészi eszközben nem bővelkedik az alkotás, jellemábrázoló ereje kicsi, nyelvi megformáltsága jóval elmarad a Tyúkász Péter és Rozika nyelve mögött. Ez a mű oroszellenes ábrázolása miatt 1945 után a betiltott könyvek listájára került.

Az ismerős világ ábrázolásával következik be ismét művészi előrelépés a *Taposóka* című regénnyel Kádár Lajos pályáján még 1942-ben. Egy kunsági népszokás elevenedik meg a könyv lapjain, a télire savanyítandó káposztát csak szűzlány taposhatja. A falu kialakult értékrendje mozgatja az emberi sorsokat, ennek szegül ellen a gazdag Kartal Máté lánya. A fordulatossá cselekmény mögött nagyon súlyos társadalmi gondok húzódnak meg, ennek ábrázolása – erőltettség nélkül – a legfőbb érdeme Kádár Lajos könyvének. A paraszti világban munkalehetőséghez nem jutó fiatal a nagyvárosban keres megélhetést. Az „írói állásfoglalás” azonban visszazsoltja a hőseket az eredeti környezetbe. A regény

fejlődését abban is megfigyelhetjük, hogy a miliőváltoztatás már nem okoz törést a szerkezetben úgy, mint a korai Kádár Lajos-művekben. A jellemek is kidolgozottabbak, színesebbek, mint bármely eddigi Kádár-alaké. Nyolc jelentős tanulmány értékeli rangos korabeli folyóiratokban a *Taposókát*. A felvetett apróbb hiányosságok ellenére a népi irodalom kiemelt alkotásának tartják a művet.

1943-ban még megjelenik egy újabb népszínműve *Vetélytársak* címen a Magyar Népevelők Társasága kiadásában Budapesten. Ebben az alkotásban a szórakoztatás mellett a művészi megformálásra is nagyobb gondot fordít Kádár Lajos, mint korábbi színműveiben.

Az 1943-ban kiadott *Halászsok* című regénye is szülőföldje élményanyagából táplálkozik. A regény a Tisza-parti magyar élet hű tükré, a halászsors rejtett világának feltárása. A cselekmény mögött az egész falu társadalomképe kirajzolódik. Kádár Lajos regényeinek – így a *Halászsok* életét bemutatónak is – nagy érdeme, hogy valóságghűen mutatja be egy társadalmi réteg differenciálódását. Ahogy a pásztortársadalomban megismertük, a *Halászsok* világában is szigorú alá-, fölrendeltségi viszony alakult ki, s ez mozgatja az eseményeket. Kádár regényírói felforgatja azonban minden művében belopja – az élettől ellesett módon – az érzelme sorsalakító szerepét. Kádár Lajos regényének rendkívül értékes eleme a környezetrajz. Kiveszőfélben lévő foglalkozás, szerszámok, életmód, hiedelmek leírására vállalkozik az író az érdekesítő cselekmény mellett. A mű szerkezete több dimenziójú. Két cselekményszál fut egymás mellett: egyik a kecések harca a halászati jogért és a szövetségért, a másik pedig a házastársak korkülönbségében rejlő drámai feszültség. Majd a két szál összefonódik, ellentétbe ütközik, s a kettő küzdelmévé válik a regény végére. A szereplők sajátos foglalkozási réteget alkotva szokásaikban, észjárásukban, gondolkodásmódjukban, érzelmi világukban különböznek az előző regényekből megismert ugyanazon táj más rétegeitől.

Erdélyi József rajza Kádár Lajosról (1939)

Kádár Lajos írói pályáján figyelemre méltó, hogy 1943-44-re kitartó önműveléssel, olvasással írói egyénisége sokat fejlődött. A műveltebb, de korábbi élményanyagát használni tudó író szól az olvasóhoz. 1944-ben történelmi tárgyú regénnyel jelentkezik *Lidércsziget* címmel. A szerzői példányt Szakonyi Károly író bocsátotta megőrzésemre. Kádár Lajos író bízta rá egy délvidéki útja alkalmával, szerette volna kiadatni a könyvet. A *Lidércsziget* című regény alcíme *Regény a török világból*, alapötlete az a természeti jelenség, hogy a láp felett a rothadó anyagokból származó foszforhidrogén és metán öngyulladás a ún. lidércfényt eredményez. A babonás törökök a tiszai jelenségnek bizonyos előjeleket tulajdonítottak. A regény cselekménye egy szerelmi történet, mely Csongrádon és Csongrád környékén játszódik. A mű legnagyobb érdeme a művészi tájleírás. „A buzgóér egyenesen a Tiszába ömlik. Vize tiszta, átlátszó és hideg. Feneke agyagos, partja cserjés. Sok itten a fekete nadálytő, meg a csillagvirágú boglárka. A szurokfű vörös virágai szinte lángolnak. És a szappanvirág alázatosan lehajtja nagy busa fejét. A túloldalon nyárfacserjék kucorognak az embermagasági ősbozótban. Egy helyen csapás vezet. Sok erre a menyét, meg a görény is.”

Kádár Lajos utolsó műve 1959-ben jelent meg *Kolomp szól a ködből...* címmel. Legérettebb, legművészibb alkotása ez az önéletrajzi regény. Az alkotásából a juhászok, csikósok, gulyások viszontagságos élete rajzolódik ki. „Ha ma visszatekintek gyermekéveimre, kicsordul a könnyem. Pedig olyan szegénységben éltünk, mint a mondabeli templom egere. Mai eszemmel és szememmel nézve ugyan mit sajnálhatok? Ha tagadom is magam előtt, először a talpam alól olyan fürgén kifutó esztendőket siratom. És siratom a Tiszát s a végnélküli legelőket, amelyeket azóta fölszántottak.”⁸ A gyermekkor élményei Szentés, Csongrád, Bokros, Kiskunfélegyháza, Tiszaújfalú, Tiszaalpár világából táplálkoznak, ennek a vidéknek a pusztai életmódja lett a nagy regényeknek is a témája. Az önéletrajzi regényből megtudjuk, hogy 1912-ben meghalt Kádár Lajos édesapja. „A temetés után mindjárt földtarisznyázott édesanyám. Azután nekivágtam a világnak, és Pesten kötöttem ki.” Napszámos munkát vállalt, bolti szolgának szegődött, volt villamoskalauz, biciklis küldönc, majd pincértanuló lett az előkelő Vadászkürt szállodában, ahol a német és francia nyelvvvel ismerkedett. (A „konyhanyelvet” jól beszélte, a nyelvtani alapokból is némi tudással rendelkezett./) 1915 tavaszán bevonult katonának, szeptember elején már a doberdói

⁸ Kádár Lajos: *Kolomp szól a ködből...*, Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1959. 5.

fennsíkon harcolt, hét hónapot töltött itt, majd az orosz frontra került. 1916. július 24-én fogságba jutott. A Don-medencében szénbányában dolgozott. A forradalom után hol a vörös, hol a fehér katonákhoz került. 1918. április végén gyalog hazaszökött Odesszából; Bukovinában a 7-es huszárokkal találkozott, innen Pestre megy az ezredéhez. Két hónap szabadságot kapott, hazatért édesanyjához, akit otthon betegen talált. A család terhein úgy könnyített, hogy aratórészt fogott. Aratás után spanyolnáthába esett, hat hétig betegen fektet; orvosra nem telt a családnak. 1919-ben besorozták a Vörös Hadseregbe, Bártfaig üldözték a cseheket. A katonaság után Szentesen dolgozott a vasúti vendéglőben fizetőpincérként. 1924-ben újra Pestre ment. Ismét a Vadászkiút szállodában talált munkát, ahol most már szláv nyelvtudását is kamatoztatta. Öt év múlva a Gellért Szállóba, majd a budai Márvány Menyasszonyba került, itt írta meg első művét, a Doni halálbányát.

Az életrajzi adatokon túl a *Kolomp szól a ködből... című* regényben megjelenik az alföldi táj, a puszták, s a rajta élő emberek. A regénybe beleszötte az 1932-ben keletkezett *Apám bojtársága* című versét. A magyar népszokások mesés tárháza ez a kisregény, benne van az összes többi művének az erénye. Alcíme, *Emlékek a régi pásztoréletből* sejteti a műfaját. Kádár Lajos utolsó megjelent regényével visszakanyarodott oda, ahonnan elindult, de sokkal magasabb művészi teljesítményt nyújt. Nem nagy érdeklődés kísérte Kádár Lajos utolsó, megjelent regényét, de a bírálatok nemcsak Kádár Lajost, hanem az egész népi írói mozgalmat érik. Célzások jelzik, hogy kirekesztő irodalompolitika következik, nincs helyük a magyar irodalomban a népieknek.

Kádár Lajos íróvá érlelődését a népi írói mozgalom segítette azzal a célkitűzéssel, hogy „fel kell tárni a magyar falu világát, a parasztság sorsát a közvélemény előtt meg kell mutatni”. A juhászbojtár Kádár Lajos élményanyaga és ízes mesélőkészsége alkalmas volt arra, hogy a mozgalom irodalmi alkotásait gazdagítsa. A népi írói mozgalom fénykorát követő, esztétikai igényeket és egyetemes műveltséget számonkérő szakaszában Kádár Lajos elismertsége csökkent annak ellenére, hogy írói ábrázolóeszközei gazdagodnak. A bírálatok hatására tudatos önműveléssel jutott el pályájának csúcsára, a *Kolomp szól a ködből... című* regényig, mely a népi írói mozgalom irodalompolitikai megítélése miatt már nem hozott számára hivatalos elismerést.

Elfelejtett népi íróvá válásához az is hozzájárult, hogy nagy regényei a kor divatos műfajára, népszínműre átírva a gondolati hangsúlyok eltolódásához vezettek, s így alkalmat szolgáltattak a szélső jobboldali eszmékhez közelítő mondanivaló kimutatására.

Kolomp szól a ködből... Hallható-e még a népi írók hangja?

Kádár Lajos hangja *igen*, most a Széphalom évkönyvön keresztül. Jó lenne a többi népi író hangját is „kolompszóként” hallani!⁹

⁹ Nemrég jelent meg szerzőnknek, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnökének 150 oldalas, sok képpel illusztrált monográfiája *Kádár Lajos élete és munkássága a népi írói mozgalom tükrében* címmel (Csongrád, 2010). (A Szerk.)

MATITS FERENC

Egy művészbarátság emlékezete Halmy Elemér és Petrasovszky Leó pályája

Elöljáróban

Pár évvel ezelőtt a Hegyalján kirándulva Sátoraljaújhelyen felkerestem a Kazinczy Ferenc Múzeum vezetőjét, Fehér Józsefet. Ő íróasztalánál fogadott, és vele beszélgetve figyelmes lettem a mögötte lévő freskóterv feliratára. A sátoraljaújhelyi piarista rendház ebédlőjéhez készített színvázlaton az alkotó mester neve, *Petrasovszky Emmánuel* ismerősen tűnt. Nagypapám Eperjesen ugyanis egy osztályba járt és egész életén keresztül baráti viszonyban állt egy ilyen nevet viselő festőművésszel, akitől családunk néhány képet is őriz. Az igazgató úrtól megtudtam, hogy a művész családja valóban arról a vidékről települt városukba, és hogy a Petrasovszky-fivérek Sátoraljaújhelyen kiterjedt művészi munkásságot fejtettek ki. A város főterén álló római katolikus templom mennyezeti freskóját ugyanaz a művész festette,¹ mint aki a piarista rendházban dolgozott, de sajnálatos módon későbbi sorsuk is azonos lett, mindkét freskót – a szerzői jogot megsértve – lemeszelték.² Mindazonáltal a Sátoraljaújhely jeles személyiségeit tartalmazó lexikon³ a Petrasovszky névnél, három festőművészt jegyez: *Leó* (1896–1981), *Emánuel* (1902–1976)⁴ és *Pál* (1913–1990). Fehér József, valamint Petrasovszky Leó rajta keresztül megismert fia, Petrasovszky István építészmérnök biztatására és támogatásával kezdtem el foglalkozni a Petrasovszky-testvérek kevésbé ismert és elismert életművével. Mivel nagypapám – habár nem hivatásosként, csupán kedvtelésből – szintén festett, kézenfekvőnek tűnt, hogy Petrasovszky Leó és Halmy Elemér művészete közös írásban legyen tárgyalva.

A „Tarca-parti Athén”

A paleolit, neolit, bronz-, vas-, római és népvándorlás kori leletekkel és jelentős történeti múlttal rendelkező Eperjes városát, 1910-ben 16.323 – részben poliglott – ember lakta. Sáros vármegye gazdasági, közlekedési és kulturális központjaként a település, a 16. századtól fogva négy évszázadon át Magyarország egyik fontos iskolavárosa volt. A városban működött görög katolikus püspökség és teológiai akadémia, a híres Evangélikus Kol-

¹ Daragó Ferenc – Kováts Dániel: Sátoraljaújhely. Sátoraljaújhely, 1979. 35.

² A lemeszelés nem teszi tönkre a freskót, így annak visszaállítása technikailag megoldható.

³ Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. 309-310.

⁴ Zádor Anna – Genthon István: Művészeti lexikon. III. k. Bp., 1967, 744. - Seregély Gyula: Magyar festők és grafikusok adattára. Szeged, 1988. 481. Bio-bibliographische Index A-Z. 7. k. München, Leipzig, 2000. 715. Don Péter – Lovas Dániel – Pogány Gábor: Új magyar művészta. Kecskemét, 2006. 209.

légium, amelyen belül Jog és Államtudományi Kar is volt, illetve a M. Kir. Faipari Szakiskola és több más oktatási intézet is. Az I. világháború befejezését megelőzően a városban több magyar nyelvű lapot adtak ki. Hazánk jelentős személyiségei kerültek tanulmányaik, munkájuk, illetve utazásaik során a Tarca parti várossal kapcsolatba, így többek között: I. Rákóczi György, Thököly Imre, Raymann János Ádám, Rombauer János, Kazinczy Ferenc, Korabinszky Mátyás, Kossuth Lajos,⁵ Lisznyai Kálmán, Vahot Imre,⁶ Pulszky Ferenc, Eötvös József, Divald Kornél, Henszelman Imre, Szinyei Merse Pál, Berzeviczy Albert, Bercsényi László, Rochlitz Gyula, Greguss Ágost, Kerényi Frigyes, Tompa Mihály, Petőfi Sándor, Csengey Gusztáv, Ignótus Pál, Hamvas Béla, Szalatnyai József.

Kazinczy Ferenc 1781-ben érkezett az itteni törvényszéki táblához gyakorlatra. Nem kevéssé az itt élő Steinmetz Anna iránt támadt vonzalma miatt, nagyon megszerette a települést: *„Eperjesen lelém magamat először életemben azon boldog állapotban, hogy senkitől sem függék, s ezt a legbájosabb, legtündéribb tájon, mert az merő paradicsom...”* – vall a városhoz való vonzódásáról az író visszaemlékezésében, majd pár oldallal később azonos jelzőket alkalmazva így folytatja: *„szerelmesen, a legtündéribb tájon, melyet képzelhetni, s könyveim birtokában, Eperjesen éltem át életemnek legtündéribb szakát...”*⁷ Kazinczy Ferenc Eperjes multikulturális világát így jellemezte: *„Eperjest nevezetessé teszi az is, hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei és a papság s a tanítók és a tanulók mind deákul beszélnek, az uraságok magyarul is, a polgárság németül, és tótul minden; és minthogy a szóló mind a négy nyelvhez hozzászokott, az idegen elcsudálkozva hallja, hogy azon egy periódusnak tagjai mint vannak összeszőve tarkán mind a négyből...”*⁸ Az eperjesi evangélikus kollégium főgimnáziumában oktató, majd 1903-tól az igazgatói tisztet betöltő, később a kassai Kazinczy Társaság főtitkáráként, majd 1938-tól elnökeként működő Gömör János,⁹ akit Eperjes,¹⁰ illetve az evangélikus kollégium krónikásaként¹¹ is számon tartunk, külön cikksorozatban foglalkozott Kazinczy Ferenc eperjesi tartózkodásával.¹²

Akik már megszokták a többnyelvű világot, azok otthonosan mozogtak benne. Pulszky Ferenc (Eperjes, 1814. – Budapest, 1897.), akinek ősei már generációk óta Eperjesen éltek, így emlékezik vissza ifjúságára:¹³ *„házunknál Eperjesen kizárólag németül beszéltek, Mádon gyakorta magyarul, mert itt sok volt az alföldi ismerős és vendég; ... magyar pesztonkát tartottak mellettem, ez volt a szokás a felföldön. Nagyanyám ellenben nem tudott németül, a társalgási nyelv nála magyar volt, ritkán tót. ...az eperjesi társaságban a német nyelv divott, mely a műveltség jelének tartatott, különösen a nőknél, mert a leánynevelői intézetek mind németek voltak.”*

⁵ Bruckner Győző: Kossuth Lajos és az eperjesi Alma Mater. = Miskolci Jogászélet, 1927. 10-12. sz. 121.

⁶ Vahot Imre: Emlékiratai. Bp., 1881. 103-105, 112.

⁷ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp., 1987. 133.

⁸ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Szerk. Lengyel Dénes. Bp., [1943.] 78.

⁹ Kalavszkyné Flórián Katalin: Gömör János életrajzi adatai: Památica presovského kolégia 166-1967. Zost. Dr. Lazar, E.– Zilka, J.: Mestský národný výbor v Presove, Presov 1967, 83-88.; Repcák, J. (zost.): Ján Gömör 1869-1966. Personálna bibliografia. Presov, 19.

¹⁰ Gömör János: Eperjes. In: Szlovenszkói városképek. Pozsony, 1938. 137-188. új kiadása Miskolc, 1999. 86-122.

¹¹ Gömör János: Eperjes és az evangélikus kollégium története. Bp., 1994.

¹² Gömör János: Kazinczy Ferenc Eperjesen. Új Világ, 1931, 34, 1. (aug. 23.); 35, 2. (aug. 30.); 36, 2. (szept. 5.)

¹³ Pulszky Ferenc: Életem és korom. I. szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1958. 44-47.

A Halmy-ház Eperjesen

Nagyapám, Halmy Elemér jól tudott mindhárom nyelven. Szlovákul leginkább akkor beszélt, ha szülőföldjére látogatott, a Tátrában támadt kedve kirándulni vagy pizstrángozni. A hagyomány szerint, felesége családjának a Békés megyei Gerendás közelében egykor sok kéznek munkát biztosító birtokán dolgozó szlovák ajkú munkavállalóival is szívesen gyakorolta a szlovákot, avagy ha Budapesten baráti összejöveteleiken valami bizalmas dolog merült fel – a

vele 6 éves korától haláláig szoros, baráti-családi¹⁴ kapcsolatban álló, az I. világháborúban is egy egységben szolgáló, majd azt követően szintén Budapestre költöző Marczinkó Bertalannal (Eperjes, 1897. márc. 31. – Budapest, 1978. okt. 6.) olyan nyelven tudott „povedálni”, amit pl. feleségeik nem értettek.

Eperjes (Prešov) városa mára mintegy 90.000 lakosú, több felsőoktatási intézménynek is otthont adó város, amelyet hangulatos történelmi városközpontjában lévő értékes műemlékei, kulturális kínálata, programjai és kirándulólhelyei miatt sokan keresnek fel.

A közös iskolaévek

Id. Petrasovszky Leó (Csabalóc, Zemplén vármegye, 1869. – Sátoraljaújhely, 1957.)¹⁵ görög katolikus esperes, lelkész, c. görög katolikus kanonok, szentszéki tanácsos, iskolai igazgató és költő 1892. október 10-én Felsőjablokán kötött házasságot lőcsei és hodermarki Hodermarszky Olgával, aki görög katolikus paróchus leánya volt. A kor hazai demográfiai viszonyainak megfelelően a Petrasovszky családnál nagy volt a gyermekáldás, tíz gyerekük közül azonban csak hat élte meg a felnőttkort. Az 1920-ban Magyarországra kiköltöztetett család két leánya tanárnő, az egyik fiú – András – mélyépítő mérnök lett. Fivére, Pál¹⁶ elvégezte az Eperjesről Miskolcra áttelepült jogakadémiát, és vármegyei hivatalnokként dolgozott, illetve szabadidejében ifjúságának kedvenc foglalatosságát, az akvarellfestést művelve, mint festőművész vált ismertté. Leó és Emánuel festőművészek lettek.

A Halmy családban, igaz két asszonytól, de szintén tíz gyermek született és ugyancsak hat élte meg a felnőttkort. A gyerekek nemének aránya azonban másként alakult, nagyapámnak ugyanis öt nővére volt. Többször megözvegyült édesapja, négyszer házasodott. Elsőként 1879. január 30-án a 20 éves Matinszky Serafint vezette oltárhoz Eperjesen, aki azonban három hónap múlva tuberkulózisban meghalt. Második, választottja Mathey Amália volt, akivel 1879. szeptember 10-én Nagysároson kelt egybe. Előbb a Zsatkovsky-

¹⁴ Kisebbik fiának, Antalnak keresztapja volt.

¹⁵ A miskolci gör. szert. kath. apostoli kormányzóság története, területi és személyi adatai. Miskolc, 1940. 69. Magyar Katolikus Lexikon. X. k., Bp., 2005. 913.

¹⁶ Pál és Emmánuel is az eperjesi királyi katolikus főgimnáziumban kezdték meg tanulmányaikat, csak hogy 1919-től annak neve Safárikovho ceskoslovenského statneho reál. gymnázia, és a tanítás nyelve cseh lett. Az Országos Széchényi Könyvtárban található évkönyv megadja, hogy a tanárok a Monarchia melyik korábbi iskoláiból érkeztek – pl.: Liptovli na Morave, Praha, Postějove na Morave, Prerove (Morava), Lipniku (Morava) stb. – miáltal egyértelmű, hogy az idegen tanárok nem beszélték a helyi nyelvet, hanem csehül, illetve morvával oktattak, feleltettek.

házban laktak, majd onnan 1883. január 2-án az Új utca 191. szám alá költöztek. 1887. május 6-án a tűzvészben leégett a házuk, Eperjes egyharmadával együtt. Felesége Amália, aki három gyermekét temette el, 1887. november 7-én halt meg utolsó gyermekszülésének következményeiben. Harmadszor 1888. február 11-én házasodott meg dédapám, választottja az eperjesi Koch Erzsébet volt, aki orbáncban hunyt el 1910. október 11-én.

Az I. világháborút lezáró Párizs környéki világpolitikai döntés miatt a Felvidéken bekövetkezett változások hatására¹⁷ ketten – Halmy Emilia (1880) férjével az egykor Izsépen gazdasági intézőként tevékenykedő Gerney Bélával, Halmy Aranka (1882) férjével, a közjegyző Sinály Gyulával – kivándoroltak az Amerikai Egyesült Államokba, míg ketten – Halmy Gizella (1885) férjével Spiesz (Sándi) Béla kassai postatisztel, Halmy Margit (1895) a Miskolcon élő dr. Szalay Dezső törvényszéki bíróval – Magyarországra települtek, csupán Halmy Stefánia (1893) maradt férjével, Sziebert Rezsővel Csehszlovákiában. Feltehetően a közhivatalnoki állás betöltéséhez kötött névmagyarosítás miatt Eperjes városában közel egy időben – szerencsétlen módon – a Hromada és a Halusska nevű családok egyaránt a „Halmi”-nevet vették fel.¹⁸ A dolog attól vált még bonyolultabbá, hogy mindkét család fiúgyermekének az akkoriban divatos Elemér keresztnévet választották. Halmi János (Liptószentmiklós, 1853. máj. 27. – Eperjes, 1934. febr. 15.) tiszteletbeli rendőrkapitány, Eperjes díszpolgára,¹⁹ valamint annak családja a századfordulótól kezdve használta az „y”-os írásmódot használta. Mint a népiskolai és gimnáziumi évkönyvekből kiderült az iskolába egy évfolyammal járt nagypapám fölött, a nevét „i”-vel író Elemér, míg feltehetően annak öccse, a nevét szintén „i”-vel használó Béla, öt éven át volt osztálytársa.²⁰ Az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető eperjesi népiskolai, valamint gimnáziumi értesítők tanulmányozása során megállapítható, hogy a gimnáziumiak tartalmasabbak, több adattal rendelkeznek. Érdekes statisztikai kimutatások szólnak például arról, hogy milyen anyanyelvvel, nyelvismerettel és vallással rendelkeztek az osztályvizsgálatot tett tanulók. Az eperjesi római katolikus királyi főgimnázium értesítőiből rekonstruálható, hogy hány évig járt Leó és Elemér együtt, milyen tantárgyakból tűntek ki és képet nyerhetünk érdemjegyeikről, képzsükről, barátságuk keretfeltételeiről.

Nagypapám, Halmy Elemér 1897. szeptember 4-én Eperjesen született,²¹ és 1968. szeptember 22-én Zamárdiban halt meg.²² Barátja, Petrasovszky Leó 1896. július 1-jén Kisvaskón,²³ Zemplén vármegyében látta meg a napvilágot, és 1981. október 8-án Sátoraljaújhelyen távozott az élők sorából. Közös tanulmányaikat Eperjes legmagasabb pontján a Tábor-hegyen, egy nagy park közepén álló kétemeletes gimnáziumban 1907-ben kezdték meg, amely 7 évig tartott. A korszerű – a korabeli írások hangsúlyozzák: „villamos-

¹⁷ Halmy János emlékiratában ezzel kapcsolatban két lakonikus megjegyzés olvasható: „1918 December 28. Bejöttek a cseh katonák. ... 1919 April óta szlovákok dolgoznak.”

¹⁸ Századunk névváltoztatásai, 1800-1893. Bp., 1895. 96.

¹⁹ Az 1896. szept. 9-én tartott városi közgyűlésen választották meg.

²⁰ Az Eperjes városi róm. kath. népiskolák belvárosi hat évfolyamú fiúosztályok értesítője, 1906-07. Eperjes, 1907. 12.

²¹ Keresztelése szeptember 18-án történt, a keresztszülők Bartófsik Ignác közjegyző és neje, Grófcsik Mariska voltak. Eperjesen és ugyanabban az évben született Hamvas Béla író is, mint nagypapám, csak hogy a város híres evangélikus líceumában tanári állást betöltő édesapja, két évre rá Pozsonyban folytatta pedagógusi tevékenységét.

²² A Mexikóban olimpiai bajnökká vált magyar labdarúgók egyik meccsének közvetítését nézve halálos szélütés érte.

²³ Szlovák neve Valkov. A nagydomásai víztározó építésekor, 1965-ben a falut kiürítették, területét vízzel árasztották el.

Halmy Elemér (a felső sorban jobbról a harmadik) az érettségizők között 1915-ben

világítása és vízvezetéke” is volt – épületet 1888 és 1889-ben a magyar állam, az iskola Szent-Andrássy Lajos Alapítványának támogatásával, Meixner Károly (1853-1895) budapesti műépítész tervei szerint és kivitelezésében emelte.²⁴

Turek Gyula, a szabadkézi rajz tanára az I/a osztályba járó római katolikus vallású Elemért, mint a rajzolásban „figyelemre méltó haladást” tanúsítót, dicséretben részesítette.²⁶ A görög katolikus hitű²⁷ Petrasovszky Leó ugyanekkor a 60 méteres futásban ért el második helyezést, dicséretet.²⁸ A következő évi értesítőből megtudhatjuk, hogy a második Elemér tornából jó, míg szabadkézi rajzból jeles érdemjegyet kapott. Leó ugyanekkor tornából volt jeles, míg rajzból nem kapott jegyet. Az értesítő tornaügyi fejezetét olvasva kiderül, hogy Leó kiváló atléta volt. A teremben tartott magasugrás-versenyen 130 cm-es teljesítményével az évfolyam 4. helyezettje volt, ugyanezt a helyezést érte el az 5 méteres póznára mászásnál, míg távolugrásban 3., futásban 2. helyezett lett. A következő évek értesítőiből kiderül, hogy Elemér V.-es korában jól szerepelt kötélmászásban és ugrásban, míg Leó a helyből ugrásban és távolugrásban, valamint magasugrásban intézeti rekordot ért el VII.-es korában. A gimnázium utolsó, nyolcadik évét Leo már nem a királyi katolikus főgimnáziumban járta, mivel Govrik Sándor, a magyar és német nyelv taná-

²⁴ Ruby József: Az eperjesi kir. kath. főgymnasium története 1673–1890. Eperjes, 1890.; Schlott Gyula: Az eperjesi kir. kath. főgymnasium története 1673–1890. Eperjes, 1889.

²⁵ Elemér hittanára az a Wick Béla katolikus pap volt, aki többek között az eperjesi kálváriáról 1919-ben Eperjesen publikált helytörténeti érdekességű könyvet, illetve könyvet írt a kassai Szent Erzsébet dóm történetéről.

²⁶ Az eperjesi róm. kir. kath. fő-gymnasium értesítője az 1907-08. Eperjes, 1908. 65.

²⁷ Leó hittanára Szémán István görög katolikus pap volt, aki később Magyarországon tevékenykedett és alapító, főszerkesztője volt a Keleti Egyház című görög katolikus folyóiratnak, amelyben Petrasovszky Emmánuel cikkei, cikksorozatai 1934 és 1937 között megjelentek.

²⁸ Az eperjesi róm. kir. kath. fő-gymnasium értesítője az 1907-08. Eperjes, 1908. 156.

ra miatt átiratkozott az evangélikus kollégium főgimnáziumába. Az 1914-15 évi értesítőből megtudható, hogy a gimnázium helyiségeit 1914 júliusától az év végéig a katonaság foglalta le. Így a tanítás az evangélikus kollégium épületében zajlott. Szintén az értesítőből tudható, hogy az 1915-ben érettségiző Halmy Elemér tornából dicséretet kapott.

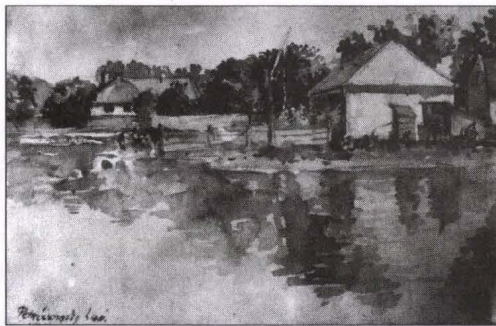
Az 1909-ben kiadott értesítő arról tájékoztat, hogy 1908 szeptemberétől heti két órában Török Gyula (Eperjes, 1879. jún. 5. – u. o., 1963. márc. 18.) festőművész volt a főgimnázium rajztanára.²⁹ A nevét 1908-ban Turekről Törökre magyarosító művésztanár 1904-től 15 éven át taníthatott szülővárosa gimnáziumában. Ezt követően Kassára költözött, nyugdíjazták, majd reaktiválták, és ismét taníthatott eperjesi gimnáziumokban, illetve a 2. világháborút követően Bártfán. A magyar és a szlovák művészettörténet által egyaránt számon tartott³⁰ felvidéki művésztanár kiváló akvarellista és olajképfestő volt. A századfordulón a budapesti Mintarajziskolában nyert képesítést, tanárai között Zemplényi Tivadar és Nádler Róbert említhető. Az alkotásait számos kiállításon szerepeltető művész képeit Budapesten, Eperjesen, majd többek között Prágában és Pozsonyban is bemutatták tárlatokon. Munkássága képviselve van eperjesi, bártfai, kassai, pozsonyi és prágai közgyűjteményekben. A különösen vízfestészetben kiváló művésztanár a Petrasovszky és a Halmy családban fennmaradt hagyományok szerint feltétlen szerepet játszott abban, hogy Elemér, Leó, valamint az utóbb említett két öccse – Emmánuel és Pál – is jártasak lettek a festészetben, illetve abban hogy festőkké váltak. Török professzor egyik nagyméretű, felvidéki udvarházat ábrázoló olajfestménye Halmy Elemér lakásában központi helyet kapott, és azóta is a család tulajdonában van.

Az élet iskolája

Petrasovszky Leó az érettségit követően a kassai 9. honvéd gyalogezred katonája lett. Mint hadapród őrmester került az orosz harctérre Bukovinába. 1916-ban hadnaggyá léptették elő, majd Bécsújhelyen elvégezve a katonai akadémia IV. évfolyamát főhadnagy lett. Ilyen rangban érkezett 1917-ben az olasz frontra, ahol a Piave melletti csatában súlyosan megsebesült, és visszakerült Eperjesre. 1921 és 1924 között Budapesten a Honvédség Sportszakosztályánál, a MAC-nál tevékenykedett, vívott, atletizált. Magyar válogatott magasugró volt. 1925-ben megházasodott, három gyermeke született. A gyerekek örökölték édesapjuk művészi készségét, amit későbbi hivatásuk is jelez: építészmérnök, műszaki rajzoló és rajztanár. A budapesti Képzőművészeti Főiskola elvégzését követően előbb 1927 és 1930 között a soproni katonai középiskolában volt rajztanár, majd 1944-ig a pécsi Zrínyi Miklós Hadapródiskolában tanított szabadkézi rajzot, ábrázoló geometriát és mértant. A háború végén a növendékekkel együtt Németországba került, ahol amerikai hadifogság jutott neki osztályrészlül. A főiskolán Bosznay István és Karlovsky Bertalan képzésének következtében kiváló portréfestővé vált. A kor jelentős személyiségei ültek modellt neki, de emellett barátairól, családtagjairól is számos arcmást készített. 1947-től élt ismét Sátoraljaújhelyen, ahol évekig képzőművészeti kört vezetett és több kiállítása is nyílt. Művészi alkotómunkásságának új területeként ekkortól három évtizeden át részt

²⁹ *Seregély Gyula*: Magyar festők és grafikusok adattára. Szeged, 1988. 631.

³⁰ Astrid Derfinakova művészettörténész Július Török pályájáról 2007-ben Galántán angol nyelvű előadást tartott.

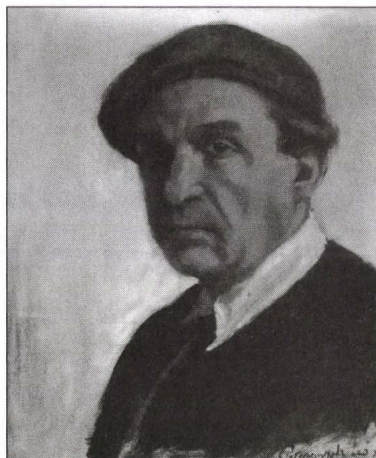

Petrasovszky Leó festményei

Sátoraljaújhelyi részlet (1923), Eperjes környéki táj (1914), Sapkás önarckép (1965)

vett öccse, Petrasovszky Emmánuel falkép megbízásainak teljesülésében. A család emlékezete³¹ szerint többek között Hercegkúton, Felsőnyárádon, Végárdón, Rudabányácskán, Miskolc-Görömbölyön, a miskolci Búza téren álló görög katolikus templomokban dolgoztak együtt.

Halmy Elemérről két jól sikerült, karakteres portréja őrződött meg, amelyek a Halmy család nagy megbecsülését élvezik. Halmy Elemér festészetért való rajongását, ilyen irányú pályaválasztását apai tiltás korlátozta, akadályozta meg. Az érettségét követően jogi tanulmányokba kezdett, és mint elsőéves jogász 1915. október 15-én vonult be a 32-es vadászzászlóaljhoz. A kiképzést Losoncon kapta meg, ahol december 25-én őrzetövé léptették elő. 1916. július 15-én került ki a keleti frontra. Az 1916 októberében a Lysonia környékén dúló harcokban kitűntette magát, előléptették zászlóssá. 1917. augusztus 20-án hadnagy lett, és egységét átirányították az olasz frontra, ahonnan sebesülten tért haza. 1918. december 28-án cseh katonaság érkezett a városba, akiket 1919 nyarán a Magyar Tanácsköztársaság katonái szorítottak ki a városból, majd Eperjes székhellyel megalakult a rövid életű Szlovák Tanácsköztársaság. Halmy Elemér a háborút követően Budapesten a Damjanich utcában lakott, és könyvelőként dolgozott. 1923-ban Miskolcon nővére, Margit esküvőjén ismerte meg későbbi feleségét, akivel 1927-ben házasodtak össze és ezt követően a Sándor főherceg utcában élve két leánya és két fia született. A második világháborúban négy gyermekére tekintettel mentesült a katonai szolgálat alól. Szabadidejében – állásvesztettként különösen a háborút követő években – sokat festett, akvarelljeit a bizományi áruház is forgalmazta. Korábbi háborús képsorait követően, festett budapesti, soproni, németországi és olaszországi városképeket, számos felvidéki látképet, illetőleg zsánerjelenetet. Előfordult, hogy tátrai, nem saját él-

³¹ Hompothné Petrasovszky Olga: A Petrasovszky fivérek című pályamunka, amelyet az 1995. évi Borsod-Abaúj-Zemplén megyei XXXIV. Istvánffy Gyula honismereti gyűjtőpályázatra nyújtott be a művészek unokahúga.

Halmy Elemér akvarelljei

Csata után (1915), Falusi ház ökrökkel (1945), Kopjafák (1945), Városkép (1945)

ményeit dolgozta fel hangulatos, technikailag magas színvonalon kivitelezett munkáiban, hanem képeslapokon, fényképeken látott motívumokat dolgozott fel.

A két, felvidéki barát pályáját áttekintve tisztelettel, elismeréssel és némi nosztalgiával adóztunk emléküik előtt. Eperjes városa, valamint az ott működő katolikus főgimnázium 1919-ig működő tanári kara megfelelő testi-lelki, szellemi és művészi alapokat biztosított számukra ahhoz, hogy az ordas lelkű, egymásra fenekedő, embert próbáló 20. században is humánus kultúrlényekként éljenek és tevékenykedjenek. Halmy Elemér vasárnapi festőként élte hivatalnoki teendőikkel kitöltött hétköznapijait, míg Petrasovszky Leó művészeti nevelő hivatása mellett hozta létre művészi életművét. Leó, testvére – Petrasovszky Emmánuel – segítőjeként számos köztéri mű létrejöttében közreműködött. Mindketten a realista, naturalista ábrázolást, a hangulatfestést kedvelték, amelyet a modern művészeti áramlatok nem háborgattak.

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Váci Mihály Bibliája

Illyés Gyula szavait idézem, amit Váci Mihály „Összeüjtött művei” bevezetésében közölt: „Sem akkor, sem később nem gondoltam, hogy Váci Mihály pályafutásának ügye még egyszer írásra késztet. Ha jóslatként hallom, hogy egyikünk elparentálja a másikat, nyilván arra gondolok: egy valakinek tollából bizonyos, hogy jó szót kapok a sírra. És íme, most az a végezni valóm, hogy a pályát, melyet megnyitni segíthettem, eredményei összefoglalásával lezárjam. Ám, ha szerepem annak idején olyasféle volt, mint aki egy sötét szobában a villanykapcsolót átfordítja, a hasonlat folytatása nem az, hogy most tehát csavarjam le azt a lámpát. Hanem az, hogy tovább forgassam, egy csillár minél több égőjét kigyújtsam.” Majd így folytatja: „Pályafutásának rövid – mindössze tizenöt évnyi – nyilvános szakasza alatt Váci Mihály beváltotta, amit a jelentkezés verseivel ígért. De többre készült, igényével, képességeivel egyaránt. És tájékozottságával, műveltségével.”

Szép a hasonlat, fényként villant be a magyar költészetbe, és megsokszorozódott a fény, amikor Váci Mihály halála után életműve egy kötetben az érdeklődő olvasók kezébe került.¹ Illyés Gyula fordított egyet a kapcsolón, és felgyúlt a fény a sötétségben, majd csillárnyi világosság támadt, amit az olvasók és kutatók észrevehetnek. Ezek eszünkbe juttatják a Váci Mihály fényéhez hasonló irodalmi emlékeket: Gárdonyi Géza Lámpását, Móricz Zsigmond Fáklyáját. Egy kis merészséggel tovább léphetünk, és kimondhatjuk, az írók fénye a Biblia világosságát tükrözi. Jézus Krisztus azt mondja: „Én vagyok a világ világossága”, de azt is mondja tovább e bibliai üzeneteket befogadókról: „Ti vagytok a világ világossága!” Jézus fénye az embereken, a tanítványokon át sugárzik.² Az említett fény különböző módokon villan felénk, ha olvassuk Váci Mihály verseit.

Váci Mihály Nyíregyházán született 1924. december 25-én, karácsony ünnepén. Ez a bibliai közelség az eszmélésben, a hivatása megtalálásában és a munkájában meghatározóvá lett. Versiben sokszor felemlíti Jézus születését. Hasonló a helyzet a Messiás kereszthalálával kapcsolatosan is, hiszen a költő súlyos betegsége – kések közötti állapota –, testi törekénysége elkísérte életútján, és alkotásaiban meghatározó szerepet töltött be. Közel kerül hozzá, mintegy példázza a munkássága az isteni kijelentést, így szólt ugyanis az Pál apostolhoz: „Az én erőm erőtlenség által végeztetik el.”³ Családjáról maga írta le, milyen tragédiákat éltek át apai nagyapja amerikai halálos balesetétől nagyanyja csonttuberkuló-

¹ Váci Mihály összeüjtött művei. Bp., 1979. 6.

² Szent Biblia. Károli Gáspár fordítása. Bp., 1974. Máté 5:14-16, János 8:12.

³ Uo. Korinthus 12:8-9.

Váci Mihály

zisán és anyai nagyapja nyomorúságos sorsán át apja balesetéig. „Más rokonaim sem éltek jobban. És mit szóljak azokhoz, akiket mint tanyasi tanító ismertem meg.”⁴

Váci Mihály az elemi iskola után mint jó tanuló ifjú szinte munka mellett végezte el a négy polgárit, majd a következő négy év alatt nyári munkavállalással biztosította a költségeket, s evangélikus kántortanítói oklevelet szerzett. Tizenkilenc évesen elkezdte munkáját tanyai tanítóként. Munkája mellett mindenkin segített, aki hozzá fordult; levelet és kérvényt ír, tanácsot ad, a háborús időkben vigasztal, lévitaként istentiszteleteket tart rendszeresen. 1946 nyarán fölment Budapestre, hogy beiratkozzon a Pázmány Péter Tudományegyetemre, de – mint mondta – megfutamodott, mert „nem szellemi vagy erkölcsi

képességeim hiánya, hanem igenis az áldást osztó kéz elnyomatásának eredménye volt az a rettenetes lelki állapot”, amely miatt dolgvégezetlenül távozott. „Az elnyomatás, a szolgaság, a cseléd és paraszt ősök ugató félelmei kuporogtak a lelkemben akkor. ... Még nem szabadultam fel. Hiába volt 1946!”⁵ Az ő egyeteme az lett, hogy a tanyai tanítóskodás és a népi kollégiumi igazgatóság után a budapesti tankönyvkiadó munkatársaként hivatali teendői mellett szorgalmas tanulással készül tovább. Meg is lett az eredménye, hiszen amikor a kortársai a diplomájukat megszerezték, megjelent „Ereszalja” című versesköteten (1955). Munkatársa lesz az Élet és Irodalomnak (1960), az Új Írásnak pedig főszerkesztője (1961), 1963-tól országgyűlési képviselő 1970. április 16-án a vietnámi Hanoiban bekövetkezett haláláig. A tízedik munkájaként „A sokaság fia” címmel megszerkesztett verseskötetét már nem vehette kezébe.

Többen leírták, hogy kortársai között a legnépszerűbb költő volt. Az 1956-os forradalomban való részvételét és későbbi tevékenységét azonban jobbról és balról egyaránt kritizálták. Mondták naiv lelkesedőnek, petőfieskedő népi költőnek, igyekeztek gúny tárgyává tenni, sőt törölni a korszak jelentős költői közül. Váci Mihály pedig tette a dolgát, ahogyan lehetett. Illyés Gyula szavait emberi és írói magatartásáról méltán idézhetjük: „Váci Mihály nem ’kispolgári’ volt, ahogy egy másfajta tévlenézés sérteni vélte; komolyságával, őszinteségével kitűnt még azok között is, akik nemzedékében a forradalmiságba beleértették a társadalmi tennivalót is. Bizony, művész mivoltában veszélyes határvonalon járt. De például nem érzelmű volt, még csak nem is érzelmes; érzelemtudó. Tudott versében fennhangú lenni, láрма és kiáltozás nélkül. Minden sorában ott volt a törekvés: árnyalni, a bonyolultat is kifejezni, de mégis nyomban érthető is lenni, sőt – közérthető. Hatni

⁴ Toldi Éva: Váci Mihály biblikus költészete. Bp., 2004. 19.

⁵ Váci Mihály: A szabadság szép, komoly fia. Kortárs, 1962. 596.

akart. Ezt is a hűség hozta. Hatni azokra, akikből származott, vigaszt, bátorítást, magyarázatot nyújtani. És hatni mindazokra, akik közt úgy érezte, ő annak a hazai rétegnek a hangja.”⁶ Közéleti szerepvállalása küzdelemmel járt. „Váci pártonkívüli kemény kritikusa maradt mindig a rezsimnek, s a ma is igazságtalanul szemére vetett udvari tollnok szerepét nem vállalta.”⁷ Az ország ifjúsága lelkesedett érte, a pártos kritikusok pedig a József Attila- és Kossuth-díjas költőt „költőcske Mihály”-ként emlegették. Ellentmondásos megítélését így foglalja össze értékelője: „Váci Mihálynak ... negyvenhat évesen derékba tört élete, szelíden lázadó és evangéliumi mércével is Istennek tetsző célokért felajánlott szolgálata ma is példaértékű lehet, úgy gondolom. Váci megmutatta – Czine Mihály szavaival élve –, hogy lehet úgy élni, szbzetten akár, hogy az alig néhány évtizedes kurta élet történelem legyen. Korunk azonban – úgy tűnik – mintha eltemette volna őt az emlékezetébe. 1992-ben a nyolcadik osztályos általános iskolai irodalom tankönyvből is törölték a nevét, mint nem kívánatos, s 1984-ben megjelent válogatott kötete óta rászégezték a koporsó földelét. Az 1994-es 'Kortárs magyar irodalom 1945–1990' című lexikonból pedig Váciról egy sor sem olvasható, mintha nem is élt volna, nem is írt volna verseket.”⁸

Remélhetőleg – ennek vannak jelei – ez a helyzet fokozatosan megváltozik. Ennek egyik mozzanatáról emlékezünk meg a következőkben. Váci Mihály életútjának első két évtizedét protestáns egyházi környezetben töltötte, a köztisztviselői és országgyűlési képviselői évtizedeiben pedig a keresztyén értékrendet képviselte, élte, amit a versei újra és újra az olvasók elé tárnak. Váci Mihály Bibliájáról szólva először is arról a költeményről kell szólnunk, amelyikben ő maga mondja el gondolatát a Szentírásról. A verset „A sokaság fia” című kötetében publikálta 1970-ben „Bibliám” címmel. Ezt idézzük az alábbiakban:⁹

*Sírá sod aranytál
itat nehéz borral.
Szerelmem hőszín turbán
kilenc rőf patyolat,
homlokom körül ragyog.
Ha meghalok, abba csavarjatok.
Bejártad a világot.
Pilláidról néha
legördül egy falu.
Lelkeden felfelé hajózom
kiirtott népek madarak
rezevártuma felé.
Bölcs vagy, mindenható
szomorú Bibliám.*

A költemény értelmezésénél nem tarthatjuk erőltetésnek, ha megállapítjuk, hogy annak minden sora a Bibliára vonatkoztatható. A Szentírás szerint a sírás jobbá teszi a szívet, a Szentlélek által ihletett emberi beszéd valójában isteni üzenet, ahhoz hasonlóvá változ-

⁶ Váci Mihály összegyűjtött művei. 11.

⁷ Toldi Éva i. m. 12.

⁸ Uo. 59.

⁹ Váci Mihály összegyűjtött művei. 591–592.

tatja az ember hangulatát, mintha jó bort ivott volna, gondoljunk a pünkösdi történetre. A Szentírás hatásának, sokféle jótéteményének megtapasztalása olyan érzést támaszt az emberben, mint a szerelem titokzatos csodája. Eközben az történik az emberrel, amiről az apostol ezt írja: „Megújultatok pedig ti elméteknek lelke szerint, és felöltöztétek amaz új embert, mely Isten szerint teremtetett igazságban és valóságos szentségben.”¹⁰ Az új ember öltözete megmarad a halál után is, bizonyos átváltozás után mennyei fehér öltözete lesz. A költő egyszerűen, mindenki számára érthetően szól: ha meghalok, abba csavarjak. A Szentírás titkainak feltárásában közelebb jutunk a költőhöz, amikor a kijelentés Urának könnyeiről szól, amiket a fölött hullat, hogy évenként egy közepes magyar falu lakosságának megfelelő létszámú közösség marad az úton halva. A költő azonban tud védett területről is, ahol az emberek és madarak megmenekülnek, a Szentlélek efelé irányítja az ember, az emberiség hajóját. Ez a hajó – a költő szerint – felfelé, előre halad. A kormányosnak bizony ihletett embernek kell lennie. A költő a Bibliájáról elmondja, hogy mindenható, bölcs és szomorú, de arra gondol, aki elmondta, leíratta a Szentírás szavait, amik egyszerre tárják fel a mindenség egységét, titokzatos voltát, az emberiség megoldhatatlannak tűnő kérdései megoldását, valamint a jézusi – kegyelmes megoldás – elutasításának szomorú következményét.

A költemény értelmezéséhez maga az írója segít eljutni bennünket. Így vall a forrásáról: „A Nyírségben születtem. Három évig éltem kint egy kis tanyán, majd úgy költöztünk be a városba. Ez kettős értelemben is jó hatással volt rám: egyrészt gyermekkoromat a városban jó iskolák, jó tanárok körében töltöttem, másrészt pedig állandó kapcsolatban voltam a tanyán maradt rokonokkal. A tanyát, az uradalmi cselédség életét így jól megismertem. Nemcsak tárgyi és szociográfiai ismereteket szereztem ezzel, hanem ezeknek az öreg bölcs rokonoknak..., régi szomszédoknak, szegény embereknek a hiedelemvilágát, a nyelvét, közmondászerű fogalmazását ismerhettem meg, azt a stílust, amelyet ők évszázadokon át alakítottak ki, s amely a népdalhoz hasonló, és amely nyelv tulajdonképpen Károli Gáspár bibliafordításában is megőrződött. Ezt a nyelvet ott tanultam meg minden képzelő erejével, képalkotó fegyelmevel, játékoságával és erejével.”¹¹ Így érthető a néprajztudománynak az a felismerése, feljegyzése, miszerint a népi temetkezésben ismeretes az a szokás, hogy az elhunyt koporsójába elhelyezték az ő kedves Bibliáját.¹² A költő szavai hitvallásként értelmezhetők: „Ha meghalok, abba csavarjak”.

A továbbiakban azt a módszert követjük, hogy egy-egy biblikus verset idézünk a Váci Mihály munkássága kezdeti időszakában, az 56-os forradalom napjaiban, valamint a későbbi küzdelmeiben született alkotásai közül. Az egész költői életművet áthatja a fény misztériuma, kiemelkedik „A lámpagyújtás ihlete” című nagy elbeszélő verse, amelyet 1956 januárjában-februárjában írt, és a halála után megjelent gyűjteményes kötetben olvasható. Ebből idézem a következő részletet:¹³

¹⁰ Efézus 4:23-24.

¹¹ Idézi Toldi Éva i. m. 25-26.

¹² Kiss Lajos: Hódmezővásárhelyi temetési szokások. Ethnographia, 1920. A továbbiakra lásd: Ötvös László: Károli Gáspár bibliafordításának jelenléte a népi valláossággban. Bibliai-néprajzi értekezés. Szolnok, 1995.

¹³ Váci Mihály összegyűjtött művei. 793-801.

*Asztalhoz lépdegélt, súrolva sok vállat és térdet,
s nekitámaszkodott a panaszkodó asztalszélnek.
Felette lógott drót kocsányán a bezárult bimbó,
a mestergerenda-virág, rozsdás kampóról ringó,
pléhtányérú napraforgó, köré font réz kacsokkal,
kanóc bibével és a lámpaüveg-liliommal.
Átfogta tíz ujjal, az asztalra aggódva tette.
S mint erekye felett: kezét áldón kiterjesztette.
Mindenki hallgatott. Még csak lélegzetet se vettek.
Suhogása hallott az ágas-bogas vérereknek.
Aztán keblébe nyúlt, s onnan, ahol szíve dörömböl,
síró pénzt ölelő, összegubancolt zsebkendőből
kivette a gyufát, a fény fűszálnyi palántáját,
megdörgölte bezárt bimbóját, s mint cserépbe mályvát,
lámpába ültette a kis szikleveleske lángot,
és tenyérral óvta az árvácska-szirmú virágot.*

A költemény címe fontos, hiszen a lámpagyújtás úgy ihlette meg az író, hogy az édesanya cselekedetét leírta, és abban az isteni teremtés, Jézus kenyérszakító csodája, a természet titkai – napraforgó, liliom, magvetés – együtt rejtezik a művészi alkotásban. Az egésznek szertartás, sőt istentiszteleti jellege, hatása ismerhető fel. Mindezekon felül az ember istenes életlehetősége elfogadhatóvá válik mindenki számára, amit a költő magára vonatkozóan, mint hitbéli valóságot, megvall az idézett vers utolsó sorában. A lámpafény, a szegényekhez hű tekintet a költő szemét megnyitja, így látja a gerendák alatt élők arcát, és fényt áraszt az életükre! Felismerhetjük Jézus tanítását: az emberi szem a Szentlélek tükre.¹⁴

Váci Mihálynak a „Napló” című munkájában a prózai sorok és a költemények egymást követik. Az írás az 1956-os forradalom napjaiban, október 23 és 27 között született, ami tartalmaz még közvetlen előbbi dátummal megjelölt alkotást is. E műből idézek:¹⁵

*Ó, szent imádság! Százéves fohásunk.
Hányszor zokogtál fel sötét-bársony súllyal
hányszor terítettük súlyos dallamod
magunk elé, mikor a fegyverek meredtek felénk.
Hányszor zengtek zsoldáros jajaid, mikor
a tankok közt menekültünk,
s az ágyúcsővel szemben csak úgy
volt bátorságunk szembenézni,
ha a Himnuszti énekeltük.*

A költemény önmagáért beszél! Talán az lenne a legjobb, a leghasznosabb, ha többször és az egész költeményt olvasnánk el újra és újra. Engedtettsék meg mégis, hogy kiemeljünk néhány gondolatot. A költő – helyesen – bibliai zsoltárhoz hasonlóan tekinti a Himnusz, és arról vall, hogy éneklése közben isteni-lelki erőt nyerhetnek az emberek, akik golyózáporban menekülnek, a tankokkal szembe mernek nézni, az erőszakot térdre

¹⁴ Lukács 11:34-35.

¹⁵ Váci Mihály: A napló. Szerk. Ladányi András. Nyíregyháza, 2006. Lásd: Toldi Éva i.m. 128-129.

kényszerítik a kapott erő által. A nemzeti imádság hitvallásos elmondása által az Isten mennyei szózata teljeseedik be: „Az én erőm erőtlenség által valósul meg”.¹⁶

Váci Mihály „Szelíden, mint a szél” című költeményét többen a szerző egyik ars poeticájának tartják. Az alább idézett versszakokra úgy figyeljünk, hogy a rejtőzködő bibliai szavak fényesedjenek meg gondolatainkban. Három fogalmat kiemelek előre: menny, szél, bántalmazás-megsebesítés, amelyek – remélhetőleg – a meditációban segíthetnek minket. Íme, a vers néhány szakasza:¹⁷

*Szökén, szelíden, mint a szél,
feltámadtam a világ ellen,
dúdolva szálltam, ténferegtem,
nem álltam meg – nem is siettem,
port rúgtam, ragyogtam a mennyben,
cirógatott minden levél.*

...
*Szökén, szelíden, mint a szél,
nem erőszak s akarat által,
ő, szinte mozdulatlan szárnnyal
áradtam a világon által,
ahogy a sas körözve szárnyal:
fény, magasság sodort magával,
szinte elébem jött a cél.*

...
*Szökén, szelíden, mint a szél;
nem lehetett sebezni engem:
ki bántott – azt vállon öleltem,
értve-szánva úgy megszerettem,
hogy állt ott megszegyenítetten
és szálltam én sebezhetetlen:
– fényt tükrözök csak, sár nem ér.*

Milyen különös az idézett első versszak befejező gondolata: a költő lába poros volt, de a mennyben érezte magát, az ragyogta körül, és cirógatta minden levél. Dicséretmondó Nagy István papköltőnek, Csokonai Vitéz Mihály barátjának énekbeli szava villan elénk: „Érzem, hogy az öröklét már e földön az enyém lett”.¹⁸ A másik idézett versszakban arra figyeljünk, ahogyan leírja szerző, hogy mint a sas szárnya a fényszél magasságba emeli őt, közben a célt eléje hozta. Hozzátehetjük a megoldás reménységével együtt idézve a pünkösti történetet, ahol a fény és a szél együtt jelennek meg. A harmadik részlet szavai: aki bánt, azt vállon ölelem. Ez telitalálat, Jézus jótette a gonoszt legyőzte. Aki leírja a fenti sorokat, az Jézus tanítványa, és az előző versszak alapján azt is mondhatjuk róla, hogy a Szentlélek poétája és a Mindenható Isten szolgálja. Össze is foglalhatjuk, hogy a Szentháromság Egyetlen Isten gyermekének ars poeticája egyszerre hitvallás is.

¹⁶ 2. Korinthus 12:9.

¹⁷ Váci Mihály: Százhuszat verő szív. Válogatott versek 1955-1970. Bp., 1971. 310-311.

¹⁸ Református Énekeskönyv. Bp., 1971. 480:1.

Váci Mihály rövid életútját – elgondolva a pályaképet s a kiemelt bibliai veretű költeményeket – két szakaszra lehet tagolni. Az egyik a felkészülés: elemi, polgári, tanítóképzős tanulmányai, kántortanítói és könyvkiadói tevékenység ideje. Bár önálló munkának tekinthető az 1949 és 1955 közötti időszak, ez volt az ő egyeteme, mégis előzménnyé, előkészületté lett a nagy küldetésének az első kötete megjelenése és az 56-os forradalomban való részvétele által. Ettől kezdve új szakasz kezdődik a munkásságában. Többször is megfogalmazza költői-prófétai küldetését, aminek két vonása nagyon fontos; az országos népszerűség és a Jézus szenvedésére emlékeztető – ahhoz kapcsolódó – a magyar nemzetért vállalt küldetése. Népszerűségének titka Czine Mihály szerint, hogy a szegényeké volt a szíve és tolla, lelki kincseit így tudta közölni verseivel az emberek között. Eljutott a tiszta forráshoz.¹⁹

A Jézus-titkokról a „Búcsú és üdvözet” című költeményében így vall:²⁰

*Mint Galilea méz mezőit
Jézus – zokogva hagyom el
tájad, mely majd ragyogva őriz
alkonyi porfelhőivel.*

*A pásztorok, ácsok fiát most
várja a törvény temploma,
áldja s felfeszíti a Város
nehéz keresztútjaira.*

Ilyen szemlélet alapján halála a küldetését nem lerontja, hanem megkoszorúzza.

A Kazinczy Ferenc Társaság tisztelettel köszönti dr. Ötvös László nagytiszteletű urat, évkönyvünk jeles szerzőjét 80. születésnapja alkalmából. Kísérje Isten áldása további útját, szakírói és költői tevékenységét!

¹⁹ Toldi Éva i. m. 41. Lásd még Czine Mihály könyvismertetését: Mindenütt otthon. Kortárs, 1962. 773-774.

²⁰ Váci Mihály összegyűjtött művei. 256-257.

VÍZFELSZÍN

KOMÁROMY SÁNDOR

Bevezetés a vajdasági gyermeklíra 20. századi történetébe

Az I. és a II. világháború következményeként Közép- és Kelet-Európa térképe, népességének területi elhelyezkedése átalakult. A közismert döntések nyomán a határok megváltoztak, különösen a trianoni békeszerződéssel – 1920. június 4-én – Magyarország területe jelentősen csökkent. A korábbi Osztrák-Magyar Monarchia helyén kisebb és nyelvi szempontból is egynemű nemzetállamok jöttek létre. A határmódosítások után mintegy 3,5 millió magyar került a szomszédos területekre: Romániában kb. 2 millió, Szlovákiában 580 ezer, Kárpátalján közel 200 ezer, a volt Jugoszlávia területén 420 ezer magyar él. E területeken élő magyarság irodalmát nevezzük határon túli kisebbségi irodalomnak.

Már 1934-ben indokoltan állapítja meg Szerb Antal,¹ hogy „több magyar irodalom van kifejlődőben”. A Trianon után a határon belül és a kívülre szakadt területeken más és más mozgástérben, eltérő formában alakult a magyarság élete, s talált magára irodalma. Más helyzetben volt például – közismert történelmi előzmények okán – az erdélyi magyar irodalom, és más helyzetből kellett indulnia a felvidéki, a kárpátaljai és a délvidéki irodalomnak. Az utóbbi három helyen – jórészt előzmények híján – nem voltak jelentős irodalmi/gyermekirodalmi műhelyek, amelyek kedvezőn hatottak volna az eszmélkedésre. Az irodalomalapító törekvéseket a hivatalos politika általában gyanakvással fogadja, tiltja vagy látszatengedményekkel „támogatja” a másként gondolkodókat.

A vajdasági irodalmi élet első jeleit, a Trianon utáni „eszmélés” értékelhető törekvéseit az 1930-as évek elején találjuk meg. Évtizednyi fáziskésés Erdélyhez képest! Miként Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban is megtaláljuk a magyarság önszerveződő irodalomcsoportosulását, amely egy meghatározó eszmére épült. Ami Erdélyben a transzszilvanizmus, az Felvidéken a messianizmus, a Vajdaságban pedig a Kalangya-mozgalom. Jelentős szellemi erő, a szimbolikus kalangya (kévékből rakott kereszt) szó nagyon is valós betakarítást, gyűjtést jelent. A magyarság értékeinek, a magyar irodalom jelentős alkotásainak összegyűjtését és széles körű megismertetését. A Kalangya-mozgalom lényege az ún. helyi színek, a „couleur locale” hangsúlyozása. Ez természetesen feltételezte a magyarság mellett élő délszláv népek irodalmának és művészetének megismerését is.

A vajdasági Kalangya-mozgalom jeles alkotói, mindeneke előtt Szenteleky Kornél és Csuka Zoltán, akik a mozgalom hasonló című folyóiratának első szerkesztői voltak. Ők

¹ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp., Révai, 1946. 516.

azok, akik a Trianon utáni vajdasági kisebbségi magyar irodalom legjobbjait gyűjtötték, szervezték a folyóirat köré, amely egyébként 1932 és 1944 között jelent meg. A mozgalom vezére Szenteleky Kornél volt, aki méltán kapta „a Vajdaság Kazinczyja” nevet. Kiváló segítői voltak: Szirmai Károly, Börcsök Erzsébet, Herceg János, Debreczeni József. A mozgalom tevékenységének egyik jelentős eredménye két sorozat: a *Kalangya Könyvtár* és a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár*. A Trianon utáni magyar irodalom vajdasági antológiái, amelyek a kisebbségi lét hiteles forrásai: *Kéve* (1928), *Bazsalikom* (1928), *A Mi irodalmunk almanachja* (1931), *Akácok alatt* (1933).

A vajdasági irodalomban a háborút követően a magyar irodalmi élet megindulását 1950-ben a Híd folyóirat kiadása jelentette. Görömbei András a kisebbségi irodalmak kapcsán így ír erről: „az első éveket a Híd agitatív célzatú pártossága határozta meg, de az ötvenes évek elejétől szemlélete nyitottabbá, irodalmibbá vált, s 1950 után a sematizmust is elkerülve folytatódott és kiteljesedett a két világháború közötti időben már jelentős műveket alkotók pályája.”² A hatvanas években bővült a vajdasági irodalom mozgástere, a *Képes Ifjúság* mellett csoportosult egy fiatal nemzedék, amelyet igen határozott avantgárd törekvések jellemeztek. Majd a *Képes Ifjúság* 1961-ben *Symposion* névvel mellékletet indított.

Az 1965-től már önálló folyóiratként megjelenő *Új Symposion* mellett találunk több olyan alkotót, akik a vajdasági gyermekirodalom új vonulatait is jelentik: Tolnai Ottó, Jung Károly, Gion Nándor, Csorba Béla, Tari István, Pap József, Brasnyó István, Fehér Ferenc munkássága figyelemre méltó. A *Symposion* és az *Új Symposion* közel három évtizedes működésével a vajdasági irodalom meghatározó orgánumává vált. A folyóirat körüli viták, ütközések, a folyóirat betiltása, börtönbüntetések a hatalom tűrőképességének szintjét is jelezték. A folyóirat rehabilitációja 1989-ben, a rendszerváltás előszeként történt meg. Az elmúlt években a vajdasági irodalomról több olyan tanulmány, kötet is megjelent, amelyek sokkal árnyaltabban értékelik, és főként kritikával illetik a korszak irodalmi életét, az alkotói teljesítményeket. Különösen Vajda Gábor³ munkájára kell gondolnunk, aki több ponton is meghaladja Bori Imre közismert irodalomtörténetét, új szempontokkal dolgozva árnyaltabb képet alakít ki az olvasóban a vajdasági irodalomról. Hasonlóképpen újszerű, noha sok tekintetben egészen másféle szempontú értelmező eszközzel dolgozik Thomka Beáta Tolnai Ottóról írt munkája, monográfiája is. Sajnos, ezek az értékes munkák sem részletezik a vajdasági gyermekirodalom/gyermeklíra létezését, esetenként csupán egy-egy kötet jelzésére kerül sor.

A vajdasági gyermek- és ifjúsági irodalomban való általános tájékozódást, s tegyük hozzá a tudományos kutatást is kitűnően segíti Csáky S. Piroska munkája,⁴ amely a Forum Könyvkiadó anyagának bibliográfiai feldolgozását teszi közzé. A Forum Kiadó azért

² Görömbei András: Kisebbségi magyar irodalmak (1945-1990). Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997. 243-244. A témára vonatkozóan lásd még: Végel László: Esszék jugoszláviai magyar költőkről. Újvidék, 1975.; Thomka Beáta: Tegnap és Ma. Kortárs magyar írók, Tolnai Ottó. Pozsony, Kalligram Kiadó, 1994.

³ Lásd bővebben: Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig. Bp., Bereményi Kiadó. é. n.

⁴ Csáky S. Piroska: A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1984-1999. Forum, Novi Sad, 2000. Második kötet. Az első kötet 1984-ben jelent meg, amely a Forum kiadó 1957 és 1983 között megjelent kiadványainak bibliográfiáját tartalmazza. Lásd még: Szőke Anna: Volt egy pajta. Újvidék, Forum, 2002.; Négyágú síp gyermekhangra. A határon túli kisebbségi magyar gyermeklíra antológiája. A bevezetőt írta és válogatta Komáromy Sándor, Bp., 2000.

fontos, mert 1957-ben alakult, s az újabb vajdasági gyermekirodalom kötetait jórészt ez a kiadó gondozta, jelentette meg. A létező, s egyre inkább magára találó vajdasági magyar gyermeklíra értékeit és alkotói szándékokat is jelez az Újvidéken, 1978-ban megjelent *Messzike* című kötet, amely harminchárom költő több mint száz versét tartalmazza.⁵ A kötet diagnózis-értékű, jelzi merre tart a líra, mit fogad el és mit utasít el, hogyan jelöli ki saját esztétikai-poétikai mozgásterét.

Figyelemre méltó az a tanulmány, amelyet Bányai János írt a *Messzike* megjelenése alkalmából: „A *Messzike*, egyszeri nekifutás, persze nem teheti jóvá a mulasztásokat; nem is ez a szándéka, előzményének a *Versek éve 1978*-nak sem lehetett ez a célja. De felhívja figyelmet a gyermekvers fontosságára, arra, hogy a költészet, a nemzetiségi költészet, nem hagyhat figyelmen kívül egy olyan alkotási teret, amilyen egészében a gyermekirodalom, kiváltképp a gyermekvers. Ha az oktatás és az irodalomkritika figyelme ezután fokozottabban irányul a hazai gyermekirodalomra, a *Messzike* elérte célját, holott ettől sokkal többre hivatott, elsősorban annak köszönve, hogy a több mint száz vers nagyobbik fele megkísérelte kiszélesíteni a gyermekvers tartalmi érdeklődésének terét, és az eddigi költői gyakorlattól eltérő, vagy részben eltérő formai megoldásokat is felkínált...”⁶ Bányai János egyébként a *Symposion-kör* egyik kiváló kritikusi, tanulmányírói egyénisége, a lírai ötvözetű esszé művelője, aki a vajdasági gyermeklíráról eddig talán az egyik legjobb és mértékadó elemzést adta.

Különösen figyelemre méltó az, hogy 1981-ben újabb kötet jelenik meg mintegy ötszáz oldalon, kísérő jegyzetekkel az újvidéki Forum Könyvkiadó gondozásában *A magyar gyermekirodalom élő fája* címmel. Kaszás József írja a kötet előszavában: „A magyar gyermekirodalomban mind ez ideig nemigen történt kísérlet e gazdag gyermekirodalom értékeinek, csúcseinak antológiászerű kiválogatására és kiadására. Ezt a nehéz és kockázatos feladatot vállaltam azzal a meggyőződéssel, hogy szükség van olyan gyűjteményes kötet megjelentetésére, amely a jó és művészi gyermekirodalmi alkotásokat öleli fel. Antológiánkat a 4-14 éves gyermekeknek szántuk azzal a céllal, hogy hozzáférhetővé tegyük számukra a gyermekirodalom kincseit: hogy kiváló anyagával a fiatal olvasóknak az irodalom igazi élményét nyújtsuk: hogy ízlésüket, az irodalom iránti fogékonyságukat jó irodalmi anyaggal formáljuk.” Kaszás József a kötet szerkesztője amit ígér, azt teljesíti is. A magyar gyermekköltészet több mint másfél évszázadát öleli át Petőfi Sándortól az 1980-as évekig, összesen negyvennyolc költő verseit olvashatjuk, ismerteket és kevésbé ismerteket. Itt találjuk Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, József Attila, Radnóti Miklós, Illyés Gyula, Fehér Ferenc, Osvát Erzsébet, Kányádi Sándor, Weöres Sándor, Jung Károly, Tóth Elemér, Dénes György, Tolnai Ottó, Zelk Zoltán, Tandori Dezső, Utsi Magda, Szilágyi Domokos, Pilinszky János verseit, továbbá Kormos István, Mészöly Miklós, Urbán János és mások prózáját.⁷

Jung Károly gyermekverseiben, a magyar gyermeklíra legjobb hagyományainak folytatását jelzi. Tolnai Ottó kötetének versei az avantgárd tradíciók, a neoavantgárd jegy-

⁵ *Messzike*, Jugoszláviai magyar költők gyermekversei. Újvidék, Forum, 1979. Összeállította: *Domonkos István, Pap József, Tolnai Ottó*.

⁶ Bányai János: Mit jelent a *Messzike*? = *Messzike*, i.m. 93-94.

⁷ A magyar irodalom élő fája. Forum Könyvkiadó, 1981. 6.

ben fogannak: a szabad asszociáció, a modern versszerkesztés, a hagyományostól eltérő témaválasztás, a gyermeklíra határainak kitágítása, a depoétizált szabadvers, a köznyelv és költői nyelvhasználat közelítése terén jelenik meg. Természetesen nemcsak Jung Károly és Tolnai Ottó gyermekverseiben érhetjük tetten mindezeket, hanem másoknál is: Fehér Ferenc, Takács Ilona, Domonkos István, Brasnyó István, Csorba Béla és mások költészetében is jelen vannak hagyományörző és az avantgárd tradíciók felé mutató elemek.

Ajánlom e gazdag és sokszínű gyerekirodalmat mindazoknak, akik számára fontos a gyermekvers, akik azt vallják, hogy a gyermekeknek az irodalomból is a legjobbat kell adni.

SZIGETI SÁNDOR: SZILUETTEK

KELEMEN ERZSÉBET

Kinyúló gyűrűk (Új poétikai formák Papp Tibor költészetében)

„A számítógépnyelv képessé tesz a művészi tartalom, jelentésrétegek szervezésére és strukturálására. Sok évvel ezelőtt megtanultam, hogy időre és tapasztalatra van szükség, amíg az ember hozzászokik egy médiumhoz és annak eszközeihez: ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy megnyíljon az út a kreatív önkifejezéshez, és kialakulhasson bármifajta ritmus az alkotás folyamatában”¹ – vallja a számítógépes képzőművészet úttörője és teoretikusa, a magyar származású Charles Csuri, aki már az 1950-es évek végén a számítógépes technikában találta meg a műalkotások megjelenítésének új lehetőségeit.

Papp Tibor számára pedig az 1983. év jelentett meghatározó élményt: a Kazincbarcán lakó húgának egy „familiáris” számítógépet vásárolt ajándékba, s mielőtt átadta volna, Párizsban kipróbálta, a gyártó munkakönyve alapján a programozás kezdeti lépéseit elsajátította. Az új médium kínálta lehetőségek felismerése nemcsak a „virtuális kreativitást”,² a *Disztichon Alfa* és a *Hinta-palinta* dinamikus költeményeit vagy a Claude Maillard-ral közösen alkotott *Ikonok* szerzeményét hívta elő az alkotópályája során, de a statikusan megjelenő további műveket, így például a *Vendégszövegek 4* vizuális költeményeit is meghatározta.³

Új poétikai formák teremtnének tehát – gyűrűk, „hínárzók” és sorjázóversek –, amelyek a szavakkal, szótagokkal való játék mellett „a műegész megkomponáltságára és egymásra következő egységességére” is felhívják a figyelmet. A „szimbolikus formafunkciók”⁴ lehetőségeit bemutató gyűrűkben egy mértani formához, a gyűrű mágikus alakzatához alkalmazkodnak a szövegek, a szemantikai egységek. Az ikonologikus gyűrű a körnek megfelelő szimbolikus alakzat: a folyamatosság, az örökkévalóság jelképe. A kört a platóni és a neoplatonikus gondolkodás a legtökéletesebb formának tartja. Ezért tűnik fel a misztikus

¹ Charles Csuri: Tactile kinesthesia. 1998. http://www.csurivision.com/charles-csuri/digital-art-3_0.php; Uő: Válogatott rövid esszék. Információs Társadalom 2009/1., 21.

² Bohár András: Papp Tibor. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Bp., 2002. 68.

³ Papp Tibor így vall az új médium lehetőségeiről: „A számítógép egyik specifikuma, hogy az irodalmi mű minden összetevője (szöveg, hang, kép, mozgás) bármilyen más eszköz igénybevétele nélkül megformálható. Vagyis megadja az alkotónak azt a lehetőséget, hogy a semmiből, egyes-egyedül a számítógép kínálta eszközökkel hozza létre betűtípusait, szövegeit, a vonalakat, az ikonokat, az ábrákat, a rajzokat, a grafikai alakzatokat, és bármilyen színes képet, hangot, hangos szöveget, továbbá, hogy kijelölje az alakzatok helyét, térben és időben szabályozza a mozgást, megformálja és a látványhoz igazítsa a hanganyagot (vagy fordítva, a hanghoz a látványt)”. (Papp: Műzsával vagy műzsa nélkül? Irodalom számítógépen. Balassi, Bp., 1992, 176. Idézi még Bohár i. m. 68-69.)

⁴ Bohár i. m. 69.

ábrákban Isten körként való ábrázolása is: a Mindenható végtelenségét, örökkévalóságát, az abszolútum megragadhatatlanságát ezzel a formával próbálják érzékelhetővé tenni.⁵ A tükrözés elvére épülő grafikai alakzatba írt irodalmi szöveg – akár a végtelenség jelképeként értelmezve – új horizontokat nyithat meg a befogadás során. S újabb és újabb jelentést generálhat. Hiszen a körnek nincs kezdete, nincs vége, „nem ad meg sem irányt, sem tájékozódási pontot”,⁶ vagyis akárhonnán elkezdhetjük olvasni a mondatot. S a határtalanságot fokozza is a költő: nem egy alkotásában ugyanis a gyűrű kinyílik, s a végtelen felé mutat (*Gyűrű* – 8, 9, 10, 12, 13, 16, 17). A bezártság, a rendezettség „végtelensége” és a megnyitás, a kinyílás így fejezheti ki ugyanazt a princípiumot. A *Gyűrű* – 2 című alkotásban a nyitott spirálformával ellentétben viszont a szöveg az élet, a természet mulandóságára, lezárására, a matéria megszűnésére figyelmeztet bennünket:

Október • sárguló levelek hordágyán fekszik a nyár •
aszalt szavak lesz belőle / október lesz belőle

(*Gyűrű* – 2)

A megszemélyesítés és az ehhez kapcsolódó metaforizáció (a nyár össze válik) az emberi lét törekenségét jelzik. Karl Rahner a *Szellem a világban* című művében az ember kettős mivoltára utalva viszont azt írja, hogy a közvetlen tárgyként adott létező végességét a lét végtelensége fedi fel. Az a végtelenség, amelyre szellemi transzcendenciánk által eleve irányulunk.⁷ A *Gyűrű* – 2-ben az agonizálást („hordágyán fekszik”), a halál képzetét idéző szöveg mellett a spirálformába nyíló gyűrű tükröződő szövegszegmentumai a „metaforizációt”, a változást jelzik, a valami felé tartó folyamatot, ami akár egy új dimenzió felé irányulás kifejezője is lehet. Ezeket az olvasói kijelentéseket, feltételezéseket viszont éppen a szöveg és kép feszültsége-egysége, divergáló és konvergáló viszonya teszi bizonytalanná. Sőt az aporetikus kapcsolat felül is írja az értelmezői gyakorlatot: már nem a kép, nem a szöveg lesz fontos, hanem a látvány, amelyből az érzékszervek ugyan kiemelnek még egy-egy jelentés-szigetet, de ezek már csak egy újrafelépítési és lebontási folyamat részelemei lesznek a szemlélődés során.

Gyűrű – 2⁸

⁵ Hans Biedermann: *Knaurs Lexikon der Symbole*. München, Droemer Knaur, 1989. Ford. Havas Lujza, Körber Ágnes. *Szimbólumlexikon*, Corvina, Bp., 1996, 138., 224-225.

⁶ Uo., 225.

⁷ Karl Rahner: *Geist in Welt. Zur Metaphysik der endlichen Erkenntnis bei Thomas von Aquin*. Innsbruck–Leipzig, Felizian Rauch, 1939. XIV. 254.

⁸ Papp Tibor: *Vendégszövegek(n)*. Ister, Bp., 2003. 488.

A ciklus gyűrűi viszont nemcsak kinyílnak, de a forgatás-pörgetés (*Gyűrű* – 17, 22), egymásba csúsztatás (*Gyűrű* – 21), egymáshoz szorítás (*Gyűrű* – 11), egymásra helyezés (*Gyűrű* – 9), nyolcszögesítés (*Gyűrű* – 19), a torzítások (*Gyűrű* – 12), nyújtások (*Gyűrű* – 10; 23), megcsonkítások (*Gyűrű* – 13), a szalagszerű metamorfózisok (*Gyűrű* – 23) és a tükrözések (*Gyűrű* – 20; 22) során el is veszítik jellegzetes karakterüket. Ez a metamorfózis időnként a topológiai jellemzőket mutató betűk morfológiai tulajdonságait is érinti: eltorzulnak bennük a felismerésükhöz szükséges jegyek (*Gyűrű* – 5). A gyűrűsorból viszont mindig marad egy-egy elem, ami a mű jelentését a körbe bezárva megtartja: „A BÚZATÁBLA KÖZEPÉN KÉT HAJÓ, KALAPPAL / DE FEGYVERTELENEK”.

Néhány gyűrű megszületését időben is behatárolhatjuk. A *Gyűrűk* cikluson kívül ugyanis néhány ikonologikus formával a *Magyar Műhely* címlapjain is találkozhatunk. A XXIX. évfolyam két kiadványán a számok válnak a gyűrűk alkotóelemeivé: spirálszerűen gyűrűznek a szövegkarikák a 77. számban (1990. szept. 20.), illetve a 78-ban a nyolcas válik a gyűrűüzenet otthonává (1990. dec. 20.): „elementek a fáradt katonák / harangszó mint a félkemény gyümölcész”. A *Vendégszövegek* 4-ben, a *jambusoknak megint* ciklusban ugyancsak feltűnik a forma: a nyitó kompozíció, a [ki kinek] indítású alkotás a legszabályosabb gyűrű-vers az életműben. A versüzenet („ki kinek barátja, kinek kutyája, kinek tisztája”) minden gyűrűbe beíródik, de az összeolvasásukhoz szükségünk van mind a hat karikára, ugyanis a szöveg tükröződése, egyik karikának a másikba való áttűnése, egymásba kapcsolódása miatt csak egy-egy szó, szóelem, illetve szókapcsolat ismerhető fel. A forgatás következtében létrejött térhatás, háromdimenziós jelleg tehát nemcsak formailag, de szemantikailag is szorosan összekapcsolja a gyűrűket. S éppen a szöveg és a kép aporetikus feszültségéből eredően.

Hasonló egymásra utaltságot jelenít meg a *Gyűrű* – 20 alkotás is. Kékesi Zoltán a kép és a szavak összefüggését vizsgálja a gyűrű elemzésével, amelyben a tekintet mozgását a kérdéssé rendeződött szavak („mit lesel tim”) ⁹ és a kép (a középpont felé fokozatosan kisebbedő körkörös gyűrűk) összjátéka irányítja. ¹⁰ Ebben a térgyűrűben (ahol a gyűrűk területére vannak elhelyezve a szavak) a tükrök képek tükröket szimulálnak, így valójában nem is tudjuk eldönteni, hogy melyik felület tükrözi a másikat. A szavak a szem íriszére emlékeztető koncentrikus körökben rendeződnek el, a kör közepe, az üres centrum pedig a pupillával azonosítható. Az olvasó (illetve a megidézett Tim) tehát önmagával (vagy valaki mással) néz szembe, illetve – H. Nagy Péter meglátása szerint – maga a pillantás szervezi képpé a látványt, azaz a befogadó „az olvasói döntés leképezését szemléli.” Vagyis a képvers megmutatja, hogy miként válik a befogadói tevékenység a képi és a szövegbeli dimenziók divergálásának és integrálásának pragmatikai alapfeltételévé. ¹¹ Kékesi Zoltán pedig a tekintet újraírásának (*rewriting the gaze*) tartja a művet. Egy olyan alkotásnak, amely „a képek és a szavak egymásra utaltságára figyelmeztet” bennünket. ¹²

⁹ Tim: férfi keresztnév, Timoti / Timothy (gör. Τιμόθεος; Timótheos, 'istentisztelő'; Szent Pál térítette a keresztény hitre, valószínűleg az 1. missziós útján, a 2. útján pedig maga mellé vette Lisztrában, s ettől kezdve kísérője és munkatársa, később Efezus püspöke lesz), Timót, Timóteus.

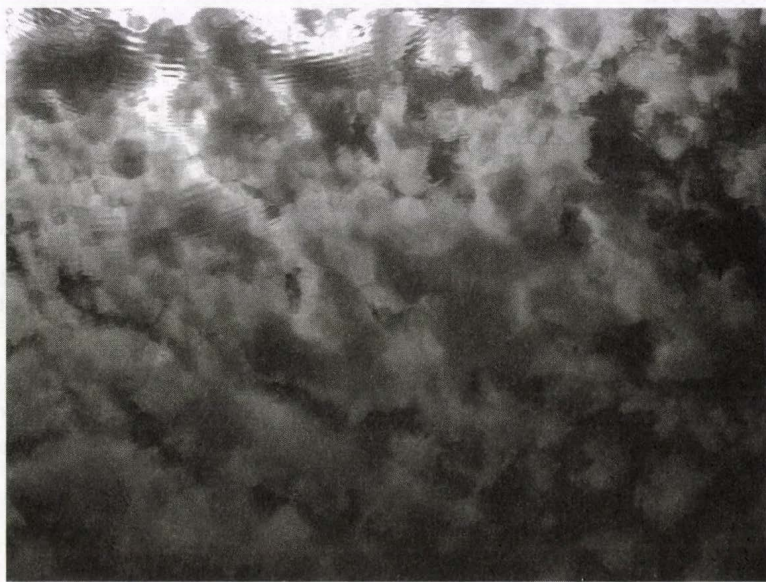
¹⁰ Kékesi Zoltán: A tekintet újraírása. Papp Tibor: *Vendégszövegek* (n). Kortárs, 48. évf. 10. szám, 2004. okt. 109-110.

¹¹ H. Nagy Péter: Szavak ébredése – képek lázadása. Papp Tibor: *Vendégszövegek* (n). Magyar Műhely 130., 2004/1., 85-86.

¹² Kékesi i. m. 109-110.

Akárcsak a gyűrűképek eltorzításai. Ugyanis a *Gyűrű* – 13-ban ugyancsak a tekintetnek kell kiegészítenie az egymásra helyezett és megcsonkított gyűrűoszlopot, ahol a szöveg segélykiáltása talán egy lélekszámban megfogyatkozott nemzedékért szól: „segítsetek! asz-szonyok! segítsetek! szoptassatok mint felhőt a csillagok, segítsetek!” Vagy a *Gyűrű* 9-ben, amely a Szovjetunióba deportáltak hommage-a: „deportált napjaid csípnek mint a só / villanydrót lóg a szemedből / málenkij robot szikrázik belőle”. A „robotos” emlékmű fent bezárt gyűrűoszlopát azonban lent kinyitja. De nem a remélt szabadság jelképeként – reménytelen volt ez az akkori reményvesztett időben –, hanem az elszakadt villanydrótnak, a szikrázó feszültségnek képi párhuzamaként.

Elvágott gyűrűk ívei ugyancsak az ártatlanok, a „bárányok” szenvedését jelzik a *Gyűrű* – 12-ben, ahol a nyelvi játék, a viaszbabák „viaszbakákra” cserélése nemcsak a gyermektisztaságot jeleníti meg, de az önfeláldozó életet is: „[...] lánognak a bárányok [...] / elolvadnak a viaszbakák / ebben a háborúban / elkésett tűzoltók / a szavak”. Ez a háború pedig bármelyik és bármilyen lehet: világháború, politikai, irodalmi. Vagy akár a lelkekben dúló küzdelemre is utalhat. Ezt a nyitott értelmezési horizontot, a továbbgondolás megannyi variációját jelzi a merev gyűrűkép megtörése, szalagszerű továbbfuttatása is. A formára már csak a cím utal. S a kép verbális elemekkel telítődik. Bár időnként „elkésett tűzoltók a szavak”, de a szavak és képek erejében bízva, egy új alkotói-befogadói magatartást megteremtve a gyűrűk mégiscsak kinyílnak.

SZIGETI SÁNDOR A VÍZ II.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

DIÓSZEGI GYÖRGY – DIÓSZEGI KRISZTINA

Ősi gyökerű magyar áldomás a Hegyalján, avagy az Ukkon-pohár felmutatása szokásának történeti összefüggései

Az Ukkon-pohár felmutatása jogszokásának értelmezése majd másfélszáz éve a hegyaljai áldomási szokásrendszert érintő néprajzi kutatás izgalmas területe. Fontos gondolatébresztő élményt jelentett számunkra Kunkovács László előadása 2004. szeptember 22-én a pestszentlőrinci Kondor Béla Községi Házban; a fotóművész előadó a (velünk, magyarokkal rokon) belső-ázsiai lovasjász népek VI-IX. századi szobrászművészetét ismertette, melynek csúcspontját jelentik az ótürk népek által lakott eurázsiai síkságon (Kazahsztán, Kirgizisztán, Mongólia, a dél szibériai Altáj és Tuba fűvel borított területén) még ma is százával fellelhető kőbálványok, kőszobrok. Ráadásul a kőemberek között nincsen két egyforma: tehát nem utánzás folytán keletkeztek, akár több ezer kilométer távolságban egymástól, hanem egy egységes kultúrkör szenzációs kulturális emlékei e kőszobrok.

Több gondolati forrás mentén kíséreltünk utat találni történelmi múltunkban, melyek az Ukkon-pohár felmutatása jogszokásának jelképi tartalmának megértéséhez kiinduló pontokként szolgálhatnak. Egy regős énekben az égi vendégek áldást hozó csapata Szent István házában karácsonykor lakomát ül „*seregével, népével, szárnyas angyalával, égő gyertyájával, teli poharával*”. A teli pohár nyilvánvalóan az égi áldás poharának jelképe.¹ Szent János a középkorban a szőlőművelők védőszentje volt. Szent János-áldásnak nevezték a borozgatást befejező utolsó poharat. Megítélésünk szerint a fenti kőszobrok megalkotásának igazi szellemi, lelki töltete a kezükben tartott, felmutatott pohár lehetett. De mi lehetett e pohár jelképének magasztosabb üzenete? Hogyan kapcsolódhatnak a síksági kőbálványok a hegyaljai Ukkon-pohár felmutatásának szokásához? Nos, erre a végleges választ még biztosan sokáig kell keresni: mi most csak az újragondolás általunk fontosnak vélt összefüggéseiről szólnánk.

A pohár szó kiemelt, ősi gyökerű jelentéstartalmú magyar szavunk: ennek jegyében szakrális lelki-szellemi időutazásra hívjuk az olvasót.

I. Okiratok

1310. november 5-én a sárospataki plébános által kiállított földvételei okirat azt rögzíti, hogy az adásvétel tanúk előtt történt, és hogy a vevő: „*A hely szokása szerint a szerződési zálogot és az áldomástit megadta.*”² Ez az első írott emlék az áldomással magánjogi té-

¹ Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése. Bp., h. é. n. (kb. 1930 táján) 36.

² Csetneki (Jelinek) Elek: Ukkon pohár. = Philológiai Közlöny 1880. 275.; Bogdán István: Régi magyar mulatságok. 2003.

nyéről! A hegyaljai adásvételi szerződések végsoraiban sokszor esik szó az áldomásivásról, és ezt Ukkon-, illetve az Urkon-pohárként említik. Az 1555-ben és 1668-ban Tállyán kelt oklevelekben az Urkon- vagy Urkom-pohár szó a bizonyásgpohárral és a tudomány-pohárral azonos értelmű.³ Az áldomás ezen okiratok tanúsága szerint olyan élő magyar jogi aktust is jelentett, aminek világképi alapja az Isten színe előtt kötött becsületes szerződés volt. Vámbéry Ármin szerint a táltosok vallására utal az ukkon szavunk (ótörök nyelveken az ogan, okan szó Isten jelentésű): Ukkon pohara tehát tulajdonképpen az áldásnak a pohara, vagyis lényegét tekintve az Isten pohara értelmű.⁴

Hegyalja településein a XVI-XVII. században a szőlőgazdálkodással összefüggésben a szőlő öröklevelek lényege a tulajdonjog igazolása volt. Ezen iratok tartalmazták az áldomási szertartásra vonatkozó előírásokat: ez fontos záróaktusa volt a jogügyleteknek. Tállyán 1555-ben kelt egy oklevél, Darócz Pál és Kincses György adásvételi szerződése, melyben szerepel az áldomás: „*mercipotum vulgo áldomás vel ukkon poharat persolvit*”.⁵ Egy 1595. június 18-án, Mádon kelt szerződésben azt rögzítették, hogy a szerződést áldomáspohárral megerősítették.⁶ Mádon a bíró (hivatala átadása után) az év elején elszámolt az egyháznak járó pénzzel, és átadta az egyházfinak: 1608-tól már bort is átadnak pénz helyett az egyházfi részére. Az áldomás megtörténtét szokásos módon hangosan kihirdette az erre kijelölt személy, ezzel megerősítettett a szerződés.⁷

Ismert volt Hegyalja több városában a tudomány-pohár és a kötőpohár megnevezés (Mád, Tállya, Szántó, Ráska, Miskolc, Füzer), mely az iratokban az alábbi szövegrészekben fellelhető: „*nagyobb bizonyásgért a tudomány-pohárt felhozatván és mind a két részről a legitima evictiót magokra vállalván, senki penig nem lévén ellenkező*”, vagy máshol: „*melynek nagyobb bizonyágára városunk szokásos törvényei szerint tudomány-pohárt is küldött*”. Mintegy 300 rimaszombati szerződésben találni meg ezeket a fordulatokat 1625-1711 között, melyek az örök áron eladott területekre vonatkoztak: a tudomány-pohár szót az áldomás szóval is illették.⁸ A sátoraljaújhelyi pálos konvent régi iratai szerint Alsó-Redmecen, Bodrogolasziban, Vitányban az Ukkon-poharat kötő-pohárként említették: így történt ez nemcsak szőlők, hanem egyéb kisebb ingatlanok eladásánál is egészen a XVIII. század közepe tájáig.⁹

A XVII. században Tállyán érvényben lévő, „*Az thallay teörvények*” címet viselő szőlőgazdálkodási szabályrendszer XIII. pontja szerint „*egy pinth bor az felmutato pohar*”.¹⁰ Az 1600-as évek elején Tolcsván, Tarcalon, Szántón és más hegyaljai városokban a város főbírája, esküdteje és tanácsa előtt végbement adásvételi szerződések sok adatot szolgáltatnak az Ukkon-pohár kérdéséhez is. Szántón az áldomásital a szőlő árának megfelelően alakult: ahány magyar forintot ért a szőlőörökség, ugyanannyi icce borból állott, és ezen kívül Ukkon-pohárban is járt mindenkor egy pint, vagyis két icce. Az áldomást, sőt az Ukkon-

³ Rövid irodalmi szemle és könyvészet: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. Szerkeszti és kiadja Révész Imre. IX. évf., Bp., 1878. 119.

⁴ Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél. Bp., 1914. 124., 218-219.

⁵ Pettő Béla: Tárca. II. A Bodon-család levelesládája. = Századok. 1893. 728.

⁶ Dr. Kalmár János: Mád, tokaj-hegyaljai község élete a XVI-XVIII. században. Mád „falukönyve”. H. é. n. 99.

⁷ Uo. 101.

⁸ Findura Imre: Rimaszombat szabadalmas város története. Rimaszombat, 1894. 21. 22.

⁹ Nagy Gyula: Ukkon pohara. = Századok. 1880. szept. Kilencedik füzet. Különlélek. 759.

¹⁰ Dr. Kalmár János i. m. 150.

poharat is, rendszerint pénzben fizették ki a vevők.¹¹ Tállyán 1618-ban kelt az az okirat, mely ekként fogalmaz: „*Melly cserélt ültetés szőlőnek mi is felül meg nevezett bírák és polgárok eleinknek régi élő szokása szerint áldomást is ittuk, Ukkon-pohár felmutató volt őmaga István deák.*”¹² Tehát régi és élő szokás volt. Egy 1660-ban íródott szerződés végén ez olvasható: „*Ennek nagyobb bizonyására áldomását is ittuk, mellyet magára vállalván Puttonbergi Jánosné Mihalyche Judit asszony adott ételre fl. 1. bor just (iczt) 20, ukonpohárt just 2; volt az bornak itczéje d(enár) 12. Ukkonpohármutató volt Pávai Tamás.*”¹³ Tehát itt is nem magáról az Ukkon-pohárról, hanem annak felmutatásának fontosságáról szól az okirat.

Egy másik adat: 1639-ben Gyarmaty János és felesége, Vass Ilona asszony Szántó (ma Abaujszántó) város határában vettek egy darab szőlő örökséget Tornán lakó idősebb Kátai Ferenc özvegyétől, Széky Judit asszonytól: a felek erről a város főbírája, bírótársai és az esküdt polgárok előtt nyilatkoztak is. E szerződésnek az áldomásra vonatkozó pontja szól az adásvételről, „*melynek áldomását minekünk régi élő törvényünk és városunk szép rendtartása szerint elegendőképpen meg adták az vevő nemes személyek, ugymint: ezer iczcze bort, ukkon pohárban egy pint bort, melynek felmutatója volt Sziggyártó Ferencz (nemo contradixit); 759 tudván azért az bornak iczczejét tizenkét pénzben, téssen százhusz frtot huszonnégy pénzt.*” Itt az áldomás az Ukkon-pohárral együtt bizonyos százalékot jelentett, melyet a vevő a városnak tartozott megfizetni, és az összeg nagysága a vételártól függött.¹⁴

Mi lehetett az áldomás cselekedetének műveltségi gyökere? Kapcsolódási pontként az Árpád-kori pohárnoki tisztség is kiindulópont lehet.

II. A királyi pohárnok jelentősége az Árpád-korban

Az Árpád-korban a királyi pohárnok fontos tisztségét csak kiemelkedő, tekintélyes személy tölthette be. E tisztség korabeli megnevezése kend-bocsár(d) volt: e névmegjelölés igen fontos, hiszen a IX-X. században ez még a kende pohárnoka értelmű. A bocsárd régi magyar szavunk már a veszprémvölgyi görög alapítólevélben is szerepel boutziárin foglalkozásnévként.¹⁵ Tartalmilag a kend szó is fontosnak látszik a tisztség valódi tartalmának megfejtéséhez, mivel a kend megnevezés a szakrális fejedelem méltóságcímét jelentette a IX. századi magyarság számára. Az első magyar személy, akit e néven ismer történelmünk az Levedi kende volt, aki 830 táján Etelközben a Hétmagyar törzsszövetséget létrehozta.¹⁶ A kende volt a magyarság szakrális vezető személyisége (a magyar kettős fejedelemségnek, a szakrális és a katonai vezetői státusok létének éppen ez adott értelmet): Levedi kende és vezértörzse volt az, aki a kazár fennhatóságot nem akarta elfogadni (a kende méltóság szakrális volta miatt). Megítélésünk szerint Levedi taktikai megfontolásból javasolta, hogy a szintén jelentős vitéz, a fiatal Álmos legyen a kazárok főhatalmát elfogadó személy, mert így a magyar szakrális hatalom megőrizhette a szellemi és lelki függetlenségét. Ugyanak-

¹¹ Nagy Gyula: Ukkon pohara. I. m. 759.

¹² Dr. Bakos József: A tokajhegyaljai régi szőlőművelés szókincse. = Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. V. Eger, 1959. 39.

¹³ Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. VI. k. Bp., 1874. 579.

¹⁴ Nagy Gyula: Ukkon pohara. I. m. 759.

¹⁵ Györffy György: István király és műve. Bp., 1977. 440.

¹⁶ Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980. 65., 118. (A Hét magyar törzsszövetség megkötésének lényeges jogi aktusa a vérszerződés volt.)

kor együtt harcolhattak a korabeli magyarok a kazárokkal: a kardjukat odaadták, a hitüket soha! Az Álmos által vállalt fenti taktikai jelentőségű közjogi mozzanat (mint vállalt áldozat) akkor válik nyilvánvalóvá, amikor (évtizedekkel később) Álmos vezér nem léphetett Pannónia földjére: a magyarság új hatalmi terének, független országának megkérdőjelezhetetlensége érdekében áldozta föl ekkor életét.

Megítélésünk szerint éppen ez a fenti diplomáciai stratégiai mozgástér biztosításának politikai önmeghatározása lehetett a lényege a magyar lovasíjász világ kettős fejedelemségi rendszerének: a gyula katonai vezetőként aktuálpolitikai döntéseket hozott az éppen adott történelmi helyzetben (pl. szövetségekötés, hadjáratok vezetése); ám a kende (kündü) a szakrális hatalom megtestesítőjeként a magyar függetlenség őrzőjeként sosem rendelkezhetett alá magát más politikai hatalomnak. A Magyar Szent Korona közjogi státusa ugyanezt, a nemzetet védő gondolkodási modellt jelentette a Kr. utáni II. évezred egész folyamán: az ország területét, ha el is foglalta idegen hódító nagyhatalom, uralma mindig csak ideiglenes és kényszerjellegű maradhatott; de az újrakezdés szellemi és közjogi öröksége a Szent Korona révén minden korban élő lehetőség maradt az adott kor magyarsága számára: ez az ősi gyökerű állambölcseleti, országszervezési örökség minden korban az önálló magyar politikai gondolkodási rendszer fenntartása révén védte meg a magyar nemzet érdekeit. A kende, kende szó azonban nem pusztán tisztséget, hanem nemzetséget is jelölt: Tiszántúl északi részét a Kende törzs lakta be.¹⁷ E terület ékessége Tokaj-Hegyalja szőlőterülete, ahol az áldomás magyar rítusa különösen értékes jogszokásként még a XVII. század végén is jelen volt.

Levedi fia, Kurszán kende szakrális uralkodói minőséggel rendelkezett.¹⁸ Őt azonban 904-ben a magyar előkelőket lakomára hívó, és ott orvul gyilkoló galád bajor békekövetek megölték.¹⁹ A kettős fejedelemség létét jelentő szakrális kende méltóság többé nem került betöltésre. Azonban az Árpád-nemzetségből való uralkodóink igen fontosnak tartották az ősi szakralitás miatt a kende méltoságcím beillesztését a királyi udvari hierarchiába: ez a központi hatalom megerősítését szolgálta. Véltetően éppen e miatt, a szakrális méltóságból fakadó szellemi és lelki függetlenség megőrzése céljából okán nem utazott el Géza főfejedelmünk Quedlinburgba Ottó császár meghívására: maga helyett 12 keresztény magyar főurat küldött, akik a magyar hatalmat képviselték, de (értelmezésünk szerint) a szakrális hatalomnak nem voltak képviselői, csak a politikainak. Ezen magyar diplomáciai stratégiai eljárás értelme ugyanaz volt, mint Levedi esetében egy évszázaddal korábban: nem hajtottunk fejet, viszont kezét nyújtottunk!

A kende-bocsár(d) Árpád-kori elnevezés egyértelműen arra utal, hogy különleges szerepe volt a pohárnoki tisztet betöltőnek (a pohár felmutatójának?) a honfoglaló vezérek udvarában: az Árpádok a központosított hatalom kiépítésekor mintegy átvették az eredetileg a Levedi kendét és utódait megillető szakrális tartalmat, így az ősi kende tisztét betöltő személyeket megillető szakrális hatalom örökébe léptek az Árpád-utódok. Ez is hitelesíthette központi törekvéseiket és erősíthette egyeduralkodó vezető szerepük elfogadását az egyesített (központi hatalom alá szabályozott) magyar nemzet közössége előtt.

¹⁷ Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Szerkesztette vitéz szolnoki *Schefftsik György* dr. I. k. 1935. 46.

¹⁸ *Heckenest-Nováki-Vastagh-Zoltay*: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Bp., 1968. 136.

¹⁹ Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerkesztő *Benda Kálmán*. Bp., 1981. 69.

A hun-magyar történelmi folytonosság okán fontos utalni egy Kr. utáni V. századbeli adatra: Priszkosz rétor Attila ebédjéről azt írta, hogy miután „*Attila a rangban hozzá legközelebb állót és sorban a többieket megisztelte, jobb karját trák szokás szerint kinyújtva, egyforma poharakból minket is felköszöntött*”.²⁰ Itt hivatkoznánk arra, hogy több kutató is írt már arról, hogy a trákok szkíta életmódot folytató nép voltak. E jogi tartalomátvétel és formai örökség is igencsak fontos lehetett, hiszen a század magyar társadalmában nyilvánvalóan még igen erősen élt a szakrális fejedelem, a kende által korábban képviselt ősi istenhit és valláskultusz.²¹ Fontos adalék e tisztség valódi jelentőségének megértéséhez az (a magyar jogtörténeti irodalomban köztudott tény), hogy a kende (kündü) nagyfejedelmi cím a Nap fia jelentésű.²² A kend megszólítás már a régi időkben is kegyelmed, kelmed értelmű volt. Még a XVIII. században is általánosan használt megszólítás volt a felsőbb rangúak között is. Kegyelemmel teljes emberként való tisztelgő megszólítás: egyértelműen szakrális tartalmú köszöntő megszólításként élt a magyar közgondolkodásban, szóhasználatban.²³

De mi lehet a kapcsolat az Ukkon-pohár és a kende tisztség között? Erre talán az alábbi adat szolgálhat kiindulópontként. Fodor Antal szerint a honfoglaló magyarság legfelsőbb tanácskozó testülete a 40 tagot számláló Ukkon-puhár nevet viselte.²⁴ A puhár szóhoz igencsak közel érezhető a pohár szavunk: ennek okán igencsak elképzelhető, hogy e tanácskozó testület legkiemelkedőbb összehívója és vezetője lehetett a IX. században a kende tisztséget betöltő személy. A honfoglalók közösségi áldomási szertartása, az Istenre emelt pohár szertartási szokása és az Ukkon-pohár felmutatásának jogi rítusa közös világképben, ősi hagyományban gyökerezik.

III. A magyar áldomás

A magyar áldomási szokásrendszer (mint maga a szó is) ősi eredetű: eredeti értelme az áldást kérő áldozás. Rituális jellegű hálaadó népi aktus, mely később jogszokásként továbbélve a törvénykönyvekbe is bekerült: ez arra utal, hogy fontossága, kötelező ereje anynyira része volt a magyar hétköznapi sorsvilágnak, hogy szellemi és lelki tartalmánál fogva felért az írásbeli szerződés erejével vita esetén még a döntőbírók előtt is. A XIV. századtól kezdve tőlünk, magyaroktól átvették a környező népek is.²⁵

Az áldomás nem pusztán jogi, de erkölcsi alapvetés is volt. Az igazi lényege az áldomás jogszokásként továbbélésének a résztvevők közösségi élménye, közösségi tudata: ez az Isten előtt való szerződés ténye, melyet önként betartani annyit jelentett a régi korok embere számára, hogy a saját (Istennel kötött) életszerződését az igazság és az erkölcs útján járja. Tárgyi eszközeink elnevezései is alátámasztják ezt: az ősi magyar örökségre utálnak a szőlőből bort készítő magyar eszközeinkben előforduló bálvány-szavaink is, mely a régi magyar hitvilágból gyökerezik. A bor a szőlőből a sajtolás, a préselés eredményeként készült. A régi

²⁰ Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII-XIX. századi művekből. Szerkesztette Diószegi Vilmos. Bp., 1971. 116.

²¹ Györffy György i. m. 55-56., 77.

²² Magyar alkotmánytörténet. Szerkesztette Mezey Barna. Bp., 2003. 28.

²³ Czuczor Gergely–Fogarasi János i. m. III. k. Pest, 1865. 507.

²⁴ Fodor Antal: Az esztergomi oroszlánok titka 2. Az oroszlánok oldalán látható négy ék jelentősége, szerepe. = Dorozsmai Napló. Közéleti lap. XVII. évf. 6. sz. 2006. VI. 30. 7.

²⁵ Szendrey Ákos: A magyar áldomás. = Ethnographia. Népelet. Szerkeszti Gunda Béla. III. évf. 1942. 128.

Hegyalján a sajtolás művelete a bálványsajtóval történt. E bálványsajtó főbb részei: a majd 100 cm hosszú bálványfa talpazatként, a 4 méter hosszúságú és az egyik végén rögzített bálvány néven nevezett fagerenda, a másik vége orsóval van ellátva, támaszbálvány, kosár.²⁶ Ezt a gondolati ívet alátámasztja, hogy a magyar őshit és vallásgyakorlás névemlékei fontos bizonyítékai a főként határnevekben továbbélő elnevezések: Bálványos, Bálványrét, Bálványkő, Oltárkő, Bélkő.²⁷ A szőlőmunkák elvégzése mindig áldomással történt: és ez minden munkaműveletnél egyaránt kiemelt jelentőséget kapott: ez az áldomás, az áldáskérés a közösség jól végzett munkájának eredményét vágyó, a jó termésben, a kiváló bor létrehozására való emberi törekvésre tekintő Isten gondviselésébe vetett bizalom, a hit mély megélése, hogy az Isten emberre tekintő szeretete a természet erőit (pl. az időjárást) úgy alakítja majd, hogy minőségi életadó bort eredményez a méltó emberi szaktudás és szorgalom.

IV. Égre emelt kehely az Újszövetségben

Jézus első csodája a víznek borrá történő változtatása a kánai menyegzőn, míg az utolsó vacsora rítusa során ugyanez a változtatás jelenik meg szellemi értelemben, hiszen itt a bor Jézus véreként jelenik meg a keresztény emberi lélek szövetségeként: ez ráadásul ma is élő örökségünk („*Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!*”). Amikor felemeljük a kelyhet, a poharat, akkor az égis emeljük fel szerető lelkünket: Jézus vízzel kereszteleződik, később Kánában a vizet borrá változtatja, majd pedig az utolsó vacsorán a bor, mint az áldozati vér közösségi és tisztító ereje jelenik meg (máig ható üzenetként). Az életvíz ősi képe elevenedik meg ezzel párhuzamosan ma is a keresztény rítusban: vízzel keresztelezzük meg gyermekeinket, kik felnőve áldozásukkor a pap által végzett misebor rítusa során megélik az utolsó vacsora lelki örökségét.

Fontos alapige a Szentírásban: „*Boldogok, akik éheznek és szomjúhozzák az igazságot*”. Régi fordításaink poharat említenek. (Érdekességgént megemlítem, hogy a görög *potirion* szó bár kehely jelentésű, de értelmezés terén a „*po*”-kezdőszótag azért itt is elgondolkodtató lehet.) Isten előtt tett fogadalomként hangoznak Jézus szavai (Máté 26, 29): „*Mondom nektek: Nem iszom a szőlő terméséből addig a napig, amíg majd az újat nem iszom veletek Atyámnak országában.*” Jézus arról is szólt (idézve ellenségei szavait), hogy „*Keresztelő Szent János nem eszik, nem iszik, azt mondják róla: ördöge vagyon. Eljött az Emberfia, eszik és iszik, azt mondják róla, hogy íme a falánk s borissza ember*”.

Földi világunkat kettősség jellemzi: visszafogottság és túláradás egyaránt jelen van (talán az utóbbi az emberibb). De természetes, hogy némelykor meghatározott célok érdekében vissza kell fogni önmagunkat, de azért emberi létünk valójában inkább túláradó. A bor befolyásolja az emberi viselkedést: kettősség jellege itt is megmutatkozik, hiszen örömet és lehangoltságot egyaránt tud okozni. Jó értelmében a bor társat kereső, felszabadító erejű, dalra fakasztó, és mindenképpen a hétköznapiakból kiemelő, közösségi rítusigényünk: Jézus is ezért választhatta a bort a reá való emlékezés lelki jelképeként és gyakorlati valóságaként (az eucharisztia evilági rítus, odaát már nem szükséges a mély szimbolika, mert ott már színről színre látás van). Talán erre utal, hogy Máté apostolnál már nem is a bor említődik, hanem

²⁶ Dr. Bakos József i. m. 34.

²⁷ Reszegi Lajos: A székelykérdésről. = Magyar Családtörténeti Szemle. 1937. 138.

a szőlőnek termése. A szentelt víz az élet vizének fogalmi megfelelője: a vízzel kereszteselés ugyanezt a gondolatot jeleníti meg. A lelki-szellemi folyamatosság mutatkozik meg Jézus bibliai kereszteselési rítusában: Kereszteselő Szent János vízzel keresztesel meg Jézust (mintha az élet vizének mezopotámiai őshite elevenedne meg). Gyermekeink szenteltvízzel való kereszteselése ugyanezen jelképeséget fejezi ki. A vízzel megkeresztelt Jézus a szeretet jegyében Szentlélekkel keresztesel: az „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!” Az utolsó vacsorán az örök életet jelképező kehelynek a Jézus általi felemelése valójában az Úristen felé való lélekemelés rítusa. Ez keresztesény hitünk szent titka: nem a tárgy, hanem a rítus a titok!

Dankó József 1872-ben arról írt, hogy „Magyarországon a legméltóságosabb szentség ... kehelyben tétetett ki a szent siron, azt nem kevés más tanuságon kívül az esztergomi főszékes-egyháznak az 1528-ki Urnap nyolczadában felvett leltára is bizonyítja”.²⁸ Az említett szent sírállvány Garamszentbenedek csodálatos templomának gyönyörű gótikus sírállványára utal, melyen található egy szépen festett kép is: e festmény egy hét ablakú kápolnát ábrázol, mely előtt térdel imára kulcsolt kezével egy pap, aki körül hét ministráns látható, akik kezükben égő gyertyát tartanak. Magyarország egyházaiban a XII. századtól szakadatlanul megtartották a feltámadás ünnepét.

V. Áldomási rítus Árpád vezér bejövetelekor

Anonymus Gesta Hungarorumának 5. fejezetében a magyar vérszerződés aktusáról elmondja, hogy a vezérek mindegyike saját vérét egy edénybe csorgatta és esküjét ezzel szentesítette, és az akkor egymás között tett esküjüket mindhalálíg megtartották.²⁹ Az etelközi vérszerződés a hitből fakadó, rokonságot megerősítő és közjogi aktus volt. Istenünk előtt kötött vérszerződési aktusunk a magyar nemzetrészeket egyesítő közös akarat Istenünk által való megáldása céljait szolgálta az örök időkre. Vérszerződésünk kelyhe e tekintetben ugyanazon szellemi tartalmat jeleníti meg (természetesen összehasonlíthatatlanul nagyobb történelmi léptéket jelentve), mint az Ukkon-pohár felmutatásának jogszokása (az ingatlanok jogügyletében). Árpád vezér népének a Kárpát-medencébe való bejövetele is áldomások keretében történt. Anonymus a Gesta Hungarorum 13. fejezetében ír arról, hogy a honfoglalók háládozó istentisztelet keretében Hung várába (Ungvár) Árpádot fővezérré választották, majd „áldozatokat” mutattak be.³⁰ Ezt követően pedig Ond, Tarcál és Ketel vitézek értek elsőként a ma Tarcál néven nevezett település területére. 1943-ban szőlőtelepítés közben találták meg Tarcál vezér sírját (ma a Tokaji Múzeumban őrzik). Anonymus arról is írt, hogy „et facerunt magnum aldumas”, vagyis nagy áldomást tettek.³¹ Anonymus vérszerződés rítusa és a fenti áldomási szertartások lényege ugyanaz volt: az Isten iránti szeretet és hódolat kifejezése volt ez a boráldozás szent rituáléja keretében.³²

Az áldomás tehát ősi italáldozat jellegű bizonyító jogi aktus is volt. A honfoglalók életében tehát minden, a nemzetsorsot érintő ügyben az áldomás és áldozat együtt volt jelen: egy olyan vallási szertartás képe tárul fel a vérszerződéstől kezdve az áldomás közösségi

²⁸ Dankó József: Magyar szertartási régiségek. = Új Magyar Sion, 1872. 244., 247., 248.

²⁹ Anonymus Gesta Hungarorum. Pais Dezső fordítása. Bp., 1975. 83.

³⁰ Anonymus Gesta Hungarorum. I. m. 91.

³¹ Feyér Piroška: A szőlő- és bortermelés Magyarországon (1848-ig). Bp., 1981. 20.

³² Rhétei Prikkel Mária dr.: Őseink és az ital. = Katholikus Szemle. 1917. 8. füzet október 713.

szokásai, amelynek révén a IX. század magyar embere a magasztosság jegyében az Istenének hálát ad nemzetsorsa alakulásáért. A honfoglalók áldomása olyan vallási szertartás volt, amellyel a magyar ember a magasztosság jegyében, a hódolat kinyilvánításából (becsületes arcát az égre emelve, büszke tartású egyenes derékkal) az Isten előtt tisztelgett.

VI. Áldozókehely a székelyeknél

A székelység körében (a hagyományos jogrend védelme érdekében) fontos szakrális jelkép volt a székely nemzeti áldozópohár. Az Ukkon-pohár szellemi tartalmához hasonló értelmű áldozókehely a székelyek között is létező jogi valóságot, és egyúttal közösségi cselekvést lehetővé tevő jelképet is jelentett. Az Ukkon-pohárral fennálló nyelvi és szellemi közösségre utalhat az ukk szó jelentéstartalma: a székelyek körében ük, vagyis ős jelentésű.³³ Márpedig az ősök, a Csillagösvényen továbbélő elődök tisztelete a Kárpát-medencében élő magyarság közös, ősi gyökerű világképe. A székely nemzetgyűlés szentesítési aktusa során ez az áldozókehely, áldozópohár volt az a szakrális tárgy, melyből áldomást ittak a székelyek.³⁴ A székely áldozópohár szent tárgyként egyben bizonyos mértékig az önállóság zálogát is jelentette: e közösség önálló jogi fellépésére jó példa, amikor például a „*kiküldött királyi bírót nem várva, maguk hívták össze a székely közgyűlést, a nemzetgyűlést 1505-ben Székelyudvarhelyre*”.³⁵ A hagyomány szerint e kehely jegyében végezték az egyházi és a világi igazságszolgáltatást, hívták össze a székely nemzet népgyűlését, és a külső ellenség ellen hadba szálló székelyeket.³⁶ Árpád vezér idején a székely nemzetgyűlés önálló jogkörrel rendelkezett a rabonbáni igazságszolgáltatás révén a jogalkotásban, a vitás perek eldöntésében.³⁷ 1835-ben megjelent írásában Sombori József arról is írt, hogy István királyunk a székely áldozókehelyre történő keresztelhelyezés eredményeként kapcsolta Erdélyt örök időkre a Magyar Szent Koronához, és ez a székely nemzettel való új szövetséget fejezte ki.³⁸ Nos, e keresztelhelyezés (a tárgyi valóságot külső szemlélő számára látszólag ártéltelmező, de szent lelki, szellemi lényegét megtartó jellegével) egy korabeli agyafűrt székely túlélési stratégia lehetett (közjogi értelemben is) a kehely hagyományban rögzült szakralitása megőrzése érdekében. Ez egyébként arra is utal, hogy nem is annyira maga a pohár tárgyi valósága volt az igazi lényeg, hanem a révén végrehajtott áldomási jelképi rítus.

VII. Újraéledő jogszokás

Az Ukkon-pohár elnevezés okirati emlékei a XVI. századtól kezdve fordulnak elő. Mi lehet a magyarázata annak, hogy a X. század végéig táltos hitű magyarok Istenének neve ekkor egyszer csak ismét megjelenik az okiratokban? Hogyan válhatott újra jogi aktust igazoló szentesítő rítussá félezer év után? Nos, szerintem ez a reformáció térhódítása eredményeként létrejövő önálló magyar keresztyén vallás önszerveződésével, és térhódításával magyarázható.

³³ Czuczor Gergely–Fogarasi János i. m. VI. k. Bp., 1874. 579.

³⁴ Balássy Ferenc: A székelyek alapszerződése, vagyis a Székely krónikának e szerződést tartalmazó pontjai. Bp., 1873. = Értkezések a történeti tudományok köréből. II. k. 1872-1873. Kiadja a MTA. Bp., 1873. X. sz. 53-54.

³⁵ Lótsy Spielenberg László: A nemes székely nemzetnek jussait világosító némely darab levelek. Marosvásárhely, 1837. 7-11.

³⁶ Szabó Károly: Az 1533. székely krónika hitelességének védelme. = Új Magyar Múzeum. IV. évf., Pest, 1854. II. k. 397.

³⁷ Balássy Ferenc i. m. 29.

³⁸ Sombori József: I. Értkezések 1. A Hajdani Nemes Székely Nemzet Áldozó poharáról. = Tudományos Gyűjtmény. 1835. III. k. 14.

De ez nem robbanással járt együtt hazánkban, hanem békés, mondhatni természetes módon született újjá. Ez olyan lelki tartalmú vallási összeszövését, nemzeti érzelmi, lelki és szellemi újrátöltődését jelentette a Kárpát-medencében élő magyar híveknek, amilyenre azóta talán nem is volt példa népünk történetében. Ennek oka éppen az lehetett, hogy hitbéli értelemben, és napi vallásos életünkben visszatérésélményt fejezett ki az ősi magyar (népdalainkban és népmeséinkben is máig megőrzött) természetes és átélt világmagyarázathoz. Ennek az újszerű nemzeti öntudatra ébredésnek az érzékeltetésére elég csak a református templomainkban még ma is látható több száz éves kazettás mennyezetek mélyen világmagyarázó és ősi hagyományt őrző jellegére gondolnunk. Mennyezet szavunk is az égre tekintő magyar lelkiület kifejezése!

Az 1540-es évekig az Ukkon-pohár elnevezés használata jogi értelemben félezer éven át „szunnyadt”, rejtekezett: de ez csak az okirati szinten lehetett így (hiszen az emberi lelkiismeret szabad, és nem pusztán a jog, hanem sokkal inkább az erkölcsi lélek által szabályozott). Fogalmi léte kifejeződött (ezen rejtekező századokban is) a köszöntők, áldomások során poharat égre emelő magyar mozdulatban: ősi időkben rögzült tudatalatti testbeszédünkben ma is ez tükröződik vissza. Az Ukkon-pohár felmutatásának rítusa ma is él a mozdulatainkban családjaink ünnepi eseményeikor. Ez a XVI. század közepéig való „néven nevezési (és jogi értelmű) szunnyadás” megszűnt akkor, amikor összefüggésben az újraéledő hitbéli nemzeti öntudattal az Ukkon-pohár felmutatása e néven nevezve ismét szerepelt már a jogi okiratokon, mint szerződészesítés jelkép és valóság. Nem külön törvény rendelte el, nem kellett semmiféle külön hatósági vagy bírósági döntés ennek újraéledéséhez: egyszerűen a vallásszabadság új teret teremtett a magyarság számára a történelmi hagyomány addig is élő mozdulati jelenségének valódi jogi aktusként való újbóli néven nevezésére. A bűvópatak a felszínre tört, és fényre derült! Ez is mutatja, hogy a léteremtés napi feladata és a hitbéli megújulás mindig együtt jár a történelmi múlt múlhatatlan ismeretének, és még inkább átélésének, érzületének meg-megújuló felvállalásával, érvényesítésével.

Gondoljunk csak abba bele, hogy a magyar református egyház jelképe ma is a kehely: a hívó ember szerződésének kelyhe ez az élő Istennel, mellyel égre tekintve ad hálát létének, sorsának, Isten reá tekintő, szerető, gondoskodó figyelmének. Ez a kehely tűnik fel a református temetők sírjelein. A Teremtőhöz való tisztalelkű megtérés kifejezéseként a református síremlékek kelyhei ugyanezt a szellemi tartalmat fejezik ki: jelképe ez a pohár (és felmutatása) az Istennel szerződő, lelkét és életútját Isten kezébe adó emberi gondolatnak. Az áldomási szokások sokféleségében is az egylényegű tartalmat fejezik ki a mindennapi emberi sors, a kétkezi munka tekintetében, és ugyanezt a mély szakrális gondolatot tükrözik a test porhüvelyéből égre szálló, Istenéhez térő emberi lélek emlékeztetőre a síremlékek kelyhei képében.

VIII. Áldomásunk lelkisége

A magyar hagyományban a pohár jelképi értelemben ital, áldomás értelmű: létezik a barátság, a fájdalom, a szerelem pohara, a békepohár, melynél a haragosok kibékülnek.³⁹ Az Ukkon pohár a régi oklevelekben egyértelműen áldomásozó pohár jelentésű.⁴⁰ Kis János

³⁹ Czuczor Gergely–Fogarasi János i. m. V. k. Bp., 1870. 275.

⁴⁰ Uo.

nagyon szépen ír arról 1823-ban, hogy amikor „*bort iszik a Magyar áldomásúl, és azt felállva, süveg vetve*” teszi, akkor bizony „*jeles formulával el köszönvén, egészen Vallásos ábrázatot ad annak úgy, hogy az Áldomás ivás még ma is egy néminemű istentisztelet a magyaroknál.*”⁴¹ Csodálatos ez a fenti életképleírás: az ősi gyökerű áldomás ünnepélyes jellegének lényegi tartalma a pohár borral való felköszöntés, szerencsekívánat, hálamondás. Szakrális tartalmú testbeszédet és lelkiséget mutat, melynek lényege az égre, az Istenre való feltekintés.

De nemcsak a szőlőbirtokra vonatkozó adásvételeknek volt állandó szokása az áldomás rítusa. A XVII. század végi komoly szőlőbirtokkal rendelkező zempléni nemes Szirmay András följegyzései között kiemelt hangsúlyt kapott az egyes szőlőben végzett munkafolyamatok záróaktusaként az „*Áldomással*” kifejezés: minden ilyen munkafolyamatot és a hozzá tartozó rítust („*Első kapálás. Áldomással*”, „*Forgatás. Áldomással*”, „*Igazgatás. Áldomással*”, „*Kötözés. Áldomással*”, „*Harmadlás. Áldomással*”, „*Fedés. Áldomással*”) pontosan rögzítő tétel után szerepel az éppen akkor arra fordított költség is. Többször pedig kizárólag az „*Áldomás*” szokása megtörténtének tényét és ennek költségét rögzíti külön tételként.⁴² Az áldomás tehát a magyar szokásrendszer lényegi eleme, tősgyökeres nemzeti szertartás, mely minden szerződés fontos lényegi kellékeként a mindennapok része volt.⁴³

Nos, ha az áldomás ima, akkor csoda-e, ha nemzeti vallásos Himnuszunk is megénekli a tokaji szőlő nektárját, a magyar aszút? A paraszti világ természeti önmagával és Istenével volt mindig is lelki kapcsolatban: ennek gyümölcse a 200 ezernél több magyar népdalunk, népművészeti lélekkincsünk, csodálatos mesevilágunk. Az adott szó és a tenyérbe csapás a paraszti világban többet ért a végrehajtás biztonsága és erkölcsi kötelezettsége tekintetében, mint ma egy mai országgyűlés által alkotott törvény vagy alkotmánybírószági határozat. A megújuló természetbe, és az ebből adódó természcsodába vetett több ezer éves hitvilág lelki keretében élő emberi közösségek munkafolyamatainak és testbeszédének továbbra is lényege maradt az az égre emelő mozdulat, mely Hegyalján az Ukkon pohár felmutatása szokásaként oly értékes szellemi kincs (a mai napig is). E tájban a szőlőből fakadó aszú, mint csodálatos ital, a nektár iránti érzelmi viszony ma is ugyanolyan erővel létező jelenség az októberi szüret idején mint valamikor; és ugyanilyen fennkölt élmény a létrejövő aszú. Ezt nem kell bizonyítani, elég csak egyszer a szüretelő boros gazdák szemébe nézni. A föld népe más: a parasztember mindig is tudta, hogy a jó és bőséges termés (az érte végzett munkán túl) maga a csoda, a természet igaz, az Isten áldásától életre kelt csodája. A XX. század elejére már csak a magyar parasztság őrizte meg ezt a lelki tartalmat: az adásvétel utáni áldomás hagyománya tovább élt. Régen pedig általános magyar szokásként minden esetben a szerződések, adásvételek és cserék elengedhetetlen szokása volt. Magyarországon az áldomás ősi jogszokáson alapuló törvényes cselekményként mindig is jelen volt: a szerződéskötést megerősítő, kiegészítő jellege miatt jogi következményt is magába foglalt.⁴⁴

A szakrális áldomás rítusa tősgyökeres nemzeti szertartás a magyarság életében: e gondolat nyomán érdemes kitekinteni a Kárpát-medencén kívülre, a honfoglalást megelőzően

⁴¹ Kis János: Értékezesek. Magyar régiségek nyomozása. I. = Tudományos Gyűjtemény. 1823. VII. k. 32.

⁴² Kincses Katalin Mária: Szirmay András feljegyzései 1680-1713. I. k. 1680-1704. Folia Rákóciana 9/1. Vaja, 2004. 163., 185.; 2002., 220., 239.

⁴³ Kis János i. m. 29.

⁴⁴ Rhétei Prikkel Márián i. m. 712.

általunk és a velünk rokon népekkel lovasíjászként együtt birtokolt hatalmas keleti síkságokra. Van-e ezen területeken olyan tárgyi vagy szellemi emlék (kifejezve a szakralitás átható és magasztos élményét), ami rokonítható a magyar áldomás lelki rítusával?

IX. Az eurázsiai lovas íjász világ kőszobrai

A Kr. utáni II-IX. évszázadok síksági népei a Fekete-tengertől északra fekvő területeken a sírhalmok tetejére állították kőalakjaikat. Ezek a kőbabák (legyenek férfit vagy nőt ábrázoló) mind kupát tartanak a hasuk előtt.⁴⁵ A Kr. utáni IX. századig létező síksági lovasíjász szobrászművészet kőfaragó művészetének kőbálgány remekei jellemzően a korabeli díszes viseletet is megjelentik. Az általában Napkelet felé tekintő kőbálgányok a kezükben poharat (talán áldozati csészét) tartanak. Kunkovács László szerint a kőszobrokat áldozóhelyeken állították fel, és a szobrok állandó motívuma, a kézben tartott csésze jelzi, hogy ő is együtt ivott a halotti toron a vitéztársakkal.⁴⁶ Egészen nyilvánvalóan igaza lehet, hiszen a kőszobrokat nézve szinte láthatjuk magunk előtt az ünneplés, közös áldomásívás színhelyét, mint valami közös ünnepi szertartást, melyen a jó vitézek áldomást tesznek Istenük színe előtt. Azonban ezek a kőbálgányok, kőemberek vélhetően nemcsak sírhalmokat jelölnek, és erre pontosan a kezükben ábrázolt pohár adhat magyarázatot. Szerintem azonban éppen a kőszobrok kezében tartott (felmutatott) pohár lehetett e kőemberek megalkotásának valódi szellemi, lelki tartalma.

A pohár felmutatása és ennek kőszobron való ábrázolása mintegy az italáldozat, áldomás keretében az Isten által jóváhagyott birtokbavételnek (pl. katonai hódítás esetén), a testvérré fogadásnak (pl. vérszerződés emlékeként) vagy az egyéb fontos szerződés-kötés hitelen igazoló jogi tényének állít örök emléket. Szerintem leginkább az érintett terület birtokbavételét hirdető kőszobrok voltak ezek, melyek jelezték a hívatlan látogatóknak, hogy a terület már jogszerűen birtokolt, és másnak nincs ott helye.

Ez utóbbi gondolaton továbbmenve elképzelhető, hogy a kővitézek kezében tartott áldozópohár, mint az életet adó Istennek adott hálaérzés kifejezése jelképisége lehetett az igazi oka e szobrok létrehozásának, és persze az ősök egyidejű tiszteletének is nyilvánvaló emlékei. Tehát szerintem a pohár a terület birtokbavételének mintegy Istentől származott jogalapját és egyidejűleg a valóságos földi tényét is tükrözhetette. E kettős jelleg egyúttal a pusztai lovas népek közötti vérségi, rokonsági és sorsközösségi alapélményét is erősíthette a közös hitvilág talaján. Megítélésem szerint e kőszobroknak kezében lévő áldozati pohárnak hagyománya élhetett tovább abban ősi magyar jogszokásban, amit az Ukkon-pohár felmutatása jelentett a magánjogi szerződések megkötésekor.

Van műveltségi előzménye a korábbi keleti kultúrákban a fenti alkotásoknak, ahol a szobroknál szintén hasonlóan fordul elő a pohár jelképi tartalma. A Kr. előtti III. évezred mezopotámiai szobrai (hasuk előtt két kezükkel tartott pohárral) kifejezik a hitük szerint mindent látó Isten tiszteletét. Az ember és az Isten közötti közvetlen kapcsolatban hittek az ókor világában.⁴⁷ E szobrok a jelentéstartalmukat tekintve világképi rokonságot mutatnak a füves puszták lovas íjász népei által alkotott kőemberek bálgányszobrainak áb-

⁴⁵ Neal Ascherson: A Fekete-tenger. Bp., 2000. 163.

⁴⁶ Kunkovács László: Kőemberek. A sztyeppei népek ősi hagyatéka. Bp., 2002.

⁴⁷ Dr. Alice Mills: Mitológia. Mítoszok mondák, legendák. Bp., 2006.

rázolási módjával. Itt még fontos lehet az élet vizével kapcsolatos kultúrtörténeti kutatás is: a zoroaszteri tanítás szerint egy csodálatos fáról nyeri az emberiség a halhatatlanság italát.⁴⁸ Ez a világgép egyébként szellemi tartalmát tekintve azonosítható a bibliai életfával, a muszlimok tubafa képével, a jószág és tisztaság fájával. A keleti műveltség ismert fogalmi képe a halhatatlanság itala, mely gondolat az Ukkon pohár szempontjából is érdekes lehet. Ráadásul ez összefügghet az életfa ősi keleti gondolatával, ami magyar műveltségi hagyományunk, meséink és mondáink legszervesebb eleme (pl. Égig érő fa, Istenfa). Az Ukkon-pohár felmutatásának tehát lehet ez is a mitológiai előzménye: szellemi tartalmát tekintve az élet vizének, a halhatatlanság italának a képét vetítheti elénk, hiszen a régi idők embere égre emelve arcát kötötte meg földi szerződéseit.

X. Világképi gyökerek az ókorból

A sumérek bő termést adó istenasszonyának neve Baú volt: koronás nőalakját trónszéken ülve ábrázolták: jelképei közé tartozott az egyik kezében tartott életfa termő ága és a másik kezében tartott életvízzel teli pohár. A régészek számos Baú istenasszonynak szentelt ivóedényt tártak fel.⁴⁹ Ez rokonítható a lovasíjász kultúra kőszobrainak jelképiségével. A mezopotámiai sumérok már ismerték az italáldozatot: a sumér városállamok tanácsának jelképe a pohár volt, és az Ukkon-pohárhoz hasonlóan szokás volt a polgári jogi illetve egyéb szerződések, egyezményeket sör- vagy borivással megpecsételni. Fontos tárgyi emlékei ennek az áldomási rítusnak azok a Kr. előtt 2800 táján gipszközből készült (mellkasuk vagy hasuk előtt összetett kezükben kupát, poharat tartó, méltóságteljes férfiakat ábrázoló) sumér szobrok, amelyek Abu templomából kerültek elő (ezen szobrok azután a bagdadi Iraki Múzeumba kerültek).⁵⁰

A mezopotámiai Tigris egyik mellékfolyója mentén, az Aszmar dombról (Tell Aszmar), egy templomrom padlója alól került elő az a 21 sumér szobor, ami imádkozásra, italáldozatra készülő férfialakokat (papokat vagy isteneket) ábrázol: a mellkasuk előtt összekulcsolt kezeikben egy kis áldozati pohár látható.⁵¹ Rézből és márványból faragott istenszobrok kezében is ábrázolták ezt a poharat, mely sokszor az engesztelő áldozat kifejeződése.⁵² A sumérok sírleletei arról tanúskodnak, hogy minden elhunytat szintén egy áldozati pohár kíséretében temették el.⁵³ Az Istennel szerződött emberi élet záró pillanatát is egy pohár jelképezhette Mezopotámia ősvilágában. A sumér hősök legnagyobbika, Gilgames egyik legyőzendő ellenfele volt egy Huvava nevet viselő személy, akinek megformált alakját (torz fej, hangsúlyozottan túlzó óláb) igencsak szörnyszerűnek lehet megítélni az égetett agyag domborműveken: ő is poharat tart, de csak a bal kezében, míg jobb kezét fenyegetően rázza.⁵⁴ Ijesztő rémkép ez utóbbi ábrázolás. Szerintem a sumér-akkád évezredek küzdelem szellemi kifejezőjeként értékelhetők ezek az ábrázolások. Szerintünk ezek a

⁴⁸ Györfi János: Az óperzsa birodalom tündöklése és bukása. H. é. n. 80.

⁴⁹ Dr. Bobula Ida: A sumér-magyar rokonság. Bp., 2004. 68-69.

⁵⁰ Az emberiség krónikája. Összeállította, szerkesztette és az összefoglaló tanulmányokat írta Glatz Ferenc. Bp., 1990. 29.

⁵¹ Vojtech Zamarowsky: Kezdetben volt sumér. Mladá letá. Bratislava, 1966. 225.; Varga Domokos: Ős Napkelet. Az írott történelem kezdetei. Bp., 1973. 12.

⁵² Varga Domokos i. m. 44.

⁵³ Vojtech Zamarowsky i. m. 104-105.

⁵⁴ Varga Domokos i. m. 44.

Huvava ábrázolások valójában a megszenteltelenítő gúnyolódó szándékot fejeztek ki a sumérek szent és méltóságteljes pohárábrázolásával szemben. Vélhetően a sumér-akkád kultúrharc tanúi ezen domborművek.

Egyébként az ukkon szónak (kis eltéréssel) földrajzi megfelelője is van a mezopotámiai területen. Kr. előtt 750 táján a mezopotámiai Ukun folyó mellett telepedtek le az arámi törzs tagjai, hogy az asszírok támadását kikerüljék.⁵⁵ Ebben az időben létezett a mezopotámiai Ukku város is.⁵⁶ Nos, ezeket azért tartjuk fontos adatoknak, mert az ókori sumérek az őket óvó istenük nevéől nevezték el a városaikat, folyóikat, és más földrajzi helyeket. Tehát az Ukun egyben egy isten neve is lehetett. A fenti földrajzi névnek azért lehet jelentősége, mert a lovasíjász szkíták egyik nagy hulláma éppen Kr. előtt 700 körül jelent meg Európában, Szíriában, Palesztinában, Egyiptomban: Hérodotosz szerint csak egy részük vonult vissza a Fekete-tenger vidékére.⁵⁷ Ókori előzményként fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a sumér „*ukkin*” szó gyűlés; az „*Ursag*” pedig ország jelentésű.⁵⁸ Ennek szerintünk azért lehet jelentősége, mivel nyilvánvalóan az italáldozat során a pohár felmutatása mindenképpen nyilvános, sok ember előtti, igazi közösségi aktus lehetett Mezopotámia ősvilágában. E sumér szobrok testtartása, kéztartása formailag és élményt adó hatásokban is jelentéstartalmukat tekintve erős szellemi rokonságot mutatnak a dél-szibériai altáji türk eredetű tuba nép által lakott területektől a dél-orosz síkságig terjedő füves puszta (a régi lovasíjász vidéken) fellelhető különleges (ótöröröknek illetve kunnak tartott) kővitézek bálványyszerű szobrainak ábrázolási módjával.

Egy érdekes adalék is fontos lehet jelen témánk szempontjából. Zarathustra tanítása szerint a Vorukasa olyan kozmikus óceán, mely Anáhitá istennő forrásaiból teremtdődött. A Vorukasa óceánból két fa nőtt ki: az egyik fából (a jó győzelmekor) a halhatatlanság italát nyeri az emberiség; míg a másik fából pedig a természet fái erednek és ennek a fának az ágain fészkel a szaéna madár, mely szárnya libbentésekor a fa magvai lehullanak és a vizek útján jutnak el rendeltetési helyükre.⁵⁹ Ez egyrészt megjeleníti az életfa ősi keleti világképét, melynek a magyar népművészetben különlegesen erős szerepe van (napjainkban is); másrészt a halhatatlanság itala, az élet vize az Ukkon pohár szempontjából lehet érdekes ókori mitologikus világképi előzmény. A fenti gondolatokat azért tartjuk fontosnak, mert a Zarathustra világképe erősen hatott Európa keleti területén a Jézus Krisztus előtti évszázadokban.⁶⁰

XI. Az élet vize, a kőszobrok poharai és az Ukkon pohár jelképi tartalma

Magyarország hun sírhalmain megtalálhatóak voltak a kőszobrok, kőbálványok, melyekről a régebbi oklevelek is megemlékeznek: „*statua lapidea, que dicitur bálvánkő*”; továbbá kőbálvány, „*sepulchra paganorum*”; „*locus qui dicitur paganaser*”; „*monticulum qui dicitur similiter paganaser*” (pogánysír). Pray György említette a Cornideshez írott egyik leveleiben, hogy kereste Kajászó-Szentpéter táján a hunok kőemlékeit, kőszobraikat, kőbálványait

⁵⁵ Mahler Ede: Babylonia és Assyria. (Reprint.) Debrecen, 2003. 28.

⁵⁶ Ókori keleti történeti chrestomathia. Szerkesztette Harmatta János. Bp., 2003. 184.

⁵⁷ Fürstner László dr.: Történelem és kultúra új megvilágításban. I. k. Dunakeszi, 1995. 181.

⁵⁸ Bobula Ida i. m. 44.

⁵⁹ Györfi János i. m. 80.

⁶⁰ Kővári László: Erdély történelme. I. k. Kolozsvár, 1859. 7.

it.⁶¹ A magyaroknak voltak „*szent helyeik, forrásaik, köveik, a melyeken vagy melyek mellett isteneiknek áldoztak.*” Szent László törvénye szerint: „*Mindaz, a ki a pogányok szokása szerint kutaknál áldoz vagy fákhoz és forrásokhoz és kövekhez áldozatokat visz, egy ökörrrel lakoljon vétkéért.*” Oklevelekben találhatók az alábbi szavak: „*áldókút*” (áldozókút jelentéssel); „*egykö*” (értelme: szentkő); „*ügyfa*” (jelentése: szentfa). Az „*ügy*” és „*egy*” szavunk „*szent*” jelentéssel bír (lásd: egyház szavunk annyit tesz mint szentház).⁶²

A XIX. század 30-as éveiben Sombori József egy cikkében arról írt, hogy egy székelyföldi menyegző alkalmával későbbi szent királyunk, László herceg ivott is e nemzeti székely áldozó pohárból. Erre akkortájt került sor, amikor Erdélynek a kunok és tatárok elleni megerősítésében tevékenykedett.⁶³ A régi magyar hitvilágból ered ünnep szavunk: a székelyeknél innap elnevezéssel. Az áldomás szó áldozatot jelentett régen.⁶⁴ Jókai Mór 1883-ban megjelentetett „*Bálványosvár*” címet viselő könyvében⁶⁵ említette „*a hét vezér kókuszdió serlegét, amibe azok a szövetségkötésnél vérüket csorgatták*”.⁶⁶ A pohár szavunk közös műveltségi kincsünk a Kr. utáni VIII. század elején a Kaukázus vidékén élő alánokkal.⁶⁷ Az „*ukkon*” szavunk a táltosok világából eredhet (ótörök nyelveken egyébként az ogan, okan szó Isten jelentésű); míg a másik a párszi vallásra utaló magyar Isten szavunk (ez perzsául izdan).⁶⁸ Ukkon pohara tulajdonképpen az áldásnak a pohara: lényegét tekintve az Isten pohara.⁶⁹ A magyar áldomás ennek méltó kifejezője: az Isten színe előtt tett tiszta szívű lélek rítusa.

XI. Csíksomlyó: a legenda, mint valóság

A pesti piarista plébánia sekrestyésének fia, Kácsor Keresztély (1710-1792) piarista pap novíciusmesterként ténykedett Privigyén, ahol 1773-ban megjelentette „*Supellex Historica ex Variis Probatis Veteribus et Recentioribus Scriptoribus*” címet viselő könyvét. A hunok áldomási poharát is lerajzolta, és latinul ismertette azt a rítust is, melynek keretében bármely néppel a szövetséget megkötötték. Egy hatalmas serlegbe bort töltöttek és vérüket ebbe csorgatták: ezzel fejezték ki halálukig tartó hithű esküvésüket, melyet minden esetben megtartottak.⁷⁰ A „*Csíki székely krónika*” szerint a székely áldozópohár Anakarszisz szkíta bölcsőtől származott, aki a görög írók szerint Szolón kortársa volt.⁷¹ Anakarszisz a szkíta fejedelmi családból származott: bekapcsolódott a korai görög filozófia áramába, ő lett az egyike az ún. hét bölcsnek.⁷²

⁶¹ Gyárfás István: A tárnokvölgyi ütközet és a hún-scythák temetkezési módja. = Századok. 1867. 357., 370.

⁶² Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű. Szerkeszti Csánki Dezső. Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmával Thaly Kálmán kezdeményezésére és támogatásával. Bp., 1907. 41.

⁶³ Sombori József: I. Értekezések 1. A Hajdani Nemes Székely Nemzet Áldozó poharáról. = Tudományos Gyűjtemény 1835. III. k. 17.

⁶⁴ Csánki Dezső, 1907. i. m. 42.

⁶⁵ Bp., 1964. 12.

⁶⁶ Kiss Erika: A székely nemzet áldozópohara. = Történelem-Kép. Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2000. márc. 17-szept. 24. Bp., 2000. 465.

⁶⁷ Egy ezredév. Magyarország rövid története. Szerkesztette Hanák Péter. Bp., 1986. 21.

⁶⁸ Vámbéry Ármán: A magyarság bölcsőjénél. Bp., 1914. 124.

⁶⁹ Uo. 218-219.

⁷⁰ Balás Gábor: A székely művelődés évszázadai. Bp., 1988. 186.

⁷¹ Szádeczky Lajos: Szabó Károly emlékezete. = Századok. 1894. 210.

⁷² Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1982. 1276.

A székely nemzeti áldozópohár kehely alakú, kókuszdióhéjból készített, fényes és fekete színű, csipkés szájú, aranyozott ezüsttel szegélyezett volt. A kókuszpohár virágos ezüstkehelyből emelkedik, az alsó és a felső ezüstözést 3 ezüstpánt fogja össze. A három pánt mindegyike felső felén egy-egy szűz áll, majdnem vállig érő hajjal, mezítelen karral, combközépig érő övezett öltönybe öltözve, melyet táncoló alakban ujjak között látszanak tartani, mint az övrendezés jelképei. Talpa hasonlóan aranyozott ezüst, rajta nyulak és farkasok futnak fák között. Fedele elveszett.⁷³ A székely áldozópohár vélhetően áldozati célú szent tárgy volt, ami a szkíta őseink korából eredt: a szkíta Anakharszisz pohara volt az a mitológiai gyökerű áldozati pohár, amit szentségként a rabonbáni áldozatoknál használtak a székelyek.⁷⁴ Ezt a poharat Budvárban a rabonbánok használták még a Szent István előtti időkben: a legnagyobb székely, Orbán Balázs is leírta ezt a történetet a XIX. században. A legenda valóságát a nemzeti áldozópohár léte tekintetében ékesen bizonyította, hogy a 2004-ben a somlyói pünkösdi búcsú szentmiséjén ezzel áldoztatott Erdő Péter bíboros.⁷⁵ Az évszázadokon át pusztá legendának minősített székely áldozópoharat 1944-ben Apor Péter püspök rejtette el a győri püspökvárban a csíkszentmihályi Sándor-család kérésére: húsz évvel később Pannonhalmán őrizték (leltárba vett magyar műkincsként), ahonnan László Gyula régész, közbenjárására adták vissza a Sándor-családnak. A Bp.i Sándor István a család nevében felajánlotta a csíksomlyói kegytemplomnak: a 2004. évi csíksomlyói szentmise előtti éjszakán restaurátorok dolgoztak rajta, hogy a misét celebráló Erdő Péter bíboros, prímás, érsek ezzel a serleggel mutathassa be az áldozatot.⁷⁶ Ez meg is történt: az ősi legenda ismét valósággá lett. A székely áldozópohár jelentősége tekintetében még egy rendkívül fontos adatra indokolt felhívni a figyelmet: 1835-ben megjelent írásában Sombori József arról is írt, hogy István királyunk ezen a poháron egy keresztet helyezett el, melynek eredményeként kapcsolta Erdélyt örök időkre a Magyar Szent Koronához; és egyúttal a székely nemzettel való új szövetség kifejezéseként felépíttette Csíksomlyón a Salvator-kápolnát.⁷⁷

XII. Hagyományunk életető ereje

Emberi közösségeink öntudata és hagyományörző, élő valósága adják az igazi keretet mindennapi életünkben: ezt megőrizni igen nagy csoda már napjainkban is. A közös áldomásívás színhelye közös ünnepi szertartást jelentett, melyen a jelenlévők áldomást tettek Isten színe előtt. A pohár felmutatása mintegy az italáldozat, áldomás keretében az Isten által jóváhagyott birtokbavételnek vagy az egyéb fontos szerződés-kötés hitelesen igazoló jogi tényének állít örök emléket.

Az Ukkon-pohár felmutatásának jogszokása, a székely nemzet áldozókelyhe által képviselt rítus, illetve az áldomás ősi magyar szertartása lényegében tulajdonképpen azt fejezi ki: az ünnepek megtartásakor, szerződések megkötésekor, nemzeti sorskérdésekről való döntések alkalmával Istennel együtt ünnepelt, szerződött, esküdött a régi korok magyarája.

⁷³ *Kővári László*: Erdély történelme. I. k. Kolozsvár, 1859. 53.

⁷⁴ *Ipolyi Arnold*: Magyar mythológia. II. k. Bp., 1929. 297.

⁷⁵ *Pomjének Béla*: Legendák földjén. A bágyi vár. = Hargita Népe 2005. dec. 23. péntek XVII. évf. 300. sz.

⁷⁶ *Bánó Atilla*: Erdélyben a rabonbán serleg. = Esztergom- Bp.. Az Esztergom- Bp.i Főegyházmegye negyedévenként megjelenő lapja. 2004.

⁷⁷ *Sombori József* i. m. III. k. 14.

Ez ősi, keleti gyökerű műveltségi hagyományunkból fakadhatott. Az áldomás valójában egy vallási szertartású áldozati rítus volt, melyben lélektani tekintetben az égi világ iránti tisztelet, főhajtó hódolat jelentette a lényegét.

A felmutatott áldozópohár a terület birtokbavételének mintegy Istentől származott jogalapját és egyidejűleg a valóságos földi tényét is tükrözte. Megítélésem szerint honszerző elődeink hagyománya élhetett tovább abban az ősi magyar jogszokásban, amit az Ukkon-pohár felmutatása jelentett a XVI-XVII. századi magánjogi szerződések megkötésekor. Az Ukkon-pohár felmutatásának tehát lehet ez is a mitológiai előzménye: szellemi tartalmát tekintve az élet vizének, a halhatatlanság italának szakrális képét vetítheti elénk, hiszen a régi idők embere égre emelve arcát kötötte meg földi szerződéseit. Ennek a szellemi tartalomnak komoly műveltségi előzményei az ősi keleti kultúrákban is fellelhetők, ahol a kőszobrok kezében lévő áldozati pohárnak szintén hasonló a jelképi tartalma.

Az áldomás ősi magyar szertartása lényegében tulajdonképpen azt fejezi ki, hogy az ünnepek megtartásakor, szerződések megkötésekor, nemzeti sorskérdésekről való döntések alkalmával Istennel együtt ünnepelt, szerződött, esküdött a régi korok magyarja. Ez ősi, keleti gyökerű műveltségi hagyományunkból fakadhatott. Az áldomás valójában egy vallási szertartású áldozati rítus volt, melyben lélektani tekintetben az égi világ iránti tisztelet, főhajtó hódolat jelentette a lényegét. Milyen szép is lenne, ha a hegyaljai borlovagok rendi világa újra megteremtené ezt a rítust mintegy hagyományőrző jogszokásként!

Az Ukkon-pohár felmutatása világképi értelemben az élet kelyhe fogalmi körhöz kapcsolható, és ekként mintegy az életvízzel azonosítható világszemléletet tükröz. Népünk, nemzeti műveltségünk világképi gyökere sokkal magasztosabb és mélyebb annál, mint amit napjaink valósága ma megmutat. Magyar áldomásunk ünnepélyes, égre tekintő jellege olyan érték, melyet fontos megőriznünk közös kerek világunk sorsteremtő erejének!

SZIGETI SÁNDOR: A VÍZ I.

BOGOLY JÁNOS – OLÁH TAMÁS

Királyhelmece története a mohácsi vészig

Tanulmányunk történelmi vázlat, amelynek célja, hogy bemutassa az egykori Zemplén vármegye egyik meghatározó tájegységének, a Bodroghöznek a „fővárosát”, Királyhelmece, amely a táj Szlovákiához került részén, a Felső-Bodroghözben található. Írásunknak ezúttal első, 1526-ig terjedő részét közöljük, s reményeink szerint a következő évkönyvben a második, napjainkig tartó rész is megjelenik. Tanulmányunkban nemcsak szigorúan véve Királyhelmece múltjával szeretnénk megismertetni az olvasót, igyekszünk kitekinteni a Felső-Bodroghöz történelmére is.

1. Földrajzi környezet

A Bodroghöz a tiszai Alföld északkeleti nyúlványa. A síksági jellegű kistájat D-DK-ról a Rétköz és a Nyírség, K felől a Beregi-Tiszahát, az Alföld kárpátaljai kistája, É-on a Latorca folyó mentén az Ungi- és a Zempléni-sík, a tiszai Alföld legészakibb kistái, Ny-on Eperjes-Tokaji hegylánc és az annak részét képező, alacsony középhegységi és dombsági tájtípushoz tartozó *Zempléni-szigethegység*, vagy, ahogy az újabb magyarországi geológiai szakirodalomban szerepel, a *Zempléni-rögök* vagy *Zempléni-dombság* határolja.¹

A Zempléni-szigethegység lejtőin fekvő, hegylábának számító, többségében magyar lakta Bodrog jobb parti községek (Zemplén, Ladmóc, Szőlőske, Borsi, Kisbári, Nagybári és Csarnahó, Kistoronya) közül Kistoronya kivételével 1928-tól mindegyik a Királyhelmece járáshoz tartozott. Ide nyúlik vissza, hogy lakói önmagukat „bodroghozsónak” nevezik annak ellenére, hogy földrajzi értelemben nem ott élnek.² A 945 km² területű Bodroghöz a déli 556 km² területű Alsó-Bodroghöz Magyarországon, míg a 389 km² területű Felső-Bodroghöz Szlovákiában fekszik. A választóvonalat közöttük, a nagyrészt a Karcsa-ér futását követő országhatár jelenti, amely azonban azt nem jelenti, hogy e két terület korábban elkülönült egymástól.³

¹ Hajdú-Moharos József – Hevesi Attila: A kárpát-pannon térség tájtagolódása. = Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére. Főszerk.: Karátson Dávid. Magyar Könyvklub. Bp., 2002. 294-306.; Uo.: Gyarmati Pál: A Tokaji-hegység. 387-391.; A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András – Horváth Gergely. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza-Szerencs, 2009. (továbbiakban: ZFL) 105-106., 384.

² Bogoly János: A Felső-Bodroghöz természetrajzának áttekintése. = Bodroghöz. (A magyarországi Bodroghöz tájmonográfiája). Szerk.: Tuba Zoltán. Gödöllő-Sárospatak, 2008. 27-70.; Tamás Edit: A Felső-Bodroghöz népessége. = Bogoly János – Oláh Tamás – Boros László – Tamás Edit: Folyók közén. Királyhelmece/Kráľovský Chlmec, 2009. (továbbiakban: Folyók közén) 116-157.

³ ZFL, 45.

A *Bodrogek* mint tájnév írásos forrásainkban az egyik legrégebben említett szó. Már Anonymusnál is találkozunk a „Tisza és Bodrog között elterülő földek” elnevezéssel, majd 1341-ben bukkan fel a *Thyzabodrogeky* tájnév. A *Tiszabodrogek* névalakból a magyar tájnév-alkotásban jellemző, a csak a kisebb, de a tájegység meghatározása szempontjából jellemzőbb folyó nevet felhasználó *Bodrogek* változat a 15. század végén már megjelent és 16. századtól vált egyre általánosabbá. Ezt bizonyítja Upori Barbara 1499-es birtokadományozó magánoklevele (in *Bodrogek*), Zemplén vármegye egy 1506-os oklevele („in districtu *Bodroghkeewz/Bodroghkewz*”), 1559-es közgyűlési jegyzőkönyve („Makó János szolgabíró járásában, a *Bodrogek*ön”, „In processu Johannis mako Judlium in *Bodroghkewz*.”), vagy az 1593-as portaösszeírás is („Processus primus Johanni Gobocz *Inbodrogek*”). Ezzel párhuzamosan azonban a *Tiszabodrogek* névalak továbbélése is megfigyelhető a 17-18. századi levéltári forrásokban, amelyekben a bodroeki járást e néven említik.⁴

A földrajzi értelemben vett kistáj mai arculatának, formakincsének kialakításában döntően az alábbi események játszottak szerepet:

1) A legmarkánsabb felszíni formák a Felső-Bodrogekben található, riolitból, riolitufából és andezitből álló vulkáni eredetű magaslatok, amelyek a harmadidőszak végi, felső-miocén vulkáni működés lepusztult maradványai. Ezek Királyhelmece–Szentés és Nagykövesd–Bodrogszerdahely térségében hegyként emelkednek ki a környező síkságból, bár tengerszint fölötti magasságuk nem haladja meg a 277 métert.

2) A földtörténeti negyedidőszakban a táj a nyírségi hordalékkúp része. A Kárpátok hegyláncaiból lefutó és északnyugat-délkeleti irányban, az Érmelléken folyó Ős-Tisza felé tartó folyók, a Tapoly, Ondava, Ung és Laborc rakták le itt hordalékaikat. Ebből, mintegy 27000-22000 évvel ezelőtt, a würm jégkorszak ún. felső-pleniglaciális szakaszában a száraz és erős szelek homokot fújtak ki, futóhomok-vonulatokat alakítottak ki, amelyeknek a környezethez viszonyított magassága akár a 10-15 métert is elérheti a kistáj egyes részein. E jégkorszaki eredetű, az ártéri síkságból kiemelkedő futóhomok-vonulatok közül a Felső-Bodrogekben több fennmaradt, s ősidők óta lehetőséget nyújtott települések létrejöttéhez.

⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára (SFL) IV. 2001/a. és IV. 2001/b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek 1558-1786. Prot. 1. 1558-1565 évi megyegyűlési jegyzőkönyvek. 10.; *Tóth Péter*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. I. 1558-1560. Miskolc, 1990. 12.; Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 1214-1786 (1848). Loc. 96. No. 92. Német katonák kihágásai Zemplén megyében 1590-1673. (Excessus Militiae Germanicae.) Tanúkihallgatási jegyzőkönyv a német katonák dúlásairól a Bodrogekben. Királyhelmece, 1660. júl. 14. 107., Német katonák kihágásairól szóló jegyzőkönyv. Szerdahely, 1662. máj. 8. 165.; IV. 2005/a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et commissariatica 1553-1777. P. köt. 123. No. 66. Portarum totius Comitatus communeratio 1593. N. Loc. 121. No. 21. Nobilium quoad ... equites limitatio 1645. „Processus egregii Domini Ladislai Vanczodi Tiszabodrogek”; SFL IV. 2008/d. Zemplén Vármegye Törvényszékének iratai 1550-1850 (1851). Polgári perek 1550-1786. Loc. 54. No. 56. Br. Vécsey József pere nemzetes id. Csuka István és András, valamint Dajka Ferenc ellen 1761-1770.; *Kiss Lajos*: Földrajzi neveik etimológiai szótára. I. köt. A-K. Akadémiai, Bp., 1997. 225.; II. köt. L-Zs. Akadémiai, Bp., 1997. 165.; *Bogoly* (2008): 27.; Az 1341-es leleszi oklevél átirata: A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. IX. Szerk.: *Kammerer Ernő*. Bp., 1889. Pálóczi László országbíró oklevele. Buda, 1446. nov. 1. 123-148.; COLLECTIO DIPLOMATICA HUNGARICA – A középkori Magyarország digitális levéltára. Arcanum. Bp., 2008. (Továbbiakban: CDH) Magyar Országos Levéltár (MOL) DL-DF Adatbázis.; A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100323.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28105283%29&s=DAT&m=0&a=rec%20DL%20105283>. Zemplén vármegye hatósága oklevele. 1506. dec. 19. DL 72080. Upori Barbara oklevele. 1499. márc. 6.

3) Közben ugyancsak a felső-pleniglaciálisban erősebben kezdett süllyedni a Szatmárisíkság északi része, a Beregi-síkság és a Bodrogtörzs, amely miatt a Tisza elhagyta az Érvölgyét és ÉNy-nak, majd a Bodrogtörzsben DNy-nak fordult, így érte el a Tokaji-kaput. A Tisza megjelenésével a Bodrogtörzs vízrajza teljesen átalakult. A Tisza Kr. e. 20000-10000 évvel ezelőtt még a Helmeci-magaslatoktól északra folyt. Kr. e. 10000-9000 évvel ezelőttől a holocén atlantikus fázisa első feléig már Királyhelmecektől délre folyt, a Karcsa medre ekkor alakult ki. Ezt követően Záhony-Lelesz-Zétény-Zemplén irányában, a mai Tice medrében futott folyt a Tisza. Ezzel párhuzamosan a Latorca medre elvonszolódott és felvette előbb az Laborcot és a bele torkolló Ungot, majd Zemplénél a Tapollyal egyesült Ondava folyót, innen nevezzük Bodrognak. A mai Bodrogtörzsről a szubboreális fázistól (Kr. e. 5000-2500) lehet beszélni, amikor a Tisza elhagyta ezt a medrét és mai medrében fut. A Tisza és kisebb részt a Bodrog csavargásai következtében a korábbi futóhomok térszínnek nagy része letarolódott és a folyók kialakították élő és holt medreiket, övzátonyait, folyóhátait, stb. Utóbbiak környezetükből kiemelkedtek, így ármentesek voltak, lehetőség ezeken is a megtelepedésre. A tájegység felszínének zömén pedig negyedidőszaki folyami eredetű hordalék található (réti agyag, kotus, tözeges képződmények, holocén öntésképződmények, agyag, iszapos agyag, homok stb.).⁵

A Bodrogtörzst a legújabb magyar tájfelosztás öt kistájrészletre osztja fel, ezek:

1) A több kisebb vulkáni magaslattal álló *Felső-bodrogtörzsi szigethegység* (Chelmecké pahörky). Két nagyobb csoportja a Tarbucka és a Helmeci-magaslatok. A Tarbucka csoportja a Bodrog bal partján, a Zempléni-szigethegységgel szemben fekszik. Magját kipreparált vulkáni alakulat képezi, északi lejtőit homok fedi. Legmagasabb pontja a Tarbucka (277 m), egyben a Bodrogtörzs legmagasabb pontja. Ikercsúcsa a Szentiván (272 m). Bodrogszerdahelytől Ny-ra a Csipkés alig haladja meg a 210 métert, míg az Akasztó-domb és a Bak-hegy⁶ csupán 150-160 méter magas. A Helmeci-magaslatok nagyobb kiterjedésű és összetettebb szerkezetű. Magját legmagasabb pontjainak, a Nagy-hegynek (264 m) és a Kis-hegynek (222 m) vulkáni tömbje alkotja. A dombságot nyugat felől egy meredek törésvonal mentén kialakult lejtő zárja Szentes fölött. Az itteni magaslattal alig éri el a 150 métert. Jelentősebbek É-ről D felé a Pilis (159 m) és a Lingó (160 m) sziklás dombjai, majd a Gazda-hegy. A futóhomok a Helmeci-magaslatok zömét beborította. A futóhomok felszíneken és vulkáni eredetű magaslatokon nagyrészt nem maradt meg az eredeti növénytakaró, ezeken a szántóföld, a szőlő, a legelő, a ritkás akácos vagy bokros-füves területek a jellemzők. Említést érdemel még a Szomotori-hegy (151 m), és a Latorcán túl, az Ondava partján emelkedő imregi Nagy-hegy (271 m) és Ávas (238 m).

2) A táj É-i részén, az egykori Tisza-medre mentén található a *Ticemellék*, elhagyott folyómedrek közötti, gyakorta belvizes térszínekkel és kisebb futóhomok vonulatokkal.

3) A mai országhatár által kettévágott kistájrészlet a *Karcsamellék*, ahol szintén elhagyott folyómedrekkel, folyóhátakkal és kisebb futóhomok-vonulatokkal találkozunk.

⁵ Sümei Pál: A Bodrogtörzs geológiai felépítése és fejlődéstörténete. = Bodrogtörzs. I. m. 2008. 73-86.; *Bogoly* 2008. 29.; ZFL: 384.

⁶ SFL IV. 2008/d. Loc. 54. No. 56. Báró Vécsey József pere nemzeti id. Csuka István és András, valamint Dajka Ferenc ellen 1761-1770. No. 6. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Leleszi konvent, 1690. „Bak hegy”, „Bakhegy Erdő”, No. 8. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Szinyér, 1766. okt. 30. „akasztó Domb”, „Bak Hegy”.

Királyhelmece látképe a Helmecei-magaslatokról (Bogoly János felvétele)

A Bodrogek területének teljes egészében Magyarországon fekvő két kistérsége a 4. Hosszúrév és az 5. Bodrogek.⁷

2. Történelmének áttekintés a népvándorlás korától 1526-ig

A Bodrogek évezredek óta lakott vidék, amelyet gazdag régészeti lelőhelyek bizonyítanak. A vízjárta, a folyószabályozások előtt mintegy szigetként élő terület, már a kőkorszak óta kedvelt lakóhelye volt az embernek, így többek között Királyhelmece is található a rézkortól kezdve folyamatosan, ősi emberi települések létét bizonyító régészeti leletek, azonban mégis a népvándorlás második szakasza (6-10. század), azon belül is az avar uralom és a magyar honfoglalás hozott a Kárpát-medence számára napjainkig ható érvényű változásokat.

Az avarok a 6. század közepén jelentek meg a Kárpát-medence síksági és dombosági területein. Uralmuk alatt telepednek meg a szlávok a medence hegyvidéki peremén.⁸ A korai avar birodalom területe a 626-ban Bizánctól elszenvedett vereség utáni belháborúkat követően már csak a Kárpát-medencéig terjedt ki. Újabb nagy változást hozott 670 körül, hogy – miután a kazárok megdöntötték a Fekete-tenger menti bolgár államot – a bolgár-törökök egy része és más keleti népek nyugatra indulnak. A bolgár-törökök megalapítják a dunai Bolgárországot, más részt nagy tömegben betelepülnek a Kárpát-medencébe (onogur-wangar népesség – egyes vélemények szerint magyarok – „kettős honfoglalás”). A kései avar birodalom ezután újra megerősödik, sőt megszállja a Bécsei-medencét és a Felvidék déli területeit, de a 800-as évek elején a frankokkal, majd a bolgárokkal vívott háborúban elszenvedett nagy vereségek hatására szétesett.⁹ Ebben az időszakban a régészeti leletek szerint a

⁷ Hajdú-Moharos József – Hevesi Attila, 2002. 294-306.

⁸ Korai magyar történelmi lexikon (9-14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Akadémiai, Bp., 1994. (továbbiakban: Kmtl.) 70-72., 646-649.; Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. (História Könyvtár. Monográfiák. 17. Szerk.: Glatz Ferenc.) Bp., 2001. 10-11.

⁹ Kmtl.: 70-72., 646-649.; Engel, 2001. 10-11.

Bodroghöz északkeleti részén éltek szlávok. A 7-9. századi keleti szláv eredetű etnikum jelenlétét legjobban a Királyhelmece határában fekvő Erős-erdőben feltárt, kb. 5 km hosszan fekvő 66 rendkívül szegényes leletanyagú halomsír tanúsítja. E területen feltehetően a 7-8. századtól az erdélyi, ún. „szilágynagyfalusi csoport” népességével rokon lakosság élt. Központjai vidékünkől délkeletre, a Partiumban és Észak-Erdélyben voltak. A magyar honfoglalást megélhették, viszont a régészeti leletek és a korabeli írott források alapján egyértelmű, hogy Bodroghöz és közvetlen környéke nem tartozott a Morva Fejedelemséghez.¹⁰

A 892. és 894. évi kalandozó hadjáratokkal bevezetett magyar honfoglalás (895/6-900) ilyen etnikai viszonyok között találta a Bodroghózt, amelyet az első között szállt meg, és amely bővelkedik a honfoglalás kori magyarsághoz köthető régészeti leletekben. Temetőik feltárása alapján három tömbben telepedtek meg. Az egyik a Bodroghoz (Viss-Zalkod-Kenézlő), a másik a Bodrog–Karcza közötti homokhátak területe Sárospataktól Szinyérig. Ide tartoznak a felső-bodroghózi szinyéri, az igen gazdag, de teljesen feldúlt, bodroghócsi, a szintén rangos bodroghózi helyi 10. századi temető, a szomatori 11. századi, valamint az elpusztult nagykövesdi temető.¹¹ A harmadik tömb a Bodroghöz keleti, Tisza és Latorca által közrefogott területe. Ide tartoznak a Felső-Bodroghózból az ágcsenyői, bélyi, kisdobrai temetők, utóbbiban például arab dirhemeket és a ritka fegyverleletnek számító baltát is találtak a férfisirókban. Királyhelmece határában is tártak fel honfoglalás kori magyar leletet. Az Erős-erdőben, a már említett szláv halomsírok egyikében magyar nyílhegyet találtak.¹² A Bodrog jobb partjáról mindössze egyetlen, de igen jelentős lelőhelyet ismerünk, a zempléni Szélmalom-dombot, ahol egy 10. századi, igen előkelő személy maradványait rejtő vezéri sírt tártak fel.¹³ A kalandozások kora (900-970) után Géza nagyfejedelem (972-997) kezdi meg a keresztény magyar állam megszervezését, amelyet fia Vajk, a későbbi I. István fejezett be. Zemplén vármegye római katolikus egyház-igazgatási szempontból az esztergomi érseki tartományhoz, azon belül az egri püspökséghez és a zempléni főesperességhez tartozott. Az egri püspökségnek a Bodroghóban is volt birtoka, a „Zemplénvár vára szomszédságában fekvő Szentmária falu” és vámjának fele, amelyet IV. Béla király 1261-es oklevele szerint Szent István király adományozott a püspökségnek.¹⁴ A magyar állam szervezése azért is nagy jelentőségű, mert ez volt az első állam, amely a Bodroghózt és környékét magába foglalta, amely ettől kezdődően a Magyar Királyságon belül Zemplén vármegyéhez tartozott. A megye nevét a vaskori eredetű zempléni földvárról vette, amely a magyar honfoglalás idején is fontos központ maradt, sőt megerősítésére is sor került a 9-10., vagy inkább 10-11. század fordulóján, amely során a mai formája kialakult. Mivel királyi vár lett, presbiteri templom épült benne, még István uralkodásának elején, talán a mostani református templom elődje.

¹⁰ A szilágynagyfalusi csoport. = Erdély története I. köt. Szerk.: Makkai László, Mócsy András. Akadémiai, Bp., 1986. Erdély története. PC CD-ROM. Arcanum. Bp., 2005.; Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék 10. századi történetéhez. (Magyarország honfoglalás kori és Árpád-kori sírleletei 1. Sorozatszerk.: Kovács László és Révész László) Miskolc, 1996. 8-10.

¹¹ Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi, Bp., 1986. 220., 245., 250.; Révész, 1996. 10-12.

¹² Kristó, 1986. 223.; Révész, 1996. 10-12.

¹³ Kmtl.: 39-40, 743.; Kristó, 1986. 218-241.; Révész, 1996. 11.

¹⁴ Engel, 2001. 26-29., 40-42.; *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. Volumen I ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Györfy.* Akadémiai, Bp., 1992. 60-61.; Kmtl.: 180., 184.

Annak az istváni törvénynek, amely kötelezővé tette, hogy minden tíz falu templomot építsen, és ne költözzék messzire tőle, először vidékünkön talán Zemplén vártemploma felelt meg. A később szentté avatott István király további nagy műve a megyerendszer kialakítása. A király Zemplén ispáni várát tette Zemplén (határ-)vármegye székhelyévé, amelyhez a Szabolcs vármegyéhez tartozó Bodrogszig kivételével a Bodrogszig is tartozott. A Bodrogszig folyói közül egyébként a Tisza Bodrogszig feletti része Szabolcs, míg a Latorca Ung vármegye felé képezett határvonalat. Nem tartozott ugyanakkor a megyéhez a 14. század elejéig a Sárospatak központú, főként az erdős hegyvidéken kialakított király magánuradalom, a pataki erdőispánság. Zemplén határvármegye különleges szerepét az adta, hogy a fontos kereskedelmi utak mentén elterülve, királyi tisztviselőinek elsődleges feladata a határvédelem szervezése volt. Területén a királyi birtokok igazgatására szolgált a zempléni várispánság, amelynek székhelye szintén a zempléni vár volt. A király birtokai szótan helyezkedtek el a vármegye területén, a birtokok igazgatását ellátó várispánsági tisztviselők adták a vármegye tisztikarát is a 13. század végéig, amikor kialakult a királyi vármegye helyén a nemesi vármegye.¹⁵

A 13. századtól kezdődően megszorodnak az írásos források e vidékre vonatkozóan. Közülük is kiemelten fontosak az oklevelek, amelyek közül azonban többet csak későbbi átírásokból ismerünk. Az első adat II. András uralkodásának idejéből származik, akinek Szirmay Antal szerint Lelesz volt egyik kedvenc tartózkodási helye. 1213 nyarán Halics felé tartván is éppen itt tartózkodott, amikor utolérték azzal a hírrrel, hogy a hagyomány szerint Bánk nádor vezette összeesküvők meggyilkolták feleségét, Gertrúdot. A hagyomány szerint a királyné szívét (mások szerint jobb kezét is) a leleszi egyházban temettette el.¹⁶

Keltezése szerint 1214-ből maradt fenn az első, Bodrogszigre vonatkozó, 1334-es másolatból ismert latin nyelvű oklevél-hamisítvány, amelyet a leleszi premonstrei rendház „alapítólevelének” tartunk. Jelentőségét többek között az adja, hogy felsorolja a korabeli településeket és határaik helyneveit, így Helmece praediumét („*Praedium Helmece*”) is, amelynek határjárás leírása feltehetően 14. századi. Az oklevél szerint a Szent Kereszt tiszteletére szentelt prépostság alapításáról III. Béla adott oklevelet Boleszló váci püspöknek (1188-1212), amely Imre király idejében elpusztult. II. András figyelembe véve Boleszló végakarátát, akivel testvére, Imre király igaztalanul bánt, visszaállította a premonstrei rend birtokjogát abban az egyházban, amelyet még Katapán egri püspök szentelt fel. IV. Béla 1252-es hiteles oklevelé szerint ugyanakkor a leleszi prépostságot Boleszló alapította atyja, II. András engedélyével. Lelesz, mint Prémontré közvetlen filiája, az esztergomi érsek alá tartozott.¹⁷

Ekkor Lelesz tartozékaként említették Helmece „praedium”-ot. Ez eredetileg a földesúri gazdaságot és a mellette lévő települést jelölte, amelyet szolga, vagy szolga eredetű szolgálónépek laktak, akikből a 13. század második felében telkes jobbágyok lettek. Később részben falvakká, mezővárosokká fejlődtek, de egy részük elnéptelenedett, ebből ered, hogy a 14. század végétől pusztát jelentett. Az oklevél Helmeceen már „liberum fo-

¹⁵ Kmtl.: 255-256., 533., 714-715., 743-744.

¹⁶ Németh Péter: A falu és a Nagytárkányi család a középkorban. [Dedina a Nagytárkányiovcí v stredoveku. das Dorf und die Familie Nagytárkányi im Mittelalter] = Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Szerk.: Viga Gyula. (Lokális és regionális monográfiák 5. Sorozatszerk.: Liszka József) Fórum Kisebbségkutató Intézet-Etnológiai Központ, Somorja-Komárom, 2006. 35-54.; Kristó, 1986. 103.; Kmtl.: 43., 234.

¹⁷ Kmtl.: 402.; Tringli István, az MTA Történettudományi Intézete tudományos főmunkatársának szíves közlése.

Zemplén és a felette magasodó, mára beerdősült Árpád-kori földvár a református és görög katolikus templommal Ladmóc irányából. (Oláh Tamás felvétele)

rum”-ot, azaz „szabad piac”-ot is említ tesz, azaz vásáros hely, amely az árucserre mellett a törvénykezés fontos színtere.¹⁸ Bár a Bodroghközben a 13. század elején a magyarok éltek többségben, ugyanakkor a Helmec nevet a legtöbben – így Kiss Lajos és Szirmay – szláv eredetűnek tartják. A szláv nyelvekben ugyanis e szó dombot, kis halmot jelent (a cseh „chlumec”, a szlovák „chlmeč” és a szlovén „holmec” szó jelentése is ez). A névadás alapjául a Királyhelmeccel melletti Nagy-hegy szolgálhatott. A névadók pedig feltehetően azok a keleti szláv népek lehettek, akik a 7-9. század táján már Helmeccel területén éltek.¹⁹

1241-ben súlyos csapás érte az országot, a mongol birodalom hadai öt irányból megtámadták a Magyar Királyságot, s nem kerülték el a Bodroghköz sem. A leleszi prépostságot feldúlták és kifosztották. Hogy Zemplén ispáni vára tatár kézre került-e, nem ismert, az azonban biztos, hogy a tatárok elvonulása után gyorsan rendbe hozták.²⁰ A korabeli tudósítások szerint az ország keleti felét érte a legnagyobb csapást, de az újabb kutatások szerint a népesség pusztulása nem volt olyan nagy, mint azt korábban feltételezték, de a tatárjárás utáni időszak mégis második honalapításnak tekinthető. Mivel a később felbukkanó személy- és dűlőnevek csaknem kivétel nélkül magyarok, így biztos, hogy e vidék lakói is magyarok voltak, de nem dönthető el, hogy új betelepülőkről, vagy túlélő népességről van-e szó.²¹ A tatárjárás nem csak az országot, de Zemplén történelmében is fordulópont. IV. Béla ösztönzi és birtokadományokkal támogatja a magánföldesúri kővárépítést is. Ez a lépés azonban előkészítette a 13. század utolsó harmadától a 14. század elejéig tartó feudális anarchiát, a tartományurak uralmát. 1242 után, bár Zemplént is megerősítették, de a földvárak kora lejárt, így az ispáni vár elveszti jelentőségét. E várépítési hullám részeként 1323 előtt építtette fel a Kövesd földjét is birtokló Baksa nembeli Baksa (1271-1299) vagy fiai, Miklós és Francsik a Bodroghköz legnagyobb erődtítményét, a nagykövesdi várat, amely később is a tőlük származó, 1535-ben férfiágon kihalt Szerdahelyieké, illetve a rokon sóvári Soósoké. E

¹⁸ Kmtl.: 207-201., 557., 720.

¹⁹ Kiss Lajos I. köt. 1997. 733.

²⁰ Kristó, 1986. 114-131.; Szirmay Antal: Notitia Topographica, Politica inclyti Comitatus Zempléniensis. Budae, 1803. 281.; Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1905. 77.; Engel, 2001. 85-86.

²¹ Kmtl.: 557.; Engel, 2001. 88-90.; Bogoly János – Oláh Tamás: A táj a magyar királyságban (1000-1919). = Folyók közén. 2009. 38.

terület 13-14. századi várépítései, hospes kiváltság-adományozásai ugyanakkor egyértelműen mutatták, hogy igazi, stratégiai jelentőségű központtá Újhely, Patak és Ungvár válnak.²²

Bár IV. Béla katonai és belpolitikai reformjai révén az ország újjáépítése terén sikeres volt, de Nyugaton elszenvedett külpolitikai kudarcai miatt 1260 után kiéleződtek a belső ellentétek. Legidősebb fiát, Istvánt 1246 előtt megkoronáztatja és felújítva a dukátust, Szlavónia, Erdély, majd 1258-ban Stájerország hercegévé teszi, amelynek 1260-as elvesztése után kénytelen neki adni Erdélyt, de István herceg ezzel nem elégedett meg, párthívei segítségével fellázadt, mire IV. Béla 1262-ben megadta neki az „ifjabb király” címet és az ország K-i területeit, ahol szinte egyeduralkodóként rendelkezik. Ő adományozza 1261-ben Újhely első privilégiumait. Apa és fia, a tehetséges katona között ezzel sem állt helyre a béke. 1264-ben háború tört ki közöttük, még ez évben IV. Béla elfoglalta Patak (azaz Újhely) várát, foglyul ejtette István feleségét és gyermekeit, 1265-ben viszont István legyőzi apját, aki 1270-ben halt meg.²³ V. István alig több mint két évig ül apja ingatag trónusán, őt fia, az egyesek által utolsó Árpád-házi uralkodónak tartott IV. (Kun) László követi. Uralkodása alatt állandósul az 1260-as évek óta tartó különböző bárói pártok közötti belviszály, megerősödnek a világi nagybirtokosok és lerakják önálló tartományaik alapjait, mindezt tetézte a pápai legátus szerencsétlen beavatkozása a magyar viszonyokba a kunok kérdésében, ráadásul 1285-ben egy második tatár betörés is érte az országot, amely közvetlenül is érintette a Bodrogtózt. Bár ez csak egy-két hónapig tartó portya volt, és méretei nem hasonlíthatók az 1241-1242-es tatárjáráshoz, de a tatár hadak végigpusztították Magyarország keleti felét és eljutottak Pestig, majd zömük Erdély irányában kivonult az országból. Kortársai a királyt vádolták a tatárok behívásával, ami esetleg azzal támasztható alá, hogy egyre inkább pogány szokásokat vett fel és kun, valamint az itt maradó és királyi szolgálatba lépő tatár kísérete („nyögérek”) társaságában töltötte napjait. Végül 1290-ben kunok ölik meg Körösszegen.²⁴

1290-ben III. András került a magyar trónra. Bár uralkodása első évében törvényben tiltja meg a megyék elajándékozását, párthívét, Aba nembeli Amadé nádort, aki már korábban megszerezte Zemplén megyét, megerősítette Ung megye birtokában.²⁵ A 13. század második felében e meghatározó folyamat a köznemesség és a nemesi megye kialakulása, e vidék birtokosainak zöme is közülük került ki.²⁶ A leleszi rendház is újjáéled 1242 után, kegyurai: 1252-ben az előkelő Gut-Keled nem sárvármonostori főága Miklós alágából származó I. Miklós szlavón bán (a Bacskayak őse) fia I. András, 1283-ban Baksa nembeli Simon fiai, 1289-ben Balog-Semjén nembeli Ubul fia I. Mihály ugocsa ispán és fiai. 1298-1303 között pedig a Baksa nem tagjai kérik kegyuraságuk megerősítését a választott esztergomi érsektől. Lelesz egykori birtokai azonban részben elvesznek. Helmece 1275 körül az Aba nem Györkey ágából származó Bodon kapta meg, ezzel megkezdődik világi földesurak általi birtoklása, amely 17-18. század fordulójáig tartott.²⁷

²² Engel, 2001. 90-91.; Kmtl.: 376., 698., 700.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a 14. század közepéig. MTA. Bp., 1900. (Utánnyomás. Bp., 1994.) 179.

²³ Détsky Mihály: Sárospatak vára. Sárospatak, 2008. 10-11.; Engel, 2001. 88-92.; Kmtl.: 92., 261., 280., 294.

²⁴ Engel, 2001. 94-95.; Kmtl.: 294., 396., 663.; Kristó, 1986. 148-149.

²⁵ Kmtl.: 41-44., 663.; Kristó, 1986. 149-155.

²⁶ Engel, 2001. 104-106.; Kmtl.: 377-378., 484.

²⁷ Karácsonyi, 1900. 70., 508-511.

Az Árpádok kihalása utáni évek trónharcait 1310-ben az Anjou-házból származó, s a magyar trónra már régóta pályázó I. Károly harmadik, s egyben érvényes koronázása zárta le. I. Károly gazdag, de erősen megosztott országot örökölt, amelynek területén tartományurak osztoztak. A 14. század első évtizedében Zemplén vármegye Aba Amadée Bereg vármegyétől a Szepességig terjedő tartományának része. Az egyébként Anjou-párti nagyrar azonban nem elégedett meg hatalmas birtokával, Kassa szabad királyi városát is meg akarta szerezni örök adományként a királytól, s ez okozta halálát. 1311. szeptember elején fiaival és kíséretével Kassán tartózkodott, ahol a polgárok rajtaütöttek, őt megölték, két fiát, Amadét és Domokost pedig foglyul ejtették.²⁸ Ez volt a kezdete az Amadéfiak tartományúri hatalma lezárásának, akik október elején súlyos feltételek mellett kötnek békét a kassaiakkal és a királlyal. Ebben arra kötelezték magukat, hogy egyebek között Zemplén vármegyét is visszaadják a királynak. A megegyezést azonban csak részben teljesítik, majd 1312 telének végén Zemplénre törve, többek között megtámadják Gálszécset és Sárospatakot. Erre I. Károly, aki már szerette volna felszámolni a tartományurak hatalmát, haderejével 1312 márciusában Váradról Munkács alá ment, majd ennek bevétele után a Bodroghközön át Sáros vára alá ment. Ezt igazolja egy 1312. április 4-én Helmec falu mellett (prope villam Helmuch) kiadott oklevele, amely Engel Pál szerint a mai Királyhelmecen íródott. A királyi hadak Sáros és Lubló várát is bevették, ezzel a sárosi és szepesi földeket is visszaszerezték. Az Amadéfiak azonban folytatni akarták a harcot, szövetségest nyerve ebben az Északnyugat-Felvidéket birtokló, a trencsényi várban saját udvartartással rendelkező Csák vagy Trencsényi Máté személyében. A tartományúr jelentős segélyhadat küld, amely az Amadéfiakkal egyesülve 1312. június 15-én a Tarca parti Rozgony mellett véres csatát vívott a királyi hadakkal, amelyben két Amadéfi fiú is elesett, és a királyi sereg győzött. Az Amadéfiak hatalma ezzel megroppant, bár nem szűnt meg teljesen.²⁹

Az 1323-ig tartó háborúban a győzelmet megszerző I. Károly a megszerzett területek, váruradalmak egy részét szétosztja hívei között, többségét azonban királyi kézben tartja és úgynevezett honorbirtokként (hivatali birtok) adja át híveinek. Ez egyúttal az Anjou-kor jellemző kormányzati formája lesz, ugyanis a várakat nem egyenként adja át általában, hanem egy, vagy több megye várai kerülnek bárói (nádori, országbírói, vajdai, báni, stb.) tisztet viselő híveihez, akik egyben az adott megye ispánjai is.³⁰ Zemplén megye élére 1312-ben Petenye fia Péter került, aki 1316 végén a király ellen fordult a bihari Borsákkal szövetségben, mire 1317-ben a Drugeth Fülöp, Ákos Mikcs és a Bodroghközben is birtokos Baksa nembeli László zempléni ispán vezette királyi hadak elfoglalják várát, közte Szög várát. Ezt Engel a bodroghközi Bodrogszög váráként azonosítja, amit mások vitatnak. Ezzel megszüntül Zemplénben a királyi hatalom.³¹ 1318-ban Pánki (Pányoki) Jakab comes fiai,

²⁸ Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). = Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerk., a jegyzeteket gondozta: Csukovits Enikő. Osiris, Bp., 2003. 101-162., 320-408.

²⁹ Engel i. m. 330-333., 362.; Kmtl.: 446-447.

³⁰ Engel i. m. 101-162.

³¹ Engel, 2003. 344-345.; Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. V. Várnagyok és várbirtokosok. Bodrogszög, Klin nad Bodrogom (Zemplén m., ma SL.) = Arcanum DVD könyvtár IV.; Nováki Gyula – Sárközy Sebestyén – Feld István: Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. (Magyarország váraiinak topográfiája 1. Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 5.) Bp. – Miskolc, 2007. 19-20.

Dobó és Bátor János (a ruszkai Dobó és Bátor családok ősei) adományul kapták Géres, Semjén, Ricse és Karuly falvakat, de ezeket végül nem vették birtokba, e falvak a 14. század végéig Ákos nembeli Mikcs utódainak helmeci birtokához tartoztak.³²

1323 nemcsak az ország, de Helmec életében is fontos fordulópont. Eddigi birtokosaitól az Aba nemzetség Györkey-ágából származó Lászlótól és Dancstól, akik 1312-ben Aba Amádét támogatták, I. Károly elveszi Helmecet és hívének, Ákos nembeli Mikcsnek adja, aki szlavón bán, sárosi és zempléni ispán. Érdekes, hogy ekkor a leleszi rendház korábbi birtoklását nem említik. Bár Mikcs és fiai főleg a Dunántúlon és a Dráva mentén rendelkeztek jelentős birtokokkal, de Helmec is fejlődött földesuraságuk idején, amint erről 1332-1337 között készült pápai tizedjegyzékek tanúskodnak.³³ Helmec a pápai tizedjegyzék szerint ekkor már plébániás hely és a zempléni főesperesség tiszta-bodrogi közti esperesi kerületéhez tartozott. Gótikus stílusban épült, feltehetően 14. század eleji templomát a Szentháromság tiszteletére emelték, papja Helmeci Miklós volt. A település sem lehetett jelentéktelen, ha összevetjük az innen beszédett adót a környező településeivel. Mindez annak köszönhető, hogy a tatárjárást követő néhány nyugodtabb évtized, illetve az 1320-as évekre megszilárduló királyi hatalom kedvezett Helmec fejlődésének. Az 1342-es pápai tizedjegyzék szerint már plébániái iskola is működött itt. A korábbi földbirtokos Lelesznek csak egyházi téren maradtak előjogai, ugyanis a helmeci plébános mindig a premontrei rendből került ki.³⁴

1347-ben Pál országbíró bírósága előtt a leleszi konvent keresetet adott be néhai Ákos nembeli Mikcs bán és öt fia ellen, megvádolva őket Helmec birtok jogtalan elfoglalásával. Az alperesek nevében eljáró András nótárius azt állította, hogy a birtokról jogbiztosítói oklevelek is vannak. Az országbíró ítélete elrendelte, hogy járják meg a birtok határait a budai káptalan hitesei jelenlétében, majd a birtokba a konventet ünnepélyesen vezessék be, és ha valaki ellent mondana, azt idézzék bíróság elé. Ennek ellenére a birtok a Mikcsfiak kezén maradt.³⁵ A leleszi rendház kegyurai 1329-től a Baksa nemzetség tagjai, majd 1344-től Lelesz az egri püspökség alá kerül. Egy év múlva Péter prépost újabb előjogokat szerez, és nagyszabású építkezésekbe fog. A rendház már a 13. század második felében ún. hiteles helyként működik, amelynek feladata a mai közjegyzőkéhez hasonlít. Helyzete a hiteleshelyi működés következtében erősödik, sőt 1401 körül az egri püspökség kegyuraságából kivéve az esztergomi érsekség igazgatása alá kerül. Birtokai a Felső-Bodrogi közben Lelesz mellett Pólyán és Pólyáncsernő (Csernő, majd Pusztá-Csernő). 1369-ben, illetve 1398-ban Leleszt még „villa”-ként (falu) emlegetik, de 1415-ben már „oppidum”, azaz földesúri joghatóság alatt álló mezőváros. Címét és jogállását egészen a 19. század második feléig megtartotta.³⁶

³² Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 25.) Bp., 1998. 53. A Pálóczi család őseinek Pánki (Pányoki) Péternek a testvére Jakab ungi ispán.

³³ Kmtl.: 456.; Karácsonyi, 1900. 70., 111., 132.

³⁴ Bogoly János – Oláh Tamás: A táj a magyar királyságban (1000-1919). *Bogoly János: Egyháztörténet.* = Folyók közén, 2009. 40-41., 100-111.; Engel, 2001. 123-124.; Kmtl.: 530-531.; Monumenta Vaticana Hungariae Rationes Collectorum Pontificorum in Hungaria: 1332-1337: Fol 106. a col II (331)

³⁵ A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa DL-DF. 72182. Q 156 Rákóczi-Aspremont család oklevelei. Pál országbíró oklevele. 1347. máj. 10. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100516htm?v=pdf&a=start>

³⁶ Kmtl.: 263-264., 402.; DL 45447. 1470: A leleszi egyház és tornya építéséhez hozzájárulók jegyzéke: „Civitas praefata Leles, ChapoWtca, Polyan, Chernew, Wayda” In: CDH; A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Szerk.: Nagy Gyula. II. köt. Bp., 1889. 7-8., 159-166.; Karácsonyi, 1994. 174-190.

A 14. századi Gotthárd-híd Lelesznél (Oláh Tamás felvétele)

A 14. századból a Felső-Bodroghköz más részéről is nő a források száma. Talán legnagyobb, törzsökös birtokosainak, a Baksa nemzetségnek birtokai az 1270-es évektől az 1320-as évekig: Kengyelteleke (Szerdahely környékén), Kövesd, Homoki, talán régi nemzetségi birtokuk Szerdahely, 1321 előtt szerzik meg Ladmóc és Szőlőske birtokokat, adományt nyernek Zemplénre is, de ez 1317 óta a Drugetheké. A több ágra bomlott nemzetség (Szerdahelyi, Eszenyi, Bocskai és Ágóczy, Gálszécsy, sóvári Soós és Csapy családok) több birtokosztályt tett a 14. században, ennek nyomán a sóvári Soósoké lett a kövesdi vár fele, Kis- és Nagykövesd fele, Szerdahely a Szerdahelyi, Kiseszeny az Eszenyi, Bodrogszeg a Gálszécsy családé lett. A Bocskaiak megszerzik 1329-ben Csernőt (Ágcsernyő), míg a Szerdahelyieké 1348-ban Szolnocska.³⁷ 1371-ben Helmec falu egyik földesurának, Ákos nembeli Mikcs bán fia Ákos mesternek az itteni officialisa Zochyk fia Jakab. Az officialisok egyébként előkelőbb familiárisok voltak, akik uraik központtól távolabb eső birtokait igazgatták.³⁸

Zemplén megye a Nagy Lajos halálát (1382) és Luxemburgi Zsigmond trónra lépését (1387) kísérő zavarokból egy ideig kimarad. 1403-ban azonban e vidék birtokosai közül sokan csatlakoztak a II. Károly fia, Nápolyi László ellenkirály nevével jelzett lázadáshoz. A résztvevők közül többen elvesztették birtokaikat. Zsigmond hívei közül viszont ekkor emelkedtek fel a Pálócziak és Perényiek, akik 1567-ig Zemplén megye meghatározó birtokosai és előmozdítói Helmec fejlődésének. Közülük 1526-ig a Pálócziak a helmeci uradalom birtokosai. Pálóczi Péter fia Mátyus udvari ifjú és testvérei, Imre és György kapták Zsigmond királytól 1403. november 5-én a Mikcsfiak közül származó Újfalusi Miklós mester fia László magvaszakadtával a királyra háramlott, valamint „Horwathy-i” István fiai, Miklós, László és rokonságuk hűtlensége miatt elkobzott Helmecet, a hozzátartozó Kisgéres, Semjén és Ri-

³⁷ Engel, 1998. 42-50.; Karácsonyi, 1994. 174-190.

³⁸ Piti Ferenc: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284-1386) (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 55.). Szeged-Nyíregyháza, 2004. 635. regeszta. 160-161.; Kmtl.: 502.

cse falvakkal együtt.³⁹ Az adománylevélből az is kiderül, hogy Újfalusi Miklós mester fia László 1398 körül magszakadásával a birtokok Horváti, vagy Lublói István fiaihoz, Miklós-hoz és Lászlóhoz kerültek, akik 1403-ig voltak a helmeci uradalom urai. Ők Horváti János macsói bán, az 1386-os lázadás egyik fő szervezőjének unokaöccsei, de Miklós nem vett részt János bán lázadásában, 1395-ben a szepességi Lubló várát kapta délvidéki birtokaiért cserébe, majd 1403-ban elvesztette birtokait, de később kegyelmet kapott és az 1410-es években már „Hatvani” Miklós néven, de később kegyelmet kapott és az 1410-es években már „Hatvani” Miklós néven udvari lovagként tűnik fel.⁴⁰ A leleszi prépost a birtokba iktatásnál ellentmondott, erre utal Garai Miklós nádor 1411-es oklevele, amellyel királyi parancsra elhalasztotta Pálóczi Mátyus, valamint testvérei, Imre és György, Pál leleszi perjel ellen indított perét, aki ellentmondott az elhunyt Újfalusi Miklós fia, László Helmece birtokába és a hozzá tartozó Kiskenez erdőbe történő beiktatásnál.⁴¹

A Pálócziaknak egyébként nem ez volt az első birtoka Zemplén vármegyében és azon belül a Bodroghözben. Pálóczi Mátyus fia Péter fia Mátyus, Zsigmond király udvari familiárisa a királynak tett szolgálataiért különös kegyben részesült. 1400. április 25-én Zsigmond király, a Zemplén vármegyének Unggal határos részén fekvő Szolnok (Szolnocska) birtok felét, amely Pálóczi Péter, fia Mátyus és testvérei birtoka, Zemplén vármegyétől Ung vármegyéhez csatolta. A királyi oklevél indoklásában az szerepelt, hogy azért került sor az átcsatolásra, mivel e birtok távol esett Zemplén vármegye törvényszékétől, és ez sok kiadást és terhet jelentett a számukra. Szolnok (Szolnocska) birtok, amelyet más ungi birtokok mellett adott új adományként Zsigmond király Pálóczi Imre és testvérei részére 1417-ben, még mindig Ung vármegyéhez tartozott, de később a Pálócziak helmeci uradalmának lett a része és visszakerült Zemplén vármegyéhez.⁴² A Pálócziak, a Zsigmond-kori arisztokrácia új tagjai, 1526-ig a legbefolyásosabb magyar bárói családok közé tartoztak. A leleszi prépostsággal, Helmece korábbi birtokosával sok konfliktusuk volt, így 1403-ban, Pálóczi Máté mester unokái, Mátyus és Imre, nagybátyjuk, Pálóczi Domokos leleszi prépost halála után fegyveresen rátörtek a kolostorra. A prépost házából okleveleket, értéktárgyakat és 800 aranyat, a templom sekrestyéjéből pedig 8000, a monostorra hagyott aranyat vittek el, több szerzetest

³⁹ Engel Pál: Ozorai Pipó. Ozorai Pipó emlékezete. = Engel, 2003. 247-301.; Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Ákos nem. 4. Mikcs ága. 1. tábla: Mikcsfi. In: Arcanum DVD könyvtár IV.; Zsigmondkori Oklevéltár. II. (1400-1410). Első rész (1400-1406) (A MOL Kiadványai II. Forráskiadványok. 3.) Összeállította: Mályusz Elemér. Akadémiai, Bp., 1956. 2715. regeszta, 2964. regeszta. 317., 348.; Engel, 2001. 167-178. pp.; Engel, 1998. 44-46.; A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. DL 8890. Q 311 Magyar Kamara Archívuma. Neoregistrata acta. Zsigmond király adománylevele. 1403. nov. 5. DL 8891. Q 311 Magyar Kamara Archívuma. Neoregistrata acta. Zsigmond király adománylevele. 1403. nov. 5. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100516htm?v=pdf&a=start>; A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa DL-DF 72182. Q 156 Rákóczi-Aspremont család oklevelei. Zsigmond király adománylevele. 1403. nov. 5. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100516htm?v=pdf&a=start>

⁴⁰ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. = Arcanum DVD könyvtár IV.; Zsigmondkori Oklevéltár. II/1. (1956): 2715., 2964. regeszta., 317., 348.; Németh Péter, 2006.: 50.; Engel Pál, 2003. 256., 286.

⁴¹ Zsigmond-kori Oklevéltár (1387-1422). III. köt. (1411-1412). Bp., 1993. 156. regeszta. DF 234127. Garai Miklós nádor oklevele. Buda, 1411. febr. 17. In: CDH

⁴² Zsigmondkori Oklevéltár. II. (1400-1410). Első rész (1400-1406) Összeállította: Mályusz Elemér. Akadémiai Kiadó. Bp., 1956. 221. regeszta. Zsigmond király oklevele Szolnok (Szolnocska) birtok felének Ung vármegyéhez csatolásáról. Prága, 1400. ápr. 25. 30.; Zsigmondkori Oklevéltár. VI. (1417-1418). Összeállította: Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette: Borsa Iván. MOL. Bp., 1999. 713. regeszta. Zsigmond király adománylevele Pálóczi Imre és testvérei részére. Konstanz, 1417. júl. 22.; DL 71987. In: CDH

bántalmaztak, s 40 ökröt elhajtottak.⁴³ 1411. szeptember 13-án pedig Pálóczi Imre familiárisa és helmeci officialisa, „Waykolch/Waykochi-i Beseney” Tamás „ura parancsára, annak más embereivel és familiárisaival” a prépost és konvent leleszi népeinek és jobbágyainak marháit és igavonó állatait Leleszről Helmece hajtották, majd amikor az állatokat visszaengedte, közülük több hiányzott.⁴⁴

A 15. századtól kezdve maradtak ránk a Bodroghköznek, mint Zemplén vármegye egyik járásának a nevről források. A táj annyira egységes, hogy földrajzi névvel jelölt járást alkot, pedig a 18. századig a járásokat, amelyekből a nagyobb megyékben, mint Zemplén is, négy, míg a kisebb megyékben kettő volt, inkább a hivatalban lévő szolgabíróról neveztek el. (1413. szept. 11.: in comitatu Zemleniensi in districtu ThyzaBodroghkez”, azaz Zemplén vármegye tiszabodroghközi területében, 1420. szept. 14.: Zemplén megye „Tyzabodroghkwz” districtus-a; 1559: „Makó János szolgabíró járásában, a Bodroghközön (In processu Johannis mako Judlium in Bodroghkewz.)”. A „Tyzabodroghkwz districtus”, vagyis „Tiszabodroghközi” terület, azaz bodroghközi járás a 18. század második feléig foglalja magába a Bodroghköz legnagyobb részét.⁴⁵

A 15. sz. első felében angol gyökerekből Csehországban kisarjadó huszitizmus rövidesen Magyarországot is elérte. A katolicizmus által eretneknek nyilvánított tanok nem csak teológiai, hanem a teológiai ellentétekben megbúvó politikai, gazdasági és szociális feszültségeket is felszínre hoztak. A huszita seregek 1428–1434 között még a Felvidék morva határ menti részein is sikerrel hadakoztak. A háború végül radikális szárnyuk (táboríták) 1434-es lipanyi vereségével és Zsigmond 1436-os prágai bevonulásával zárult le.⁴⁶ Ezután nem sokkal, 1440-től megjelentek Zemplénben, és a Bodroghközben is a huszita harcosok, ugyanis a magyar rendek egy kisebb, de befolyásos része I. (Habsburg) Albert király utószülött fiát, V. Lászlót ismerte el királynak, míg a nemesség többsége a lengyel I. Ulászlót választotta királyné. Ennek következtében 1445-ig tartó polgárháború tört ki. Az V. László uralmára behívott, Giskra vezette huszita zsoldosok, akik 1462-ig a Felvidék nagy részét kezükön tartották, 1442-ben egy portyájuk során majdnem megölték Szaniszló leleszi prépostot.⁴⁷

Ebből az időszakból, 1450-ből a kövesdi várról fennmaradt oklevél arról tudósít, hogy a váruradalmat birtokló Baksa nembeli Szerdahelyiek és sóvári Soósok között birtokvita volt. Soós György Hunyadi János kormányzónak előadta, hogy a kövesdi vár ugyan olyan jogon illeti meg őket, mint a Szerdahelyieket. Szerdahelyi János halálával a vár védelem nélkül maradt, és hogy ne kerüljön a „hűtlenek”, azaz a csehek kezére, Hunyadi már korábban el-

⁴³ Zsigmond-kori Oklevéltár (1387–1422). II. köt. I. rész. (1400–1406) Összeállította: Mályusz Elemér. Bp., 1958. 4939. regeszta. Zsigmond király oklevele. Zólyomlipcse, 1406. augusztus 20. In: CDH; Engel (1998): 165.

⁴⁴ Zsigmond-kori Oklevéltár (1387–1422). III. köt. (1411–1412). 1010. regeszta. Miklós jászói prépost és a konvent Zsigmond királyhoz frott oklevele. 1411. okt. 2. In: CDH.

⁴⁵ A Bodrog jobb parti települések másik járáshoz tartoztak. Zsigmondkori Oklevéltár. IV. (1413–1414). Bp., 1994. 1079. regeszta. Eghaszaszygan-i Balázs fia Benedek vallástétele Miklós leleszi prépost és a konvent előtt. 1413. szeptember 11. 256–257.; Zsigmond-kori Oklevéltár (1387–1422). VII. köt. (1419–1420) Bp., 2001. 2189. regeszta. Kaxomendzenth-i Bwza Péter vallástétele Miklós leleszi prépost és a konvent előtt. 1420. szept. 14. In: CDH; SFL IV. 2001/a. Prot. 1. 1558–1565 évi megyegyűlési jegyzőkönyvek. 10.; Tóth Péter, 1990. 12.

⁴⁶ Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Osiris, Bp., 1998. 163–166.; Engel, 2001. 194–195., 201–202.

⁴⁷ Perlsberg Ede: A Szent-Keresztről nevezett leleszi prémontrei Prépostság és Convent. 2. = Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez (a továbbiakban AZT) I. köt. II. évf. 3. sz. 1896. márc. 1. 67–70.; Engel, 2001. 235–237.

rendelte Szerdahelyi Miklós és János özvegyeinek, hogy adják át a vár felét a Soósoknak. Ha ezt nem teszik meg, arra utasította Zemplén megyét, hogy vezessék be a Soósokat a vár birtokának a felében, de a másik fele maradjon a Szerdahelyieké. A korabeli források szerint a kövesdi vár is huszita kézen volt egy időben, Szirmay szerint 1451 körül foglalták el, akik végül a Bodroghköz és Zemplén megye területéről Mátyás király uralma elején szorultak ki. Ezt jelzi, hogy 1459-ben Bodroghközből visszavonuló rabló seregeiket a Sárospatak melletti Botkónél, a Rozgonyi Sebestyén vezette királyi hadak szétverték.⁴⁸

Ezekből az évekből a zempléni Pálóczi-birtokokról is vannak forrásaink. 1453. február 5-én V. László „új adományként” Pálóczi László országbírónak, Pálóczi Simon királyi lovászmesternek és Pálóczi Jánosnak adományozta az őseik által már birtokolt Újhely várát (korábban pataki várként említik), Újhely és Patak mezővárosokat, Kispatak, Ardó, Borsi, Toronya és Bányácska birtokokat, továbbá Helmece, Kisdécs, Semjén, Ricse és Szolnocska birtokokat.⁴⁹ Egy év múlva, 1454-ben Pálóczi Simon helmeci udvarbírája betört Patak városába és megverette Pálóczi László egyik jobbágját.⁵⁰

Hunyadi Mátyás uralkodása alatt Magyarország ismét európai nagyhatalomnak számított. Ez az korszak Helmece életében is nagy jelentőségű volt, ugyanis ekkor vált mezővárossá. 1461-ben és a leleszi konvent egy 1462-es oklevelében is mezővárosként (oppidum) említik, és utóbbiból tudjuk, hogy vásárát április 8-án tartották.⁵¹ A Pálóczi család is ekkor, a 15. század második felében építteti fel Helmece várát, amelyet „castrum”-ként, illetve „castellum”-ként, azaz várként, vagy kastélyként (ez a 15-17. században erősített nemesi rezidenciát jelent: „várkastély”) említene. A helmeci vár várnagyai 1482-ben „Nicolaus de Iwagh”, 1494-ben pedig Anarcsy János(?). 1509-ben Pálóczi Antal helmeci várnagya Kaponyai Mihály, 1521-ben pedig Monyorósi János, aki egyben pálóci várnagya is volt. Bár több szerző szerint romjainak ma is látható részei 16. századi eredetűek és Perényi Péter építtette, azonban az 1470-es évektől 1526-ig terjedő időszak oklevelei már gyakran említik a várat és várnagyait.⁵² A helmeci egyház plébánosa az 1491-1494 között keletkezett oklevelek szerint „Helmeci” Péter (Petrus de Helmech).⁵³ Papjai ekkor már római zárandoklatot is megengedhettek, ezt tanúsítja a római Szentlélek Társulat anyakönyvének 1500. március 30-ai bejegyzése: „Petrus, Mathias, Ladislaus, Petrus, Jacobus, Demetrius, Stephanus et Michael presbyter et plebani et capellani de Elmece intrarunt”; azaz „Péter, Mátyás, László, Péter,

⁴⁸ DL 57710. Hunyadi János kormányzó oklevele. Buda, 1450. márc. 1. In: CDH; *Détshy Mihály*: Hol állt a középkori Patak vára? = A 800 éves város, Patak. Sárospatak, 2004. 19.; *Szirmay Antal*: Notitia Historica Comitatus Zempleniensis. Budae, 1804. 86. §. 32. (Fordítása: Kapás L. Aurél: Történelmi jegyzetek Zemplén vármegyéről. 14. folytatás. = AZT II. köt. III. évf. 1. sz. 1897. jan. 1. 8-10.); *Engel*, 2001. 235-237.; *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Zemplén megye. = Arcanum DVD könyvtár IV.

⁴⁹ DL 71987. In: CDH

⁵⁰ *Détshy Mihály*, 2004. 19.

⁵¹ *Csánki Dezső* i. m.; DL 31771. A leleszi konvent oklevele. 1461. aug. 23. DL. 66986. A leleszi konvent oklevele. 1462. ápr. 13. In: CDH

⁵² *Détshy*, 2004. 22.; MOL Diplomatai levéltár. DL 97510. Pálóczi Antal oklevele. Helmece vára, 1494. jan. 1. („In castro nostro helmece”).; *Csorba Csaba*: Vártúrák Szlovákiában. = *Csorba Csaba–Firon András–Marosi Endre*: Vártúrák kalauza III. Bp. 1983. 317.; A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa DL-DF 271693 DIPLOMATIKAI FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNY (U szekció). Szlovákia. Archiv mesta Košíc. Supplementum H. (Halaganum). Oklevelek és iratok (U 726). Monyorósi János helmeci és pálóci várnagy oklevele. 1521. nov. 6. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100516htm?v=pdf&a=start>

⁵³ DL 90205. 1491. júl. 10., DL 90223. 1494. szept. 9. In: CDH

Jakab, Demeter, István és Mihály áldozópap és helmeci plébánosok és káplánok beléptek”. Ez is mutatja, hogy a 13. század eleji „praedium”-ból jelentős mezőváros vált, amely ekkor még Lelesz árnyékában volt, de elindult a Bodrogtörzs központjává válás útján.⁵⁴

Az 1514-es Dózsa-féle parasztháború idején a Bodrogtörzs nem volt országos fontosságú események színhelye, de a közeli Sárospatakon jelentősebb kereszties tábor állomásozott Illes, tolcsvai plébános vezetésével. Ide feltehetően a Bodrogtörzsből is eljutottak önkéntesek. A keresztiesek által fenyegetett Pálóczi Antal a parasztháború május végi kirobbanását követően jún. 6-án, Patakról küldött segélykérő levelet. Zemplén vármegyében több helyi összetűzés is volt, így Sátoraljaújhelyen a keresztiesek feldúlták a pálosok Szent Egyedről, s az Ágoston-rendiek Szent István királyról elnevezett kolostorát, míg Ladmócon több kismemesi család, köztük a Csicsery, csicseri Orosz, Ladamóci családok falura vonatkozó okleveleit semmisítették meg.⁵⁵ A Jagelló-kor legvéresebb társadalmi megmozdulása jól mutatja, hogy Mátyás halála után az államkincstár kiürülése, a belviszályok és a török támadásai mennyire aláásták Magyarországot, amelynek helyzete 1514 után tovább romlott. Az ereje teljében lévő török birodalom az 1520-as évek elején áttörte a déli végvárvonalat, amelynek kulcsa, Nándorfehérvár, 1521-ben esett el. A Magyar Királyság egyre súlyosabb harcokat folytatott a déli végeken a török ellen, amely 1526-ban Szulejmán szultán vezetésével támadt az országra. Jól érzékelték az ország súlyos helyzetét II. Lajos király is, aki ezt írta a pápának: „Zuhanunk, zuhanunk, Szentatyám”.⁵⁶

Felső-Magyarország egyik leghatalmasabb földesura, Pálóczi Antal zempléni főispán 1526. január 25-én helmeci és pálóczi várnagyának, Monyorósi Jánosnak adományozta Császlóc és Vámosgejőc falvakat. A török támadása után Pálóczi is csatlakozott a király parancsára a Szulejmán ellen vonuló hadsereghez és a mohácsi csatamezőn ő is halálát lelte. Hadba vonulása előtt végrendelkezett és néhány falu kivételével minden birtokát, közte a pataki és helmeci uradalmat is hűgára, Pálóczi Katalinra és öt fiára, a Mohácsnál szintén elesett Csaholi Ferenc csanádi püspökre, Csaholi Imrére, Ráskai Zsigmondra, Istvánra és Mihályra hagyta, amelyek 1526 őszétől egy ideig ténylegesen az örökösök kezén voltak. Túléli viszont a csatát a 24 éves Perényi Péter abaúji főispán és temesi ispán, aki Szapolyai János távollétében a királyi sereg balszárnyának parancsnoka. Ő az, aki hazatérését követően a Magyar Királyság Mohács után kezdődő új történelmi korszakában Zemplén vármegye, a Bodrogtörzs és Helmece történelmének egyik meghatározó alakjává válik, személyében is szimbolizálva középkor lezárulását és az újkor kezdetét.⁵⁷

⁵⁴ Dongó Gyárfás Géza: A római „Szentlélek-Társulat”-nak zempléni beiratkozottjai. (1475-1500). = AZT XX. köt. XXI. évf. 1. sz., 1915. jan.-márc. 57-60.

⁵⁵ Barta Gábor–Kubinyi, 1998. 393.; MOL Diplomatikai levéltár. DL 24878.; Brodarics históriája a mohácsi vészről. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Szentpétery Imre. Zrínyi, Bp., 1983. 52., 63.; Déth, 2008. 29-32.; SFL IV. 2008/d. Loc. 33. No. 68. Pálóczi Katalin leszármazottainak Nagygéres, Szinyér, Szolnocska részbirtokok és Körtvélyes birtok birtoklásáért indított pere, 1582. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv Pálóczi Antal birtokainak Perényi Péter által lett elfoglalásáról 1577.

⁵⁶ Engel, 2001. 285-306.; Szabó Judit: A végzetet csak késleltetni lehet, de nem elkerülni. = Hitelet. 2000. júl.-aug. (XXXVIII. évf., 7-8. sz.). <http://www.agape.hu/hu/hitelet/index.shtml>

ZÁPOR UTÁN

ŐSZIKE

HORVÁTH IRINGÓ

Balavásár 17-18. századi textíliái

A történelmi Küküllői Református Egyházmegye gyülekezeteinek 17–18. századi levéltári dokumentumainak publikálása alkalmat teremtett e korból származó textíliáinak összeírására is. Bár a Küküllő-mente, mint régió, több esetben is felkeltette a kutatók figyelmét, a textíliák tekintetében csekély a rendelkezésre álló irodalom. Mindössze két szakértő, Palotay Gertrúd és Szentimrei Judit munkássága érinti e témát. Előbbi a Debreczeni László utazásai során felkutatott – Darkó Ákos által lefényképezett – darabok¹ alapján mutatta be egy-egy tanulmányában az értékesebbnek ítélt terítőket. Szentimrei Judit pedig elsősorban e vidék népművészetével foglalkozott, ám munkájában² több esetben bemutat egyházi tulajdonban lévő 18. századi darabokat, utalván arra, hogy ezek lehetnek a népi hímzések motívumkincsének előképei. A vidékről származó legkorábbi források a 17. században íródtak, ám ezek között csak elvétve találunk textíliákra való utalásokat. A következő századból két conscriptio maradt ránk – 1714-ből és 1749-ből származnak –, amelyek segítenek képet alkotni arról, hogy milyen tárgyállománnyal rendelkeztek a Küküllő-menti református gyülekezetek a 18. század első felében. Akadt alkalom, amikor ezekhez a felsorolásokhoz későbbi adományokat is jegyeztek, de teljes lajstromozásra csak a XX. század első felében került sor néhány gyülekezetben.³ Balavásár esetében az első ránk maradt összeírás 1676-ból származik.⁴ A latin nyelvű lajstrom eredetileg *székely szőnyeget*,⁵ pulpitusra való *kendőt*,⁶ *abroszt*⁷ és *keszkenőt* említ. Ez utóbbinak részleteire is kitértek: arannyal készült hímzés díszítette, valamint Váradi Ferenc úr, helybéli nemes, az összeírás évében tett adománya volt.⁸ Későbbi adományai közül a gyülekezetnek 1691-ben vásárolt Graduálját jegyezték föl.⁹ Ugyancsak latin nyelven íródott az az utólagos bejegyzés, amely Barát Mihály falusbíró és Csiki István közös adománnyáról szól, miszerint székely szőnyeggel gazdagították a gyülekezetet.¹⁰ A magyar nyelven

¹ A dányáni gyülekezet török keszkenőjét többször is említi Palotay Gertrúd: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Bibliotheca Humanitatis Historica 6. Bp., 1940.

² Szentimrei Judit: Szőttek és varrottak. = Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1978. 145–253.

³ 1904-ben a Püspökség kérte a műbeccsel bíró tárgyak összeírását.

⁴ Buzogány Dezső – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente (szerk): A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere I. Kolozsvár, Koionia Könyvkiadó, 2008. 45.

⁵ *Tapes siculicus*.

⁶ *Linteum pulpito adjectum*.

⁷ *Mappa*.

⁸ *Sudarium auro acupictum a generoso domino Francisco Váradi donatum 1676*.

⁹ Anno 1691 n[emzetes] Váradi Ferencz uram az balavásári ecclesiahhoz vött egy Gradualt az pulpitusra.

¹⁰ *Tapes siculicus a Michaele Batár et Stephano Csiki oblatas*.

1. Úrvacsorai keszkenő, 17. sz. vége
(részlet: oldalközép motívuma)

bejegyzett zöld *keszkenőről* semmi egyéb adat nem szól.¹¹ Újabb adományról 1698-ban értesülünk,¹² amikor Nyíró Jánosné Szentiváni Mária adományozott egy fehér hímzéssel díszített *kendőt*.¹³ Ezek alapján összesen hét 17. századi eredetű textíliáról van tudomásunk.

1714-ben már három *keszkenőt*, négy *abroszt* és ugyanannyi *kendőt* találtak a vizitációt végző személyek.¹⁴ A *keszkenők* fehér vászonalapját különféle hímzés díszítte. Az elsőként említett *patyolat*, amelyre fémszállal hímztek nyolc virágtő motívumot, feltehetően megegyezik Váradi Ferenc adományaként leírt aranyhímzésű tárgygal.¹⁵ A másik *keszkenőt* zöld színű selyemfonallal és fémszállal vegyesen hímzett minták ékesítették.¹⁶ A harmadik jellemzőit utólag rögzítették, miszerint fehér selyemfonallal készült hímzés díszítette és csipke szegélyezte.¹⁷ 1714-ben egyetlen díszesebb kialakítású *abroszt* írtak le, amelyben a korra jellemző rece-táblás szerkezetű textíliára ismerhetünk.¹⁸ A gyűlekezet két *sáhos abrosza* közül az egyik ekkor az asztalon állt.¹⁹ Negyedikként említett *abroszáról* annyit tudunk, hogy anyaga kender volt és a szószéket takarták le vele.²⁰ A gyűlekezet *kendői* ugyancsak vászonból készültek, végeiket fehér fonallal készült hímzés díszítette. Pontosabb jellemzőikre nem tértek ki, egy-egy szóval jelölték csupán a köztük lévő különbséget. Eszerint, egyikük vége rojtos volt,²¹ a másikon, néhány nagyobb méretű hímzett minta kapott helyett.²² A harmadikat talán szálvonásos hímzéssel látták el,²³ a negyedik az éneklőszéken volt használatban.²⁴ Ehhez a 11 textíliához utólag még két *szőnyeget* jegyeztek, amelyek közül az egyik – *viseltes* jelzője alapján – a 17. századi összeírásban említett tárgyak egyike lehetet.²⁵ A másik *székely szőnyeget*, azaz kilimet, Domokos Péter adományozta, hogy ezzel takarják le az Úrasztalát.²⁶

Újabb jegyzett adományra 1746. december 4-én került sor, az újonnan épült templom felszentelésének alkalmából, amikor a volt lelkész, Ajtai András özvegye Vas Zsuzsanna,

¹¹ Egy zöld *keszkenő*.

¹² Buzogány – Ősz – Tóth, 2008. 48.

¹³ Az balavásári ecclesiához adott Nyíró Jánosné Szentiváni Márai asszony egy gyapottas *kendőt*, fejjérel varrott.

¹⁴ Buzogány – Ősz – Tóth, 2008. 52–53.

¹⁵ Az edgyik *patyolat*, *szkőfiumból* varrott nyolc ág vagy rajta.

¹⁶ A másik is *patyolat*, de zöld selyemmel és *szkőfiummal* elegy varrott.

¹⁷ A harmadik *fejér selyemmel* varrott gylcs, körül *fejér csipkével*.

¹⁸ Az első *rece* és gylcs táblákból álló.

¹⁹ A második *gyapott*, *sáhos*. Az harmadik az asztalon, *sáhos*.

²⁰ A negyedik a *praedicállőszéken*, *kender abrosz*.

²¹ Az első *gylcskendő*, a két végi *fejéres*, *rostás*.

²² A második *vászón*, *fejéres nagy varrás rajta*.

²³ Az harmadik is *vászón*, *lyukatos*, *fejéres a két végén*.

²⁴ A negyedik az *éneklőszéken*, *vászón*, *fejéressel* varrott.

²⁵ *Viseltes kilin* a *prédikállő széken*.

²⁶ *Item az asztalra conferált Domokos Péter uram egy székely szőnyeget*.

pénzadomány mellett, *abroszt* és két *keszkenőt* adott a balavásári egyházközségnek. A gazdag adomány egyik darabja *abrosz*, amelynek finom szövésű vászon alapját különböző színű selymfonallal és fémszállal hímzett nyolc virágtő díszítette.²⁷ A *keszkenők* egyike ugyancsak díszes kialakítást nyert, zsinór szegélyezte, felületén hímzett virágmotívumok voltak láthatók.²⁸ A harmadik tárgy, kialakítását tekintve egyszerűbb, sávós, viszont bejegyzésekor funkciójára is kitértek, miszerint a szent jegyek alá terítették úrvacsoraosztáskor.²⁹ A forrás további jelentősége, hogy az egyházi használatban lévő különféle textíliák használatára vonatkozó adatot is tartalmaz. Úrvacsoraosztáskor az abrosszal terített asztalra a *keszkenő*khöz hasonló textíliát terítették, erre helyezték közvetlenül a kelyhet és a kenyeret, e tárgy többitől való megkülönböztetésére az *asztalkeszkenő* kifejezést használták. Az 1749-es összeíráskor felsorolt tételek megegyeznek a korábbi leltáréval, annak utólagos bejegyzéseit is tartalmazza.³⁰ Noha az adományozók közül csak a Domokos Péter nevét említik, a leírások alapján Vas Zsuzsanna adományaira ráismerünk. A 19. századi források, egy-két kivételtől eltekintve, sajnos csak elvétve tartalmaznak, fontosabb adatokat a 17–18. századi anyagra vonatkozóan. Balavásár 1824-es vizitációjakor négy *keszkenőt* és egy *abroszt* fölöslegesnek nyilvánítottak, amelyeket ezért eladásra szántak.³¹ Részletek hiányában nem sikerült a tárgyakat a 18. századból ismert darabok közt azonosítani, és azt sem tudjuk pontosan, hogy eladták-e a kijelölt tárgyakat, ám ez is egyfajta magyarázatot jelenthet a hiányzó textíliákra.

A 20. század elején, pontosabban 1904-ben, az egyház elrendelte a gyülekezetek tulajdonában lévő műbeccsel bíró tárgyak összeírását. Az eredményről nem sokat tudunk, ám Balavásár esetében a kolozsvári kerületi levéltárban fennmaradt irat tanúsága szerint, eleget tettek ennek a felhívásnak. Szerencsénkre ebben az összeírásban az ötvöstárgyak mellett néhány textíliát – egy *keszkenőt* és két *abroszt* – is felsorolnak.³² Ezt megelőzi még egy jegyzőkönyvi összeírás, amely 1901-ben készült az új lelkész beiktatása alkalmából, és ennek tételei között a „ruhaneműek” is szerepelnek, pontosabban kilenc *abrosz*, és négy *keszkenő*.³³ Mindkét lajstrom tartalmazza olyan tárgyak leírását is, amelyeket azonosíthatunk a ma is megtalálható emléktárgyak darabjai között. Az 1930-as évek elején járt a Küküllők vidékén Debreczeni László, akinek munkája sok esetben egyetlen olyan forrás, amely képi formában örökítette meg az idők folyamán elpusztult tárgyakat. Balavásár javait 1933. augusztus elsején vette számba, a hat textília közül kettőnek részleteiről rajzot is készített.³⁴ A két *abroszra* egyértelműen ráismerünk a 18. századi összeírások tételei között. A recetáblákkal díszített legelőször 1714-ben jegyzik föl és napjainkban is a gyülekezet tulajdonában található. A

²⁷ Anno 1746. die 4. Decembris a balavásári, mostan építettet temploom consecratioja alkalmazosságával tekintetes asszony, Vas Susánna asszony ökegyelme, néhai tekintetes doctor Ajtai András uram özvegye, ajándékozotta balavásári reformata ecclesianak egy szkóffiummal és elegyes selyemmel varrott gyolcs abroszt, mellyen vadnak nyolc virágok.

²⁸ Egy szép keszkenő, mely körül zsinórozás módjára varratos, azon kívül körül mind szép ágak vadnak reája varrva.

²⁹ Ugyan egy asztalkeszkenőt, sávost, melynek mindenkor az abroszra kell teríteni, hogy a sacramentum administratioja alkalmazosságával a tárgyér és pohár azon állyanak.

³⁰ Buzogány – Ősz – Tóth, 2008. 73–74.

³¹ Vizsgálati jegyzőkönyv [Küküllő] 1824–1830. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, 12. o.

³² Balavásári iratok. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár.

³³ Presbiteri gyűlés, Műbeccsel bíróértékek leltára. Balavásári iratok. Kolozsvár, Erdélyi Ref. Egyházkerületi Levéltár.

³⁴ Debreczeni László: Vázlatkönyvek. „Darkó–Debreczeni Gyűjtemény”. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, 1933–1934. 148–151.

2. Úrvacsorai keszkenő, 17. sz. vége

színes selymekkel és skófiummal hímzett *abrosz*³⁵ azonos lehetett a Vas Zsuzsanna 1746-os adományaként leírt tárggyal. A rojtos szélű, takács által szőtt *kendőt* nem sikerült a forrásokban azonosítani, ám ma is a gyűlekezet tulajdonában van. A feljegyzett tárgyak közt szereplő három *keszkenő* hiánytalanul megtalálható az egyházközség ládájában. Összevetve az írott forrásokat és a ránk maradt tárgyakat, Balavásár esete kivételesnek mondható, ugyanis a leltárakban említett textíliák jó részét sikerült azonosítanunk. A felmérés során egy 17. századi jellemzőket mutató *keszkenő* mellett két 18. századból származó darabot találtunk, és három *abroszt*.

Legnagyobb fejtörést talán a 17. századból származható *keszkenő*³⁶ (2. ábra) okoz, mivel nem találjuk sem a korabeli, sem a későbbi összeírásokban. Arra sem találunk utalást, hogy mikor és miként került a gyűlekezet tulajdonába. Ennek alapja egy 67x68 cm méretű vászonszövésű len anyag. Díszítéséhez színezett, sodoratlan selymfonalakat használtak. A lapos öltés változataiból kialakított hímzés a századra jellemző indás növényi motívumot rajzol ki (1. ábra). A szimmetrikus virágtövek tengelyét középső egyenes száruk jelzi, amelyet két oldalról egy-egy rézsútos irányú ág követ. Ezek után csigavonalba hajló ágak ívelnek, amelyekkel a hímző a motívumokat egységes sávra fűzte. Az igényesen hímzett sokféle virág között gránátalmára, szegfűre, rozettára, liliomra és akantuszvirágra ismerhetünk, mellettük bimbók, levelek és indák hajtanak. A *keszkenő*n nem találunk feliratot. Bár a 20. században készült, helybéli összeírások nagyon hiányosak, ráismerhetünk a *keszkenő*re,³⁷ ám többletinformációval ezek sem rendelkeznek. Debreczeni László vázlatai között ott szerepel e tárgy két motívumának részletes rajza és néhány szavas leírása.³⁸

A 18. század közepén készült úrvacsorai *keszkenő*³⁹ (3. ábra), pamutvászon alapjára (teljes mérete: 100x101 cm) sodoratlan kék selyem- és fémszállal hímeztek növényi motívumokat. A kétféle motívumot egyenletesen osztotta el a hímző a felületen, úgy, hogy a hangsúlyosabb, csigavonalas került a sarokba, és egy aszimmetrikus virágtő az oldalak felezési pontjába. A sarkokon található motívumok egy-egy vékony vonalú csigavonalas szárra épülnek, amelyek egy ellenkező irányú spirálvonalból indulnak. Egy nagyobb arányú levél

³⁵ 130/196 finom lenvászon (két szél) különböző selymek és skófiukok.

³⁶ Hiányzik leltárszáma is, a leltári összeírás nem tér ki jellemzőire, ezért nem is azonosíthatjuk az ott felsorolt tárgyak valamelyikével.

³⁷ A helyszínen található: L/27, 40. o.

³⁸ Debreczeni, 1933. 150.

³⁹ Vörös fonállal 106-os leltárszámot hímeztek egy vászondarabkára, majd ezt a kendő hátoldalára varrták. Sajnos maga a leltár nem maradt ránk, így még azt sem tudjuk, mikor kapta a tárgyat a számot.

3. Úrvacsorai keszkenő, 18. sz. első fele,
Vas Zsuzsanna 1746-os adománya

következik, amelynek ellenpárjaként négy bimbót látunk. Ezek után csaknem egyenletesen kiosztva következnek inda-, bimbó- és levélpárok. A szár végén egy erősen stilizált gránátalmát találunk. Külső vonalát karéjosra rajzolták, íveiben pöttyökkel. A magházat jelző középső rész előképe akár egy tulipán is lehetett. A motívum kialakításában egyaránt alkalmazta készítője a kék selyemfonalat és a fémszálát, amelyet helyenként váltakoztatva is használt. A hímző valamennyi esetben ferde lapos öltést alkalmazott.

Hasonló technika, ám teljesen eltérő rajz jellemzi a másik motívumot. Ebben az esetben is csigavonalból indul a szár, amely hamarosan, egy levélpárt követve kettéválk, és ez a két szár egymáson áthajolva kialakítja a kor hasonló motívumaira jellemző mandula-alakú formát. Ennek belsejét ismét egy kettős szár tölti ki, és az ellentétes irányú szárok metszik a másik kettő vonalát. Valamennyi szár végén, váltakozva egy inda vagy levélpárt követően, tulipánt találunk. A *keszkenőt* selyem és fémszál összefonásából sodort zsinórral szegélyezték. A 17. századi daraboktól eltérően, csak a sarkokon találunk hurkokat. Felirat nincs rajta, módosítás nyomai sem észlelhetők. A keszkenő állapota jó. A selyem jól megőrizte színét, annak ellenére, hogy napjainkban is használják és rendszeresen mossák. A fémszál már jobban károsodott. Megfeketedett, és több helyen már csak a selyem bélfonat látható. A szegélyező zsinór helyenként elvált már az alaptól. Az alapanyag állapota úgyszintén jó, kisebb hiányoktól eltekintve, helyenként foltozásokkal találunk, amelyekkel az előző sérüléseket próbálták eltüntetni. Jellemzői alapján Vas Zsuzsanna 1746-os adományában szereplő díszes *keszkenővel* azonosítható.⁴⁰ Az 1749-es felsorolásban⁴¹ is találunk olyan leírást, amely erre a tárgyra vonatkozik.⁴² A 20. század folyamán több összeírás készült, ám valamennyit ugyanazon jegyzékről másolták. A legkorábbiak között van az 1902-ben összeállított *Leltári törzskönyv*, amelynek felsorolásai között ráismerhetünk erre a *keszkenőre* is, amelyet *kenyér- és bortakarónak* használtak. A leírás kék selyemfonalat és réz fémfonalat említ, tehát ekkorra már lekopott a nemesfém bevonat. Ugyanez a lajstrom 3 koronára becsüli akkori értékét.⁴³ 1904-ben összeírták a gyülekezet értékesebbnek ítélt tárgyait, amelyek között ez a textil is szerepel.⁴⁴ A *keszkenő* részletes rajzát és néhány szavas leírását megtaláljuk Debreczeni László vázlatfüzetében is.⁴⁵ A sarkokban található motívum közkedvelt volt a 18. század folyamán.

⁴⁰ Buzogány – Ősz – Tóth, 2008. 52–53.

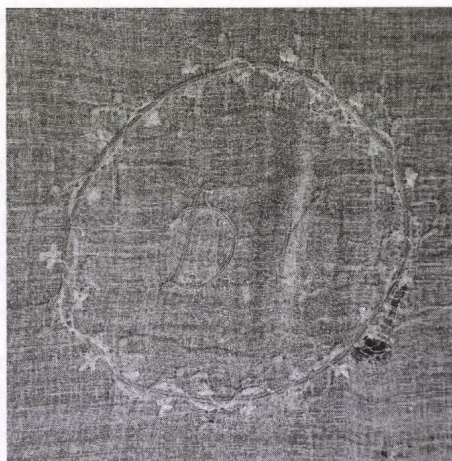
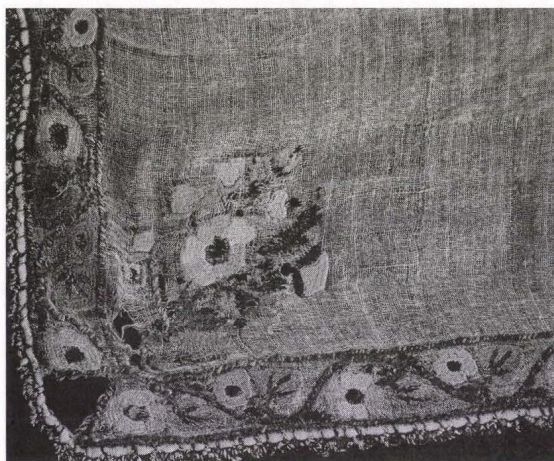
⁴¹ Buzogány – Ősz – Tóth, 2008. 73–74.

⁴² Egy szép keszkenő, melly körül zsinórozás módgyára varratos, körül szép ágak vadnak rajta.

⁴³ A helyszínen található: I/27. 40. o.

⁴⁴ Jegyzőkönyv. 1904. ápr. 17. Balavásári iratok. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár.

⁴⁵ Debreczeni, 1933. 149.

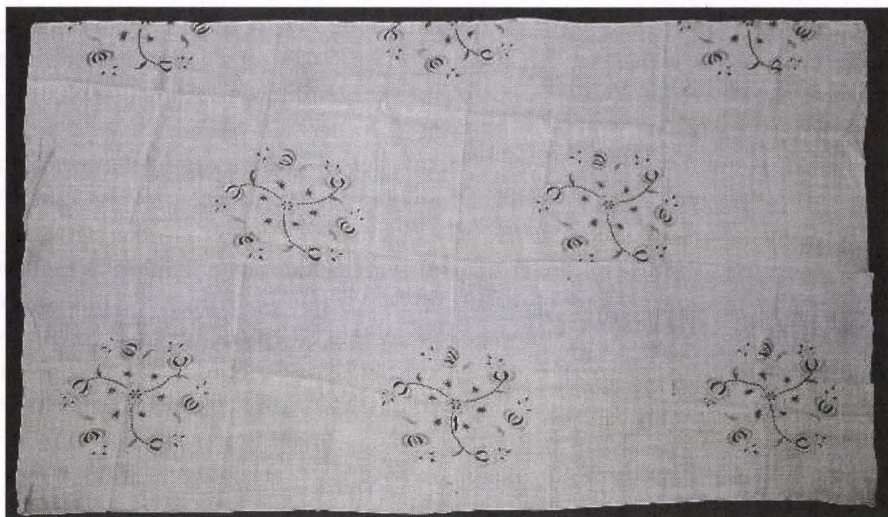

4-5. Úrvacsorai keszkenő, 1800 körül.

Domokos Klára adománya (balra: a sarok díszítése, jobbra: középdísz)

Ezt bizonyítja az a tény is, hogy több település – mint például Szamoskrassó vagy Rákosd – református gyülekezetének emlékanyagában találkozunk hasonló hímzett elemekkel.

A 18-19. század fordulóján készült úrvacsorai *keszkenő* alapanyaga finom szövésű pamutvászon (teljes mérete: 87,5x85 cm). Növényi motívumait színezett selyemmel és fémszállal (lyoni-szál és fémszalag) hímezték. Ezeket a motívumokat külön egységekbe szervezte készítőjük. Így elkülöníthetjük a *keszkenőt* keretező hímzett sávot, amely egységes kialakítású. A következő egység a négy sarokmotívum, ezek a sáv közvetlen közelében találhatók, és csaknem egybeolvadnak vele (4. ábra). A harmadik egység egy későbbi módosítás eredménye, a *keszkenő* közepén található monogramot és az ezt övező koszorút foglalja magába. A szélső hímzett sáv (szélessége: 2,3 cm) alapszerkesztő vonala egy hullámzó szár, amelyet lyoni fémszállal hímezték lapos öltést alkalmazva. Így alakultak ki azok a felületek, amelyeken váltakozva helyezték el a hímző virágokat és leveleket. Ezek váltakozó ritmusa a következő: egy nagyobb virág és levél után egy kisebb virág következik szintén egy levéllel. Kialakításuknak módja csaknem mindenhol megegyezik. A középső részeket fémszállal hímezték – lyoni a levél esetében és fémszalag a virágoknál –, a levél húsát, valamint a virágok szirmait jelképező részeket színes selyemmel, lapos öltést alkalmazva töltötték ki. A nagyobb virágok esetében körvonalat is megfigyelhetünk. A virágok ábrázolására jellemző, hogy felülnézetből látjuk őket, 4-5 szirmuk van, és a rózsastilizálásukhoz áll a legközelebb. Ezt a sávot mindkét oldalról egy lyoni fémszállal hímzett vonal zárja. A sarokmotívum magassága 8 cm. Elemei, részletei, színei és kialakítása megegyezik a szélső sávnál elmondottakkal. Szerkezetileg egy középső egyenes tengelyre épül, amelyet egy virág tagol. Két oldalán szárazakat látunk, melyek végén oldalnézetből stilizált bimbók vannak. Találkozunk még levelekkel, indákkal, de ezek kevésbé hangsúlyos elemek. Az előbb bemutatott motívumokkal azonos időben készült a *keszkenőt* szegélyező keskeny horgolt csipke is (szélessége: 0,4 cm), amelynek anyaga lyoni fémszál. A középső motívum (5. ábra) eltérő színű selyemfonala, öltésmintája és motívumrendszere arra utal, hogy utólagosan hímezték. A fémszálak alkalmazása is elmaradt. A lapos

6. Úrvacsorai abrosz, 18. sz. első fele. Vas Zsuzsanna 1746-os adománya

öltés helyett jelen esetben inkább a hasított öltés dominál. A koszorút alkotó növényi szárak két egymás mellett haladó, különböző színű vonal jelenti, amelyről mindkét irányba indák és levelek indulnak. Kialakítása igencsak szegényes. A koszorú közepén egy két betűből álló – *D. K.* – monogramot találunk, amely az adományozó nevére utal. Állapotáról elmondható, hogy több esetben találkozunk hiányokkal, amelyeket helyenként megvarrtak, valamint a fém korrodálódott és levált a belfonálról a rendszeres mosásnak köszönhetően. Hasonló okok miatt fakult ki a színes selyem is. A *keszkenő* a 18–19. század fordulóján készülhetett. Ha elfogadjuk a helyszínen gépelt kézirat állítását, amelyet Péterfy László is közöl munkájában,⁴⁶ akkor a tárgyat Domokos Klára adományozta a balavásári református gyülekezetnek 1804-ben. Sajnos a néhány soros leírásban több hiba is van, így nem tudjuk, mennyire fogadható el ez az állítás egyéb bizonyíték nélkül. A helyszínen található 20. századi összeírások közül egy sem említi az adományozás dátumát, viszont az 1913-as megerősíti az adományozó személyét.⁴⁷ Funkciójára vonatkozóan jegyzik meg: *kenyér- és bortakaró*. Hasonló tárgymegnevezéssel találkozunk két 20. század elején készült jegyzőkönyv (1901,⁴⁸ 1904⁴⁹) esetében, amelyek közül a második a kiemelt értékű tárgyak között tartja számon ezt a textíliát. Debreczeni László nem említi ezt a *keszkenőt*.

A balavásári gyülekezet tulajdonában egyetlen 18. századi *kendő*⁵⁰ maradt ránk (teljes mérete: 126,5x163 cm), amelyet lenből, mintásra szőtték. A téglalap alakú textília keskenyebbik oldalain rojtok vannak, egyik esetében egy szálhúzásos sorral is találkozunk. Károsodásait tekintve, kissé deformálódott, és több helyen hiányok vannak. A láda fedelének belső oldalán összeírt darabok közül a 7. sorszámmal jelölt darab felel meg legjobban ennek

⁴⁶ Péterfy László: Balavásár és egyháza „Kis-Küküllő völgye sorozat”, Székelyudvarhely, 2001. 44.

⁴⁷ A helyszínen található: 6A, I/1, 155. o.

⁴⁸ Jegyzőkönyv. 1901. jún. 9. Balavásári iratok. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár.

⁴⁹ Jegyzőkönyv. 1904. ápr. 17. Balavásári iratok. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár.

⁵⁰ 95-ös leltárszámát vászon darabkára varrták, majd a takaróhoz varrták.

a tárgynak. Bár az 1714-es és az 1749-es összeírás⁵¹ több *kendőt* is említ, nem tartalmaznak olyan adatokat, amelyek alapján egyértelműen azonosíthatjuk ezt a darabot. A 20. század első feléből származó összeírások valamennyi esetben megemlítik. A Debreczeni által készített leírás a *rojtok* említése folytán köthető a jelenlegi tárgéhoz.⁵²

A forrásokban említett számos *abrosz* közül ma két 18. századi darabbal büszkélkedhet a balavásári református gyülekezet. Az elsőként említett darab hiányosan maradt ránk. A lenvászon úrvacsorai *abrosz*⁵³ (6. ábra) alapját (teljes mérete: 122,5x192 cm) két egyforma szélből (95,5 cm) varrták össze. Felületén szórt rendszerben, sodoratlan színezett selyemfonállal és lyoni fémszállal hímzett forgórózsákat látunk. Ma öt teljes és három fél motívumot számolhatunk össze, amelyeket 3-2-3-ként tagoltak különböző csúsztatott sorokba. A forgórózsza (12. ábra) kiindulópontját egy rozetta jelenti, amelynek jobbra ívelő nagyobb méretű fogazott szirmai már mozgásba lendítik a motívumot. Ezek közül indulnak az ellentétes irányú – balra ívelő – szárazak, amelyek kialakítását váltakoztatják. Egy száröltéses vonalú szárat, egy ferde lapos öltéssel kialakított megoldású követ, amelyet vastagabb és selyem- meg fémszál váltakoztatásával hímeztek. Valamennyi esetben a szárazakon található elemek meg-egyeznek. Egy jobbra ívelő kisebb száron indát látunk, majd egy oldalból stilizált ötszirmú virágot, azaz szegfűt. Ezek után szintén jobbra hajlik egy fogazott levél. Zárt gránátalmákra ismerünk a szárazak végén, amelyek rajza több elemből áll össze: a szív alakú bibéből, mint leveles ágak, hajtanak ki a porzók, és két rend hold alakú szírom zárja. A különböző elemek ellentétes irányú elhelyezése egyensúlyozza a motívum erős balra örvénylését. Jellemzői közé tartozik a selyem- és fémszál gyakori váltakoztatása, valamint a lapos öltés változatainak alkalmazása. Jelenlegi állapota annak is köszönhető, hogy napjainkban is használja a gyülekezet, így a sok tisztítástól, vasalástól, a két szél kezd elválni egymástól, több helyen teljesen kikopott a selyemfonal, fakultak a színek, míg a fémszál teljesen befeketedett, és töredezik le a belfonálról. Feltehetően a terítőből levágtak egy részt, mivel az 1746-os bejegyzés⁵⁴ – amely az adományozót Vas Susanna személyében nevezi meg –, valamint az 1749-es összeírás is nyolc virágot említ,⁵⁵ míg ma háromnak fele hiányzik. Hogy ezt a változtatást mikor hajtották végre, nem tudjuk, mert a 20. század eleji leltárok közül csak az 1913-as jelez 8 virágot.⁵⁶ Debreczeni leírja a terítőt és lerajzolja motívumát, de nem említi, hány darab volt rajta.⁵⁷ Azonos motívumú terítő található a Balavásártól csupán néhány kilométerre fekvő Erdőszentgyörgyön, valamint ezzel egy időben a sepsiszentgyörgyi református gyülekezet tulajdonában is volt egy hasonló abrosz. Forgórózsás motívumokat említ még Palotay Gertrúd különböző tanulmányaiban – Győr, Nagykőrös, Tordos, Magyar királyfalva –,⁵⁸ valamint László Emőke is leír egy ilyen terítőt az Iparművészeti Múzeum egyik kiállításának

⁵¹ Buzogány – Ősz – Tóth, 2008. 73–74.

⁵² Debreczeni, 1933. 148.

⁵³ Vörös selyemmel hímzett 110-es leltárszámot találunk a terítő hátoldalához erősítve, amelyet vászon darabkára varrtak.

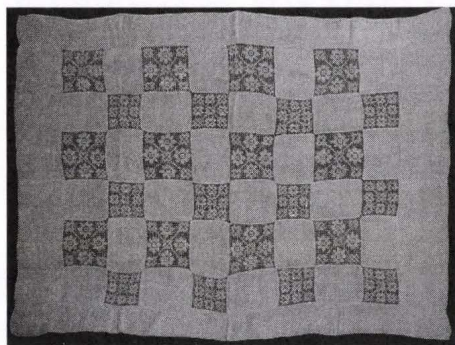
⁵⁴ Buzogány – Ősz – Tóth, 2008. 52–53.

⁵⁵ Uo. 73–74.

⁵⁶ A helyszínen található: 6A, I/1, 155. o.

⁵⁷ Debreczeni, 1933. 151.

⁵⁸ Palotay Gertrúd: A magyar református templomok úrasztali terítői. = Kovács J. István (szerk.): Magyar református templomok I, Bp., Atheneum, 1942. 288–313.

7. Úrvacsorai abrosz (18. század eleje) egésze és nagyobb méretű recetáblája

katalógusában (252. kat. szám).⁵⁹

A második darab kialakításában egy másik elterjedt 18. századi abrosztípussal találkozunk. (7. ábra) Az úrvacsorai *abrosz*⁶⁰ teljes mérete 114x162,5 cm. Táblás szerkezetét kétféle rece, és lenvászon mező alkotja, valamennyit vászon sáv keretezi. A nagyobb méretű (17,5x16 cm) recetábla (14. ábra) közepén és sarkaiban négyszirmú rozetta díszíti, amelyeket rézsütös irányú egyenes szár köt össze. Közöttük, az oldalak tengelyében, hangsúlyosabb, nyolcszirmú rózsák töltik ki a felületet. A másik recetábla (15. ábra) azonos szerkezettű, de motívumai kisebb méretűek (12,5x11,5 cm). A textíliát nagy valószínűséggel azonosíthatjuk az 1714-es⁶¹ és 1749-es⁶² vizitációkor készült, a balavásári gyűlekezetre vonatkozó összeírásokban. Ám ezek nem utalnak sem az adományozóra, sem pedig az adományozás pontos időpontjára. Az 1902-ben elkezdett Aranykönyv lapjai között találunk egy részletesebb összeírást 1913-ból. Az úrasztali *abroszok* között 3-as számmal szerepel.⁶³ A jelenlegi nyilvántartás a kegyszereket tartalmazó láda tetejének belső oldalán olvasható, amelyet 1950-ben állítottak össze a korábbi összeírások alapján. Az itt felsorolt tárgyak közül talán a 8. sorszámú leírás talál leginkább a terítőre. Debreczeni néhány sorban leírja ezt a terítőt is, megjegyezvén, hogy muzeális értékű.⁶⁴

Balavásár nagyszámú textíliája között öt tárgyat találunk, amelyek a 17–18. századi gyűlekezeti élet emlékei közé tartoznak. Ezek közül több darabot a gyűlekezet napjainkig használ, amikor ünnepek alkalmával úrvacsorai asztalt terítenek. A három *keszkenő* és két *abrosz* közül négy rendszeresen felbukkan a korabeli forrásokban. Datálásukban ez nyújt segítséget, valamint egy-egy tárgy adományozóját is azonosíthatjuk. A forrásokból ismert tárgyak nagyobb részének nyoma veszett, ezért mindössze a fennebb ismertetett textíliák utalnak a gyűlekezet egykori gazdagságára, értékeire.

⁵⁹ László Emőke: Magyar reneszánsz és barokk hímzések. Vásznon alapú úríhímzések. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei II. Bp., 2001. 163.

⁶⁰ Vörös fonállal a leltárszámot hímezték egy vásznon darabkára, amelyet utólag a terítő hátoldalára varrtak. Maga a leltár nem maradt ránk.

⁶¹ Buzogány – Ősz – Tóth, 2008. 52–53.

⁶² Uo. 73–76.

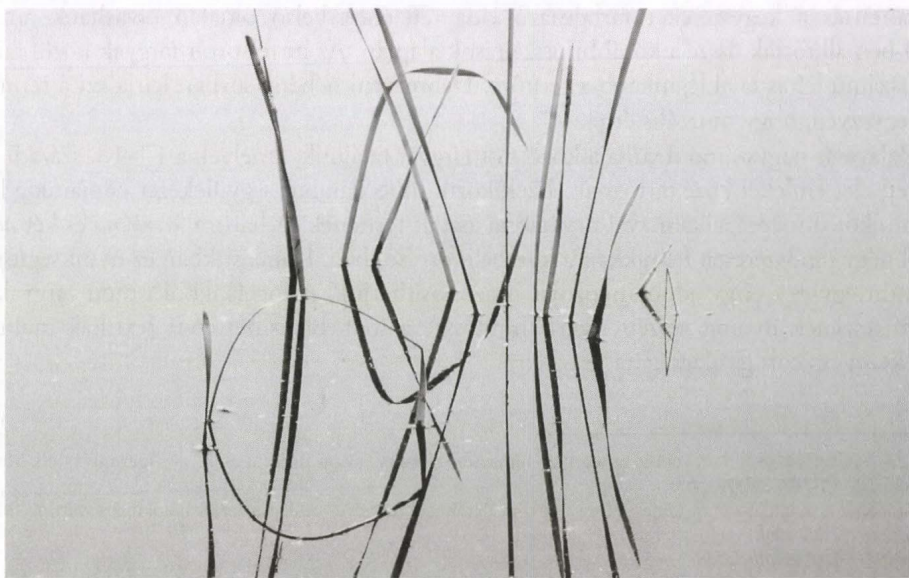
⁶³ A helyszínen található: 6A, I/1, 155. old.

⁶⁴ Debreczeni, 1933. 148.

A VÍZ III.

A VÍZ IV.

PANYUSCSIK JÁNOSNÉ

Zsujtai András prédikátor (1696–1775) emlékezeteTisztelt Emlékülés! Kedves Vendégek! Hölgyeim és Uraim!¹

Nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm Önöket Zsujtai András halálának 235. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen, az abaúji szabadegyetemen és emlékoszlop avatóünnepségen. A Zsujtai név – egyúttal Zsujta és Gönc települések – első írásos említéseként 1219-ben jelenik meg először, s azt a német Reynoldot említi, aki fiának meggyilkolása okán gönci lakosokkal pereskedik.² Gönc és környéke királynői birtok, ahová a 12. század közepétől frank, német, bajor telepesek érkeznek.³ Reynold esetében azonban még nem a mai értelemben vett vezetéknevről, hanem a Zsujtán lakó személy azonosításáról beszélhetünk. A 15. század közepétől viszont már a Zsujtai-családnévvel találkozunk a leleszi okmányokban.⁴ 1479-ben említik Zsujtai Balogh Miklóst, akinek a leszármazottai – László, András – már csak a Zsujtai előnevet használják. Hasonlóképpen Zsujtai Osvát, akinek a személyére a családja közvetlenül visszavezethető. Testvére vagy gyermeke lehetett az a Zsujtai Anna, aki Gellei (Geleji) Andrásához ment feleségül. Az ő leszármazottjuk – Gellei János szolgabíró – Zsujtainak is nevezte magát, egyrészt mert Zsujtai-vér folyt valóban az ereiben, másrészt mert 1590-ben beiktatták annak a zsujtai kúriának és birtoknak a tulajdonába, mely a 32 jobbágytelket nem haladhatta meg, s amelyről azt nyilatkozta, hogy azt már az ősei is birtokolták. Feltételezhetjük, hogy a Zsujtai-nemzetséget kezdetben várjobbágyok alkották, akik a várispánságok katonai kerületeiben a királyt szolgálták, mint hadnagyok, ispánok, várkapitányok és alkalmilag a király kíséretéhez tartoztak. Adót nem fizettek, birtokuk volt ugyan, de azt az utódaikra nem öröközhették. Ahogy a közigazgatás az évszázadok során átalakult, a várjobbágyoknak azon része, mely saját birtokot tudott szerezni, a köznemességbe integrálódott, amelyik pedig birtok nélkül maradt, a kiszolgáló várnépek – a későbbi jobbágság – tömegeibe olvadt.

Fiú ágon tehát kihal a Zsujtai-név a 16. század végén, de a leányági leszármazottak a birtokadományt jelző előnevet ismét családnévként használják. Zsujtai Gellei (Geleji) János szolgabírónak Kékedi Katától születik hat gyermeke, közöttük András fia, akinek Horváth Erzse feleségétől születik Zsujtai Péter. Ő valamiért Erdélybe menekül, ahol kitanulja a szűcsmesterséget, majd visszatérve Göncre, Szűcs Péter néven, feleségül veszi az unokatest-

¹ Elhangzott a Kazinczy Ferenc Társaság által rendezett Zsujtai-konferencián Zsujtán, 2010. augusztus 28-án.

² Györffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1987. 44.

³ Iványi Béla: Gönc szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926. 1-22.

⁴ Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1890. 234.

vérét, Wathai Pelbárh Borbálát. Az egyház azonban az ilyen egybekelést nem engedélyezi. Az egyházmegye 1660-ban – tekintettel arra, hogy a házasságból már gyermekük született – nem kötelezi őket a szétválásra, de az eskető prédikátort 12 Ft-ra, a párt 25 Ft büntetés megfizetésére ítéli, hogy máskor jobban figyeljenek, és arra, hogy a Zsujtaiak ezen ága három nemzedéken át a Szűcs-vezetéknév köteles használni.⁵ Így cselekszik a következő nemzedékben az unokatestvér házasságból született Zsujtai Szűcs Péter, majd az ő Török Katától született fia, Zsujtai Szűcs András (1696-1775), aki ezen a néven iratkozik be 1715-ben a pataki iskolába,⁶ és ezen a néven említik a korabeli egyházi iratokban.⁷ Ő az, aki már a harmadik nemzedékben viseli a „Szűcs” megkülönböztető nevet, amint ezt a naplójában maga is megerősíti.⁸ Élete delétől azonban már csak zsujtai Zsujtai Andrásnak nevezi magát.

Ő tehát Zsujtán születik 1696. szeptember 29-én. Felsőbb iskoláit 1715-től Sárospatakon, 1722-től Zürichben végzi. Itt veszi feleségül 1724. augusztus 26-án egy törzsökös zürichi tanár lányát, a 18 éves Ziegler Katalint,⁹ és együtt térnek haza ebben az évben. 1717-től Abaújszántón, 1724-ben Sárospatakon tanítóskodik,¹⁰ 1725-ben lelkésszé szentelik. Zsujtán és Abaújdevecserben lelkipásztor, megszületik Kata leányuk. Vezetni kezdi naplóját, mely voltaképpen egyházi anyakönyv, melyet minden szolgálati helyére magával visz, s amelyben az anyakönyvi adatokat kiegészíti rövidebb és hosszabb, vegyes témájú észrevételeivel, feljegyzéseivel. 1727-ben felesége testvére, Ziegler Jakab látogat hozzájuk. A svájci család és Magyarország között újabb kötelék szövődik. Mert Ziegler Jakab magyar leányt visz otthonába feleségül. Hogy kit, arra abból következtethetünk, hogy Zsujtai a sógorának mondja 1734-ben Mándi István mérai – később fonyi és prügyl – lelkipásztort.¹¹ 1728-ban megszületik András fia. Ziegler apósa és anyósa, Müller Mária Magdaléna velük él. Anyósát férje mellé temeti el 1732-ben.¹² Vizgát tesz és bekebelezi az egyházmegye Thuri Sámuel esperes szolgálatával. Abaújszántóra hívják lelkipásztornak, és már itt kereszteli meg Zsuzsanna, 1732-ben Erzsébet, 1734-ben Mária leányait.¹³

Az 1730-as évek második felében panasszal él irányába néhány kollégája, és maga is azokkal szemben, ami miatt Tállyára kerül. 1736-ban elveszíti édesapját, aki 74 évet ért meg.¹⁴ 1738-ban megszületik Judit leányuk. Ekkor Taktaszadán prédikátor, ahol a pestisjárvány öt családtagját viszi el, közöttük András fiát, Kata és Zsuzsanna leányát. Erdőbényére hívják. Itt születik Zsófia leánya, akit egy éven belül el is temet. Más szomorúság is éri: a nem velük élő öccse, Péter vízbe fullad, és így leli halálát. Fülöpön temetik el. Elbúcsúznak nagyanyjától, Török Bálintné Benső Katától, aki annak idején 12 éves árvaként került Göncre Tunyogi Sámuelné gyámsága alá, és felesége hűgától, Ziegler Judittól.

⁵ Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1807. 651.

⁶ Zsujtai Sz. András. *Hörtsik Richárd*: A Sárospataki Református Kollégium diákjai. 1617-1777. Sárospatak 1998. 220.

⁷ Zsujtai Sz. András. *Benke Imre*: Abaúji lelkipásztorok. 1685-1799. Kassa, 1943. 225. sz. tétel. 80.

⁸ 1725-ben Zsujtán ő temeti nagyanyjának testvérét, Wathai Pelbárt Istvánt. *Zsujtai Zsujtai András* Actainak Laistoromos Könyve (1725-1775) (továbbiakban Zsujtai Kódex). 262. Gépirat: 27.

⁹ A naplójában felesége nevét gyakran Tigurumi Tzigler Katalinnak írja.

¹⁰ *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 712.

¹¹ „midőn magam T. Mándi István Sógor uramnak Leányát keresztelni mentem volna” Zsujtai Kódex 291. Gépirat 38.

¹² Zsujtai Kódex, 449. Gépirat: 110.

¹³ Zsujtai Kódex, 307. Gépirat: 52.

¹⁴ Zsujtai Kódex, 454. Gépirat: 114.

1740-ben ismét kollégái vádaskodnak ellene az egyházmegyei gyűlésen. Kifogásolják, hogy uraskodásra vágyik. Félbehagy gyülekezeti szolgálatokat, esperes akar lenni, és törvénytelenül került Bényére. „Ekkor ördögi irigységből származott, gonosz delibérátumot küldött a Zemplényi Tractus.” – írja naplójában.¹⁵ Azonban tisztázzák a félreértéseket, megbékél az új esperessel, és Megyasóra helyezik. A kollégái azonban továbbra is neheztelnek rá. 1742-ben megszületik Sára leánya. 1745-ben Péter fia. Ugyanakkor Sára lányát 3 évesen eltemeti.

1746-ban kinyomtatják temetési beszédeit, szőlőt vásárol. 1747-ben elveszíti feleségét, akit Zsófia és Sára leányai mellé temet. Ottmarad mellette három gyermeke. Balmazújvárosba hívják lelképásztornak, és több ízben is felkeresik ezért 1748-ban, de nem mond igen-t.¹⁶ Talán azért sem, mert sokat betegeskedik. Előfordul, hogy ágyban fekvé kereszttel, vagy alig bír a szószékre menni vasárnap. 1749-ben elesik a jeges hegyi ösvényen, és nagy kín-szenvedéssel ér haza Zsujtára. Hideglelés gyötri, „veséinek nyavalyái megnehezdednek.”¹⁷ Ugyanebben az évben apai örömök elé néz. A gyermeke megszületésének napján köt házasságot a gyermek anyjával, nemes kárászi Liszcai Katalinnal.¹⁸ A leányuk, Krisztina azonban nem sokára meghal (1750). Ugyanakkor Erzsébet leánya férjhez megy Sebők Istvánhoz, Mária leánya pedig Hadas Ferenc szolgabíró és Kisvárdai Erzsébet fiához, Hadas Mihályhoz.

Zsujtai András az 1750-es évek elején Taktaszadán, Erdőbényén fordul meg ismét, majd pár éven át szolgálati hely nélkül marad. 1753-ban 8 évesen konfirmál Péter fia. Ugyanakkor unokája születik Sebőkné Zsujtai Erzsébet leányánál: Zsuzsanna. 1757-ben Golopon, egy évre rá Tolcsván lelkészkedik, de 1760-tól visszavonul szülőfalujába, ahol „nagy emlékeztető tudós emberként”¹⁹ tisztelik. 1759-ben elveszíti Mária leányát, a három árvát hagyó Hadas Mihályt,²⁰ ő maga pedig 1775. június 25-én megy el a minden élő útján. Tíz ismert gyermeke közül – Kata, András, Zsuzsanna, Erzsébet, Mária, Judit, Zsófia, Sára, Péter, Krisztina – háromról, Erzsébetről, Máriáról és Péterről tudjuk, hogy megérték a felnőttkort. Ismert unokái: Sebők Zsuzsanna, Hadas Julianna, Hadas Mária, Hadas László. Láthatta dédunokáját is, mert 1769-ben Zsuzsanna 16 évesen feleségül ment Vilyben lakó Pandák Gáborhoz.

Az itt sorolt szolgálati helyeit naplójában kiegészíti konkrét utalások nélkül a Zemplén, Toronya, Csécs, Pány, Fáj, Telkibánya, Fony, Berzété, Ladány, Szend, Kassa településekkel, melyekben talán az alkalmi lelképásztori szolgálatainak a helyszínét azonosíthatjuk. A Zsujtai-családot egyes genealógusok a 18. század végével kihaltnak mondják. Mégis találunk a 19 század közepén Zsujtán Zsujtai nevű birtokos családot.²¹ Ennek magyarázata lehet az, hogy – mint korábban – a birtokra utaló előnevet családnévként kezdték használni az egyébként leányági Zsujtai-leszármazottak.

A 18. századnak abban a szakaszában, amelyben Zsujtai feljegyzéseit tette, nagyon nehéz volt a magyar nép élete. 1737-1739 között háború volt a törökkel, amelyből, mint

¹⁵ Zsujtai Kódex, 312. Gépirat: 59.

¹⁶ Zsujtai Kódex, 331. Gépirat: 79.

¹⁷ Zsujtai Kódex, 473. Gépirat: 135.

¹⁸ Zsujtai Kódex, 351. Gépirat: 97.

¹⁹ A zsujtai ref. halotti anyakönyv bejegyzése.

²⁰ Zsujtai Kódex, 493. Gépirat: 155.

²¹ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. II. 341.

Zsujtai feljegyzései mutatják, igencsak ki kellett vennie részét a Hegyalja népének is. 1738-1744 között a pestis szedte áldozatait a Hegyalján, majd az osztrák örökösödési háború terhelte meg anyagi és véráldozattal a népet. 1756-1763 között pedig a hétéves háború súlyos terheit kellett viselni. Mindezekeken felül III. Károly és Mária Terézia hosszú évtizedekre terjedő uralkodása alatt e vidék nagyobbbrészt református vallású lakosságának még a hite miatt is szenvednie kellett sokszor egészen brutális eszközökkel való vallásüldözések miatt. Betetőzésként pedig ezekben az évtizedekben szélsőséges volt az időjárás is, gyakori rossz termés, sáskajárás, földrengés sújtották a népet, az égen csóvás csillagok, kométák rémítgették őket. Zsujtai mély együttérzéssel jegyezte fel: „Nagy szükség, éhség, az terhes porciózással uralkodott a népen... úgyhogy nagy tehertől szabadul az megholt!”²² Zsujtai az 1672-ben kezdődött kuruc világról több adatot jegyzett fel kódexében, hiszen ő teljes lelkével vonzódott mindig a kuruc ügyhöz, hiszen ő magyar volt, kuruc volt és prédikátor. A hatalom kíméletlen terrorral fojtotta el a kuruc érzelmeket, és kegyetlenül fogságba hurcolta a Rákóczi-üggyel rokonszenvezőket.

A Zsujtai Kódex sok érdekes, értékes gazdaságtörténeti, politikai és orvostörténeti adatot is tartalmaz. A gyógyító szolgálat alacsony szintjét jellemezte, hogy szinte orvos a vidéken nem is volt, csak telente, amikor erre a vidékre vezényelték a császári regimentet. A katonaoorvosok aztán melleleg a lakosság betegeit is ellátták. A gyógyító szolgálat nagy részét, Abaújban és Hegyalján a borbélyok és bábák látták el. Zsujtai leírja, hogy a jó bábát tisztelettel és szeretettel vették körül. Zsujtai András naplójában többféle betegséget is leírt, amelyből kettőt emelnék ki: a himlő Zsujtai korában olyan félelmetes betegség volt, hogy pestis módjára uralkodott, és igen nagy pusztítást végzett főleg a gyerekek között. Egy-egy himlőjárvány tömött temetőket hagyott maga után. A 18. században a legpusztítóbb járvány a pestis. Mirigynek is nevezték, évtizedeken át kíséri, rémíti, tizedeli a népet ez a járvány.

Feltehetjük a kérdést, hogyan maradt fenn a Zsujtai Kódex? Az Isteni gondviselés védte. Olyan emberek kezébe adta, akik megőrizték és tovább adták. Dr.-Telegdy Imre református lelkész adta dr. Szabó Lajos lelkész tanárnak, aki lemásolta és továbbadta a rendeltetési helyére, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeibe. Az én figyelmemet dr. Hőgye István, Zemplén Levéltárának igazgatója irányította rá a Kódexre. Úgy gondolom, nemcsak kötelességet teljesítünk hagyományaink ébrentartásával, hanem annak fölismeréséről is bizonyosságot adunk, hogy a múlt nagyjai üzennek nekünk, hogy fontos erőforrásként fordulhatunk hozzájuk. A Kódexből rácsodálkozhatunk Zsujtai András áldozatos munkájára, s magára az emberre, és megszívlelhetjük szellemi üzenetét.

Az elmondottakkal szerettem volna bemutatni a 235 évvel ezelőtt elhunyt Zsujtai Andrást, községünk prédikátorát, az ő sorsát, küzdelmének válságokat is átvészelő erejét, tartását, hitét. Szeretném, ha szülőfalum lakóinak öntudatát, önbizalmát, alkotókészségét is erősíteni tudná ez a mai megemlékezés.

²² Zsujtai Kódex, 466.

EVVA MARGIT

A csáthi Gábriel család abaúji története

Hogy kik voltak Abaújban a csáthi Gabrielek? Ha visszafelé kellene a történetet leírni, egyszerű lenne minden. Csak meg kellene jegyezni, hogy a *csáthi Gabriel család* Gibárton lakott, és az egyik Gabriel-lány, *I. Zsuzsanna* Csoma József édesanyja volt, tehát nekem ük-anyám.

Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű. Ugyanis 1953-ban a Csoma József által rendezett Gabriel levéltárát a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár a Csoma családtól átvette, 175/1953 sz. alatt, és 1953. április 22-én továbbította a Magyar Országos Levéltárba (MOL) a már ott őrzött Csoma levéltári anyag kiegészítésére. Az ügy lebonyolítását az akkor Miskolcon gyakornokoskodó Kubinyi András végezte és a ma is kutatható állapotban lévő Csoma levéltári anyaghoz csatolták.¹

Szerencsére Csoma József Abaúj–Torna vármegye nemesi családjai című könyvében részletes tájékoztatást adott a Gabriel családról, valamint felhasználtam még az abaújkéri, az abaújalpári, a rásónyi és abaújdevceseri református anyakönyveket is, valamint Várady Józsefnek az 1989-ben megjelent „A Tiszáninnen református templomai” című könyvét. Segítségemre volt továbbá a MOL-ban található fent említett anyag is és Szendrei János: Miskolc című monográfiájának idevonatkozó adatközlése.²

Mindezek előrebocsátása után idézzük először is Csomát. Mielőtt azonban belemélyednénk az anyagba, tájékoztatásul szeretném elmondani, hogy a *Gábriel család* birtokai több megyére is kiterjedtek, Ung, Zemplén, Abaúj, Nógrád és Pest megyében is voltak birtokaik. Csoma szerint „a *csáthi Gabriel család* régi kassai patrícus család, melynek egyik tagja, *Gábriel György* 1488-ban megvette Keczer Imre László fiának Pekelén, Opina, Patacsco, Veresvágás Sáros megyei, Szurdok Abaúj megyei, Radván, Ujlakcsa Baranya megyei, Matha, Teknőlvár, Kutas Zaránd megyei, Marczelháza Szepes megyei birtokait, melyekbe királyi parancs mellett ebben az évben beiktattatott. Ugyanezen Gábriel György a Jászói Konvent iratai alapján³ 1503-ban, 1507-ben és 1508-ban Kassa város főbírája volt. Hogy volt-e a családnak akkor már nemessége, nem tudni, viszont *Gábriel János*nak a fenti György fiának, kinek Gótha Katalin volt a felesége egy 1512 évi pecsétén a pajzsban egy felhőkből növekvő állat alakja látható.”⁴

¹ Csoma P 1907., Gabriel P 1250. sz.

² V. kötet, 650–655.

³ Tutko. 198 IC GG fe. no 21.

⁴ Csoma 221–222.

Az 1552 és 1662 közötti időszakban a család elköltözött Kassáról Miskolcra. A nemeséget itt szerezte csáthi *Gábrriel Mátyás* 1662-ben. A címerlevelet I. Lipót adományozta, és Ónodon 1663-ban lett kihirdetve. A címer: kékben kettősfarkú arany oroszlán jobb karmában kardot tart. Sisakdísz: növekvő veres ruhás veres kalpagos férfi, balját csípőjére támasztja, jobbájában buzogányt tart, Kékarany-veresezüst takarók.⁵

*Mátyás*nak három fia volt: Miklós, György és István. *Miklós*ról és *István*ról különösebbet nem tudunk, ellenben *György*től, a címerszerző középső fiától, kinek felesége Szabó Erzse volt, származtatjuk a továbbiakban a családfát. (Jellemző egyébként a Gabriel családra, hogy az abaúji birtokokat elfoglalván igyekezett az itt élő birtokos családokkal összeházasodni. Így a Bernáth, Thomka, Szemere, Fáy, Dobai, Törös, Kormos, Szent-Imrey, Tussai, Szepessy, Csoma, Meczner, Téglássy családokkal kötött házasságok révén Abaúj egyik legjelentősebb családja lett.)

Gabriel György és Szabó Erzse fia – szintén *György* – feleségül vette a bernáthfalvi Bernáth Bereck ágából Bereczki János és Hanvai Klára leányát, Annát, s ez a Bernáth ág az 1700-as években kihalván birtokait (Kér, Devecser stb.) a csáthi Gábrriel család örökölte.⁶ Ugyanezen Gábrriel Györgyöt Miskolc városa 1741-ben a pozsonyi országgyűlésre követnek választotta, majd 1743-tól 1751-ig Miskolc város főbírája volt.⁷ Gábrriel György Gibárton építtetett egy kúriát, melynek romjai még ma is megvannak a hegyoldalban lévő Gábrriel-Szepessy kriptával együtt. Várady József tájékoztatása szerint amíg nem volt templomuk a gibárti reformátusoknak, a régi Gábrriel-háznak nevezett kúriában tartották az istentiszteleteket. Gábrriel Györgynek volt egy *Mátyás* nevű testvére, de róla nincsenek adataink.

Gábrriel Györgynek és Bernáth Annának két gyermeke Miklós és Éva. *Miklós* Fáy Annát vette feleségül, Fáy Ádám és Asguthy Julianna leányát. Gabriel Miklós apja halála után, 1751-ben követte őt Miskolcon a főbírói székben, 1753-ban a város követként küldte fel Pozsonyba.⁸ Ezután a Gábrriel család visszavonult a közélettől a gibárti kúriába, övék volt Abaújkér és Devecser is.

György testvére, *Éva* thomkaházi *Thomka György* felesége lett, aki Turóc megyéből származott, családja a nemességet 1467-ben szerezte. Címerszerzők: Thomkaházi Thomka János és Márton. Gábrriel Eva férje Thomka Györgynek és Ónodi Pap Erzsének a fia. Ónodi Pap Erzse Pap Jánosnak, a diósgyőri vár egykori kapitányának volt a lánya. Gábrriel Évának Thomka Györggyel való házasságából hat gyermek született.⁹ A Thomka család abaúji ága ma is él Nagykinizsen, Hidasnémetiben, Encsen stb.¹⁰

Gábrriel Miklós, mint írtam, Fáy Annát vette feleségül. Házasságukból négy gyermek született: György, Miklós, Kata és Anna. *Kata* Dobai Dánielné lett, *Anna* pedig Törös Tamás felesége lett.¹¹

⁵ Csoma 222. MOL, családi levéltár P. 1250. Címer fekete fehérben, Csoma: Pótlékok a címertáblákhoz: 27. sz.

⁶ Csoma 104 és 223, MOL. P. 1250, Gabriel levéltár, Gibárti osztás, Gibárttal kapcsolatos levelezés.

⁷ Csoma 222.; Szendrei 650-655.

⁸ MOL P 1250.

⁹ Csoma 594.

¹⁰ A Turóc Megyei Levéltár és Thomka Mór leírása alapján. Információt ad Thomka László bankigazgató és Evva Margit Encsen.

¹¹ MOL. P. 1250.

György Kormos Klárát vette feleségül, ki gyendai Kormos Ferenc és Törös Kata leánya volt.¹² Házasságukból három gyermek született, *Anna*, ki Szent-Imrey Lászlónak lett a felesége,¹³ *Miklós*, ki korán elhalt, továbbá *Klára*, ki a Kérben lakó Tussai Lászlóhoz ment feleségül. Egy lányuk született, *Teréz*, ki Patay István felesége lett.¹⁴

A negyedik testvér, *Miklós* kétszer nősült; első felesége Szemere Zsuzsanna volt, Szemere László és Tussai Krisztina leánya. Tussai Krisztina nagyon szép nő volt. Gyermekkoromból emlékszem a családi képre, mely őt ábrázolta. *Fáy Krisztina* volt Fáy András és Szemere Judit vagy Máriássy Borbála leánya.¹⁵ Gábrriel Miklós és Szemere Zsuzsanna egyetlen fia *István* volt. Felesége Fáy Borbála Gombárol, Pest megyéből származott; Fáy Andrásnak, a híres polihisztnak testvére, ki Abaújban, Kohányban született.

Ebből a házasságból hat gyermek született:

1. *István*, aki 1848, 1861, 1865 és 1868 években az országgyűlésben a Abaúj vármegyét és a gönci járást képviselte. Egy lánya volt, *Zsuzsanna*, ki négyessy Szepessy Zsigmond felesége lett.¹⁶

2. II. *Zsuzsanna*, Csoma Sámuel felesége.¹⁷

3. *Mária*, Metzner Ferenc felesége.¹⁸

4. *Ferencnek* két fia volt, *Zoltán* és *Árpád*, mindketten korán meghaltak.

5. *Borbála* Téglási ág (Korlát), Téglási Andrásné.¹⁹

6. *János* korán meghalt, családja nem volt.

A férfiak elhalálózásával kihalt a Gabriel család férfiágon, De mi, leányági leszármazottak büszkén hordozzuk és adjuk tovább szellemi örökségüket.²⁰

¹² Csoma 348-350.

¹³ MOL. P. 1250 és Csoma 552.

¹⁴ MOL. P. 1250.

¹⁵ Csoma 197. Nincs jelölve, melyik feleségtől származik.

¹⁶ Csoma: Szent Imrey táblázat, 552.

¹⁷ Csoma: Csoma táblázat, 152.

¹⁸ Csoma: Metzner táblázat, 393.

¹⁹ Csoma 581 és Téglássy Ferenc leírása az utolsó évszázadról. Mind a Korláti, mind a Tomori-ág leírása birtokomban van.

²⁰ A leszármazási táblázatokat szívesen az érdeklődők rendelkezésére bocsátom.

AQUADINAMIKA

POLNER ZOLTÁN

Hályogkovácsok – bicska nélkül

„*Néköd a gonosz szöm ne ártson!*” címmel néprajzi dokumentumfilmet forgatott a Szegedi Körzeti Televízió stábja 1980-ban. A filmnek én írtam a forgatókönyvét, és én voltam a riportere is. Tehettem, mert 1960-tól folyamatosan gyűjtöttem babonákat, hiedelmeket, ráolvasókat és népi imádságokat Csongrád megye hatvankét településén és a hozzátartozó tanyavilágban. A népi gyógy módok kutatása közben több alkalommal találkoztam a *rontó szömmel*, amely képes megverni az anyja mellett fekvő csecsemőt, de arra is képes, hogy állatoknak parancsoljon, mérges kutyát megfékezzen, földhöz kényszerítsen. A szemverés, az igézés minden bizonnyal egyidős az emberiséggel, hiszen akinek „olyan” szeme volt, az mindenre képes volt. Az rontani is tudott. Boszorkánynak tartották. Az mindegy, hogy nő vagy férfi, az meg tudja verni szemmel a kicsit. A szem hatalmáról egy tápai és egy szegvári adatközlő történetét mellékelem.

„*Olyan szép kislány vót. Fehér ing vót rajta. Az embör mög nagyon tudott a szömvivē. Átmönt a lány. Vót ott egy patka, azon út. Oszta a lány mög ēkezött ugrálni. Űnékik is vót egy lányuk. Egyidősek vótak. Oszta az odavaló embör elől a padon ült. Selymözött. Odaszóla rá: 'Nézd mán, ez a kislány milyen virgonc, hogy ugrál.' Aszongya: 'A miénk nem olyan.' Csak ránézött, és ahogy selymözött, lēnezött a földre. És három nap alatt möghalt a lány. Három nap alatt möghalt a lány.*” (Dabis Jánosné)

„*Ha a gyereket megverték szemmē, akkó annak az asszonynak, még ha éccaka vót is, emēntek érte. Oszta akkó még köllött mosdatni, de csak így lēfelē [mutatja]. Oszta akkó főfogni a ruháját, oszt a legalsó ingivel így lētörülgetni, aki megverte szemmē. Oszta én ēccō azt mondom egynek: Ide hallgass! Mert hogy kinn ültem a kapuba a kisgyerekkē, aztán má messzirű meglát, aszongya: He, eredj be, aszongya, mer megverēm szemmē. Aszondom neki: Tē, hogy verēd még szemmē? Hát, aszongya, az én szemēm olyan, aszongya, hogy én az összes belső részt látom a gyerekeknek. Akkó én azt megverēm szemmē, oszt ha még nem mosdatmám, belehalna. Ez így történt.*” (Farkas Jánosné)

„*Szömverésbe neköm is szenvedött gyereköm. Hogy ez mennyire felel meg a valóságnak, nem tudom. De nem aludt a gyereköm akkó mán kilenc éjszaka. A szomszédba meg egy olyan forma idős néni vót, mint én a jelenbe. És azt mondja, mikó belép, 'Hát fiam ez mög van verve szömmē!' Sosē vótam templomkűnyaló, sosē hittem ilyen dolgokat. Aszongya, mögengedöm-ē, hogy ráolvasson. Mögengedtem. Hogy mit imádkozott, mit nem, nem tudom, csak jobban lött a gyereök. Végül azután mögtudtam az imáját, aztán mögtanultam.*

Föliült az Űr Jézus a márványkövére.

Ára mönt három szép leány.

Az egyik aszt mondja,

Szebb vagy a napvilágnál.
 A második aszt mondja,
 Szebb vagy a ragyogó csillagnál.
 A harmadik aszt mondja,
 Szebb vagy a holdvilágnál.
 Ára mönt Szűz Anyám, Máriám,
 Hozott Jordán vizet.
 Úgy oszoljon szét ez az igézet a gyermeke,
 Mint a Jordán vize a márványkövére.” (Horváth Józsefné)

„Az ima és ráolvasás azonos szituációkban, azonos célra és módon való használata törvényszerű velejárója volt az európai parasztság szinkretikus világképének, melyben vallás és mágia a kereszténység fölvétele óta párhuzamosan egymás mellett élt, gyakran szorosan összefonódva.” A ráolvasások ismerője, Pócs Éva néprajztudós írja ezt a magyar ráolvasások kötetében. A ráolvasások történetiségét elemezve pedig hozzátesszi: „Az egyházi áldás- és átokszövegek, benedikciók és exorcizmusok ugyanis nem az egyház találmányai voltak. Asszír-babiloni démonűző varázsszövegek, egyiptomi, óind, ókori görög vagy hellenisztikus gonoszűző és gyógyító ráolvasások és a népies mágia mindenkor pogány és profán gyakorlatának szöveg- és gesztuskincsei, tárgyi kellékei mind ott sorakoznak a keresztény gyakorlat forrásai között.”¹

Nem a ráolvasásokról kívánok tanulmányt írni, hanem arról a gyűjtői tapasztalatról, amelyet szereztem az elmúlt harminc-negyven év alatt. Ugyanis a népi betegségek megismerése után az adatközlők mindig hozzáfűzték: „Ehhez még tartozik egy kis imádság is!” Nem volt az imádság, de ráolvasás sem: mind a kettő volt egyszerre. Ezekre pedig ki kellett térnem, hiszen éppen a szemmel kapcsolatos hiedelmekhez kapcsolódtak sajátos népi orvoslások, elhárítások. Először is a szem mágikus tulajdonságait veszem górcső alá, majd a szem betegségeit, köztük a legtragikusabbat, a hályogot.

Hogy szemmel az állatokat is meg lehetett rontani, vagy hogy parancsolni is lehetett nekik, annak megvolt a maga „jele”. A szentesi Veszett Nagy Sándor, akit adatközlőim olyan találóan jellemeztek, a következőképpen nézett ki:

„Sarkanytús parasztszímában, parasztruhában járt. Nagy bajusszal és a rontókra jellemző összenőtt, vastag, úgynevezett boszorkányszemöldökkel. Szuggesztív, erős tekintetű. vadmacskaarcú ember lehetett, aki nézésével megsemmisítette a legvadabb kutyákat is.” (Berezvai Ferenc)

Az alábbi történet jól példázza Veszett Nagy Sándor tudását:

„Valamikor Tömörkényön az egyik gazdának olyan kutyája vót, hogy azt állandóan, éjjel-nappal kötélén köllött tartani. Oszt lakodalom vót nála. Oszt kíváncorolt az a Sándor bácsi. Oszt direkt vót egy őr fogadva, hogy a kutya felé sënki nē mönjön. Mit adott az Isten, odamönt ez a Sándor bácsi. Mögfogta a nyalábjába a nagy kutyát szépen, s bevitte a vendégek közé. Úgy mög vót a gazda ijedve, hogy félóra hosszat nem tudták, hogy hánydán van.” (Bozó Máté)

Bálint Sándor professzoromtól tudom, hogy a hályog első szegedi említése 1510 táján az Alsóvárosi Glosszákbán: *hályog*. Kálmány Lajos jegyezte föl, hogy a *hályogkű* gyógyítja.

¹ Pócs Éva: Szem meglátott, szív megvert. Bp., 1986. 244.

Ezt a kígyók fújják, egynek a szájában marad. Ha rátalálnak, rá kell kötni a beteg szemre.² Orvosolták ráimádkozással is. Ilyen ráimádkozást (szöveget) még gyűjtöttem én is Csongrád megyében. Ezek a szövegek igen ritkák, ezért értékesek is. Bálint Sándor szerint: „Megjegyezzük, hogy az öregek a szőlővesszőnek tavaszi metszéskor kicsorduló levét borogatva szemfájásról fogatosnak tartják. Üvegben is elteszik.”³

Hogy miféle szemek lehetnek, hogy milyen szemű emberek tudnak kárt tenni a kis cse-csemőkben, arra álljon itt egy ráolvasó, amelyet Bokor Istvánné mondott el Sövényházán:

„Kék szöm, sárga szöm, fekete szöm, cifra szöm, mindönféle szöm. Körösztöt vetettek rá, osztán ráöntötték a vizet az ajtó sarokvasára. Aki mérte a vizet, mögmosta a gyereket is, mög az ű szömit is. Osztán emült a szömverés a gyerekrű.”

A „rontó szemek” a rontó/boszorkány tulajdonságai közé sorolandók. Ám ez csak olyan emberi adottság, amit születésétől fogva hoz magával az az illető, aki igézni, rontani tud. Természetesen a szemfájás is a betegségek közé tartozik. A szemfájás súlyosabb változata pedig a hályog. Éppen ezért elsődlegesnek tekintem a szemfájásra való ráimádkozást, amelyet 94 éves korában sorolt el nekem a deszki Szűcs Antalné:

Szemfájósok új orvosa

*Üdvözlégy Szűz Szent Apolória,
betegöknek gyógyítója, szemfájósok új orvosa.
Nyerd mög neköm, búneimnek,
hogy az én szömem nē fájjon,
más nyavalya sē ártson!
Uram, engödd mög, hozzád igyeközzek.
Magamnak nē éljek.
Ó, kegyes Jézusom,
ó, édös Jézusom!
Néked élek, halok,
tiéd lészén vagyok
most és mindenkor és
mindörökkön örökké, Ámen.*

A hályogról való imádságok már arról tanúskodnak, hogy az Úr Jézus Krisztus szemét is megcsapta a szőlővenyige, és „szent szömitű kicsordult három csöpp vérösség”. Ezzel az imádsággal könyörögtek aztán gyógyulásért.

Kálmány Lajos „Szeged népe” kötetében⁴ az egyik szöveget Ferenczi János közölte:

„Hasadj hályog a Jézus haláláé, oszolj termés a Jézus Krisztus mönnybemönetelié. Vér a vízre mönjön, sötétség a sárba mönjön, világosság ezön vaknak szömire gyűjjön! Isten igé-bül, boldogságos Szűz Mária, Isten anyja azon tejjel mosogassa, kivel szent Fiát táplálta!”

Egy szőregi változatban a ráimádkozó jobb kezével a hályogot simogatta, és mintha lemosta volna, kezét a föld felé vitte ezeket mondván:

„Hiszök egy Istenbe, Jézus, Mária, József a Tē szent nevedbe kezdöm ezt az imádságot, a Tē dicsőségödre és tiszteletödre. Uram Jézus Krisztus, mikor a fekete földön járt és mönt,

² Kálmány Lajos, Néprajzi Múzeum, EA. 2857.

³ Bálint Sándor: A szögedi nemzet. Szeged, 1976-1980. III. k. 173.

⁴ Uo. III. k. 157-158.

fenyűfa ágak között sújtván szentségös szömeit. Kérdi a Boldogságos Szűz Mária az ű Szent Fiát, miért szomorkódván, bánkódván. Vagyon a mi Urunk Jézusnak három szál virága: egyet szakajtok vérről, másikat termésről, harmadikat hályogról. Vér és termés, hályog hasadozások és szakadozások erről a szömekről.”

Imádkozás hályogra

*Krisztus Urunk bemönt a szőlőbe,
Szent szömit mögcsapta egy szőlővenyige.
Szent szömbül kicsordult három csöpp vérösség.
Krisztus Urunk nagy szomorúan
Bemönt a szent templomba.
Imádkozva möglátta Szűzanyánk Mária:
Hun jártál, tő szent fiam, Jézus?
Mi lelt? Mi bajod?
Mér vagy olyan szomorú?
Ó, Szűzanyám, Mária,
Hogyne vónák szomorú.
Bemöntem a szőlőbe,
Szent szömmet mögcsapta egy szőlővenyige,
Szent szömből kicsordult három csöpp vérösség.
Így szólt nagy szomorúan.
Ó szentségös szent fiam, Jézus.
Tudok én róla jó orvosságot.
Paradicsomkertbe három szép virágot.
Vérrű pirosat,
Termésrű termőt,et,
Hályogrű fehéret.
Teljes Szentháromság Egyisten ereje
Oszlasd az én szömmörű is a hályogot!
Hej, szent Fiam,
Kerűgesd mög ezt az oltárt.
Ihol hozzák a kehöltöt,
Az oltáriszentségöt.
Létértyel szent térgyire,
Lékönököl szent könökire.
Föltekint a magas mennybe,
Ott lát egy tornyot,
Kívű aranyost,
Belű irgalmast.
Ez a hét oltár:
Szent Péter és Szent Pál.
Hetedik mondja a misét.
Aki eztet este lēfektibe,
Röggē főkeltibe ēmondja,
Ēnyeri az örök boldogságot. Ámen.*

„Ez egy nagyon régi ima, édösapámtű tanútam. Hűsz évig vak vót, teljesen vak. Minden este, röggē imádkozta. Eccő aszongya: 'Lányom, möghallgatott a jó Isten. Látok!' Hűsz év után lēmönt a hályog a szömirű. Ez így történt.” (Berkecz Jánosné)

Mikszáth Kálmán *A hályogkovács* című novellája pontosan arról a népi gyógyítási módokról szól, amiért ez az írás született. A hályogkovács megjelölés Mikszáth Kálmán nyelvi leleménye. Péter László irodalomtörténész szerint nemcsak, hogy megalkotta a szót, a hozzá kapcsolódó fogalmat, de arról is pontos leírást adott, hogy mi a hályogkovács teendője. A novella alcíme: „Egy kis életkép. Az itt közzétett levelet egy fiatal erdélyi tanárhoz írtam, ki ívekben küldte meg nekem esztétikai dolgozatát. M. K.”

A novellából két fontos részletet emelek ki, hogy ráirányítsam a figyelmet a hályogkovács tevékenységére, arra, hogy miképpen gyógyította a hályogot. Meg a jelenségre is, hiszen napjainkban akkor beszélünk hályogkovácsról, ha az illető olyan dologba kezd, amihez nem ért, ami nem tanult szakmája, és az eredmény kétséges. Mikszáth novellája 1903-ban íródott.

„Ott kezdem pedig, hogy lakott az én gyermekkoromban a mi vidékünkön egy Strázsa János nevű kovácsmester, kinek a keze olyan könnyű volt, mint a hab, úgyhogy a legcsodálatosabb szemoperációkat tudta végezni olyan ügyesen, hogy a híre elszáryalt egész Kassáig, Pestig. Különösen a zöld hályogot tudta megoperálni, melyet pedig akkor az a híres Lippay sem tudott.

Ez a bizonyos Lippay Gáspár, a pesti egyetem professzora és szemdoktora, egyszer a bécsi kollégákkal diskurálván, a 'Stadt Frankfurt' söröskéje mellett, főlemlíté a híres kovácsot.

A sógorék, Arlt, Stellwag, Jäger tamások voltak a dologban.

– Ami nem lehet, nem lehet. Bolond beszéd! Hogy tudna egy kovács, aki nehez kalapáccsal veri napestig a pörölyt, olyan finom műtétet végezni, aminőt mi sem tudunk.

Lippay a vállát vonta.

– Már pedig annak úgy kell lenni. Én ugyan nem láttam, de olyanok már láttak engem, akiket én ebben a bajban, mint teljesen vakokat elbocsátottam, és ő megoperálta.

... Kár, hogy nem tudom a bajnak a latin nevét, mert ha az ember orvosi dolgokról ír, szükséges, hogy valami olyat is vegyítsen közé, amit senki sem ért, hát nem tudom elprodukálni most a disputájukat sem, de a végén azt mondták Lippaynak:

– Tudja mit, kolléga, hozassa föl egyszer azt a kovácsot az egyetemre, és akkor ki leutazunk Pestre, megnézzük, hogy operál.

No, az bizony szép lesz. Lippay kezet adott rá, s egy alkalommal, mikor ilyen betegek érkeztek, egy kecskeméti szabómester, ott tartotta a klinikán, s menten levelet küldött Strázsa János uramnak, s abban útiköltségül tíz pengő forintokat, hogy haladéktalanul jöjjön fel egy hályogot levenni, s ugyancsak értesítette a bécsi doktorokat is.

Nagy híre volt, öreg emberek emlékeznek rá. Strázsa János uram hagyta a lópatkolást a legényére. Felölté az újdonszerű mándliját, kiélesíté a vágó-nyeső szerszámaint a kis köszörűkövön, még pofon is vágta a kovácsinast, aki a köszörűkövet forgatta, mert elbáméskodott valahová, aztán fölült egy ökrös szekérre, mely a Zichy-uradalomból gyalpútot szállított Vácra, hová megérkezvén, másnap estefelé, minthogy a füstösre, a vonatra nem mert ülni, gyalogosan indult el Pestre, egész éjszaka bandukolván, reggel öreg fröstököm idejére vergődött el az Újvilág utcai egyetemre.

Jó szerencse, éppen ott találta tekintetes Lippay professzor urat a laboratóriumában, s be is nyitott hozzá illendően.

– Dicsértessék a Jézus Krisztus! Eljöttem.

– Mindörökké! Csak talán nem maga a Strázsa?

– De, istenugyse, az vagyok.

– Hát mikor jött?

– Ebben a pillanatban.

- De hiszen nem jött most vonat.
- Mert hát gyalog jöttem – felelte Strázsa uram.
- Gyalog és éjjel?
- Persze, hogy persze.
- Így már most mihez akar fogni?
- No hát, leveszem azt a hályogot, akiért hívatni tetszett.
- És gondolja-e hogy elég nyugodt lesz a keze?
- Hiszen nem eleven állat, hogy nyugtalankodjék.
- De maga azt állítja, hogy egész éjjel jött, hát nem aludt, és fáradt lehet.

A kovács mosolygott.

– Hiszen nem a kezemen jöttem. Rég volt az már, tekintetes uram, mikor én még a kezemen jártam karonülő koromban.

– No, én nem bánom, de előre is jelezhetem, hogy tudós bécsi doktorok fogják nézni az operációt, és igen restelném, ha szégyent vallana kigyelmed.

Biztatta a kovács, hogy kicsi dolog, nem érdemes róla beszélni, mire Lippay átküldött a szomszédos Arany Sasba, ahol a bécsi urak szállva voltak, kik is ájtóvén, bevezeté őket Strázsa urammal a műterembe, ahol már várt rájuk a szemfájós, nagy robusztus ember, mintha csak maga a bibliai Sámson volna.

– Hát nézze, Strázsa barátom, ez a maga betege – mondta Lippay.

A kovács csak a hónaljáig ért a Góliátnak, talán el se látott a szeméig. Leültette elébb, és figyelemmel néztem meg bal szemét.

– Ez bizony esteledik – dörmögte, és a jobb szemére vetett üveget. A jobb szeme volt a rosszabb, itt már túlérte volt a hályog. A bécsi doktorok szintén megvizsgálták.

– Nehéz operáció – szólt Arlt, a beteg jobb szemét értve. – Oly precizitást igényel, hogy emberi kéz már szinte képtelen rá.

Strázsa uram ezalatt levette a mándliját, s különböző bicskákat kezdett kiszedegetni a csizmaszárból, míg végre kiválasztott egyet, és megfente a nadrágszíja leftyegő részén.

– Az Isten szerelméért – kiáltá Lippay – Csak nem ezzel a békanyúzó bicsakkal akarja operálni?

A kovács csak a szemöldökével intett, hogy igenis azzal, és a szepegő szabóhoz lépett, mire egyet csillant a lés pengéje, mintha csak almát hámozna, játszi könnyedséggel siklott el a szegmolyón: egy pillanat, egy villanás és íme, lent volt a hályog.

– No – szólt meglepődötten – az egyik ablak most már ki van nyitva.

– Ördögös fickó! – szisszent föl csodálkozva Arlt. A németek lelkesedve nyúltak a kerges kéz után, hogy megszorongassák. Csak Lippay professzor fortyant föl hangosan.

– Hallja, Strázsa, maga mégis rettenetes vakmerő ember! Tudja-e mivel játszik? Tudja-e, hol vagdalt, mit vagdalt? Tudja-e mi az afakia, a glaukoma és mi a morganiána? Ugye nem tudja?

– Minek tudnám, kérem alássan?

– Hát azt tudja-e, hogy csak egy gondolattal vég odább jobbra vagy balra, a másik szemnek is kioltja a világát? Ami pedig a hályogot illeti, amit most eltávolított, tudja-e, hogy az csak kétezer esetben sikerül egyszer a statisztika szerint?

– No, no – neszelt rá Strázsa uram, és verejték gyöngyözött a homlokáról.

– Jöjjön csak közelebb, megmagyarázom a paciens eleven szemén.

Strázsa uram nézte, egyre nézte, hogy szinte kidülledtek a szemei, és hallgatta mialatt minden hajszála égne meredt. Úgy érezte, mintha leesett volna valami magaslatról, toronyból vagy miből. Mikor pedig fölkérte a professzor, hogy operálná meg a szabó másik

szemét, csak lassan fogta meg a kést, de uram teremtmőm, mi dolog érhetne, reszketni kezdet kezében a kés.

– Jaj, tekintetes uram – nyöszörgé –, nem látom, nem tudom... nem merem többé.

Azontúl, hogy megtudta, milyen komplikált külön világ a szem, soha többé nem mert hályogot operálni, sőt még egy árpa kigyógyításába sem bocsátkozott.”

Strázsa kovács megrettenése a késtől nem jelentette azt, hogy a hályogot mások nem akarták eltávolítani a szemről. Akadtak olyanok, akik kés/bicska nélkül kívántak csodát művelni. Persze azért féltek, hogy kárt tesznek saját magukban. Ennek ellenére voltak, akik megpróbálták. Olyan adatközlőkkel is beszéltem, akik mások gyógmódjáról számoltak be nekem. Ezek hitelesek voltak, de megmondom őszintén, meg is döbbenettek.

Hadd idézzem a dóci Bíró Lajost:

„Hályogra? Majd mondok ére én. Vöröshasú békát kő mögszárítani, osztán mögtörni lisztre, és belefűjni, akár állat, akár embör szömbé. Akár az állat szömin, akár az ember szömin van az a hályog, az lévőszí a hályogot. Biztos igaz. Az biztos igaz!

De még hallottam mást is, de nevétséges egy kicsit. Az embör, mikó keményet székel, azt mög köll szárítani, az is jó a hályogra. Kezdőhályogra. Lévőszí, lőtürli rúla, és nem is mar.

Ez a vöröshasú béka ez mar, de nem veszélyös különben.

Mög szoktak még üvegöt törni lisztre, és azt ráfűjni. Hát mondjuk, jó, jó, jó, de azé azt nem ajánlom, nem helyeslöm annyira, az üvegöt. Hanem ez a vöröshasú béka, az tízéves hályogot is lévősz. Miko zápor van, vannak azok a kis apróbékák, vöröshasú békák. Ez a legjobb rá. Gyerökkoromba mán emböröktű hallottanm, olyanoktű is, akik próbálták ezt. És ez a legjobb. Van ennek többfajta orvossága, mert kórházba mán úgy műtik, úgy operálják lē, de emígy így házilag kezelve így szokták ezökkē. Üveg, akkó van, akik cukrozzák, az egyenlő a sömmivē, az elolvad. De ez a vöröshasú béka, ez a legjobb. Tízéves hályogot is lévősz. Akár ló, akár marha, akar az embör szömin van, lévőszí.”

A népi gyógmódok közül ez csak egy. Nem volt tisztem, kötelességem, hogy egyéb betegségekről írjak. Pedig írhattam volna még a következőkről: szemverés, hasfájás, frász, torokfájás, köhögés, nyakfog, hideglelés, kelés, szemölcs, láz, törés és még kit tudja, miféle más, kevésbé ismert nyavalyáról.

Hogy mennyire nagy az igény a népi gyógyítás, gyógmódok iránt, azt jól példázza az a levél, amit a „Néköd a gonosz szöm ne ártson!” című film bemutatása után kaptam. A levél tulajdonképpen minden kérdésre megfelel, és elgondolkoztat.

„Kedves drága család!

Ha volna ottan olyan idős néni, aki ezen a bajokon tudna segíteni, tessék megérdeklődni, hogy még betegségekre mit kell imádkozni, vagy hogy kell ebből szabadulni. Nem kívánom ingyen. Tessék megírni, én kifizetem, csak gyógyuljunk ki ebből a sok bajból, mert tetszik tudni, az én szüleim fiatalon meghaltak. Én soha semmit nem láttam tőlük, de nagyon elhiszem, mert valamikor volt Miskolcon egy öreg szakállas ember, és nagyon sokan jártak hozzá. Itten, ezen a vidéken történt.

Az egyik lánynak vót egy szeretője, és valamin összevesztek, és más fiúhoz ment feleségül. Két hét után az asszony úgy megbetegedett, hogy hat évig nem tudott az ágyról felkelni. Csak sóványodott. Veszett pelenkát raktak alá. Olyan rosszul volt. Hordták a szülei búcsúróól búcsúra, hogy a jó Isten megkönyörüljön rajta. És mi történt? Elvitték Miskolcra is a Szent Anna templomhoz a búcsúra. Sokan megálltak a beteget nézni, és egy úri asz-

szonyka elküldte őket ehhez az embörhöz. Oszt űk el is möntek. Az öreg bácsi megmondta, hogy hol van a rontás elásva a lakásukban a földbe. És ott is volt. Meg is találták. Imádkozott érte, adott neki gyógyszert, és a fiatalasszony úgy jobban lett, hogy már két szép fiacskája született. Azóta én személyesen is voltam náluk, és az öreg bácsi meghalt.

Kedves drága család! Tessék valami öreg nénikétől kérni, hogyha tudja ezeket a betegségeket gyógyítani, írja le külön cédulára, hogy melyik felett mit kell imádkozni, vagy mit kell csinálni, hogy ezek meggyógyuljanak. Hátha én is el tudnám tüntetni ezek a föld mélyére, mert még a halálos ellenségemnek sem nem kívánom ezt. Nem tudom elképzelni, hogy ez a betegség ember által van a családomon, hát milyen lélekkel nézi az az egyén, hogy mit szenved a családom! Meg van egy ötéves unokám, hároméves koráig semmi baja sem volt. Rendesen beszélt, és azóta hebeg, és mindig jobban. Alig tudja kimondani, hogy mit akar.

Kedves drága család! Nagyon sokszor csókolok mindenkit, sok jó egészséget, boldog életet kívánok. Isten áldja meg mindnyájukat.

Vígh Gyuláné – Felsőtelekes. 1985. II. 11.”

Adatközlők:

Csanytelek: Berkecz Jánosné Varga Mária, 1893. 1974. febr. 11.

Deszk: Szűcs Antalné Csikós Vilma, 1882. 1973. febr. 19.

Dóc: Bíró Lajos, 1909. 1973. szept. 19.

Kláralfalva: Horváth Józsefné Nagy Mária, 1903. 1974. márc. 10.

Sövényháza: Bokor Istvánné Tóth Rozália, 1922. 1976. jún. 17.

Szegvár: Berezvai Ferenc, 1896. 1983. márc. 22.

Farkas Jánosné Mészáros Viktória, 1886. 1969. aug. 7.

Tápe: Dabis Jánosné Kozma Regina, 1920. 1975. nov. 2.

Tömörkény: Bozó Máté, 1914. 1983. febr. 21.

Irodalom:

Bálint Sándor. A szögedi nemzet. Szeged, 1976-1980. 1-3. k.

Bihari Anna: Magyar hiedelemmonda katalógus. Bp., 1980.

Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp., 1958.

Ferenczi Imre. Ráolvasások, archaikus népi gyógymódok a Maros mentéről. Néprajzi dolgozatok, Szeged, 1977.

Kálmány Lajos: Szeged népe. Arad-Szeged, 1881-1891. 1-3. k.

Pócs Éva: Tér és idő a néphitben. Ethnographia, 1983. 177-205.

Pócs Éva: Szem meglátott, szív megvert. Bp., 1986.

Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Bp., 1925.

Schramm Ferenc: Magyarországi boszorkányperek. Bp., 1970. 1-2. k.

Szabó Lajos: Taktaszadai mondák. Bp., 1975.

Szendrey Zsigmond: A nép élő hitvilága. Ethnographia, 1938.

Vajkay Aurél: Adatok a veszettség gyógyításához. Ethnographia, 1937.

BENCSIK JÁNOS

Adalékok Tarcal múltjának ismeretéhez

Bevezető gondolataimat dr. Veres László igazgató úr tiszteletére és megbecsülésére szentelem. Teszem ezt azért, mert én is annak a közösségnek lehettem tagja, mely köréje szerveződött, illetve irányításával sikeresen végezte és végzi ma is munkáját. Jelesül, a miskolci Herman Ottó Múzeumnak, illetve a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei múzeumok munkatársi gárdájának. A családi kapcsolatok után a kollegiális, munkatársi kapcsolatok a legbecsesebbek. Ezt csak a paraszti közösségek, a faluközösség ilyen-olyan együtt munkálkodó csoportjai múlhatják felül. Elég, ha a kaláka típusú együttműködésre, a közös munkákra gondolunk.

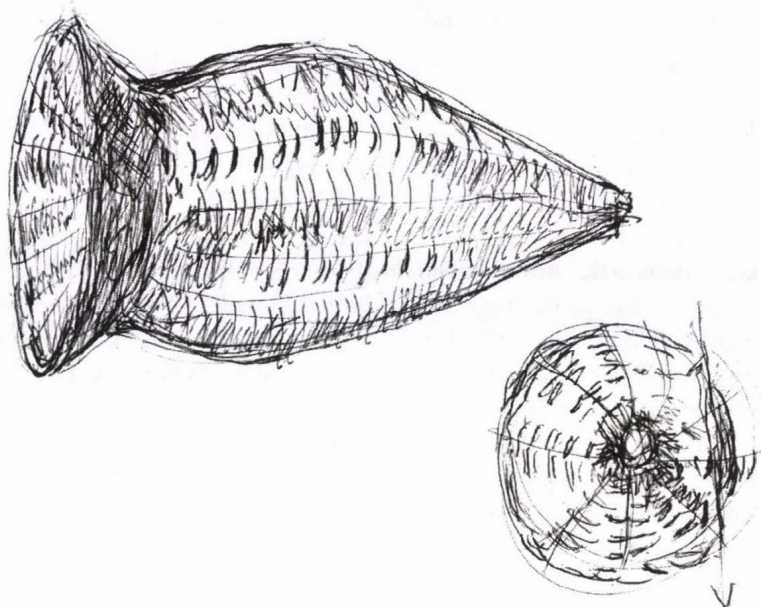
Tarcal mezőváros határa részint a Kopasz-hegyhez csatlakozó, annak előhegyi része. Részint pedig a határ a Takta-köz árvízjárta síksága. Ez a határrész tavaktól, nádasoktól szabdalt alföld, amely szárazabb évjárásban kitűnő legelő, illetve kaszálórét. A második katonai felmérés térképeinek tanúsága szerint (1858), a szomszédos falvakig összefüggő nádas, rétes vízjárta táj.

A Takta szabályozása

Az árvízvédelmi töltéseket a Tisza jobb partján Tokaj és a Sajó torkolata között, valamint a bal parton Rakamaz és Tiszafüred között elsőként építették meg. Az ekkor alakult Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő Társulat végezte a szervező és végrehajtó munkálatokat. Az időközben zajlott 1848–49-es forradalomnak és szabadságharcnak akadályozó hatására 1859-ben készült el az első mentesítő mű. A Tokaj és Tiszalúc közötti töltés Mezőzomborig akadályozta meg a Tisza árvízének tovaterjedését. Ezt követően a Takta medrét övcsatorna megásásával összekötötték, és Lúcnál visszavezették a Tiszába. A belvízrendezés munkálatai következtek. Szinte az első között törekedtek arra, hogy a Takta-köz területét tehermentesítsék. A belvízrendezés fő alapelve, hogy a külvizeknek megfelelő elvezetése, megfelelő sűrűségű csatornahálózattal történjen meg. A mérnöki munkák számításba vették a Tisza folyó árvízének hatását is. Éppen ezért a főcsatornára a Tiszánál zsilipet építettek. Melléje kisebb-nagyobb szivattyúkat telepítettek. A Szerencs-patak bizonyult a legbővizűbbnek, éppen ezért ez a vízmennyiség követelte meg a legtekintélyesebb zsilipet, illetve Kesznyéten térségében egy szivattyútelep létesítését. Ez 1889-ben meg is épült. A taktaföldvári öblözet csatlakozik a prügi öblözethez, mely egy mellécsatorna révén szállítja vizét a Tiszába.

A túloldalon látható térkép az Országos Levéltárból való: II. katonai felmérés, Section No. 44. Colonne No. XLI. Tarcal környéke, 1858.

Egyszerre három csíkkast (lásd rajzunkon) vittek magukkal, és a kitágított lékbe helyezték azokat. A csíkkast Mudri Mihállyal fonatta adatközlőm apja. A csíkkas formája a hálóvarsához hasonlított. Az öblös részt egy tölcsér alakban kezdték meg fonni, a kas vége pedig egy átjárható nyílásban végződött. Ezt a

nyílást a vízbehelyezés előtt sással bedugták és így helyezték a vízbe. A három kast bejártuk helyzete szerint, összefordítva tették a lék alá, és egy karóval rögzítették. Körülbelül egy óra múlva visszamentek, a kasokat sorban kiemelték a lék alól, a sásdugókat kihúzgálták, és azon keresztül kiöntötték a benne lévő csíkokat. A zsákmány hazacipeléséhez szűrrelő puttyont használtak. Egy-egy alkalommal nyolc-tíz liter csíkot is kifogtak. Befejezve a halászatot, a környezetben lévő sást, nádat levágták, és azzal a léket letakarták. Így, az legközelebb is rendelkezésükre állhatott. A csíkkast minden esetben hazavitték.¹

A tarajos kígyó

Az adatközlőm az apja emlékezetére hivatkozva magyarázta el a következő történetet. Egyik alkalommal kiment a Takta laposára, és ott szénát akart kaszálni. Magával vitte a kaszát, egy tarisznyában ennivalót és egy edényben ivóvizet. Amikor a helyszínre érkezett, tarisznóját az ennivalóval felakasztotta egy alacsony faágra, hogy az állatok meg ne dész-málják. Az út menti erdőszéli füvest kezdte kaszálni. Közben meghallotta, hogy a delet harangozzák, hát a kaszát letette, s odament a tarisznájához, hogy megebédeljen. Leült a „rendre”, a tarisznját megkezdte kibontani, mire előbújt belőle egy tarajos kígyó. Azért nevezték tarajosnak, mert olyan piros taraja volt, mint a kakasnak, még félre is volt bil-lenve. Nagyon megijedt, és gyorsan hátrálépett. Mindig azt hallotta, hogy mérges kígyó, és hogy a földről képes felvágódni, és hátba vágni az embert. Ütése oly erős, hogy halálos lehet. Azt is mondogatták, hogy beleharap az ember lábába, amitől természetesen meghal. Ezért nagyon kell vigyázni vele. A tarisznját eldobta, odament a kaszához, hogy védekez-hessen. Mire a kígyó úgy eltűnt, hogy sehol sem talált rá.

¹ Adatközlő: Lakatos Kálmán (1942). A rajzon bemutatott csíkkas, más néven csíkkarsa a Tarcali Helytörténeti Gyűjteményben található.

Tarcál virilistái 1936-ból

A magyar választójog a huszadik század elejére a kapitalista rendszernek megfelelően alakult. A választójogot iskolai végzettséghez, társadalmi szerephez kötötték. Azoknak, akik megfelelő vagyonnal rendelkeztek, illetve a birtokuk, tulajdonuk után a legtöbb adót fizették – esetenként limitált összeget – saját jogon biztosították a helyi önkormányzatokban való részvételt. Ezeket nevezték virilistáknak.²

Természetesen csak ott vehettek részt az önkormányzati munkában, ahol lakóépülettel rendelkeztek. Amennyiben közben megváltozott a tartózkodási helyük, esetenként írásban nyilatkoztak, hogy kit bíznak meg az üléseken való képviselőiükkel. Időről időre összeírták ezeket a személyeket, és beterjesztették a felsőbb hatósághoz névsorukat. Tarcál jegyzője 1936-ban összeírta a település virilistáit, és beterjesztette Tokajba, a járási főjegyzőséghez. Alább ezt a névsort közlöm.

Feltűnő, hogy a testület tagjai között szerepelnek: a település papjai, gyógyszerésze, és szerepelnek a névsorban azok is, akik kereskedelemmel, iparral foglalkoztak, mert a foglalkozásuk után fizetett adó elérte a meghatározott limitet.

NÉVJEGYZÉK

a választás alá nem eső legtöbb adófizető községi képviselőkről az 1936. évre³

Sor-szám	1935. évi adó főkönyvi t. sz.	A legtöbb adófizető neve és lakhelye	Adóalap összeg P.	Kétszeres számítás alapja
1.	799	Gróf Szirmay Ottó Tiszaladány	2013,18	birtokos
2.	83	Özv. Andrassy Jánosné Tarcál	841,84	birtokos
3.	561	Tassonyi József örökösei Tarcál	696,92	birtokos
4.	1	Dr. Csobaji Gyula Csobaj	638,06	tudori oklevél
5.	279	Dr. Csendes Viktor Tarcál	588,18	tudori oklevél
6.	130	Kovács Dezső Nyíregyháza	542,66	mérnöki oklevél
7.	84	Braun László Tarcál	473,96	papi oklevél
8.	102	Özv. Andrassy Gyuláné Tarcál	415,49	birtokos
9.	243	Guttman Ignác Tarcál	383,17	malomtulajdonos
10.	141	Veres Gyula Balsa	366,81	birtokos
11.	95	Éles István Tarcál	353,24	papi oklevél
12.	172	Özv. Sebeő Gyuláné Tarcál	341,17	birtokos
13.	314	Gombos Lajos Tarcál	331,57	gazdálkodó
14.	4	Orstein Izidor Tarcál	289,08	gyógyszerész oklevél
15.	70	Lázár Géza Tarcál	282,74	kereskedő
16.	82	Báró Thán Albinné Bp.	260,53	birtokos
Póttagok				
1.	291	Matesz Ferenc Tarcál	241,39	birtokos
2.	73	Andrassy Dávid Tarcál	228,02	birtokos
3.	80	Zafir Májor Tarcál	201,49	mészáros
4.	163	Bányai István Tarcál	193,65	hentes

² Hanák Péter (szerk.): Egy ezredév. Magyarország rövid története. Bp., 1986. 261. 276.

³ Tarcál, 1936. febr. 16. TKL. 264/1936. sz.

A „málenkij robotra” elhurcolt tarcaliak

Erről a társadalmi jelenségről máig sem készült nagyobb összefoglaló tanulmány. Az elszórt adatok nem engedik, hogy országos összefüggésben láttassák a folyamatot. Néhány megállapítást azonban tudunk tenni. A zempléni településekről szinte mindenünnen vittek el személyeket. Az nem igaz, amikor azt állítják, hogy a szovjet katonák gyűjtötték egybe a lakosság megfelelő részét. Az általam ismert településeken mindig helybéli emberek végezték el ezt a munkát. A málenkij robotra történő mozgósítás 1945 legelején zajlott le. Szakmai munkám állomáshelyein, nevezetesen Hajdúböszörményben, Gyulán, majd Tokajban mindenütt azt közölték velem, hogy az elhurcoltakra azért esett a katonai hatóságok választása, mert német származásúak voltak, illetve ezt bizonyítandó, a nevük németes hangzású volt. Tarcalra, Bodrogkeresztúrra azonban ez az állítás nem volt igaz. Az érintettek nem mertek később sem beszélni az eseményről, így csak a rendszerváltozást követően kerülhetett szóba az adatgyűjtés.

Zemplénben Tokaj, Tarcal, Bodrogkeresztúr, Rátka, Szerencs lakosait érintette az elhurcolás. Tarcali adatközlőm úgy vélte, hogy elsősorban a római katolikus lakosságot sújtotta ez a sors. Ezt az állítást látszik bizonyítani az is, hogy Rátkáról Patrik József, Tokajból Stumpf Mátyás, Tarcalról Szerednyei János római katolikus plébánosokat vitték el. Tarcalról mintegy kétszáz főnyi csoportot hajtottak be Szerencsre, ahol ideiglenes táborban rendeztek be számukra egy üres középületben. A táborba elhurcoltakat Tarcalon egy községi dolgozó szigorú meghagyás mellett gyűjtötte egybe. Erős szovjet katonai felügyelet alatt tartották őket, de több napig nem közöltek velük semmit. Nem mondták meg, hogy miért és hová viszik őket. Innen vitték őket a doni szénmedencébe. A település nevét is ismerjük. Donbasz község határában állott a tábor, ahol éltek és dolgoztak ezek a szerencsétlen sorsú emberek. Mind a tarcali, mind a tokaji, rátkai római katolikus pap meghalt a munkatáborban. Emléküket a települések templomaiban emléktábla őrzi.

Szerednyei János káplán életáldozatáról két külön-külön kötetben emlékeznek meg kegyelettel a tarcali katolikus hívek.⁴

Szerednyei János
1920 - 1947

⁴ H. Örkényi Ilona: A tarcali káplán sírhantja. Bp., 2000. - P. Bálint József – Horváth Dénes (szerk.): Szerednyei János tarcali káplán hősie életáldozata. Bp., 2005.

A közigazgatás erőszakos rendezése

Általános vélemény szerint 1948-ig a háború előtti közigazgatási gyakorlat némi módosítással bár, de zavartalanul folytatódott. Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy ahol kínálta magát a helyzet, ott azonnal igyekeztek az „új hatalom” képviselői teret nyerni. Így volt Sátoraljaújhelyen is. A főispáni székbe beültették Uszta Gyulát, aki 1943-44-ben a Fjodorov partizánegységben harcolt, az egység parancsnokaként Kárpát-Ukrajnában. 1943-tól párttag volt. Hazatérve, Zemplén csonka vármegye főispáni székébe iktatták be. Ennek időpontja 1947. december 8. Egy éves regnálás után 1948-tól a Magyar Néphadseregben parancsnoki beosztásokat tölt be. Az MSZMP KB tagja, országgyűlési képviselő.

Uszta Gyula főispáni székbe való ünnepélyes beiktatása alkalmából, a Vármegye Törvényhatósági Bizottsága díszközgyűlést rendezett Sátoraljaújhelyben. Erre az alkalomra ünnepi meghívót szerkesztettek piros-fekete keretben, melyben a minisztériumot, a demokratikus pártokat, a katonai és polgári hatóságokat, továbbá a települések vezetőit és az egyházak képviselőit is meghívták a sátoraljaújhelyi megyeházára. Természetesen Tarcal vezetése is kapott egy ilyen meghívót, amelyet mellékelten be is mutatunk.

ZEMPLEN VÁRMEGYE ALISPÁNJA

13.361/1947. szám.

MEGHÍVÓ

ZEMPLEN VÁRMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGA
1947. évi december hó 8. napján, hétfőn délelőtt 10 óra 30 perckor
a vármegye székházában

DÍSZKÖZGYŰLÉST

tart.

E közgyűlésen iktatjuk be Zemplén vármegye főispáni székébe

USZTA GYULA

főispán urat.

A díszközgyűlésre a Magyar Minisztériumot, a demokratikus pártok-, a katonai- és polgári hatóságok- és az egyházak vezetőit, a társ törvényhatóságokat, a törvényhatósági bizottság tagjait és a vármegye minden érdekelt lakosát ezennel meghívom.

Sátoraljaújhely, 1947. évi november hó 18. napján.

Dr. BERÉNYI SÁNDOR
alispán

A városi Vigadó nagytermében társasbéd délután 14 órakor
Egy teríték ára 3 Ft 50 fillér

OROSZNÉ PREPOG ERIKA

Szófia beszéd – Tarcál népismeretéhez

Amikor Hegyaljáról esik szó, mindenki azonnal a szőlőre, illetve a borra gondol. Ez a tény végigkísérte a tájegységről kialakított történeti, néprajzi képet is. Kétségtelen tény, hogy e kultúrnövény termesztése, illetve a folyamat végterméke, a bor meghatározó szerepet kapott. Ilyenkor eltörpül a munka, az a sok-sok törődés, amely a növény gondozását, illetve a bor születését kíséri. A nép, avagy a termelő ember iránti érdeklődés háttérbe szorul. Amikor e színes kultúrtörténeti folyamat egészét szemléljük, csaknem teljesen elfeledkezünk az emberről, aki nagy szakértelemmel, sok-sok munkával és törődéssel ápolja és gondozza a szőlőt, rendkívüli ügyszeretettel „nevelgeti” a bort. Ha az e vonatkozásban született szakirodalmat forgatjuk, meg kell állapítanunk, hogy nem kellő súllyal kezelték a települések tanulmányozása közben a népismeret tárgykörét. Ez alól kivétel az a helytörténeti szakirodalom, amely az utóbbi évtizedekben született. Amikor ismerkedtem a muzeológiával, azt tapasztaltam, hogy „szülővárosom”, Tarcál is ehhez hasonló helyzetben van. Éppen ezért automatikusan fordultam az általam elérhető távolságra lévő népismereti témák felé. Leírást készítettem a gyermekjátékokról, a búcsú szokásáról, az emberi élet fordulóiról, a temetkezési szokásokról, a mintakendőkről stb. Amit fontosnak ítélek még meg a népelet tanulmányozása közepett, az a szóhasználat, a népnyelv.

A családom a kapások rétegéből vétetett, akik a kenyeret a szőlőművelés nehéz munkájával biztosították családjuknak. Az itt közölt dolgozatban főleg édesapám, *Prepog János* – illetve szűkebb környezetem – mindennapi szóhasználatából merítettem. Apám, aki nagy ráéréssel közelített minden gazdasági, társadalmi jelenséghez, gyakran alkalmazta a település munkásrétege körében használatos szállóigéket, közmondásokat, szólásmondásokat. Ez a nyelvezet kellő humorral gazdagított, melyben azonban gyakran sejthettem meg mind az önironiát, mind a társadalommal szembeni kritikát, az egyszerű ember hatalmas életbölcsségét, olykori keserű derűjét. Ma is úgy ítélem meg, hogy ezek a mondások mindig találóak, tartalmukban helytállóak voltak. Szűk családi körben a mai napig sem szűnünk meg emlegetni apám gyakran használt szófordulatainak igazságtartalmát. Ezekből szeretnék bemutatni egy csokorra valót.

Ha valakivel találkozta, és úgy tűnt, hogy leromlott állapotban van, azt mondták: *Összement, mint a Samu gatyája*. Ha két fél verekedésbe keveredett, a győztesről így vélekedtek: *Úgy elverte, mint szódás a lovát. Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen*, – mondták a haszonlesőre. *Megginná a Krisztus cipőjéről a csatot*, – aki korhely.

Sötét van benne, mint a varnyú seggibe, – mondta sokszor apám, ha a sparheltben bealudt a tűz. *Magas neki, mint nyúlnak a lórács*, – mondták, ha valaki nem fogta fel, miről van szó. *Nem a hátamból nőtt ki*, – ha valamit szívesen adott a másik embernek, és az köszönetet mondott érte, gyakran mondta ezt apám. *Úgy várták, mint Kistokajban az árvi-zet*. *Még az ajtót is nyomták, hogy be ne jöjjön*, – mondták egymás között, ha nem kívánatos vendég érkezett. Az éretlen gyümölcsre mondták: *zöld, mint a ruta*. *Beszél magának, mint vénasszony a segginek*, – állapították meg arról, aki magában beszélt. *Olyan nagy pofája van, mint a vármegye kapu*, – mondták a nagyszájú emberre.

Késői zengés, korai éhezés, – mondták, ha késő ősszel dörgött az ég. *Húvös május, bő aratás*. Ez a megállapítás az időjárást nyugtázza.

Nem borja, nem nyalja: ha valami nem a sajátja, nem törődik vele.

Asszonybeszéd, pipafüst: ha a férfiak önnön fontosságukat akarták kihangsúlyozni, az asszonyok szaváról ilyen leértékelően nyilatkoztak.

Se kicsi, se nagy, maga se viselő: akinek nincsen semmire gondja, nem kell másokról gondolkodnia.

Az orvos jó munkáját a nap világítja meg, a rossz munkáját meg a föld takarja: életből-csesség.

Többet ér a bíró kegye, mint a törvény egész hegye: ha egy kis jóakarattal kellett.

Kiegyenesedik, mint a púpos gyerek a prés alatt: ha egy helyzet kialakul.

Hallgat, mint a szar a fűben. *Hallgat, mint a süket disznó a búzában*. *Ül, mint a köles a tejben*. Ezeket a kifejezéseket a sunyi emberekre alkalmazták.

Nézd meg az anyját, vedd el a lányát: légy körültekintő, ha házasodsz.

Nem esik messze az alma a fájától, de ha messze esik, akkor is visszagurul: amikor valaki nagyon hasonlóan cselekszik, mint az ősei.

A kecske se menne a vásárra, ha nem ütögetnék egy bottal a farka alját. *Nem akarásnak nyögés a vége*. *A rest kétszer fárad*. Ezek a mondatok akkor hangoztak el, ha valakinek nem akaródzott valamit megcsinálni. Ezt tekinthettük némi biztatásnak is.

Van, akinek az arany is szarrá válik a kezében, és van, akiében a szar is arannyá válik, – mondták kicsit irigykedve a szerencsés emberre.

A rossz se töri ki: mindent kibír. Mondhatnánk úgy is, *a mennykő se csap bele*.

Olyan meleg van, mint a pokol tornácán: ha meleg helyiségbe léptek be.

Bolondnak bolond a szerencséje. *Bolond lyukból bolond szél fúj*: egy buta ember csak butaságokat mondhat.

Hurcolja, mint a bolond az ajtó: ha valamit csak ide-oda hordoz, de nem tudja, hová tegye.

Bolond ember az, aki először másnak csinál segítséget, – mondták a férfiak egymás között tréfásan abban az esetben, ha a fiatal házaspár elsőszülött gyermeke nem fiú lett. Ugyanis tudjuk, presztizskérdés volt, hogy az első gyermek fiú legyen.

Bolond ember az, aki mindig az igazságot keresi: – nem mindig jó az, ha tudjuk a pontos igazságot, hiszen az sokszor fájó is lehet.

Bolondnak jó a fapénz is, csak csörögjön: – ezt ma arra az emberre mondanánk, akit hülyének tartanak. Annak minden jó, úgy sem fogja fel, mi történik vele.

Ha akarom borjas, ha akarom, nem: – minden úgy van, ahogy én akarom.

Padra kerül a bőre: a nagyon beteg emberre, vagy állatra mondták, akiről úgy gondolták, már nem fog meggyógyulni. *Dögrováson van:* beteg.

Úgy áll, mint Katiba a gyerek: stabil a helyzete valaminek.

Könnyű Katit táncba vinni, ha maga is akarja. Akkor mondták, ha egy helyzet nem a várakozásoknak megfelelően alakult, s az egyik fél a másikat okolta azért, mert belevitte egy bizonyos szituációba. A másik fél érvelt így.

A Dárius kincsét is ráakasztaná: ha valaki túlzottan szeretett valakit, és minden pénzét ráköltötte. Elhangozhatott ez a szülő és gyermek viszonylatában is.

Azért van az asszony kötője, hogy mindent eltakarjon, – mondták ezt főleg akkor, ha a családban valami nem túl dicsőséges esemény történt. Főleg a férjjel kapcsolatosan.

Ember vagy fiam, akárki csinált is. Ezt arra az emberre mondták, aki túl okoskodó volt, nagyot akart mondani, de butaságokat beszélt, amit ő maga nem ismert fel.

Könnyű annak vastagot szarni, akinek van mitől – mondta ezt a szegény ember ironikusan a gazdagra.

Hét üres faluban se találni párját, a nyolcadikban is lámpással kell keresni – mondták ezt arra, aki indokolatlanul volt büszke önmagára, aki azt hitte magáról, hogy csak ő olyan szép, jó, okos stb.

Hamu alatt lakik a tűz: másnak mutatja magát, mint amilyen. Nem olyan bamba, mint amilyennek látszik.

Egyszer kerék, máskor talp: úgy is mondhatnánk, egyszer lent, másszor fent.

Nem éri meg az új káposztát, – a beteg emberre mondták, akinek nem bíztak a felgyógyulásában.

Ki mit keres, megtalálja: ha kellemetlenség éri az embert, melynek többnyire maga az oka.

Szegény ember az, aki ígérni se tud. Ha máshoz nincs tehetsége, nincs lehetősége, csak ígéreteket tesz, amit képtelen betartani, akkor hangzik el ez az ironikus mondat.

Egyszer hopp, másszor kopp. Mint az előbb: egyszer fent, másszor lent.

Költse patikára, – mondták arra az emberre, akitől kértek valamit, leginkább pénzt, de az nem adott.

Nem szartunk a kútba, csak a kávéjára: ezzel a tettetünkkel nem értünk el semmit.

Otthagya, mint Szent Pál az oláhokat: szó nélkül távozott, csapat, papot otthagya.

A kutya is a dombra szarik: keserű gúnnyal állapították meg, ha olyan embert ért szerencse, aki anélkül is tehetős.

A kutya is orr fintorgatva venné el a kezéből a falatot: a gusztustalan emberről nyilatkoztak így.

Megbánta, mint a kutya, amelyik kilencet kölykedzett: megbánta a tettét.

Ásít, mint a lakodalmas kutya: az álmos ember.

Otthagya, mint kutya a szarát: nem pakolta el a dolgait.

Beszőrösödött, mint a kutyaszar a pincébe: a borotvátlan férfi.

A szarát is megenné kétszer, ha nem vóna büdös. A fukar, a kapzsi, a kaparkodó.

Az ördögnek is vót kifogása, amikor az anyját megb....ta, azt mondta, hogy sötét vót oszt nem látta. A kifogásokat kereső emberre mondták.

Minden koszos malacnak akad dörzsölő fája: bármilyen indíttatású ember legyen, még a gonosznak is akad támogatója.

Meghalt a gyerek, oda a komaság: ha megszűnt az ok, amiért kapcsolatban voltak, megszűnt maga a kapcsolat is.

Kiöntötték a gyereket a fürdővízzel. Éppen a lényegest veszítették el.

Úgy megy bele, mint Lódánba a ménkű. Ezt főleg akkor hallottam, ha valaki mértéketlenül nyakalta a bort.

Messziről jött ember azt mond, amit akar. Ha valakit nem ismertek, annak minden mondatát fenntartásokkal kezelték.

Ha nem ad kalácsot, ne adjon tanácsot. Ha érdemben nem tud segíteni, akkor kéretlen tanácsokat se adjon.

Van már ilyen sok a padon, – mondták ezt tréfásan akkor, ha valakinek adtak valamit, és az azt mondta: köszönöm.

Ezeket a mondásokat gyerekkoromtól fogva hallottam, úgy is mondhatnám, ezeken nőttem fel. Számomra ezek olyan természetesek voltak, hogy tulajdonképpen nem is gondoltam soha arra, hogy a más számára ismeretlenek, érdekességek lehetnek. Részét képezték a családuk szóhasználatának, szerves része volt a szószerinti formában értelmezett „anyanyelvünknek”. (Vagy „apanyelvünknek”?) Vannak ezek között olyanok, melyek más tájain is előfordulnak az országnak, de nem biztos, hogy ugyanabban a jelentésformában használatosak. Számomra mégis a tarcali embert idézik, azt a kétkezi munkást, aki a szőlősorok között dolgozva, kapálás vagy permetezés, nyitás vagy fedés közben is igyekezett kellő humorral és méltósággal kezelni és elviselni sokszor igen csak nehéz életét. Ujvári Zoltán néprajztudós így fogalmaz: „A nép erről a műfajról mit sem tud. Közmondásai, szólásai kultúrájának természetes alkotóelemei voltak és maradnak.”¹

¹ Ujvári Zoltán: Szólások és közmondások nagy könyve. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. 2010.

PÁTKAI RÓBERT

1848/49 a nemzeti emlékezetben

Thomas Mann írta a *József-trilógiában*, hogy mélységesen mély a múltnak kútja. Van úgy, hogy elmegyünk mellette, van úgy, hogy nem nézünk a mélybe, de az a víz, ami ebből a kútból újra és újra előkerül, az életet jelenti számunkra, akár tudomásul vesszük, akár nem. Ha megállunk és belenézünk, milyen mélyre látunk történelmünk kútjába?

A múltban és a múltból élünk. A beszédünk többezer éves. Szavaink messze múltból jöttek, ezért értjük egymást. De vajon értjük-e egymást? Hogyan él bennünk a magyar múlt? Ez a legnehezebb kérdés, mert vagy álmodozunk, vagy nagyon szigorúan, könyörtelen önboncolással figyeljük azt, hogy mi is az a múlt, ami él bennünk, ami éltet minket, és ami a jövő felé mutat. Nem lenne szabad beletévednünk a szavak csábításába, vagy a gondolatok szépségébe, hanem nyugodtan figyelve azt kellene kérdeznünk, hogy kik is vagyunk? Mi az, hogy magyarság? Mit is jelent a múltunk? Mi a jövőnk? Csupa olyan kérdés, amire nagyon nehéz válaszolni, ha őszinték vagyunk és reálisan nézünk magunkba.

Szent Ágoston jut eszembe, akitől amikor azt kérdezték, hogy mi az idő, azt felelte: *amíg nem kérdezték, addig tudtam, de most, hogy válaszolnom kell, nem tudok felelni.* Hát így vagyunk a magyarságunkkal is: lélegzetvételünk, szívünk verése, izmaink pattanása, egész létünk mind olyan, mint a többi emberé és mégis úgy érezzük, hogy egészen más. Csak a miénk.

Egyszer azt kérték tőlem, hogy feleljek arra a kérdésre, hogy miként nyert tartalmat bennem az a szó, hogy *magyar*. A múltat megidézve jöttem rá, hogy akkor, *amikor bántották a magyart*. Akkor ellenállásként felgerjedet bennem: hát én magyar vagyok, hagyjanak nekem békét, én is békén hagyok másokat. Adynak nagyon igaza van abban, hogy nekünk Mohács kell ahhoz, hogy megtanuljuk, kik vagyunk.

Tisztában vagyok vele, hogy a nemzeti emlékezet nagyon tág fogalom, pontosan aligha definiálható. Számos érzelmi, lélektani és erkölcsi motívumhoz kapcsolódhat, amelyeket nehéz megfogalmazni. Nem azonos a hagyománnyal, nem fedi az örökséget, több is kevesebb is náluk. Talán a kultuszhoz van legközelebb, azaz valaminek a tiszteletét, számon tartását jelenti. Egy dolog vitathatatlan: az emlékezet szorosan tapad a történelemhez. Nemzetinek akkor nevezhető, ha az adott nemzetet képviselő jelentőségű. Egy népcsoport ugyanis – többek között – attól lesz nemzet, ha tagjai meghatározó hányadának közös történelmi tudata van.

Nehéz megmondani, hogy a mai magyarok mire emlékeznek leginkább. Tapasztalatom és ismereteim szerint a honfoglalásra, az államalapításra Szent Istvánnal együtt, Má-

tyás királyra, a mohácsi vészre és a török hódoltságra, valamint 1848/49-re. Talán nem túlzok, amikor úgy vélem, hogy a XX. század előtti magyar történelemből 1848/49-ről tudnak leginkább a mai magyarok. Bárhol élnek a földkerekségen, ha van történelmi tudatuk, valamiként megünneplik. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy 1848/49 lett modern nemzetté válásunk meghatározója.

Nos, azért van az, hogy emlékezetes napok közül kiemelkedik március 15. Egyúttal azonban szemléletes példát is szolgáltat 1848/49 változó értelmezésére és ünneplésének jelképi erejére. A kortársak – és nemcsak a résztvevők – azonnal tisztában voltak a nap jelentőségével. Már az első évfordulóra a Pesten fölállítandó emlékoszloppal akartak emlékezni, aminek érdekében országos gyűjtés indult. A terv azonban megghiúsult, hiszen 1949 márciusában császári csapatok állomásoztak Pesten. Csak a magyar kormány által ellenőrzött területeken lehetett ünnepelni. A márciusi eseményekre az eredeti helyszínen először 1860-ban emlékeztek. A kivezényelt katonasággal történt összecsapásban azonban *Fronyák Géza* joghallgató olyan súlyosan megsebesült, hogy rövidesen meghalt. Temetésén az önkényuralom ellen tüntető nagy tömeg vett részt.

Az 1867-es kiegyezés után elhárultak az akadályok, de március 15-e civil ünnep maradt. Kultuszát elsősorban a közjogi ellenzék ápolta. A függetlenségi párt, a honvédegyletek, a 48-as olvasóköri díszvacsorákkal, bálokkal ünnepeltek. A volt honvédek zászló alatt vonultak föl lakóhelyük főutcáján. Meg kell jegyeznünk, hogy a nemzeti ünnep fogalma Magyarországon akkoriban még újdonságnak számított. De nemcsak nálunk, más európai országokban is csak a XIX. század második felében alakult ki.

Az ötvenedik évfordulóra politikai és sajtóvita folyt március 15-e hivatalos ünneppé tételéről. A parlament hamarosan eldöntötte a kérdést, amikor az 1898: V. törvénycikkkel április 11-ét, az utolsó rendi országgyűlésen hozott korszakalkotó törvények szentesítésének napját nyilvánította nemzeti ünneppé. A király ennek megünnepelésére érkezett a magyar fővárosba. A honvédegyletek úgy határoztak, hogy testületileg nem vesznek részt a király tiszteletére rendezett fáklyás menetben, de tagjainak nem tiltják meg a fölvonulást. A pesti ifjúság viszont közölte, hogy nem kapcsolódik a fölvonuláshoz, mert ugyan nem dinasztiaellenes, de március 15-öt nagyobb ünnepnek tartja. Hiába kérte a rektor: „*legyen március 15-ike a hazaszeretet napja, április 11-ike pedig a királyszeretet napja*”.

Így maradt egészen 1927-ig, amikor a XXXI. törvénycikk április 11-e helyett március 15-ét tette nemzeti ünneppé, ekkortól szerepelt piros színnel a naptárban. A centenáriumon, 1948-ban a hatalomátvétel fordulója felé haladó kommunista párt irányításával soha nem látott ünnepséget rendeztek. De még két év sem telt el, amikor az Elnöki Tanács az 1950. évi 10. sz. törvényerejű rendelettel, mint a „felszabadulás napját”, április 4-et nyilvánította hivatalos állami ünneppé. Március 15 a naptárakban megmaradt nemzeti ünnepnek, de betűi „megfeketedtek”, nem volt munkaszüneti nap, csak az iskolákban szünetelt a tanítás, és a templomi istentiszteletek szokása is megmaradt. Következtek a felejtés esztendei. Talán nem teljesen alaptalan föltevés, hogy az ünnep elhallgatása is hozzájárult a hetvenes évek elején a márciusi ünnepek feszült hangulatához, amikor a pesti belvárosban 1956 óta először csaptak össze tüntetők és rendőrök. Az okok még földérintésre várnak, annál is inkább, mert a diktatúra épp ezekben az években, egész története so-

rán, gazdasági szempontból a legkiegyensúlyozottabbnak látszott. Végül is a hivatalos szervek maguk kezdeményezték az ünneplést, a Múzeum-kerttől a Petőfi-szoborig tartó felvonulást és a helyszínek kilobogózását. De minden részletre nagyon ügyeltek. A legfontosabb helyszíneken hemzsegték az öltönyös titkosrendőrök. Legtöbbjük arcáról is lehetett olvasni, kicsoda, de ha nem, az alkalomra készült fémjelvények, majd az egyforma és feltűnően nagy kokárdák elárulták őket.

Az évek során kialakult egy kedves szokás. A belvárosi óvodások óvó nénijeik vezetésével az ünnep előtti napokban elsétáltak Petőfi szobrához, és a talpazatot száz meg száz nemzetiszínű papírszálcskával tűzdelték körül. Egy idő múlva – nem tudni önkéntes vagy biztatott szorgalomból – megjelentek közöttük tiszta vörös színűek is, de ezeket szorgos kezek éjszakánként kigyomlálták. Hírlett, hogy ezután éjszakai ügyeletben is őrizték a szobrot. Az MSZMP pártközpont további erőfeszítéseket tett március 15, március 21 és április 4 jelentőségének összerosázásáért. Kitalálták együttünneplésükre a „Forradalmi Ifjúsági Napok”-at, a „három tavasz”-t, az „őrizzük a lángot” jelmondatokat, de ezekből már nem voltak képesek hagyományt formálni.

Az 1980-as évek végének márciusi ünneplései már nagyon sok pesti lakos közvetlen emléke. 1987-ben esett meg a „láncchídi csata”-ként emlegetett összetűzés, amikor a Pestről Budára tartó, engedély nélkül tüntető ifjúságot a rendőrség a Lánchíd két végének lezárásával fogta közre. 1988-ban nagy biztonsági előkészületeket tettek, de egy kisebb pesti tüntetésen kívül, ami békésen ért véget, más, nevezetesebb esemény nem történt. Annál nagyobb ünneplés zajlott le a következő év, azaz 1989 enyhülő politikai légkörében. Hatalmas tömeg gyűlt össze a Petőfi-szobornál, és vonult az Országház elé. A tüntetésnek, amelyben a megalakult pártok és egyéb új szervezetek táblák, jelvények, zászlók alatt jelentek meg, feltűnt a Kossuth- sőt a koronás címer is. Ennek a márciusi ünnepségnek teljesen nyíltan és nagyon hangsúlyosan ellenzéki jellege volt. Ebben az esztendőben hasonló megmozdulásokra vidéki városokban is sor került. 1990-től újra pirosbetűs nemzeti ünnep lett március 15.

A jelenben megfigyelhető, hogy 1990 után fokozatosan csökken az ünnep iránti érdeklődés. Ez még nem közömbösség, de föltétlenül hanyatlás. Nem vonzza az embereket Magyarországon, hogy fogadkozások, ígérek ellenére némelyik párt a napi politikai célokért folytatott propagandára használja ki az ünnepet, mellőzve a nemzeti érdekeket.

Mi lehetne egy ilyen változatos múltú, többször kisajátított, ezáltal megterhelt történelmi eseménysorozatnak a helye és szerepe a mai nemzeti emlékezetben? Nehéz a kérdésre válaszolni. Véleményem szerint a polgári szabadságjogok kivívására, a polgári és társadalmi reformok mindenkori szükségességére, de leginkább a nemzet teljesítőképességének nagyságára lehetne a március 15-én emlékezni, *hogy az emlékezet segítsen kiegyensúlyozni az olykor elbizakodott, máskor önbizalomhiányban szenvedő magyarokat.*

CSEH KÁROLY

Műfordítások

KI NO CURAYUKI: **Kései hó**
(japán, 868–946)

Tavasz van – mégis
ködben duzzad a rügy mind.
Falun havazik.
Távol még a virágzás,
és itt már hull a virág.

MARINA CVETAJEVA: **Ablak**
(orosz, 1892–1941)

Atlanti s édes lehtë:
Lebben a tavasz –
Függönyöm egy nagy lepke:
Hindu özvegy az,

Ki arany szájba – tűzbe hull;
S álmos najád is –
Ablakon túl a tenger
Hívja, s már száll is...

(1923. május 5.)

JEVGENYIJ VINOKUROV:
Őszi magas
(orosz, 1925–1993)

Felhőfoslány, madár
Ring csak az őszi kékben...

Mindenből hogyha már
Elegem lesz egészen,
Hunyt szemmel hozzásimuló gyerek:
Mint anyámat, átfogom az eget.

1965

SZTELLA MOROTSZKAJA: **Postscriptum**
(1962–, orosz)

Sok volt, túl sok volt a koryvalék pia Isztambulban,
Ázsia partjainál macskajaj gyötört iszonyúan,
Néztük a sok szálló kaptárt, ott, hol a Boszporusz van,
– Eurázsia lenge híd volt, tenyérre simultan –
S rágtuk a here nélküli bárány jonhát kínunkban.
Majd „keleti expresszen” szeretkeztünk összebújtan,
S töltött kagylót ettünk később, mit töröktől alkudtam...
Aztán egy kertben valahol, szivárványló tollúan
Sétáló pávát nézegettünk – nem háremet, untan,
S láttam a piacon hány cukrozott s mandulás nyúl van,
S az égből hirtelen víz zúdult ránk, ott, Isztambulban.

P. S. Halkést leltem, mikor retikülöm alá nyúltam.

HABDULLA TUKAJ: **Az anya imája**
(kazányi tatár, 1886–1913)

Tiszta orcáját mutatja a hold, s ezüstlő fénye
Égi magasból özőnöl le a szalmatetőkre.

Mély a csönd. Alszik a falu. Fent álmok lengnek körben,
Megfáradottak hortyognak lent, halálos kimerülten.

S küszöbön túlra heverni most nem ácsing az eb sem.
Egyetlen kunyhó dereng csak – a mécsláng meg-megrebben.

Ott bent ima közben földig görnyed egy öregasszony,
Hogy a lenti kútból lelke menny felé szárnyalhasson.

Tenyerét arca előtt összetéve suttog imát
Az Úrhoz – hogy szerencse kísérje az úton fiát.

Cserzett homloka sápadt, alácsorognak könnyei:
Imája a Magasságok Urát vajon megleli?

1910

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

A sátoraljaújhelyi „Rákóczi” szabadkőműves páholy története

A szabadkőművesség a feltörekvő polgárság mozgalma volt. Azt a helyet kívánták elfoglalni a polgárok a társadalmi életben, amelyet a gazdasági életben már kivívtak maguknak. A születési előjogok helyébe ezért igyekeztek más értékeket állítani. A szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjét írták zászlajukra, hiszen az ipar és a kereskedelem űzéséhez ezekre volt szükségük. A középkori építőcéhek hagyományaira támaszkodva, ókori: hellén, egyiptomi, mezopotámiai gyökerekre alapozva 1717. június 24-én Londonban a „Lúdhöz és rostélyhoz” nevű vendéglőben megalakult Anglia Nagypáholya, az akkor már létező négy páholy egyesüléséből. Még ugyanebben a században elterjedt a szabadkőművesség világszerte. Anglia után először Franciaországban honosodott meg, majd az Amerikai Egyesült Államokban, aztán Ausztráliában és Európa valamennyi országában. Az Osztrák-Magyar Monarchiába is hamarosan megérkezett. Bécsben virágzó páholyélet folyt. Kiemelkedő szerepet töltött be a szabadkőművesség életében Born Ignác ásványtantudós, aki a prágai után a bécsi páholy főmesteri székét is elfoglalta. Őröla mintázta a szabadkőműves Mozart a páholybeli társa, Schikaneder szövegére írott Varázsfuvola című operájának Sarastro alakját.

Hazánkban az első páholy 1749-ben alakult Brassóban. Magyarországra északról, Lengyelországból jött a szabadkőművesség, a Felvidékre. A lengyel „Az erényes szarmatához” nevű páholy alapította ezeket a páholyokat. A miskolci páholy is ennek a lengyel nagypáholynak lett a „leánypáholya”. Neve, „Az erényes világpolgárhoz” a lengyel nagypáholy nevének mintájára keletkezett.¹ A páholy élén a páholy alapítója, gróf Török Lajos állt, 1781. május 8-án alakult meg.² Török Miskolc előtt Kassán élt, s a kassai „Az égő csipkebokorhoz” nevű páholy pecsétjét alkalmazták a miskolci páholy pecsétjeként. Ez meglehetősen talányos volt, hiszen a pecsét a kassai páholy nevében szereplő bibliai égő csipkebokrot ábrázolta a földre boruló Mózes-szel, eltérően a miskolci páholy nevéétől. A miskolci szabadkőművesek azonban takarékosak voltak. Török Lajos volt a páholy lelke. Küzdött a magyar függetlenségért; s a nemzeti célokat a kultúra támogatásával igyekezett elérni. Kazinczy Ferenc 1784. január 16-án ennek a páholyoknak a tagja lett.³ A miskolci páholyról azt írta Kazinczy: „az egész hazára lövellé ki sugara- it”. Ez a páholy a nemzeti érdekek és a kultúra szolgálatát tartotta legfőbb feladatának. Ugyan-

¹ Berényi Zsuzsanna Ágnes: Miskolc és környéke szabadkőműves páholyneveinek vizsgálata. Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai, Miskolc, 1995. aug. 28-30. II. kötet 593-599.

² Ágoston István György: Gróf Török Lajos emlékezete. 103.

³ Abafi Lajos: A magyarországi szabadkőművesség története. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993, reprint. 108.

is a szabadkőműves páholyok alakulásuk alkalmából a szabadkőművesek andersoni alkotmányában lefektetett feladatain belül megtervezték saját céljaikat, megvalósításra váró tendenciákat; voltak páholyok, amelyek a jótékonytényt gyakorolták főképpen, egyes páholyok pedig a haladó gondolatok terjesztését tartották munkálkodásuk fő területének és így tovább.

A 19. században a tiltást követően csak a 60-as évektől kezdve alakulhattak meg engedélyezett páholyok Magyarországon. Az ekkoriban szerveződött páholyok legtöbbszörének legfőbb célja a haza szolgálata volt, hiszen tagjai többségükben a szabadságharc résztvevői, sőt vezéregyéniségei voltak. Éppen ezért kellett önkéntes száműzetésbe vonulniuk. Hazatérve folytatni akarták a szabadságharc eszméinek szolgálatát a páholy keretei között. Kimondták tehát, hogy a páholy célja a haza szolgálata. Sok páholy még a nevében is kifejezésre juttatta ezt a célt. Így keletkezett a *Hungária*, a *Pátria*, a *Honszeretet*, a *Nemzeti*, a *Corvin Mátyás* stb. páholy neve. A *Hungária páholy* már a nevében is elkötelezte magát a haza szolgálata mellett. A páholy a Honvéd-menházon kívül anyagilag támogatta a többi szabadkőművesi emberbaráti intézményt a Szűnideji Gyermekteleptől a szegény gyermekek felruházásáig, valamennyit. Budafokon 25 személyes ingyenes népkonyhát állított fel. Támogatták a füredi szeretetházat, kivették a részüket a demokratikus választójogért és egyéb jogokért folytatott harcokból is. Ez az igen tevékeny és elkötelezetten hazafias érzésű páholy vette fel a kassai „*Egyetértés*” páholyba a következő hét profán, vagyis kívülálló jelentkezőt: Ambrózy Nándor, Dókus Gyula, Füzy Kálmán, Karsa Ferenc, Klein Tivadar, Keresztessy Lajos, Payzsoss Andor. Ez a hét tag 1881. november 12-én „fedezte a páholyt”, vagyis szabályszerűen kilépett belőle azért, hogy két hétre rá, 1881. november 25-én megalakítsák Sátoraljaújhelyen az új páholyt. A páholy a „*Rákóczi*” nevet kapta. Borúth Elemér is avatni akarták, de betegsége miatt nem tudott részt venni ezen az ünnepségen, ezért – elfogadva a kimentését – utólag nyert felvételt a páholyba.

Borúth Elemér (eredeti nevén Steiger Alajos, Mád, 1833. jan. 30. – Sátoraljaújhely, 1886. aug. 26.) felvétele kivételes nyereség volt; sokoldalú tehetségével nagy szolgálatot tett a szabadkőművességnek. Mint költő verseivel használt, mint újságíró cikkeivel s a *Zemplén* című lap szabadkőművesi szellemében történt szerkesztésével, nyíregyházi városi tanácsosként a szabadkőműves érdekek támogatásával a szabadkőművesség meghatározó személyisége lett. A páholy megalapításában igen sok segítséget kaptak a *Hungária páholytól*. Megkülönböztetett meleg kapcsolatot ápoltak továbbra is az 'anyapáholyukkal.' Ezzel a páholyalapítással száz esztendőszterv valósult meg ismét, hiszen már „1783 elején Heinzel az tanácsolta, hogy saját megyéjükben, S.-a.-Újhelyen alapítsanak páholyt” a zempléniek.⁴ Ez annál is inkább tanácsos volt, mert a nagy távolság miatt alig néhány szabadkőműves tudta Zemlénből a bécsi páholyt látogatni, jóllehet remélték, hogy ott az akkori magyarországi páholyokban még nem működő magas fokokkal is megismerkedhetnek. Ezért az eperjesi „*Az erényes utazóhoz*” páholy 1783-ban ismeretlen néven Sátoraljaújhelyen páholyt alapított,⁵ amelynek a pecsétje is előkerült.

A XIX. századi sátoraljaújhelyi *Rákóczi-páholy alapító tagjai* a következők voltak (a név, a születési hely, a kor, a lakhely és a polgári állás megjelölésével): 1. Ambrózy Nándor, Homonna; 34; Sújhely, köz és váltóügyvéd. 2. Dókus Gyula, Sújhely; 32; Sújhely, járási szolgabíró. 3. Füzy Kálmán, Agárd; 34; Sújhely, megyei főjegyző. 4. Karsa Ferencz, Zsujta; 54, Sújhely,

⁴ Abafī i. m. 192.

⁵ Abafī i. m. 197.

megyei árvaszéki ülnök. 5. Keresztessy Lajos, N. Kázmér; 44; Sújhely, bíró. 6. Klein Tivadar, Igló, 30; Sújhely, árvaszéki ülnök. 7. Payzsoss Andor, Málcza; 39; Sújhely, árvaszéki ülnök.

Az iratok között található cédulán a következő szöveget olvashatjuk: „*Figyelmeztessd a saújhelyi □-t, hogy a 'Rákóczi'-nak helyesen nem y-nal mehet!*”⁶ Hogy a figyelmeztetés megtörtént és hatásos volt, arra bizonyosság a páholy céges papírján a „Rákóczi” felirat Ettől kezdve mindenütt helyesen írták a páholy nevét. Volt rá példa, hogy a páholynevet ajánlással egészítették ki ekként: *Rákóczi, a Szabadsághoz páholy*. Ezt az ajánlást azonban csak nagyon ritkán, elvértve említették meg. A páholy három fő feladatot tűzött maga elé. A névadó: II. Rákóczi Ferenc szülőházának emléktáblával történő megjelölését. Kazinczy Ferenc sírjának, kertjének rendbe hozatalát, gondozását és mauzóleum állítását, továbbá Szemere Miklós összes műveinek kiadását. A páholy céljait Karsa Ferenc főmester és Payzsoss Andor titkár 1882. első hó 11-én kelt, Magyarország Nagy Orienséhez írt levelében így foglalta össze:⁷

„*IIik Rákóczy Ferencz születési emlékének megjelölése, az örök keletre költözött t.-ünk Kazinczy Ferencz mausoleumának s a körülte terülő kertnek kívánalomszerű fentartása és Szemere Miklós, elhunyt jeles költőnk műveinek kiadása képezte az i. v: 000882 év 1ső hó 11-én tartott 1ső fokú munkánk magasztos tárgyát. Az emberi értelem fejlesztése, szívnemesítés, szabadság utáni törekvés nagy munkása volt mind a három. Ezen tényezők vetik meg alapját azon egyetemes épületnek, melynek létesítésén a sz. k.-ség kitartással, buzgalommal, önfeláldozással századok óta működik.*

Emelkedett hangulattal, nemes lelkesedéssel fogott testvéri szövetségünk kis csoportja nemes lelkesedéssel fogott munkához, melynek a nemzet pár százados mulasztását kell helyre hoznia., a kegyelet ébren tartását, s a királyi művészet iránti előismerést kell előmozdítania. Lehet é nemesebb működése a sz.. k.-ségnek mintha fátylát gyújt annak ki a közjólétért, közszabadságért az emberi természetben oly ritkán jelentkező önfeláldozással önzetlenséggel működött ez volt IIik Rákóczy Ferencz. Lehet-é a sz. k.-nek mélyebb érzelmi működése, mintha örök keletre költözött, de a századokra fényt sugárzó szellem t.-e sírját a szeretet gondoskodásával ápolja. Megérdemli ezt Kazinczy Ferencz. Lehet é a sz. k.-ségnek hasznosabb működése, mintha az emberi szívet nemesítő királyi művészet terjedése, méltatása mellett, mozgalmat indít Szemere Miklós összes művei.

Midőn a Rákóczy emlék ügyét az úgynevezett S. a. Újhelyi turisták baráti egyesülete felkarolta, testvéri szövetségzetünk még nem kelt életre; de hogy lelkünkben éltek azon eszmék, melyek mostan már az i. v. lángjától nyertek ihletet, mutatja azon körülmény is, hogy a Rákóczy ügy Payzsoss Andor és Borúth Elemér testvérek lelkében fogamzott meg, ők voltak az eszme zászlóvivői s ekként lett az ügy nállunk a sz. k.-ség ügye. Mi Rákóczyt nem politikai szempontból mérlegeljük, mi úgy tekintjük őt, mint az eszme bajnokát, ki nem félve a sikertelenség büroök kelyhétől, elútasította magától a földi csillám ne továbbját a koronákat, hogy kitűzött magas célját a közjó létet, a szabadságot kívívja népének mely hozzá nemzetiségi különbség nélkül oly fanatikus lelkesedéssel ragaszkodott, s melyet ő annyira szeretett. A nemes ember barát eszményi példája ő!

A Kazinczy Ferencz t. mausoleuma ügyében terjedelmesebben volt szerencsénk felterjesztést intézni áttérünk tehát Szemere Miklós összes műveire. Mi itt a magyarság véghatárán ápolunk lelkünkben egy szent lángot a családhoz tartozás lángját. Bajnokai vagyunk az egész emberiség közjólétének, testvérnek tekintünk minden embert, s ott a hol tiszta érdekeket támogathatunk fogadalmunkat szívünk verése eszünkbe juttatja mindig, de bár az egész világé vagyunk, és mienk az egész világ, van egy kis pont: a haza, mely legkedvesebb, melynek tűzhelyénél, ha el akarnának is neme-

⁶ MOL P 1082 Rákóczi □ 5. doboz 9. t. XXVIII. 1881-5. 245.

⁷ MOL P 1082 Rákóczi □ XXVIII. doboz 5. T. 50-53.

sebb hajlamaink hidegülni mind annyiszor új lángot és kötelességérzetet nyernek. Az emberiség erkölcsi s anyagi közjólétének, köz-szabadságának, első és alap feltétele, hogy a közreműködőkben meg legyen a család szeretet, mert csak a család kebelében szívhajtatja mindenki a magasabb szenvedelmeket, a nemes küzdelem tetterejét. Mi első sorban magyarok vagyunk, s mint ilyenek örvendünk rajta ha saját talajunkról nyújthatunk az emberi szívnek, kedélynek oly terményt melytől megtermesül, s terjeszthetünk oly kincset, mely családunk életfeltételét nemzetiségünket szellemi tekintetben hivatva van alább vinni. Királyi művészetet gyakorlunk akkor, midőn Payzsoss és Borúth t.-ink fáradságos munkáját, mellyel Szemere Miklós koszorús költőnk műveit az irodalomnak általadják méltányolva, annak erkölcsi sikerén közreműködünk.

E három munkánkat M. O. N. O.-nek védelmébe s minden testvér □ becses figyelmébe azon meggyőződéssel ajánljuk, hogy azon eszme-lánczolatnak, mely bennünket testvérekké forrasztott össze – egy pár lánczeme gyanánt – ezeket is elfogadandják.”⁸

A páholy első főmesterévé Karsa Ferenc megyei árvaszéki ülnököt választották, a titkár Payzsoss Andor lett. Páholyközi értekezleten a zempléni páholyt Dókus Gyula, a sátoraljaújhelyi járás szolgabírója képviselte, ugyancsak választás eredményeképpen. Megválasztották a többi tisztségviselőt is. Az első felügyelő Dókus Gyula, második felügyelő Borúth Elemér (Steiger Alajos), II. titkár Dongó Gy. Géza, szónok Horváth József, kincstárnok dr. Löcherer Lőrinc, szertartásmester Pékary Gyula, fővizsgáló Füzy Kálmán, építész Orosz Géza és templomőr Klein Tivadar lett, valamennyien ennek a szabadkőműves rendszernek a legmagasabb, vagyis mesterfokán voltak, ami a feltétele a tisztségek betöltéséhez. Ugyanis akkor, amikor a *Hungária* páholy felvette őket a kassai páholyba, kivételesen, a páholyalapítás érdekében azonnal felavatták őket a 3. fokba. Irodalmi bizottság alakult Borúth Elemér, Dongó Gy. Géza és Payzsoss Andor részvételével, és pénzügyi bizottság Becske Bálint, Klein Tivadar és Orosz Sándor részvételével.⁹ A tisztségviselők közül fontos szerepet játszott a páholy életében Dongó Gyárfás Géza (Kiskunfélegyháza, 1853. júl. 16. – Sátoraljaújhely, 1928. szept. 3). Pia-rista volt, Nagykárolyban tanított, aztán kilépett a rendből, és Zemplén megyében hivatalnokoskodott 1878-tól. Sárospatakon és Kassán jogot végzett. A *Máramaros*, később a *Zemplén* című lapot szerkesztette. 1908-tól Zemplén megye főlevéltárosa lett. Becske Bálint királyi adófelügyelő Kazinczy Ferenc unokája, édesanyja Kazinczy Iphigénia, Kazinczy Ferenc leánya. Sírja Széphalmon van, közel nagypapja emlékművéhez.

⁸ Itt a további forrásokban a szabadkőművesség nyelvhasználatában ismétlődően használtak föl rövidítéseket: *szks.*: szabadkőműves; *szks.-ség*: szabadkőművesség; *királyi művészet*: szabadkőművesség; i. v.: igaz világosság, szabadkőművesség; t. n.: testvér (a szabadkőművesek így szólítják egymást); tív.: testvérek; prófán: nem szabadkőműves; □: páholy (a szabadkőművesek alapszervezete); t. és t.: törvényes és tökéletes (a páholy az egyik szabadkőműves irányzatnál); t. és i.: törvényes és igaz (a páholy a másik szabadkőműves irányzatnál); M. O. S. N. P.: Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy (a magyar szabadkőművesek egészét összefogó szerv 1886 és 1920 között; 1992-től az egyik magyarországi szabadkőműves irányzat összefogó szerve), néha *Symbolikus*ként szerepelt; M. N. O.: Magyarország Nagy Oriente (a magyar szabadkőművesség egyik irányzata), *Kelet*: szabadkőműves lap; *kelet* (rövidítve: k.): a szabadkőművesek összejöveteli helye vagy a páholy egyik kitüntetett helye; *munka*: szertartásos szabadkőművesi összejövetel; *vakolás*: a szertartásos összejövetelt követő fehér asztal mellett történő találkozó; *éptészeti rajz*: jegyzőkönyv; *kötő alatt*: kötény alatt, vagyis szertartásosan; *nmstr.*: nagymester, egy szabadkőműves irányzat választott vezetője egy országban; *hat.*: hatalmas, a nagymester állandó jelzője; *fmstr.*: főmester, egy páholy választott vezetője; I. 2. 3. *fok*: vagyis az illető a szabadkőművesi ismeretekben milyen mértéket ért el; *Kereső*: a szabadkőművességbe belépni szándékozó személy; *felügyelő*, *titkár*, *szónok*, *alamizsnás*, *kincstáros*: a páholy választott tisztségviselője; e. sz. sz.: előttünk szent számokban; i. v.: igaz világosság; A. V. E. N. É. M. D.: A Világegyetem Nagy Építőmestere Dicsőségére, vagyis Isten dicsőségére; *Üdv. Üdv. Üdv.*: háromszoros üdvözlés; *Örök Keletbe Költözött*: meghalt; 000800 vagy 5800: szabadkőműves írásmóddal 1800.

⁹ MOL P 1082 Rákóczi páholy Sátoraljaújhely XXVIII. 8. doboz, 5. tétel, 194.

A páholy beiktatási ünnepét pünkösd második napjára tervezték, de a helyettes nagymestert akkor nem tudták volna vendégül látni, ezért inkább elhalasztották az ünnepséget. A páholy létszáma egyre nőtt. Többek között Kovács Leó 1848-49-es honvéd őrnagy is felvételét kérte, és fel is vették a tagok közé. Különös szeretettel ápolták a páholy névadójának, II. Rákóczi Ferencnek az emlékét. Mint Karsa Ferenc főmester előbb idézett leveléből kitűnik, a nagyságos fejedelem szülőházának emléktáblával történő megjelölése Borúth Elemér és Payzsoss Andor ötlete volt a páholy megalakulása előtt. A Sátoraljaújhelyi Tourista Egyesület magáévá tette a gondolatot, és az emléktáblát a páholy alapításának évében, 1881-ben felállították. A páholy sajátjának érezte az eszmét, ezért anyagilag is hozzájárult a megvalósításhoz. Az emléktábla-állításról Dongó gyárfás Géza azt írja:

„A nagymúlton elmélázó borsii kastély lakott szárnyának Ujhelyre néző házfalába, az alatt az ablak alatt, mely Zrinyi Ilonának, 'Munkács Betuliájá'-nak a várandós szobájából nyílt, fénys feketére csiszolt gránitlapon a Rákóczi szabadság-érem és a Rákóczi-címer alatt aranyos betűkben ez az emlékeztetés ragyog:

ITT SZÜLETETT
II. RÁKÓCZI FERENC
1676. ÉV MÁRCIUS 27-ÉN
EGYES HŰ HAZAFIAK ÉS TÖR-
VÉNYHATÓSÁGOK ÁLDOZAT-
KÉSZSÉGÉBŐL
EMELTÉK A SÁTORALJA-UJHELYI
TOURSTÁK
1881. ÉVBEN.

Hogy kik voltak azok 'sátoraljaújhelyi turisták', kik ezt az emlékeztető kőtáblát most 22 éve a borsii kastély falába illesztették? Csak nagyon kevesen tudják, hogy kik voltak azok a valóban galamb-epéjű rebellisek. Azért kivallom és megmondom, hogy a s. a. ujhelyi szabadkőművesek voltak, egytől-egyig hamisítatlan kuruclelkek, kik évről-éve egyszer, márc. hó 27-én, II. Rákóczi Ferenc fejedelem születésének évforduló napján 'díszmunkát' és 'díszvakolás'-t tartottak S. A. Újhely keletén az 1882. dec. 27-án formálisan megalakult 'Rákóczi' nevet viselő 'páholy'-ban. A Rákóczi páholy eszméjének megfogalmazásához az emléktábla leleplezésekor Borsi mezején az 1882. évi július hó 11-ik napján tartott országos jelentőségű ünnepség adta meg a nemes lökést. Ez a Rákóczi nevét örökítő páholy vagy 7-8 éven át fejtett ki zajtalan, üdvös munkát szóban és írásban. Később – miért, miért nem – elaludt, vagyis abban hagyta 'kötő alatt' való működését. Mikor legerősebb volt (1886-ban), nem kevesebb mint 36 tagot számlált S. A. Ujhelyben a szellemi tekintetét Borsira szegte a Rákóczi-páholy”.¹⁰

A lábjegyzetből a következők tudhatók meg: „Volt tagjai közül örökre elaludtak már: Borúth Elemér, Fűzy Kálmán, Horváth József, Mízsák István, Orosz Sándor, Papp László dr., Payzsoss János, Stépán Gábor és Szerviczky Ödön.” A leírás hitelességét biztosítja, hogy Gyárfás a páholy tagja volt. Éppen ezért a halott szabadkőművesek névsorát megadhatta, de az akkor még élőket nem említhette meg. Erre felvételük alkalmával esküt tesznek a szabadkőművesek. A cikkben olvasható ünnepélyes Rákóczi-munkák és az utána következő vakolások egyikére készült Borúth Elemér Óda című verse.¹¹ Kazinczy Ferenc emlékének ápolása érdekében „Intézkedés történt, amiatt hogy Becske Bálint örökös Kazinczy Ferenc kőművesi jelvé-

¹⁰ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (folyóirat) X. 1904. júl.-aug. 7-8. sz.

¹¹ A verset a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy hivatalos lapja, a Kelet közölte, méghozzá a címloldalon kezdve 1883 májusában (1. sz. 36-37). MOL P 1081 Kelet 11. cs. XL 1934-1935.

nyeit adná át a páholynak.”¹² Így kerültek ezek a felbecsülhetetlen értékű emléktárgyak a ma-zózeum birtokába, ahol máig is megtekinthetők.

Sikerült Szemere Miklós összegyűjtött írásainak a kiadása is Aigner Lajos segítségével, aki igen sokoldalú irodalomtörténész, könyvkiadó, bibliográfus, lepkész volt, s a magyar szabadkőművesség egyik vezéregyénisége. Őhöz fordultak tehát a Rákóczi páholy tagjai a kiadás ügyében, mint könyvkiadóhoz. Payzssos Andor és Borúth Elemér rendezte sajtó alá a kéziratokat. Szemere gondolkodása, viselkedése közel állt a szabadkőművességhez.

A páholy tevékenysége nem korlátozódott a megjelölt három cél megvalósítására. Tevékeny szerepet vállalt egy Zemplén megyei „magyarosítási egyesület” megalakításában. A „Rákóczi” páholy ebbe 100 frt-tal alapító tagként lépett be.¹³ Az egyesület alapszabályait is a páholy segítségével készítették el. Kitűnik, hogy az egyesület törekvése az, hogy kizárólag Zemplén megye területére szorítkozzanak, hogy helyi érdekeket vegyenek szemügyre a művelődés és felvilágosítás területén, de később az egész országra kiterjesztették hatókörüket. Az egyesület létre jött, és igen hatékonyan működött hosszú esztendőkön át. Nyomatott formában évente jelentést adott ki. Ezekből néhányat őriz a Széchényi Könyvtár.¹⁴ Tevékenységük sok területre terjedt ki. Nemzetiségi vidékeken kívánták a magyar nyelvet terjeszteni, de erőszakosság nélkül. Széchényi Istvánra hivatkoztak: „az egészséges nemzetiségek főkétszörje a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bár sokszor sínlőleg, de ha egyszer elnémult, akkor gyászfüzrt terem a hon, mely a voltakéért eresztene földre csüggeteg lombjait”, „mert nyelvünk azon legfőbb feltétel, melyben rejtezik minden, s mely a lehető legragyogóbb fénypontra bízhatja nemzet tudatunkat.” Minthogy a nemzettudat legfontosabb eleme a magyar nyelv ismerete, ezért óvodákat alapítottak a magyar nyelv tanítása érdekében, meglévőket támogattak, még építési segílyt is nyújtottak szükség esetén. Iskolák kéréseit is támogatták. 42 óvoda kapott az Egyesülettől támogatást. Ezek között volt olyan, amelyiket az Egyesület alapított. Amelyik óvodának a költségvetéséből hiányzott valamennyi összeg, ott az Egyesület pótolta a hiányt, kiegészítve a szükséges összeggel a már rendelkezésre álló fedezetet. Több faluban egyáltalán semmi fedezet nem akadt, ott az Egyesület a teljes költségvetést kifizette. Nem ragaszkodtak szigorúan az óvodák támogatásához, ha iskolának volt szüksége a segílyre, akkor annak is odaítélték a kért összeget. Az iskolák az épület felújításához, kijavításához kértek és kaptak rendszeresen támogatást az Egyesülettől. Összesen 149 egyén kapta meg az Egyesület támogatását, 4710 forint értékben.

A páholy országos mozgalmat indított a csángók „hazatelepítése érdekében”. (A bukovi-nai székelyeket nevezték akkoriban felhívásukban így.) Ezek a „csángók” igen rossz, embertelen körülmények között éltek, kiszolgáltatva a román gazdák önkényének. Ezért akartak segíteni rajtuk azzal, hogy áttelepítik őket Magyarországra. „Hazatelepítették” őket, hiszen ők is magyarok, csak „elcsángoroltak”. A sátoraljaújhelyi Rákóczi páholy kezdeményezésére szinte valamennyi magyarországi páholy csatlakozott a csángók megsegítéséhez. A felhívásokat a lapokban közzétették, ezért a szabadkőműveseken kívül is megmozdult az egész ország. Adományok nagy számban érkeztek szervezetektől és egyénektől is. Közben rendszeresen tudósi-

¹² MOL P 1083 Rákóczi □ XXXV 64.. lap VI. 18.

¹³ MOL P 1082 Rákóczi □ XXVIII. 8. D. 9.t. 1881-85. 145-146.-147.

¹⁴ OSZK 36459 jelzet. Jelentés a Magyar Nyelvet és Népművelést Zemplén vármegyében Terjesztő Egyesület 1897., 1898., 1802., 1906. és 1909. évi működéséről.

tottak a lapok a csángókról, újtukról. Beszélgetéseket is folytattak velük az újságírók. A délvidéki ritkán lakott Hertelendyfalvát jelölték ki számukra. Trianon után ismét külföldre kerültek, jóllehet nem hagyták el Hertelendyfalvát. Érdre települtek, ma is ott laknak. Az érdi múzeumban külön, állandó csángó kiállítás tekinthető meg róluk, történetükről.

Most kövessük ennek a nagyon tevékeny, eredményesen működő páholynak a sorsát! Látuk, hogy milyen nagy lelkesedéssel fogadták a tagok a páholy alapításának a hírért. A Sátoraljaújhelyen és környékén lakó szabadkőművesek és érdeklődők azonnal csatlakoztak a páholyhoz. A páholy megalakulásáról felvett jegyzőkönyv megtalálható az Országos Levéltárban.¹⁵ Ebből megismerjük a tisztségviselőket: főmester Karsa Ferenc; első felügyelő Dókus Gyula; második felügyelő Ambrózy Nándor; szónok Keresztessy Lajos; titkár Payzsoss Andor; fővizsgáló Fűzy Kálmán; kincstárnok és alamizsnás Klein Tivadar.

A páholy tagjai (név, foglalkozás, lakhely, felvétel ideje, fok):¹⁶ 1. Ambrózy Nándor ügyvéd, Sújhely. 1881. nov. 12- 3. 2. Becske Bálint kir. adófelügyelő, Sújhely, 1882. máj. 29. 3. 3. Bernáth Győző földbirtokos, M. Jesznek, 1882. febr. 19. 3. 4. Borúth Elemér (Steiger Alajos) lapszerkesztő, Sújhely, 1881. dec. 29. 3. 5. Dókus Gyula szolgabíró, Sújhely, 1881. nov. 12. 3. 6. Dongó Gyárfás Géza alszámvevő, Sújhely, 1882. máj. 29. 3. 7. Fűzy Kálmán tb. főjegyző, Sújhely, 1881. nov. 12. 3. 8. Horváth József árvaszéki ülnök, Sújhely, 1883. febr. 10. 3. 9. Karsa Ferenc árvaszéki ülnök, Sújhely, 1881. nov. 12. 3. 10. Képes Gyula kir. aljárásbíró, Sújhely, 1883. márc. 27. 2. 11. Keresztessy Lajos kir. bíró, Sújhely, 1881. nov. 11. 3. 12. Klein Tivadar gyámsági ellenőr, Sújhely, 1881. nov. 12. 3. 13. Dr. Löcherer Lőrinc orvos, Sújhely, 1882. febr. 19. 3. 14. Meczner Béla földbirtokos, Rad, 1882. márc. 21. 3. 15. Mízsák István megyei tiszti főügyész, Sújhely, 1883. márc. 27. 2. 16. Orosz Sándor földbirtokos, B. Szerdahely, 1881. nov. 24. 3. 17. Orosz Géza bíró, Sújhely, 1873. máj. 4. 3. 18. Dr. Papp László bíró, 1883. febr. 10. 3. 19. Payzsoss Andor árvaszéki elnök, Sújhely, 1881. nov. 12. 3. 20. Pékár Gyula árvaszéki ülnök, 1882. márc. 11. 3. 21. Pintér Ferenc gyógytár tulajdonos, Sújhely, 1883. márc. 27. 2. 22. Stepán Gábor földbirtokos, Málcza, 1882. máj. 4. 3. 23. Steiner Emil földbirtokos, N. Azar, 1883. jún. 9. 2. 24. Szemere József földbirtokos, Debrecen, 1883. jan. 13. 1. 25. Szenniczky Ödön földbirtokos, B. Szerdahely, 1882. máj. 21. 3. 26. Szunyoghy Dezső kir. mérnök, Sújhely, 1883. febr. 10. 3. 27. Gyula Lajos Adorján útbiztos, Sújhely, 1882. jan. 7. 2. 28. Nemthy József szolgabíró, Gálszécs, 1882. máj. 7. 3. 29. Sulyóvszky István ügyvéd, N. Mihály, 1883. ápr. 14. 1.

A páholy pecsétjén az alapítás keltezése olvasható: 1881. IX. 18.¹⁷ A főmester azonnal kért a Nagy Oriensztől jelvényeket a tisztségviselők számára, de 1882 novemberében még mindig nem készültek el. A páholy beiktatási ünnepélyét pünkösöd második napjáról el kellett halasztaniok, hogy a Magyarországi Nagy Oriens képviselője jelen lehessen. A páholyba rendszeresen történt felvétel, mert gyakran jelentkeztek új „keresők”. A jelvénykészítő lassan dolgozott, vagy a Nagy Oriens küldte késve, de még 1883-ban is elégedetlenkedik a főmester, hogy a megrendelt tisztségviselői jelvények nem készültek el, jóllehet kifizették az árát.

¹⁵ MOL P 1082 Sátoraljaújhely Rákóczi páholy XXVIII. 8. doboz 5. t 239-241.

¹⁶ MOL P 1082 Sátoraljaújhely Rákóczi páholy XXVIII. 8. doboz 5t. 195.

¹⁷ Az 1881-ben alakult Rákóczi páholy érme 43,5 mm átmérőjű, 3 mm vastag rézből készült. Rákóczi Ferenc képe látható rajta. Körirata: SZABADSÁG EGYENLŐSÉG TESTVÉRISÉG. Hátlapján középen köröz és két keresztbe fedtetett van megmintázva. A kereten felirat: RÁKÓCZI □ 000881. IX. 18. A □-ben három, derékszög alakban elhelyezett pont van.

A Rákóczi páholy kezdettől fogva szót emelt a kétféle szabadkőművesség, vagyis a Magyarország Nagy Oriense és a Jánosrendi Nagypáholy egyesülése mellett. Ez az egyesülés 1886-ban történt meg. Ettől kezdve a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy keretei között működött a páholy, vagyis annak „védelme alatt” állt. Ismerjük a páholy névsorát ebből az időből.¹⁸ Harmincnégyen szerepelnek rajta, tehát erősen megnövekedett a páholy taglétszáma. 1886. május 24-én a tisztségekre a következőket választották: főmester Dókus Gyula, helyetese Borúth Elemér, első felügyelő Oroszy Géza, második felügyelő Szerviczky Ödön, I. titkár Dongó Gyárfás Géza, II. titkár Papp László dr., kincstáros Locherer János, alamizsnás és szertartásmester Pékár Gyula, gazda s templomőr Pintér Ferenc lett. A páholy profán címe Dókus Gyula főszolgabíró.

A nagyszerű eredményeket létrehozó páholy azonban hanyatlásnak indult. 1887-ben a Nagypáholyhoz írt jelentésben olvashatjuk:¹⁹ „A páholy tagjainak lelkesültsége hanyatlásnak indulván, az ezt előidéző okok felderítése s a fenállás lehetősége iránti javaslat tétel végett a főmester s 4 testvérből álló bizottság küldetett ki, mely jelentését benyújtván, az a f. évi február havi munkára tárgyalás alá ki is tűzetett.” Intézkedtek az iránt, hogy Becske Bálint örökös, Kazinczy Ferenc sz. kőművesi jelvényeit adná át a páholynak. Igyekeztek fenntartani a páholyt a lanyhuló érdeklődés ellenére. 1888. szeptember 28-án kilépett a páholyból (mint a szabadkőművesek mondták: „fedezett”, illetőleg meghalt) Ambrózy Nándor, Karsa Ferenc, Becske Bálint, Bernáth Győző, Képes Gyula, Orosz Sándor, Stepán Gábor. Dókus Gyula főmester elegendőnek tartotta az évi 4-5 munkát, mert a vidékieknek így könnyebb lesz látogatni ezeket a ritkább alkalmakat. A páholy részére a főmester fizetési kedvezményt kért a Nagypáholytól. 1889. március 22-én még rendeztek egy ünnepséget II. Rákóczi Ferenc születésnapja alkalmából. Szomorúan állapították meg, hogy a halálesetek és a kilépések folytán már csak 26 fizető tag maradt. A páholy beszüntette működését, szabadkőműves kifejezéssel élve: „elaludt”.

1913. március 25-én levél indult a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy nagymesteréhez:²⁰ „Mi, alól megnevezett szk. Testvérek Sátoraljaújhely város keletén páholyt óhajtunk alapítani, hogy a haladás és világosság híveit erős táborba sorakoztassuk. Az alkotmány VII. alaptörvényének 1. §-a értelmében az alakuló munka megtartásához nagymesteri engedelem lévén szükséges, hódolattal és testvéri szeretettel azt a kérelmet terjesztjük Eléd, méltóztassál engedélyt adni arra, hogy Sátoraljaújhely keletén, páholy alapítás céljából, szabad ég alatt első fokú munkára összegyűlhessünk.” Az aláírók: Mártha Miklós, Dr. Székely Albert, Debreczeni Áron, Dr. Widder Márk, Barnai Andor, Dr. Fuchs Ignác, Dr. Fisch Jenő, Dr. Örley Ödön, Dr. Kállay József, Dr. Rudali Izrael Az irat hátán olvasható: „Távirati úton az engedély megadatott. Bpest 1913. április 10. Dr. Bakonyi”.

Tehát újjáéledt az egykori páholy. 1914 után azonban a tevékenységükről nem maradt nyom az Országos Levéltárban.

¹⁸ MOL P 1083 Rákóczi □ Sátoraljaújhely 38. t. 98. cs. XXXV 28. lap háta.

¹⁹ MOL P 1083 Rákóczi páholy Sátoraljaújhely 38. t. 98. cs. XXXV 64. lap, 64. lap háta, 65.

²⁰ MOL P 1083 II. Rákóczi Ferenc □ 7.

CSORBA CSABA

Sátoraljaújhely arculata a múltban, a jelenben (és lehetséges arca a jövőben)

*S az álom éjjel zsongást hoz, zenét:
A ritmikus vulkán-csúcsok zenélnek.*

Áprily Lajos életének utolsó esztendejében írott négysorosának (Zempléni táj) két záró sora nem véletlenül lett írásom mottója. Egyrészt kifejezi az újhelyi táj lényegét, másrészt idézi azokat az éjjeli álmaimat, amelyek közül számomra – immáron több mint hat évtizede – mindig azok voltak a leggyönyörűbbek, amikor olyan álmot láttam, hogy ismét Újhelyben vagyok, a nagyszüleimnél. Ez azt is jelenti, hogy szülővárosom múltjának, jelenének és jövőjének ügye számomra mindenekelőtt érzelmi kérdés. A város és környezete s természetesen mindenkori lakóinak szeretete a kiindulópontom. Ez azonban nem jelenthet kritikátlan elfogultságot, amint a következőkből is kiolvasható lesz. Amikor mint hivatásos történész-kutató olyan feladatot kaptam (amelyről addig álmodni sem mertem), hogy megírhatom szülővárosom történetét, az első nagy lendülettel elkészítettem a kiadvány tervezetét. A feladat világos volt: egyedül kell megírnom a város történetét, kezdetektől napjainkig, másrészt a műnek el kell készülnie a városi kiváltságlevél kiadásának jubileumára, azaz 2011-re. Vároštörténetek hosszú sora fordult meg ez idáig a kezemben. Régiek és újak, a tudomány nagyjainak művei csakúgy, mint lelkes „amatőr” lokálpatrióták alkotásai. A Honismeret című folyóirat hasábjain a helytörténeti munkák egész sorát ismerttettem-bírálgattam. Jómagam is több monográfia megírásának, szerkesztésének, lektorálásának részese lehettem. Sőt magáról Újhelyről (egyes korszakairól) is írtam hosszabb-rövidebb történeti összefoglalásokat. Így nem volt számomra különösebb gond annak megfogalmazása, milyennek is „kell” lennie egy vároštörténetnek. A vároštörténet milyenségét nagy valószínűség szerint négy alapvető tényező határozza meg: 1. a megbízó, 2. az író(k) felkészültsége és lelkiismeretessége, 3. a rendelkezésre álló forrásanyag nagysága és jellege, 4. a munka elkészítésére fordítható idő. A következőben tehát vegyük sorra ezeket:

1. A mindenkori megbízó (személy vagy testület) akarata, elvárása a kiindulópont. Egy-egy kisebb terjedelmű vároštörténeti füzet megjelentetése elképzelhető a szerző saját költségén is, de városaink történetében még nem volt arra példa, hogy egy nagyobb szabású monográfiát szakember a saját költségén megjelentessen (és forgalmazzon). 1944 előtt a „független alkotás” megalkotásának lényegében csak a pénzügyi lehetőségek szabtak határt, 1945-1990 között viszont meglehetősen kemény cenzúra kötötte gúzsba az alkotók kezét.

Persze jócskán voltak olyanok is, akik önként, szíves-örömezt, sőt büszkén vállalták föl a „pártosságot”, amit az egyes egyedül „üdvözítő” útnak tekintettek, s az „igazi tudománnyal” azonosítottak. Több mint másfél évtizednek kellett ahhoz eltelnie a diktatúra megszűnése után, hogy a város vezetése időszerűnek találja egy tudományos igényű, nagyobb terjedelmű várostörténet megjelentetését. Vállalták a megírás és megjelentetés pénzügyi feltételeit. A nyíltság és a nagyfokú bizalom jele, hogy semmiféle politikai, ideológiai és más egyéb elvárást nem támasztottak a szerzővel szemben. Ennek a ténynek a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, ugyanis 1990 előtt egyértelműen az akarat hiányzott egy várostörténeti monográfia megjelentetéséhez. A kiadásra kerülő történeti jellegű városi kiadványok szerzőit a nyílt és burkolt politikai elvárások lényegében olyan szűk mezsgyére kényszerítették, amelyről letérniük nem lehetett.

2. A 19. században nem számított ritkaságnak, ha egyetlen kutató vállalkozott arra, hogy valamely város (sőt olykor egész tájegység, megye vagy régió) történetét megírja, a kezdetektől a jelenkorig. Példának okáért az Újhelyből elszármazott Bunyitay Vince (1837-1915) váradi kanonok egymaga írta meg négy vaskos kötetben nem is egy város, sőt nem is csupán egyetlen megye, hanem az egész Váradi püspökség történetét (1883-1884., 1935.). Természetesen akkor sem értettek egyformán „mindenhez” a monográfusok, de a sokirányú érdeklődés (és az azzal párosuló tudás, bőséges ismeretanyag) még meglehetősen gyakorinak számított. A 20. századtól viszont – úgy tűnik – mindinkább előtérbe került a társadalomtudományok területén is a „szakosodás”. Egyre többen vannak napjainkban azok, akik történelmünknek legfeljebb egy-egy korai évszázada, sőt néhány évtizede, vagy a 20. század vonatkozásában olykor csupán néhány esztendejének megismerésére fordítják minden erejüket és energiájukat. Azt láthatjuk, hogy sokszerzős tanulmánykötetek, tekintélyes létszámú munkatársi gárda által készített monográfiák korszakában élünk. A tudomány berkeiben egyszersmind „gyanúsakká” váltak az olyan személyiségek, akik egyetlen, kisebb témakörben való elmélyedés helyett a „parttalanul széles” kitekintést, a túlságosan nagy falatok „habzsolását” vállalják. Jómagam azzal, hogy eredetileg a várak megismerésére (kutatására) adtam a fejemet, egyben azt is vállaltam, hogy ezeknek az építményeknek a helyszínét, környezetét, építésének technikáját, múltjának minden vonatkozását a kezdetektől napjainkig ismerni akarom, hiszen a legtöbb vár évszázadokon keresztül (többé-kevésbé változó formában) létező, lakott, használt építmény volt. Tehát történeti, építészeti, művészeti ismeretekre csakúgy szükségem volt, mint a tárgyakból való „olvasás” képességére, meg hát az írásos források értelmezésének megtanulására. Ezért tudatosan végeztem egyszerre három szakot az egyetemen (történelem, régészet, levéltár), ahol a kor legkiválóbb szakembereitől tanulhattam meg a kutatás módszertanát. A vár mindig kötődött valamilyen formában egy vagy több településhez, ezért természetes volt számomra, hogy a települések történeti kutatásának módszertana sem lehet elhagyható. Az, hogy tudományos pályafutásomat vidéki múzeumban (a debreceni Déry Múzeum) kezdtem, elkerülhetetlenné tette számomra, hogy ne csak a szűkebb szakmai feladatom (a középkori régészet) kérdéseivel foglalkozzam, hanem egy megye múltjának szinte valamennyi korszakával. Ezt a szélesedő látókört sugallta felém akkori igazgatóm s egyben atyai támogatóm, Dankó Imre is, aki személyes példájával bizonyította, hogy ez az út igenis járható. Mellette megtanultam azt, hogy múltunk mindenfajta emléke

megérdemli azt, hogy igyekezzünk megismerni, megismertetni, és ha kell, harcoljunk is megmentéséért. Ahogy lehet... Ez a szemlélet az évtizedek folyamán egyre inkább megerősödött bennem, és ma is képes vagyok a huszonéves kezdő kutató lelkesedésével örülni valamennyi korszak történeti értéke felbukkanásának, felfedezésének.

Amikor egy évtizeddel ezelőtt feltucatnyián körbeültünk egy asztalt a Kazinczy Ferenc Múzeumban, és még néhány segítőtársunkat magunk mellé véve összeállítottuk Sátoraljaújhely lexikonát (megjelent: 2001-ben), eleinte igencsak a sötétben tapogatóztunk. Aztán ahogy belemelegedtünk, kiderült, hogy az adatanyag a kezdeti elképzelésekhez képest a kétszeresére duzzadt, és a növekedés szinte megállíthatatlan lett volna, de láttuk, hogy ha nem fejezzük be a bűvárkodásunkat, akkor egyrészt sosem jutunk a végére, másrészt kiadhatatlan méretű elmeszüleményt hozunk létre. Jómagam is a munka során döbbsenem rá, hogy mennyi feltáratlan kincset rejtegetnek még a levéltáraink, a könyvtáraink. Amikor a monográfia adatgyűjtéséhez hozzákezdttem, és folyamatosan haladtam előre, akkor tudatosult csak igazában bennem, hogy vállalkozásom bizony igencsak meghaladja egyetlen ember teherbíró képességét, főleg ha azt is figyelembe vesszük, hogy a mai kor adta technikai lehetőségek maradéktalan kihasználása is csupán vágyálom lehetett számomra. Az azonban tántoríthatatlan célom, hogy a rendelkezésemre álló idő alatt igyekszem minél többfajta írásos, tárgyi és egyéb dokumentumot összegyűjteni, minél többfajta „forrást” megismerni, és megismertetni. A minél szélesebb körű ismeretanyag ugyanis elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy múltunkról igazán színes, s nem utolsó sorban minél hitelesebb képet adhassak.

3. Az, hogy Sátoraljaújhely történetének mekkora is az emlékanyaga, voltaképpen soha senki nem próbálta meg eddig fölmérni. Sokan voltak, akik bele-belekapdostak, de még résztémák tekintetében is sok kérdőjel és kétely maradhat mindenkiben, aki veszi magának a fáradságot, s átrágja magát az eddig írottakon. Sajnálatosan a város saját levéltárának, irattárának csupán a töredékei maradtak, a középkorból szétszórta néhány tucatnyi oklevél (ezek jórészt az egykori pálos kolostor levéltárában őrződtek meg). A 16-17. századi időszak írásos emlékeiből szinte csak szánalmas töredékekkel rendelkezünk. Szerencsétlenségünkre a várost birtokló uradalmak levéltárait sem kímélte a pusztulás. A „nagy családok” iratai alig őrződtek meg közgyűjteményeinkben, az iparosok, kereskedők, vállalkozások, sőt pénzintézetek teljes tevékenysége nem igen követhető nyomon a megmaradt dokumentumokból. Posta- vagy közlekedéstörténet, iskolatörténetek, egyháztörténetek, egyesületek története, a borászat, borkereskedelem története, a vendéglátás, az idegenforgalom történetének megírása mind-mind monográfusokra vár. Mert amennyire igaz az, hogy sok témakörnek szinte teljesen elpusztult a tárgyi és írásos dokumentumanyaga, legalább annyira igaz az is, hogy kellő elszántsággal, idővel és pénzzel a szétszórta (vagy lappangó) értékeknek nem kevés része mégiscsak földeríthető, megismerhető, és az egykori életnek sok-sok vonatkozása mégiscsak leírható. Voltak és manapság is vannak lelkes magángyűjtők, akik nem akármilyen értéket mentettek meg már eddig is. Persze itt az értékeket többnyire nem pénzzel kell mérni. Tehát elsősorban nem aukciók slágereivé váló műkincsekről van szó. De reklámcédulák, számlák, családi fotók, régi igazolványok, szerszámok, néhány emléktárgy sokkalta többet ér számunkra, mint bármely olyan műkincs, amely semmilyen formában nem kötődik a városhoz, viszont piaci értéke akár tíz- és százmilliókban lenne mérhető.

4. A diák és a kutató mindig úgy érzi, hogy a számára megszabott határidő túlságosan közeli, és a teljesítendő feladat ehhez mérten „reménytelenül” sok és nagy. Jómagam is leginkább az idővel birkózom. Egykori muzeológusként és levéltárasként mindig is tudatában voltam annak, hogy egy adott gyűjteményen belül dolgozva sokkal ideálisabbak a kutatás feltételei, mint ha kívülről érkezik az ember. Hiszen példának okáért a kutató nem matathat kedvére a raktárakban (érthető okokból). Viszont az, aki naponként a „kincsek” közepette ül, azt sokféle kötelező feladata zárja el attól, hogy éveken keresztül úgyszólván csak egyetlen témakör megismerésére fordíthassa ideje és ereje legnagyobb részét. Fokozottan igaz ez Zemplén levéltárára, amelynek munkafeltételei, létszámadottságai idestova egy évszázada országosan a legrosszabbak szintjén maradtak, illetve oda stüllyedtek. Ez a gyalázat az országos tudományszervezés egyik nagy, lemoshatatlan szégyenfoltja. Ha mindennek ellenére nem kaptam volna olyan nagymértékű segítséget a sátoraljaújhelyi levéltár jelenlegi vezetőjétől, Oláh Tamástól és a levéltár minden egyes dolgozójától, mint amekkorát kaptam, akkor a meglévő dokumentumanyagnak csupán elenyésző töredékét tudtam volna eddig megismerni. Könyvek és sajtóanyag tekintetében hasonló nagyságú segítséget kaptam a sárospataki Református Nagykönyvtártól (főleg Kiss Endre József igazgató úrnak köszönhetően). A nehézkes adminisztráció miatt a fővárosi gyűjteményekben (könyvtárakban, levéltárakban) ehhez képest manapság kutatóként megjelenni valóságos rémálom.

Rendkívül sok időmet vette igénybe a *Zemplén* című hírlap 1870 és 1944 közötti évfolyamainak végignézése mikrofilmen, a szolnoki levéltárban (alighanem elsőként én néztem végig és jegyzeteltem ki szisztematikusan az egész anyagot). A szükséges szövegek lemásolása csak fotó útján volt lehetséges számomra, ami nemcsak lassúsága miatt okozott gondot, hanem a sajnálatosan rossz minőség miatt is (az eredeti felvételek technikai színvonala meglehetősen silány). A megfelelő szintű dokumentumfotózás megtanulására sajnos nem volt sem időm, sem lehetőségem (sőt sokáig hiányzott az erre a munkára megfelelő, speciális fényképezőgép is). Ugyancsak érzem a hiányát a könyvtári és levéltári kutatásban egy hordozható számítógépnek, ami a kutatás és feldolgozás idejét akár a felére rövidíthette volna. Viszont a mai helyzet technikai szempontból még így is összehasonlíthatatlanul jobb akár az egy évtizeddel korábbanál. Bár az a tény, hogy a város egyetlen közgyűjteményében sincs a mai technikai szintnek megfelelő reprográfiai géppark, az igencsak elszomorító.

Milyen legyen a várostörténet?

Miközben gyűlik a forrásanyag a számítógépre és egyéb adathordozókra mentve, a meglévő vagy ajándékba kapott, illetve vásárolt könyvek, folyóiratszámok, különlenyomatok és a hegyekre tornyosuló fénymásolatok, amelyek tömege a házigyári lakásban egyre kevésbé áttekinthető, egyre kevésbé elviselhető, folytonosan az forog a fejemben, milyen is legyen majd a megszületendő várostörténeti könyv. Sorra veszem le saját polcaimról, és a közkönyvtárak polcairól a várostörténeteket, és próbálok „megbarátkozni” velük. Visszagondolva egyetemi tanulmányaimra, múzeumi és levéltári évtizedeimre, voltaképpen látszólag fölöslegesen „aggályoskodom”. Hiszen az általam is ismert szakmai gyakorlat egyértelmű. Adott terjedelemben a szerző (vagy szerzők) a megtervezett szerkezetben megírják részben időrendben, részben tematikus bontásban, az adott település történetét. Többnyire tekintélyes mennyiségű lábjegyzettel, ami bizonyíthatja a „szakértő olvasó” számára a mű hitelessé-

get. Térképek, grafikonok, statisztikai táblázatok, adattár, esetleg válogatott dokumentumok is nélkülözhetetlen kellékei a „szakmaiságnak”. Egy tekintélyes monográfia „minimális” terjedelme meghaladja a félezer oldalt. Ha ezer oldalnál testesebb, akkor már célszerűbb kötetekre bontani. Többnyire a nagy formátum vagy a több kötet révén igyekszik a megrendelő első látásra imponálni annak, aki (reprezentatív ajándékként) majd a kezébe veszi az adott település múltjának „tükrét”. Azt az igényt általában nem szokás megfogalmazni, hogy az elkészült mű lehetőleg minél többek számára „emészthető” legyen, sőt elolvasása kifejezetten örömet is okozzon. Bizony a valóság az, hogy sok településtörténet a szakemberek szűk körén kívül az olvasó számára gyönyörűség helyett inkább szenvedést és gyötrődést okoz, ha valamilyen ok miatt netán rákényszerül, hogy beleolvasson. A köteteknek általában az a sorsuk, hogy szép csendesen porosodnak az irodák vagy lakások könyvespolcán (azért persze többnyire megtisztelő helyen). Olykor jelentősegteljesen egy-egy vendég számára leveszik a polcról, és gondosan lefűjva a port, belelapoznak, hogy aztán hosszabb időre megint tovább pihentessék. Ne higgyük, hogy a szakemberek bizonyosan „átrágják” az egész művet, ők is csak azt a részt olvassák el belőle, ami érdekli őket. Régi monográfiák így kerülnek antikváriumok polcára úgy, hogy lapjaik máig jórészt fölvágtatlanok maradnak.

Az 1970-es évek elején vetette föl azt a „szentségtörő” ötletet Nemeskürty István, hogy lehet(ne), sőt kellene (!) a történelmünkéről érdekesen, olvashatóan is írni. A „szakma” eleinte dühödten rátámadt, majd morogva, de látszólag beadta a derekát. Megszülettek a történelmi magazinok, sőt az utóbbi évtizedekben egész ismeretterjesztő „könyvdömping” részei lehetünk. A településtörténetek vonatkozásában azonban az igazi „áttörés” még mindig hiányzik (csakúgy, mint a történelem tankönyvek esetében, ahol az esetleges jó szándékot is gúzsba kötik az előírások).

Unalomig ismételtetett ókori eredetű mondás: a történelem az élet tanítómestere. Az, hogy valójában hogyan is kell ezt értelmeznünk, korántsem világos. A várostörténetnél maradva nem lehet az a cél, hogy a város vezetői, mielőtt döntenének valamilyen kérdésben, előtte gondosan végig tanulmányozzák a város történeti monográfiáját, és mikor abból „megokosodtak”, döntsenek közigazgatási, pénzügyi, kulturális, szociális stb. kérdésekről. Önkormányzati választások esetén sem a várostörténeti monográfiában kell a szavazó állampolgároknak keresni az útmutatást. A városi iparos, kereskedő, földművelő kezében, a tisztviselő íróasztalán sem szükséges, hogy a leggyakrabban forgatott könyv a várostörténet legyen. A várostörténetnek, a történelem bizonyos szintű ismeretének természetesen nem lehet ilyesfajta célja. Világos, hogy egy több száz oldalas könyv nem szólhat egyformán „mindenkihez”. De amennyire csak lehet, arra kell törekedni, hogy a könyv elég szép és olvasmányos legyen ahhoz, hogy érdeklődést keltsen minél több emberben.

A város múltja értékeket hordoz, ezeket az értékeket a mindenkor itt élő közösség megőrizheti, fejlesztheti, vagy szélsőséges esetben akár meg is semmisítheti. A várostörténet egyik feladata, hogy tudatosítsa az itt élő (és ide látogató) emberekben, hogy melyek a védelemre, megőrzésre, bemutatásra érdemes értékek. A múlt néhány fontos mozzanatának, eseménysorának fölidézése alkalmas lehet arra, hogy tudatosuljon a város polgáraiban, milyen súlya lehet az egyes emberek, embercsoportok tetteinek, különösen kiélezett helyzetekben. Egyes ősi hagyományokhoz, értékekhez való ragaszkodás, a nagyszerű történelmi tet-

teknek tudatunkban való rögzítése erőt adhat a munkában, a sportban, a mindennapi nehézségek leküzdésében. Világszerte számtalan példa bizonyítja ezt.

Elkészül tehát 2011-re egy viszonylag vaskos, de jól tagolt, olvasmányos kötet, amelynek képei nem egyszerűen „illusztrációk”, vagy „díszítőelemek”, hanem az írott szöveggel egyenértékű, azzal szerves egységet alkotó információhordozók. Van viszont sok olyan képi, szöveges vagy tárgyi dokumentum is, ami a kötetben terjedelmi okokból semmiképpen sem kaphat helyet. Ezek egy külön DVD formájában lesznek elérhetőek. Sőt a DVD a tervek szerint már 2011 elején megjelenik, míg a várostörténet csak 2011 őszén, a Város Napján kerül bemutatásra. A DVD tervezett tartalma: Újhelyiek életrajzi lexikona; újhelyi vonatkozású irodalmi szemelvények, levéltári dokumentumok; cikkek Zemlén című újság évfolyamaiból (1870-1944), térképek; helyi képeslapok, családi fényképek; Sátoraljaújhelyben kiadott könyvek, újhelyi szerzők műveinek címlapja; sátoraljaújhelyi vonatkozású képzőművészeti alkotások; hanganyag (a városi rádió archívumából); filmanyagok (zene, ének, interjúk a Zemlén TV archívumából), magánygyűjtemények dokumentumai.

Történelmi igazság – a 20. században

Ha valakit igazán és mélyen érdekel a múlt, s beleolvas bármilyen történelmi tárgyú írásba, akkor többnyire az első kérdése az, hogy amit a szerző leírt, mennyire hiteles, valóban akkor és valóban úgy történtek-e az események, mint ahogyan az olvasható. A 20-21. században különösen gyakori, hogy időről időre ugyanarról az eseménysorról jelentősen, olykor homlokegyenest eltérő leírásokat, értékeléseket lehet olvasni. A ma együtt élő korosztályok értékrendje is igen jelentősen különbözik. Vannak közöttünk (sajnos igencsak fogyatkozó számban), akiket még az 1945 előtti idők iskolájában neveltek, és szemléletüket 1945 után sem tudták (erőszakkal sem) átformálni, megváltoztatni. Csupán (védekezésül) érthető okokból, a „hivatalosan megkívánttól” gyökeresen eltérő véleményüket nem hangoztatták szélesebb körben, hanem mintegy „rejtőzködtek”. A következő nagy korosztály az, amelynek tagjait 1945 és 1990 között nevelték. Ez természetesen korántsem számít egységes egésznek. Az első időrendi csoportot azok alkotják, akik 1945-1955 között váltak felnőtté, vagyis a nyílt diktatúra időszakában. Számukra különösen megrázó trauma volt 1956. A következő csoport az 1956-1968 között felnőtté vált nemzedék, majd következik az 1968-1989 közötti két évtizedben szocializálódott csoportja.

1990 után meglehetősen heterogén a kép. A diktatúra időszakához képest természetesen az emberek összehasonlíthatatlanul szabadabbnak, sőt voltaképpen kifejezetten szabadnak érezhetik magukat. Hiszen (bár ezt még sokan ma sem képesek belátni) a diktatúra időszakában mindenki „rab” volt, a legfelsőbb vezetés tagjaitól kezdve a „legutolsó” megtűrt emberig. Ugyanis maga az ország egésze sem volt szabad. Hogyan is lett volna az, amikor megszálló katonaság „örkődött” felettünk. A véleménynyilvánítás a tevékenység egyetlen szintjén sem volt korlátlan, a politika egyetlen tollvonással állíthatott félre embereket, és aki el-lenszegült, az a saját bőrén megtapasztalhatta, hogy lehet kivételezett státusból a teljesen kiszolgáltatott, a lehető legmegalázottabb helyzetbe kerülni, ahonnan nincs visszaút. Ez volt a félelem és szorongás időszaka. Félt és szorongott az is, aki a hatalom alacsonyabb vagy akár legmagasabb szintjén állt, és szorongott az is, aki fölött korlátlan úrként terpeszkedett a mindenható hatalom, amely ellenében a törvények voltaképpen nem adtak védelmet.

A Korona (ma Dózsa György) utca két nézetből régi képeslapon

Sátoraljaújhely városának lakói számára a 20. század történései sokszorosan megrázóbbak voltak minden korábbi csapásnál. A filoxéra szörnyű pusztításait éppen hogy kiheverő, és szőleiket hatalmas munkával (jórészt a helybeli börtön rabjainak munkájával) megújító város a 19. század utolsó harmadának fölgyorsuló világában bizony igencsak az ország periferiáján maradt. Egészében véve tehát – jelentsük ki nyíltan – bizony szegény városnak számított. A trianoni döntés aztán látványosan a „padlóra küldte”. Az akkori emberek hangulatát az újhelyi származású költő-író, Ambrózy Ágoston „Határszéli város, 1920” című versének részletei hűen tükrözik:

*Kicsi város, szegény város.
Minden házban három ablak.
Minden házban három szoba.
Minden házban tízen laknak...*

*Apák, anyák, fiúk, lányok
Soha, soha nem nevetnek.
Vacsorára, lámpa mellett
Vizet isznak, krumplit esznek.*

*Krumpli mellett megvénülnek,
Beülnek a karosszékbe.
Karosszékben elaludnak
Fölbrednek fenn, az égbe.*

*Egyik évbe ezren vannak,
Másik évbe már csak százan.
Mindig több a kihűlt kályha,
Üres asztal, üres házban.*

*Mindig több a kidőlt kereszt,
Száradt sír a temetőben.
Elszökösnek, vagy meghalnak
Egyre többen, egyre többen...*

De a trianoni döbbenet (amit eleinte senki sem tudott, senki sem akart elhinni, olyannyira abszurdnak tűnt) után is megmaradt a remény, makacsul ragaszkodtak hozzá, hogy lehet és lesz még másképpen is („legyen úgy, mint régen volt” – énekeltek itt is). Aztán, persze, keresni kezdték a felelősöket is. A vörös diktatúra borzalmai miatt országosan a zsidók ellen fordult a közhangulat, holott a diktatúra zsidó származású vezetői magának a zsidó vallásnak is kérlelhetetlen ellenségei voltak, és a vagyonos zsidó réteget sem kímélték. Így Újhelyből a fővárosba elhurcolt túszok jelentős része is tekintélyes, vagyonos zsidó volt. Az 1920-as évek elején a keresztény kurzus vált hangadóvá, de az első fölbolydult évek után lényegében megnyugodtak a kedélyek, és többé-kevésbé visszaállt a „békebeli” világ hangulata. Megmaradtak a városban zsidó kereskedők, az ügyvédek, orvosok, a pénzvilág, a kézműipar emberei, bár a zsidók száma (és aránya) érezhetően csökkent (sokan elköltöztek, kíván-

doroltak). Az persze már elképzelhetetlen volt, hogy ismét zsidó polgármestere lehessen a városnak, mint volt a monarchia időszakában.

Döbbenetes és megrázó lehetett a hír, amikor kiderült, hogy Tisza István meggyilkolásának részese lehetett egy újhelyi származású fiatalember is. A vörös diktatúra során szembeülhettek a város lakói azzal, hogy az önkényuralom mennyivel kegyetlenebb, embertelelenebb, kiszámíthatatlanabb és könyörtelenebb, mint a már csak halványuló emlékekben élő 1849-1867 közötti Habsburg abszolútizmus volt. Hogy a polgár mennyire kiszolgáltatottá válhat, hogy nem kell ahhoz valóban bűnösnek lenni, hogy valakit „bűnösnek” nyilvánítsanak, hogy a jog senkit és semmit nem véd, mert voltaképpen jog nincs is, mert ami jogszabálynak tűnik, az nem más, mint a gátlástalanság cinikus álcája. Késérően szembesülhettek azzal is az újhelyiek és a felső-zempléniek, hogy a nemzetközi jog értelmezése voltaképpen kizárólagosan a fegyvereken alapszik. Aki mögött katonai erő áll, annak (csaknem) mindent szabad, és aki ellenkezni mer, azt nem védi semmiféle jog, kétségbeesett tiltakozása pedig süket fülekre talál. A megszállt Zemplénből menekülni kényszerült a magyar közigazgatás, az értelmiség jelentős része, noha a békeszerződés előtt a megszálló cseh hatalom formálisan csak arra kapott fölhatalmazást az antanttól, hogy a rendet fenntartsa, nem pedig arra, hogy a helyi viszonyokat gyökeresen átalakítsa. Hihetetlennek tűnt az akkori kor embere számára, hogy valakit csak azért, mert nyíltan magyarnak vallotta magát, s magyar akart maradni elűldözhettek szülőföldjéről. Ez elképzelhetetlen volt az oszmán uralom alatt és a Habsburg-dinasztia országlásának leggyötrelmesebb évtizedeiben is. A városi igazgatás, amennyire tehetett, állást adott a felvidéki menekülteknek, akiknek persze nagyobb része tovább ment, s leginkább a fővárosban próbáltak új életet kezdeni. A töredékére csökkent vármegye – némi harc árán – megőrizte önállóságát, és így még mindig nem kevés embernek adott kenyeret, a vármegyeház nagytermét a megfogyatkozott terület is meg tudta tölteni képviselőivel.

Az 1938-as esztendő vége viszont az eufórikus öröm időszaka volt. Bár a „mindent vissza” jelszó ideáját nem sikerült megvalósítani, de a trianoni csonkasághoz képest az 1938 és 1941 közötti területgyarapodás is váratlan és gyors, rendkívüli sikernek számított. Úgy tűnt, az álmok beteljesülnek, él még, és megsegít bennünket a „magyarok Istene”. A vármegye területe is gyarapodott, de a város lakosságának többsége számára ez nem jelentett valóságos, jövedelemben kifejezhető, számottevő gyarapodást. Mert egy év sem kellett, és a háború sötét fellegei már beborították Újhely egét is. Az első figyelmeztető jelnek a lengyel menekültek áradata számított 1939 őszén. De a nagy viláágés azért akkor még valószínűtlenül távolinak tűnt, és nemigen hitték, hogy bennünket is elérhet.

A szépen csengő pengő hiába erősödött meg a gazdasági világválság után, Újhely bizony megmaradt szegény városnak. A néhány látványos új középületet, a főter rendezését nem számítva a város képe nemigen változott, és egymást érték a jótékonyági rendezvények, a nyomorenyhítő akciók, hogy a perifériára sodródott emberek százainak valamiféleképpen biztosítani tudják az emberi életet, vagy legalábbis a túlélést, egyik napról a másikra. Az állás, a nyugdíjas állás volt az, aminek vágya leginkább hajtotta akkoriban a város lakóit. Főként persze mindenekelőtt a férfiakat, hiszen az 1920-as évekig a nők többségének nem volt fizetett munkahelye, feladatuk kizárólagosan a családdhoz, a háztartáshoz, a gyermekneveléshez kapcsolta őket. Annál is inkább, mert a nyugdíjat biztosító állásban lévő munkások, al-

kalmazottak, tisztviselők, sőt kisiparosok, kereskedők igen jelentős része nagycsaládosnak számított, ami azt jelenti, hogy legalább három, de inkább annál több gyermekük volt, nem számított ritkának az öt-hatgyermekes család, sőt akadt 8-10 gyermekes is. Érdeemes beleolvasni a sokgyermekes családokról készült, 85 család nevét tartalmazó, Sátoraljaújhely város polgármesterének aláírásával ellátott kimutatásba.¹ Közülük öt (Galambos Jenő hatgyermekes városi tisztviselő, Sántha Péter hétgyermekes vármegyei hajdú, Bach Károly hatgyermekes szeszereskedő, Onuska János hétgyermekes kőműves mester, Erényi Gyula nyolcgyermekes vármegyei tisztviselő) kivételével valamennyien anyagi segítségre szorultak. Közülük a legtöbb családfő (46) napszámos volt, az alkalmi munkások következtek utánuk (11). Tíz-tíz gyermeke volt Szabó Ferenc napszámosnak és Szabolcsi György fogházőrnek. Kilenc gyermeke volt Kurely Mihály napszámosnak. A nyolcgyermekesek száma öt, általában alkalmi munkások, leszámítva a már említett Erényi Gyulát, Csákö István erdőőrt, Farkas Balázs kőművest. A hétgyermekesek száma 18 (többnyire napszámosok vagy alkalmi munkások, kivéve Orosz László nyugdíjas MÁV-fűtőt, Horváth Gyula dohánygyári munkást. Sántha Péter hajdút, Onuska János kőművest, Szajkó János nyugdíjas rendőrt). A hatgyermekesek száma 54. Az ötggyermekesek közül csak özv. Kis Mihályné háztartásbelit és Tapsztó Gábor napszámost tüntette föl a lista.

Az 1930-as évektől a felnövekvő leányoknak egyre nagyobb hányada próbált valamiféle szakképesítést szerezni (legalább a gyors- és gépirást megtanulni). Az 1940-es évek elején már egészen természetesnek számított, hogy a leányok (legalábbis addig, míg férjhez nem mentek, illetve első gyermekük megszületéséig) állást vállaljanak, akár időszakos munkát, akár hosszabb távú foglalkoztatást. Persze ez a változás feszültségeket is szült, mert a szűkös álláslehetőségekért folyó harcban a férfitársadalom úgy érezte, hogy a nők konkurenciája rontja az ő állásba jutási esélyeiket. A nagy változás aztán 1945 után következett be; a nők többsége is rákényszerült arra, hogy állásba menjen, vagy legalább valamiféle alkalmi munkát vállaljon, főleg abban az esetben, ha a családfenntartónak számító férfi (férj) elveszítette a munkahelyét, nyugdíját, s nem kapott állást, vagy egészségi állapota miatt nem volt képes már kemény fizikai munkát végezni (és túrni a megaláztatást).

Az országgyarapítás hozadékát hónapok alatt elsodorta a sokfajta új feladat (és teher). Ki kellett építeni az új közigazgatást, iskolahálózatot, a Székelyföld felé a közlekedési hálózatot, és nem utolsósorban rohamtempóban kellett fejleszteni a hadsereget (létszámát és fegyverzetét egyaránt). A Német Birodalom hadserege számára történő egyre nagyobb mennyiségű nyersanyag, ipari és mezőgazdasági szállítások teljesítése, és ezzel összefüggésben a nyugati (angol, francia) kereskedelmi kapcsolatok kényszerű elsorvadása azt eredményezték, hogy az élelmiszer- és iparcikk ellátás színvonala egyre érezhetőbben csökkenni kezdett. Mind több árucikket csak jegyre, kiutalásra lehetett beszerezni. Ebben a helyzetben természetesen, aki csak tehette, igyekezett magának tartalékokat fölhalmozni, amit viszont a rendeletek egyre szigorúbban tiltottak.

A zsidótörvények bolygatták meg először igazán mélyen a város társadalmát. A zsidók száma, illetve számaránya az első zsidótörvény (1938) előtti évszázadban rohamosan emelkedett, s a gyors egymásutánban meghozott I. és II. zsidótörvény (1938-1939) időszakában,

¹ 1945. aug. 3.; Sátoraljaújhely város levéltára, Polgármesteri iratok 1945.

a város minden negyedik-ötödik polgára zsidónak számított. Gondoljunk csak meg: az addig békésen egymás mellett élő embereknek egy csapásra szembesülniük kellett azzal, hogy közülük több ezren, minden különösebb indoklás nélkül elveszítik az addig minden magyar állampolgárt megillető alapvető jogaik igen jelentős (sokak számára meghatározó) részét. Ugyanis minimálisra korlátozták a zsidók részvételi lehetőségét az üzleti, ipari, kulturális világban. Olyan településen, ahol a zsidók arányszáma kicsi volt, természetesen másképp jelentkezett a gyakorlatban a törvény végrehajtása, mint Sátoraljaújhelyben, ahol országosan az egyik legnagyobb volt a részarányuk. A törvény ráadásul a zsidóságot is megosztotta, mert egyelőre kivételezett helyzetbe kerültek azok, akik 1919. augusztus 1-je előtt keresztény vallásra tértek, vagy akiknek családjában világháborús hősi halottak, kitüntettek voltak. A nem zsidó fiatal korosztály munkalehetőségre vadászó tömegei számára persze a törvény nem várt kedvező lehetőségeket biztosított. Az anyagi biztonság megteremtésének vágya sokak számára erősebb volt, mint az emberi jogok iránti érzékenység.

1941-től Magyarország sem tudta elkerülni a háborús részvételt. Ettől kezdve éveken keresztül egyre gyakoribbá váltak a légoltalmi korlátozások, az elsötétítés. Édesanyám így zárta egyik Újhelyből írott levelét: „De most már abbahagyom az írást, mert mindjárt elsötétítés, és nem akarok elsötétítgetni” (1942 nov. 9.). A város lakói, akiket csaknem négy évszázada elkerültek a háborús pusztítások, abban reménykedtek, hogy talán az egyre szörnyűbb, egyre elembertelenedőbb, világméretű fegyveres összetűzésből valamiféleképpen kimaradhatnak. Hiszen ők nem vétettek senkinek, gondolva talán a népszerű dalra is („Nem kell nekünk a más hazája, / Nem kell nekünk a mások földje, / Csak az kell, ami a miénk volt, / Csak az kell, ami a miénk volt”).

A napokban került a kezembe édesanyámnak (Szabó Ilonának) és édesapámnak (dr. Csorba Sámuelnek) 1941 és 1944 között egymáshoz írott kétszáznál több leveléből az a 15, ami megmaradt. Akkoriban már egymáshoz tartozónak tekintették magukat (ha formálisan nem is voltak menyasszony és vőlegény). A levelekből kiderül, a szerencsi járásbírószági kezdő jogász hogyan igyekszik magának egzisztenciát teremteni (felruházkodás, szakkönyvek beszerzése, a jelentősebb fizetésemelés kivárása stb.), sőt az volt a szándéka, hogy magához veszi Gesztelyben élő öreg szüleit is. Szabó Ilona, a sátoraljaújhelyi fiatal lány pedig örült annak, hogy állást szerzett magának (előbb 1942 nyarán a gercselyi napköziotthonos óvodában, majd 1943-ban a honvédségnél). Amikor fizetést kapott, „könnyelműen” vásárolhatott ezt-azt magának, elmehetett a saját pénzén moziba, megvehette a legérdekesebbnek ígérkező könyveket, sőt karácsonyra ajándékokat is vehetett. Amikor anyja és nővére azon

keseregtek (1941 októberében), mennyit emelkedett egyes dolgoknak az ára, „komolytalanul” megjegyzi: az a fő, hogy még nem emelték a moziban a helyárat. A fiatalok tele bizakodással készültek az eljövendő közös életre, mintha körülöttük nem is dúlna háború.

Az újhelyi Kossuth Lajos u. 6. sz. alatt lakó Szabó család 1941-ben házat is akart venni (az erdélyi Besztercén). Nagyapám (Szabó Ferenc) és nagyanyám (Kósa Zsuzsanna) máramarosiak voltak. Lett is volna rá pénzük, egy csongrádi bankban tartották. Dr. Kósa Gáspár, az 1937-ben elhunyt nagybácsi, a szegedi neves ügyvéd bankigazgató barátja azonban óvta őket a pénz kivételétől, biztatva, hogy a pengő szilárdan áll, kár bármibe, főleg házba fektetni a pénzt. Más ismerős meg azzal biztatta az özvegy szegedi nagynénit, ne nyúljon a pénzéhez, mert nem ismétlődik meg még egyszer az első világháborús helyzet. Az optimizmust a családban nem mindenki osztotta. Nagyapám és nagyanyám, akik az első világháború után nincstelenül hagyták ott máramarosi otthonukat, és hosszú „vándorlás” után telepedtek meg Újhelyben, egyre a jövő miatt aggódtak. Még késő öregkorában is azt hajtogatta a nagyapám, hogy sosem bíztam a „gazember németekben”, a „kétkulacsos oláhokban”, és Isten mentsen meg bennünket az oroszoktól. Tény, hogy a pénz megmaradt, s el is értéktelenedett. Így mikor jövendő édesapám megérkezett Sátoraljaújhelybe az amerikai hadifogságból, és 1945 végén sor került az esküvőre, bizony a bankban gyűjtögetett hozomány már semmit sem ért.

Édesanyám nővére minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy 1941 második felében végre álláshoz jusson (sikerült is aztán neki szociális munkásként elhelyezkedni), és szorgosan járta a Bodroghízt. Édesanyám akkor még hiába akart legalább egy gépiró tanfolyamra elmenni, azt egyelőre nem tartották fontosnak. A „jegyesek” leveleikben nemigen foglalkoztak a politikai (katonai) helyzet latolgatásával, mert tudták, ha illetéktelen kezekbe kerülnének ilyesfajta írásaik, abból nem csekély bajuk származhatna. Ilyen dolgokat aligha nem szóban beszéltek meg, hiszen a bírónak készülő leendő férj bölcsen tudta: a szó elszáll, az írás megmarad.

Nyíregyházáról, mint karpaszományos páncélos így írt édesapám (1941. jan. 19.): „Itt sok mindenféle hír járja, de a katona kevesebbet tud, mint más ember. Meg nem is lehet és nem is kell a kósa híreknek felülni, amelyek sokszor célzatosak és mögöttük legtöbbször bizonyos körök érdekei húzódnak.” Ilyesfajta nótával biztatták őket: „Kis harcocsis olyan fajta, / Még az ágyúgolyó sem fog rajta.” De ő szívesebben dúdolta volna azt, hogy „Gyere velem akáclombos falumba...” Szívesen vállalta volna a nehezebb gyalogos kiképzést, ha azon az áron Újhelybe kerülhetett volna... 1942 novemberében abban reménykedett (jövendő) édesapám, hogy talán sikerül áthelyeztetnie magát Újhelybe, mert amit Szerencsen, egy járásbíróságon meg lehetett tanulni, azt majdnem mind tudta. (Aligha sejtette, hogy az újhelyi kinevezésre még három évet várnia kell, a kassai törvényszéke, többszöri katonáskodáson és amerikai hadifogságon keresztül vezet odáig az út.) 1944 márciusának végén már Zentáról írta Újhelybe (mint katona), hogy nemigen van remény a húsvéti találkozóra.

1942-től egyre sűrűbben érkeztek az újhelyi családokhoz is a szomorú értesítések, ki elesett, ki megsebesült, ki eltűnt, vagy fogságba esett a keleti fronton, a távoli, végtelen orosz mezőkön. A katonaköteleseket egyre sűrűbben hívták be. Ha szerencsések voltak, akkor egyhuzamban csak néhány hónapot szolgáltak, s a hátszágban, nem az első vonalban. Az-

tán mehettek vissza dolgozni, de sohasem tudhatták, hogy váratlanul mikor érkezik a következő behívó. Szülők, testvérek, házastársak, gyermekek számára megkezdődött a férfiak életéért való rettegés korszaka. Nagypámnak két leánya mellett volt egy fia is (Feri), ő volt a középső gyermek, még Máramarosban született, akárcsak a nővére (Bella). Sárospatakon érettségizett, majd jogot végzett Debrecenben. 1941-től kisebb megszakításokkal folyton katonáskodott. Légvédelmi tüzérnek képezték ki, zászlós rangot ért el. Budapest ostrománál esett orosz hadifogságba. Dacára annak, hogy erős, kisportolt fiatalember volt, a betegség a fogolytáborban a halálát okozta. Elvesztése a család számára mindennél fájóbb seb volt. Ő lett volna a keresztapám, de mire megszülettem, ő már halott volt, a tragikus hírt egyik szabadult bajtársa hozta meg.

A zsidó férfiktól a fegyveres katonai szolgálat tisztességét is megtagadták 1942-től, ők csak munkaszolgálatosok (kiszolgáló szolgálatosok) lehettek, ami a gyakorlatban többnyire egyet jelentett a megalázottsággal, veszélyes helyzetekben a hadsereg vezetése legkevésbé a munkaszolgálatosok sorsával törődött. Az újabb zsidótörvények és rendeletek aztán egyre inkább, egyre nyíltabban arra irányultak, hogy a zsidóság életét teljesen ellehetetlenítsék, az gyakorlatilag teljesen kizsákmányolták őket a magyar társadalomból. Az ország német megszállása (1944. március 19) után megkezdődött Sátoraljaújhelyben is az a gettó kialakítása, a zsidók hermetikus elkülönítése, a környék településeiről minden zsidó ide hurcolása, embertelen körülmények közé. Ez a szörnyűség már önmagában is gyalázatos volt, ha eltekintünk a haláltáborokba való hurcolásuktól, akkor is. Apró „érdekesség”: Szolnokon „A gettó őrzésére Sátoraljaújhelyről rendeltek ki csendőröket, abból a célból, hogy a helyi zsidósághoz fűződő személyes kapcsolatok ne befolyásolják őket.” Sokan részvételt voltak az üldözöttek iránt, egyetlen zsidó családról tudunk, akiket sikerrel elbújtattak, s megérték a háború végét. Kisvárosban persze összehasonlíthatatlanul nehezebb volt elrejtőzni, mint példának okáért Budapesten, nem véletlen, hogy nemigen vállalták a jóérvű, segítőkész emberek sem a rejtegetés életveszélyes kockázatát. Még azt se nagyon, hogy átvegyék megőrzésre a zsidó családok egyes értékeit. Persze voltak, akik – állítólag – ezt készségesen megtették, és aztán meg is tartották maguknak. Ha meghalt, aki adta, egyszerűbb volt a helyzetük, ha pedig mégis visszaérkezett, akkor meg (tisztelet a kivételnek) hazudtak, tagadtak...

Az 1944-es évről ezekről a szörnyű hónapjairól az egykori írott dokumentumokból nem sokat tudhatunk meg. Vagy talán úgy is fogalmazhatnánk, nagyon sok mindent nem tudhatunk meg. A városi közigazgatás zsidókkal kapcsolatos 1944-es iratanyagának leginkább kompromittáló részét a menekülő városvezetés, a csendőrség és a rendőrség még „idejében” jórészt megsemmisítette. Azok az ezrek, akik meghaltak, a sírba vitték magukkal (ha volt egyáltalán sírjuk!) tragikus tapasztalataikat. Akik visszatértek, nemigen írták meg emlékeiket. Akik valamilyen formában közreműködtek embertársaik meggyalázásában, azok vagy elmenekültek, vagy nem beszélnek ezekről a dolgokról (többségük alighanem már rég meghalt). Mint ahogy nem beszélnek a szovjet hadsereg garázdálkodásairól, erőszakoskodásairól sem. A nemrégiben megjelent „A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt” kiadványban² olvasható egy érdekes történet. Az özvegy Csizmadiáné varrásból élt, három leánya volt, akik közül egyik egy zsidó házaspár boltjában dolgozott. Mikor

² Szerk. *Frojimovics Kinga, Molnár Judit*. Balassi Kiadó, Yad Vashem. Bp. – Jeruzsálem, 2009.

azok a gettóba kerültek, élelmet vittek nekik, és szökésre is biztatták őket, de azok nem vállalták. Amikor 1944 nyarán munkaszolgálatos férfiakat szállásoltak el Csizmadiáék házához közel, néhányuknak segítettek a szökésben, voltak, akiket házuk pincéiben rejtgettek, másutt rejtőzőket is élelemmel segítettek, 29 zsidó életét mentették meg. A háború után Csizmadiáné és leányai Izraelbe költöztek, 1995-ben részesültek a Világ Igaza kitüntetésben.

Édesanyám is csak nemrégiben, 88 évesen idézte föl az átélt borzalmakat. Azt, hogyan sírt tehetetlenségében nap mint nap az édesanyja, a nagyanyám, mert sajnálta a gettóba hurcoltakat, mert nem segíthetett rajtuk, pedig közöttük ott volt sok egykori kedves ismerőse is. Azt is most tudtam meg, hogy egy viharos éjszakát kihasználva hogyan vállalkozott fiatal lányként édesanyám arra, hogy egy éhező csecsemőnek és anyjának élelmet csempészen be a gettóba, kihasználva az örök figyelmetlenségét. Sőt arról is csak most értesültem, hogy a házuk pincébe elrejtett három leány hogyan úszta meg, egy emberséges tiszt váratlan megérkezésének köszönhetően azt, hogy részeg orosz katonák fölfedezzék őket, és erőszakot kövessenek el rajtuk. De aztán később azt már nem tudta megúszni, hogy mondvacsinált, hazug ürüggyel egy napra el ne zárassa, meg ne fenyegetse az orosz katonai parancsnok.

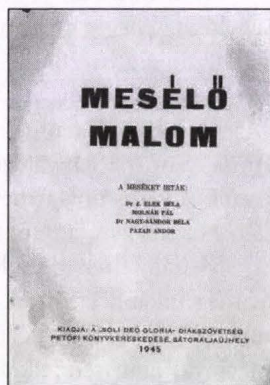
Ha a városban és környékén nem is voltak olyan véres harcok, mint máshol, Újhely sem úszta meg a háborút rombolások és halottak nélkül. Egy légitámadás következtében 1944. augusztus 28-án 21 óra 15 perckor tizenegyen haltak meg: Csabai Irma, Juhász Pál meg a felesége (Juhász Pálné született Cseh Erzsébet), a gyermekeik (Juhász Erzsébet, Juhász Mária, Juhász Katalin), Koppány János, Kovács Árpád, Kovács Jánosné született Tomkó Anna, Satori (Schwarczer) Jenő, a felesége Satori (Schwarczer) Jenőné született Onuska Anna. A város polgármestere adta ki közös gyászjelentésüket, a Hősök temetőjében hantolták el őket 1944. augusztus 30-án.

Méltán féltek az emberek, főleg a fiatal nők, hogy mi lesz, ha a városban harcok lesznek, és még inkább tartottak a támadó orosz csapatoktól. Aztán beigazolódott, hogy a „rémhírek” igazak voltak. Aki menekült, annak aztán 1945/46-ban a valójában semmilyen legitímációval nem rendelkező ideiglenes kormány által hozott rendelet alapján az Igazoló Bizottság előtt kellett számot adnia tetteiről, ha meg akarta tartani állását (vagy nyugdíját). Ha valaki nem tudta igazolni, hogy személyes kényszernek engedve menekült el a „felszabadítók” elől, annak már eleve veszített ügye volt. Szemére hányhatták, hogy 1939-1944 között nem viselkedett elég „demokratikusan”. Emiatt veszítette el állását dr. Meczner Tibor vármegyei főlevéltárnok is. A sátorlajaujhelyi bizottság emberségesnek számított (néhány kivételtől eltekintve), de aki abban bízott, hogy „megúszta”, azt a következő évek erősödő diktatúrája még elérhette. Az igazoló bizottságok elé került emberek mindegyike demokratikus érzelmeit hangoztatta (hiszen létérdeke volt így beszélni). Való igaz, hogy a város 1944 előtti társadalmának egyes csoportjai nem zárkóztak el egymástól. Létezett szociális gondoskodás, a hatalom, a közigazgatás nemcsak a szavak szintjén szolgálta a polgárokat. Természetesen voltak szélsőjobboldali érzelműek és magatartásúak, de nem ők voltak a meghatározók, és 1944 őszén el is hagyták (végelegesen) a várost, nyugatra menekülve. A szovjet megszállás és az intenzív kommunista propaganda hatására viszont rövid idő alatt megjelent a baloldali munkásmozgalom, amely akkor vált meghatározó erővé, amikor a diktatúra országosan átvette a hatalmat.

Édesapám jogi szakértőként vett részt 1946-ban a sátoraljaújhelyi Igazoló Bizottság munkájában. Előzőleg neki is ki kellett töltenie a közalkalmazottak részére előírt, 47 kérdőpontból álló nyilatkozatot. Ebből kiderült, hogy legutóbbi munkahelye (jegyzőként) a kassai törvényszék volt. Szerencsét nem tudta megszokni, de Kassát megszerette, és szívesen le is telepedett volna ott, de hát az amerikai fogságból 1945 szeptemberében visszatérve oda nem mehetett, így lett Sátoraljaújhelyen törvényszéki jegyző. Katona volt 1940. december. 2 és 1941. szeptember 26, 1942. december 2 és 1943. február 26 között, 1944-ben, 1945. január 12 és május 5 között. 1945 előtt a Pesti Hírlap és az Új Idők olvasója volt. Végül az utolsó pontban a következőket írta: „Mint egyszerű földműves embereknek gyermeke saját magam tanítottam ki magam, hogy fajtámnak, főképpen pedig az egyszerű embereknek minél nagyobb segítségére lehessen.” (1945. okt. 16.). Az Igazoló Bizottság igazoltnak nyilvánította 1945. november 3-án.

A háború lezárultával megpróbálták újra visszatérni a békés élethez az emberek. Jellemző, hogy református lelkészek-hitoktatók (dr. Z. Elek Béla, Molnár Pál, dr. Nagy-Sándor Béla, Pazar Andor) „összeszövetkeztek”, és hogy a gyermekekben föloldják a háborús nyomort és félelmeket, mesekönyvet írtak *Mesélő Malom* címmel.³ A vékony füzet volt az én első mesekönyvem is, ami aztán szőrénszálan a sokszori költözködés közben elkallódott. De emlékeztem rá, s végre meg is találtam a sárospataki Református Nagykönyvtárban egy példányát. Így kezdődik A *Mesélő-Malom* meséje: „Hol volt, hol nem volt, az Óperenciás tenger partján volt egy város. Ebben a városban élt egy nagyszakállú, fehér hajú öregember, akit mindenki csak *Mesélő-Malom* néven ismert. Hogy mi volt az igazi neve, azt senki sem tudja. És hogy ezt a nevet miért kapta, azt sem tudta volna senki sem megmagyarázni. Talán azért, mert sokat mesélt a gyermekeknek, azért kapta ezt a nevet. Ha egy gyermek szépen köszönt néki, leültette a padra és ott monddott el valami szép mesét. Ha valaki meghívta, elment hozzá és egy egész délután is elmesélt.” Az én *Mesélő-Malom* Szabó nagyapám volt, aki mesélt nekem a pataki vár titkos alagútjáról, amelyen át Rákóczi menekült (fordítva verette lova lábára a patkót, hogy megtévessze üldözőit). S ki tudja még, miket hallottam tőle, amikor este fáradtan megérkezett (mert nyugdíját elvették, s újra dolgoznia kellett), és a tarisznyából madárlátta kenyeret meg sült szalonnát vett elő az ő kis unokájának.

Az 1919-es vörös diktatúra, a csehek garázdálkodása, a zsidótörvények embertelensége után az igazoló bizottságok, a „fasiszta, antidemokratikus” könyvek és nyomtatványok megsemmisítése után rövidesen kiderült, hogy a „polgári demokrácia” álma helyett a legkegyetlenebb diktatúra korszaka következik. Hiába volt a békeszerződés (1947), még 1948-ban is szovjet városparancsnoka volt Sátoraljaújhelynek, s maradtak a megszállók az országban még évtizedekig. Alig telt el fél évtized, a kommunistáknak nem tetsző emberek már vagy börtönben, internáló táborban ültek, vagy állástalanul tengődtek. Aki időben ráébredt a valószínűs helyzetre, és megtehetette, nyugatra emigrált. Az egyházak a megtűrt kategóriába ke-

³ Kiadta a „Soli Deo Gloria” Diákszövetség Petőfi Könyvkereskedése, Sátoraljaújhely, 1945.

rültek, a szerzetesrendek működését betiltották, az egyházi iskolákat államivá alakították. A sátoraljaújhelyi piarista gimnázium gazdag könyvtárának jelentős részét zúzdába küldték, a gazdag, múzeumnak is beillő szertárakból is csak töredékek maradtak. Az új hatalom Zemplént és Sátoraljaújhelyt „halálra ítélte”. Elvesztette megyeszékhely rangját akárcsak Balassagyarmat vagy Sopron. Határszáron tengődő, kopott, megtűrt település lett.

A város hangulatát egy óvónő (Daraghy Irma) *Szeretlek Újhely* című, 1957-ben írott versének néhány sorával érzékeltethetjük:

*Szeretlek Újhely, szeretlek, hidd el,
Összes hiányzó cikkeiddel,
A recsegő fali rádióval,
Piacon az avas dióval,
Taplós retekkel és egyébbel,
Vendéglőben a silány ebéddel.
A ritkán kapható családi sörrel,
De annál több becsületsértő pörrel.
Kevés lakással, a sok válással,
Átutazóknak sehol sincs szállással.
Mozijegyért dúló közelharccal,
Ikáért fizetett nagy adósarccal,
Sok morcos arccal, ezernyi bajjal,
Fülsikettítő uccazajjal...*

Aztán az 1960-as évektől mégiscsak rádöbbenetek, hogy egy várost csak nem lehet teljesen lezülleszteni. Addig a régi embereket félreállították, vagy „kihaltak”, s megpróbálták fölépíteni az új szocialista kisváros modelljét, „a múltat végképp eltörölni” jelszó jegyében. De még mindig így írt *Merengés* című versében Bíró Valéria (1970) „Macskaköves uccáidon járok, / Fájó szívvel folyton kritizálok. / Elhanyagolt, omladozó házak / Vádolnak!!! Segítségért kiáltnak...”

A városi, megyei, országos vezetés számára a történelem 1945-tel kezdődött. Az ezt megelőző időből ki kellett emelni a Tanácsköztársaság, a vörös diktatúra „dicsőségét”, a régebbi időkből Kossuth Lajos, Kazinczy Ferenc és II. Rákóczi Ferenc számított „szalonképessnek”. Gr. Andrássy Gyula és Trefort Ágoston már nem kívánatos személyeknek számítottak, emléktáblájukat láthatatlanná tették a gimnázium falán. Már 1947-ben büszkén adott hírt a Felvidéki Újság az „új, korszerű” utcanevekről. Nem véletlen, hogy gondosan ügyeltek arra, nehogy kialakulhasson a régmúlt dicsőségét őrző levéltárban egy igazi kutatóbázis. Képeskönyvek, útikönyvek szintjén lehetett csak írni arról, hogy a szocialista korszak előtt is létezett itt város, de a lényeg, hogy az „igazi élet” 1945 után kezdődött.

Legtöbb patinás városunk már 1945 előtt is föl tudott mutatni valamiféle reprezentatív történeti összefoglalást, Sátoraljaújhely azonban nem. Ha nincs két nagy országos sorozat: a millennium kapcsán a Magyarország vármegyéi és városai (Borovszky Samu szerkesztésében), vagy az 1930/40-es években a Vármegyei Szociográfiák sorozata (Csíkvári Antal szerkesztésében), akkor Zemplén vármegyének sincs monográfiája máig sem (leszámítva Szirmay Antal latin nyelvű kompilációit a 18/19. század fordulójáról). Sátoraljaújhely városának múzeuma sem volt, csak meglehetősen későn, és az is szerencsétlen módon (Borsiba

áttelepítve) elveszett számunkra kiállítási anyagával együtt. A legnagyobb műgyűjtő, Dókus Gyula alispán kastélya 1990 után lett az enyészeté, ami a város akkori vezetésének megmagyarázhatatlan, lemoshatatlan szégyenfoltja. Az igencsak későn (1984) alapított múzeum sem kapott mindmáig olyan lehetőségeket, amelyeket a város és a táj gazdag múltja megérdemelt volna. Most, a város teljes történetét felölelő monográfia írásakor a rég múlt bemutatását nehezíti a megmaradt források és tárgyi anyag csekély száma és a kutatások hiánya, az utóbbi évszázad tekintetében viszont akarva, nem akarva, sebekbe ütközünk. A történetész nem lehet ítélőbíró, nem vállalhatja föl a bíróság szerepét. De nem teheti meg ezt helyette az esetek jelentős részében egy bíróság sem. Hiszen hogyan is lehetne olyan vitákban ítélni (évtizedek múltán), amelynek ellenérdekelt felei szinte mind, vagy mindannyian halottak, s hiányosak – vagy nem is maradtak meg – az írásos, illetve tárgyi bizonyítékok.

Nyilvánvaló példának okáért, hogy 1945 és 1956 között és 1956 után is voltak besúgók, beépített emberek minden fontosabb intézményben, minden területen. Nem tudjuk azt, hogy Sátoraljaújhelyben személy szerint kik voltak ezek, kik irányították őket közvetlenül és magasabb szintekről. Annyi bizonyos, hogy voltak, és bizonyára nem is kevesen. Anynyian, hogy jutott belőlük mindenhová. Bizonyos, hogy ennek az undorító tevékenységnek a dokumentumanyaga csak részlegesen maradt meg. Akik ebben a folyamatnak részesei voltak, jelentős részben már nem élnek, vallomásra kényszeríteni még az élőket sem igen lehet. Egész kutatócsoport több éves munkája kellene ahhoz, hogy valamennyire is tisztán láthassunk, mind általánosságban, mind az egyes ügyekben. Mivel erre a nagy munkára (egyéb feladataim mellett) nem vállalkozhattam, inkább meghagyom a témát másoknak. A történetész munkája az adatgyűjtésben, forrásfeltárásban egyébként sem hasonlítható a nyomozó, az ügyész és a bíró tevékenységéhez. Az esetek túlnyomó többségében tudomásul kell vennünk, hogy a történelmi folyamatok mikro és makroszinten (azaz egyének, családok, kisebb-nagyobb közösségek históriája) „teljességgel” sohasem ismerhető meg. Egy történetész egy valóságos bíróság előtt a legtöbb esetben nem tudná megvédeni álláspontját, mert a bíró kimutatná, hogy bizonyítékai egy-egy nem feltétlenül elégségesek és egyértelműek. Mindebből azonban nem következik az, hogy a történetész által alkotott művek, egy-egy történelmi folyamat, egy-egy esemény, egy-egy korszak vagy személyiség bemutatása gyakorlatilag minden esetben feltételezéseken alapuló „ködkép” lenne csupán. Az adatok és bizonyítások meg feltételezések láncolatából kialakított történelmi kép lehet meggyőző és hiteles, persze általában azzal a hozzátétellel, hogy a múlt megismerése mindig csak viszonylagos.

Abba is bele kell törődnünk, hogy nemcsak az ideológiai nézőpontok különbözősége és személyes érdekek torzító tükröi miatt látják egyes emberek egymástól olykor homlokegyenest eltérően ugyanazt a jelenséget. Minél inkább távolodunk a mi korunktól, annál nehezebb beleképzelni, beleélni magunkat az akkori idők emberének gondolkodásába, lelkivilágába. Hiszen egy-egy korban az együtt élő generációk sem képesek sok kérdésben azonosulni egymással.

Történelem és személyiség

Nagyon kevés kivételtől eltekintve (főleg azok a művek tartoznak ide, amelyeket nem „hivatásos” kutatók írtak) az a jellemző a településtörténetekre, hogy a régi birtokosok, illetve vezetők, vagyis a valamilyen szempontból kiemelkedő személyiségek neve és élete kerül

csupán megörökítésre, a „tömeg” csak számok, esetleg statisztikák, grafikonok formájában kap „szerepet”. Pedig a várost egyetlen korszakban sem csupán egy-két tucatnyi ember lakta, hanem százak, ezrek. A családok többségének azonban a nevét is hiába keressük, ők az arctalan „tömeg”. Ezért nem csodálható, hogy a helytörténeti művek legérdeklődőbb olvasói, a helyiek, amikor kezükbe vesznek egy településtörténeti kötetet, abban többnyire csak néhány olyan „neves” személyiség nevét lelik föl, akihez a ma élőknek általában aligha lehet valamiféle közvetlen közük, személyes kapcsolatuk. Eddig egyes egyedül a régi soproni polgárcsaládok adattárát gyűjtötték össze és közzölték, de az is 1848-cal zárul. Tehát az azóta eltelt másfél évszázadban éltek adatait hiába keresnénk benne. Pedig a régi családok jelentős része kihalt, elköltözött, és az azóta megtelepedettek hiába keresnék a familiájuk múltját. A Sátoraljaújhely társadalmát bemutató személyi adattár (DVD formájában) viszont a ma élőkig próbálja mindazok adatait közreadni, amelyekhez a levéltár gyűjteményéből, nyomtatott forrásokból, és nem utolsósorban egyes személyek szívességéből hozzájuthattam.

1945 után sokáig nem jelentek meg, újabban sem folyamatosak az iskolai évkönyvek, s azok sem közölnek sok olyan személyi adatot, mint 1945 előtt. Nincsenek hivatali tisztii cím- és névtárak. Az 1945-1989 közötti tisztségviselők és tisztviselők adatainak „kinyomozása” meglehetősen nehéz feladat. Pedig a Sátoraljaújhelyhez kötődő személyek adattára nem politikai indíttatású, mellőzi az értéktételeket, és csak olyan adatokat közöl, amelyek személyiségi jogokat nem sértenek. Vallási kötődést ott tünteti föl, ahol a régi nyomtatott vagy levéltári anyagok (pl. gyászjelentések) azt egyértelműen tartalmazzák.

Az életrajzi adatok gyűjtése során, személyes beszélgetések, levelezés stb. során szerezhettem bizonyos tapasztalatokat a legutóbbi időkben. Van egy viszonylag szűk réteg, amely különféle nyomtatott vagy számítógépes személyi adattárakban szívesen közli adatait, beleértve fényképeiket is. Ennél jóval nagyobb azoknak a száma, akik csak vonakodva adják meg adataikat, és az esetek többségében hiányosan (pl. házastárs vonatkozásában). Nem kis „erőfeszítést” jelent meggyőzni egyeseket, hogy pótolják a hiányokat, és a sablonos adatoknál többet írnak le magukról, olyat, ami valamilyen formában tükrözi sajátos egyéniségüket. Sajátos csoportot alkotnak azok, akik valamiféle személyes sértődöttség miatt elzárkóznak az adatszolgáltatástól. Köztük többen vannak olyanok is, akik 1989 előtt vezető tisztségeket töltöttek be, azóta viszont háttérbe szorultak. A legjelentősebb réteget azok képviselik, akik nem is értik, miért kellene nekik egy városi életrajzi adattárban szerepelniük, hiszen „nem fontos emberek”, és még nem csináltak „semmi rendkívülit”.

1945 előtt Meczner Tibor főlevéltárnok valóságos családkutató központtá fejlesztette a levéltárat. 1945 után az ilyen tevékenységet tudománytalannak, fölöslegesnek minősítette a hivatalossá váló történetfelfogás, egészen az 1980-as évekig. A diktatúra időszakában a káderjellemzések, önéletrajzok írásának korszakában az emberek beleborzongtak, ha a személyükről, családjukról kellett írni. S ez az ellenérzés (részben tudat alatt) sokakban máig megvan. Voltaképpen az, hogy egy városi életrajzi adattár mennyire „teljes”, nem nagy horderejű kérdés. Ha egy városból a tűzoltók közül csak a parancsnok, a vasúttól csak az állomásfőnök, a postától a főnök, a közigazgatásból is csak a vezetők neve és életrajza lesz hozzáférhető, de az iparosok, kereskedők, alkalmazottak stb. többségének a neve nem szerepel, vagy hiányoznak az igazságszolgáltatás szereplői, történeti szempontból nem „kulcsfontosságú”.

Amikor az életrajzi adatokat gyűjtöttem, gyászjelentésekből, választási névsorokból és egyéb nyilvántartásokból, gondolkodóba estem, hogy az 1945 előtt többnyire háztartásbeliként föltüntetett asszonyok és a gyermekek nevét is hiánytalanul fölvegyem-e, a „szakma nélküli” asszonyok külön címszavat kapjanak-e. Aztán úgy döntöttem, hogy mindenki fontos, életkortól és nemtől függetlenül. Hiszen egy-egy család életét nemcsak a „családfő” (férj) tevékenysége határozza meg, hanem megbecsülést érdemel az asszony (anya) szerepe is. S nem elegendő az sem, ha a gyermekeknek csak a létét (számát) tüntetjük föl. Választási, népszámlálási stb. névjegyzékek esetében valamennyi személy adatát kigyűjtöttem. Azért is, mert sohasem tudható, hogy a társadalomnak viszonylagosan a periferián élő bármelyik családból a következő generációk valamelyikében mikor emelkedik ki egy jelentősebb személyiség. S akkor már érdekessé válik a családi múlt: honnan indult, meddig jutott. De ettől függetlenül is, a társadalomban minden rétegnek, minden egyénnek megvan a maga helye, szerepe, s a történet csak akkor lehet teljes, ha minden rétegnek tartalmazza a históriáját. Egy-egy réteg ismerete azonban az egyének, a családok ismerete nélkül aligha elképzelhető.

Az összegyűjtött életrajzok többsége meglehetősen vázlatos, sőt hiányos. A nyomtatott, vagy a levéltárban megőrződött adattárakban megdöbbenően sok a hiányosság, a hiba, a pontatlanság. A különféle adatbázisok összevetése, a lehetőleg teljes anyakönyvi anyag föltárása pedig egész kutatócsoportok munkáját igényelné. De talán eljön az az idő, hogy az egyes családok igyekeznek összeállítani családfájukat, kíváncsiak az őseikre, a rokonságukra. Tévedés azt gondolni, hogy feltétlenül a nemesi, a hírneves őseket keresik. Nem, egyszerűen csak kíváncsiak az elődeikre, s nem a „régí dicsőséget” igyekeznek minden áron kimutatni, bizonygatni, csupán a pusztá létet. Ez a kíváncsiság jellegzetesen emberi tulajdonság. Az ország múltját, nagyjainkat csak az tudja igazán becsülni, aki a saját szűkebb családi-rokoni körének múltját is ismeri, a mivel ismeri, meg is becsüli. Ez a tudás számára magabiztosságot, erőt, öntudatot, büszkeséget ad. Ez az öntudat, ez a büszkeség – sajnálatos módon – a ma élő magyarok többségéből hiányzik. Tehát a családi múlt iránti közömbösség korántsem valamiféle újhelyi sajátosság. Pedig aki becsüli családjá múltját, annak megvan az önbecsülése is. Úgy él, úgy dolgozik, úgy vesz részt a kisebb-nagyobb közösségek életében. Országunknak öntudatos állampolgárookra van szüksége, ez ugyanúgy nem nélkülözhető a fel-emelkedésünkhöz, mint a jó tőkebefektetés.

A város értékei

Cholnoky Jenő, aki mint földrajztudós úgyszólván az egész földet bejárta, de legalábbis leírta, Sátoraljaújhelynek egy külön cikket szentelt. Nem véletlenül. S áradozva írta le szépségét: „Alig tudok szebb sétat ajánlani ebben a mi szép kis országunkban, mint a Várhegyre fölsétálni, onnan a Sátorhegyen, Kecseháton és Magashegyen végig körülkerülni a Sátorudvart, a vulkánóriás hajdani kalderáját, óriás kráterét... A Szárhegy mögül mosolyog felénk a város, csillogó fehér házai közül a tornyok éles vonalai merészen rajzolódnak a kékes távolság kobaltszínű hátterére... És csendes este, holdvilágos, csillagfényes éjszakában lelkedben túláradnak az érzelmek, boldog vagy, erős vagy, tetterre készen vagy, idegzeted megerősödik s ha visszatérsz a munka trére, fejed tisztább, öklöd erősebb s lelked tele van a legnemesebb eszmények túláradó lelkesültségével! Igazi, tetterős, lelkes magyar hazafi leszel a Sátorhegy tövében!” Sátoraljaújhelyről költők, írók, sőt tudósok igen sok szépet és jót leír-

tak, az útikönyveket lapozgatva is megtaláljuk mindegyikben a nevezetességeket. A következőkben nem ezeket akarom egyenként felsorolni, s értékrendjüket vizsgálni. Mást és többet jelentenek a város értékei. Védelmükkel többet kell törődnünk, mert főleg az utóbbi hat-hét évtizedben (tehát 1990 után is!) inkább romboltunk, mint építettünk, s amit építettünk, annak is többségét bár ne tettük volna...

Amikor arról írtam, hogy mire is használható egy várostörténet, hogyan is tanít a történelem, akkor elsősorban értékeink megóvására gondoltam. Nem az a cél természetesen, hogy a város valamiféle múzeum legyen, ahol minden darab követ, ami régi, a helyén mindenáron meg kell tartani. Vannak viszont olyan értékek, amelyek csak akkor őrizhetők meg, ha mindent a maga összefüggésében szemlélünk. Egyértelművé kell tennünk, hogy melyek a városnak azok a jellegzetességei, amelyeknek megőrzése hosszú távon is egyértelmű. Nemcsak az embereknek, a városoknak is megvannak a jellegzetességei. Az a jó, ha minél több olyan értékünk van, amely egyértelműen kötődik ehhez, és csakis ehhez a városhoz, ami összetéveszthetetlené teszi más településekkel. Többnyire sok-sok évszázad folyamán alakulnak ki ezek a jellegzetességek. Megbontásuk, átformálásuk csak abban az esetben lehet szerencsés, ha valami olyan különleges értékeket hozunk létre, amely sokkalta vonzóbbá teszi a települést, mint amilyen addig volt.

Sátorlajújhely városának alapadottsága maga a táj, a Petőfi által is „hasonlíthatlan szépségűnek” látott Sátor-heggyekkel. A Kárpát-medencében egész sor hasonló fekvésű várost ismerünk, Erdélyben példának okáért Brassót vagy Kolozsvárt, a Dunántúlon Pécsét vagy Kőszegét, Sopront, de ide sorolhatjuk voltaképpen a közelben Tokajt, Tarcalt, Tállyát, Miskolcot vagy Kassát is. Az újhelyi hegysor szépségével azonban aligha vetekedhet más tájék a régiókban, a felsorolásban említett városok sem. A századok folyamán az újhelyi panoráma meghatározó elemévé váltak a hegyoldalra felkúszó szőlőtáblák, amelyek fölött a sűrű erdők öve következett. Ez lényegében megmaradt mindmáig, csak az idők folyamán a szőlő-erdő határvétele tolodott lejjebb-följebb. A hegyek tetején egyetlen építmény állt valaha, a vár, amelynek tájképformáló szerepe előttünk ismeretlen. Feltárása, állagmegóvása, esetleg részleges helyreállítása gazdagíthatja majd az újhelyi tájat. A Magas-hegy kilátója és az utóbbi időkben ott kiépített szabadidős létesítmények szerencsére nem ejtettek csúnya sebeket a tájban, hanem szerencsésen gazdagították azt. A hegyek előterében elterülő síkság a legutóbbi időkig jórészt időszakosan vízzel borított területnek számított, mintegy 130-140 éve sikerült az árvizektől elhódítani az alacsonyan fekvő területeket (bár a víz még 2010-ben is képes megmutatni félelmetes erejét).

A város lényegében a hegylábba települt. A telkek és utcák felszínét a századok folyamán részben lefaragták, részben feltöltötték. A 19. század közepéig a város épületeinek túlnyomó többsége földszintes volt. Közülük kiemelkedtek a templomok: a r. kat. plébániatemplom, a pálosok (piaristák) kolostortemploma, a reformátusok és a görög katolikusok temploma. Hozzájuk képest szerényebb volt az evangélikusok vagy a zsidók egyházi épülete. Világi építmények közül egyemeletes volt a vármegyeháza, meg néhány kúria, illetve lakóház. A 19. század második felében a város tengelyének számító főúton egész sor egyemeletes ház épült a megyeháza során, s vele szemben. Az ide torkolló utcákban is épültek emeletes házak, de összefüggő sort általában nem alkottak. Nagyobb méretű épülettömb volt a hegyol-

dalban az Erzsébet Közkórház és a Zsidó Kórház, és még inkább a bíróság és börtön közös tömbje. Aztán a két világháború között a Vörös Ökör helyén épült bérházak és a színház együttese. A főútnak az állomáshoz közeli részén pedig a pénzügyi palota monumentális tömbje emelkedett. Az állomás előtti teret az első világháború előtt fölépült „bortemplom”. A nagyállomás szép arányú épülete is a város egyik hangsúlyos építményének számított.

A város képéhez hozzá tartozott a főúton haladó kisvasút is. Vonalvezetése voltaképpen nem volt szerencsés, mint ahogy a városközponttól viszonylag távolra került a nagyállomás is. A kisvasútnak a Ronyvához közelebbi pályára állítása lett volna a megoldás, a radikális megszüntetése viszont a szocialista korszak egyik tipikus, alapvetően elhibázott intézkedése volt. Az 1970-es, 80-as években a városképet alapvetően meghatározó főutcának jellegzetes házsorait továbbra is hagyták lepusztulni, sőt néhány házat le is bontottak, és helyükre új, „modern” épületeket emeltek, amelyek viszont sehogyan sem illettek az addig meglehetősen egységes városképbe. Ilyen volt egy sarokház, amelynek földszintjén jelenleg a Tourinform működik, fölépült egy jellegtelen szálloda (a Zemplén), földszintjén abc-vel, a lebontott régi szálloda helyett. Az egykori vármegyeháza mellett emelkedett a városi-járási pártbizottság oda nem illő tömbje. Különösen durva változást jelentett az egykori városházával (korábbi kaszinó, a mai múzeum) épületével szembeni magasházak megépítése, amelyek teljességgel idegen testeknek számítanak a településen, és megbontják annak ritmikáját. Végül a térré szélesedő főutca egykori udvartereit (hasonló a háromszéki Kézdivásárhelyen látható) számolták föl barbár módon. A fő utcával párhuzamos Esze Tamás utca egykor nagy kerttel rendelkező házait eldózerolva, emeletes társasház-sor épült, amely szintén megbontotta a hagyományos városképet. A Ronyvához közeli alacsonyabb térségben épült ki az ipari övezet, amelynek sajátos építménye a Szlovák Iskolának leginkább üveg házra emlékeztető bizzar tömbje. A város és a sátorhegyek panorámáját a Ronyván túlról, Felsőberecki és Karos, illetve Borsi irányából élvezhetjük leginkább. A látvány viszont korántsem olyan harmonikus, mint volt a 19. század második felében.

Az 1950-es években készültek el Magyarország egységes szempontú városképi, műemléki vizsgálatai. Ekkor meghatározták, hogy vannak műemléki, műemlék jellegű vagy városképi jelentőségű épületek, és ezeket próbálták oltalom alá helyezni. Ez azt jelenti, hogy épületeket, épületcsoportokat, legfeljebb utcaképet védtek, persze csupán elméletben. A gyakorlat (erre ékes példa Sátoraljaújhely esete is) az volt, hogy különböző ürüggyekkel, vagy ürüggyek nélkül, egyszerűen „félrenézve”, vagy közönyösen túrték értékeink lerombolását, mert 1990 előtt a politikai hatalom legszívesebben mindent lebontott, vagy átépített volna („a múltat végképp eltörölni”). Ki kellene már végre jelenteni, hogy a tájat, és benne a település egészét (egész képét) védenünk kell, hogy harmonikus egységet képezzenek, mint tették ezt

az ókori görögök, mindenféle törvény nélkül (ők még tudtak tájba építkezni, és tekintettel voltak az egyes épületek egymáshoz viszonyított szép arányaira is). Elődeink jobban ügyeltek erre 1944-ig, mint a következő évtizedek vezetése (beleértve sajnos az 1990 utáni időszak jelentős részét is).

Sátoraljaújhely Zemplén fővárosa, idestova 250 esztendeje. Akkor is az, ha Zemplén nagyobb része Szlovákiához tartozik, és akkor is, ha a szlovákiai részen ma már léteznek nála jóval népesebb települések is (Nagymihály, Tőketerebes, Homonna). Egyben Tokaj-Hegyalja világhírű bortermelésének egyik emblemikus központja is. Ezek a tények köztudottak, hangoztatják, le is írják, rendezvényekre is sor kerül ezek ürügyén. Ha azonban a szlogenek és tetszetős reklámok mögé néziünk, akkor bizony meg kell látnunk a mindennapi valóság kissé elszomorító szürkeségét is. Az állomásnál a „bortemplomot” a hegyaljai bortermelés múltját bemutató, nemzetközi szinten is különlegesen látványos központi múzeum má kellene alakítani, pincéit pedig bortárolásra, illetve a reprezentatív vendéglátásra kellene használni. Manapság nincs a város központjában egyetlen tisztességes hegyaljai borkóstoló sem. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mindez nem lehet csak Sátoraljaújhely város, csak Zemplén ügye, ez országos jelentőségű kérdés. A jelen helyzet az ország szégyene, s arra kellene törekednünk, hogy mielőbb az ország büszkesége lehessen!

A Kazinczy Ferenc Múzeum (egy új szárnyal bővítve, személyi állományát megerősítve) a város és Zemplén központi múzeuma lehetne. Mert ilyen múzeum jelenleg nincs! Nevében ugyan Szerencs múzeuma viseli a Zempléni Múzeum nevet, de ennek a feladatnak semmilyen formájában sem volt képes eddig megfelelni. A levéltár (bővítve mind a területét, mind személyi állományát) kutatóközpont lehetne. Ez is egyértelműen országos érdek. Óriási értékek szunnyadnak századok óta benne. Ezt már Kazinczy Ferenc is fölismerte, idestova csaknem két évszázada. S mit érnek a látványos ünnepek, a hódolat, ha éppen egyik fontos felismerésére ügyet sem vetünk! Ne csak szobrot állítsunk neki ott, ahol évekig keményen dolgozott, hanem becsüljük is meg azt, amiért ő erejét, egészségét nem kímélve, tevékenykedett! A városrendezés új rendszerében az utcaképek értékeit meg kell védeni, a városba nem illő épületeket le kell bontani (beleértve a magasépületeket is!). A meglévő kúriák, villaszerű épületek különleges védelmet igényelnek. A város erkölcsi kötelessége lenne a Dókus-kastély újraépítése, és kertjének rekonstrukciója is. Különös fontosságú lehet a pinceprogram. A Zsolyomkán már elkezdődött valami, ezt kellene folytatni. A Magyar Kálvária helyreállítása önmagában nem elég, ha az oda vezető út botrányos állapotban maradt.

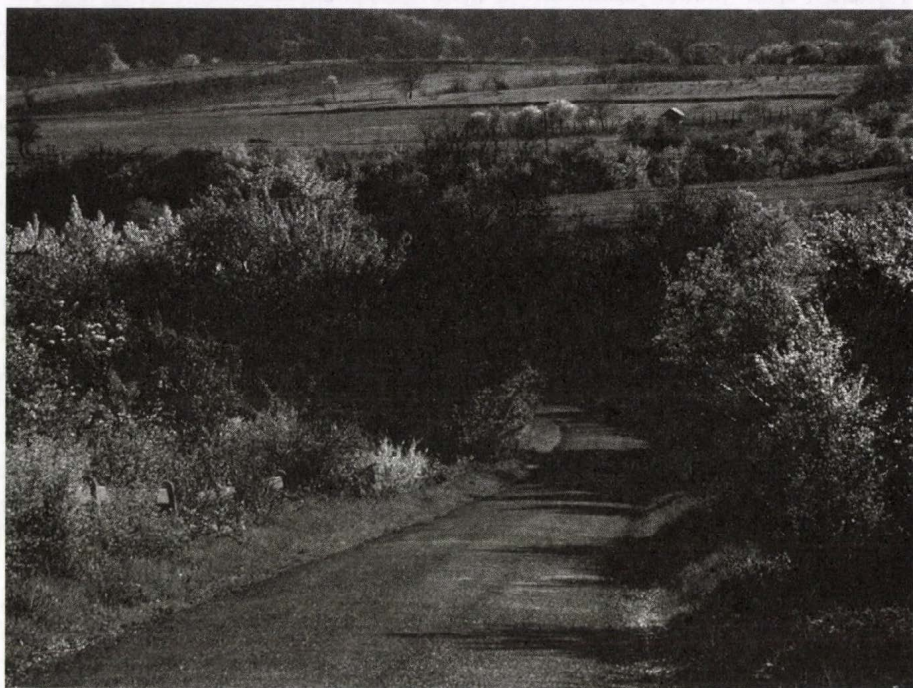
Természetesen mindez több évtizedes program lehet. De mielőbb el kellene kezdeni! Ha megvalósul, akkor a város országos mintája lehet annak, hogyan kell a tájat és a hagyományokat megőrizni. Ha már nagy munkával és nem kevés költséggel sikerült összegyűjteni és megjelentetni a város helyneveinek adattárát, akkor azt is végig kellene gondolni, melyek azok az utca- és intézménynevek, amelyek még mindig változtatásra szorulnak. A házakon pedig illő táblákkal kellene megjelölni, hogy kik, mely nevezetes családok voltak valaha a lakóik. Az utóbbi évtizedekben dicséretesen megszáporodtak ugyan az emléktáblák, de jócskán maradt még adósságunk.

A múlt feltárásának és leírásának az ad értelmet, ha önvizsgálatra és további tettekre serkent.

FÉNYEK ALAGÚTJA

ÚT LEFELÉ

HÖRCSIK LAJOS KÁLMÁN

„Nem hagyja az Úr büntetés nélkül” Egy viharos református lelkipásztor-választás 1930-ban Nyíriben

A füzéri vár tőszomszédságában fekszik Nyíri, a Hegyköz egyik festői természeti adottságokkal rendelkező faluja. A környékben korán, már a XVI. század folyamán tért hódított a protestantizmus, a falu mai napig fennálló református gyülekezete is ebben az időszakban jött létre. A lelkési állás megüresedése 1929-ben heves indulatokat kiváltó választást hozott magával, amely a falu gyülekezetéhez tartozó részét két táborra osztotta. A törésvonal a módosabb, önálló gazdálkodók és a szegényebb rétegek között jött létre.¹ Az előbbieket jelöltje volt *Hör cs i k L a j o s* (1904-1986), aki végül a falu lelkipásztora lett, de megválasztása miatt a kisebb érdekérvényesítő képességgel bírók egy része – akik egyben a kevésbé módos réteghez tartoztak – válaszként elpártoltak a református egyháztól. *„A nép két pártra oszlott. Az egyik párt vezére volt Kovács József, s a másiknak Horváth Pál kurátor. Az egyik párt a gazdák, a másik a zselléreké volt... Gazdák és zsellérek küzdöttek egymás ellen. Közben – jó magyar szokás szerint – folyt a bor... (az én számlám, amit az én kontómra vertek: 260 pengő volt.)”*² Hör cs i k L a j o s pályafutása során több gyülekezetben szolgált, de leghosszabb ideig, 1930 és 1960 között Nyíriben vezette a református közösséget. A kezdeti nehézségek elmúltával rendeződik a viszony közöttük és a gyülekezet egésze között, amelynek oka a lelkési hivatást tágran értelmező helyi közösségszervező munkája volt.³ Egyébként részben emiatt, részben az 1956-os forradalomban betöltött szerepe miatt a tiszáninneni egyházkerület ismert lelkipásztora⁴ ebben az időszakban.⁵

1939-ben jelent meg szerzői kiadásban *„Nem hagyja az Úr büntetés nélkül”* című négy felvonásos szomorújátéka.⁶ Ez a munkája nem más, mint Nyíribe kerülésének körülményei miatt környezetének nyújtott görbe tükör. E műve mellett kéziratos naplója és az egyházközség jegyzőkönyvében tett *Memento* címet viselő bejegyzései lehetőséget adnak arra, hogy rekonstruáljuk a történeteket. A választási küzdelem folytán kialakult békétlenséget súlyosbította, hogy hívek toborozásának céljából Rozványgyról és Cigándról baptista

¹ Újszászy Kálmán, 2002. 39. Újszászy így ír a nyíri reformátusokról: „Körülbelül kétharmadát teszik a falu összlakosságának, és vagyonilag jobb módúak egészükben véve egy fokkal, mint a kisebbségben levő katolikusok.”

² JK., 1930. jún. 25. A naplóbejegyzéseket dőlt betűvel közöljük.

³ Újszászy 2002. 37-38.

⁴ Benke Kálmán, 2007. 68.

⁵ Hör cs i k L a j o s K á l m á n, 2006. 489.

⁶ Hör cs i k L a j o s, 1939. A szomorújáték letölthető a következő címről: www.onionleaf.com/nemhagyjaazurbuntetesnelkul. A hosztíng felajánlásáért köszönet illeti az eSolution Kft. ügyvezető igazgatóját, Polecsák Ármint.

térítők jelentek meg a faluban. Nem beszélhetünk egyedülálló esetről, a két világháború között számos esetben jegyezték fel, hogy hasonló okok miatt a baptista egyház képviselői összetűzésbe keveredtek a helyi református lelkipásztorral. A jelenség megértéséhez haszonnal bír megvizsgálni általánosságban az ország más pontjain történt „összekülönbözéseket”. A protestáns kisegyházak missziói nemcsak vallási torzskodásokhoz, hanem az ún. történelmi egyházaktól való elforduláshoz, vagy azokkal párhuzamosan az agrárszocialista mozgalmakban való csatlakozáshoz is vezethettek. A folyamat társadalmi mozgatóerőt jelzi, hogy számos helyen párhuzamosan jelennek meg a protestáns kisegyházak missziói és a baloldali mozgalmak. Nyíriben is a legszegényebb rétegekkel talál kapcsolatot a baptista egyház. Az integráló tényezők két irányból hathattak, de fel is erősíthették egymást. Egyrészt a politikai ideológia, másrészt kisegyházi tömörülés jelenthetett összefogó erőt, de van, amikor a kisegyházból vezetett az út az agrárszocialista mozgalomba, van, amikor az agrárszocializmus kudarcaiban csalódott ember keresett menedéket a kisegyházban.

A két világháború között a „szektásodást” vagy a protestáns kisegyházak megerősödésének folyamatát látták ebben a kortársak, de a későbbi korok is számos esetben ezekkel a jelzőkkel illették ezt a folyamatot. A kortársak közül a népi írók szociográfiáit⁷ kell megemlíteni. Kovács Imre szerint „a szekták keletkezése: agrártársadalmunk különös betegsége”, „egy megcsalt és elítélt nép utolsó próbálkozása”,⁸ „néma forradalom”⁹ „agrártársadalmunk ... a szektákba menekül kibírhatatlan nyomorúsága elől”.¹⁰ Hasonló tartalmú Féja Géza megállapítása is: „A szekta tehát lázadás, elvágja az úri paphoz és az urak istenéhez fűződő fonalat. A nép se a politikai, se a társadalmi életben nem juthat szerephez, a modern Magyarország parcellákra tördelte hajdani kollektív életét, papja idegen társadalmi osztály keretébe illeszkedik. A nép keresi a közösséget és a kereső vágya mindenütt visszatör. A szekta a védekezés, a biztosító szelep a teljes belső összeomlás és meghasonlás ellen”.¹¹

Érdekes, hogy a történelmi egyházak közül a protestáns reformátusokkal volt a leghevesebb konfrontáció. Ez azért is említésre méltó, mert a két világháború között a többi történelmi egyház is szektának minősítette a baptista vallásfelekezetet. A református Révész Imre első helyen említi a baptistákat mint szektát.¹² A központi kormányzat is hasonlóan reagált ezekre a kérdésekre. Tágabb horizontra helyezve a kérdést, elmondható, hogy az 1930-as években Európa-szerte megromlottak, vagy tovább romlottak az új fele-

⁷ Kovács Imre, 1937., Féja Géza 1957., Veres Péter, 1971., 173.

⁸ Kovács Imre, 1937. 18.

⁹ Uo. 21.

¹⁰ Uo. 18–19., 188.

¹¹ Féja Géza, 1957., 176.

¹² Révész Imre, 1929. 39.; 33. kérdés-felelet: „Mit nevezünk szektának? Szektának nevezzük az olyan kisebb keresztyén vagy magát keresztyénnek tartó vallásos közösséget, amely csak a maga tagját hiszi üdvözülőnek, ezeket más keresztyén közösségekből szereti elhalászni, és a kijelentett keresztyén igazságokból egy-két részletet emel ki s azokat ferdén, a többiek rovására hirdeti. A történelem folyamán már voltak olyan szekták – így a baptisták, a metodisták – amelyek külföldön idővel hatalmas egyházakká nőttek ki magukat. De szekta mivoltuk még ma is világosan felismerhető részint abból, hogy némely keresztyén igazságokat egyoldalúlag és eltorzítva hangsúlyoznak (pl. a baptisták a keresztséget, a metodisták a megtérést és az újjászületést), részint meg abból, hogy tagjaik nagy többségét ma is más, részben az övékénél tisztább tanítású keresztyén egyházakból szerzik.”

kezetek törvényes létrehozásának politikai feltételei. Ezt a világháború kitöréséig rendszerint tételes jogszabályokban nem rögzítették, ugyanakkor számos kormányzati rendelet közvetett módon korlátozta tovább a felekezetek szerveződését. Azokat a rendelkezéseket sorolhatjuk ide, melyek éppen az agrárszocialista és a kisegyházak kapcsolódását „felfedezve” kimondva, kimondatlanul a történelmi egyházak állami védelmét tartalmazták.

Magyarországon sem láttak napvilágot hasonló nyíltsággal megfogalmazott rendelkezések, ugyanakkor a joggyakorlat világossá tette, hogy a történelmi egyházak kiemelten élvezik az állam sokoldalú védelmét és támogatását az említett ok miatt. Mindez a harmincas években tovább fokozódott, nyilván közvetlen hatást gyakorolt arra, hogy a felekezetalapítás esélyei még tovább romlottak. Az 1929-1933-as gazdasági válság felerősítette ezt a folyamatot, amire a Gömbös-kormány azt a választ adta, hogy államigazgatási tevékenysége részeként további burkolt korlátozásokat fogantatott. A Belügyminisztérium a korábbinál szigorúbb hatósági fellépést szorgalmazott, előírták, hogy intézkedés előtt a hivatalos szerveknek a helyi katolikus, református vagy evangélikus lelkész véleményét is ki kell kérniük. Mindennek ideológiai alapját Kozma Miklós belügyminiszter meg is fogalmazta: „A vallás gyakorlatának szabadsága nem terjedhet annyira, hogy annak alapján a Magyarországon bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek hitelvi felfogását és híveinek vallási érzületét sértő tanokat lehessen hirdetni.”¹³ Ez a kijelentés egyértelműen a történelmi egyházak védelmét jelentette. Nem csupán azért, mert – mint említettük – a történelmi egyházak között is alapvető jelentőségű dogmatikai különbségek voltak, hanem azért is, mert maga a belügyminiszter is „szektának” definiálta az egyetlen jelentősebb törvényesen elismert felekezetet, a baptistákat.

A csendőrség nyomozó alosztálya, amely a belpolitikai mozgalmak, pártok tevékenységét kísérte figyelemmel, így külön is feladatként kapta a kisegyházak szemmel tartását. A rendszer logikájából adódott, hogy az adventista, pünkösdisták stb. csoportok a baloldali (kommunista, szociáldemokrata, szakszervezeti stb.) mozgalmakkal kerültek azonos megítélés alá, így új felekezet törvényesítésének a harmincas évek közepétől már az elméleti feltételei sem voltak adottak. Ami a hatósági előírások helyi szinten történő megvalósítását illeti, az az érdekes helyzet jött létre, hogy a nem kívánt csoportosulásokat ilyen módon korlátozták. Még a törvényesen elismertnek számító baptistákkal is előfordult, hogy nemcsak egyszerű vidéki gyülekezeteiket, hanem 1933-ban még országos konferenciájukat is szétoszlatták a rendőrök, mondván, hogy szektának számítanak.

A kisegyházi közösségek zaklatására egyébként az engedélyeztetési procedura hiánya, az összejöveteleken a kiskorúak jelenléte adta leggyakrabban az alapot, de még olyan apróságokért is feljelentették őket – például a szegedi baptistákat 1934-ben –, hogy az imaházukra tett bibliai idézet „közrendészetileg kifogásolható”.¹⁴ A történelmi egyházak a hatósági akciókat helyi és országos szinten is támogatták, amit számos minisztérium és egyházi szerv közötti levélváltás, illetve egyházi lapokban megjelent tanulmány és szektaellenes konferencia is jelzett. Utóbbiak közül kiemelkedett a református egyház 1933-ban Sárospatakon tartott rendezvénye.

¹³ Vö. Fazekas Csaba, é. n.

¹⁴ Uo.

1935-ben például Hanauer Á. István váci püspök bizalmas levélben kereste meg Preszly Elemér belügyminisztériumi államtitkárt azzal, hogy utasítsa Ladánybene község előljáróit az ott megjelent baptisták kiutasítására. „Baptistáknak adják ki magukat, de a valóságban megfigyelés szerint ennek leple alatt kommunista propagandát űznek” – írta, és meg volt arról győződve, hogy a Szovjetunió pénzeli őket. Az érvelés logikája ezúttal sem problémamentes, hiszen, ha valaki a harmincas években kommunista szervezkedésbe akart kezdeni, nem valószínű, hogy egy faluban pont egy – amúgy is köztudottan éber hatósági figyelemnek kitett – kisegyházat választ fedőszervéül.

A jobboldali politikusok és publicisták általában a történelmi egyházak államfenntartó szerepét, a magyarság lelki egységét látták sértve általuk, míg a baloldali és a népi írók inkább a szegény magyar nép, konkrétan az alföldi parasztság helyzetének kilátástalanságát vélte felfedezni gyarapodásukban. 1936-1937 folyamán a falukutatók igyekeztek feltárni a parasztság nehézségeit, és az egyik legnagyobb tragédiának a szektásodást tartották, legjelentősebb képviselőik, Kovács Imre, Féja Géza úgy vélték, hogy „a” szekta az agrárproletariátus nyomorából, a parasztság föld utáni vágyából táplálkozik, városokban szerintük alig tudnak lábra kapni.¹⁵ A politika a szegényebb rétegek olyan integráló egységét látta a kisegyházi szerveződésekben, amelyek a fent taglalt módon kapcsolatot teremtett a kommunista eszmeiséggel. A baptisták az aktív térítői tevékenységükkel a figyelem keresztüztébe kerültek, ráadásul éppen a legszegényebb rétegek számára vonzó tanításokat hirdettek, így természetszerűen kerültek szembe mind az állam, mind a történelmi egyházak képviselőivel.

Nyíriben politikai felhangja azonban nem alakult ki a történéseknek, inkább a szociológusok által feltárt ok, az elszegényedés vezetett az eseményekhez. Mindazonáltal Hörcsik Lajos integráló munkája is eredményezhette a politikai szimptóma elmaradását, mivel munkájának jelentős hányada éppen a szegények felkarolása és segítése felé hatott. Emiatt egyébként nemcsak a politikai kapcsolódás maradt el, hanem maga a baptista gyülekezet sem erősödött meg. Igaz, voltak olyanok, mint például Balla Imre,¹⁶ aki ezt követően soha többé nem gyakorolta vallását. A politikával való kapcsolatot kizárhatjuk a nyíri események vizsgálatakor, marad tehát magának a baptista tanításnak a vonzereje, dogmatikai tanainak varázsa. Ezek közül példaként említhetjük, hogy kötelező egyházi adó hiánya lényeges kapcsolódási pontot adhatott a szegényebb társadalmi osztályok képviselőihez. A tized Bibliában említett intézményét nem vetették el, az önkéntesség momentuma hathatott csábítóan.¹⁷

Somogyi Imre *A vallásszabadság és baptisták* című munkájában úgy fogalmaz, hogy a szekta vádja azért éri az egyházat, mert „misszióznak”, azaz térítenek, a „halászással” féltékenyekké teszik a más egyházak képviselőit.¹⁸ Révész Imre éppen ezért minősíti szektának a baptistákat.¹⁹ Somogyi Imre véleménye szerint a vád alaptalan, választás kérdéskébe önti: „melyik felekezet nem missziózik és melyik felekezet nem vesz fel a kebelébe más egyhá-

¹⁵ Vö.: Fazekas Csaba, é. n.

¹⁶ Hörcsik Lajos fia, Hörcsik Lajos Béla (szül. 1949.) visszaemlékezése.

¹⁷ Udvarnoki Béla, 1972. 50.

¹⁸ Somogyi Imre, é. n. 128.

¹⁹ Révész Imre, 1929. 39.

zaktól 'áttérőket'?"²⁰ Az idézett mondatban azonban szó sem esik az erőszakosságról, illetve éppen a Révész-féle kritika alapjáról, mintegy megkerüli a problémát a baptista író.

Somogyi Imre munkájában azonban ennél is tovább megy. Azt állítja: „Az illetéktelen, sőt némelykor durva beavatkozások mögött a helyi protestáns (*sic!*) lelkész keze húzódott meg. Voltak olyan esetek, amikor a lelkész személyesen dirigálta a baptisták elleni felvonulást, vagy az eljáró csendőrök saját maguk jelentették ki, hogy őket a lelkész valósággal unszolta a mielőbbi beavatkozásra.”²¹ Ez a kijelentés is alátámasztja a már említett tényt, hogy a Nyíriben történtek egyáltalán nem szigetszerű történések voltak, ennek alapja éppen az erőszakos térítésben keresendő, nem mindegy ugyanis, hogy az illető egyház munkatársa ezt a tevékenységet egymás kárára, vagy a társadalomban mint egészben végezte. A szomorújátékból következtethetünk a markánsan különböző hitelveikre is: a gyermekkeresztséget és a templomi liturgia elutasításának hirdetését kritizálja Hörcsik Lajos munkájában.

A gyermekkeresztséggel kapcsolatban Udvarnoki Béla *Kik a baptisták?* című könyvében fejti ki egyháza álláspontját. A *baptidzó* szó eredeti jelentésére hivatkozik, amely a bemártani, bemelegíteni jelentésre megy vissza. Nevetséges szerinte a szót meghinteni, leönteni jelentéstartalommal „felruházni”, ahogyan szerinte más egyházak értelmezik. Szerinte éppen a törvény lényege vész ezáltal el, mert átértelmeződött az eredeti jelentéstartalom. „Ha a baptidzó alámerítést jelent, akkor az kizárja a meghintést.”²² „Nem értjük azonban a protestánsokat, akik elvetik a hagyományokat – és mégis a hagyományokból származó mód szerint keresztelek.”²³ A keresztség formájának tekintetében így elég nagy az úr a „bemerítők” és a „vízzel leöntők” között, de ez áthidalhatatlanul kiszélesedik, amikor arról van szó, hogy kit is szabad megkeresztelni. A baptisták felfogása szerint kizárólag a megtért felnőtteket szabad ebben a szentségben részesíteni. Ezzel szemben áll az az érvelés, amely azt mondja: „soha az Úr Jézus nem mondott olyant, hogy a kis gyermekeket nem kell megkeresztelni.”²⁴ Éppen az értelmet feltételező momentumra hivatkoznak a baptisták.²⁵ A református álláspontot Révész Imre fejti ki frappánsan: „Egyetlen szekta sem tud igazán megbarátkozni azzal a kijelentett igazsággal, hogy az egyház tagjaivá nem magunk tesszük magunkat, hanem az Isten kiválasztása, tehát hogy minden igaz egyháztag már születik annak. Innen van, hogy valamennyi szekta a fősúlyt az önkéntes belépésre fekteti, a többségük pedig elveti a gyermekkeresztséget.”²⁶ „Nem jelent fejlődést a liturgia, a harang, a nem írásszerű tisztségek bevezetése, vagy a tisztségeknek a Biblia szándékait nem fedő kiépítése. Fejlődésnek azt nevezhetjük, ha visszamegyünk Krisztus egyszerűségéhez és valóságához.”²⁷ Alapjaiban utasították el a konfirmáció és a bérmlás intézményét, önkén-

²⁰ Somogyi Imre, é. n. 128.

²¹ Uo.

²² Udvarnoki Béla, 1972. 19. Megemlíti, hogy a görögkeletiek is ezt követik.

²³ Uo. 21.

²⁴ Uo. 21., A baptisták több bibliai helyre alapozva állítják: „És megkeresztelkednek vala ő általa a Jordán vízében, vallást tévén az ő bűneikről.” (Máté 3:6) Tehát, ha ezt megtehették, akkor értelmes bűnösök voltak.

²⁵ Uo. 21. Udvarnoki Schütz érvelésében találja meg a baptisták igazát: „A Szentírás kifejezetten nem tanítja tételünket, de burkoltan tartalmazza.” Luther a hagyomány nyomása alatt megtartotta a gyermekkeresztséget.

²⁶ Révész Imre, 1929. 33.

²⁷ Udvarnoki Béla, 1972. 44.

tes tagságra alapozzák hitelveiket: a felnőtt keresztség után azonnal teljes jogú tagjai lettek a baptisták az egyházuknak. A papság intézményét is tagadják a többi egyház által használt értelemben, szerintük erre nincs utalás a Bibliában. A gyülekezeteik ebben az értelemben önállóak megválasztják a maguk lelkipásztorát, akit azonban bármikor le is válthatnak. A templomi liturgiával kapcsolatban Somogyi Imre megjegyzi, hogy a tárgyalt időszakban, 1925 és 1935 között különböző főszolgabíróságok elzárásra, vagy pénzbüntetésre ítélték a „tiltott népgyűlés”, vagy „engedély nélküli gyűlés” tartása miatt számos magánszemélyt. Ennek alapját az a rendelet²⁸ képezte, amely kimondta, hogy csak zárt, vagy bekerített helyen, illetve egyéb helyszíneken is csak a hatóság előzetes engedélye alapján nyílt mód.²⁹

A liturgiai különbségek mellett a korban gyakran megfogalmazódó kritikák is fellelhetőek a szomorújátékban. Ilyen az alulmaradt „párt” képviselőinek tett vonzó ígéret, miszerint a megválasztási „kampányra” költött pénzösszeget megfizetik. Erről az állításról ma már eldönthetetlen, hogy a valóságot takarja-e, vagy csak Hörcsik Lajos írói fordulata volt.³⁰ Somogyi Imre is megjegyzi, hogy „komoly protestáns helyekről is elhangzik olyan vélemény, hogy a baptisták pénzért szerzik híveiket.” Egy esetet említ, hogy egy Pest környéki faluból egy 19-20 éves fiatalember megjelent az irodájába és „naiv nyíltsággal” elmondta, hogy áttérni szeretett volna annak a 250 pengőnek a reményében, amelyet a baptista hitre térőknek fizetnek.³¹

Az elmérgesedett nyíri helyzet feltárásához és megértéséhez a választás eseményeinek áttekintése adhatja meg a kulcsot. Hörcsik Lajos feljegyezte a történeteket: „*A szikszói helyettes papságból jöttem ide, ebbe a választási harcoktól felzaklatott lelkű gyülekezetbe.*”³² „*A választási harcokról nem tudtam semmit. Csak akkor meredt szemembe a gyilkos valóság, amikor egy szép május vasárnap az állásomat elfoglaltam. Akkor mondták meg, hogy így történt a választás, harcok a választás alatt...*”

Hörcsik Lajos egyébként elmélkedő, tollforgató ember hírében állt, akit érzékenyen érintettek az átélt eseményekre.³³ A korábbi szolgálati helye Hernádszurdok, ahová 1928 karácsonya körül érkezik, majd fél évvel később Szikszó a következő „állomás”.³⁴ Szikszón már októberben felmerül a nyíri állás lehetősége. 1929. október 20-án otthon, Vilmányban jegyzi fel, hogy édesapja, Hörcsik Lajos vilmányi lelkipásztor és egyházmegyei ta-

²⁸ 6000/1922. B. M. rendelet

²⁹ Somogyi Imre, é. n. 104.

³⁰ Hörcsik Lajos, 1939. 19. „BRÓT: Mi mindig akkor keresünk fel valakit, amikor a legnagyobb bajban van. Testvér! Mi nem kérni jöttünk! Mi adni akarunk: jóságot... szeretetet... okosságot... felvilágosítást... még pénzt is, ha úgy tetszik! Mert mis Sionról valók vagyunk és az üdvözültek seregéhez tartozunk... Testvér mi hívők vagyunk!”

³¹ Somogyi Imre, é. n. 131-132.

³² Jegyzőkönyv, 1930. jún. 25.

³³ Erre jó példa egy, a kápláni vizsgát követő eset. 1927 augusztusának első hetében Ózdra kerül, a farkaslyuki bányatelep környékére. Egyik élményét Naplójában, 1927. szept. 25-én így foglalja össze: „*Alig, hogy megérkeztem új helyemre halálos beteghez hívtak. Csak magam voltam idehaza, a lelkészem szabadságra ment. Pár pillanatig gondolkodtam, aztán megindultunk. Kissé elfogódva léptem be a szobába. Két ágy egymás mellett állott, s az egyikben feküdt a beteg, egy fiatalasszony. Szép barna arcába túlvilági fényt varázsolt a fájdalom. Sötét szemében ott csillogott a halálfélelem, omló, fekete fűrjei gyászfátyolt látszottak vonni, esdő tekintete körül. Az ágy mellett ott sírt két kis lányka. 6-7 évesek lehettek. Siránkozva emelték felém könnyes szemüket, fájdalmas tekintetüket.*”

³⁴ Napló, 1929. jún. 27.

nácsbíró másnap Nyiribe fog utazni a választás elősegítése miatt. Soraiból megtudjuk azt is, hogy megválasztásához az esperes támogatását is bírja. A nyíri, illetve a füzérkomlói egyházközség presbitériuma 1929. december 9-én tartotta ülését, amelyen a gyülekezet 70 tagja – az eltávozás folytán megüresedett lelkészi állást – vele kívánta betölteni. Az egyházi törvényben meghatározott rendet követve – a meghívását kimondó egyhangú határozattal együtt – a kérelmet az esperesi hivatalhoz terjesztette fel. Az esperes a lelkészválasztó közgyűlést 1930. január 5-ére tűzte ki, amelynek vezetésére Farkas Elek lelkészt és Füzéri Károly telkibányai jegyzőt küldte ki. Megállapították, hogy Hörcsik Lajos az állás elfogadására kötelezte magát, továbbá, hogy a lelkészválasztó közgyűlés ténye kihirdetésre került a szószékből 1929. év december 29-én. A kihirdetés után felhívták a gyülekezetet, hogy nyilatkozzék a kérdésről, illetve jelentkezzenek, nincs-e közöttük 10 olyan választó, aki meghívást ellenezné. A beadott összesen 74 szavazat már jelzi, hogy az 1929-es gyűlés határozta nem tükrözte a gyülekezet egyöntetű véleményét: 49 nemet, és 25 igent tartalmazott, így az elnökség a meghívás útján való lelkészválasztást megíúsultnak mondta ki.

Másik pályázó is volt azonban már ekkor: Szathmáry Gábor abaújtúri segédlelkész, aki – Hörcsik Lajos egyházközségi jegyzőkönyvben tett bejegyzése szerint – a választás előtt többször járt a faluban meggyőzni személyéről a helyieket. Mivel Szathmáry Gábor Putnokon is segédlelkész volt, a gömör-tornai esperes, Juhász László ösztönzésére még Révész Kálmán püspök is írt Kovács Józsefnek, a helyi nyíri „ellenpárt” vezérének, hogy elősegítse Szathmáry megválasztását. Az egyház két választási kiküldöttről is gondoskodott. Az egyik György János dékán, zsujtai lelkész és tanácsbíró, illetve az ítésh, dr. Nagymáthé Gyula zsujtai pap volt. *„A zsellérek pártja még az Isten házáat sem kímélte. Az Isten házában veszekedni, kiabálni akartak. Még György János választási elnök rájuk nem szólt... Mikor pedig látták, hogy nem fognak győzni, nagy büszkén, kihívó göggel, méltatlankodások közepette otthagyták az Isten házáat. Mikor vége volt a beiktatási bankettnek és a „mulatásnak”, amikor egyedül maradtam, akkor tapasztaltam fájó lélekkel a választási harc eredményét...”*³⁵

A gyülekezet a megismételt választás eredményeként mégis Hörcsik Lajost hívta meg a nyíri református lelkészi állásba, így ő – hátrahagyva a szikszói helyettes papi állását – 1930 májusában foglalja el hivatalát. A pártoskodásból adódó problémákon kívül ekkor szembesült a következményekkel is: a karizmatikus, az egyháztól elszakadni kívánó kis közösségek problémájával. A sértett „vesztes” tábor tagjai között hittérítők jelentek meg. *„Egy alkalommal, amikor az utcán mentem végig, egy család kiunt állott a kapuban. Amikor eléjük értem, már éppen köszönni akartam, amikor tüntetőleg mindnyájan háttal fordítottak és bementek. Amikor érdeklődtem, hogy miért tették ezt (másoktól) azt a feleletet kaptam, hogy „ezek az ellenpárthoz tartoztak, és még mindig nem tudnak megnyugodni...”* Többen voltak, akik megfogadták, hogy nem jönnek templomba, amíg ez a pap itt lesz...”³⁶

A megorrolt „ellenpárt” nemcsak személyétől, de az egyháztól is elpártolt. Az ekkor fiatal, 26 éves lelképásztor nem volt irigylésre méltó helyzetben. Így kesereg az előállt helyzeten: *„Pedig mennyire szükség lenne az összefogásra... Mennyi munka várja az összefo-*

³⁵ Jegyzőkönyv 1930. jún. 25.

³⁶ Uo.

gott, egy akarattá olvadt híveket. A templom rossz, a parókia düledező. A melléképületek már nem sokáig bírják... Komolyan feltehetjük a kérdést: Mikor?... Honnan vegyünk pénzt?... Honnan kerítsük elő a lelkesedő embereket?... Mikor kálomista kálomistát marja. Azt kezdik rebesgetni, hogy a bukott 'pártiak' ki akarnak állni baptistának. Rozványgyról, Cigándról már is jártak itt szektás emberek, akik Iván Józsefnél 'háziistentiszteletet' tartottak. A győző pártiak közül is kíváncsiságból sokan ott voltak. Kérdezhetjük: Uram mi lesz?³⁷ „Én a nyíri gyülekezetet csak a választás után láttam meg. Addig nem akartam idejönni. Az Úr nagy szent ekléziáját nem akartam lélekgyilkos marakodások szintjére tenni.”³⁸

Az indulatok azonban korántsem ültek el, évekkel később is hullámokat vertek. A beiktatás után két évvel ezek a sorok kerültek a *Mementó!* cím alá: „Az 1932. esztendő a nyíri egyházban a megpróbáltatások esztendeje volt. Az erdőknek nekirontott vihar nem rázza meg erősebben az erdők lombkoronás tölgyeit, mint ahogy a megpróbáltatások megrázták a nyíri ref. Egyházi életét. Petőfi Sándor mondotta: „Isten csodája, hogy még áll hazánk” Ezeket a szavakat a nyíri 'Reformata Eklesia'-ra is el lehet mondani, Isten csodája, hogy még áll egyházunk... De vigasztalhat és bátoríthat minket az, hogy minden ezen a földön úgy történik, ahogy a Magasságos akarja... 'Nem az aki fut, nem az, aki akarja, hanem a könnyörülő Isten.'... A zivataros idők megpróbáltatásai között, ha ezekre gondoltunk volna, talán minket is elronthat a csüggedés, vagy a kétségbeesés.”³⁹

„Spiritus rektornak”, azaz felbujtóknak nevezi Somogyi Imre azokat a lelkészeket, akik rendvédelmi szervekhez is fordultak a helyzet helyreállításáért.⁴⁰

„1932 februárjában történt... Matusz Istvánnak, Füzérkomlóson meghalt a nevelő, illetőleg mostoha anyja. A baptisták ezt az alkalmat akarták felhasználni, hogy az egyházon bosszút álljanak. Eljöttek hozzám, mint az egyház lelkészéhez, hogy temessem el – ingyen – mert az 'öreg' úgy mond nagyon szegény volt és utána nem maradt semmi, csak adósság. Természetes dolog, hogy ez nem így volt. Az öregasszony elég jó módban élt. 8 pengő stólát még ki tudtak volna fizetni a hozzátartozók, de a hozzátartozók – akik tudvalevőleg már baptistáskodtak – azt akarták ezzel elérni, hogy én stólát kérjek, mire ők a baptista prédikátorhoz fordulnak. Én azonban megígértem nekik, hogy ingyen eltemetem. (Hiszen a legtöbbet úgy is ingyen temetem el.) De még kikötöttem azt, hogy a temetésen semmiféle idegen baptista prédikátor nem vehet részt. Azaz minthogy az asszony református volt, csak magam, református szertartás szerint akartam eltemetni. Szép februári napon indultunk el Rácz József kántortanítóval. Horváth Sándor szekeren... Mikor megérkeztünk Komlósrára, már akkor (1/2 10 óra előtt) egy sereg baptista prédikátor állott a koporsó körül és már javában folyt a temetés. Baptisták jöttek Nagyrozványgyról, Nagycigándról és Ricséről... Szinte sötélt az udvar a baptistáktól. Ekkor hatósági beavatkozást kértem. De teljesen magamra hagytak. Mindenünnen azt a választ kaptam, hogy nincs rá parancs. A magyar ember, ha veszélybe kerül, vagy bajba jut, mindig egyedül marad. Így volt régen... sajnos, így van ez ma is.

A kúrátor, ifj. Matusz András házában gyűltek össze a református emberek, s néhány asszony. Rettenetesen méltatlankodtak. Majd kapát vettek elő, és kimentek a temetőre és bekapar-

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ 1932. márciusi bejegyzés a jegyzőkönyvben, nap megjelölése nélkül. Az aláhúzás a lelkipásztortól.

⁴⁰ Somogyi Imre, é. n. 130.

ták a sírgödört. A baptisták aztán nemsokára megindultak a halottal. Vitték hol lassan, hol gyorsabban. Közben beszéltek s énekeltek. Nagy sereg nép vette körül őket. Sokan nevettek, mosolyogtak, közbekiáltoztak. A temetés szentségét megszenteltségtelenítették. Nevetett a nép. Magát nevette ki. Csúfolkodott a nép. Magát csúfolta ki.

Mikor kiértek a temetőre, s meglátták, hogy be van kaparva a sírgödör, letették a koporsót a bekapart sírgödör tetejére, énekeltek, beszéltek, gajdoltak vagy még másfél óráig, aztán otthagyták a koporsót, a sírgödör tetején. Ilyet tettek azok az emberek, akik 'hívőknek' nevezik magukat. Azok az emberek, akik éjjel-nappal olvassák a Szentírást... Ott fekiúdt a koporsó a domb tetején! Jó hogy az Úr Isten villáma le nem sújtott a halott szemfedelét tépő emberekre."⁴¹

A szomorújátékának megjelenési évében, 1939-ben már kilencedik éve volt hivatalában. Egy évtizednyi tapasztalatát, személyes véleményét gyúrta ebbe a munkájába. A gyülekezetért végzett munka végül meghozta számára az elismerést, de az 1956-os események miatt végül távozásra kényszerült Nyíriből.⁴² Minden magyarázatnál többet mond tehát az a néhány sor, amelyet ismét *Mementó!* cím alatt jegyez be a jegyzőkönyvbe 1941-ben: „Lelkésztestvérem! Ha majd egyszer valamikor ezt a jegyzőkönyvet forgatni fogod, s rátalálsz e szerény sorokra, olvasd el és okulj belőle...”⁴³

IRODALOMJEGYZÉK

- Benke Kálmán, 1925. *Tátrai útinapló*, 1925. Közreadja Benke György. = Zempléni Múzsza, társadalomtudományi és kulturális folyóirat, IV. évf. 2004. nyár, 67-85.
- Féja Géza, 1957. *Viharsarok*. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- Fazekas Csaba, é. n. *A felekezetalapítás kérdése a két világháború közötti Magyarországon.* = <http://www.unimiskolc.hu/~bolfazek/felekezetalapitas.htm>
- Hörcsik Lajos, 1939. „Nem hagyja az Úr büntetés nélkül...” Szerzői kiadás
- Hörcsik Lajos Kálmán, 2006. *Hörcsik Lajosné Czinege Johanna feljegyzései az 1956-os forradalom és szabadságharc történeteiről Nyíriből és Kőkapuról.* = Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2006. 489-494.
- Jegyzőkönyv: A Nyíri Református Gyülekezet jegyzőkönyve. Megtalálható a Nyíri Református Gyülekezet irattárában. Nyíri, református parókia.
- Kovács Imre, 1937. *A néma forradalom*. A Szolgálat és Írás Munkatársaságának Könyvei, szerkeszti: Boldizsár Iván, Cserépfalvi, Bp.
- Somogyi Imre, é. n. *A vallásszabadság és a baptisták rövid történelmi és közjogi megvilágításban*, Mészöberény, évszám megjelölése nélkül
- Udvarnoki Béla, 1972. *Kik a baptisták? A baptisták története és...* A Jugoszláviai Baptisták Szövetsége, Novi Sad.
- Újszászy Kálmán, 2002. *Két nap a Hegyközben.* = Zempléni Múzsza, II. évf. 2002. november, 37-46.
- Révész Imre, 1929. *Öntudatos Hit. Káté a református egyházba belépni óhajtok számára, valamint a gyülekezet hitvédelem céljaira*. Debrecen Sz. Kir., Város és a Tiszántúli Református egyházkerület könyvnyomda Vállalata.
- Veres Péter, 1971. *Szárszó*, Magvető Könyvkiadó, Bp.
- Veres Péter, 1986. *Az Alföld parasztsága*, Kossuth Könyvkiadó, Bp.

⁴¹ Uo.

⁴² Hörcsik Lajos Kálmán, 2006.

⁴³ 1941. jan. 30. bejegyzés az egyházközi jegyzőkönyvben.

MARTINÁK JÁNOS

Versek

A fény menyasszonya

Amikor a reggelbe lép,
csillámló harmatgyöngyök
gurulnak lábai elé.
Az égre arany láng lobban,
s a nap fény-fátyollal
borítja ívelt vállait.
Az élet bizalmasa ő.
Útján
csermely, fű, fésző bimbó,
bölcс öreg fa súgja néki
a létezés édes titkait.

Válasz

Megosztanád a feltalált szépség
édes örömet,
de válasz csak: pilla mögé
rejtett riadt ámulás.

Ilyenkor lelkünk mélyén
elárult gyermeki ártatlanságunk
miattunk szégyelli magát.

Látkép

Hegy fölé tévedt egy kósza felhő.
Most megáll. Majd szertenéz.
Lent lustán nyúlik el a város.
Kanyarogva játszik a folyó villanása,
s távol a szunnyadozó földnek
csókot ad az ég.

Nyáréji vihar után

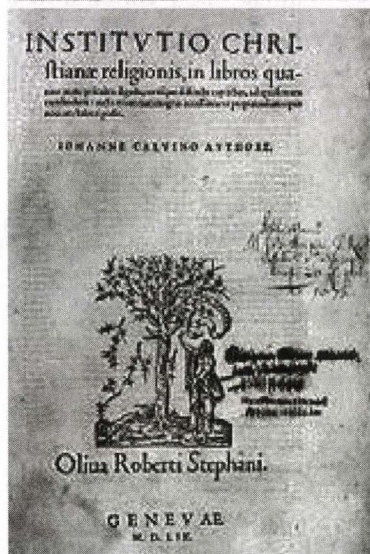
Átgördült már a vihar keletre,
de még visszamordul fenyegelve.
A táj meglapul.

A kibukó hold a várat
ezüst fáklává lobbantja az égre.

A vízben riadt nyárfák indulnak,
a híd fehéredő íve megremeg,
s a távolon,
mint egymás hátának feszülő elefántok,
menekülnek a zempléni hegyek.

SZABÓ ZOLTÁN

Kálvin alakja és személyisége népünk történeti tudatában (Felmérés 1936-ban)

Kálvin János *Institutio Christianae religionis* című alapművének négyszázados jubiláris esztendejében, 1936-ban a református teológusok körében felmerült annak igénye, hogy feltárják a népkesség, a vallásos népi tudat jellemzőit; vizsgálni igyekeztek, hogy milyen mélyre nyúlnak a gyökerek. Dr. Szabó Zoltán (1902–1965) sárospataki és dr. Vasady Béla (1902–1992) debreceni teológiai professzorok ennek a népi tudatnak néhány Kálvinnal összefüggő gyökérszálát akarták közelebbi vizsgálat tárgyává tenni. Hat kérdésből álló kérdőívet állítottak össze az adatgyűjtéshez:

- 1) Mit szeretek legjobban Kálvin János tanításából?
- 2) Mit kellene ma még megreformálnia Kálvin Jánosnak?
- 3) Miért vagyok kálvinista?
- 4) Ki volt Kálvin János?
- 5) Hogy „nézett ki” Kálvin János?
- 6) Miért mondanak minket vastagnyakú kálvinistáknak?

A sokszorosított kérdőíveket debreceni és sárospataki teológusok vitték ki karácsonyi legációjukba, a gyűjtés helyét tehát két egyházkerület volt. A beérkezett feleletek közül 1064 a tiszántúli, 622 a tiszáninneni kerületből jött. A válaszokat a két professzor dolgozta fel és csoportosította. Mi most – az ünnepi Kálvin-emlékek apropójából – a dr. Szabó Zoltán által összefoglalt első témakört (a 4. és 5. kérdésre adott válaszokat) közöljük újra. Valóban jellemzik a vélemények a népi tudatot, s felébresztik bennünk azt a gondolatot: vajon 2010-ben milyen képet mutatna egy megismételt felmérés.

Az alábbiakban Szabó Zoltán bevezetőjét és feldolgozását idézzük, az utóbbit hasonmásban.

(A Szerk.)

A két kerületből együttvéve tehát 1677 kérdőív érkezett, Tiszántúlról 10 helyről (egy helynek számítva pl. Debrecen, melynek 14 iskolájából érkeztek feleletek), Tiszáninnenről pedig 66 helyről. Az utóbbi területről valamennyi ívet a teológusok gyűjtötték, az előbbiről kisebb részben a teológusok, nagyobb részben lelkipásztorok, vallástanárok és hitoktatók. Tiszáninnenről azért kaptunk több helyről választ, mert itt a kérdőíves munka úgy a teológusok, mint a gyülekezeti tagok előtt esztendőök óta ismeretes, szinte megszokott. Bár hozzá kell tennünk, hogy legalább tízszer annyi ívet osztottak ki, mint amennyi felelet beérkezett.

Meg kell még emlékeznünk arról, hogy az íveket több helyen fogadták tartózkodással, sőt gyanakvással és pedig nemcsak a gyülekezeti tagok, hanem a lelkipásztorok is. Egyik, egyébként derék lelkipásztor testvérünk pl. a 2. kérdés törlését kívánta, mondván, hogy „ez arra fogja indítani az atyafiakat, hogy beírják, hogy az egyházi adót és a párbért kellene eltörölni Kálvin Jánosnak”. [...] Voltak mások, akik azt gondolták, hogy a „református” és „kálvinista” szóhasználat körül felmerült polémiaival kapcsolatban akarunk kipellengérező anyagot gyűjteni. Viszont jól esik nyugtáznunk a lelkipásztorok többségének megértését, támogatását, nem egy esetben odaadó segítségét, akik megértették, hogy ez az akció szolgálni, használni, eszméltetni, öntudatosítani akar. Többen vannak, akik elmondották, vagy megírták, hogy gyülekezetük tagjainak, iskolás növendékeiknek feleletei önmaguk számára is nagyon érdekesek és tanulságosak voltak.

Az anyagközlés előtt még azt is szóvá kell tennünk, hogy a kérdőív-munka nehézségei, hiányai, korlátai előttünk is nyilvánvalóak. Kérdések megszövegezése, a gyűjtést lebonyolító magyarázatának esetleges egyoldalúsága, felületessége, a felelők egy részének, különösen az iskolásoknak bizonyos kényszer alatt állása mind levonnak a felelet teljes értékűségéből. Az is nyilvánvaló, hogy a felvetett kérdést – Kálvin a népi tudatban – még az sem oldaná meg teljesen megnyugtatóan, ha mind az 1676 felelet elsőrendűen értékes lenne. Mégis minden elfogulatlan olvasó előtt nyilvánvaló kell, hogy legyen, hogy a feleletek a korlátok figyelembevételével is sok olyan szempontot vetnek fel, amikkel az egyházi gyermek- és népnevelésnek, pasztorációnak komolyan számolnia kell.

A szemelvények közlésénél megtartottuk az eredeti szórendet és mondatszerkezetet, csak a betűszerintiséget nem – a sűrűn hemzsegó helyesírási hibák miatt. A pellengérre állításnak még a látszatát is kerülendő, hely és személyneveket inkább csak kezdőbetűkkel és csak az esetben közlünk, ha az adatszerűségek valamely szempontból jellegzetesek.

AZ IGAZSÁG ÉS ÉLET FÜZETEI

7

KÁLVIN A NÉPI TUDATBAN

ÍRTÁK:

SZABÓ ZOLTÁN ÉS VASÁDY BÉLA

VÁROSI NYOMDA, DEBRECEN. 1936—2394

Kérdés: Ki volt Kálvin? Hogy „nézett ki” Kálvin János? (Milyen nyelven beszélt? Magyarul is? Tudott-e a magyarokról?)

III. el. oszt. leányok otthon írt feleleteiből :

Genfi lelkipásztor. Mint egy apostol.
Egy öreg ember. Szakállasan.
Egy okos bácsi. Nagy ember volt.
Egy magyar ember. Nagy szakállas, kövér, nagy ember volt.
Istenfélő, kegyes ember volt. Mint egy próféta.
A magyar vallás alapítója. Soványképű, barna, szakállas ember volt.
Egy református ember. Szakállas és kerek sapkás.

IV. el. oszt. fiúk otthon írt feleleteiből :

Reformátor. Szép ember volt. Magyarul beszélt.
Nagy reformátor. Barna és szakállas. Magyarul is beszélt.
Reformátor. Erős, izmos református helvét. Magyarul is tudott.
Magyar költő. Magyarul beszélt.
Református evangélium hirdető, Krisztus követője. Magyarul és héberül beszélt.
Kálvinista hitvallás szerző. Elég szépen nézett ki.

V–VI. el. oszt. leányok és fiúk válaszaiból. (Otthoni dolgozatok.)

Kálvin János Luther Márton mellett a legnagyobb reformátor volt, aki a Szentírás alapján megreformálta az egyházat és ő volt a genfi református egyház lelkipásztora is. Ő alapította a híres genfi főiskolát is, ahová még messze országból is elmentek tanulni az ifjak. Magas sovány ember volt. Beszélt franciául, latinul. Magyarul nem tudott, de a magyar népet ismerte.

Egy nagy reformátor volt. Sovány, vézna ember volt. Beszélt franciául, latinul, olaszul, görögül. A magyarokról tudott, de magyarul nem. Egy Isten által megáldott lánglelkű apostol, aki egész életét Isten szolgálatába állítva munkálkodott az evangélium ügyéért. Jóságos arcú, gyenge, törekenytestű, de nemes, jószívű, fennköltlelkű próféta, aki az ő korabeli nyelven, latinul, franciául, németül beszélt. Foglalkozott velünk magyarokkal is.

A mi meggyőződésünk szerint a legnagyobb reformátor. Sovány, vézna testű, négy nyelven beszélt.

Iskolában készületekből :

Református pap volt. Svájcul és magyarul beszélt.

Hittérítő volt. Németül és magyarul tudott.

Aki az életét is odaadta a reformációért. Igazságosnak nézett ki.

Kálvin János Genfben volt, ott éldegélt és hirdette a reformációt, vagyis a protestáns vallást. Sokat szenvedett a hitéért, mégsem hagyta el. Sokat harcolt és mindig győzött, mert ütközés közben is Istent kérte. Sokat köszönhet neki a magyar református nemzet. Viselete olyan, mint a régi, ősi embereké. Hosszú haj és hosszú bajusz. Kezében van a kesztyű, ujján egy gyűrű és egy Biblia a kezében.

Hittérítő volt. Nem tudom, hogy nézett ki, mert nem láttam. Svájc nyelven beszélt.

Becsületes ifjú volt. Magyarul beszélt. (Izr. vallású gyermek felelete.)

Református lelkész volt. Héberül beszélt, de magyarul is tudott keveset.

Serdülő leányok válaszai :

Istennek egyszerű és alázatos szolgája. Eszköz Isten kezében.

Francia, német, latin nyelven beszélt. Feltehető, hogy tudott a magyar reformátusokról is.

Kálvin János volt az utolsó nagy reformátor, aki a református vallást teljesen megtisztította minden emberi találmánytól és visszavitte a maga eredeti állapotára. Iskoláit Genfben végezte és ott működött mint pap és tanár és onnan elűldözték és oda a genfiak sok esdeklésére ismét visszatért. A nagy reformátor rövid életet élt, 1564-ben, 55 éves korában halt meg.

Élesszemű, sovány, szakállas francia ember volt, magyarul nem tudott.

A magyar reformátorok egyike. Úgy nézett ki, mint egy sokat szenvedett keresztyén ember. Az anyanyelve francia volt, de magyarul is beszélt.

Serdülő fiúk feleletei :

Az egyház legnagyobb reformátora. Hajlottvállú, szakállas, görbeorrú, magas ember volt. Anyanyelve francia volt, ezenkívül még több nyelven beszélt, de magyarul nem.

A reformáció legnagyobb építője volt. Ahová csak ment, mindenkivel megismerkedett. Nagyon bibliás volt. Nagyon sokat megtérített a bibliaolvasásra.

Okos ember volt. Szerette az embereket. Kezet fogott mindenkivel és köszönt. Nagybajuszú, nagyszakállú és sisakos ember volt. Alacsonytermetű. Nagy könyv volt a kezében.

Tanonciskölésők :

Először jezsuita pap volt és ő reformálta meg a katolikus vallást. Németül, franciául beszélt, magyarul nem igen tudott.

Genfi református lelkipásztor. Magas, vékony, beteges külsejű. Németül és franciául beszélt.

Nagyon okos ember volt. Nem tudom, hogy nézett ki. Germán nyelven beszélt.

Bibliafordító volt. Hosszú arcú, szakállas.

Luther utóda, a legnagyobb reformátor, hithős és a kálvinista, vagy református vallás megalapítója. Nyúlt arca, szakállá és görnyedt tartása volt. Latin nyelven beszélt. (Hét évig r. kath. hittanra járt.)

Nagy, hatalmas ember, szép ősz szakállá volt. A tanult emberekkel latin nyelven tudott mindent.

Csupa jószág volt. Tudott a magyarokról is.

Nagy református lelkipásztor. Soványarcú, szakállas ember. A debreceni református Kollégium elöltnézetű falán láttam a képmását, és ezt a felírást : A testet megölhetitek, de a lelket nem!

Egy buzgó református vallásterjesztő és alapító. Zsidó típus. Német nyelven beszélt.

A mai magyar kálvinizmus megalapítója és igazi megtisztítója. Nagy reformátor volt, ki a kálvinista vallást visszaállította, szóval megreformálta. Arckifejezése sovány és hosszúság, minden képen és szobron sapkában van. Tudomásom szerint franciául beszélt. Református vallástanító volt. A magyarokról sokat tudott, mert itt kezdte a tanítását.

Egy nagy reformátor volt, aki 1536-ban átalakította a protestáns vallást. Termete magas, szikár. Hegyes szakállá, egyenes orra, keskeny arca volt. Pap volt, tehát papi ruhában járt. Sokat tanult.

Polg. isk. leányok. (Kérdésenként 5 perc gondolkodási idővel.)

Jogakadémián tanult, később híres reformátor lett. Sovány, sápadt, beteges ember volt. Francia, angol, német, holland, lengyel nyelven beszélt, magyarul is tudott.

Megismerte a bibliát és így nagy reformátorrá lett. Sápadt beteges ember volt. Angolul és franciául tudott.

A református egyház megszervezője volt. Nem tudom, milyen volt, mert nem láttam a képét.

Kereskedelmista leányok, rögtöni feleléssel :

Reformátor, aki nem volt megelégedve a katolikus egyház tételeivel és igyekezett megtanítani az embereket az igaz hitre. Magashomlokú, szilárd jellemre valló arc.

Nagy tudású férfi, aki meg tudta érteni Isten hozzá intézett szavát. Szakállas, sovány ember. Németül, franciául, magyarul beszélt.

Azok közé a halhatatlan emlékü egyének közé tartozik, aki felismerte vallásunk bepiszkolt, elfajult voltát és minden törekvése egy puritán vallás megalkotására irányult. Korának megfelelően hosszú szakállt viselt és arcán egy lángész kifejezése ült. Ismerte a magyarokat, beszélt nyelvünket és rokonszenvezett velünk.

Polgárista fiúk, otthoni feleletek :

Evangelista volt. Testes, zömök ember. Franciául beszélt.

Svájci tanító volt. Nagy bajusza és szakálla volt. Papi ruhában, sapkával és Bibliával járt. Magyarul is tudott.

Nagy reformátor, vagyis vallástisztító. Vékonyarcú, szakállt viselő, gyengeszervezetű, de hitben erős.

Egy ügyvéd fia. Erősakarátú, nagyeszű ember. Úgy nézett ki, mint egy prédikátor, franciául beszélt.

Fiúkereskedelmisták, rögtöni feleletek :

A református vallás megalapítója, a katolikus vallás megreformálója. Nem tudom, hogy nézett ki. Németül beszélt.

Keresztyén ember volt. Sokat köszönhetünk neki. Nem láttam. Református pap, a keresztyénség átreformálója. Arcképén látszik a szenvedés és bánat. Nyelve német volt.

Egy szegény bányász fia, ki a vallást megreformálta és nevéből a vallást elneveztük református vallásnak. Sovány, vézna, kis kecskeszakállú ember volt. Németül, franciául tudott, a magyart csak törve beszélte.

A legnagyobb református volt, ő reformálta meg a református vallást. Ezért órála magunkat kálvinistáknak nevezünk. Az arcképét még sohasem láttam. Ő szegezte ki a wittenbergi vár kapujára a 94 pontot. Franciául beszélt és tudott magyarul is.

Felnőttek feleletei. Asszonyoké :

Egy református lelkész. Mint egy lelkész. Németül és magyarul beszélt.

Egy reformátor. Mint egy rendes ember. Németül, magyarul.

Egy nagy reformátor. Sovány, nagyszakállú, feketeruhás ember. Legtöbbször latinul, ritkábban pedig franciául beszélt.

Egy vallástanító ember. Mint aki egy rendes ember. Franciául beszélt, magyarul is tudott.

Genfi pap, reformátor, az emberiség egyik legnagyobb jóltevője. Barátságos, nyílt tekintetű, jószágos ember. Franciául és latinul.

Férfiaké :

Nagy reformátor, vagy vallástisztító. Nagy férfi volt, kinek világtörténeti jelentősége már életében nyilvánvaló volt. Nagy alázatossággal, gyermeki szeretettel és szerénységgel tudott meghajolni Isten trónusa előtt. Beszélt több nyelven, talán magyarul is.

Nagy reformátor, vallásunk megalapítója. Zömök, vastagnyakú, hosszú szakállt viselt, több nyelven beszélt.

A reformáció nagy apostola. Mint egy zsidó ember. Franciául és spanyolul beszélt.

Egy rendíthetetlen, erőshítű, nagy reformátor volt. Régi szokás szerint nagy haját, szakállt és lapostetejét sikkat viselt. Több nyelven beszélt, talán magyarul is.

Nagy reformátor. Egy köztisztelőben álló ügyvéd fia. Úgy nézett ki, mint egy nagy lelki tehetségű apostol. Franciául, zsidóul.

Isten hatalma által adott, felvilágosodott reformátor. Szelíd, igazságos arcú és bizalmas. Latinul beszélt.

Eszköz Isten kezében, ki Krisztus vallásának egy új korszakához juttatta el az emberiséget. A magyarokról bizonyára tudott, mert az ő idejében a magyar reformátorok számosan látogatták a külföldi egyetemeket.

Istentől ihletett lánglelkű igehirdető, Krisztusban élő nagy ember volt, ki később lett volna magát darabokra vágatni, mint forrón szeretett vallását bemocskoltatni. Mint a régi próféták, nagy szakállt viselt. Bárha nagy lélek lakott benne, teste törekény és beteges kinézésű volt, mivel többféle betegséget hordott béketűréssel. Francia nyelvet használt, mivel ez volt az anyanyelve.

A harmadik nagy reformátor, Genf lelképásztora. Egyszerű külsejű, erős hittel és nagy tudással bíró ember volt.

Először diák, majd tanár lett és ő reformálta a református vallást. Én még nem éltem az ő életében, így csak a képéről ismerem. Hosszú szakállt viselt és erős, kitartó ember volt. Helvét, német, latin, francia és még több nyelven beszélt, csak magyarul nem.

Hittérítő. Arca Jézuséhoz hasonlított.

Vallásunk alapítója. Szikár alak, nyilván a nagy gondtól. Nem hízott el, mint sok r. kath. pap, kik maguknak földi jólétet biztosítanak tanulmányaikkal.

Genfi pap és tanár, aki nemcsak hirdette az igét és nemcsak tanított, hanem megérezte, hogy aki a Jézusé, annak személyválogatás nélküli önzetlen szeretettel mind több lelket kell Jézushoz vezetni.

A legharciasabb reformátor volt. Francia volt, magyarul nem tudott. Franciaszármazású Krisztushívó ember volt... Krisztusi nyelven beszélt, nem magyarul, hanem magyarul.

Szikár francia ember volt, magyarul nem tudott, ő volt a legnagyobb reformátor.

A kálvinisták legnagyobb reformátora. Kis, igénytelen testre, de lágy lelkületű.

Akiről mi kálvinistáknak neveztetünk. És aki a református vallást az egész művelt világon elterjesztette. Egyszerű volt, mint nem fény- és pompában élő, hanem Jézus Krisztusnak alávetett szolgálója és Isten evangéliomának hirdetője.

Eredetileg r. kath. pap volt, de Luther Márton pap barátjával együtt meghasonlottak a római szentszék akkori tanaival s azt otthagya új vallást alapítottak. De mert kettőjük közt sem volt meg az összhang, külön váltak, így alakult a két vallás, egyik Kálvin, a másik Luther vezetése alatt. Középtermetű, soványarcú, szakállt viselő ember volt („zsidó típus”), több nyelven beszélt, valószínű, hogy magyarul is.

A kálvinista vallás tanára. Franciául és magyarul beszélt, ő fordította a bibliát magyar nyelvre.

Vallásunk megalapítója. Űg nézett ki, mint egy főpap.

Az istenországának rendíthetetlen hirdetője és a krisztusi tudomány követője. Olyan volt, mint egy jósaos lelkipásztor.

Genfben volt pap és tanár. Könyvekből olvasva szép ember volt. Egyházunk puritán, nagy reformátora. Szelíd ábrázatú, szakállas feje volt, franciául beszélt.

A reformáció megalapítója. Szakállas öreg ember, nagyon sok szenvedés nyoma látszik rajta. Németül és magyarul beszélt.

Kálvin János vallásújító volt. Bírálatom szerint bányász volt, vallásbányász, aki kutatót a lelkek mélyében, amíg meg nem találta a lelki szentet, amelynek fénye erős, tiszta, szagnélküli, melynek füstje ábeli egyenességben hat az egekig. Az ő nyomán kutatnak ma is és fognak végezetig bölcsek, professzorok, tanárok, papok, tanítók és minden igaz kálvinista a mindenkor Kálvineum felfrissítésére.

A szemelvények közlését itt megszakítva, kötelességünk rámutatni, hogy a nem közölt ívekben is rengeteg érdekes és értékes felelet van. A következtetések levonását szinte egészen az olvasókra szeretnénk bízni. Mégis utalnunk kell legalább néhány, nagyon kézen fekvő tanulságra.

1. Kálvin nagyon közel van a magyar lélekhez (hiszen rengetegen magyarul tartják), de képe, történeti egyénisége csak kivételes esetekben áll tisztán még egyesek előtt is.

2. Egyházi, felekezeti iskoláink kis magyarjai előtt — a könyvből és egymástól kölcsönzés tehertételeit is leszámítva — sokszor tisztábban áll Kálvin, mint nem felekezeti középiskolásainknál, ahol a vallásos nevelést és ismeretközlést egyedül az óraszámokkal és mellékésekkel agyonterhelt hitoktatók végzik.

3. Szükség lenne egy jó kivitelű, mégis olcsó Kálvin-képnek kiadására és országos terjesztésére. A kép alatt pár tömör és jól szövegezett sorral Kálvin életéről és jellemzéséről. (Elemikbe Kálvin-írkát!)

4. A vallásos ismeretek az iskolai évek után nem mindig tisztulnak, hanem néha halványodnak. A konfirmációs korhatár felemelését, az előkészületi idő meghosszabbítását ezek a benyomásaink is indokolják.

5. Foglalkozunk (konfirmációs oktatásban, vallásos estéken) többet Kálvinnal. Keveset adjunk inkább róla, de jól. Alapismereteket inkább, mint magasztos elvontságokat.

6. Olcsó Kálvin traktátusokat kell kiadni és terjeszteni.

7. Nincs túlsok dicsekedni valónk, nincs túlsok restelnivalónk, *de van annál több tennivalónk!*

VINCZE TAMÁS

A *Nyugat* soha meg nem jelent tanügyi száma

A XX. század elején megélénkült a magyar értelmiség érdeklődése az oktatásügy, közelebbről a középiskola problémái iránt, felerősödött az iskola hibáinak bírálata, az elavult oktatási tartalmak és módszerek kritikája. A lavinát Méray-Horváth Károly indította el 1904-ben megjelent cikkével a *Husadik Század* című folyóirat hasábjain; már írása címe is provokatív és címkéző volt: „Emberbutítás a középiskolában”. Ebben az erősen támadó hangú cikkben Méray-Horváth axiómaként szögezi le, hogy kora középiskolája életképtelenné teszi a gyereket annak a világnak a számára, amelyben az élni fog, mivel olyan dolgokkal kínozza a gyerekagyvelőt, amiből soha életében semmi haszna nem lesz, hacsak nem filológusnak készül.¹ Méray-Horváth vészharang-kondítása után egyre-másra jelentek meg a különböző nem pedagógiai profilú folyóiratokban is olyan vélemények, amelyek elítélően szóltak a XX. század eleji magyar középiskolákban uralkodó formalizmusról, a korszerűtlen tananyag unalmas tálalásáról, a minden gyakorlatias szempontot nélkülöző tantervekről.

Természetes, hogy az 1908-ban alapított *Nyugat* gárdája is hamar bekapcsolódott azok táborába, akik bátran adtak hangot az iskolával szembeni elégedetlenségüknek, változást sürgető szándékaiknak. Hatvany Lajos már a folyóirat indulásának évében cikket jelentetett meg a *Nyugatban* „A gymnázium” címmel, amelyben Méray-Horváth fentebb említett írásához hasonló szellemben közli elmarasztaló észrevételeit a korabeli középiskolával kapcsolatban. „Úgy érzem – írja e „hadüzenetében” Hatvany –, hogy amíg iskola és tudomány szenvednek a gimnáziumi tanítás középkori szelleme ... miatt, addig senki se végez hiába való munkát, aki ezt szóvá teszi.”² Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a *Nyugatban* Kuncz Aladár, a jeles író-tanár, aki Weszely Ödön nevezetes művéről, „A modern pedagógia útjain” című munkáról írt recenziójában keserűen állapítja meg, hogy „Kármán annak idején ráhúzta középiskolai oktatásunkra a német köpenyvet”, s a pedagógiai szakírók felé is vág egyet, amikor kijelenti, hogy „a tanítás, főleg pedig a nevelés majdnem kizárólagos eredménytelenségéről nem merünk vallomást tenni.”³

¹ Méray-Horváth Károly: Emberbutítás a középiskolában. Különlenyomat a *Husadik Század*-ból. Politzer Zsigmond és Fia kiadása, Bp., 1904. 9.

² Hatvany Lajos: A gymnázium. = *Nyugat*, 1908. II. kötet, 160-161. Jelen tanulmányunk írásakor a folyóirat elektronikusan tárolt változatának szövegét használtuk fel. Az idézett írás elektronikus elérhetősége a következő: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00017/00372.htm>

³ Kuncz Aladár: Dr. Weszely Ödön: A modern pedagógia útjain. = *Nyugat*, 1910. II. kötet 1476-1478. Elektronikus változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00066/01914.htm>.

1911-ben folytatódik a *Nyugat*ban azoknak a cikkeknek a sorozata, amelyek szerzői a kritika nagytőjén keresztül szemlélik az oktatás hiányosságait, korszerűtlenségét. Több tanügyi vonatkozású írás egy bizonyos „Nagy János” neve alatt jelenik meg, ezen az álnéven publikált ekkoriban a radikális reformokat követelő fiatal tanár, Ady Lajos. A költő öccse, aki tagadhatatlanul élvezetes, bár (tanárembernél ez szakmai ártalom) kissé didaktikus tónusú cikkekben sürgette az oktatásügy irányítóinak szemléletbeli megújulását, találó párhuzammal a következőképpen jellemezte a XX. század első évtizedének magyar középiskoláját: „... a gimnázium csak annyira megfelelő iskolája a mai életnek, amennyire az expressz vonatok, sőt repülőgépek idején korszerű közlekedési eszköz a – postakocsi.”⁴ A fiatalabbik Ady lelkesen üdvözölte az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1911-es nagygyűlésének azt a határozatát, amelyben szót emeltek a középiskolai reform szükségessége mellett. A tanáregyesület ezzel – Ady Lajos jelzőit idézve – egy „életrevalóbb” és „életrenevelőbb” középiskola mellett tette voksát, s annak tudatában állt ki a reformok elodázhatatlansága mellett, hogy az új középiskolában (amelyben már nem a tanári prelegálás lesz az egyetlen tananyagkövetető módszer) a pedagógusok munkája is vélhetően megszaporodik, összetettebbé válik. Ezek az iskolakritikai témájú írások, glosszák egyértelműen jelezték a *Nyugat* szerkesztőgárdájának fokozódó érdeklődését a magyar tanügy problémái iránt.

1911 közepén aztán Hatvany Lajos úgy gondolta, elérkezett az idő arra, hogy a *Nyugat* egy teljes számot a magyar iskola megoldásra váró kérdéseinek, az oktatás helyzetét feltáró elemzéseknek és az akkoriban használt középiskolai tankönyvek bírálatának szenteljen. Ez a tervezett tematikus szám végül sohasem jött létre, pedig Hatvany ötletét a szerkesztők is felkarolták, és a mecénás báró nagy igyekezettel látott neki a „tanügyi szám” megtervezésének, előkészítésének. Vincze László, aki „Pedagógia a *Nyugat*ban” címmel foglalta össze a korszakalkotó folyóirat oktatás- és nevelésügyi vonatkozású cikkeinek lényegét, a terv meghíúsulásának okaira nem tér ki – egyébként részletes – tanulmányában.⁵ Arról sem közöl adatokat, hogy kik szerepeltek volna szerzőként a tanügyi számban, és arra vonatkozóan sem fejt ki elképzeléseit, hogy konkrétan milyen tartalmú írásokra számíthatott a *Nyugat* szerkesztősége és az ötlet szülőatyja, Hatvany. Egyedül annyit jegyez meg, hogy az ekkor mégis beérkezett tanulmányokból utána „itt-ott közöltek egyet-egyét”⁶ (már ti. a *Nyugat* későbbi számaiban). De ez is csupán feltételezés, hiszen az 1912-ben közölt pedagógiai témájú írások és az 1911 őszi tervezett tanügyi szám közti kapcsolat közvetlenül nem bizonyítható.

A soha meg nem jelent *Nyugat*-szám tervezett tartalmának (vagy e tartalom egy részének) felderítése mégis megkísérélhető, méghozzá Hatvany Lajos, Juhász Gyula és Babits Mihály levelezésének néhány darabja ad fogódzót a nagyszabású terv rekonstruálásához. Hatvany ugyanis egy Ady Endréhez írott levelében egész konkrétan említi a tanügyi szám előkészítésére vonatkozó javaslatait. Ebben a levelében közli Hatvany azt is, hogy a nevezetes tematikus szám összeállításában leginkább Ady Lajos munkájára, segítségére számít. Így ír erről: „Lajostól várok sokat, majdnem mindent a tanügyi szám dolgában. Szerdához egy

⁴ Nagy János (Ady Lajos): Barkóczy báró dicséreti. = *Nyugat*, 1911. 3. sz. Elektronikus változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00073/02216.htm>.

⁵ Vincze László: *Pedagógia a Nyugatban*. = *Magyar Pedagógia*, 1981. 2. sz., 136-153.

⁶ Vincze László i. m., 141.

hétre összehívom az urakat, de kérem Lajost, hogy addig is adjon alkalmat a találkozásra. Előzetes megbeszélésre, a teendő propositiók megállapítására van szükség.”⁷ Arról, hogy ez a tervbe vett szerdai találkozó valóban létre is jött, Ady Lajosnak a bátyjáról írott monográfiájából értesülhetünk. A fiatalabbik Ady a testvére és Babits Mihály kapcsolatának értékelésekor említi meg a Hatvany-nál tartott összejövetelt. Az utalás a következő kontextusban található: „Babits-csal [sic!] csak 1911 szeptemberében ismerkedik össze [már ti. Ady Endre], amikor Hatvany a lakásán egy középiskolai tankönyv-értekezletre hívott össze egy csomó író és tanárt. Kölcsönösen nehezen melegedtek föl egymás iránt, aminek azonban nem – mint sokan gondolták – rivalitas-okai voltak.”⁸

Ez a megjegyzés nemcsak a tanügyi szám előkészületeinek komolyságáról tanúskodik (a kiválasztott szerzők egybegyűjtése, előzetes instruálása már egy határozott szándékot jelez, bár még csak az első lépés a tervek kivitelezésének hosszú útján), hanem a nevezett szám tartalmáról is információt közöl: tankönyvelemzés, tankönyvkritika töltötte volna meg a különleges lapszámot. Feltételezésemet azok a Babits- és Juhász-levelek is alátámasztják, amelyeket a fiatal író-tanárok a Hatvany-féle felkérés válaszaiként megfogalmaztak. Ezek a levelek még a tervezett tanügyi szám előkészítésének korai fázisában, 1911 nyarán íródtak. Juhász Gyula két alkalommal is értesíti Hatvanyt a vállalásáról, először az 1911. július 24-én kelt levelében, majd felajánlkozását 1911. augusztus 2-án megismétli. Ez utóbbi levelében röviden így jelöli ki a tőle várható pedagógiai írások körét: „Mélyen tisztelt uram, megtisztelő felszólítására válaszom ez: kész örömmel vállalom el tankönyvek recenzióját, főképpen a történelem, latin-magyar, filozófia szakából. Én latin-magyar tanár vagyok, de történelmet és filozófiát (görög pótló VIII.) is tanítottam.”⁹ Juhász válasza jól tükrözi a báróval szemben tanúsított tiszteletteljes magatartását, valamint azt, hogy nem lenne kedve ellenére a felvetett ötlet megvalósítása, ám ha sorait összehasonlítjuk Babits válaszlevelével (amelyben a volt fogarasi tanár Hatvany felkérését elfogadta), elmondható, hogy Juhászt korántsem ragadta meg annyira a nagy irodalmi mecénás kezdeményezése, mint Babitsot, aki jóval konkrétan és részletesebben fejtette ki javaslatait a tanügyi szám tervével kapcsolatban.

Juhászt ekkoriban a saját problémái kötötték le, mindenáron a fővárosba szeretett volna kerülni, Babitsnak viszont éppen ezen a nyáron (a tanügyi szám körüli bábáskodás nyarán) rendeződött a sorsa: nem kis részben Hatvany közbenjárására végre Újpestre nevezték ki tanárnak. Ezért nyilván a báró iránt érzett hála is arra ösztönözhatta, hogy behatóan foglalkozzon Hatvany indítványával, s az elhivatott tanár is megszólalt benne, amikor észrevette a tanügyi számban rejlő lehetőségeket; elégedetten nyugtázhatta, hogy nem akármilyen fórumon kaphatnak nyilvánosságot a középiskolai oktatómunka problémái, s úgy gondolhatta, a tárgyilagos tankönyvbírálat is segítheti a tanítás korszerűsítésének előmozdítását, megindítását. 1911. július 27. előtt kelt levelében, amelyet Szekszárdról küldött Hatvany-nak, a következőképpen fogalmazta meg a báró tervére vonatkozó észrevételeit: „Ami a *Nyugat* tanügyi számát illeti, az eszmét helyesnek tartom és nagyon szíve-

⁷ Hatvany Lajosné – Rozsics István (szerk.): Hatvany Lajos levelei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1985. 86.

⁸ Ady Lajos: Ady Endre. Amicus. Bp., 1923. 174.

⁹ Péter László (szerk.): Juhász Gyula Összes Művei. Levelezés I. 1900-1922. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 238.

sen rendelkezés«é»re állok Önnek mindavval segítséggel, amivel tudok. De «a» megbírálandó tankönyvek teljes listáját hogyan készítem el itt, ahol semmi forrás nem áll rendelkezésemre, és én aki soha evvel a dologgal szakszerűen nem foglalkoztam? Sokkal nagyobb és kuszább erdő a magyar tankönyvirodalom, hogysem olyan könyű [sic!] volna benne eligazodni. Ha Fogarason volnék, az iskola könyvtárában, könyebben [sic!] tudnám megcsinálni. Itt lehetetlen. Ha Pesten találkoznánk (augusztus elején valószínűleg felmegyek) szóval könyebben lehetne meghányi-vetni ezt a dolgot. Egyes tankönyveket szívesen, sőt nagy örömmel elfogadok megbírálásra; alkalmat adna ez nekem elmondani rég nyelvemen levő dolgokat. Természetesen oly könyvekről van szó, amelyek alapján tanítottam, amelyek hiányait és erőnyeit ugyszólván a saját bőrömmön tapasztaltam.”¹⁰ A levél további részében Babits cím szerint is felsorolja azokat a tankönyveket, amelyek tartalmát és „taníthatóságát” hajlandó lenne górcső alá venni, megemlíti többek közt Négyesy László Stilisztika, Rhetorika és Poétika c. tankönyveit, a Váczy-féle irodalomtörténetet, és attól sem zárkózik el, hogy némely (iskolai használatra szánt, jegyzetekkel ellátott) auktor-kiadást megbíráljon, ezek közül a Cserép-féle Vergilius-kiadást és Lehr Albert Toldiját nevezi meg konkrétan. Nem tartja elképzelhetetlennek, hogy esetleg valamelyik görög olvasókönyvről vagy filozófia-tankönyvről készítsen hasonló szempontú elemzést. Vélhetően Hatvany közölhetett Babitscsal és a többi felkért szerzővel egy általános sémát is arra vonatkozóan, hogyan képzei el az egyes tankönyvbírálatok felépítését, mintegy szempontokat adhatott a megírandó elemzésekhez, legalábbis erre utalhatnak Babits levelének közvetlenül a befejezés előtti sorai, amelyekben a fiatal tanár – továbbgondolva a báró szempontrendszerét – egy saját javaslattal is előhozakodik a szám tartalmát illetően, és azt is megfogalmazza, milyen hangnemet és felfogást tartana megfelelőnek a kiadvány cikkeinek összességére nézve. „Azt az utolsó kérdést – írja említett levelében Babits –, hogy mi az illető tantárgy iskolai tanításának célja, nézetem szerint feltétlenül fel kellene vetni. Sőt én külön cikket íratnék minden tantárgyról modern gondolkodású szakember által. A modern gondolkodást azonban semmiesetre sem úgy értem, hogy lehetetlen és kalandos dolgokat írjon. Tudom, hogy itt izgató dolog lesz a hittan és klasszikus nyelvek; de az ilyesmit nem kellene kikerülni; azonban ismétlem, fontosnak tartom a tényekkel való reális számolást, minden politikai szín kerülését, és az előkelő, komoly tónust.”¹¹ Az idézett sorokból is világosan kitűnik Babits mértéktartása az oktatásügyi újításokat illetően, nem volt híve a radikális reformoknak, inkább a megfontolt haladás elvét vallotta.

A későbbi egyeztetések során – úgy tűnik – szűkült és konkretizálódott Babits vállalt témája, a *Nyugat* szerkesztőségének 1911. szeptember 25-i keltezésű leveléből egyértelműen kiderül ez a változtatás. A *Nyugat* folyóirat ugyanis az alábbi levéllel kereste meg az Újpestre áthelyezett költő-tanárt: „Igen tisztelt Tanár Ur! Ön volt oly szíves a *Nyugat* tanügyi számának a következő cikket ígérni: Latin olvasmányok. A *Nyugat* szerkesztősége arra kéri, mélyen tisztelt Colléga urat, hogy ez összefoglaló cikket lehetőleg az elterjedt, vezető tankönyvek kapcsán méltóztassék megejteni. Tekintet«t»el arra, hogy füzetünk 8 ivnél nagyobb terjedelmű nem lehet és hogy még ez évben óhajtjuk megjel«e»ntetni, kérjük hogy mondani

¹⁰ Sáli Erika (szerk.): Babits Mihály levelezése 1911–1912. Magyar Könyvklub, Bp., 2003. 18.

¹¹ Uo., 19.

valóit rövidekre, lehetőleg 6 oldalra fogni és a cikket november 15-ig a szerkesztőségnek átadni szíveskedjék”.¹²

Nem érdektelen megvizsgálni a három ismert felkért közreműködő (Juhász Gyula, Babits Mihály, Ady Lajos) korábbi tanügyi publicisztikáját és az oktatásról vallott nézeteit, egy ilyenfajta „átvilágításból” ugyanis egyértelműen kitűnik, hogy igen sok közös vonás van a nevezett kijelölt szerzők addigi munkásságában és tanári pályafutásában. Amellett, hogy mindhárman magyar-latin szakos tanárok voltak és vidékről indultak (s csak kettejüknek, Ady Lajosnak és Babits Mihálynak sikerült végül a fővárosba kerülni, Juhász számára mindvégig elérhetetlen ábránd maradt a pesti állás), közös jellemzőjük volt az is, hogy mindhárman a „renitens” tanárok táborába tartoztak, akik nem rejtették véka alá elégedetlenségüket, rosszálló véleményüket korabeli oktatás egyes jelenségeivel kapcsolatban. Babits például a *Szeged és Vidéke* című lapban jelentetett meg 1908-ban egy olyan cikket, amelyben az iskolai nevelés ferdeségeit, a fegyelem helytelen értelmezését, a gyermek szempontjainak nem megfelelő mértékű érvényesítését teszi szóvá. „Erkölc és iskola” címmel napvilágot látott írása nem kis felzúdulást okozott a szegedi tankerületi főigazgatóságon és a város konzervatívabb szellemű pedagógusainak körében. Babits cikke nem közvetlen előzmények nélkül jött létre, a költő-tanárt egy nem sokkal korábbi névtelenül megjelent újságcikk (s a cikk körül kibontakozó vita) inspirálta az erkölcsi nevelésről (és egyáltalán az iskola felelősségéről) vallott nézeteinek a közzétételére. A *Szeged és Vidéke* című lap 1908. február 23-i számában ugyanis egy aláírás nélküli cikk azt a felháborító tényrt adta tudtul az olvasóknak, hogy a szegedi középiskolai diákság egy része éjszakai szórakozóhelyekre jár, erősen italozik. Szele Róbert tankerületi főigazgató az említett lap három nappal későbbi számában válaszolt a nevét elhallgató cikkírónak, s kijelentette, hogy valótlannak az ifjúság viselkedéséről írt állításai. A *Szeged és Vidéke* azonban még ugyanabban a lapszámban, amelyben a főigazgató nyilatkozata is megjelent, egy középiskolás diákot is megszólaltatott, s a fiatalember feltárta a valós helyzetet, elmondta, hogy több tanulótársa vérbajban szenved, álszeméremből nem megy orvoshoz, nincs, aki fölvilágosítsa a fiatalokat.¹³ Közvetlenül ez a vita indította Babitsot arra, hogy az iskolai erkölcsi nevelés hiányát leleplező eszmefuttatását megírja, s e cikkével a korabeli távolságtartó és „rendőrködő” tanári attitűdöt kritika (és gúny) tárgyává tegye. Írása tanúsága szerint Babits erősen kételkedik abban, hogy prédikációkkal, tanulságos iskolai olvasmányokkal, „erkölcsi leckékkel”, kemény fegyelemtartással fejleszthető a gyermekek erkölcsi érzéke, voltaképpen a XX. század eleji magyar középiskola nevelési módszereinek és eszközeinek nagy részét hatástalannak, feleslegesnek és ostobának tartja. Óriási hibaként rója fel kollégáinak, hogy nem mernek (vagy nem akarnak) közel kerülni a gyerekekhez, a fegyelem üres jelszava mögé bújva lemondanak a tanítványaik lelkének, valódi egyéniségének mélyebb megismeréséről. „Valóban sokszor ellenünk maradnak jók az ifjak.”¹⁴ E szavakkal vágja tanártársai szemébe kíméletlen kritikáját, amelyet főigazgatója nem is volt hajlandó lenyelni. A Babits-biográfusok egyetértenek abban, hogy a költő Szegedről történt elhelyezésének legfőbb kiváltó oka ez az alapvetően jó szándékú és komoly tanári felelősségérzet-

¹² Uo., 36.

¹³ *Apró Ferenc*: Babits Szegeden. Somogyi-könyvtár, Szeged, 1983. 119.

¹⁴ *Babits Mihály*: *Erkölc és iskola*. Sola Scriptura, Bp., 1999. 6.

ről tanúskodó írás volt. Ezt a „renitens” pedagógust kérte fel Hatvany a *Nyugat* tanügyi számában való szereplésre, azt a Babits Mihályt, aki már egyszer provokálta „lázadó gondolataival” a szegedi főigazgatót, s magára vonta szolgálatteljesztő kartársai nehezítését is.

Hasonló elveket vallott a tanügyi szám szerzőgárdájába meghívott másik költő-tanár, Juhász Gyula is. Juhász 1908-ban, ugyanabban az évben, amikor Babits nagy felháborodást kiváltó állásfoglalása megjelent, több pedagógiai tárgyú cikket is írt a *Szeged és Vidéke* című lapba. Egyik írását „Tanárok” címmel rögtön az év elején, 1908. január 16-án közölte a merész megfogalmazású véleményeknek is helyet adó vidéki újság. Ebben a cikkében Juhász keményen elítéli ódon gondolkodását, tekintélyelvű kartársait, akik „mereven és állig” begombolkoznak a diákok előtt, s a kor modern törekvéseinek híveivel folytatott vitáikban csak „Beöthy Zsoltra és a többi nagyokra és öregekre” képesek hivatkozni.¹⁵ A megértő, gyermekek felé forduló tanár eszményét vázolja fel Juhász egy olyan időszakban, amikor a tanárok többsége hűvös, fölényes magabiztossággal, zárkózott ridegséggel trónolt a diákok felett. A fiatal költő egyértelműen megfogalmazza, miben látja a hiteles pedagógus legfőbb ismervét. „A tanárt nem a pápaszem, a notesz és a tekintély teszi – írja –, hanem a lélek és az értelem csodálatosan egyesült fogékonysága a gyermek álmai és vágyai iránt.”¹⁶ Kora tanári társadalmának fogyatékosait részben az egyetemi oktatás és a tanárképzés számlájára írja. S mivel minden alaposabb pedagógiai felkészülés nélkül – csupán szaktárgyaikban némileg elmélyülve – kerültek be a pályakezdő tanárok az iskolai élet „darálójába” a gyakorlóévükben, Juhász – igen találóan – „a fiatal tanárok mohácsi vésze”-nek nevezte a gyakorlóév idejét.

1908 májusában jelent meg ugyancsak a *Szeged és Vidékében* Juhász egy másik nevelési témájú cikke, a „Diákttragédiák” című megrázó írás. A rövid kis cikk súlyos figyelmeztetést tartalmaz: megírásának apropója egy pesti kisdíák öngyilkossága, aki három tárgyból kapott megrovást. Ki viseli a felelősséget azért, hogy az elkeseredett gyerek nem látott más kiutat maga előtt kétségbeesésében, reménytelen helyzetében? Juhász cikke azt sugallja, hogy a szülők és tanárok egyformán hibáztathatók a bekövetkezett tragédiáért. A szörnyű eset meméntő lehet minden mereven szigorú tanár számára, ezért is hívja fel a fiatal pedagógus szelíd szavakkal, de a finom tónus mögött is érezhető határozottsággal tanárkollégái figyelmét a következőre: „A mai tanárnak érzékeny lelkiismeretét csak egy tudat teheti nyugodttá: hogy a jelen formák között szeretettel és megértéssel szemléli és segíti a jövő virágok rügybontását és jövő gyümölcsök megérését.”¹⁷ Az említett publicisztikából világosan látható, hogy Babitshoz hasonlóan Juhász is „kilógott a sorból” az adott korban elvárt tanári szerepfelfogás tekintetében. S bár Juhász életében olyan visszhangot kiváltó iskolai botrányok nem voltak, mint Babitséban, a költő különös távozása a nagyváradi premontrei gimnáziumból arra enged következtetni, hogy felettesei és idősebb kartársai őt is „renitens tanárként” tartották számon. Már 1911 februárjában felmondtak neki Váradon, s bár becsületesen befejezte még ott a tanévet, a gimnázium értekezleteinek jegyzőkönyvéből az ő esetében hiányzik a távozó kollégát jogosan megillető formális köszönetmondás ottani működéséért.

¹⁵ Idézi Hegedűs András: Magyar írók pedagógiai nézetei. Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 280.

¹⁶ Idézi Hegedűs András i. m., 281.

¹⁷ Juhász Gyula: Diákttragédiák. = Juhász Gyula válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981. 541.

A tanügyi szám készítésébe bevont harmadik munkatárs, Ady Lajos is a „lázadó” tanárok csoportjába tartozott, részt vett az oktatás és a pedagógusok helyzetének javításáért szót emelő radikális tanármozgalmak küzdelmeiben. Az 1910-es évek elején több politikust, kultúrpolitikust is célba vett gúnyos hangnemű cikkeivel (Tisza Istvánt és Barkóczy Sándort éppen a Nyugat hasábjain támadta meg), s bíráló célzatú írásaiban keményen szembesítette a tanári rend érdekeit semmibe vevő politikusokat álszent retorikájukkal és nevetséges elvárásaikkal. „Tisza István és a tanárok” című filippikájában minden szépítés nélkül mutatja be azt a nemtelen játékot, amelyet a kor művelődés-politikusainak egy része a tanárokkal űzött, s amelyhez részben a tanárok is asszisztáltak. Egyben saját kollégái felé is megenged magának a szerző egy-két oldalvágást, szarkazmussal ecseteli például, milyen „előkelő” versenyben mutatta meg erejét a XIX. század végi, XX. század eleji pedagógustársadalom: abban a „nemes sportban, mely a szemeket behunja, a füleket bedugja minden új előtt.”¹⁸ Keserű humorral ábrázolja Ady Lajos ezt a „versenyt” és e versengés következményeit, majd abba maradását. „Óh, addig jók voltunk, addig puritánok, nemes idealizmussal telt nemzetnevelők voltunk – írja –, míg ebben a versenyben feszültek az izmaink. Rákosi Jenőtől megkaptuk a „hazafias elem” címet és jelleget. Tisza Istvántól a szolgabírókat illető szimpátiát, míg óságtartók, míg az ország legkonzervatívabb testülete voltunk, míg az iskolákban szellemi nyomorékokat neveltünk. A szolgabírók, kasznárok és más első cselédek után mindjárt bennünket, tanárokat kedveltek legjobban a nagy urak: szép, nagyon szép idők voltak ezek. Csak az utolsó generáció rontotta el a dolgot végképpen, s ímhol, a búsító eredmény: Tisza István gróf nem szereti tanárokat.”¹⁹

El lehet képzelni, milyen irányultságú és hangnemű lett volna a Nyugat tervezett tanügyi száma – a kiválasztott közreműködők addigi pedagógiai publicisztikájának ismeretében, bár ez a támadó hangnem és a mögötte meghúzódó társadalomjobbító szándék jól illett a Nyugat akkori stílusához, szerepéhez. A későbbi évtizedekben változott a neves folyóirat karaktere, némileg szelídült a tónusa is, a társadalombírálat helyét pedig jórészt az irodalmpolitikai harcok és a jeles külföldi írók méltatásai foglalták el. Pedagógiai témájú írások később is jelentek meg a Nyugat hasábjain, de egyrészt már ritkábban, másrészt pedig a korábbi harcias felhang nélkül: többnyire könyvismertetések, aktuális problémák kapcsán írt rövid cikkek képezik a 20-as, 30-as évek Nyugatjában napvilágot látott nevelési irodalmat.

Az ígéretes terv megvalósulása, a nagy visszhangra számító előrukkolás azonban elmaradt 1911-ben: a kezdetben lelkesedéssel dédelgetett ügy elhalt, a tanügyi szám nem jelent meg. Arra gyanakszunk, hogy a terv meghíúsulásának a hátterében a felkért szerzők hanyagsága, halogató magatartása állhatott. Ezt a gyanút támasztja alá a Nyugat 1911. okt. 21-i keltezésű sürgető levele is, amely a Babits- levelezésben található. Az említett levél teljes szövege a következő: „Igen tisztelt Uram! Volt szives a Nyugat tanügyi számába november 15.-ére cikket ígélni. Engedje meg, hogy e dátumot kegyes figyelmébe ajánljuk. – Szives és kollegiális üdvözléssel. NYUGAT FOLYÓIRAT SZERKESZTŐSÉGE.”²⁰

¹⁸ Ady Lajos: Tisza István és a tanárok. = Nyugat, 1911, 8. szám. Elektronikus elérhetőség: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00078/02387.htm>

¹⁹ Uo.

²⁰ Sáli Erika (szerk.) i. m., 46.

Ha a szám előkészítésének fázisában kiválasztott szerzők, író-tanárok életének további alakulását megfigyeljük, láthatjuk, hogy a 10-es években hűek maradtak korábbi „renitens” magatartásukhoz, nem kerültek el őket a botrányok, a hivatalos helyekről érkező támadások. A legnagyobb vihart kiváltó eset Rákosi Jenő Babits elleni kirohanása volt, aminek következtében a költőt rövid időre el is mozdították tanári állásából. Az ügy érdekessége, hogy Ady Lajos is belekeveredett; 1914-től ugyanis ő volt az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny szerkesztője, s kollegiális kötelességének érezte, hogy kiálljon az igazságtalanul meghurcolt Babits mellett. Erre természetesen a fiatalabbik Adyt is megleckéztette a „Dunántúli” álnév mögött harcoló Rákosi, aki Babits háborúellenes magatartását az „ifjúság megrontásának” aposztrofálta, sőt ezt a pacifizmust olyan „rothadásnak” nevezte, amelyet – s ezen botránkozik meg leginkább – a Középiskolai Tanáregyesület Közlönye is „pártol, fedez és védelmez ...”²¹

A Babits-vers körül kirobbant harc jól mutatja, milyen szűk határok közé kívánták szorítani az akkori tanárok mozgásterét, véleménynyilvánítási szabadságát, s mennyire avított, hazug frázisokkal „védelmezték” az ifjúságot a tanítványaik „megrontására” törekvő Babits Mihály és Ady Lajos tanár uraktól. Talán ezért is jó lett volna, ha mégis létrejön annakidején a *Nyugat* tanügyi száma. Jelezte volna, hogy a középiskolai tanárok jó része nem elégedett a kormányzat által diktált oktatási célkitűzésekkel, a használatban lévő tankönyvekkel, az iskolai állapotokkal, és egyben azt is értésére adta volna az oktatásirányításnak és a társadalom műveltebb rétegeinek, hogy jobban oda kell figyelni a pedagógusok véleményére, mert bármennyire is kiszolgáltatottak és elnyomottak, azért világosan látják a politika és az oktatásügy visszasságait.

SZIGETI SÁNDOR: ARCHITEKTÚRA

²¹ Idézi Éder Zoltán: Régi napok illata. Babits-tanulmányok. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2002. 103.

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

Idősebb Harsányi István irodalomtörténész életrajza és bibliográfiája

Id. Harsányi István (1874-1928) sárospataki gimnáziumi és teológiai akadémiai tanár, főkönyvtáros, irodalomtörténész, etnográfus volt. Jelentős munkásságát az alábbiakban Pocsainé Eperjesi Eszter Ph.D. foglalja össze; a tanulmány 2004-ben készült. Ennek különös értéke, hogy a bibliográfiában nemcsak a műveit és a róla írt irodalmat sorolja fel, hanem összegyűjtötte az írt és kapott levelezés adatait is.¹ Finkey Ferenc (1870-1949) koronaiügyész, akadémikus, számos jelentős mű szerzője, tudósi alapossggal és sógori szeretettel 1948-ban megírta Harsányi István szakmai és emberi életrajzát. Ez a mű Ködöböcz József alapos könyvének² a 367 tételt tartalmazó Finkey-bibliográfiában nem szerepel. A megjelentetés folyamatban van. Harsányi István 58 éves korában, akadémikussá választása előtti napon halt meg. A jelölés dokumentumait megtalálta és közli dr. Bolvári-Takács Gábor.³ Harsányi István hatalmas, etnográfiai gyűjtési katalógusa feldolgozatlan; az anyag hozzáférhető a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. A munkássága iránt érdeklődőket, szakdolgozati témát keresőket szívesen segíti és támogatja unokája, a szellemi hagyaték gondozója. Dr. Koncz Gábor Ph.D. egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, a Magyar Comenius Társaság al-elnöke. E-mail: mka@mka.hu Honlap: www.mka.hu

„Tiszta szívvel, tiszta kézzel róttá az élet tövisek útjait, tiszta, nemes, nagy eszméket hirdetve és plántálva az ifjúság szívébe. Leszállt a tudomány mérhetetlen mélységeibe, felhozva onnan a tudás sok drága gyöngyét. És ezeket a fáradságos bűvárködökkel szerzett kincseket tele kézzel, tiszta, megértő szívvel szórta az ifjak elé.” (Dókus Gyula)⁴

Harsányi István 1874. február 1-jén született Abaújszántón. Édesapja Harsányi László, édesanyja Hegymegi Zsuzsánna volt. Pataki diákként 1885-től végezte a gimnáziumot, majd a teológiai akadémiát. Negyedéves teológus korában a Vay-nagydíjra pályamunkát adott be. Pályatételnek Augustinus, Zwingli és Kálvin predestináció tanának bírálatos ismertetése volt kitűzve. Pályaművével 20 forintot nyert.⁵ Teológus korában az akadémiai ifjúsági olvasóegyletnek ifjúsági elnökévé választották.⁶ A teológia elvégzése után tanársegéd és ifjúsági alkönyvtáros lett. Az utóbbi hivatalt a kitűnő diákok jutalmazására létesítették, így kaphatta meg Harsányi István is. Két év elteltével Berlinbe ment teológiai tanulmányainak, az ószövetségi tudományok kutatásának folytatására. Híres ta-

¹ „A reformáció hatása a magyar közművelődésre” (1923) című műve megjelent a Napút Kálvin 500 tematikus számának (2009. november) mellékleteként: Káva Téka Napút-füzetek 39., Bp., Napkút Kiadó, 40 o.

² Finkey Ferenc élete és munkássága. Miskolc-Sárospatak, 1995.

³ Harsányi István akadémiai tagajánlása. = Egyháztörténeti Szemle, Sárospatak, 2010. Megjelenés alatt.

⁴ Tiszta kézzel, tiszta szívvel. = Harsányi-emléklapok. Sárospatak, 1928. 7.

⁵ A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola Értesítője 1896/97.142.

⁶ Uo. 130.

Harsányi István

nárai közül a legnagyobb szeretettel Harnack, Pfleider és Gunkel nevét emlegette. Hazatérése után előbb abaújszántói, majd sátoraljaújhelyi segédlelkész Fejes István mellett. Közben megszerezte a teológiai magántanári képesítést a „Cselekedetek könyvéről” írt újszövetségi teológiai tanulmányával.

1903-ban a Sárospataki Református Főgimnázium vallástanárává választották. E munkája mellett ellátta a Tanítóképző Intézet vallástanári teendőit és az I. Rákóczi György Egyesület vezetését is. Tanári székfoglaló értekezése „Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről” címmel jelent meg Sárospatakon 1905-ben. Nyári szünidőkben ismét külföldi utazásokat tett. 1904-ben Svédországban, 1909-ben Genfben járt. A gimnáziumban volt osztályfőnök, iskolaszéki jegyző, mint teológiai tanár pedig az ószövetségi tudományok és a héber nyelv tanításával vívta ki előjárói elismerését és tanítványai szeretetét. Előadott poimenikát, symbolikát, liturgikát, katechetikát. Viselte a dékáni tisztelet, tanárelnöke volt az Akadémiai Olvasó Egyletnek. A Sárospataki Református Lapoknak 1905-1919-ig főmunkatársa. Előadott a bölcsészeten is, és számos cikkében felemelte szavát a sárospataki jogakadémia megszüntetése ellen. Mindnyájunk lelkében és tudományterületén mint a főiskola főkönyvtárosa él. A főiskola sok becses kézirattal rendelkezett, melynek rendezését elvégezte. Legnagyobb becsű kéziratnak a Lengyel Bibliát tartotta. Rendezte a duplumtár jelentős részét. Az orosz betöréskor a könyvtár kincseit elrejtette. Alapos, nagy tudású kutató volt. Lelkiismeretesen, fáradhatatlanul, magát nem kímélve dolgozott. Exegetikai tanulmányokat is készített: Malakiás, Hóseás és Ámós próféták könyveihez. Egyháztörténeti munkái: „A reformáció hatása a magyar közművelődésre”, „A magyar biblia”, „Miskolczi Csulyak István élete és munkái”, „Ismeretlen adatok Károli Gáspárról”, „A gályarabok és a Sárospataki Főiskola”. Fordításai: Gunkel: Mózes öt könyve; Izrael története; Salamon ódái.

Harsányi István egész élete összefonódott Sárospatakka, a Kollégiummal, a város életével. Patak a Bodrog-parti Athént, a Rákócziak ősi fészket, a Kollégium az Alma Matert jelentette számára. Írásaiban hűen örökíti meg nevezetességeit, eseményeit, a pataki diáklelet sokszínűségeit. Bodrog-parti és városbeli sétái során mindig figyelte a körülötte folyó életet. Mindenről tudott írni, tudósítani. Mintha érezte volna, hogy sietnie, iparkodnia kell. Munkájához rövidebb idő adatott. Mint tudós és irodalomtörténész több jelentős művével emelkedik ki. Harsányi István mint a kuruc balladák eredetiségének védője, Csokonai műveinek egyik nagyszorgalmú felkutatója s Kazinczy levelezése XXII. kötetének szerkesztője él a köztudatban. Gulyás Józseffel szerkesztette Csokonai összes műveit. Gazdátlan könyveknek kereste meg a szerzőit, és így sok pap és iskolamester lépett elő a múlt homályából.

Harsányi István néprajzi munkássága is jelentős. 1912-től kezdve foglalkozott intenzívebben néprajzzal, kapcsolódott be a néprajzi gyűjtőmunkába. A Sárospataki Néphagyomány-kutató Szövetség lelke volt. 1912 májusában Sárospatakon tartotta a Folklore Fellows magyar osztálya első vándorgyűjtését, és alakult meg Patakon a főiskola és a Tanítóképző Intézet tanárainak és diákjainak részvételével az első vidéki szövetség. A szövetség munkájában a tanárok közül négyen vettek részt: Harsányi István, Palágyi Deák Geyza, Novák Sándor, valamint Hodossy Béla a tanítóképző igazgatója. A Folklore Fellows magyar osztályának választása nem véletlenül esett Patakra. Elsőként említhetjük a pataki diákoknak a XVIII. század végétől dokumentálható népdalgyűjtő tevékenységét, ami elsősorban az énekkar keretén belül történt. Patakon korán olvasták Herder műveit, a Magyar Hírmondó kiadásait. A Kollégiumban található XVI-XVIII. századi verses gyűjteményeket és énekeskönyveket állandóan használták a diákok. Ezek között vannak halotti búcsúztatók, különféle köszöntők, imádságok, kéziratos daloskönyvek. 1789-ben már kéziratos népmesegyűjteményt is lejegyeztek. Tanár és diák egyaránt érdeklődött a népi műveltség iránt. Gondolnunk kell itt: Szathmáry-Király György, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Tompa Mihály, Erdélyi János munkásságára.

Sebestyén Gyula, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke, a Folklore Fellows magyar osztályának titkára, amikor 1912. április 27-én a vándorgyűlés előkészítése ügyében Patakon járt, kifejezésre jutatta, hogy nem csupán Erdélyi János emléke iránti tiszteletből jönnek Patakra, hanem a pataki diákok népköltészeti gyűjtő hagyományait is fel akarják eleveníteni. A vándorgyűlés előtt a helyi újságokban Palágyi Deák Geyza és Novák Sándor írtak előzetes tájékoztatót, majd annak lefolyása után Harsányi István közölt részletes beszámolót. A vándorgyűlés gazdag programjában nemcsak Pestről jött szakemberek szerepeltek, hanem helybeliek is. Hodossy Béla a népi gyermekjátékokról, Harsányi István a diákmelodáriumok népdalairól, Palágyi Deák Geyza a magyar nép díszítőművészete ősi jegyeiről, Papp József tomori lelkész a csereháti névnapi köszöntőkről, Novák Sándor a cserépfalui lakodalmi szokásokról és versekről tartott előadást. Az Ethnographia is bő ismertetést jelentetett meg a vándorgyűlésről. Három év alatt a pataki szövetségből 59 gyűjtő összesen 94 kisebb-nagyobb pályamunkát küldött be. A nyertes diákok között ott találjuk Gesztelyi Nagy Lászlót, Hegyaljai Kiss Gézát, Sőregi Jánost és Szigeti Ferencet is. A pataki szövetség gyűjtéséből egy válogatást Harsányi István közreműködésével Sebestyén Gyula készített elő megjelentetésre, hogy Erdélyi János születésének 100. évfordulójára kiadják. Az I. világháború és az azt követő események a kötet megjelenését megakadályozták. Patakon hosszú ideig azt hitték, hogy ez a kézirat elveszett, de 1951-ben kiderült (amikor Sebestyén Gyula hagyatékát feldolgozták), hogy megvan a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. 1979-ben megjelent „Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához” című sorozat 5. kötete. Innen tudjuk, hogy az annak idején kiadásra előkészített anyag az etnológiai adattár 939. számú jelzete alatt van nyilvántartva: „Sárospataki Református Főiskola: Erdélyi János emlékkötet” címmel. Terjedelme 1090 oldalnyi kézirat.

Harsányi István néprajzi munkásságának fontos része a Sárospataki Néphagyomány-kutató Szövetség munkájában való részvétel. Gulyás József megemlékezésében ezt írja: „a Sárospataki Néphagyomány-kutató Szövetség lelke volt”. De Harsányi István saját gyűjtése-

ivel is igyekezett gyarapítani a Szövetség munkáját. A saját neve alatt beküldött négy gyűjtési egységről tudunk. Az első a legnagyobb, amely Észak-, Északkelet-Magyarország helységeiből a folklór több területéről származó anyag. A többi a Nagykönyvtár kéziratárából. Ennek egy része XVI-XVII. századi recepteket tartalmaz, részben Vay Judit kéziratosaiból. A másik egy betlehemes játék töredéke a XIX. század elejéről, valamint „Három királyok” címmel vízkereszti játék a XVIII. századból. A Szövetség munkájában társgyűjtőként szerepel Palágyi Deák Geyzával és Novák Sándorral. Levelezett a kor néprajzosaival: Györffy Istvánnal, Bátky Zsigmonddal, Sebestyén Gyulával és Madarassy Lászlóval. Ezek a levelek a sárospataki Nagykönyvtár kéziratárában megtalálhatók.

Harsányi István néprajzi munkásságának fontos része a különböző folyóiratokban, elsősorban az Ethnographiában publikált számos cikke, tanulmánya, közlése. A Sárospataki Református Lapok 1912. augusztus 25-i számában „Egy Rákóczi korabeli ének eddig ismeretlen változata” címmel közöl ismertetést. Ebben Kocsi Csergő István albumának 1720 táján bejegyzett „Sok bút árasztott...” kezdetű kuruc-kori énekét közli. Bebizonyítja, hogy az eddig lejegyzett változatok közül ez a legrégebbi. Az Ethnographia 1913. és 1914. évfolyamaiban „Két XVIII. századi dalgyűjtemény kézírata” címmel közöl sorozatot, melyben ismerteti a Szkárosy- és Daróczi-féle melodiáriumokat. Gulyás Józseffel együtt 1913-ban az Ethnographiában közölte az Argirus királyfi széphistória leírását. A Magyar Nyelv 1914. évfolyamának 6. számában „Magyar keresztnevek jegyzéke a XVI. század végéről” címmel női és férfi keresztneveket közöl latinul és magyarul. 1914 és 1917 között folytatásokban hozza az Ethnographia Harsányi, Gulyás és Simonfi közös munkáját „A kuruc költészet forrásai” címmel. Ebben a dolgozatban együtt van minden kutatási eredményük, feljegyzésük. 1915-ben az Ethnographia három írását közli. Az első „Adalékok a magyar népszokások történetéhez”. A második írásában koldusénekekkel kapcsolatos gyűjtéseit, kutatásait közli. A harmadik néprajzi vonatkozású írása Versényi György: Szíveket újító bokréta című dalgyűjteményről írott recenziója. 1918-ban, az Irodalomtörténeti Közleményekben XVII-XVIII. századi verses találósmeséket publikált. 1921-ben újra az Ethnographiában jelenik meg írása: „Népi receptek a XVI. századból”. Tizenöt féle különböző betegség ellen ajánlott recepteket ismertet.

1923-ban, a Néprajzi Társaság ülésén felolvasást tartott: „Adalékok látomásirodalmunk történetéhez” címmel. Ez a dolgozata már 1914-ben készen volt, de valamilyen oknál fogva nem került közlésre. Sokáig úgy tűnt, hogy elkallódott. Végül Sebestyén Gyula hagyatékában K. Kovács Péter ezt is megtalálta. A tanulmány rövid bevezetése foglalkozik látomásirodalmunk feltárással, majd közöl a pataki kéziratban őrzött látomásokról: Gaál József kecskeméti gulyás látását 1740-ből és Scholtz György miskolci gombkötő mesterlegény látomását szintén 1751-ből. Sajnálatos dolog az, hogy Harsányi Istvánnak több kézírata is elveszett: Dávidné Zsoltári (dalgyűjtemény a 17. századból, csak a bevezetés van meg); Báró Pálócsay Horváth György (II. Rákóczi Ferenc tábornokának költészete); Tariménes utazása. Az Irodalomtörténeti Közlemények 1925-ös évfolyamában „Ismeretlen virágének a XVII. századból” címmel tizenkét soros virágéneket közöl. A sors ironiája az, hogy ezt a virágéneket Bornemissza Péter prédikációs kötetébe írták bele. Utolsó néprajzi írása halála előtt egy évvel az Ethnographiában jelent meg: „Új adatok a

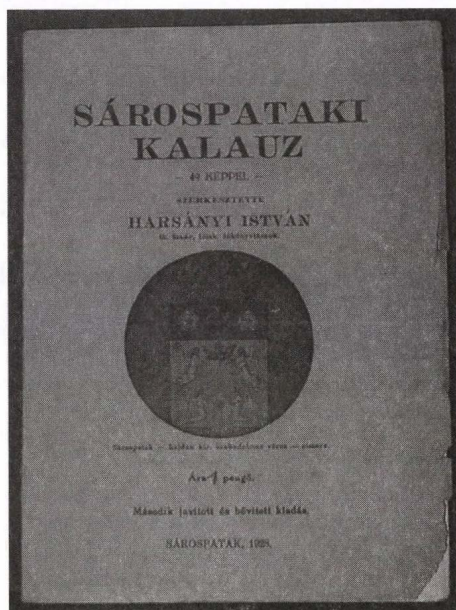
Cserebogár-nóta korához és változataihoz”. Harsányi István igyekszik kimutatni ennek XVIII. század eleji gyökereit, és bemutatja a Nagykönyvtár kéziratárchájában levő „Felvidító” című gyűjteményben található négy versszakos és egy tizenegy versszakos szövegét.

Harsányi István néprajzi munkásságának legjelentősebb alkotása a Nagykönyvtár számára készített ún. dalkezdnet-katalógus. Harsányi István halálakor Gulyás József harmincezerre becsülte ennek állományát. A Nagykönyvtár dolgozói később is folytatták ennek bővítését. Jelenlegi állománya 80-90 ezer cédula között van. A Nagykönyvtár Kézirattári gyűjteménye őrizi azt a több száz levelet, amely Harsányi István hagyatékával került be hozzánk. Ezek a levelek is hűen mutatják egy tevékeny munkában eltöltött életnek a szorgalmát.

Írásomban vázlatos képet tudtam adni egy olyan ember életéről, aki nemcsak mint tudós áll előttünk, hanem mindennapjait hitben megélő keresztyén ember. Aki nagyon szerette családját, viselte egyházának terhét, Istentől kapott talentumát mások számára kamatoztatta. Egyházi beszédei, igehirdetései, temetések alkalmával végzett szolgálatai, imádságai tesznek erről tanúbizonyságot. Mindezt megtehetette, mert Isten hozzáillő társat rendelt mellé, Radácsy György teológia tanár lányát, Radácsy Ilonát. 1907. január 12-én házasodtak össze. Felesége hittel, lelkierővel biztosította a nyugodt családi hátteret, férjének az alkotó munkához a biztos napokat, az otthonukba betérő barátoknak, ismerősöknek szavakkal ki sem fejezhető fogadtatást. Ilona asszony mindenkor fáradhatatlan volt, türelmes és mindig szolgálatkész. Isten házasságukat megáldotta, gyermekekkel és sok-sok szerető szívvel. Harsányi Istvánnak mindig nagy tervei voltak. Azonban az akadémiai tagság küszöbén, élete delén szíve megszűnt dobogni. 1928. május 10-én örökre megvált szeretteitől. A sárospataki református temetőben nyugszik.

Harsányi István nyomtatásban megjelent kötetei:

1. Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv. Sárospatak, 1904. 153.
2. Válasz Soós Lajos úrnak. = Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv. Sárospatak, 1905. 26. Ue. = SL. 23. évf. 1904.
3. Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről. Tanári székfoglaló. Sárospatak, 1905.
4. A nőkérdés egyháztársadalmi szempontból. A Sárospataki Ref. Nőegylet kiadványa, 5. füzet. Sárospatak, 1905. 18.
5. A sárospataki lengyel biblia és újonnan fölfedezett harmadik töredékei. Klny.: Magyar Könyvszemle XVII. kötetéből. Bp., 1909. 61.
6. Kisztei Péter élete és munkái. Sárospatak, 1910. 22.
7. A sárospataki ref. főiskola metszetgyűjteménye. Bp., 1911. 74.
8. Bessenyei György: Az embernek próbája 1772 és 1803. = Régi Magyar Könyvtár 30. Szerk.: Heinrich Gusztáv. MTA, Bp., 1912. 196.
9. A kuruc balladák hitelessége. Gulyás Józseffel és Simonfi Jánossal együtt. Sárospatak, 1914. 100.

10. A pataki névtelen neve. Klny.: SRL. 12. évf. 1916. 3-4. sz. Sárospatak, 1916. 10.
11. A Sárospatakot Oltalmazó Liga. Klny. a Közműveltség II. évf.-ából. Bp., 1916. 68-76.
12. A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Klny.: Magyar Könyvszemle XXI-XXIV. Bp., 1917. 70.
13. Malakiás próféta könyve. Ószövetségi irodalomtörténeti és exegetikai tanulmány. Sárospatak, 1917. 44.
14. A reformáció hatása a magyar közművelődésre. = A Sárospataki Ref. Főiskola által a reformáció 400-ados évfordulója alkalmával kibocsátott „A mi örökségünk” című könyvben. Sárospatak, 1918. 99.
15. A reformáció hatása a magyar közművelődésre. Bp., 1923. 78.
16. Sárospatak reformációja. = A sárospataki református egyház 1917. évi nov. hó 11-én a reformáció négy százados évfordulója alkalmából tartott népszerű közgyűlésének jegyzőkönyve. Szerk.: Gulyás József. Sárospatak, 1918. 9-15.
17. Gyöngyösi István és László sárospataki diáksága. = A Sárospataki Hírlap Füzetek 5. Sárospatak, 1921. 20.
18. Adalékok Sárospatak múltjához. = A Sárospataki Hírlap Füzetek 7. Sárospatak, 1921. 56.
19. A Sárospatakot Oltalmazó Liga a református zsinat tagjaihoz. Sárospatak, 1921. 8.
20. Csokonai Sárospatakon. = A Sárospataki Hírlap Füzetek 10. Sárospatak, 1922.
21. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Gulyás Józseffel együtt. Három kötetben. = Nagy írók – nagy írárok. Szerk.: Bálint Lajos. Bp., 1922.
22. Emléklapok a hősi halált halt diákok emléktáblájánál. Szerk.: - és Panka Károly. Sárospatak, 1923. 87.
23. Szinyei Gerzson élete és munkái. Sárospatak, 1925. 45. Ue. a Sárospataki Ref. Főiskola Értesítője 1924/1925. 65-109.
24. Miskolczi Csulyak István élete és munkái. = A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. oszt. kiadványai II. k. 4. Debrecen, 1926. 25.
25. A gályarabok és a sárospataki főiskola. = A Sárospataki Ref. Főiskolában a gályarabok kiszabadulásának emlékűnnepén 1926. febr. 11-én tartott előadáson. Sárospatak, 1926. 36.
26. Megjegyzések Iványi Béla Gönc sz. város története című műve egyes részeihez. = Új adatok Károlyi Gáspárról. Sárospatak, 1927. 16.
27. Sárospataki Kalauz 45 képpel. Első kiadás. Sárospatak, 1926. 107. Második kiadás: 49 képpel. Sárospatak, 1928. 150.
28. A magyar biblia. In: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. Sárospatak, 1927. 145.
29. Kazinczy Ferenc levelezése. = Kazinczy Ferenc összes művei. Levelezés XXII. kötet. MTA. Bp., 1927. 555 pp.
30. A Tiszáninnen Református Egyházkerület Névkönyve 1907., 1908., 1909., 1910. Sárospatak, 1907. 168.

Harsányi Istvánról megjelent művek:

1. Harsányi Emléklapok. Szerk.: Marton János. Sárospatak, 1928. 51.
2. Harsányi István életének és munkásságának vázlatos rajza. = Gulyás József: Mozaik-darabok. Sárospatak, 1929. 8.
3. Harsányi István. = Gulyás József: Emlékek és emlékezők. Sárospatak, 1931. 1-18.
4. Szigethy Ferenc: Mikor a könyvek temetnek. Harsányi István halálára (vers). = Pataki Téka. Sárospatak a könyvtárak városa. A 800 éves város könyvtárjai. Sárospatak, 2001. 179.
5. Harsányi István. = Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977. 241.
6. Harsányi István. = Magyar Életrajzi Lexikon I. Szerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., 1967. 678.
7. Egyházkerületi közgyűlésünk tisztességtétele Radácsy György és Harsányi István hazatért professzoroknak. = SRL 23. évf. 1928. 194.
8. Marton János: Beszéd a Harsányi István ravatalánál. = SRL 23. évf. 1928. 122-124.
9. Mátyás Ernő: Harsányi István. = SRL 23. évf. 1928. 113-114.
10. Harsányi István halála. = SRL 23. évf. 1928. 119.
11. Harsányi István temetése. = SRL 23. évf. 1928. 127.
12. Balogh Jenő – Czettler Jenő: Harsányi István emlékezete. = SRL 23. évf. 1928. 131-132.
13. Harsányi István jellemképe. Hegyaljai Kiss Géza emlékbeszéde a pataki diákok jun.2-i Bp.i összejövetelén. = SRL 23. évf. 1928. 174-175.
14. Major András Szabolcs: Harsányi István élete és ószövetségi munkálkodása. (Kézirat) Sárospatak, 1999. 28. Tud. Gyűjt. Adattára Fsz. Kt. 2959.

Harsányi István folyóiratokban megjelent cikkei

DePL: Debreceni Protestáns Lapok. **Eth:** Ethnographia. **ItK:** Irodalomtörténeti Közlemények. **MPeTA:** Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. **PSZ:** Protestáns Szemle. **SIK:** Sárospataki Ifjúsági Közlöny. **SL:** Sárospataki Lapok. **SRL:** Sárospataki Református Lapok. **ThSZ:** Theológiai Szemle.

- A jó könyvek gyűjtéséről. = SIK 30. évf. 1913-1914. 34-35.
- Adalékok Bornemissza életéhez. = ThSZ 1. évf. 1925. 161-163.
- Adatok a legatio történetéhez. = SIK 32. évf. 1915/1916. 97-98.
- Apostolok Cselekedetei 15,38. (Értelmezése) = SRL 3. évf. 1907. 28-30.
- Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv. Újszövetségi irodalomtörténeti tanulmány. = SL 23. évf. 1904. 9-11; 34-35; 56-58; 80-82; 100-102; 124-126; 182-185; 215-217; 250-253; 304-306; 331-333.
- Barcafalvi Szabó Dávid két ifjúkori verse. = SRL 10. évf. 1914. 329-330.
- Barcafalvi Szabó Dávid sárospataki tanár és nyelvújító elfogadott szavai. = SRL 7. évf. 1911. 280-281; 288-289.
- Bessenyei György eddig kiadatlan levele a sárospataki tanárokhoz. = SRL 23. évf. 1927. 230.
- Bessenyei György. A sárospataki főiskolához való viszonya. Vallásos és erkölcsi felfogása. = SRL 8. évf. 1912. 72-74; 83-85; 96-98.
- A Bridgeport-i magyar református egyház története. = DePL 26. évf. 1906. 9-10.
- A bujdosó sárospataki kollégiumról megemlékezik Tarczali Sámuel schola mester orációjában. = SRL 6. évf. 1910. 31.
- Csokonai Sárospatakon. = SRL 17. évf. 162; 166-167.
- Debreczeni Ember Pál eddig ismeretlen kéziratai. = PSZ 27. évf. 1915. 128-140.
- Eddig ismeretlen följegyzés Bod Péter Szent Heortokrateséről. = ThSZ 1. évf. 1915. 538-539.
- Eddig ismeretlen adatok Károlyi Gáspárról. = SRL 23. évf. 1927. 49; 54-56; 67; 72-73.
- Egy Rákóczi-korabeli ének eddig ismeretlen változata. (Sok bút árasztott szívemben) = SRL 8. évf. 1912. 326-327.
- Az 1725-ik Amsterdami Újtestamentum. = SRL 20. évf. 1924. 38-39.
- A felsőmagyarországi cikkek. = PSZ 25. évf. 1913. 494-501.
- Főiskolánk néhány régi kincse a Marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban. = SRL 3. évf. 1907. 406-7.
- A Folklore Fellows sárospataki gyűlése. = SRL 8. évf. 1912. 187-188; 203-205.
- A gályarabok és a sárospataki főiskola. = SRL 22. évf. 1926. 32; 36-37; 44-45; 54; 57-59.
- Hilgenfeld. († 1907. jan. 12.) = SRL 3. évf. 1907. 76; 91-92.
- Honnan ered a karácsony ünnepe? (Harnack után) = SL 22. évf. 1903. 1218-1221.
- Jézusról. = SRL 1. évf. 1905. 298-299.
- Hányszor olvasta át I. Rákóczi György a bibliát? = SRL 9. évf. 1913. 6-7.
- Hollandiában nyomtatott magyar bibliák. = SRL 18. évf. 1922. 89-90.
- Kiszei Péter élete és munkája. = SRL 6. évf. 1910. 325-327; 345-347.
- Kiszei Péter ref. lelkész két prédikációja 1682-ből. = SRL 6. évf. 1910. 115-117; 125-126; 275-276.
- Kocsi Csergő Bálint gályarabságról írott munkájának eredeti kézírata a főiskolánk könyvtárában. = SRL 6. évf. 1910. 487-489.
- Kocsi Csergő eddig ismeretlen levelei és munkája. = SRL 12. évf. 1916. 271-273; 283-285; 378-379.
- Kocsi Csergő Bálint Hamel-Bruyninxről és két munkájáról. = SRL 7. évf. 1914. 13-15.
- Kocsi Csergő István s gályarabok számos eddig ismeretlen levelét tartalmazó kéziratáról. = SRL 7. évf. 1911. 80-81; 90-91; 98-99.
- Komjáthy Benedek vallása. = SRL 6. évf. 1910. 4-5; 17-18; 25-26.
- A komjáti kánonok. = PSZ 25. évf. 1913. 560-564.
- A legújabb evangélium-töredék. = SRL 4. évf. 1908. 138-139; 158-159.
- A legújabb Jézusi mondások. = SRL 2. évf. 1906. 289-290; 301-302.
- Lorántffy Zsuzsanna bibliája. = SRL 5. évf. 1909. 432-434.
- Luthernek a sárospataki könyvtárban őrzött könyvei. = SRL 10. évf. 1914. 248-249.
- Luthernek a sárospataki főiskolában őrzött könyvei. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő 8. évf. 1914. 208-212.
- A magyar irodalom-tanítás krízise. = SIK 44. évf. 1928/1929. 143-145; 167-170.
- Malakiás próféta könyve. = SRL 13. évf. 1917. 224; 236-237; 244-245; 274-275; 335-337.; SRL 14. évf. 1918. 3-4; 15-16; 23-35; 43-44; 53-54.
- Mária királyné „igazhívősége”. = SRL 11. évf. 1915. 26-28.

- Máté 5,3-4 versek magyarázata. = SRL 2. évf. 1906. 417-418; 452-453.
- Miért árulta el Júdás Jézust? = SIK 15. évf. 1898/1899. 188-197.
- Miskolczi Csulyak István élete és munkái. = ThSZ 2. évf. 1926. 562-586.
- Nagy Gusztáv és Harnack Adolf a „Mi Atyánk” eredeti alakjáról. = SL 24. évf. 1905. 51-52.
- Néhány szó énekeskönyvünk első kiadásáról. = SRL 8. évf. 1912. 5-6.
- Harsányi István – Gulyás József: Néhány szó a kuruc balladák kérdéséhez. = SRL 9. évf. 1913. 345-346; 352-354; 362-364; 371-373; 381-382.
- Harsányi István – Gulyás József – Simonfi János: Néhány szó a kuruc balladák kérdéséhez. = SRL 10. évf. 1914. 6-7; 16-18; 40-42; 65-66; 124-126; 133-135; 149-150; 158-160.
- Néhány szó az ószövetségi emberáldozati törvényekről. = SIK 15. évf. 1898/1899. 61-64; 87-92.
- Néhány szó a történeti kritikai teológiai irányról. = SRL 1. évf. 1905. 171-172; 182-184; 196-198.
- Oklevelek a reformáció első századából. (Közlő) = MPETa 11. évf. 1927. 1-2; 119.
- A pataki diák reneszánsza felé. = SIK 45. évf. 1929-1930. 11-14.
- A pataki névtelen neve. = SRL 12. évf. 1916. 25-27.
- Perényi Péter eddig ismeretlen munkája. = SRL 14. évf. 1918. 163-165.
- Harsányi István – Gulyás József: Petróczy Kata Szidónia most felfedezett verseskötetéből. = SRL 10. évf. 1914. 142-143.
- Pilarik Jeremiás eddig ismeretlen munkája. = SRL 10. évf. 1914. 108-109.
- Református esketési szertartás a XVII. századból. = SRL 12. évf. 1916. 83-84; 92-93.
- A Sárospataki Ref. Főiskolai Könyvtár ösnyomtatványai. = A Sárospatai Ref. Főiskola Évkönyve 1922. 91-111.
- A Sárospataki Ref. Főiskolai Könyvtár ösnyomtatványai. = SRL 3. évf. 1907. 404-405.
- Sárvári János eddig ismeretlen munkája. = SRL 21. évf. 1925. 224-225.
- Szombathi János Gyöngyössi Istvánról. = SIK 40. évf. 1924/1925. 55-56.
- Új adatok Kocsi Csergő Bálint eredeti kéziratosa munkájának történetéhez. = SRL 7. évf. 1911. 403-404.
- Újabb vizsgálódások az úrvacsora felett. (Stage után) = SL 19. évf. 1900. 234-236; 257-258; 308-309.
- A vallásosság hanyatlásának fő oka. Az élő, személyes meggyőződésen alapuló hit és a holt hit. = SRL 1. évf. 1905. 5-7.
- Válasz a „Helyreigazítás”-ra. = PSZ 27. évf. 1915. 341-342.
- Válasz Soós Lajos úrnak a „Sárospataki Lapok” 1904. évi 49-52. számaiban megjelent „Falusi Leveleire”. = SL 24. évf. 1905. 7-8; 17-19; 27-29; 38-41.
- A vizsolyi Biblia (1590) ismeretlen (1600 körüli) kiadásának töredékei. = SRL 5. évf. 1909. 381-382; 392-393.
- Két XVIII. századi dalgyűjtemény sárospataki kézírata. = Eth XXIV. évf. (Új folyam IX.) 1913. 295-302; 361-369.
- Adalékok a magyar népszokások történetéhez. = Eth XXVI. évf. (Új folyam XI.) 1915. 129-130.
- Harsányi István – Gulyás József: A kuruc költészet forrásai. = Eth XXVI. évf. (Új folyam XI.) 1915. 132-137; 301-303.
- Két koldus-ének forrása. = Eth XXVI. évf. (új folyam XI.) 1915. 138-139.
- Harsányi István – Gulyás József: A kuruc dalok forrásairól. = Eth XXVII. évf. (új folyam XII.) 1916. 225-229.
- Népi receptek a XVI. századból. = Eth 32. évf. 1921. 134.
- A Cserebogár-nóta története. = Eth 38. évf. 1927. 236-240.
- Egy szegény mendicans szürit így ditsiri (1711?). = ItK 23. évf. 1913. 121-122.
- XVII. és XVIII. századi verses találós mesék a sárospataki könyvtárból. = ItK 28. évf. 1918. 315-321.
- Magyar keresztnévek jegyzéke a XVI. század végéről. = Magyar Nyelv 10. évf. 1914. 280-281.
- Zeer merkwaardige bewijsstukken van de Hollandische conntien met de Gereformeerde Hoogeschool te Sárospatak. I. Honaaarsche Bijbels in Nederland gedrukt. = De Hongaarsche Heraut No. 9. Eerste Jaargang. Bp., Juni 1923. 66-76. II. Werken van beroemde Nederlandsche Godgeleerden. Docimenten van den invloed der Nederlandsche kultuur. = Hongaarsche Heraut No. 10. Eerste Jaargang. Bp., Juli 1923. 74-76. III. Werken van beroemde Nederlandsche Godgeleerden. De Hong. Geref. Galeislaven. = Hongaarsche Heraut No. 4. Tweede Jaargang. Bp., Januari 1924. 26-27.
- De Geref. Hoogeschool van Sárospatak. = De Hongaarsche Heraut No. 4. Vijfde Jaahrgang January 1927. 28-30.
- De bescherm der Galeislaven. Gerardus van Hamel Bruyninx, „de Vater van het arme Hongaarsche Vaderland”. = De Hongaarsche Heraut No. 10. Vijfde Jaargang Juli 1927. 74-76.

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kézirattárban található Harsányi István kéziratok és levelezés

- Adalékok látomás-irodalmunk történetéhez. Gaál József kecskeméti gulyás látása 1740. Scholtz György gombkötőlegény próféciaja 1751. Sárospatak, 1914. (Kézirat) Kt. 4044.
- Harsányi István – Gulyás József – Simonfi János: A kurucdalok forrásaihoz. Irodalmi tanulmány. Sárospatak, 1912. (Kézirat) Kt. 3674.
- Marti, Karl: Az Ótestamentum vallása. Fordította: Harsányi István. [S.l.], 1923. (Kézirat) Kt. 3498.
- Nagy Gusztáv: Újszövetségi írásmagyarázat. Harsányi István III. éves teológus órai jegyzete. Korintusi II. levél fordítása és magyarázata. Sárospatak, 1896. (Kézirat) Kt. 3441.
- Bibliai vallástan. Újszövetség. Harsányi István teológus órai jegyzete. Sárospatak, 1895/1896. II. félév. 58. (Kézirat) Kt. 3424.
- A vallás alapkérdései. Harsányi István teológus órai jegyzete. Sárospatak, 1898/1899. [Teológiai tanársegédként írt vázlat] (Kézirat) Kt. 3428. 46.
- Neveléstan. Harsányi István teológus órai jegyzete. Sárospatak, 1893/1894. II. félév. (Kézirat) Kt. 3434. 61.
- Szentimrei Mihály: Megemlékezés Harsányi István teológiai tanár néprajzi munkásságáról. Sárospatak, 1983. 12. (gépirásmásolat) An. 6913.
- Ámós próféta könyvének magyarázata. Sárospatak, 1923. 105. (Kézirat) Kt. 3511.
- Augustinus – Zwingli – Kálvin predestináció tanának bírálatos ismertetése. (20 Forintot nyert pályamű). Sárospatak, 1897. (Kézirat) Kt. 3429.
- Balassa Istenes énekeinek függelékében közölt két ének szerzője. (Irodalmi tanulmány) Sárospatak, 1925. 2. (Kézirat) Kt. 3678.
- Csűrös Ferenc könyvének bírálata. A Debreceni Nyomda története 1561-1911. Sárospatak, 1911. 27. (Kézirat) Kt. 3578.
- Dávidné Soltári. Dalgyűjtemény a XVIII. századból. A pataki kézirtatárban lévő kéziratot kiadásra előkészítették Harsányi István és Gulyás József, a kézirat az Akadémián elveszett. Bevezetésének másolatát megőrizte Gulyás József. I-III. lap. Sárospatak, 1915. 28. (Kézirat) Kt. 3682.
- Egyházi beszédei az 1896-99 évekből. 7 darab. Sárospatak, 1896-1899. (Kézirat) Kt. 3515.
- Egyházi beszédei. (Források után) Sárospatak, 1898 után. (Kézirat) Kt. 3421.
- Az élő személyes meggyőződésen alapuló hitről. (Felolvasás Sátoraljaujhelyben) 1902. 12. (Kézirat) Kt. 3514.a.
- Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről. Tanári székfoglaló értekezés. Sárospatak, 1904. 40. (Kézirat) Kt. 3514.b.
- Első lelkészkepesítői vizsga dolgozat. Egyházi beszéd. Sárospatak, 1897. (Kézirat) Kt. 3430.
- Emléklapok a hősi halált halt sárospataki diákok emléktáblájának s a Perényi, Rákóczi, Lorántffy domborművek leleplezési ünnepélyéről. (Panka Károly) Sárospatak, 1923. (Kézirat) Kt. 2827.
- Az Exodus 1-11; 19-20; 25-34. fejezetek szavai és magyarázata. 1919-1920 I-II félévi studium. Sárospatak, 1919-1920. (Kézirat) Kt. 3499.
- Felolvasásai Sátoraljaujhelyben: 1. A reformáció bejövetele és elterjedése hazánkban (1901. okt. 31.) 2. A külföldiek felfogása rólunk magyarokról. (1901. dec. 5.) 3. A nők egyházi és társadalmi helyzetéről (1902. jan. 16.) 4. Aquila és Priscilla (1902. febr. 20.) Sátoraljaujhely, 1901-1902. (Kézirat) Kt. 3316.
- Főkönyvtárnok jegyzék, a Nagykönyvtár 1919-ben biztonságba helyezett értékeiről. Sárospatak, 1919. 4. (Autográf) An. 6213.
- Gályarabok. 4 lap selejtpapíron, hely és évszám nélkül. (Kézirat) Kt. 3726.
- Gunkel: Mózes 5 könyve. Fordította: Harsányi István. Sárospatak, 1918. 22. (Kézirat) Kt. 3723.
- A „Halni mégyek” kezdetű ének igazi szerzője. Sárospatak, 1925. 2. (Kézirat) Kt. 3677.
- Halotti beszédei és imádságai. Sárospatak, 1915-1919. (Kézirat) Kt. 3420.
- Halotti búcsúztató versek Tolcsvai Bónis Ferencz felett 1741-ből. (Kézirat) Kt. 3680.
- Héber nyelvtan. Sárospatak, 1919. (Kézirat) Kt. 2752.
- Helynév magyarázatok. (Kézirat) Kt. 3679.
- Hóseás magyarázata és Hóseás próféta könyvének szavai. Sárospatak, 1920. 18-97. (Kézirat) Kt. 3510. a-b.
- Jegyzetek az énekeskönyv történetéhez. Sárospatak, 1927. (Kézirat) Kt. 3286.
- Jelentések és felterjesztések a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez. Sárospatak, 1905. (Kézirat) Kt. 2164.
- Jézus beszédei. (Kézirat) Kt. 3435.
- A Kazinczy metszetgyűjtemény katalógusa (cédu-lás) (Kézirat) Kt. 2572.
- Ki volt Rétey T. Ádám, Gyöngyösi I. verseinek gyűjtője? Sárospatak, 1920. (Kézirat) Kt. 3676.

- Harsányi István - Gulyás József - Simonfi János: A kuruc balladák hitelessége. Sárospatak, 1911. (Kézirat) Kt.a. 377.
- Ószösvetségi irodalomtörténet I-II. félévi studium. Sárospatak, 1919. 691. (Kézirat) Kt. 3509.a-b.
- Ószösvetségi irodalomtörténet I-II. félévi studium. A Kt. 3509.a-b. rövidebb átirása. Sárospatak, 1925. (Kézirat) Kt. 3518.a-b.
- Az ószösvetségi monotheistikus vallásban miféle maradványai fedezhetők fel az általános sémi politeizmusnak. (Pályamű) Sárospatak, 1896. 89. (Kézirat) Kt. 3513.
- Ószösvetségi teológia. I. félévi studium. Sárospatak, 1923. 142. (Kézirat) Kt. 3492.
- Az ószösvetségi tudományos tanításának rövid története a sárospataki főiskolában. Sárospatak, 1918. 15. (Kézirat) Kt. 3497.
- Martí, Karl: Az Ótestamentum vallása. Fordította Harsányi István. [S.l.], 1923. (Kézirat) Kt. 3498.
- Harsányi István – Gulyás József: Báro Palocsay Horváth György. II. Rákóczi Ferenc huszártábornokának költészete. A Debreceni Déri Múzeumban lévő kéziratot a szerzők kiadásra elkészítették. A kézirát az Akadémián elveszett. A bevezetést másodpéldányban Gulyás József megörizte. (Kézirat) Kt. 3683.
- A reformáció hatása a magyar közművelődésre. Sárospatak, 1923. 36. (Kézirat) Kt. 3512.
- Salamon Ódái. Psendepigrafikus Zsolttárkönyv az első századból. Fordítás németből: Deutsche Rundschau 1913. 4. Heft. Sárospatak, 1917. (Kézirat) Kt. 3724.
- Sárospatak, a magyar diákváros. Filmsynopsis. Gróf Zichy Géza Lipót művészi irányításával Gaál Béla rendezésében készült. Társszerzők: Harsányi István és Gulyás József. (Kézirat) Kt. 3721.
- A Sárospataki Főiskolában tanult országos híru férfiak. (Kézirat) 18. Kt. 3725.
- A Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtárak” óta feljegyzett nyomtatványok jegyzéke. Sárospatak, 1908. (Kézirat) Kt. 3343.
- Szinyei Gerzson cikkeinek feljegyzése. Sárospatak, 1924. (Kézirat) Kt. 2483.
- Harsányi István – Gulyás József: Tariménes utazása. (Bevezető tanulmány.) Sárospatak, 1919. 8. (Kézirat) Kt. 3681.
- Harsányi István 13 cikke a Bibliai Lexikon számára. Sárospatak, 1910. (Kézirat) Kt. 3092.
- Volt-e az „Imádság és ének Szent István király jobb kezének megtalálásáról” című nyomtatványának 1484.-i nümburgi kiadása? Sárospatak, 1912. (Kézirat) Kt. 3675.
- Harsányi István levelei ismeretleneknek. Sárospatak, 1909-1916. (Autográf) Lgy. 2087-2090.
- Harsányi István könyvtári levelezése és adatok 1908-1911. Lgy. 2091-2095.
- Harsányi István levele a Sárospataki Református Főiskola kiadványainak csereüggyében. Sárospatak, 1913. május 10. Lgy. 1776.

Harsányi Istvánnak írt levelek

- Alszeghy Zsolttól 1921; 1925. Lgy. 1917-1919.
- Angyal Dávidtól. Bp., 1921. febr. 3. Lgy. 1885.
- Antal Gézától. Bp., 1922. júl. 5. Lgy. 1945.
- Antal Gézától. Pápa, 1917. máj. 4. Lgy. 1873.
- Apponyi Sándortól. Lengyel, 1914. júl. 28. Lgy. 1786.
- Badics Ferentől. Bp., 1920-1922. Lgy. 1987-1997.
- Bajza Józseftől. Bp., 1921. márc. 3. Lgy. 1886.
- Balogh Jenőtől. Bp., 1921-1922. Lgy. 1908-2002.
- Balogh Istvántól. Zsadány, 1916. júl. 2. Lgy. 1844.
- Baros Gyulától. Bp., 1922. jan. 22. Lgy. 1931.
- Baros Gyulától. Bp., 1922. márc. 30. Lgy. 1942.
- Baros Gyulától. Bp., 1922. jan. 7. Lgy. 1930.
- Baros Gyulától. Bp., 1918. febr. 10. Lgy. 1878.
- Baros Gyulától. Bp., 1916. dec. 21. Lgy. 1865.
- Baros Gyulától. Bp., 1915. júl. 17. Lgy. 1795.
- Bartoniek Gézától. Bp., 1921. dec. 14. Lgy. 1928.
- Báthy Zoltántól. Bp., 1915. márc. 31. Lgy. 1791.
- Bátky Zsigmondtól. Bp., 1925. márc. 31. Lgy. 1961.
- Bátky Zsigmondtól. Bp., 1921. aug. 15. Lgy. 1908.
- Bátky Zsigmondtól. Bp., 1921. nov. 2. Lgy. 1922.
- Batta Istvántól. Debrecen, 1916. máj. 1. Lgy. 1833.
- Batta Istvántól. Debrecen, 1915. nov. 15. Lgy. 1813.
- Batta Istvántól. Debrecen, 1915. aug. 26. Lgy. 1803.
- Bereghy Kornéltól. Bp., 1914. jún. 14. Lgy. 1784.
- Bibó Istvántól. Bp., 1922. márc. 31. Lgy. 1944.
- Bodolay Istvántól. 1916. ápr. 2. Lgy. 1828.
- Borbély Sándortól. Vác, 1925. nov. 14. Lgy. 1968.
- Brunowszky Rezsőtől. Sárospatak, 1921. aug. 8. Lgy. 1907.
- Buday Károlytól. Sátoraljaújhely, 1921. dec. 24. Lgy. 1929.
- Buday Károlytól. Sátoraljaújhely, 1921. márc. 4. Lgy. 1890.
- Czakó Elemértől. Bp., 1922. márc. 15. Lgy. 1936.
- Csánki Dezsőtől. Bp., 1916. dec. 31. Lgy. 1866.
- Császár Elemértől. Bp., 1915-1926. Lgy. 2003-2018.
- Csekey Istvántól. Kecskemét, 1916. okt. 31. Lgy. 1859.

- Csekey Istvántól. Kecskemét, 1921. febr. 11. Lgy. 1887.
- Csikesz Sándortól. Kiscsány-Oszi, 1921. dec. 12. Lgy. 1927.
- Csiszár Bélától. Igrici, 1923. febr. 15. Lgy. 1953.
- Csobán Endrétől. Debrecen, 1926. jún. 22. Lgy. 1982.
- Daróczi Jánostól. Székelyudvarhely, 1915. júl. 12. Lgy. 1794.
- Daróczi Jánostól. Székelyudvarhely, 1915. aug. 4. Lgy. 1797.
- Daróczi Tamástól. Székelyudvarhely, 1912. máj. 4. Lgy. 1775.
- Deák Geyzátlól. Csap, 1914. júl. 25. Lgy. 1785.
- Dobaytól. Hidasnémeti, 1915. febr. 24. Lgy. 1790.
- Dongó Gyárfás Gézátlól. Sátoraljaújhely, 1926. máj. 4. Lgy. 1979.
- Enyiczkey Gábortól. Bp., 1916. jún. 3. Lgy. 1836.
- Erdélyi Páltól. Kolozsvár, 1917. nov. 24. Lgy. 1877.
- Farkas Bálintól. Beregszász, 1916. júl. 5. Lgy. 1849.
- Felméri Alberttől. Aszaló, 1922. okt. 13. Lgy. 1950.
- Ferenczi Zoltántól. Bp., 1921. ápr. 1. Lgy. 1896.
- Ferenczi Zoltántól. Bp., 1921. dec. 4. Lgy. 1926.
- Finkey Ferencről. Pozsony, 1915-1921. Lgy. 2019-2027.
- Fontes Rerum Transylvanicarum. Kolozsvár, 1915. nov. 8. Lgy. 1812.
- Friedrich Endrétől. Bp., 1916. nov. 9. Lgy. 1853.
- Genius Könyvkiadó Rt. Bp., 1921. nov. 22. Lgy. 1926.
- Gesztey Nagy Lászlótól. Bp., 1916. dec. 16. Lgy. 1863.
- Gönczy Miklóstól. Gödöllő, 1916. jún. 4. Lgy. 1837.
- Gönczy Miklóstól. Bp., 1916. jún. 7. Lgy. 1838.
- Gönczy Miklóstól. Bp., 1921. febr. 26. Lgy. 1889.
- Gönczy Páltól. Tiszacsege, 1921. máj. 27. Lgy. 1897.
- Gonda Bélától. Bp., 1917. ápr. 8. Lgy. 1871.
- Gonda Bélától. Bp., 1921. Lgy. 2028-2041.
- Gorzó Gellértől. Bp., 1914. nov. 18. Lgy. 1787.
- Gritternétől. Bp., 1916. dec. 20. Lgy. 1816.
- Gyulai Farkastól. Kolozsvár, 1916. jún. 10. Lgy. 1839.
- Gyöngyössy Lászlótól. Bp., 1917. ápr. 28. Lgy. 1778.
- Gyöngyössy Lászlótól. Bp., 1917. máj. 25. Lgy. 1875.
- Györffy Istvántól. Bp., 1921. júl. 1. Lgy. 1901.
- Györffy Istvántól. Bp., 1921. júl. 28. Lgy. 1906.
- Gyulai Ágostól. Bp., 1922. aug. Lgy. 1946-1947.
- Hajnóczy Istvántól. Kecskemét, 1916. júl. 12. Lgy. 1848.
- Hamar Zoltántól. Bp., 1914. nov. 5. Lgy. 1811.
- Harsányi Gusztávtól. Kassa, 1916. ápr. 28. Lgy. 1822.
- Harsányi Gusztávtól. Debrecen, 1921. júl. 25. Lgy. 1905.
- Harsányi Gusztávtól. Debrecen, 1927. ápr. 26. Lgy. 1977.
- Harsányi Zoltántól. Bp., 1916. nov. 23. Lgy. 1856.
- Harsányi Zoltántól. Szeged, 1916. júl. 11. Lgy. 1847.
- Haypál Bélától. Bp., 1916. dec. 16. Lgy. 1862.
- Házasságkötési értesítés. 1914. Lgy. 1781.
- Heinrich Györgytől. Bp., 1925. nov. 14. Lgy. 1965.
- Horkay Bertalantól. Abará, 1919. jún. 19. Lgy. 1881.
- Horváth Józseftől. Csurgó, 1916. júl. 3. Lgy. 1845.
- Horváth Zoltántól. Bp., 1924. ápr. 31. Lgy. 1956.
- Év nélkül írott levelek. Lgy. 2078-2086.
- Ismeretlenek levelei. 1915-1926. Lgy. 1814-1815; 1825; 1841; 1872; 1874; 1884; 1892; 1912-1913; 1970.
- Játa? Gézátlól. Bp., 1915. máj. 5. Lgy. 1792.
- „Jogállam” kiadóhivataltól. Bp., 1921. ápr. 18. Lgy. 1894.
- Juhász Lászlótól. Putnok, 1926. júl. 1. Lgy. 1983.
- Kálmán Farkastól. Vecsés, 1915. nov. 2. Lgy. 1807.
- Kardos Alberttől. Debrecen, 1916. ápr. 4. Lgy. 1829.
- Kardos Alberttől. Debrecen, 1921. aug. 15. Lgy. 1909.
- Kardos Alberttől. Bp., 1921. okt. 17. Lgy. 1916.
- Kardos Alberttől. Debrecen, 1921. okt. 28. Lgy. 1920.
- Kardos Alberttől. Debrecen, 1921. nov. 7. Lgy. 1923.
- Kardos Alberttől. Debrecen, 1922. máj. 13. Lgy. 1935.
- Kardos Alberttől. Debrecen, 1922. márc. 28. Lgy. 1941.
- Kéky Lajostól. Bp., 1914-1926. Lgy. 2042-2046.
- Kéler Margittól. Mád, 1916. szept. 30. Lgy. 1858.
- Király Györgytől. 1916. aug. 12. Lgy. 1850.
- Kiss Ferencről. Debrecen, 1926. febr. 24. Lgy. 1971.
- Kiss Kálmántól. Vasta, 1915. okt. 4. Lgy. 1808.
- Komáromi Jánostól. Bp., 1915-1926. Lgy. 2047-2068.
- Kontz Endrétől. Bp., 1924. szept.-okt. Lgy. 1957-1958.
- Kóra családától. Badaló, 1916. nov. 14. Lgy. 1860.
- Köszegi Dánieltől. Hernádszurdok, 1915. febr. 17. Lgy. 1789.
- Kovács Sándortól. Bp., 1922. Lgy. 1937-1938.
- Lajtha Lászlótól. Bp., 1920. aug. 30. Lgy. 1882.
- Lajtha Lászlótól. Bp., 1921. szept. 17. Lgy. 1914.
- Láng Nándor tól. Debrecen, 1922. jan. 29. Lgy. 1243.
- László Ágnestől. Hunyad, 1917. jan. 26. Lgy. 1867.
- Lenkey Gézátlól. Szeghalom, 1926. jún. 8. Lgy. 1981.a-b
- Lökös Sándortól. Sajóecseg, 1915. dec. 10. Lgy. 1816.
- Loványi Gyulától. Bp., 1924. nov. 25. Lgy. 1958.
- Loványi Gyulától. Bp., 1925. márc. 27. Lgy. 1660.
- Madarassy Lászlótól. Bp., 1921-1922. Lgy. 1921; 1933-1934; 1940.

- Makkai Sándortól. Kolozsvár, 1915. aug. 11. Lgy. 1798.
- Marton Jánostól. Beregszász, 1915. aug. 14. Lgy. 1799.
- Mihalik Sándortól. Bp., 1925. jún. 16. Lgy. 1962.
- Mihalik Sándortól. Bp., 1925. júl. 13. Lgy. 1964.
- Miklós Ödöntől. Utrecht, 1917. jan. 29. Lgy. 1868.
- Mitrovics Gyulától. Debrecen, 1924. márc. 13. Lgy. 1955.
- Nagy Bélától. 1915. aug. 23. Lgy. 1801.
- Nagy Sándortól. Bp., 1921. okt. 13. Lgy. 1915.
- Nagy Sándortól. Bp., 1921. jan. 26. Lgy. 1883.
- Négyesi Lászlótól. Bp., 1916. ápr. Lgy. 1831-1832.
- Nemes Bertalantól. Bp., 1921. aug. 18. Lgy. 1911.
- Nemes Lajostól. Abaújszántó, 1915. aug. 31. Lgy. 1804.
- Nemes Lajostól. Abaújszántó, 1916. júl. 10. Lgy. 1846.
- Páhy Ignáctól. Győröske, 1926. ápr. 16. Lgy. 1974.
- Palcsó Lászlótól. 1918. máj. 17. Lgy. 1880.
- Panka Károlytól. Bp., 1925. nov. 2. Lgy. 1967.
- Pap Károlytól. Debrecen, 1921. nov. 18. Lgy. 1924.
- Péter Mihálytól. Gálszécs, 1915. aug. 15. Lgy. 1800.
- Péter Mihálytól. Gálszécs, 1917. febr. 21. Lgy. 1820.
- Péter Mihálytól. Gálszécs, 1916. szept. 7. Lgy. 1852.
- Péter Mihálytól. Gálszécs, 1916. szept. 12. Lgy. 1854.
- Petrik Gézátlól. Bp., 1915. dec. 8. Lgy. 1969.
- Pintér Jenőtől. Bp., 1921-1923. Lgy. 2069-2075.
- Pongrácz Józseftől. Bp., 1922. szept. 17. Lgy. 1949.
- Pongrácz Józseftől. Pápa, 1927. máj. 31. Lgy. 718.
- Rácz Kálmántól. Pápa, 1914. júl. 9. Lgy. 1783.
- Rácz Kálmántól. Pápa, 1917. márc. 28. Lgy. 1869.
- Rácz Lajostól. Strasbourg, 1926. júl. 3. Lgy. 1984.
- Ráczkövy Istvántól. Kisgejőc, 1921. ápr. 5. Lgy. 1893.
- Rajka Lászlótól. Kolozsvár, 1916. febr. 24. Lgy. 1821.
- Ravasz Lászlótól. Bp., 1923. jan. 26. Lgy. 1951.
- Rédey Tivadartól. Bp., 1926. Lgy. 1976; 1980; 1973.
- Révész Imrétől. Debrecen, 1925. okt. 8. Lgy. 1966.
- Révész Kálmántól. Kassa, 1914. nov. 12. An. 4370.
- Révész Kálmántól. 1915. febr. 12. Lgy. 1788.
- Sárközy Imrétől. Nagybjom, 1916. máj. 25. Lgy. 1834.
- Sárközy Imrétől. Nagybjom, 1916. jún. 16. Lgy. 1840.
- Sárközy Imrétől. Nagybjom, 1926. ápr. 17. Lgy. 1975.
- Sárközy Imrétől. Nagybjom, 1926. ápr. 30. Lgy. 1978.
- Sebestyén Jenőtől. Bp., 1921. ápr. 15. Lgy. 1895.
- Sebestyén Gyulától. Bp., 1912. jan. 25. Lgy. 736.
- Sebestyén Gyulától. Bp., 1921. márc. 10. Lgy. 1891.
- Simon Józseftől. Szeszta, 1916. Lgy. 1818; 1824; 1826.
- Soltész Lenkétől. Sárospatak, 1915. aug. 23. Lgy. 1802.
- Solymossy Sándortól. Bp., 1922. Lgy. 1939; 1943.
- Solymossy Józseftől. Hódmezővásárhely, 1922. aug. 22. Lgy. 1948.
- Spolavich Lajostól. Bp., 1921. Lgy. 1902; 1904.
- Sütő Lászlótól. Megyaszó, 1921. aug. 16. Lgy. 1910.
- Szabó Andrástól. Vásárosnamény, 1921. jún. 22. Lgy. 1898.
- Szabó Gyulától. Bp., 1915. Lgy. 1805-1806.
- Szabó Jenőtől. Bp., 1916. szept. 17. Lgy. 1857.
- S. Szabó Józseftől. Debrecen, 1916. márc. 1. Lgy. 1823.
- Szabó Sándortól. Bp., 1921. júl. 21. Lgy. 1903.
- Szabó Sándortól. Vásárosnamény, 1922. febr. 20. Lgy. 1932.
- Szabolcsi Bencétől. Bp., 1926. márc. 25. Lgy. 1972.
- Szemere Gézától. Lasztomér, 1921. júl. 1. Lgy. 1900.
- Szentimrey Páltól. Ilkaha, 1923. febr. 5. Lgy. 1952.
- Szily Kálmántól. Bp., 1910. ápr. 22. Lgy. 1774.
- Szily Kálmántól. Bp., 1915. okt. 19. Lgy. 1810.
- Szinyei Barnától. Pozsony, 1916. márc. 30. Lgy. 1827.
- Szinyei Gerzsontól. Sárospatak, 1916. ápr. 18. Lgy. 1830.
- Szombach Gusztávtól. Bp., 1914. máj. 29. Lgy. 1779.
- Takács Mihálytól. Tiszavalk, 1914. okt. 14. Lgy. 1809.
- Thalytól. Érsekújvár, 1914. jún. 6. Lgy. 1780.
- Thienemann Tivadartól. Pécs, 1926. okt. 23. Lgy. 1985.
- Thury Etelétől. Pápa, 1910-1911. Lgy. 1707-1710.
- Tomán Jánostól. Szerencs, 1915. aug. 1. Lgy. 1796.
- Tóth Endrétől. Pápa. 1925. jún. 18. Lgy. 1963.
- Turay Lajostól. Bodroghalász, 1921. febr. 24. Lgy. 1888.
- Turi Sándortól. Paszab. (másolat) Lgy. 24.687.
- Waldapfel Jánostól. Bp., 1916. jún. Lgy. 1842-1843.
- Waldapfel Józseftől. Bp., 1916. jan. 11. Lgy. 1817.
- Vallentyinyi Dezsőtől. Rimaszombat, 1916. okt. 18. Lgy. 1851.
- Walter Gyulától. Kolozsvár, 1914. júl. 3. Lgy. 1782.
- Varga Zsigmondtól. Debrecen, 1916. febr. 7. Lgy. 1819.
- Varga Zsigmondtól. Debrecen, 1921. jún. 30. Lgy. 1899.
- Vay Miklóstól. Tállya, 1922. Lgy. 2076-2077.
- Vas Jánostól. Ór, 1916. dec. 11. Lgy. 1861.
- Vas Mihálytól. Gégény, 1917. aug. 15. Lgy. 1876.
- Zempléni Árpádtól. Bp., 1916. máj. 30. Lgy. 1835.
- Zempléni Árpádtól. Bp., 1916. nov. 22. Lgy. 1855.
- Zemplén Győzőtől. Bp., 1914. márc. 19. Lgy. 1777.
- Zolnai Bélától. Bp., 1923. okt. 16. Lgy. 1954.
- Zoltai Lajostól. Debrecen. 1914. júl. 10. Lgy. 1793.
- Zólyom Andrásnétlől. Bp., 1926. nov. 1. Lgy. 1986.
- Zsoldos Bénitől. Szeged, 1917. ápr. 4. Lgy. 1870.

KÉZI ERZSÉBET

Küzdőtársak**Farkasfalvy Farkas Géza és Elekes Imre sárospataki együttműködése**

Ha a sárospataki református gimnázium két világháború közötti történetét vizsgáljuk, akkor két jelentős személyiség kerül látókörünkbe: *Farkasfalvy Farkas Géza*, valamint *Elekes Imre*. Farkasfalvy, akinek nevét az általa használt módon írjuk, a Sárospataki Református Főiskola világi gondnoka, majd egyházkerületi főgondnok lett. Jómódú birtokosként adta fiait Patakra, ahol gyermekei eredményes éveket töltöttek. Ezért is volt hálás a református kollégiumnak mindaddig, amíg ezt megtehetette. Sikeres pályafutása után mind a magánéletében, mind pedig a helyi és országos politikában számára kedvezőtlen változások következtek be. Az a mű azonban, amelyet Klebersberg Kunó kultuszminiszterrel, valamint Elekes Imre gimnáziumi igazgatóval alkotott, túlélte a viharos évtizedeket, nagyban hozzájárult a pataki oktatás megújulásához. Ez a sárospataki angolnyelv-oktatás.

Mint ahogyan már több munkánkban említettük, a sárospataki református iskoláztatás a 20. század elejére hanyatló szakaszba jutott. Ennek fő oka az anyagi nehézségekben rejlett, mivel a Főiskola lényegében önálló tőkés vállalkozás volt. Az oktatásra fordítandó anyagi alapot a rendelkezésre álló földbirtokok, a házakból származó jövedelmek, jelentős pénztőke kamata, valamint értékpapírokba fektetett összegek hozama biztosította. Az első világháborút követő pénzügyi összeomlás azonban megrendítette az intézmény anyagi helyzetét. A 19. század végétől folyósított államsegély sem jelenthetett a háborús időszakban biztos bevételi forrást. A sárospataki református kollégiumot az első világháború után földbirtokai mentették meg, mivel ezeket közvetlen irányítás alá tudta vonni, ami biztos táplálékforrása volt mind a tanároknak, mind pedig a diákoknak. A pénz és értékpapír azonban elértéktelenedett, így csak nagyon szakszerű gazdálkodás következtében kerülhetett el az intézmény a csődöt. Farkasfalvy Farkas Géza, az intézmény világi gondnoka a világgazdasági válság idején, 1932-ben, így jellemezte a kialakult gazdasági körülményeket: *A sárospataki főiskola súlyos helyzetben van, mint mindenki, akinek vagyona földben és szőlőben fekszik.*¹

Az anyagi gondokhoz szakmai problémák járultak. Már az első világháború előtt világgossá vált, hogy a diákok modern bentlakásos intézményeinek megépítése nélkül lehetetlen a középosztály gyermekeinek Patakra csalogatása, ami az iskola számára egy fontos támogatói réteg elvesztését jelenthette volna. Az oktatásban betöltött szerep csökkenése a református egyház befolyásának visszaszorulását is jelentette volna.

¹ Magyar Protestánsok Lapja, 1932. 11. sz.9.

A 19. század folyamán ismétlődő problémaként merült fel a szakirodalomban a magyar oktatás szerkezeti átalakítása. Ostorozták a jogászképzés túltengését, ugyanakkor hiányolták a szakemberek a természettudományok, majd a közgazdasági ismeretek oktatását. Bár a 19. század végén jelentős modernizálást hajtottak végre, az első világháború után létrejött új politikai keretek az 1922-ben hivatalba lépő Klebelsberg Kunó kultuszminisztertől az önálló

Magyarország oktatáspolitikájának megteremtését kívánták meg. Ennek lett következménye a jogakadémiák államsegélyének megszüntetése, ami Patakot is súlyosan érintette.

Az első világháború után a Sárospataki Református Főiskola Igazgatótanácsa újból elővette régen dédelgetett terveit, hogy a pataki református oktatási központ hanyatlását megállítsa. Patak megmentésének kérdésével a már fentebb említett három személy foglalkozott nagy odaadással. Klebelsbergről külön tanulmányban emlékeztünk meg.² Elekes Imréről szoltunk már az erdélyi származású tanárok életének taglalásakor.³ Az elmúlt években azonban nem volt lehetőség *Farkasfalvy Farkas Géza* egyházkerületi főgondnok, főiskolai világi gondnok életének bemutatására. Most ezt a hiányt is szeretnénk pótolni, mivel teljesítménye, valamint hitéből fakadó ügybuzgalma, Patak iránti elkötelezettsége alapján ezt mindenképpen megérdemli.⁴

Apja Farkasfalvy Farkas Ábrahám, a gömöri egyházmegye gondnoka volt. Édesanyja kiscsoltói és pelsőczyi Ragályi Etelka. 1874. okt. 25-én született, tehát egy évvel korábban, mint Klebelsberg, valamint ugyanabban az évben, mint Bethlen István miniszterelnök. Farkasfalvy is tagja volt annak a nemzedéknek, amely az 1920-as években az önálló Magyarország megteremtését és kiteljesítését tartotta élete legfontosabb céljának. A középiskola befejezése után a Ludovika Akadémia növendéke lett, majd elvégezte a bécsi lovaglótanárintézet tanfolyamát, valamint a bécsi udvari lovaglóspanyol iskolát, ezután mint huszártiszt teljesített szolgálatot. Már 25 éves korában, 1899-ben császári és királyi kamarási címet kapott. Századosként nyugalomba vonult, saját birtokán gazdálkodott. Közben utazást tett Nyugat-Európában, valamint Algírban. Részt vett az első világháborúban, az orosz fronton harcolt. Őrnaggyá, majd alezredessé léptették elő. Farkasfalvy a háború után az országos, egyházi és vármegyei közeletben aktivizálódott. Először az abaúji egyházmegye gondnoka volt, majd Dókus Gyula halála után a sárospataki főiskola gondnoki tisztségét is ő kapta meg. Az ő gondnoki működésére esett az Angol Internátus megnyitása. 1935-ben gondnoka volt a szikszói és rásonyi egyházközségeknek. Rásonyban lakott,

² *Kézi Erzsébet*: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció. Eötvös Kiadó, Bp., 2004.

³ *Kézi Erzsébet*: A sárospataki református kollégium három Erdélyből jött jeles tanára. = Széphalom 19. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009. 511-516.

⁴ Életrajza főgondnoki kinevezése alkalmával megjelent a Református Világszemle első számában 1935-ben.

ott volt birtoka, ahol lótenyésztéssel is foglalkozott, mivel szenvedélyesen szerette a lovakat. 1926-tól országgyűlési képviselő, a szikszói választókertületben választják meg. Elnöke az Abaúj vármegyei törvényhatósági bizottságnak, valamint a lótenyésztési bizottságnak.

Amint azt a róla készült értékelésben olvashatjuk: „ő az a református főgondnok, akinek beszédjeiben nem csak a legtöbb bibliai idézetet lehet találni, hanem a legtöbb bibliai szellemet s a legtisztább evangéliumi világfelfogás megnyilatkozását is.” ... „Hirdeti, hogy a kálvinista felfogással nem fér össze a felekezeti türelmetlenség.”⁵ Ezt a gondolatot több beszédében is közölte. Ennek azért is volt nagy jelentősége, mivel az 1930-as években már éleződött a felekezetek közötti küzdelem, amely a magyar politikai közgondolkodást helytelen irányba befolyásolta. Farkasfalvy tekintélyével azonban helyes irányba terelhette hittársai gondolatait, valamint hozzájárult a politikai feszültség enyhítéséhez is. Annál is nagyobb ennek a jelentősége, mivel közvetlenül befolyásolta a jövődő nemzedék nevelését is. Hatással volt a pataki Angol Internátus működésére is, így jelentősen hatott magatartásával a tanulói összetétel alakulására is.⁶

Olvashatunk róla a sajtóban főgondnoki beiktatása alkalmával is. Farkasfalvy beszédének legfontosabb részeit idézzük: „A valláserkölcsei nevelést, mely nézetem szerint egy konzervatív állam fennmaradásának legfőbb alapfeltétele, igazán csak vallásos iskolák adhatják meg.”⁷ E sorok alapján azt kell megállapítanunk, hogy teljes mértékben egyezett véleménye Klebelsberg elképzelésével, aki nem akarta az egyház oktatásra gyakorolt hatását korlátozni, elismerte a felekezetek oktatásban betöltött történelmi jelentőségét. Azok a lépései, amelyeket Patak érdekében tett, azt példázzák, hogy nagyra értékelte azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a felekezetek ezen a téren kifejtettek. Jól szemléltetik Farkasfalvy szavai azonban a Klebelsberg halála után bekövetkezett változásokat, amikor több politikai csoportosulás is az egyházak oktatásra gyakorolt hatásának csökkentését szerette volna elérni. „Elöl fogok járni abban a küzdelemben, amely céljául tűzi ki, hogy itt lehetőleg egy talpalatnyi tért se engedjünk át.”⁸ Az a gondolat is többször felmerül Farkasfalvy véleménynyilvánításai alkalmával, hogy a pataki iskola demokratikus jellege nem csorbulhat azzal a ténnyel, hogy felvállalják a középosztály gyerekeinek a nevelését. Ez abból a gazdasági szükségyszerűségből fakadt, hogy a református egyház csak úgy tudta fenntartani iskoláit, ha a magántőke bevonásával próbálkozott. Ennek legális eszköze volt az Angol Internátus létrehozása, amelynek áldásait a rossz anyagi körülmények között élő, de tehetséges tanulók is élvezhették. Ennek számos példáját találtuk meg a tanulói rekrutáció vizsgálata alkalmával. „A pataki iskolának elsősorban a szegények iskolájának kell maradnia.”⁹ Az idézett mondat az új intézményeket támadókat akarta leszerelni, akik minden lehetőséget megragadtak arra, hogy a pataki modernizációs lépéseket a református egyház elleni támadásként értékelhessék. A szegény protestáns gyerekek nevelésén kívül az iskola mindig is rá volt szorulva a főúri támogatók segítségére. Fontosnak tarja Farkasfalvy az egyház szociális tevékenységét. „Arra kell törekednünk, hogy az egyház minden szegényét lehetőleg

⁵ Református Világszemle 1935. nov. 1. sz. 6.

⁶ *Kézi Erzsébet*: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció. Bp., 2004., 123.

⁷ Magyar Protestánsok Lapja 1932. nov. 25. 11. sz. 9.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

*egy-egy jobbmódú család gondjaira bízassuk.*¹⁰ Érzékeli a felekezeteket fenyegető veszélyt, helyes utat jelöl ki a hívek elvesztésének megakadályozására.

Idősebb fia éppen az első világháború éveiben volt Elekes Imre gimnáziumi tanár „gárdájának” tagja, ami azt jelentette, hogy asztalánál étkezett, valamint el kellett fogadnia Elekes atyai felügyeletét. Ez a pataki tanárság szokásos jövedelemkiegészítő tevékenysége volt, az első világháború után azonban egyre rosszabbul működött, mivel a romló tanári egzisztencia egyre nehezebben tudott megfelelni a jómódú középosztály növekvő igényeinek. Ezért volt szükséges a tanulói elszállásolás, valamint étkeztetés intézményes kereteinek kimunkálása.

Farkasfalvy fiainak halála után sem vágta el a Patakhöz fűződő kötelékeket. Feleségével alapítványt hoztak létre a pataki diákok támogatására. Farkasfalvy feladata a kormányzattal való kapcsolattartás, a pénzügyi támogatás megszerzésének biztosítása volt. A sáros-pataki tanár, Elekes Imre pedig a pataki oktatás modernizációjának elméleti előkészítője, valamint gyakorlati kivitelezője. Klebelsberg segített és ellenőrzött.

E l e k e s I m r e Farkasfalvy méltó társának bizonyult a Patakért folytatott küzdelemben. 1872-ben Erdélyben született, Nagyenyedén végezte a teológiát, majd magyarul latin szakos tanári képesítést szerzett. Nagykőrösi és gyönki tanárság után 1904-ben került Sárospatakra, ahol nyugdíjba vonulásáig nagy igyekezettel tevékenykedett. A róla található források alapján ellentmondásos egyéniség, de vitathatatlanul nagyon tehetséges, Patakhöz hűséges tanár. Számos írása is ügybuzgalmát igazolja. 1927-ben választották meg igazgatónak. 1933-ig gimnáziumi igazgató, majd 1934-ig az Angol Internátus első önálló igazgatójaként dolgozott. 1951. június 25-én halt meg Bp.en.

1912-ben különnyomat jelent meg írásaiból. Ez alapján tudjuk, hogy a bentlakásos intézmények kérdése már az első világháború előtt felmerült Patakon. A helyzet azért volt nehezen kezelhető, mivel a középiskolai oktatás megfelelő biztosításához a gimnázium épületét is ki kellett bővíteni. Az anyagi fedezet előteremtése mindkét intézmény számára szinte megoldhatatlan feladatnak tűnt. Mint írja: *„nem volt meglepő a nt. És tek. Ig. Tanács határozata, hogy egy államsegéllyel megvalósítandó gimn. Internátus ügyének tárgyalásába nem bocsátkozik, minthogy ez idő szerint egy új gimnáziumi épület emelését tartja elsőrendű s legrövidebb idő alatt megoldandó feladatnak”*.¹¹ Elekes a továbbiakban jelzi, hogy Debrecenben, valamint Zilahon a kettő együtt valósul meg. Sepsiszentgyörgyön is együtt épül kollégium gimnáziumi épülettel. *„Az 1883. XXX.t.-tc.szabályozta a segélyezések mérvét, módját, úgy a személyi, mint az építkezési kérdésekkel kapcsolatban, de így az építkezési államsegély kérdése rendes törvényes alapokon nyugszik. [...] Az internátusi célokra legutóbbi időkig egyáltalában nem adott a kormányzat s csak az utóbbi kultuskormány személyi irányzata és költségvetése lehet alapja és támasza az ilyen irányú kérdésnek.”*¹²

¹⁰ Uo.

¹¹ *Elekes Imre: Gimnáziumi internátus. Előterjesztés az Igazgató Tanácshoz a Sárospataki Főiskolában állítandó gimnáziumi internátus ügyében. Különnyomat, Sárospatak, 1912. 1.*

¹² Uo. 4.

Elekes a középiskolai internátust azért is fontosnak tartja, mivel sok a középfokon a nem helybeli tanuló. A jogászképzést meg akarták szüntetni, a teológusképzést felekezeti belügynek tekintették. „Az állam [...] internátus építésére ad pénzt, nem hajlandó a teológiai, vagy joghallgatók internátusára pénzt biztosítani.”¹³ Ez feltételezhetőleg oktatáspolitikai célokból történt, mivel a középfok iránt nagyobb volt az érdeklődés.

„A nem helybeli tanulók óriási arányszámát esetleg ki lehet egészíteni néhány más iskola statisztikai kimutatásával, annál is inkább, mert ebből azt a fontos következtetést is lehet és kell levonni, a hely problémájával való kombináció után, hogy ilyen nagy szám mellett el kell térni az internátus tervezésénél és építésénél az eddigi szokásostól, a kaszárnya rendszertípustól, s az újabb higiéniai, pedagógiai és didaktikai szempontból elméletben annyira megasztalt, a nagy nemzetek körében a gyakorlatban is bevált u. n. angol, vagy amerikai, vagy közönségesen pavilonrendszerre kell gondolnunk.”¹⁴

Mások mellett Elekes is ideálisnak tartja Patakot az iskolavárosi feladatok ellátására: „a kedvező egészségi és erkölcsi viszonyok annyira vonzóvá teszik iskolánkat messzi vidékek előtt is, hogy nem csupán az anyagi előnyökért fogják felkeresni távoli vidékek gyermekei, hanem az igazi nevelést biztosító intézmények révén kíváncsossá lesz a vagyonos középosztály gyermekei előtt is...”¹⁵ Elekes azért tartja fontosnak a középosztály gyerekeinek Patakra csalogatását, hogy elősegítse a különböző társadalmi rétegekből érkezők értelmiségivé válását. „Különböző néprétegekből kikerülő ifjú sereg asszimilálódása nem a mostani módon fog történni, mikor a nyersebb elemek aránytalan többsége magába szívja fel az otthoni műveltséget magával hozó, nagyon is csekély töredéket, hanem egészen megfordítva lesz.”¹⁶

A témával kapcsolatos anyagot találtunk mezőtúri igazgatói értekezletről, ahol a következők alapelveket fogalmazták meg az internátusokkal kapcsolatban: „2. Az internátusok külön udvarral, parkkal, szabad területen építendőek. [...] Lehetőleg az angol internátusok pavilon rendszere utánzandó felügyeleti, nevelői és egészségügyi szempontból [...] a növendékek kisebb, 10-20-as csoportokban különálló, de azért egymáshoz közel eső, villaszerű épületekben helyezendőek el, egy-egy nevelő tanár, még pedig lehetőleg nős tanár felügyelete alatt. [...] semmi esetre sem haladja túl a közönséges polgári élet mértékét s óvakodjék a fényűzéstől és kényeztetéstől. [...] 9. Az internátus jótékonyági intézmény, nem nyereszkező vállalat. 10. Az internátusi díjak összegében lehet különbség, de az ellátásban, elbírásban nem. Ezért minél több alapítványos, illetve kedvezményes hely szervezendő.”¹⁷

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 10.

¹⁵ Uo. 14.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 15.

Ezek az alapelvek Patakon is érvényesülnek majd. A szegény szülők gyermekeinek a felkarolását ott is fontos oktatáspolitikai feladatként kezelték. A modernizálás azonban mindig nehéz feladat. Sokszor keményen meg kell küzdeni a visszahúzó erők ellenállásával. Ezzel magyarázhatjuk, hogy Elekes Imrét számos támadás érte az 1920-as években. Ebben feltételezhetőleg szerepe lehetett a tehetséges emberekkel szemben megnyilvánuló irigységnek is, de annak is, hogy néhány tanárt a szerkezeti átalakítás egzisztenciálisan is nehéz helyzetbe hozhatta.

A Sárospataki Református Főiskola az 1919-es proletárdiktatúra felszámolása után szigorú igazolási eljárást alkalmazott. Az erre vonatkozó kérdőívben a következő kérdéseket olvashatjuk:

I. „a. A Károlyi korszak alatt (1918 okt. 31- 1919 márc. 21.) mikor lépett be a szocialista pártba? b. Milyen tevékenységet fejtett ki a szocialista eszmék terjesztése körül? c. Micsoda tüntetésekben vett részt? d. Szabadkőműves volt-e?

II. A proletárdiktatúra alatt minő megbízást vállalt? Minő tevékenységet fejtett ki s ezért minő kedvezményekben részesült? Minő kiküldetésekben vett részt?

III. A cseh megszállás alatt minő összeköttetésben állott a megszálló csapatokkal? Minő szolgáltatokat teljesített nekik?

IV. Volt-e már valamely hatóság vagy testület részéről igazoló eljárásnak alávetve? (Ha igen, az erre vonatkozó iratok bemutatandók.)¹⁸

Sajnos Elekes Imre kitöltött kérdőívét nem találtuk meg a levéltárban, de az Igazgató Tanácsához írt külön igazoló kérvényét igen, ami alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az eljárás során nem tagadhatta, hogy kényszerhelyzetben engedelmeskednie kellett a tanácskormány hivatalnokainak. Magatartását azonban a következő módon magyarázta:¹⁹

„1919 július 16-án fegyveres vörös katona hozott egy írást, melyet átvételi ív aláírása mellett kellett átvennem. Ez irat eredetiben csatolva van s tartalma szerint nekem már másnap július 17-én a Bp.i közoktatásiügyi népbiztosságnál jelentkeznem kellett volna, hogy ott beosztanak valami előadó átképző tanfolyamra.” Majd arról számol be, hogy két kollégájával, Maller Sándorral, valamint dr. Búza Lászlóval, aki akkor a közigazgató is volt, tehát az ügy hivatalból is hozzá tartozott, megbeszélte a teendőket. „Akkor odajött Dr. Búza László akkori közigazgató, akivel hivatalos minőségben is közölni óhajtottam a kapott rendeletet. Első szava is az volt: Mi akar ez lenni? Talán büntető expedíció! Majd a teendőket latolgatva, ő is azt tanácsolta, hogy az én helyzetemben feltétlenül jobb, ha elmegyek. Megkértem őket, hogy ne szóljanak erről, hogy a nyilvánosság előtt ne legyen ismeretes kirendelésem.”

Így bizonyítja, hogy kényszer hatása alatt cselekedett: „Másnap felmentem Rédeyhez s kértem, hogy tekintsen el személyemtől. Mereven elutasított. Megkérdeztem, hogy hogyan jutottam én ehhez: jelölés, választás, vagy mi úton? Azt felelte, hogy ez rendelet, a diktatúra parancsol és nem jelöl. Hivatkoztam családomra, a Tiszánál folyó harc befejeztével seregek seperhetnek végig Patakon, együtt kell velük lennem. [...] Azt felelte, hogy családom védelmére írást ad (okmányok között van!), családomat ez megvédi, nekem mennem kell, s legfeljebb 24 órát engedélyez.” [...] Elhatároztam magamban, hogy nem megyek.” Levelének további részében beszámol arról, miért szánta rá magát mégis a távozásra: „Lakott nálam akkor egy Mazoly Béla nevű vörös parancsnok [...]. Egy este azzal jött haza vacsoráról: Na, tanár úr,

¹⁸ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Sárospatak. (A továbbiakban: SRKLt.) K. K. I. 9. Igazoló eljárás kérdőíve.

¹⁹ SRKLt. K. K. I. 9. Elekes Imre főgimnáziumi tanár levele a Sárospataki Református Főiskola Igazgatótanácsához.

most már én mondom, hogy menjen! Azonnal. A vörösek innen menekülni kénytelenek, s nem lehetetlen, hogy megint tuszokat szednek. Mazoly u. i. tudta, hogy az áprilisi menekülésnél én minden tusz-listán rajta voltam. Azt is, hogy a menekülés órájában egy parancsnok embereket küldött ki fejbélövetésemre, mert én a vörös hadseregből való kilépésre buzdítottam volt tanítványaimat: Fodor theológust, Horváth Ödön, Frits József, Harmath Gyula stb., bár jól tudtam, hogy ezért halál a büntetés.”

Elekes Patakról való távozásának oka tehát az attól való félelem volt, hogy ezen tette miatt újbóli számonkérésre kerül sor. A tanfolyamon való részvétel lehetősége pedig kiváló alkalom volt arra, hogy üldözői szem elől tévesszék. Bp.en azonban saját közlése szerint nem látogatta rendszeresen a tanfolyamot, majd augusztusban a tanácskormány bukása után Nagykőrösön át, ahol anyósánál bujkált, hazatért a családjához. Levelében így utal erre az időszakra: *„Én ebből titkot nem csináltam, mert nem volt rá okom. [...] Nyíltan beszéltem, mert a kommun alatt rajtam vörös jelvény, bennem vörös gondolat vagy érzés egy pillanatig sem volt. Gyűlöltem, mert ellentétben állott egész világnézetemmel, a nemzeti és felekezeti érzésvilággal, mely bennem, mint református lelkész és tanárban mindig ugyanaz volt.”*²⁰

Ezekkel a sorokkal Elekes egyértelműen tisztázta magát. Az a tény is arra enged következtetni, hogy Elekes Imrét vetélytársai vádolták meg, hogy 1920-ban, az igazoló eljárások idején nem támasztottak kifogást Elekes Imrével szemben, csupán 1921-ben, amikor világossá vált, hogy a tantestületben egyre jelentősebb szerepe lesz. Az ügy koholmány voltát egyik volt kollégájának tanúvallomása is megerősíti. Nagy Lajos volt főiskolai tanár a következő nyilatkozatot adta Elekes Bp.re távozásáról:

„Alulírott tudok róla, hogy Elekes Imre sárospataki főisk. Tanár 1919. jul. havában kiküldetett egy tanfolyamra, melyet Bp.en tanítók számára tartottak.

Erre a tanfolyamra a zempléni vármegyei tanügyi megbízott voltaképpen engem küldött ki, de Rédei direktóriumi elnök nem bocsátott el. Azt mondta Rédei, hogy csak nem fogunk már minden terhet mi viselni, munkába kell fogni a konzervatív, reakciós és antiszociális főiskolai tanárokat is: ezeket oktassa ki, győzze meg és nyerje meg a tanfolyam, a vaskalaposokat, maradiákat, az ellenforradalmi érzelműeket, a papokat [...]. Nyilván e kategóriák valamelyikébe sorolta Rédei Elekes Imrét is; így esett a választása az ő személyére.

*Elekes Imre tiltakozott a kiküldetés ellen, de a direktóriumi elnök akarata megmászthatatlan volt. Ellenszegülni s a parancs teljesítését megtagadni annyi lett volna, mint szigorú megtorlást provokálni: hogy kockáztathatta volna ezt meg olyan ember, akit ellenségének tartott az új rendszer?”*²¹

Nagy Lajos tehát igazolta Elekes állításait, nevezetesen azt, hogy Elekes nem önként vett részt a tanfolyamon, másrészt a tanácsköztársaság hatóságai őt ellenségként kezelték. A források alapján azt kell megállapítanunk, hogy csak kényszerből cselekedett, ezért vállalt szerepet a tanácskormány idején.

Annak ellenére, hogy Elekes Imre 1921-ben egyértelműen tisztázta magát, 1922-ben gyanúsító újságcikk jelent meg róla, ami miatt pereskedni kényszerült. *Kútmérgezés* címmel cikk jelent meg a *Sárospatak* című lapban. A pert azonban az újság munkatársai elvesztették.

²⁰ Uo.

²¹ SRKLI. K. K. I. 9. Nagy Lajos volt főiskolai tanár vallomása.

A debreceni ítélőtábla leiratából idézünk néhány részt: „*Dr. Gulyás József tanú vallotta, hogy főmagánvádlótól [Elekes Imre] hallotta azt, hogy Bp.en valami kommunista tanfolyamon részt vett és ott Szabó tanügyi népbiztossal érintkezett; tanú szerint a főmagánvádoló igazolása a kommunizmusból kifolyólag halasztást szenvedett és a kommunistaság gyanúja miatt ellene egy csendőr főhadnagy kihallgatásokat eszközölt, főmagánvádlónak a kommunizmus alatti viselkedéséről, a polgárőrségbe való felvételének mellőzéséről azonban mit sem tud.*”²²

Kihallgatták dr. Szabó Sándort, dr. Búza Lászlót, a teológiai akadémia tanárait. A Sárospataki Református Főiskola Igazgatótanácsa igazolta Elekest. A perirat így végződött: „*a kir. Itélőtábla megállapítja, hogy a főmagánvádoló államellenes magatartást a kommunizmus idején nem tanúsított: a Bp.en tartott kommunista tanítói előadó képző tanfolyamra a direktórium rendeletéből, kényszerűségből és tanártársa tanácsára, – magát nagyobb kellemetlenségektől megóvando, – felment ugyan, ezzel szemben azonban a vádbeli cikkben főmagánvádlónak a kommunizmussal való kapcsolatba hozására vonatkozó tények valósága az a körülmény, hogy a polgár őrségbe fel nem vétetett, – bebizonyította nincs.*”²³ Zilahi Kiss Jenő újságíró felfüggesztett büntetést kapott. Dr. Kiss Sándor szerkesztő betegségével mentegette magát. Elekest viszont kötelezték a költségek (2000 pengő) megfizetésére. Az ítélet 1922. május 18-án született.

Elekes folytathatta munkáját a sárospataki református főgimnáziumban. Az ellene folyó támadások azonban nem csitultak. 1927-ben újból sajtótámadás érte, de ez sem akadályozhatta már meg igazgatói kinevezését. Tanártársa, akivel erdélyi származásuk is közös, a következőket írja Elekeshez szóló levelében: „*Gondoltam, hogy mindent elkövetnek, hogy megakadályozzák, hogy a rég megérdemelt helyre állj. – Hisz kisajátított terrenum volt – melyre idegennek, jövevénynek – mint mondák – nem volt szabad jutni.*”²⁴ A rágalmak azért is tűnnek koholmányoknak, mivel mindig akkor lesznek különösen hevesek, amikor Elekesnek lehetősége nyílt szakmai előmenetelének biztosítására.

Elekes politikai megbízhatóságát több tény is alátámasztja. A személyéhez kötődő levéltári anyagban számos meghívás szerepel hol teára, hol vacsorára a város valamint Zemplén vármegye prominens személyiségeihez.²⁵ Ha politikailag takargatni valója lett volna, bizonyára kiközösítik. Szerepel a meghívottak között a Klebelsberg tiszteletére adott első pataki vacsorán is. Majd a jubileumi ünnepségek megrendezésében kifejtett tevékenységért magas állami kitüntetésben (Signum Laudis) részesült. Mindez nem történhetett volna meg akkor, ha múltja nem lett volna tiszta. A becsstelen embert ugyanis sem Horthy, sem Klebelsberg nem szerette, nem tűrte a környezetében. Éppen más pataki személyek sorsa igazolja, hogy Horthy a becsstelenséget még akkor sem tűrte el, ha valaki vele azonos politikai elveket vallott.

Hosszas kutatás, elemzés és elmélkedés után érzésem szerint fel kell mentenünk Elekes Imrét. Halálának 60. évfordulójához közeledve főhajtásunkat mindenképpen megérdemli. Azt, hogy a tanári hivatást előtérbe helyezte a papi hivatással szemben, nem feltét-

²² SRK, Kézirattár: 8b.II.675/24/1922.

²³ SRK, Kézirattár: 8b.II.,675/24/1922 (A vádirat 6. oldalán).

²⁴ Bathó levele Elekes Imréhez, TIREL, K.K.I.9

²⁵ Elekes Imre levéltári anyaga, SRKLT. N. I. 6. Meghívások társasági eseményekre.

Móricz Zsigmond Patakon
Elekes Imre (balra), Mátyás Ernő és
Hegyaljai Kiss Géza társaságában
1930.máj. 11.²⁶

lenül jellembeli hiba. Egy egyházi gimnáziumban pedig mindenképpen előny volt, hogy teológiai végzettséggel is rendelkezett.

A hagyatékban tíz Móricz Zsigmondtól származó levél, valamint az 1930 májusában tartott Móricz pataki előadásának kézírásos szövege is megtalálható.²⁷

A levelek arra utalnak, hogy nem csupán munkakapcsolatban, hanem baráti viszonyban is voltak egymással. („Igaz barátod: Móricz”).

A források alapján megállapítható, hogy Elekes jó szervező, kiváló, messzire tekintő oktatáspolitikus volt, akinek sokat köszönhet Patak. Farkasfalvy bizonyára nagyra értékelte, hiszen gyermekeinek kiváló tanára volt, másrészt együtt kovácsolhatták azokat a nagyratörő terveket, amelyek a pataki református oktatás modernizálásához vezettek. Nehezen hihető, hogy Elekes vállalta volna a pereskedést is, ha az ellene felhozott vádak nagy része nem koholmány lett volna. Az is nehezen képzelhető el, hogy Klebelsberg ne informálódott volna megbeszélései előtt tárgyalópartnerei politikai múltjáról. Farkasfalvy barátjaként persze könnyen bejuthatott szinte a legfelső politikai körökbe is, de nehéz elképzelni, hogy Farkasfalvy méltatlanul fogadott volna valakit a barátjának. A teológia elvégzése után valószínűleg azért is végezte el az egyetemet, mivel nem akart lelkészi teendőket ellátni. Egész életművét értékelve méltó társa volt Klebelsbergnek, valamint Farkasfalvy Farkas Géza világi gondnoknak. Ő ugyan a kevésbé látványos munkát végezte, de ügybuzgalma töretlen volt.

A pataki iskoláztatás történetében mind a tragikus sorsú Farkasfalvy Farkas Géza, mind pedig Elekes Imre kiemelkedő szerepet töltenek be. Az, hogy barátként dolgozhattak az iskola érdekében, életük külön ajándéka volt.²⁸

²⁶ Kováts Dániel: Móricz Zsigmond és Sárospatak. Miskolc, 1994. 97.

²⁷ SRK. Kézirattár, AN. 5385.

²⁸ **Felhasznált további irodalom:** Benke György – Pólos László – Szabó Csaba: Pataki tanáraink. 1931–1952. For You BT. Sárospatak, 2005. - Elekes Imre: Emlékirat egy Miskolcon felállítandó Ref. Tanító-Képző Intézet ügyében. László Könyvnyomda RT, Miskolc, 1917. - Elekes Imre: Megigazulás. In: A mi örökségünk. A reformáció 400 éves évfordulója alkalmából tartott tudományos ülés anyaga. 1918. - Elekes Imre: Petőfi jelentősége. REF. Főisk. Könyvnyomda, Sárospatak, 1923. Az idézeteket az eredeti helyesírással közöljük.

VÍZSZOBOR

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Epilógus egy tudós életművéhez Mitrovics Gyula akadémiai tagságának megszűnése

A magyar filozófia- és esztétikatörténet jeles alakja volt Mitrovics Gyula, a Sárospataki Református Főiskola diákja, majd tanára, később a debreceni egyetem pedagógiai tanszékének alapító professzora (1918–41), a bölcsészkar 1923/24. évi dékánja, az egyetem 1940/41. évi rektora.¹ A már nyugalomba vonult tudós akadémiai tagsága 1947-ben szokatlan módon, lemondással szűnt meg. A továbbiakban ennek körülményeit kísérelem meg bemutatni, az MTA Könyvtárban található dokumentumok alapján.

Mitrovics 1871-ben Sárospatakon született, érettségi után a pesti, a bécsi és a berlini egyetemeken tanult. 1893-ban *A valóságosságokról* című esztétikai tanulmányával doktori címet szerzett, és gimnáziumi tanár lett Sárospatakon. Még nem volt harminc esztendő, amikor németből lefordította Schwegler Albert *A bölcsélet története* című művét, amely 1903-ban, az MTA Filozófiai Írók Társasága XVII. köteteként megjelent. Nem sokáig maradt Patakon: előbb a miskolci leánynevelő intézet igazgatója (1904–9), majd a Debreceni Református Kollégium bölcsészeti akadémiai tagozatának tanára (1909–14) lett. Ezután négy évig a Kollégium internátusának és könyvtárának vezetője, végül 1918-ban betölthette az egyetem akkor létrehozott pedagógiai tanszékét. 1935. május 16-án választották meg az MTA levelező tagjává, székfoglalóját 1937. január 4-én tartotta *Az esztétika fogalma és főbb problémái* címmel. További fontosabb művei: *A magyar esztétikai irodalom története* (1928), *A neveléstudomány alapvonalai* (1933), *A műalkotás szemlélete* (1940). A katedráról 1941-ben, rektori megbízásának lejártakor vonult vissza, de a Magyar Esztétikai Társaság elnöki tisztét megtartotta. Bp.-en, illetve Vámospércsen élt, majd hazaköltözött Sárospatakra. A 40-es évek végén Nyugat-Németországba távozott, 1965-ben Stuttgartban halt meg.

Az MTA tagjainak lexikona szerint Mitrovics levelező tagsága 1947. december 9-én szűnt meg.² A lemondás deklarálása azonban ennél jóval korábban megtörtént. Mitrovics 1947. július 17-én táviratban (!) jelentette be elhatározását: „Magas koromra és egészségi vi-

¹ Életével és munkásságával legújabbban Vincze Tamás foglalkozott: A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. (Szerk.: Brezsnay László.) Gondolat Kiadó, Bp., 2007. 89–139.; továbbá: Vincze Tamás: Mitrovics Gyula és a nőnevelés. = Széphalom 18. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2008. 365–373.

² A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002, I–III. (főszerk.: Glatz Ferenc), MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Bp., 2003. II. kötet 883. Ez a forrása a közleményben említett többi akadémikus adatainak is, a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is. Mitrovics életrajzát lásd még: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. (Szerk.: Ladányi Sándor.) Református Sajtóosztály, Bp., 1977. 410.

szonyaimra tekintettel méltóztassék tudomásul venni s jelenteni tagságról való lemondásomat, Mitrovics.”³ Mi történt a távirat feladásától december 9-éig terjedő közel öt hónap alatt? A folyamat Voinovich Géza főtitkári válaszeveleiből rekonstruálható.⁴ Az első levél csak 1947. november 4-én kelt, mert az akkor érvényes akadémiai Alapszabály szerint „az Akadémia július, augusztus és szeptember havában szünetel.”⁵ Mitrovics ügye tehát három és fél hónapot pihent, a főtitkár októberben kezdett vele foglalkozni. A lemondással kapcsolatban az akkori Alapszabály szűkszavúan fogalmazott: „Az akadémiai tagság megszűnik a tagságról való lemondással is.”⁶ Az eljárásra tehát nyilvánvalóan a tagválasztás rendjét kellett értelemszerűen alkalmazni, s ebben az osztálynak volt kezdeményezési joga.⁷ A főtitkár levele ennek megfelelően a következőképpen hangzott: „Mitrovics Gyula nyug. egyet. ny. r. tanár úrnak, Vámospércs (Hajdú-megye). Igen tisztelt Barátom! Az Akadémia I. osztályának tegnapi ülésén előterjesztettem a tagsági lemondásról szóló sürgönyödet. Az osztály sajnálattal bár, de elfogadta a lemondást s erről a határozatról most értesíteni kötelességem Téged. Sajnálom, hogy a kilátásba helyezett felolvasásod, a Zala-émlékbeszéd ezen elhatározásod folytán elmarad. Régi tisztelettel üdvözöl (főtitkár)”⁸ A következő levél, az elsővel megegyező címmel, 1947. december 2-i keltezésű: „Igen tisztelt Barátom! A M. Tud. Akadémia I. osztálya és Ig. Tanácsa – sajnálattal bár – lemondásodat tudomásul vette. Igaz tisztelettel üdvözöl régi híved (főtitkár)”⁹ A levélben említett igazgatótanácsi ülést 1947. november 26-án tartották, Pais Dezső, az I. osztály elnöke vezetésével. Az ülés jegyzőkönyvének 2. pontja ezt rögzítette: „Jelenti a főtitkár, hogy az I. osztály két tagja, Zsigmond Ferenc r. és Mitrovics Gyula l. tagok lemondtak tagságukról. Mitrovics Gyula lemondását az osztály elfogadta.”¹⁰ A harmadik főtitkári levél címzése az előzőekkel szintén azonos, dátuma 1947. december 10: „Igen tisztelt Barátom! Lemondásodat nyáron kaptam kézhez, így csak ősszel tudtam bejelenteni az osztálynak, ahonnan még a ritkábban tartott igazgatótanácsi, s utóbb, tegnap, az összes ülés elé terjesztettem. (sic!) Az összes ülés sajnálattal vette, de elfogadta lemondásodat. Midőn erről kötelességszerűen értesítelek, fogadd tiszteletem kifejezését. Régi híved”.¹¹ Az időrend tehát világos. A végső döntés meghozatalára, az Alapszabály szerint, az akadémikusok összes ülésének volt joga, ezért lett 1947. december 9-e a tagság megszűnésének napja.¹²

³ MTA Könyvtára – Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye – Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL). Jelzet: RAL 219/1947. A távirat feladásának helye: Sárospatak, ideje: 1947. júl. 17. 8 óra 35 perc, címzettje az Akadémia Főtitkári Hivatala. A szövegét ékezetes átirással közöljük.

⁴ Valamennyi levél jelzete: RAL 219/1947.

⁵ Az MTA Alapszabályai, 1946. 57.§. = Kónya Sándor: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. MTA Könyvtárának Közleményei 32 (107) új sorozat. Bp., 1994. 306.

⁶ Alapszabály 21.§, vö.: Kónya Sándor i. m. 301.

⁷ Alapszabály 19.§, vö.: Kónya Sándor i. m. 301.

⁸ Géppel írt másolat, aláírás nélkül. Az I. osztály elnevezése 1858. dec. 20. és 1949. nov. 28. között: Nyelv- és széptudományi osztály. Az emlékbeszéd feltehetőleg Zala György (1858–1937) szobrászra, az MTA tiszteleti tagjára vonatkozik.

⁹ Géppel írt másolat, aláírás nélkül. A zárómondat aligha formalitás: az 1877-ben Debrecenben született Voinovich szintén esztéta volt, tehát szakmai, nemzedéki és debreceni vonatkozásai miatt egyaránt közel állhatott Mitrovicshoz.

¹⁰ MTA Igazgató Tanács ülései 1946. febr. 4. – 1949. nov. 29. (a továbbiakban: IT jkv) 1947. nov. 26-i ülés jegyzőkönyve, RAL K 1352. Zsigmond Ferenc (1883–1949) irodalomtörténész, az MTA r. tagja, korábban szintén a debreceni egyetem tanára lemondását az osztályülés nem fogadta el.

¹¹ Géppel írt másolat, aláírás nélkül.

¹² Alapszabály 30.§. „Az összes ülések tárgyai: (...) az osztályi és igazgatósági ülésekből áttett ügyek megtárgyalása és eldöntése.” Vö.: Kónya Sándor i. m. 303.

A kérdés most már az: milyen okok és körülmények vezették Mitrovicsot bejelentésének megtételére? A válaszhoz vissza kell lépniünk az időben. Még tartott a második világháború, amikor 1945. március 7-én Melich János ig. tag kezdeményezésére összegyűltek az elérhető akadémikusok, a testület újraindítása céljából. Az 1944-ben külföldre távozott Habsburg József főherceg elnöki tisztét megüresedettnek tekintve Kornis Gyulát választották az MTA ideiglenes elnökévé. Kornis az április 26-ai összes ülésen nem tartott szükségesnek általános tagrevíziót, úgy vélte, a háborús bűnösnek nyilvánított tagok kizárásával az Akadémia eleget tesz a megtisztulás követelményének. Ennek alapján 1945. július 20-án kizárták a tagok sorából Habsburg Józsefet, Hóman Bálintot és Orsós Ferencet.¹³ 1945 májusában 37, 1946 júliusában további 28 (főleg természettudós) új levelező tag került be az Akadémiára. Az utóbbiak közül 17-en még ugyanezen év decemberében rendes taggá léptek elő, jelentősen befolyásolva ezzel a köztestület szellemiségét.¹⁴ Az új rendes tagok között találjuk Mansfeld Géza orvost, volt auschwitzi foglyot, aki az MTA Igazgató Tanácsának Szent-Györgyi Albert akadémiai másodelnök vezetésével tartott, 1947. január 25-ei ülésén fölvetette a tagok politikai szempontú átvilágításának szükségességét. Az ülés jegyzőkönyve a 19. napirendi pontnál erről a következőket tartalmazza: „Mansfeld Géza ig. tag¹⁵ visszatér arra, hogy az Akadémiában nem voltak belső igazolási eljárások s vannak olyanok a tagok között, akik nevének olvastára sokan fejet csóválhatnak. Pais Dezső utal arra, hogy az alapszabályban erre nézve van intézkedés. Minden tag bármikor javaslatot tehet egyes tagok kizárására.”¹⁶ Az Igazgató Tanács mégis öttagú bizottságot küld ki: Turóczi-Trostler József, Bibó István, Buzágh Aladár, Rusznyák István és elnök Mansfeld Géza. A főtitkár átadja Mansfeld Géza biz. elnöknek azon tagok névsorát, aki e tekintetben már szóban voltak, s akiknek adatait ő megszerezte.”¹⁷

Mansfeld személyes indítékai érthetőek voltak. Ezt az igazgatótanács tagok is észlelték, volt, aki óvta is őt az elfogultságtól. Ám a népbíróági tárgyalások és az igazoló eljárások által felbolydult közélet kényszerhelyzetbe hozta az Akadémiát, ezért a bizottság létrehozása elkerülhetetlen lépésnek tűnt. A tagok összetétele azonban új akadémikusi generáció térnyerését jelezte, hiszen Turóczi-Trostler 1945-ben, Bibó, Mansfeld és Rusznyák 1946-ban lett akadémikus, Buzágh az 1938. évi levelező tagsága után szintén 1946-ban lépett elő rendes, majd igazgató taggá. De szólnunk kell még egy szempontról. Az Akadémia új szellemiségű vezetői folyamatosan keresték további levelező tagok megválasztásának lehetőségét, ám az Alapszabályban korlátozott taglétszám növelésére irányuló törek-

¹³ Tilkowszky Loránt: A Magyar Tudományos Akadémia a felszabadulás után 1945–1948. = A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. (Főszerk.: Pach Zsigmond Pál.) Akadémiai Kiadó, Bp., 349.

¹⁴ Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai 1945–1949. = Magyar Tudomány, XCVI. kötet, 1989. 6. sz. 496–499.

¹⁵ Mansfeld Géza nem igazgató tag, hanem minden bizonnyal a IV. Biológiai és orvosi tudományok osztálya választott képviselője volt az Igazgató Tanácsban. (Alapszabály 23.§, vö.: Kónya Sándor i. m. 302.)

¹⁶ Az Alapszabály 21.§-a szerint „Az illető osztálynak titkos szavazás útján, a jelenlevő tagok kétharmad szótöbbséggel tett javaslata alapján, az összes ülés titkos szavazással s egyszerű szótöbbséggel kizárhatja az Akadémia tagjai sorából azt a tagot, akinek erkölcsi vagy állampolgári feddhetetlensége súlyos csorbát szenvedett. Az akadémiai tagság megszűnik a tagságról való lemondással is.” Vö.: Kónya Sándor i. m. 301. Ezt a pontot eredetileg a háborús bűnösök kizárásakor, 1945. júl. 20-án iktatták be az Alapszabályba. Vö.: Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai, i. m. 497. o.

¹⁷ IT jkv. 1947. jan. 25-i ülés.

vések elbuktak a régi tagok védekező mechanizmusán. Emiatt néhányan lehetőséget láttak arra, hogy egyes akadémikusok 1945 előtti magatartásának vitatható igazolására hivatkozva úgymond „helyet csináljanak” másoknak. Ezért tudhatott a főtitkár előzetes adatokat szolgáltatni a bizottságnak. Tagjelöltek pedig voltak bőven: Lukács György pl. beadványban javasolta 10-15 kommunista társadalomtudós együttes megválasztását, sikertelenül.¹⁸

A bizottság tehát hozzálatott a munkához és 1947. április 26-i ülésén véglegesítette jelentését, amelyet másnap benyújtott az Igazgató Tanácsnak. Eszerint a bizottság, eljárása során, az akadémikushoz méltatlan magatartás megállapítása végett, a náci ideológia képviselését és egyéb tevékenységeket, továbbá erkölcsi megfontolásokat vizsgált. Ennek keretében áttekintette az igazoló eljárások eredményeit, valamint az érintett tagok „köztudomású ténykedését”. A bizottság egyhangúan úgy határozott, hogy 12 akadémikus kizárására tesz javaslatot: Nemes Balogh Ernő,¹⁹ Herzog Ferenc,²⁰ Johan Béla,²¹ Császár Elemér,²² Szily Kálmán,²³ Mályusz Elemér,²⁴ Dékány István,²⁵ Mitrovics Gyula, Dolányi Alajos,²⁶ Schmidt Henrik,²⁷ Sipeki Balázs Károly²⁸ és Surányi-Unger Tivadar.²⁹ A bizottság szerint Mitrovics Gyula debreceni és Dolányi Alajos Bp.i egyetemi tanárok „mindketten, mint nyugdíjas professzorok, nem kerültek igazolás alá, de a bizottság értesülése szerint a nemzetiszocialista téveszmék propagálói voltak s kéri az ig. tanács tagjait, szíveskedjenek erre nézve felvilágosításokat adni, illetve javaslatot tenni.”³⁰ Az Igazgató Tanács 1947. április 28-án foglalkozott a bizottság javaslatával, az ülésen Mansfeld Géza r. tag elnökölt. Első napirendként előterjesztette az általa szignált jelentést. A névsoron hosszú vita alakult ki, hiszen ilyen, csoportos jellegű eljárásra eddig nem volt példa. Mitrovics kapcsán egyedül Turóczi-Trostler fogalmazott meg kételyt: „Mitrovicsról azonban különböző híreink vannak”. Az ülés határozathozatal nélkül ért véget, a vitát elnapolták.³¹

A folytatásra két hetet kellett várni. Az Igazgató Tanács 1947. május 10-ei ülését Kodály Zoltán, az MTA elnöke vezette. Az 1. napirendet ismét a Mansfeld-bizottság jelentésével kezdték, majd a kizárási elvekről alakult ki hosszas vita. Ebben Kodály kijelentette, hogy az elvek tisztázása nélkül a kizárások a „kaszinói kigolyózás” látszatát keltik. Az ülés végül a következő határozatot hozta: a) az eljárást megindítják; b) minden érintettet értesítenek a kizárási indítványról; c) aki mellett szót emeltek az Igazgató Tanácsban (Balogh, Herzog, Johan, Mályusz), azoknál ún. „kiegészítő eljárásra” is sor kerül; d) „Mitrovics

¹⁸ Tilkovszky Loránt i. m. 355. Az akadémiai történetírás eddig, tudomásom szerint, nem fordított figyelmet a Mansfeld-bizottság tevékenységére, az idézett helyen is csupán egymondatos utalás olvasható.

¹⁹ Balogh Ernő (1890–1964) orvos, 1942-től az MTA I. tagja.

²⁰ Herzog Ferenc (1879–1952) orvos, 1932-től az MTA I., 1941-től r. tagja.

²¹ Johan Béla (1889–1983) orvos, 1942-től az MTA I. tagja.

²² Császár Elemér (1891–1955) fizikus, 1928-tól az MTA I. tagja.

²³ Szily Kálmán (1875–1958) mérnök, 1920-tól az MTA I. tagja.

²⁴ Mályusz Elemér (1898–1989) történész, 1930-tól az MTA I., 1941-től r. tagja.

²⁵ Dékány István (1886–1965) filozófus, 1922-től az MTA I. tagja.

²⁶ Dolányi Alajos (1877–1963) statisztikus, 1920-tól az MTA I. tagja.

²⁷ Schmidt Henrik (1877–1953) nyelvész, 1923-tól az MTA I. tagja.

²⁸ Balás Károly (1877–1961) közgazdász, 1929-től az MTA I. tagja.

²⁹ Surányi-Unger Tivadar (1898–1973) közgazdász, 1935-től az MTA I. tagja.

³⁰ IT jkv. 1947. ápr. 28-i ülés. A nevek a jegyzőkönyvben szereplő sorrendben és névírással, a jegyzetekben viszont az idézett akadémiai életrajzi lexikonban szereplő módon szerepelnek.

³¹ Uo.

*Gyula ügyében be kellene szerezni az „Egyedül Vagyunk”-ban írott cikkei. Erre az Igazgató Tanács Turóczi-Trostler József ig. tagot kéri fel. Pais Dezső lelkiismereti kérdésnek tartja, hogy a bizottságnak konkrét adatok álljanak rendelkezésére, mind Mitrovics, mind Kovács Alajos esetében”;*³² e) aki mellett egy tag sem szólal fel, az ellen az Igazgató Tanács kizárási indítványt tesz az osztálynak.³³

Az eljárás megindításáról az érintetteknek haladéktalanul megfogalmazták és még abban a hónapban elküldték az értesítést. Erre következtethetünk Mitrovics 1947. június 12-én, Sárospatakon kelt válaszleveléből. A több oldalas irományban leírja, hogy a május 10-én kelt és május 31-én a vámospércsi címére postázott értesítést június 3-án küldték utána Sárospatakra, s azt az előző napon, tehát június 11-én kapta kézhez. Nehéz bármire is válaszolnia, mert nem ismeri a konkrét vádpontokat. Ezért az észrevételekre vonatkozó felhívásra a hírlapokból ismert kategóriák szerint reagál: a demokrácia és a reakció, a zsidókérdés és a németbarátság témakörében.

Egyetemi pedagógia tanárként a nevelésügy politikai kérdései foglalkoztatták, gyakorlati vonatkozásokban pedig az iskola és a mintagazdaság összekapcsolhatósága. Másik vezérgondolata a tanítóképzés főiskolai szintre emelése volt. Rectori beszédeiben felvetett a falusi élettel, illetve az egészségüggyel kapcsolatos kérdéseket. Már sárospataki gimnáziumi tanárként ellenezte a külön „úri konviktus” (étkezde) létesítését. Szociális érzékét mutatja, hogy Miskolcon és Debrecenben 50, illetve 180 fős internátusok létrehozását kezdeményezte. A zsidókérdés kapcsán közli, hogy az általa alapított Magyar Esztétikai Társaság működése szabad elveken alapult. A választmányi tagok 17 %-a, köztük a társaság főtitkára zsidó származású volt. Saját gyermekeit a Szepességben zsidó családnál helyezte el német nyelvtanulás céljából, ahonnan ő cseregyerekeket fogadott. Számos egyéb zsidó kapcsolata volt, *A műalkotás szemlélete* c. művét pl. Mauthner Manó (Rózsavölgyi és Társa) adta ki, s az Esztétikai Társaság kiadványait szintén zsidó kiadó jelenteti meg. A németkérdésről nyilatkozva utal arra, hogy Debrecenben ő indítványozta Huss Richárd egyetemi tanár magatartásának kivizsgálását, mert az illető Volksbund-propagátor volt. Mint rektor, megtagadta az arcképének halála utáni megfestetését. Egyébiránt, tanári teendői mellett, 1940 óta rendszeres esztétikájának kidolgozásán munkálkodik. Ennek második kötete vár megjelenésre *A szép fogalma* címmel. Levelét a következő szavakkal zárja: „mindezek miatt meg vagyok győződve arról, hogy szellemi életünk története nem a benyújtott kizárási javaslat és nem is annak elfogadása alapján fogja megrajzolni az én szellemi és erkölcsi képmásomat, hanem egész életem folyamán kitartó munkásságom értékei, életem alkotásai és irodalmi műveim alapján, melyekről nem egyszer az akadémiai nagydíj odaítélése alkalmából is kaptam elismerő szavakat a jelentésekben. Mindezek miatt 76 évvel a vállamon, 48 évi közszolgálat után talán ahhoz is lehet jogom, hogy a még rám váró napokat zaklatás nélkül, békességben tölthessem el.”³⁴ Mitrovics egy héttel később, június 19-én, rövid kiegészítést fűzött leveléhez, amelyet szintén elküldött az MTA-nak. Ebben – szociális érzékenységet bizonyítandó – arról ír, hogy az első világháború után a szőlőjét gondozó vincellér meg-

³² Pais Dolányi Alajosról beszélt, aki 1943-ig a dolányi Kovács Alajos nevet viselte.

³³ IT jkv. 1947. máj. 10-i ülés

³⁴ RAL 361/1947.

özvegyült feleségének egyik gyermekét magához vette és érettségiig sajátjaként nevelte. A levél visszhangjáról dokumentumot nem találtunk, csak azt tudjuk, egy hónappal később Mitrovics táviratban bejelentette lemondását. Emiatt a bizottságnak az a határozata, hogy Turóczi-Trostler József vizsgálja meg az *Egyedül Vagyunk*ban megjelent Mitrovics-cikkeket, okafogyottá vált. A történeti alaposság azonban megköveteli, hogy e kérdésnek is utána járjunk.

Az *Egyedül Vagyunk* című,³⁵ 1938–44 között megjelenő, főszerkesztőként végig Oláh György által jegyzett, magát fajvédőként definiáló folyóirat kezdetben széles körből merítette szerzőit: Benda Kálmán, Darvas József, Illés Endre, Kodolányi János, Kovács Imre, Makkai László, Makkai Sándor, Móricz Zsigmond, Németh László, Szabó Lőrinc, Veres Péter stb. De velük együtt megjelent a lapban Endre László, Imrédy Béla, Jaross Andor, Rácz Jenő, Rajniss Ferenc is. 1940 tavaszán erőteljes politikai programváltás történt, szerkesztőbizottság alakult – többek között – Milotay István, Imrédy, Jaross, Rácz részvételével. Az immár szélsőjobboldali orgánus szerzői közül ezután kikoptak a korábbi értelmiségiek. 1942-ben újabb változás történt: a lap kétheti megjelenésűvé, hírlapszerűvé vált, a szerkesztőbizottság megszűnt. A formai jegyek mellett a magát társadalompolitikai és szépirodalmi folyóiratként meghatározó, ekkor már főleg antiszemita és szélsőjobboldali politikai publicisztikát közlő periodika stílusa népszerűbbé, bulvárjellegűvé vált. A korábbi szerzők között megtaláljuk Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt, cikksorozattal van jelen Mályusz Elemér, felbukkan Jankovich Ferenc és Wass Albert. E periódusra tehető Mitrovics megjelenése is, aki 1942 augusztusa és 1943 novembere között öt alkalommal jelent meg a lapban, de nem klasszikus szerzői értelemben. Először olvasói levelét közölték, ezután két interjút készítettek vele, majd beszámoltak egy vidéki előadásáról, s végül – a szerkesztőség felkérésére – ő válaszolt néhány olvasói kérdésre.

Mitrovics levele *Mi valósult meg Gömbös kultúrpolitikájából?* címmel jelent meg.³⁶ A cikket, mint jelzi, nem közlésre szánta, hanem Gömbös halálának évfordulója miatt érezte szükségét, hogy összefoglalja azokat a nevelési elveit, amelyeket a 20-as években – az akkor pártvezér Gömbös kérésére – ő ajánlott a későbbi miniszterelnök figyelmébe (nyolcosztályos népiskola, egységes középiskola, érettségire épülő tanítóképzés stb.). Felhatalmazta ugyanakkor a főszerkesztőt, hogy „adatait felhasználják”. A lap a levelet teljes terjedelemben leköszölte, hozzátéve, hogy szerzője „régifajvédő”. Ezt követte a Nemzeti Színház vezető Németh Antal elleni támadásokról szóló interjú. Mitrovics elzárkózott attól, hogy színházat korábban szintén irányító Voinovich Géza bíráló szavait kommentálja, de kifejtette nézeteit Németh igazgatói működésének pozitívumairól. Elemezte a színház szerinte kedvezően megváltozott műsorpolitikáját, és megállapította, hogy az igazgató „erős és öntudatos faji alapon áll”, amennyiben a zsidó befolyást csökkentette.³⁷ Pár hónap múlva az Akadémiai Nagydíj odaítélésének körülményeiről faggatták a professzort. Hóman Bálint ellenében ugyanis a baloldali gondolkodású Szekfű Gyula kapta az elismerést,

³⁵ Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilmtár FM3/9837.

³⁶ *Egyedül Vagyunk*, V. évf. 18. sz., 1942. aug. 28. 11–12.

³⁷ Mitrovics professzor a Németh Antal elleni támadásokról. A Nemzeti Színház problémája a legnevesebb magyar esztétikai professzor megvilágításában. = *Egyedül Vagyunk*, VI. évf. 3. sz. 1943. jan. 29. 4.

s ez kiváltotta a jobboldali nemtetszését. Mitrovics az interjúban áttekintette az adományozási eljárás rendjét, és nem vonta kétségbe a szavazás jogszerűségét. A riporter minduntalan „tudományos szempontokon kívüli” okokra volt kíváncsi, de a professzor kikerülte a csapdákat. Amikor a fajvédelem és a zsidókérdés akadémiai kutatásának hiányáról kérdezték, elmondta, hogy „nemzetiségi kérdésben” a nyelvészeink kiváló munkát végeznek, a fajbiológiának viszont – az általa egyébként tisztelt – Méhelly Lajos lemondása óta nincs akadémikus kutatója. Az akadémiai tagválasztások újságíró által feltételezett rejtett szempontjait nem volt hajlandó kommentálni.³⁸ A következő hónapban a lap Mitrovics vidéki előadásáról közölt beszámolót, amelyben a pedagógusok erkölcsi és anyagi megbecsülésének szükségességéről és az általuk végzett munka nehéz körülményeiről volt szó, mindenfajta ideológiai töltés nélkül.³⁹ S végül *A jobboldal postaládája* rovatban jelentek meg az esztéta gondolatai. E sorozatban mindig más, a laphoz kötődő közéleti személyiség válaszolt néhány beküldött olvasói kérdésre. „A zsidó szellem befolyása esztétikai kultúránkba” felvetésre válaszolva arról írt, hogy ő már 1928-ban bírálta Lukács György, Balázs Béla, Jászi Oszkár egyes nézeteit, majd általában szólt az idegen szellemi áramlatok, az individualizáció, az anyagelvűség, a művészetek öncélúságának káros hatásairól. A további – lényegében bulvárjellegű – kérdésekre (szocialista színészek, a rádió helyzete, sztárgázik) még inkább konkrétumok nélkül reagált, hangsúlyozva, hogy mindig a nemzeti értékek és a tartalmi kérdések fontosak.⁴⁰

Mindezek után a történész gondban van, ha Mitrovics felett ítélnie kell. Mert bár a tudományos életmű a fenti sajtószereplésekkel kétségtelenül gellert kapott, a professzor publicisztikai megnyilvánulásai sem mennyiségükben, sem minőségükben nem alkalmasak valamiféle elszámoltatásra. A Gömbös-féle levélben, ahogy maga is írta, korábban már megjelent gondolatait összegezte.⁴¹ A szerkesztőség kapott az alkalmon, és a továbbiakban ők keresték a neves esztétát különböző témákban, s ez valószínűleg legyezgette a nyugalmazott professzor hiúságát. Németh Antal megítélése kapcsán csak a megfogalmazásában tévedett, hiszen a színháztörténet ma már elismeri a fiatal igazgató haladó törekvéseit, s döntéseit nem antiszemitizmussal, hanem minőségi cserékkel hozza összefüggésbe, s őt magát kifejezetten baloldalinak tekinti.⁴² Objektív maradt a Szekfű-ügyben, s a pedagógusokról szóló előadása és az olvasói levelekre adott válaszai sem uszítóak. Mindazonáltal vitathatatlan, hogy erősen szimpatizált a jobboldallal, hagyta, hogy személyét és gondolatait koncepciózusan felhasználják, miközben nyilvánvalóan tisztában volt a lap orientációjával.

Ha Mitrovics ellen nem is, a Mansfeld-bizottság által eltávolításra javasolt többi akadémikus esetében a procedura tovább folyt. Az eljárásban végül egyetlen tag kizárására sem került sor, de a szóban forgó 11 tag 1949 végéig – különböző okok miatt – mégis kikerült az Akadémiáról. Közülük utóbb 9 főt rehabilitáltak. Nézzük ezeket sorban. 1948

³⁸ Mi történt az Akadémián? Mitrovics professzor beszél Szekfű Gyula tüntető megjutalmazásáról = Egyedül Vagyunk, VI. évf. 12. sz. 1943. jún. 4. 3.

³⁹ Mitrovics professzor a tanárok és tanítók hősiességéről = Egyedül Vagyunk, VI. évf. 15. sz. 1943. júl. 16. 4.

⁴⁰ A jobboldal postaládája. Most Mitrovics Gyula professzor válaszol. = Egyedül Vagyunk, VI. évf. 23. sz. 1943. nov. 5. 12.

⁴¹ Mitrovics Gyula Emlékkönyv, Debrecen, 1939. 675. skk. o.

⁴² Vö.: Németh Antal: Új színházat! Tanulmányok. (Válogatta és szerkesztette: Koltai Tamás.) Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp., 1988. Lásd különösen a szerkesztői előszót: 5-23.

tavaszán az Igazgató Tanács javaslatot tett arra, hogy töröljék azok tagságát, akik 1945 óta úgymond „nem adtak hírt magukról” (mert pl. külföldre távoztak). Az összes ülés az indítványt magáévá tette, és beiktatta az Alapszabály átmeneti intézkedései közé. Ennek alapján 1948. április 23-án kizárták Balás Károlyt, Surányi-Unger Tivadart, Schmidt Henriket, Szily Kálmánt, valamint a korábban kizárásra nem javasolt Jendrassik Györgyöt.⁴³ A döntés koncepciój jellegét elismerve az MTA közgyűlése Jendrassik és Szily tagságát 1989. május 9-én, Balás, Surányi-Unger és Schmidt tagságát 1991. május 9-én visszaállította. Balogh Ernőt, Dékány Istvánt, Herzog Ferencet, Johan Bélát és Mályusz Elemért az Akadémia 1949. évi politikai átszervezésének keretében, 1949. október 31-én, 117 további akadémikussal együtt tanácskozó taggá minősítették át, amellyel tagságuk lényegében megszűnt.⁴⁴ Az 1989. május 9-i közgyűlés kimondta e döntés megalapozatlanságát, a tagságokat visszaállította, sőt Johan Béla 1990-ben posztumusz Széchenyi-díjat is kapott. Ugyancsak az 1949. október 31-i összes ülésen veszítette el tagságát Császár Elemér, akit 1948-ban politikai okokból bebörtönöztek.⁴⁵ Dolányi Alajost népellenesség vádjával 1947-ben ítélték két év börtönbüntetésre, emiatt 1949. április 23-án kizárták az Akadémiáról.⁴⁶ Kettőjük rehabilitációjára – a bírósági ítéletek miatt – nem került sor.

Az áttekintésből kitűnik, hogy az 1947-ben indult kizárási eljárásban a Mansfeld-bizottság javaslatainak túlnyomó többségét nem támasztották alá valós érvek, a folyamat politikai szempontok és téves értékítéletek jellemezték. Ebben szakmai féltékenység, nemzedéki és személyes elfogultság egyaránt szerepet játszhatott. De vajon mi történt volna Mitrovicssal, ha lemondás helyett megvárja a kizárási indítvány elbírálását? A kérdés talán történelmietlen, de az ügy utóéletének ismeretében biztosra vehető, hogy eltávolítására, akkor nem került volna sor. Ugyanakkor minden bizonnyal bekerült volna az 1948. április 23-án kizártak közé, különösen külföldre távozása miatt. Így viszont az utókor alkalmasint őt is rehabilitálta volna.

Mitrovics a lemondás mellett döntött. Jobboldali politikai publicisztikája következményeit bírósági úton aligha kérték volna számon (ahogy pl. ez Mályusszal sem történt meg), de ezt ő a 40-es évek végén nem tudhatta. Szeme előtt lebegett a szélsőjobboldali biológus, a szintén zempléni származású Méhelý Lajos esete, aki akadémikustársai felháborodása miatt már 1931-ben lemondott rendes tagságáról, de a közéletből nem hátrált ki. Őt 1946-ban népellenes és háborús bűnök miatt tíz év börtönre ítélték.⁴⁷ Az akadémiai vizsgálat miatt Mitrovics nyilvánvalóan megijedt, ezért mondott le és távozott külföldre. Az utókor akkor jár el helyesen, ha életművét tudományos eredményei alapján ítéli meg.

⁴³ Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai. I. m. 499–500.

⁴⁴ Kónya Sándor i. m. 506. Az átszervezésről részletesen lásd: Póó János: Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. = Történelmi Szemle, XXXVI. évf. 1994. 1–2. sz., 79–110.; Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949. Akadémiai Kiadó, 1995.

⁴⁵ Kónya Sándor i. m. 504.

⁴⁶ A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002, i. m. I. kötet, 271.

⁴⁷ Uo. II. kötet, 862.

HALÁSZ MAGDOLNA – NAGY ZOLTÁN

„Könyvek között egy életen át”**Dr. Busa Margit könyvtári hagyatéka Széphalomban**

Széphalom jeles irodalmi emlékhely, a Kazinczy-kultusz központja. E *szent* helyen állt Kazinczy Ferenc lakóháza, 1806-ban ide költözött a családjával. Az irodalmi élet és a nyelvújítás vezéréként huszonöt évig innen irányította, szervezte a magyar szellemi életet. A széphalmi Mester a helyi közélet tekintélyes személyiségeként a vármegye közgyűlésein is felszólalt. A Zempléni Casino alapító tagja, bírósági ülnök, 1814 és 1817 között a református gyülekezet főgondnoka volt. 1820-tól népes családja megélhetése miatt a vármegye levéltárában vállalt munkát. Különleges élményt jelentett számára a régi iratok rendezgetése, megtervezte az intézmény páratlan belső berendezését is. A sokoldalúan képzett, korának kiemelkedő személyisége, az MTA tagja, az 1831-es kolerajárvány áldozataként távozott az élők sorából. Végakarátának megfelelően széphalmi kertjében temették el, sírhantja a magyarok egyik zarándokhelye.

2008-ban a Kazinczy-sírkert és az emléksarnok szomszédságában Radványi György Ybl-díjas építész egy rendkívüli szentélyt álmodott meg, amely a Magyar Nyelv Múzeumaként nyitotta meg kapuit. A funkciójában is páratlan intézmény a nyelvünk történetével kapcsolatos állandó és időszakos kiállítások, határon inneni és túli konferenciák, különféle tanácskozások, ünnepségek, megemlékezések reprezentatív színhelye. 2009-ben értékes hagyatékkal bővült a múzeum: dr. Busa Margit, az Országos Széchenyi Könyvtár nyugalmazott tudományos főmunkatársa, a Kazinczy Társaság tiszteletbeli tagja, a kiváló bibliográfus, a jeles Kazinczy-kutató még életében a magánkönyvtárát a Kazinczy Társaságnak adományozta.

Ki volt Busa Margit?

1914. június 21-én született Budapesten. Már gyermekkorában megszerette a könyveket, szerető édesapja gyakorta ajándékozta meg a gyermekeknek írt kötetekkel. *„Könyvek között nőttem fel, korán megragadott az a szellemiség, ami belőlük áradt felém.”*¹ A középiskola befejezése után sikeresen felvételt nyert a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–latin–történelem szakára. Alszeghy Zsolt, Horváth János s más híres professzorok tanítványaként a filológiai ismereteket is elsajátította. Három évig az irodalomtudományi

¹ Pogány György: „Nekem a könyvtári szolgálat hivatás volt...” Beszélgetés Busa Margittal. = Könyvtári Levelezőlap. 1994. 5. sz. 2.

tanszék könyvtári kezelőjeként is jeleskedett. 1945-ben szerezte meg a bölcsészdoktori diplomáját. *„Amikor végeztem, lehetőségem lett volna arra, hogy az egyetemen maradjak. De olyan helyre szerettem volna kerülni, ahol kutatásaimhoz rendelkezésre állt a forrásanyag Erre elsősorban a Széchenyi Könyvtárban volt lehetőség.”*² Pár hónappal később a bibliotéka főigazgatója tudományos munkatársaként alkalmazta. Először az igazgatási osztályon, majd a hírlaptárban munkálkodott. Aztán tizenkét évig a kéziratárban, a nyugdíjazásáig újból a hírlaptárban tudományos főmunkatársaként dolgozott. *„Szerencsés voltam és vagyok, mert ott dolgozhattam, ahol akartam, s azt csinálhattam – és csinálom –, amit végtelenül szerettem. Nekem a könyvtári szolgálat hivatás volt.”*³

A munkaviszonya megszűnése után visszajárt a volt munkahelyére, a főváros tudományos könyvtáraiban tovább folytatta több évtizedes áldásos tevékenységét. Felkészültségét két különleges szakterületen kamatoztatta. Az egyik példaértékű tevékenysége a retrospektív, a kurrens szakbibliográfiák, sajtóbibliográfiák összeállítása, szerkesztése volt. *„A sajtóbibliográfiám adatai egy-egy periodikum teljes megjelenési 'életét' bemutatják, kiegészülnek a hírlapok és folyóiratok mellékleteivel... Lelőhelyjegyzékükből látjuk, hogy egy-egy periodikum hány könyvtárban található, illetve a sok könyvtár állományából következtetve ritkaságnak tekinthetjük-e vagy sok könyvtárban előforduló kiadványnak.”*⁴ Az 1950-ben megjelent retrospektív Magyar Történeti Bibliográfia (1825-1867), valamint az 1986-ban közreadott retrospektív Magyar sajtóbibliográfia (1705-1849) I. kötete összeállításában munkatársaként vett részt. Az 1996-ban megjelent Magyar sajtóbibliográfia 2. kötete (1850-1867), a Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent hungarica hírlapok és folyóiratok bibliográfiája anyagát a nyugdíjas éveiben fáradhatatlanul gyűjtötte, állította össze és gondozta. A kétkötetes sajtóbibliográfia kiadása évekig tartó, állhatatos, szorgalmas munkájának bizonyítéka.

A másik *„szívbeli szerelme”* Kazinczy életpályájának, munkásságának kutatása volt. *„Évtizedek óta izgat a személye, az a szerep, amelyet korának magyar irodalmában betöltött. Minden idegszálával és akaratával a magyar nyelv és irodalom emelkedését mozdította elő, a jó ügyért bátran és tisztességesen kiállt.”*⁵ Már 1956-tól rendszeresen jelentek meg Kazinczyval kapcsolatos publikációi. *„Mikor én 1945-ben az OSZK dolgozója lettem, nagy lelkesedéssel úgy éreztem, hogy a Nemzeti Könyvtár minden kazinczy's állománya az én olvasásom kedvére létesült. Olvastam sok-sok Kazinczy-kiadványt, ezekről írt tanulmányokat. Különös indíttatás vett rajtam erőt, minden olvasmány előttem ismeretlen adatáról cédulára feljegyzést készítettem. Reméltem, hogy valamikor egy-egy írásomban fontos lesz e cédulák anyaga. ... Bibliográfiává rendezett anyagom több kötetben megjelent, az adattár ezekre épül, ezek anyagát teljesíti ki.”*⁶ 1981-ben a miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár gondozásában jelent meg a *Kazinczy Ferenc bibliográfia*, amely 1775-től 1980-ig Kazinczy Ferenc nyomtatásban megjelent műveit és a róla szóló irodalmat adja közre.

² Uo. 2.

³ Uo. 3.

⁴ Batári Gyula: Nyugdíjasainkról. Beszélgetés Busa Margit irodalomtörténésszel = OSZK Híradó. 1996. 9.

⁵ Pogány György i. m. 3.

⁶ Busa Margit: A Kazinczy Ferenc adattárról – munka közben = Széphalom. 13. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2003. 349.

1994-ben a sátoraljaújhelyi Kazinczy Társaság adta ki *Kazinczy Ferenc bibliográfia* 2. kötetét. A retrospektív bibliográfia az 1980-1990 közötti időszak a könyvekben, a periodikákban megjelent Kazinczy-tanulmányokat, cikkeket közli. 1991-től a *Kazinczy Ferenc bibliográfia* kurrens anyaga a Kazinczy Társaság: Széphalom című évkönyve 1993-as, 1994-es, 1997-es és 2001-es számaiban jelent meg. 1988-tól a Széphalom évkönyvben is közreadta Busa Margit a tanulmányait. Hiánypótló kiadvány a 2001-ben megjelent *Kazinczy Ferenc prózai kéziratának bibliográfiája*. A már 87 éves jeles bibliográfus, filológus főként a fővárosi könyvtárak, levéltárak, múzeumok kéziratáraiból szorgalmasan gyűjtötte a kéziratok adatait, állította össze a bibliográfiát. „Az első rész a Kazinczy Ferenc önéletrajzi jellegű írásait, ... a másodikban Magyar írók írásai Kazinczytól és kortársaitól... a harmadik rész pedig külföldi személyekről és műveikről szóló” forrásokat adja közre.⁷

2001-ben összeállította *Egy évszázad fele az irodalom és a bibliográfia szolgálatában* címmel a maga személyi irodalomjegyzékét. A több mint száz tételt tartalmazó forrásjegyzék az 1946-tól 2001-ig végzett gazdag „munkásságának összegzése. Tudni akartam teljesítettem-e amire vállalkoztam, megtettem-e mindent, amit megtehettem.”⁸ Tiszteletbeli tagja volt a Kazinczy Társaságnak, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Bibliográfiai Szekciójának. Példaértékű tudományos munkásságáért 1998-ban Szinnyi József-díjat kapott, 2006-ban életműve elismeréseként az Országos Széchenyi Könyvtár főigazgatója *Bibliotheca Emerita* kitüntetésben részesítette.

Az égiek akarata szerint, Kazinczy születése 250. jubileuma ünneplése esztendejében, 2009. március 6-án, 95 évesen csendesesen ment el a minden élők útján. Hamvai a Bp.i Szent Gellért plébániatemplom urnatemetőjében nyugszanak. A tudományos kutatómunkában végzett elévülhetetlen érdemeit a széphalmi Mester különleges gondolataival méltathatjuk: „Aki eleget tevé a maga korának, az minden következőknek élt.”

Busa Margit könyvtára

Halála után néhány hónappal a felajánlott gyűjtemény – az örökös unokaöcs, Busa János jóvoltából – Fehér József, a Kazinczy Társaság elnöke személyes közreműködésével a Magyar Nyelv Múzeumában kapott helyet.⁹ A dobozokban a könyveken kívül folyóiratok, brosrák, magánjellegű kéziratok voltak. A dokumentumtípusonként történő szétválogatásánál az elhasználódott, a tartalmilag elavult példányok kivonása is megtörtént.

Dr. Busa Margit a könyveit az előzéklapon beragasztott művészi exlibriszel is jelezte. A gyakran olvasott kötetekben néhány kedves relikvia: fotó, képeslap, szentkép, meghívó, magánjellegű levél is rejtőzött, ezek a kéziratokhoz kerültek. A hagyaték egyik értéke, hogy a dokumentumok lapjai közé a szerzővel, a tartalmukkal kapcsolatos kézzel, írógéppel írt megjegyzéseit, kiegészítéseket, folyóiratcikkeket is elhelyezte. A megőrzött mellékletek a könyvek utolsó számozott oldalát követően egy tasakban összegyűjtve, fel-

⁷ Kováts Dániel: A Kazinczy-kutatás új eredményei = Zempléni Múzsza. 2003. május. 84.

⁸ Busa Margit: Egy évszázad fele az irodalom és a bibliográfia szolgálatában. Személyi bibliográfia. = Széphalom. 11. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 2001. 231.

⁹ A könyvtári anyag előírásnak megfelelő feldolgozása 2009. szeptember elejétől november végéig tartott. A feladatot Nagy Zoltán könyvtár-informatikus tanár, a múzeum könyvtárosa és Halász Magdolna könyvtári szakértő, ny. könyvtárigazgató végezte el.

A könyvek csomagolása 2009. április 5-én dr. Busa Margit egykori otthonában és rendezés alatt a széphalmi múzeumban

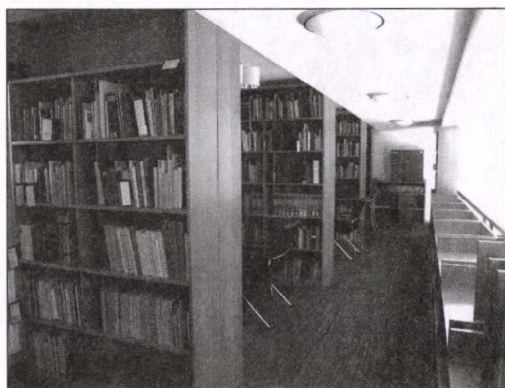
dolgozva a tudományos kutatók munkáját segíthetik. A könyvtári gyűjteményt alkotó enciklopédiák, lexikonok, kézikönyvek, tanulmányok, szótárak, különlenyomatok, szépirodalmi művek a tizenkilencedik század második felétől napjainkig megjelenő könyvkiadást prezentálják. Az állományban magyar német, francia, román és cseh nyelven írt dokumentumok találhatók. Különösen értékesek a határon inneni és túli neves irodalomtörténészek, könyvtárosok kéziratos ajánlását tartalmazó ún. possessor kötetek.

Dr. Busa Margit tudományos kutatónak a széphalmi Mester iránti tisztelete, különös szeretete a könyvtári gyűjteménye alakításában is megnyilvánult. Teljességre törekvően szerzeményezte a Kazinczy munkásságával, a hazai és külföldi kortársaival, kapcsolatos régebbi és az újonnan megjelent különféle dokumentumtípusokat. A hagyatéknak páratlan Kazinczy-gyűjteményében Busa Margit tudományos tevékenységét bemutató önálló, összeállított, szerkesztett tanulmánykötetei, a különlenyomatok és a szakkibibliográfiák is fellelhetők. *„Úgy érzem, ezek a könyvek és más közleményeim is bizonyítják Kazinczy iránti vonzalmamat. Kazinczy mindnyájunkhoz szól ma is, és szeretném megosztani minden olvasójával azt, amit vele kapcsolatban érzek.”*¹⁰

A könyvtár szépirodalmi állományrészében a kötetek száma az elhasználódott példányok kiemelése során jelentősen csökkent. A többkötetes művek sajnos hiányosak. Néhány régi kiadású bestseller, regény, elbeszéléskötet is ide tartozik. A dokumentumok közül kiemeltük Kazinczy Ferenc és Busa Margit műveit, a híres emberek levelezéseit és a versesköteteket, amelyek betűrendben külön polcokra kerültek. A felnőtt szakirodalmi dokumentumok száma jelentős. Az egyes tudományágakon belül a szakkönyvek száma változó, amelyet dr. Busa Margit az érdeklődésének megfelelően gyarapított. A feldolgozásuk az egyetemes tizedes osztályozás (ETO) előírása szerint történt.

A szakirodalmi állományrészben Kazinczy szakirodalmi munkái, a róla szóló konkrét tanulmányok, a helytörténeti dokumentumok külön polcra kerültek. Az általános tudományokhoz tartozó állományrészben a Magyar Könyvészet egyes kötetei, az Országos Széchényi Könyvtár évkönyvei, az intézmény történetét, a külön gyűjteményeit regisztrá-

¹⁰ Pogány György i. m. 3.

A könyvállomány rendezése és elhelyezése a széphalmi tudományos szakkönyvtárban

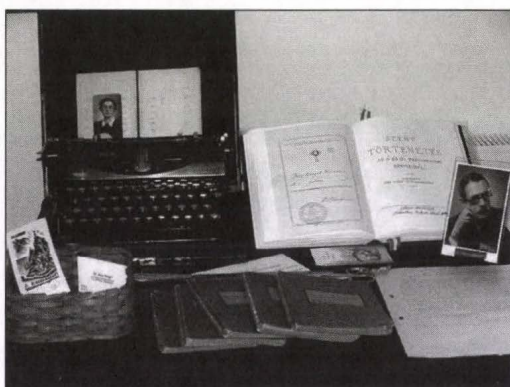
ló dokumentumok, a sajtóbibliográfiák találhatók. Ide kerültek a szakirodalmi tájékoztatómunka segédeszközei: a régi és új kiadásban megjelent általános lexikonok is. A vallástudománynál a Magyar Katolikus Lexikon teljes sorozata, a ferences szerzetesrendekkel, a neves kegyhelyekkel, a protestáns egyházzal kapcsolatos könyvek találhatók. A pedagógia tárgykörben főként a régebbi kiadású az egyházi, polgári, nőnevelő intézetek, iskolák történetével kapcsolatos kötetek nyertek elhelyezést. Nagyon gazdag a könyvkiadással, a könyvnyomtatással, könyvkereskedelemmel kapcsolatos állományrész.

A művészetek tudománya körében vannak itt magyar és német nyelvű régebbi és új lexikonok, kézikönyvek; a színházakkal kapcsolatos Lény Frigyes: A győri német színház története (1772-1885) című művének 1938-as kiadása, Széchenyi: könyve a Magyar Játékszínről 1831-es kiadásban, s neves magyar színészek életét bemutató dokumentumok. A nyelvtudományhoz tartozó állományrészbe a magyar nyelv történetével, a nyelvújítással, a beszédműveléssel kapcsolatos kézikönyvek, egy- és kétnyelvű (orosz, szlovák, német, francia) közepes, kislakú szótárak, a Magyar értelmező kéziszótár, a családnevek, földrajzi helynevek szótára stb. kerültek. A világirodalom körében néhány angol, német, francia, cseh, szlovák irodalmi tanulmány, különlenyomat található. A magyaron kívül francia, német, szlovák nyelvű kötet is fellelhető.

A hagyatéék legértékesebb része a magyar irodalomtudományhoz tartozó régi és újabb irodalmi lexikonok, irodalomtörténeti kézikönyvek sora: Magyar irodalmi lexikon (1-3 kötet), A magyar irodalom története (1-6 kötet), Galamb Sándor: A magyar irodalom története (1937-es kiadás), Horváth Cyrill: Magyar nemzeti irodalom (1902). Értékesek az *Irodalomtörténeti füzetek* című régebbi sorozatban megjelent tanulmányok, a kiváló irodalomtörténészek: Horváth János, Alszegehy Zsolt, Császár Elemér, Keresztury Dezső, Pomogáts Béla, Fried István művei. (Pl. Császár Elemér: Arany Jánosról írt könyve 1938-as, Horváth János: Petőfi Sándor monográfiája 1922-es kiadásban. Ide került a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó ülésein elhangzott előadások anyaga, a korábbi, az újabb irodalmi folyóiratok, irodalmi társaságok történetét feldolgozó dokumentumok gyűjteménye is. A történelemtudomány körében teljességre törekvően gyűjtötte az egyetemes és a magyar történelem körébe tartozó lexikonokat, kézikönyveket, fogalomtárakat,

Busa Margit könyvei között (2004)

A Busa Margit Könyvtár enteriőrjének részlete

bibliográfiákat. A hagyaték tékázott periodikákat – Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények, Irodalomismeret, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, Édes Anyanyelvünk, Hungarológiai Közlemények, Magyar Könyvszemle, Honismeret – is tartalmaz. Sajnos az évfolyamok nem teljesek. A hiányzó példányokat más könyvtáraktól tervezik kiegészíteni.

A Magyar Nyelv Múzeuma dr. Busa Margit hagyatékát muzeális anyagnak minősítette. A szemináriumi terem galériájában elhelyezett gyűjtemény múzeumi könyvtárként korszerű körülmények között várja a kutatókat. A hagyaték anyagának számítógépes feldolgozása előrehaladott állapotban van.

Dr. Busa Margit, sokoldalúan képzett, igényes, kiváló tudományos kutató volt. Bibliográfiai munkássága egyedülálló, Kazinczy Ferenc életével, munkásságával kapcsolatos kutató tevékenysége példaértékű, az érdeklődési körének megfelelően szerzeményezett könyvtári hagyatéka a magyar kulturális örökség része. A megpróbáltatásoktól sem mentes életpályáját, a sokszínű tudományos tevékenységét Kazinczy Ferenc örök értékű gondolataival összegezhetjük: *„Mi csak kezdénk a menést, s életünk az irtás lelket ölő munkájába folyt el. De az igazságos maradék mindenkinek megszabja érdemlett bérét, s amit hagyok, úgy hiszem azt, hevíteni fog szíveket, mikor már nem leszek is.”*

Úgy legyen!

TÜKRÖK ÉS TANÚK

ZELENÁK GYÖRGY

Galícia csataterrein. Frontnapló 1914-ből

Közreadja: Zelenák István

Zelenák György tokaji kosárfonó mester (1887–1964) tényleges katonai szolgálatát 1908 és 1911 között töltötte a 13. utász zászlóaljban, majd az altiszti iskola elvégzése után szakaszvezető lett. 1914-ben, a mozgósításkor a 6. árkász zászlóaljhoz került. Az orosz fronton Krakko, Gorlice táján, a Duna-jec vidékén harcolt. Beteg lett, majd aknavető tanfolyamra küldték Siegersdorfba. A Bruszilov-féle orosz támadást végigküzdötte. Bukovinai kitérő után az olasz frontra került. Mint a 3/39. árkász zászlóalj őrmestere szabadságra indult, ekkor érte az összeomlás. Tokajban, az 1919-es román megszállás idején egy ismerős nő megbotoztatását magára vállalta, s 25-öt vertek rá. Neves mesterember volt. Kézíratos frontnaplóját több kis notesz lapjaira írta. A pontok a kiolvashatatlan részeket jelzik. A helyesírást egy-ségesítettük, de megtartottuk a naplóiró nyelvi sajátosságait. E közleményünk az 1914. év eseményeit adja. A 20. század újabb tragédiái talán elhomályosítják, de nem feledtetik e háború borzalmaait.

Csapatok mennek, olyanok vagyunk, mint a fergeteg. Szalma fekhelyünkről korán felkelünk. A teljes fölszerelés most van először a harcba induló századunk legénységén. Órák óta áll már így, végre a tiszt urak, fejvetés, hapták, utána égnek emelt újakkal, levett sapkával mondjuk az esküt... Majd „Imához!”, hangzik a vezényszó. Dermesztő csönd van. A rez... kürtje ma mintha sírna, zokogna, kacagna, a villogó szemekben egy könnycsepp tolakszik elő. ... A test messze van, áll, mintha a lélek elhagyta volna, hogy könnyögni, elköszönni, integetni utoljára... 260 kéz fordul alá, s ezzel vége van a katona imájának. Végül éljenek áradata zúg a századon át. „Dopel rájen abfalen reche inn” – hallatszík a jobbszárnyon, s fél óra múlva künn vagyunk az állomáson.

Vonatban ülünk. Egy kimondhatatlan érzés szótlanúságra kárhoztat bennünket. Csak a kerekék kattogása jelzi, hogy a kedves hazaföld mindig távolodik tőlünk. Érsekújvárba jutunk. Itt ezer meg ezer torok élteti a háborút. Az asszonyok élelmiszert osztogatnak, a férfiak cigarettát, s a lányok virágokkal halmoznak el bennünket.

Szemiszki, 1914. augusztus 12. – Mára érkezünk ide. Az úton, habár kevés nép volt, a pályaudvarokon, szívesen elláttak mindennel, akinek pénze és bátorsága volt, ellátta magát élelemmel. Pár órai pihenés után megindultunk az orosz határ felé.

Grabovice, 1914. VIII. 13. – Ez egy lengyel falu, közel az orosz határhoz. Itt időztünk augusztus 18-ig, amikor síkon egyesülve a többi csapatokkal, Őfelsége tiszteletére tábori misét hallgattunk. A falu szegény, piszkos, de erkölcsös lengyel népe hajlékát és kamarája tar-

talmát megosztotta velünk. Velük szemben a legnagyobb tisztelettel viseltettünk. Elmasírozásunkkor különösen a nők vágtak szomorú arcot. Grabovicéből több kisebb lengyel falun át Wielkiocsi mezővárosba értünk. Temérdek lengyel zsidó lakja, kik ez alkalommal ellepik az utcákat. Velünk érzésüket azzal bizonyítják, hogy a fölvonuló csapatoknak ivóvizet osztogatnak. Ideérkeztünk kirendeltek tábori őrsnek táborunk északi részén. Egy lengyel úriember tanyáját vettem igénybe, hol tej és krumplival meg is lettünk vendégelve. Aludni nem lehetett, bármennyire fáradtak is voltunk. Gyakran riogatnak föl lövések. Ismerőseink kettőzött figyelemmel ügyeltek búvóhelyeikről. ... Délelőtt bevonultunk és tovább masíroztunk. Irány északkelet.

1914. VIII. 20. – Ma István király napja van. ... várjuk a felkelő napot. Az éjek máris hűvösek is, mi lesz fentebb. A csapatok jönnek utánunk, előttünk, beláthatatlan hosszúságban, majdnem kivétel nélkül magyarok.

VIII. 21. – Lassan megyünk előre. Utunk leginkább erdők között visz. Néhol majdnem járhatatlan. Itt lepakoljuk a risztungot, és fákat döntögetünk az ingoványos utakra. Leföldeljük, hogy az ágyúk, autók rajta átmelessenek. Munka közben elmaradunk a mi századunktól, miért is munka végeztével szaladva és gyorslépésben vagyunk kénytelenek menetezni, hogy ezeket ismét utolérhessük. Tovább masírozva ismét dombra föl, völgybe le falvakat hagyunk el. Népe künn áll szegényes faháza előtt, a férfiak jöttünkre keresztet hányanak magukra, a nők kisírt szemeiket törölgetik. Nem tudják megérteni, hogy ezek a katonák nem búsulnak, hogy nevetve mennek, bújócskát játszani a halállal...

1914. augusztus 24-én, de lehet 23, 24, vagy 25 is, ki tudja azt itt biztosan, csak arra emlékszünk még, hogy vasárnap van. Sötétben keltünk, mire a nap a harmatot lecsókolta a vizenyős rétekről, mi már beleizzadtunk a munkába, mellyel lehetővé akarjuk tenni az ágyúk, a trén és a csapatok menetét. Munka után csatlakozva a csapatokhoz mi is menetelünk. Utunk kanyargós, lejtős. Közben leszáll az éj, a lovaink kimerülnek a mély homokon. Kötelékkel megyünk, húzzuk a kocsikat. Mígnem egy süppedékes ... tisztáson megesszük a reggel óta főzött ebédet, hogy azután ledőlhessünk, átdideregni egy pár órát.

1914. VIII. 26. 8 ó. 37 p. – Most itt ülök egy felvonult hatalmas sereg jobb szárnyára és elővédjére roncsolt századunk közt. 10 óra. A csapatainkat erős ágyútűz fogadta, a mi tüzeink fejünk fölött lőnek. Most még várunk. Déli 1 óra 10 perc. Tüzérségünk lövései rengetik a levegőt. Hatásuk hátra szorítja, visszafutásra kényszeríti az oroszokat. Kivéve századunk 3 zugját, ki szintén elől van, mi a trén megvédésére vagyunk kirendelve. A gyalogságunk sikeresen nyomul eddig előre. Az oroszok visszavonultukban fölgújtották a lengyel falvakat.

Augusztus 31. – ... erős délnyugati szél lépett föl. A trén tábor egy helyben áll. A harc-vonalban sappeurjaink ágyúfedezékeket készítenek. Az erős ágyú- és fegyverropogást elnyomja az erős szél. Délután 1 óra. Eddig ismeretlen okból az ágyúink visszavonultak. Az oroszok erős ágyúzást kezdenek. A gép- és puskák ropognak, az előttünk lévő falvak égnak. Mellettünk az úton és földeken elszórtan holttestek nyugszanak. A szürke ruhás (mieink) 3-szor annyi. 200 orosz fagyott sebesültet hoznak, piszkosak, de egészségesek és nincs tekintetükben ellenséges... 2 óra: kozákok jönnek ránk.

1914. szeptember 1-én. – Tegnap délután a kozák támadás nem jutott el hozzánk. Este megindultunk keletnek... Utunkban kilőtt srapnelek, véres foszlott ruha, fegyver és min-

denütt gyors menekülés nyomai. Ránk sötétedik. Egy hatalmas domb megmászása után rémesen gyönyörű látványt nyújt az eget körül bevilágító lángba borult falvak képe. Utunk egész éjjel füstölő, lángoló zsarátnokok között tart. Éjfél tájban megáll az eső. Kocsik borulnak fel. (Egyen én is rajta vagyok.) Ágyút állítunk fel, gazdátlan állatok szaladgálnak az égő falvakban. A lakosságnak nyoma sincs. Végre virradni kezd. Parancsot kapok, hogy az őrmester urat kövessem, az élelemszállító kocsik megkeresésére. Kocsin megyünk. Komarovba jutunk. Gyönyörű román stílusú templom, orosz foglyokkal tele. A mi csapataink óriás serege itt vonul fel előttünk. A város egy erdős domboldalon fekszik, faházait nagyjából zsidók lakják. E faj legpiszkosabbjai. A domb legmagasabb pontján óriási sírhant jelzi, hogy nem olcsón jutottunk Komarovba. *1914. szeptember 1. du. 3 ó.* Most értesültem Szokolai nevű, 65. gyalogezeredbeli földimtól, hogy Hegymegi és Süveges megsebesülve a T(ábori) Kórházba került, ahol az oroszok bombázása folytán életét veszítette. *5 óra.* Komarovtól keletre a harc tovább folyik. Egy völgyben vagyok.

Szeptember 5 (?): – Egy erdős dombokkal környezett nagy völgybe értünk. Oldalt, amerre a szem ellát, a mi katonáink hullái borítják a földet. Arcuk már fekete, soknak a haja is le van romolva, némelyiknek csupasz teste látszik, de mind az enyészet olyan stádiumában, melyet élő szemnek nézni iszonyat. Hős fiúk, mióta fekhettek itt? Hullaitokat miért nem takarhatja a föld? Hosszan sokáig megyünk, így borzongva fordítom a fejem másfelé, de mindenütt a feloszló hullák borítják a földet... Nem is írok róla, beszéljen majd, ki idők múltán nem jut hasonló sorsra.

1914. szeptember 6. Vasárnap. – Ma már itt vagyunk Ravaruszkától délre. A holdvilágot még nem váltotta fel a nap, máris szólnak az ágyúk. Mert a Lemberg felé vonuló orosz hadakat vagyunk hívva oldalba támadni. Adja Isten, hogy sikere legyen. Ma végre egy levelet kaptam. Rég várom már, de cenzúra van. Nem úgy szól, ahogy érez a külszó. Szomorú hír is van benne. Szegény húgom. Te ott, én itt. Melyikünk boldogtalanabb? *10 ó 45 p.* Az oroszok előtt dördült el megint 2 ágyú. Rohan egy lovas mellettünk. Kevés az ágyú, szól, ágyú kell! Odahaza most vannak a misén, imádkoznak értünk. Mi ünnepet rontunk, végezzünk olyan munkát, mi munkaidőben is bűn. *12 óra.* Mi az elővédnél vagyunk. Vágtatva megy előre mellettünk a losonci tüzérek 6 ágyúja. Visszavágtat a tábornok úr és vezérkara. Egy huszár sebesült lovat, egy másik szakadt lovat vezet el mellettünk vissza. Elővédünk fegyverei ropogni kezdenek. *1 óra.* Iszonyú ágyúszó mellett ebédelünk. *Du. 3,45 ó.* Előnyomulás van Magiorok felé. (A közibénk lőtt srápnalek robbanására századunk, mint csirkék szaladnak széjjel. Az oroszoknak egy ütege, 9 ágyú ez ideig nem retirált vissza.) E percben az orosz üteg helyet változtatott? ... Még ilyen vasárnapom nem sok volt.

1914. szeptember 7. reggel. – Hétfőn ismét kemény ágyúszóra virradunk. Az orosz üteg még mindig nincs kiverve állásából, ellenkezőleg, még közelebb robbannak srápnelleik. Tüzérségünk egy kevés része hátrált, ki akarja csalni a fedezékéből. Láthatni gyáva szökevényeket, leginkább nemzetiségiek. Kettőt elfogtam, visszakényszerítettem a tűzvonalba. Mellettünk gyalogság vonul el gépfegyverekkel. Rettenetes tüzelés. Órák, napok kérdése csak, hogy mi, vagy ők veszünk. *8 óra.* Két orosz foglyot hoztak, mind a kettő zsidó, megemlítem továbbá, hogy a mi zsidóinknak is a szerencse kedvez. Ők nem juthatnak el a tűzvonalba. *8 óra 15 p.* Az ellenség felgyújtotta a falu elejét. A csapataink még mindig vonulnak föl. Iszo-

nyú ágyúharc és gyalogsági harc, míg az éj azt lehetetlenné teszi. A katonaszökevény igen sok, úgy szedjük össze és kísérfük vissza a harcvonalba. Különösen szlávok, románok.

1914. szeptember 8-án. – A hajnalt már a dörgő ágyúzásnál várjuk, dideregve várjuk a napot. Katonaszökevények összeszedésére és a tűzvonalba kísérésére vagyok kiküldve. 6 emberem közül 1 eltűnt. Ami a kosztot illeti, nagy segítségünkre van az itteni szegény nép krumpli veteménye. Az éhesebbek nyersen, tarlórépa, bab, vadgyümölcs és minden elgondolható nyersen megesznek. Főzésre nem mindig van idő. Ma nagy zúgás vonult végig századunkon, aminek meg is lett az eredménye, mert a napok óta kenyér nélküli legénység, mihelyt élesztő beszerezhető, kenyeret fog sütni. *12 óra.* Az ágyú és fegyverharc változatlanul folyik. Ezen a ponton már haladtunk előre. Az orosz ágyúk 10 km-re hordanak, a srapelük kevesebb. 3 nehéz ágyúnk jött. Este végigjárjuk a fölállított őrségeket, figyelmeztetjük a kötelességük betartására. Gyönyörű holdas éj van. 2 cugunk az ellenség elé lopózva, ott a gyalogság részére lövőárkokat készít. Én pedig, szorosabban ölelve magamhoz fegyverem, gondolataimat elűtni és aludni akarok... Reggelünk nem különbözik a többitől. Ágyú és fegyverszóval telt. Egyik verzió szerint Lemberg oroszok kezére került.

1914. szept. 12. – E napra virradó éjet soha sem fogom elfelejteni. Este iszonyú ágyú- és fegyverharc rengette a levegőt. Svaromliniébe beásva vártuk a visszavert hadunkat, egy óra felé 85-ösök gázoltak rajtunk keresztül. A vezérkarban már este forrongás volt észlelhető. 2 órakor feltűzött szuronyokkal már elhagytuk helyeinket, és gyorslépésben nyugatnak vonultunk vissza, mígnem a nap feljött, ekkor délnek fordulva az orosz félkör csúcsa alatt csúszunk el. Srapel-lövések fogadtak, amely visszavonulásunkat siettetett. Most 4 óra délután van, az éhség és erőltetett menettől fáradtan didergünk egy réten, a hideg esőben. Az ágyúszó még ide is elhallatszik. Úgy fáj a szívem, a lelkem, ha rá gondolok a bekövetkezendőkre.

Szeptember.... hat nap, hat éj véres csatái után ilyen könnyen föladunk mindent. Azt hiszem, szembekerülünk még az oroszsal, de sajnos már a mi területünkön.

1914. szeptember 18. Péntek. – ... 8 napja már, hogy a ceruzát nem foghattam a kezembe. ... 5 napja, öt éjjel pihenés nélkül. Szenvedéseink ez idő alatt iszonyúak voltak. Mocsárban, szakadó esővel a nyakunkban, éhesen vonszoljuk törődött, holtra fáradt tagjainkat. Útirány délnek. Menedékünk, majd ha elérjük a Szemiszkai erőd. Az ellenség részben elfogta, részben összelötte a menekülő tréning ezrekre menő ancúgját. Odaveszett mindenünk, ami fő, a konyhánk is. Káposzta torzsával, futtában kapott babon élünk. ... Utunkat kidőlt lovak és emberek jelzik. Szemiszkai erőd alatt nyugatra térünk. 8 napja jövünk már nyugatnak és a Krakko és Szemiszkai védővonal nem mienk ... Pihenni tehát mi még mindig nem fogunk. Kiegészítve leszünk és ma, vagy holnap kezdjük a döntő ütközetet. Pihenni fogunk, csak hogy eme pihenés örök lesz...

Szemiszkaitól 4 napi járásra nyugatnak. *1914. szept. 18.* – Behúzódva egyik lengyel faházba, szakadó eső veri az ablakot. A század legénysége végre két malacot kapott. Vágja széjjel, s főzön magának... Minden percben indulhatunk tovább. Az ágyúdörgés idehallatszik. Felettünk az úton sárosan, vizesen masíroznak a bakák... Nem bízok én már a döntő ütközetben sem. Legénységünk egy része már itt benn ellenség. Szeretnék veletek beszélni, édeseim... Az a pillanat jó, amelyben behunyhatom szememet, hiába dörög az ágyú, a fegyverharc. A lelkem mintha hazaszállna innen, köztetek barangol... Elvárom mindig leveleiteket,

szomorúan nézem a hazulról jött levelek halmazát. Nekem nincs benne. Nem szeret az édesanyám se, ahogy szeretnének mások. Csupa összekülönbözés volt berukkolás előtti életem. A lányoknál nagy szerencsém volt, éppen azért vagyok ma szerencsétlen... [...]

Szept. 26. – Egy ösmeretlen falu csűrjében aludtunk. Utunk Krakko irányába tart, innen 16 mérföld. Antrétolva várjuk a virradatot és a tiszt urak fölkeltét. Huszonnegyedikére virradó éjjelt, illetve annak néhány óráját Frizták nevű kis mezőváros határában töltöttük. Alkalmat találtam rá, hogy a városka piszkos zsidó lakosaitól egyet-mást vásárolhassak. Azonban ezek sem válnak szégyenére a többi „gsheftmannak.” Az átvonuló katonákat különösen a pékek zsákmányolták ki. Visszaélve az emberek mohó étvágásával. Piszkos faj! Jöjjön el rád a bűnhődés órája! ... A napot, mint mindig, nyugati irányban lemarsoljuk. Sokszor kenyér és egyebek nélkül. Kísérő a hideg szél, vagy a szembe vágó hideg eső. Utunkban a Jaszló nevű nagyobb városba érünk. Temérdek a katona itt. Mindenki péket, hentest, kocsmát keres. Vásárolhatni alkalma és szerencséje kevésnek van. Sikerült egy kofák elleni attakból egy sapka szilvával kikerülni. Legott, mint ebédet elfogyasztottam. Egyesek pálinkához jutottak, aminek következménye, büntetése lett a vizes réten sátor és szalma nélküli szabad fekvésünk. A 25-ét is marssal éltük át. Útközben a legénység szláv része megrohanja a házakat és kenyeret követel. A tiszt urak revolvért tartanak a fejéhez, és azzal kényszerítik vissza az éhes mancsot. Este van kikötés bőven. Ma borjút vágtunk, ami 400 felé osztva az éjjel egyenként lett megfőzve. Az alvás nehézségei közé tartozik, hogy a hideg végett nem nyújtózhatva ki, a tagok reggelre merevedést, görcsöt kapnak. Századunkban naponta több a beteg, kik nem részesülhetnek segélyben (kezelés). Sokan kullognak a század után, és sokan végleg kidőlvé elvesznek. Hála Istennek a jobb menetelők közé tartozom. Az este felejtethetlen lesz előttem. Már 27 nap óta nélkülözött levest ehettünk végre. Sikerült kevés vajat vennem. Ma keményebben masírozok.

1914. október 1. Olpini. – Tegnap a szél trombita és katonazene hangjait hozta felénk. Szó szerint a harctérre vezényelt újoncokat eskették. Sokan közülünk félremagyarázzák a rég nem hallott hangokat. A béke epedve várt jelének tekintik. Örömiük azonban később ürömmé vált. Este egy a katonaság (századunk) által kilakoltatott községben haltunk. Véletlen szerencse következtében egy padlózott, piszkos lengyel faházba kerültem. Melynek egyik szalmával terített sarkában az eddigiekhez képest keleti kényelmet éreztem. Nem szólva a bolhák légijáról, melyek semmit sem akartak belőlem hagyni. Ma reggel folytatjuk a hegyek megerősítését. Én a két napja életbe lépett konyhámnál hasalva írok. Várjuk az ígért konzervát. Lábamnál egy szőkére vált színű áradt kis patakocska folyik. Ebben vagyunk hívatta inni ebéd után. Jó volna a hathetes szennyest benne kimosni, de nincs mivel fölváltani. Szakállam is egyidős a háborúval, már nem tudok tőle mosdani. A hajam belenőtt a szakállamba... és a galléromra. Erdemes följegyezni, hogy tegnap végre komiszkenyérhez jutottam. Kaptam 3 lapot, lehető tehát alkalmilag a haza írás.

1914. október 5, vasárnap. – Különös körülmények adnak okot a találgatásokra, hogy később meghazudtolják egymást. A rég nem hallott trombitaszó, az erősítési munkák abbahagyása, a berukkolás óta nem élvezett 2 napi pihenő, a tiszt urak jó kedve, s végül, hogy a védelmi vonalat elhagytuk és amennyire kivehetem észak felé haladunk előre. Mint minden vasárnap, így ma is ráfizetünk. A sok esőtől megázott utakon nem tudunk elő haladni. Fát

döntünk a mocsarakba, hogy az út némileg járható legyen. A legénység igen rest, nem akar dolgozni. Az igaz, hogy az előbb köpönyegje aljában hordta a sáros kavicsot, de a most megismételt eső lehetetlenné teszi. Estére a fahíd alatt elterülő rétségen utunkat elvágta egy folyóvíz, melynek sebes hullámaival megküzdve, a folytonosan ránk hulló eső dacára sikerült hidat verni. A felgyülemlett ezredek, kocsik nagy része áthaladt már, amikor az erős ár láncainkat, köteleinket eltépte, s a hidat nagy recsegés közben egy gombolyaggá csavarta össze.

(Okt.7?) $\frac{3}{4}$ 10 óra. – A kis házban, amelyben most ülök, előttünk kozákok pihentek, kik jöttünkre kereket oldottak. Az asszony panaszaiból kivesszük, hogy mindenükből kifosztották őket. Lovaik alá párnát tettek. Az út sarát csépeletlen gabonával (gabonakévékkel) tették járhatóvá. Amerre elmentek, utánuk semmit sem kapunk, mindent felfaltak, elhordtak, amit el nem vittek, azt elpusztították. *D. után 4 óra.* Az eső szakad tovább. Az utat vagyunk hivatva javítani. Az utakat erre is vastag sárréteg fedi. A sár elborítja a bakancsom, sőt hígja a lábikráimig hatol. A lábam térdig a sok víztől, sártól bizonyára nem marad ép.

1914. okt.8-a, csütörtök este. – Egész napi, hosszú mars után végre Bozsine nevű lengyel falu alatt letáboroztunk. Csapatomat elhagyva, egy félreeső faházikóban főzöm vacsorámat. Beszélni nem tudok a tagbaszakadt lengyellel. Sikerül most már vacsora végeztével minden megehető tőle megvásárolnom.

Október 9. du.2 óra. – Borult ég alatt, hideg szél kíséretében elértünk Velopolya nevű kis mezővárosba. A nehéz ágyúink pöfögése ide hallatszik. Az úton elszórt kartonok, a dombtetőn sír, alatta kozák tiszt fekszik. ... Beszélnek agyonlőtt huszárról és egy bakáról. Hat halottja fekszik továbbá seregünknek a városka temetőjében, a vérhas áldozatai. Csudec Volopolya után következik. Utána több kisebb falu, végre Sesóvba [Rzesow] érünk. Itt az ulánus kaszárnyába szállásolunk. Ki-kirúgtak a hámból a fiuk, végre annyi kuncsorgás után végre egy nagyváros. A muszka itt mindent föl ..., de meg is lakolt érte. Itt 4300 orosz esett el, a mieink 600 csak. 6 ágyú is a mi kezeinkbe került. Korán reggel szakadó esőben útra indulunk, tegnap is, ma is jövőnk előre. Utunkban orosz foglyokat hoznak, több csoportban kb. 3000 embert. Sárosak és éhesek. Az útban az ellenség lövő árcai mindenfelé, s félrébb egy hanton egyszerű fakereszt. Egész az útnál egy nagy sírhant. 25. gyalogezred 35 embere fekszik benne. Mellette ismét egy sír Leutnand aláírással. Az úton kétfelől kidőlt lovak hullái majdnem egymást érik.

Az embereink fáradtan emelik lábaikat a rettenetes sárból. A nadrág térdig lerothadt rólam a sártól. A bakancsom szárain ki és beözönlik a kátyú, a köpenyemet a mellettem rohadó lovasok és kocsik csapták tele sárral, a térdem, a karom a föl... sáros, a fülem ki segít mosni a hideg oldalszél, mely az esőt az agyamig behordja a fejembe. A század behúzott nyakkal tántorog tovább. Füttyörszni próbálok, egy káplár megirigyl és tovább fújja. Két szebb városkán át így jutunk kelet felé Jaroslauba. Előtte az utat mély, térdig érő kátyúvá vágta föl a kocsik, ágyúk százazrei. Itt most az orrunk előtt püfögnek az ágyúk. Fáradt századunk a várótermek padján alszik. Mint szolgálattevő napos egy szál gyertya mellett örködöm az álmukat. A kötelességtudás erősebb bennem a kimerültségnél. Egy kis szerencse tehát, hogy a sorokat már négy nap óta végre most papírra vethetem.

1914. okt.16. péntek du. 16 óra. – Megtörtént ezek alatt parancsszegés részemről. Hétfő óta vagyunk itt, azóta iszonyú ágyú és fegyverharc folyik itten. Kivertük az orosz a város-

ból, de megállottunk a város alatt elterülő megáradott Szán [San] vízénél. Áthaladni nem tudunk, oly makacs az ellenállás. Hogy visszatérjek a parancs megszegéshez, az abban áll, hogy a hadnagy úr abbeli parancsát, hogy a Szan vize mellett rekedt kocsikat, melyet előző napon visszavert csapatunk (századunk) hagyott ott, elszállítani sajnos csapatommal nem voltam képes megtenni. Az ellenség erős gép-és fegyvertüzétől veszni hagyni magam nem hagytam magam, míg végre száz haláltól környezve Isten... is vissza segít.

22. du. 1 ó. 25 p. – Az általam 16-án jelzett és elkövetett parancsszegést nem tekinthetem többé annak. Amennyiben a hadnagy úr, Schlick a visszavonulásra a parancsot hamarabb megadta, mint én azt az embereim egy részének megadtam. Utolsónak jöve vissza, embereimnek hűlt helyét leltem. A dekung mögül tehát, amennyire lehet, a lövegeket kerülve szerencsésen a századunkhoz vonultam be.

1914. okt. 27-én. – Lapokat kaptunk, hogy ismét írassunk. Gyertyák gyúlnak. Hasalva, guggolva vetünk pár sort a papírra. Késő lesz már, mire az utolsó is lapjait átadva nyugovóra tér.

1914. okt. 28. – Kétheti tartózkodás után végre ma hajnalban elhagytuk Jaroslaut. Utunkat északra folytatva a harc vonal mögött. Délben felére apadt századunk két részre oszlott. Én a II. és IV. czuggal tovább északnak masíroztam. Egy falu alatt várva pár órát, setétben munkába állottunk. Úgy hallom, napokig fogunk itt éjjeli munkát végezni.

1914. okt. 29. – Jaroslau-Jaroszláv de sokat szenvedtem alattad. Utaidon a civil élet sem biztos. Áruló néped több példánya lógott már a piac közepin álló akasztófán. Soha sem bíztam, hogy 15 napos csata lövegzáporából élve szabadulok. Egyesek halál megvetéssel dolgoztak itt állva, minden percben várva a halált, s vissza se lőhetve arra, akitől az jött. Csodás szabadulásom Istennek köszönhetem. Összetörődve, láztól égő fejjel, beteg, fázós testtel azonban még itt vagyok. Irigylem a lelőtteket, kiknek közös sírját állottuk körül. Iszonyú volt nézni csonka, véres hullátokat. Sírtunk, pedig rátok egy hosszú örök álom következett. Lelketek tán egy más csillagra szállt. Mi itt fázunk, vonagluck, kinlódunk, és mégis elér az a vég. Ti hős fiuk, talán ti nyertetek.

1914. november 1, Frinca. – Jaroslautól 30 km-rel északra Frincsák nevű faluban táborozunk. Nyugatra tőle a Viszlet folyó kanyarog, szapérok által áthidaltatva. Ma raktam föl pilléreire 4 ember segítségével a robbanószerkeket. Zsinórja a gyufára vár csak, hogy a visszavonuló csapataink után a levegőbe röpíthessük. A falut éjjel-nappal ásva körülárkoltuk, számítva a visszaveretésre. Ma hajléktalanok vagyunk. Éjjel még a hideg szél mellett ástuk a lövészárkokat, hajlékunk is leégett. Egy átdidergett éj és nap után ma itt ülök, ahol még tegnap a falu kántorának háza állott. Annak egyik szenes gerendájára ülve főzöm a kását. Kavarom, hogy oda ne égjen, s hogy több legyen, vízzel keverem. Szemem az izzó zsaratnokra vetve nem is azt látom, ami ott izzik. A lelkem, a gondolatom szinte kiszállt belőlem. Ki a gyertyás, virágos, kis falusi temetőbe.

Mindenszentek estéje van ma otthol... Itt is az van. A domboldalban egy kis sírhan, mellette gödör, 3 gyertya pislákol rajta, nem fekszik alatta senki. Mellette a sötétben álló, könnyes szemű bajtársak, amott arcára veti a szél a gyertyák világát. Keserűen nézek oda a keresztre. Senki sem fekszik ott és mégis mindenem ott fekszik. Erős akarok lenni, de az én szemem is előnti a könny. Ifjúságom, egészségem, a jövő, a szeretteim, s úgy érzem nem so-

ká magam is benne fekszem a hideg, nyirkos homokban. Egy sugár alak megy mellettem a dombon. A hadnagy úrra ösmerek benne. Mohón kanalizom a félig főtt kását, fahéj rajta a kántor gerendájának szikraözőne. A század sorban áll már. Utánok lépek a sötétben, „Ma későbben megjövünk, fiúk!” – szól a hadnagy úr. A felelet késik, felel tehát készséggel a hideg szél. Hiába, ma minden szentek estéje van. Az orosz srapnelek hol előttünk, hol mögöttünk robbannak föl. [...]

1914. november 4. – Az ellenség lövései délkelettől északnyugatig megint félkörben haltszanak. A jó hírek dacára, valamint abból kiindulva, hogy a folyó hídjának eddig nem szokott másik oldalára is fölraktam a robbanószereket, azt következtetem, hogy az ellenség mindkét oldalról várható. Tehát körbe vagyunk fogva. ... naponta 2-3 ember kerül a kórházba, pedig itt 2-3 lövésnél egyebet nem kapunk és az átélt eseményekhez az itteni helyzet legalább életbiztonsággal kecsegtet. Föladatomban a lakosság faanyagjainak hadállás erősítésére való felhasználása. Ezen munkámban akadályok merülnek föl, a lakosság ellentállása végett, amely még tettelegességre is képes vagyonaért.

1914. november 8, vasárnap. – Krakóban vagyunk. 12 óra dél van. Péntek este érkezünk meg az itteni p. udvarra, hol hajnalig ácsorogva, pálinkázva vártuk a vonat indulását. Többféle verzió kering utunk végcélját illetőleg. Az előzményeket illetőleg szerdán este parancsot kaptam 4 emberemmel az egyik híd széjjelverésére, amit 11 órára el is végeztünk. Ekkorra az utolsó csapataink is átvonultak, s ezek után az alsó hidat felrobbantottuk, hogy az utánunk vonuló orosz hadak útját megnehezítsük. Az éj leple alatt sikerült kimenekülni az orosz kelepceből. Folytonos menetelés közben, mialatt az evésről kénytelenek voltunk lenni. Zsubina s több kisebb falu után Lancuton keresztül, hol a századunk másik két cugijával összejöttünk. Két nap, két éj után értünk Sezsovba [Rzesow], honnan utunk ez ideig vonaton ide vezetett. Most Németország lengyel vidékén keresztül, valószínűleg Warsó. Warsó, vagy valódi nevén Warsava hír szerint a németek kezében van. Kiket az oroszok körülfogtak. Ezeket lennének hívatva fölmenteni.

1914. november 13, péntek reggel. Kroocs. – Tegnap reggel érkezünk ide. Az orosz határ mellett fekvő Vola Batorska községben hálunk, honnan reggel a határt takaró óriási fenyőerdőbe masíroztunk. Utunkból jelentő lovas sebes vágatva vissza. ... Nevetve vesszük ezekből ki, hogy csehek bizony ők. Némelyiket görbére húzza a csúnya nagy pipa. Szép állású fiú úgy is kevés köztük, ezért gúnyolódva morognak a mi elvonuló barna legénységünkre. Így jutunk el Wielicskára, a híres sóbányák vidékére.

1914. november 17. Kedd. Klakocsim. – Vasárnap este érkezünk ide, s az alkonynál azonnal el is szállásoltak a vasút menti házakba. A hétfőre virradó éjjelt nyugodtan töltöttük. Nappal a legnagyobb időt tetvéskedéssel fecsérreljük. A fönt jelzett állatkák testünket vörösre marják, de nem tudunk ellenük eléggé védekezni. Klokocsin Krakónak egyik elővárosa. Legnagyobb részben ez kisemberek, vasutasok által lakva. Házai előtt háromsoros vágány fut Krakóba és ki onnan. Gyárkéményeiből kb. 18-20 megolvasható. A városkából, illetve tőle észnak és keletnek egy-egy léghajó van feleresztve, honnan nehéztüzérségünk a jelzéseket és a szél irányát kapja. Az ágyúszó meg-megrengeti lakásunkat, s mindig több és közelebb hallatszik. A keddre virradó éjjelt nem az oroszok, hanem a tetvek munkája tette kényelmetlenné. ... Kocsink kolóniája befogva vár és így telik el a nap.

18, szerda. – Reggel korán indulunk Krakkó felé, s a fölívágtatott úton kanyarogva egy óra múlva a város szép utcáin állottunk. A kapott fél órás ruszt elegendő arra, hogy a fölösleges pénztől megszabaduljon a legénység... A ruszt letelt és indulunk tovább északra, a nehézágyú hangja irányába. Az út mellett párhuzamosan haladó síneken a teherkocsiba rakott sebesülteket hoz 2 mozdony. Egyesek Isten hozzád!-ot integetnek még éppen maradt kezükkel. Később a hadnagy úr dühösen parancsolja össze a széjjel maradt századot. Megállunk, hogy a pár száz lépésre mögöttünk marsolók is utolérjenek, s aztán tovább. Balról az úton 2 nehéz ágyú beállításán fáradoznak tüzéreink. A célt nem látják, azt majd letelefonálja nekik azon sárga óriási léghajó, amelyet éppen a fejünk fölött himbál a szél. Alulról és oldalt kötelek tartják. ... Sorakozunk.

2 kenyeret kapunk. A leggyorsabban magunkhoz véve a sorban állva masírozunk, dacára az előbbi ijedtségnek. Később tüzérek vonulnak el előttünk, egy órás várakozás után, mint ágyúfedezet vonulunk utánuk. Utunk minden tíz, öt percben megszakad az előttünk álló hosszú ágyú és kocsisor torlódása végett. ... A keményre fagyott, sáros, kanyargós utakon tántorogva vonul a század, s minden megállónál tüzet gyújtanak, dideregve álljuk körül. Pár percig tarthat a melegedés, s már megyünk tovább.

Legtöbben menet közben elalszanak, amit megtudhatni abból, hogy „Halt!” kommandóra egymásnak ütköznek. Én magam is ki vagyok merülve, a fáradtságtól, a hidegtől tántorogva, szunyókálva bandukolok, lábam, mint gép teljesíti kötelességét. A szemem beragad és nincs erő bennem, hogy azt kinyissam. Hasztalan hordja az apró hőszemeket a szél a nyakamba, nem használ... Képek vonulnak el szemeim előtt, fantasztikus képek. Minden perc egy más álom. Szeretnék lerogyni egy kis pihenőre az árokba, most már nem törődve az elfogással sem, de tudom, hogy ott a halál vár rám. A halált inkább a golyótól várom.

Csendesen jutunk Zabierov-ba. Itt meleg feketekávé vár. Egész feléled az ember tőle. Vakaródzom... Keresem az okát soká... Közben délben ebédelünk. Áll: disznóhús és kenyér. Du. 4 órakor vasúthoz marsolunk. Itt kitudódik, hogy korán jöttünk. Visszamarso-lunk az előbbi helyünkre. 2 óra múlva ismét a vasúton vagyunk. Még két órát didergünk, végül este 6 órakor indul velünk a vonat. Célja, útiránya előttünk ismeretlen. ...

Én már szombat óta nem rukkolok. Beteg vagyok. A kántor itt felejtett kabátjából kireperáltam a rongyos császári ruhát. Kvártélyainkat egy eltévedt cseh század tisztjeivel osztottuk meg. Megvendégteltük őket tőlünk telhetőleg. Századjuk hosszú sorai, valamint tiszta, új ruhájuk arra enged következtetni, hogy még nem volt árok az ágyuk, föld a párnájuk. (Mi a rongyos megfogyottak már messziről észrevesszük azt.) Később úgy hallottuk, hogy az általunk megvendégtelt cseh század a tűzvonalba lett volna irányítva, s onnan készakarva tévedt el. Amiért kivehető, éppen Krakkó felé veszik útjukat, arra, amerről éppen nincs mitől tartani. Derék csehek, ha mi ezt előbb tudjuk, másként fogadunk benneteket.

1914. nov.27-én este. – Keresgélem a gyertyákat, de nem találok. Írni szeretnék, ma kaptam végre 2 hónapi kínos várakozás után 2 lapot és 1 levelet. Pedig kevés az időm... Kényelem vesz körül. Végre négy nap, négy éjjel hajlék nélkül ágyúfedezeten, lövészárkokban. Kemény hideggel dacolva, és vártuk az eshetőségeket. 26-án este visszavonultunk, ma este végre Krakótól északra, 8 km-re megérkeztünk egy másik orosz faluba. [Orosz-Lengyelország lengyel lakosai.] Csapatok jönnek, fáradtan, sárosan, mi is most érkeztünk, éhesen. Ötödik kvártélyom már. Mindig jön magasabb rangú tiszt, aki kiűz. Hideg van, kell a hely neki. Végül a disznóólját foglalom le

az orosz parasztnak, de ott már feltűzött bajonettel tárgyalok az erőszakos tüzerekkel. Miután senki nem hajlandó felvenni velem a küzdelmet eme hely birtoklásáért, e pillanatban úgy látszik, végre itt pihenhetek. Ami a kényelmet illeti, alattam a tiszta szalma, mellettem 4 bajtársam, balról egy szecskaavágó és a falon egy rozsdás fűrés. A sarokban ajtódarab, fadarabok. Odakünn a frajter főzi a tyúkot krumplival. Leakasztom szíjamat, a risztung szabaddon hagyja testemet.

1914. november 29. – Reggelre Habovka állomásánál szállottunk ki. A faluba kvártélyozva, a nappalt tisztálkodással töltöttük. Egy szegény útszéli házba én is beszállottam. A gazda tiltakozása ellenére én továbbra is ott maradtam. Itt már látni intelligensebb arcokat. A tiszt urak a tanítónőnél szállásoltak be. A vidék heves, havas, szép hideg táj. Nem sokáig örülhettünk a meleg hajléknak. Őrségre kell mennem. Közben beesteledik. Engem visszarendelnek. Előlről egész kényelmesen van, írhatok. Hátról fáradt karommal jelenleg nem védekezhetek... Alig hajtom pihenőre fejemet, már óriási láрма van künn. A főhadnagy úr keres, alarmíroz. Ijedt hangon utasít rendre engem, ki utolsónak bújtam ki a kínjaimnak eme tanyájáról. Sorakozunk. Este 8 órakor már visz a vonat nyugatnak a hegyek őrzésére, innen 15 km-re. Nieszava Dolnava, este fél 10-kor érünk ide. A törvényház üres termeiben húzzuk meg magunkat reggelig. Az íróasztalt, mint legféregmentesebb helyet a magam részére anektálom. Az iratsomókat vánkoslul használom ki. Mégiscsak kényelem a lövészárkok hideg, kavicsos kvártélyához képest. Reggel már a hegyoldalon dörögnek csákányaink. Majd a holdvilág is ránk villog a fehér havon, végzünk. Hazamegyünk. Még egyszer íróasztal lesz az ágyam, azután az árok.

Reggel, kedd, december 1. – A lengyel légió ifjú harcosai még alszanak, a felső emeleten már friss csapatokkal kiegészítve. Elhagytuk Nieszava Dolnát. Megyünk nyugatnak, az ágyúszó irányába. Megizzadunk, mire odaérünk ... munkába állunk. Vágja a csákány a fa-

gyos, köves talajt. Mellettünk gyalogosok mennek a völgybe, az ágyúk erősen tüzelnek keleti és északi irányban. Az orosz lövegek közelünkben robbannak. Na, itt készen vagyunk, tovább megyünk. Partim [társam] előttem vágja a talajt árokká. Szép fehér takarón... írok, nem lehet maradásom, a kisütő nap rám olvasztja... az írást sajnos abba kell hagyni.

Kasina Velky, dec.1. du. – A hold mind jobban kezd fényleni, szinte egyszerre alkonyodik itt a hegyek között. A hegyoldalakra bevájva már lövőárkaink, de az ebéd egyre késik. Várunk sorakozva, hiába. Végre megindulunk északnyugatnak. Duzzogva megyünk a völgy kanyargós útjain, a tőlünk $\frac{3}{4}$ -ed órányira lévő Kasina Velka kis község egyik hegyoldali majorjába. Zugonként tartva, én a 2. zuggal egy piszkos cselédházba zsúfoltatunk össze. Társaságába a kotló és kotlatlan tyúkoknak, valamint a kutyáktól kezdve a legkisebb állatig, melyet itt a tetű képvisel. Később gyalogság jön, ki akarnak tisztjeik verni, de nem tágitunk. Káromkodva továbbállnak a cseh zsebrákok. Az egész napot levélírás- és tisztálkodással töltöttük. Szerencsére újsághoz is jutottunk ... Az orosz gránát és srapnelek a minket fedező erdős hegyoldalon robbannak. Különben az egész nap jól múlt el. Az éj, ha hideg is, holdvilágos és gyönyörűen megvilágítja a fehér hóval fedett hegyoldalakat. Mindamellettt éjjeli támadás nem történt itt, néha hallható csak a gépfegyver kattogása.

1914. december 3. – Délután a sárrá olvadt havas hegyoldalon sorakozunk. Majd csatlakozva az előttünk araszoló tüzéséghez, lassan fölfelé indulunk az előttünk elterülő hegyre. Kanyargós utakon a holdfénynél végre elérünk ...-be. Hol megszállva, a holdnál szintén korán sorakozunk és marsolunk tovább, míg az erős orosz srapneltűz egy domb alatt megállásra kényszerít.

Dec. 4-én, du. – Reggel óta egy 3 m magas domb (fedezék) alatt heverészünk. Közibénk csapkodnak az orosz lövegek, melyek 1000 lépéssel is túl, majd annyival előbb is robbannak, olyan esőt bocsátva a tüzer és gyalogos csapatokra. Eddig közénk még nem csapott, de minden percen várjuk. Ugyanitt várjuk az ebédet. Ha egyik lábam, oldalam megfázik, úgy átfordulok a másikra. A fiuknak elég jó kedve van, most egyebek közt töltött káposztáról beszélnek... A megriasztott fácánokat szednék... Ha löni szabad volna, egy-két órán belül fácánpecsenyét ennék. Az igaz, hogy kenyér nélkül. Negyed napja nincs kenyerünk, a koszt is csak elhamarkodott semmi. S megdicsérni merem az otthoniaknak. Szegény jó otthoniak, ha ti ezt látnátok, ami út itt ember embernek árt. Nem tudom, nem hasadna-e meg edzetlen szívetek. Szegény félrevezetett otthoniak!

1914. december hó. – Trénünk fedezésére kirendelve lettünk 15-én. A kanyargós útszakasz, melyen a 12. gruppen divízió után indultunk. Lovaink térdig járnak a sárban és a meredek hegyekre 6 lovas fogattal egymás elé fogva jutunk föl. Századunk más úton próbál célhoz jutni és a hegyi kanyargók labirintusában tőlünk ez is elszakadt. Magunkra hagyva, a sötétben eltévedve kénytelenek voltunk egy lengyel faházban és csűrjében szállást kierőszakolni. Konyha nélkül lévén, rá voltunk kényszerülve az asszony által főzött krumplira, mely itt a szó szoros értelmében csak vízbe főtt. Miután a vacsorát a gazdasszony jól megfőzette velünk, aludni a padra húzódtunk. Reggelre lengyel útmutatása szerint N....-ba értünk, hol a konyhát az őt kísérő 10 emberünkkel tovább utánunk indítottunk. A hegyről lejövet egyik vizes árok fenekén e napló könyvecskére bukkantam. Gazdája német katona volt. Bejegyzései sem hosszú időről szólnak. Különben most már nem kell neki. Előtte francia ka-

tonái volt, amit a francia nyomtatvány eléggé igazol. Miután papírhoz úgy sem juthatok, elhatároztam, hogy a több kézen járt naplót még akkor itt a harcokban a magam élményeinek írására fogom használni. Leérve az összeárkolt hegyoldalokról mosakodó német katonák közt egy keskeny pallón vezet át utunk. Nagyobb falucska terül el a völgyben ellenkező oldalon. A dombokról a lövegek által agyonütött civilek koporsóját hozza felénk a nép. Az ablakok bezúzva, a nép kirabolva, igazán nyomorúságos képet mutat. Egész nap masírozunk, majd a csinált útra érünk, melynek két oldalán ezrekre menő katonáink foglalnak helyet. Estére a Dunajec azon partjára érünk, hol visszavonulásunkkor a fahidat felégettük. A mellette való hidat, mit az oroszok készítettek, menekülés közben szintén fölégették. Legsürgősebb feladatunk a reánk itt várakozó századdal egyesülve a vizet áthidalni. Kimerültségünk ellenére egy törekeny hajócskán átkeltünk a rohanó vízen, hogy fát rekvirálva az építést megkezdhessük. Éjfél elmúlt már. A bevert pilótánkat parancs van kiszedni, mert a hidász anyag megérkezett és a hidat a hadi hídanyagból 2 óra alatt könnyen el lehet készíteni. Reggel az elkészült hídon vissza masírozva délután elértünk Wojnicra.

Volynic, 1914. december 17. – Szakadó eső kísért idáig, mely csúszósra áztatta az út agyagos talaját. Behúzódva egy mérges tekintetű néni konyhájába, száraz helyre rakott risztungommal várakozó álláspontot foglaltam el. Később katonák jöttek, csehül beszélve, mohón habzsolják a pányitól [asszony] vásárolt konzerva zupát, melyet a mi szakácsaink öntöttek ingyen az ő mosogató dézsájába. Azon kívül teát is főz a pányi, az igaz, hogy rum nélkül. De ki törődik most azzal. Fő az, hogy meleg legyen! A teaszagra beözönlő katonaság csak úgy ontja a pénzt a cukros vízért, s így a pányinak jó üzletet csinálunk, aki már nem olyan mérges. Mindenkinek annyi hely marad, ahol megállhat. Bosnyák ezred tisztjei jönnek, a tömeget egy ... szóval kiveri, így a hely az övék marad. Elhatároztam, hogy lapáttal nem hagyjuk a hátunkat értekezni. De miután ettől megkíméltek, önként átengedtem az üülőhelyemet. Besetétedik. Várjuk (ki hova bújhatott ott) az ebédet. A tiszt urak eltávoztak, az áradat újra beözönlök. A tea most már szakmányba fő. Parancsot kapok, 8-ad magammal az előttünk 3 kilométerrel fekvő hídját az oroszoknak megvizsgálni, hogy robbantóanyagát eltávolítva, a gyalogságunkat átrohanás közben fel ne robbanthassa. Szen ha ezek az oroszok ott nem fekédnének a (Dunajec) víz túlsó oldalán, és szelíd báránnyá változva nem lőnének... Hadnagy úr vár. Agyusztálok, az őrmester egy szivar helyett kettőt ad. Indulunk gyorslépésbe. Legalább a szél onnan fújna, vagy korom sötét viharos éjszaka volna, talán sikerülne. Megtálálva az ezredes urat, ki fölhívva telefonon az érdekelteket, parancsokat ad a főhadnagy úrnak, ki hozzá az alacsony házba ment a bővebbekért. ... Nagy orosz erők vannak a vízen innen, nem juthatunk a hídig. Visszamasírozunk. Kísérnek a golyók, kárt azonban nem tettek. Két erős robbanás teszi mögöttünk világossá az eget. Az egyik hidat az oroszok fölrobbantották. Fáradtan érünk vissza, az utakon indulásra kész gyalogosok várakoznak. Felmászok egy padlásra, aludni szeretnék. Keresnek. A fl. úr hívat. Ismét elindulunk, a küldetés ugyanaz. Szembe sebesülteket hoznak. Az első híd sértetlen. Tovább megyünk, a Dunajec hídjá lángokban áll. Lelopózunk a vizig. Későn jöttünk. A híddal végeztek az oroszok. Az itt rekedteket házanként kellett rohammal elfogni. Nem vettek észre. Közel a vízparton álló csűrben akarok pihenni, s a bosnyákok is. Az erős fegyvertűz megakadályoz ebben. ... Csatlakoznak hozzám páran, kik pihenés végett szöktek meg a századtól. ...

1914. december 18. Nkánovice (?) – Egy szellős csűrbe virradt ránk a nyirkos reggel. Fa összehordásával foglalkozunk. Sajnos nem sok a hídépítésre alkalmas közte. 10 óra felé az eddig csöndben lévő oroszok lövöldözni kezdenek. 1 emberünk lábát átlőtték. Arrább általános harc keletkezik, beleszólnak az ágyúk mindkét részről. Természetesen abbahagyjuk a céltalan munkát. Mindenki igyekszik ... biztosabb helyre. A munkát valószínűleg éjjel fogjuk befejezni. Tekintetbe véve az oroszok állásait, a sajátjaim nagy részének képzetlenségét, úgy hiszem, kemény dió lesz. Mire besötétedik, az ebédünk is megérkezik. Rosszul vagyok. Alig eszem, pedig éhes vagyok nagyon. Sorakozunk. Künn várjuk a hídanyag érkezését. Nem jött szerencsére, hisz az oroszok úgy is lehetetlenné tennék munkámat. ... Erősen szól már az ágyú, ismét a hídépítést megkísérelni indultunk.

1914. december 19. – Az éjszaka hátralévő részét az ellenséges fegyvertűz elől visszahúzódva egy itt hagyott, több helyen fegyvergyógyóktól átlőtt szobában töltöm, hova fáradtan vagyok ... útközben szerzett szalmát szétterítve, hogy aludhassam. Reggel, még sötétben a reggeli feketére ébredünk. Gyorsan, hogy a konyha a sötétség leple alatt visszaszökhesse. Az I-ső és II-ik cug [szakasz] ... sorban a ház védelme alatt takarva akart eljutni Volynicon ár a Dunajec azon partjára, hol az oroszoktól észrevettünk hidakat. Szerencsésen áthaladtunk az erősen ágyúzott Vojnicon, egy árokban és a nagy sárban kanyarogva elérjük a folyót. Ni... falu van közel. A lakosok minden használható faanyagjából este 10 órára sikerül a Dunajecen egy gyalogjáró hidat elkészíteni. Egy káplár vezetésével 1 ponton ... folyó alsóbb folyásánál lévő bosnyák svadron részére átszállítani, leküldeni. Este 11 óra már, a midőn a ... nyomorult ebédet elköltsz pihenni térünk.

1914. december 25. – Szukmano nevű Dunajec völgyi falucska elszórt csűrjeinek egyikében töltöm a karácsonyi éjjel. Karácsonyi ajándékot senkitől sem kértem. Nekem tetsző ajándék csak az édes hazának jobb helyzete volna... Kaptam azonban karácsonyi ajándékot... egy aknavető ágyút kaptam azokkal, a kiket erre a vakmerő életveszélyes szerepre kiszemelni kegyeskedtek tiszt uraink. Szintén ezt kapták karácsonyi ajándékkul. Tudom, mit jelent ezt kezelni, vele 100-tól 500 méterig löni... Sok nyomorult szájas most nem jelentkezik. Sarzsit, kitüntetését kap, ha a konyhánál kiabál! Avagy ha száz halálnak kitett társaihoz egy pillanatra az orrát üti ki. A Haza szeret! Hej, de sok nyomorult talpnyaló szájas híján van ennek! Sok nem tudja, mi az élet, nem küzdött, nem éhezett, csak élt mint ökör, minden nemesebb érzelmek nélkül és most drága neki a rongy élete. Majdnem 2 méteres közők. Mindenütt gyáva reszkető szemét csöcselék. Bátor gyerek is akad azért (de szerencséje van). Tiszteletem a nagyon kevés kivételnek. Nem koptatom erre a ceruzámat. Kitüntetés is kaptam. Kaptak mások is. Egy szerencsétlenné lett leány még szerencsétlenebb kislány neveltetésére fordítom az utána járó havi 7.50 kor. csillagot...

Vasárnap, 1914. december 27. – Valahol Gorlice közelében, irányban a Duklai-hágóhoz vontatunk. A vizes, sáros talajon, egy kis szalmát szerezve, háttáskámat szélek gyanánt használok, írókatok. Éppen most érkezünk ide erőltetett menetben. Csavaró vízzé izzadt alsóruhám kihűlt, s már minden mozdulatomra testemhez ragad. A testemre hulló eső egyesülni akar a testemen csorgó izzadsággal. Rendkívül kellemetlen érzés... Várjuk az ebédet. De még nem mutatkozik. Járkálunk a hegy sáros, agyagos útjain fölkapaszkodó kocsik közt. Pár órát aludtunk az éjszakából, az előbbiből sem túl sokat, a ránk jövő éjből talán annyit se. Bealkonyodik. Maradunk ténferegve a csúszós, agyagos dombról le, dombra föl, ismét egy dombra. Ez így megy fél éjszakáig, míg balra térve, engedve a biztatásnak a száraz fekhely reményében fáradtan tovább menni akarunk. Jobbra térünk. Sokan nem bírják az utat. Sömborkba beérve századunk egyharmada hiányzik... Lehetetlen kvártélyt találni. A házak, az ólak, csűrök tele vannak. A paplak padlásán hely van, de 6 katona fekszik ott az ajtó előtt, a létra felhúzával, nem ereszt föl, káromkodunk. Leadják a létrát, a század fele elfér, itt alszik, a gerendák le akarnak szakadni. Beásom magam a szénába, alszom. A pap gazdasszonya vigyáz, hogy ne lopjunk. Egy meg beerőszakolta magát a templomba, s ott próbál aludni. Alig alszunk, reggel van, kávét iszunk, agyusztálódunk. A Ropa vizén vert hídon bakákkal egyesülve másszuk a hegyet. ... Estig az időt fekhelykészítéssel töltjük, az ebédet várjuk, nem jön. Este 20 emberrel őrésre indulok. A divízió visszatérít. Lemarsolok, az ebéd vár. Még egyszer a pap padlásán alszunk. Reggelizünk. Délelőtt Ropa nevű széthajigált falu alatt várakozunk. Oly eső szakad, egy házba tódulunk. A levegő kiállhatatlan.

1914. december 31. – Egész éjjel szól az ágyú, a gépfegyver és olvad a dombok, hegyek takarója, a hó. Pár napja már, hogy előrenyomulásunkban megállottunk. Itt a hegyeket erősítjük. Lövé árkokat készítünk. A talaj agyagos, köves, reggelre vízzel vannak telve. Munka besorolásnál a II. zuggal árkolni vagyok hívatva. Századunk szétagoltsága lehetővé teszi, hogy egy gyönyörű fenyves hegyoldal megmászása után egy parasztházba húzódva írógathassak. Ha megcsíp a főhadnagy úr, úgy veszve vagyok. A ház, tekintetbe véve az itteni szokásokat még lehetővé teszi, hogy benne féregmentesen megpihenjek. Középen nagy szabad tűzhely, fent a padláson tűzifa sorba rakva. A falnál lócák, s asztal. A személyzet egy öreg bőbeszédű paraszt és egy lány. Megkínálom cigarettával, bizalmasabb. A lány tejjel kínál, elfogadom. Gyümölcsöt kérek s fizetek. Haza, vagy is kvártélyra este érkezünk, el tudtam tehát az ebédet. Kvártélyunkon, mely Ropa nevű falu egy hegyoldali faházacska, már 2 éjjel haltunk, s az előttünk ott szállásolt tüzérek ki akartak üzni, de mi nem tágtunk könnyen, persze ők se, nem maradt tehát az egyesült erővel megszállott házacskaiban egy tenyérnyi hely, melyre ember, vagy annak risztungja ne került volna. Tulajdonosa a háznak egy aszszonyság, ki öt apróság anyja, s berukkolt férje távollétében a szomszéd menyecskét hívja át erkölcsi okokból. Benn alszunk a ház legbelső szobájában leterített szalmán. Én éppen az ágy mellé kerülök, melyben a szép szomszéd menyecske alszik, kinek szép finom, tipikus lengyel arcához pompásan illik kacagó 2 kék szeme. Párszor átgázol rajtam nevetve, majd lefekszik, forog, nem alszik. Fel kellene nyújtani a kezemet. Megsimogassam? Nem bántom, fordulok jobbra, balra. Egy bölcső van előttem, ki nem nyújtózhatok. Betakarom a fejem, szunyókálok. Egy gyerek fölsír. Cibakot adok a szájába, eszi. Elhallgat. A lábamnál lévő bölcsőből sértő nyivákolás hallatszik. Meglógatom a lábammal. Hál' Istennek csönd van.

KÖSZEGHY ELEMÉR

Utazásom a múltba

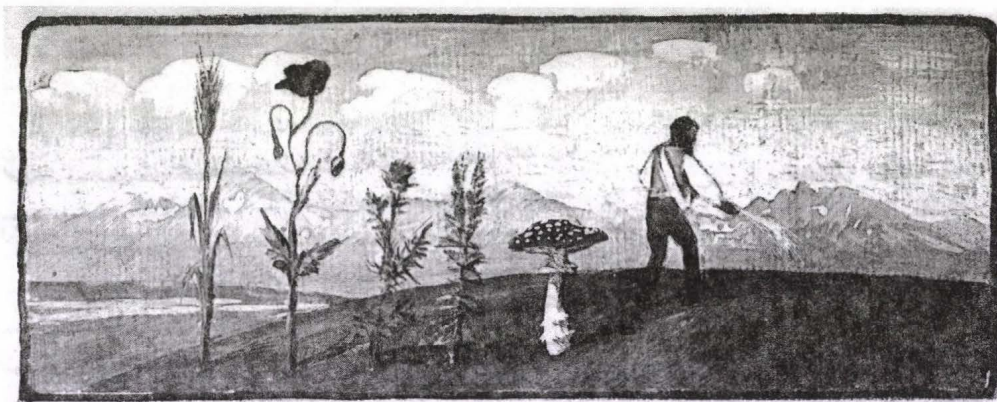
Utoljára közlünk részletet évkönyvünkben **Köszeghy (Winkler) Elemér** (1882–1954) festőművész, az Iparművészet Múzeum egykori igazgatója „Utazás a múltba” című kéziratos, saját színes rajzaival illusztrált, 1949-ben elkészült önéletrajzából.¹ Ezúttal e munka bevezetését idézzük (1-18. o.), amely fényt vet a szerző Szepesség iránti vonzalmára. A szövegkihagyásokat zárójelbe tett három ponttal jelezzük. Köszönjük Wieland Annának, a kézirat birtokosának a közléshez való hozzájárulását. (A Szerk.)

Hol volt, hol nem volt – az életben rendes foglalkozásom. Így történt, hogy egy időben idegenvezető voltam. Ezt a foglalkozást egyéb kenyérkeresetem mellett két „kisebbségi” kulturális egyesület megbízásából űztem. Szűkebb szepesi pátriám művészeti és természeti látivalóinak kellett propagandát csinálnom élőszóval, írással és képpel. Társas kirándulásokat vezettem a Tátrába s a Szepesség műemlékekben és műkincsekben gazdag városkáiba; kalauzokat és műemlék-ismertetéseket írtam; vetítettképes előadásokat és helyi vonatkozású képkiallításokat rendeztem. Különösen az elsőfajta munka volt nagyon ínyemre.

„Ha másokat szolgálunk, magunkat szolgáljuk.” Sohasem éreztem át jobban ennek az Emerson-mondatnak az igazságát, mint az idegenvezetésnél. Eleinte azt hittem, hogy csak a megbízóim érdekeit, a szűkebb hazám kulturális jó hírének terjesztését vagy a rám bízott idegeneknek a múltunkban és hegyeinkben való tájékozódását szolgálom. Később beláttam, hogy elsősorban magamat szolgáltam a közel másfél évtizeden át folytatott idegenvezetésekkel (De az 50. évem felé inkább csak műemlékvezetéseket vállaltam.)

¹ Az eddigi nyolc közleményt lásd: 12. k. 203-216., 13. k. 267-278., 14. k. 303-314., 15. k. 375-389., 16. k. 437-450., 17. k. 489-500., 18. k. 445-456., 19. k. 607-617.

Értelmes, művelt emberek kérdezősködéséből, akik előttük még ismeretlen tájat és művészeti emlékeket fedeznek fel, rengeteget lehet tanulni. Elsősorban azt, hogy mi minden tűnhetik fel, és mi minden iránt lehet érdeklődni annak, aki friss szemmel látja azt, amit mi már a megszokás porlepte szemüvegén át észre sem veszünk. Válaszolni pedig kellett tudnom minden kérdésre. Helyt kellett állnom a Szepességért s a régi kultúráját megteremtő kisebbségi kultúrrétegéért. A szepesi származás kötelez. Ennek a kötelezettségnek az érzete pedig bámulatosan felfokozza a vezető teljesítőképességét. Az érdeklődés pedig kitűnő útmutatásokat ad neki, hogy milyen irányban kell még pótolnia szűkebb-honismeretét.

A vezetettek nagyon hálálkodtak, és sokszor utólag kedves meglepetésekkel fejezték ki köszönetüket. Rendszerint a saját szűkebb hazájuk kultúrmúltjáról tanúskodó könyveket küldtek. Valójában pedig én voltam a lekötelezettjük. Ötleteket, új elgondolásokat csiholtak ki az agyamból, amelyek nélkülük ki nem pattantak volna. A sok köszönő és elismerő írás közül néhányat megőriztem. Némelyiknek nyomtatásban is maradt nyoma. A legkedvesebben és legmegértőbben talán a „Fahrt nach dem Montsalvat in der Zips” című cikksorozat Ferdinand Kuenzelmanntól a pozsonyi Grenzbotenban (1933. III. 19.) és Környey Elek „A múzeumigazgató” cikke a pozsonyi Reggelben (1938. XI. 15.) méltatta a vezetéseimet.

Az ilyen sajtóvisszhangok azonban csak dicséretes kivételek voltak. Többnyire megdöbbenéssel kellett a napisajtóban, de még szaklapokban is olvasnom, hogy miket hallottak tőlem a zsurnaliszták. Hiába nyomtam némelyöknök kezébe a Zipser Heimat különnyomatában megjelent tanulmányomat a szepesdaróci antalosok emlékeiről, azért mégis csak azt írták az 1300 körül „al secco” festett falképekről, hogy azok „800 éves pasztellek”.

A szegény idegenvezető tőle telhetőleg buzgólkodik mint magvető. Szórja a szellemi magvakat. (Ha éppen nem talál minden ócska szoborhoz, lyukas képhez és düledező kúriához saját termelésű magot, hát legföljebb idéz, vagy mástól kér kölcsön.) A magok aztán vagy kikelnek, vagy elszáradnak. Talaja válogatja. Már mielőtt Micsurinról hallottam volna, rég megállapítottam, hogy azonos magvakból különböző külvilági behatásoknak kitéve és különböző agy-talajviszonyok mellett egészen más növények fejlődnek ki. Sőt mi több: növény- és állatvilág határait áttörve sajátságos csodabogarak is kelhetnek ki belőlük.

A magvető örüljön, ha néhány komoly koponyában élvezhető termés csirázott ki az elvetett magból, vagy legalább tetszetős szóvirág, és nemcsak dudva meg bolondgomba!

Némelyik termelő elismeréssel is emlékezett meg a magvetőről, mint például az európai nevű, kitűnő tudós: dr. Erich Wiese a „Deutsche Kunst in der Zips” előszavában. (Ha nem is szerzett vele zavartalan örömet, mert én abban a meggyőződésben vezettem a Schürer–Wiese-könyv szerzőit a szepesi emlékekhez és igyekeztem azok magyar vonatkozásaira a figyelmet felhívni, hogy a könyvük címe a történeti igazságnak megfelelően „Zipser Kunst” lesz.) Más esetleg néma hallgatással „tette magáévá” az elkapott magot. A fődolog, hogy teremjen valami a magból. Ami kivételesen újságírói agyakban is megtörténhetik. Bár ez elég ritka eset.

Az újságíró a legrosszabb idegenvezetési anyag. Nem csak azért, mert rendesen elfelejt borravalót adni a templomszolgáknak, s az idegenvezető kénytelen ezt helyette megtenni, hogy máskor is beengedjék. Például amikor külföldi egyetemi tanárokat hoz, akiknek a jól-informáltságára súlyt vet – s akiknek szabadalmuk van a borravaló-felejtő szórakozottságra. Újságírót azért nem jó vezetni, mert elvből elferdíti a hallottakat, s nem kíméli a halottakat se, ha színes krokikat vagy riportokat ír. Állítólag ő tudja, mi kell az újságolvasónak. Az olvasó szerint minden szokott nyájasságát leveti, ha száraz igazságokat kell olvasnia s nem lehetetlen túlzásokat. Ezért kell minden évszámhoz egy-két évszázadot hozzásomagolnia, hogy egyéb példát ne említsek.

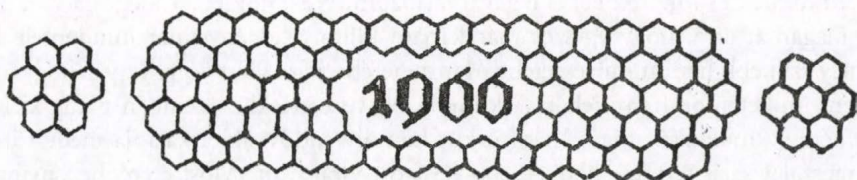
A ferdítőknak és torzítóknak is hálával tartozom. Nélkülök talán még ma sem határozám el magamat arra, hogy egyszer már leírjam különvéleményeimet mindenféle kérdésben, amely szűkebb hazám művészetébe és történetébe vág. Mert végre is: valahogyan le kell szögezmem, miket mondtam nekik. A komolyabb vezetettekkel szemben pedig ki kell pótolnom némely mulasztásomat. Akadt olyan komoly tudós, aki a kalapja mellé tűzött némely virágszálat saját terméséből. De az levágott virág volt. Most cserépben nyújtom át, hogy látni lehessen, hol van a gyökere. [...] Főként azonban meg kell indokolnom, miért találtam szükségesnek tiszteletreméltó elődök által kitaposott ösvényekről letérni némely történeti és művészeti kérdés tárgyalásánál. S azt is fel akarom jegyezni, mi minden tűnt a szemembe, ami a szepesi emlékek tárgyalásánál – tudtommal – elkerülte mások figyelmét.

[...] Az idegenvezetésnek, mint önképzésem rugójának, hiányát érzem. Mostani lakóhelyemért nem lelkesedem annyira, mint szűkebb hazámért tudtam lelkesedni. Szűkebb hazámba nem mehetek. Ha nem utazhatom a térben, utazni akarok az időben. Egy régi mnemotechnikai játékom szabályai szerint korszakszeleteket csinálok. Akkoriban a saját életemben a hetes éveket különösen eseményterheseknek találva hét évet lépő varázscsizmával lépegettem vissza a múltba. Hasznos szórakozás volt. De minden hét év túl sok volna. Most csak minden 4 x 7 év után akarok a múltba visszaszállva megállni.

Mintha idegeneket vezetnék a Kárpát Egylet egykori lőcsei társas autóján, és nem a legnevezetesebb látnivalóknál állunk meg, hanem minden 28. kilométerkőnél volna defektusunk. A jó vezetőnek mindenütt fel kell találnia magát, és tudnia kell valamit mondani, akár a közvetlen közelben, akár a messze távolban látható tárgyakról. Volt rá eset, hogy akaratlan megállásnál nagyobb hatást értem el egy cigányputri és lakóinak bemutatásával, mint a szándékosan úti célként kiszemelt egyházművészeti múzeum tárgyaitnak agyonmagyarázásával.

Az állomásaim közel emberöltőnyire esnek egymástól. Rendszerint 30 évet vesznek egy emberöltőnek. [...] Én a jellem- és szellemöröklés kutatásánál férfiakra nézve az anyai nagyatyák zezzugos vonalát találok fontosnak, éppen ezért nekem a 4 x 7 év felel meg.

Mert mondtam: nem csak a szepesi művészethez és történethez akarok itt hozzászólni. Mindenfélét bele akarok keverni a kéziratomba, amit az önkényesen kiragadott évszámok eszembe juttatnak. Mindig kéznél lévő vesszőparipáim közül elő fogok venni egyet-egyet, ha az általam nyargalásra használt témák kora valamelyik évszámhoz közel esik. A szakmámba vágó stílusismeret mellett ideográfiai, genealógiai, heraldikai, monasterológiai stb. témáimat is bele akarom szőni a korszakszeletekbe. [...]

„Akitől nincs messze az élet határa,
Nem előre szeret nézni, hanem hátra.”

Így írta Petőfi. Bár már nem vagyok messze a bibliai korhatártól, mégis a jövőbe nézve kezdem el a múltba utazásomat. Ez az előjátéka az én mnemotechnikai játékomnak. (Így neveztem el az utazást a múltba, mert az emlékezés kitűnő segédeszközének tartom szabályszerű időközökben kormetszetek készítését.) Ebben a kéziratban Mátyás király halála évétől előre 17-szer, hátra 22-szer számítva 28 évet, az 1490-es év beszámításával éppen kerek 40 fejezet lesz, korszerű fejlécekkel, tervem szerint.

A jövőbe nézéssel nem jóslásra akarom adni magamat. Kedvenc sztoikusomra, Epiktétoszra hallgatok, aki azt mondja: „A halál minden nap szemeid előtt lebegjen! Sohasem fogsz akkor közönséges dolgokra gondolni, és nem is fogsz túlságosan vágyakozni valami-

re.” Már pedig egy másik kedvenc gondolkodóm, a nálunk kevésbé ismert Peter Altenberg szerint nincs jobb és hatásosabb MEMENTO MORI mint az, ha magunk elé képzelünk egy évszámot, amelynek írásakor már nem fogunk élni. Az élet ugyanúgy fog folyni tovább ezen a földtekén, ugyanúgy fognak nyüzsgögni, tülekedni, szeretni, gyűlölni – csak épp mi nem leszünk az aktív szereplők között. [...]

Én optimista vagyok. Legalább is a budai kiskocsmák fennmaradását és a pesti korzó továbbnyüzsgését illetően. Ami a hosszú-életűségemet illeti: nem. Nem hiszem, hogy 1966-ot megérjem. Ha valaki indiszkrétül tudni akarná: mit hiszek, mi lesz velem akkor? Erre a kérdésre csak „Vesszőparipám” című opuszom néhány szakaszával felelhetek.

A másvilágról alkotott elképzeléseim illusztrálására le kellett közölnöm humoros opuszom két bevezető és utolsóelőtti szakaszát is. A közbeeső fejezetekben vesszőparipám változott példányain nyargalásztam. [...]

A magam elé képzelt 1966-os évnél az érdekelne legjobban: fognak-e addigra valamik kifejlődni a vesszőparipáimból? Lesz-e valamelyikből kivirágzott csodavessző vagy csak nyűtt vesszőből bot? Kiadhatom-e én még valamelyiket, vagy sajtó alá rendezi-e valaki mint posthumus munkámat vagy – s ez a legvalószínűbb – csak valami ötlet tolvaj sajátítja-e ki a használható részét az élőszavas előadásokban szerteszórt szellemi magvaknak? Lesz-e valami a

„Szellem- és jellem-örökhagyók” címen tervezett munkából? [...] Megjelenhetik-e ötvös-jegy munkám II., bővített kiadása? Kiadhatom-e a nemzetközi érintkezés eszközeként szánt fogalomjegy-írás kézikönyvét? A szepesdaróci Szent Antal-rend emlékei, a Henckel-Gerson kapcsolat új ismertetését? Be fogom-e igazolhatni, hogy a felső-magyarországi reneszánszot Thurzó János építkezései vezették be? Elmondhatom-e egy „Szepesi Képeskönyv”-ben mindazt, amiket mint „Színes képmutató” terjesztettem?

És mi lesz azokból a terveimből, amiket fel sem vettem a vesszőparipáim közé? Megírom-e a tévesen „meráni”-nak nevezett Gertrúd rehabilitálását? A bambergi lovas rejtélye megfejtését? A görög szóképeinket illusztráló „Ariadné-fonal”-amat? A látögömbös távlattanomat? A Hármás énhasítást? A szellemképzés tízparancsolatát, s a többit? [...]

A „vágyálom vezette” embereket nem tartják épeknek, de – sajnos – az vagyok. A vágyálom-kirakatban látható műveimhez a címek, címlapok, mottók, halom jegyzet és illusztráció, minden megvan: már csak a megírásuk hiányzik. De 1966-ra meglesz!

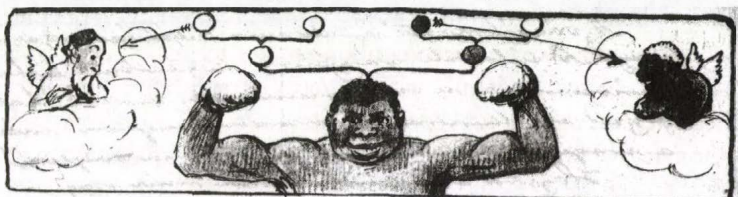
Hogyha én már nem is leszek meg.

Miért nem remélem ezt az évet megélni?

Mert az anyai nagyatyák vonalán szereplő elődeim átlagos életkora nem ígér túl hosszú életet. Ehhez most itt tömör kivonatot kell adnom átörökléstanai elgondolásaimból. Az anyai nagy-, déd-, szép-ük-, üknagy- stb. atyáknak ugyan vajmi kevés közülük van az 1966. évhez, de ahhoz lehet közülük, hogy a tőlük öröklött fizikum adottságaival elérhetem-e azt az évet, mikor az aranylakodalmunk lenne.

A genealógia, mint a történet segédtudománya, különleges fontosságot tulajdonít az egyenes fiági vonalon való leszármazásnak. Az élettan segédtudományaként igénybe vett genealógia szempontjából legalább egyenlő jelentőséggel bírnak az összes felmenők. Sőt, szeretem remélni, hogy a jövőbeli származástani kutatások igazat fognak adni nekünk, kik a nem tudományos, de a gyakorlatban sokszor bevált elvet valljuk, amely szerint: az egyenes ági felmenők lényegesen kevesebb valószínűséggel tekinthetők örökhagyóknak jellem, szellem és fizikum dolgában, mint más vonalakon szereplő ősök.

Már vagy húsz éve több sikert értem el ennek az elgondolásnak gyakorlati téren való alkalmazásával. Például: a bokszzvilágbajnok Max Beer esetében, akinek tiszta negroid típusú fényképén mégis felismertem a batizfalvi regálebérlő egyenes ági unokáját, mert tudtam, hogy annak kivándorolt fia mulatt nőt vett el, s az anyai nagypapa néger vére kiütkezött a bokszt-

bajnokon. Az összes pesti sportrovatok átvették szenzációs megállapításomat a Szepesi Híradóból. (Kisebbségjogi cikkeimmel ezt sohasem értem el.)

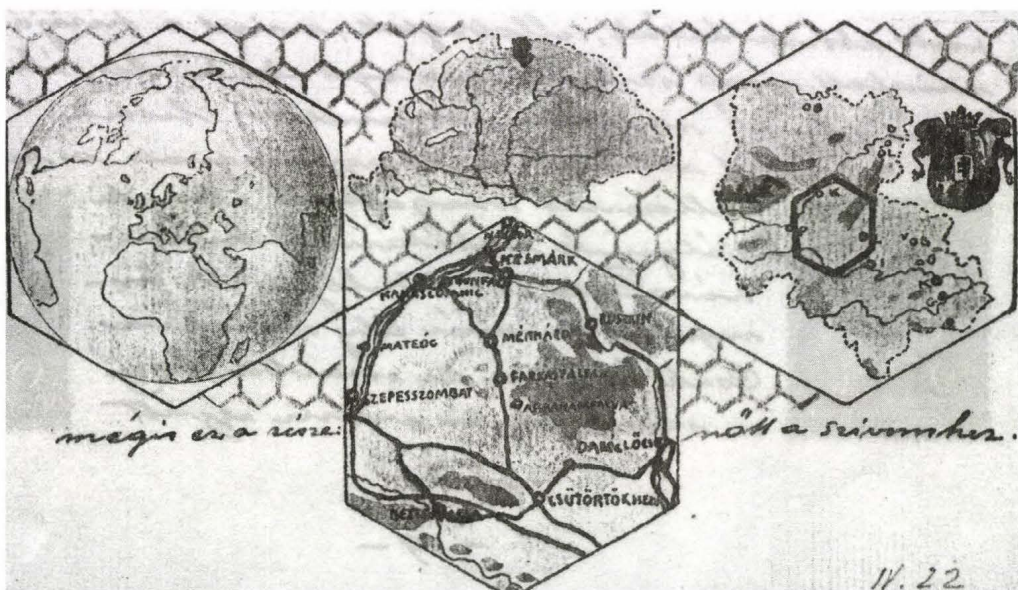
Visszatérve elgondolásomra: a természettudományi alapon folytatott származáskutatás több olyan betegséget és ösztönt állapít meg (vérzékenység, színvakság, szemidegsorvadás, nomadizmus), amelyeknek kifejlődését lehetővé tevő *diszpozíciók* az apákról fiaikra nem, de leányaikon át fiúunokáikra kétségkívül átöröklődnek. Az még csak feltevés, hogy sok lelki tulajdonságnak kifejlődését lehetővé tevő fizikai adottság is így öröklődhetik. Elég az is, hogy vannak egyenes ágon nem öröklhető diszpozíciók. Ebből következik, hogy minden férfi többet örökölhet az anyjától, mint az atyjától. [...] Így megérthetjük: miért írtak már vaskos köteteket nagy emberek anyáiról, viszont hogyan alakulhatott ki a „herbertizmus” fogalma nagy emberek nem méltó fiairól.

*

E fejezet kezdő fejlécén korszerű akartam lenni. De mi lesz a díszítő stílus 1966-ban? Azt hiszem – ha szabad lesz még egyáltalán díszítésre munkát pazarolni –, leginkább a dolgozó méhek szorgalmára emlékeztető ornamentika fog illeni a korhoz. Fejlődésünk általános serénykedés felé mutat. Nekünk, szepesieknek, ez nagyon megfelel. Mi a munkaszeretet rabjai voltunk mindig.

Ez juttatja eszembe: mi lesz szepesi szűkebb hazámmal 1966-ban? Csak történelmi emlék lesz-e már, avagy élő és szorgalmas munkára serkentő valóság az onnan származók szívében? Legalább e sorok olvasóinak lelkében igyekszem újra felidézni a képét.

A földgolyón Szepességünk csak egy kis pont. Nekem a világ közepe volt gyermekkorom óta. Területe az egykori országnak 1/77 része volt. A szellemi életében ennél sokkal nagyobb részt kért. Minden pontját, múltja minden emlékét, minden őslakóját a szívembe zártam. De – nem tagadhatom – a legjobban mégis ez a része nőtt a szívemhez.

KELEMEN ERZSÉBET

Katarina Aila Hämäläinen finn költő versei**155. zsoltár*****Hálaének***

Tízűrű hárfával, citerával, lanttal
dicséretet zengek, neked, Istenem.

Égőáldozatul fehér bárányt hozok
sarumát leoldom a hajlékod előtt
meghajlok előtted mint szároni nárcisz
a nevedet áldja sudaras cédrusfa
a libanoni fa ahogy a madárnak
lakhelyet ad a hegy zergéknek vadaknak
úgy adsz otthont Te is az otthontalannak
jószágot kegyelmet illatos kenetet
tömjénező fákat balzsamos szerelmet

Tízűrű hárfával, citerával, lanttal
dicséretet zengek, neked, Istenem.

Szólítlak kedvesem az Úr ajándékát
s a kitarult kapun otthonodba lépek
kálmos nárdusz sáfrány dúsgazdag gyümölcsfák
fűszerezett borral édesgetsz megkínálsz
megoldom ruhámat liliomkertedben
nyoszolyádra fekszem Ajándék-Kedvesem
ajkadon mirha van király-illatolaj
gránátalmalombok takargatnak minket
szomjazó lelkemet arannyal díszíted
leomló hajamat gyönggyel ékesíted

Tízűrű hárfával, citerával, lanttal
dicséretet zengek, neked, Istenem.

165. zsoltár***Panaszdal***

Hallgasd meg kesergő panasza Istenem
Uram tekints le rám az égből!

Csillagos éjszaka feldúlták szőlőnket
pusztító bogárral békákkal sáskákkal
elleptek bennünket
idegen lépett be aranyos sátrunkba:
elvitte Kedvesem...
mondjátok merre ment?
Utcákon tereken nappal és éjszaka
a völgyek aljában erdők lombosában
kicsavart tölgyek közt
keresem Kedvesem legdrágább Kincsemet
kibontott hajamat az eső áztatja
arcomat a könnyem
oroszlán barlangját vad párduc tanyáját
szomjazón bejárom
testem már erőtlén lábaim sebesek
a homlokom lángol
fázom és reszketek
félek hogy nem lelem sehol sem Kincsemet...
várjatok emberek áldott szelíd lelkek
hol lehet merre ment – Istenem – nem lelem
mondjátok nem járt itt elveszett Kedvesem?

TAMÁS EDIT

A Bethlenek és Sárospatak

Bethlen Ferenc (1601-1650) a fejedelmi udvarban állandó szerepet vállalt, közéleti és diplomáciai feladatokat teljesített. Élete végéig a Rákóczi-család odaadó, hűséges híve, I. Rákóczi György bizalmasa. Az ifjabb Györggyel s különösen Rákóczi Zsigmonddal volt szoros kapcsolata. Unitárius vallású, Fehér vármegyei főispán, főudvarmester, fejedelmi titkos tanácsnok, a történettudományokban jártas, íróként is ismert. Járt Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsignond pataki udvarában is, amikor az ifjabb fejedelemfi házasságkötési terveit egyengette, egy külföldi fejedelmi családdal való kapcsolatépítést mozgatta. 1650-ben két nyugati hercegnő személye merült fel a jövődöbéli keresése közben. Bethlen Ferenc az orániai hercegnőt tartotta előnyösebbnek. A Rákóczi-család (és Kemény János is) Pfalzi Henriett mellett foglalt állást, s az esküvő 1651 nyarán Sárospatakon megkötött. Bethlen Ferenc, a család gazdagságának megalapozója, korának leggazdagabb erdélyi főnemesei közé tartozott. 1651-ben bárói címet kapott. Második feleségének, Kemény Katának nagy szerepe volt a család felemelkedésében. Személyéhez kötődik, egy a Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteményébe tartozó (de Sárospatakon bemutatott) hegyestőr is.

Unokája, középső fiának, *Gergelynek* (1641-1697) a leánya, *Katalin* 1694-ben II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem felesége lett. Kelengyéje néhány darabját (lepedőszél, párnahuzat, kelengyeláda, címeres üvegpalack) a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében őrzik.

Bethlen Ferenc *Farkas* nevű fia (1639-1679) már református vallású volt, Erdély kancellárja, történetíró, II. Rákóczi György idejében diplomáciai pályán működött. Megírta Erdély történetét 1626-tól *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri X. a clade Mohacsensi 1526 usque ad finem saeculi* címmel. Első példányait a család keresdi kastélyában nyomtatták. Bethlen Farkas testvére, *Elek* (1643-1696) országbíró volt, történetíróként, mecénásként is említhető. Fia, Bethlen (III.) *Elek* (1688-1724) 1697-ben kapott grófi rangot.

A család egyik különleges XIX. századi alakja volt *Bethlen Ödön* (1852-1927), aki kapitányként szolgált a Monarchia kereskedelmi hajóin, majd Fiumében lett révkapitány. Egy fiatal, lelkes burmai uralkodó, Mindon Mihn meghívására, egyike volt azon tengerésztiszteknek, akik Birmániába hajóztak. 1872-73-ban tanácsaival segítette az országa modernizálására törekvő uralkodót. Burmai tapasztalatait úti jelentésben írta meg a trieszti kereskedelmi iparkamarához. Könyv formában is megjelent olaszul, németül és magyarul: *Kirándulás Rangunban* címmel. Cikke jelent meg a Földrajzi Közleményekben és a Vasárnapi Újságban is a Távol-Keletről. Bethlen Ödön példát mutatott gyermekeinek, unokáinak a

nyelvtanulás terén. Ő maga 10-12 nyelven írt, olvasott. Beszélt: románul, oroszul, lengyelül, németül, franciául, angolul, olaszul és vagy két-három ázsiai nyelvet (japán, kínai).

Legidősebb fia, *Pál* (1883-1971) volt az apja a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma adományozójának, Ferencnek. Bethlen Pál Kolozsváron született, s ott szerezte jogi diplomáját is. Oklevele, miként számos hozzá és feleségéhez kapcsolódó tárgy, ma már a Rákóczi Múzeuma gyűjteményében van. Bethlen Pál ügyvédként dolgozott Budapesten, a „szegények ügyvédjeként” ismerték. 1922 és 1944 között a felsőház tagja. Feladatokat vállalt a Dohánytermelők Országos Szövetsége és a Dohánytermesztési Tanács, valamint az Árvízmentesítési Társaság és az Ármentesítési Tanács Országos Szervezete elnökeként. Előbitől kapott dísz dohánylevele (ezüsből) ugyancsak Sárospatakra került. 1937-ben Sárospatakon iktatták be az Alsó-Zempléni Református Egyházmegye gondnoki tisztebe, s kapcsolódott élete Sárospatakhoz. Nagy buzgósággal fáradozott a kollégium angol internátusának ügyeiben. Személyesen utazott Angliába, hogy tanárokat hozzon az internátus részére. Nagyobb útra is vállalkozott. Feleségével együtt egyháza képviselőjeként részt vett az amerikai Kossuth zárandoklaton 1928-ban. Ott voltak Kossuth washingtoni szoboravatásán. Serényi Gabriellával (1901-1951) kötött házasságából két gyermek, Mária Ella és Ferenc született. 1951-ben feleségével együtt kitelepítették Jászdózsára. Serényi Gabriella az embertelen körülmények áldozata lett még abban az évben. Bethlen Pál 1961-ben kivándorolt Argentínába. Leánya családja körében töltötte élete utolsó éveit. 88 éves korában Cordobában halt meg. Ravasz László püspök a következőképpen jellemezte: *„Benned egy új embertípust ismertem meg, a régi arisztokrata és a modern dolgozó polgár keverékét.”* Földi maradványai helyéül fia, Ferenc Sárospatakot választotta.

Bethlen Pál és Serényi Gabriella fia, *Ferenc* (1925-2010) Budapesten született. A Piarista Gimnáziumban érettségizett, 1943 és 1947 között a József Nádor Műszaki Egyetemen mezőgazdasági mérnöki oklevelet szerzett. Kunszentmártonban és Bicskén szaktisztviselőként dolgozott egy malomvállalatnál. 1948-ban emigrált. 1948-ban Bécsben kötött házasságot Szentimrey Ilonával (1921-2006). Kivándoroltak Dél-Amerikába, 1949-1952 között Argentínában éltek. Itt született leányuk Anna Mária Guillermina (Vilma). Mezőgazdasági mérnökként egy magángazdaságban dolgozott, San Antoniában egy állattenyésztő nagygazdaság vezető-helyettese. Egyebek mellett ez a gazdaság tormatermesztéssel is foglalkozott. 1952-ben családjával együtt az Egyesült Államokba települt át. Már ott született fiúk, Mihály Antal Ferenc (1954). 1952 és 1956 között a Cornell Egyetem (Ithaca) Agrárgazdasági Tanszékén tanársegéd volt. 1957-1961 között a Purdue Egyetem (Lafayette) Agrárgazdasági Tanszékén adjunktus, ugyanitt 1958 és 1961 között Generál Electric ösztöndíjas. 1960-ban *„Brazília gazdasági fejlődésének és árpolitikájának hatása gabonabehozatalára”* címmel a Purdue Egyetemen PhD fokozatot szerzett. 1961-től Plattsburgh-ben, a New York-i Állami Egyetemen mint tanszékvezető egyetemi tanár a közgazdasági és nemzetközi kereskedelmi szaktárgy előadója angol, francia, magyar és spanyol nyelven. Ekkor, 1961-ben költözött családjával Plattsburghba, itt dolgozott nyugdíjazásáig. 1969-1970 között Rosarióban és Cordobában Fulbright senior cseretanárként, 1978-1979-ben Nicaraguában a Managuaui Autonóm Egyetemen oktatott. Oktatói tevékenysége mellett számos cég szaktanácsadója volt, különböző kutatási témákkal is foglalkozott.

Bethlen Ferenc nyugdíjba vonulása után, feleségével Szentimrey Ilonával a floridai Sarasotába költözött. Az 1990-es években többször látogattak Sárospatakra, apja és saját visszaemlékezéseit a Református Kollégiumnak ajándékozta. Kerültek családi tárgyak, emlékek a zsákai Rhédey-kastélyba is. A Rákócziak ősi fészkeben mindig nagy tisztelettel emlegette a Rákócziakat szolgáló XVII. századi őst, Bethlen Ferencet. Feleségével úgy tervezték, hogy idős korukban Sárospatakon telepednek le. A sors azonban ezt nem adta meg számukra. Felesége 2006-ban az Egyesült Államokban hunyt el. Hamvait Sárospatakra, a református temető Bethlen-sírboltjába helyezték el.

Bethlen Ferencet végtelenül megtörte felesége halála. Számos egészségügyi problémával küzdött, amelyek az évek során csak sokasodtak. Volt azonban valami, ami mindig lelkesítette: a Sárospatakra tervezett Bethlen-kiállítás. Ebben az időszakban küldte a Rákóczi Múzeumba édesapja, édesanyja és saját díszmagyarjának megmaradt darabjait, családi fotómásolatokat, a dohánylevelet, apja ügyvédi oklevelét. Őszintén örült azoknak a képeknek, melyeken láthatta a ruhák restaurálás utáni megszépülését. A Rádayné Bodnár Katalin textil restaurátor és Aranyi Pálma szücsmester munkája nyomán kiegészült viseletek fiatakorát, a Papát és a Mamát idézték számára. Sok-sok levelet küldött a múzeumba, egészen a kiállítást megelőző időszakig. Örömet, s reményt jelentett számára, ha a világban szétszóródott Bethlenek ifjabb, s legifjabb nemzedékéről tudósíthatott. Átérezte, hogy egy évszázados történelmi család XXI. századba lépő nemzedékének sorsa más és más a nagyvilágban.

2010 májusában hírt adhattunk Neki a kiállítás megnyitásáról. Még kezébe vehette a kiállítás katalógusát, láthatta megvalósulni a terveket, de már nem adatott meg a válasz lehetősége. Ereje elhagyta. A cél, a kiállítás elkészülésének híre talán még az utolsó erőtartálékait mozgósította. A várva várt kiállításnyitás egyben utolsó feladatának teljesítését jelentette számára. Búcsúzott e földi világból 2010 júniusának közepén. Bethlen Ferencet megismerve, cselekedeteit valamelyest megértve, átérezhettük, hogy a Rákócziak és a Bethlen család múltja ma is összekapcsoló erőként működik. A XVII. században a Rákóczi család és a késő reneszánsz építészet (Keresd várkastélya) kapcsolta össze Erdélyt, Sárospatakot és a Bethleneket. A XX. században az erdélyi református egyházat évszázadokon keresztül támogató család Patakon a református egyház révén talált új „otthonra”. Szimbolikus ez a mondat. Dr. Bethlen Pál 1937-ben, amikor az Alsó-Zempléni Református Egyházmegye gondnoki tisztébe iktatták Sárospatakon a következőket mondta: *„messziről jöttem, szülőföldemtől messzire szakadtam. Ha előre tekintek nehéz utat látok magam előtt”*. Ő maga sem gondolta, hogy mennyire igazak lesznek szavai. A II. világháború után Észak-, illetve Dél-Amerikába kerültek családtagjai. Sárospatakkal azonban kialakult egy oly erős kötődés, mely a 60 évet s a kontinensek közötti távolságot is túlélte.

Ennek az új kapcsolatépítésnek már Bethlen Pál fia, Ferenc és felesége Szentimrey Ilona voltak részesei. Többször megfordultak a városban. Örömmel fogadott vendégként üdvözölték őket a Református Kollégiumban, a református egyházközségnél és a Rákóczi Múzeumban. A Rákócziak és a reformáció ma is sokszorosán összekapcsoló erőként ismertette meg, s tette barátokká őket. Dr. Bethlen Ferenc és felesége őszintén érdeklődött a Rákóczi Múzeumban folyó munka iránt. 2000-ben a Lorántffy-kiállításon örömmel fedezték fel I. Rákóczi György diplomatájának, Bethlen Ferencnek hegyestörét. Ez inspirálta őket családi

relikviák ajándékozására. Így került a múzeumba a „tűtartóként” emlegetett Bethlen Pál díszszablya hüvelye, majd a többi tárgy.

A múzeumba került tárgyak, a Rákócziak mellett szolgálatot vállaló Bethlenek; a reneszánsz építészet, dr. Bethlen Pál ténykedésének, dr. Bethlen Ferenc személyének bemutatása ösztönözték múzeumunkat a Bethlen-kiállítás megrendezésére. A történelmi család teljes körű feldolgozására a téma évszázadokat felölelő időkorlátja, szerteágazó tevékenységük és számos nevezetes alakjuk folytán nem vállalkozhatunk. Válogatásunk a magyarországi gyűjteményekben, a református egyház gyűjteményeiben megőrzött tárgyak mellett elsősorban a Rákóczi Múzeumba került tárggygyűjtés megismertetésére vállalkozott a kiállításon. A viseleti darabok (részben) a Nemzeti Kulturális Alap támogatása révén restaurálásra kerültek. A kölcsönzött ábrázolások, könyvek, ötvöstárgyak és textíliák mutatták be a család nevezetes alakjait, kastélyait, írói munkásságukat.

A kiállítás és ez a kis írás is a köszönetet közvetíti, s hálánkat fejezi ki dr. Bethlen Ferenc s felesége, Ilona emléke iránt. Rájuk emlékezünk, akik adományaikat, e történelmi család relikviáit a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának ajándékozták Sárospatakra! Elődeik templomokat építettek, iskolákat alapítottak, tanárok, tanulók segítségére voltak. A támogatás évszázados hagyomány volt a Bethlenek körében, ehhez méltón cselekedett dr. Bethlen Ferenc és felesége is! Köszönjük.

Gondoljunk tisztelettel Erdély talán legkiterjedtebb családjára, a katonákra, a politikusokra, a diplomatákra, a tudósokra, a nagyasszonyokra, akik igyekeztek becsülettel szolgálni a hazát!

SZIGETI SÁNDOR: VÍZVÁLASZTÓ

BARANCHI TAMÁSKA ENDRE

Hozzászólásom egy borászati cikkhez

Baranchi Tamáska Endre 1913. május 30-án született Nyíregyházán ősi nemesi családba. A debreceni egyetem jogi fakultásán végbizonyítványt szerezve a Ludovika Akadémián csendőrtiszti tanfolyamot végzett, s közben művészeti tanulmányokat folytatott. 1941-ben csendőr-századosként szárnyparancsnok, több éven át hadi beosztásban hadművelleti területen. 1945-től 1950-ig Szibériában volt hadifogoly, majd 1955-ig a kommunizmus börtönében, kényszermunkatáborában szenvedett. Szabadulása után az egri Gárdonyi Géza színház díszlettervezőjeként dolgozott, 1956 októberében jelentkezett a nemzetőrségbe. A forradalom leverése után távozott az országból. 1957. január 30-án telepedett le az Egyesült Államokban; festő- és szobrászművészként számos kiállításon vett részt, díjakat nyert. Bekapcsolódott több magyar emigrációs szervezet munkájába, több lovagrend is tagjai közé választotta, kitüntetésekben, vitézi címben részesült, 1994-ben tüzérezredessé léptették elő. 2010. június 4-én Floridában hunyt el. – Alábbi írása, amely érdekes sátoraljaiújhelyi helytörténeti adalékokat tartalmaz, a „Floridai Bajtársi Híradó”-ban jelent meg 2005-ben. Eredeti gépiratát Evva András bocsátotta rendelkezésünkre. (A Szerk.)

Egy amerikai ismerősömtől kaptam egy borászati lapot „Wine County International” címmel. A fedőlapján ez volt a főcím: „Hungary – from Bull’s blood to Young Bloods” (Magyarország – a bikavértől a fiatalok véréig). Engem közelebbről a Tokaj-Hegyalja cikk érdekelt. 51 sorban intézi el az író ebben a kis könyvben a tokaj-hegyaljai borokat. Megemlíti Tarcalt, Tokajt és főleg ajánlja a tarcali gróf Degenfeld Castle Hotelt a turistáknak és a borkedvelőknek. IV. Béla király (1235–1270) uralkodása alatt jöttek Magyarországra szőlőművelő olasz családok, és azok mint „királyi vincellérek” Tokajtól északra a Bodrog mentén alapítottak három falut, Olaszliszktát, Bodrogolaszit és Petrahót. Tokajtól észak felé egészen Sátoraljaiújhelyig telepítettek szőlőket. Ezek között a családok között volt az *Orémus* család is. Ennek tagjai a Sárospatak és Sátoraljaiújhely között lévő hegyen telepítették a szőlőket, és a hegyet róluk nevezték el. Ez az *Orémus-hegy* még ma is. Az Orémus-hegy tetején egy kápolnát is építettek, amelynek ma már csak romjai vannak meg.

Tamáska Endre akvarellje a borháziról

Az Orémus család magyar nemességét is kapott később, és Nagy Lajos királynak a kancellárja (1342–1382) Orémus László volt, majd Orémus Beke pedig a székelyek főbírája. Orémus István „ludimagister” Újhelyben a XV. században, egy másik Orémus István pedig szolgabíró 1667-ben Ung megyében. A család Ugocsa, Ung, Zemplén és Borsod megyében élt és jelenleg Orémus Zoltán Kassán református esperes-lelkész.

A magánbirtokokat – így a szőlőket is – a kommunista uralom alatt a tulajdonosoktól elvették és államosították. Így került az Orémus-hegyi szőlő a sátoraljaújhelyi Szőlészeti és Borászati Technikum (majd Szakközépiskola) kezelésébe, és itt volt a tangazdaság, ahol a tanulók a gyakorlati dolgokat sajátították el. 1953-ban szabadultam a magyar kommunis-

Nemes Orémus István dédapám

Nemes Orémus Zsuzsanna nagyanyám

ták börtönéből, de csak félig lettem szabad, mert rendőri (ÁVH) felügyelet alatt csak nehéz testi munkát kellett végezni. Így lettem a sátoraljaújhelyi Szőlészeti és Borászati Technikum napszámosa, s mivel az Orémus-hegyi szőlő annak tangazdasága volt, ott kezdtem el dolgozni mint szőlőmunkás. Egyébként anyai nagyanyám nemes Orémus Mária volt, míg apai nagyapán második felesége nemes Orémus Zsuzsánna lett. Tehát őseim szőlőjében dolgozhattam.

Ez alatt az idő alatt összebarátkoztam Szilágyi Dezsővel, aki szőlészeti és borászati főfelügyelő volt a kommunizmus előtt, akkor pedig már tanár volt a technikumban. Az Orémus-hegy keleti lejtőjén volt a történeti nevezetességű préház, ahol 1650-ben Szepsi Laczkó Máté mutatta be az első aszút Lorántffy Zsuzsannának, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem feleségének. A borház még elég jó állapotban volt, amelynek három szobáját a tangazdaság raktárként használta. Szilágyi Dezső bátyámmal úgy határoztunk, hogy a történelmi nevezetességű épületet rendbe hozatjuk, és abban borászati múzeumot fogunk majd berendezni. Én még akkor egy akvarell festményt is készítettem a borházzal, ami nagy szerencse volt, mert 1956 után a kommunisták lerombolták a történelmi nevezetességű épületet. Így Sátoraljaújhely városról már csak ezt a képet tudták betenni a könyvükbe.¹ Ezt szerencsére Szilágyi Dezső bátyám féltve megőrizte. A kommunistáknak az 1000 éves magyar történelem nem volt fontos, és ahol lehetett, a még megmaradt emlékeket is elpusztították igen sok helyen. Büszke vagyok arra, hogy az Orémus-hegyi szőlőben dolgozhattam 1953 és 1955 között. Arra szintén, hogy lefestettem a történelmi nevezetességű borházat, mert csak így maradhatott meg az utókor számára.

Az 1990-es években csináltak otthon Orémus nevű hegyaljai bort, amely kellemes zamatú asztali bornak számított. Ellenben a palackokra nem a hiteles Orémus-címet tették rá. Az igazi Orémus-címer itt látható.

¹ Sátoraljaújhely Lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. 289.

HALÁSZI ALADÁR

Versek

Mit bánom én...

Mit bánom én a Holdat, merre hajlik,
balra, jobbra, vagy kerek talán?
Mit ér a hűvös fénye visszaverve
fátyolként sötét szobám falán?

A Nap ha süt, hunyorgón hőkölök meg,
védhetetlenül lövell felém.
Félem a fájó barnás színt a bőrön
izzón olvadt nyári nap delén.

Mit árt a nap, szél, víz, ha csak porszem vagy?
Oszthatatlan már tovább a tested,
lehullsz te mindenütt, bármily szűk egy rés,
senki sem lát, bár magad fested.

Ha márványlap piciny gödrébe fekszel,
megcsillanhat egyszer fényed is,
álmodsz ugyan gyöngyöt magad körébe,
zárva vagy te ott is, ébren is.

Páros csillag

Elmondanám azt, ki vagy nekem,
hogy költözött közénk a szerelem,
és mért maradt velünk örökkön,
mint védő ösztön testörökn.

Talán nem is jött, mindig nálunk volt,
mint tiszta lelkeken két halvány folt...
Nekünk mégis az adta a fényt,
hogy éljünk másképp, a reményt.

Bízunk, páros csillaggá lesz két folt,
felfénylik tőlük a sötét égbolt.
Versenyre kelnek majd a nappal,
társulnak sok boldog csillaggal.

Nélküled

Megbomlott szavaim szigorú rendje.
Kóbor a gondolatom, vagy megkövül...
Emlékeim raja zsong-zsibong körül,
hogy múltunk hullott mézét összeszedje.

Az vagy-e még, aki egykor bennem élt,
vagy csak képzeletem foszlányaiból
és szépségekből szőlek kedves lénnyé,
mint aki másként szerelmet nem remélt?

Lassan elmaradoznak a fények.
Városból pusztába gyalogló vándor
lát ilyet este, ha vissza-visszanéz...
Látod, versem végén már rím sem csendül.

Álom órák

Kerek lámpást görget a hegyre az éj,
hadd tündököljön arany karimája.
A nap leszállt, hevéből sok lett mára,
elég már tőle a visszavetett fény.

Bagoly, denevér árnyat rajzol a Hold.
Alig mozdul lomb, alszik mind a madár,
ezüst paplanba bújt a fáradt határ,
csak én vagyok fenn, nyugszik eleven s holt.

Felizzik emléked ez éji órán,
szemed tüzet idézve hat ma énrám...
Ha itt lennél velem, őrizném álmod,

várnám a hajnali szép ébredésed,
hogy arcodra derengő fény mint téved,
s hunyt szemmel, nyílt ajakkal csókom várod.

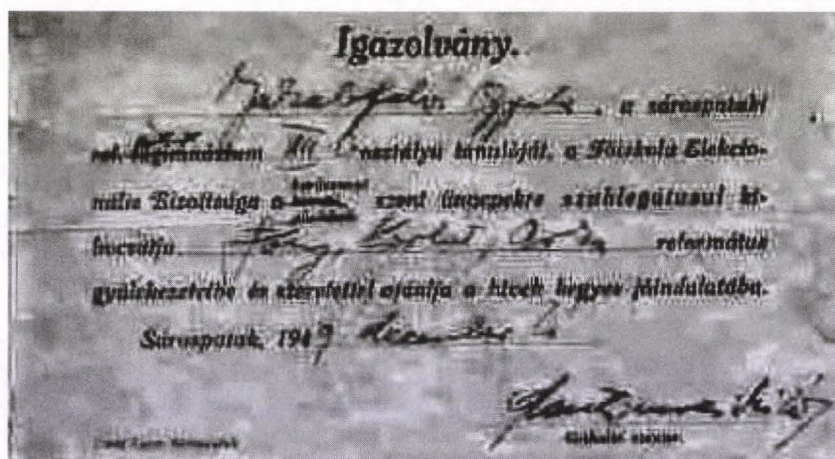
JAKABFALVY GYULA

A mendikáns

A nagy múltú, Sárospataki Református Főiskola sok évszázados hagyományai között volt egy nagyon nevelő hatású hagyomány, amely a háború után is még sokáig működött, vagyis a *legáció*. Ez még abban az időben alakult ki, amikor a szegény diákok, úgynevezett „koldus diák” módra szedték össze a tanulmányaikhoz szükséges pénzt. Ehhez az iskola a maga lehetőségein belül, az egyházkerületekhez tartozó falvakba való kiküldéssel segítette anyagilag az arra érdemes diákokat. Ebbe az iskolába sok olyan később neves emberré vált diák is járt, akiknek a szülei nem tudták fiaikat kellően anyagilag támogatni, ezért nagy szükség volt erre a legációra. Ez a hagyomány szinte majdnem minden diákot érintett, így engemet is.

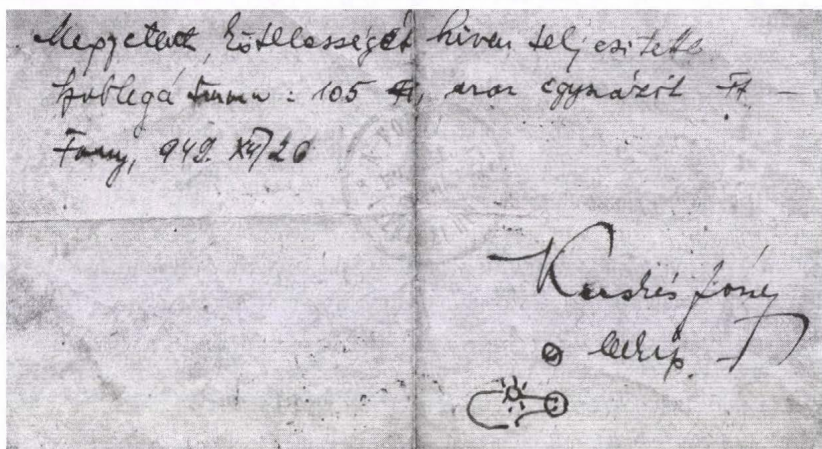
A dolog lényege a következő. Az iskola fenntartója a Tiszáninneni Református Egyházkerület volt, ez volt talán a legnagyobb, de a legszegényebb kerület az országban. Ennek fő oka az adott terület gazdasági lehetőségeivel állt szoros összefüggésben. Itt minden időben mindenkinek nagyon meg kellett küzdenie a mindennapi megélhetésért. Ez a megállapítás egyaránt vonatkozott úrra, polgárra, parasztra vagy iparosra. Az iskola földrajzi körzetének falvairól pontos statisztikák voltak, amelyből kiderült, hogy melyek a református falvak, az egyes falvakban hány református család lakik, ezek név szerint is nyilván voltak tartva: milyen foglalkozásúak, szegények, középosztálybeliek vagy vagyonosabbak. Az iskola évente három alkalommal, az úgynevezett „sátoros ünnepeken” (karácsony, húsvét, pünkösd) legációba küldte az arra érdemes tanulókat: járják be a kerület falvait, házról házra járva vigyék el az Úr üzenetét az emberekhez. Ez egy vallásos témájú, hosszabb vers elmondását jelentette, amely után a mendikánst a háziak süteménnyel, gyümölcssel és borral kínálták meg, majd a lehetőségeik szerint némi pénzadományt is adtak a diák megsegítésére.

A felkészülés úgy történt, hogy az alsó négy gimnáziumba járó, kisdiaokok voltak a *mendikánsok*, akik az említett feladatot látták el. A felsőbb osztályba járó diákoknak, már ennél komolyabb feladatuk volt, ők lettek a *legátusok*, akik a jeles napokon a templomban az istentisztelet alkalmával a szószékről az egész gyülekezethez szólva hirdették az Úr üzenetét, mint egy segédlelkész. Továbbá a kúrártort és a presbitereket látogatták meg, ott az iskola jó hírét megőrzendő, ennek megfelelően kellett viselkedni, és át kellett adni a részükre a *pátenst*, amely az egyház és az iskola aktuális, írásos üzenete volt. Tekintettel arra, hogy a legátusok feladata a mendikánsokéhoz képest bonyolultabb volt, ezért a látogatásokon komolyabb pénzadományokat kaptak. Az adomány nagysága nagyban a legátus fellépésén, az iránta kialakult szimpátián múltott, vagyis hogy miképp tudta elfogadtatni magát.

A falvakat, illetve a területet nyilvános pályázat útján sorsolták ki a jelentkezők között. A gyengébb tanulmányi eredményű diákok nem vehettek részt a pályázaton, a jelentkezőket egy tanárokból és diákokból álló bizottság előzetesen megszurte. Ez egy nagyon igazságos rendszer volt, mert serkentőleg hatott a tanulásra és a jobb magatartás kialakulására. A kisebb, szegényebb falvakból 3-4 falut összevonva sorsoltak ki, ezzel kompenzálva a legációra jelentkezők anyagi esélyeit. Az is előfordult, hogy például egy járási székhely a nagysága miatt területileg kétfelé lett osztva. A helyszínre kiszállás előtt már nagy volt az izgalom, mert senki sem szeretett volna leégni a vendéglátók előtt, viszont nem tudhattuk előre, hogy az adott házaknál, hogy fog sikerülni a szereplésünk. Ha valaki egyszer megbukott ezen a vizsgán, többé már nem mehetett legációba. Az utazást saját magunknak kellett megoldanunk. A begyűjtött pénzről a helyi tiszteletes úrtól kaptunk igazolást, az összeg 20 %-át a helyi parókia kapta, 5 % illette meg azt a helyi iskolás gyereket, aki a mendikánst házról-házra kísérte (ezek rendszerint a helybeli harangozó fiai voltak). A maradék pénz 20 %-a maradt a mendikáns, saját kezében, a többi pénzt be kellett fizetni a Főiskola pénztárába a mendikáns tandíjszámlájára.

A folyamat könnyebb megértésére, ismertetem a saját esetemet, amely 1949-ben a karácsonyi ünnepek idején játszódott le. Nekem három szegény abaúji kis hegyi falu jutott a sorsoláson: *Korlát, Fony, Arka*. Ezek a falvak, egymástól nem túl messze, a Hernád völgyében, a Zempléni-hegység nyugati vonulatában található. Nem volt közöttük semmiféle vasúti vagy autóbusz közlekedés. Sajnos a szülőfalumtól nagyon nagy volt a távolságuk, kb. 60-70 kilométer, ezért aztán a kerékpáron való közlekedés látszott az egyetlen jó megoldásnak. Utólag belátom, hogy az ötletem nagy merészségnek tűnik, ugyanis karácsonykor hó van, mínusz tíz-tizenöt fok hideg, fagy, és az akkori makadám utak is inkább voltak alkalmasak a lovas szekerek közlekedésére mintsem a kerékpározásra. De hát nekem más lehetőségem nem volt, és még az sem lehetett akadály, hogy akkor még nem voltam tizennégy éves, tehát bizonyos bátorság (vagy meggondolatlanság) is kellett az utazáshoz. Apám, mint jeles mezőgazdász, a „ridegmarha” nevelés híve volt (szerencsémre, mert ez a későbbi életemben sokat segített nekem), ezért semmi ellenvetése nem volt a viszontagságos úttal szemben. Nekem ekkor ez volt a feladatom, és ezt becsülettel el kellett végezniem!

Reggel korán elindultam szülőfalumból, Gagybátorból a legáció első falujába, *Arkára*, s bizony késő délután volt már, amikor odaértem. Az út olyan elhagyatott volt, hogy az utazás alatt senkivel sem találkoztam (ép eszű ember, ha nem szükséges, ilyenkor nem mozdul ki a meleg otthonából). Ennek a falunak volt temploma, de nem volt saját papja, így aztán a kurátornál jelentkeztem, ahol nagyon kedvesen fogadtak, étellel és jóféle szilvapálinkával enyhítették az úti fáradságomat. A pap nélküli falu gyülekezetének még a szokásosnál is nagyobb dolog volt a legátus és a mendikáns megjelenésére. A karácsonyi szent esti istentiszteletet a legátusnak kellett megtartania.

Már jócskán beesteledett, már be is harangoztak, a hívek velem együtt beültek a templomba, de a legátus még nem érkezett meg, ezért egyre nagyobb volt a nyugtalanság. Nagy baj volt ez, mert ez a legnagyobb ünnep, és ilyenkor nem maradhat el az Istentisztelet, de hát csak nem akart megérkezni, akit vártunk. A falu ekkor még nem volt villamosítva, a templomban a gyertyák kísérteties fénye mellett egyre nyugtalanabban vártuk a legátust. Eközben engem, a kurátor úr egyre intenzívebben próbált rábeszélteni arra, hogy mentsem meg a helyzetet, és próbáljam meg helyettesíteni a legátust. Ez az ötlet teljes képtelenség volt, mert ehhez én még túl fiatal és tapasztalatlan kisdíák voltam. Végül is már nem lehetett tovább várni, a kurátor vezényletével elkezdődött az ének, majd minden tiltakozásom ellenére kezembe nyomta a nagy templomi bibliát, és intett, hogy menjek fel a szószékre. Elöttem elsötétedett a világ, a félelem és szegény érzése járt át, tudtam, hogy ha valami csoda nem jön közbe, akkor ebből rövidesen nagy botrány keletkezik. Ennek ellenére a Bibliával a kezemben – amilyen lassan csak lehet – elindultam felfelé a szószék lépcsőjén. Ebben a pillanatban megtörtént a csoda, kinyílt a templom ajtó, amelyen beiharzott a várva várt legátus, meg voltam mentve. Később kiderült, hogy a legátus Fonyig vonattal jött, majd onnan egy ismeretlen erdei gyalogúton akarta az utat lerövidíteni, de valahol egy elágazásnál elvettette helyes irányt, ezért késett.

Megérkezéssel az iskola jó híre, meg volt mentve, és mivel egy nagyon jól felkészült diák volt, nagyon nagy sikere lett az általa megtartott istentiszteletnek, ettől kezdve minden ment az előírt program szerint. Az istentisztelet után mindenki sietett haza a saját családjához, a szenteste megtartására. Minket, a két diákot a kurátor vitt haza a családjá-

hoz, ahol egyben a szállásunk is volt, meg hivatalosak is voltunk a családi közös vacsorára, ami nagy megtiszteltetés volt nekünk. A szállásunk a „tiszta szobában” volt, ahol sohasem szoktak fűteni, ezért nemcsak a szoba, hanem az ágynemű is rettenetesen hideg volt, felért egy hűtőláda belsejével. A vacsora pohárköszöntővel kezdődött, majd ezt követte a nagyon bőséges és finom, ételek sokasága, akkor ilyen kulináris élményben már évek óta nem volt részünk. Az egyes fogások előtt, mindig volt egy újabb pohárköszöntő, többféle nagyon finom borral. Számomra a vacsora ugyan nagyon csodálatos volt, problémát csak, a jelentett, hogy én már akkor sem voltam húsevő, és a bort is csak nagyon kis mértékben bírtam. Jövelelem előtt megfogadtam, magamnak, hogy az étkezéseknél senkit sem fogok megsérteni azzal, hogy valamelyik ételt vagy italt visszautasítom, inkább megpróbálom végigenni és inni az étkezéseket. Ez a módszer be is vált, bár kisebb problémáim azért adódtak ebből. Többek között az is, hogy akkor már több éve nagyon gyenge koszthoz voltunk szoktatva, mert nem volt elég élelem.

Alighogy vége lett az igen hangulatos vacsorának, megjelentek a presbiterek, szám szerint tizenketten, és felkérték a kurátort, hogy a két diákkal együtt tiszteljük meg az ő házukat is egy vacsorára. Ez nagyon kedves gesztus volt tőlük, de először el sem tudtam képzelni, hogyan lehet egy ilyen többórás, bőséges vacsora után, még újabb vacsorákat elfogyasztani. Természetesen mivel az invitálást nem lehetett visszautasítani, elindultunk az első vendéglátó házához, odaérve a csapat bement az udvarba megállt az ablak alatt majd elkezdtek a kántálást, ami egy vallásos tárgyú karácsonyi ének elénekléséből és egyéb mondókákból állt. Utána a ház asszonya megköszönte a kántálást, majd nagy szívéllyel beinvitált házba a terített asztalhoz. Soha sem hittem volna, hogy ennyiszer lehet egymásután vacsorázni. Mire végigettük és ittuk a plusz tizenkét vacsorát, addigra kezdett hajnalodni, mi pedig már nagyon fáradtak és törődöttek voltunk. Társammal gyorsan lefeküdtünk, és azonnal elaludtunk, nem törődve a hideg szoba kellemetlenségeivel.

Reggel nyolckor a kurátor ébresztőt fűjt, fel kellett kelniünk, majd jéghideg vízben jól lemosakodtunk, ettől egy kicsit magunkhoz tértünk, ezután következett a bőséges reggeli, amely előtt „kutya harapást szőrivel gyógyítani” jóféle, de rettentően erős szilvapálinkát kellett innunk. A pálinkától a gyomor valóban helyre jött, de én azon nyomban elfelejtettem azt a tizenhat versszakos verset, amelyet a házaknál kellett elmondanom. Ettől nagyon megijedtem, mert ha nem tudom a verset elmondani, akkor ebből világraszóló szégyen következik, amelyet az iskola is meg fog torolni. Akárhogyan erőltettem a verset, abból egyetlen szó sem jutott eszembe, végül is azért, hogy a pálinkától és az éjszakázástól magamhoz térjek, derékig levetkőztem, majd így kimentem az udvarra, ahol kb. mínusz tizenöt fok hideg volt, majd hangosan elkezdtem a verset tanulni. Igyekeztem kellett, mert kilenc órára jött értem a harangozó fia, a kísérem, és indulnunk kellett a házakhoz. Az új verstanulásnak meg lett az eredménye, mert egy idő után úgy éreztem, hogy minden rendbe jött.

Az első házba bemenve illendően köszöntve a háziakat belefogtam a verselési tudományomba, amely az első versszak elmondásával véget is ért. Én a rémületől lebénelva álltam, és nagyon szerettem volna, ha megnyílik alattam a föld és eltűnök a pokolba, hiszen szégyenemben már ott is éreztem magamat. Ekkor ismét csoda történt, a háziak megköszönték a szépen elmondott rövid verset, majd süteménnyel, dióval, mogyoróval és

almával kínáltak. Azt mondták, hogy a süteményt egyem meg, a többit tegyem a tarisznyámba. Majd ezek után megkaptam a pénzadományt is, illendően megköszönve és a háziaktól elköszönve, máris indultunk a következő házhoz. Az első sikernek nagyon megörültem és ezen felbuzdulva a következő háznál is csak ezt a rövidített versváltozatot mondtam el; szerencsémre ez egy olyan vers volt, amelynek egy-egy versszaka is önálló mondanivalót fejezett ki. Az idő rövideje miatt a sütemények megevése nem volt lehetőség, azonban ez nem is volt baj, mert a következő háznál szabadon engedett látszólag mérges kutyákat ezekkel a maradék tortaszeletekkel, tudtuk lecsillapítani.

Nem akarom ragozni a dolgokat, de mind a három faluban az előbbiekhöz hasonlóan oldottam meg a feladatomat. Ezekben, a falukban nagyon szegény, többnyire favágásból élő emberek laktak, ezért a kapott pénzadományok is ennek megfelelően 10 fillér és 1 forint között mozogtak. A három faluban kb. 800 háznál összesen 105 forint adományt, tudtam összegyűjteni, ez azonban megfelelt a pályázatban kiírt várakozásnak. Az eredménnyel meg voltam elégedve, majd karácsony harmadnapján, a *Fony* falu parókiáján elfogyasztott ebéd után a tiszteletes úrral elszámoltam, megkaptam a szükséges igazolást, meg egy üveg „úrvacsora bort”, elbúcsúztam, majd felpattanva a kerékpáromra, elindultam haza, Gagybátorba, ami még nagyon messze volt.

Hamar rám sötétedett, nagyon hideg volt, az út jeges és havas, de én nem tehettem mást, mint minden erőmet igénybe véve pedáloztam. Az út teljesen elhagyatott volt, senkivel sem találkoztam útközben. Sajnos kb. tíz kilométer megtétele után ért egy műszaki baleset, ugyanis a nagy tempó következtében letörött a bal pedál tengelye. Egy kis ideig tanácstalanul gyalog toltam a kerékpárt, de mivel az otthonomtól még nagyon távol voltam, ki kellett találnom valami megoldást a tovább jutásra, idegen segítségre nem számíthattam. Szerencsére eszembe jutott az, hogy láttam már olyan embert is kerékpározni, akinek csak egy lába volt, ezt úgy oldották meg, hogy a meglévő lábához a kerékpár pedáljára egy bebújós pántot szereltek, ebbe dugta a lábát, és így egy lábbal is képes volt a kerékpárt hajtani. A problémát én úgy oldottam meg, hogy a nadrágszíjjammal odakötöttem a lábamat az épen maradt pedálhoz, ez a megoldás, egyenes úton és kisebb emelkedőn nagyon bevált. Amikor olyan helyre értem, ahol az út felfelé emelkedett, ott leszálltam a bringáról, és gyalog toltam tovább. Amikor felértem a gibárti tetőre, onnan az út egészen Baktakéig lefelé lejtett, ez nagyon kedvező volt nekem, mert így elég gyorsan tudtam haladni sok kilométeren keresztül.

Amint azt már említettem, teljesen sötét volt, és emellett még a köd is leereszkedett, tehát az utat nem láttam, csak sejtettem. Szerencsémre már többször jártam erre, ezért nem féltem az eltévedéstől. Amikor már éppen kiértem Baktáról, akkor egy hídon átmenve a rossz út miatt elestem. A további bajt az okozta, hogy a jobb oldalamba, a lánckerék felőli oldalra estem, amerre a lábam is fel volt kötözve. Akárhogy próbálkoztam a lekötött lábamat kiszabadítani, ez nem sikerült. Ekkor az addig csendes éjszakában azt hallottam, hogy velem szemben a szerpentin útról nagy nótaszóval és ostorcsattogatással egy lovas szekér száguld felém. A csendes éjszakában, a ködben a hangok kiszámíthatatlan távolságban terjednek, ebből én csak azt éreztem, hogy a lovas kocsi egyre gyorsabban közeledik, és bármelyik percben átgázolhat rajtam, mert egyáltalán nem láthatja, hogy az úton

egy ember fekszik. Ettől való félelmemben mindent megkísérleltem, hogy mielőbb le tudjak csúszni az útról, sajnos nem akart sikerülni. Szerencsémre én kisgyerekkorom óta állandóan bicskát hordok magamnál, és most ez mentette meg az életemet, ugyanis sikerült elővenni a zsebemből, majd a kinyitott bicska hegyével elvágni a lábamat odakötő nadrágszíjamat, ez után sikerült a lábamat is kiszabadítani a bringa alól, majd gyorsan lehúzódni az útról. Ez az utolsó percben történt, ugyanis a kocsi minden lassítás nélkül elszáldott mellettem. Az eset nagyon megviselt, de nem adhattam fel a hazajutás reményét, mert még mindég kb. 15 kilométer volt hátra az utamból. Innen egy hosszú, felfelé menő szerpentin útszakasz következett, ezt egy erdőn keresztül vezető gyalogúton lerövidítettem. A rövidítő utat ismertem, korábban már jártam erre apámmal, azonban a gyalogútra lehullott kisebb faágak a lépéseimtől kísértetiesen recsegték. Látótávolság szinte nem is létezett, én még nagyon fiatal gyerek voltam, ezért az összes gyermek rémmese eszembe jutott, ami a boszorkányokról, gyermekrablókról és útonálló haramiákról szólt. Mire felértem az apáti tetőre, már kezdtem a küzdelmet feladni, azt gondoltam, hogy sohasem fogok hazaérni, itt fogok megfagyni, éhen halni, vagy egyéb szörnyűség fog történni velem.

Szanticska falu (ami egy völgykatlanban van) felett, az út szélén van egy egyedül álló tanya, az úgynevezett Kilőki-tanya, ebben akkor egyetlen család lakott. Amikor odaértem, az útról a házban halvány lámpafényt vettem észre, ekkor már nagyon fáradt és törődött voltam, gondoltam hátha beengednek, és egy kicsit megpihenhetek. A tanyában nem volt kutya, így bejutottam a ház ajtajáig, ahol bekopogva bebocsátást kértem. Elég sok idő telt el, amíg egy anyóka kiszólt „Ki az és mit akar?” Rögtön illendően köszöntem, és megmondtam a nevemet, szerencsére a néni ismerte apámat és nagyapámat is, ezért aztán megtört a bizalmatlansága és beengedett. A bizalmatlansága teljesen indokolt volt, mert rajta kívül nem volt otthon a családból senki, és ne felejtjük el, hogy még nem voltunk messze az elmúlt háború borzalmaitól, ezért aztán az ilyen helyen lakó embereknek a félelemre minden okuk megvolt. A házban minden úgy volt, ahogy a népmesékben elmondják. A nagyon szegény család házába bekopogtatott egy fáradt vándor, de ott csak egy töpörödött nagyon idős anyókat talált, aki megkínálta a tűzhely melletti hellyel. A szobát csak a tűzhely gyenge fénye és egy pislákoló kormos petróleumlámpa világította meg. A jószívű anyóka a fáradt vándort megkínálta az asztalon levő, gyümölcsökkel, ami vadalmából, vadkörteből, kökényből és aszalt szilvából állt. Hát ezek bizony nagyon fanyar ízű gyümölcsök, de nekik csak ilyen csemegéjük volt, és ezt is megosztotta velem. Ez mindennél jobban esett, meg az is nagyon jól esett, hogy tisztelettel beszélt a szüleimről. A felmelegedés után illendően elköszöntem, majd nekiindultam az előttem levő hat kilométeres útnak, innen már, hamar hazaértem...

A sárospataki Református Főiskoláról csak jót tudok mondani. Ebben az iskolában, minden időben igyekeztek a tanulókat az életre és az egymást megbecsülő emberségre nevelni. Nagyon erős volt a természetesen kialakult szociális szellem, amelynek köszönhetően nem volt érezhető a tanulók között társadalmi feszültség, ott csak a tanulmányi eredmények különböztették meg egymástól a diákokat. Nagyon szerencsésnek tartom magamat azért, hogy ilyen közösségbe kerülhettem, ennek pozitív kihatását az egész életemben érezhettem.

BARSÍ ERNŐ

Emlékeim tanáromról, dr. Harsányi Istvánról

Hetvenhét évvel ezelőtt, 1933 szeptemberében negyedik gimnazista diákként találkoztam először Harsányi Istvánnal, még hozzá úgy, mint latin-magyar tanárral és osztályfőnökömmel. Ő akkor végezte el tanulmányait Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen, és az ő egykori pataki gimnáziumi tanárától, Novák Sándortól vette át a mi osztályunkat, mivel ő igazgatója lett a gimnáziumnak. Mi fájó szívvel váltunk el Novák Sándortól, mert nagyon szerettük. Igaz, továbbra is hallhattuk beszédeit tanévnyitókon, évzárókon. Bizonyítványunkban félévi osztályzataink alján ott díszlett aláírása, akárcsak jó tanulmányi eredményünkért kapott jutalomkönyvekben, különböző vetélkedőkön nyert elismerő okleveleinken, így azért övének érezhettük magunkat. S izgalommal vártuk új tanárunkat, Harsányi Istvánt. Már az első alkalommal osztályunkba belépve megnyerte tetszésünket a hozzánk is közelálló fiatalsága, határozott fellépése, magával ragadó beszéde. Hát még az a kijelentése, hogy ő is Novák Sándor tanítványa volt, és úgy fog tanítani bennünket, mint „közös tanárunk”. Ez a kijelentése nagyon tetszett nekünk. Ezt hallva nem is éreztük idegennek új tanárunkat.

Milyen is volt régen sőt – tisztelet a kivételnek – olykor még napjaink iskoláiban is a tanár és diák viszonya, kapcsolata? A nagy tudású tanárral szemben ott vannak a tudatlan tanítványok, akikbe – ha tetszik, ha nem – bele kell öntenie, tudatukba préselnie akár erőszakosan is az ő ismeretanyagát. Ez történik egy órán. A következőn azután jön a számonkérés. Sorra felszólítja tanítványait, felelteti a feladott anyagból, sőt keresztkérdésekkel esetleg igyekszik zavarba is hozni őket, vagy kipuhatolni az anyag gyengébben vagy nem is tudott részleteit. Ezt követi a felelet „megítélése”, az osztályzat, amit akár titokban is tarthat. Ezt a módszert nem is szeretik a diákok. Félnék is tőle. Sőt nagy részük meg is utálja az így kapott tantárgyat. Mihelyt ez a bírói ítélethez hasonló értékelése a feleleteknek megszűnik, mert a diákok befejezik tanulmányaikat, elhagyják az iskolát, hamarosan el is felejtik, amit így tanultak. Még diáknótát is költöttek róla, melyet főként akkor énekeltek, ha úgy látták, nincsenek tanárok a közelben.

*Már én többet, már én többet gimnazista nem leszek,
A kezembe, a kezembe latinkönyvet nem veszek.
Leteszem az érettségit „potya jelesre”,
Isten veled Horatius örökre.*

A dalnak természetesen több változata is van. Például:

*Már én többet, már én többet gimnazista nem leszek,
A kezembe, a kezembe számtankönyvet nem veszek.*

*Leteszem az érettségit elégségesre,
Isten veled logaritmus örökre.*

De másképp tanított minket Harsányi István! Ő nem tekintette alárendelt személynek tanítványait, hanem teljes értékű embereknek. A tanításról is az volt a felfogása, hogy együttes, közös munkával kell egy-egy tantárgy anyagát átvenni. Arra is vigyázott, hogy a tantárgy ne legyen „holt anyag”. Ott legyen mögötte az élet. A latint sem úgy tanította, hogy bemagoltatja velünk annak nyelvtanát. A fordítandó szöveg szavait meg kisedeti, s a következő órán számon is kéri. Ehelyett megismertette velünk a régi rómaiak életét, s annak mintájára megszervezte osztályunkat. „Tribusok”-ra, csoportokra osztotta az osztályt, s a tribuson belül mindenki kapott valamilyen hivatalnoki beosztást: consul, aedilis, questor stb. A tribusok azután a tantárgy anyagából versenyeztek egymással. Felelni sem szólított fel senkit, hogy számon kérje tőle a feladott leckét, hanem mi jelentkeztünk felelni. Feleleteinket nem is osztályozta, hanem velünk jegyeztetett rá jó pontot, vagy sikertelenség esetén rossz pontot. Ő csak igazolta azt, hogy helyesen pontoztuk-e a feleletet. Három jó pont volt egy jeles, három rossz pont pedig elégtelen. Tökéletesen megbízott bennünk, tudta, hogy becsületesen jegyezzük a feleletek pontjait. Ez olyan hatással volt reánk, hogy a világért sem csaltunk volna a pontok feljegyzésénél. Félévre, évvégére azután a pontok arányából állt elő az osztályzat. Természetesen az s, hogy melyik tribus lett a legjobb, a „győztes”. Ma is büszkén őrzöm Nyíró József: Kopjafák című könyvét, melyet év végén mint a legjobb tribus aedilise kaptam jutalmul Harsányi Istvántól aláírásával, bejegyzésével.

Dehogy éreztük mi tehernek, nyűgnek a latin tanulását! A siker érdekében még felelni is sűrűn jelentkeztünk. Feleletünk egyáltalán nem volt „számonkérés”, hanem bizonyítása tudásunknak. Igazi versenyteljesítmény, melynek érdekében iparkodtunk, hogy az minél jobb legyen. Volt is aztán ennek eredménye. Nem csoda, hogy a nyolcadik gimnáziumi osztály elvégzése alkalmával megkaptam a „classica philologia” tekintélyes jutalomdíját. Mikor pedig túl a 45 éves érettségi találkozó táján egykori tanárom, osztályfőnököm biztatására könyvet írtam pataki zenetanárommal, dr. Szabó Ernővel közösen „A pataki kollégium zenéi krónikája” címmel, öreg fejjel sem esett nehezemre latinból lefordítani és a könyvben közzétenni Comenius Schola Ludusának énekvizsga-jelenetét.

Már javában tanított bennünket Harsányi tanár úr, mikor doktori szigorlatra készült az egyetemen, és „A hazugság mint nevelési probléma” című disszertációjához kitöltendő kérdőíveket osztott ki közöttünk, hogy válaszainkat felhasználja disszertációja megírásához. Nagyon meglepett minket, hogy tanárunk egyetemi értekezéséhez a mi véleményünket is kikéri, les fel akarja használni. Nem tudtunk hová lenni a csodálkozástól, hogy ennyire becsül minket, s értékesnek tartja kérdéseire adott válaszainkat. Maga a téma is izgalmas volt számunkra, mert kérdéseinek lényege „diáknyelvre” fordítva ilyenképpen hangzott: „Hogyan egyeztethető össze a minden körülmények között való igazmondás meg a diákérdek?” Válaszaink őszinteségét segítette a kérdőívek titkossága. Névalírás nélkül kellett azokat beadnunk. Harsányi István tanulmányából azután nemcsak sikeres disszertáció lett, hanem az nyomtatásban, könyv alakban is megjelent. Nem kis büszkeséggel fedeztük fel benne egy-egy felhasznált nyilatkozatunkat. De arra is büszkéek voltunk, hogy a mi tanárunk nemcsak tud és tanít, hanem könyvet is ír. Titokban arra gondoltam, hogy de jó lenne, ha egyszer

Dr. Harsányi István (1908–2002)

majd én is írhatnék könyvet. Akkor ilyesmiről álmodni sem nagyon mertem. Hát még arról, hogy „Sály falu zenei művelődése” című első könyvecskémet éppen az én megcsodált tanárom fogja nyomtatásban megjelentetni!

Magyar órái is nagyon érdekesek voltak. Nem a könyvben leírtakat mondta el nekünk az órán, hiszen azt otthon is elolvashattuk volna. Hanem az írók koráról, életéről beszélt nekünk olyan érdekesen, hogy szinte beleéltük magunkat az írók, költők világába, életkörülményeibe. Az előírt anyagon kívül is sok érdekes, szinte életbevágóan fontos témát hozott elő és beszélt meg velünk. Például sokat foglalkoztunk a magyar önismeret kérdésével. E nélkül nem lehetne hibáinkat elhagyni, kijavítani, jó tulajdonságainkat, képességeinket kellően fejleszteni. Egyszóval: jövőt építeni. Mi is szorgalmasan kezdtük kutatni azt, hogy a magyar irodalmi alkotásokban, költőink verseiben hogyan kap hangot ez a probléma. Mi az, amit nekünk is követnünk kell? Mire azután eljutottunk az érettségihez, ahol éppen erről a témáról kellett magyar írásbeli dolgozatunkat elkészíteni, nemcsak a „tarisznyánk” volt tele róla szóló mondanivalóval, hanem ez a kérdés életünk, munkásságunk irányának meghatározójává vált.

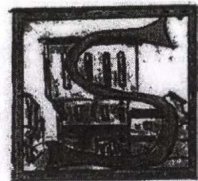
A tananyagban is különös figyelmet szentelt a kiemelkedő alkotásoknak. Egy-egy nagy művel, mint Arany Toldijával, Madách remekével, Az ember tragédiájával vagy a világirodalomból Molière: A tudós nők című darabjával hónapokon át foglalkoztunk. Ez utóbbit színre is vittük. Rendkívül sok részletet tanultunk meg belőlük kívülről úgy, hogy még ma is hibátlanul tudom idézni azokat. De nagy íróinknak irodalomról, művészetről vallott fel fogásaiból is. Ezeket ma is fejből szoktam előadásaimban idézni, ha annak témájához illenek. Előfordult, hogy előadás után a hallgatók azt kérdezték tőlem: ugye magyar szakos tanár vagyok. S nagyon elcsodálkoztak válaszomra: Dehogy! Hegedű szakon végeztem a zeneakadémián. De olyan magyartanárom volt Patakon, mint dr. Harsányi István.

A diákok általában nem szeretik azt, ami kötelező. Így a kötelező olvasmányok sem kedveltek számukra. Nagy tehernek érzik. Ezt a terhet kitűnő pedagógiai fogással vette l rólunk, szeretettette meg az értékes irodalmat. Azt mondta: Kötelezőolvasmány! Az is valami? Inkább még végezzetek plusz munkát. Valami olyat is, amit nem kell. Ez nekem is nagyon tetszett. Először is magam választottam ki, hogy mit fogok az előírottakon felül elolvasni. Minél többet olvastam, annál világosabbá vált előttem: a nagy írókat nem úgy lehet igazán megismerni, hogy megtanuljuk róluk mindazt, amit a tankönyvek írnak, hanem a műveikből. Az olvasottságot semmiféle tankönyv nem tudja pótolni.

A pluszmunkából aztán időközönként elmentünk beszámolni a lakására. Persze reggel hat órakor ültünk ki szép májusi reggeleken az udvarára. Különös módon történt ez a beszámolás. Nem a könyvek tartalmát kellett elmondanunk. Ezt elolvasásuk nélkül a „Réger”-ből meg a „Vaczulik”-ből is meg lehetett volna rövid idő alatt tanulnunk. Másképp győződött meg olvasottságunkról. Elővett egy-egy könyvet, abból felolvasott néhány mondatot, s nekünk a stílusáról kellett megállapítanunk, hogy melyik korban írhatták, s ki a szerző. Így tanultunk meg figyelmesen, gondolkodva olvasni.

A beszámolókon olykor humoros dolgok is történtek. Egyszer, amint találgtjuk az írókat, egy madár éppen a tanárunk fejére pottyantott. Ő aztán egy kicsit restelkedve vette elő a zsebkendőjét, törölte le a madártízsteletet, s megjegyezte: „Úgy látszik, szerencsém lesz.” Erre megszólal Hubay Barna: „Máris szerencséje van Tanár Úrnak!” „Miért, te?” „Mert csak egy madár volt a feje fölött, s nem egy tehén!”

A tréfás epizódok azonban nem tudták csökkenteni a plusz munka reánk gyakorolt mély hatását. Kötelező leckéink mellett is igyekeztünk szívesen, kedvvel végzett külön munkákat találni magunknak. Mikor például a kódexirodalmat

tanultuk, annyira megtetszettek nekem a könyveket másoló szerzetesek iniciáléi, hogy a forrásmunkák alapján odahaza írott dolgozataimhoz én is festettem iniciálét. Ez több óras külön munkával járt, de nagy örömmel, igazi gyönyörűséggel végeztem ezt a „plusz munkát”. Annyira véremmé vált Harsányi István plusz munkára nevelése, hogy egész életemben minden kerestem a kötelezőn kívül igaz örömmel végzett munkákat. Ez volt számomra az igazi munka. Ma is úgy érzem, hogy aki lelkesedésből (tehát nem parancsból, előírásból, kényszerből) nem végez valami „plusz munkát”, az a kötelezőjét sem csinálja meg rendesen.

Sok tanár számára a tanítás a becsengetéssel kezdődik, s a kicsengetéssel végződik. A diákokat csak az órákon látja. Harsányi Istvánnál ez nem így volt. Most is csak meghatottan tudok visszagondolni arra a végtelen szeretetre, szinte atyai gondoskodásra, mellyel szorgalmi időben, vakációban egyaránt minden lépésünket kísérte. Még csak egy éve voltam a tanítványa, amikor a nyári vakációban katonai szolgálatra behívták mint tartalékos tisztet. Csapatteste éppen az én falumba, Sályba jött nagygyakorlatra, mivel annak környéke kiváló terepet nyújtott tüzérségi lövészetre. Addig sosem járt Sályban, de azt tudta, számon tartotta, hogy ide való egy tanítványa. Ahogyan megérkezett, elszállásolása megtörtént, azonnal felkeresett. A gyakorlat ideje alatt, amikor csak lehetett, eljött hozzánk. Felejthetetlenek számomra ezek a látogatások, családunk körében folytatott beszélgetések.

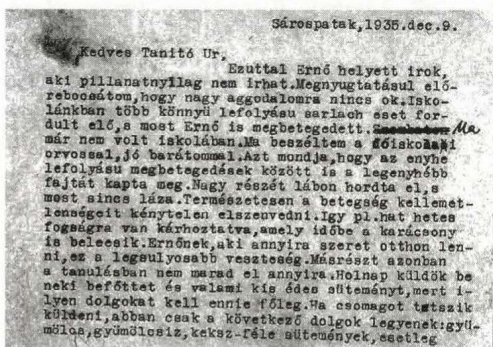
Ha iskolai év alatt olyan rövid vakációk adódtak, amikor a drága útiköltség miatt a Paktól távol lakóknak nem volt érdemes hazautazni, akkor sem hagyott magunkra bennünket. Saját szabadságát is feláldozva összegyűjtött minket, s elvitt kirándulni a pataki hegyekbe. Ekkor láttam meg először, milyen festőien szép ez a tájék. S egy-egy ilyen kirándulás alatt többet tanultunk tőle, mint a tankönyvek egész sorából. Nemcsak az erdőket jártuk ilyenkor, hanem az utunkba eső falukba is bementünk. Egyik pünkösdi kirándulásunkon Komlóskára betérve azon lepődtem meg, hogy az egyik parasztházban rózsás tányért vásárolt. Én azt akkor nem tartottam értéknek, hiszen odahaza, Sályban minden falusi ház pitvarának fala ilyenekkel volt teleaggatva, s maguk a falusiak sem pénzért vették, hanem – ahogy a kisbíró az edényes megjelenésekor dobolta – „csontér’, rongyér’, gubadarabér’”. De az tény, hogy Harsányi István ilyenért pénzt adott, gondolkodóba ejtett. Mégis értékesnek kell lennie! Ettől kezdve egyre erősödött bennem a népművészet, a népi kultúra szeretete. Mikor aztán egyik óránkra meghívta dr. Újszász Kálmán professzort, a faluszeminárium vezetőjét, a falukutatás egyik országosan is első elindítóját, életre szólóan eldőlt bennem a népi kultúra iránti elkötelezettségem. Olyan meggyőzően, olyan hittel szólt nekünk a falu-

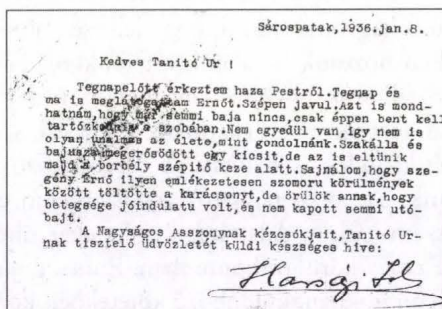
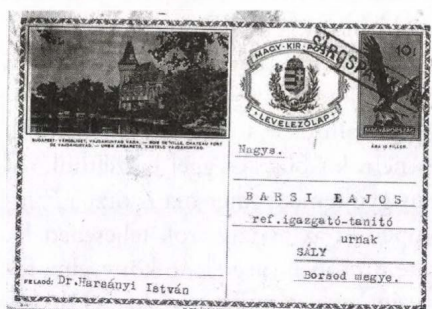
ról, hagyományairól, hogy lelkesedésünkben tüstént nekiláttunk a gyűjtőmunkának, s többen hoztunk is valamit a falunkból. Ki tárgyat, ki lejegyzést. Én sályi népdalszövegeket és sírfeliratokat gyűjtöttem. A gyűjtött anyagból azután berendeztünk egy osztálysarkot. A kiállított tárgyakat elláttuk feliratokkal, s nagyon boldogok voltunk, ha valamelyik tanárunk érdeklődött a kiállításunk darabjai felől. Örömmel és nem kis büszkeséggel beszéltünk róluk. Ezt az osztálysarok asztalára letett első primitív kis gyűjteményemet ma is őrzi a Faluszeminárium Adattára, s egész életemben tulajdonképpen ez az osztálysarok teljesedett ki. Ez vesz körül otthonomban. Ennek gyümölcsei az egyre sűrűbben megjelenő könyveim, folyóiratokban, különböző kötetekben közölt tanulmányaim, tanítványaim munkái, előadásaim, melyek száma már az ötezret is meghaladja, rádióműsoraim, s az a népi kultúra iránt érzett mélységes szeretet, mely áthatja családukat, gyermekeim, sőt unokáim életét.

A sok-sok kedves pataki diákemlék között persze kellemetlenek is akadnak. De még ezeket is szívem melegítővé tudta változtatni szeretett osztályfőnököm. Hatodik gimnazista voltam, mikor éppen a karácsonyi vakáció előtti napon torokfájásra ébredtem. Bementem hát az iskolai kórházba Jakó doktor úrhoz, kérve egy kis torokcsecsetelést. Megnézi a torkomat, majd ingemet levétetve mellemre, derekamra, s kijelenti: „Tipikus skarlát!” Lehet képzelni, mit érezhetett akkor eg magamfajta diák?! Hiszen minden iskolatársam boldogan utazik haza karácsonyi vakációra, nekem meg be kell feküdnöm hat hétre az iskolai kórház járványszobájába, amit északi fekvése miatt „Szibériá”-nak neveztek.

Délután azonban legnagyobb meglepetésemre megjelent osztályfőnököm a kórházi szoba ablaka alatt (a ragályos betegség miatt ugyanis be nem jöhetett), kedvesen elbeszélgetett velem, sőt még süteményt is hozott. Ő írta meg a dolgot szüleimnek, többször is értesítette őket hogylétem felől, s karácsonyi árvaságomat is elviselhetőbbé tette látogatásaival. Ez bizony ugyancsak meghaladta a be- és kicsengetések határolta tanári munka kereteit. Egy könyvtárra való irodalomnál is nagyobb hatást gyakorolt az én pedagógiai munkámra is.

Ezek közül az édesapámnak küldött levelezőlapokból kettő átvészelt a második világháború pusztítását, amikor szüleim háza két héten keresztül állott az „első vonalban”, s ma is boldogan őrööm őket. Nemcsak számomra értékesek, kedvesek, hanem azért is rendkívül fontosak, mert egyben meggyőző portrét nyújtanak Harsányi Istvánról, pedagógiai munkáját átható szellemiségéről. Követendő példát szolgáltatnak minden idő magyar pedagógusai számára. Ezért is érzem kötelességemnek itt közzétételüket. Ez a tanítványai sorsát formáló, gondozó szeretet nemcsak addig tartott, míg ott ültünk az iskolapadokban, hanem azután is

változatlanul áradt felénk, mikor egy szép napon leérettségiztünk, s búcsút mondtunk az Alma Maternek, az Iskolakertnek, Pataknak. Hányszor fordulhattam hozzá örömben, bánatomban, legkülönbözőbb problémáimban. Erre mérhetetlen elfoglaltsága mellett is mindig volt ideje, ereje. Átsegített életem egyik nehéz hullámvölgyén. Újabb és újabb munkákra ösztönzött, ellátott jó tanácsokkal.

Már ő sem volt pataki tanár, mikor Illyés Gyulával, Keresztury Dezsővel együtt Budapesten megszervezte és vezette a Magyar Népi Művelődési Intézetet, s én, mint állástalan diplomás, felkerestem hivatalában 1947 tavaszán. Ám nem elkeseredve, sőt inkább lelkesedve beszéltem neki sályi élményeimről, eredményeimről, ahol társadalmi munkában tanítottam éneket az általános iskolában, vezettem gyermekkórust, tartottam előadássorozataimat a felnőtt falusi lakosságnak a magyar népzeneről, a zene nagy mestereiről, és fél év leforgása alatt 80 tagú vegyeskarommal hangversenyt rendeztünk a falu népének egy elhagyott urasági magtárban olyan sikerrel, hogy utána a nép meghatottságában felállt a Himnuszot énekelni. A hangversenyen ott volt dr. Gaál Endre zeneakadémiai tanár, a Magyar Nemzet akkori zenekritikusa, és hatalmas cikkben méltatta az eseményt. Örömmel mutattam a cikket, s mikor elolvasta, azt mondta: „Írd meg a sályi tapasztalataidat!” Én aztán szót is fogadtam, megírtam gondolataimat, zenei népművelő munkám tanulságait Sály falu zenei művelődése címmel, és el is küldtem a Népi Művelődési Intézetbe. Nem is sok idő múlva hoz a postás ez nagy csomagot nekem. El sem tudtam képzelni, mi lehet benne. Mikor kibontottam, nem akartam hinni a szememnek. Kétszáz példány volt benne kinyomtatott írásomból. Nálam boldogabb embert aligha lehetett volna akkor találni a földtekén.

Ilyen előzménnyel kezdezhettem el azután 1947 őszén Győrött tanári munkámat, városi és falusi hangversenyeimet. Azóta is hányszor töltekezhettem közvetlenül vagy írásain keresztül tanításából, példamutatásából, töretlen erejéből. Az általa életre hívott Pataki Öregdiákok Baráti Körén át még erősebbé vált Patakhöz való kötődésem, életre szóló elkötelezettségem. Ösztönzése nélkül sosem született volna meg A pataki kollégium zenei krónikája s a pataki daloskönyv, a Bodrog partján nevedezett tulipán... Micsoda öröm volt egyre gyakrabban szerepelni dr. Harsányi István mellett konferenciákon, továbbképző tanfolyamokon, s büszkén mondani a hallgatónak: „Íme, az én tanárom!” Rendkívül nagy ajándék volt öreg fejjel ezt megérni. Hálásan köszönöm a lángot, amelyet bennem – mint tanítványában – gyújtott, és egy életen át táplált. Érezhessem még sokáig melegét, világossága pedig mutassa az utat az utánunk jövőknek.

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

Sátoraljaújhely arculata fél évszázaddal ezelőtt

Sátoraljaújhely, az egykori Zemplén vármegye székhelye 1945 előtt jelentős közigazgatási és kulturális központ, valamint vallási és etnikai szempontból sokszínű, vendégcsalogató kereskedőváros volt. Az 1950-es és 60-as évek Újhelye a háború után a lélekszám nagyméretű csökkenése, az általános közhangulat romlása és a városkép elszürkülése ellenére hagyománytisztelő polgárvasar maradt. A város középületei megyeszékhely nagyságrendű városra méretezettek (a MÁV állomás, a Pénzügyigazgatóság, a megyeháza, a kórház, a börtön, a Járásbíróság, a Nemzeti Bank épületei). Az 50-es években Újhely építészeti- leg nem sokat változott, bár több jelentős épületet lebontásra ítélték, például a zsinagógát, a zsidókórházat. Pozitívumként említhető viszont, hogy a 60-as években a városközpont kora eklektikus stílusban épített lakópalotáit felújították, az üzletek bejáratát egységesítették.

A belvárosban (a Hősök tere és a postahivatal közötti részen) többféle üzlet, szakbolt állt a vásárlók rendelkezésére. A *Papsor* és a *Széchenyi tér* sarkán volt egy szomorú híreket közlő információs pont, a Temetkezési Vállalat virágboltja. Ennek kirakatában állították ki ugyanis a gázszjelentéseket. A bolt szomszédságában működött a város egyik magánfodrászata, Sánta János és felesége üzlete. Nagy Árpád fogorvos házának utcafrontján volt a háziipari bolt, mellette a Fekete László vezette hentesüzlet. A szomszéd ház régi, vasajtókkal is védett üzlethelyiségében a város legnépszerűbb cipésze, Kracsony úr javította és készíttette a cipőket. A következő dufartos ház frontján a Szabó KTSZ férfi szabósága működött. A szomszédos koraeklektikus stílusban épített lakóházak földszintjein sorrendben a következő boltok működtek: a Bonta úr által vezetett fűszerbolt, a Karossy Lászlóné vezette papírbolt, a Benkő Sándorné vezette könyvesbolt, a Barna Károly vezette rövid- és bőráru bolt, a Marika fodrászat, Szilva úr édességboltja, majd a Kisvasút állomása mellett a Halászcserda és a cukrászda. A Kossuth tér 4. sz. alatti ház üzlethelyisége az 1950-es években a Nagy István vezette készruhaüzletnek adott otthont; az 1960-as években pedig ide került a Gecse László vezette méretes női ruhaszalon. Mellette működött az Asztalos Zoltán vezette központi patika.

A *Táncsics tér* és a *Petőfi utca* sarkán álló házban a következő üzletek voltak: illatszerbolt, a Gottliebne Lea által vezetett óra- és ékszerbolt, illetve a ház Petőfi utcára néző részén a Szemler-kertészet virágboltja, mellette a Pásztor úr vezette hatósági húsbolt, ennek szomszédságában az Ádám úr vezette húsbolt. A Petőfi utca és Táncsics tér sarkán álló szecessziós stílusban épült lakópalota földszintjén elegáns kötött- és fehérnemű üzlet volt (ezt Koleszár úr vezette), valamint egy üveg- és porcelánbolt. Mellette a bútörület működött.

Kisvasút a főtéren

A *Kazinczy utca* 1. szám alatti ház adott otthont a Cipő KTSZ-nek, a Kazinczy u. 3. szám alatti ház üzlethelyisége pedig a Gulyás úr által vezetett Fényképész Szövetkezet fotószalonja volt. A szemközti oldalon nyitották meg az OTP mellett a város első önkiszolgáló élelmiszer üzletét, amelynek szomszédságában, a Rákóczi és Kazinczy út sarkán volt a háztartási bolt. A Táncsics téri városi bérház egyik üzlethelyiségében volt a játék- és sportszaküzlet, másikkban a „Tisztviselő” néven emlegetett élelmiszerbolt. A *Dózsa György utca* Táncsics tér felé eső sarkán volt a Lantos-féle férfi-női konfekció üzlet, a másik sarkán pedig a Ghimesiné által vezetett cipőbolt. Az egykori megyeháza épülete mellett állt a Kinizsi Értelem. A *Széchenyi tér* egykor szállodaként funkcionáló lakóháza földszintjén volt a város egyetlen villamossági szaküzlete, valamint a leértékelt áruk boltja. A mellette lévő, vasajtóval védett házban működött a Péter Erzsébet tulajdonát képező könyv-, játék- és papírárubolt. Szabó Pál töltőtollkészítő- és javító üzlete a főtér utolsó emeletes lakóházának földszintjén kapott helyet a Pázmányiné vezette Ehlert-patika mellett.

A belváros üzlethálózatát egészítette ki a *Rákóczi utcai* üzletnegyed. Az 1950-es évek elején még itt volt a kirakodóvásár. A kis üzletek államosítása, a helyi zsidó lakosság számának lényeges lecsökkenése miatt az egykori magánkereskedők házait, üzleteit becsukták, államosították, profilváltásra kényszerítették. A Rákóczi utca elején a nagy tradícióval rendelkező vas- és vegyiáru üzletet – amelyet a szőlősgazdák gyakran látogattak – Szabó úr vezette. A vasbolttal szemben működött a Kádár-patika. Számos, a szolgáltató ágazatban tevékenykedő mesterember élt és dolgozott lakásában, többnyire az udvarok végén található műhelyekben, a Rákóczi utcán (pl. Lengyel úr a város egyetlen órása is).

A városi közlekedés legfontosabb járműve az 1950-es 60-as években a zempléni kisvasút újhelyi szakasza volt a *Vár-hegy* és a *Köztemető* közötti útvonalon. A kisvonal legforgalmasabb megállója a mai Kossuth téren volt (amelyet akkor Ady térnek neveztek, itt volt a kitérő és a mozdonyfordító is). A kisvonalat sokan használták városi vasútként, például munkába járásnál. A vásári kofák kisvasúton érkeztek piacnapokon áruikkal. A kisvasút menetrendjéhez igazították a temetések időpontját. A magángépkocsi-forgalom az adott időszakban nem volt jelentős. Az 1960-as évek elején a Trabant megjelenésével nőtt a városban a gépkocsi-tulajdonosok száma. Sokáig egyetlen autószerelő, a Kossuth utcán működő Mendik-műhely ki tudta elégíteni a megrendelők igényeit. Az 1950-es évek végéig még működött a városban konflis, amelynek standja a Nagyállomás épülete előtt volt. Az 1960-as években két Warszawa típusú taxi járt Újhely utcáin (taxisok: Soltész úr és Eperjessy úr). Az adott időszakban élénk lovaskocsi-forgalom jellemezte a várost. A magánfuvarosok forgalma különösen szüret idején növekedett meg a bor- és szőlőszállítás miatt. A köztisztviselők közül a posta, a köztisztasági vállalat, a gyepmesteri hivatal és a temetkezési

Amikor állt még a „Kinizsi” étterem és kávéház
épülete a főtéren

vállalat működtetett speciális lovas kocsikat. Zöld színű, zsaluzott, zárt postakocsin hordták ki a házakhoz a csomagokat; ehhez hasonló alakú, feketére festett gyászkocsin szállították a halottakat a temetőbe, a gyászoló család a kocsi után haladva kísérte hozzátartozóját a temetőig. Lovas kocsin járt a szemetes is a városban. A domborzati adottságok miatt kevesen közlekedtek a városon belül kerékpárral.

A város lakóinak társadalmi tagozódása az egyes városrészek szerint is megfigyelhető, elemezhető. A módosabb polgárcsaládok, a város előjárói, a főorvosok a belváros vonzáskörében éltek. A belváros emeletes lakópalotáit az 1950-es években tanácsi bérlakásokká nyilvánították, a többszobás, többlakásos belvárosi magáningatlanokat is államosították. Az egykori tulajdonos legtöbbször bérlőként, jobb esetben résztulajdonosként maradhatott egy lakrészben. Az újhelyi polgárok 90 %-a családi házakban lakott. Az általános városképhez hozzátartozott, hogy a házak többsége előkert nélküli, zártkapus építmény. Kevés kimondottan egycsaládos lakóház volt a belvárosban. A polgárházakat általában „L” alakban építették, zárt udvarral. Az udvari házrészben két-három, többnyire kétszobás, komfort nélküli lakás volt. A háztulajdonos az utcáfrontra néző összkomfortos lakásban lakott. A közös udvarban a lakók sorrendjét a családok anyagi helyzete és társadalmi hovatartozása alapján határozták meg. Több belvárosi polgárház pinceterében pincelakásokat is kialakítottak. A pincelakásokban egykor a háztulajdonos szolgálatába szegődött családok laktak. A belvárosi házakhoz nem tartozott veteményes kert. Háziállatok tartásával (az ölebeket, macskákat nem számítva) a belvárosban nem foglalkoztak; WC-n kívül nem építettek az udvarra melléképületeket, tároló helyiségnek a pincerészeket használták. A belváros vonzáskörzetéhez tartozott az Esze Tamás utca és a Mártírok útja. A piac és a kórház közelségével is magyarázható, hogy több főorvos (Pázmány János, Prihoda László, Kerekes Lajos) ebben a városrészben építtetett vagy vásárolt magának házat. A piac közelsége miatt az 1950-es években az Esze Tamás utcát kettéosztó tűzoltó téren volt a város legnagyobb forgalmú kocsmája, mellette a Molnár László vezette hentesüzlet és a piac; keddenként és péntekenként ez volt a heti vásárok és az ócskapiac színtere.

A hegyi utcák lakói kertes házakban éltek; a kerthez itt szőlőparcella csatlakozott. Mezőgazdasági bér munkából élő családok laktak a Zsolyomkán. A Felsőzsolyomkán található egyszoba-konyhás, alapincézett házak szegény sorsú lakói alkalmi szőlőmunkából, pincéjük bérbeadásából éltek. Az 1950-es években még lakás céljából bérbe adtak a felsőzsolyomkai pincesoron kéthelyiséges, penészes, nyirkos építményeket is. Kertvárosi résznek tekinthető a temető környéke, ahol a szerény kiskertes lakásokban főként iparosok, gyári alkalmazottak

éltek. Ezekben az években egyes használaton kívüli középületeket lakóházzá alakítottak át. Így lett pl. a Pataki úton levő volt huszárlaktanyából bérház, a volt görög katolikus iskola tantermeiből pedagógus szolgálati lakás. Az átalakítás ellenkezőjére is volt példa: a Mártírok utca végén található Bernáth-kúriát az államosítás után óvodává, a Hősök terén álló rokokó stílusban épített Waldbott-kastélyt pedig csecsemőotthonná alakították át.

1945 után számos Felvidékről áttelepült, menekült családnak adott otthont a város. E családok többsége lakást bérelt, legtöbbször bútorozottan. Az alacsony nyugdíjjal rendelkező, kegydíjből élő özvegyek között sokan csak egyetlen helyiségből álló bérleményt tudtak megfizetni. A fiatalok lakáshoz jutása nem volt könnyű. A tanácsi lakáskiosztásnál előnyben részesítették az 1960-as évek elején a műszaki értelmiséget, azokat a pályakezdő mérnököket, akik az újonnan alapított üzemekben helyezkedtek el, továbbá a pártapparátusban és a tanácsi hivatalokban dolgozókat. Az adott időszakban gyér ingatlanforgalom jellemezte a helyi lakáspiacot. 1960-as években enyhe betelepedési hullám veszi kezdetét Újhelyben; a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében a környező községek lakosai közül többen az ipari termelésben kívántak dolgozni.

A lakások berendezése a két világháború közötti időszak divatját tükrözi. Az újhelyi polgárok nagy része a háború után sem cserélte gyakran bútorát. Akiknek a házat, házrészét államosították, fölösleges bútoraikat vagy eladták, vagy felvitték a padlásra. A padlásra általában a luxusbútorokat (kanapék, spanyolfalak, hangulatlámpák, öltözőasztalok, zsámolyok stb.) kerültek; a lezsugorított lakásban csak a hasznos bútordarabokat, s esetleg a bérelhető zongorát hagyták. Az adott időszakban a magánházak és a bérlakások körében nem volt gyakori a lakásfelújítás. Az építőipari szolgáltató iparosok közül többen építőipari szövetkezetek alkalmazásában álltak, vagy a gyáripárban kaptak munkát (pl. az asztalosok a bútorgyárban). A lakásfelújítást a lakásleválasztás jelentette. A lakások átalakításában kiemelt szerep jutott a szobafestőknek és a kályhásoknak. Népszerű kályhás mester volt Pataky úr az Esze Tamás utcában. Kiegészítő beltéri építőtevékenységet is végzett a város két kőfaragó mestere: Dévényi János a Kazinczy utcán és Pethő István az Április 4 utcán. A házaló iparosok közül az üvegező és az edényfoltozó volt gyakori vendég az újhelyi lakásokban.

A kórházi orvosi testületben az 1950-es években történt nemzedékváltás. A háború előtti évek kórházigazgatói nyugalomba vonultak. Prihoda László egykori kórházigazgató pl. csekély nyugdíja mellett belgyógyászati magánpraxist folytatott röntgenkészülékkel is felszerelt rendelőjében. Az osztályvezető főorvosok részben még a háború előtti orvosi karból kerültek ki (pl. Kérdy Kálmán, Pázmányi János). A fiatal generáció képviselői szívesen telepedtek le Újhelyben (pl. Rákos Rezső sebész főorvos). Megyeszerte híres volt a kórház pszichiátriai osztálya, amelyet Ember Jenő főorvos vezetett. A városi lakosság és a pszichiátriai intézet humanitásérzékét fémjelezte a házi ápolat intézmény kifejlesztése (a tehetősebb családok fogadhattak otthonukban olyan betegeket, akik még családi közösségbe bekerülve képesnek bizonyulhattak egyszerű házimunka elvégzésére). Az 1950-es években még több kórházi osztályon dolgoztak egykori apácák (pl. Adriczó Margit). Jól működött a városban az iskolaorvosi rendszer. A gyermekek kedvenc doktor bácsija Tajber Tamás volt. Magas szintű orvosi ellátásban részesültek a MÁV dolgozók; belgyógyász szakorvosuk, Gál Barna kitűnő diagnosztus volt, fogorvosuk pedig Nagy Árpád.

A tanártársadalomban is nemzedékváltásra került sor. Az elitet, a gimnázium piarista paptanárait 1948-ban eltanácsolták a katedráról. A gimnázium világi tanárait (mint Terényi József, Dobossy Ferenc, Harasztos Gyula) az államosított gimnáziumban megtartották, és a tanári testületet fiatal szaktanárokkal szervezték újjá. Az 1950-es években érettségizett, egykor Kossuthos diákok közül többen választották a tanári pályát, és jöttek vissza az Alma Materükbe tanítani (mint Lovas László, Karády István, Bocsor István, Konstantin József, Páricsi Viktor, Palásthy József, Rozovlyán József, Sebestyén Ágnes, Nagy Mária). Az általános iskolai tanárok körében a nemzedékváltás az 1960-as években kezdődött el. Az alsó tagozatban az egykori egyházi iskolák tanítói oktattak, a felső tagozatban pedig az egykori polgári iskolai tanárok.

Az egyház nem játszott, nem játszhatott szerepet a városi közéletben. A négy történelmi egyház közül a római katolikus hívők számaránya volt a legmagasabb, az evangélikusoké pedig a legalacsonyabb. A katolikus parókiák bátran befogadták az 1950-es 60-as években politikailag mellőzött paptársaikat is. A Szent István templom emblematisztikus alakja volt a koldusokat védelmező és segítő tudós pap, a „Báró Úr”, dr. Vécsey Aurél; a piarista templomban pedig dr. Lukáts József piarista szerzetes, egykori levéltár-igazgató celebrált misét. A görög katolikus parókia Kárpátaljáról menekült apácákat, teológust is foglalkoztatott.

Három középiskola, négy általános iskola és egy ipari szakmunkásképző-iskola volt a városban. A Barátszeren elterülő iskolakomplexum a Kossuth Lajos Gimnázium és a piarista rendházból átalakított fiúkollégium számított az adott időszakban a legjobban felszerelt középiskolának. A Tarcáról áttelepített vincellérképző jogutódjaként az 1950-es években alapították meg a Szőlészeti Technikumot a Kossuth utcán, az egykori Szent Imre Kollégium épületében. A legmostohább körülmények között a Közgazdasági Technikumban folyt az oktatás. Az egykori zárda épületében (Kazinczy utca 12.) az emeleti tantermekben volt a középiskolai oktatás, a földszinti termekben az általános leányiskola felső tagozati osztályai és igazgatósága kaptak helyet. A tornaterem közös volt. Az 1958-59. tanévben alapított zeneiskola is az egykori zárda falai között működött: a zeneórákat az általános iskolai osztálytermekben tartották délutánonként.

Az Esze Tamás utca és Petőfi utca sarkán volt a hétköznapi nevén vegyes iskolaként emlegetett ének-zene tagozatos Petőfi Sándor Általános Iskola, az Esze Tamás utca 10. szám alatti épületben a leányiskola alsó tagozata és a „vegyes” iskola tornaterme. Az Esze Tamás utca 14. szám alatti (akkor a legmodernebben felszerelt, saját tornateremmel rendelkező) épületben működött az egykori fiúiskola, az Esze Tamás Általános Iskola. A Papsoron található egykori katolikus elemi iskola épületében kapott helyet a napközi. A napközihez nem tartozott menza, így ebédelni minden délben a volt zárda épületébe, az alagsorban kialakított ebédlőbe kísérte a tanulókat a napközis felügyelő tanár. 1950-ben szlovák tanítási nyelvű általános iskolát és diákkotthont szerveztek, amely a Dózsa György utcában, az egykori városházán kapott helyet. 1964-ben az iskolák körzetesítése következtében – a környező falvak önálló felső tagozatainak megszüntetése után – az egykori leányiskolát körzeti iskolává alakították át (Kazinczy Ferenc Általános Iskola).

Az általános- és középiskolák művészeti csoportjai, valamint a zeneiskola zenekara, kamaragyűjtései, művésztanárai és növendékei gyakori résztvevői voltak a városi kulturális

rendezvényeknek. Az általános iskolások számára év végén rendeztek kulturális seregszemlét a moziban. Gyakori szereplője volt a városi kulturális rendezvényeknek a Dohánygyári Fúvószenekar és több iskolai énekkar (a gimnázium énekkarát Horváth Lajosné, a technikumok énekkarait Csehi Ferenc, a Petőfi Iskola énekkarát Tálás Júlia, a leányiskola énekkarát Pecsenye Andorné vezette). Az újhelyi diákok körében rangot jelentett, ha valaki beiratkozott, hangszeres zenét tanult a zeneiskolában. Az Ujj Viktor Géza művésztanár által vezetett zeneiskola évente szervezett koncertsorozatot, tanári és növendékhangversenyeket.

A város kulturális életének koordinációs feladatait a Művelődési Ház látta el, amely számos öntevékeny művészeti csoport, szakkör számára adott otthont. Itt tartotta például összejöveiteit a boros gazdákat tömörítő hegyközség is. A művelődési házban tartották a balett tanfolyamokat és Orosz Gitta tánctanárnő vezetésével a társastánc tanfolyamokat. A kíséretet igénylő műsorokban Schweitzer Leopoldina (Poldi néni) zongorajátékával szerepelt. Az itt működő Tudományos Ismeretterjesztő Társulat helyi szervezetének aktív munkatársa volt dr. Éles László. A művelődési ház által szervezett nagyszínházi előadások, operaelőadások egyik aktív szervezője volt éveken át Engelberth László. A mozilátogatás – különösen a fiatalok körében – kedvelt szórakozási forma volt, a mozit Klein Ödön vezette. Emlékezetes programsorozat volt az 1960-as évek elején a Hegyaljai Szüreti Napok rendezvénye. A visszafogott méretű utcai felvonulás mellett a Fiúiskolában borsversenyt és kiállításokat, szolid vásárt is rendeztek. A kiállításon az érdeklődők megtekinthették a helyi híres alkotóművészek Petrasovszky Leo és Pál, Lengyel Zoltán, Jencsik Béla, Kerényi István és mások műveit. A város 1961-ben ünnepelte a városi jogállás megszerzésének 700 éves évfordulóját. Ez idő tájt indult útjára a Művészeti Napok rendezvénysorozata; színházi bemutatókon, koncerteken kívül színvonalas író-olvasó találkozókkal, kiállításokkal szórakoztatták az érdeklődőket. A Kossuth Gimnáziumban Kováts Dániel néprajzi szakkört szervezett. A társadalmi, állami ünnepeket (április 4, november 7) a városi központi rendezvényeket a moziban rendezték az iskolai énekkarok fellépésével. A március 15-i rendezvény a Kossuth-szobornál volt koszorúzás keretében.

Az 1950-es és 60-as években látványos városi program volt a május elsejei felvonulás. A termelő üzemek dolgozóin kívül felvonultak pl. az igazságszolgáltatás hivatalnokai, kezükben paragrafust ábrázoló transzparensekkel, továbbá a kórházi orvosi kar fehér köpenyben. A középiskolások az egyensapkával fejükön vonultak fel (a gimnazisták középkék, a közgazdasági technikum diákjai bordó, a szőlészeti technikum diákjai pedig sötétkék tányérsapkában). Felvonulásnak számított a gimnáziumi ballagás is; a maturandusok az iskolai csengőbúcsú után a város főterére vonultak, és megkoszorúzták a Kossuth-szobrot, majd a Dózsa György utcai pártház elé mentek, ahol a város ifjúsági szervezetének vezetői látták el útravaló szónoklattal a ballagókat. Az 1960-as években kapott új otthont a járási és városi könyvtár a Mozi közben. Az 1950-es és 60-as években nem volt a városnak múzeuma. Unikális értéket képviselt Szilágyi Dezső borászati felügyelő és tanár magángyűjteménye az Esze Tamas utca 39. számú házban.

A városi sportrendezvények látogatása nem vonzotta tömegesen Újhely lakosságát, bár a labdarúgásnak sok szurkolója volt. Az iskolai sportélet különösen a középiskolákban volt jelentős. Sikeres rendezvénynek bizonyult az 1969-ben szervezett Országos Sportnapokon a

labdarúgópálya területén bemutatott tornaprodukció: a bemutatón részt vett minden újhelyi középiskolás diák. A szabadidősportok közül jelentős szerepet töltött be a sísport. Boda Pál gyermekorvos és Homonnay Nándor testnevelő tanár aktív közreműködése folytán megépítették a sífelvonót, amelynek végállomása az 1960-as években részben közadakozásból (bélyegakció keretében) felépült Magas-hegyi kilátónál van. Az 1960-as években a Diána-kertben építettek tenispályákat. Itt télen korcsolyapályát alakítottak ki. A vízi sportok kedvelői nyáron a Bodrogon űzhették kedvenc sportjukat a kajakozást és az úszást. A város strandfürdője, a Diána medencéje úszóversenyekre alkalmatlan volt. A kádfürdőrészeletet különösen a komfortnélküli lakásokban élő városlakók látogatták. Az általános iskolákban hagyománnyá vált a Popelyáson „a madarak és fák napja”-nak megünneplése. Az újhelyiek családostul szívesen túráztak a hegyekben.

Szórakozóhelyek tekintetében Újhely az 1950-es 60-as években igen szegényes volt. A Kinizsi Étterem mellett a Kazinczy utca elején működő Belvárosi Étterem szolgálta a vendéglátást. Egy darabig még vendégcsalogató étteremnek tartották a MÁV állomás épületében található Restit. A háború utáni időszakban jelentősen megcsappant a kocsmák száma is. A városban két presszó működött. Az egyik a Kossuth tér 2. szám alatt, a másik, a Gyöngyvirág cukrászda (esténként zenés szórakozóhely) a Mozi közben. A presszók látogatói első sorban a tanárok és a nyugdíjas értelmiségiek voltak. Nyaranta – különösen a táncolni vágyó ifjúság számára – kedvelt szórakozóhely volt az Ungvári-pincék szomszédságában levő Sörkert vagy Pincekert. Az adott időszakban nem volt élénk bálélet a városban. Az ifjúság számára egyedül a középiskolai bálók jelentették a társas szórakozás lehetőségét.

Nyilvánosan nem működhettek civil szervezetek. Egyéni törekvésnek tekinthető a római katolikus egyházi énekkar Péczely János vezetésével, amely hetente Péczelyék lakásán tartotta próbáit. Péczely János rendelkezett az 1950-es években a városban a legnagyobb magánkönyvtárral. Szívesen kölcsönzött könyvgyűjteményéből kultúrára szomjas ismerőseinek. Az 1950-60-as években divat volt a családok közötti könyvcseré, és az olvasástól elrongyolódott kötetek újrakötetése könyvkötő mesterrel. A könyvkötő műhely a Kossuth tér egyik házában volt. A kevésbé tehető családok is járattak napilapot, s a legtöbb lakásban volt vezetékes rádió. Egyes családok között jellemző szokás lett a tévévendégeskedés, meghívás alapján. Akkor még kevés család engedhette meg magának tévékészülék vásárlását.

Újhelyben helyi identitással elsősorban a boros gazdák rendelkeztek. Az államosítás következtében – az egyházi és világi nagybirtokok felszámolása után – a szőlőtáblákat felparcellázták, és elérhető áron eladták, így az Újhely környéki hegyeken (Magas-hegy, Kopasz-hegy, Vár-hegy) sok kistermelő foglalkozhatott borászattal. A szőlőtulajdonosok a különleges mezőgazdasági ismereteket és fizikai erőt igénylő munkafolyamatokat általában napszámosokkal végeztették el, a szüreteket családi körben szervezték meg. Jó termés esetén a szőlő vagy must egy részét leszerződtek a Borforgalmi Vállalaton keresztül, a másik részét borrá érlelték pincéikben, s háznál értékesítették. A bor értékesítése, háztól történő eladása a háziasszonyok dolga volt.

A háztartásban dolgozó nők számára különböző bedolgozó munkaformákat kínált a Háziipari Szövetkezet (pl. kötés, horgolás, neccelés, harisnya szemfelszedés, harisnya átkötés). A rajzkészséggel megáldott nők közül többen foglalkoztak képeslapfestéssel, mások

csipkekészítéssel. Áruikat legtöbbször a trafikosok értékesítették. A legelőkelőbb trafik a Hlavati-lányok üzlete volt a postával szemben, a legszegényesebb pedig az Antal néni egyvit-rines árudája a Petőfi utcában. A nyugdíjas tanárnők közül többen vállaltak zongoragyakorlást (pl. Hoffmann Gusztávné a Kossuth utcán) vagy nyelvtanítást (népszerű házi némettanár volt Zalánné és testvére Jozefin a német származású nevelőnő testvérpár). A szerény anyagi körülmények között élő özvegyek gyakran bocsátották áruba féltve őrzött értékeiket, ékszereiket vagy ezüstneműjüket. Mivel helyi újság nem volt, az ablakban helyezték el az eladandó portékák listáját. Háztartási alkalmazottat csak a nagyobb jövedelemmel rendelkező családok tartottak. Az alkalmazottak a környező falvakból jártak be családokhoz dolgozni.

A családok többsége otthon étkezett, kevés iskolás vette igénybe a napközis ellátást. Az újhelyi háziasszonyok az ebédfőzéshez szükséges húst a hentesnél, a zöldséget, tojást, gyümölcsöt a piacon vásárolták. Egyes családokhoz tejes asszonyok hozták hátukon fehér kendőbe összekötött batyuikban a tejfelt, túrót. Az újhelyi háziasszonyok többsége nem rendezkedett be élelmiszer- és zöldségtárolásra. Tartósítással, befőzéssel nyáron foglalkoztak, szívesen vásároltak a hegyközi árusoktól erdei somot, hecsedlit, áfonyát, szedret befőzésre. Nem volt divat Újhelyben a disznóölés. Sváb szalonnat és füstölt hentesárut szívesen vásároltak a Károlyfalváról érkező árusoktól, virágoskertjeikbe a palántát a piacon Koper kerétszótól vásárolták, a vázába való rózsát pedig a Kneiszl rózsakert standján. Halat Patyutól, a halárustól vettek. Az önellátásra képtelen nyugdíjasok számára a Kazinczy utca 16. szám alatt a pedagógus konyháról lehetett előfizetéses ebédet rendelni. Az Esze Tamás utca és a Papsor sarkán levő házban Farkas Mária vezetett kifőzdét főként elesett, szegény körülmények között élő özvegyek számára.

Az 1950-es 60-as évek öltözködési kultúrája részben a háború előtti öltözködési szokásokat tükrözi. A város üzleteinek ízléses ruhaválasztékából csak a jobb jövedelmű családok tudtak vásárolni. A szalonvarrónő (pl. Molnárné a főutcán) vagy úri szabó (Sütő Gyula az Esze Tamás utcán) tőpénze sokak számára nehezen volt elérhető, így a háziasszonyok közül többen otthon alakították át ruhadarabjaikat, a szabóval kifordították az elkopott kabátjaikat, vagy átfestettek egy kopott ruhadarabot; az ügyes kézikötők pedig átkötötték régi pulóvereiket. Az újhelyi nők nagy előszeretettel látogatták az ócskapiacot, ahol különösen az IKA-csomagokból származó amerikai árucikkeket vásárolták, vagy kalapot és szőrmeárut, mivel a városban nem volt sem szűcs, sem kalapos mester. A tanulóifjúság öltözködését viszfagott uniformizálás jellemezte: a kisdobos- és úttörőviseletnél nem volt alaki szemle, a középiskolás diáklányok az iskolai rendezvényeken a Háziipari Szövetkezetben vásárolható fehér matrózbóluzban és sötét szoknyában jelentek meg; a fiú tanulók közül legtöbbször középiskolás korukban édesapjuk levett öltönyeiben ünnepeltek, első sötét öltönytüket érettségire kapták ajándékba. Kötelező volt a középiskolákban (a nyári szünet kivételével) az egyensapka viselése.

Az 1950-es 60-as évek Újhelye, a háború előtt szellemi virágzását élő megyeszékhely arculata, az igényes kereskedelmi hálózat, az előzékeny kereskedelmi magatartás – ha szerényebb körülmények között is – a polgári értékrend tiszteletét mutatja. A városlakók szellemisége, szociális érzékenysége, hagyománytisztelte általános emberi tartása például szolgálhat a 21. század polgárai számára.

POZSGAI GYÖRGYI

Emlékek végtelen alkonya

Nem sülyed a nap a horizont alá, bíborló brokátként terül a városra. A folyón aranypernye lebeg; sárga levelek játszadoznak a Néva hullámain. Hidak karjában a Vasziljev-sziget nyújtózik, mint anyja ölében a kisdéd. Fák lombozatában madarak álom-dalokat fújnak, csendre vágnak, csillagos ég után sóvárognak. Pelyhecskéiket babrálja a kora őszi szellő. A nap bordó rubinnal vonja be az aranyló tornyokat, szememben tükröződnek, régi hetek, hónapok felbukkanó emlékeit megvilágítva.

Harminc éve, hogy ugyanúgy álltam a Néva-parton, ahogy most képzeletem felidézi a régi képeket. Becserkésztem a várost, néztem a csodálatosan hömpölygő vizet, és még nagyon elveszettnek éreztem magam. Néhány napja érkeztem, nem tudtam még elszakadni az otthontól, szerettemre gondolva meleg biztonság ölelt át, miközben a Néva partján még oly magányosnak éreztem magam. Mégis ez az elbűvölő fényes „herceg”, Szentpétervár megvigasztalt, oltalmába bújhattam, és ismerkedhettem titkaival. Az első benyomások mindig fontosak, a legerősebb hatást gyakorolhatja az emberre. Sosem felejttem el, hogy legszembetűnőbb volt számomra a vakító tornyok sokszorozta fényáradat az őszi napsütésben. A sugárutak csillagszóróként ölelték át jelzőőrüket, az Admiraltást. Tudtam, ha eltévedek, e kimagasló pontot látva, visszatalálok.

A jelenből is így jutok vissza a múltba, és mint egy álomban, elkezdem játékos-szürreális vándorlásom. A szendergés tele van fénnel, alkonyi imákkal. Idesodródnak a novgorodi mélykék hagymakupolák is az arany csillagokkal, s az út, amelyen haladva szinte órákig tart a naplemente. Bármennyire is hihetetlen, egyszerűen a narancsos-vörös és bordó, a láng-szín, az izzó fehérből sikoltó sárgába hanyatló fényjáték ma is felejthetetlen számomra. Messziről feltűnt a pétervári tornyok sziluettje, s hamarosan megérkeztem egy csodálatos élményt dédelgetve. Itt lebegnek előttem a súlyos díszekkel ékes ikonok – különös rituálék főszereplői – sejtelmességüket megvillantva. Hallok az ortodox karácsony különös hangzású dallamait, látom anyókák földig hajló, buzgó imáit, s a füstölgő tömjén illata bódít. Im, a Petropavlovka templomcsúcsa szűrődik az éjbe, áthatolva az alkonyi vöröslő egén.

Sokat jártam ide ősszel, télen, hisz a közelében laktam. Olykor a gyermeki játékok íze is megérintett egy-egy hógolyócsatában vagy hóemberépítés örömteli időtöltéseként. Egyszer kedves barátom hanyatt dőlt az érintetlen hóban, és testének kereszt alakú nyomát otthagya elmélgedtünk, vajon testtelen lelkünk hol fog a jövő számára leképeződni. A tűzijátékok szivárványa ma is sziporkázik szememben. Ablakomból ráláttam az erődre;

rendszerint innen és a Vasziljev-sziget csúcsáról lőtték fel a ragyogó csillagokat. Mindig volt alkalom valamit ünnepelni. Hol az őszi beköszöntét, hol valamilyen nemzeti ünnepet, és persze a szilvesztert. Most álmomban, mintha belobbant volna e régi ragyogás, hallom, ahogy pattog, és a Névába szórja tüzes csóváit. Így, évtizedek távolából Ajvazovszkij tengeri csatákat ábrázoló képei vannak előttem, ahogy a víz és tűz árnyákként találkozik egymással, megfestve a gomolygó hullámokat és a felhőket. Szinte az ókori mítoszok világában lebegnek, amikor ég és föld még nem vált el egymástól, előtte vagyunk a teremtnél, még minden lehet, nincs szükség újrakezdesre.

Az álom labirintusából kilebbenve, járom az utcákat, és a hófehér padokra vitorlázó rőt leveleket nézem. A fák még mindig teljes pompájukban őrzik a rövid nyár színvarázsos emlékeit, egy-egy ág ejti csak le őszi keszkenőjét. A Létnyij szadhoz érek, ahol a fehér márványszobrok kikukucskálnak a park jellegzetes kerítése mögül. Bizonytalan lépteim egy nyírfához visznek, amit úgy öleltem egykor, mint csodás jelképet. Fehér, hártyás törzsét megsimogatom; hűsíti tenyerem, sárga levelei megérintik arcom, ahogy enyhe fuvalat lendíti a vékony ágacskát. Az emlékezés Repinoba visz, ahol határtalan nyírfaerdő sugárzik aranyló lombozatával a szívembe. S már összekeveredik az őszi a téli; lebegnek a lombok az égen, mert a fák törzse hóba vész.

A fehér szín csodája Petrodvorecben is megragadott. A ragyogó türkiz-arany palotától egy szökőkutakkal övezett csatorna vezet az öbölbe, amelyet egy csontfehér kerítéssor választ el a szárazföldtől. Megmagyarázhatatlan ma is, miben gyökerezett az a különleges hangulat, amely eltöltött a fehér szín és a sötét hullámzó tenger láttán. A homályba vesző, színháiyos, ködlő táj valami tudattalan szomorúságot árasztott felém. Nem értem, miért, de ma is itt érzem a lelkemre hulló könnyeket. Visszatérve a színek világába, elrepült ez a pár pillanat. Csak meglegyintett, aztán tovasuhant, akárcsak az a pár perc, amit az Izsák-székesegyház felé tartva éltem át október 14-én. Gyönyörű, napos idő volt, és egyszer csak se szó, se beszéd, hatalmas pelyhekben hullni kezdett a hó. Szinte észrevétlenül beborult, de néhány keresztúton áthaladva meg is torpant a tél; hónap se híre, se hamva. Ám szívembe idézte édesanyám halálát, hisz ezen a napon halt meg hatvankettőben. Nem tudtam kiverni a fejemről, pedig ennek a véletlen egybeesésnek semmi köze a transzcendenciához. Mégis arra gondoltam, az emlékezést adták nekem a gyengéd hópelyhek.

Életemben annyi havat nem láttam, mint ebben a városban, legfeljebb, ha elutaztunk a környéken valahová. A végtelen hómezőket, sík vidékeket sok népdalban megörökítette az emberek lelkülete. Az orosz festészet nagyjai is szinte filozófiát teremtettek a végeláthatatlan, fehérülő táj köré. Különösen kedvelték a hó ridegségét apró kis kunyhók zárt világú bensőségével kontrasztba állítani. A tájképfestők évszakai sajátosan ölelik körbe a lelki évszakokat. Az Orosz Múzeum csodálatos műremekei közt bolyongva pedig rám ragyogott a havas hegyek naptól színjátászó egzotikuma, mely a Rerich család távol-keleti élményeiből fakadt. Szentpétervár minden újat befogad, a Nagy Péter alapította város, valóban „ablak a világra”.

Mintha Puskin mellett sétálnék a Néva-parton, eszembe jutnak szavai a híres Bronzlovasról. Úgy érzem, a költő jelene, az én jelenem s a harminc évvel ezelőtti múlt keveredik bennem, mikor e sorokat olvasom:

*Ott állt a hullámverte part
Szélében ő, nagyot akart,
Messzi jövőt...
Európára ablakot
Itt vágjunk; tenger mossa lábunk!
Ide hajó hajót követ,
Vendég hozzánk mindig jöhet,
Vele kedvünkre lakomázunk.*

Hányszor elmentem a Bronzlovas előtt! Amikor az egyetemre mentem, mindig élém bukkant, reggel ugyan csak a trolibuszból láttam, hazafelé azonban többnyire gyalogosan sétáltam el mellette. Szinte szertartás volt ez a „találkozás”. Fenséges érzés egy lovas szobor arányaiban gyönyörködni, elálméklodni azon, hogy az ágaskodó ló súlypontját milyen tehetséggel találta meg a szobrász. A Vasziljev-szigeten található a Puskin Intézet is, amelyet néhányszor meglátogattam. Élvezettel gyűjtöttem össze emlékezetem számára a látottakat, a korabeli berendezést és a költő használta tárgyakat. Puskinnal sűrűn találkoztam, hol egy-egy templom szellemiségében, hol a botrányos párbaj helyszínére érve, vagy éppen az operában, amint az *Anyegin* csodálatos dallamai felcsendültek. Kezemben tartok egy régi mesekönyvet, melyet még a Nyevszkij proszpekten vettem. Benne Puskin csodálatos meséi lehelik a sajátos miliőjű fiktív világot. A Szaltán cárról, a halászlól és az aranyhalról, az aranykakasról szóló mesék mindig is kedvenceim közé tartoztak. A könyv gyönyörű illusztrációi, az iniciálék sajátos régi mesekultúrába visznek vissza. A könyv emlékkörző az évtizedekkel ezelőtti világból, amit még az is erősít, hogy lapjai közül még ma is felsejlik a pétertvári könyvesboltok régi illata.

Rengeteg könyvet és lemezt vettem, irodalmi és zenei gyűjteményemet ezekkel alapoztam meg. Külön csemegének számított, ha egy-egy nehezen megszerezhető könyvet megtaláltam a piacon. Szép barátság szövődött köztem és a könyvek között. Beiratkoztam a Szaltikov-Scsedrin Könyvtárba, ahol kutatásokat folytattam egy-egy dolgozathoz. Az épület hosszan elnyúló homlokzatát ókori tudósok, költők, filozófusok szobrai díszítik. Számos ősnymtatvány és kézirat otthona ez a gyönyörű épület. Itt található Voltaire hétezer kötetes könyvgyűjteménye is, amelyet II. Katalin, szerzett meg a filozófus halála után.

Sok kiváló magyar nyelvű könyvhöz is hozzájutottam ebben a városban, hisz az idegen nyelvű könyvesbolt rendszeres látogatója voltam. Szakdolgozatomhoz is találtam olyan nyersanyagot, amely más aspektusba helyezte gondolataimat. Egyik szép élményem volt Lukretius természetről írt filozofikus fejtegetése. Idehaza bizonyára magyarul olvastam volna, így viszont, orosz nyelven olvasva megvolt az az érdekessége, hogy bizonyos mondatok, szavak a fordítás miatt sokkal jobban tudatosodtak bennem.

Szergej barátom ajándékkönyvei ma is itt sorakoznak polcomon. Érzem azt a különös meditációs teret, amely kettőnk világát egybeölelte. Kiváló nyelvész, a művészetek nagyszerű értője. Sok rejtett titkot ismertem meg általa, amelyek azóta is meghatározzák tudati létem. Neki köszönhetem azt a bensőséges ortodox esti misét, amelyet nem élhettem volna át nélküle. Itt értettem meg, mit is jelent saját hivatott környezetükben látni a régi fára festett képeket, a gyertyafény mutatta meg, mennyire másként hatnak a színek, mint egy fényárban

úszó múzeum falán. Ő ismertette meg velem a Rerich-festményeket, amelyek különös aurája még inkább elmélyítette a keleti kultúra iránti érdeklődésemet. Kuindzsire is ő hívta fel figyelmem, ahogy a fényről beszélt. Senkit nem hallottam még ilyen elragadtatottsággal, sóvárgó tekintettel elmondani, mit is jelent a fény szimbolikája. Amikor becsukom szemem, látom a gázlámpák meleg sárgájában felbukkanó mosolyát, amelyet kísérőként velem engedett akkor is, mikor vonatom kigördült az állomásról, mely hazavitt rég látott városomba.

Pétervár lámpái csodálatos gyöngyfüzérként ékesítik az utcákat, hidakat. A fák hosszú árnyai kísértetként követik lépteim, lágy fények glóriázzák testemet, nagy sóhajokat küldök az égre, s már szinte láthatatlan a hold és lámpa közti különbség. A fények udvarában a kovácsoltvas-lámpások biztonságérzetet kölcsönöznek, mikor a hidakon áthaladva mélységbe hull tekintetem. Vaskorlátok húzódnak a csipkerácsokon, melyek áttört mintáit ma is őrizi az álom. Micsoda festőiséget kölcsönöz a városnak a „velencés” csatornák hálózata! A víz két partján sorakoznak a szebbnél szebb francia ízléssel épített paloták. Álmaim őszi alkonyán meglebbenti kendőmet a szél, fodrozódik a víz, s a tenger felé elhaladó nap ráejti rubin sugarait csatornák hosszú szalagjára. A Gribojedov-csatorna partján emelkedik a Vértő Megváltó temploma, melynek fénylő színárban úszó mozaikjai az örök élet reményét sugározzák. Szentpétervár egyszerre csak olyanra válik, akár az Ezeregyéjszaka meséjének helyszínei; mesésen, ezer színben pompázva magasodik fölém a kijevei Vlagyimir székesegyházra emlékeztető építmény, és már azt sem tudom, Kijevben vagy éppen a moszkvai Vaszilij Blazsennij mellett állok-e, amikor ez a pompa magára vonja tekintetem.

A barokk és klasszicista, valamint az orientalista elemek harmóniában ötvöződnek, és változatosságot nyújtanak. A fenséges paloták arányai, eleganciájuk a város egészét a kultúra magas régiójába emelik. Itt még a metróállomások is a kastélyok fényűzését idézik. A csillárok, a fényes burkolat, az oszlopsorok akár egy bálterem díszítőelemei is lehetnének. A reneszánsztól kölcsönzött szimmetria minden grandiózus épületen otthagya nyomát kívül-belül. Látom a Sztroganov-palota barokk eleganciáját, elém bukkan a Mihály-palota, melyben gyakorta megfordultam, hisz az Orosz Múzeum csodálatos gyűjteményének ad otthont. A Néva partján pompázó Ermitázshoz röppenek. Mintha az utána következő összes épület mind ezt a palotát követte volna stílusában, magasságában. Nem láttam még olyan várost, ahol a folyóparton húzódó házak ennyire egy szintben épültek volna. A világ egyik legnagyobb műkincsgyűjteményének a Téli Palota ad otthont, amely valaha a cárok rezidenciája volt. Micsoda színpadias együttes! A parton a türkiz és aranyozott díszítésű Rastelli építette létesítmény, belső oldalán a Palota tér, melynek közepén a világ legnagyobb diadaloszlopa, a Sándor-oszlop emelkedik. A Napóleon felett aratott győzelem tiszteletére épült diadalív zárja a színpadot.

Két hétig az Ermitázsban „laktam”. Minden nap délután oda vitt az utam, és szerencsére barátom révén kivételes vendég voltam, így minden további nélkül bemehettem sorállás és fizetség nélkül. Úgy jártam-keltem a díszes termekben, mintha mindig itt éltem volna, noha nincs bennem vágy a cári életmód iránt. Inkább a csodálatos kincsek közelségét tartottam fontosnak. Felemelő érzés, hogy egy-egy művet többször is meg tudtam nézni, nem kellett kapkodni, hisz tudtam, holnap is eljövök. Úgy pásztáztam végig szemeimmel a kiállított tárgyi emlékeket, hogy tudatosodott bennem a szépség örökeletősége.

Kísérteties emlékek fűződnek Dosztojevszkij házához. Miért kísértetiesek? Mert ahogy belépek, szinte megszállnak a regényekből előtolakodó figurák; gyilkosok, ágrólszakadtak, tudathasadásos jólelkű áldozatok, uzsorások, piaci kofák, és sorban lép elő a többi regényalak. Vasárnaponként gyakran eljöttem ide, és végignézttem a regényadaptációkat. Ahogy kiléptem az utcára, szembetalálkoztam a tipikus szereplőkkel a tipikus helyszíneken. Bármennyire is nyomasztó az író regényvilága, én imádom műveit, de egészen más közvetlen közletről érezni őt, ott lépkedni, ahol valaha művei születtek, ahol léptei kongtak, ahol gondolataiba merülve róttá az utcákat.

A Nyevszkij proszpekten haladok éppen, és az Alekszandr Nyevszkij Kolostorhoz érek. Emlékeimben felmerülnek a régi orosz művészek, melyek a kolostort övező Tyihvinszkij temetőben nyugszanak. Halloom Glinka operáit, Csajkovszkij szimfóniáit, Rimszkij-Korszakov *Seherezáde*-ja táncol el előttem, és Dosztojevszkij utolsó sóhaját hozza felém a szellő.

Újra itt az ébredés, az álmoknak vége, a nap ismét beragyogja az Admirális tűtornyát, melyhez visszatér a képzelet a temetőben tett látogatás után. Ott lebeg a torony a sugárút másik végén – nem halványulva, és várja, hogy megközelítsem. Megállok a Néva partján, néhány könnycseppet elmorzsolok, és látom, hogy a hidak néha széttárlják karjaikat átengetve a hatalmas hajókat, mint ahogy az alvilág kapujában Kháron, a révész bebocsáttatást kér a mélyre tartó lelkek számára.

*Egyik part a múlt,
másik part a jelen,
hidak széttárt karja közt
magán-történelem.*

Pozsgai Györgyi: Virrasztó fények – Pétervári mozaikok

SZIGETI SÁNDOR: HAJNAL A TERASZON

VARGYAS HERMINA

Versek

Évszázadok

Évszázadok laknak a szívemben,
de csak pillanatokat élhetek, hát
ne idézzem se a jövőt, se a múltat,
csak a mostat, csak a pergő mai percet,
csak ez éljen, csak ezt lássam,
ne gondoljak se előre, se utána.

Kísértés

Szabadulok kakasszóval,
vissza nem hív soha sóhaj.
A szabadság részegítsen,
visszatérni ne segítsen.

Vándorút

Jó lenne úton lenni
mindig,
hogy kiűzzem szívemből ezt az űrt,
útközben nézelődni,
s mindig
továbbmenni,
könnyű lábbal lépni.
Jó lenne lábam alatt érezni
a föld tavaszát:
ne a hideg fagy lökje vissza
talpam,
simítson a süppedő talaj,
ha már a te kezéd
nem simíthat rajtam.
Az éledő fű zöldje visszatart
egy-egy helyen, s aztán
ősi csodálkozással nézem
a meg nem érthető törvényt tovább.

Majd

Majd ki fogják találni mit akartam,
majd meg fognak magyarázni,
majd el fognak hitetni,
majd legális leszek vagy semmi.
Majd programként kezelnek,
és lassan kielemeznék,
szétszednek újra és újra,
s tán rátaposnak egy darabomra.
Kijelentik rólam, hogy léteztem,
hogyan éltem, s hogy meghaltam,
meg fognak érteni, elhihetővé avatnak,
leszelídítenek, elnézetté tesznek,
a hibáimra magyarázatot keresnek,
okot, mely tisztára mossa az arcom ott,
ahol az árnyék fellege: saját feleletem,
beárnyékolja az ő becsületüket.

*

Engem nem kell elhinni sosem
kétkeljedj bennem, ha kell!

Ráolvasás

Csodaszóval hívogatlak,
bugyolállak, borogatlak.
Naptól védlek, szélről óvlak,
gyermekemként elringatlak.
Szavam most szól csodaszóval,
bűvölne, bájolina jóval,
ha nevetnél hitegetne,
ha keresnél, nem nevetne.

Kék ködbe öltözz

Kék ködbe öltözz:
karjaid ágak.
Hajad szél fújja,
csókjaid fájnak.
Félelmed szikra,
tűzet hol gyújthat?
Kezed, ha retteg,
kezem szorítja.

RADVÁNYI GYÖRGY

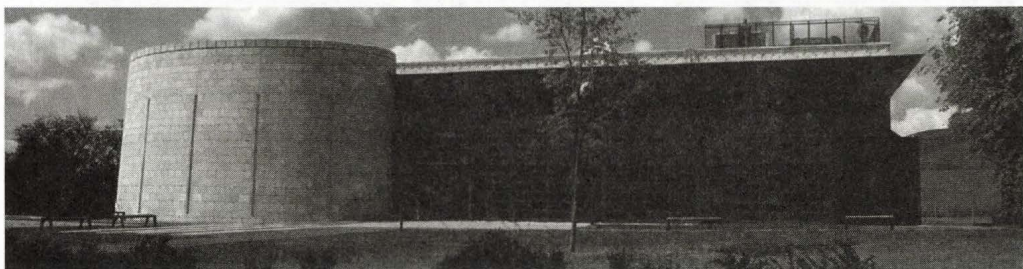
Gondolatok, tervek a széphalmi kertről

*Semmi természet**Lám hova jutna a művészet
Csak egy pár századig:
De közbe ront a vad természet,
S belé kontárkodik.*

Arany János (1877. aug. 17.)

Hosszú ideig álmok majd álmatlan éjszakák kötődtek Széphalomhoz. Az építkezés hónapokon keresztül kötötte le erőmet, figyelmemet. Az épület volt a középpontban, kivitelezése rendre tartogatott meglepetéseket. A tervtől a valóságig kompromisszumokon át vezet az út, mondták. Ennek ellenére mindvégig sikerült kitartani a koncepció mellett, úgy, hogy a legmeghatározóbb tervezési megfontolások nem sérültek, sehol és semmi-ben. A tervezés határait a pályázati támogatás és a megyei önkormányzat hozzájárulása szabta meg. Így a szigorúan vett falak határolta tömegén kívül mindösszesen a parkoló, az épület körüli terep rendezése, a Mauzóleum felől érkező kerti út és az egykori kertészház és környéke, a verempince, az eldőzerolt istálló helyén felépített tároló épület, az Ybl Miklós utca felőli kerítés egy hiányzó szakasza, egy új kapu, és a Jakobinus utca felőli oldalon új fonatos kerítés, kerítéskapu készült el.

A széphalmi megnyitón alkalmat kaptam, hogy elmondjam milyen tennivalók várnak még ránk. A múzeumavató után eltelt idő sokszor készített írásra, javaslataimat levélben, szóban továbbítottam. Ez alkalommal összefoglalom egy részét mindannak, ami eszembe jutott azóta, hogy működni kezdett a Magyar Nyelv Múzeuma. Alig tudom gondolataimat rendszerezni mindennapi dolgaim elől ellopott percekben, mélyen, rég más tervek alatt szunnyadó rétegekben fekvő feljegyzéseimből válogatva. Széphalomban, amikor egy-

egy eseményen részt veszek, persze mindez azonnal eszembe jut, mondanám is, ha épp a pillanat emelkedettsége, az alkalom nagyszerűsége nem tenne lakatot a számra, hiszen a Kazinczy kertbe majd minden alkalommal ünnepelni járunk. *Kertet* írok, mert a múzeum-belső apránként rendben, azonban az eredeti elgondolás szerint a kert létesítményei épp olyan fontos elemei a programnak, mint a fedél alatt elhelyezettek. Már csak a Kazinczy-kert hagyományai miatt is, hiszen minden egy főhajtással kezdődik a sírkertben.

Az építkezés befejeztekor, az átadás, majd az avatás idején még csak egy ideiglenes vi-zesárok vezette a tetőfelületekről összegyűjtött csapadékvizet a Jakobinus utca mellett hú-zódó felszíni árokba. Az új múzeumépület déli bejáratával szemközt, a csapadékvíz elhe-lyezésére tervezett tófüzér, csak hónapokkal később készült el, külön keretből. A kert csat-lakozása az egykori gyümölcsös és az emlékkert határán ma is befejezetlen, alacsony, ilyenkor ősszel vörös-bordó levelű sövény-sor választja el a két területet, pedig ennek a cserjesornak a déli és a nyugati oldali drótkerítés mentén lenne a helye. A teljes Kazinczy kerthez tartoznak a Magyar Nyelv Múzeuma szabadtéri látnivalói, ismeretterjesztő any-a-gai. Ezeket a *Nyelvcsalád-fa-liget*, a *Halhatatlanok-csarnoka*, a kert hangzó pontjai, az ado-mányozók fala, a játszó helyek, a kert maga.

Kialakítottuk és további elemek elhelyezésére alkalmas formába rendezzük a kert újonnan látogatható területét, kiépítjük a tervezett sétautakat, a kert domborzatát, a csa-padékgyűjtő tavak medrét, elhelyezzük a tervezett berendezéseket kiszolgáló strukturált hálózatokat, így a kertépítés szintjén befejezett állapotot teremtünk. A domborzat a Nyelvcsalád-fa-liget művészeti alkotásainak és a körülöttük tervezhető látogatók szemlélő-désének - csoportos foglalkozásoknak alkalmas helyszíneit adja, a tavakat a múzeumépüle-tek tetőfelületeiről gyűjtött csapadékvíz táplálja; a tavak vízszintje évszakonként változó, ennek megfelelően választott növényvilággal. A domborzat felszínét füvesítéssel, talajtaka-ró cserjékkel és a terület határa felé a látványt keretező, annak háttérét jelentő fásítással zárjuk. Öröm volt, amint a munkagépek kialakították a víztartó medreket és az is, amikor

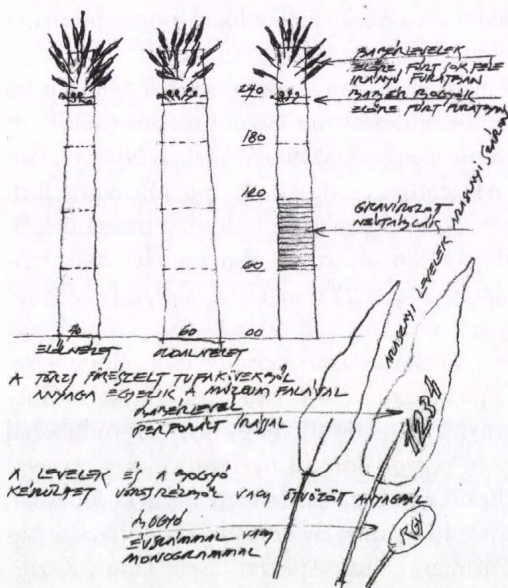
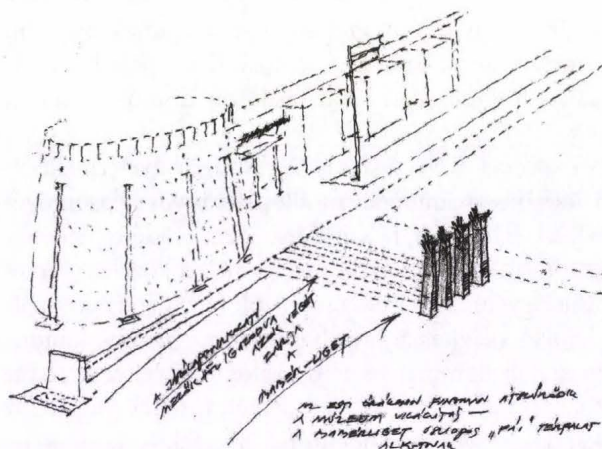
az első nagy esők után, a tetőfelületekről összegyűjtött vízzel apránként kezdtek megtelni a medrek. Azután akkor, amikor a természet birtokba vette a hosszú ideje ápolatlan területet. A medrekben megtelepedett a sás, a földmunkagépekkel alakított domborulatokon megjelent a fű, megjelentek a növények.

Elhelyeztük a *Nyelvcsaládfa-liget*ben az első nyelvcsaládfát. A finnugor nyelvcsalád fája, amit majd továbbiak követnek, az időjárás viszonyait álló, látványos képzőművészeti alkotás rögzített és mozgó elemekkel, feliratokkal. Körülötte szemlélődésre, leülésre alkalmas helyet alakítunk; várja az ágai-bogai között eligazodni vágyókat a közelébe tervezett *hangzó pont*, több nyelvű ismertetője egyéni látogatók, csoportok tájékoztatására szolgál. A nyelvcsaládfa az esti órákban kiemelő világítással távolból is vonzó látvány, kiindulópont a parkban. Ez idáig mindössze egy alkalommal vezetett gyalogos ösvény, az „Avar ösvény” Égerházi László alkotásához, az avatáskor, a frissen helyreállított felszínre szórt avarból. A későbbiekben a ligetben kapnak helyet az indoeurópai nyelvek – iráni, szláv, germán, latin, az altáji nyelvek – török, türk nyelvcsaládfái és mindazok a nyelvek, amelyek hatással voltak a magyar nyelv kialakulására. A kert kiemelkedően fontos pontjaira kezdetben egy-egy hangzópont kiépítését tervezzük a látogatók tájékoztatására.

A hangzó ponton többnyelvű ismertető érhető el. A hang, a kép optikai szálon jut a szabadtéri elhelyezésnek megfelelő kiépítettségű berendezéshez a központi épületből. Fontosabb pontok a Kazinczy-sírkerthez vezető faszor elején, a Szépkilátónál, a Nyelvcsaládfa-liget bevezető szakaszán, a Halhatatlanok panteonja, csarnoka előtt, a múzeum előtti rendezvényi terület ülőcsoportja előtt jelenlét-érzékelő aktiválására induló, a múzeumépület informatikai hálózatára csatlakoztatott időjárásálló elektronikával szerelt, szabadtéri védettségű, érintőképernyős hangosító berendezéssel felszerelt, az esti órákban belső világítással és kiemelő fénnel szerelt pontok.

Kezdetől kiemelten fontos része a tervnek a *Halhatatlanok csarnoka* és az előtte vezető sétány. A szoborcsoport a későbbiekben, lépésenként valósítható meg. Addig is elhelyezzük a leendő szoborcsoport alakjainak árnyképeit. Fontos, hogy már az indulásnál emlékezzünk mindazokról, akik a magyar nyelv és irodalom, a nyelvművelés, a magyar nyelv megismertetésért kiemelkedően cselekedtek. A hangzó pont segít a tájékozódásban idő és névrend nélkül olyan jeleink munkásságáról, mint Sylveszter János, Balassi Bálint, Károlyi Gáspár, Szenci Molnár Albert, Pázmány Péter, Apáczai Csere János, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Brassai Sámuel, Kriza János, Kosztolányi Dezső, Tamási Áron, Dsida Jenő, Márai Sándor, Gárdonyi Géza, Ady Endre, Arany János, Benedek Elek, Bessenyei György, Csokonay Vitéz Mihály, Jókai Mór, József Attila, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Orbán Balázs, Petőfi Sándor, Weöres Sándor, Sütő András, Vörösmarty Mihály, Szabó T. Attila, Lőrincze Lajos. A fal az alakokkal az esti órákban a park lezáró eleme, különleges világítási effektusnak köszönhetően az esti órákban is látványos alkotás.

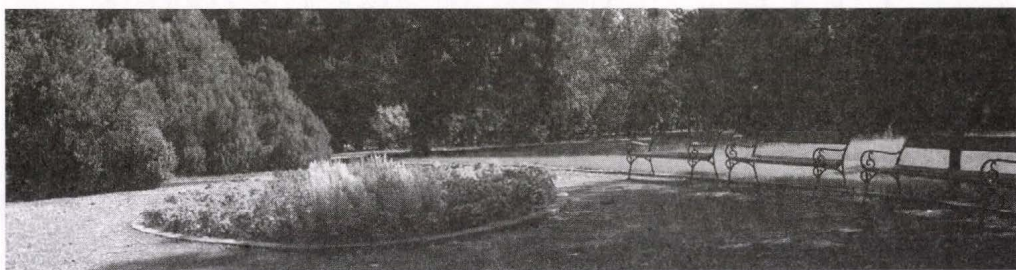
A Magyar Nyelv Múzeuma céljaira *adományozók tábláskáinak* elhelyezésére a széphalmi kertben javaslok helyet. A múzeum és a kert szoros egységet alkot, ehhez igazodnak javaslataim. Az adakozók, az adomány összegétől függetlenül, egységes jellel, emléklappal jelennének meg. Az adományozók fala helyett az emléklapok elhelyezésére, az emlékjelek

kitűzésére stilizált fa-alakzatokat és ezek elhelyezésére változatokat állítottam össze. Az emlékjel egy-egy babérlevél. Ennek szimbolikus jelentése van. A levél mellett, helyet kaphat egy-egy termés, bogyó is, amit azokra az esetekre javaslok, ha az adományozó visszatér, ottlétének időpontját jelölhetné évszámmal vagy monogrammal jelölt termés-bogyó betűzésével. Az emlékjeleket vörösréz-ből vagy ötvöztött anyagból (spíater) javaslom kialakítani. Az

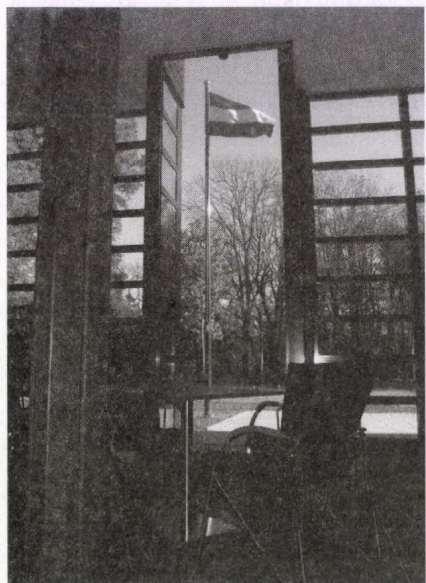
arasznyi száron, arasznyi babérlevél; a leveleket kivágott számokkal előre sorszámozzák, így a számjel magasban is jól látható, olvasható. Babérlevél és bogyó lehetne számozatlan is, helyben gravírozható, lyukasztható, azok számára, akik egyszeri emlékjellel örökítenék meg ottjártukat, szerény, jelképes hozzájárulásuk lenne ez a nemes üggyhöz. A levél, a bogyó betűzhető az alakzatba, emléktábla nem tartozna hozzá. Az ilyen alkalmi ottlét-jelek gazdagítanak a babér-liget fájnak koronáit, formája pedig olyasféle, mint az „Itt járt...” fatörzsbe vésett jelek. Az ottlét nyomát őrizné a régen emlegetett elektronikus emlékkönyv, jó lenne fella-pozni benne ki mikor járt ott.

Az adakozó nevét emléklapon is rögzítenénk. Egységes méretű, szabályos téglalap alakú sorszámozott (a babérlevél sorszáma) lapocskán jelenne meg az adományozó neve, kívánsága szerint a város vagy az ország, ahonnan érkezett és az évszám. Lehet, hogy csak a lapok sorai közé helyezett egy-egy évszámtábla elegendő, így nem lenne túl sűrű egy-egy lap felirata. A felirat gravírozással kerül egy-egy apró sárgaréz lemezre. A lemezeket alulról felfelé haladva sorban lehet elhelyezni a babértörzs egyik oldalán. Mindez megjelenik az adományozók elektronikus emlékkönyvében. Az emlékkönyv bárki számára hozzáférhető lenne a múzeumi honlapon keresztül, illetve helyben (az előtérben) egy érintőképernyős programban. A honlapon megjelenő vendégkönyvet össze lehetne kötni egy webkamerás közvetítéssel; egy állásban a babérligetet, ezzel együtt a mindenkor helyszíni körülményeket közvetítené, más állás-

az egyeshez (a hetesben újra egyszerre kell letenni a két lábat), majd az ábrán kívülre. Hibázik a játékos, ha a követ vonalra vagy nem a megfelelő mezőre dobja, illetve ha nem pontosan a kívánt mezőbe lép. Így ezt a menetet elvesztette, és partnere következik.

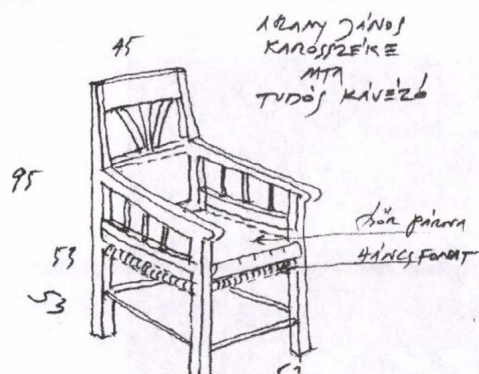
A kert maga is figyelmet érdemel; táblák jelezhetik, honnan szerezte, mikor ültette Kazinczy a fáit. Az arborétum értékű kert így rengeteg tudnivalót közvetíthet. Szép tanulmány áll a múzeum rendelkezésére, jó lenne olvashatóvá tenni, tájékoztató táblákon közreadni, például: *Titkok az akácfa körül...* Ugyanez áll a kertben lévő szobrokra, a sírkert részleteire. Persze a kertnek így is varázsa van, Kazinczy kedves fái alatt különösen jó a levegő. Szívesen időzik itt az ember.

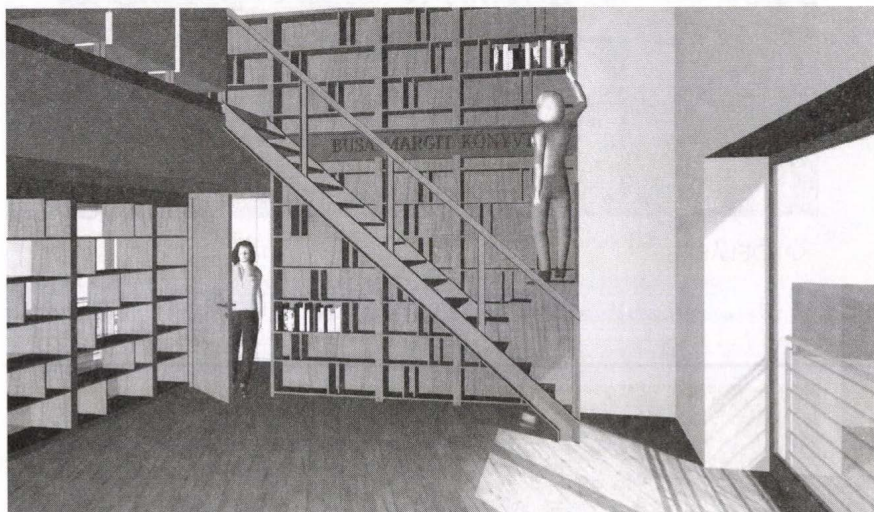
S mielőtt haza indulnék, szívesen betérnék a Magyar Nyelv Múzeuma könyvesházába. A magyar irodalom idegen nyelven könyvek leggazdagabb választékát találnám. Értő válogatásban fellegvára lehetne, mindannak, amit olvasnivalóként jó szívvel ajánlani lehet. Számtalanszor készültem külföldre, nagyon nehéz volt összeszednem az ajándékkönyveket. Rendre valami eldugott helyen akadt kezembe Márai, Szabó Magda, Kosztolányi, József Attila, Csáth Géza, Ottlik, Csoóri, ritkán egy-egy Móricz, Heltai, Gárdonyi hosszú keresgélés után, Molnár Ferenc, Szerb Antal, elvéve Petőfi, Krúdy, Jókai, Mikszáth, Kányádi, Madách, Hamvas Béla franciául, olaszul, angolul vagy németül, szláv nyelveken alig. Nem sorolom, de biztos tipp lenne: *magyar irodalom idegen nyelven A Magyar Nyelv Múzeuma ajánlásával*. Addig is jó lenne kézbe venni egy Arany János összezt a mú-

zeum könyvespolcáról, leülni vele egy jó kényelmes helyre, az Őszikék után ütném fel bölcseletét a teremtet világ és a természet kapcsolatáról.

A hazai teljesítménytúrák legkeményebb, legnagyobb kihívást, erőpróbát jelentő túrája a széphalmi kertből, a Magyar Nyelv Múzeuma elől indul. Második alkalommal rendezték ez évben. Fehér József az első alkalommal az ifjú báró Wesselényi Miklós újhelyi-széphalmi látogatásáról, a látogatás alatti „megpróbáltatásairól” beszélt, jelezte milyen érdeken szálon kötődhetnek a túrázók is Kazinczy földjéhez.

Az Akadémiai terem berendezésének tervezésekor, az ülőalkalmatosságokról gondolkodva felvetődött, milyen székek legyenek a teremben. Karfás széken járt az eszem. Remek alkalom kínálkozott megbizonyosodnom jól gondolom-e? Elmentem a Magyar Tudományos Akadémiára, hogy megnézzem Arany János székét. Karfája van! Nyugalmat áraszt, pihentető és ha belegondolok micsoda távlatokra nyitott kilátást és micsoda mélységekbe repítette gazdáját!

A könyvtár elhelyezésére javasoljuk a szemináriumi teremből a galériára vezető belső lépcső egyik oldalfalát és a galéria szintjén az első kettős ablakkal határolt területet. A lépcsőfeljárt oldalfalának falán ugyanolyan könyvespolc sor alakítható ki, mint a teremben már meglévő. A lépcső feljárt szerinti jobb oldali kapaszkodójának eltávolítása után a feljárt jobb oldalán elhelyezhető polcozat elemei a lépcső mentén jól kezelhetők, míg a ritkábban keresett anyagok a felsőbb sorokba kerülhetnek. Ez utóbbiakat könyvtárlétráról lehet elérni. A Magyar Nyelv Múzeuma emeleti szemináriumi terméből a doktoranduszgalériára vezető belső lépcsőn érkező számára szemben egy könyves fallal határolt területet javaslunk Busa Margit személyes tárgyainak elhelyezésére. A feljártot kis átalakítással zárhatóvá lehet tenni, így a szemináriumi teremtől az emlékhelyet, a könyvtári anyagot s a belső lépcsőt is le lehet választani.

Zárszóként Kazinczytól választok jelmondatot, hogy a Magyar Nyelv Múzeuma a széphalmi kertben igazi nyelvi műhelyként szolgáljon: „Tegyünk annyit, barátom, amennyi tőlünk kitelik s az elég. A jók szeretni fognak.”

KANDELÁBER

VÍZJÁTÉK

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

BOJTOR ISTVÁN

Az elpusztult felépülhet?

„Az amálekíták betörték Siklágba, leverték és felégették azt tüzzel. És fogságba hurcolták az asszonyokat, akik benne voltak, kicsinytől fogva nagyig. És Dávid igen nagy szorultságba jutott, mert a nép arról beszélt, hogy megkövezi őt. Dávid azonban megerősítette magát az Úrban. És mondta Dávid Abjátár papnak, hogy kérdezze meg az Urat, üldözzé-e a sereget? És mondta neki: üldözzed, mert szabadulást szerzesz... És mindent megszabadított Dávid, és mondta: Az Úr oltalmazott minket, és adta kezünkbe a sereget.” I. Sámuel 30:1-2, 6-7, 8,23.

Az ifjú Dávid Betlehem mezőin édesapja bárányait legeltette. Innen hívta el az Úr. Szívében békesség honolt, ajkáról, hangszeréből dicsőítő ének szállott az ég fölé. Szerette az Urat, és az Úr is szerette Dávidot. Akkor Sámuel próféta által hazaszólította a nyáj mellől, mert vezetőnek, királynak választotta ki, hogy Istennek, és népének szolgáljon. A pásztorfiú hazasietett, a próféta olajjal, kézrátétellel, imádsággal megáldotta és fölkente. – Isten téged is nagy földadra hívott el. Ettől fogva Dávid életcélja volt az Istennek, és Izraelnek szolgálna.

Karrierje azzal kezdődött, hogy legyőzte Góliátot, a nagyszájú, gőgös filiszteus óriást. Saul király nyomban magához vette, hogy jelenlétével, hangszerének dallamával elűzze a gonosz lelket, amely időnként gyötörte a királyt. Hamar kinevezte a katonák parancsnokának. Feleségül adta neki Mikál leányát. – Kívánhat valaki magának ennél többet? Életünk kanyargós útja néha ilyen csúcokra vezet, hogy azután megállíthatatlanul süllyedjünk alá. Sötét napokon a magányosság, lenézés súlya nehezedik reánk, és úgy érezzük, hogy elvesztettük a küzdelmet, mindennek vége. De az Úr Dávid mellett állt a nyomorúság zivatarában. –Jézus téged és engem is biztat: Ne félj,

mert veled vagyok a halál árnyékának völgyében, és újra fölemellek.

Az történet ugyanis, hogy Saul király féltékeny lett Dávidra. Sátáni gyűlölet fűtötte, és az volt a szándéka, hogy megöli saját leányának férjét. Dávid szülőházájában és pogányok földjén menekült apósa elől. Szertenézett és nem találta honját hazájában. Egyetlen oltalma az Úr Isten volt, Aki súlyos napokban is hű maradt gyermekehez. Erősítette és tanácsolta, hogy mit mondjon, és mit cselekedjen? Hatszáz „kitelepített hontalan” húzódtott mellé, végül a filiszteusok gyanakodva ugyan reá, de Siklág városát jelölték nekik menedékhelyül. Arra gondoltak, hogy majd lassan beolvadnak, asszimilálódnak közöttük, és szembefordulnak a szomszédos ellenséggel, vagyis a zsidó a zsidó ellen. Dávid és emberei portyázással szereztek napi élelmüket.

A kalandos történet azzal folytatódik, hogy míg Dávid és emberei távol voltak, azalatt amálekita hordák kifosztották Siklágot, tüzzel föléggették a házakat, és elhurcolták a lakosságot kicsinytől fogva nagyig. Mikor Dávid visszatért 600 emberével, szörnyűkép tártul szemük elé. Olyan keserves sírásra fakadtak, hogy az erejük is elfogyott. Úgy érezték, hogy sötét verembe zuhantak. Nagy nyomorúságban bűnbakot keres-

tek, és Dávidot vádolták, aki életének kockáztatásával küzdött értük. Testvér a testvér ellen támadt, mint a magyar történelemben számtalanszor: „önfia vágta sebé.” A győztest megünnepelik, a szenvedőt megrúgják.

A szorító hurokban mit tehet Dávid? Tanácskozzon szakpolitikussal és pszichológussal? Próbálja áthangolni a közvéleményt? Hozasson javasasszonyt? Segítségért kunyeráljon valahol? Bízva magát a sorsra? Támaszkodjon önmagára? Álljon a filiszteusok közé, mint híres harcos, és asszimilálódjon? Átkozza meg Istent, és meneküljön a világvégére? Öngyilkos legyen csatavesztés után, mint Decebál, vagy Adolf Hitler nagy vezérek? Hol a kiút? A fogoly Dávidot körbeszorítják, és csak felfelé nyitott az út. Az egyetlen segítség, mennyei Atyánk néz onnan le rá. A királyok Királya látja gyermekének tragikus sorsát, lehajol hozzá, hogy kimentse, és újra megbizonyítsa neki, hogy Isten az élet és halál Ura. Szereti azt a Dávidot, aki most is ragaszkodik hozzá. Nem emberi kéz által készített rideg bálványokba, zavaros vallásba, változó ideológiába, törvényes tantételekbe, szertartásokba kapaszkodik, hanem az élő Istenbe. Ez a jelenvaló Hatalom testi szemeinkkel nem látható, de mindenütt jelenvaló. Volt, van és lesz örökké. Űr, Aki hajdan a próféták által szólott, míg végre elküldte érettünk szent Fiát, az Űr Jézus Krisztust. Emberi alakban a kegyelmes, csodálatos Szabadító Isten jött el hozzánk.

Dávid az élő Istenhez fordul, Aki megvédte Betlehem mezőin a rablók és vadállatok ellen, Aki Szentlelkével fölkenete, Aki vele volt, amikor a filiszteus Góliát ellen sietett. Hozzá fordul: – Uram, nyomorúságomban, kifosztottságomban is a tied vagyok. Senkim sincs, egyedül Te vagy mellettem. Jelentsd ki nekem azt, hogy végleg megsemmisültünk, vagy fölépülhet az elpusztult?

Isten világosan válaszolt Abjátár pap által. – Menj az elhurcoltak, az elnyomottak, a rabok után, és szabadítsd meg őket testi-lelki kötelékeikből. Segítnék úgy is rajtad, hogy mozdulnod sem kell, mert öledbe hull a siker. De kelj föl, és küzdj értük, mert felelős vagy gyermekekért, felnőttekért, saját népedért. Szedd össze az ellenség által szétszórta nyáját. Tanácsollak, segítelek és

erősítelek a hadakozásodban. Kötelességed, hogy kiscperd a szennyet, eltakarítsd a romokat, építsd föl az elpusztultat, és tanítsd őket. Menj és küzdj értük, mert én veled vagyok, vétüket a te kezedből kívánom, „mert nem gyönyörködöm a meghaló halálában. Térjetek meg azért és éljettek.” Ezékiel 18:32.

Dávid megerősítette magát az Űrben. Megerősödni és cselekedni, az istentisztelet célja. – Négyszázra fogyott seregével nekivág az elveszettekért. Menetközben különös segítségre bukhatnak. Elhagyott, beteg egyiptomi rabszolga fekszik az útszélen. Miután felerősítették, elvezeték őket a zsákmány fölött örült rángatózásban táncoló, dárídózó amálekítákhoz. Dávid megleszte őket, rajtuk ütött, és pusztította, akiket elérte. Kevésnek sikerült elfutni. És visszazereztek mindazt, ami az övéké volt, sőt azon felül is. Dávid nem csupán önmagáért harcolt, hanem az Űrért és választott népért, ahogy magyar őseink írták a zászlóra: Pro Deo et patria et libertate.

Ezek után csendesen megkérdezzük, hogy mi lesz magyar népünkkel? Az elpusztított föl-épülhet? Szakértők szerint már nem, mert ilyen mély erkölcsi és anyagi lesüllyedésből képtelenség fölkapaszkodni. Ez a valóság. Ugyanígy mondta Jézus Krisztus is, hogy „az embereknél lehetetlen...”

De... „Istennél minden lehetséges”. Máté 19:20. Jézus tőlünk is kérdezi: „Hiszed-e ezt?” Ha pedig Hozzá könyörgünk, akkor az elpusztított is fölépülhet! Parányi életünk, közösségünk, történelmünk Isten kezében van. Neki és Benne hiszünk. A hit Krisztusra hagyatkozás. Elmélet és gyakorlat, megnyugvás és küzdelem, befelé fordulás és nyitás a nagyvilágba. A babiloni fogság után, az Űrnek szent prófétái így biztatták a megmaradt népet: „gyertek, építsük meg Jeruzsálem kőfalát, és ne legyünk többé gyalázatul.” Nehémiás 2:17.

És megépült az elpusztult ország.¹

¹ Elhangzott Kassán 2009. november 20-án a Kazinczy Ferenc emlékeztetének szentelt pedagógiai konferencia megnyitó istentiszteletén.

MÁTÉ ISTVÁN

Édes Albert, a költő

2010-ben van 205. évfordulója annak, hogy a dunántúli Csóron a költőként neves Édes Ger-gely református lelkész Albert nevű fia megszüle-tett. Idén, néhány hónapja jelent meg egy kötet *Édes Albert versei* címmel, élet-rajzzal, a szerző gyermek- és felnőttkorának bemutatásával. Bemutatkozik a dunántúli te-leptülések után Sárospatakon művelődő későbbi miskolci re-formátus líceumi tanár. Szemé-lyében Tiszakeszi, majd Tiszatarján református lelképásztora és az alsóborsodi református egyházmegye 1857-től 1863-ig esperese is jelen van, aki nyuga-lomba vonulása után teljes egyetértéssel lett egy ciklusban 1868-ig a mezőcsáti választóke-riület országgyűlési képviselője.

A ma egyházi berkein belül csak szűk kör számára lehetett ismert tény az, hogy Édes Albertnek több kötetben jelentek meg egyházi beszédei. A kor lapjaiban előforduló ver-seiről ennél szűkebb kör tudhatott. A megye két-három településének lakói még kevésbé tudhat-ják mindezt, cél volt tehát a hézagpótlás. A kötet bevezető tanulmányában a költő Édes Albertről külön fejezetben szólok. A kiadvány verses, egy-szersmind érdemi részét azonban a szerző Édes Albertnek Édes Bálint nevű ükunokája hagyatékában megőrzött versek, egyéb kéziratok és nyomtatásban megjelent versei adják. A megje-lenést a Tiszánnineni Református Egyházkerü-letnek, a Borsod-Gömöri Református Egyház-megyének, a Tiszatarjáni Református Egyház-

községnek, a kézíratos versgyűjtemény kiadását megengedő özvegynek, Édesné Putnay Ágotá-nak, valamint magánszemélyeknek pénzadomá-nya tette lehetővé. A műhöz vezető kezdő lépé-sek a szerkesztő alapos kutató-munkáival kezdődtek. Ösze-állhatott egy eddigi legteljesebb életrajz, tények válhattak is-mertté.

Édes Albert csóri születésé-ről szóltam írásom elején. Az év helyesen volt ismert: 1805, s tisztázottá lett az, hogy március 27-e kapcsolódik hozzá. A ha-lálozás helyeként azonban *Ti-szatarján*t kell érvényesnek te-kinteni. 1887. július 29-ével nem volt semmi baj, csak a helyvel. Tiszaderzsét írják a for-rások a Pallas nagylexikon V. kötetétől kezdve Szinnyei Jó-zsef a Magyar írók élete és munkái II. kötetén át a Révay nagy lexikona a VI. kötetéig, holott ezek az alapos munkák időben sincsenek távol Édes Albert halálozási évétől. A későbbiek közt a Veszprém megyei életrajzi lexikon 1998-as és 2006-os kiadása is téved, de mégsem ez a baj, hanem az irodalmi szakterületen belül a Magyar irodalmi lexikon első kiadásának és az Új magyar irodalmi lexikon első és második kiadásának Ti-szaderzsről és a szócikkben Édes Albert tiszaderzsi birtokán történt haláláról szóló hír. Félreértés lehetett ez, oka talán az, hogy a Tiszatarjánhoz tartozó birtok, tanya megnevezés Derzs kertiült annyira előtérbe, hogy Tiszatarján elfelejtődött. Innen már nem lehetett távoli a Ti-

szaderzs helynév rögzítése, jöllehet ez már más megye. Adatokkal, így a tiszatárjani halotti anyakönyv másolatával indokolva kértem az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségét a Tiszatárjandra történő javításra. A világhálón elérhető Wikipédia online lexikon Szinyeire hivatkozó adata is javítandó.

A kiadványt ismertető Új Könyvek, a Könyvtárak Állománygyarapítási Tájékoztatója 2010/12. száma is hibát hibára halmoz. Ha ennek javítására nincs is már lehetőség, de rögzüljön a jó e cikkem széles körben való eljutásával. Hiteles például az, hogy Édes Albertet a különben kiváló pápai tanára, Márton István próbálta eltávolítani a költészettől, amint azt a könyv 23. lapján megírtam. Kazinczy azonban nem akarta eltávolítani, sőt verseiből juttatott a kassai Felső-Magyarországi Minerva részére. Nem értem, hogyan érthette Kazinczyt vétkesnek e dologban az ismertetés írója.

Vallom azt, hogy az elsőként közlésre gondolt kéziratot verses füzet 39 verséről nem tudjuk, hogy melyik időszakban keletkezett. Nincs évszám bennük. Két versnek a címében van dátum. Egyik 1829, másik pedig 1830, de ezek sem lehetnek kései versek, hiszen a költő ekkor a harmincadik évét sem érte el. Erről a könyv 28. és 29. lapján írok. Tehát nem fogadhatjuk el, hogy kései versek lennének ezek, amint az Új Könyvek ismertetője fogalmaz.

A 39 vers után közlöm a szerző javításait, majd két kéziratot, amint a tanulmányban írom (30-31. o.). Az ismertető erről a két kéziratból közölt versről hallgat. Ezeket követi csak az egykor megjelent 12 vers. Elfogadhatatlan az, hogy „fiatalkori” versek ezek; két vers van, melyek közül egyik alcímében írja 1874-et (110. o.), másik pedig címében ír 1884-et (114. o.). A többi sem kategorizálnám. Ezek azonban mindenképpen a szerző idős korából valók.

A kiadvány verseinek tematikájáról is írtam (27-34. o.). A közöltek között egyáltalán nincs pajzán költemény; hogyan is lehetne, amikor a Kálmán Farkas szerint „csak privatim olvashatók” közlését nem közöltem. Mi mást mondhatnék az említett ismertető utolsó hibájaként, mint azt, hogy a fogalmazó nem olvasta a verseket,

mert pajzánt nem talált volna. S nem olvasta el ezeket a mondataimat sem: „A kétértelmű, még inkább a pajzán-, sőt profán megjelenés azonban mi tagadás meggondolandó. A szerkesztőnek egyrészt Kálmán Farkas előbb idézett kifejezését sem lehet szem elől tévesztenie, másrészt az irodalomértő és irodalomszerető szerkesztő első sorban is keresztyén. Ezt nem hallgatom el.”

Összegezem: Édes Albert életútja Csórtól Tiszatárjáig követhető. Kazinczy szerepe előnyös volt a fiatal költő számára.¹ A 39 vers keletkezési ideje ismeretlen. E gyűjtemény végére tettem a szerző javításait. Két vers kéziratból került be a kötetbe, s a következő 12 versről nem mondom azt, hogy fiatalkoriak. Magáncélra íródott vers – értsük pajzánnak – nincs e gyűjteményben.

A kiadványhoz visszatérve a legvégére csak az ajánlást írhatom. Édes Albertet, az egyházi embert, az országgyűlési képviselőt hasznos lesz megismerni, költőként szolgálati helyein túl is jó tudni róla, nem beszélve arról, hogy e versek nagy része publikálatlan volt. Értéket szeretnék közvetíteni: felfedeztetni egy költőt, édesapjához mértén jóval kisebbet, aki mégis értett e mesteriségéhez. A régies stílus ellenére Édes Alberttől is vannak szép versek és értékes gondolatok, a vers-tannal pedig nagyon is tisztában volt.

A mű megrendelhető a kiadótól, a pápai Jókai Mór Városi Könyvtártól.²

¹ Idézet Kazinczynak Édes Alberthez 1825 februárjában intézett leveléből: „Nem könnyű dolog jól írni, s csak orthographice is írni. Ugyanazért valék igen sanyarú. Látni fogja az Úr, hogy igen szabadon, sőt baráti keménységgel rakám fel gondolataimat. Dicséretem annál több hitelt érdemel. - Én az Úrnak a rímtelen verseletben több szerencsét ígérek, mint a rímekben. Az Úr legyen még sanyarúbb magához, mint én voltam, s majd midőn ragyogni fog, köszönni fogja tanácsomat.” (KazLev. XIX. k. 290.)

² Máté Istvánnak 2004-ben könyve jelent meg *Toll és palást* címmel Édes Gergelyről és családjáról, s ugyanabban az évben jelentkezett a *Válogatások Édes Gergely verseiből* című általa szerkesztett kiadvánnyal ugyancsak a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár kiadásában. (A Szerk.)

KOVÁTS MIKLÓS

Márai Sándor miskolci emlékjele előtt

Megtisztelő és különösen örömteli feladat kassaiként szólni Márai Sándor emlékművének avatása alkalmából.¹ Örömet jelent ez azért is, mert mi, odaát, Felvidéken nagyon keserű érzésekkel éljük meg mindazt, amit a médiák nap mint nap ránk zúdítanak az ország romlásáról, neves intézményeinek ellehetetlenedéséről, a nemzeti érzés, öntudat értékvesztéséről. Hiszen a mi megmaradásunknak záloga egy erős, tekintélyes Magyarország. Ezért nagyon tudunk örülni minden hírnek, ami arról tanúskodik, hogy nincs még veszve minden, vannak még emberek, közösségek, melyek képesek és hajlandók önzetlenül munkálkodni közösségükért, hazájukért. Örömmel tölt el, amikor a Széphalmon felavatott múzeumról, a Magyar Nyelv Múzeumáról hallunk, vagy látjuk, hogy a magyar társadalom egy határon túli magyar intézményért milyen összefogásra képes. És ilyen esemény ez a mai is.

Kassa nagy fiának ez az új emlékköve azt igazolja, hogy beteljesedett az, amiben két évtizeddel ezelőtt oly sokan kételkedtek: hogy az írónak a négy évtizedig tartó teljes kirekesztés, elhallgatás után sikerül újból meghódítania hazájának olvasóit is, s irodalmi köztudatunkban a legjelentősebb íróink sorába emelkedik. Pedig a zsarnokság igazán megtett mindent,

hogy örökre kiiktassa a számára oly kellemetlen alkotót. Néha azonban a szolgai cenzúra hálóján is akadtak lyukak: 1954 áprilisában például a Kossuth Rádióban elhangzott Márai Halotti Beszéd című verse, ennek visszhangjavisszhangjaként a felvidéki CSEMA-DOK kulturális folyóiratának, a Fáklyának júniusi számában írta erről Fábry Zoltán: „Apáthy Imre tolmácsolásában elhangzott Márai verse és utána Tamási Áron felelete és én ez órán életem egyik legmegrendítőbb élményének lettem részese. Mi történt? Márai őszinteségéből, enhúsbatépő becsületességéből megszületett a magyar irodalom egyik legszebb, legmeggrázóbb és legpezzsimisztikusabb verse.” És a folyóirat leköszölte a verset is!

De a cenzúra hálóját szorgos kezek gyorsan befoltózták, és még szigorúbban vigyázták a hatalom érdekeit. Másfél évtized múltán, 1970-ben, a nálunk normalizációnak nevezett kemény diktatúra idején a pozsonyi Irodalmi Szemle megjelentette Rákos Péternek, a prágai Károly Egyetem tanárának Márai Sándor 70. születésnapjára írt „Lírai őrzőjart” című, az ünnepelthez méltó írását. Erre a bátor köszöntőre akkoriban ideát is sokan felfigyeltek, még inkább, sajnos, a hatóság emberei.

Nem sikerült, nem sikerülhetett Márait száműzni a magyar irodalomból, de a zsarnokság megbocsáthatatlan bűne marad, hogy nemzedékek nőttek fel anélkül, hogy egyszer is hallották volna az iskolában, a rádióban, a televízióban az író nevét, s ennek hatását még sokáig fogjuk érezni.

¹ Elhangzott Miskolcon a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés székházának udvarán felállított Márai-emlékmű avatóünnepségén, 2009. december 17-én. Az *Ekker Róbert* által alkotott mű talapzatán „A gyertyák csonkig égnek” egy mondata olvasható. Az égő gyertya lefolyt viaszában a történelmi Magyarország térképe rajzolódik ki. (A Szerk.)

Fotók: Végh Csaba

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ez a mai esemény pontosan illeszkedik a két várost, Miskolcot és Kassát összekötő hagyományokhoz. Mert nemcsak arról van szó, hogy a két várost és a két megyét hivatalosan megkötött szerződések kapcsolják egymáshoz. Többről volt és van szó! Az elmúlt évszázad viharai során Miskolc számtalan alkalommal nyújtott segítő kezét a megélhetés vagy iskola nélkül maradt, otthonukat elhagyni kényszerülő kassai értelmiségieknek, diákoknak. Így volt ez 1919-ben, és így volt ez a II. világháború után is. Sok tanár, hivatalnok, diák talált itt új otthonra. Mindkét korban egy kivérzett, kifosztott, hiperinflációval küszködő ország élelmezési gondokkal viaskodó polgársága osztotta meg maradék kenyereit a menekültekkel. S arról se feledkezzünk meg, hogy Márai Sándor édesapja, dr. Grosschmid Géza ügyvéd, a jelentős felvidéki politikus, aki az Országos Keresztényszocialista Párt szenátora volt a prágai nemzetgyűlésben, 1932-ben, amikor lemondott pártbeli tisztségéről, ide, Miskolcra költözött, itt élt haláláig mint a magyar kormány által kinevezett királyi közjegyző.

Mai ünnepünk folytatása azoknak a kapcsolatoknak is, melyek Miskolc polgárait az elmúlt évszázad folyamán a kor legjelesebb íróihoz fűzték. A város rokonszenvenvel fogadta Móricz Zsigmondot, és akkor állt ki mellette, amikor a szlovákiai magyar fiatalokhoz intézett szavai miatt hajszá indult ellene. Ugyanígy fogadta szívébe Kaffka Margitot is, akit mis-

kolci évei miatt érzett magáénak, vagy Móra Ferencet, aki kellemes órákat töltött az avasi pincékben. A miskolci lapok rendszeresen közölték József Attila verseit, egyik legismertebb műve, az Óda itt született, Lillafüreden, Németh Lászlót a miskolci Nemzeti Színház színpadán aratott nagy sikerei kapcsolták a városhoz, és Illyés Gyula is szívesen látogatott a városba. Természetesen nem hagyhatjuk ki ebből a sorból a város szülöttét, Szabó Lőrincet sem. Most pedig a kassai polgárt, Márai Sándort is befogadja a szomszéd metropolis.

Márai a Halotti Beszédben szinte tragikus lemondással szól az idegenbe szakadt ember és alkotó sorsáról. Ha azonban az utókor megbecsülésének olyan jelei támadnak, mint a miskolci emlékmű, akkor reménykedhetünk abban, hogy legjelesebb íróink maradandóan helyet kapnak az utókor emlékeztetésében. Hirdesse és terjessze ez az emlékhely az európai szintű magyar nemzeti irodalom nemes értékeit!

SZILÁGYI PÉTER

Dr. Kiss Pál prüggyi református lelkipásztor emlékezete

„Mert kegyelemből tartattatok meg, hit által;
és ez nem töletek van: Isten ajándéka ez.”
(Ef. 2. 8.)

A Barth-i teológia közvetlenül az önmagát kijelentő Istent teszi a teológia tárgyává. Ebben a teológiában Isten és ember viszonya átértékelődik: dialektikus szituációvá lényegül. Isten és az ember viszonyában Isten kegyelme lesz a sarkalatos. Pali bácsi ezt így fogalmazta meg egy adventi evangélizációjában 1995-ben: „A hit kapcsolat Istennel, amit nem mi létesítünk Vele, hanem Ő, lelkével, Igéjével, Krisztusban.” Szintén Pali bácsi írja egy pünkösdi lelkészértekezleti tanulmányában egy könyv bírálata kapcsán 1977-ben: „Az ergon = cselekvés, munka nem az ember saját erejéből való erőlködését, produkcióját, erőfeszítését jelenti, hanem Isten munkálkodását a Jézus Krisztusban, aztán Jézus csodatételeit és Krisztus egyházának munkálkodását is.” A Szentháromság-Egy-Istenbe vetett hit, a Krisztus-centrikusság és a Szentlélek munkálkodásának befogadása volt Kiss Pál prüggyi református lelkipásztor hitének az alapja.

E hit forrásvidéke két helyen is keresendő: az egyik a református lelkész-ösök, apai ágon az erdélyi koronkai Kiss és a marosvásárhelyi Tőkés, anyai ágon a bodroghalászi Tóth és a sárospataki Tatár családok; a másik Sárospatak, a maga szellemiségével, nyitottságával, nevelő munkájával. Hívó ember – s nem pusztán vallásos (merthogy e két dolgot Pali bácsi mindig élesen elkülönítette) – saját vallomása szerint a második világháború poklában, Nyugat-Európában lett. „Krisztus-hívó és Mozart-rajongó” – ahogyan írta. Egy évig volt frontszolgálaton, fél évig szovjet fogságban. Talán kevesen tudják, hogy mielőtt jelentkezett

és felvételizett a sárospataki teológiára, 1940-1944 között a frissen megalapított katonai felsőfokú intézetben, a budapesti, hűvösvölgyi kadetiskolában tanult. Már hallgató korában a Hadseg Híradó előadójának személyi segédtszjtje lett.

Kérdezhetnénk, hogy hogyan került katonai pályára a sárospataki gimnáziumból. Hárman voltak testvérek, s édesapjuk, Kiss Pál, aki szintén református lelkész volt Prüggyön 1921-1954 között kényszernyugdíjazásáig, nem tudta a három gyereket egyszerre taníttatni, így, ha az egyik fiú elmegy a hadapródiskolába, nemcsak mentesül a család a taníttatás költségeitől, hanem még pénzt is kereshet. Harmadéves hadapródiskolásként osztályelsőként 120 pengőt kapott, többet, mint az édesapja. Így ír erről Pali bácsi visszaemlékezésében: „[...] majdnem sírva fakadtam!!! Abban az időben nemcsak mondás volt, hogy a *kérés kétszeres parancs*, s az Apánknak nem szabad nemet mondani! Csak az volt a kérésem, hogy hadd írjam be mindhárom fegyvernemi felvételimbe, hogy *híradó, híradó, híradó, rádiós, rádiós, rádiós!*”

S itt kanyarodjunk vissza Prüggyhöz, a prüggyi elemi iskolás évekhez, Gérecz tanító úrhoz! Gérecz József prüggyi tanító volt az egyik meghatározó pedagógus, akire példaképként tekintett Pali bácsi egész életében. Gérecz József tudása, humánuma, gyerekszeretete és játékosága, valamint a faluban végzett közösségformáló munkája egyben példa is volt. A technikai találmányokkal, újításokkal, a rádiózással, sőt a rádióépítéssel való megismerkedése – ne felejtjük el, a 30-as években vagyunk – neki köszönhető!

A prüggyi elemi iskolai, a pataki gimnáziumi, a hűvösvölgyi felsőfokú hadapródiskolai tanul-

mányi évek, a frontszolgálat és a hadifogság után 1945. szeptember 4-én, kalandos körülmények, életveszélyek között, de Isten óvó szeretetének segítségével, hitében megerősödve tér haza szülőfalujába, Prügyre, hogy édesapja s ősei hivatását folytatva teológiára jelentkezzen.

A Sárospataki Református Teológia igazi alma mater volt számára. Hadd álljon itt annak a tanári karnak a névsora, mely életre szóló nevelést adott hallgatóinak: dr. Újszászy Kálmán, dr. Mátyás Ernő, dr. Nagy Barna, dr. Koncz Sándor, dr. Zsíros József, dr. Marton János, dr. Szabó Zoltán, dr. Szabó Lajos, dr. Makkay László, dr. Tussay János, dr. Trócsányi József, dr. Farkas László, dr. Szabó Ernő, Czegle Imre és Szabó Károly. Közülük is Újszászy Kálmán volt az, aki – Pali bácsi szavaival élve – összefogta „őket is, minket is, sőt a városkát is”. Majd így folytatja visszaemlékezésében: „Barth Károly, a század legnagyobbja, aki a világhírű Göttingent írásban is ’nyomorúságos fészek’-nek nevezte, de többször is elismerte, hogy Patakra nagyon szívesen emigrálna, ha tehetné. Ebben is dr. Újszászy Kálmán jelentette a vonzerőt, nemcsak a történelmi hagyomány, nemcsak a táj, nemcsak a városka lakói.” Dr. Újszászy Kálmán mellett szert tesz még egy atyai barátira: dr. Nagy Barnára. A világhírű Kálmán-kutató és Újszászy Kálmán ösztönzik elsősorban Sören Kierkegaard és Karl Barth, valamint az ún. dialektika teológia kutatására. 1947-től 1954-ig dr. Maller Sándor hívására angol internátusi segédlelkész, vívómester és sfoktató is. Ebben az időben Patak profilja a Dosztojevszkij-, Kierkegaard- és Barth-kutatás volt. Kiss Pált, már Prügyn szolgálatot végző lelkészként jelölik egykori tanárai 1964-ben dr. Török István doktorandusának Debrecenbe. Doktori disszertációjának témája: *Barth Károly időértelmezésének fejlődése és változása, különös tekintettel a Römerbriefekre és a Dogmatikára*. Ezt a hatalmas munkát két év alatt kellett elvégeznie.

Még sárospataki éve alatt súlyos családi tragédia éri: első házassága egy éve és két hónapja után TBC következtében elveszíti áldott állapotban lévő feleségét, Marcell Ilmát, vele együtt kisfiát, Gáborkát. 1954 májusától szolgált Prügyn gyülekezeti lelkészként. Édesapja kényszernyug-

díjazása után fia vette át, a családban immár nyugdíjaziglen a prügnyi lelkipásztori szolgálatot.

Dr. Kiss Pálné leányai, Katalin és Klára között, mellettük Mészáros István megyaszói lelkipásztor

1955-ben feleségül veszi Bajusz Katalint, „aki pedagógus családból lett Baár-Madas, majd Patak szerelmese, a pataki tanítóképzőt végezte el és Tóth Károly kedvenc tanítványa volt. Prügyn ingyen orgonázott-kántorkodott művészi nivón 30 éven keresztül”. Két lányuk született: Katalin, aki fordítóként és tolmácsként tevékenykedik, valamint Klára, aki gyermekgyógyászként és hematológusként dolgozik.

A prügnyi évek (1954-1992) meghatározóak voltak a lelkipásztor, családja és a falu életében is. 1959-ig, a téjeszesítésig a faluban intenzív lelki élet folyt, sokan jártak templomba. A hatvanas évektől kezdve az ismert történelmi, társadalmi és lélektani okok következtében megfogytakozott a templomba járó, hívő emberek száma. A gyülekezeti alkalmak nyújtotta lehetőségek is beszűkültek. Az iskolai hittanoktatás már korábban megszűnt. Titkolni, szégyellni való lett a hit. A rendes gyülekezeti alkalmakon kívül a házi istentiszteletek, énekkari rendezvények, a hollandok látogatásai, a német nyelvű istentiszteletek, a szeretet parancsára épülő evangélizációk, a család és a falu közössége, valamint a horgászszenvedély jelentették a prügnyi mindennapokat.

Ünnepi megemlékezés a prűgyi templomban

Sokan talán nem is tudják, hogy Kiss Pál lelkipásztor a mostoha körülmények, a visszhangtalanság ellenére nem csak lelkipásztorként dolgozott. Lelkipásztori munkája mellett a prűgyi parókia falai között írta egyházdoktori disszertációját. Tudós, kutató lelkész lett, aki (még az iskolai éveiben több nyelvet megtanult) németül folyékonyan beszélt, előadásokat, evangelizációkat tartott. Eredetiben olvasta Karl Barth teológiai munkáit, melyeket holland segítséggel kapott meg külföldről. A tudós teológussal többször személyesen találkozott, beszélgetett. Az olvasás szeretetét, a tudományos kutatás iránti szenvedélyét és alázatát édesanyjától örökölhette, akit – Tóth Erzsébetet, Tóth Károly tanító úrnak, Móricz Zsigmond prűgyi tanítójának a lányát – Újszászy Kálmán a világ legolvasottabb asszonyának nevezett. Édesanyja a prűgyi parókia falai között szépirodalmi és filozófiai munkákat olvasott. Ő vette meg és ajándékozta fiának Kierkegaard írásait.

Az elvégzett munka gyümölcse azonban csak későn születhetett meg: témavezetőjét, dr. Török István professzor urat a hatvanas évek egyházpolitikájának következtében eltávolították a Debreceni Református Teológiáról, így Kiss Pál számára is hosszú időre lehetetlenné váltak a doktorátus megszerzése. 1989-ben, 63 évesen doktorálhat dr. Gaál Botond professzor úr közreműködésével. Mekkora hit, kitartás és alázat kellett ehhez! Dr. Kiss Pál egyházi jellegű munkái, tanulmányai, cikkei csaknem teljes mértékben megtalálhatók a Sárospataki Tudományos Gyűjteményekben. Rendszeresen publikált a Theológiai Szemlében, a Református Egyházban és a Reformátusok Lapjában. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel

tüntette ki 1996. szeptember 27-én. Nemcsak teológiai témájú értekezéseket írt, a Móricz-kutatásból is kivette a részét. Móricz Miklós barátjaként folytatta azt a munkát, amit az édesapja az 1930-as években megkezdett: a Móricz család prűgyi ága családfájának összeállítását.

Nyugdíjba vonulásától, 1992. október 1-jétől haláláig, 2006-ig Miskolcon élt feleségével, Katika nénnel. Nyugalmazott lelkészként is, míg egészségi állapota engedte, folytatta igehirdetési szolgálatait kórházakban, gyülekezetekben.

Végül hadd fejezzem be gondolataimat az igei alaphoz visszatérve a Pali bácsi szavaival: „Így keletkezett a Kierkegaard, Dosztojevskij és Barth nyomában valami egészen új filozófiai és teológiai irányzat! A filozófiának és a vallásnak az Istene csak *eszmé*. 'Az egészen más', élő Isten szeretetből érettünk kijelenti magát, és emberré lesz, hogy megbocsássa bűneinket, és minden rosszat üdvösségünkre fordítson a Jézus Krisztusban. Ez egészen más, mint minden vallás és minden filozófia. Az igaz keresztyénség tehát igeszerű, krisztocentrikus és gyülekezetszerű. Nem lehet más-képp!”¹

¹ Elhangzott a prűgyi református templomban 2010. május 12-én tartott emlékező ünnepségen.

In memoriam dr. Ruzsiczky Éva

A gyászjelentés komor tudósítása szerint 2010. július 3-án, életének 82. évében, türelemmel viselt súlyos betegség után dr. Ruzsiczky Éva nyelvész kandidátus visszatadta lelkét teremőjének. Véget ért egy küzdelmes, de eredményekben gazdag életút, s a Kazinczy Ferenc Társaság is szomorú szívvel búcsúzik szeretett és tisztelt tiszteletbeli tagjától. Ez az életút Sátoraljaújhelyről indult, s a szülőföld iránti vonzalom mindvégig eleven maradt a fővárosba került tehetséges nyelvész szívében. Amint a pályatárs, Elekfi László a 80. születésnapon köszöntőjében elmondta:

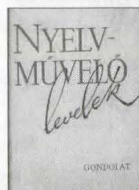
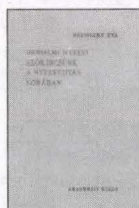
Ország László, a Nyelvtudományi Intézet szótári osztályának vezetője „örült, hogy Sátoraljaújhelyről is kap egy fiatal erőt, hiszen arra törekedett, hogy hazánkban minél több tájról legyenek együtt szókincsünk különböző rétegeit ismerő értelmiségiek. A hely, ahol Éva nevelkedett, egy másik irányban is elindította. Pais Dezső ösztönzésére érdeklőni kezdte Kazinczy Ferenc öröksége. Az erre vezető úton kettős feladatot látott maga előtt: Kazinczy nyelvének és nyelvhasználati elveinek kutatását és a gyakorlati nyelvművelést.” S Ruzsiczky Éva szorgos munkával végig kitartott választott témái mellett. Feladatot vállalt az Intézet nyelvművelő tevékenységében, s „Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában” című disszertációjával kandidátusi fokozatot szerzett. S bár a politika beleszólt szakmai karrierjébe, ő lett a győztes, gazdag életmű maradt utána. A politika (mint Elekfi László folytatja) „átmeneti törésre is vezetett Ruzsiczky Éva pályájában, mert egyházi kapcsolata is volt. A határnál lecsaptak a vármörök egy rejtett hangfelvételre. Az akkori állampárt elérte azt, hogy őt

mint a szocializmus ellenségét a Nyelvtudományi Intézet nyílt pártnapon megbélyegezze, el távolítsa az Intézetből, az Akadémia pedig a megszerzett kandidátusi címtől is megfosssa. Lőrincze is jónak látta őt törölni a 'Nyelvművelő kézikönyv' szerzői közül, megírt cikkeit másoknak osztotta szét átdolgozásra. Nevét csak a belső címlapon láthatjuk, egyetlen cikk sem őriz a monogramját. 1968-ban, Kádár János római látogatása után némileg enyhült az egyházakra és a vallásra nehezedő politikai nyomás. Erre Évát is rehabilitálták”, folytathatta nyelvészeti kutatásait.

Munkásságát 2005-ben megjelent évkönyvünkben Ruzsiczky Éva személyi bibliográfiájának közlésével részletesen bemutattuk, s ott közöltünk dokumentumokat, interjúkat, amelyek hiteles forrásként szolgálnak a tisztas életmű értékeléséhez. A kiváló lexikográfus a nagy sikerű szinonimaszótárak megalkotása mellett főszerkesztője volt a Magyar Larousse enciklopédiának, s lektorálta a katolikusok új bibliafordítását.

Kazinczy iránti vonzalmáról úgy vallott: „Hallatlanul érdekes, hogy azok az emberek mi mindenre voltak képesek, mi mindent tudtak. Ott és akkor, vidéken, a sártengerben. Lenyűgöző látni és átérezni Kazinczy könyvszeretetét, kíváncsiságát. Ha hírt kapott egy-egy megjelent kötetéről, már írta barátainak a levelet, hogy szerezzék meg részére is. Mai szemmel hihetetlennek tűnik, mire voltak képesek azok a literátorok a nyelvért, az irodalomért, a nemzetért. Engem megragadott a nyelvújítás és a nyelvbővítés hősiessége.”

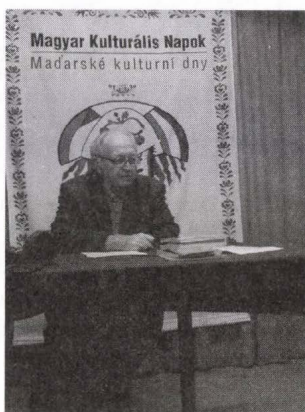
Mi meg tisztelettel gondolunk Ruzsiczky Évára, finom egyéniségének emlékeztet szívünkben megőrizzük.

Dr. Richard Pražák professzor halálára

Szomorú szívvel vettük a hírt, hogy a tudós hungarológus, a brünni Masaryk Egyetem emeritus professzora, a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagja 79 éves korában szeptember 12-én elhunyt. Bár egyik júliusi levelében gyengélkedéséről tudósította évkönyvünk szerkesztőjét, azért azt ígérte: „tanulmányommal, remélem, nem fogok késni, vagy nagyon keveset”. Érdeklődéssel vártuk a magyar református humanisták (Szenci Molnár Albert, Miskolci Csulyak István, Szepsi Csombor Márton) csehországi utazásairól készülő dolgozatát illusztris szerzőnktől. A toll azonban kihullt kezéből, s most már a búcsú szavait kell közölnünk tanulmánya helyett.

Richard Pražák 1931-ben született, a prágai egyetemen szerzett cseh és magyar szakon bölcsészdiplomát, s szakmai pályája a brünni egyetem hungarológus professzoraként teljesedett ki. Munkásságát a cseh-magyar szellemi kapcsolatok kutatásának és ápolásának szentelte, ezen a téren kiemelkedő érdemeket szerzett. Szoros kapcsolatot ápolt a magyarországi tudományos intézetekkel, a Miskolci Egyetem bölcsészkarja tiszteletbeli doktorává fogadta. 1994-től négy éven át volt Csehország nagykövete Budapesten. A Kazinczy Társaságban Fried István professzor méltatta érdemeit, amikor 2002-ben tiszteletbeli tagunkká választottuk. 2009 szeptemberében otthonában kerestük fel, amikor Társaságunk küldöttsége zarándokúton járta be Kazinczy rabságának helyszíneit, akkor készült az

itt látható egyik felvétel, amely évkönyvünk szerkesztőjének a társaságában örökítette meg őt. A másik fényképen a brünni magyar diákok Kazinczy Ferenc Baráti Köre meghívására „A magyar és a cseh történelem európai jelentőségű alakjai és kölcsönös kapcsolataik” címmel tart éppen előadást 2007-ben. A professzor annak a körnek is tiszteletbeli tagja volt. Publikációk sorát jelentette meg efféle témákról; Kossuth Lajosról, az 1848/49-es magyar szabadságharcról, Josef Dobrovskýról, a felvilágosodás szellemi áramlatainak hatásáról, foglalkozott Szent István legendáival. 1991-ben Budapesten adták ki *Cseh-magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18-19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról* című kötetét, valamint 2003-ban válogatásában és bevezető tanulmányával *Széchenyi Ferenc és Csehország* című levelestárt. Marcela Husovával szerkesztett és írt könyve, *Kazinczy Ferenc a Brno* (Kazinczy és Brünn) 2000-ben jelent meg; megírta csehül hazánk történetét, s idén készült el újabb könyve, a *Magyarország története évszámokban* ugyancsak cseh nyelven.

2010 szeptemberére tervezték tiszteletére a *Problems of Hungarian-Slavonic Studies* című brünni nemzetközi konferenciát, mely most

már legfeljebb emlékülésként jöhet létre. Fájdalommal búcsúzunk évkönyvünk egyik becses szerzőjétől, hazánk és múltunk tisztelőjétől, a barátától. Emléke itt marad közöttünk!

KOVÁTS DÁNIEL

Búcsú Szilágyi Ferenctől

Életének 82. évében 2010. február 17-én elhunyt dr. Szilágyi Ferenc professzor, a jeles nyelvész és irodalomtudós. Szülőföldje, Gyoma fogadta be hamvait, ahonnan az életút 1928. november 12-én elindult. Nemcsak fizikailag, hanem szellemi értelemben is bezárult a kör, s most úgy gondolunk reá: teljes életet élt, maradéktalanul teljesítette küldetését.

Tehetsége a békési városka református központi népiskolájából és Mezőtúr református gimnáziumából a budapesti egyetemre, az Eötvös Kollégiumba röptette, ahol 1953-ban szerzett magyar-angol szakon középiskolai tanári oklevelet. A történeti nyelvtudomány tudósa, Pais Dezső professzor vezette be a nyelvészeti kutatásba, s szeretettette meg vele a filológiát, mely egész szakmai pályájához biztos alapot adott. Mohácson és Miskolcon belekóstolt a tanári munkába, de hamarosan a tudomány szolgálatát vállalta föl. 1953 és 1970 között – pár éves megszakítással – a Nyelvtudományi Intézet munkatársa volt, dolgozott a Petőfi Irodalmi Múzeumban, majd pedig 1974-től 1993-ig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kutatóprofesszoraként az irodalomtudománynak, a Csonkai-kutatásnak élt. Pályája csúcát és lezárását a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető tanáraként, a bölcsészettudományi kar dékánjaként végzett munkája jelentette, hogy azután nyugalomba vonulva visszatérjen a szülőföldre, ahol felesége a nyugodt otthont, az alkotó légkört mindvégig biztosította számára. 1958-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1966-ban a nyelvtudomány kandidátusa, 1994-ben az irodalomtudomány doktora fokozatot kapta meg,

tudományterületein nagy szakmai tekintéllyel rendelkezett.

Sokoldalú tehetsége más téren is sikerrel megmutatkozott. Érettségiző túri diákként jelent meg nyomtatásban első verse, egyetemista költőként pedig Szabó Lőrinc igen tehetségesnek nevezte. Kutatói feladatai ugyan más útra térítettek, de a lírikus tovább élt benne. 1990-ben „Csalánok és ibolyák” címmel jelentek meg klasszikus formában írt epigrammái, 1994-ben „Világ csodája” című kötetnyi versciklusában 1956 emlékéit idézte meg, 1996-ban „Parainesis epigrammatica” című kötete folytatta sort, 2004-ben „Hévízi csodató” címmel bocsátotta ki verseit, 2009-ben pedig egészen egyedi kötettel jelentkezett: „Magyar Athenas” címmel foglalta versekbe a régi magyar irodalom alkotóinak és alkotásainak értékeit (a kezdetektől 1766-ig). Azt mondhatjuk tehát, hogy Szilágyi Ferenc alkotói útja költőként indult és zárult. Veretes, igen gazdag nyelvi leleménnyel írt disztichonjai a haza és az anyanyelv rendületlen szeretetéről, nemzeti kulturális örökségünk mély átéléséről és hű közvetítéséről tesznek bizonyosságot. Meggyőződése volt, hogy irodalmi és nyelvi műveltségünk drágakövei megtartó erőt képviselnek. Mint írta: „bárhova is jussál, ha szivedben hordod e kincséd: / por s hamu helyin is ott él, ragyog egyre Honod”.

S a honi kultúra foglalkoztatta tudós kutatóként is. Diákok, főiskolások százai tanulták meg népszerű könyveiből a magyar nyelv gazdagságának, árnyalatainak megbecsülését. „A magyar szókincs regénye” (1974), „A magyar szó költészete” (1978), „A magyar mondat regénye” (1983), a „Sokféle neveknek magyarázatja”

(1987) és a „Fejtsünk szót!” (1993) lapjain egyszerre tudta bemutatni anyanyelvünk változatosságát, erejét és műveltségünk sajátos gyökereit. „Deákok tiüköre” címmel a régi magyar iskolázás belső világába vezetett be (1986); remek és hiteles életrajzot írt „Főnixmadár” címmel Zrínyi Miklósról, a költőről és hadvezérről (1968). Sokat tett Kazinczy még feltáratlan írói hagyatékának megismertetéséért, hiszen ő rendezte sajtó alá az eredeti kéziratból könyv alakban először „A természet oeconomiaja” című értekezést (1989). A „Sophie” című, Kazinczy szövegeiből összeállított „levélregény”-ben (1984) és „Az én életem” című önéletrajzi kötetben (1987) pedig bőséges jegyzetapparátussal kísérve tett közzé addig ismeretlen dokumentumokat. Segített abban, hogy Berzsenyi Dániel („Forr a világ”, 1976) és Kazinczy Ferenc („Jót s jót”, 1981) írásai, gondolatai népszerű, breviáriumi formában a fiatal olvasók elé kerülhessenek.

Sokszínű munkássága két központi alakjának azonban kétségkívül Kőrösi Csoma Sándort és Csokonai Vitéz Mihályt tekinthetjük. Tőle tudjuk, hogy Csoma Sándor hősiessége már diákként megragadta képzeletét, s emberileg is mélyen hatott rá az a nagy vállalkozás, az az önmegtagadó nagy filológiai teljesítmény, amely a tibeti kultúra és nyelv máig leghitelesebb szótárát és nyelvtanát hozta létre. „Kőrösi Csoma Sándor hazai útjai” (1966), „Így élt Kőrösi Csoma Sándor” (1977), „Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában” (1987) és a „Bölcsőjét kereste magyaroknak” (1992) című könyvei nagy példányszámban jutottak el olvasók több nemzedékéhez.

Amikor Csokonai Vitéz Mihály halálának 150. évfordulóján elhatározták összes művének szövegkritikai, tudományos kiadását, akkor Szilágyi Ferenc kapott megbízást Csokonai teljes költői termésének hiteles föltárására, és ő négy évtizedes, szívós munkája során sikerrel teljesítette feladatát. A költemények öt kötetes, jegyzetes szövegkiadásában kamatoztathatta nyelvészeti és irodalomtudományi felkészültségét. Hatezer nyomtatott oldal került ki keze alól Csokonai élményt jelentő, bár fáradtságos, alázatot követelő szolgálatában. A Csokonai életmű megismeréséhez ugyanis tartalmas tanul-

mányköteteivel is hozzájárult. 1974-ben „Csokonai dunántúli tájszógyűjtése” című könyvével jelentkezett előbb, majd 1981-ben „Csokonai művei nyomában” címmel adta ki tanulmányait. Irodalomtörténészként még további két kötetben tette közzé eredményeit: „Az Ész világa mellett...” (Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról, 1998), illetve „A magyar irodalom története a felvilágosodástól napjainkig” (2004).

Csak köteteit említettük itt, pedig a termékeny pálya termésének javarésze periodikákban, szakfolyóiratokban került a közönség elé. Szívesen vállalkozott arra, hogy napilapok, hetilapok kulturális rovatában terjessze a magyar irodalmi és nyelvi kultúra értékeit. Irodalmi és tudományos műveiről egy Debrecenben (1988-ban) és egy Budapesten (1998-ban) megjelent személyi bibliográfia ad számot, az ezek lezárását követő bő évtized azonban tovább gyarapította az életművet. S akkor még nem is szoltunk az előadói pulpituson, az egyetemi katedrán elhangzott előadásairól, amelyek egy nagy anyagismerettel rendelkező színes egyéniség hitelességével hatottak mindig.

A Kazinczy Ferenc Társaság is jeles személyiségei között tartja számon dr. Szilágyi Ferencet. Egyrészt azért, mert ott volt mindenütt, ahová hívták, hogy a hon helyi kincseiről szójon, másrészt meg azért, mert életfelfogásának, értékszemléletének középpontjában hazai kultúránk óvása, gyarapítása állt. Nem panaszkodott, amikor őseitől örökölt hite, meggyőződése miatt hátrátétel volt az osztályrésze, vállalta a gályapadot, a régi kéziratok, könyvek fölé hajló aprómunkát is, ha ezzel hasznos tevékenységre lelt. Alvinczi Péter nyomán versbe foglalta Bocskai testamentumát, amit maga is teljes mértékben átértzett: *„Egyszer jő a halál, s mindenképp szembe találjuk: / inkább illik azért oly okon égni tövig, / annak, kiben a hit s nemzetje-, az árvaházaja- / féltő lélek gyúlt s szítva szívét, lobog ég...”* Szilágyi Ferenc is így gondolta, ezt vállalta; tudva földi létünk végességét, nemzetféltő lélekkel, szolgálattal töltötte a számára kiszabott időt. Nyugodjék hát békében, emlékét megőrizzük.

CSEH KÁROLY

Virágzik már a menny

Gyászbeszéd Dudás Sándor sírjánál

„Uram, én nem ily telet akartam!” – jajdult fel az utolsó vers egyik sora, aztán nemsokára betellett a jóslat: Dudás Sándor költő, festő és szellemi mindenek hatvankilencedik esztendejében, február 16-án átszenderült az öröklétbe.

Bükkalja egy teremő lélekkel megint megfogyatkozott.

Azon ritka alkotók közé tartozott ő, akiben nemcsak a tehetség munkált, hanem mindhalálig hű is maradt e kies tájházához. Műveiben ott világolt kéken a Bükk íve, és tolla alól oly természetességgel gördültek a sorok, ahogy erre fel a lankák és mezők hullámanak alá. E tájék Arany János-i tisztaságú költője volt, a huszadik-huszonegyedik századi látók és láttatók közül. Nem csupán szemlélte, de meg is jelenítette szülőfaluját, Bükkábrányt, és e tágas térség lelkiületét. Hétköznapijait is ünneppé tudta emelni.

Alig két hete szoríthattam magamhoz utoljára szinte madárcsontúvá aszott testét. A találkozás már sugározta a búcsúzást is. Ott vibrált a levegőben, amit még nem mertünk kimondani. Átnyújtott egy köteg gépiratos verset, kérve, hogy szerkeszsem kötétté, és hozzásóhajtott: „Siess vele!” Nem tudtam eléggé sietni. Hamarabb suhogott fel, és csapott le rám a gyász. Híres csuvas költőtársunk, Gennadij Ajgi is februárban lebegett át a túlnanba.

Világlo havú dél volt azon a napon, mikor mint fehér labirintusban, elkanyarogtam a járdán a házhoz, ahol éltében még egyszer ajtót nyitott elém. Most meg a hófoltok is hamvazószerdászürkében derengenek – mintha a téli világ a fogyó test és erő jelképévé sűrült volna. Ahogy nekem eztán gyász jelképe a február is. Magán nap-táramban lassan a költőhalálók hava lesz.

„Milyen különös elrendelése a sorsnak”: napra pontosan hét éve ekkor illant el a földi létből Kiss Gyula költő, atyai barátunk, ugyancsak e hónapban hunyta le végleg szemét közös tolltársunk, Hajdu Gábor, (jaj, ezek a nyolcadok: ő nyolcadikán halt meg, és tizenhatodikán temették!), és híres csuvas költőtársunk, Gennadij Ajgi is februárban lebegett át a túlnanba.

Költőhalálók hava, mondom újfent magamban, és zokognak bent a szavak.

Holott bizakodnunk kellene.

Az itteni és mostani „történelmi tél”-ből Te és a többiek talán már nemcsak távolat – távlatát is látjátok az útnak, amely ama Tavaszi Kertbe vezet, ahol időtlen szirmok csillagzanak.

Drága, jó Sanyi Barátom, Te már előremen-tél, hogy nekünk, a lenti havas-göröngyös sötétben botladozóknak, világíts, ha eljön időnk, hiszen mindvégig szolgálat volt életed.

Addig is búcsúzom Tőled a miskolci KELET Irodalmi Alkotócsoporthoz, az egri Kálnoky László Irodalmi Egyesület, a sátorajjúhelyi Kazinczy Ferenc Társaság, a karcagi Barbaricum Műhely, a nyíregyházi Váci Mihály Kör s (javaslatommal már megelőlegeztem tagfelvételeidet) a Magyar Írószövetség nevében is.

Tollas kezűhöz szárnyas szó illik útravalóul: emeljen magához, áldjon az Úr, és legyen könnyű Neked a menny.

Ott már virágzik minden.

2010. hamvazószerdáján

KONCZ SÁNDOR

Takács Béla: A sárospataki nyomda története

Dr. Koncz Sándor (1913-1983) budapesti konventi református lelkész; marosvásárhelyi hadapródiskolai hitoktató, majd tábori lelkész; sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros. A hagyatékából rendszeresen közölnek írásokat a Zempléni Múzsza, a Napút folyóiratok és a Széphalom évkönyv. Ez utóbbi 14-19. köteteiben jelentek meg tanulmányai, életrajzi jegyzetekkel. Főbb műveinek digitalizálása és újraközlése folyamatban van. A munkássága iránt érdeklődőket, szakdolgozati témát keresőket szívesen segíti és támogatja a szellemi hagyaték gondozója, dr. Koncz Gábor Ph. D. egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, a Magyar Comenius Társaság alelnöke. (E-mail: mka@mka.hu Honlap: www.mka.hu.)

Takács Béla (1930-1997) Sárospatakon, Koncz Sándor legkedvesebb tanítványai közé tartozott. Az ő munkásságáról a legutóbbi írást lásd: Bolvári-Takács Gábor – Dankó Imre: Történelem, egyház, kultúra Kálvin szellemében. Takács Béla tudományos és közéleti pályája. In: Napút 2009. november, 207-217. old. Koncz Sándor írásának közlésével, a Szerkesztőség tiszteleg a 80 éve született, a Kazinczy Társaság munkájában is jelentős tudós, lelkész emléke előtt. A könyvismertetés eredetileg 1979-ben a Theologiai Szemle 2. számában, a 128-129. lapon jelent meg.

E művészi formában közreadott könyv megadásával a Szerző hűzágópótlóan értékes kultúrtörténeti feladatot teljesített. A sárospataki nyomda történeti eseményeinek avatott összefoglalása bemutatja, hogy a nyomda létrejött és működése szervesen összefonódik a sárospataki református kollégium történetével, melynek hagyományos alapítási dátuma: 1531. A kollégiumi oktatás hamar felismerte, hogy pedagógus céljai megvalósítására szüksége van a kor színvonalán álló tankönyvek kiadására. Nevelési megfontolásból és az általános művelődést szolgáló szándékból Pápán, Debrecenben, Bártfán, Kassán, Lőcsén már korábban létsültek nyomdák. Sárospatakon I. Rákóczi György, akit feleségével Lorántffy Zsuzsánnával együtt a kollégium fejedelmi pártfogóiként tartunk nyilván, a Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári kollégiumi nyomda mintájára, az 1630 utáni években nyomda létrehozásával is fáradozott a kollégium fejlesztésén. Mivel megfelelő nyomdászt nem sikerült találnia,

1639-ben betűöntő műhelyt rendezett be Patakon. A szükséges ólmot Krakkóból szállították. 1640-ben azonban az ismeretlen nevű betűöntő mester pestisben, 1642-ben pedig Tolnai Pap István, a pataki tipográfia ügybuzgó munkása, majd meg 1648-ban maga a nagy pártfogó I. Rákóczi György meghalt. A kollégium fellendülését s azzal együtt a nyomda megalapításának ügyét Lorántffy Zsuzsánna és fia, Rákóczi Zsigmond karolták fel. Segítette őket ebben a puritanizmus néven egyházi felfogással kibontakozó polgárasodási mozgalom. Előharcosai Medgyesi Pál, I. Rákóczi György udvari papja és Tolnai Dali János, a pataki kollégium tanára voltak. A nyomda felállítását ők azért is szorgalmazták, mert demokratikus eszméik terjesztésében fontos szerepet szántak annak. Végül a nyomda megalapítása a cseh-morva Comeniusnak 1650-ben Sárospatakra hívásával és itteni működése megkezdésével valósult meg. Comenius a lengyelországi Lesznóból magával hozta Renius György

nyomdászt, a sárospataki nyomda első mesterét. A nyomda legelső kiadványa 1651-ben jelent meg. Comenius latin nyelvű könyve ez. Címe magyarul: „Az iskolai foglalkozások kezdete a nagy hírvű pataki iskolában”.

A nyomda 17. századból fennmaradt leltárai nyomdatörténeti, könyvkötészeti, művelődéstörténeti szempontból becses források. Ebből az időből egyetlen magyar nyomdának sem ismeretes ilyen részletesen az állománya. Megállapítható, „hogy a fejedelmi tipografia rangjához illően volt felszerelve”. A műhely a korszakban használatos összes betűfajtákkal, de még héber és görög betűkkel is el volt látva. A nyomtatáshoz szükséges papírt Lengyelországból szereztek be.

A nyomdának 1651-től 1671-ig tartó első korszakában a Rákóczi fejedelmi nyomda kiadványai magyar nemzeti kultúránk történetében kiemelkedő szerepet töltenek be. Kitérünk ez abból a felsorolásból, melyben a Szerző a sárospataki nyomda termékeit tárgy és év szerint hiánytalanul számba veszi. Az első hat esztendőben jelentek meg Comenius tankönyvei és tankönyvsorozatai: *Vestibulum*, *Janua*, *Atrium*. A református kollégium szolgálatában a nyomda teológiai műveket bocsátott közre. Közöttük nevezetes Medgyesi Pál: *Lelki A-Be-Ce* című könyve. Több mű képviseli a 17. század népszerű műfaját: a hitvitázó irodalmat. Művelői közül Tolnai Dali Jánost említjük meg.

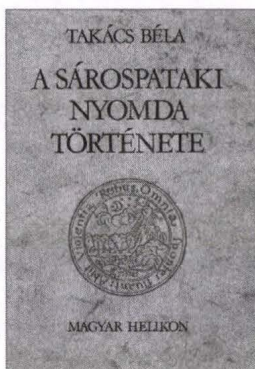
Renius utóda 1656-tól Rozsnyai János lett. Működése alatt a hangsúly változatlanul a tankönyvek kiadására esett, melyeknek megírásában főleg Pósházi János és Buzinkai Mihály pataki tanárok jeleskedtek a Comeniustól tanult színvonalon. E felső fokú oktatás számára készült tankönyveken kívül „az eddig ismert legrégibb magyar abécés-könyv” szintén a pataki tipográfia terméke 1659-ből. A nyomdában nagy számban láttak napvilágot különböző tartalmú doktori értekezések, melyek a külföldi protestáns egyetemekeket látogató ifjak magas szintű képzettségének betetőzései. Ezek, az egyházi beszédek, a teológiai művek között szerényen húzódik meg a szépirodalom. A Rozsnyai nyomtatványainak sorában mindössze egyetlen latin nyelvű költemény jelent meg.

A nyomda az ellenreformáció korában osztozott a kollégium sorsában. 1671 után, amikor az előzőtt kollégium Debrecenben, Marosvásárhelyen, Gyulafehérvárott, Kassán, Göncön bujdosásra kényszerült, a nyomda működése Patakon lehetetlenné vált. Felszerelését, betűállományát Rozsnyai ezután Kolozsvárra ment s ott fejezte be Czeglédi István kassai prédikátor *Sion Vára* című könyvének 1671-ben Sárospatakon megkezdett nyomtatását. A Debrecenbe vitt pataki nyomda a debrecenivel együtt 1705-ben harci eseményekben pusztult el.

Sárospatakon több mint 130 esztendőn át nem volt nyomda. Az hozott új fordulatot, hogy Szentés János pataki bölcsészstanár fia: Szentés József kapitány 1807-ben létrehozta a második nyomdát a városban. Ő császári és királyi huszártiszt korában annyira kedvelte a nyomdászatot, hogy kézisajtóját magával vitte a táborhelyekre. „Tréfa és valóság” című füzetét pl. Nürnberg mellett „írta és nyomtatta a saját kézi könyvnyomtató sajtójával... 1801 esztendőben”. A nyomda a létesítéséhez szükséges királyi engedély és az illetékes cenzúra: a kassai r. kat. püspökség, illetve az ez által megbízott Tulsiczky András sárospataki r. kat. plébános s a mellé társult Lácza József sárospataki prédikátor és kollégiumi professzor cenzorok alatt működött. Amikor 1809-ben Napoleon seregei hazánkhoz közeledtek, Szentés visszatért a katonai pályára. A nyomda ezután a tulajdonjogért folytatott harc regényes bonyodalmai között Rozgonyi József rektorprofesszor és Nádaskay András betűszedő működésével vitte tovább munkáját. Végül Szentés tulajdonából 1817-ben teljesen a kollégium birtokába került, mely a tankönyvkiadás és közművelődés érdekében szívósan küzdött a nyomdáért. A nyomda technikai ellátottságával, a meglévő leltárak szerint, a magyarországi átlagnyomdák közé tartozott. Felszerelése időről-időre bővült. Azok a nyomdatermékek, melyeket Takács Béla ezekből az évekből jellemezve felsorol, mutatják, hogy a pataki tipográfia beilleszkedett a kor szellemébe. Az írógárda a kollégiumi tanárokból sorjázott. A tankönyvkiadás és az általános műveltség terjesztése annyira nem sikkadt el, hogy még

a felvidéki szlovák nemzetiségi reformátusság számára is megjelent két hittankönyv. A kiadványok érzékel-
tetik a szellemi és politikai élet hullámzását. A nyomdára kedvező minősítést jelent, hogy a korabeli magyar irodalom nagy alakjának, „az igényes széphalmi mesternek”: Kazinczy Ferencnek itt jelent meg több munkája. Ő pedig „nagyon megválogatta, hogy melyik nyomdába küldi kéziratait”.

1828-tól a főiskolai nyomda Somosy János professzor inspektorsága alatt folytatta egyre te-
rebélyesedő tevékenységét. Az ő idejében, 1834-ben kapott megbízást a Brit és Külföldi Biblia Társulat anyagi támogatásával kiadott teljes Szentírás kinyomtatására. Az elbukott szabadságharc nehézségei között a nyomda az 1850-ben megalakult Gazdasági Választmány ügykörébe került, mely a kollégium életében jelentős szerepet töltött be. 1851 után a Pestről Patakra meghívott országos hírvű Erdélyi János ösztönzésére eddig soha nem tapasztalt fellendülés következett be a nyomda működésében. Akár bérbe adták, akár házi kezelésben maradt, eléje a Patakon könyvekben, folyóiratokban pezsgő irodalmi mozgalmasság bő feladatokat szabott. A tennivalókat sokszorozta az, hogy a nyomda buzgó munkájával, jó vezetésével egyeduralgó lett az észak-magyarországi tankönyvkiadásban. Továbbá az, hogy a Főiskolával kapcsolatban álló könyvkereskedés mellett termékei számára Budapest, Miskolc, Ungvár, Munkács, Debrecen, Máramarosziget, Lőcse, Nagyenyed, Kolozsvár, Kassa, Rimaszombat, Szatmár, Nagyvárad, Zágon helységekben szélesen kiépített fő- és albizományi rendszerrel szolgálta a művelődést. Határainkon túl is. Pataki nyomtatvány szerezetten először 1863-ban került külföldre. A Főiskola ugyanis a romániai moldovai magyar oktatás számára Czelder Márton református lelkész munkája segítségével ingyen tankönyveket küldött. 1901-ben pedig megrendelésre New Yorkba indított útnak nagyobb szállítmányt az amerikai magyar iskolák részére. A nemzetiségekért való felelősség újra jelentkezik a felvidéki szlovák refor-

mátusság számára egy kiadvánnyal: a Szláv Énekeskönyvvel. A nyomda termelékenysége lehetővé tette, hogy a kollégium ingyen tankönyvekkel lássa el szegény sorsú, jó előmenetelű tanulóit. Volt olyan év, amikor 54-féle tankönyvet sorol fel a nyomda árjegyzéke.

Takács Béla a legújabb időből, az 1949. évi államosításig szintén tudományosan, részletesen adja előnk a nyomda változó sorsát, felszerelését, elhelyezését. Értékeli munkáját. Bemutatja termékeit. A nyomda jegyzőkönyvekkel, hivatalos egyházi, iskolai, vármegyei kiadványokkal, apró nyomtatványokkal, hosszabb-rövidebb életű hírlapok nyomásával szintén ellátta feladatkörét.

A felszabadító harcok alatt a nyomdát kár nem érte. A Vörös Hadsereg parancsnokságának kívánságára így képes volt arra, hogy a környék összes községei számára orosz nyelvű, vászonra nyomtatott karszalagokat készítsen. Mivel cirill betűkkel a nyomda nem volt ellátva, Csehi Lajos nyomdabérlő a nyomdai díszítőelemek felhasználásával a cirill betűket „maga szedte ki mozaik-szerűen, apró léniadarabokból, vagy állította össze hasonló típusú latin betűkből”.

Takács Béla odaadó kutatásában a történeti valóságnak és hűségnek tárgyilagosan megfelelő művében, gondosan feltüntetett gazdag forrásai között, felhasználta a Tiszáninnen Református Egyházkerület Levéltárának vonatkozó kiadatlan anyagát. Egyik kimagasló érdeme, hogy mondanivalóját az olvasmányosság gördülő érdekességével adja elő. A könyv külső eleganciája modern változatban méltán sorolható az egykori pataki nyomda műhelyéből kikertült, művészi kiállítású könyvek közé. A több mint száz illusztrációval ellátott kötet tipográfia- és kötéstervét Nagy András készítette kitűnő munkával. Maga a könyv a békéscsabai Dürer Nyomda egyik kiváló terméke. A kiadvány fedőlapját Comenius emblémája és jelmondata díszíti: „Omnia sponte fluant; absit violentia rebus; Minden a maga törvénye szerint történjék; távol legyen az erőszak a dolgoktól”.

(Kiadta a Magyar Helikon, Bp., 1978. 205 o.)

Bíró Ferenc nagymonográfiája Kazinczyról

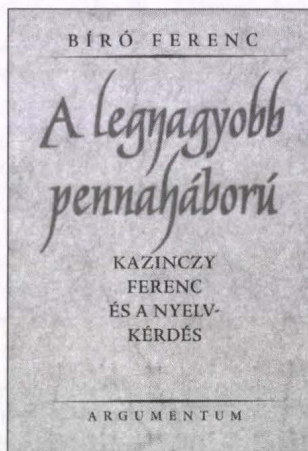
A jubileumi Kazinczy-év egyik kiemelkedő jelentőségű alkotása – bár megjelenése technikai okok miatt átcúsúzott a 2010-es esztendőre – Bíró Ferenc 692 oldalas könyve Kazinczy Ferencről és a nyelvkérdésről. A szerző, a felvilágosodás korának mai legtekintélyesebb kutatója, publikációk sorát jelentette már meg e témából – többek között a mi évkönyvünkben is –, s most kézbe vehetjük a teljes művet, amely rendszerbe foglalva, imponáló részletességgel vizsgálja meg a 18. század utolsó és a 19. század első negyedének anyanyelvi problémáit. *A legnagyobb pennaháború* a figyelmet keltő főcím, az alcím pedig ennek a küzdelemnek középponti alakját jelöli meg. Az európai szellemi mozgásokra és a történelmi folyamatokra figyelve rajzolja meg a hazai nyelvkérdés alakulását a tárgyalt időszakban. Miközben alaposan dokumentált képet kapunk a kortársak nézeteiről, állásfoglalásairól több fontos elméleti kérdés is megfogalmazódik, s válasz is születik ezekre.

Az áttekintés az előzmények és a háttér vizsgálatával kezdődik, képet kapunk a felvilágosult rendiség első nemzedéke és az új értelmiség ideológiájáról, Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám, Ányos Pál, Bessenyei György, majd Báróczy Sándor, Decsy Sámuel, Gáti István, Vedres István, Batsányi János megnyilatkozásairól. Az alaphelyzet kialakulásában az 1780-as éve végén Kazinczynak is szerepe van, ekkoriban nő meg a nyelvi-kulturális közösség jelentősége kultúránkban. A szerző az alternatívákat is megvizsgálja szólván Kármán Józsefről, a debreceni grammatika szerzőiről.

Kazinczy szövegkiadói tevékenysége – Dayka, Zrínyi, Báróczy –, valamint grammatikai érdeklődése, Révai Miklós melletti kiállása már vitákat váltott ki. S kiformalódik a neológia, amelynek jellemzése, elemzése útján közelít Bíró Ferenc az úgynevezett nyelvújítás kérdésköréhez. Ennek három időszakát különbözteti meg, amely a magyar nyelv helyzetének megváltozásával függ össze. Az első szakasz problematikája Kazinczy részéről a *Tübingai pályairatban* fogalmazódik meg, amely a nemzeti nyelv és az irodalom nyelvének viszonyát vizsgálja. Már ekkor kialakult egy tábor Kazinczy körül. A második időszak íróink szempontjából a *Tövises és virágok* gyűjteményével reprezentálható, a neológia kritikaként jelentkezik. A *Mondolat* nyomán éleződik tovább a harc. Az 1813 után kialakuló viták, a neológia új témái jelentik a harmadik időszakot. A könyv részletesen elemzi Kazinczynak a neológia problémájának megoldását célzó *Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányát, amely elvezet a Pax Kazinczyánáig.

Minthogy a nyelvkérdés az adott korban nemzeti történelmünk egyik legfontosabb, központi kérdése volt, a téma vizsgálata művelődéstörténeti szempontból is tanulságos. Kazinczy jelentőségét Bíró Ferenc abban látja, hogy kivívta a kritikai szellem jogát, s ezzel biztosítani lehetett, hogy a tudományok és az irodalom a saját értékrendje és törvényei szerint alakuljon. E mű a nyelvkérdés és Kazinczy szerepének témájában a továbbiakban megkerülhetetlen.

K. D.

FRIED ISTVÁN

Fiatal történészek folyóirata Kazinczyról

A magyar nyelv éve, a Kazinczy-centennárium mozgósító erővel bírt, megindult Kazinczy Ferenc műveinek kritikai kiadása, méghozzá három kötettel: *Fordítások Bessenyeitől Pyrkorig, Külföldi játszószín, Pályám emlékezete, Leleplezett mellszobor* címmel tanulmánykötet jelent meg a Gondolat Kiadónál Czifra Mariann szerkesztésében, jó néhány folyóirat (*Irodalomtörténet, Tiszatáj*) vállalta Kazinczy-tanulmányok közlését, és természetesen a Kazinczy Társaság sem maradt el a nemes vetélkedésben kiadványaival,¹ köztük a kutatásban egyre jelentősebb szerephez jutó Évkönyvvel, s itt említtem meg az érsemjéniek igyekezetét, amely egy konferencia szervezésében jeleskedett.² Ebbe a sorba illeszkedik a „fiatal történészek folyóirata”,³ amely tematikus számával tisztelgett Széphalom nagyja előtt: részint Kazinczy tág értelemben vett kortársairól közölt forrásfeltáró tanulmányokat, túlnyomó többségében a könyvkultúra köréből, de ideszámítható Széchényi Ferenc nyugat-európai utazásainak naplóját kivonatoló beszámoló egy francia tudóstól, részben főleg fiatalabb és a középnemzedékhez tartozó kutatók a Kazinczy-mű egyes – fontos és talán kevésbé fontos – szegmenseit feltáró beszámolók sora. Kivételt jelent a bécsi finn professzoraszony, Johanna Laakso nagy ívű fejtegetése a nyelvújítás és benne Kazinczy Ferenc tevékeny-

sége értelmezéséről, ti. az európai kontextusba helyezés jórészt ellene beszél azoknak a koncepcióknak, amelyek „kazinczyánus” elfogultsággal vádolják a magyar irodalomtörténet jórészét. Johanna Laakso értelmezésében nem szenved vereséget Kazinczy „nyelvújítása”, korszerűtlenségben sem maraszthalható el, ellenben az a „saját korának gyermeke volt, ugyanakkor különösen érdekes példája a nyelv, a kultúra és a társadalom kölcsönhatásának”.

Ehhez képest egészen mást állít Blaskó Katalin, aki a szakirodalom tendenciózus válogatása révén ugyanoda jut el, ahová egykor Csetri Lajos és S. Varga Pál, dolgozata nem egyszerűen az ő nyomukban jár, hanem valójában reflektálatlanul felmondja téziseiket, nem véve tudomást arról, hogy a Kazinczy-kutatásnak más felfogású produktumai és léteznek. Arról nem is szólva, hogy a korábbi korszakok nyelvészeti szakirodalmát nem idézi Kazinczy „idegenszerűségei”-vel kapcsolatban. Soós István összegzi, miben mutatkozik meg a német nyelv helye és szerepe Kazinczynak nem annyira nyelvfelfogásában (akkor a Wieland Adelung ellen készített írást kellett volna bővebben ismertetni), hanem nyelvészet, nyelvbővítés, nyelvcsépítés határmezsgyéjén, ki-kítérve arra, miképpen fogta föl a német s a magyar nyelv ügyét iskolai inspektor korában, miképpen később.

Kiemelkedően érdekes és fontos Szilágyi Márton értekezése a *Fogságom naplójáról*, kevésbé műfaji újításairól, inkább narratív eljárásairól, arról nevezetesen, miképpen fikcionalódik az emlékek, a feljegyzések „realitása” a (szépirodalmi) feldolgozás során. Egyre inkább kerül az előtérbe, hogyan igyekszik megalkotni Kazinczy

¹ *Kazinczy Ferenc: Híven szeretni a jót... Válogatott írások.* Szerk. Fehér József és Kováts Dániel. Sátoraljaújhely-Nagyvárad, 2009. – Kováts Dániel: „Fény s nagyvilág énnéem Széphalom” A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Sátoraljaújhely, 2009.

² A bölcsőtől a sírig. 250 éve született Kazinczy Ferenc. Szerk. Dukrét Géza. Nagyvárad, 2009.

³ Sic itur ad astra 61. Szerk. Krász Lilla. Bp., 2009.

„önimázsát”, talán túlzottan hangsúlyozva önlegendásító törekvéseit, mintegy a (poszt)modern irodalom előfeltevései szerint mérlegre téve, miként írja át műveiben Kazinczy élettörténetét. Doncsecz Etelka ennek jegyében értelmezi Kazinczy Révaihoz írt levelének Révai által történt, engedély nélküli közzétételét, majd Kazinczy különféle elbeszéléseit ennek történetéről. A filológiai nyomozás eredményes, noha a magam részéről kissé túlírtnak vélem Kazinczy saját szerepe elfogadtatása érdekében végzett akcióinak magyarázatát.

Czibula Katalin Kazinczy *Miss Sara Sampson*-fordítását és annak kiadástörténetét, kéziratoss változatait mutatja be az általa sajtó alá rendezett kritikai kiadás eredményeinek felhasználásával. Kissé hosszadalmasan ismerteti a Lessing-dráma szereplőinek egymáshoz való viszonyát. A magam részéről nem érzem teljesen meggyőzőnek, hogy Lessing ezúttal teljesen mellőzte volna a társadalmi különbözőségekből adódó konfliktuslehetőséget. Olyan polgári drámát írt (ezt az angol címmel, környezettel, szereplői nevekkal igazolta), amelyben a szerelem, az érdek, az érzékenység a német irodalomban újfajta színrevitele történik, s bár a két hölgy és a csábító társadalmi hovatartozására közvetlenül nincs perdöntően fontos megjegyzés, a színmű szemléisége és műfaja a polgári mentalitás drámaiságát sugallja, minek következtében a polgári szomorújáték a korábbi szomorújátékok (tragédiák) alternatívája, eszerint polgári környezetben is történhetnek tragikus események (még akkor is, ha nem az udvari romlottság található a polgári világgal szemben, mint az *Emilia Galotti*-ban). Kazinczy a majdnem közvetlenül politizáló *Hamlet* után Lessinghez fordult (a *Hamlet*től indított vonulat a *Macbeth*-tel folytatódott volna), az udvari-feudális környezet ellenében Lessing polgári környezetét, figuráit szegezte szembe. Czibula Katalin dolgozatának filológiai hozadéka az igazán értékelendő és figyelemre méltó. Krász Lilla Kazinczy orvosismerőseinek életrajzával szolgál, s a levelezés alapján sorolja föl a kapcsolatlehetősége-

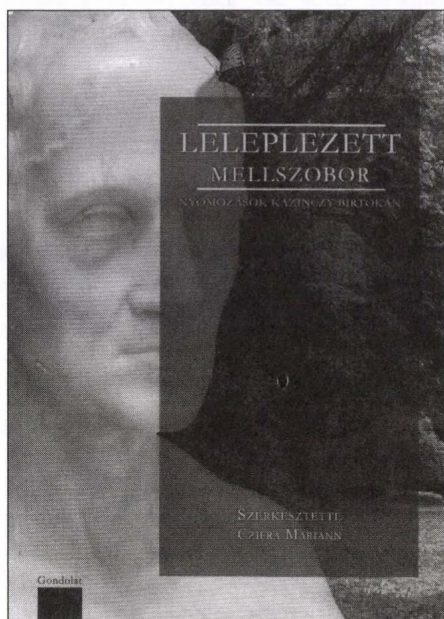
ket. Érdekes lett volna Kazinczy betegségstörténeteit belevonni a vizsgálatba, hiszen éppen Szentgyörgyi József és Kazinczy barátságát az orvos-beteg viszony színezte. Kurucz György Kazinczynak Festetics Györgyhez való viszonyát és a helikoni ünnepségekről változó véleményét mutatja be. Az újat a levéltári források használata jelzi; amit a gróf és Kazinczy kapcsolatáról elmond, jórészt ismeretes volt, újszerű viszont, ahogy menti Festeticset, ami-

ért nem tudott (akart?) egy időben Kazinczynak segíteni. Ugyanakkor Kazinczy nem tudhatott sem Festetics anyagi, sem kényes politikai helyzetéről, Festeticsen kívül Széchényi Ferencben is csalódnia kellett, így kijelentései magyarázhatók. Azt sajnálom, hogy Keresztury Dezsőnek a helikoni ünnepségekről szóló szép tanulmányát nem hasznosította.

Bernád Ágoston Zénó és Andera Seidler Kazinczy bécsi utazásairól értekezik, mintegy a „spatial turn” új szempontjait figyelembe véve. Ez adja tanulmányuk érdekességét, az azonban túlzás, hogy „alig volt mű, melyet ne ismert volna” Kazinczy a kortárs osztrák irodalomból. Megemlíthető lett volna, hogy Kazinczy látta Mozartot a színházban a fortepianónál, meg az is, milyen kapcsolatba került Solimannal. Erre magyar és osztrák szakirodalom is ajánlható volna. Fábri Anna a cím szerint „Kazinczy kortársainak Bécs-képéről” értekezik, valójában az útleírások és beszámolók nemigen kapcsolódnak a Kazinczy-életműhöz, s a *Pályám emlékezetében* sem igen van szó azokról, akik 1815 és 1835 között magyarként Bécsben laktak és tanultak. Talán Ferenczy István lehetne a hangsúlyos kivétel, de a Kazinczy és a képzőművészetek tárgykörét feldolgozó kutatás kielégítő mértékben szólt erről. Pulszky Ferenc 1833-as vagy Splény Béla gyermekifjúként 1835-ben megvalósuló bécsi útja még párhuzamba sem hozható Kazinczy bécsi látogatásaival. Noha a dolgozat igen alapos, érdekes, tárgyilag eléggé kilóg a kötetből.

Balogh Piroska az *Orpheus* c. folyóiratot olvassa Bacon felől, az *Orpheus* sive philosophia

közvetett vagy közvetlen ismeretét feltételezve (egyikre sincsen még valószínűsíthető filológiai igazolás sem). Az inspiratív dolgozat ismételten felhívja a figyelmet a szabadkőműves (hozzáteszem: a képzőművészeti ismeretek köréből szintén származtatható) emblematika a jövőben erőteljesebben vonandó be a kutatásba. Itt jegyzem meg, hogy Pál József a misztikus-ezoterikus hagyomány jelentőségét kísérelte meg körvonalazni éppen az *Orpheus* alapján. Jó kezdemény a Balogh Piroskáé, egyelőre a magam részéről csak többszörös áttételt kockáztatnék meg (Goethe *Urworte, orphisch* c. verssorozata nem illik ebbe a sorba, kronológiailag sem egyezik bevonhatósága). Azt azért aligha lehet felejtetni, hogy Kazinczy fogsága előtt egy radikálisabb felvilágosodás-eszme híve volt, az a szimbolika, amely az *Orpheus*-ban feltűnik, nincs ellentétben ennek a felvilágosodásnak jelképeivel. A *Sic itur ad astra* többi írásának nincs, vagy alig van köze közvetlenül Kazinczyhoz, legfeljebb a korszak könyvkultúrájának alaposabb tudását segíti. Ennek ellenére szóvá kell tennem, hogy nem értem, miért tulajdonítja egy szerző Kölcsy Ferencnek az *Erdei Múzeum* (1814-es) drámapályázati felhívását, és azt sem, miért nem ismeri a Kronprinzenwerknek, az *Oszták-Magyar Monarchia trászán és képbén szerkesztőinek* nevét, miért N. N., egyébként a szerzők fel vannak az egyes kötetekben tüntetve. Egészében a Kazinczy-irodalom gyarapodását konstatálhatjuk. S azt is hozzá kell tennünk, hogy a „tanulmányok nagyobb része a »Kazinczy Ferenc és a német nyelv« címmel 2009. május 21-22-én Bécsben rendezett konferencián elhangzott előadások írott változata”. Egyrészt öröndetes, hogy az ELTE BTK és a bécsi egyetem közösen rendez arról a személyiségről konferenciát, aki valóban képviselte, ha úgy tetszik, az oszták-magyar irodalmi kapcsolatokat a maga korában, a jellegzetesen oszták irodalom születésekor, másrészt elgondolkodtató, hogy a rendezők miért nem fordítottak figyelmet arra, magyar részről esetleg az ELTE BTK-n kívül is foglalkoznak, talán nemcsak évfordulós felbuzdulásból, Kazinczyval. A folyóirat azonban így is érdekes színfoltja a Kazinczy-évforduló eseménytörténetének. ■

Fiatal irodalomtörténészek, történészek figyelemreméltó jelentkezése a *Czipra Mariann* által szerkesztett *Leleplezett mellszobor* című, *Nyomozások Kazinczy birtokán* alcímű kötet, amely a Debreceni Egyetem és az ELTE Bölcsészkarán folyó Kazinczy-kutatások terméke Kazinczy születésének 250. évfordulója tiszteletére. A szerzőket a Kazinczy-hagyaték beható ismerete, filológiai hitelesség jellemzi, s új megközelítésekkel kívánják Kazinczy-képünket teljesebbé tenni. *Keszeg Anna* a divat és a viselet összefüggéseiről, *Szilágyi Márton* Kazinczy börtöntörténeteiről ír; *Czipra Mariann* a Tövises és Virágok epigrammáit elemzi, *Vaderna Gábor* Kazinczy és Dessewffy József barátságának természetrajzát mutatja be, *Szabó Ágnes* Kazinczy-nak a szászokról alkotott képével foglalkozik, *Völgyesi Orsolya* az írónak az 1822-23-as megyei ellenállással kapcsolatos magatartását jellemzi, *Orbán László* pedig Kazinczy első leveléből kiindulva az író önéletrajzána jellegzetességeire mutat rá.

A kötetre azért is szívesen hívjuk fel a Kazinczy iránt érdeklődők figyelmét, mert hozzájárul egy elevenebb Kazinczy-értékelés kialakulásához, amely egyaránt érdekes a kor, az írói személyiség, illetve a művek értelmezése szempontjából.

FEHÉR JÓZSEF

Négy új kiadványunk

A Magyar Nyelv Múzeuma második kiállítási vezetőjét adta ki a Kazinczy Ferenc Társaság 2010-ben. A nyelvújítás témaköre után most BALÁZS GÉZA útmutatója *Útitárs a szavak világához* címmel a múzeum földszinti kiállítási terében álló „A magyar szó világa” című állandó kiállítást, annak anyagát mutatja be.

A sok színes képpel illusztrált kalauz segítségével az érdeklődők magukkal vihetik a látottak élményét, az érdekes tényeket szókincsiink nagyságáról, eredetéről, nyelvünk fő jellemzőiről, változatairól, a szinonimákról, költőink szóképzéséről, a mai nyelvi fejleményekről, a szakszavak világáról.

Rácsodálkozhatunk, milyen hatalmas szókincs birtokában volt még a kevés iskolát járt parasztember is, hiszen például a falusi szekér sok-sok alkatrészét néven tudta nevezni. A mai ifjúság ezek közül azokat sem ismeri pontosan, amelyek pedig beszédünkben otthonosak. Hol van a

lőcs, a rúd, az agy, a vánkos, a vendégoldal?

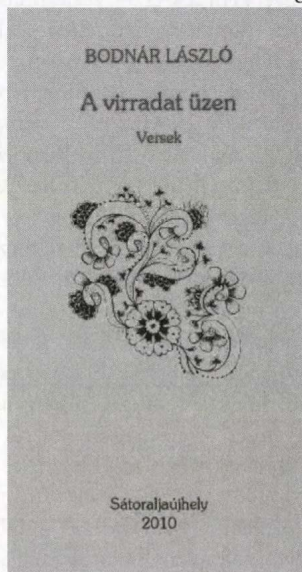
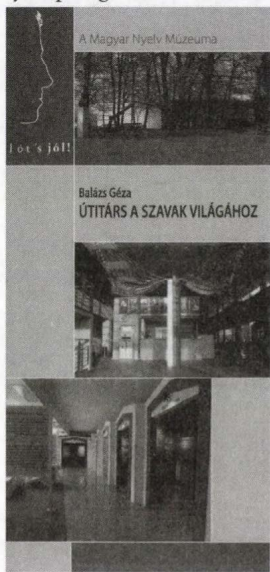
Érdekes adatokat olvashatunk szókincsiink méretéről, szavaink korhoz kötöttségéről, a változás tendenciáiról. A 28 oldalas füzet képeivel és szövegével meghosszabbítja a tárlat hatókörét, fel-fel-frissíthetjük vele tudásunkat a magyar szó világáról.

A Kazinczy Ferenc Társaság vállalta BODNÁR LÁSZLÓ Sátoraljaújhelyen élő költő hatodik verseskötetének gondozását. A 66 verset tartalmazó új kötet költői címe – *A virradat üzen* – alatt a szeretet üzen az olvasónak: a jószág, a béke, a hit, a hűség, a türelem és a megértés. E könyv lapjain a szerző kilenc ciklusra osztotta fel önmagát kedvünkért (és a maga kedvéért), hogy jobban értsük őt. Bejárhatunk vele kozmikus távlatokat, komoly témafelvetéseket egészen a József Attila-i „Játszani is engedd” megoldásokig. Különösen jellemző rá a szülőföldszeretet, a hazaszeretet.

A kiadói szerep felvállalása Társaságunk hűséges tagjának szól. A velünk egyforma értékeket valló, gondolkodó embernek, a szülőföldjét szerető és azért tenni akaró lokálpatriótának.

Boldog ember Bodnár László. Megadatott neki a legfőbb kincs: a szeretet. Szereti az embereket s az emberek szeretik őt. Azért is boldog lehet, mert ebben a kötetében verseihez illő finomságú rajzok társulnak Fazekas Anna jóvoltából.

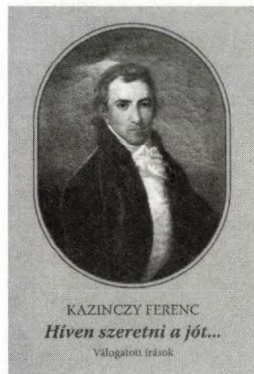
Ajánlom e kis könyvecskét az olvasónak a szerző két sorával: „Mosolygó arcú gondolat / taníts remélni csendesen!” Köszönjük a humanus üzenetet.

A 2009-es Kazinczy emlékévkben Társaságunk két újabb kötettel ünnepelt. Tőkés László és több alapítvány támogatása eredményeként, tartalmas válogatást állíthattunk össze és adhattunk ki KAZINCZY FERENC írásából *Híven szeretni a jót...* címmel. Mi egyszerűen Kazinczy-breviáriumként emlegetjük ezt a 280 oldalas kézbe simuló könyvet, amely hiányt pótol, mert a Kazinczy által művelt valamennyi műfaj bemutatásával enged betekintést egy gazdag írói életműbe. Tőkés László előszava után ötvenoldalnnyi szemelvény alapján ítéltethető meg a költő Kazinczy úttörő jelentőségű szonettjeivel, epigrammaival, episztoláival, s jellemző válogatást adunk a műfordítói termésből. A prózáiról útleírásai és önéletrajzi művei képviselik, olvashatjuk legjellemzőbb tanulmányait, amelyek esztétikai nézetéről, a nyelvhez való viszonyáról sokat elárulnak. Néhány levélrészlet és életrajzi kronológia után színes képmelléklet zárja a kötetet.

Eléggé elterjedt az a vélekedés, hogy Kazinczy nem annyira alkotásaival, hanem elveivel, szerepvállalásával írta be nevét a magyar irodalom történetébe. Olvasva őt akár vitába is szállhatunk ezzel az általánosító ítélettel, hiszen ma is élvezhető verseivel és prózájával, árnyalt stílusával leköti az érdeklődő olvasó figyelmét.

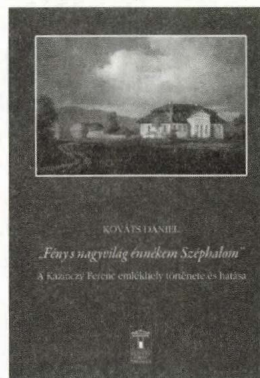
Az átgondoltan válogatott szemelvényekkel bemutatjuk tehát Kazinczy műfaji gazdagságát, ízelítőt adunk lírai terméséből, fordításaiból és levelezéséből. A mai helyesíráshoz igazított, de Kazinczy stílusfordulatait híven őrző szövegek bizonyítják az életmű gondolati tartalmasságát, nyelvi erejét. Nemcsak irodalomtörténeti értelemben becses a könyv lapjain meglevenedő világ, az alkotói személyiség is vonzó lehet a mai olvasó számára; megfigyelheti, miképp teljesíti küldetését Kazinczy életútjának próbatételei közt. A kötet fogadtatása jelzi, hogy van érdeklődés e régi mester iránt.

A Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatása tette lehetővé, hogy elkészüljön, és Társaságunk kiadásában megjelenjen KOVÁTS DÁNIEL könyve *„Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”* címmel a Kazinczy-emlékhely történetéről és hatásáról. A Szigeti Sándor fényképeivel illusztrált, végig színes nyomtatú, igényes kiállítású 272 oldalas mű a szerző eddigi kutatásainak összefoglalását adja. A három fő fejezet közül az első Kazinczy Széphalmát mutatja be a név megjelenésétől az építkezésen és megtelepedésen át, az ott töltött 25 év hétköznapijainak felelevenítéséig. Az otthon gondjai és örömei adják meg hátterét a gazdag irodalmi termésnek, az innen megvívott tollcsatáknak, s megértjük, miért és hogyan fordultak az író társak nagy tisztelettel a széphalmi szent öreg felé.

A második fő rész azt a folyamatot írja le, miképp válik látogatott emlékhellyé a sír, az összeomlott ház helyén emelt emléksarnok, a muzeális gyűjtemény, s a folyamat csúcspontjaként az egykori gyümölcsöskertben létesült magyar nyelv múzeuma. A harmadik egység több tételben a Kazinczy kultusz helyi hatásait elemzi. Részletes képet kapunk arról, milyen lelkesen ünnepelték meg Zemplénben Kazinczy születésének centenáriumát, milyen intenzíven éltették a kultuszjelenségeket az iskolák Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen, s a XX. század különböző intézményei miképp őrizték az író emlékezetét. Bemutatja a könyv a Kazinczy Társaság szerepvállalását meg a széphalmi hagyományból kinőtt ifjúsági anyanyelvi versenymozgalmat. Az olvasmányos stílusban megírt, a képekkel szervesen illusztrált könyv kiváló kalauz a helyi Kazinczy-hagyományhoz.

A két jubileumi kiadvány vonzó formába öltöztetésében a nyíregyházi Felicitas Kiadó sietett Társaságunk segítségére. Szívesen ajánljuk legújabb könyveinket az igényes olvasók figyelmébe.

Magyar Athenas – Szilágyi Ferenc epigrammáiról

A költő Szilágyi Ferenc verstermésében megkülönböztetett hely illeti meg epigrammáit. Nemcsak számbeli arányuk, hanem a műfaji adottságok miatt is, mert ebben az ősi műfajban találta meg a költő a számára legkézenfekvőbb kifejezési formát. Verszenei tehetsége itt a kötött ritmusban remekül hasznosul, s kitűnően érvényesülhet tömörítésre való hajlama. Ellenállhatatlan kihívás vonzza, hogy a daktilusok és trocheusok ereszkedő és a velük keveredő spondeusok nyújtott lüktetéséhez szabja mondatait, hogy a disztichon fegyelméhez igazodva találjon szavakat üzenete megfogalmazásához. Mindnyájan megtanultuk az iskolában, hogy az epigramma eredetileg az ógörögöknél a sírkövekre vésett feliratból nőtt önálló lírai műfajjá, s napjainkig megőrizte a szűkre szabott helyből következő lakonikus jellegét. Szilágyi Ferenc számára egyaránt kedves a régi görögök komoly, érzelmes hangulatú, valamint a későbbi rómaiak szatirikus epigrammastílusa, s hatott rá Kazinczy csipkelődő és a 19. századi magyar romantikusok honzeretetről valló hagyománya. 1990-ben megjelent „Csalánok és ibolyák” című gyűjteményes kötetében Martialist és Kazinczyt követő hangnemben megalkotott, az anyanyelvi kultúráról és nyelvhasználatunkról szóló epigrammáit tette közzé, amelyekben a szatíra dominált. 2009-ben „Magyar Athenas” címmel a magyar irodalmi múlt jeleseit hozta közénk a kezdetektől 1766-ig, ezúttal a komolyabb, ünnepélyesebb hangnemet választva. A kettő között is jelentkezett az epigrammaköltő, de ez a két könyv mindent megmutat gondolkodásmódjának és formai megoldásainak változataiból. S most – halála évében – itt a posztumusz folytatás, a „Magyar Athenas” második kötete, amely a gazdag kiadatlan hagyatéknak a magyar kultúra 19-20. századi nagy alakjait jellemző és megszólaltató darabjaiból válogat, s e versek páratlan érzékenységgel közvetítik az elődök és kortársak életművének legfőbb tanulságait.

Szilágyi Ferenc mesteri módon bánik a nyelvvel: néhány mondattal karaktert teremt, találó szóválasztással sűrít elgondolkodtató mondanivalót a meghatározott keretbe. Ritka beleélő képességgel az alkotók egyéni világát eleveníti meg róluk szólván, nemcsak legfőbb mondandójukat, hanem ábrázolásmódjukat is érzékeltetve. A költők, írók, festők, tudósok életművének lényegét próbálja felmutatni, azt, ami belőlük halhatatlan, s ami általuk az utókorra szállhat örökségként. Kell bizonyos irodalmi és nyelvi kultúra, mű- és háttérismeret a finom utalások megértéséhez, hiszen az epigrammaköltőnek kevés szóval kell a kifejezhető teljességet megragadni, visszaadni. Történelmi korok és sajátos egyéniségek jellemzése zsúfolódik néhány sorba, miközben a költő a ritmus követelményeihez igazítja a szót. Elmélyüléssel kell olvasni ezeket az epigrammákat, hogy a sűrítést kibontva átsugározhasson ránk a lényegi tartalom, teljessé váljon a megidézettek mondanivalója számunkra.

Pallas Athéné, akire közvetetten e könyv címe utal, a görög mitológiában a kiművelt gondolkodásnak az istennője volt, az „Athenas” tehát a tudás közvetítését jelenti. A szerző tudós irodalmár és nyelvész; ismeretei sűrítve beleépültek epigrammái soraiba. Érzékeljük a tanulságkeresés törekvését, a hagyomány átöröklésének szándékát, e kötet azonban mégis izig-vérig költői termés. Látomásos, indulatos, érzelmek vezették az alkotó ceruzáját, s az elemi élmény elsőprő ereje sugárzik át az olvasóra. Ez az átélés a titka a hatásnak, szellemi gazdagodásunknak, amikor elmélyedünk a versekben. Elbűvöl a hexameterek és pentameterek ritmusa, a magyar költői nyelv zenéje. Leginkább azonban egy „rejtelmes új fluidum”, a korokon átsugárzó szellemi áramlat ragad meg bennünket e kötet olvasgatásakor, hiszen felbecsülhetetlen értékű a ránk testált hagyomány, ami egyszerre erőforrás és kötelezettség minden magyar ember számára.

K. D.

NYIRI PÉTER

Cseh Károly Ajgi-kötetéről

2009-ben jelent meg Cseh Károly legújabb fordításkötete, a *Csillagkép az ablakomban* című könyv, melyben Gennadij Ajgi csuvas költő ötven versét olvashatjuk magyarul a művésztárs és barát értő tolmácsolásában. Elmondhatjuk, hogy Cseh Károly eddigi műfordítói életművének fontos és meghatározó eleme a csuvas költészet, hiszen az 1985-ös *Csuvas szó* és az 1996-os *Kihunyó augusztus* után ez a mezőkövesdi alkotó harmadik csuvas-kötete. A lelki rokonság és a szellemi összeszikkasztás lehet a táplálója ennek a termékeny kapcsolatnak. Gennadij Ajgi jó barátja volt Cseh Károlynak, e barátságnak, egymást megértésnek, az egymásra találásnak a „lírai lételete” az új kötet, vallja maga a fordító. Cs. Varga István az előszóban azt írja, hogy „a hajdani óbolgárok és az egyik legnagyobb hun törzs, a szuvarok ivadéka a nekünk – László Gyula szerint is – szegről-végről rokon csuvasok.” Meggyőződésem, hogy ebben rejlik a titok, e varázsos tündöklésű, nyelvi csodajelekkel ékes versgyűjtemény, e félszáz elevenítő erejű vers hatásának a titka. Ősélmények kristályosodtak szavakká egy lélek-rokon nép nyelvén: s ez az ezüstlő-csillagzó kristály lett azután magyarrá a csuvas és a magyar költő „világló lüktetésű” találkozása nyomán. Ezért érezhetjük úgy: ékszerdoboz e kötet, melyben megannyi igazgyöngy várja olvasóját. Ezt a hatást erősítik Raffai Kinga sejtelmes-szép, a versek világához tökéletesen illő illusztrációi.

A csillagzó, ezüstlő, gyöngyfényű szavak hitelen és pontos jelzői Ajgi költészetének, mert egy sajátos (egyszerre érezhető, de megfoghatatlan) csillagzása, csillagfényű (a sötétségbe fényt hozó) ragyogása van ennek a lírának. A ragyogás a va-

rázos szavakon és képeken túl a versekből kirajzolódó világképből árad. E világkép forrása-alkotója pedig a Teremtőt a világ apró mozzanataiban is meglátó és ezt a mindennapok csodájaként átélő ember élménykincse. A csillag az egyik tárgya és jelképe ennek az élménynek (látásmódnak). Mert a csillag ránk ragyogtatja ezüstös fényét, áldásos csillagzása hozzánk is elér, mégis messze van, elérhetetlenül távol, s az égi szféráról, az örökfényű mennyről, az odaátrol is hírt hoz: egyszerre valóságos és csodás, hétköznapi és ünnepi, jelenvaló és mégis távoli. Ajgi így vallott e költészetről és élményről: „... örködni a világ csodái fölött, nem elengedni a világ ajándékait érzékszerveink mellett, hanem felfogni és átadni őket a vers segítségével az embereknek.” – ezt tartotta kötelességének a csuvas költő, a hazánkban Artisjus-díjjal és Ady-émlékéremmel jutalmazott Ajgi (2006. február 21-én halt meg, 2009-ben volt születésének – 1934. augusztus 21. – hetvenötödik évfordulója), aki szerepelt a Nobel-díjra javasoltak között, s aki Cs. Varga István szerint „olyasmit vitt véghez, mint Ajmatov vagy Garía Márquez: saját népét, kultúráját remekművekben írta be a világirodalomba.” Gennadij Ajgi hívó keresztény volt; és anyai ágon sámánok leszármazottja: e két tény felviláglik a versekben is, a sámánrévületben fogant, a mindenütt jelenvaló Istenről valló költeményekben. Az Ajgi-szövegek mozaikok, „hangulatjelentések”, élmények (spirituális „megérintettségek”), képek (de mozgó, lüktető képek) a világ, az élet csodáiról. Szabadversekben. Ajgi alkotásai nem könnyű olvasmányok. Meglehet, mélyebb befogadásukhoz az olvasó részéről is könnyed révület szükséges. A versek tág teret adnak az olvasói

képzetnek; képeket rögzítenek, s a képekben megbújik egy-egy gondolat, a végtelenre mutató vallomás, mely azonban nem kifejtett, de éppen misztikus homályában rendkívül erőteljes. Akár egy csillag...

A kötet három ciklusba rendezi a verseket. Az *emlékezetes tél* című egység a pihenő természet csodáját közvetíti. A költemények egyik alapélménye a természetben megnyilatkozó Teremtő. „Isten tüze ez a tiszta mező” (*Mező a tél derekán*) – olvashatjuk; mert Isten játéka a tél, s a fehérségben nyíló „lékek Isten mosolyai” (*Csillagkép ablakomban*). A tél dermedt állapot, de a lepel egy világot takar. S így annak reményét is megadja, hogy egyszer majd éltetőn „kibuggyannak alóla a könnytisztaságú, fűrgé patkok” (*Novgorod környéki séta*). A hó az Ajgi-versekben ájtatos tisztaságával templom: az élet tisztaságának reménye.

Erről beszél nekünk a *Kihunyó augusztus* ciklus is: a természet csoda – „Kerek csoda a tő” (*Tő és madár*) –, Isten akarata, az Értelem tükröződése, megnyilvánulása, szava. A természet maga örök hálaadás a Teremtőnek: a madár „Egyé válik hirtelen a Nappal./Ragyogássá igézi a Végtelen./És – testi-lelki léte – egy szó lesz csupán:/„Ámen” (*Tő és madár*). A természet ősi titkok tudója: a fák levelei a Teremtő emlékét susogják – nem mágia ez, hanem a mindennapok valósága. Arra kell törekednünk, sugallják a versek, hogy az ember is Isten jele, szölam, fényforrása: csillaga legyen.

A halálélmény, a magány melankóliája több műnek is tárgya, különösen a *Gyermek és rózsza* ciklus műveinek. A halott kislány emléke kísérti a szülőt, de egyszerre fájdalmas és vágyott kísértés ez. A gyermek a ház lelke, távozása után minden üres lesz. Megrendítő hatású a *Kislányunk halála* című vers. A haldokló gyermek utolsó kívánsága az, hogy mossák le. Meg akar tisztulni – a négyéves kislány, aki fehérvérűségben szenved. Ez az óhaj megrendíti a szülőt: hiszen a gyermek a „bűnt nem is ismerhet-e”, „testet öltött tisztaság a lény”. S miután lelke elválik testétől, egyesülhet az égi tisztasággal. A fiú is meghalt, s egyedül az odaatról át-

sugárzó, földi létet befénylő fiúarc már csak a kapocs a szülő és a gyermek között. A tiszta gyermek – „személytelen égi tündöklés öleli át a most születőt” (*Kifélé a szakadékból*) – a tiszta természet része. Bomlik a barka: gügyörész a kisfiú, nyíló rügy a nyíló értelem, és a gyermek: rózsabimbó. A gyermeki tisztaság, az életcsodák észrevételének képessége utáni vágy is kifejeződik ezekben a párhuzamokban.

Érdeemes szólni a versekben megfogalmazódó költői hitvallásról is. „Ó / Tisztaság! / Szállj fel egyszer / és / nyisd ki versed / szárnyaid” (*Fénylőbben mint az értelem*). A múltnak, a jelennek és a jövőnek egy úttá, a résznek és egésznek egységgé kell válnia. Az embernek újra meg kell látnia a Mindenséget, a darabokban meg kell találnia az egészet, a kezdetet, a gyökeket, meg kell látnia múltjában a jövőjét, s ezáltal kell öntudatot nyernie. Ezt hirdeti a Cs. Varga Istvánnak ajánlott költemény (*Búcsúzás: Szeszpel és Eger*).

Cseh Károly lelke az Ajgiéhoz hasonlóan rezdül, (lelki) szeme hasonlóan lát, csodára érzékeny füle rokon módra hall. A fordítások hűen közvetítik a csuvas költő gondolatait, gyönyörű magyar nyelven adják át a bűvöletes szavú, „búgócsiga-lelkű”, sámános lélektárs élményeit. Sejtelmesség, titokzatosság, szépség jellemzi e nyelvet, mint fénylő-csillagzó ikonok, olyanok a versek. Feltáru bennük a kozmosz, az élet mindensége. Csupán néhány példa a fordító gyönyörű megoldásaira: „koldussá sötétíti kissé az angyalok fehérségét az este”; „a halk homály megvilágosul” (*Nyit a jázmin*). Cseh Károly és Gennadij Ajgi lélekkonkságát mutatja a kötet nyitó verse, a fordító Ajginak ajánlott költeménye, mely költői hitvallás is egyben: a művész olyan, mint az égbe fúródó, a magasba vágyó-szálló fecske — hírnök: a létre ébredés, a rejtett meglátásának lehetőségét kínálja az olvasónak. (*A Fény hírnökei*). Ilyen művészi felfogással-küldetéssel válhat a költészet – a természet mintájára – egy szóvá: Ámenné.

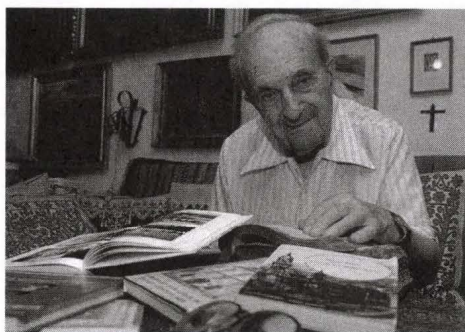
Gennadij Ajgi: *Csillagkép ablakomban. Versek Cseh Károly fordításában*, Hungarovoxx Kiadó, Budapest, 2009.

KOVÁTS DÁNIEL

Barsi Ernő 90 éve

Nemcsak a kor, hanem elsősorban az erkölcsi példa vív ki tiszteletet bennünk *dr. Barsi Ernő* főiskolai tanár, hegedűművész, a magyar kultúra lovagja, Sály község és Győr város díszpolgára, számos kitüntetés birtokosa iránt. Ha arra kell elő példát mondanom, hogy ki testesíti meg legjellemzőbb módon a Kazinczy Ferenc Társaság által igényelt feladatvállalást és magatartásmódot, akkor az elsők között az ő nevét említeném meg. Nemzete és népe iránti elkötelezettsége, a hiteles hagyományápolásban való következetes és szívszerű részvétele szinte páratlan a maga nemében.

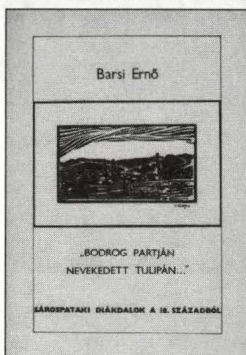
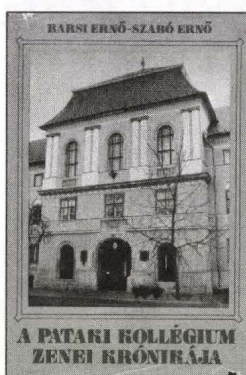
Tanító házaspár első gyermekeként a Bükkalján, Sályban született 1920. június 28-án, onnan hozta magával a táj és a nép szeretetét. A sárospataki református kollégium neveltjeként tudatosult benne a paraszti kultúra, elsősorban a népdal értéke, jelentősége. Életének meghatározó 11 évét töltötte a Bodrogparti Athén ihletű légkörében, a gimnázium után a teológiát is ott végezte el. Elhívatottságának és munkálkodásának indítékait onnan vitte magával, ahogyan erről gyakran vallott. Tanárai közül Novák Sándor, Harsányi István, Szabó Er-

Fotó: Krizsán Csaba

szította fel vizsgálóra.

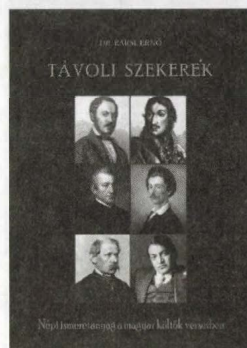
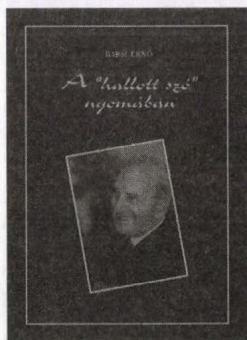
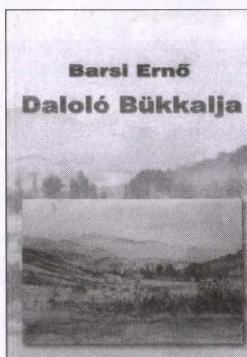
1942 őszétől Barsi Ernő az akadémián olyan jeles mesterek növendéke lett, mint Végh Sándor, Molnár Antal, Veress Sándor, Weiner Leo, Waldbauer Imre, Ádám Jenő és Kodály Zoltán. 1946-ban szerzett hegedűtanári diplomát, s mint erre emlékezve megvallotta: „Nemcsak világszínvonalon álló zenei képzést kaptam tanáraimtól, hanem egész életutamat meghatározó indítatásokat. Tovább táplálták bennem a szülőfalumból meg Patakról hozott lángot”. Sárospatakon is letette közben a második lelkészképesítő vizsgát, két diplomával a zsebében elhelyezkedni mégsem tudott. Hazatért falujába, édesapja iskolájában vállalta az énektanítást, kórust, hangversenyt szervezett, előadásokat tartott, s azóta – immár 64 éve – lankadatlanul folytatja ismeretterjesztő tevékenységét.

Képiünk azt a jelenetet örökítette meg, amikor Barsi Ernő átvette a Nyugat-Magyarországi Egyetem rektorától az egyetem legmagasabb kitüntető címével, az egyetemi díszpolgári címmel járó oklevelet, amellyel az intézményben ötven éven át végzett kiváló oktatómunkáját ismerték el.

Barsi Ernő 1947 szeptemberében kapott ajánlatot a Győri Állami Zenekonzervatóriumtól hegedű tanári állásra, s ettől kezdve – noha Sálytól nem szakadt el, ma is fenntartja a szülői házat – Győr lett az otthona. Itt találta meg hűséges párját Varsányi Ida győriújfalui tanítónő személyében, aki aztán a győri Állami Zeneiskolában tanított szolfézt, magánéneket. 1948-ban kötöttek házasságot, két gyermekük született, s most már unokák, dédunokák veszik körül őket a vakációkban. 1959-ben került a felsőfokúvá, majd főiskolává szervezett győri tanítóképzőbe, ahol tanítványait is megtanította a néphagyományok ismeretére, közvetítésére. 1970-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán szellemi néprajzból doktorált, Tarjáni András sályi pásztor dalkincsét dolgozta fel értekezésében.

Népdalgyűjtéssel egyébként 1955 óta rendszeresen foglalkozik. Falujából kiindulva gyűjtőterülete egyre tágult; megnyílt előtte Győr környéke, sőt maga Győr, a Rábaköz, a Szigetköz, a Balaton s a Velencei tó környéke, a Bodroghöz, a Bükkalja, Felső-Borsod, Csallóköz, Mátyusföld, Erdély, a burgenlandi Őrvidék, valamint Bulgáriában Szumen környéke, ahol török népzénét is gyűjtött. Kiadványok sorában tette közkinccsé a termést.

40 könyv, több száz tanulmány, cikk jelzi publikációs tevékenységét a miskolci Szülőföldünk, a Honismeret, a Matyóföld, a Borsodi Művelődés, a győri Műhely, a Kisalföld, a Rábaközi Hírlap és a Veszprémi Napló hasábjain, gyakorta szerepel a rádióban. A

Széphalom évkönyvnek rendszeres szerzője, idén már tizenharmadik írását közölhetjük. S bár hivatalosan 1982 óta nyugdíjban van, fiatalos lendülettel végzi áldozatos munkáját írásban, előszóval és muzsikával, kórusokat vezet, túl van már ötezredik előadásán.

Nagy sikerű népdalgyűjteményei mellett népszerű lett *A hallott szó nyomában* és a *Távoli szekerek* című könyve is. Így ajánlja írásait: „Szívből kívánom, hogy aki majd olvasni fogja, megismerje hagyományainkat, szeresse, ápolja is azokat. Építse bele lelki életébe, hogy hatására épüljön, erősödjön ez a mi sokat szenvedett, sok megpróbáltatást megélt nemzetünk.” Ez a célzat vezeti minden nap és mindenütt a szolgálatát. Hitvallását így fogalmazta meg: „A szeretet sugározzon mindenüvé. Mert szeretet nélkül nem lehet sem muzsikálni, sem tanítani, sem írni. Szeresse mindenki az övét, saját népét és értékeit, hogy a másokét is szeretni tudja.”

A 90. születésnapon elismeréssel tekintünk az általa megtett útra, fáradozása gyümölcsre, élete példájára. Szívből kívánjuk, hogy Ida asszonnyal együtt jó egészségben folytathassa útját, továbbra is erősíthesen minket hitünkben, a feladatvállalásban és munkánk minőségében. Kísérje áldás és szeretet amerre jár, amin munkálkodik!

JÁNOS ISTVÁN

Oláh András 50 éves

Ha úgy vesszük, hogy az emberi élet lehetséges és olykor elérhető időtartama kerekén száz év (Faludy György majdnem elérte, s Gyarmati Fanni is igen közel jár hozzá), akkor Oláh András éppen e kiszabott időintervallum közepén készített számvetést, summázta amúgy sokszínű, mégis, távolról valaminő nagyobb egység ívét felmutató életművét. Bár Radnóti szerint a „költőnek nincs kora”, hiszen csak maga a teljesítmény, az opus számít, ilyen értelemben a mű kortalan, ám végül is mégsem személytelen: Oláh András alkotói pályája az élő és meglehetősen következetes példa arra, hogy a műnek – legalább is számomra – mindig is van egy alkotótól függő olvasata, személyes hangzása, egyféle markáns, csakis Oláh Andrára jellemző orgánuma. Mert Oláh András egyéniség, saját autonóm, öntörvényű útját járó költő Magyarország keleti szegletében, Mátészalkán, hol a kollektív sors és tudat gyakorta feloldotta és magába gyűrte a bátortalan egyéni útkereséseket. A közélet áldozata lett így legtöbbször a líra, a költő pedig saját költészetének foglya, ki már végképp nem menekülhetett a kimondott szó béklyóiból.

Oláh András azonban nem csupán maga mögé utasít egy közéletinek mondott költői irányszatot és metódust, s teszi ezt amellett, hogy morálisan és érzelmileg is elkötelezettje annak a szatmári vidéknek, mely már Kazinczy korában sem csupán Hőgyész Mátékat termelt, hanem a régióban új és szokatlan költői paradigmát is teremtetett: a nyolcvanas évek elején még idegenül ható, szubjektív-meditatív líra jelenti számára az önkifejezés adekvát műfaját, s jelenti mind a mai napig. Ezt bizonyítják eddig megjelent kötetei, melyek a közelmúlt magyar költészetének leg-

nemesebb poétikai hagyományaiból építkeznek, Nagy László és Nemes Nagy Ágnes öngyötrő lírai töprengései találnak folytatásra, s nyitnak ablakot újabb, nem kevésbé gyötrelmes és félelmet keltő dimenziókra. Sejtető töprengései megoldatlan és megoldhatatlan dilemmák szirtjeit görgetik maguk előtt, hogy megtorpanjon előttük az olvasás lendülete, s elidőzhessen az elme a versbeszédbe emelt világ apró részletein. Oláh András ugyanis a részletekbe plántálja a szépséget, az általa oly kedvelt metaforák révén jut el egy-egy őszinte igazság felismeréséig és kimondásáig. Őszinte költő, hisz abban, hogy egyetlen életünk van és ez a múltó állapot mindannyiunk közös létélménye. Ennyiben kollektív költő, mások helyett is gondolkozó lírikus, aki senkire sem akarja ugyan rákényszeríteni hamleti monológjainak tanulságait, mégis minden egyes ember helyett mondja ki a létezés egyszeri és megismételhetetlen voltában való meggyőződését. Éppen ezért félelmet valló és félelmet keltő líra az övé, hiszen minden, a legvégső dolgokra irányuló művészi kísérlet szükségszerűen félelmet kelt: az individuális létezésnek nincs nagyobb rettenete a halálnál, mely nem egyszerűen elmúlás, sokkal több annál: kivetetés az élet örömeinek élvezetéből, mert még a legnyomorultabb sorsnak is van létminősége; amiként az alvilágban sínylődő Akhilleusz örömet cserélne a legnyomorultabb földi halandóval, pusztán azon egyszerű tény okán, hogy ő él. S bár a létezésnek vannak a sors és a lélek által determinált, újra-és újraírt odüsszeiái, a mégis-morál igaza dacol a fátumok hatalmával.

Oláh szilárd értékrendre tekintő költő, szkeptikus, de a nagy és öröknek nevezett emberi értékek feltétlen elkötelezettje, szkepticizmusa

még a sztoikus világképhez sem közelít, talán nevezhetnénk egy bűnostonozó vagy bűnfelmutató keresztény szkepticizmusnak, mely az ember intelmére íródik, valójában a költői lélek bugyrai-ban kutat. Oláh András egy cseppet talán dantei alkat is egyben: bejárja a lélek mindennapos, hétköznapi poklait, míg Dante ugyanezen gyarló fajnak a kozmikus és teológiai dimenzióit kutatja. A teremtés nem sikerült tökéletesen, hiszen isten szándékát lépten-nyomon keresztülhúzza az ember, aki szeretné magáról lerázni a gondviselést, ám mégsem boldogulhat nélküle.

Oláh András új kötete tulajdonképpen nem más, mint az életmű eszmei vonulatának szintézise, tehát több mint válogatáson alapuló antológia. Annak a kezdettől fogva hangoztatott költői világképnek a jegyében válogatta ki Oláh András ezt az ötven verset, melyet pregnánsan jelenít meg a kötet címadó verse: „*Abban egyfőrmák vagyunk / hogy orvadászok lesnek ránk / ezen az elátkozott színpadon / - számunkra nincs fegyverszünet / sem vadászati tilalom / csak homok alatti csönd / hisz közzjáték vagyunk csupán / Isten elfüsrált ötletében (Közzjáték vagyunk).*” Létünk is köztetés, a teremtés, a creatura telve esetlegességgel, alapélményünk az átmenetiség jelenségszintű vegetációja, a lét véletlenszerűsége, kiismerhetetlensége. Mert a „türelmi zónába” szorult kollektív létezés is, „*mi pedig –közönyös kövek záporában – / egymást cseszegetjük eszméktől részegen / a számunkra kijelölt Föld nevű türelmi zónán.*” Az individuális és kollektív vákuum ellenpontjaként mégis megjeleníthető valami, ami egyszerre megfoghatatlan, lebegő vágy és az idők homályába vesző mítikus alapélmény, szinte arkhé, az őselem : ez pedig a szerelem, az egymásban való feloldódás élménye: „*A levelek is visszafelé hulltak azon az éjjelen / beleolvadtunk az erdő szövetébe / cipőm orrát bámultam fűszegen / a bugyrot ahová Isten száműzött / karjaid rejtekében vacogtam – hagyva / hogy az esőcseppek végigfolyjanak szerelmünkön / hogy benned lassan átmelegedjek / s hogy magadba zárj – mint gyűrűket a fűk.*” (hogy magadba zárj) A világ paradox jellegét még jobban kiemeli a művészre törekvő költői technika, mely önmagában is kettős világot idéz meg: egy-

részt a szikár kendőzetlen versbeszéd az állandó fenyegetettség-élményt sugallja, másrészt viszont ezt ellenpontozzák a lágyabb, líraibb, az érzelmek benső világából fakadó tónusok: „*mikor ágyába fektetett / bennünket a vágy és tested / patakmedrében elmerültem / megjelölted azt a délutánt / mint sajátodat... // észrevétlen szívárogtál belém / s növekedtél miként a jégcsapok / veled a végtelen hajolt főlem / a múlhatatlan...*” (fagyöngy és jégcsapok)

Paradox költői világ Oláh Andrásé, paradox, mert bár félelemre épül, mégis élni segít, segít elviselni azt a tudatot, hogy „*tombol az ár mint a pestis – / látod: az Úristen elcseszte ezt is*” (az utolsó szerep). A hazugságra épült világot magára hagyta alkotója, hiszen „*Isten a nyelvébe / harapva hallgat*”, s aligha van a csönd és a magány tudomásulvételénél használhatóbb stratégia: „*a legjobb ha nem gondolsz semmire / a legjobb ha nem mondasz semmit / a csönd vágyaktól vemhes / s mi belülről is fűzünk (nekrológ).*”

Illúziómentesen, a realitásokkal szembesülve élni – nagy költői kihívás és bátorság. Nagy bátorság továbbá emberi alapesetek alapigazságainak analízise, s még nagyobb heroizmus vállalni a kozmikus létezés magányát, s elfogadni Márai Sándor igazát: „*Isten csendestárs minden üzletünkben*”. S bár „*többször van tél / mint kellene*”, s a felfordult világ kaotikus masszájában hiába keresnénk a régi meséket, helyükbe léptek a politikai álságok, s az igazság és hamisság példázatában ezúttal a hamisság a diadal, hiszen „*nincs bőség (kosár sincs: ellopták régen / és ne hidd hogy arcukat égeti szegyen) stírod – Petőfi – hiába rázom / stírod sincs s eszméd is elvetélt álom*” (stírodat rázom). Ezen atomjaira zuhlott glóbuszon egyetlen vigasz lehet a szerelem emléke, mely még nemlétében is örök realitás – az emberi létezés következő ötven esztendejére nézve is megtartó erő: „*az olvadó hó alatt / hóvirág illatába mártva/tócsák kocsonyás iszapjában / lépteid mégis ott maradnak (mégis).*”

Az Oláh András 50. születésnapjára készült reprezentatív kötet verseit Görömbei András válogatta, teljes keresztmetszetet adva Oláh András költői munkásságáról, a hozzátartozó hangskönyv Pathó István Jászai-díjas színművész valamint a Hangraforgó együttes közreműködésével készült. (Közzjáték vagyunk 50 év 50 vers, Hungarovox Kiadó, Bp., 2009.)

SZIGETI SÁNDOR

Ars fotografia

Fotográfia. Nem tetszik a szó. *Fényírást* jelent, de hát a fotókat nézni kell nem olvasni. Gyönyörű magyar megfelelője létezik, azonban ha azt mondanám magamról, hogy *fényképész* vagyok, többen a kisváros főutcáján csilingelő ajtóval nyíló parányi műteremben savanyodott igazolványkép-készítő, „tessék az ujjamat nézni” kisiparosnak hinnének, ezt pedig szeretném elkerülni. Amit a fényképezőgéppel időnként ihletből elkövetek, azt inkább úgy nevezném: *fotopiktúra*.

De hogy is kezdődött? Talán öt éves lehettem, amikor egyszer nagyapám elavulás előtt a júniusi hajnaltündér és a harmatcsepp találkozásáról mondott egy mesét. Másnap pirkadatkor ébredtem, kiosontam a ház mögé, vártam a hajnaltündért. És eljött. Üde pompájának teljében, pazar színeivel, gondolatébresztő csendjével, teremtő napot ígért. Azóta vagyok megszállott szépkereső. Keresem a szépet a szóban, a zenében, a képben, fűben, fában, kőben, nőben és

minden másban. Keresem a rácsodálkozás élményét.

Újhelyi éveimet a füzérradványi szanatórium kultúrosaként kezdtem, a kastély és a park gyönyörű környezetében. Ide kaptam Apámtól egyszer egy kis csomagot. Egyszerű fényképezőgépet tartalmazott, *legyen sok öröme benne* írta a mellé tett levélben. Lett. Azóta sok százecszer nyomtam meg az exponáló gombot, kezdem érezni, hogy mitől jó a kép. Ennyi a titka és nem több. Ha valaki közel húsz éven át örömmel csinál valamit, az már nagy valószínűséggel megüti egy bizonyos mércét. A gyakorlat teszi. Fontos, hogy a vágy és a készítés töretlen maradjon. Túlkésőn kezdtem, ahhoz kevés az időm, hogy kifejező eszközeim kellőképpen letisztuljanak, kikristályosodjanak. Sajnos már nem fog kialakulni saját, egyéni jelképrendszerem, de nem bánom. Ez egyébként az autodidaktákra nem is nagyon jellemző.

Volt néhány kiállításom, nem nagy helyeken, de az egyik után kaptam egy olyan dicséretet, aminél szebbet fotográfus nem hiszem hogy kaphat: Egy újságcikkben *a fényképezés lírikusának* neveztettem. Ez az, amit azelőtt és azóta is egyféle *ars fotografiaként* vallok, ebben hiszek, erre töreksem, ennek igyekszem megfelelni, és ez nem is kevés.

SZIGETI SÁNDOR: ORGONASZÓ

***Titkok titka* – a magyar nyelv múltja, jelene, jövője**

Új állandó kiállítás nyílt a Magyar Nyelv Múzeumában

2010. szeptember 29-én *Titkok titka - A magyar nyelv múltja, jelene és jövője* címmel megnyílt a Magyar Nyelv Múzeuma új állandó kiállítása. A kiállítást dr. Kálnoki-Gyöngyössy Márton, a Nemzeti Erőforrás Minisztérium helyettes államtitkára nyitotta meg. Köszöntőt mondott Szamosvölgyi Péter, Sátoraljaújhely város polgármestere, dr. Ódor Ferenc, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés elnöke és dr. Hörcsik Richárd, a térség országgyűlési képviselője. Dr. Kovács Dániel ny. főiskolai tanár a szintén most megnyíló Busa Margit Könyvtárat, a múzeum szakkönyvtárát mutatta be. A megnyitó után a vendégek megtekintették az új, interaktív nyelvészeti tárlatot.

DANKÓ GÉZA

Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 16-20. kötetéhez

E mutatóban évkönyvünk szerzőit betűrendben szerepeltetjük, közleményeik címét a megjelenés időrendjében közöljük. A szögletes zárójelbe tett megjegyzés a mutató összeállítójának tájékoztató jegyzete. A félkövérrel szedett szám a kötetet, a második szám a közlemény kezdő oldalszámát jelzi. (E mutató előzményei: DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 1-10. kötetéhez. *Széphalom* 11. 2001. 245-259. – DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 11-15. kötetéhez. *Széphalom* 15. 2005. 483-495.)

Balázs Géza:

- Milyen a magyar nyelvművelés? **16:** 145.
- „A magyar nyelv elé mozdításáról...” **17:** 435.
- A mi nyelvünk. **18:** 51.
- Ezt fölírom! Nyelvi jegyzetek. **19:** 285.
- (Nagy Levente társszerzővel): Tíz év az úton. **20:** 183.

Balázs Ildikó:

- A jelenkori történelem forratakájában. (Wass Albert: Jönnék!) **18:** 211.
- Műfordítások. Christl Greller versei: Mozart-inspirációk, -impressziók, -interpretációk. **19:** 284.
- Wass Albert erdélyi korszaka. 1923–1944. **19:** 413.

Bánfalvy Anna:

- Kazinczy kertjei, utazások és kertélmények. **19:** 141.

Baranchi Tamáska Endre:

- Hozzászólásom egy borászati cikkhez. **20:** 497.

Barsi Ernő:

- Egy bükkaljai falu Patak vonzásában. **16:** 287.
- „Szép fényes csillag mutatja a hazámat...” Emlékezés Novák Sándorra. **17:** 363.
- A Pataki Kollégium szerepe a néprajzi gyűjtőmunkában. **18:** 375.
- Csokonai és a néphagyomány. **19:** 351.
- Emlékeim tanáromról, dr. Harsányi Istvánról. **20:** 507.

Béky Lóránt:

- A bűnbánó Báthory Erzsébet. **17:** 527.

Bencsik János:

- Adatok a tarcali szőlőültetvények 18. századi történetének ismeretéhez. **16:** 249.
- Tokaj-Hegyalja és a Hernád völgye településeinek egymásraultaltsága. **17:** 223.
- Erőszakos irányítás és szövetkezés a mezőgazdaságban (Tarcál 1955). **18:** 407.
- Felszabadulás, avagy az új rend berendezkedése Tarcalon. **19:** 539.
- Adalékok Tarcál múltjának ismeretéhez. **20:** 367.

Benke György:

- Az Amerikába kivándorolt református magyarok a hőskorban. **16:** 273.
- Teológia és irodalom. **19:** 327.

Berényi Zsuzsanna Ágnes:

- Az újhelyi „Rákóczi” szabadkőműves páholy története. **20:** 381.

Béres Ferenc:

- Pályám rövid története. **16:** 527.

Bíró Ferenc:

- Kazinczy Ferenc szerepe a nyelvkérdés történetében. **18:** 83.
- Magyarosítási szándékok 1790 körül. **19:** 3.

Bodnár László:

- Versek: Mottó; Fekete-fehér; Alliterációk; Szavak színe; A szív dallama; A születés csodája. **19:** 484.

Bodrogi Ferenc Máté:

- A nevetés kritikai gesztusának egyik lehetséges forrása Kazinczynál. **20:** 61.

Bogoly János:

- (Oláh Tamás társszerzővel): Királyhelmec története a mohácsi vészig. **20:** 351.

Bojtor István:

- Dókus Gábor (1861–1936). **16:** 281.
- Sükös Pál, a lelkesíró. **17:** 385.
- Csiha Kálmán (1929–2007). **18:** 527.
- Kazinczy Ferenc vallásossága. **19:** 107.
- Az elpusztult felépülhet? **20:** 535.

Bolvári-Takács Gábor:

- A *Zempléni Múzsza* első hat éve. **17:** 551.
- A pataki kollégium a 19. század első harmadában. **19:** 655.
- Epilógus egy tudós életművéhez (Mitrovics Gyula). **20:** 457.

Busa Margit:

- Kazinczy Ferenc fogsága rajzaival elbeszélve. **16:** 85.
- Kazinczy Ferenc és Hirgeist Nini. **17:** 41.
- Kazinczy Ferenc adattár. **18:** 159.

Cap György:

- A „Bodrogköz mulató helye”, a *Nyesés*. **16:** 331.
- A sátorlajújhelyi harctéri megfigyelőállomás és rokkantügyi intézet (1914-19). **17:** 281.
- A proletárdiktatúra és a cseh megszállás Zemplénben. **19:** 497.

Czenthe Zoltán:

- Confessio Gömöriensis. **19:** 625.

Csalog Judit:

- Az ismeretlen Szent Erzsébet. **16:** 185.

Cseh Károly:

- Versek: Decemberi őzek; Ádventi ballada; Diófa alatt; Tavaszelnő; Tavaszi napéjegylenlőség; Az ötszázötvenedikre. **16:** 134.
- Műfordítások: Lumpickiene, Tarkovszkij, Burkart, Kahlan, Busta, Rilke versei. **16:** 422.
- Műfordítások: E. Burkart, R. Katinaite Lumpickiene, L. Volodarszkij versei. **17:** 312.
- Versek: Téli napforduló; Október utolján; Tanújelek; Huzatos ház; Őszi kockák. **17:** 362.

- Műfordítások: J. Iszajeva, I. Kovaljova, G. Ajgi, L. Volodarszkij versei. **19:** 304.
- Versek: Újesztendő reggelén; Újévi hó; 2008. október 21.; Szentesti számvetés; Augusztus delelőjén; Templomfelirat helyett. **19:** 510.
- Főhajtás dr. Pintér Károly sírjánál. **19:** 652.
- Versek: Búvárharang; Hazatérő; Tavaszi éj; Nagypénteki nyár; 2010 Nagyszombatján; Szürke-fehér. **20:** 84.
- Műfordítások: Curayuki, Cvetajeva, Vinokurov, Morotszkaja, Tukaj versei. **20:** 380.
- Virágzik már a menny. Gyászbeszéd Dudás Sándor sírjánál. **20:** 548.

Csohány János:

- Kálvin János életpályája. **19:** 307.

Csorba Csaba.

- Zemplén vármegye levéltára és Högye István. **16:** 550.
- Személyi bibliográfia. **16:** 563.
- Kazinczyt követve Erdélyben és Partiumban. **17:** 117.
- Kazinczy városa: Sátoraljaújhely. **19:** 145.
- Sátoraljaújhely arculata a múltban, a jelenben **20:** 389.

Damjanovics József:

- Egy szolgálatra szegődött ember újhelyi évei (Miklósy István). **18:** 351.

Dankó Géza:

- Kazinczy Ferenc évkönyvünk közleményeiben. Tematikus útmutató. **17:** 561.
- A Kazinczy Ferenc Társaság élete és tevékenysége évkönyveink tükrében. **18:** 553.
- Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 16-20. köteteihez. **20:** 567.

Debreczeni Attila:

- Ízléselv és nyelvi norma. Kazinczy és Földi vitája. **17:** 17.
- Az íróelődökhöz való viszony a *Magyar Museum* programírásában. **18:** 75.
- Kritika, nyilvánosság, ízlés a *Magyar Museum* programjában. **19:** 17.
- Egy Kazinczy-vers genetikai dossziéja. [Bor mellett.] **20:** 43.

Deme László:

- Fiatalok – fiatalokért. **16:** 177.
- Folytassátok! Bevezető gondolatok az ifjúsági anyanyelvi táborban. **18:** 59.

Dienes Dénes:

- Dr. Koncz Sándor 1956-os Memoranduma. **16:** 499.

Diószegi György Antal (Diószegi Krisztina társszerzővel):

- Spilenberg Pál szerkesztő tevékenysége az 1790-es években. **19:** 221.
- Ősi gyökerű magyar áldomás a Hegyalján. Az Ukkon-pohár felmutatása. **20:** 309.

Diószegi Krisztina (Diószegi György Antal társszerzővel):

- Spilenberg Pál szerkesztő tevékenysége az 1790-es években. **19:** 221.
- Ősi gyökerű magyar áldomás a Hegyalján. Az Ukkon-pohár felmutatása. **20:** 309.

Dobrik István:

- Seres János (vers). **16:** 526.

Dodek Jenő:

- Bélyi krónika 1919-1940. **19:** 565.

Dombóvári János:

- Erdély fehér tornya leomlott. Búcsú Sütő Andrástól. **16:** 539.
- Páros szárnyunk, az anyanyelv és a zenei anyanyelv titkairól. **19:** 297.

Drávai Mária:

- Szent Margit legendája. **17:** 147.

Dudás Sándor:

- Versek: Ősz csikordul; Vulnerant omnes; Csend és magány; Álom ringat. **16:** 458.
- Versek: Mit árthatok...; Augusztusi ős; Mezszyén kúksoló; Megöszült fűrtök. **17:** 172.
- Versek: A Bükkben hó esett; Hallgató kövek; Valami s valami itt; Este nyolc; A lombot figyelem. **18:** 364.
- Versek: Üzenet a szederkényi temetőbe; Lecsillapult a tenger; Döljön a fény. **19:** 290.
- Versek: Mondd, mire jó? Krúdy Gyula diófája alatt; Tombol a tél; Hangtalanul és tétován. **20:** 94.

Dukrét Géza:

- Két nagyváradi fürdő – ahol Kazinczy is járt. **17:** 275.
- A XIV. Partiumi Honismereti Konferencia Érsemjénben. **18:** 521.
- Emlékezés Érsemjénben. **19:** 669.

Égerházy László:

- Faversek: Vadkörte; Csarab; Hagyma; Méhfű; Áfonya; Berkenye; Kosbor. **17:** 354.
- [Faszobrász alkotásai:] **19:** 16, 168, 260, 276, 316, 350, 428, 430, 434, 441, 496, 516, 606.

Eliaš, Štefan:

- Kisdí Benedek egri püspök halála és temetése. **17:** 167.

Engelmayer Ákos:

- Szepes. **19:** 619.

Erdei-Szabó István:

- Cseh Károly két kötetéről. **17:** 550.

Evva András:

- Amerikai magyarok 1956 emlékezetéért. **16:** 495.

Evva Margit:

- Az abaújdevecseri reformátusok krónikája. **16:** 269.
- Kókai Kun Bertalan püspök élete és munkássága. **17:** 217.
- Emlékezés egy vidéki körorvosra. **18:** 525.
- A fáji Fáy család abaújdevecseri ága. **19:** 455.
- A csáthi Gábiel család abaúji története. **20:** 339.

Fábiánné Szenczi Ibolya → Szenczi Ibolya**Fehér József:**

- A nagytárkányi Balassi Bálint-szobor előtt. **16:** 533.
- Szélgjegyzetek erdélyi utunkhoz. **17:** 123.
- Múzeumunk első kiállításai. **18:** 24.
- Borúth Elemérről, domborműve ürügyén. **18:** 429.
- Kazinczy és Tokaj. **19:** 169.
- Búcsúszavak dr. Busa Margitról. **19:** 645.
- Négy új kiadványunk. **20:** 556.

Fejes István:

- Kazinczy százados ünnepén. (Vers). **17:** 1.

Fekete Balázs:

- 1848-as jelképek az 1956-os forradalom napjaiban. **17:** 319.

Ficsor Miklós:

- Versek: A megtisztulás hava; Csak ennyi; Őseink. **16:** 488.
- Versek: Abaddon; Madáretető. **17:** 368.
- Versek: Szabad-e...? Fázunk. **19:** 442.
- Vers: Miserere Demeter Endre barátom emlékére. **20:** 230.

Filep Antal:

- Emlékezés pataki, zempléni kötődéseimre. **16:** 545.
- Berecz József emléke és igazsága. **17:** 548.
- Détshy Mihály öröksége. **18:** 543.
- Györffy István élő öröksége. **19:** 517.

Finta Éva:

- Versek: Boldogulásom; Ó, Istenem, követsz-e még a szavak dzsungelében? Ázott daktilók. **16:** 84.
- Versek: Levendulakék; Túl a közepén; Nincsen is. **17:** 256.
- Versek: Bénye fölött; Hegyekre látok. **18:** 132.
- Versek: A dal kupolája; Múzsatorborzó. **19:** 98.
- Két vers: Ó semmi, gazdag évek; Angyalmúmiák. **20:** 152.

Fried István:

- Kazinczy Ferenc Európája – Európa Kazinczy Ference. **16:** 11.
- Egy előszó és „vidéke”. **17:** 3.
- Kazinczy Ferenc a kényszerűség és szabadság között. **18:** 89.
- Önéletrajzíság, Kazinczy Ferenc, „paktum” az olvasóval. **19:** 41.
- Egy Kazinczy-könyv szerzőjének töredelmes vallomásai. **19:** 653.
- Egy pálya alkonya. Az 1720-as esztendők Kazinczy Ference. **20:** 15.
- Fiatal történészek folyóirata Kazinczyról. **20:** 553.

Gálffy Adorján:

- Emlékek az 50-es évekből. **16:** 473.
- „Két világ között”. Menekülés a kommunizmusból 1956-ban. **18:** 485.

Gecsei Kolos:

- Kazinczynak „Poétai Berke”. **18:** 125.
- Kazinczy koszorúja. **20:** 125.

Grétsy László:

- Nemzeti kincsünk ünnepén. **18:** 49.

Gulyás László Szabolcs:

- Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei. **17:** 135.
- Mezővárosi kiadványok a középkori Abaújból és Zemplénből. **18:** 265.

Guzmics Izidor:

- Kazinczy képére. (Vers.) **19:** 1.

Gyulai Éva:

- A szabók és szűrművesek Zemplén vármegyében a 16-19. században. **16:** 229.
- A sárospataki jezsuiták elűzése, 1707. április 10. **18:** 275.

Halász Magdolna:

- (Nagy Zoltán társszerzővel): Busa Margit könyvtári hagyatéka Széphalomban. **20:** 465.

Halász Péter:

- A magyar nyelv köszöntése. **18:** 17.

Halászi Aladár:

- Nyelvünk változásának főbb irányai. **16:** 155.
- A szóból sem értünk mindig. **17:** 443.
- Nyelvhasználatunk büzbombái. **18:** 61.
- Geleji Katona István, a nyelvvédő. **19:** 249.
- Versek: Kövek közt; Csak egy szál virágot; Hetven közeleg. **19:** 538.
- A szép és a jó mint vezérlő elv Kazinczy életművében. **20:** 51.
- Versek: Mit bánom én...; Páros csillag; Nélküled; Álom órák. **20:** 500.

Hanácsek Erzsébet:

- Versek: Rügyek, máglyák; Újraszépül; Csillagok alatt; Újjászületés. **16:** 176.

Horvai–Simon Sarolta:

- Magyar konyha és vendéglátás a reformkorban. **19:** 477.

Horváth Iringó:

- Uzdiszentpéter 18. századi textíliái. **18:** 331.
- Balavásár 16-17. századi textíliái. **20:** 325.

Hörcsik Lajos Kálmán:

- Hörcsik Lajosné följegyzései 1956-ról (Nyíri, Kőkapu). **16:** 489.
- Egy viharos lelkipásztor-választás Nyíriben. **20:** 411.

Hörcsik Richárd:

- Köszöntő a Magyar Nyelv Múzeuma avatóünnepségén. **18:** 8.

Illés László:

- Versek: Akkor egy repülőt láttam...; Séta a halálba; Szomorú estike. **16:** 370.
- Versek: Temetők; 2005 július; Tűzmadár háza. **17:** 166.
- Nagy Géza útjain (versek). **18:** 41.
- Versek: A 15. aradi vértanú; Kazinczy Lajos; Vasvirág a vártán. **19:** 370.
- Versek: Halálom életem gyásza; Hűség; In memoriam K. Pista. **20:** 72.

Jakab István:

- Nyelvtanunkból máig hiányzó fejezetrészek: a jelzős szerkezetek összevonása. **20:** 167.

Jakabfalvy Gyula (id.):

- Családi krónika. 1943–1961. **16:** 459.

Jakabfalvy Gyula (ifj.):

- A mendikáns. **20:** 501.

János István:

- Oláh András ötvenéves. **20:** 563.

Jaskóné Gácsi Mária:

- Komáromi János *Pataki diákok* című regényéről. **19:** 407.

Káli Sándor:

- Versek: Augusztus végén; Doppler hatás; Silentio; Vezetés közben; Tűnődés a környezet ártalmairól. **18:** 350.

Kálmán Éva (Kálmán Ferenc társszerzővel):

- A zsidóság Sátorajáújhely társadalmában – 1870. **16:** 353.

Kálmán Ferenc (Kálmán Éva társszerzővel):

- A zsidóság Sátorajáújhely társadalmában – 1870. **16:** 353.

Karcsai Nagy Éva:

- Nagy Géza emléktalálkozó. **18:** 541.

Katona Kálmán:

- Versek: Felszállt a ház; Indultunk volna; Az áldozat; Filmforgatás (1956). **16:** 184.
- Versek: Huszonhat; Örökség; Krétarajz; Örökké. **17:** 222.
- Versek: Negotium gestum; Akár a nyárfa; Virágének; Ma éppen őzet... **18:** 228.
- Versek: Virágének; December; Indultunk volna; Osztálytalálkozó. **19:** 412.
- Versek: Kalandozások kora; Négy ezüst harang; Ady. **20:** 174.

Katona Rezsőné:

- Vallomás az anyanyelvről. **19:** 305.

Kazinczy Ferenc:

- Fejezetek a *Tübingai pályamű*ből. (Németből fordította dr. Kazinczy Ferenc A. G.) **20:** 1.

Kazinczy Ferenc A. G.:

- Erdélyi út Kazinczy Ferenc nyomában. **17:** 93.
- Üdvözlő beszéd [A Magyar Nyelv Múzeuma megnyitó ünnepségén]. **18:** 11.
- Utunk Németországon át Dánia felé (1944-45). **19:** 585.
- Üzenet az ifjúságnak. (Beszéd a győri Kazinczy-versenyen.) **20:** 175.

Kelemen Erzsébet:

- *Hóttalan a hegyek inge*. Nagy Gáspár költeményének verstani elemzése. **16:** 417.
- Versek: Az új évezred kivándorlójáért; Fény-kenyér; Kicsinyhitűek; Izzó parázssal; SMS az ország-fosztogatóknak. **17:** 92.
- Dies festus. Képvers. **17:** 146.
- Látható nyelv és szürrealizmus. (Papp Tibor verseiről.) **18:** 259.
- A konceptuális művészet Papp Tibor életművében. **19:** 421.
- Műfordítások: Katarina Aila Hämäläinen finn költő versei. **19:** 596.
- Kinyíló gyűrűk. Új poétikai formák Papp Tibor költészetében. **20:** 305.
- Műfordítások: Katarina Aila Hämäläinen finn költő versei. **20:** 492.

Keller Péter:

- Ma a jegenyefát ünnepeljük. Gárdonyi Géza emlékezete. **18:** 520.

Kertész Anna:

- Kell-e tolmács Jócaihoz? **20:** 179.

Keszei István:

- Versek: Ha idegen szavaknak furcsa bokra; Hasztalan vágó; Mindennap; Hittan. **18:** 252.

Kézi Erzsébet:

- 75 éve nyílt meg a Sárospataki Református Kollégium Angol Internátusa. **16:** 349.
- Ausztria a mai osztrák irodalomban. **18:** 245.
- A sárospataki kollégium három Erdélyből jött jeles tanára. **19:** 511.
- Küzdőtársak. Farkasfalvy Farkas Géza és Elekes Imre együttműködése. **20:** 447.

Kiss Endre József:

- Egy kiállítás könyvei [Kazinczy sárospataki gyűjteményéből]. **16:** 121.
- Dr. Erdélyi Géza köszöntése. **16:** 536.
- Gondolatok a pataki kollégium indulásáról. **17:** 157.
- Küldöttségünk Dél-Biharban. **17:** 560.
- Kazinczy Ferenc könyvei között. **18:** 133.
- Kazinczy apokrif naplója. [Dóczy Jenő: Dédácsi idill.] **18:** 495.

- Kazinczy Ferenc és a maszonéria. **19:** 99.
- Kazinczy és a könyv. **20:** 73.

Kiss László:

- Kazinczy Ferenc „halála” és feléledése 1789-ben. **16:** 23.
- Kazinczy Hont megyei levelezőtársa, Majthényi László. **17:** 57.
- Kazinczy sógora, dr. Dercsényi (Weiss) János. **18:** 149.
- A gyógyszergyártó és -forgalmazó gróf Török Lajos. **19:** 213.
- Kis Witzay József, Kazinczy kassai orvosa és barátja. **20:** 129.

Komáromy Sándor:

- Ötven éve jelent meg Weöres Sándor Bóbitája. **16:** 401.
- Kovács András Ferenc és a gyermekvers. **17:** 391.
- 100 éve született Dsida Jenő. **17:** 545.
- Két könyv a határon túlról. [Sors, megírva; Magyar szárnyvonalak.] **18:** 512.
- Bevezetés a vajdasági gyermeklíra 20. századi történetébe. **20:** 301.

Komporday Levente:

- A sátoraljaújhelyi köztemető családi sírboltjai. **16:** 323.
- Adalékok a Zemplén megyei levéltárnok megválasztásához 1928-ban. **17:** 293.

Koncz Sándor:

- A nők lelkészi szolgálatáról (1979). **17:** 511.
- Példázatok. **18:** 237.
- „Szellem vala ő...” Kazinczy Ferenc emlékezete. **19:** 65.
- Takács Béla: A sárospataki nyomda története. **20:** 549.

Kónya Zoltán:

- Küzdelem a sajtó szabadságáért a reformkori Zemplén vármegyében. **17:** 195.

Kovács Eleonóra:

- Kazinczy Ferenc alakja Ady Endre publicisztikájában. **16:** 127.
- A mese és filozófia összefüggése Vörösmarty műveiben. **17:** 333.
- [Oláh Tamás társszerzővel:] Andrássy-emlékkiállítás Betlénen. **17:** 554.
- Egy magyar költő idegenben. Keszei István és a magyar nyelv. **18:** 253.
- Batthyányné (Budai) Apraxin Júlia. **19:** 463.
- Bolnai (Bethlen) Miklós (1831-1899). **20:** 243.

Kováts Dániel:

- Kazinczy Ferenc és Sárospatak. **16:** 113.
- 80 éve született Lavotha Géza. **16:** 548.
- A sátoraljaújhelyi promontóriumok helynévi szótára. **17:** 409.
- Esszék a magyar nyelvről. Az első tudományos konferencia anyanyelvünk széphalmi múzeumában. **18:** 27.
- A Kazinczy család alsóregmeci telkei. **18:** 139.
- Zarándokút a fogságot szenvedő Kazinczy nyomában. **19:** 173.
- Péchy Blanka és az anyanyelvi mozgalmak. **19:** 673.
- „Istennek élő templomot építsünk...” Kazinczy az újhelyi reformátusok körében. **20:** 79.
- Búcsú Szilágyi Ferencről. **20:** 546.
- Barsi Ernő 90 éve. **20:** 561.

Kováts Lórántné:

- Történelmi idők Kassán. 1938–1944. **18:** 475.
- Történelmi idők Kassán. 1945. **19:** 597.

Kováts Miklós:

- Márai Sándor miskolci emlékjele előtt. **20:** 539.

Kováts Viktor:

- Utazgatás Nyugat-Európában 1855-ben. **17:** 475.

Kölcsey Ferenc:

- Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett. **16:** 3.
- Kazinczy. (Vers.) **19:** 1.

Kőszeghy Elemér:

- Utazás a múltba – 1910. **16:** 437.
- Elindulásom a művészi pályán. **17:** 489.
- Ifjúságom kedves emlékei. **18:** 445.
- A „hármás énhasítás”. **19:** 607.
- Utazásom a múltba. **20:** 485.

Krett Tibor:

- „A magyar literátusok atyja”, Ráday Gedeon. **16:** 95.

Kuklay Antal:

- Kommentár egy Pilinszky-vershez. **16:** 415.

Kun Miklós Jenő:

- Pósa Lajos, a nemzetnevelő. **18:** 201.
- Pósa Lajos eredeti olvasókönyvei és *Az Én Újságom*. **19:** 383.

Kupán Árpád:

- Nagyvárad nevezetességei. **17:** 541.

Lavotháné Jáger Katalin:

- Kődöböcz tanár úrra emlékezem. **16:** 556.
- Fáy András állatmeséi. **17:** 341.
- Kalász Lászlóra emlékezünk. **18:** 539.

Lévay József:

- Kazinczy [vers]. **16:** 1.

Lukáts János:

- A nótaszerző és a literátor. Elképzelt párbeszéd két jelenetben. **20:** 139.

Madár János:

- Versek: Kácsárdi töredékek; Kazinczy Ferenchez; Itt élned kell; Elárvult csillagok alatt; Csillag és remény. **16:** 144.

Martinák János:

- Hangulatok [versek]. **16:** 296.
- Ungvár-Németi Tóth László versei (1816). **17:** 85.
- Versek: Őszelő; Neked; Feléd; Szent Erzsébet misztériumjáték. **18:** 34.
- Eötvös József költészetéről. **18:** 185.
- Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor vitájától. **19:** 117.
- Versek: Általadlak; Pihenj; Csillagjáték; Álomból. **19:** 406.
- A költő Bessenyei György. **20:** 221.
- Versek: A fény menyasszonya; Válasz; Látkép, Nyáréji vihar után. **20:** 420.

Martinák Jánosné:

- A költő Sáfáry László, az egykori újhelyi diák. **16:** 371.
- A sátorlajújhelyi Mezőgazdasági Szakképző Iskola története. **17:** 301.

- Finta Éva: Párkák. **18:** 514.
- Szépkúti Miklós költészete. **19:** 391.
- „A szívem van benne és eszemnek gyöngé fénye”. Molnár Borbáláról. **20:** 197.

Martos Józsefné:

- Anyanyelvünkről – aggodalommal. **16:** 179.

Máté István:

- Édes Albert, a költő. **20:** 537.

Matits Ferenc:

- Egy művészbarátság emlékezete: Halmy Elemér és Petrasovszky Leó. **20:** 285.

Mezei Márta:

- Kazinczy Ferenc leánykérésének története több változatban. **16:** 29.
- Viselet és viselkedés Kazinczy portréiban. **19:** 27.

Mezey István:

- Grafikák. **18:** 40, 67, 82, 88, 100, 108, 160, 168, 178, 194, 199, 236, 244, 290, 304, 316, 391, 392, 398, 428, 484.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia:

- A reformációtól a filantropizmusig. **16:** 205.
- Szigethi Warga János. **17:** 347.
- Almási Balogh Pál úti élményei német földön. **18:** 341.
- Útirajzok Kárpátjáról. **19:** 629.
- Sátoraljaújhely arculata fél évszázaddal ezelőtt. **20:** 513.

Mizser Lajos:

- Zemplén megyei helynevek – 1864. **16:** 165.
- Közép Zemplén megyei magyar helynevek – 1864. **17:** 395.
- Megjegyzések Zemplén vármegye 19. századi nyelvéről. **18:** 35.
- Aranylábú. [Helységnevek egykori jelzője.] **19:** 261.
- Magyar elemek a zempléni szlovák helynevekben. **20:** 155.

Nagy Gáspár:

- Szavak [vers]. **18:** 1.

Nagy Levente:

- Új intézmény a nyelvművelés szolgálatában. [A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda.] **17:** 449.
- Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2008. **18:** 69.
- Magyar nyelvi Szolgáltató Iroda, 2009. **19:** 291.
- (Balázs Géza társszerzővel): Tíz év az úton. **20:** 183.

Nagy Zoltán:

- (Halász Magdolna társszerzővel): Busa Margit könyvtári hagyatéka Széphalomban. **20:** 465.

Németh Tibor:

- Kazinczy örökösei. [Megnyitó beszéd az „Édes anyanyelvünk” versenyen.] **17:** 539.

Nyiri Péter:

- Júdás, az Iskáriótes. Bojtor István regényéről. **16:** 558.
- Krasznahorka büszke vára és a hűség mítosza. (Jókai: A lőcsei fehér asszony.) **17:** 355.
- A csoda nyomában. (Wass Albert: Elvész a nyom.) **18:** 221.
- Cseh Károly *Atlantisz felé* című műfordítás-kötetéről. **18:** 504.
- Gondolatok a gyökökről és a Czuczor–Fogarasi szótárról. **19:** 265.
- Cseh Károly: Kutyahűség. [Recenzió a költő műfordításairól.] **19:** 658.

- „Haj, boldog idők!” Jókai Mór: A régi jó táblabírák. **20:** 237.
- Cseh Károly Ajgi-kötetéről. **20:** 559.

Nyirkos István:

- Tűnődés a kihalt nyelvekről. **16:** 135.
- A kiegészülés a magyar nyelvben. **17:** 431.
- A magyar nyelv élettere a XXI. században. **19:** 277.
- A mai magyar nyelv változási tendenciáiról. **20:** 161.

Ódor Ferenc:

- Köszöntő [a Magyar Nyelv Múzeuma avatóünnepségén]. **18:** 7.

Oláh Tamás:

- Pusztafalu története a 14-15. században. **16:** 193.
- A Hegyköz területrendezési változásai 1848 és 1861 között. **17:** 231.
- (Kovács Eleonóra társszerzővel): Andrássy emlékkiállítás Betlérén. **17:** 554.
- Polonikák Zemplén Levéltárában. **18:** 305.
- (Bogoly János társszerzővel): Királyhelmece története a mohácsi vészig. **20:** 351.

Orbán László:

- Toldy Ferenc: Valami Kazinczy Ferenc életéhez. **17:** 35.

Oroszné Prepog Erika:

- A gyerekek játéka a régi Tarcalon. **16:** 355.
- Emlékek, versek 1956-ból. **17:** 325.
- A Teréz-napi búcsú Tarcalon. **18:** 393.
- A Tarcali Helytörténeti Gyűjtemény életrajzához. **19:** 561.
- Szófia beszéd. Tarcal népismeretéhez. **20:** 373.

Ötvös László:

- Bibliai hatás irodalmunkban. **18:** 179.
- Csohány János tanulmányai Debrecen reformátusságáról. **18:** 518.
- Kálvini hatások a magyar szépirodalomban. **19:** 345.
- Váci Mihály Bibliája. **20:** 293.

Panyuscsik Jánosné:

- Zsujta és a Görgeyek. **19:** 639.
- Zsujtai András prédikátor emlékezete. **20:** 335.

Pap János:

- Két matyóföldi könyvről – Kazinczyra emlékezve. **16:** 561.
- Benkóczi György és a magyar nyelv. **19:** 648.

Papp Sándor:

- A nyelvújítás és a kémia. **19:** 273.

Pátkai Róbert:

- Magyarok Angliában – 1956 előtt és után. **17:** 521.
- Nemzeti himnuszunk. **19:** 367.
- 1848/49 a nemzeti emlékezetben. **20:** 377.

Pávai Gyula:

- Emléktábla került az aradi Damjanich-házra. **16:** 543.

Péntek János:

- Kolozsvári üdvözet. **18:** 15.

Petercsák Tivadar:

- Az erdőhasználat 16-18. századi szabályozása. **19:** 429.

Pocsainé Eperjesi Eszter:

- 120 éve született Molnár Mária misszionáriusnő. **16:** 343.
- A karácsonyi ünnepkör a néphagyományban. **17:** 187.
- Id. Harsányi István életrajza és bibliográfiája. **20:** 435.

Polner Zoltán:

- Népi imádságok és a Krisztus-legendák szentjei. **18:** 387.
- A magyar Faust-mondák nyomában. **19:** 555.
- Hályogkovácsok – bicska nélkül. **20:** 343.

Popik Nikolett.

- A kisvasutak idegenforgalmi szerepe Zemplénben és Szabolcsban. **17:** 313.

Pozsgai Györgyi:

- Emlékek panteista körmenete. [Cseh Károly verseskötetéről.] **18:** 505.
- Versek: Téli impressziók; Hierosz gamosz; Feledetlenség; Balatoni vihar; Hülöfélben. **18:** 264.
- Versek: Közérzet; Epizodikus emlékezet; Pokoli idill. **19:** 86.
- A lélek tudattalan terjedelme. Paulinyi Zsuzsa emlékére. **19:** 660.
- Versek: Őszi idill; Hajdan; Reggeli szárnyalás; Nyárutó; Gyermeki áhítat. **20:** 182.
- Emlékek végtelen alkonya [Szentpétervár]. **20:** 521.

Pražák, Richard:

- A türelmi rendelet és a cseh protestáns emigránsok Magyarországon. **16:** 213.
- Kazinczy Ferenc Cseh- és Morvaországban. **19:** 91.

Praznovszky Mihály:

- Mikszáth Kálmán Borsiban. **16:** 297.
- 250 éve született Mocsáry Antal, Kazinczy nógrádi barátja. **17:** 67.
- Mikszáth meséje Patak váráról. **18:** 195.
- Kubinyi Ágoston önéletrajza. **19:** 237.
- Zákonyi Ferenc, a Kazinczy-kutató. **20:** 119.

Radványi György:

- A Magyar Nyelv Múzeumának hajléka és környezete. **18:** 19.
- Gondolatok, tervek a széphalmi kertről. **20:** 527.

Rideg István:

- A „kozmológiai” titkokat kereső költő, Halászi Aladár. **19:** 665.

Schneider Márta:

- Múzeumot avatunk... **18:** 10.

Schwarz, Karl W.:

- Josef Bohatec, az osztrák Kálvin-kutató. **19:** 335.

Sebő József:

- Kazinczy és Veszprém. **20:** 85.

Seres János:

- Önéletrajz. **16:** 523.

Sípos Lajos:

- „fél századig / Tartá vállán, mint Atlasz az eget”. [Üdvözlő szavak a Magyar Nyelv Múzeuma megnyitó ünnepségén.] **18:** 13.

Siska József:

- Dámóc, Bodroγκöz, 1956. **16:** 483.
- Bodroγκöziek Vereckén. **19:** 642.

Sólyom László:

- Ünnepi beszéd [a Magyar Nyelv Múzeuma megnyitó ünnepségén]. **18:** 3.

Somogyi Dezső András:

- Az emlékek lován ma este visszatérek (vers). **16:** 322.

Somogyi Gábor:

- Egy felvidéki magyar földműves-iskola életéből. **16:** 311.
- A szemtanú emlékezése két miskolci eseményről az 1840-es évekből. **17:** 211.
- Porcs János miskolci lelkész-tanár önéletírása. **18:** 435.
- Új adatok Borúth Andor festő életéhez és művészetéhez. **19:** 371.
- Újhely nagy jótevője, Somogyi Ilona grófnő emléke. **19:** 635.
- „Nyugalom a viharban”. Evva Ernő, a katonáíró. **20:** 259.

Szabó Lajos:

- Magyar mondák Krisztus Urunkról. **18:** 383.

Szabó Zoltán:

- Feljegyzés Noszvaj jelenéről és jövőjéről 1958-ban. **16:** 513.
- Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben. [1942] **17:** 501.
- Szabó Béni brassói szűcsmester önéletrajzából. **18:** 457.
- Noszvaji gyűlekezetanalízis, 1958. **19:** 545.
- Kálvin alakja és személyisége népünk történeti tudatában. **20:** 421.

Szamosvölgyi Péter:

- Köszöntő szavak [a Magyar Nyelv Múzeuma megnyitó ünnepségén]. **18:** 9.

Szatmári Emília:

- Koncz Sándor, az ígehirdető. **18:** 229.

Szathmári István:

- A zempléni-abaúji régió és anyanyelvünk. **18:** 29.
- Kazinczy stilisztikai nézeteiről – még egyszer. **19:** 99.

Szenczi Ibolya:

- Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai. **18:** 169.
- Kádár Lajos elfeledett életműve. **20:** 273.

Szigeti Sándor:

- A Tokaji Írótaбор tisztelgése. [Képriport.] **19:** 672.
- Ars fotografia. **20:** 565.
- [Fényképek:] **20:** 28, 50, 71, 83, 93, 124, 138, 151, 154, 166, 220, 236, 242, 258, 300, 304, 308, 324, 340, 350, 358, 410, 434, 456, 496, 525, 527-8, 532, 534, 565-6, 582.

Szikra Éva:

- Kazinczy és a kertművészet. **19:** 127.

Szilágyi Ferenc:

- Versek: Akiknek meg kellett halniuk; Egy névtelen szoborra. **16:** 482.
- In memoriam Pásztor Emil. (Vers.) **19:** 2.
- Szép anyanyelvünkért (vers). **19:** 295.
- Epigrammák: Kazinczy; Baróti Szabó Dávid; Batsányi. **20:** 60.
- Mózes fohásza (vers). **20:** 272.

Szilágyi Márton:

- Rendiség, mentalitás, nyelvhasználat (*A Fogságom naplója* rétegei). **18:** 101.
- Az érzékeny levélregény magyar variációja. **19:** 21.

Szilágyi Péter:

- Dr. Kiss Pál prügnyi református lelkipásztor emlékezete. **20:** 541.

Szívósné Vásárhelyi Zsuzsanna:

- Az intertextualitás mint megközelítési lehetőség... **16:** 389.

Takács Péter:

- Hortobágy – Borsós-tanya, 1952-53. **16:** 465.

Tamás Edit:

- Monok és az Andrásyak. **16:** 217.
- Adalékok Bodrogsadány reformátusságának történetéhez. **17:** 247.
- Adalékok Kaposkelecsény népességtörténetéhez. **18:** 399.
- Egy évszázados család Bodrogsadányban: a Kecskemétiak. **19:** 443.
- A Bethlenek és Sárospatak. **20:** 493.

Tellinger István:

- Grafikák. **16:** 22, 28, 112, 143, 164, 216, 286, 348, 360, 414, 481.
- Grafikák. **17:** 34, 40, 56, 116, 230, 246, 268, 300, 324, 332, 340, 346, 353, 390, 394, 520.
- Grafikák. **18:** 552.

Tóth Kálmán:

- Kiss János Kazinczy Ferencről. **17:** 45.
- Az utolsó sor nyomában: a „cselekvő Kazinczy”. **20:** 95.

Tóth Orsolya:

- A „retorikai” és a „betű szerinti olvasat”: Kazinczy, biográfus. **16:** 47.
- Más / világ. A Kazinczy-kutatás néhány problémájáról. **17:** 75.

Trajtler Dóra:

- A *Consecratio templi novi* és a bekecsi templom feliratai. **19:** 317.

Tusnády László:

- Versek: A perc-vidékek végtelen ködén; Távoli zaj; Az álom; Az elsüllyedt ünnep. **16:** 94.
- A megálmodott aranykor Vörösmarty költészetében. **16:** 361.
- Az ősi zene nyomában. Száz éve született Adnan Saygun. **17:** 369.
- Versek: A fenyőerdőben; Volt egyszer; Rám vár mindig; Stromboliban. **18:** 68.
- Az emberi teljesség kérdése és a boldogságkeresés a reneszánszban. **18:** 161.
- A magyar irodalomtörténet összegzése. [Dávidházi Péter monográfiájáról.] **18:** 497.
- Kazinczy küldetése. [Vers.] **19:** 89.
- Történelem és látomás. (Százötven éves „Az ember tragédiája”.). **20:** 231.
- Fény és szakadék (vers). **20:** 234.

Ugrai János:

- Nyíri István sárospataki professzor vagyona. **16:** 263.
- Komjáthy Ábrahám a gyermekek neveléséről. **18:** 309.

Újszászy László:

- Köszöntő [a Magyar Nyelv Múzeuma megnyitó ünnepségén]. **18:** 18.

Ungvárnémeti Tóth László:

- Kazinczyhoz. (Vers.) **19:** 1.

Váczy János:

- Kazinczy a magánéletben (4.) **16:** 73.
- Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801–1816.) I. **17:** 25.
- Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801–1816.) II. **18:** 109.
- Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801–1816.) III. **19:** 73.
- Kazinczy legkiválóbb fordításai (1810–1816) IV. **20:** 29.

Vályi Pál:

- utazási emlékeiből (1841–42). III. (Közzéteszi Csorba Csaba.) **16:** 423.
- utazási emlékeiből (1841–42). IV. (Közzéteszi Csorba Csaba.) **17:** 451.
- utazási emlékeiből (1841–42). V. (Közzéteszi Csorba Csaba.) **18:** 413.

Vargyas Hermína:

- Versek: Út Nadapon; Gordonkahangon; Nehéz; A Nap olyan, mint Te; Úgy lopnak el. **17:** 66.
- Versek: Átlépés; A város csendjében; Félelem; Talány. **19:** 64.
- Versek: Évszázadok; Kísértés; Vándorút; Majd; Ráolvasás; Kék ködbe öltözz. **20:** 526.

Végsőné Fazekas Aranka:

- Rakovszky József emlékezete. **17:** 546.

Viga Gyula:

- A Bodrogköz és környéke szőlő- és borkultúrájához. **17:** 257.
- A táj és a hagyományos paraszti gazdálkodás átalakulása. **19:** 435.

Vincze Tamás:

- Móra Ferenc és Péterfy Sándor kapcsolata. **16:** 305.
- Ady Lajos zilahi évei. **17:** 269.
- Mitrovics Gyula és a nőnevelés. **18:** 365.
- „A Mikszáth-ünnep annyira szépen folyt le...” **19:** 485.
- A *Nyugat* soha meg nem jelent tanügyi száma. **20:** 427.

Vitkovics Mihály:

- Kazinczyhoz. (Vers.) **19:** 1.

Vizi E. Szilveszter:

- A magyar nyelv hete, 2008. **18:** 47.

Wacha Imre:

- Kiállítás a beszédművelő mozgalomról. **19:** 675.

Warga János:

- Tekintetes kazinczi Kazinczy Ferencz úr halálára. (Vers.) **19:** 1.

Zelenák György:

- [Közzéteszi: Zelenák István:] Galícia csataterein. Frontnapló 1914-ből. **20:** 471.

Zelenák István:

- Erdőbénye, a legendák földje. **17:** 173.
- Adalékok Erdőbénye 18. századi történetéhez. **18:** 317.

Szerkesztőségi közlemények a szerző nevének feltüntetése nélkül:

- Dr. Csorba Csaba Sátoraljaújhely díszpolgára. [Híradás.] **16:** 535.
- „Pro Urbe” kitüntetést kapott a Kazinczy Ferenc Társaság. [Híradás.] **16:** 535.
- A Balassa Iván emlékérem 2006. évi kitüntetettjei [Filep Antal és Viga Gyula]. **16:** 544.
- Gazdagszik a széphalmi emlékhely. Épül a magyar nyelv kincsesháza. **17:** 556.
- Új tiszteletbeli tagunk: Debreczeni Attila irodalomtörténész. **17:** 555.

- Munkacsoport alakult a magyar nyelv múzeuma állandó kiállításainak létrehozására. **17:** 557.
- Új könyveink (Szemere Miklós válogatott versei; Bojtor István: A megigézett püspök; Égerházy László: Méhhalálkönyv; Dóczy Jenő: Dédácsi idill). **17:** 558.
- Viga Gyula könyve a Bodroghözlől. [Könyvismertetés.] **18:** 510.
- Oláh Tamás: Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely. [Könyvismertetés.] **18:** 511.
- Kováts Dániel: Széphalom, Kazinczy Emlékkert. [Könyvismertetés.] **18:** 511.
- Kováts Dániel: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája. [Könyvismertetés.] **18:** 513.
- Dr. Bíró Ferenc irodalomtörténész új tiszteletbeli tag. **18:** 523.
- Dr. Jakab István nyelvész új tiszteletbeli tag. **18:** 523.
- Száz éve született dr. Szabó Lajos. **18:** 524.
- Búcsú Tellinger Istvántól. [Nekrológ.] **18:** 552.
- Szeretettel köszöntjük Dankó Géza tanár urat. **18:** 559.
- Viga Gyula új könyve. [Bodroghözi néprajzi tanulmányok.] **19:** 641.
- Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. [Híradás a kritikai kiadás megjelenéséről.] **19:** 650.
- Dr. Bánszki István köszöntése. **19:** 651.
- Programjaink a magyar nyelv évében. **19:** 657.
- Kiállítási útmutató: A magyar nyelvújítás. [Híradás megjelenéséről.] **19:** 668.
- A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványai. [Címlista.] **19:** 679.
- In memoriam Ruzsiczky Éva. **20:** 544.
- Búcsú Richard Pražák professzortól. **20:** 545.
- K. D.: Bíró Ferenc nagymonográfiája Kazinczyról. **20:** 552.
- Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán. [Könyvismertetés.] **20:** 555.
- K. D.: Szilágyi Ferenc epigrammáiról. **20:** 558.
- Titkok titka. Új állandó kiállítás nyílt a Magyar Nyelv Múzeumában. **20:** 566.
- A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványaiból. [Címlista.] **20:** 583.

SZIGETI SÁNDOR: NYUGTALAN FELÜLET

A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványaiból

Kazinczy Könyvtár

CSORBA CSABA: „Számos dicsőségű első Rákóczi György”, a nagy fejedelem. 1993.
 DERCZENI JÁNOS: A tokaji bornak természetéről (Az 1825. évi kassai kiadás hasonmása). 1989.
 DÓCZY JENŐ: A dédácsi ill. Kazinczy Ferenc apokrif naplója. 2007.
 HEGYALJAI KISS GÉZA: Hegyaljai csillagok. (Válogatott írások Högye István szerkesztésében. 1993.
 II. Rákóczi Ferenc ábécés könyvecskéje (Az 1674. évi kassai kiadás hasonmása). 1991.
 Imádságok Kazinczy Ferenc szavaival. (Busa Margit nyomán összeállította: Kiss Endre József). 2004.
 KAZINCZY FERENC: Magyarország Geographica... (Az 1775. évi kassai kiadás hasonmása). 1986.

Egyéb kiadványok:

BALÁZS GÉZA: Útitárs a szavak világához. Kiállítási vezető. 2010.
 BARSÍ ERNŐ: „Bodrog partján nevededett tulipán.” Sárospataki diákdalok a 18. századból. 1988.
 BODNÁR LÁSZLÓ: A virradat üzen. Versek. 2010.
 BOJTOR ISTVÁN: Misszió a Tiszán innen. 1996.
 BOJTOR ISTVÁN: Júdás, az Iskáriótes. Regény. 1998.
 BOJTOR ISTVÁN: Az ítélet. 2003.
 BOJTOR ISTVÁN: Az Úr a te Istened. 2004.
 BOJTOR ISTVÁN: A megigézett püspök. Regény. 2007.
 BOJTORNÉ TOÓKOS UZONKA: Fony. 2000.
 BOJTORNÉ TOÓKOS UZONKA: Göncruszka. 2005.
 BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc bibliográfia II. 1994.
 BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc kéziratának bibliográfiája. 2001.
 CSORBA ZOLTÁN: Kazinczy Gábor. 1994.
 DANKÓ IMRE: Sajó–Hernád melléki hajdútelepek. 1991.
 ÉGERHÁZY LÁSZLÓ: Méhhalálkönyv. Versek. 2007.
 FEHÉR JÓZSEF: Bodroghalom múltjából. 1996.
 FEHÉR JÓZSEF – KOVÁTS DÁNIEL (szerk.): Alsóregmec kistűkre. 2002.
 FEHÉR JÓZSEF – KOVÁTS DÁNIEL (szerk.): Füzérvány falukönyve. 2004.
 FICSOR MIKLÓS: Utóérgések. Versek. 2005.
 FRIED ISTVÁN: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. 1996.
 FRIED ISTVÁN: „Aki napjait a szépnak szentel...” Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből. 2009.
 HÖGYE ISTVÁN: Neves újhelyiek. 1986.
 HÖGYE ISTVÁN: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok Zemplén levéltárában. 1990.
 HÖGYE ISTVÁN (szerk.): Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában I-II. 1992.
 ILLÉS LÁSZLÓ: Hárfának. Versek. 2004.

KAZINCZY FERENC: Természet oeconomiaja (Közéttette: Szilágyi Ferenc). 1989.
 KAZINCZY FERENC: Tövis és virágok (Az 1811. évi kiadás hasonmása). 1985., 1991., 1998.
 LOSONTZI ISTVÁN: Hármaskis-Tükör (Az 1848-as kiadás hasonmása). 1992.
 Magyar Museum (Az 1788. évi I. kötet hasonmása). 1988.
 SZÉKELY ISTVÁN: Krónika ez világnak jeles dolgairól (Az 1559-es kiadás hasonmása). 1993.
 Tokaj városkönyve (1610. Kézírtas kötet hasonmása). 1987.
 TREFORT ÁGOSTON: Önéletírása (Barsi János fordításában). 1991.

JÁNOSI ZOLTÁN: Szindbád tükörképei. 2004.
 KAZINCZY FERENC: „Híven szeretni a jót...” Válogatott írások. 2009.
 Kazinczy Gábor emlékezete. 1995.
 KISS ENDRE JÓZSEF (szerk.): Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon. 2006.
 KOMPORDAY LEVENTE: Jeles újhelyiek a Köztemetőben. 2006.
 KONSTANTIN JÓZSEF: Sátoraljaújhely évszázadai. 2005.
 KOVÁTS DÁNIEL: Móricz Zsigmond és Sárospatak. 1994.
 KOVÁTS DÁNIEL: „Mondhatná szebben...” 1994.
 KOVÁTS DÁNIEL: Az abaúji Hegyköz helynevei. 2000.
 KOVÁTS DÁNIEL: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája. 2008.
 KOVÁTS DÁNIEL: „Kívánk a szép tusát...” A magyar nyelvújítás. Kiállítási vezető. 2009.
 KOVÁTS DÁNIEL: „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom...” (Az emlékhely története és hatása.) 2009.
 KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Életem. 2006.
 MARTINÁK JÁNOS: Pillanatok. Versek. 1999.
 MIKLÓS RÓBERT–KOVÁTS DÁNIEL: Tompa Mihály költői útja. 1991.
 POZBAI DEZSŐNÉ: Bodroghalomsz története. 2005.
 Sátoraljaújhely lexikona. 2001.
 SISKÁ JÓZSEF: Dámóc története és népe. 1987.
 SOMOGYI GÁBOR: Borúth Andor. 2003.
 SOMOGYI GÁBOR: Éder Gyula. 2005.
 SOMOGYI GÁBOR: Somogyi Miklós. 2006.
 SZABÓ LAJOS: Utolsó szalmaszál. Önéletírás. 2000.
 SZILÁGYI FERENC: Csalánok és ibolyák. 1990.
 SZILÁGYI FERENC: Magyar Athenas II. 2010.
 TOMPA MIHÁLY költeményei. 1988.
 TUSNÁDY LÁSZLÓ: A tűnt idő hírművei. 2000.
 ÚJSZÁSZ KÁLMÁN: A falu (Hasonmás.) 1992.

Évkönyvünk 20. kötetének munkatársai

- Dr. BALÁZS GÉZA egyetemi tanár, Budapest
 BARANCHI TAMÁSKA ENDRE (1913-2010)
 Dr. BARS ERNŐ főiskolai tanár, Győr
 Dr. BENCSIK JÁNOS etnográfus, Tarcál
 BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES történész, Bp.
 BODROGI FERENC MÁTÉ adjunktus, Debrecen
 BOGOLY JÁNOS helytörténész, Királyhelmec
 BOJTOR ISTVÁN ref. lelkész, Fonyó
 Dr. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR főisk. tanár, Bp.
 CSEH KÁROLY költő, Mezőkövesd
 Dr. CSORBA CSABA főiskolai tanár, Szolnok
 DANKÓ GÉZA ny. gimnáziumi tanár, Kecskemét
 Dr. DEBRECZENI ATTILA egy. tanár, Debrecen
 Dr. DIÓSZEGI GYÖRGY jogtanácsos, Budapest
 DIÓSZEGI KRISZTINA joghallgató, Budapest
 DUDÁS SÁNDOR (1941-2010) költő
 EVVA MARGIT helytörténész, Encs
 FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
 FICSOR MIKLÓS költő, Balatonszemes
 FINTA ÉVA költő, Sárospatak
 Dr. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged
 GECSEI KOLOS gimnáziumi tanár, Győr
 HALÁSZ MAGDOLNA könyvtáros, Sárospatak
 HALÁSZI ALADÁR tanár, költő, Tiszaújváros
 HORVÁTH IRINGÓ iparművész, Kolozsvár
 HÖRCSIK LAJOS KÁLMÁN tanár, Szolnok
 ILLÉS LÁSZLÓ költő, Debrecen
 Dr. JAKAB ISTVÁN nyelvész, Révkomárom
 JAKABFALVY GYULA üzemigazgató, Budapest
 Dr. JÁNOS ISTVÁN főiskolai tanár, Tokaj
 Dr. KATONA KÁLMÁN költő, Borsodivánka
 KATONA REZSŐNÉ tanár, Sátoraljaújhely
 KAZINCZY FERENC (1759-1831) író
 Dr. KAZINCZY FERENC A. G. mérnök, Stocksund
 KELEMEN ERZSÉBET tanár, Debrecen
 KERTÉSZ ANNA gimn. tanuló, Debrecen
 Dr. KÉZI ERZSÉBET főiskolai docens, Sárospatak
 KISS ENDRE JÓZSEF könyvtárigazgató, Sárospatak
 Dr. KISS LÁSZLÓ orvostörténész, Csilizradvány
 Dr. KOMÁRMY SÁNDOR főisk. tanár, Sárospatak
 Dr. KONCZ GÁBOR alapítványi igazgató, Budapest
 Dr. KONCZ SÁNDOR (1913-1983) teológiai tanár
 KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros, Székesfehérvár
 Dr. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Szeged
 Dr. KOVÁTS MIKLÓS ny. tanár, Kassa
 KÓSZEGHY ELEMÉR (1882-1954) festőművész
 LUKÁTS JÁNOS író, Budapest
 MARTINÁK JÁNOS ny. tanár, Sárospatak
 MARTINÁK JÁNOSNÉ ny. tanár, Sárospatak
 MÁTÉ ISTVÁN tanár, Hódmezővásárhely
 Dr. MATITS FERENC művészettörténész, Budapest
 MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ dr. egy. docens, Veszprém
 Dr. MIZSER LAJOS főiskolai tanár, Nyíregyháza
 NAGY LEVENTE tanár, nyelvész, Budapest
 NAGY ZOLTÁN tanár, könyvtáros, Széchalom
 NYIRI PÉTER tanár, muzeológus, Sátoraljaújhely
 Dr. NYIRKOS ISTVÁN egyetemi tanár, Debrecen
 OLÁH TAMÁS történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
 OROSZNÉ PREPOG ERIKA múzeumvezető, Tarcál
 Dr. ÖTVÖS LÁSZLÓ ref. lelkész, Debrecen
 PANYUSCSIK JÁNOSNÉ ny. tanár, Hidasnémeti
 PÁTKAI RÓBERT ny. ev. püspök, London
 POCSAINÉ dr. EPERJESI ESZTER etnográfus, Sp.
 POLNER ZOLTÁN etnográfus, költő, Szeged
 POZSGAI GYÖRGYI tanár, költő, Budapest
 Dr. PRAZNOVSZKY MIHÁLY irodalomtörténész, Veszprém
 RADVÁNYI GYÖRGY DLA építésmérnök, Bpest
 SEBŐ JÓZSEF tanár, Veszprém
 SOMOGYI GÁBOR ny. minisztériumi főtanácsos, Bp.
 Dr. SZABÓ ZOLTÁN (1901-1965) teológiai tanár
 Dr. SZENCZI IBOLYA gimn. tanár, Csongrád
 SZIGETI SÁNDOR múzeumi munkatárs, Széchalom
 Dr. SZILÁGYI FERENC (1928-2010) költő
 SZILÁGYI PÉTER tanár, Szerencs
 Dr. TAMÁS EDIT főmuzeológus, Sárospatak
 TÓTH KÁLMÁN irodalomtörténész, Budapest
 Dr. TUSNÁDY LÁSZLÓ főisk. tanár, Sárospatak
 VÁCZY JÁNOS (1859-1918) irodalomtörténész
 VINCZE TAMÁS tanár, Debrecen
 ZELENÁK GYÖRGY (1887-1964) kosárfonó
 ZELENÁK ISTVÁN tanár, Tokaj

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Az évkönyv kiadásának támogatói:

Nemzeti Kulturális Alap ismeretterjesztés és környezetkultúra szakkollégiuma,

Dr. Kazinczy Ferenc A. G., Svédország,

Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Karácsony Sándor emlékére” szakalapítványa,
 Magyar Kultúra Alapítvány, Budapest.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

DIÓSZEGI GYÖRGY – DIÓSZEGI KRISZTINA: Ősi gyökerű magyar áldomás: az Ukkon-pohár	309
BOGOLY JÁNOS – OLÁH TAMÁS: Királyhelmece története a mohácsi vészig	325
HORVÁTH IRINGÓ: Balavásár 16-17. századi textíliái	341
PANYUSCSIK JÁNOSNÉ: Zsujtai András prédikátor emlékezete	351
EVVA MARGIT: A csáthi Gábor család abaúji története	355
POLNER ZOLTÁN: Hályogkovácsok – bicska nélkül	359
BENCsik JÁNOS: Adalékok Tarcal múltjának ismeretéhez	367
OROSZNÉ PREPOG ERIKA: Szófia beszéd. Tarcal népmeséjéhez	373
PÁTKAI RÓBERT: 1848/49 a nemzeti emlékezetben	377
CSEH KÁROLY: Műfordítások	380
BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES: Az újhelyi „Rákóczi” szabadkőműves páholy története	381
CSORBA CSABA: Sátoraljaújhely arculata a múltban, a jelenben	389
HÖRCSIK LAJOS KÁLMÁN: Egy viharos lelkipásztor-választás Nyíriben	411
MARTINÁK JÁNOS: Versek	420
SZABÓ ZOLTÁN: Kálvin alakja és személyisége népünk történeti tudatában	421
VINCZE TAMÁS: A <i>Nyugat</i> soha meg nem jelent tanügyi száma	427
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: Id. Harsányi István életrajza és bibliográfiája	435
KÉZI ERZSÉBET: Küzdőtársak. Farkasfalvy Farkas Géza és Elekes Imre együttműködése	447
BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Epilógus egy tudós életművéhez (Mitrovics Gyula)	457
HALÁSZ MAGDOLNA – NAGY ZOLTÁN: Busa Margit könyvtári hagyatéka Széphalomban	465

TÜKRÖK ÉS TANÚK

ZELENÁK GYÖRGY: Galícia csatateréin. Frontnapló 1914-ből	471
KŐSZEGHY ELEMÉR: Utazásom a múltba	485
KELEMEN ERZSÉBET: Műfordítások	492
TAMÁS EDIT: A Bethlenek és Sárospatak	493
BARANCHI TAMÁSKA ENDRE: Hozzászólásom egy borászati cikkhez	497
HALÁSZ ALADÁR: Versek	500
JAKABFALVY GYULA: A mendikáns	501
BARSI ERNŐ: Emlékeim tanáromról, dr. Harsányi Istvánról	507
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: Sátoraljaújhely arculata fél évszázaddal ezelőtt	513
POZSGAI GYÖRGYI: Emlékek végtelen alkonya [Szentpéternárai]	521
VARGYAS HERMINA: Versek	526
RADVÁNYI GYÖRGY: Gondolatok, tervek a széphalmi kertről	527

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

BOJTOR ISTVÁN: Az elpusztult felépülhet?	535
MÁTÉ ISTVÁN: Édes Albert, a költő	537
KOVÁTS MIKLÓS: Márai miskolci emlékjele előtt	539
SZILÁGYI PÉTER: Dr. Kiss Pál prűgyi református lelkipásztor emlékezete	541
KOVÁTS DÁNIEL: Búcsú Szilágyi Ferencről	546
CSEH KÁROLY: Virágzik már a menny. Gyászbeszéd Dudás Sándor sírjánál	548
KONCZ SÁNDOR: Takács Béla: A sárospataki nyomda története	549
FRIED ISTVÁN: Fiatal történészek folyóirata Kazinczyról	552
FEHÉR JÓZSEF: Négy új kiadványunk	554
NYIRI PÉTER: Cseh Károly Ajgi-kötetéről	559
KOVÁTS DÁNIEL: Barsi Ernő 90 éve	561
JÁNOS ISTVÁN: Oláh András ötvenéves	563
SZIGETI SÁNDOR: Ars fotografia	565
DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a <i>Széphalom</i> évkönyv 16-20. köteteihez	567

25 évvel ezelőtt,

1985. április 26-án Sátoraljaújhelyen, az egykori zempléni megyeháza épületében tartotta alakuló közgyűlését a Kazinczy Ferenc Társaság. Az aktust az 1984. október 12-én indított kezdeményezés nyomán több hónapos előkészítő munka előzte meg, így a hivatalos megalakulás után késlekedés nélkül több irányú tevékenység indulhatott az alapszabályban megfogalmazott hármas célkitűzés szolgálatában. Ezt így fogalmaztuk meg: (1) a Kazinczy-kultusz ápolása, emlékhelyeinek gondozása; Kazinczy Ferenc ma is időszerű életművének feltárása és ismertetése; (2) az egykori abaúji és zempléni területeken a népi hagyományok kutatása, ismertetése és ápolása, a terület irodalmi és történelmi emlékhelyeinek gondozása; (3) a közműveltség, ezen belül kiemelten a szép magyar beszéd terjesztése. Az időközben eltelt negyedszázad a régióban korábban nem tapasztalt szellemi mozgást hozott; megújult és a magyar nyelv múzeumával gyarapodott a széphalmi emlékhely, emléktáblák és megemlékezések sora hívja fel a figyelmet a jeles elődökre, könyvek hosszú sora készült e műhelyben, népfőiskolai és szabadegyetemi programok, konferenciák, előadások, versenyek szervezése fűződik a Társasághoz a maga vonzáskörzetében. Minden korábbinál kiterjedtebb összefogást jelez a több mint 200 főnyi tagság és a tiszteletbeli tagok tevékenysége, gyarapszik az évkönyvünk körül kialakult szellemi műhely.

Huszonöt év alatt húsz kötet jelzi a *Széphalom* évkönyv létjogosultságát. A benne közzétett tanulmányok Kazinczy Ferencről és koráról, az abaúji és zempléni régió jeles személyiségeiről, történelmi és irodalmi hagyományairól, népeletéről hoztak érvényes, új mondanivalót. Kutatók, költők, képzőművészek jutottak megjelenéshez, a régiék mellett kötetről kötetre jelentkeznek az új nemzedék képviselői. A szerzői mutatóból megállapítható, hogy 1986 óta 390 szerzőt szólaltattunk meg a 20 kötet 9412 oldalán. Van köztük tekintélyes akadémikus, tudós tanár, lelkes lokálpatrióta, ifjú doktorandusz. Köszönet nekik önzetlen közreműködésükért!

Új kötetünk is az immár tíz éve kialakított rovatrendet követi. Névadónkról és utókoráról, anyanyelvünkről, figyelemre méltó művekről és alkotókról, a hely és népe érdekességeiről szóló tanulmányok mellett megjelennek emlékiratok, s tükröződik a lapokon bizonyos mértékben a Kazinczy Ferenc Társaság élete. Nem volt könnyű a közzététel felteteleit megteremteni. Köszönettel tartozunk támogatóinknak, akik megértették, hogy a *Széphalom* évkönyv a maga területén hiányt pótol, sajtós arculatot képvisel.

A Szerkesztő

HU ISSN 0237-6237

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

H-3981 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11.

Pf. 40. Telefon: 36/47/392-351

Nyomás és kötés: START Nonprofit Kft. Nyiregyháza. Felelős vezető: Balogh Zoltán vezérigazgató